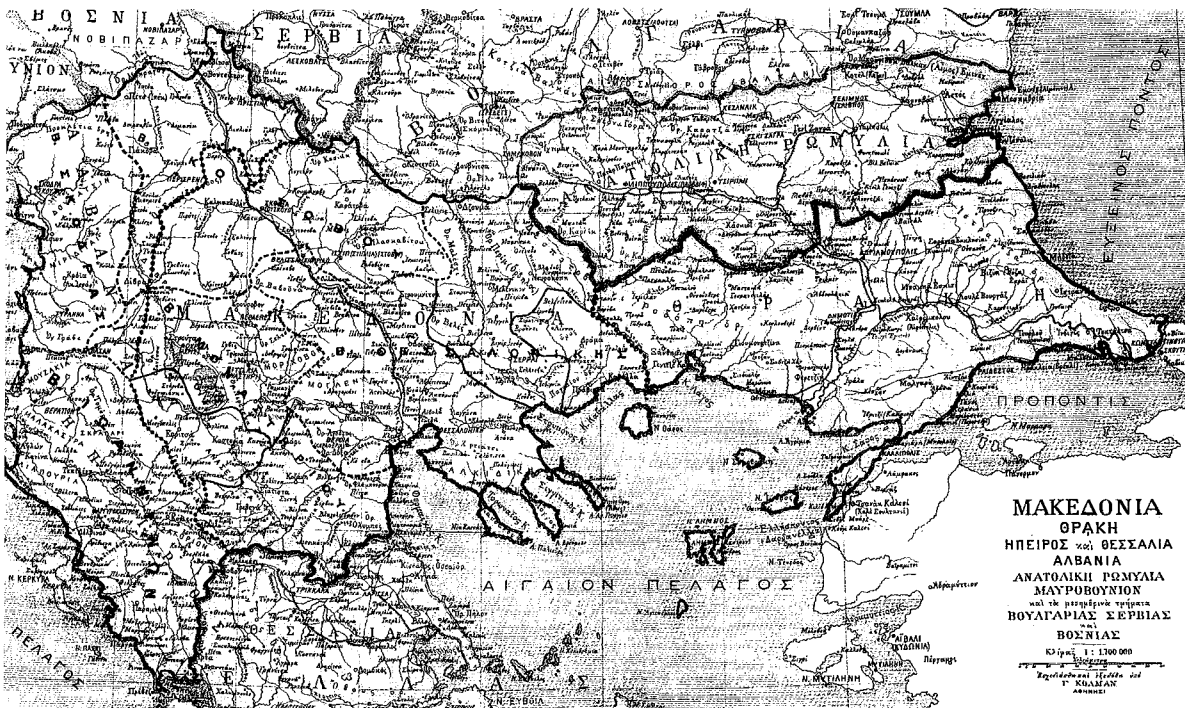

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΩΝ ΣΤΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ (1850-1913)

Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ Α.Ε.
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994

**ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ
ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΩΝ ΣΤΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ
(1850-1913)**

*Εξώφυλλο : Χάρτης των Κεντρικών Χωρών της Χερσονήσου του Αίμου
(Istituto Geografico di Agostini - Roma 1906).*

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ
ΔΙΔΑΚΤΟΡΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

**ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ
ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΩΝ ΣΤΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ
(1850-1913)**

Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

**ΜΕ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ - ΧΑΡΤΕΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ
ΕΝΤΥΠΑ**

**ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ Α.Ε.
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1994**

Συγγραφέας: Αντώνης Μιχ. Κολτσίδας
Εδέσσης 11, 591 00 Βέροια
Τηλ. (0331) 62497

Στοιχειοθεσία: ΤΥΡΟ-LASER
Φιλίππου 65, 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 278.198

Εκτύπωση: Γιαννόπουλος
Συμμαχική 4, Τηλ. 650.582
Σταυρούπολη - Θεσσαλονίκη

Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη
Κων. Μελενίκου 5 και 9
Τηλ. (031) 210.360 και 208.540, Fax: 210.067
546 35 Θεσσαλονίκη

Απαγορεύεται η μετάφραση σε ξένη γλώσσα ή κάθε ολική ή μερική αναδημοσίευση· γενικά η αναπαραγωγή για οποιαδήποτε χρήση και με οποιοδήποτε μέσο ή τρόπο (μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, με ηχογράφηση κ.ά.) του παρόντος βιβλίου, σύμφωνα με τους Ν. 2387/1920, 4301/1929, τα Ν.Δ. 3565/56, 4254/62, 4264/75, Ν 100/75 και τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που προστατεύουν και κατοχυρώνουν την πνευματική και την εκδοτική ιδιοκτησία, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη. Κάθε αναφορά στο έργο ή αναδημοσίευση περικοπών πρέπει να μνημονεύεται.

ISBN : 960-343-250-4

*Στη Νίτσα,
τη σύντροφο της ζωής μου.*

Ο Αντώνης Κολτσίδας γεννήθηκε το 1947 στο Παλιό Σκυλίτσι της Βέροιας. Σπούδασε Ελληνική φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και από το 1972 είναι καθηγητής στη Δημόσια Μέση Εκπαίδευση.

Πραγματοποίησε πολυάριθμες γλωσσολογικές και λαογραφικές έρευνες και καταγραφές στον ευρύτερο βόρειο ελληνικό χώρο (Ήπειρο - Θεσσαλία - Μακεδονία), ιστορικές έρευνες σε αρχαιακές μονάδες του εσωτερικού και έλαβε μέρος σε επιστημονικά συνέδρια και συμπόσια.

Κύριο αντικείμενο των γλωσσολογικών και ιστορικών του ερευνών αποτελεί ο βλαχόφωνος ελληνικός πληθυσμός (οι Κουτσόβλαχοι - Ελληνόβλαχοι). Τα ενδιαφέροντά του επεκτείνονται επίσης στην ψυχοκοινωνιολογία της αγωγής του εφήβου, στη φιλολογία γενικότερα και στη λογοτεχνία. (Το συγγραφικό του έργο αναγράφεται στο πίσω εξώφυλλο).

Το 1994 με την έγκριση της παρούσας διδακτορικής διατριβής από την Παιδαγωγική Σχολή πήρε το διδακτορικό του δίπλωμα από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και αναγορεύτηκε αριστοβάθμιος διδάκτορας των Παιδαγωγικών Επιστημών (στον τομέα της Ιστορίας).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	13
Εισαγωγικό Κεφάλαιο : Εθνολογική, γλωσσική και γεωγραφική σύνθεση του κουτσοβλαχικού (ελληνοβλαχικού) στοιχείου στα Βαλκάνια	17
I. Εθνική και γλωσσική ταυτότητα	19
II. Γεωγραφικός προσδιορισμός της εγκατάστασης των Ελληνόβλαχων μέχρι τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718)	33
Κεφάλαιο Πρώτο : Γενική θεώρηση και συνολική αποτίμηση του πολιτισμικού υπόβαθρου των Ελληνόβλαχων από τη συνθήκη του Πασσάροβιτς μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα (1718-1850)	39
I. Οι αποδημίες ως οικονομικό και πολιτιστικό φαινόμενο	41
II. Η μετακένωση ιδεών και απόψεων στις ιδιαίτερες πατρίδες και η πολιτιστική ανάπτυξή τους	75
III. Η εθνεγερτική αγωνιστικότητα των Ελληνόβλαχων. Οι επιπτώσεις στην εθνική αφύπνιση του Ελληνισμού - Η Επανάσταση του 1821.....	90
Κεφάλαιο Δεύτερο : Η παρουσία και η εθνική οργάνωση του ελληνοβλαχικού πληθυσμού στα βαλκάνια (1850-1913)	103
I. Διοικητική διαίρεση και εθνολογική - γλωσσική σύνθεση του βαλκανικού χώρου - Ελληνοβλαχικοί οικισμοί	105
II. Η εθνική συνείδηση και η προσφορά των Ελληνόβλαχων - Αγωνιστικά κινήματα.....	124
A. Η αντιστασιακή οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο μακεδονικό χώρο από τον Κριμαϊκό πόλεμο ως το συνέδριο του Βερολίνου (1856-1878) - Η συμμετοχή τους στα επαναστατικά κινήματα του 1854, 1866-1867 και 1878	124

B. Η εθνεγερτική δραστηριότητα των Ελληνόβλαχων στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο από το συνέδριο του Βερολίνου ως τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1878-1913) - Τα Πηγεωνικά, η συμμετοχή τους στα ανταρτικά κινήματα του 1896-1897, η στάση τους στην εξέγερση του Ίλιντεν, η συμμετοχή τους στο Μακεδονικό Αγώνα	140
Κεφάλαιο Τρίτο : Οι Ελληνόβλαχοι στο επίκεντρο των ρουμανικών πολιτικών και ιδεολογικών αξιώσεων και των άλλων ευρωπαϊκών προπαγανδιστικών κινήσεων - Η αντίσταση του βλαχόφωνου Ελληνισμού στην εθνολογική αλλοίωσή του	173
I. Αποτίμηση της προπαγανδιστικής διείσδυσης της ρουμανικής πολιτικής στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό του βαλκανικού χώρου - Η σύμπραξη της ρουμανικής με τη βουλγαρική και αλβανική κίνηση, η αρωγή της αυστριακής και ουνιτικής πολιτικής και η ανοχή της τουρκικής εξουσίας στη συνολική προσπάθεια διάβρωσης της συνοχής του ελληνικού φρονήματος του βλαχόφωνου στοιχείου.....	175
A. Από την εμφάνισή της μέχρι το 1900	175
B. Από το 1900 μέχρι τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913)	206
II. Η εκκλησιαστική αυτοτέλεια ως ιδεολογικός μοχλός διείσδυσης της ρουμανικής προπαγάνδας στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό	263
Κεφάλαιο Τέταρτο : Η συμβολή των Ελληνόβλαχων στην εκπαιδευτική οργάνωση του Ελληνισμού του βαλκανικού χώρου.....	297
I. Γενική θεώρηση της εκπαιδευτικής κατάστασης του Ελληνισμού στο βαλκανικό χώρο - Η Ελληνική Παιδεία ..	299
II. Συγκριτική εξέταση της ελληνικής παιδείας των βλαχόφωνων κοινοτήτων και της δραστηριότητας της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής.....	311

A. Η εκπαιδευτική κίνηση στο Τίρνοβο, στην Κλει- σούρα, στο Γκόπεσι, στο Κρούσοβο, στο Βέρμιο, στη Νέβεσκα κ.α.	311
B. Η εκπαιδευτική κίνηση στο Μοναστήρι, στη Σαμα- ρίνα, στο Μεγάροβο, στη Μηλόβιστα, στη Βω- βούσα, στη Νιζόπολη, στο Μέτσοβο κ.α.	335
Γ. Η εκπαιδευτική κίνηση στη Μοσχόπολη, στο Βερά- τι, στο Πισοδέρι, στο Βλαχολίβαδο, στα Βελεσά, στη Ρέσνα κ.α.	365
Δ. Η ομολογία της αποτυχίας της ρουμανικής εκπαι- δευτικής πολιτικής - Οι τελευταίες άκαρπες προ- σπάθειές της	380
Κεφάλαιο Πέμπτο : Διαχρονική θεώρηση της πολιτισμικής δραστηριότητας των Ελληνόβλαχων κατά το δεύτερο μισό του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα (1850-1913)	393
I. Η εμπορική - οικονομική δραστηριότητα.....	395
II. Η πολιτιστική και κοινωνική οργάνωση - Ελληνοβλαχικοί σύλλογοι, Ελληνοβλαχοί λόγιοι και επιστήμονες, λαϊκή τέχνη και παράδοση	406
III. Ευποιία - Οι Ελληνοβλαχοί Μακεδόνες και Ηπειρώτες δωρητές και ευεργέτες και η προσφορά τους	431
Βιβλιογραφία	449
Summary	485
Παράρτημα	489-621
Εικόνες (Διαγράμματα-Χάρτες-Φωτογραφίες-Έγγραφα-Εφη- μερίδες-Περιοδικά).....	491
Πίνακας Εικόνων	573
Γενικό ευρετήριο	579

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διαχρονική παρουσία του ελληνοβλαχικού στοιχείου στο βαλκανικό χώρο και η μακροαίωνα ιστορική του μετεξέλιξη στο πολιτισμικό πλαίσιο του Ελληνισμού δε μελετήθηκε συνολικά, αλλά ούτε και στις επιμέρους βασικές του διαστάσεις. Ιδιαίτερα δεν επιχειρήθηκε η ανάλυση του εθνικού και του κοινωνικού του υπόβαθρου μέσα στην εξελικτική πολιτική, οικονομική και πνευματική του διαδρομή. Οι Ελληνόβλαχοι, ως συγκεκριμένο πληθυσμιακό τμήμα του ελληνικού λαού, ακολούθησαν μια σύνολη ιστορική πορεία στα όρια της ελληνικής ιστορίας, παρουσίασαν όμως και μια συγκεκριμένη κοινωνική συμπεριφορά, την οποία προσπαθούμε να παρουσιάσουμε εδώ. Έτσι η όλη δυναμική του ελληνοβλαχικού στοιχείου ερμηνεύεται στα πλαίσια της ιδεολογικής συγκρότησης και της εκπαιδευτικής του οργάνωσης, στοιχεία που τελικά καθορίζουν τα χαρακτηριστικά της εθνικής του ταυτότητας και οριοθετούν τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις του ελληνικού φρονήματος και της ελληνικής του συνείδησης.

Η αναδίφηση της ιστορικής ερμηνείας ξεκινά από τη διαμόρφωση της κουτσοβλαχικής γλώσσας στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας και κατά τους χρόνους της ρωμαϊκής κατάκτησης. Εντοπίζονται οι αρχικοί ελληνοβλαχικοί οικισμοί και παρουσιάζονται τα συναφή και σχετικά εθνολογικά και γλωσσολογικά ζητήματα μέχρι τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718). Από τη χρονική αυτή στιγμή και μετά δημιουργήθηκαν οι ευνοϊκές προϋποθέσεις μέσα στις οποίες ο υπόδουλος Ελληνισμός διευκολύνθηκε στις μετακινήσεις του στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας και κυρίως στις βαλκανικές και τις ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι παρακολουθούμε τους Ελληνόβλαχους στην περίοδο 1718-1850, κατά την οποία συντελέστηκε η "αποκάλυψη" της δυναμικής τους ταυτότητας με την πολύπλευρη και αξιοθαύμαστη επιχειρηματική, εθνική και κοινωνική δραστηριοποίηση και μέσα στο γενικότερο ρεύμα των αποδημιών τους καθώς και στη μετακένωση των παραπάνω στοιχείων στο πολιτιστικό πεδίο των

ιδιαιτέρων πατρίδων τους και στην εθνεγερτική αγωνιστικότητά τους.

Μετά τις παραπάνω επισημάνσεις η ιστορική έρευνα παρακολουθεί τους Ελληνόβλαχους στην πλέον ενδιαφέρουσα και οδυνηρή, ταυτόχρονα, περίοδο της δράσης τους (1850-1913) στο βαλκανικό χώρο των όμορων - με το βορειοελληνικό τμήμα της ευρύτερης ακτινοβολίας του μακεδονικού πολιτισμού - χωρών που υπάγονταν στις ευρωπαϊκές κτήσεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας και μέσα στη γεωγραφική ενότητα των κεντρικών χωρών της χερσονήσου του Αίμου. Αυτή η περιοχή ακολούθησε μια σειρά από αλληπάλληλες μεταβολές στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα και κυρίως της Μείζονος Μακεδονίας. Γενικά όμως η έρευνά μας παρακολουθεί τους Ελληνόβλαχους στο βαλκανικό χώρο των βιλαετιών Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Ιωαννίνων, Σκόδρας, Κοσόβου και Αδριανούπολης: ένα χώρο δηλαδή με ιδιάζουσα εθνολογική και γλωσσική σύνθεση, όπου εμφανίστηκαν νέες εθνικές κινήσεις, οι οποίες προσπάθησαν να διεισδύσουν με τους προπαγανδιστικούς τους μηχανισμούς και να εμπεδώσουν νέες εθνικές βλέψεις.

Σ' αυτό το βαρύ προπαγανδιστικό κλίμα βρέθηκε ιδιαίτερα ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός, ο οποίος έζησε μια έντονη και δυσχερή περίοδο· η όλη του όμως πεμπτοσύια της ύπαρξής του βασίστηκε στην απόλυτη και διαρκή προσπάθειά του να εμμείνει προσκολλημένος στα ελληνικά ιδεώδη και την πνευματική ηγεσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ερμηνεύοντας όλη την παραπάνω συμπεριφορά του παρουσιάζουμε το εθνικό ανάστημα των Ελληνόβλαχων με την αντιστασιακή και εθνεγερτική τους δυναμική στους αγώνες του ελληνικού έθνους, την αντίστασή τους στην εθνολογική και γλωσσική τους αλλοίωση, το εύρος του θρησκευτικού τους φρονήματος, την οργάνωση της ελληνικής τους παιδείας και την όλη πολιτισμική τους δραστηριότητα με την ενεργοποίηση των Ελληνόβλαχων λογίων και των μεγάλων εθνικών ευεργετών καθώς και τη λαϊκή τέχνη και παράδοση. Τέλος σε κάθε μεγάλη θεματική ενότητα και συνολικά σε κάθε κεφάλαιο δίνονται συμπερασματικές αποτιμήσεις και θεωρήσεις. Έτσι ερμηνεύεται συνολικά η εθνική και κοινωνική διάσταση-προσφορά του ελληνοβλαχικού πληθυσμού στο Νεοελληνικό Έθνος.

Η ερευνητική πορεία της ιστορικής σύνθεσης παρουσίασε πολλά και δυσεπίλυτα προβλήματα, αφού τα οποιαδήποτε στοιχεία που βοήθησαν ήταν διάσπαρτα, αμεθόδευτα, γενικά και περιστασιακά.

Καταβλήθηκε λοιπόν έντονη προσπάθεια για να τιθασευτούν σε ένα γενικό και συγκροτημένο πλαίσιο που απαιτήσε μακρόχρονη και επίπονη αναζήτηση, μελέτη και αξιολόγηση. Στην κατεύθυνση αυτή ιδιαίτερα χρήσιμη στάθηκε η δημοσιευμένη επιστημονική βιβλιογραφία με τις σχετικές εργασίες και μονογραφίες και το πλούσιο και ανέκδοτο αρχειακό υλικό του Αρχείου του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών (ΑΥΕ), των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ), του Ιστορικού Αρχείου του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (ΑΙΜΧΑ), του Ιστορικού Αρχείου του Κέντρου Έρευνας Μακεδονικού Αγώνα (ΑΚΕΜΑ), του Ιστορικού Αρχείου της Ιεράς Μητρόπολης Θεσσαλονίκης (ΙΑΜΘ), του Ιστορικού Αρχείου της Ιεράς Μητρόπολης Βεροίας (ΙΑΜΒ) κ.ά., που διαφώτισαν σημαντικά το "ιστορικό πρόσωπο" των Ελληνόβλαχων, στα χρόνια που ερμηνεύει η παρούσα διατριβή (1850-1913).

Ακόμα μια άλλη αντικειμενική δυσκολία στην πορεία της πολυθεματικής σύνθεσης αποτέλεσε η παρουσίαση των ποικίλων ελληνοβλαχικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την εθνική, εμπορική, επιχειρηματική, οικονομική, επαγγελματική, τεχνική, καλλιτεχνική, θρησκευτική, κοινωνική, πολιτιστική, πνευματική και εκπαιδευτική δράση τους - θέματα δηλαδή που δεν έχουν επαρκώς μελετηθεί και δεν αναλύθηκαν μέσα στο ιστορικό και το κοινωνικό τους πλαίσιο. Με την παρούσα λοιπόν διατριβή επιχειρήθηκε να καλυφθεί το κενό που αφορά τη σύνολη παρουσία όλου αυτού του ιδεολογικού και πολιτισμικού ελληνοβλαχικού φαινομένου και καταβλήθηκε προσπάθεια να δοθεί μια ιστορική ερμηνεία όσο το δυνατό ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη.

Για την ελληνοβλαχική παρουσία στον ελληνικό χώρο κατά τη χρονική περίοδο από το 1913 μέχρι το 1940-1950 και την πολιτισμική της πορεία καθώς και τα αναφερόμενα προβλήματα κατά τη νέα περίοδο της ρουμανικής και αργότερα της ιταλικής προπαγανδιστικής πολιτικής επί των Ελληνόβλαχων, αλλά και για την περίοδο 1950 μέχρι σήμερα και τη σύγχρονη εκμετάλλευση του κουτσοβλαχικού ζητήματος, συνεχίζεται η ιστορική έρευνα από το συγγραφέα αυτής της διατριβής και προγραμματίζεται η έκδοση της αντίστοιχης μελέτης του.

Για την πραγματοποίηση της διατριβής μου απευθύνω εγκάρδιες ευχαριστίες στον εποπτεύοντα καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Βακαλόπουλο, καθηγητή της Νεοελληνικής Ιστορίας του Αριστοτελείου Πα-

νεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ο οποίος με τίμησε με την εμπιστοσύνη του και παρακολούθησε με ιδιαίτερη φροντίδα όλη την πορεία της εργασίας μου και με τις εύστοχες, καίριες και πολύτιμες συμβουλές και παρατηρήσεις του συνέβαλε στη συστηματική της διαπραγμάτευση. Αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω θερμά ακόμα τον επίσης ιστορικό, καθηγητή του Α.Π.Θ. κ. Αθανάσιο Καραθανάση για τις χρήσιμες και ουσιαστικές υποδείξεις του καθώς επίσης και το σεβαστό δάσκαλο κ. Χρήστο Φράγκο, καθηγητή του Α.Π.Θ. για τη συγκινητική συμπαράστασή του - που ως μέλη της τριμελούς επιτροπής βοήθησαν στην όλη προσπάθεια. Επίσης την καθηγήτρια του Α.Π.Θ. κ. Χρυσάνθη Μαυροπούλου-Τσιούμη και τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Φωτιάδη, ιστορικό - που ως μέλη της πενταμελούς επιτροπής συμπαραστάθηκαν με την αμέριστη επιστημονική και ηθική τους υποστήριξη.

Τέλος ευχαριστώ όλους όσους βοήθησαν με την εμπειρία τους, τις παρατηρήσεις και τις υποδείξεις τους για την αναζήτηση και αξιοποίηση του ερευνητικού υλικού - καθηγητές του Α.Π.Θ., ερευνητές, διευθυντές και υπαλλήλους αρχειακών και ερευνητικών κέντρων, ιδρυμάτων και βιβλιοθηκών. Ιδιαίτερα ευγνωμονώ το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, το οποίο, με τη χορήγηση της εκπαιδευτικής μου αδειάς, μου έδωσε τη δυνατότητα να ασχοληθώ συστηματικά και ανεμπόδιστα με την εκπόνηση της διατριβής μου.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζω στους εκλεκτούς φίλους και εκδότες μου αδελφούς Δημήτρη και Τάσο Κυριακίδη, οι οποίοι με μεγάλη προθυμία και αγάπη συμπεριλαμβάνουν και το νέο μου έργο στις επιστημονικές τους εκδόσεις καταξιώνοντας έτσι τη μελέτη μου στο χώρο των υπεύθυνων εθνικών τους εκδόσεων γύρω από τη μελέτη του βλαχόφωνου, του ποντιακού και μικρασιατικού και του βορειοελλαδικού Ελληνισμού. Αισθάνομαι ιδιαίτερα την ανάγκη να ευχαριστήσω εγκάρδια τον αδελφικό μου φίλο Τάσο Κυριακίδη που, πέρα από την εκδοτική του συμπαράσταση, στάθηκε για μένα ο εμπνευστής και ο ηθικός αρωγός και συμπαραστάτης σε όλη τη μακρόχρονη και επίπονη διαδικασία της μελέτης μου γύρω από τον ελληνοβλαχικό πολιτισμό και την πορεία της πνευματικής μου διαδρομής.

Θεσσαλονίκη, Απρίλιος 1994

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

**ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ, ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ
ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΙΚΟΥ
(ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΙΚΟΥ) ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ**

Ι. Εθνική και γλωσσική ταυτότητα

1. Τα ζητήματα γύρω από την καταγωγή, το όνομα, τη γλώσσα και την ιστορική διαδρομή των Κουτσόβλαχων¹ της βαλκανικής χερσονήσου είναι πολλά και ακολουθούν μια μακρά πορεία, η οποία δε μας είναι γνωστή σε όλα της τα βήματα. Έτσι και η αντίστοιχη επιστημονική έρευνα αντιμετωπίζει τις ανάλογες δυσκολίες από την έλλειψη επαρκών πηγών και μαρτυριών. Αν και η γένεση της κουτσοβλαχικής γλώσσας εντοπίζεται στα πρώτα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης της Ελλάδας, εντούτοις ο βίος και ο πολιτισμός του λαού - του κουτσοβλαχικού - που χαρακτηρίστηκε απ' αυτό το γλωσσικό ιδίωμα, "επισημάνθηκε" μόνο στους μεσαιωνι-

---

1. Βασικές μελέτες για την εθνολογία, την ιστορία και τον πολιτισμό των Κουτσόβλαχων (Ελληνόβλαχων): ΑΝΤ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι βλαχόφωνοι Έλληνες και η ρωμαϊκή προπαγάνδα*, Αθήναι 1905, SP PAPAGEORGES, *Les Koutsovalaques*, Αθήναι 1908, ΜΙΧ ΧΡΥΣΟΧΟΥ, *Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι* (έκδοση Συλλόγου προς διάδοση των ελληνικών γραμμάτων) Αθήναι 1909, ΑΝΤ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήναι 1939, ΕΥΑΓ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Αθήναι 1948 (β' έκδοση: Τρίκαλα 1987-ΦΙΛΟΣ και γ' έκδοση Τρίκαλα 1992-ΦΙΛΟΣ), ΤΗΛ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*, Α', Θεσσαλονίκη 1964 - Β', Θεσσαλονίκη 1966 (Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών), ΣΩΚΡ Ν. ΛΙΑΚΟΥ, *Η καταγωγή των Αρμονίων (τουπίκλην Βλάχων)*, Θεσσαλονίκη 1965, ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976 και του ίδιου, *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες - Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη (Γραμματική και λεξικό της Κουτσοβλαχικής γλώσσας)*, Θεσσαλονίκη 1993 (β' έκδοση "Αφών Κυριακίδη"), ΑΧΙΛ ΛΑΖΑΡΟΥ, *Η Αρωμονική - και αι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής*, Αθήναι 1976 και του ίδιου, *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήναι 1993 (έκδοση Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός), ALAN J B. WACE-MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων - Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, έκδοση "Αφών Κυριακίδη" - στη σειρά ΦΙΛΟΣ (α' έκδοση: *The nomads of the Balkans*, London 1914).

κούς χρόνους και η μελέτη του άρχισε πολύ αργότερα, στα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Η Ρώμη αφού εδραίωσε την εσωτερική της συνοχή, κατόπιν άρχισε να επεκτείνει τα όριά της, πρώτα στην ιταλική χερσόνησο και στα δυτικά της τμήματα, στη συνέχεια στις ανατολικές περιοχές και τη Βόρεια Αφρική και τέλος στις βορειότερες χώρες.² Σ' αυτή τη ρωμαϊκή ιμπεριαλιστική επέλαση κατακτήθηκε και η Ελλάδα (καταστροφή της Κορίνθου, 146 π.Χ.) και έγινε μια απέραντη ρωμαϊκή επαρχία (provincia Romana). Κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής κατάκτησης και της διοίκησης που επέβαλε στους κατακτημένους λαούς, παρατηρήθηκε γλωσσικός εκλατινισμός σε διάφορες περιοχές και κυρίως σ' εκείνες όπου η παρουσία και η δραστηριότητα των Ρωμαίων και του πολιτισμού τους ήταν εντονότερη και πιο εμφανής. Στη γλωσσική επιρροή τους βρέθηκε και η ηπειρωτική Ελλάδα, δυτικά της Πίνδου.³ Έτσι λοιπόν η διάδοση της λατινικής γλώσσας - εκτός από τις χώρες δυτικά της ιταλικής χερσονήσου και πολύ αργότερα της Δακίας - στις βαλκανικές χώρες ακολούθησε κατά πόδας την επέκταση των εδαφικών κατακτήσεων.

Συγκεκριμένα, στις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ. έχουμε τις πρώτες κατακτήσεις στις ιλλυρικές επαρχίες, από το εσωτερικό Αδριατικό πέλαγος προς τα νότια τμήματα, τα οποία κυριεύτηκαν στα επόμενα πενήντα περίπου χρόνια.⁴ Οι Ρωμαίοι λοιπόν εξουσίασαν τις ελληνικές χώρες και άρχισαν να εκρομανίζουν τμήματα της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής της Ιλλυρίας, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Σ' αυτόν το χώρο δημιουργήθηκε και ο πρώτος πυρήνας της νεολατινικής (ρομανικής) γλώσσας της χερσονήσου του Αίμου, της βλαχικής η οποία στην ελληνική βιβλιογραφία μελετήθη-

---

2. Ο ρωμαϊκός επεκτατισμός ακολούθησε την πορεία: το 197 π.Χ. επελαύνει στην Ισπανία, το 146 π.Χ. κατακτά την Ελλάδα, το 145 π.Χ. κυριαρχεί σε τμήματα της Βόρειας Αφρικής, από το 118 π.Χ. αρχίζει να υποτάσσει τη Γαλατία, το 30 π.Χ. επανέρχεται στην Αφρική όπου κατακτά την Αίγυπτο, το 10 μ.Χ. κυριεύει την Πανονία, το 43 μ.Χ. τη Βρετανία και το 107 μ.Χ. κατακτά και την πέρα του Δούναβη Δακία.

3. ΑΠΟΣΤ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας - από τα προϊστορικά χρόνια ως το 1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 49 (συλλογικό έργο-ΕΜΣ).

4. ΤΗΛ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των Ελληνικών χωρών, Α' - Συμβολή εις την έρευναν περί της καταγωγής των Κουτσόβλαχων*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 43 (έκδοση ΕΜΣ).

κε με τον όρο "κουτσοβλαχική",⁵ δίνοντας έτσι και το όνομά της στο λαό που τη μιλάει. Οι Κουτσόβλαχοι λοιπόν αρχίζουν να λειτουργούν ως ένα συγκεκριμένο τμήμα λαού μέσα στα πλαίσια των ελληνικών περιοχών, το οποίο μορφοποιήθηκε μέσα στο συμπαγή ελληνικό κορμό από τη στιγμή που διαφοροποιήθηκε γλωσσικά.

Η ιστορική γένεση της κουτσοβλαχικής γλώσσας εντοπίζεται μέσα στις ακόλουθες εξελίξεις.⁶ Οι Ρωμαίοι μόλις κατάκτησαν τη Μακεδονία τη διαίρεσαν σε τετραρχίες (διοικητικές περιφέρειες), στα σύνορα των οποίων τοποθέτησαν φρουρές για να την ελέγχουν, και να την περιφρουρούν από τα βαρβαρικά φύλα, αργότερα όμως τις κατάργησαν και όλη η περιοχή έγινε ρωμαϊκή επαρχία. Οι παλιές όμως φρουρές, οι οποίες ήταν τοποθετημένες σε επίκαιρα γεωφυσικά σημεία, κυρίως ορεινά - τα δερβένια - και έλεγχαν τις διαβάσεις των στρατευμάτων, εξακολουθούσαν να υπάρχουν. Στη συνέχεια, από την εποχή του Αυγούστου, οι Ρωμαίοι στρατιώτες ελαττώνονταν στις λεγεώνες του ρωμαϊκού κράτους και στην Ανατολή άρχισαν να στρατολογούνται ντόπιοι κάτοικοι από τις ευρύτερες χώρες όπου κυριαρχούσε ο ελληνικός πολιτισμός, κι απ' αυτούς βέβαια επανδρώνονταν πλέον και οι οροφυλακές των παλιών τετραρχιών (κυρίως της ορεινής διάβασης της Πίνδου).⁷

Στο πέρασμα των χρόνων οι Ρωμαίοι στρατιώτες εξαφανίστηκαν ολοκληρωτικά από τις οροφυλακές και το λατινικό χαρακτήρα των φρουρών (κατά την εποχή του Αδριανού) το συντηρούσαν μόνο οι Ρωμαίοι αξιωματικοί, ενώ αργότερα (κατά την εποχή του Καρακάλα, 212 μ.Χ.) ανακηρύχτηκαν όλοι οι στρατιώτες Ρωμαίοι πολίτες (civis Romani). Αυτοί λοιπόν οι Ρωμαίοι πολίτες υπηρετούσαν στις λεγεώνες για είκοσι χρόνια και στα auxilia για εικοσιπέντε και μετά την απόλυσή τους παντρεύονταν και έπαιρναν αμοιβή το προνόμιο να εγκαθίστανται ως άποικοι.

Οι λεγεωνάριοι λοιπόν κατά τη μακρόχρονη συμβίωση με τους Ρωμαίους στρατιωτικούς έπρεπε να έρθουν σε γλωσσική επαφή και επικοινωνία. Οπωσδήποτε, έπρεπε να βρεθεί ένα κοινό γλωσσικό

---

5. ΜΙΧ ΧΡΥΣΟΧΟΥ, *Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι*, Αθήναι 1909, σ. 61.

6. ΑΝΤ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήναι 1936 - passim.

7. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Οι Κουτσόβλαχοι κ.λ.*, (έ.α.), σσ. 49-50 (β' έκδοση: *Κουτσόβλαχοι - Οι βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.*, (έ.α.), σσ. 49-50, ("Αφοί Κυριακίδη").

μέτρο που να είναι κατανοητό σε όλους, αφού η στρατιωτική εκπαίδευση και τα στρατιωτικά παραγγέλματα εξακολουθούσαν να δίνονται, μέχρι και την εποχή του Μαυρικού, στη λατινική γλώσσα. Αυτή λοιπόν ήταν η επίσημη γλώσσα του κράτους και επομένως όλοι οι υπήκοοι-στρατιώτες έπρεπε να προσαρμοστούν γλωσσικά.

Έτσι, στις οροφυλακές της ρωμαϊκής μακεδονικής επαρχίας άρχισε να συντελείται το "κοινό γλωσσικό μέτρο" με την αμφίδρομη αφομοίωση της ελληνικής και λατινικής και ο γλωσσικός καρπός που γεννήθηκε ήταν μια νέα λατινογενής γλώσσα, η βλαχική ή κουτσοβλαχική, όπως λέγεται. Η κουτσοβλαχική γλώσσα⁸ όμως, πέρα από τη διαμόρφωσή της, εξελίχτηκε και κάτω από ποικιλόμορφες άλλες γλωσσικές επιρροές, αλλά λόγω της συνεχούς συμβίωσής της με την ελληνική, δέχτηκε απ' αυτή την ισχυρότερη επίδραση, απ' ότι μπόρεσαν να τις επιβάλουν οποιεσδήποτε άλλες.⁹

---

8. Βασικές μελέτες για την κουτσοβλαχική γλώσσα: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήναι 1909, Τ. CARIDAN, *Aromânii, dialectul aromân*, București 1932, ΑΧΙΛ ΛΑΖΑΡΟΥ, *Η Αρωμωνική - και αι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής*, Αθήναι 1976, ΝΙΚ ΚΑΤΣΑΝΗ, *Ελληνικές επιδράσεις στα κουτσοβλαχικά (φωνητική - μορφολογία)*, Θεσσαλονίκη 1977, ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Γραμματική και λεξικό της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Θεσσαλονίκη 1978 και β' έκδοση: *Κουτσοβλαχοί. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες - Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη (Γραμματική και λεξικό της Κουτσοβλαχικής γλώσσης)*, Θεσσαλονίκη 1993 - έκδοση "Αφών Κυριακίδη", ΑΝΤ ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΚΗ, *Το ρήμα της Αρωμωνικής*, Αθήνα 1982, ΚΩΝ ΝΤΙΝΑ, *Το Κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας, φωνολογική ανάλυση*, Θεσσαλονίκη 1986, Τ. ΡΑΡΑΝΑΓΙ, *Dictionarul dialectului Aromân*, București 1974 (β' έκδοση), ΝΙΚ ΚΑΤΣΑΝΗ - ΚΩΝ. ΝΤΙΝΑ, *Γραμματική της κοινής Κουτσοβλαχικής*, Θεσσαλονίκη 1990.

9. Η κουτσοβλαχική γλώσσα κατά την ιστορική της πορεία ακολούθησε ποικίλες διαδρομές, κατά τις οποίες ήρθε σε επαφή με όμορους λαούς (Αλβανούς - Σλάβους - Τούρκους) και δανείστηκε απ' αυτούς διάφορα γλωσσικά στοιχεία. Καταλυτικό όμως υπήρξε πάντοτε το ελληνικό γλωσσικό περιβάλλον στο οποίο ζει και ως εκ τούτου προϊόντος του χρόνου χάνει στο μεγαλύτερο μέρος της το λατινικό της υπόβαθρο και κυριαρχείται σχεδόν από το ελληνικό λεξιλόγιο. Όπως μας πληροφορεί ο ΚΩΝ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, από τις 6657 λέξεις του Κουτσοβλαχικού λεξικού του ("*Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*", Αθήναι 1909, σ. κγ') οι 3460 (52%) είναι ελληνικής καταγωγής (2605 λατινικής, 185 σλαβικής, 150 αλβανικής και 257 άγνωστης προέλευσης). Σήμερα η κουτσοβλαχική γλώσσα εξακολουθεί να υπάρχει, διακρίνεται μάλιστα σε δυο διαλεκτικές ομάδες, τη βόρεια (Μακεδονία - Αλβανία) και τη νότια (Ήπειρος - Θεσσαλία), ενώ το ποσοστό των ελληνικών λέξεων στο λεξιλόγιό της είναι ασύγκριτα υψηλότερο από τη στατιστική του Νικολαΐδη (1909). Μιλιέται όμως ελάχιστα

2. Τα παραπάνω ιστορικά γεγονότα επιβεβαιώνουν την πρώτη, από τις δυο βασικές θεωρίες σχετικά με την καταγωγή των Κουτσόβλαχων, την επικρατούσα επιστημονική άποψη-θεωρία, σύμφωνα με την οποία οι Κουτσόβλαχοι θεωρούνται αυτόχθονες (γηγενείς) Έλληνες, οι οποίοι εκλατινίστηκαν στις ορεινές οροφυλακές της Πίνδου και στο βορειότερο μακεδονικό χώρο.¹⁰

Σύμφωνα όμως με την άλλη, οι Κουτσόβλαχοι πιστεύεται ότι προέρχονται από τα βορειότερα τμήματα και ότι μετακινήθηκαν προς τον ελληνικό χώρο. Η δεύτερη θεωρία είναι μετέωρη και αφήνει κενά και ασάφειες, αφού κυρίως στηρίζεται σε βυζαντινές μαρτυρίες, οι οποίες κατά κανόνα αναφέρονται σε προγενέστερα και αναξιόπιστα γεγονότα. Ακόμα οι βυζαντινοί ιστορικοί συνήθως ασπάζονται γνώμες και εικασίες, για τις οποίες δεν έχουν προσωπική αντίληψη, ενώ στα νεότερα χρόνια οι υποστηρικτές αυτής της άποψης προέρχονται κατά κύριο λόγο από την εθνικιστική ρουμανική ιστοριογραφία.¹¹

και μόνο από τα μεγαλύτερα άτομα των κλειστών κουτσοβλαχικών κοινωνιών και όπως συμφωνούν οι μελετητές σβήνει και ολοένα εξαφανίζεται.

10. Την άποψη του εκλατινισμού των γηγενών ελληνικών πληθυσμών τη διατύπωσε πρώτος ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΜΑΣ (1777-1836), ο οποίος μελέτησε το όλο θέμα στα πλαίσια της ρωμαιοκρατίας και των νεολατινικών (ρομανικών) γλωσσών και σε χρόνο μάλιστα ανεπηρέαστο από εθνολογικές και πολιτικές σκοπιμότητες, το έργο του όμως δε μελετήθηκε όσο έπρεπε και οι σκέψεις του ("Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων", τόμ. 12, σ. 521-522) πέρασαν απαρατήρητες και ανεκμετάλλευτες. Έκτοτε τη θεωρία αυτή την υποστήριξαν ένθερμοι Έλληνες, αλλά και ξένοι ερευνητές, όπως ο κατ' εξοχήν εκφραστής της ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ (έ.α.), οι ΜΙΧ ΧΡΥΣΟΧΟΥ, SP PARAGEORGES, ΚΩΝ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, ΤΗΛ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗΣ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΙΧ ΚΟΛΤΣΙΔΑΣ και ΑΧΙΑ ΛΑΖΑΡΟΥ (έ.α.), ο JOHAN THUNMANN (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I, Leipzig, 1774), ο οποίος εξέφρασε την άποψη ότι μεταξύ Κουτσόβλαχων και Ρουμάνων δεν υπάρχει καμιά φυλετική σχέση και ότι οι Κουτσόβλαχοι (Αρωμόνοι) κατάγονται από εκλατινισμένους αυτόχθονες Έλληνες των περιοχών Θεσσαλίας, Μακεδονίας και Θράκης, ο E.J.SULZER (*Geschichte des transalpinischen Daziens*, I-III, Wien, 1781-1782), ο R. ROESLER (*Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871), ο οποίος μάλιστα κατηγορηματικά τονίζει ότι η αρχή των Κουτσόβλαχων (Αρωμόνων), αλλά και των Ρουμάνων πρέπει να αναζητηθεί στα τμήματα κάτω του Δούναβη, δηλαδή στη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Μοισία, οι Άγγλοι A.J.B. WACE και M.S. THOMPSON (έ.α.) και πολλοί άλλοι, μέχρι και οι Ρουμάνοι DENSUSIANU, XENOPOL, BRĂȚIANU, JORGA κ.ά.

11. Ο ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ (Bonn, I, 35) αναφέρεται στην κάθοδο των Βλάχων

Τέλος, υπάρχει και η θεωρία ότι οι Κουτσόβλαχοι κατάγονται από το θρακικό φύλο των εκλατινισθέντων Βέσσων, οι οποίοι κάτω από την πίεση βαρβαρικών φύλων και επιδρομών εγκατέλειψαν τη Ροδόπη, όπου κατοικούσαν, και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην οροσειρά της Πίνδου.¹² Κάτι τέτοιο όμως απορρίπτεται αμέσως, γιατί οι Βέσσοι ουδέποτε εκλατινίστηκαν, αφού ιστορικά είναι αποδειγμένο ότι από τα θρακικά φύλα είναι οι μόνοι οι οποίοι συντήρησαν τη θρακική γλώσσα μέχρι τον 6ο αιώνα.

3. Ο ρωμαϊκός επεκτατισμός δε σταμάτησε στις ελληνικές περιοχές. Προχώρησε βορειότερα και θέλησε να κυριαρχήσει και στο χώρο πάνω από το Δούναβη. Γι' αυτό ο Τραιανός επιχείρησε

από τη Δακία στην Πίνδο ("ω δη και από Δακίας επί Πίνδον το ες Θεσσαλίαν καθήκον ενοικήσαν έθνος"), αλλά στη συνέχεια ο ίδιος αμφισβητεί αυτή την άποψη, αφού, όπως τονίζει, την πληροφορία του δεν την υποστηρίζει άλλος ούτε μπορεί να την ισχυροποιήσει, επειδή αποτελεί μια ιστορία υποτιθέμενη και χωρίς απόδειξη ("ούτε άλλου ακήκοα τούτου διασημαίνοντος σαφώς ο,τιούν ούτε αυτός έχω συμβαλέσθαι ως αυτού οικίσθη. Λέγεται μεν πολλαχή ελθόν το γένος τούτο ενοικήσαι αυτού, ου μην ότι και άξιον ες ιστορίαν ο,τιούν παρεχόμενον τεκμήριον"). Ακόμα - πέρα από τις αναξιόπιστες μαρτυρίες - μια μαζική κάθοδος από τα βόρεια εύφορα πεδινά τμήματα προς τα άγονα και αφιλόξενα ορεινά της Πίνδου και των άλλων - κατ' εξοχήν φτωχών και απομακρυσμένων - σημείων των κουτσοβλαχικών διαμονών δε φαίνεται καθόλου πειστική, αφού δεν είναι λογικό να εγκαταλείπει κάποιος το εξασφαλισμένο βιοτικό του επίπεδο για να το διακινδυνεύει με μια ζωή στις απρόσιτες και άγονες περιοχές. Βέβαια, το αντίθετο θα ήταν λογικό: πράγμα ωστόσο που έγινε με την αθρόα και πρόθυμη μετακίνηση του ελληνόφωνου και βλαχόφωνου πληθυσμού στη Δακία μαζί με την εκστρατευτική άνοδο του Τραιανού (107 μ.Χ.). Εξάλλου αποδείχτηκε και από τις ανθρωπολογικές έρευνες του ΑΡΗ ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ πως δεν έχουν καμιά βιολογική και ανθρωπολογική σχέση οι Κουτσόβλαχοι με τους Δακορουμάνους ("Η καταγωγή των Ελλήνων", Αθήνα 1961. Στη σ. 146 γράφει χαρακτηριστικά: "Γι' αυτό μπορεί να θεωρηθεί αποδεδειγμένο το γεγονός ότι οι Βλάχοι και οι Έλληνες είναι στην πλειοψηφία τους απόγονοι αυτόχθονες πληθυσμοί"). Στη ρουμανική ιστοριογραφία υποστηρικτές αυτής της άποψης είναι ο PETRU MAIOR (*Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, Buda 1812), ο DIMITRIE CANTEMIR (*Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor*, București 1901), ο CAPIDAN (στα διάφορα έργα του, όπου αναιρεί πολλές φορές τις απόψεις του), ο MIRON COSTIN κ.ά.

12. Την άποψη αυτή δεν την υποστηρίζουν πολλοί: μεταξύ αυτών ο LENORMANT (*Les rôtres Valaques de la Grèce*, ROA. 9, 1864, 237-255), ο οποίος εξέφρασε την άποψη ότι η φυγή των λατινόφωνων της Ροδόπης έγινε κάτω από την πίεση των τουρκικών επιδρομών και ο TOMASCHEK (*Zur kunde der Haemus-Halbinsel*, SAWW, 99, 1881, 437-507).

εκστρατείες εναντίον των Δακών και τελικά τους υπόταξε το 107 μ.Χ. Έτσι η λατινική γλώσσα μεταφέρθηκε και σ' αυτές τις περιοχές και έγινε η βάση για μια άλλη νέα ρομανική γλώσσα, τη δακοροουμανική (που με τα χρόνια μετεξελίχτηκε στη ρουμανική).

Η κουτσοβλαχική όμως γλώσσα μέχρι το 107 μ.Χ. είχε πλέον διαμορφωθεί, αφού από τη μάχη της Πύδνας (168 π.Χ.), κατά την οποία κυριεύτηκε η Μακεδονία, πέρασαν τρεις περίπου αιώνες και κατά το διάστημα αυτό συμπαγή τμήματα στον ελληνικό χώρο τη χρησιμοποιούσαν στην καθημερινή τους επικοινωνία. Πολλούς απ' αυτούς τους κατοίκους - τους Βλάχους των ελληνικών χωρών - ο Τραϊανός τους μετέφερε ως απόμαχους στη Δακία, όπου και τους εγκατάστησε μόνιμα. Μ' αυτόν τον τρόπο έχουμε μια μετακίνηση βλαχόφωνων, αλλά και ελληνόφωνων στις πλούσιες παραδουνάβιες χώρες. Οι ελληνικές λοιπόν και οι διαμορφωμένες πλέον λέξεις του κουτσοβλαχικού λεξιλογίου μπήκαν στη νέα λατινογενή γλώσσα και διαμόρφωσαν το λεξιλόγιό της.¹³ Αυτή η επίδραση είναι αισθητή, αφού το 18% (685 λέξεις) του ρουμανικού λεξιλογίου είναι ελληνικής καταγωγής.¹⁴

Έτσι η λατινική επεκτάθηκε στη βαλκανική χερσόνησο και με τη μετεξέλιξή της - με βάση τα γλωσσικά ιδιώματα των τόπων που "υποδόλωσε" - έχουμε τον "ανατολικό κλάδο" της λαϊκής λατινικής, όπως καθιερώθηκε να λέγεται στη γλωσσολογική επιστήμη, ο οποίος διαφέρει από την κλασική (τη γραπτή) στη φωνητική, τη μορφολογία και τη σύνταξη. Απ' αυτόν όμως τον κλάδο δεν έχουμε μόνο την κουτσοβλαχική και τη δακοροουμανική, όπως είδαμε, αλλά και τη μογλενιτική και ιστροροουμανική, που αποτελούν τα τέσσερα ρομανικά ιδιώματα της λατινικής βαλκανικής (*Latinum Balcanicum*), τα οποία ακολούθησαν ανεξάρτητη γλωσσική πορεία στο πέρασμα των αιώνων.

Ο ρωμαϊκός επεκτατισμός λοιπόν ολοκλήρωσε μια κατακτητική κυριαρχία, αλλά σύγχρονα διεργάστηκε και ένα γλωσσικό επηρεασμό, ο οποίος οδήγησε στην εξέλιξη των νεολατινικών γλωσσών, δυο νοτιοδυτικά (ισπανική - πορτογαλική), δυο βορειοδυτικά (προβη-

---

13. Βλέπε και ΑΝΤ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήνα 1939, σ. 87.

14. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήνα 1909, σ. κγ'.

γκιανή - γαλλική) και δυο ανατολικά (ρουμανική - ιταλική).¹⁵

Οι παραπάνω νεολατινικές γλώσσες σχηματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών κατακτήσεων και βρίσκονταν "εν εξελίξει" στους αμέσως επόμενους αιώνες. Με τα τέλη όμως του 5ου αιώνα μ.Χ. και την επερχόμενη κατάπτωση του δυτικού τμήματος του ρωμαϊκού κράτους με την επικράτηση των βαρβαρικών επιδρομών, άρχισε κλιμακωτά, αλλά σταθερά και η διάλυση της πολιτικής, της στρατιωτικής, της οικονομικής και της πολιτισμικής ενότητας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Στη γενικότερη αποδιοργάνωση ξέφυγε ο έλεγχος των ρωμαϊκών επαρχιών από την κεντρική εξουσία και άρχισαν να αναπτύσσονται νέα περιφερειακά κέντρα με νεόδμητη πολιτική, διοικητική και κοινωνική αυτονομία. Σ' αυτή τη νέα κατάσταση γεννήθηκε και η ανάγκη μιας τοπικής ανεξάρτητης γλωσσικής έκφρασης, η οποία είχε ως αποτέλεσμα να αναδείξει τους τοπικούς γλωσσικούς ιδιοματισμούς σε επίσημα γλωσσικά σχήματα. Έτσι τα προϋπάρχοντα ήδη νεολατινικά μορφώματα εξελίχθηκαν πλέον σε γλωσσικούς κώδικες επικοινωνίας, ενώ αργότερα, και μετά το διαμελισμό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (8ος - 9ος αιώνας), διαμορφώθηκαν σε επίσημες γλώσσες. Στους επόμενους αιώνες επικυρώθηκαν με το γραπτό λόγο και χαρακτηρίσαν μ' αυτό τον τρόπο την πολιτισμική και εθνική τους διάσταση και ταυτότητα.

Ό,τι βέβαια αφορά την κουτσοβλαχική γλώσσα, αυτή περιορίστηκε μόνο στην προφορική επικοινωνία και δεν ανέπτυξε γραπτό λόγο, αφού οι Κουτσοβλαχοί - ως δίγλωσσοι Έλληνες που είναι - μιλούν πάντοτε τα ελληνικά και μ' αυτά γράφουν και αναπτύσσουν τον πολιτισμό τους.

Στο σημείο αυτό, θεωρώντας γενικά την παρουσία της λατινικής γλώσσας στο βαλκανικό χώρο, παρατηρούμε ότι στις χώρες πάνω από το Δούναβη επέδρασε ολοκληρωτικά, αφού οι Δάκες τελικά έχασαν τη γλώσσα τους. Στο νότιο χώρο όμως επέδρασε μερικά και μόνο στην ηπειρωτική Ελλάδα, δυτικά της Πίνδου και στις μερίδες των άλλων τετραρχιών, ενώ δεν μπόρεσε να καθυποτάξει την ελλη-

---

15. Η κατάταξη των ρομανικών γλωσσών που μνημονεύεται εδώ είναι του F. Diez, δεν είναι όμως η μοναδική. Ανάλογα με τα κριτήρια (φιλολογικά, γλωσσικά, ιστορικοσυγκριτικά, γεωγραφικοπολιτικά κ.ά.) έχουμε και διαφορετικές ταξινομήσεις. Για παράδειγμα ο W. Wartburg τις διαιρεί σε δυο σύνολα (Ανατολικό τμήμα-Δυτικό τμήμα), ο C. Tagliavini τις κατατάσσει σε τέσσερις ομάδες κ.ά.

νική γλώσσα στον ελλαδικό χώρο, παρά τη μακράιωνη συνύπαρξή της μ' αυτή. Μπορούμε να πούμε λοιπόν ότι η γραμμή Jireček¹⁶ - αν όχι απόλυτα - αποτελεί τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη λατινόφωνη (βόρεια) και την ελληνόφωνη (νότια) βαλκανική.

4. Επανερχόμενοι στη δημιουργία της κουτσοβλαχικής γλώσσας - και μετά τη σύντομη θεώρηση της εμφάνισης των νεολατινικών (ρομανικών) γλωσσών στο γενικότερο πλαίσιο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας - αντιλαμβανόμαστε πως η ρωμαϊκή κατάκτηση τελικά ήταν περαστική, αν και μακράιωνη, αφού τελικά έχασε την τεράστια εδαφική της κυριαρχία και πως άφησε ανεξίτηλο μόνο το γλωσσικό της αποτύπωμα. Μπορούμε λοιπόν εκ προοιμίου να τονίσουμε ότι δεν επηρέασε ούτε στο ελάχιστο τις εθνικές και κρατικές μορφοποιήσεις των τμημάτων που άλλοτε υπάγονταν στην απέραντι δικαιοδοσία της.

Μ' αυτό τον τρόπο και με το πέρασμά της από την Ελλάδα, η Romania στάθηκε η γενεσιουργός δύναμη και ο παράγοντας που διαμόρφωσε ένα νέο γλωσσικό ιδίωμα - το κουτσοβλαχικό, το οποίο χαρακτήρισε και το λαό που τη χρησιμοποιούσε, δηλαδή τους Κουτσόβλαχους. Δεν έχουμε λοιπόν κανένα εθνολογικό ή φυλετικό πρόβλημα στη μελέτη αυτού του λαού, αφού δεν είναι άλλος παρά το ντόπιο ελληνικό - γηγενές τμήμα, το οποίο στρατολογήθηκε για την υποβοήθηση της παλιάς ρωμαϊκής ασφάλειας και τη λειτουργία της διοικητικής της μηχανής.¹⁷

Μιλώντας λοιπόν για τους Κουτσόβλαχους και όλη τη σχετική επιστημολογία γύρω απ' αυτούς, διευκρινίζουμε ότι η όλη αλήθεια στηρίζεται στην αναζήτηση της δημιουργίας της γλώσσας τους και όχι σε κάποια φυλετική-εθνολογική διαφοροποίηση από τον ελληνικό κορμό. Εξετάζουμε δηλαδή τη γλωσσική διαφοροποίηση· η γλώσ-

---

16. Η νοητή γραμμή Jireček (G. JIREČEK, *Geschichte der Serben, I*, Gotha 1911, σ. 38 κ.εξ.), η οποία διαχωρίζει το λατινικό από το ελληνικό χώρο-κόσμο, ξεκινά από την αδριατική ακτή (από τη Λισσό-το Αλέσσιο), περιτρέχει τη Βόρεια Αλβανία, μετά την Άνω Μακεδονία (διερχομένη μεταξύ Σκοπίων και Στόβων), στη συνέχεια στρέφεται ανατολικά, διέρχεται νότια της Σόφιας και βόρεια του Αίμου, για να καταλήξει τελικά στον Εύξεινο Πόντο (βλέπε και ΑΧΙΛΛΕΩΣ ΛΑΖΑΡΟΥ, *Η Αρωμονική και οι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής*, Αθήνα 1976, σσ. 55 κ.εξ.).

17. ΑΝΤ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήνα 1936, *passim*.

σα είναι αυτή που μας προκαλεί το ενδιαφέρον και όχι τα άτομα που τη μιλούν. Η εθνική ταυτότητα του κουτσοβλαχικού λαού λοιπόν είναι ελληνική και η όλη του ιστορική διαδρομή ακολουθεί τη συνολική πορεία του ελληνισμού.¹⁸

Τώρα, ό,τι αφορά τη γλωσσική συγγένεια της κουτσοβλαχικής με τη δακορουμανική, είναι ότι και οι δυο είναι νεολατινικές (ρομανικές), ότι προήλθαν, κάθε μια, από τις ντόπιες γλώσσες (ελληνική για την κουτσοβλαχική και δακική για τη δακορουμανική) και την επιμειξία τους με τη λατινική που "πέρασε" από την Ελλάδα και τη Δακία και πως ό,τι αφορά αυτές τις δυο γλώσσες, αφορά - στις γενικές τους γραμμές - και τις άλλες ρομανογενείς γλώσσες (ισπανική, πορτογαλική, προβηγκιανή, γαλλική, ιταλική και τα τοπικά τους ιδιώματα).

Έτσι έχουμε μια αντίστοιχη γλωσσική συγγένεια με βάση τη λατινική, δεν υπάρχει όμως καμιά φυλετική συγγένεια ανάμεσα στους λαούς που μιλούν αυτά τα ρομανικά ιδιώματα, αφού κάθε ένας χωριστά κατάγεται από τις εκλατινισμένες εθνότητές του. Όλες οι ρομανικές γλώσσες σήμερα, ως μακρινοί απόγονοι μιας λατινικής γλωσσικής επίδρασης, έχουν κοινές λέξεις οι οποίες προσαρμόζονται στην εκφραστική τυπολογία τους, ενώ οι λαοί που τις χρησιμοποιούν είναι εθνολογικά και φυλετικά ανεξάρτητοι και αυτόνομοι. Ένας ξεχασμένος λοιπόν συγγενής αφήνει ακόμα καθαρά τα χαρακτηριστικά της γλωσσικής του σφραγίδας.

5. Για τους Κουτσόβλαχους πρέπει να αποκατασταθεί η σύγχυση και η ιστορική παραποίηση, η οποία δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, τότε δηλαδή που τους "ανακάλυψαν" οι Ρουμάνοι και θέλησαν να εκμεταλλευτούν για πολιτικούς λόγους τη γλωσσική συγγένεια των δυο λαών.¹⁹ Βέβαια στη συνέχεια της μελέτης θα καταφανεί περίτρανα το μάταιο αυτής της προσπάθειας,

---

18. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 58 (β' έκδοση: *Κουτσόβλαχοι Οι βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 58, "Αφοί Κυριακίδη").

19. ΕΥΑΓΓ. ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Αθήνα 1948, *passim* (β' έκδοση, Τρίκαλα 1987-ΦΙΛΟΣ και γ' έκδοση, Τρίκαλα 1992-ΦΙΛΟΣ).

εδώ όμως θα δοθεί το στίγμα του "φαινομένου" και της πλαστογράφησης του όρου "Βλάχος".

Έτσι λοιπόν, ενώ ο όρος Βλάχος, που, όπως παραδέχεται η επιστήμη σήμερα, προέρχεται από το Volcae (Ουόλκαι) - την κελτική φυλή η οποία συνόρευε με τα γερμανικά φύλα - και μ' αυτό το όνομα οι Γερμανοί αποκαλούσαν οποιονδήποτε μιλούσε τη λατινική (ή λατινογενή) γλώσσα, συναντιέται σ' όλη σχεδόν την Ευρώπη,²⁰ οι Ρουμάνοι ιστορικοί προσπάθησαν να τον απομονώσουν και να ταυτίσουν μ' αυτόν μόνο το κουτσοβλαχικό και το ρουμανικό λαό. Παράβλεψαν το γεγονός πως μόνο η γλωσσική συγγένεια χαρακτηρίζει τους δυο λαούς και την προέκτειναν στη φυλετική και εθνολογική τους ταυτότητα.

Μ' αυτόν τον τρόπο επήλθε η σύγχυση, με αποτέλεσμα μιλώντας γενικά για τους Βλάχους να εννοούνται αυτόματα οι βλαχόφωνοι των ελληνικών περιοχών και οι Βλάχοι πέρα του Δούναβη, δηλαδή οι Ρουμάνοι. Αυτή την παραποίηση της ιστορικής αλήθειας την αντιμετώπισε η ελληνική βιβλιογραφία - στην αρχή αυθόρμητα και ερασιτεχνικά και αργότερα εμπειριστατωμένα και επιστημονικά θεμελιωμένα²¹ και επισήμοποίησε τον όρο "Κουτσόβλαχος"²² για τους Βλάχους της Ελλάδας και της ακτινοβολίας του ελληνικού πολιτισμού στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Έτσι, από τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας μιλώντας για τους Κουτσόβλαχους, αυτόματα εννοούσαμε τους βλαχόφωνους Έλληνες.

Στη μελέτη αυτή χρησιμοποιείται ο όρος-όνομα "Ελληνόβλαχος", αφού αυτός εκφράζει πλήρως όλο το εθνολογικό φορτίο του βλαχόφωνου τμήματος του ελληνικού λαού. Περιέχει όχι μόνο την έννοια

20. Στην αρχαία αγγλική Weahlas σημαίνει Κέλτες, στα παλιά γερμανικά Wahla "Ρωμαίος", στη σημερινή γερμανική Welsh "Ιταλός" (υποτιμητικά), στα σερβικά Vläh "Βλάχος" (υποτιμητικά), στα βουλγαρικά Vlah "Βλάχος κ.ά.

21. Με τον όρο-όνομα "Κουτσόβλαχος" παρουσιάστηκαν οι εργασίες των Sp. Parageorges, Μιχ. Χρυσόχδου, Κων. Νικολαΐδη, Αντ. Κεραμόπουλου, Ευάγ. Αβέρωφ (έ.α.), για να θυμηθούμε μόνο τις μελέτες που εκδόθηκαν μέχρι το 1950.

22. Για την ετυμολογία του ονόματος "Κουτσόβλαχος", αλλά και άλλων ονομάτων με τα οποία χαρακτηρίζεται ο βλαχόφωνος πληθυσμός βλέπε ΚΩΝ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ (έ.α., σ. μγ' σημ.), SP PARAGEORGES (έ.α., σ. 9), ΑΝΤ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ (έ.α., σσ. 10 κ.ε.), ΤΗΛ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ (έ.α., σσ. 16 κ.ε.), ΑΝΤ ΚΟΛΤΣΙΔΑ (έ.α., σσ. 13 κ.ε.), ΑΧ ΛΑΖΑΡΟΥ (έ.α., σσ. 82 κ.ε.) κ.ά.

της εθνικής ταυτότητας, αλλά και το φρόνημα, το οποίο, όπως διαφαίνεται στην πορεία της εργασίας, ήταν και παραμένει πάντοτε άρρηκτα και αναπόσπαστα δεμένο με τη διαχρονικότητα του Ελληνισμού. Εκτός από τα γενικά ονόματα Κουτσόβλαχοι και Ελληνόβλαχοι, αλλά και Βλάχοι, χρησιμοποιούνται και μερικά άλλα που προσδιορίζουν συγκεκριμένες τοπικές εγκαταστάσεις τους, όπως ερμηνεύεται παρακάτω:

Τσιντσάροι. Έτσι ονομάζονταν οι Βλάχοι της Ανω Μακεδονίας. Το όνομά τους πιθανώς προήλθε από το λατινικό *quinquagius* (*quintanus*) - κατάλοιπο της πέμπτης ρωμαϊκής λεγεώνας των παλαίμαχων Μακεδόνων ή ίσως από την ιδιόρρυθμη προφορά *tšintši* με την οποία απέδιδαν το λατινικό αριθμητικό *quinque* (πέντε).²³

Αρβανιτόβλαχοι. Ονομάζονται γενικά οι Βλάχοι της Βόρειας Ηπείρου, γιατί παλιότερα μιλούσαν και την αλβανική γλώσσα. Λέγονται και Φαρσερεώτες και μερικοί από αυτούς Αβελαίοι (*Dotan*, ίσως γιατί χρησιμοποιούσαν συχνά το αρνητικό μόριο *dot*, το οποίο δε γνώριζαν οι άλλοι Βλάχοι).²⁴

Φαρσερεώτες. Ονομάστηκαν έτσι από το χωριό Φράσαρι της Βόρειας Ηπείρου, όπου διέμεναν και είναι γνωστοί και με το όνομα Αρβανιτόβλαχοι, αφού γνώριζαν και την αλβανική γλώσσα. Ακόμα ονομάζονται και Καραγκούνηδες, δεν έχουν όμως καμιά σχέση με τους πραγματικούς Καραγκούνηδες, τους ελληνόφωνους κατοίκους της πεδινής Δυτικής Θεσσαλίας. Αυτή την ονομασία μάλλον τους την απέδωσαν οι Θεσσαλοί, μετά την κάθοδο στα μέρη τους, γιατί η ζωή και οι συνήθειές τους προσομοίαζαν με τους Καραγκούνηδες. Κατά την Τουρκοκρατία οι Φαρσερεώτες μετανάστευσαν νότια και ανατολικά (Αιτωλοακαρνανία - Θεσσαλία - Κεντρική Μακεδονία). Για να μείνουμε ακόμα στο χώρο της Βόρειας Ηπείρου διακρίνουμε και τους Μεσσαρέτες Βλάχους στα βόρεια της Κοριτσάς. Τέλος, έχουμε και τους Μεγαλοβλαχίτες Βλάχους, νοτιότερα, κοντά στο Συρράκο.²⁵

23. ΑΧΙΛ ΛΑΖΑΡΟΥ, *Η Αρωμαονική και οι μετὰ της ελληνικής σχέσεις αυτής*, Αθήναι 1976, σσ. 86-87.

24. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικά έρευνα εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στον τόμο *"Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"*, της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 457.

25. V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός Οδοιπορικό στη Μακεδονία (Έλληνες*

Μεγλενίτες ή Μογλενίτες. Ονομάζονται έτσι οι Βλάχοι της ευρύτερης περιοχής Καρατζόβας - Αξιού - Γευγελής,²⁶ τμήμα που ταυτίζεται μερικά με το βυζαντινό θέμα Μογλενών. Η βλαχική που μιλούν αποτελεί ένα από τα τέσσερα ρομανικά ιδιώματα της ανατολικής λατινικής (Μογλενιτική). Οι Μογλενίτες αυτοαποκαλούνται *Vlaši*, δηλαδή Βλάχοι (όπως και οι *Ciçi* της Ιστρίας).²⁷

Πάντως, πέρα από οποιαδήποτε ονομασία,²⁸ η οποία αποδίδεται στους βλαχόφωνους Έλληνες, οι ίδιοι δε χρησιμοποιούν καμιά από τις παραπάνω και αυτοαποκαλούνται *Armîni*, Ρωμάνοι, Ρωμαίοι, Ρωμιοί δηλαδή, υπήκοοι του ρωμαϊκού κράτους, Αρωμόνοι, όπως επικράτησε να λέγονται (*Armînu<Ar(o)manu(s)<α+Romanus*).²⁹ Σημειώνεται τέλος ότι ο όρος-λέξη Αρωμόνος (Κουτσόβλαχος - Ελληνόβλαχος δηλαδή) καμιά σχέση δεν έχει με τον όρο-λέξη Ρουμάνος, αφού αυτός θεωρείται νεολογισμός του περασμένου αιώνα.

6. Οι Ελληνόβλαχοι, από τα πρώτα χρόνια της ύπαρξής τους ως συγκεκριμένο τμήμα λαού με ιδιαίτερο τρόπο ζωής και έκφρασης, ασχολήθηκαν με την αιγοπροβατοτροφία και αργότερα με τις μεταφορές (αγωγιατισμός), επαγγέλματα τα οποία καθόριζαν και τον ημινομαδικό χαρακτήρα τους (κατοικία έξι μήνες στα βουνά και έξι μήνες στους κάμπους-χειμαδιά). Με το πέρασμα όμως του χρόνου ασχολήθηκαν και με τα χειρονακτικά επαγγέλματα, όπως την τέχνη

- Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι, Αθήνα 1987 ("Τροχαλία"), σ. 299.

26. Σ' αυτή την περιοχή έχουμε τα χωριά Αρχάγγελος (Όσσιανη), Κάρπη, Καστανερή, Κούπα, Λαγκαδιά, Περίκλεια και Σκρά (Λιούμνιτσα - βλέπε και ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Παραμύθια βλαχόφωνων χωριού Σκρά (Λιούμνιτσα), Α'-Β'*, Θεσσαλονίκη 1984).

27. ΑΧΙΑ ΛΑΖΑΡΟΥ, έ.α., σ. 87, ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, έ.α., σ. ΙΧ.

28. Οι Βλαχορηχίνοι ή Βλαχοβούλγαροι των Ασανιδών, οι οποίοι αναφέρονται μετά τον 7ο αιώνα, καμιά σχέση δεν είχαν με τους αυτόχθονες βλαχόφωνους. Βρέθηκαν στο σλαβοβουλγαρικό περιβάλλον και εκσλαβίστηκαν στα τελευταία χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας (ΤΗΛ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών, Α'*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 48 (ΕΜΣ)).

29. Να θυμηθούμε εδώ ότι οι Έλληνες του Βυζαντίου αυτοαποκαλούνταν και αυτοί Ρωμαίοι, πολίτες δηλαδή του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους, αλλά και γενικά οι Έλληνες ονομάζονται "Ρωμιοί" και η ελληνικότητα "ρωμιούσνη".

της χρυσοχοΐας, της μαχαιροποιΐας, της υφαντικής, της ραφτικής, της τυροκομίας³⁰ κ.ά., ενώ στα πλαίσια της Τουρκοκρατίας ανέπτυξαν εμπορικές σχέσεις σε όλο το βαλκανικό και ευρωπαϊκό χώρο.

Η ιδεολογική συγκρότηση των Ελληνόβλαχων καθόλη τη μακρά ιστορία της ακολούθησε κοινή πορεία με τον ελληνικό πολιτισμό. Οι Ελληνόβλαχοι πρόσφεραν υψηλές υπηρεσίες στον εθνικό, πνευματικό και οικονομικό βίο της χώρας, ενώ καλλιέργησαν τα γράμματα και τις τέχνες και στάθηκαν - στους δύσκολους καιρούς - οι διακομιστές ιδεών, οραμάτων και πολιτιστικών αγαθών σε όλο το βαλκανικό χώρο. Είναι δεδομένη εξάλλου η μεγάλη τους εθνική προσφορά, με τη συμμετοχή τους στα αγωνιστικά κινήματα για την απελευθέρωση των υπόδουλων ελληνικών τμημάτων κατά τη διάρκεια του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα και η αντίσταση στην εθνολογική τους αλλοίωση - θέματα με τεράστια σημασία για τον Ελληνισμό, τα οποία θα διερευνηθούν στα κεφάλαια αυτής της διατριβής.

---

30. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κοντσοβλαχικά ονόματα αγγείων οικιακής χρήσης*, ανάπτυπο από την "Ελληνική διαλεκτολογία" (τόμος 2, 1990-91, σσ. 89-116), Θεσσαλονίκη 1991, σ. 90.

II. Γεωγραφικός προσδιορισμός της εγκατάστασης των Ελληνόβλαχων μέχρι τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718)

1. Οι Ρωμαίοι, αμέσως μετά την πώση του Περσέα (168 π.Χ.) "*εν τοις εσχάτοις της Μακεδονίας τόποις, δια τας των παρακειμένων εθνών επιβουλάς, κατέστησαν στρατιώτας*", όπως μας πληροφορεί ο Διόδωρος (30,8,4). Αυτοί οι "*έσχατοι τόποι*" εντοπίζονται στις διαβάσεις των τεσσάρων μερίδων,³¹ των τετραρχιών· χώροι δηλαδή, όπου και πρωτοκατοίκησαν οι Ελληνόβλαχοι:

α) Στην τετραρχία της Αμφίπολης εντοπίζονται Ελληνόβλαχοι στην περιοχή της Άνω Τζουμαγιάς, στα βουνά του Μελένικου, στην περιοχή του Νευροκοπίου (στα βόρεια τμήματα), σε άλλες ορεινές θέσεις και κλεισωρίες του Ορβήλου και της Ροδόπης και σε διάφορα σημεία στο ανατολικό τμήμα.

β) Στην τετραρχία της Θεσσαλονίκης ελληνοβλαχικοί οικισμοί δημιουργήθηκαν στα βόρεια τμήματά της και στην περιοχή της Κερκίνης (Μπέλεσι), στα Πορρόια και στα Βυλάζωρα (Βελεσά).

γ) Στην τετραρχία της Πέλλας δεν εμφανίστηκαν ελληνοβλαχικοί οικισμοί, γιατί τα ασφαλή σύνορά της δε δημιούργησαν την ανάγκη ώστε να εγκατασταθούν οι οροφυλακές, οι οποίες και "*γεννούσαν*" τον ελληνοβλαχικό πληθυσμό, και

δ) Στην τετραρχία της Πελαγονίας που άρχιζε βόρεια - από την Ιλλυρία και έφτανε στα νότια - μέχρι την Ήπειρο ("*una parte confinens Illyrico, altera Epiro*", κατά το Λίβιο - 45,29), εντοπίζονται οι καθαυτό συμπαγείς ελληνοβλαχικοί οικισμοί της οροσειράς της

---

31. *Μακεδονία - 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1982, σ. 198 ("*Εκδοτική Αθηνών*").

Πίνδου - στα δυτικά,³² της περιοχής του Βοίου και του Γράμμου - βορειότερα και της περιοχής με κέντρο την αρχαία Ηράκλεια - στα βόρεια (γύρω από το σημερινό Μοναστήρι).

Θεωρώντας συνολικά την προσπάθεια των Ρωμαίων για να διασφαλίσουν την κυριαρχία τους στο βαλκανικό χώρο, παρατηρούμε ότι εφάρμοσαν το μακεδονικό σύστημα ασφάλειας για τις παραμεθόριες επαρχίες, τα γνωστά *praesidia armata* του Λίβιου. Αυτή η προσπάθεια εντοπίζεται κυρίως στη ζωτική αρτηρία της Εγνατίας οδού και πολύ βορειότερα γύρω από την ποτάμια πορεία του Δούναβη. Σ' αυτούς τους χώρους, που βρίσκονταν κατά μήκος όλου του περίγυρου των δυο οριζόντιων φυσικών διαχωρισμάτων (Εγνατία οδός³³ - Δούναβης ποταμός) εμφανίστηκαν και οι συμπαγείς πληθυσμιακές μάζες, οι οποίες σφραγίστηκαν από τα γνωστά μας πλέον ρομανικά ιδιώματα, από το κουτσοβλαχικό δηλαδή και μεγλενιτικό - στις ευρύτερες περιοχές της Εγνατίας και το δακορομανικό και ιστρορομανικό - στις ευρύτερες περιοχές του Δούναβη.

2. Ο ακριβής γεωγραφικός προσδιορισμός της εγκατάστασης των Ελληνόβλαχων δεν είναι εύκολος, αφού για πολλούς αιώνες δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες γι' αυτούς. Οι σχετικές αναφορές προέρχονται κατά κύριο λόγο από βυζαντινές πηγές, οι οποίες δε μας διαφωτίζουν αρκετά, ώστε να σχηματίσουμε μια συνολική εικόνα για τη χοροεγκατάστασή τους κατά τους πρώτους αιώνες μετά τη διάλυση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, αλλά και για όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου.

Η εικόνα αυτή γίνεται ασφαλώς ευκρινής και ικανοποιητική μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718), οπότε μέσα στα πλαίσια της ελεύθερης διακίνησης εμπορευμάτων και ατόμων, μαζί με τους ελληνόφωνους - κυρίως της δυτικής Μακεδονίας³⁴ - ακολούθησαν και οι βλαχόφωνοι Έλληνες τους δρόμους της εσωτερικής μετακί-

---

32. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία* (στη σειρά "Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού"), Θεσσαλονίκη 1991, σ. 170 (β' έκδοση, - "Αφοί Κυριακίδη").

33. T.J. WINNIFRITH, *The Vlachs - The History of a Balkan People*, London 1987 (Duckworth), *passim*.

34. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, *passim* (και στον τόμο "Παγκαρπία της Μακεδονικής Γης", σσ. 403-447).

νησης και των αποδημιών προς τις χώρες της Σερβίας, της Αυστροουγγαρίας και της Κεντρικής Ευρώπης. Γι' αυτές τις μετακινήσεις έχουμε πλούσιες πληροφορίες από την ελληνική και ξένη βιβλιογραφία· στοιχεία που μάς βοηθούν για το γενικότερο προσδιορισμό της εγκατάστασης των Ελληνόβλαχων. Ακόμα οι πληροφορίες είναι πολύ περισσότερες για το χρονικό διάστημα που μελετά η παρούσα εργασία (1850-1913), οπότε εντοπίζονται πληρέστερα οι ελληνοβλαχικοί οικισμοί. Γι' αυτές τις δυο χρονικές περιόδους (1718-1850 και 1850-1913) θα γίνει λόγος στα κεφάλαια που ακολουθούν, στα οποία θα επισημανθούν οι ελληνοβλαχικές κοινότητες στο βαλκανικό χώρο.

3. Για τον εντοπισμό της εγκατάστασης των Ελληνόβλαχων μέχρι τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718), θα αναζητήσουμε τις πληροφορίες μας ξεκινώντας από τις βυζαντινές πηγές (πέρα από τη χωρογραφική τοποθέτησή τους στα πλαίσια των ρωμαϊκών τετραρχιών). Πρώτη λοιπόν γραπτή μαρτυρία για τους Βλάχους μάς δίνει το 976 μ.Χ. ο βυζαντινός χρονογράφος Κεδρηνός, ο οποίος αναφέρεται στο φόνο του Δαβίδ, αδελφού του τσάρου Σαμουήλ - ηγεμόνα των Βουλγάρων, από Βλάχους "οδίτες" στο τοπωνύμιο Καλαί Δρυς,³⁵ που εντοπίζεται στην περιοχή "μέσον Καστορίας και Πρέσπας".³⁶

Από τον 6ο όμως ήδη αιώνα σε χωρίο του Ιωάννη Λυδού βεβαιώνεται κατηγορηματικά ότι οι κάτοικοι της βαλκανικής, αν και στην πλειονότητά τους ήταν Έλληνες, μιλούσαν και τη λατινική (Ιωάννης Λυδός, Βόννη, 1837, III, 68: "... καίπερ Έλληνας εκ πλείονος όντας, τη των Ιταλών φθέγγεσθαι φωνή, και μάλιστα τους δημοσιεύοντας"), γεγονός που οδηγεί τον Απόστολο Βακαλόπουλο να συμπεράνει πως πρέπει εκείνοι οι λατινόφωνοι ή δίγλωσσοι κάτοικοι να είχαν σχέση με τους Βλάχους.³⁷

---

35. Το ελληνικό τοπωνύμιο όμως "Καλαί Δρυς" αποκτά και ένα επιπρόσθετο ενδιαφέρον, γιατί μαρτυρεί τη γενικότερη παρουσία των Ελλήνων στα βορειότερα τμήματα του βυζαντινού θέματος. Έτσι καταρρίπτεται και η θεωρία του Jireček (C. JIREČEK, *Geschichte der Serben*, I, Gotha, 1911, σ. 101) πως με την κάθοδο των Σλάβων τα ελληνικά τοπωνύμια κατακλύστηκαν εντελώς και αντικαταστάθηκαν με τα σλαβικά.

36. Διαβάζουμε το σχετικό χωρίο (Κεδρηνός II, 435, 13-15): "Τούτων δε των τεσσάρων αδελφών, Δαβίδ μεν ευθύς απεβίω αναιρεθείς μέσον Καστορίας και Πρέσπας κατά τας λεγομένας Καλάς Δρυς, παρά τινων Βλάχων οδιτών".

Έχουμε όμως και μια άλλη έμμεση μαρτυρία του βου αιώνα με το Θεοφύλακτο Σιμοκάττη, ο οποίος αναφέρει, ιστορώντας την εκστρατεία των βυζαντινών στρατευμάτων υπό την αρχηγία του στρατηγού Κομεντίου εναντίον των Αβάρων στη Θράκη (579-582), ένα περιστατικό, όπου ο συνοδός ενός υποζυγίου βλέποντας να πέφτει το φορτίο από το σαμάρι του ζώου που προηγούνταν, ειδοποίησε τον προπορευόμενο συνοδό "τη πατρώα φωνή: *τόρνα, τόρνα, φράτερ*".³⁸ Το χωρίο αυτό και συγκεκριμένα η λέξη "τόρνα" προκάλεσε πολλές συζητήσεις,³⁹ οι οποίες οδηγούν στο συμπέρασμα πως η "πατρώα φωνή" πρέπει ασφαλώς να ήταν η βλαχική (κουτσοβλαχική), αφού το ρήμα *torņu* στα κουτσοβλαχικά σημαίνει γυρίζω⁴⁰ και βέβαια ο συνοδός του υποζυγίου με αυτό ειδοποιούσε πως το φορτίο έγερνε να πέσει.

Στη συνέχεια οι σχετικές αναφορές για τους Βλάχους γίνονται συχνότερες από τους βυζαντινούς συγγραφείς. Έτσι, για παράδειγμα, ο Κεκαυμένος αναφέρεται στους Βλάχους της Θεσσαλίας, η Άννα Κομνηνή μιλάει για τους Βλάχους της Μακεδονίας, του Αίμου

---

37. Σημειώνουμε την αξιόλογη παρατήρηση του ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ (*Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμος 1, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 36): "*Η τελευταία έκφραση "και μάλιστα τους δημοσιεύοντας" δείχνει πολύ καθαρά ότι και οι άλλοι κάτοικοι των ευρωπαϊκών επαρχιών (κοντά στα ελληνικά) μιλούσαν λατινικά, ήταν δηλαδή λατινόφωνοι ή και δίγλωσσοι. Η γενική αυτή παρατήρηση του Λυδού δεν αποκλείει καθόλου, αλλ' αντίθετα ενισχύει την πιθανότητα ότι οι κάτοικοι ορισμένων περιοχών, ιδίως απομονωμένων της υπαίθρου, είχαν χάσει τελείως την γλώσσα τους και μιλούσαν μόνο λατινικά. Τι απέγιναν αυτοί οι λατινόφωνοι ή οι δίγλωσσοι, Έξαφανίσθηκαν χωρίς να αφήσουν κανένα ίχνος; Η πρόδηλη, μου φαίνεται, απάντηση στο ερώτημα συμβάλλει στη λύση του προβλήματος των Βλάχων*".

38. Το σχετικό χωρίο αναφέρει (ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΣΙΜΟΚΑΤΤΗΣ, Βόννη I, 397 - G. DE BOOR, 100, 20): "*τη πατρώα φωνή τόρνα, τόρνα, φράτερ και ο μεν κύριος του ημιόνου την φωνήν ουκ ήσθετο οι δε λαοί ακούσαντες και τους πολεμίους επιστήναι αυτοίς υπονοήσαντες, εις φυγήν ετράπησαν, τόρνα, τόρνα μεγίσταις φωναίς ανακράζοντες*".

39. Βλέπε σχετικά στο Γ. ΚΟΛΙΑ, *Τόρνα - επιχώριος γλώσσα*, στην "*Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*", 14 (1938), σσ. 295-299, ΑΝΤ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟ (έ.α., σ 40, υποσ.), ΤΗΛ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ (έ.α., σσ. 30-31), ΑΧΙΛ ΛΑΖΑΡΟΥ (έ.α., σσ. 118-120)· ακόμα εξέφρασαν απόψεις ο DENSUSIANUS, ο ΜΥΤΑΦCIEV, ο JIREČEK, ο NĀSTUREI κ.ά.

40. Βλέπε λεξικά ΚΩΝ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ (έ.α., σ. 536), Τ. ΠΑΡΑΗΑΓΙ (έ.α., σ. 1188) και ΑΝΤ ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Γραμματική και λεξικό της κουτσοβλαχικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 182, και στον ίδιο, *Κουτσοβλαχοί. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ λ.* (έ.α., σ. 403).

και του Δούναβη, ο Νικήτας Χωνιάτης περιγράφει τους Βλάχους του Αίμου, ενώ άλλοι μιλούν για την παρουσία των Βλάχων σε άλλες περιοχές της βαλκανικής χερσονήσου.⁴¹ Οι παραπάνω βυζαντινές πηγές είναι βέβαια αρκετές και αυξάνουν τις πληροφορίες μας για τους Βλάχους, αλλά είναι πολλές φορές ανεπιτυχείς στις εκτιμήσεις τους και αναφέρονται γενικά, χωρίς να εντοπίζουν τόπο και χρόνο σχετικά με την εγκατάστασή τους.

4. Για την εξεταζόμενη περίοδο στοιχεία μας δίνουν ακόμα οι λατινικές πηγές, Φράγκοι μελετητές, τα αρχεία της Βενετίας, σερβικές πηγές, όπως επίσης η ελληνική και ξένη βιβλιογραφία. Πάντως βέβαιο είναι πως κατά τη βυζαντινή περίοδο οι Ελληνόβλαχοι είχαν πλέον "εντοπιστεί", ήταν "πολυάριθμοι και ευρίσκονται εγκατεσπαρμένοι ου μόνον εις ολόκληρον την Πίνδον, αλλ' εκτείνονται μέχρι του Αίμου", ενώ στην περιοχή Στρωμνίτσης, "η ύπαιθρος παρουσιάζει πληθυσμόν ανάμεικτον εξ Ελλήνων, Σλάβων και Ούγγρων, πιθανώς δε και Βλάχων".⁴²

Στο τέλος της βυζαντινής εποχής οι Ελληνόβλαχοι κατοικούσαν στις δυτικές ελληνικές χώρες μέχρι και τα Άγραφα. Στις περιοχές όμως αυτές το λατινόφωνο γλωσσικό ιδίωμα περιορίζεται και εξασθενεί με το πέρασμα των χρόνων και κάτω από την επιρροή πολιτιστικών σχημάτων, λογίων και διδασκάλων του Γένους και κυρίως του εθναπόστολου Κοσμά του Αιτωλού (1714-1779), ο οποίος χάρη της εθνικής και γλωσσικής ενότητας προσπαθούσε να εξαλείψει τη βλαχική γλώσσα.⁴³

Ακόμα, στη διάρκεια του 14ου αιώνα κατέρχονταν λατινόφωνοι Αρβανιτόβλαχοι από τη Βόρεια Ήπειρο στη Θεσσαλία, ενώ από την περιφέρεια της Αυλώνας κατευθύνονταν στο Μέτσοβο, στον Ασπροπόταμο και στους Καλαρρύτες. Αργότερα οι Αρβανιτόβλαχοι κατέ-

---

41. Αναφέρουμε μόνο τα ονόματά τους, όπως ο Γεώργιος Παχυμέρης, ο Νικηφόρος Γρηγοράς, ο Κίνναμος, ο Χαλκοκονδύλης, ο Μάξιμος Πλανούδης, ο Θεόδωρος Πρόδρομος, ο Ιωάννης Διάκονος, ο Δημήτριος Κυδώνης κ.ά

42. ΣΤΙΑΠΩΝΟΣ Π.ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ, *Τα βόρεια εθνολογικά όρια του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 49, βλ. και σσ 26-27 (Ε.Μ.Σ.) Γενικά για τη Στρωμνίτσα βλ. και στου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΝΗ, *Η Στρωμνίτσα*, Θεσσαλονίκη 1961 (ΕΜΣ).

43. ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και το εκπαιδευτικό ιδεώδες*, Αθήνα 1990, σσ. 21-22.

φυγαν στην Πίνδο για να γλυτώσουν από τους Τούρκους και εκεί αφομοιώθηκαν από το υπάρχον ελληνοβλαχικό στοιχείο. Οι Ελληνόβλαχοι που βρίσκονταν στα ακραία σημεία της Ηπείρου και της Θεσσαλίας υποτάχτηκαν στους Τούρκους στα 1479, εντάχτηκαν στη βαλιδέ σουλτάνα (βασιλομήτορα) και αυτοδιοικούνταν. Την αυτονομία τους όμως αυτή τη διατήρησαν μέχρι την εποχή του Αλή πασά, ο οποίος στη συνέχεια τους συμπεριέλαβε στη συγκεντρωτική του εξουσία. Οι Ελληνόβλαχοι της Πίνδου διατηρούσαν ακραιφνές το εθνικό τους φρόνημα και σε καμιά περίπτωση δεν ταυτίστηκαν με την εθνική και θρησκευτική συνείδηση του Τούρκου δυνάστη, ενώ από τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας οργάνωναν αρματολίκια και αντιστέκονταν σε κάθε διεισδυτική προσπάθεια της τουρκικής διοίκησης.⁴⁴

Κατά τα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας οι Ελληνόβλαχοι ζούσαν σε συμπαγείς οικισμούς στην οροσειρά της Πίνδου, στη Μοσχόπολη, στο Μέτσοβο - ένα από τα μεγαλύτερα βλαχόφωνα κέντρα - στο Συρράκο, στους Καλαρρύτες και αλλού. Ακόμα ένα μεγάλο ελληνοβλαχικό τμήμα πηγαινοέρχονταν στα βουνά με τα κοπάδια του, ξεχειμωνιάζοντας στις ακτές της Αδριατικής (από τη Ναύπακτο μέχρι το Δυρράχιο) και του Αιγαίου (από τη Λαμία μέχρι τη Θεσσαλονίκη).

Τέλος οι Ελληνόβλαχοι άρχισαν ήδη από το 17ο αιώνα να επιδίδονται στο εμπόριο με επιτυχία και να φτάνουν και σ' αυτές ακόμα τις εμποροπανηγύρεις της Μόσχας, της Βιέννης, της Λειψίας και του Μπωκαίρ (γαλλική πόλη στο Ροδανό ποταμό).⁴⁵

---

44. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ήπειρος* (στη σειρά "Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού"), Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 41-42 ("Αφοί Κυριακίδη").

45. V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία* (Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι), Αθήνα 1987, σ. 229.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

**ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ
ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΥΠΟΒΑΘΡΟΥ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ
ΠΑΣΣΑΡΟΒΙΤΣ ΜΕΧΡΙ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ
(1718-1850)**

I. Οι αποδημίες ως οικονομικό και πολιτιστικό φαινόμενο

A.0. Με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (Passarowitz - 21 Ιουλίου 1718) ο υπόδουλος ελληνισμός διευκολύνθηκε στις μετακινήσεις του, τόσο στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όσο και στις βαλκανικές και ευρωπαϊκές χώρες. Αρχίζουν τότε οι μεγάλες αποδημίες, κυρίως στην Κεντρική Ευρώπη, στις οποίες συνέρεαν κατά χιλιάδες οι Έλληνες, ιδιαίτερα του βορειοελλαδικού και ηπειρωτικού χώρου.

Αυτή η ευχέρεια της μετακίνησης δόθηκε με τα άρθρα εκείνα της συνθήκης που επέτρεπαν στους υπηκόους της αυτοκρατορίας των Αψβούργων και της Τουρκίας να επικοινωνούν ελεύθερα από την ποτάμια οδό του Δούναβη και να ασκούν αβίαστα το εμπόριο στην ξηρά και στη θάλασσα. Πρέπει εδώ να υπενθυμίσουμε πως με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς οι Αυστριακοί προσάρτησαν το Βελιγράδι και το νότιο τμήμα του Σάβου και του Δούναβη.¹

Έτσι τα αποτελέσματα που επακολούθησαν, μετά τη διαμόρφωση αυτή στα βόρεια τμήματα της οθωμανικής αυτοκρατορίας και το νέο πρόσωπο της αυστριακής αυτοκρατορίας, ήταν έντονα και θεαματικά και οδήγησαν σε νέες πολιτικές και κυρίως οικονομικές εξελίξεις. Με την ελευθερία των ποτάμιων, θαλάσσιων και χερσαίων οδών και με το άνοιγμα των λιμανιών του Φιούμε και της Τεργέστης, τα εμπορεύματα της Ανατολής έφταναν στην αγορά της Ευρώπης, όπου δημιουργούνταν σπουδαία εμπορικά και πολιτιστικά κέντρα.

Άνοιξε λοιπόν η αυλαία μιας έντονης οικονομικής περιόδου και δόθηκε στους βαλκανικούς λαούς και κυρίως στους Έλληνες και στους Σέρβους, η μεγάλη ευκαιρία να ωφεληθούν από την αναφυό-

---

1. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 265.

μενη εμπορική δραστηριότητα και να αναδειχτούν σε οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Από την άλλη μεριά άρχισε να δημιουργείται ένας εντονότερος ευρωπαϊκός οικονομικός οργανισμός με τον εμπορικό ανταγωνισμό της Βενετίας, της Γαλλίας, της Αυστρίας, της Αγγλίας, αλλά και του παπικού κράτους. Πάντως σ' όλες τις περιπτώσεις τα πολιτικά και τα οικονομικά αποτελέσματα στη διαμόρφωση της Κεντρικής Ευρώπης, σε σχέση πάντοτε με τις επιπτώσεις της συνθήκης του Πασσάροβιτς, ήταν μεγάλα και καθοριστικά.²

Σ' αυτό το κλίμα της φιλελεύθερης διακίνησης ανθρώπων και εμπορευμάτων πρωτεύουσα σημασία απέκτησε το εμπορικό δαιμόνιο των Ελλήνων, οι οποίοι διασκορπίστηκαν στην Ελλάδα, στα Βαλκάνια και στην Ευρώπη, όπου απέκτησαν πλούτο και δύναμη. Δε στάθηκαν όμως μόνο εκεί· ήρθαν σε επαφή με τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, ενστερνίστηκαν τις ιδέες του και τα οράματά του και στη συνέχεια τα μετακένωσαν στον υπόδουλο ελληνισμό. Ακόμα απόλαυσαν τα πολιτιστικά και πολιτισμικά αγαθά των προηγμένων λαών και με τη σειρά τους τα μετάφεραν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, που τις οδήγησαν έτσι σε οικονομική και κοινωνική άνθηση και μετεξέλιξαν τα χωριά και τις πόλεις τους σε σπουδαία εμπορικά κέντρα. Το ρεύμα των αποδημιών - ως αποτέλεσμα της συνθήκης του Πασσάροβιτς, αλλά και της φτώχειας, της σκλαβιάς και της καταπίεσης στον οθωμανικό χώρο - το ακολούθησαν κυρίως οι Έλληνες της Μακεδονίας και της Ηπείρου και ανάμεσα σ' αυτούς ιδιαίτερα οι Δυτικομακεδόνες³ και οι Ελληνόβλαχοι.

Εξετάζοντας εδώ τους Ελληνόβλαχους, σημειώνουμε ότι αυτός ο ελληνικός βλαχόφωνος πληθυσμός, από τη δημιουργία ακόμα της γλώσσας που χρησιμοποιούσε (από την περίοδο της ρωμαιοκρατίας στην Ελλάδα) και η οποία τον διαφοροποιούσε γλωσσικά από τους άλλους ομοεθνείς του, μέχρι και την εποχή που εξετάζουμε (αρχές του 18ου αιώνα) πορεύτηκε άρρηκτα δεμένος με την ελληνική ιστορική πορεία και ακολούθησε την τύχη και τη μοίρα ολόκληρου του Ελληνισμού. Αν από το σημείο αυτό και μετά πλησιάζουμε τους Ελληνόβλαχους και τους μελετούμε ιστορικά, αυτό γίνεται γιατί οι

2. TUREZYNSKI EM, *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, München 1959, σ. 13.

3. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958 (και στον τόμο "*Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*", Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 403-447, ΕΜΣ).

ιδιαίτερες οικονομικές, πολιτιστικές και ιδεολογικές συγκυρίες τούς πρόσφεραν το ευνοϊκό εκείνο κλίμα στο οποίο αναπτύχθηκαν, δραστηριοποιήθηκαν και μεγαλούργησαν. Βλέπουμε έτσι το πολιτισμικό τους υπόβαθρο και κάνουμε μια γενική θεώρηση και συνολική αποτίμηση της ζωής και των δραστηριοτήτων τους μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, για να μπορέσουμε μετά να τους πλησιάσουμε καλύτερα στην ιστορική τους πορεία και μέχρι το 1913. Θεωρούμε, δηλαδή, πως οι κύριες δραστηριότητες του βλαχόφωνου πληθυσμού - των Ελληνοβλάχων - οι οποίες σφραγίζουν το εθνικό του φρόνημα και αναδεικνύουν τη γνήσια ελληνική του συνείδηση, εκτυλίσσονται στο χρονικό διάστημα 1718-1850 και κυρίως στα χρόνια 1850-1913, που αποτελούν και το κύριο αντικείμενο αυτής της μελέτης.⁴

1. Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου, δεν αποδημούν οι Ελληνοβλάχοι μόνο στις βόρειες βαλκανικές και στις κεντρικές ευρωπαϊκές χώρες, αλλά πιεζόμενοι από τους Αλβανούς και τη σκληρή διοίκηση του Τούρκου κατακτητή - κυρίως κάτω από τη δεσποτεία του Αλή πασά, εγκαταλείπουν τις ιδιαίτερες πατρίδες τους και μετεγκαθίστανται σε άλλους τόπους της υπόδουλης Ελλάδας. Έτσι έχουμε τις εσωτερικές αποδημίες, όπως τους Ελληνοβλάχους της Σαμαρίνας, του Περιβολίου, της Αβδέλας, της Σμίξης, της

---

4. Οι δραστηριότητες στην οικονομική ζωή (εμπόριο, προϊόντα, επιχειρήσεις), την κοινωνική και εθνική (επώνυμοι Ελληνοβλάχοι, ευεργέτες, διαφωτιστές, αγωνιστές-οπλαρχηγοί) και την πνευματική (παιδεία-σχολεία, λόγιοι, επιστήμονες), δεν μπορούν να διαχωριστούν απόλυτα στο μεταβατικό έτος των παραπάνω χρονικών διαστημάτων, δηλαδή στα 1850, γι' αυτό και εκτίθενται στην περίοδο εκείνη που παρουσιάστηκαν εντονότερα. Έτσι η πρώτη περίοδος (1718-1850) χαρακτηρίζεται κυρίως για το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελληνοβλάχων τόσο στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, όσο και στις χώρες του εξωτερικού και κυρίως της Κεντρικής Ευρώπης (εσωτερικές - εξωτερικές αποδημίες), για την οικονομική τους άνθηση και την πολιτιστική ανάπτυξη των ιδιαίτερων πατρίδων τους και για την εθνεγερτική αγωνιστικότητα στα πλαίσια της Ελληνικής Επανάστασης. Στη δεύτερη (1850-1913) συνεχίζεται η εθνική παρουσία των Ελληνοβλάχων με τη συμμετοχή τους στους αγώνες του Έθνους και με την ολόπλευρη και ολόψυχη συμπαράστασή τους στο νεόδμητο ελληνικό κράτος (ευεργέτες-δωρητές), αναπτύσσεται η παιδεία, καλλιεργείται η ελληνική συνείδηση και το φρόνημά τους, εμμένουν στο χριστιανισμό και την ορθοδοξία και επιμένουν πεισματικά στην προσήλωσή τους στον Ελληνισμό, αγωνιζόμενοι εναντίον κάθε εθνολογικής αλλοίωσης, την οποία προσπάθησαν να τους επιβάλουν οι παντοειδείς προπαγανδιστές και προσηλυτιστές.

Μοσχόπολης (κυρίως μετά την καταστροφή του 1769⁵), της Βλάστης (Μπλάτσι, Βλάτσι) κ.ά., οι οποίοι αποδημούσαν στην Πρέβεζα, τη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες, την Καβάλα, τη Λάρισα, τα Τρίκαλα, τη Βέροια, αλλά και βορειότερα στο Μοναστήρι και την ευρύτερη περιοχή του, στην Αχρίδα, το Κρούσοβο, το Μεγάροβο, το Τίροβο, τη Ρέσνα κ.α.⁶

Ένα έντονο ρεύμα μετακίνησης παρατηρήθηκε στα 1769, τότε που οι αλβανικές ορδές⁷ κατάστρεψαν τη Μοσχόπολη και ανάγκασαν τους βλαχόφωνους κατοίκους της να εγκαταλείψουν την πατρογονική τους γη και να μετεγκατασταθούν στην ευρύτερη περιοχή (Κοριτσά, Δελβινάκι, Ιωάννινα, Αχρίδα, Μοναστήρι, Κρούσοβο, Κλεισούρα, Νυμφαίο (Νέβεσκα), Μεγάροβο κ.α.), αλλά και σε ευρωπαϊκές πόλεις (κυρίως στη Βιέννη και τη Βουδαπέστη). Ακόμα

5. ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, *Μοσχόπολις 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957 (ΕΜ-Σ), σσ. 183 κ.εξ.

6. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 62. Για τις αποδημίες-μετακινήσεις των Ελληνόβλαχων Περιβολιωτών στην ευρύτερη περιοχή του Μοναστηρίου και συγκεκριμένα στη Ρέσνα, αναφέρεται στα ανέκδοτα απομνημονεύματα (αναμνήσεις) του Ελληνόβλαχου, Περιβολιώτη στην καταγωγή, ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ του Εμμανουήλ (1903-1992 - ο πατέρας του συγγραφέα): "Οι ληστρικές επιθέσεις των Αλβανών και Τούρκων μπέηδων, οι φονικές επιθέσεις των στρατιωτών του Αλή πασά που ήθελαν να πάρουν εκδίκηση για το θάνατο του πρωτοπαλίκαρου του Αλή, Βελιγκέκα, η καταδίωξη των κοπαδιών μας από τα βοσκοτόπια (από τους Τούρκους) κι ο αέρας που μάς έπνιγε τη λευτεριά μας, ανάγκασαν τους παππούδες μας - όπως μού έλεγε ο πατέρας μου - να πάρουμε τα μάτια μας και να φύγουμε από το Περιβόλι για να πάμε ψηλά στο Μοναστήρι. Η φάρα μας φόρτωσε τις φαμίλιες της στα μουλάρια και τις ξεφόρτωσε στη Ρέσνα. Εκεί ριζώσαμε και ζήσαμε για πολλά χρόνια. Εγώ γεννήθηκα στη Ρέσνα στη γιορτή της Υπαπαντής του Χριστού, στις 2 Φεβρουαρίου του 1903". Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Μιχαήλ Κολτσίδα αναφέρονται στο κοινωνικό και στο επαναστατικό πλαίσιο, καθώς και στο ρεύμα των αποδημιών του 19ου και του πρώτου μισού του 20ού αιώνα στον κεντρικό και βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο και καλύπτουν 10 μαγνητοφωνημένες κασέτες συνολικής διάρκειας 15 περίπου ωρών, οι οποίες κατέγραψαν με τη φροντίδα μου τις ενθυμήσεις του πατέρα μου την Άνοιξη του 1992. Μια πρώτη πρόχειρη απομαγνητοφώνηση κάλυψε περίπου 200 σελίδες αναφοράς. Οι ενθυμήσεις βρίσκονται στο προσωπικό μου αρχείο και σύντομα θα μελετηθούν ιστορικά και θα δουν το φως της δημοσιότητας.

7. Γενικά, πληροφορίες για τις ληστρικές επιδρομές: ΙΩΑΝ ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ, *Ηπειρωτικά μελετήματα (τεύχος β' - ο Τεπελενλής Αλή πασάς)*, Αθήναι 1887, σ. 21, Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Ιστορία του Αλή πασά*, Αθήναι 1895, σσ. 38-39, ΤΣΟΠΟΤΟΥ, *Γη και γεωργία της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία*, Βόλος 1912, *passim*.

οι Αλβανοί (Κολωνιάτες)⁸ επιτέθηκαν και σε άλλα βλαχοχώρια της περιοχής και καταδίωξαν τους κατοίκους τους, όπως στο Λινοτόπι, τη Νικολίτσα, το Γράμμο (ή Γράμμοστα),⁹ τη Νίτσα¹⁰ κ.α.

Ακόμα, από τις νέες τους εγκαταστάσεις, πολλές φορές οι έποικοι Ελληνόβλαχοι αποδημούσαν και σε άλλες περιοχές, όπως είναι το χαρακτηριστικό παράδειγμα των Μοσχοπολιτών που κατάκλυσαν (μετά την καταστροφή της γενέτειράς τους - 1769) το Νυμφαίο και στη συνέχεια μετοίκησαν σε οικισμούς της Ανατολικής Μακεδονίας (στα Άνω και Κάτω Πορρόια, στην Αλιστράτη, στη Νιγρίτα κ.α.).¹¹ Το ίδιο έγινε και με τους Ελληνόβλαχους της Βλάστης, της "*Μικρής Μοσχόπολης*",¹² οι οποίοι, αφού κατέβηκαν από τη Μοσχόπολη, αργότερα αποίκησαν στις Σέρρες, στην Καβάλα, στην Κωνσταντινούπολη κ.α.¹³

2. Με τις μετακινήσεις αυτές, στο χώρο της Άνω Μακεδονίας, δημιουργήθηκαν αξιόλογοι ελληνοβλαχικοί οικισμοί, οι οποίοι εξελίχτηκαν σε εμπορικές κοινότητες με οικονομικό και πολιτιστικό δυναμισμό. Οι αποδημίες των Ελληνόβλαχων - κυρίως από τα βλαχοχώρια της Πίνδου και από τη Μοσχόπολη - προς το Μοναστήρι, συνετέλεσαν στη διαμόρφωση μιας νέας πραγματικότητας όσο αφορά την εθνολογική σύνθεση της πόλης, αφού ο βουλγαρικός πληθυσμός ελαττωνόταν συνεχώς κάτω από την παρουσία του ελλη-

8. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικοί έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στον τόμο "*Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*" (ΕΜΣ), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 462.

9. Μετά την επίθεση των Αλβανών κατά της Γράμμοστας, οι περισσότεροι Ελληνόβλαχοι κάτοικοί της την εγκατέλειψαν και εγκαταστάθηκαν στο Τίρνοβο και το Μεγάροβο (ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970 (ΕΜΣ), σ. 144).

10. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 56.

11. ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, *Μοσχόπολις 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957, σσ. 182 κ.εξ., ΗΑΣΙΟΥ Ν. ΑΝΑΣΤΑΣΕ, *Aromânii (Comert, industrie, arte, expansiune, civilizafie)*, Focșani 1936, σ. 259.

12. D. ΡΟΡΟΝΙĆ, *O Cincarima* (Δ. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Περί των Τσιντσάρων*, Βελιγράδι 1937, β' έκδοση, στα σερβοκροατικά), σ. 42.

13. ΜΙΧ ΑΘ ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ), σσ. 60-62.

νισμού. Έτσι το Μοναστήρι μετεξελισσόταν σε ένα δυναμικό εμπορικό κέντρο, όπου ο βλαχόφωνος (κυρίως οι Μοσχοπολίτες) και ο ελληνόφωνος πληθυσμός κυριαρχούσε και δημιουργούσε μια ακμάζουσα και ανθηρή κοινωνία.¹⁴

Το Μοναστήρι ακόμα, φιλοξενούσε την έδρα του ορθόδοξου μητροπολίτη Πελαγονίας, ανάδειξε αξιόλογους Ελληνόβλαχους στην πνευματική και στην κοινωνική ζωή, όπως το γιατρό Αγγελή (στα 1817 είχε αποκτήσει μεγάλο όνομα) και το μεγαλέμπορο Χατζή (στα 1835 παρουσίαζε αξιόλογη εμπορική δραστηριότητα) και αποτελούσε το κέντρο γύρω από το οποίο συσπειρώνονταν πολυάριθμες ελληνοβλαχικές κοινότητες. Γύρω λοιπόν από το Μοναστήρι, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή του και κάτω από την εκκλησιαστική διοίκηση των μητροπόλεων Πελαγονίας, Πρεσπών και Αχριδών, οι Ελληνόβλαχοι δημιούργησαν συμπαγείς κοινότητες στο Μεγάροβο, το Τίρνοβο, τη Νιζόπολη, το Γκόπεσι, τη Μηλόβιστα,¹⁵ την Άνω και Κάτω Μπέλιστα (Μπεάλα), τη Ρέσνα,¹⁶ την Αχρίδα, τον Περλεπέ, το Κρούσοβο, μέχρι κι αυτά ακόμα τα Βελεσά και τα Σκόπια. Σ' όλους αυτούς τους ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς η συνείδηση ήταν καθαρά ελληνική, το φρόνημα γνήσιο και δυναμικό και μάλιστα το ίδιο παρατηρούνταν και σε χωριά όπου συνυπήρχαν βλαχόφωνοι και σλαβόφωνοι, όπως στη Λάχτσι, το Μπούκοβο, το Μπρούσνικ, το Δίχοβο κ.α.¹⁷

3. Στα χρόνια 1769-1779 το μικρό και άσημο Κρούσοβο κατακλύστηκε κυριολεκτικά από τους Ελληνόβλαχους της Νότιας Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Αλβανίας (από τη Σαμαρίνα, το Περιβόλι, τη Γράμμοστα, το Λινοτόπι, τη Νικολίτσα, τη Μοσχόπολη κ.α.), οι οποίοι μετά την ελληνική επανάσταση του 1770 αναζήτησαν

14. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΙΖΑ, *Μεγάροβον*, στο *"Μακεδονικόν Ημερολόγιον"*, 3 (1910), σ. 241, πρβλ. στου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα σύγχρονα εθνολογικά όρια του Ελληνισμού στα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 127-128.

15. Ι. ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ, *Η Μηλόβιστα*, στο *"Μακεδονικόν Ημερολόγιον"* (1910), σσ. 65-67.

16. Κ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, *Ρέσνα*, στο *"Μακεδονικόν Ημερολόγιον"* (1910), σσ. 217-220.

17. ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των Ελληνικών χωρών, Β'. Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσόβλαχων επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966 (ΕΜΣ), σ. 59.

ασφαλέστερη διαμονή στα βορειότερα τμήματα της Μείζονος Μακεδονίας για να αποφύγουν τις επιδρομές των Τουρκαλβανών.¹⁸

Η μεταναστευτική κίνηση εντάθηκε και κατά την εποχή του Αλή πασά των Ιωαννίνων, οπότε και το Κρούσοβο εξελίχτηκε σε μια δυναμική και συμπαγή βλαχόφωνη κωμόπολη με ακμαία ελληνική συνείδηση και υψηλό ελληνικό φρόνημα.¹⁹ Την ύπαρξη των βλαχόφωνων κατοίκων του Κρούσοβου τη διαπιστώνουμε από μια αίτησή τους (22 Ιανουαρίου του 1807), όπου αναγράφονται πάμπολλα βλάχικα ονόματα.²⁰ Οι Ελληνόβλαχοι Κρουσοβίτες - σε αντίθεση με τους Ελληνόβλαχους του Μοναστηρίου και των άλλων βλαχόφωνων γειτονικών χωριών, που συνήθως δεν αποδημούσαν - εγκατέλειπαν την άγονη και φτωχή τους κωμόπολη και αναζητούσαν την τύχη τους σε άλλους κοντινούς τόπους (όπως στο Μοναστήρι, τον Περλεπέ, την Αχρίδα, τα Σκόπια κ.α.), σε πιο απομακρυσμένους (όπως στην Κοριτσά, τα Ιωάννινα, τη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες, τη Δράμα, την Κωνσταντινούπολη κ.α.), αλλά και στο εξωτερικό (όπως στη Σερβία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Αυστρία, τη Ρωσία, την Ιταλία κι ακόμα μέχρι την Αβησσυνία, τις Ινδίες και την Αυστραλία!²¹). Οι Ελληνόβλαχοι Κρουσοβίτες στις νέες τους διαμονές (και κυρίως στα Βαλκάνια και την Ευρώπη) ασκούσαν συνήθως το εμπόριο²² και με το επιχειρηματικό πνεύμα που τους χαρακτήριζε πλούτισαν και διακρίθηκαν.

---

18. ΝΙΚ ΜΠΑΛΛΑ, *Ιστορία του Κρουσόβου*, Θεσσαλονίκη 1962, (ΙΜΧΑ), σ. 18, D. ΡΟΡΟΝΙĆ, *O Cincarima*, σ. 291.

19. ΝΙΚ ΜΠΑΛΛΑ, *έ.α.*, σ. 19.

20. Στην αίτηση αυτή υπογράφουν Ελληνόβλαχοι από τη Μακεδονία και την Αλβανία, όπως ο Παπα-Δημήτρης, ο Παπα-Στέργιος, ο Χατζη-Σίμος, ο Παπα-Οικονόμου Δήμος, ο Πέτρος Σίμου, καθώς επίσης και Ελληνόβλαχοι τεχνίτες από την Κλεισούρα, τη Νέβεσκα (Νυμφαίο), τη Σαμαρίνα, το Λινοτόπι κ.α. (*Τουρκικά Έγγραφα για την μακεδονική ιστορία*, τόμος 2 (1803-1808), Σκόπια 1953, σσ. 80-82). Σημαντικό και μεγάλο κατάλογο με ονόματα των ελληνοβλαχικών οικογενειών του Κρούσοβου και τον τόπο της καταγωγής τους έχουμε στο D. ΡΟΡΟΝΙĆ, *O Cincarima*, σ. 292.

21. ΝΙΚ ΜΠΑΛΛΑ, *Ιστορία του Κρουσόβου*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 32-33.

22. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία, 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 62.

4. Στο Μεγάροβο συγκεντρώθηκε ένας συμπαγής και ακμαίος ελληνοβλαχικός πληθυσμός, ο οποίος ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, τη ραπτική, το εμπόριο και τη χρυσοχοία.²³ Οι Ελληνόβλαχοι κάτοικοι του προέρχονταν κυρίως από τα βλαχόφωνα χωριά που καταστράφηκαν από τις επιθέσεις των Τουρκαλβανών κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα (όπως από τη Γράμμοστα, το Λινοτόπι, τη Μοσχόπολη κ.ά.), όπως επίσης και από τα νοτιότερα ελληνοβλαχικά χωριά της Πίνδου. Η έντονη παρουσία του ελληνόφωνου και βλαχόφωνου πληθυσμού του Μεγάροβου πιστοποιείται στα 1807, οπότε σε αίτηση των κατοίκων του αναγράφονται ονόματα τα οποία είναι στην πλειοψηφία τους ελληνοβλαχικά, όπως Παπα-θόδωρος, Παπα-Θανάσης, Κώστας Γιώργης, Γεράσιμος Στέργιος, Μιχαήλ Ναούμ κ.ά.²⁴

Το ίδιο μεταναστευτικό (-προσφυγικό) βλαχόφωνο ρεύμα από το βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο κάλυψε και το Τίρνοβο,²⁵ το οποίο στις αρχές ακόμα του 18ου αιώνα άρχιζε να σχηματίζεται, στα 1865 έκτισε και τη δική του εκκλησία, ενώ στο τέλος του 19ου αιώνα εμφάνιζε τη μορφή μιας ακμάζουσας ελληνικής κοινότητας με δυναμικά σχολεία και αξιόλογη εμπορική και κοινωνική ζωή. Την ελληνικότητα των βλαχόφωνων κατοίκων του Τίρνοβου προσπάθησαν να μειώσουν οι Σκοπιανοί μέσα από την έκδοση των *"Τουρκικών Εγγράφων για την μακεδονική ιστορία"* (τόμος 2, 1803-1808, Σκόπια 1953), όπου προσπάθησαν να εμφανίσουν τους Βλάχους και τους Μακεδόνες ως ξεχωριστές εθνότητες για να μην παραδεχτούν έτσι την παρουσία των Ελλήνων στην ευρύτερη περιοχή της Άνω Μακεδονίας.²⁶

---

23. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΙΖΑ, *Μεγάροβον*, στο *"Μακεδονικόν Ημερολόγιον"*, 3 (1910), σσ. 239-240.

24. *Τουρκικά Έγγραφα για την μακεδονική ιστορία*, τόμος 2 (1803-1808), Σκόπια 1953, σ. 112.

25. Ι.Α.Κ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, στο *"Μακεδονικόν Ημερολόγιον"* (1908), σσ. 224-232.

26. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο καθηγητής ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ (*"Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833"*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 449-450): *"Θέλοντας ακριβώς ν' αρνηθεί αυτή την ελληνικότητα του πληθυσμού του Τίρνοβου ο εκδότης του δεύτερου τόμου των "Τουρκικών Εγγράφων" του Ινστιτούτου Εθνικής Ιστορίας Σκοπίων σχολιάζει μεταξύ 1805-1808: "Από τα ονόματα που περιέχονται σ' αυτό το έγγραφο φαίνεται ότι ο πληθυσμός του χωριού Τίρνοβο αποτελούνταν από Βλάχους και Μακεδόνες". Και αυτό για να μη μνημονευθεί καθόλου το όνομα Έλληνες. Και όμως οι ονομαζόμενες δύο εθνότητες Βλάχοι και Μακεδόνες είναι ανύπαρκτες. Οι*

5. Ειδικά τώρα, για την κάθοδο των Ελληνόβλαχων από τα βλαχοχώρια της Πίνδου στη Βέροια και την Κεντρική Μακεδονία το θέμα συνδέεται άμεσα με τη δεσποτική εξουσία του Αλή πασά. Τα βλαχοχώρια της Πίνδου, αλλά και όλης της ευρύτερης περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας, ανέπτυξαν μια αξιόλογη οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα και με σχετική άνεση και ελευθερία, αφού υπαγόμενα κάτω από την προστασία της εκάστοτε Βαλιδέ Χανούμ,²⁷ (της μητέρας του Σουλτάνου), είχαν αποκτήσει "από αιώνες" συγκεκριμένα προνόμια κίνησης και αυτοδιοίκησης. Γι' αυτά τα προνόμια μάλιστα οι Ελληνόβλαχοι φρόντιζαν να ευχαριστούν κάθε χρόνο με δώρα τη Βαλιδέ Χανούμ.²⁸ Αυτό το προνομιακό καθεστώς επεκτάθηκε σε όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα, όταν όμως τα βλαχοχώρια υποτάχτηκαν στη συγκεντρωτική εξουσία του Αλή, άρχισαν να υποφέρουν κάτω από τις σκληρές πιέσεις και τις διώξεις του. Από την άλλη μεριά οι Ελληνόβλαχοι δέχονταν τις ληστρικές επιθέσεις των Τουρκαλβανών και η ζωή και η περιουσία τους βρίσκονταν έτσι σε διαρκή κίνδυνο.

Τα γεγονότα λοιπόν αυτά, αλλά και οι τοπικές αψιμαχίες δημιουργούσαν προβλήματα, όπως ο θάνατος του πρωτοπαλίκαρου του Αλή πασά Βελιγκέκα από τον περίφημο Κλεφταρματολό Κατσαντώνη, και στένευαν τα όρια συνύπαρξης των Ελληνόβλαχων με την εξουσία του Αλή. Γι' αυτό και οι τσελιγκάδες και οι πρόκριτοι των μεγαλύτερων ελληνοβλαχικών χωριών (όπως της Σαμαρίνας, της

Βλάχοι ήταν ενσυνείδητοι Έλληνες, όπως το ομολογούν και οι ίδιοι οι παλαιότεροι Γιουγκοσλάβοι επιστήμονες, και αυτός ακόμη ο Βλάχος Πόποβιτς, όπως είδαμε. Έπειτα κάτω από το όνομα "Μακεδόνες" πρέπει ν' αναζητηθούν, εκτός από τους Έλληνες και Σλάβους, και Αρβανιτόβλαχοι. Και οι περισσότεροι απ' αυτούς, αν όχι όλοι, είχαν επίσης ελληνική συνείδηση. Καλά θα ήταν ο εκδότης να δημοσίευε και φωτοτυπία αυτού του εγγράφου, για να γίνει καλύτερος ο έλεγχος των ονομάτων των Τιρνοβιτών, αν και η καταγραφή τους στα τουρκικά δεν είναι πάντοτε ακριβής"

27. Οι κάτοικοι της Βλάτσης (Μπλάτσι) σε αναφορά που έστειλαν στον οικουμενικό Πατριάρχη στα 1820, αναφέρονταν στο χωριό τους με τη φράση "Εξ αρχής ήταν της Σουλτάνας" (Ν. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ, *Η κωμόπολις Βλάτσης*, στην εφημερίδα "Βόρειος Ελλάς" Κοζάνης: 18-11-1928 μέχρι 3-2-1929).

28. ΓΙΩΡΓΟΥ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 45-46 (ανάτυπο από το κδ' τόμο των "Μακεδονικών" της ΕΜΣ).

Βωβούσας,²⁹ του Περιβολίου,³⁰ της Σμίξης, της Αβδέλας κ.ά.) σε σύσκεψή τους στην Αβδέλα το Δεκαπενταύγουστο του 1819 αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τους οικισμούς τους και να απομακρυνθούν από τη δικαιοδοσία του Αλή, που κατά τις αρχές πλέον του 19ου αιώνα είχε εξαπλωθεί μέχρι τον κάμπο της Θεσσαλονίκης και έλεγχε απόλυτα τις περιοχές του Ολύμπου, των Πιερίων, του Βερμίου και των Χασιών.³¹

29. Για τη Βωβούσα, στα ανέκδοτα απομνημονεύματα (αναμνήσεις) του Ελληνόβλαχου Βωβουσιώτη ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΣΑΡΟΥΧΑ Η ΧΑΤΖΗ (1891-1983) αναφέρεται ότι "Το 1817 από διάφορες ληστρικές επιδρομές εκπατρίστηκαν 120 οικογένειες, το αφρόκρεμα του χωριού, οι πλούσιοι και οι εγγράμματοι Πήγαν και κατοίκησαν στη Βουλγαρία πλησίον της Φιλιππούπολης, εκεί δε έκαναν το χωριό Πέστερ εξ ου και ο Τάκεφ, άλλοτε μεγάλος πρωθυπουργός της Βουλγαρίας, καθώς και ο προ ολίγου πατριάρχης των που απεβίωσε τα τελευταία χρόνια Το δε 1824, κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου οι Τούρκοι είχαν πάρει άνω από 1.000 φορτηγά ζώα από τη Βωβούσα ως αγγαρεία, εκεί δε σε κάποια μάχη σκοτώθηκαν 18 Βωβουσιώτες αγωγιάτες Οι υπόλοιποι άρπαξαν τα ζώα τους και τα ζώα των σκοτωμένων και φύγανε Την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν μέσα επικοινωνίας για να τους πιάσουν οι άλλοι. Τους κινήγησαν οι σουφαρήδες (ιππικό των Τούρκων) μέχρι εδώ, αλλά δεν μπόρεσαν να τους συλλάβουν γιατί αυτοί ήρθαν, φόρτωσαν όλες τις οικογένειες του χωριού μας και εξ αυτών οι μεν 14 οικογένειες υπό την αρχηγία του Χατζηγιώργου μετέβησαν προς τη Λαμία Όλες δε οι άλλες έφυγαν τροχάδην για να μπορέσουν να περάσουν τον ποταμό Αξιό ή Βαρδάρη, διότι πέραν του ποταμού αυτού ώριζε άλλος πασάς και δεν συλλαμβάνοντο και κατοίκησαν εις τας Σέρρας, Τζιουμαγιά, Νευροκόπι, Αλιστράτη κ α. και το χωριό μας έμεινε έρημο από το 1824 μέχρι το 1831 . " Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Απόστολου Τσαρουχά ή Χατζή καλύπτουν 70 σελίδες τετραδίου (είκοσι σειρών η καθεμιά) και γράφτηκαν, με υπαγόρευση, από το Θανάση Γιαννούλη το πρώτο δεκαήμερο του Ιανουαρίου του 1976 Βρίσκονται στο προσωπικό μου αρχείο, μετά από την ευγενική παραχώρηση του γιου του Κωνσταντίνου Χατζή, συνταξιούχου ακτινολόγου από τη Βέροια. Το παραπάνω απόσπασμα καλύπτει τις σελίδες 10 και 11. Οι "αναμνήσεις" αναφέρονται στην ιστορία της Βωβούσας και στους αγώνες των Ελληνόβλαχων κατοίκων της μέσα στο επαναστατικό πλαίσιο του 19ου αιώνα. Σύντομα θα μελετηθούν ιστορικά και θα δουν το φως της δημοσιότητας.

30. Το Περιβόλι κατά την εποχή του Αλή πασά είχε αποκτήσει με τις ενέργειες και τις επίμονες και φορτικές απαιτήσεις του αρχισέλιγκα Μήσιου Γκόγκου ειδικά προνόμια, με τα οποία αυτοδιοικούνταν και ζούσε σε φιλελεύθερο καθεστώς. Στο τέλος όμως του 18ου αιώνα έχασε αυτό το πλεονέκτημα και βρέθηκε κάτω από τη σκληρή συγκεντρωτική εξουσία του Αλή ("Ανέκδοτα απομνημονεύματα-αναμνήσεις ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ"- προσωπικό αρχείο).

31. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 476. - Οι Ελληνόβλαχοι του Περιβολίου με τη μετακίνηση του 1819 κατευθύνθηκαν σε δυο διευθύνσεις: Οι περισσότεροι αποδήμησαν στην ευρύτερη περιοχή του Μοναστηρίου και κυρίως στη Ρέσνα, ενώ οι υπόλοιποι

Έτσι λοιπόν το φθινόπωρο του 1819 περίπου 200 ελληνοβλαχικές οικογένειες "κατέβηκαν" προς την Κεντρική Μακεδονία και μόλις πέρασαν τον Αξιό ποταμό - τα όρια ελέγχου του Αλή πασά - εγκαταστάθηκαν σε πρόχειρες διαμονές. Βέβαια, ο Αλής τους καταδίωξε με ισχυρά στρατιωτικά αποσπάσματα μέχρι και αυτόν τον ποταμό, οι Ελληνόβλαχοι όμως έφυγαν και ανενόχλητοι πλέον κατευθύνθηκαν στις περιοχές εκείνες που ανήκαν στη διοίκηση του Ισμαήλ μπέη των Σερρών και μετοίκησαν βόρεια προς τα Πορρόια - στο Μπέλεσι και νότια προς τη Χαλκιδική - στην Κασσάνδρα. Την άλλη χρονιά, μετά το θάνατο του Αλή, άνοιξε ο δρόμος γι' αυτούς και προτιμώντας τις βουνοπλαγιές του Βερμίου εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα πλούσια βοσκοτόπια του. Τα χωριά λοιπόν γύρω από τη Βέροια και τη Νάουσα (Ξηρολίβαδο, Σέλι, Δόλιανη (Κουμαριά), Γραμματίκοβα), αλλά και η πόλη της Βέροιας και της Νάουσας, γέμισαν από τους Ελληνόβλαχους Περιβολιώτες, Σαμαρινιώτες, Σμιξιώτες και Αβδελιώτες³² και η περιοχή αυτή - που είναι πιθανό να κατοικούνταν και παλιότερα από Βλάχους - εξελίχθηκε σε μια πλούσια και ακμάζουσα ελληνοβλαχική παροικία.

Σ' αυτή την "εκστρατεία διάσωσης" του ελληνοβλαχικού στοιχείου της Πίνδου έλαβε μέρος και ο περίφημος Ελληνόβλαχος αρχιτσέλιγκας πατριώτης Μπαδραλέξης,³³ ο οποίος οδήγησε με απόλυτη επιτυχία τους συμπατριώτες του στην περιοχή της Βέροιας. Αρχικά ο Μπαδραλέξης ανέλαβε την ευθύνη μόνο για τους συγχωριανούς του Αβδελιώτες. Στη συνέχεια όμως τον ακολούθησαν και

ακολούθησαν το μεγαλύτερο ρεύμα που οδηγήθηκε προς την Κεντρική Μακεδονία ("*Ανέκδοτα απομνημονεύματα - αναμνήσεις ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ*") - προσωπικό αρχείο).

32. A. WACE - M. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989 (μετάφραση του "*The Nomads of The Balkans*", London 1914), σσ. 207-210.

33. Πλούσιες πληροφορίες για τον Μπαδραλέξη, καθώς επίσης και για τη ζωή των Βλάχων της Ηπείρου και της Μακεδονίας κατά το 19ο αιώνα βλέπε ΓΙΩΡΓΟΥ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους κ λ* (έ.α). - Συγκεκριμένα στη Νάουσα εγκαταστάθηκαν (μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης από τους Τούρκους) 150-200 ελληνοβλαχικές οικογένειες από τη Σαμαρίνα. Ακόμα οι Σαμαριναίοι μετανάστευσαν και στη Σιάτιστα, την Κατερίνη, τα Πιέρια κ.α. (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΝΤΙΝΑ, *Το τοπωνυμικό της Σαμαρίνας Γρεβενών* (Ανάπτυπον εκ του Κ' τόμου των "*Μακεδονικών*"), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 308).

βλαχόφωνες οικογένειες από τη Σαμαρίνα (κυρίως οι "Μπατούτσι"- *bātútsj* - "χτυπημένοι, νικημένοι"), το Περιβόλι και το Φράσαρι (οι Φαρσεριώτες).³⁴ Εκτός από την παραπάνω φυγή των Ελληνόβλαχων της Πίνδου προς την Κεντρική Μακεδονία, εκπατρίστηκαν και οι βλαχόφωνοι Μετσοβίτες και κατευθύνθηκαν άλλοι στη Μοσχόπολη και την περιοχή της και άλλοι στην Αδριανούπολη. Αυτό έγινε μετά το 1795, χρονιά κατά την οποία καταργήθηκαν τα προνόμια του Μετσόβου, οπότε και βρέθηκε κάτω από το συγκεντρωτικό καθεστώς του Αλή πασά.³⁵

6. Σ' αυτή τη διαρκή μετακίνηση (των εσωτερικών αποδημιών) εντάσσονται και οι Ελληνόβλαχοι καραγωγείς και αγωγιάτες που όργωναν κυριολεκτικά όλο το βορειοελλαδικό χώρο και από τη Θεσσαλία μέχρι την Αλβανία - όχι βέβαια για αναζήτηση νέων τόπων για εγκατάσταση, αλλά για αναζήτηση αγορών, όπου διακινούσαν εμπορεύματα και τρόφιμα. Στα πλαίσια αυτών των δραστηριοτήτων και για την κάλυψη των βιοποριστικών αναγκών αναπτύχθηκαν και τα ελληνοβλαχικά επαγγέλματα της επεξεργασίας του μαλλιού, της υφαντικής, της μαχαιροποιίας, της υλοτομίας κ.ά.³⁶

Οι Ελληνόβλαχοι αγωγιάτες όμως είχαν να αντιμετωπίσουν τις επιθέσεις των Αλβανών, οι οποίοι εποφθαλμιούσαν τα πλούσια εμπορεύματά τους. Οι Αλβανοί εκμεταλλεύτηκαν ακόμα και τη χαλάρωση της τουρκικής παρουσίας και έτσι κατόρθωσαν να κατατρομοκρατούν τους ορεινούς πληθυσμούς της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας - και κυρίως της γεωγραφικής περιφέρειας των

---

34. A. WACE - M. THOMPSON, *έ.α.*, σ. 209.

35. ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924) Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991, σ. 44. - και του ίδιου, *Το Μέτσοβο, Ιστορία, αξιοθέατα, σύγχρονη ζωή*, Αθήνα 1990, σ. 20. Για τη μετανάστευση 80 ελληνοβλαχικών οικογενειών της βλαχόφωνης Μηλιάς (κοντά στο Μέτσοβο) στην Αδριανούπολη βλ. στον ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ι ΠΟΥΡΝΑΡΑ, *Η Βλαχομηλιά της Πίνδου - "Αμέρου" - Ιστορία - Λαογραφία Αναφορά στους Βλάχους*, Θεσσαλονίκη 1987 ("Μαίναδρος").

36. H. HOLLAND, *Ταξίδι στη Μακεδονία και Θεσσαλία, 1812-1813*, Αθήνα 1989, σσ. 65-66. Χρήσιμες πληροφορίες για τη ζωή, τις ασχολίες και τα επαγγέλματα των Ελληνόβλαχων βλ. και στον W. LEAKE, *Η Θεσσαλία, 1805-1810*, Βόλος 1969, *passim* και R.I. LAWLESS, *Η οικονομία και ο χώρος της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, "Τρικαλινά", 1 (1981), σσ. 47-48.

Γρεβενών - όπου κατ' εξοχήν ζούσαν οι Ελληνόβλαχοι σε συμπαγείς πληθυσμούς. Έστηναν λοιπόν ενέδρες και καταλήστευαν τα εμπορεύματα των ανυποψίαστων Ελληνόβλαχων αγωγιατών που διακινούνταν προς και από τα ορεινά χωριά τους.

Εκτός όμως από τα αλβανικά ληστρικά σώματα υπήρχε και ο διαρκής φόβος των Τούρκων, οι οποίοι προέβαιναν σε κάθε είδος βιαιοπραγίες, ληστείες και καταστροφές στην περιοχή Τεπελενίου και στη συνέχεια στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Αυτή η πίεση και η τρομοκρατία δυσκόλευε όχι μόνο την εμπορική δραστηριότητα, αλλά και τις κινήσεις της καθημερινής ζωής των Ελληνόβλαχων στους ορεινούς όγκους όπου διέμεναν, γι' αυτό και αντιδρούσαν και συγκρούονταν συχνά με τα τουρκικά σώματα.

Γνωστοί είναι οι αγώνες - από το 16ο αιώνα ακόμα - των Σαμαρινιώτικων οικογενειών Χούτσα, Τσανιάρρα, Καραντάσιου ή Χώτη, οι οποίες αγωνίζονταν εναντίον των Τούρκων ληστών και ξεσήκωναν τους περιχωρήτες τους και αργότερα (17ος αιώνας) της ηρωικής οικογένειας Χατζημάτη.³⁷ Χαρακτηριστική ήταν και η αντίσταση του περίφημου ελληνοβλαχικού σώματος του αρματολού Μπουκουβάλα με τα παλικάρια του που καταδίωξε στα Άγραφα Θεσσαλίας το Βελή μπέη και τον ανάγκασε να εξαφανιστεί στα βόρεια του ορεινού συγκροτήματος της Πίνδου. Διασχίζοντας ο Βελή μπέης το Σμόλικα αντιμετώπισε στη Σαμαρίνα έναν άλλο Ελληνόβλαχο θρυλικό οπλαρχηγό, το Γιάννη του Παπά - ο γνωστός Γιάννης Πρίφτης³⁸ - ο οποίος τον κατατρόπωσε και τον καταδίωξε μέχρι το Τεπελένι.

Δε θα ήταν λοιπόν υπερβολή να πούμε ότι σε μια εποχή (16ος - 17ος - 18ος αιώνας), που ο ελληνισμός αντιμετώπιζε πάμπολλες δυσχέρειες και δοκιμαζόταν ανάμεσα σε αλλόθρησκους, αλλόγλωσσους και αλλοεθνείς, οι ορεσίβιοι Ελληνόβλαχοι εξέφραζαν τις γνήσιες θέσεις, διαστάσεις και δυνάμεις της ελληνικής υπόστασης. Μόνοι τους οι Ελληνόβλαχοι της Πίνδου κι από τους πρώτους κιόλας αιώνες της Τουρκοκρατίας, συγκρότησαν τους κυριότερους αντιστα-

37. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 78.

38. Πληροφορίες για το Γιάννη Πρίφτη: ΙΩΑΝ ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ, *Ηπειρωτικά μελετήματα* (τεύχος β' - Ο Τεπελενλής Αλή πασάς), Αθήναι 1887, σ. 17, Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Συλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου*, Αθήναι 1880, σσ. 44-45, ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ, *Απαντα*, Αθήναι 1959, τόμ. 2, σσ. 494-496.

σιακούς θύλακες του αρματολικού ξεσηκωμού των Ελλήνων.

7. Τέλος, να σημειώσουμε εδώ ότι σ' όλη τη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα, αλλά και μέχρι ακόμα τα μέσα του αιώνα μας, ένα μεγάλο τμήμα του ελληνοβλαχικού στοιχείου, ακολουθώντας τον ημινομαδικό χαρακτήρα της ζωής του και την άμεση επιβιωτική ανάγκη του από την προβατοτροφία, πηγαινοερχόταν στους κάμπους και τα βουνά. Στους κάμπους διέμενε για έξι μήνες κατά τη διάρκεια του χειμώνα - στα λεγόμενα χειμαδιά - και στα βουνά τους υπόλοιπους έξι καλοκαιρινούς μήνες, από τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου (τον Απρίλη) μέχρι τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου (τον Οκτώβρη), όπου έβοσκε τα κοπάδια του στις πλούσιες με βλάστηση βουνοπλαγιές. Αυτές οι μετακινήσεις γίνονταν συνήθως από τους κάμπους της Θεσσαλίας και της Κεντρικής Μακεδονίας προς τα βλαχοχώρια της Πίνδου,³⁹ αλλά και αντίστροφα.⁴⁰

Έτσι κατά την άνοδο και κάθοδο των Ελληνόβλαχων στα βουνά δημιουργούνταν ένα ατέλειωτο πανηγύρι - "εκστρατεία" με ανθρώπους, πρόβατα, σκυλιά, μουλάρια φορτωμένα με τα πρόχειρα νοικοκυριά, με ασπρόμαυρες τέντες που στήνονταν για τις πρόχειρες διανυκτερεύσεις και όλα αυτά αποτελούσαν τις εσωτερικές μετακινήσεις - αποδημίες εποχιακού τύπου που άφησαν έντονη τη σφραγίδα στη ζωή τους, ώστε επάξια οι Ελληνόβλαχοι να χαρακτηρίζονται ως οι κυρίαρχοι των κοιλάδων.⁴¹

39. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΠΟΥΚΕΒΙΛ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806)*, Θεσσαλονίκη (χ.χ.), σσ. 57, 97 (μετάφραση Γιάννη Τσάρα - "Αφοί Κυριακίδη").

40. R.I. LAWLESS, *Η οικονομία και ο χώρος της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, "Τρικαλινά", 1 (1981), σσ. 47-48.

41. Ο ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΠΟΥΚΕΒΙΛ (έ.α., σ. 98) "φωτογραφίζει" τους Ελληνόβλαχους στις ορεινές διαμονές τους: "Απ' την είσοδο της στενωσιάς του Λάβντεν, όπου χωνόμουνα, ανεβήκαμε κάπου μιαν ώρα, για να φτάσουμε στην είσοδο ενός άλλου φαραγγιού που απλώνεται απ' τα βόρεια προς τα νότια, ανάμεσα στις δυτικές πλαγιές του βουνού Σπήλαιο και στην Ανατολική κρέμαση του Λάκμωνα. Συναντήσαμε πολλούς χωρικούς που έπαιρναν αυτόν το δρόμο, για να πάνε στην Κρανιά που είναι στον όχτο της Μηλιάς, κοντά στον εμπορικό δρόμο απ' το Μέτσοβο για το Γρεβενό. Μέσα σ' αυτήν την κοιλάδα δε βλέπαμε κανένα χωριό, μα μόνο καλύβες των Βλάχων που είναι εγκαταστημένοι στο μάκρος του ποταμιού που περνάει από μέσα της. Το ρέμα έχει μάκρος μιάμιση λεύγα".

Β.0. Οι εμπορικές δραστηριότητες των Ελλήνων στις βόρειες βαλκανικές χώρες και στην Κεντρική Ευρώπη, αλλά και οι αποδημίες τους για μόνιμη εγκατάσταση άρχισαν ήδη από τους βυζαντινούς χρόνους, συνεχίστηκαν εντονότερα μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και στη συνέχεια επανεμφανίστηκαν στη διάρκεια του 17ου αιώνα και κορυφώθηκαν στο 18ο αιώνα - κυρίως μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718-και μετά). Οι μεγάλες εξωτερικές αποδημίες των Ελληνόβλαχων εμφανίστηκαν στο 18ο αιώνα⁴² και είχαν για ξεκίνημά τους κυρίως την Ήπειρο και τη Βορειοδυτική Μακεδονία. Από τα τμήματα αυτά και τον άνω ρου του Αλιάκμονα, με την ατέλειωτη κοιλάδα του που συνέδεε πάμπολλους ελληνοβλαχικούς οικισμούς, πορεύονταν καθημερινά τα ελληνοβλαχικά καραβάνια προς την Ιταλία και τη Βενετία, με σταθμό το Δυρράχιο - στα δυτικά και στις βόρειες βαλκανικές χώρες και στην Κεντρική Ευρώπη μέσω των κοιλάδων του Αξιού, του Μοράβα και του Δούναβη - στα βόρεια και βορειοδυτικά.

Συγκεκριμένα το κύριο μεταναστευτικό ρεύμα των Ελληνόβλαχων οδηγούνταν προς τη Σερβία, τη Ρουμανία (τη Βλαχία και τη Μολδαβία) και κυρίως την Αυστρία και την Ουγγαρία. Τα ελληνοβλαχικά καραβάνια ξεκινούσαν από τα Γρεβενά και τα μεγάλα βλαχοχώρια της Πίνδου (Σαμαρίνα, Περιβόλι, Αβδέλα, Βωβούσα, Σμίξη, Φούρκα κ.ά.), από τη Σιάτιστα, τη Βλάστη, την Κλεισούρα, τη Νέβεσκα (Νυμφαίο), τα Ζαγόρια και το Μέτσοβο, την Κοριτσά και τη Μοσχόπολη, το Πισοδέρι και άλλους μικρότερους βλαχόφωνους οικισμούς, περνούσαν από το Μοναστήρι και μετά, μέσα από την κοιλάδα του Αξιού και του Μοράβα, έφταναν στο Βελιγράδι.

Πολλοί από τους Ελληνόβλαχους έμεναν στη μεγαλούπολη αυτή, όπου επιδίδονταν σε αξιόλογες εμπορικές πράξεις. Το μεγαλύτερο ρεύμα συνεχίζοντας περνούσε το Σάβο, μετά έφτανε στο Ζέμουν (Σεμλίνο), το οποίο εξελίχτηκε σε σπουδαίο διαμετακομιστικό σταθμό και ανέβαινε ψηλότερα, όπου διακλαδιζόταν ένα μεγάλο τμήμα πήγαι-

---

42. Οι εξωτερικές αποδημίες των Ελληνόβλαχων προϋπήρχαν και στο 17ο αιώνα, αλλά σε μικρότερη βέβαια κλίμακα. Όπως μας πληροφορεί ο V. BÉRARD (*Τουρκία και ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία, Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Αθήνα 1987, σ. 299) οι Βλάχοι (Ελληνόβλαχοι) "αγωγιάτες, καρβανάροι ή αποθηκάριοι, είναι το 17ο αιώνα οι μεσίτες μεταξύ Αλβανίας και Ευρώπης· φτάνουν μέχρι τις εμποροπανηγύρεις της Μόσχας, της Βιέννης, της Λιψίας και του Μπωκαίρ" (μικρή γαλλική πόλη στο Ροδανό ποταμό).

νε δεξιά, προς το Βανάτο, τη Βλαχία και τη Μολδαβία (Ρουμανία), ενώ το υπόλοιπο - εξίσου δυναμικό και πολυδύναμο - κατευθυνόταν στη Βουδαπέστη (Ουγγαρία) και τη Βιέννη (Αυστρία).

1.1. Στα μέσα του 18ου αιώνα έντονο ήταν το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελληνόβλαχων στις γιουγκοσλαβικές χώρες.⁴³ Αυτό το ρεύμα ενισχύθηκε κυρίως μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης (1769) με τους βλαχόφωνους κατοίκους της, οι οποίοι αποδημούσαν μαζικά στις βαλκανικές χώρες και στην Κεντρική Ευρώπη. Ο Πόποβιτς μας αναφέρει ότι την εποχή αυτή οι περισσότεροι έμποροι της Κράινα (στην Κροατία) ήταν Ελληνόβλαχοι από τη Μοσχόπολη και τη Γκράμποβα, στο Σρεμ κατοικούσαν 29 ελληνοβλαχικές οικογένειες από τη Μοσχόπολη, 11 από το Μπλάτσι, 8 από την Κλεισούρα, 6 από τη Βέροια και τη Νάουσα, στο Σεμλίνο ζούσαν 28 ελληνοβλαχικές οικογένειες από τη Μοσχόπολη, 7 από το Μπλάτσι και την Κλεισούρα, στο Βελιγράδι είχαμε 32 ελληνοβλαχικές οικογένειες από την Κλεισούρα, 11 από το Μπλάτσι, 6 από τη Μοσχόπολη κ.ά.⁴⁴

Γύρω στα 1770, κατά τον Πόποβιτς, ζούσαν στην παλιά Σερβία γύρω στις 1200-1500 ελληνικές οικογένειες,⁴⁵ οι περισσότερες από τις οποίες ήταν βλαχόφωνες και οι υπόλοιπες ελληνόφωνες από τη Δυτική Μακεδονία, ενώ ιδιαίτερα έντονη ήταν η παρουσία των Ελληνόβλαχων εμπόρων, ξενοδόχων και τεχνιτών στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη και αργότερα - στις αρχές του 19ου αιώνα στο Βελιγράδι, όπου είχε εγκατασταθεί μια πλούσια παροικία από το Μπλάτσι. Ανάμεσα στους Μπλατσιώτες Ελληνόβλαχους του Βελιγραδίου ήταν η γνωστή οικογένεια Μπόντη, η οποία ανάδειξε αξιόλογους εμπόρους, οι διαπρεπείς τραπεζίτες αδελφοί Γερμάνη - μάλιστα ο Γιαννάκης Γερμάνης παντρεύτηκε την κόρη του Μίλος Οβρένοβιτς - και οι αδελφοί Ζάγλα,⁴⁶ ο Ν. Παπαδημητρίου, ο

43. Πληροφορίες: ΜΑΡΙΑΣ ΣΥΜΕΩΝ, *Αι ελληνικά παροικία εις την Γιουγκοσλαβίαν*, στη "Μακεδονική ζωή" 1967 (Ιανουάριος - τεύχος 8, σσ. 21-23), ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος αι. - 20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993.

44. D. ΡΟΡΟΝΙĆ, *Ο Cincarima*, σσ. 50-51.

45. D. ΡΟΡΟΝΙĆ, *έ.α.*, σ. 55.

46. Οι αδελφοί Γερμάνη και Ζάγλα είχαν ανέβει στα υψηλότερα στρώματα της κοινωνίας του Βελιγραδίου και ήταν γνωστοί στους οικονομικούς κύκλους της πόλης. Τα σπίτια τους ήταν αριστοτεχνικής κατασκευής - αρχοντικά- και

Βρανάκης, ο Λίτος κ.ά.⁴⁷

Μεγάλη οικονομική δραστηριότητα είχαν αναπτύξει οι Ελληνόβλαχοι στα Βελεσά, όπου διατηρούσαν δυναμικό εμπορικό σωματείο. Στη μέση της ορειχάλκινης σφραγίδας τους είχαν ζωγραφισμένο τον Αξιό ποταμό με μια γέφυρα και ολόγουρά του δυο κύκλους με τις φράσεις: "*Corpo Greco mercantile in Velissa*" (στον εσωτερικό) και "*Σύστημα των πραγματευτών Ρωμαίων εν Βελισά Κιοπρουλού*" (στον εξωτερικό). Ακόμα δραστήριοι Ελληνόβλαχοι από το Πισοδέρι, το Γκόπεσι, τη Σέλιτσα και τη Σιάτιστα εμπορεύονταν στο Κραγιούγεβατς.

Οι απόδημοι Ελληνόβλαχοι που είχαν εγκατασταθεί στις σερβικές και τις άλλες γιουγκοσλαβικές χώρες, δεν εξελίχθηκαν μόνο σε περίφημους και δραστήριους εμπόρους, αλλά αποτέλεσαν τη σκεπτόμενη και ζώσα αστική τάξη, η οποία ζυμώθηκε με το ντόπιο στοιχείο και στην πορεία μετεξελίχθηκε στον κινητήριο μοχλό της σερβικής αφύπνισης. Εξάλλου αναγνωρίστηκε από τους Σέρβους ιστορικούς και λογίους το δαιμόνιο του ελληνοβλαχικού στοιχείου - και γενικά του ελληνικού - που το χαρακτήρισαν μάλιστα και "*φορέα της σερβικής ιδέας*". Ο Πόποβιτς τόνιζε ότι "*το ανώτερο στρώμα και υλικά και πολιτιστικά, ένα είδος κοινωνικής αριστοκρατίας, το αποτελούσαν οι Έλληνες και οι εξελληνισμένοι Κουτσόβλαχοι*", ενώ ο Ρούβαρατς μας πληροφορεί ότι οι Κουτσόβλαχοι ήταν πανέξυπνοι, ευγενικοί και δραστήριοι και ότι είχαν κατακλύσει τη σερβική αγορά.

Ακόμα οι Ελληνόβλαχοι, πέρα από τις καθαρά οικονομικές τους δραστηριότητες, πρόσφεραν πολλά στους νέους τόπους της διαμονής τους με την κατασκευή επιβλητικών αρχοντόσπιτων με πλούσιο διάκοσμο και αριστοτεχνικά έπιπλα και συνέβαλαν έτσι στην πολιτιστική άνοδο της σερβικής κοινωνίας. Περίφημα ήταν τα πλούσια σπίτια των Ελληνόβλαχων στο Βελιγράδι, όπως των αδελφών Γερμάνη και Ζάγλα από το Μπλάτσι, και στο Σεμλίνο, όπου διακρινόταν το αρχοντόσπιτο του Ελληνόβλαχου Κλεισουριώτη Γεωργίου Σπίρτα. Οι Ελληνόβλαχοι καλλιεργούσαν έντονα την ελληνική παιδεία στα

βρίσκονταν στην επιβλητικότερη συνοικία, όπου κατοικούσαν οι πλέον πλούσιοι, οι άρχοντες του Βελιγραδίου.

47. ΜΙΧ ΑΘ ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί τουρκοκρατίας - εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού αγώνος*, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 62-63.

πάμπολλα ελληνικά σχολεία που ξεπερνούσαν στα αστικά κέντρα της Σερβίας,⁴⁸ όπου διδασκόταν η ελληνική γλώσσα, η ελληνική ιστορία, η πρακτική αριθμητική και τα θρησκευτικά. Για τα εκπαιδευτικά προγράμματα των σχολείων τυπώνονταν αξιόλογα βιβλία με ελληνικά και σλαβικά γράμματα. Με πρωτοβουλία και χρηματοδότηση Ελληνόβλαχων εμπόρων του Σεμλίνου (Ζέμουν) τυπώθηκε στη Βενετία αλφαβητάριο με ελληνοσλαβικά γράμματα, ενώ ο Ελληνόβλαχος δάσκαλος του Σεμλίνου Γεώργιος Παπαζαχαρίου εξέδωσε μια ελληνική γραμματική και ένα χρησιμότερο ελληνοσλαβικό λεξικό.

Οι Ελληνόβλαχοι της Σερβίας τελούσαν την εκκλησιαστική λειτουργία στην ελληνική γλώσσα και ήταν ιδιαίτερα θρήσκοι. Τα βλαχόφωνα παιδιά - μαζί με τα ελληνόφωνα - εκκλησιάζονταν ανελλιπώς και μάλιστα διάβαζαν με μεγάλη κατανύξη τον Απόστολο της Κυριακής. Αυτό γινόταν μέχρι το 1850, αφού μετά απαγορεύτηκε με σχετική διαταγή, η οποία επέβαλε τη λειτουργία μόνο στη σλαβική γλώσσα.

1.2. Ο πρώτος σταθμός των απόδημων προς την Ουγγαρία ήταν η πόλη Σεμλίνο (Ζέμουν - Semlin, Zenum, Zimony),⁴⁹ όπου δημιουργήθηκε μια δραστήρια και δυναμική ελληνική κοινότητα από ελληνόφωνους και κυρίως από βλαχόφωνους. Οι Ελληνόβλαχοι είχαν στα χέρια τους όλη την εμπορική κίνηση της πόλης και ήταν οργανωμένοι σε εμπορικούς και οικονομικούς συνεταιρισμούς. Ονόμαζαν τον εαυτό τους Μακεδονοβλάχους ή Ελληνοβλάχους και στη σφραγίδα της κοινότητάς τους είχαν γραμμένη τη φράση "*Κοινότης των Ρωμαίων και Μακεδονοβλάχων*", ενώ πιο πάνω οι Ελληνόβλαχοι του Νεόφυτου-Νόβισατ (Novi Sad, Neusatz, Ujvidék) - στον αυχένα του Δούναβη με το Τίσσα - ονόμαζαν την κοινότητά τους "*Graeca*" ή "*Communitas Hellenica*".

Οι Ελληνόβλαχοι έμποροι κατά το 17ο και το 18ο αιώνα είχαν κυριολεκτικά κατακλύσει τον οδικό άξονα από το Σεμλίνο προς τη Βιέννη και είχαν στα χέρια τους όλη την εμπορική κίνηση και τις οικονομικές δραστηριότητες στο Σεμλίνο, το Σμεντέροβο,⁵⁰ το Βε-

48. D. ΡΟΡΟΝΙĆ, *O Cincarima*, passim.

49. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΪΟΥ, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχάλη και Μανούση (17ος - 19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1982, (ΕΜΣ), σ. 43.

λιγράδι, το Νόβισατ και σ' όλες τις παρόχθιες αγορές του Δούναβη. Οι Ελληνόβλαχοι, οι οποίοι ασχολούνταν εποχιακά με το εμπόριο στο Σεμλίνο,⁵¹ αλλά και αυτοί που εγκαταστάθηκαν μόνιμα, προέρχονταν κυρίως από τους βλαχόφωνους πληθυσμούς της Βόρειας και Βορειοδυτικής Μακεδονίας. Σύμφωνα με το πρώτο βιβλίο βαπτίσεων της ορθόδοξης ελληνικής εκκλησίας του Αγίου Νικολάου του Σεμλίνου, όπου καταγραφόταν ο τόπος καταγωγής των γονέων και των αναδόχων των παιδιών που βαπτίζονταν, ο τόπος της ιδιαίτερης πατρίδας των Ελληνόβλαχων ήταν η Μοσχόπολη, η Κλεισούρα,⁵² και πάμπολλες άλλες περιοχές του Αργυρόκαστρου, των Ιωαννίνων και γενικά της Ηπείρου και της Μακεδονίας.

Ανάμεσα στις βλαχόφωνες οικογένειες του Σεμλίνου, οι οποίες απόκτησαν αξιόλογη κοινωνική θέση στη διάρκεια του 18ου αιώνα, αναφέρονται οι οικογένειες των Δαρβάρων από την Κλεισούρα, του Πούλιου Μαργαρίτη από το Αργυρόκαστρο και του Νάστου και Παναγιώτου από τη Μοσχόπολη, την πόλη που "κυριαρχεί" στο Σεμλίνο με τους αποδήμους που την εγκατέλειψαν μετά την πρώτη καταστροφή της (1769). Το δεύτερο κύμα φυγής από τη Μοσχόπολη προς το Σεμλίνο συντελέστηκε μετά τη δεύτερη καταστροφή της κωμόπολης στα 1788. Ορόσημο στη νέα μεταναστευτική ορμή στάθηκε ο θάνατος από τους Τούρκους των Ελληνόβλαχων προυχόντων της Μοσχόπολης Θεοδώρου Βρέττα και του Ναούμ Γκούστα. Μέσα λοιπόν στη γενικευμένη φυγή των Μοσχοπολιτών, οι οποίοι ακολούθησαν την πορεία των συγχωριανών τους που αποδημούσαν μετά την πρώτη τους καταστροφή, συγκαταλέγονταν και οι δυναμικές ελληνοβλαχικές οικογένειες του Ιωάννη Ζαφείρη, του Ναούμ Πεσχάρου και του Βρέττα Γκιόζα.

Στο Σεμλίνο όμως εγκαταστάθηκαν - ακολουθώντας ειδικά και τις επιπτώσεις του δεύτερου ρωσοτουρκικού πολέμου (1787-1792) - και άλλοι Ελληνόβλαχοι του ευρύτερου βορειοδυτικού μακεδονικού χώρου, ανάμεσα στους οποίους επισημαίνονται οι οικογένειες του

50. Για την Ελληνοβλαχική παροικία στο Σμεντέροβο, βλ. D. ΡΟΡΟΒΙĆ, *έ.α.*, σ. 241.

51. ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18ος - 19ος αι. Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα)*, Θεσσαλονίκη 1988, *passim* (Institut for Balkan Studies - IMXA).

52. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΪΟΥ, *Η Σιάτιστα κ λ*, (έ.α.), σ. 43.

Τσιάμη Αγγελή, του Κωνσταντίνου Τζήκου και των αδελφών Βασιλείου και Μάρκου Βουκοβάλλα από την Κλεισούρα, του Μιχαήλ Ανδρέου από τη Σίπιτσα, που ευεργέτησε το ελληνομουσείο του Σεμλίνου και άλλες, οι οποίες απόκτησαν ξεχωριστή θέση στην κοινωνία της κωμόπολης.

Στο πολιτισμικό ελληνικό θαύμα του Σεμλίνου συμπεριέχονται στο μεγαλύτερο ποσοστό - εκτός από τους ελληνόφωνους - οι βλαχόφωνοι πάροικοι. Τη σφραγίδα του ελληνοβλαχικού δαιμονίου τη βλέπουμε ανάγλυφη στα περίφημα αρχοντικά των Ελληνόβλαχων προυχόντων, όπως στο μέγαρο της λαμπρής οικογένειας Σπίρτα, στο μέγαρο των Καραμάτα, στα κτίρια, τις εκκλησίες⁵³ και τα ιδρύματα, όπως στο ναό του Αγίου Νικολάου, στο ναό της Γέννησης της Θεοτόκου, στο ναό της Αγίας Τριάδας, στο παρεκκλήσι των Αρχαγγέλων, στο κτίριο του ελληνικού σχολείου του Σεμλίνου κ.ά.

Αν θέλουμε τώρα να ξεχωρίσουμε λίγους ανάμεσα στους πάμπολλους επώνυμους Ελληνόβλαχους του Σεμλίνου, μπορούμε να αναφερθούμε στον περίφημο βλαχόφωνο δάσκαλο "ελλογιμώτατον" Δημήτριο Ν. Δάρβαρη από την Κλεισούρα της Δυτικής Μακεδονίας. Ο Δάρβαρης⁵⁴ έτυχε πλούσιας και επιμελημένης παιδείας με λαμπρές σπουδές στη Σαξωνία, παρουσίασε αξιόλογο εκπαιδευτικό έργο στο ελληνικό σχολείο του Σεμλίνου, καθώς επίσης και αξιοπρόσεκτο συγγραφικό και μεταφραστικό έργο. Σπουδαία δραστηριότητα ανέπτυξαν οι Ελληνόβλαχοι επίτροποι της σχολικής αδελφότητας Σεμλίνου,⁵⁵ το χρονικό διάστημα 1794-1809, οι οποίοι ενδιαφέρθηκαν για τη δημιουργία οικονομικών πόρων υπέρ των απόρων μαθητών.

Ακόμα, αξιόλογο εκπαιδευτικό έργο παρουσίασε ο γνωστός Ελληνόβλαχος υποδιδάσκαλος Βασίλειος Παπαευθυμίου, ο οποίος δίδαξε γύρω στα 1799-1800 στο ελληνομουσείο του Σεμλίνου και αργότερα, μετά το καλοκαίρι του 1801, στο σχολείο της ελληνικής κοινότητας της Αγίας Τριάδας της Βιέννης και ο εξίσου σπουδαίος Σιατιστινός δάσκαλος Ελληνόβλαχος Ιωάννης Τουρούντζας (αδελ-

---

53. ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *έ.α.*, σσ. 99-116.

54. ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *έ.α.*, *passim*.

55. Οι Ελληνόβλαχοι της σχολικής αδελφότητας του Σεμλίνου ήταν οι Μάρκος Δάρβαρης, ο Κύρος Μ. Ζήκος, ο Γεώργιος Πάτζης και ο Ιωάννης Χατζηθωμάς.

φός του Θεοχάρη, συνεργάτη του Ρήγα Φεραίου) που δίδαξε στο ίδιο ελληνομουσείο. Τέλος συναντάμε αμέτρητους άλλους Ελληνόβλαχους δασκάλους στο περίφημο ελληνικό σχολείο (και στο ελληνομουσείο) Σεμλίνου,⁵⁶ δραστήριους Ελληνόβλαχους εμπόρους και επιχειρηματίες και αξιόλογους πνευματικούς ανθρώπους, όπως τους τυπογράφους Ιωάννη Καραμάτα και Δημήτριο και Ιωάννη Πούλιο από το Μπλάτσι της Δυτικής Μακεδονίας και γενικά δραστήρια άτομα με πλούσια φιλολογική και εκδοτική δραστηριότητα, με βιβλιοπωλεία, με εντευκτήρια, με συλλόγους κ.ά.

1.3. Γενικά για τους Ελληνόβλαχους της Σερβίας και των άλλων γιουγκοσλαβικών περιοχών πολύτιμες πληροφορίες μας δίνει ο Κρουσοβίτης Κουτσόβλαχος Δ. Πόποβιτς⁵⁷ στο βιβλίο του *"Περί των Τσιντσάρων"* (Ρορονιτς, "Ο Cincarima" - Βελιγράδι 1937, β' έκδοση, στα σερβοκροατικά). Ο Πόποβιτς μιλώντας για τους Τσιντσάρους, τους Κουτσόβλαχους (Ελληνόβλαχους) δηλαδή, σημειώνει ότι ήταν περήφανοι για την ελληνική τους καταγωγή και συχνά αναφέρονταν στο ένδοξο ελληνικό παρελθόν τους και στους σπουδαίους άνδρες της αρχαίας Ελλάδας και στους Πατέρες της Εκκλησίας. Τονίζει ότι οι Ελληνόβλαχοι πολέμησαν άρρηκτα δεμένοι με τους Έλληνες στην επανάσταση του 1821 και ότι, όπου και να βρίσκονταν μακριά από την πατρίδα τους, αισθάνονταν πάντοτε πατριώτες και είχαν στραμμένο διαρκώς το ενδιαφέρον τους στο αγωνιζόμενο Έθνος και τα προβλήματά του. Μνημονεύει τους μεγάλους Ελληνόβλαχους ευεργέτες (όπως τον Αβέρωφ, το Σίνα, το Τοσίτσα, το Στουρνάρα, τον Μπάγκα κ.ά.), οι οποίοι ίδρυσαν μεγάλα κοινωφελή ιδρύματα και με τις δωρεές τους βοήθησαν στην ανόρθωση του νεόδμητου ελληνικού κράτους. Ακόμα με τις επιτυχημένες εμπορικές τους δραστηριότητες πλούτισαν στο εξωτερικό και έγιναν σημαίνοντα πρόσωπα με τις οικονομικές τους επιρροές, αλλά και με την ίδρυση εκπαιδευτικών, εκκλησιαστικών και κοινωφελών ιδρυμάτων και μ' όλα τα παραπάνω οι Κουτσόβλαχοι απόδημοι, όπως τονίζει και ο Ιωάννης Παπαδριανός, "έδειξαν με τις πράξεις τους ότι η εθνική τους συνεί-

56. Πλούσια και ενδιαφέροντα στοιχεία για την ελληνική παιδεία στο Σεμλίνο (σχολεία-οργάνωση-διδασκτικό προσωπικό-καθήκοντα δασκάλων και μαθητών κ.ά.) βλ. του ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, έ.α., σσ. 121-178.

57. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 356-357.

δηση ήταν ελληνική και μάλιστα έντονη".

2.1. Στην Αυστρία⁵⁸ και συγκεκριμένα στη Βιέννη, οι Ελληνόβλαχοι δραστηριοποιήθηκαν έντονα στην οικονομική και κοινωνική ζωή - εκμεταλλευόμενοι τις ευνοϊκές ρυθμίσεις της συνθήκης του Πασάροβιτς (1718), σύμφωνα με την οποία η Τουρκία παραχωρούσε βασικά εμπορικά προνόμια στην Αυστρία - και ανάδειξαν αξιόλογους και δυναμικούς εκπροσώπους τους. Αποκτούσαν μάλιστα και την αυστριακή υπηκοότητα και πλούτιζαν από τις εμπορικές τους επιχειρήσεις μέσα στο νόμιμο εμπορικό καθεστώς.

Οι Ελληνόβλαχοι όμως - ανάμεσά τους απόδημοι από το Μέτσοβο,⁵⁹ το Μπλάτσι⁶⁰ και κυρίως από τη Μοσχόπολη - δε χρησιμοποίησαν τη Βιέννη μόνο ως εμπορικό κέντρο για τις επιχειρήσεις τους, αλλά και ως βάση για την επέκτασή τους σε όλη την Αυστρία, τη Γερμανία, τη Βόρεια Ιταλία και τη Γαλλία.⁶¹ Έτσι τη Βιέννη του 18ου αιώνα και των αρχών του 19ου την κατάκλυσε κυριολεκτικά το ελληνοβλαχικό στοιχείο, που την ενδυνάμωσε με το εμπόριο και την καλλώπισε με τα πολιτιστικά και οικοδομικά του έργα. Τα ελληνοβλαχικά αρχοντικά της Βιέννης ήταν από τα ωραιότερα κτίρια της πόλης, όπως οι οικίες των οικογενειών Τζήκα, Δούμπα και Σίνα. Στην οικονομική ζωή της πόλης, οι πιο αξιόλογοι και δυναμικοί επιχειρηματίες και τραπεζίτες ήταν οι Ελληνόβλαχοι, με πρώτους βέβαια και σημαίνοντες παράγοντες τους μεγάλους εθνικούς ευεργέτες της οικογένειας Σίνα, τους οποίους θα δούμε στη συνέχεια

---

58. Στην Αυστρία η παρουσία του ελληνικού στοιχείου - ελληνόφωνου και βλαχόφωνου - κατά τη μαρτυρία των ΔΑΝΙΗΛ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ - ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ ("Γεωγραφία Νεωτερική", Βιέννη 1791, σ. 136) έφτανε στα τέλη του 18ου αιώνα στις 80.000 οικογένειες. Ο Γ.Θ. ΛΥΡΙΤΖΗΣ ("Αι μοναδικαί κοινότητες της Αυστροουγγαρίας επί τουρκοκρατίας", Κοζάνη 1952, σ. 22) υπολογίζει τους απόδημους Έλληνες του ευρύτερου βόρειου ελληνικού χώρου (για το διάστημα 1650-1850) σε 1.500.000 (κυρίως στην Αυστροουγγαρία, τη Γερμανία, τη Ρουμανία και τη Ρωσία).

59. ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, *Οι εν τω ελληνοσχολείω Μετζόβου διδάξαντες και διδαχθέντες*, "Ηπειρωτικά Χρονικά", 15 (1940), σσ. 141 κ.εξ

60. ΜΙΧ ΑΘ ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί τουρκοκρατίας - εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 64.

61. ΣΠ ΛΑΜΠΡΟΥ, *Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού*, "Νέος Ελληνομνήμων", 8 (1911), σσ. 293-295.

μέσα στο γενικότερο πλαίσιο των απόδημων Μοσχοπολιτών.

2.2. Οι Μοσχοπολίτες κατάκλυσαν κυριολεκτικά τις σερβικές και ευρωπαϊκές χώρες, όπου επιδόθηκαν με απόλυτη επιτυχία στον οικονομικό και κοινωνικό στίβο. Ιδίως ανάμεσα στα χρόνια 1718-1774 εγκαταστάθηκαν στο Σεμλίνο (Ζέμουν), στο Neusalz (το σημερινό Novi Sad) της Κροατίας, στο Temesvar, στα σπουδαιότερα οικονομικά κέντρα της Αυστρίας και της Ουγγαρίας και έφτασαν ακόμα μέχρι και την Πολωνία (στο Miskolcz και το Poshan).⁶²

Σ' όλες αυτές τις νέες τους διαμονές οι δραστήριοι και φίλεργοι Ελληνόβλαχοι δούλεψαν υποδειγματικά, με μέθοδο και υπευθυνότητα και αναδείχτηκαν όχι μόνο μέσα στις ελληνικές κοινότητες, αλλά και στις ευρωπαϊκές, οι οποίες μάλιστα χρωστούν πολλά στη γενναιοδωρία τους. Έτσι Μοσχοπολίτες απόδημοι ανελάμβαναν όλες τις οικονομικές δαπάνες για τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων των κοινοτήτων τους, ενώ αποφασιστική στάθηκε για τη γενικότερη πνευματική και οικονομική ανάπτυξη η συμβολή των μεγάλων Ελληνόβλαχων της διασποράς. Κυρίαρχη στάθηκε η μοσχοπολίτικη ελληνοβλαχική οικογένεια Σίνα,⁶³ η οποία ανέλαβε όλο το εμπόριο της Κεντρικής Ευρώπης προς την Ανατολή κατά τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα μέχρι και τα μέσα του επομένου.

Γύρω στα 1786 ο Σίμων Σίνας έφτασε στη Βιέννη και εγκατάστησε πλέον μόνιμα τις εμπορικές του επιχειρήσεις. Με την αξιοθαύμαστη και αστείρευτη δημιουργικότητά του, από ανώνυμος συνεταιίρος του ελληνοβλαχικού εμπορικού οίκου "*Βρέττας, Παπαναούμ και Σία*" έγινε επίσημα επώνυμος μέτοχός της (Εταιρεία "*Παπαναούμ, Σίνα, Σαούλ και Σία*"), ενώ λίγο αργότερα μεταπήδησε όλος ο εμπορικός οίκος στην οικογένεια Σίνα, με την επωνυμία "*Σίμων Γεωργίου Σίνας και Σία*".⁶⁴ Η εμπορική δραστηριότητα της μοσχοπολίτικης ελληνοβλαχικής οικογένειας Σίνα⁶⁵ ήταν τεράστια

---

62. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 369.

63. Η οικογένεια Σίνα πρωτοεγκαταστάθηκε στο Μοναστήρι, μετά πήγε στα Βελεσά και αργότερα στη Νις (Νίσσα), όπου δημιούργησε ένα τεράστιο εμπορικό δίκτυο που λειτουργούσε με αντιπροσώπους και κάλυπτε την αγορά της Βιέννης και της Βουδαπέστης.

64. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, ("*Ήπειρος*"), σ. 376.

και ανυπολόγιστη· γιατί μ' αυτή καταξιώθηκε η ελληνική παρουσία στην Ευρώπη και έγινε δυνατή η μετακένωση στην υπόδουλη Ελλάδα όχι μόνο των οικονομικών αγαθών, αλλά και των πολιτιστικών και - το κυριότερο - των ιδεών και των διαφωτιστικών μηνυμάτων στο πιεζόμενο ελληνικό γένος. Θα μπορούσε η γραφίδα να σταθεί εδώ για πολύ γύρω από τα λαμπρά αυτά ελληνοβλαχικά τέκνα της Μοσχόπολης. Θα παραμείνει όμως φειδωλή και θα αξιολογήσει το έργο τους μόνο κάτω από το ιδεολογικό κίνητρο το οποίο ωθούσε και κατεύθυνε τις κινήσεις τους.

Πάνω απ' όλα όμως ο πλουτισμός της οικογένειας Σίνα ήταν συναρτημένος όχι αποκλειστικά με το προσωπικό συμφέρον, αλλά με το γενικό, το εθνικό, το ελληνικό. Όλες οι οικονομικές δραστηριότητες συνδέονταν άμεσα με την προβολή και προώθηση του ελληνισμού εν γένει. Με τις εμπορικές συναλλαγές της οικογένειας Σίνα δινόταν πρώτιστα εργασία στους Έλληνες Μακεδόνες και αξιοποιούνταν ο μόχθος και τα προϊόντα τους, ενώ στις επιχειρήσεις τους δούλευαν πάμπολλοι Ελληνόβλαχοι από τη Μοσχόπολη και άλλα ελληνικά βλαχοχώρια.

Στα 1803 ο γιος του Σίμονα Σίνα, ο Γεώργιος, γίνεται αντάξιος του πατρός του και άνοιξε νέους ορίζοντες με νέες πολυδύναμες βιοτεχνικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις. Από όλον τον υπόδουλο ελληνισμό και την Ανατολή μετάφερε στην Αυστρία βαμβάκι, μαλλί, καπνό και δέρματα, ενώ εξήγαγε αντίστροφα υφάσματα, σκευή, εργαλεία, γυαλιά κ.ά. Έτσι με το τεράστιο εμπορικό του άνοιγμα (ονομαστό ήταν το εργοστάσιο νηματουργίας στο Pottendorf) έγινε ο πιο πλούσιος μεγαλέμπορος και τραπεζίτης της Αυστροουγγαρίας. Στα 1811 πολιτογραφήθηκε Αυστριακός υπήκοος, ενώ το 1814 αγόρασε μεγάλες εδαφικές εκτάσεις με τις οποίες πλέον κατοχύρωσε την εικόνα του μεγαλοοικονομικού παράγοντα της Αυστρίας.

Παράλληλα με τις εμπορικές του επιχειρήσεις ο Γεώργιος Σίνας (1783-1856) έγινε ο πνευματικός και πολιτιστικός ταγός της Βιέννης και στην προσπάθειά του να κάνει όσο πιο έντονη μπορούσε την ελληνική παρουσία προέβαινε σε δωρεές τεράστιων χρηματικών ποσών και στη δημιουργία περίλαμπρων κοινωφελών ιδρυμάτων και

---

65. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιία ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Τουρκοκρατίας*, Γιάννινα 1982, σσ. 212-215 (όπου και βιβλιογραφία).

σχολών. Στα πλαίσια αυτών των προσφορών δώρισε σημαντικά ποσά με τα οποία ιδρύθηκε το Πολυτεχνείο της Βιέννης! Πίσω απ' αυτό το ανώτατο πνευματικό ίδρυμα κρυβόταν ο πόθος του Σίνα για ανεξάρτητη ελληνική παιδεία και ό,τι δεν μπορούσε να κάνει στο υπόδουλο Γένος το έκανε στο εξωτερικό... Το μεγαλείο της ελληνικότητας και το άπλωμα της φιλελευθεροποιημένης αντίληψής του ενσαρκώθηκε μέσα σ' αυτό το λαμπρό ίδρυμα.

Η λαμπρή όμως πορεία της οικογένειας Σίνα δε σταμάτησε εκεί. Μετά το θάνατο του Σίμονα Σίνα, του πρεσβυτέρου, στα 1822, το φαινόμενο Σίνα έκανε ακόμα πιο έντονη την παρουσία του με την τεράστια επέκταση των εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων του Γεωργίου Σίνα, με αποτέλεσμα να γίνει τραπεζίτης με διεθνή φήμη, μέχρι το σημείο μάλιστα να χρηματοδοτεί ακόμα και κυβερνήσεις.⁶⁶ Έτσι με τον καιρό οι επιχειρήσεις μεγάλωσαν και με εμπορικούς αντιπροσώπους έφτασαν από τη Βιέννη στο Λονδίνο, στο Παρίσι, τη Μασσαλία, τη Ρώμη, τη Γενεύη, το Άμστερνταμ, το Βερολίνο, τη Βαρσοβία, το Βουκουρέστι, την Οδησό, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, την Αλεξάνδρεια, το Κάιρο, μέχρι ακόμα και τις Ινδίες!

Ο Γεώργιος Σίνας στάθηκε ο ατέλειωτος οικονομικός και πολιτισμικός ζωοδότης για την Αυστρία. Εκτός από το εργοστάσιο νηματουργίας του Pottendorf έκτισε ολόκληρα συγκροτήματα χαρτοποιίας του Klein - Neusiedl και ανέλαβε μαζί με άλλους αξιόλογους Ελληνόβλαχους εμπόρους την κατασκευή ολόκληρου του σιδηροδρομικού δικτύου της Νότιας Αυστρίας, κατασκευάζοντας με επιτυχία τη γραμμή Βιέννης - Gloggnitz.⁶⁷ Έτσι δίκαια χαρακτηρίστηκε ως "ο πατέρας των σιδηροδρόμων",⁶⁸ ενώ ίδρυσε συγχρόνως και τεράστια ατμοπλοϊκή εταιρεία στο Δούναβη, με την οποία θα διευκόλυνε όλο το διαμετακομιστικό εμπόριο από τη Βιέννη και τη Βουδαπέστη, μέχρι την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και την Αλεξάνδρεια. Ακόμα ο Γεώργιος Σίνας στάθηκε η ψυχή της Βουδαπέ-

66. Ο Γεώργιος Σίνας, μαζί με το Rotschild, στα 1829 δάνεισαν στην Πύλη 10 εκατομμύρια δουκάτα, ενώ στα 1833 μόνος του δανειοδότησε την κυβέρνηση της Βλαχίας και της Αυστροουγγαρίας.

67. Μέτοχοι στην Εταιρεία του γι' αυτά τα μεγάλα έργα ήταν οι δραστήριοι Ελληνόβλαχοι έμποροι Μ. Δούμπας, ο Μ. Κιοπέκας, ο Ζώης Χαραμής, ο Γ. Γύρας κ.ά.

68. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Ηπειρος"), σ. 379.

στης, την οποία κόσμησε με ωραιότατα οικοδομικά αριστουργήματα, όπως την περίφημη κρεμαστή γέφυρα της Βουδαπέστης (1849).

Τα χρόνια όμως πέρασαν, και η Ελλάδα απέκτησε την ποθητή της ανεξαρτησία. Έτσι ο Γεώργιος Σίνας έσπευσε και έκτισε το Αστεροσκοπείο της Αθήνας (1842 - σε σχέδια του Δανού αρχιτέκτονα Θεόφιλου Χάνσεν - Hansen). Το έργο του, μετά το θάνατό του (1856), το συμπλήρωσε ο εξίσου σπουδαίος εθνικός μας ευεργέτης, ο γιος του Σίμονος Σίνας (1810-1876), ο οποίος πρόσφερε τεράστια ποσά για το νεόδμητο ελληνικό κράτος. Ίδρυσε την Ακαδημία των Αθηνών (1875· το περίλαμπρο κτίριο κτίστηκε σε σχέδια Hansen - η γνωστή μας Σιναία Ακαδημία) και εμπλούτισε με πολύτιμα και πανάκριβα όργανα το Αστεροσκοπείο της Αθήνας. Ακόμα έκτισε τον ελληνικό ναό της Αγίας Τριάδας στη Βιέννη και ανέγειρε επιβλητικό κτίριο για την Ακαδημία της Βουδαπέστης.⁶⁹

Δε θα ήταν υπερβολή να τονιστεί ότι το ελληνικό φρόνημα και η ελληνική Ιδέα στα χρόνια αυτά "περνούσε" σ' όλη την Ευρώπη με το ελληνοβλαχικό άρμα των Σιναίων και των ισάξιων συντρόφων τους.⁷⁰ Οι Σιναίοι στάθηκαν οι άξιοι πρεσβευτές των ελληνικών οραμάτων και επιθυμιών και συνέβαλαν αποφασιστικά στη μεταστροφή της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, αλλά και των κυβερνήσεων υπέρ των ελληνικών δικαίων. Οι τρεις Σιναίοι, ο Σίμων ο πρεσβύτερος και οι εθνικοί ευεργέτες, ο Γεώργιος - ο γιος - και ο Σίμων ο νεότερος, αποτέλεσαν το καύχημα του βλαχόφωνου ελληνισμού στην καρδιά της αριστοκρατικής Ευρώπης.

2.3. Η ελληνοβλαχική κοινότητα της Βιέννης φρόντιζε αδιάλειπτα για την Εκκλησία και την Παιδεία. Με δωρεές των επιφανών Ελληνόβλαχων Σίμονα Σίνα και Στέργιου Δούμπα κτίστηκε ο περίφημος και περικαλλής ναός της Αγίας Τριάδας,⁷¹ ενώ στα χρόνια 1802-1804 με το ετήσιο κληροδότημα του Ελληνόβλαχου Χριστόφο-

---

69. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι Οι βλαχόφωνοι Έλληνες Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 511 ("Αφοί Κυριακίδη").

70. Μεγάλη οικονομική δραστηριότητα παρουσίαζαν και οι ελληνοβλαχικοί εμπορικοί οίκοι Σπίρτα, Γύρα, Τέρκα, Τύρκα, Δούμπα, Κούρτη, Δούκα, Κάπρα, Τζόττα κ.ά. (Μοσχοπολίτες-Μακεδόνες).

71. ΣΠ ΛΑΜΠΡΟΥ, έ.α., ("Σελίδες"), σ. 297.

ρου Νάκου λειτούργησε αποτελεσματικότερα το ελληνικό κοινοτικό σχολείο. Στα χρόνια αυτά αναδείχτηκαν αξιόλογοι Ελληνόβλαχοι πνευματικοί άνθρωποι και επιφανείς διδάσκαλοι του Γένους, όπως ο Νεόφυτος Δούκας, ο Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος, ο Βασίλειος Παπαευθυμίου και ο Κωνσταντίνος Κούμας, οι οποίοι καλλιέργησαν - παράλληλα με την ελληνοβλαχική εμπορική άνθηση που παρατηρούνταν στη Βιέννη - μια έντονη πνευματική κίνηση με την έκδοση πολύτιμων βιβλίων, περιοδικών και εφημερίδων. Έτσι ανάμεσα στην πλούσια ελληνική εκδοτική δραστηριότητα της Βιέννης έχουμε και τα βιβλία του Νεόφυτου Δούκα, του Κωνσταντίνου Κούμα (με το περίφημο 12τομο έργο του *"Ιστορίες των ανθρωπίνων πράξεων"* - 1830-1832), καθώς επίσης και τη σπουδαία εφημερίδα *"Εφημερίς"* των Σιατιστινών Μαρκιδών Πούλιου,⁷² οι οποίοι μάλιστα εξορίστηκαν στα 1797, γιατί τύπωσαν την επαναστατική προκήρυξη του Ελληνόβλαχου Ρήγα Φεραίου.

Η Βιέννη στάθηκε ο φωτεινός φάρος, ο οποίος μεταλαμπάδευσε σ' όλη την Ευρώπη την ελληνική πίστη και θέληση για ελευθερία και εθνική ανεξαρτησία. Αυτό το πνεύμα της εθνικής και πνευματικής αναγέννησης του Ελληνισμού, που ανδρωνόταν στη Βιέννη, το ενστερνίστηκαν πρώτιστα οι Ελληνόβλαχοί μας, το καλλιέργησαν και στη συνέχεια το μετακένωσαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους και το μετάπλασαν σε πανεθνική αγωνιστικότητα.

---

72. Οι Σιατιστινοί αδελφοί Μαρκίδες Πούλιοι ανάπτυξαν σπουδαία εκδοτική και πνευματική δραστηριότητα και γενικά οι Δυτικομακεδόνες Σιατιστινοί απόδημοι κατάκλυσαν τις αγορές της Βενετίας και κυρίως της Αυστροουγγαρίας (με βάση και έδρα τη Βιέννη) και ανάδειξαν σπουδαίους εμπορικούς εκπροσώπους (Λαζάρου Νικόλαος, Λαζάρου Γεώργιος, Χατζη-Ιωάννου Κωνσταντίνος, Δούκας Μιχαήλ, Δημητρίου Μάρκος, οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση κ.ά.). Πολλοί θεωρούν τους Σιατιστινούς Ελληνόβλαχους, αυτό όμως δεν είναι βέβαιο και ακριβές, αφού *"οι κάτοικοι της Σιάτιστας ήταν ανέκαθεν ελληνόφωνοι"* (ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΪΟΥ, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ, σ. 8) - όπου και αναλυτική παρουσίαση των δραστηριοτήτων των απόδημων Σιατιστινών κατά τους 17ο-19ο αιώνες). Οπωσδήποτε όμως σε διάφορες εποχές μετοίκησαν στον οικισμό και Ελληνόβλαχοι γειτονικών ή άλλων ελληνοβλαχικών περιοχών, γι' αυτό και αναφέρονται πολλοί Σιατιστινοί ως Ελληνόβλαχοι και η Σιάτιστα ως ελληνοβλαχική κοινότητα, κάτι τέτοιο όμως δεν περιλαμβάνει και τους ντόπιους κατοίκους της. Πάντως θεωρείται βέβαιο ότι οι Σιατιστινοί είχαν στενές σχέσεις και συνεργασία με τους Ελληνόβλαχους απόδημους της Ευρώπης (γνωστή είναι η συνεργασία των αδελφών Μαρκιδών Πούλιου με τον Εθνεγέρτη Ελληνόβλαχο Ρήγα Φεραίο), γεγονός εξάλλου που προκάλεσε και τον απόλυτο ταυτισμό τους.

3.1. Κατά τη διάρκεια του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα έντονο ήταν το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελληνόβλαχων - και κυρίως των Μοσχοπολιτών - στην Ουγγαρία, όπου σε πολλές πόλεις της (Neusatz, Temesvar, Kecskemet (Διγόπολη), Βουδαπέστη κ.ά.) δημιούργησαν ακμάζουσες κοινότητες⁷³ με ελληνικά σχολεία, ελληνικές εκκλησίες, εμπορικά τετράγωνα με περίτεχνα κτίρια, κοινωφελή ιδρύματα, δημόσιες κατασκευές και έργα ως και νεκροταφεία ακόμα. Σπουδαία και με δυναμική κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα ήταν η ελληνοβλαχική (Μακεδονική) κοινότητα στη Βουδαπέστη.⁷⁴ Οι βλαχόφωνοι αρχικά εκκλησιάζονταν στη σερβική εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, στα 1790 όμως, μαζί με τη συνδρομή και των ελληνόφωνων της πόλης, ανέγειραν δική τους εκκλησία που την αφιέρωσαν στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Στο κτίσιμο αυτού του επιβλητικού ναού συνέβαλαν αποφασιστικά κυρίως οι Ελληνόβλαχοι Μοσχοπολίτες Γεώργιος Χριστοδούλου, Αδάμ Γκίνας, Αλέξανδρος Λέπωρας, Σοφία Λύκα, Ναούμ Μέσκα κ.ά.⁷⁵ Ακόμα με χρήματα των

---

73. Για την παρουσία και την προσφορά των απόδημων Ελλήνων (ελληνόφωνων και βλαχόφωνων) στην Ουγγαρία γράφει ο Ούγγρος νεοελληνιστής ΑΝΔΡΕΑΣ HORVATH ("*Εκπολιτιστική δράση της ελληνικής διασποράς*", "*Νέα Εστία*" 28 (1940), σ. 926): "*Στην Ουγγαρία οι Έλληνες έπαιξαν σπουδαίο ρόλο σ' όλους τους κλάδους της οικονομικής ζωής. Στην αγροτική οικονομία ως ενοικιαστές και κατόπιν ως ιδιοκτήτες προσπάθησαν να εισάγουν διαφόρους νεωτερισμούς. Στο έδαφος της νέας πατρίδας έκαναν δοκιμή με βαμβακοφυτεία και την καλλιέργεια της σταφίδας. Στη βιομηχανία, κυρίως στη χειροτεχνία, απέκτησαν την κυριαρχία επάνω στα σινάφια χάρη στο κεφάλαιο, που είχαν στη διάθεσή τους... Αυτή η οικονομική δύναμη που οι Έλληνες της Ουγγαρίας απέκτησαν με την ιδιοφυΐα τους και τα ποικίλα προνόμια εκ μέρους των εγχωρίων Αρχών, δημιούργησε γερή βάση για μια αξιοθαύμαστη εκπολιτιστική δράση, με κάλλιστα αποτελέσματα για τον πνευματικό βίο όχι μόνον των ιδίων των Ελλήνων, αλλά και των άλλων ομοθησικών βαλκανικών αδελφών*".

74. Στην απογραφή του πληθυσμού (για τα χρόνια 1687-1848) της Πέστης πολιτογραφήθηκαν ανάμεσα στους 8.703 κατοίκους της 246 Έλληνες, από τους οποίους οι περισσότεροι βλαχόφωνοι έμποροι, κτηματίες, επαγγελματίες, αγωγιάτες κ.ά. - και στους 7.661 κατοίκους της Βούδας 27 Έλληνες, σχεδόν όλοι βλαχόφωνοι με παρόμοιες επαγγελματικές ασχολίες (ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 373-374).

75. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 373-374. Για την ελληνοβλαχική κοινότητα της Βουδαπέστης και την ελληνική ορθόδοξη εκκλησία της (κατά το 19ο αιώνα) βλ. ΓΡΗΓ ΓΩΓΟΥ (αρχιμανδρίτη), *Η εν Πέστη της Ουγγαρίας ορθόδοξος ελληνική κοινότης και εκκλησία*, στην "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*" 4 (1883-1884), σσ. 340-344, ακόμα και ΣΠ ΛΑΜΠΡΟΥ, *Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία*

Ελληνόβλαχων, των Μακεδόνων και των Ηπειρωτών απόδημων (όπως του Ηπειρώτη Πολυζώη Κοντού) κτίστηκε νοσοκομείο και ξενώνας για τους άπορους ομογενείς.

Η μεγάλη συμβολή των Μοσχοπολιτών στην πνευματική ζωή της ελληνοβλαχικής κοινότητας της Πέστης παρήγαγε εξαιρετικούς καρπούς με την ίδρυση κοινοτικού ελληνικού σχολείου, όπου δίδαξε ο Ηπειρώτης Πολυζώης Κοντός. Το σχολείο είχε ελληνοκεντρικό χαρακτήρα και διδάσκονταν οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, όπως ο Πλάτωνας, ο Θουκυδίδης, ο Ξενοφώντας κ.ά., ιστορία, φιλοσοφικά, λατινικά, ρητορική, εκκλησιαστική μουσική και ξένες γλώσσες. Δημιουργήθηκε ακόμα για την αριότερη οργάνωση του παιδαγωγικού έργου, και με τη σοφή καθοδήγηση του δραστήριου εμπόρου Νικολάου Βικέλα από τη Βέροια, αξιόλογη βιβλιοθήκη με χειρόγραφα και έντυπα που προέρχονταν από προσφορές Ελλήνων και Ούγγρων δωρητών (ανάμεσά τους υπήρχε και ένα αντίγραφο της Χάρτας του Ρήγα, δωρεά του λόγιου Γεωργίου Ζαβίρα από τη Σιάτιστα).⁷⁶

Αξιόλογη επίσης ελληνική κοινότητα (ελληνόφωνη και βλαχόφωνη) αναπτύχθηκε και στη γνωστή για τα εκλεκτά κρασιά της κωμόπολη Τοκάι ή Τοκάια, όπως την αποκαλούσαν (στην περιοχή του οίκου Ρακόζη), όπου μάλιστα στα 1769 ο δραστήριος Ελληνόβλαχος Ιωάννης Κόντης είχε δημιουργήσει σπουδαία εμπορική εταιρεία. Ένας άλλος δραστήριος Ελληνόβλαχος, ο Χριστόφορος Νάκας, συνέβαλε στην ανάπτυξη της γεωργίας με την επιτυχημένη καλλιέργεια του βαμβακιού στην Ουγγαρία, ενώ πάμπολλοι ήταν και οι Ελληνόβλαχοι έμποροι που εμπορεύονταν τα εγχώρια ουγγρικά εμπορεύματα και προϊόντα, μέχρι κι αυτά τα γερμανικά έργα τέχνης της Λειψίας.

Γενικά τα εμπορεύματα που διακινούσαν οι Μοσχοπολίτες Ελληνόβλαχοι έμποροι και οι άλλοι Δυτικομακεδόνες στην Ουγγαρία ήταν τα είδη μαγειρικής (αλάτι, πιπέρι, λάδι, όσπρια, ρύζι), τα είδη οικιακής χρήσης (σαπούνι, βελόνες, μαχαίρια, χαρτί), τα είδη ένδυσης και υπόδησης (βαμβάκι, μετάξι, υφάσματα, μεταξωτά σιρίτια

Μακεδονικού Ελληνισμού, "Νέος Ελληνομνήμων" 8 (1911), σ. 285 και ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής*, Αθήναι 1935, σσ. 132-140 (όπου και βιβλιογραφία).

76. ΣΠ ΛΑΜΠΡΟΥ, έ.α., ("Σελίδες"), σσ. 289-290.

υποδημάτων), ποτά και είδη ζαχαροπλαστικής, δέρματα, ζώα, αρώματα κ.ά. "Πολλοί από τους εμπόρους αυτούς, όπως γράφει ο καθηγητής Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, είχαν μόνιμα εμπορικά καταστήματα και άλλοι περιφέρονταν σε μακρινές αποστάσεις χωρίς να διαθέτουν σταθερό τόπο διαμονής. [...] Οι έμποροι αυτοί διακρίνονταν σ' εκείνους που είχαν το δικαίωμα να πουλούν τα προϊόντα τους σε ολόκληρη τη διάρκεια του χρόνου, σε όσους επιτρεπόταν να πραγματοποιούν εμπορικές δοσοληψίες μόνο κατά τη διάρκεια των εμποροπανηγύρεων και σ' εκείνους, που διατηρούσαν μαγαζιά και μικρά πρατήρια στις μικρές αγορές".⁷⁷

3.2. Οι φίλεργοι και δραστήριοι Ελληνόβλαχοι, ζώντας στο ελεύθερο και δημιουργικό περιβάλλον της ουγγρικής κοινωνίας, ικανοποίησαν το ανήσυχο πνεύμα τους, καλλιέργησαν τη φιλομάθειά τους και αναδείχτηκαν σε σημαίνοντα μέλη των ουγγρικών πόλεων.⁷⁸ Έτσι ανάμεσα στους πολυάριθμους Ελληνόβλαχους που σπούδασαν στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ουγγαρίας, διακρίθηκαν ο Δημήτριος Καρακάσης και ο Γεώργιος Ζαβίρας από τη Σιάτιστα και ιδίως ο Δημήτριος Δάρβαρης από την Κλεισούρα, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Πέστη και αργότερα στη Βιέννη, όπου ανέπτυξε αξιόλογο συγγραφικό έργο (γνωστό το βιβλίο του "Εισαγωγή εις την ελληνικήν γλώσσαν", 1798⁷⁹) γύρω από το διαφωτισμό και κυρίως

77. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., ("Ηπειρος"), σ 373.

78. Πολλοί από τους Ελληνόβλαχους απόδημους στην Ουγγαρία (και την Αυστρία) απόκτησαν και τίτλους ευγενείας για την εξαιρετική οικονομική, πολιτιστική και πνευματική τους δραστηριότητα (βλ. και D. ΡΟΡΟΝΙĆ, *O Cincarina*, σσ. 264-269). Γράφει σχετικά ο Μοσχοπολίτης γιατρός ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΟΖΙΑΣ ("Εξετάσεις περί των Ρωμαίων ή των ονομαζομένων Βλάχων, όσοι κατοικούσαν αντιπέραν του Δουνάβεως, επί παλαιών μαρτυριών τεθεμελιωμένα", Pesth 1808, σσ. 128-129): "Εντεύθεν γέγονασι αυτοί πανταχού αξιότιμοι και ευρίσκονται μεταξύ εκείνων όχι μόνον πλούσιοι οίκοι, αλλά και άνθρωποι άξιοι μεγάλων έργων. Οι πλείους εκείνων υψώθησαν εις τους βαθμούς των ευγενών της Ουγγαρίας και προξενούσιν εις αυτούς τους τόπους μεγάλας ωφελείας. Το κύριον αυτών έργον είναι η εμπορία συνιστώσιν εις τας μεγαλυτέρας πόλεις τας μεγάλας εταιρείας της πραγματείας μόνι και με άλλα γένη. Εις την Ουγγαρίαν, Σαξωνίαν και άπασαν σχεδόν την Γερμανίαν δεν είναι καμμιά εμπορική πόλις, εις την οποίαν δεν έχουσι τον πρώτον βαθμόν της εμπορίας".

79. ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, *Οι εν τω ελληνοσχολείω Μετζόβου διδάξαντες και διδαχθέντες*, "Ηπειρωτικά Χρονικά" 15 (1940) σ. 142.

την εθνική αναγέννηση του έθνους.

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα η Βουδαπέστη πρόσφερε τις πιο ευνοϊκές προϋποθέσεις μέσα στις οποίες οι Ελληνόβλαχοι ανάπτυξαν το ελεύθερο και γνήσιο πατριωτικό τους φρόνημα, ήρθαν σε επαφή με τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, τον οποίο στη συνέχεια μέσω της εθνικής δράσης και του εκδοτικού έργου τους τον μετάφεραν στον αγωνιζόμενο ελληνισμό. Μέσα από τις πάμπολλες ελληνικές εκδόσεις του πανεπιστημιακού τυπογραφείου της Βούδας και του "Ελληνικού Τυπογραφείου" (όπως αναφέρεται σε πολλές εκδόσεις του τυπογραφείου Tzattner και Karolyi της Πέστης), όπου τυπώνονταν αλφαβητάρια, αναγνωστικά, λεξικά, εγχειρίδια γραμματικής, ρητορικής, ιστορίας, παιδαγωγικής κ.ά., οι Ελληνόβλαχοι ανάδειξαν τις πνευματικές τους ανησυχίες και συνέβαλαν ουσιαστικά στο διαφωτισμό του ελληνισμού και στην εθνεγερτική του αφύπνιση.

4. Μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) πάμπολλοι Ελληνόβλαχοι από την Ήπειρο και τη Βορειοδυτική Μακεδονία αποδημούσαν στις πλούσιες σε σιτηρά περιοχές της Βλαχίας και Μολδαβίας, όπου ασκούσαν τα επαγγέλματα κυρίως του έμπορα και του επιχειρηματία. Εκεί έγιναν οι φορείς του ελληνικού πολιτισμού, δημιούργησαν ακμάζουσες συνοικίες στις μεγαλύτερες εμπορικές πόλεις και αναδείχτηκαν στην κοινωνική και οικονομική ζωή του τόπου.

Ανάμεσα στους Ελληνόβλαχους που πλούτισαν και πρόκοψαν ήταν και ο βαρόνος Κωνσταντίνος Βέλλιος ή Μπέλλιος (1772-1837) από το Μπλάτσι (Βλάστη) της Δυτικής Μακεδονίας, προσωπικός φίλος του ηγεμόνα πρίγκηπα Μιχαήλ Σούτσου. Ο Κωνσταντίνος Βέλλιος ενίσχυσε οικονομικά το δημοτικό νοσοκομείο Αθηνών "η Ελπίς", το έργο της Φιλεκπαιδευτικής και της Αρχαιολογικής Εταιρείας, την αποκατάσταση των προσφύγων Μακεδόνων στη Νέα Πέλλα, ενώ από το "*Βελλίειο κληροδότημά*" του σπούδασαν πάμπολλοι φοιτητές της γενέτειράς του Βλάστης (μεταξύ αυτών και ο μετέπειτα καθηγητής Αντώνιος Κεραμόπουλος).⁸⁰

---

80. Ι. Κ. ΒΑΣΠΑΒΕΛΛΗ, *Ο φιλικός και αγωνιστής Γιάννης Φαρμάκης - η ηρωική άμυνα στη Μολδαβία*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 27, σημ. 1, Ι. ΔΕΛΛΙΟΥ, *Ο βαρόνος Κωνσταντίνος Μπέλλιος*, στο "*Μακεδονικό Ημερολόγιο*" 3 (1910), σσ 30-31, 34, ΜΙΧ ΑΘ ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας εις το*

Στο διάστημα αυτό αρκετοί μοναχοί από το Άγιο Όρος αποδημούσαν στις παραδουνάβιες χώρες, όπου ίδρυσαν μονές και καλλιέργησαν τα ελληνικά γράμματα.⁸¹ Μ' αυτούς τους μοναχούς ήρθαν σε πολιτιστική και πνευματική επικοινωνία οι Ελληνόβλαχοι και ενίσχυσαν έτσι το συνοχικό εθνικό φρόνημά τους, αφού ενωνόταν το Δυτικομακεδονικό και Αθωνικό άκρο σε κοινή πολιτισμική ενότητα.

5. Το εμπορικό δαιμόνιο των Ελληνόβλαχων έφτασε και στη Βενετία. Αδιάψευστο μάρτυρα της εμπορικής τους δραστηριότητας μ' αυτή την πόλη της Βόρειας Ιταλίας αποτελούν τα πολυάριθμα ονόματα των Ελληνόβλαχων εμπόρων, τα οποία καταγράφονται στα δηλωτικά έγγραφα των εμπορευμάτων που φορτώθηκαν στα 1741 και 1742. Ανάμεσα σ' αυτά διαβάζουμε τα ονόματα των Ελληνόβλαχων Δημητρίου Θεοδώρου και Λαζάρου Γεωργίου από τη Μοσχόπολη, Γιάννη Κώτσου και Ηλία Κώτσου από τη Μηλόβιστα, Γεωργίου Παπαπάνου και Μιχαήλ Ναούμ από την Αχρίδα, Παναγιώτη Ιωάννου, Ιωάννη Σεγούρη και Νικολάου Δούκα από τη Σιάτιστα κ.ά.⁸²

Για τη διακίνηση των εμπορευμάτων τους προς τη Βενετία και τα άλλα ιταλικά λιμάνια, οι Ελληνόβλαχοι έμποροι - κυρίως οι Μοσχοπολίτες - κατευθύνονταν στο Δυρράχιο και την Αυλώνα, όπου διατηρούσαν γραφεία και αποθήκες.⁸³ Από εκεί έπλεαν την Αδριατική θάλασσα και μετάφεραν στο λιμάνι της Βενετίας χαλιά, βελόντζες, κλινοσκεπάσματα, μαλλιά, μάλλινες κλωστές, μετάξι, σαγιά-

---

πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 128-133.

81. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 59-60.

82. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 11 (και στην *"Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"*, Θεσσαλονίκη 1980 (ΕΜΣ), σσ. 415-416).

83. Γι' αυτούς τους εμπόρους γράφει χαρακτηριστικά ο καθηγητής ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ (*"Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος"*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 371): *"Οι Μοσχοπολίτες και οι άλλοι Ηπειρώτες και Μακεδόνες έμποροι διακρίνονταν για τις ευέλικτες ικανότητές τους, που τους έδιναν τη δυνατότητα να προσαρμόζονται κάθε φορά ανάλογα με τις διεθνείς συγκυρίες σύμφωνα με τις περιστάσεις και να υπερνικούν τα πολλαπλά εμπόδια. Η παρουσία των πάμπολλων ανταποκριτών τους στα πιο επίκαιρα σημεία της Αδριατικής συνέβαλε στην άριστη ενημέρωσή τους και στην ευχερέστερη διακίνηση των προϊόντων"*.

για για κάπες, δέρματα κ.ά., ενώ επέστρεφαν με βελούδα, χρωματιστές τσόχες, μεταξωτές κλωστές, σιρίτια, μαντίλια, γυαλικά, ξηρούς καρπούς, σιδηρικά, μελάνη, καφέ, ζάχαρη, βιβλία, εκκλησιαστικά είδη κ.ά. Οι εμπορικές δραστηριότητες των Ελληνόβλαχων προς τα ιταλικά λιμάνια, από τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718) μέχρι τα μέσα περίπου του αιώνα, ήταν έντονες και στηρίζονταν κυρίως στην εξαγωγή του μαλλιού. Από το 1744 όμως το εμπόριο του μαλλιού, ακολουθώντας τις καλύτερες τιμές που του προσφέρονταν, άλλαξε προορισμό και διεξαγόταν προς τις κεντρικές ευρωπαϊκές χώρες, με επίκεντρο την Ουγγαρία, όπως μας πληροφορούν σχετικά και οι εκθέσεις του Βενετού πρόξενου στο Δυρράχιο.

Πάντως το εμπόριο προς τη Βενετία και γενικά προς τη Βόρεια Ιταλία μέσω Δυρραχίου, σταδιακά άρχισε να ατονεί, μέχρι που τελικά μηδενίστηκε, για τον επιπρόσθετο λόγο ότι οι Ελληνόβλαχοι της Μοσχόπολης, της Αχρίδας, της Μηλόβιστας και άλλων κοινοτήτων πολλές φορές καταστράφηκαν από τα ναυάγια προς τη Βενετία και γι' αυτό στράφηκαν πλέον από τους χερσαίους δρόμους προς το Βελιγράδι και τη Γερμανία.⁸⁴

6. Συνοψίζοντας, σημειώνουμε ότι οι δραστηριότητες των Ελληνόβλαχων απόδημων, εκτός των ελληνικών χωρών, περιστρεφόνταν γύρω από το εμπόριο των προϊόντων που παρήγαγαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, επιδίδονταν όμως και με δραστήριες επιχειρήσεις, οι οποίες τους αναγόρευαν σε περίοπτα άτομα στην οικονομική και την κοινωνική ζωή των νέων τόπων όπου ζούσαν και εργάζονταν.

Έτσι οι Μοσχοπολίτες Ελληνόβλαχοι έμποροι κουβαλούσαν με τα καραβάνια τους τα φημισμένα χαλιά Μοσχόπολης - τα διακοσμημένα με ωραιότατα βυζαντινά σχέδια - τα σαγιάκια, τα κλινοσκεπάσματα, τις βελέντζες, τα μαλλιά, τα δέρματα κ.ά. σ' όλες τις αγορές της Ευρώπης (Βενετία, Σεμλίνο, Βελιγράδι, Βιέννη-Βουδαπέστη και σ' όλη την Αυστροουγγαρία, Βλαχία, Μολδαβία, Γερμανία κ.α.),

84. Αναφέρει σχετικά ο Βενετός Πρόξενος στο Δυρράχιο (2 Φεβρουαρίου 1761 - Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 276): "... Εξ αιτίας, άλλωστε, των ναυαγίων που συνέβησαν κατά το πρόσφατον παρελθόν, πολλοί Έλληνες έμποροι εκ Μοσχόπολεως, Σιατίστης, Αχρίδος και Μαλοβίστας κατεστράφησαν. Τώρα οι περισσότεροι εξ αυτών πηγαίνουν δια ξηράς εις Βελιγράδιον και Γερμανίαν και συναλλάσσονται με τα μέρη εκείνα, εγκαταλείποντες οριστικώς το Δυρράχιον. "

αλλά και στην Ανατολή (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, κ.α.) κι αυτή ακόμα την Αλεξάνδρεια και τις Ινδίες. Γνωστοί έμειναν εξάλλου οι Μοσχοπολίτες έμποροι για τις δυναμικές βιοτεχνικές και βιομηχανικές τους επιχειρήσεις (το θαύμα των Σιναίων).

Οι Σαμαρινιώτες, εκτός από την επεξεργασία των μαλλιών (χαλιά, βελόντζες, κιλίμια, είδη στρωμνής και ένδυσης), ασχολούνταν επιτυχημένα και με την κατασκευή μαχαιριών, γιαταγανιών, καθώς επίσης και την αγιογραφία και την ξυλογλυπτική. Τα επαγγέλματα αυτά τους έκαναν γνωστούς σ' όλο το βαλκανικό χώρο, έγιναν περιζήτητοι και πλούτισαν από τις εμπορικές και τις καλλιτεχνικές τους δραστηριότητες. Ταξίδευαν με τα καραβάνια τους στα "τέσσερα σημεία του ορίζοντα" (Βελιγράδι, Βιέννη, Βουκουρέστι, Ιάσιο, Τεργέστη, Αυλώνα, Κωνσταντινούπολη κ.α.) και προωθούσαν έτσι τις εμπορικές τους επιχειρήσεις.

Οι Μετσοβίτες έμποροι διακινούσαν κι αυτοί τα βασικά προϊόντα των μάλλινων ειδών (τάπητες και είδη ρουχισμού), τα ξυλογλυπτικά μικροαντικείμενα και τα είδη αργυροχρυσοχοίας και τυροκομικής (επιχειρήσεις με τις οποίες ασχολούνταν ιδιαίτερα οι ελληνόβλαχικοί πληθυσμοί) και κατάκλυσαν τις αγορές της Βενετίας, της Νεάπολης, της Τεργέστης, του Λιβόρνο, της Μασσαλίας, της Βιέννης, της Κωνσταντινούπολης, της Μόσχας, της Οδησσού, της Αλεξάνδρειας κ.ά., όπου εγκατάστησαν ακμάζοντες εμπορικούς οίκους.

Στις νέες τους διαμονές οι Ελληνόβλαχοι διατηρούσαν καταστήματα αργυροχοίας, υποδημάτων, είχαν καφενεία, μαγειρεία, ξυλουργεία, χάνια και ασκούσαν και τα επαγγέλματα του δάσκαλου και του γιατρού. Επιδίδονταν επίσης με μεγάλη επιτυχία στις οικοδομικές δραστηριότητες,⁸⁵ στο εμπόριο των δημητριακών, του βαμβακιού και των ζώων, στις βιοτεχνικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις, στις χρηματιστηριακές πράξεις κ.ά.

---

85. Σύμφωνα με τον Κάνιτς (D. ΡΟΡΟΝΙĆ, *Ο Cincarima*, σσ. 142,144) οι Ελληνόβλαχοι ήταν οι αποκλειστικοί κτίστες της ευρωπαϊκής Τουρκίας με ειδικότητα στην κατασκευή των εκκλησιών. Η επιβλητική λιθόκτιστη εκκλησία στο χωριό Κούζμιν στο Σρεμ κτίστηκε από περίφημους Ελληνόβλαχους κτίστες (Τσιντσάρους κατά τον Πόποβιτς, ο οποίος δίνει και ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα επαγγέλματα που ασκούσαν - *Ο Cincarima*, σσ. 138-148). Συνήθως οι Ελληνόβλαχοι κτίστες, οι ξυλουργοί και οι χαλκουργοί ήταν εποχιακοί εργάτες, οι οποίοι έφευγαν από τα βλαχοχώρια τους τη γιορτή του Αγίου Γεωργίου και ξαναγυρνούσαν σ' αυτά τον Άγιο Δημήτρη ή το πολύ τα Χριστούγεννα

II. Η μετακένωση ιδεών και απόψεων στις ιδιαίτερες πατρίδες και η πολιτιστική ανάπτυξή τους

1. Οι Ελληνόβλαχοι της Βορειοδυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου γνώρισαν μεγάλη οικονομική, πνευματική και πολιτιστική άνθηση στο βαλκανικό και τον ευρωπαϊκό χώρο και ανέβηκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όπου αναδείχτηκαν σε σπουδαίους και ρυθμιστικούς παράγοντες. Αυτή όμως η εξέλιξη επέφερε πολύ πιο μεγάλες θετικές επιδράσεις στις πατρογονικές τους εστίες. Με την επιστροφή τους στις ιδιαίτερες πατρίδες μετακενώθηκε όλος ο "ευρωπαϊσμός" και η πολιτιστική και οικονομική ευρωστία δυνάμωσε τους ελληνοβλαχικούς οικισμούς και τους μεταμόρφωσε σε σπουδαία αστικά κέντρα.

Το δίαυλο, μέσα από τον οποίο εισέρευσαν τα ιδεολογικά και πολιτιστικά αγαθά - οι ιδέες και οι απόψεις - από την Ευρώπη στις ιδιαίτερες πατρίδες των Ελληνόβλαχων, τον αποτέλεσαν οι Ελληνόβλαχοι λόγιοι και πνευματικοί άνθρωποι, οι οποίοι διεργάστηκαν αυτόν τον αναγεννητικό πολιτισμικό "μεταβολισμό", πέρα βέβαια από τους Ελληνόβλαχους εμπόρους και επιχειρηματίες - μέχρι και τους απλούς καραγωγείς και αγωγιάτες - οι οποίοι συντέλεσαν στην άμεση και θεαματική βελτίωση των συνθηκών ζωής στις ελληνοβλαχικές κοινότητες.

Μέσα σ' αυτούς τους σπουδαίους Ελληνόβλαχους "μετακενωτές" κορυφαία θέση καταλαμβάνουν οι Ευγένιος Βούλγαρης, Νεόφυτος Δούκας και Κωνσταντίνος Κούμας.

Στα προοδευτικά ελληνοβλαχικά πνεύματα του 18ου αιώνα ανήκει ο Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806), ο περίφημος κληρικός, λόγιος και διδάσκαλος του Γένους. Φωτεινό πνεύμα και οξύς νους,⁸⁶

---

86. Για τον Ευγένιο Βούλγαρη γράφει ο Ε.Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ ("Νεοελληνική

ο Ευγένιος Βούλγαρης πρόσφερε πολλά στην παιδεία του υπόδουλου Γένους (διεύθυνε την Αθωνιάδα Σχολή-Ακαδημία και δίδαξε στην πατριαρχική Ακαδημία της Κωνσταντινούπολης), ενώ παρουσίασε αξιόλογο θεολογικό, φιλοσοφικό, φυσιογνωστικό και φιλολογικό έργο ("Λογική", Λειψία 1766, "Σχεδιάγραμμα περί Ανεξιθρησκείας", Λειψία 1768, "Περί Ευθανασίας", Πετρούπολη 1804, "Στοιχεία Μεταφυσικής", Βενετία 1805 - τρεις τόμοι και πολλά μεταφραστικά έργα). Η φήμη του πέρασε τα όρια της μητροπολιτικής Ελλάδας και ταξίδεψε στα ευρωπαϊκά πνευματικά κέντρα, όπου ειδικότερα στη Λειψία της Γερμανίας επιδόθηκε σε εμπειριστατωμένες μελέτες και ασχολήθηκε με την εκτύπωση των βιβλίων του, ενώ στα 1772 προσκλήθηκε από τη Μεγάλη Αικατερίνη ως βιβλιοθηκάριος στα ανάκτορα της Πετρούπολης και αργότερα χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Σλαβινίου και Χερσώνος (1775). Ο Ευγένιος Βούλγαρης κλήθηκε και στη Μαρουτσαία σχολή στα Ιωάννινα, όπου και ανέλαβε τη διεύθυνσή της στα 1742. Εκεί πρωτοτύπησε στα παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά συστήματα με την εισαγωγή νέων και μοντέρνων μαθημάτων και θεωρήθηκε - μετά το Μεθόδιο Ανθρακίτη - ο πιο σπουδαίος καινοτόμος της εποχής του και γι' αυτό συνέρεαν από παντού μαθητές για να τον παρακολουθήσουν.

Ο Ελληνόβλαχος Ευγένιος Βούλγαρης (γεννήθηκε στην Κέρκυρα, από οικογένεια η οποία μετοίκησε από βλάχικους οικισμούς της Ηπείρου) κατόρθωσε με μεγάλη ακρίβεια και διαισθαντικότητα να μεταλλάξει το διαφωτιστικό πολιτισμό της Ευρώπης μέσα από ένα ελληνοκεντρικό πρίσμα στο νέο ιδεολογικό πρόσωπο του Ελληνισμού, ο οποίος οδηγήθηκε μέσω της πολιτιστικής του ανάπτυξης στην εθνεγερτική του προετοιμασία. Είναι, θα λέγαμε, ο λόγιος που λογικοποίησε προς όφελος του Ελληνισμού τον ευρωπαϊκό αναγεννισμό.

Στους μεγάλους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού συγκαταλέγεται και ο Ελληνόβλαχος Νεόφυτος Δούκας (1760-1845, από τα Σουδενά Ζαγορίου - με σπουδές στο ελληνοβλαχικό Μέτσοβο), ο δυναμικός κληρικός, διδάσκαλος του Γένους και ευεργέτης. Στα 1803 έγινε εφημέριος στο ναό του Αγίου Γεωργίου της δραστήριας

Φιλοσοφία", τόμ. Α', σ. 23): "Πνεύμα οξύ και εύστροφο, με πλούσια επιστημονική και φιλοσοφική μόρφωση, άνθρωπος ζωηρός, με πολλά και ποικίλα ενδιαφέροντα, πολυγνώστης, καλύπτει με τη μακρά ζωή του και την πολύτροπη δραστηριότητά του ολόκληρο το 18ο αιώνα".

ελληνικής κοινότητας της Βιέννης, στα 1815 διεύθυνε την Αυθεντική Ακαδημία της ελληνικής κοινότητας του Βουκουρεστίου (θέση την οποία κατείχε προηγουμένως ο Λάμπρος Φωτιάδης), στα 1819 μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και μετά την απελευθέρωση ανέλαβε επί Καποδίστρια τη διεύθυνση του Ορφανοτροφείου της Αίγινας. Το μορφωτικό και παιδευτικό έργο του Νεόφυτου Δούκα είναι αξιοθαύμαστο, ενώ τεράστια είναι η συμβολή του στη μετακένωση του ιδεολογικού οικοδομήματος της Ευρώπης (φιλελευθερισμός - εθνική και ατομική αυτοεξουσία - απαράγραπτα φυσικά δικαιώματα ζωής, ελευθερίας, περιουσίας) προς το υπόδουλο Γένος, με μοχλό το πλούσιο συγγραφικό του έργο (πάνω από εβδομήντα έργα, όπως η "Ηθική", "Ρητορική", "Μεταφυσική", "Ρυθμική", "Φυσική", "Λογική", πάμπολλες εκδόσεις και ερμηνείες αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων - έργα Ομήρου, Ευριπίδη, Σοφοκλή, γραμματική για την ελληνική γλώσσα - "Τερψιθέα" κ.ά).

Το ουσιώδες στη φιλοσοφία της παιδείας του Νεόφυτου Δούκα ήταν ότι αυτή έπρεπε να υπηρετεί τον ελληνισμό και να στοχεύει στο ιδεολογικό όραμα του αγωνιζόμενου Γένους, με ακμή την πνευματική και εθνική του άνοδο. Για την υλοποίηση των παραπάνω απόψεων και θέσεων του παράφρασε διάφορα έργα της κλασικής μας λογοτεχνίας και τα διέσπειρε στις ελληνικές κοινότητες της Αυστροουγγαρίας, της Ρωσίας και της Αιγύπτου. Το πάθος για ελευθερία και για εθνική ανεξαρτησία και αξιοπρέπεια αυτού του μεγάλου Ελληνόβλαχου Ηπειρώτη στάθηκε η δημιουργός δύναμη, με την οποία μπολιάστηκε το φρόνημα και το σθένος των Ελλήνων.

Ο Κωνσταντίνος Κούμας (1777-1836) είναι ο πολυδύναμος διαφωτιστής, διδάσκαλος του Γένους, λόγιος και ακούραστος εργάτης του πνεύματος και της παιδείας. Με το ευρύ και αναγεννητικό του πνεύμα έγινε ένας από τους σπουδαιότερους αναμορφωτές των ελληνικών γραμμάτων και τους πιο γνωστούς λόγιους ευρωπαϊκού επιπέδου. Ο Κωνσταντίνος Κούμας, Κουτσόβλαχος (Ελληνόβλαχος) ο ίδιος (γεννήθηκε στη Λάρισα από οικογένεια η οποία "κατέβηκε" από τα βλαχοχώρια της Πίνδου), ασχολήθηκε, μέσα στα πλαίσια του μεγάλου παιδαγωγικού και συγγραφικού του έργου, και με τα ζητήματα της καταγωγής των Κουτσόβλαχων, τους οποίους θεωρούσε γνήσιους Έλληνες με υψηλό πατριωτικό φρόνημα. Δίδαξε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, έγινε μέλος της Ακαδημίας Μονάχου και Βερολίνου και παρουσίασε αξιόλογο συγγραφικό έργο ("Χημείας

Επιτομή", μετάφραση, "Σειρά στοιχειώδης των μαθηματικών και φυσικών εκ διαφόρων συγγραφέων συλλεχθείσα", Βιέννη 1807 - οχτώ τόμοι, "Χημεία του Αδήτου", 1808, μετάφραση - δυο τόμοι, "Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων", Βιέννη 1830-1832, δώδεκα τόμοι κ.ά.).

Στις πολύπλευρες δραστηριότητες του Κωνσταντίνου Κούμα συμπεριλαμβάνεται και η παρουσία του στο "Φιλολογικό Γυμνάσιο" της Σμύρνης, όπου δίδαξε σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, εισάγοντας νέα μαθήματα (μαθηματικά, φυσική, χημεία κ.ά.) και, το σπουδαιότερο, εποπτικά όργανα διδασκαλίας και όργανα πειραμάτων φυσικής και χημείας. Πίσω απ' αυτές τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις κρυβόταν ο δραστήριος και ανήσυχος Ελληνόβλαχος, ο οποίος είχε διαποτιστεί με το διαφωτιστικό ευρωπαϊκό πνεύμα και διακατεχόταν διακαώς να το μετακινώσει στον ευρύτερο ελληνισμό.

2.1. Όπως είδαμε παραπάνω, οι (σημαντικότεροι) Ελληνόβλαχοι λόγιοι και διανοούμενοι εξελίχτηκαν στους κύριους μοχλούς της παιδευτικής και της απελευθερωτικής προετοιμασίας και λάμπρυναν την προδρομική περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Έτσι, οι Ελληνόβλαχοι έγιναν οι κύριοι συντελεστές της ανανέωσης και μέσα στα πλαίσια των ιδεολογικών και πνευματικών διεργασιών βελτίωσαν το πολιτιστικό τους επίπεδο στον ευρωπαϊκό χώρο. Εκεί γνώρισαν τον ανώτερο δυτικό πολιτισμό, αφομοίωσαν τα βασικά στοιχεία του και στη συνέχεια, τις διαφωτιστικές ιδέες και τις προοδευτικές απόψεις που ενστερνίστηκαν, τις μετακίνησαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, οι οποίες γνώρισαν παρόμοια άνθηση. Μ' αυτόν τον τρόπο οι Ελληνόβλαχοι συνέβαλαν στη δημιουργία των πρώτων αστών και των πρώτων αστικών χωριών και κωμοπόλεων του ευρύτερου βορειοδυτικού μακεδονικού και ηπειρωτικού χώρου.

Διαπιστώνουμε λοιπόν μια αμφίδρομη πολιτισμική σχέση και πορεία: όπου, από τη μια μεριά, ωφελήθηκαν όλοι οι λαοί οι οποίοι φιλοξένησαν τους απόδημους Ελληνόβλαχους, αφού δέχτηκαν τη δραστήρια ελληνική παρουσία, και από την άλλη προόδευαν οι ιδιαίτερες ελληνοβλαχικές πατρίδες: όπου δηλαδή η μία δημιουργεί την άλλη, αλλά και όπου αμοιβαία η μία ωφελεί και προάγει και την άλλη αντίστοιχα.

Οι απόδημοι Ελληνόβλαχοι (στην περίοδο που εξετάζουμε εδώ - 1718-1850) αγωνίζονταν στον αγώνα της προσωπικής και εθνικής

οικονομικής και πολιτιστικής ανόδου. Τελικά ο αγώνας τους "έφτασε" στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, όπου με το γυρισμό τους ή με την αποστολή μεγάλων χρηματικών ποσών ιδρύονταν σχολεία με πλούσιες βιβλιοθήκες, κτίζονταν εκκλησίες με ωραία ξυλόγλυπτα τέμπλα, άμβωνες, θρόνους, στασίδια, με μπρούντζινους πολυέλαιους, μανουάλια, εικόνες κ.ά., κατασκευάζονταν δρόμοι, βρύσες, κτίζονταν επιβλητικά αρχοντικά με ελκυστική εξωτερική και εσωτερική εμφάνιση και με αριστοτεχνική διακόσμηση κ.ά.

Στα πλαίσια της αμφίδρομης πολιτιστικής πορείας και του προσωπικού αγώνα των Ελληνόβλαχων λειτούργησαν οι ελληνοβλαχικές κοινότητες της Μοσχόπολης και του Μετσόβου - κατά κύριο λόγο - της Σαμαρίνας, του Συρράκου, των Καλαρρυτών, του Μπλατσίου, της Κλεισούρας, του Νυμφαίου, του Πισοδερίου, του Μοναστηρίου, του Κρούσοβου, του Μεγάροβου, του Τίροβου, των Βελεσών κ.ά.

2.2. Όπως είδαμε στην πρώτη ενότητα αυτού του κεφαλαίου, οι περισσότεροι από τους Ελληνόβλαχους απόδημους στη Βαλκανική και την Ευρώπη (ιδίως στην Αυστροουγγαρία) προέρχονταν από τη Μοσχόπολη. Εκεί οι Μοσχοπολίτες πρόκοψαν στον οικονομικό τομέα με την επιτυχή καλλιέργεια του εμπορίου κι αυτή η πρόοδος τους μεταφέρθηκε και στη γενέτειρά τους, η οποία γνώρισε μεγάλη και αξιόλογη οικονομική και πολιτιστική άνθηση και μετεξελίχτηκε σε ένα περίλαμπρο αστικό κέντρο. Μέχρι την πρώτη καταστροφή της (1769) και με τα μεγάλα κεφάλαια που συνέρεαν από τους απόδημους Μοσχοπολίτες, ενισχύθηκε σημαντικότερα η βιοτεχνία της κωμόπολης, η οποία παρουσίασε ιδιαίτερη ανάπτυξη στον τομέα της αργυροχρυσοχοΐας, της υφαντικής και της ελαφράς μεταλλοτεχνικής. Έτσι τα χάλκινα και τα χρυσά κοσμήματα και μικροαντικείμενα (θήκες, διακοσμητικά, μικροτεχνήματα, επενδύσεις εικόνων και ιερών βιβλίων κ.ά.), τα περίφημα χαλιά - οι τάπητες οι οποίοι ήταν περιζήτητοι και σ' αυτήν την Ανατολή ακόμα - και τα πλούσια σε ποιότητα και αντοχή μαχαίρια και γεωργικά εργαλεία κατάκλυσαν όλη την εσωτερική και - κυρίως - την εξωτερική αγορά και απόφεραν μεγάλα κέρδη στους εμπόρους τους.

Η Μοσχόπολη,⁸⁷ με την τεράστια οικονομική και πολιτιστική της

---

87. Βασική βιβλιογραφία για τη Μοσχόπολη: ΙΩΑΝ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ (Μητροπολίτης Ξάνθης-Μοσχοπολίτης), *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957

ανάπτυξη, από το 1750 περίπου έγινε ο πνευματικός φάρος όχι μόνο της Ηπείρου, αλλά και όλου του υπόδουλου Γένους, ήταν "αι Αθήναι" των τουρκοκρατούμενων χωρών. Οι πολιτιστικές και εμπορικές δραστηριότητες των Ελληνόβλαχων Μοσχοπολιτών ήταν τόσο δυναμικές και πολύπλευρες, ώστε να προκαλούν το θαυμασμό για το πώς μπόρεσαν σε τέτοιους δύσκολους και στείρους καιρούς να αναπτύξουν έναν αξιοθαύμαστο και ζώντα πολιτισμό με τον οποίο μπολιάστηκε το ελληνικό πνεύμα και αναγεννήθηκε από τον πολύχρονο λήθαργό του.⁸⁸

Με τα συνεχή εμβάσματα των πλούσιων απόδημων και ευεργετών του εξωτερικού οι επτά συνοικίες της Μοσχόπολης⁸⁹ γέμισαν με περίλαμπρα κτίρια. Την πρώτη θέση την πήραν οι εκκλησίες⁹⁰ -

---

(ΕΜΣ), ΙΩΑΝ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ (του ίδιου), *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1939 (Α' τόμος), ΦΑΝΗ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μοσχόπολις Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας (1500-1769)*, Αθήναι 1941, Κ. ΣΚΕΝΔΕΡΗ, *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1928 (β' έκδοση), ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής*, Αθήναι 1935, Θ. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗ, *Μια εξαφανισθείσα πόλις, η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου*, στο "Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος" 1922, σσ. 226-239, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, passim, RENÉ PUAUX, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ. ("Τροχαλία"), σ. 138, υποσ. 198 (σσ. 138, 140), όπου και αναλυτική βιβλιογραφία για τη Μοσχόπολη.

88. Γράφει σχετικά ο ΘΗΛΕΜΑΧΟΣ Μ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗΣ ("Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών - Β'. Εκ του βίου και της Ιστορίας των Κοντσόβλαχων επί Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1966 (ΕΜΣ), σ. 17): "Η Μοσχόπολις, συγκεντρώσασα εις τους κόλπους της τα ζωτικώτερα στοιχεία των άλλων κοινοτητων, δια των οποίων ηύξησε τον πληθυσμό της ανελθόντα εις πρωτοφανές δια τους χρόνους εκείνους (στην περίοδο της ακμής της - 18ος αιώνας, μέχρι την καταστροφή του 1769) ύψος (είχεν 12 000 σπίτια, κατ' άλλους 18.000), επωφελήθη ασφαλώς και από την προσηγηθείσαν εμπορικήν εμπειρίαν αυτών. Εκτός δε της προνομιακής εκ μέρους του κατακτητού μεταχειρίσεως, έτυχε πεφωτισμένης ιθινοούσης τάξεως και χρηστής αυτονόμου διοικήσεως. Δια της θαυμαστής εσωτερικής οργανώσεώς της εις την διοίκησιν, την οικονομικήν διαχείρισιν, την οργάνωσιν των συντεχνιών, την βιομηχανίαν και πάσαν εκδήλωσιν της κοινότητος, απέβη το μεγαλύτερον εμπορικόν κέντρον της χερσονήσου του Αίμου, ως προς το εσωτερικόν εμπόριον, ιδρύσασα εμπορικούς οίκους καθ' όλην την έκτασιν της οθωμανικής επικρατείας. Θαυμαστή επίσης υπήρξεν η επιτυχία της Μοσχοπόλεως εις το εισαγωγικόν και το εξαγωγικόν μεγαλεμπόριο."

89. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., ("Ήπειρος"), σσ. 379-380.

90. Ο ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΡ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ("Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου", Θεσσαλονίκη 1947 (ΕΜΣ), σ. 29) μάς πληροφορεί ότι στη Μοσχόπολη των 60.000 κατοίκων, κατά την περίοδο της ακμής της (18ος αιώνας), υπήρχαν 23 βυζαντινές

πράγμα που μαρτυρεί και τη βαθιά θρησκευτική συνείδηση των Ελληνόβλαχων κατοίκων της. Ο 18ος αιώνας, μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί το χρυσό αιώνα των εκκλησιών της Μοσχόπολης. Το 1715 κτίστηκε η εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου, το 1720 του Αγίου Αθανασίου, το 1724 του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, το 1752 των Δώδεκα Αποστόλων και του Προφήτη Ηλία, το 1760 του Αγίου Χαραλάμπους κ.ά. Ακόμα κοντά στη Μοσχόπολη, γύρω στα 1730, κτίστηκε από τους Ελληνόβλαχους Μοσχοπολίτες Γεώργιο Γκούτζια, Μιχαήλ Μελιγγέρη και Αντ. Σιπισχιώτη το μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου. Το ενδιαφέρον των Μοσχοπολιτών ήταν τόσο μεγάλο για το μοναστήρι, που παρόλες τις αλλεπάλληλες καταστροφές που είχε υποστεί κατά καιρούς, επισκευαζόταν συνεχώς και διατηρούνταν σε θαυμάσια κατάσταση.

Με χρήματα επίσης των πλούσιων απόδημων Μοσχοπολιτών της Ευρώπης - κυρίως της Βενετίας και της Αυστροουγγαρίας - κτίστηκαν και περίφημα σχολεία. Το πρώτο ιδρύθηκε το 1700, όπου δίδαξε και ανέλαβε και τη διεύθυνσή του ο Ελληνόβλαχος Χρύσανθος ο Ηπειρώτης, αλλά από το 1724 άρχισε να δραστηριοποιείται περισσότερο και έφτασε στην ακμή του στα 1730 με το λόγιο Ελληνόβλαχο Μοσχοπολίτη Ιωάννη Χαλκεία, ο οποίος είχε διδάξει στη Φλαγγίνειο Σχολή της Βενετίας, την οποία και διεύθυνε.⁹¹ Με την εισαγωγή της φιλοσοφίας, το σχολείο αναβαπτίστηκε και έκτοτε αναφέρεται ως ελληνική σχολή. Το 1738 σχολάρχης είναι ο Σεβαστός Λεοντιάδης από την Καστοριά, ο οποίος εμπλούτισε ακόμα περισσότερο τη σχολή με την καθιέρωση νέων μαθημάτων, ενώ στα 1744 έγινε και η εισαγωγή σπουδών ανώτερου κύκλου. Έτσι η ελληνική σχολή της Μοσχόπολης απέκτησε πλέον ανώτερα προγράμματα σπουδών και αναγεννήθηκε με νέες ευρωπαϊκές ιδέες και από το 1744 μεταπήδησε σε ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα με την ονομασία "*Νέα Ακαδήμεια*".

Ήταν τόσο οργανωμένη η εκπαιδευτική της δομή και τα προγράμματα σπουδών, ώστε η ακτινοβολία της γρήγορα ξεπέρασε τα όρια της περιοχής της και κατόρθωσε να εξελιχθεί στο σπουδαιότερο ελληνικό εκπαιδευτικό ίδρυμα όλων των Βαλκανίων (της τότε

εκκλησίες και 75 ιερείς.

91. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 112 (β' έκδοση - "*Αφοί Κυριακίδη*").

οθωμανικής αυτοκρατορίας). Η Νέα Ακαδημία ήταν το καύχημα των Ελληνόβλαχων Μοσχοπολιτών, οι οποίοι πρόσφεραν αμέριστα την υλική και ηθική συμπαράστασή τους.⁹² Αξιομνημόνευτο είναι ότι οι πλούσιες συντεχνίες και τα σωματεία της πόλης ανελάμβαναν συνολικά, όχι μόνο τη συντήρησή της, αλλά και την πληρωμή των δασκάλων της, ακόμα και τη μετάκληση εξόχων λογίων του εξωτερικού για να διδάξουν σ' αυτή.

Με το συνεχές ενδιαφέρον και την αμέριστη υλική συνδρομή των Ελληνόβλαχων της Μοσχόπολης, η Νέα Ακαδημία στα 1750 απόκτησε περιλάμπρο κτιριακό συγκρότημα με δεκάδες αίθουσες και ευρύχωρους χώρους, με θαυμάσια βιβλιοθήκη και εγκαινιάζεται έτσι μια ακόμα - πιο λαμπρή - εποχή στην εκπαίδευση και την παιδεία της με το "*Ελληνικό Φροντιστήριο*", το νέο όνομα πλέον της σχολής. Και πράγματι η σχολή έγινε ένα πολυδύναμο και τέλεια οργανωμένο φροντιστήριο, αφού φιλοξενούσε εκατοντάδες βλαχόφωνα και ελληνόφωνα ελληνόπουλα, παρείχε στέγη και τροφή στο ορφανοτροφείο που λειτουργούσε παράλληλα και διδάσκονταν όχι μόνο τα στοιχειώδη και ανώτερα μαθήματα, αλλά και οι χρήσιμες τέχνες. Για το σκοπό της επιμόρφωσης των νέων οι συντεχνίες πρόσφεραν υποτροφίες στους ντόπιους μαθητές, αλλά και σ' αυτούς που έρχονταν από άλλα υπόδουλα μέρη.

Προκαλεί το θαυμασμό και τη δικαιολογημένη υπερηφάνεια κάθε Ελληνόβλαχου πως οι πλούσιοι βλαχόφωνοι κάτοικοι της Μοσχόπολης και τα απόδημα τέκνα της είχαν ως πρώτη μέριμνα την χρηματική υποστήριξη της σχολής τους.⁹³ Μεταξύ των άλλων μνημονεύουμε εδώ το βαθύπλουτο τραπεζίτη της Βιέννης Γεώργιο Σίνα, ο οποίος πρόσφερε αξιόλογα ποσά και πάμπολλα βιβλία, καθώς επίσης και τη συνδρομή του Αν. Καζαντζή και του Μιχαήλ Κιοπέκα.

---

92 Από τους πρώτους που έσπευσαν να βοηθήσουν στην ανέγερση της Νέας Ακαδημίας ήταν ο αρχιεπίσκοπος Αχριδών Ιωάσαφ (1660-1745) - Ελληνόβλαχος από τη Μοσχόπολη - και η ειδική επιτροπή υποστήριξης, η οποία αποτελούνταν από τους Ελληνόβλαχους προκρίτους της Μοσχόπολης Γεώργιο Μάνο, Θεόδωρο Μπάλλα και Αναστάσιο-Κωστή Μόσχα.

93. Ακόμα πολλοί απ' αυτούς ανελάμβαναν να εκδώσουν βιβλία λογίων και δασκάλων, όπως ο Ελληνόβλαχος Μοσχοπολίτης έμπορος Χατζή Μιχάλης Γκούστας που χρηματοδότησε το βιβλίο "*Πίστις*" του Ελληνόβλαχου ιερομόναχου Νεκταρίου Τέρπου, δασκάλου της Νέας Ακαδημίας, το οποίο τυπώθηκε το 1732 στη Βενετία.

Ακόμα οι Ελληνόβλαχοι της πόλης διατηρούσαν και την περίφημη "Κάσσαν των πτωχών" (φιλόπτωχο ταμείο θα λέγαμε σήμερα), η οποία ήδη από το 1700 αδιάλειπτα πρόσφερε τα μέγιστα στην πολιτιστική ζωή της Μοσχόπολης.

Μεγάλη άνθηση παρουσίασε το Ελληνικό Φροντιστήριο με τους νέους Ελληνόβλαχους διευθυντές του Θεόδωρο Καβαλλιώτη, έναν από τους αξιολογότερους διδασκάλους του Γένους με αξιόλογη πνευματική και μορφωτική καλλιέργεια⁹⁴ και τον ιερομόναχο Δανιήλ Μοσχοπολίτη. Στη διδακτική τους πορεία ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης και Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης αντιμετώπισαν γλωσσικές δυσκολίες, αφού ο ελληνικός πληθυσμός της περιοχής ήταν βλαχόφωνος - κατά το μεγαλύτερο μέρος του - αλλά και αλβανόφωνος και σλαβόφωνος. Γι' αυτό εξέδωσαν ειδικά βιβλία,⁹⁵ με τα οποία φιλοδοξούσαν να αντιμετωπίσουν το όλο πρόβλημα, ενώ συγχρόνως μ' αυτά ερμήνευαν για πρώτη φορά τη μητρική κουτσοβλαχική γλώσσα των Μοσχοπολιτών.

Όπως γράφει ο καθηγητής Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, "Οι επιφανέστεροι διευθυντές της ελληνικής σχολής της Μοσχόπολης όπως οι Θεόδ. Καβαλλιώτης και Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης, για ν' αντιμετωπίσουν τις γλωσσικές δυσχέρειες που προέκυψαν, επινόησαν τη δημιουργία ειδικού αλφάβητου για κάθε γλωσσικό ιδίωμα και τη χρήση του αλφάβητου αυτού για τη συγγραφή βιβλίων. Με τον τρόπο αυτό επιδίωξαν μακροπρόθεσμα τον σταδιακό εξελληνισμό των ξενόφωνων ελληνικών πληθυσμών και τη γλωσσική αφομοίωσή τους. Μόνο τότε, όταν οι πληθυσμοί εκείνοι θα αντιλαμβάνονταν τις προφορικές ατέλειες και τις αδυναμίες που παρουσίαζαν τα γλωσσικά ιδιώματά τους, θα ήταν δυνατό ν' αποζητήσουν την ευρύτετη χρήση της ελληνικής γλώσσας και να εξοβελίσουν τη λεξιπενία τους. Έτσι ερμηνεύεται και η εκτύπωση της Οκτωήχου στην κουτσοβλαχική καθώς και η μετάφραση του Ωρολογίου στα αλβανικά".⁹⁶

94. Για τη ζωή και το έργο του Θεόδωρου Καβαλλιώτη βλ. στον ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ Ν. ΚΕΚΡΙΔΗ, *Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718;-1789) - Ο διδάσκαλος του Γένους*, Καβάλα 1991 ("Παρουσία").

95. ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. ΚΑΒΑΛΛΙΩΤΗ, *Λεξικόν Ελληνικόν Απλούν και Βλαχικόν και Αλβανικόν*, Βενετία 1770, ΔΑΝΙΗΛ του ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΟΥ, *Εισαγωγική Διδασκαλία περιέχουσα Λεξικόν Τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων, ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβανικής*, Βιέννη 1794.

96. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Ηπειρος"), σ. 301.

Η Μοσχόπολη όμως έμεινε γνωστή και για το περίφημο ελληνικό της τυπογραφείο, το δεύτερο μετά την Κωνσταντινούπολη⁹⁷ και το πρώτο στις τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές. Το τυπογραφείο μεταφέρθηκε από τη Βενετία από τον ιερομόναχο Γρηγόριο Κωνσταντινίδη, που θεωρείται και ο ιδρυτής του, εγκαινιάστηκε γύρω στα 1730 και λειτούργησε μέχρι την καταστροφή της πόλης (1769). Αποτέλεσε τον αστείρευτο φάρο των ελληνικών Γραμμάτων και της Ορθοδοξίας με τις αξιολογότερες θεολογικές και φιλολογικές εκδόσεις και συντέλεσε στην ακόμα παραπέρα διάδοση της πνευματικής ακτινοβολίας του Ελληνισμού.

2.3. Η οικονομική και πνευματική κίνηση του Μετσόβου παρουσίασε θεαματική ανάπτυξη στη διάρκεια του 18ου αιώνα με την πολύπλευρη υποστήριξη των απόδημων Ελληνόβλαχων Μετσοβιτών, οι οποίοι διακρίθηκαν στα μεγαλύτερα κέντρα της Ευρώπης. Το Μέτσοβο εξελίχθηκε σε ένα λαμπρό αστικό κέντρο, το οποίο διακρίθηκε σε όλη την τουρκοκρατούμενη Ήπειρο και αποτέλεσε μαζί με τη Μοσχόπολη τους δυο φάρους του Ελληνισμού που διατηρούσαν άσβεστη την ελπίδα στο υπόδουλο Γένος.

Το Μέτσοβο, στο καθεστώς της απαλλαγής του από το φόρο για τη νομή των προβάτων (φόρος προβατονομίου) και την πλούσια οικονομική αρωγή των απόδημων κατοίκων του, παρουσίασε στα χρόνια αυτά μια εξαιρετική οικονομική άνθηση. Αναπτύχθηκε στο έπακρο η αιγοπροβατοτροφία (στην περίοδο της ακμής του είχε πάνω από 30.000 κεφάλια), η επεξεργασία του μαλλιού και η υφαντική ρούχων και ταπήτων (μάλλινα ρούχα, βελόντζες, στρωσίδια, κιλίμια, χαλιά), η τυροκομική και οι βιοτεχνικές μονάδες (αργυροχρυσοχοία (πιάτα, δίσκοι, κοσμήματα), διακοσμητικά - ξυλογλυπτικά μικροαντικείμενα) κ.ά.

Στα πλαίσια της οικονομικής και εμπορικής ανάπτυξης, στις αρχές του 18ου αιώνα, ιδρύθηκε στο Μέτσοβο μεγάλο τραπεζικό γραφείο με ανταποκριτές στο εξωτερικό (στο Βουκουρέστι, τη Βιέννη, τη Βενετία, το Λιβόρνο, την Οδησσό, την Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια), ενώ στα 1719, για τις αυξανόμενες εμπορικές συναλλαγές με την Ευρώπη, Γάλλοι τεχνικοί έκτισαν στην περιώνυμη Βλαχούπολη συγκρότημα αποθηκών, όπου συγκεντρώνονταν τα κτη-

---

97. ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ Ν. ΚΕΚΡΙΑΗ, έ.α., σ 44. σημ. 12, όπου και βιβλιογραφία.

νοτροφικά προϊόντα της περιοχής.⁹⁸

Αξιόλογοι Ελληνόβλαχοι δάσκαλοι, λόγιοι, επιστήμονες και μεγάλοι ευεργέτες (όπως ο Ποστολάκας Δημήτριος, από τους ιδρυτές και πρώτους ευεργέτες της Εθνικής Βιβλιοθήκης, στην οποία το 1836 δώρισε 1995 τόμους με πολλά αρχέτυπα και πρώτες εκδόσεις) αναδείχθηκαν στο Μέτσοβο⁹⁹ και μεταλαμπάδευσαν το πνεύμα και την ψυχή τους στη γενέτειρά τους, αλλά και σε σχολεία (οι δάσκαλοι και οι επιστήμονες) των μεγάλων ευρωπαϊκών πνευματικών κέντρων (της Αυστρίας, Ρωσίας, Ρουμανίας και της Ιταλίας), ακόμα και της Αιγύπτου και της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπου δίδασκαν με επιτυχία διάφορες επιστήμες (θεολογία, φιλολογία, φιλοσοφία, μαθηματικά, νομικά, ιατρικά μαθήματα κ.ά.).

Το πρώτο σχολείο ιδρύθηκε μετά το 1659, στα πλαίσια των εκκλησιαστικών και πολιτικών προνομίων του Μετσόβου.¹⁰⁰ Στα πρώτα βήματά του λειτουργούσε στα κελιά του περιβόλου του ελληνικού ναού της Αγίας Παρασκευής και μέχρι το 1817 διατηρούσε τμήματα με τάξεις δημοτικού και σχολαρχείου, οπότε και ο Παχάλνικος Ζαμάνης έκτισε νέο σχολικό κτίριο. Η ζωή του όμως στάθηκε βραχύβια, αφού το 1840 κήκε μαζί με τη θαυμάσια βιβλιοθήκη του, που αποτελούνταν από 4.000 τόμους, και έτσι το σχολείο στεγάστηκε και πάλι στα κελιά της Αγίας Παρασκευής. Το

---

98. ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική εξουσία Μετσόβου (1659-1924), Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991, σ. 43 - και του ίδιου, *Το Μέτσοβο, Ιστορία, αξιοθέατα, σύγχρονη ζωή*, Αθήνα 1990, σ. 19.

99. Για τους μεγάλους Ελληνόβλαχους Μετσοβίτες εθνικούς ευεργέτες (Γεώργιος Αβέρωφ, Νικόλαος Στουρνάρας, Θεόδωρος Τσοτίτσας, Μιχαήλ Τσοτίτσας κ.ά.) θα γίνει λόγος στο τελευταίο κεφάλαιο, αφού η δραστηριότητά τους εντείνεται κυρίως μετά το 1850. Για την περίοδο που παρουσιάζουμε εδώ (1718-1850) μνημονεύουμε τους τοπικούς Ελληνόβλαχους ευεργέτες και δωρητές Κυριάκο Φλόκα, Στέργιο Στάνο, Δημήτριο Γκαδέλο και Κωνσταντίνο Φουρνίγκα από το Μέτσοβο, Κωνσταντίνο Τολίκα από το Συρράκο, Αν. Μπάφα και Στέργιο Παράσχο από τους Καλαρρύτες κ.ά. (ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιία ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Τουρκοκρατίας*, Γιάννινα 1982).

100. ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *έ.α.* ("*Πατριαρχική Εξουσία Μετσόβου*"), σσ. 93 κ.εξ. Εδώ μνημονεύουμε και τη μεσολάβηση του Ελληνόβλαχου Κυριάκου Φλόκα, ο οποίος εκμεταλλεύτηκε χάρη της γενέτειράς του τη μεγάλη επιρροή που ασκούσε στους κυβερνητικούς παράγοντες της Πύλης και έτσι συνέβαλε στο προνομιακό καθεστώς του Μετσόβου (Για διαφωτιστικές πληροφορίες γύρω από την περίπτωση του Κυριάκου Φλόκα βλέπε στο παραπάνω έργο του Μ. ΤΡΙΤΟΥ, σσ. 40 - σμ. 22, όπου και βιβλιογραφία και 45).

Ελληνοσχολείο όμως το Μετσόβου απέκτησε νέα δυναμική¹⁰¹ με το πλούσιο κληροδότημα του Ελληνόβλαχου ευεργέτη Στέργιου Στάνου (1759), ο οποίος γράφτηκε με χρυσά γράμματα στις σελίδες της ελληνικής παιδείας του Μετσόβου, ανάμεσα στον ιδρυτή του σχολείου Κυριάκο Φλόκα και στον μετέπειτα μεγάλο ευεργέτη - και καύχημα των Μετσοβιτών - Γεώργιο Αβέρωφ.

Γνωστό έμεινε το Ελληνοσχολείο για τους σπουδαίους δασκάλους του. Ανάμεσα σ' αυτούς μνημονεύουμε τους Ελληνόβλαχους Μετσοβίτες Παρθένιο Κατζιούλη, τον πρώτο σχολάρχη - θεωρείται μάλιστα και ο πρώτος Έλληνας παροιμογράφος και Νικόλαο Κυριάκου Τζιαρτζούλη, διευθυντής κι αυτός της Σχολής γύρω στα 1761. Ο Νικόλαος Κυριάκου Τζιαρτζούλης ή Τζερετζέλης ή Νικόλαος Κυριάκου Κύρκου σπούδασε στη Βενετία, την Πάδοβα και την Μπολόνια μαθηματικά και φιλοσοφία και δίδαξε στην Πατριαρχική Ακαδημία, στα ελληνικά σχολεία της Ηπείρου και Θεσσαλίας, διεύθυνε την Αθωνιάδα Ακαδημία - μετά τον επίσης Ελληνόβλαχο Ευγένιο Βούλγαρη - και από το 1766 μέχρι το θάνατό του διεύθυνε την Ηγεμονική Ακαδημία του Ιασίου. Ήταν ο εμπνευστής του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού για το μεγάλο ιεραποστολικό του έργο. Για το σπουδαίο εθνικό και παιδαγωγικό του έργο ο Νικόλαος Τζιαρτζούλης χαρακτηρίστηκε ως μεγάλος διδάσκαλος του Γένους.

Στους κατοπινούς διευθυντές της Σχολής σημειώνουμε τους επίσης Ελληνόβλαχους, το δάσκαλο Τριαντάφυλλο Κύρκο Στάνο (1764-1775), το Δημήτριο Βαρδάκα (μέχρι το 1795) - διδάσκαλο του Γένους και δάσκαλο του μεγάλου Ελληνόβλαχου Νεόφυτου Δούκα - τον Ιωάννη Στασάκο και τον Αδάμ Τσαπέκο (γύρω στην επανάσταση του 1821). Τέλος, στο Ελληνοσχολείο Μετσόβου σπούδασαν σπουδαίοι και αξιόλογοι Ελληνόβλαχοι πατριώτες, όπως οι αγωνιστές αδελφοί Θεόφιλος, Κυριάκος και Κωνσταντίνος Τζιαρτζούλης,

---

101. Αυτή η νέα δυναμική του Ελληνοσχολείου Μετσόβου συνεχίστηκε εντονότερα στα επόμενα χρόνια και ιδίως στο τέλος του 18ου αιώνα, οπότε κατακλύστηκε κυριολεκτικά από τις πλούσιες χορηγίες των μεγάλων Ελληνόβλαχων ευεργετών (όπως των Μετσοβιτών Κώνστα, Τσιτσίτσα, Στουρνάρα, Αβέρωφ, Γκαδέλου, Ξυδά, Τέρωφ, Πελτέκη, Φουρνίγκα, Τσιομάγκα κ.ά.). Χρήσιμα στοιχεία για το Ελληνοσχολείο Μετσόβου, τα άλλα σχολεία του Μετσόβου και της περιοχής, καθώς επίσης και για τους δασκάλους τους βλ. στον Μ. ΤΡΙΤΟΥ, έ.α. ("*Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου*"), σσ. 93-121, όπου και σχετική βιβλιογραφία, και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ηπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, *passim*.

ο Δημήτριος Ίπατρος - συνεργάτης του Αλεξάνδρου Υψηλάντη και μέλος της Φιλικής Εταιρείας - οι φιλικοί Δημήτριος Τζίμας, Δημήτριος Ζαμάνης, Απόστολος Χατζής, Ιωάννης Τσάπος, Μιχαήλ Τοσίτσας, Ιωάννης Γκαδέλος κ.ά.

2.4. Στη Δυτική Μακεδονία, και συγκεκριμένα στο γεωγραφικό χώρο της ορεινής Πίνδου, αναπτύχθηκαν στα χρόνια αυτά (κυρίως το 18ο αιώνα) μικρότερα, αλλά εξίσου σπουδαία αστικά ελληνοβλαχικά κέντρα με αξιόλογη πολιτιστική και οικονομική δραστηριότητα. Ονομαστά έγιναν για το εμπόριό τους - κυρίως των μάλλινων ειδών - τα ακμαιότατα βλαχοχώρια Σαμαρίνα, Περιβόλι, Αβδέλα και Σμίξη. Η οικονομική και πνευματική άνοδος των ομογενών τους απόδημων στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο (κυρίως στη Βιέννη, τη Βλαχία, τη Μολδαβία και την Αυστροουγγαρία) επέφερε και τις ανάλογες επιπτώσεις στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, οι οποίες αναγεννήθηκαν οικονομικά και αναπτέρωσαν το ηθικό και πατριωτικό (εθνικό) τους φρόνημα με τις μεταρρυθμιστικές ιδέες και απόψεις που μετακενώθηκαν από τις φιλελεύθερες χώρες της Ευρώπης.

Έτσι από τη μια μεριά οι Ελληνόβλαχοι της Πίνδου μετανάστευαν και προόδευαν στο εξωτερικό και από την άλλη επέστρεφαν, αλλά και ξανάφευγαν με αποτέλεσμα να παλινδρομούνται συνεχώς και αδιάλειπτα οι πολιτιστικές και οικονομικές τους δραστηριότητες. Τα εμπορικά λοιπόν ταξίδια των δραστήριων ορεισίβιων Πίνδιων Ελληνόβλαχων έγιναν "δρομολόγια ρουτίνας", αφού ήταν συνηθισμένα και πραγματοποιούνταν προς το Μπεράτι, την Αυλώνα, το Βελιγράδι, τις παραδουνάβιες χώρες, τη Βιέννη, την Κωνσταντινούπολη κ.α.

Με "τα πλούτια και τα χρυσά" γέμισαν τα βλαχοχώρια και ομόρφαιναν με ωραιότατες κατοικίες που στολίζονταν με αριστοτεχνικές ξύλινες και χάλκινες επενδύσεις. Κτίστηκαν σχολεία, εκκλησίες, υφαντικές μικροεπιχειρήσεις, μαχαιροβιοτεχνικές και τυροκομικές μονάδες κ.ά. Στη Σαμαρίνα κτίστηκαν ωραιότατες εκκλησίες με πλούσιο διάκοσμο και αριστοτεχνικά τέμπλα, όπως η εκκλησία της Γέννησης της Θεοτόκου (1799), στην οποία, μεταξύ των άλλων υπάρχει τοιχογραφία με τη μορφή του Κοσμά του Αιτωλού (1829).¹⁰²

102. ΚΩΣΤΑ ΣΑΡΔΕΛΗ, *Κοσμά Αιτωλού αναλυτική βιβλιογραφία 1765-1967*,

Κτίστηκαν επίσης περίφημα αρχοντικά με περίτεχνες κατασκευές και εξαιρετικές διακοσμητικές παραστάσεις σε τοίχους και οροφές, ενώ η γενικότερη οικονομική και πολιτιστική της ανάπτυξη συνεχίστηκε εντονότερα στα αμέσως επόμενα χρόνια.

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα παρουσίασαν αξιόλογη οικονομική ανάπτυξη τα δυο μεγάλα ελληνοβλαχικά κεφαλοχώρια Συρράκο και Καλαρρύτες. Είχαν αναπτύξει ένα είδος αυτόνομων ομοσπονδιών (42 χωριά περιλάβαινε η ευρύτερη περιοχή του Συρράκου και 45 των Καλαρρυτιών) και στήριξαν κυρίως την εμπορική τους άνοδο στην εκτροφή των αιγοπροβάτων και στο επάγγελμα του αγωγιάτη. Ακόμα σημαντική πρόοδος εμφανίστηκε και στη ραφτική, την ασημουργία, την αργυροχρυσοχοία και την τέχνη του χαλκοματά. Για το Συρράκο και τους Καλαρρύτες οι πληροφορίες των περιηγητών της εποχής (Rouqueville, Leake) αναφέρονται στη μεγάλη οικονομική άνθηση των απόδημων κατοίκων τους - κυρίως στη Δυτική και την Κεντρική Ευρώπη - η οποία στηριζόταν στην εμπορία του βαμβακιού και των γουναρικών.

Στο Συρράκο λειτουργούσε ελληνικό σχολείο στο χρονικό διάστημα 1817-1826, ενώ από το 1830 ανασυγκροτήθηκε και πάλι με το ενεργό ενδιαφέρον του δραστήριου τέκνου της Ιωάννη Κωλέτη, τον μετέπειτα πρωθυπουργό της Ελλάδας (1847). Εκτός απ' αυτό το σχολείο πληροφορίες αναφέρουν ότι λειτουργούσε και ένα άλλο, από τα τέλη ακόμα του 18ου αιώνα, στο οποίο δίδαξαν οι Ελληνοβλαχοί δάσκαλοι Γεώργιος Σγούρος (1790), πρωτοπρεσβύτερος και Αναστ. Μπεκιάρης (1805-1812).¹⁰³ Τα ελληνικά γράμματα εξάλλου τα εκπροσώπησε θαυμάσια ο γνωστός μας ποιητής και αγωνιστής του 1821 Γεώργιος Ζαλοκώστας (1805-1858), γνήσιο Ελληνοβλαχικό Συρρακιώτικο τέκνο.

Οι Ελληνοβλαχοί από το Μπλάτσι¹⁰⁴ μεγαλούργησαν στην Αυ-

Αθήνα 1968, σ. 100 ("Το Ελληνικό Βιβλίο").

103. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Ηπειρος"), σ. 311. - Σχετικά με την τέχνη της αργυροχρυσοχοίας και της ασημουργίας στο Συρράκο και τους Καλαρρύτες βλ. Δ. ΣΑΛΑΜΑΓΚΑ, *Τα ιονάφια και τα επαγγέλματα επί Τουρκοκρατίας στα Γιάννινα*, Γιάννινα 1959, σ. 18, ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ', Αθήνα 1975, σ. 342, πρβλ. και Π. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Περί των εκ Καλαρρυτιών χρυσοχόων και της τέχνης αυτών*, "Κλειώ" 1887, αρ.72, ΖΑΧ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Περί των εν Ηπείρω χρυσοχόων*, "Ελεύθερο Βήμα" 22-12-1928.

104. Μ.Ι., *Η Βλάστη*, στο "Μακεδονικόν Ημερολόγιον" 4 (1911), σ. 271-277.

στρία, μετάφεραν όμως τον πλούτο τους και στην πατρίδα. Άνοιξαν σχολεία στη γενέτειρά τους και σπουδαία ελληνοβλαχικά τέκνα της γενναιοδωρα πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους στον ελληνισμό. Ανάμεσα στους Μπλατσιώτες ευεργέτες και δωρητές ήταν ο Νικόλαος Δούμπας (με την ίδρυση του πρώτου ελληνικού και αλληλοδιδασκτικού σχολείου στο Μπλάτσι - 1843), ο Στέργιος Δούμπας (1794-1870, με χορηγίες στο Αρσάκειο, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κ.α.)¹⁰⁵ και ο βαρόνος Κ. Μπέλλιος (με ανάλογες συνδρομές στην Αρχαιολογική και Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Αθηνών, στο δημοτικό νοσοκομείο Αθηνών "Η Ελπίς" κ.α. - τον οποίο είδαμε στο πρώτο τμήμα αυτού του κεφαλαίου). Οι απόδημοι στη Σερβία, τη Βιέννη, τη Μολδοβλαχία, την Οδησό κ.α. Ελληνόβλαχοι Κλεισουριώτες, με τις πλούσιες παροχές τους έκτισαν, στη γενέτειρά τους, εκκλησίες και σχολεία και δώρισαν άφθονα εκκλησιαστικά σκεύη, ιερά άμφια, βιβλία και σχολικά όργανα.

Τέλος, οικονομική και κοινωνική πρόοδο παρουσίασαν οι αστικές κοινωνίες του Νυμφαίου (Νέβεσκα), του Πισοδερίου, του Μοναστηρίου, του Κρούσοβου, των Βελεσών, του Μεγάροβου, του Τίρνοβου και άλλες στον ευρύτερο βόρειο ελληνικό χώρο (Ήπειρος - Θεσσαλία - Μακεδονία). Οι δραστηριότητές τους όμως συνεχίστηκαν εντονότερα και οδηγήθηκαν σε λαμπρή άνθηση κατά το δεύτερο μισό (κυρίως) του 19ου αιώνα και στις αρχές του επομένου, οπότε και θα εκτεθούν στα επόμενα κεφάλαια.

---

105. ΧΑΡ. ΠΟΥΛΙΟΥ, Στέργιος Δούμπας, στο "Μακεδονικόν Ημερολόγιον" 2 (1909), σσ. 269-270, ΙΩΑΝ ΤΣΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, Θεόδωρος Δούμπας, στο "Μακεδονικόν Ημερολόγιον" 3 (1910), σσ. 123-129, ΜΙΧ ΑΘ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 133-136 ("Ο οίκος Δούμπα").

III. Η εθνεγερτική αγωνιστικότητα των Ελληνόβλαχων. Οι επιπτώσεις στην εθνική αφύπνιση του Ελληνισμού - Η Επανάσταση του 1821

Α.0. Οι Ελληνόβλαχοι αντιστέκονταν στην ιδεολογική καταπίεση που ασκούσαν οι Τούρκοι πάνω στην εθνική και θρησκευτική τους συνείδηση. Ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένοι στάθηκαν από τους πρώτους κιόλας αιώνες της τουρκικής κατοχής στο θρησκευτικό τους φρόνημα. Στους πάμπολλους αντιστεκόμενους Ελληνόβλαχους συγκαταλέγονταν ο Νεομάρτυρας Νικόλαος Μπασδάνης ή Βλαχονικόλας από το Μέτσοβο, ο οποίος βρήκε οικτρό θάνατο από τους Τούρκους το 1617 και ο Νεομάρτυρας Δημήτριος από τη Σαμαρίνα (πολύ αργότερα) που μαρτύρησε στα Γιάννενα το 1808. Συγχρόνως εναντιώνονταν και οι Ελληνόβλαχοι αγωνιστές του Έθνους που προετοίμασαν το ξεσηκωμό του 1821, όπως ο Νικοτσάρας και ο Θύμιος Βλαχάβας και πρωτοστάτησαν στα πρώτα βήματα του Αγώνα, όπως ο Γεωργάκης Ολύμπιος και ο Ιωάννης Φαρμάκης, οι οποίοι καθοδηγούνταν από την εθνεγερτική αγωνιστικότητα των Ελληνόβλαχων της διασποράς.

1. Ο πιο λαμπρός εκπρόσωπος των Ελληνόβλαχων είναι αναμφισβήτητα ο Ρήγας Φεραίος (1757-1798), ο μεγάλος Εθνεγέρτης, Εθνομάρτυρας και Πρόδρομος της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Είναι το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα απόδημου Έλληνα - και βέβαια Ελληνόβλαχου - ο οποίος μνήθηκε με το πνεύμα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, ενστερνίστηκε πλήρως τα μηνύματα και τα οράματά του και έμπρακτα μετακένωσε όλες τις ιδέες και τις απόψεις του στον υπόδουλο ελληνισμό, τον οποίο ώθησε επιτυχέστερα στην Εθνεγερσή του: στη διεκδίκηση και την αγωνιστική ενεργοποίηση.

Ο Ρήγας γεννήθηκε το 1757 στο Βελεστίνο από Ελληνόβλαχους γονείς¹⁰⁶ και σε ηλικία είκοσι ετών πήγε στην Κωνσταντινούπολη και έγινε γραμματικός του μεγάλου διερμηνέα Αλέξανδρου Υψηλάντη. Στη συνέχεια, ως γραμματικός πάλι, βρέθηκε δίπλα στον ηγεμόνα της Βλαχίας Νικόλαο Μαυρογένη. Ο ανήσυχος και εξαιρετικά προικισμένος σε πνεύμα και διορατικότητα Ελληνόβλαχος Ρήγας Φεραίος μπήκε αμέσως στον κύκλο των Ελλήνων διανοουμένων¹⁰⁷ που ζούσαν στο Βουκουρέστι και εκεί άρχισε να διαμορφώνει τις πνευματικές και προοδευτικές ιδέες του, οι οποίες καθόρισαν και τις ιδεολογικές αντιλήψεις του. Έγινε ένθερμος υποστηρικτής της δημοτικής γλώσσας, καλλιέργησε μορφωτικές ικανότητες που τον οδήγησαν στη σύνθεση εξαιρετικού συγγραφικού έργου και - το σπουδαιότερο - ήρθε σε επαφή με τη μελέτη των έργων των Γάλλων διαφωτιστών και επηρεάστηκε άμεσα με τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, του γαλλικού φιλελευθερισμού και γενικά του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Από τα χρόνια εκείνα πλέον ο Ρήγας στόχευε οριστικά και αμετάκλητα στο "Φωτισμό"¹⁰⁸ του υπόδουλου Γένους.

Έθεσε λοιπόν σε άμεση εφαρμογή το στόχο του και το 1796 βρέθηκε στη Βιέννη, όπου άρχισε το μεγάλο Εθνεγερτικό του έργο με τη μύηση των εκεί Ελλήνων στα επαναστατικά σχέδιά του. Έτσι την άλλη χρονιά άρχισε να τυπώνει τα περίφημα έργα του¹⁰⁹, με τα

106. Η οικογένεια του Ρήγα Φεραίου κατέβηκε από το ελληνοβλαχικό Περιβόλι Γρεβενών στο Βελεστίνο, γύρω στα μέσα του 18ου αιώνα, για να αναζητήσει καλύτερη τύχη στα πεδινά της Θεσσαλίας. Δε συμφωνούν όμως οι Ελληνόβλαχοι για την περιβολιώτικη καταγωγή του Ρήγα. Πολλοί τον διεκδικούν. Ο Απόστολος Τσαρουχάς ή Χατζής (1891-1983), Ελληνόβλαχος από τη Βωβούσα, θεωρεί ότι είναι Βωβουσιώτης και ονομαζόταν Αντώνιος Ρίζος, γιος του δάσκαλου Ζήση Ρίζου και υπόγραφε ως Αντώνης Κυρζήσης (ο γιος δηλαδή του Κύρ(ιου) Ζήση) - είναι γνωστός εξάλλου και με το όνομα Αντώνιος Κυργιαζής ("Ανέκδοτα απομνημονεύματα-αναμνήσεις ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΣΑΡΟΥΧΑ Ή ΧΑΤΖΗ", σσ. 43-47 - προσωπικό αρχείο).

107. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 102 ("Αφοί Κυριακίδη").

108. ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Ρήγας*, Αθήνα 1953, σσ. 251-254, βλ. και (στον ίδιο) *Ρήγας Βελεστινλής*, Αθήνα 1957 (Α΄ κρατικό βραβείο ιστορικής βιογραφίας).

109. Το συγγραφικό έργο του Ρήγα Φεραίου: "Σχολείον των ντελικάτων εργατών", Βιέννη 1790, "Φυσικής απάνθισμα δια τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας .", Βιέννη 1790, "Ηθικός Τρίποδας", Βιέννη 1797, "Ο Νέος Ανάχαρσις", Βιέννη 1797, "Νέα Πολιτική Διοικήσεις των κατοίκων της Ρούμελης (ηπειρωτικής Ελλάδας), της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας",

οποία ξεσήκωσε τη μνήμη των Ελλήνων και την οδηγούσε στη δράση και την Επανάσταση.¹¹⁰ Με τη "*Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος*", το Σύνταγμα της "*Ελληνικής Δημοκρατίας*" και κυρίως με το "*Θούριό*" του έγινε τελικά ο Ελληνόβλαχος Ρήγας η ψυχή και το πνεύμα του Νεοελληνισμού. Δίκαια λοιπόν απόκτησε τον τίτλο του Εθνεγέρτη και Προδρόμου της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 και βέβαια με το μαρτυρικό του θάνατο και τον τίτλο του Εθνομάρτυρα.¹¹¹

2. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα κυριάρχησε η κορυφαία προσωπικότητα της Εκκλησίας, ενώ συγχρόνως αποτέλεσε και την καταλυτική δύναμη για την πνευματική, την εκπαιδευτική, τη θρησκευτική και την εθνική αναγέννηση των Ηπειρωτών, ο Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779). Ο περιφημος "*Άγιος των Βλάχων*" μιλούσε τα βλάχικα για να επικοινωνεί με τους Ελληνόβλαχους, αλλά δεν είναι

Βιέννη 1797 (με περιεχόμενα: Μια επαναστατική προκήρυξη - διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου - το κυρίως σύνταγμα (του Ρήγα) - το "*Θούριό*", το γνωστό εθνεγερτικό άσμα του Ρήγα) και ακόμα μια σειρά από χάρτες ("*Νέα Χάρτα της Βλαχίας*", "*Γενική Χάρτα της Μολδαβίας*", "*Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος*") και μια χαλκογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

110. Η Βιέννη έγινε το κέντρο της μυστικής Εταιρείας του Ρήγα Φεραίου, στην οποία καθημερινά εντάσσονταν γενναίοι πατριώτες της διασποράς και του ελλαδικού χώρου. Σ' αυτή την εθνική προσπάθεια "*Οι πιο πιστοί σύντροφοι και συνεργάτες του Ρήγα Φεραίου, όπως γράφει ο καθηγητής ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ("Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1991, β' έκδοση, σ. 137), ήταν Έλληνες της Μακεδονίας, οι δυο αδελφοί τυπογράφοι και εκδότες της "Εφημερίδας" Μουρκίδαι Πούλιοι από την Σιάτιστα, που τύπωναν τις προκηρύξεις του, ο Γεώργιος Θεοχάρης από την Καστοριά, ο Παναγιώτης Εμμανουήλ από την Καστοριά και ο Κωνστ. Δούκας από την Σιάτιστα. Τα παραπάνω μέλη της μυστικής οργάνωσης του Ρήγα Φεραίου συνελήφθησαν μαζί του και ορισμένοι άλλοι σύντροφοί του, όσοι είχαν τουρκική υπηκοότητα, και παραδόθηκαν από τις αυστριακές αρχές στις τουρκικές, στο Βελιγράδι, όπου και βρήκαν μαρτυρικό θάνατο. Κατά τη δίκη τους οι Μακεδόνες συνεργάτες του Ρήγα Φεραίου παραδέχθηκαν την συμμετοχή τους στις επαναστατικές ενέργειες, που απέβλεπαν στην απελευθέρωση του υπόδουλου ελληνισμού από τον τουρκικό ζυγό."*

111. Το Γένος με τον απλό του λαό έθεσε το Ρήγα στο βάθρο του πρώτου Έλληνα Πολίτη και στη θέση του ήρωα και του Εθνομάρτυρα - μαζί με το μεγάλο Κοραή: Στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση παντού (στα σπίτια, τα καφενεία - στις πόλεις και στα χωριά) βρισκόταν κρεμασμένη μια αριστοτεχνική χαλκογραφία, η οποία με την μορφή μιας γονατιστής κουρελιασμένης και αλυσοδεμένης γυναίκας παρίστανε την ταλαιπωρημένη Ελλάδα, που προσπαθούσαν να σηκώσουν επάνω δυο άνδρες - από τη μια ο Ρήγας και από την άλλη ο Κοραής.

εξακριβωμένο αν είχε κουτσοβλαχική καταγωγή. Πάντως η σχέση του με τους Ελληνόβλαχους ήταν τέτοια και τόσο στενή, ώστε πολλοί τον θεώρησαν Ελληνόβλαχο και τον αισθάνονταν ότι προερχόταν από τις τάξεις τους. Το θρησκευτικό και το εκπαιδευτικό έργο του Κοσμά του Αιτωλού ήταν σημαντικό και συνέβαλε αποφασιστικά στην Εθνεγερσία του υπόδουλου Ελληνισμού. Πέρασε από όλα σχεδόν τα βλαχοχώρια του ευρύτερου βορειοδυτικού μακεδονικού και ηπειρωτικού χώρου, όπου εμπύχωνε τους Ελληνόβλαχους και ίδρυσε σχολεία για την πνευματική τους καλλιέργεια. Συγκεκριμένα, κατά τη δεύτερη περιοδεία του, επισκέφτηκε τα δυναμικά βλαχοχώρια Μέτσοβο, Συρράκο, Καλαρρύτες και Βωβούσα, όπου έκτισε εξωκλήσια, ιδρύματα και σχολεία.

Ακόμα στα πλαίσια της εθνεγερτικής αγωνιστικότητας των Ελληνόβλαχων απόδημων συγκαταλέγονται και οι λόγιοι, διαφωτιστές και μεγάλοι διδάσκαλοι του Γένους Νεόφυτος Δούκας, Ευγένιος Βούλγαρης και Κωνσταντίνος Κούμας. Όλοι αυτοί οι δραστήριοι Ελληνόβλαχοι - πέρα από τη συμβολή τους στη μετακένωση των διαφωτιστικών και προοδευτικών ιδεών και απόψεων της ελεύθερης Ευρώπης στις ιδιαίτερες πατρίδες τους και τη συμβολή τους στην πολιτιστική τους ανάπτυξη, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα - συνέβαλαν ουσιαστικά και στην προετοιμασία του ελληνικού ξεσηκωμού κατά του Τούρκου δυνάστη. Έτσι με την πατριωτική τους θέση, την προώθηση των ελληνικών δικαιών στο εξωτερικό και την καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας και του ελληνικού φρονήματος, αφύπνησαν την εθνική Ιδέα και αποτέλεσαν τους Προδρόμους της Μεγάλης Επανάστασης των Ελλήνων.

Β.0. Με τις ιδεολογικές επιδράσεις των απόδημων Ελληνόβλαχων αναζωογονήθηκαν όχι μόνο οι ελπίδες για απελευθερωτικούς οραματισμούς, αλλά άρχισαν και οι έμπρακτες εθνεγερτικές δραστηριότητες με τη δημιουργία επαναστατικών αντιστάσεων. Έτσι η στρατιωτική συμβολή και η συμμετοχή των Ελληνόβλαχων της Μακεδονίας ήταν έντονη και καθοριστική, δίπλα στον αγωνιζόμενο ελληνισμό, στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Στα Ορλωφικά και στο κίνημα του 1770 εξεγέρθηκαν γνωστοί Ελληνόβλαχοι πολέμαρχοι, όπως ο γερο-Ζιάκας από τα Γρεβενά, ο Λάζος και τα παλικάρια του από την περιοχή του Ολύμπου κ.ά., ενώ λίγο αργότερα αρματολίστικη δράση παρουσιάστηκε στον Όλυμπο και στα Γρεβενά με τους

κλέφτες Κυριάκο, Στέργιο και Βαρδή Τότσκα, γιους του γνωστού Δημήτρη Τότσκα.

Αυτό το αντιστασιακό κλίμα ενισχύθηκε και από την επερχόμενη παρακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία άρχισε κλιμακωτά να εμφανίζεται μετά το τέλος των ρωσοτουρκικών πολέμων. Μέσα στην παρατηρούμενη τουρκική αποδιοργάνωση άρχισε να ατονεί και η τοπική υπερεξουσία του Αλή πασά και του Ισμαήλ μπέη των Σερρών και να διαβρώνεται ο ιστός της τουρκικής παρουσίας στο βαλκανικό χώρο· και αυτή η διάβρωση μάλιστα έγινε εντονότερη και με τη σερβική εξέγερση. Έτσι η αναφυόμενη συγκυρία των "πολλαπλών αιτιών" διαπέρασε ολόκληρο το υπόδουλο Γένος που αυτόματα ανέλαβε τις ευθύνες των καιρών.

1. Σ' αυτό το κάλεσμα της ιστορίας πρωτοστάτησαν οι Ελληνόβλαχοι αρματολοί και οπλαρχηγοί, οι οποίοι από τις αρχές του 19ου αιώνα οργάνωναν επαναστατικά σώματα, τα επάνδρωναν με επίλεκτους ένθερμους συμπατριώτες τους και προκαλούσαν φθορές στις τουρκικές δυνάμεις. Ανάμεσά τους ο περίφημος Κατσαντώνης, ο Μπότσαρης, οι Λαζαίοι κ.ά.¹¹² Ονομαστά όμως για τη δράση και τα αποτελέσματά τους έμειναν τα αγωνιστικά κινήματα του Νικοτσάρα, του αρματολού του Ολύμπου και του Θύμιου Βλαχάβα (ή Μπλαχάβα), του αρματολού των Χασίων.

Ο Νικοτσάρας (από το Νίκος Τσάρας, 1768-1808) έδρασε στο Αιγαίο και την Κεντρική Μακεδονία, όπου συγκροτούσε αντιστα-

---

112 Στον Όλυμπο και την Ελασσόνα ξεσηκώθηκαν οι Γιωταίοι με 50 πολεμιστές και ο Πιτσάβας με 70, στα Σέρβια οι Μαζωταίοι με 80, στα Γρεβενά οι Ζιακαίοι με 200, στο Λιβάδι Ολύμπου (Βλαχολίβαδο) οι Λαζαίοι με 100 κ.ά. - Για τους Λαζαίους, καθώς και το Διαμαντή Νικολάου-Ολυμπίου, αλλά και την εκστρατεία και την επανάσταση στον Όλυμπο στα 1821-1822 βλ. χρήσιμες πληροφορίες - στοιχεία στον ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ., ΧΙΟΝΙΔΗ, *Η εκστρατεία και η επανάσταση εις τον Όλυμπον κατά τα έτη 1821-1822 (Μετά ανεκδότων εγγράφων και νέων στοιχείων περί των Λαζαίων και του Διαμαντή Νικολάου-Ολυμπίου)*, Θεσσαλονίκη 1975 (ΕΜΣ), όπου και σχετική βιβλιογραφία. Επίσης του ίδιου, *Ο Νικοτσάρας (σκιαγραφία της δράσεως του)*, "Μνημοσύνη" 4 (1972-1973), σσ 221-228 - Το ποίημα "Το Κλεφτόπωλον" (Ο Νικοτσάρας) του Γεωργίου Λασσάνη και οι ιστορικές πληροφορίες του (Ανάτυπο από τον ΣΤ' τόμο του Αρχείου Θεσσαλικών Μελετών), Βόλος 1982, όπου επίσης και σχετική βιβλιογραφία- πληροφορίες για τον κλεφταρματολό Νικοτσάρα

σιακά σώματα και εμπύχωνε τον υπόδουλο ελληνισμό για τον ποθούμενο ξεσηκωμό του Γένους. Στα σχέδιά του εντάσσεται το παράτολμο εγχείρημα να διέλθει από τις βαλκανικές χώρες (1807) και να ενωθεί με τα ρωσικά στρατεύματα της Βλαχίας για την κατάστροψη ενός μεγαλόπνοου προγράμματος κατά των Τούρκων. Γι' αυτό το σκοπό ήρθε σε επαφή και με το ναύαρχο της ρωσικής μοίρας Σενιάβιν, που τα χρόνια εκείνα περιπολούσε στο Βόρειο Αιγαίο. Στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του ο Νικοτσάρας, από το 1803, παρενοχλούσε συστηματικά το τουρκικό ναυτικό στο θερμαϊκό κόλπο και αργότερα (1807) αποβιβάστηκε στο Σταυρό Χαλκιδικής με προορισμό τη Ζίχνα, όπου όμως αναγκάστηκε να αλλάξει τα σχέδιά του μετά τη συμπλοκή του με 8.000 στρατιώτες του Ισμαήλ μπέη των Σερρών. Έκτοτε ακολούθησαν πάμπολλες αψιμαχίες με τα τουρκικά στρατεύματα, σκοτώθηκε όμως λίγο αργότερα σε φονική μάχη που έγινε στο Λιτόχωρο (Ιούλιος του 1808).

Αντάξιος του Νικοτσάρα στάθηκε και ο γενναίος Ελληνόβλαχος Θύμιος Βλαχάβας (1770-1808) με το εξίσου δυναμικό και επίλεκτο σώμα του. Από τις πρώτες μέρες του 1808 οργάνωσε επαναστατικά κινήματα στη Στερά Ελλάδα και προκαλούσε καταστροφές στα τουρκικά στρατεύματα. Στη συνέχεια τα σχέδιά του τα μετέφερε στη Θεσσαλία, όπου μάλιστα σκόπευε να ξεσηκώσει ακόμα και τους Τούρκους μπέηδες. Οι άγριες και φονικές μάχες όμως που ακολούθησαν στο θεσσαλικό κάμπο¹¹³ προκάλεσαν την οργή του Αλή πασά, ο οποίος στα χρόνια εκείνα είχε απόλυτη εξουσία και σ' όλη τη Θεσσαλία, και ενεργοποίησε εναντίον του όλο το τουρκικό στρατό της περιοχής. Τελικά ο Θύμιος Βλαχάβας πιάστηκε με απάτη και οδηγήθηκε στα Γιάννενα όπου βασανίστηκε βάνανυσα και πέθανε.¹¹⁴

---

113. Σε μια απ' αυτές, στο Καστράκι - έξω από την Καλαμπάκα, σκοτώθηκε και ο αδελφός του Θύμιου Βλαχάβα (ή Μπλαχάβα) ο Θεοδωράκης (ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα ελληνικά αρματολίκια και η επανάσταση του Θύμιου Μπλαχάβα*, στην " *Επιστ Επετηρ Φιλολ Σχολής Παν/μίου Θεσσαλονίκης*" (ΕΕΦΣΠΘ) 9 (1965), σσ. 245-248.

114. Να σταθούμε όμως για λίγο στον ηρωικό θάνατο του Θύμιου Βλαχάβα, για να ανασύρουμε μέσα από την ηρεμία και την αποφασιστικότητά του, κατά τις ώρες του βασανισμού του, το πατριωτικό και εθνικό ανάστημα αυτού του περήφανου Ελληνόβλαχου οπλαρχηγού, όπως μας τον περιγράφει ο ROUQUEVILLE ("*Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris 1824, τόμος 1, σσ 293-294): "Στα Γιάννενα είδα δεμένο σ' ένα πάσσαλο μπηγμένο στην γη μέσα στην

2. Με τις αρχές του 19ου αιώνα εμφανίστηκαν εντονότερες οι ιδεολογικές τάσεις των υπόδουλων Ελλήνων, οι οποίες τελικά εκφράστηκαν στους κόλπους της Φιλομούσου Εταιρείας των Αθηνών (1813) και της μυστικής επαναστατικής Φιλικής Εταιρείας (Οδησός - 1814). Από το 1818 η Φιλική Εταιρεία εξαπλώθηκε σ' όλη την κατεχόμενη Ελλάδα και στις παραδουνάβιες ηγεμονίες με αυτόνομες εφορείες διοικητικής και ταμειευτικής δικαιοδοσίας - με κεντρική στην Κωνσταντινούπολη (1819) και στη συνέχεια στη Σμύρνη, τη Σάμο, τη Χίο, την Καλαμάτα, την Ύδρα, το Μεσολόγγι και τα Ιωάννινα.

Μ' αυτόν τον τρόπο ο ελληνισμός άρχισε να διακατέχεται από τα επαναστατικά μηνύματα και ο Εμμανουήλ Ξάνθος, εκπροσωπώντας το γενικό ξεσηκωμό, ανάθεσε την αρχηγία του επαναστατικού κινήματος στον πρίγκιπα Αλέξανδρο Υψηλάντη (Φεβρουάριος 1820), υπασπιστή του Τσάρου και γιο του ηγεμόνα της Βλαχίας και της Μολδαβίας Κωνσταντίνου Υψηλάντη. Αμέσως λοιπόν ο Υψηλάντης άρχισε να οργανώνει τον ελληνισμό και αποφάσισε να κηρύξει την επανάσταση στις παραδουνάβιες χώρες. Για την προτίμηση αυτή αποφασιστικό στάθηκε το γεγονός πως στη Μολδαβία και τη Βλαχία ζούσαν πολυάριθμοι απόδημοι Έλληνες (ελληνόφωνοι και κυρίως βλαχόφωνοι), οι οποίοι αναδείχτηκαν σε επιφανή κοινωνικά και πολιτικά στελέχη και ανέπτυξαν ελεύθερα τις οικονομικές και πολιτιστικές τους δραστηριότητες. Είναι γνωστό εξάλλου ότι σύμφωνα με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1812) η Τουρκία δεν είχε το δικαίωμα να διατηρεί στρατεύματα στις ηγεμονίες αυτές χωρίς τη ρωσική σύμφωνη γνώμη. Τα γεγονότα λοιπόν εξελίσσονταν ραγδαία, στις 22 Φεβρουαρίου του 1821 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης πέρασε τον

αυλή του σεραγιού, τον Ευθύμιο Μπλαχάβα που τον είχα συναντήσει άλλοτε στη Μηλιά της Πίνδου με τους στρατιώτες του. Οι ακτίνες του καντερού ήλιου κτυπούσαν το ηλιοκαμένο πρόσωπό του που αφηφούσε το θάνατο και άφθονος ιδρώτας κυλούσε από την πυκνή του γενειάδα. Γνώριζε την τύχη του και πιο ήρεμος από τον τύραννο που γενόταν την ιδέα να χύσει το αίμα του, ύψωσε προς εμένα τα μάτια του τα γεμάτα γαλήνη, σαν να ήθελε να μ' έχη μάρτυρα της ύστατης του ώρας. Την είδε να πλησιάζει αυτήν την φοβερή για το κακό ώρα με την γαλήνη του δίκαιου. Αισθάνθηκε χωρίς ν' ανατριχιάσει και χωρίς να παραπονεθή τα χτυπήματα των δημίων και τα μέλη του, που τα έσερναν στους δρόμους των Ιωαννίνων, έδειξαν στους καταφοβισμένους Έλληνες τα λείψανα του τελευταίου καπετάνιου της Θεσσαλίας " (ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 532-533).

Προύθο και στις 17 Μαρτίου του 1821, στο Ιάσιο της Μολδαβίας - και μάλιστα στο αρχοντικό του Ελληνόβλαχου βαρόνου Κωνσταντίνου Μπέλλιου, μεγάλου ευεργέτη, από το Μπλάτσι της Δυτικής Μακεδονίας (στο σπίτι του οποίου έμενε ο Γιάννης Φαρμάκης) - κήρυξε την πολυπόθητη Επανάσταση.¹¹⁵

Σ' αυτό το θεμελιώδες ιστορικό γεγονός για όλη την Ελληνική Επανάσταση του 1821 στεκόμαστε στην ουσιαστική ελληνοβλαχική συμμετοχή, η οποία συγχρόνως δίνει και το μέτρο του ιδεολογικού της χαρακτήρα, αφού τα βασικά ηγετικά στελέχη που πλαισίωσαν, αλλά και οργάνωσαν το επαναστατικό εγχείρημα του Υψηλάντη - η ψυχή θα λέγαμε της επιχείρησης - ήταν τα δυο ηρωικά Ελληνοβλαχικά τέκνα: Ο Γεωργάκης Ολύμπιος (1772-1821)¹¹⁶, από το Βλαχολίβαδο (Λιβιάδι) Ολύμπου και ο Ιωάννης Φαρμάκης (1751-1821), από το Μπλάτσι της Δυτικής Μακεδονίας: οι Ελληνόβλαχοι αγωνιστές με περισσή δύναμη και προσφορά πατριωτισμού μέχρι θανάτου, οι οποίοι έθεσαν το πιο γερό λιθάρι στο μεγάλο οικοδόμημα της

---

115. Μνημονεύουμε το χαρακτηριστικό κείμενο του Ι.Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗ ("Ο φιλικός και αγωνιστής Γιάννης Φαρμάκης - η ηρωική άμυνα στη Μολδαβία", Θεσσαλονίκη 1972, σ. 27) για να καταδειχτεί η αποφασιστική συμβολή και συμμετοχή του ελληνοβλαχικού στοιχείου, αφού οι πρωταγωνιστές στα πρώτα βήματα της επανάστασης ήταν Ελληνοβλαχοί (Γεωργάκης Ολύμπιος, Γιάννης Φαρμάκης κ.ά.): "Στις 17 Μαρτίου 1821 στο Ιάσιον της Μολδαβίας, στο αρχοντικό του Κωνσταντίνου Βέλλιου από το Βλάτσι της Δυτικής Μακεδονίας, όπου διέμενε ο Φαρμάκης, έγινε πανηγυρική τελετή και υψώθηκε η επαναστατική σημαία στη Μολδαβία Παρουσία του Υψηλάντη, του Ολυμπίου, του Φαρμάκη και άλλων οπλαρχηγών, ο αρχιμανδρίτης Παπαβασιλείος ετέλεσε δοξολογία, ο Κωνστ. Αριστέας εξεφώνησε συγκινητικό πατριωτικό λόγο και πολεμισταί του Φαρμάκη ανασπάσαντες τα ξίφη έψαλαν τον "Θούριο" του Ρήγα Βελεστινλή. Το πλήθος των εκεί Ελλήνων εξήλθε από το αρχοντικό του Βέλλιου και προπορευομένου του κλήρου και των αρχηγών που έψαλαν "Σώσον Κύριε τον λαόν σου", διέγραψε κύκλο και υπό πυκνούς πυροβολισμούς ξαναγύρισε στο κατάλυμα του Φαρμάκη, όπου αναρτήθηκε η σημαία της επαναστάσεως "

116. Οι επαναστατικές δραστηριότητες του Γεωργάκη Ολύμπιου αρχίζουν πολύ γρηγορότερα, από την εποχή που είχε συνδεθεί με το Βέλκο Πέτροβιτς, αρχιστράτηγο του Καραγεώργη, και μαζί με συμπατριώτες του (ανάμεσά τους ο Νικοτσάρας και ο Καρατάσος) ενώθηκε με τα σερβικά σώματα και επιτέθηκαν στη Σερβία εναντίον των Τούρκων του Τοπάλ πασά. Ακόμα, και στα 1813, πολέμησε πάλι με τους Σέρβους εναντίον του Χουρσίτ πασά (ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νέα στοιχεία για την απήχηση των απελευθερωτικών αγώνων των Σέρβων στους Έλληνες και για τη συμμετοχή τους σ' αυτούς*, στα "Μακεδονικά" 7 (1966-1967), σσ. 264-265).

ελληνικής αντίστασης κατά του Τούρκου δυνάστη. Κάτω λοιπόν από την αρχηγία των ένδοξων Ελληνόβλαχων Γεωργάκη Ολυμπίου και Γιάννη Φαρμάκη οργανώθηκαν πάμπολλοι Ελληνόβλαχοι αγωνιστές από τη Μακεδονία και την Ήπειρο και όλοι μαζί - ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι - ενώθηκαν και με συμπατριώτες από την Οδησό και συγκρότησαν τον περιώνυμο και επίλεκτο Ιερό Λόχο του Αλέξανδρου Υψηλάντη.

Ο Ιερός Λόχος αποτέλεσε ουσιαστικά την πρώτη "έμπρακτη εφαρμογή" των προσδοκιών και των αγώνων της Φιλικής Εταιρείας και δεν είναι τυχαίο πως το μέγιστο μερίδιο της ευθύνης, της θυσίας, αλλά και της δόξας ανήκει στο ελληνοβλαχικό στοιχείο, το οποίο είτε στρατεύτηκε από τις απόδημες (ή μόνιμες) οικογένειες - που βρίσκονταν εκεί, κυρίως μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς, όπως γνωρίζουμε - είτε αυθόρμητα και με μεγάλη προθυμία έφτανε από την υπόδουλη Ελλάδα.

Μια σειρά όμως από γεγονότα, όπως η διαγραφή του Αλέξανδρου Υψηλάντη από τις τάξεις του ρωσικού στρατού, η απόφαση του τσάρου Αλέξανδρου του Α΄ για να τηρήσει αυστηρή ουδετερότητα και η διασπαστική παρέμβαση του Βλαδιμηρέσκου, αδυνάτισαν το ελληνικό επαναστατικό κίνημα και έδωσαν το πρόσχημα της επέμβασης στα τουρκικά στρατεύματα. Έτσι το τέλος δεν άργησε να φανεί. Στις 7 Ιουνίου του 1821 στη μάχη στο Δραγατσάνι διαλύθηκε ο στρατός του Υψηλάντη, παρά τη λυσσαλέα του αντίσταση, και το σώμα του Γεωργάκη Ολυμπίου ενώθηκε με το αντίστοιχο του Γιάννη Φαρμάκη με σκοπό να καταφύγουν μέσω της Μολδαβίας στη Βεσσαραβία. Στη μονή όμως του Σέκου, μετά από την επίμονη καταδίωξη του τουρκικού στρατού, οχυρώθηκαν τα δυο επαναστατικά σώματα και παρόλη τη σθεναρή αντίστασή τους ο Γεωργάκης Ολύμπιος βρήκε οικτρό θάνατο (ανατίναξε την πυριτιδαποθήκη και έπεσε ηρωικά με έντεκα συντρόφους του).¹¹⁷ Ο Ιωάννης Φαρμάκης αντιστάθηκε με 350 άνδρες¹¹⁸ για 13 ακόμα ημέρες, αλλά τελικά, παρά τη διαβεβαίωση των Τούρκων για ασφαλή αναχώρηση, κατέσφαξαν τους συντρόφους του και τον ίδιο, αφού τον οδήγησαν στην Κωνσταντινούπολη, τον βασάνισαν και τον θανάτωσαν.

---

117. Η μαρμάρινη προτομή του Γεωργάκη Ολύμπιου κοσμεί σήμερα τη γενέτειρά του Λιβιάδι Ολύμπου (Βλαχολίβαδο).

118. Ι.Κ. ΒΑΣΠΑΒΕΛΛΗ, έ.α. ("Γιάννης Φαρμάκης"), σ. 41.

Η θυσία των Ελληνόβλαχων Γεωργάκη Ολύμπιου και Ιωάννη Φαρμάκη δεν πήγε χαμένη. Το αίμα τους πότισε το δυναμισμό των Ελλήνων και η φλόγα της εξέγερσης στη Μολδαβία μεταδόθηκε αυτόματα σ' όλη την υπόδουλη Ελλάδα. Έτσι ξεσηκώθηκε η Αχαΐα και η Μάνη, μπήκε στη φωτιά όλη η Πελοπόννησος, ήρθε το ηρωικό Βαλτέτσι, επαναστάτησε η Στερά Ελλάδα, η Δυτική Ελλάδα, η Βόρεια Ελλάδα, όλος ο Ελληνισμός.

3. Σ' όλη τη διάρκεια του ξεσηκωμού του 1821 και σ' όλο το 19ο αιώνα το ελληνοβλαχικό στοιχείο πρόσφερε ολόψυχα όλο το δυναμισμό του και το αγνό πατριωτικό του φρόνημα με αμέτρητους ακόμα επώνυμους Ελληνόβλαχους στρατηγούς, οπλαρχηγούς, αρματολούς και αγωνιστές: Το Συρράκο της Ηπείρου υπερηφανεύεται δικαίως για τα σπουδαία τέκνα του· τον πολιτικό και αγωνιστή του 1821 Ιωάννη Κωλέτη (1778-1847) και το λαμπρό της ποιητή Γεώργιο Ζαλοκώστα (1805-1858) που δεν έπιασε μόνο τη γραφίδα για τους στίχους του, αλλά και το τουφέκι για τον αγώνα της πατρίδας του. Ο Κωλέτης σπούδασε ιατρική στην Πίζα της Ιταλίας, άσκησε στα Γιάννινα το επάγγελμα του γιατρού, οριζόταν συνεχώς υπουργός και στα 1847 έγινε ο Πρωθυπουργός της Ελεύθερης Ελλάδας.

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης (1782-1827), από το Μουζάκι Θεσσαλίας ήταν ο κορυφαίος στρατιωτικός ηγέτης της Επανάστασης, αναγνωρίστηκε ως καπετάνιος των Αγράφων (1824), διορίστηκε αρχιστράτηγος της Στερεάς (1826) και πέτυχε λαμπρές νίκες στη Δόμβραινα, το Δίστομο και στην Αράχοβα. Ο Μάρκος Μπότσαρης (1786-1823), λαμπρός ηγέτης και πολέμαρχος του Αγώνα και φοβερός διώκτης των Τούρκων με περίλαμπρες νίκες (Κομπότι, Πλάκα κ.ά.), διορίστηκε αρχιστράτηγος της Δυτικής Στερεάς και τον Αύγουστο του 1823 στο Κεφαλόβρυσο Καρπενησίου κατάφερε μεγάλες απώλειες στις τάξεις των τουρκικών δυνάμεων. Άλλοι γνωστοί αγωνιστές της οικογένειας Μπότσαρη ήταν ο Γεώργιος, ο Δημήτριος, ο Κίτσος (ο πατέρας του Μάρκου) κ.ά. Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος (1788-1825) ήταν ο επιφανής ηγέτης και αγωνιστής της Ελληνικής Επανάστασης. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία (1818) και με την ηρωική άμυνά του στο Χάνι της Γραβιάς (8 Μαΐου 1821) εναντίον της επίθεσης του Ομέρ Βρυώνη πέτυχε την πρώτη μεγάλη ελληνική νίκη και το 1822 διορίστηκε αρχιστράτηγος της Στερεάς.

Οι Γριβαίοι αποτελούσαν μια μεγάλη ηρωική οικογένεια, από

τον κλάδο της μεγαλύτερης φάρας των Μπουαίων, η οποία ανάδειξε σπουδαίους αρματολούς και αγωνιστές στον Ελληνικό Αγώνα. Κατά τον Κασομούλη οι πιο γνωστοί ήταν ο Χρίστος, ο Δράκος, ο Γεώργιος ή Σβίγγος, ο Σταύρος, ο Φλώρος ή Κώστας, ο Αλέξης ή Γαρδικιώτης, ο Θόδωρος, ο Δημήτριος κ.ά. Οι Ζιακαίοι, από το Μακρυνόρος Γρεβενών, παρουσίασαν σπουδαία αρματολική δράση με μακρόχρονο αγώνα, από τη συμμετοχή τους στα Ορλωφικά (1770) μέχρι την εξέγερσή τους στη Δυτική Μακεδονία με τα επαναστατικά κινήματα του 1854 (η δράση του αρματολού Θεόδωρου Ζιάκα που θα την παρακολουθήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο). Τέλος η ηρωική φάρα των Τζαβελαίων (ηπειρωτικής καταγωγής - μια από τις είκοσι φάρες του Σουλίου) γέννησε περίφημους αγωνιστές, όπως το Λάμπρο, το Φώτο, τον Κίτσο, το Γεώργιο, το Νικόλαο κ.ά.

Όσο για τη μεγάλη στρατιωτική και πολιτική φυσιογνωμία της Επανάστασης του 1821 Θεόδωρο Κολοκοτρώνη (1770-1843), τον αποκαλούμενο "*Βλαχοβασιλιά*", οι ιστορικές μαρτυρίες δεν είναι διαφωτιστικές για την κουτσοβλαχική καταγωγή του. Πάντως πρέπει να είχε στενές σχέσεις με το ελληνοβλαχικό στοιχείο, με το οποίο συνεργαζόταν στενά και ένιωθε άνετα ανάμεσά του.

4. Στην περιοχή Μετσόβου έδρασαν οι Ελληνόβλαχοι οπλαρχηγοί Γκαντέλος Ιωάννης, Παπαγιάννης-Ζιώγος, Τζήμας Δημήτριος, Τσάπος Ιωάννης και Χατζής Απόστολος, οι οποίοι μυήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία και ανέλαβαν πλούσια αρματολική δράση με τα μικρά ευέλικτα σώματά τους. Η ηρωική τους δραστηριότητα προκάλεσε το Χουρσίτ πασά, ο οποίος λυσσαλέα τους καταδίωξε, ώσπου με δόλο τους συνέλαβε και τους απαγχόνισε στη Λάρισα στα 1822. Πλούσια συμμετοχή στους αγώνες του έθνους είχαν και οι Ελληνόβλαχοι Μετσοβίτες αδελφοί Δεληγιανναίοι (ή Τσαπαίοι), οι οποίοι έμειναν γνωστοί για το ανελέητο κυνηγητό κατά των Τούρκων, καθώς επίσης και ο συμπατριώτης τους Δημήτριος Ίπατρος, σπουδαίο μέλος της Φιλικής Εταιρείας, υπασπιστής του Αλέξανδρου Υψηλάντη, ο οποίος μύησε στο σκοπό της Εθνεγερσίας αξιωματούχους στη Συρία και την Αίγυπτο, τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κυπριανό και τους αρματολούς του Ολύμπου. Σε κάποια επιχείρηση προδόθηκε έξω από τη Νάουσα, καθώς γύριζε στο Μέτσοβο, και σκοτώθηκε.

Περίφημους οπλαρχηγούς και αρματολούς γέννησε η ελληνο-

βλαχική Σαμαρίνα, όπως τον οπλαρχηγό Φλώρο που θυσιάστηκε με το ελληνοβλαχικό σώμα του κατά την έξοδο του Μεσολογγίου στα 1826, το γιο του Γιάννη Φλώρο, ο οποίος έδρασε στην Ήπειρο κι έπεσε κι αυτός στο πεδίο της μάχης στην Πελοπόννησο και πάμπολλους άλλους, όπως το Γεώργιο Γιολδάση, το καπετάν Λεωνίδα Χατζημπύρα, τον Κούσιο Δεστούλη κ.ά.

Και μετά την εξέγερση του 1821, στην Κεντρική Μακεδονία τα ελληνοβλαχικά σώματα συνέχιζαν να καταδιώκουν αδιάκοπα τις τουρκικές δυνάμεις, με τις οποίες συμπλέκονταν σε αιματηρές συγκρούσεις. Ακόμα οι Ελληνόβλαχοι Ολύμπιοι οπλαρχηγοί που παρενοχλούσαν επίμονα τον τουρκικό στρατό, όχι μόνο στη γύρω περιοχή, αλλά και στα παράλια της Χαλκιδικής και του Θερμαϊκού - και ιδίως μετά την καταστολή του επαναστατικού κινήματος στην περιοχή του Ολύμπου και στη Νάουσα - καταδιώκονταν ανελέητα από το τέλος του 1830. Οι Τούρκοι μανιωδώς τους αναζητούσαν και τους θεωρούσαν ως υποκινητές επαναστατικών κινήματων στην περιοχή. Γνωστοί οπλαρχηγοί, μεταξύ των άλλων, ήταν ο Μιχαήλ Πιτσιάβας, ο Παναγιώτης Τσάρας, ο Διαμαντής Νικολάου κ.ά. Από το 1830-1840 οι Ελληνόβλαχοι οπλαρχηγοί δραστηριοποιήθηκαν εντονότερα, αλλά οι τουρκικές αρχές μπόρεσαν να τους εντοπίσουν και τελικά, στα 1838, δολοφόνησαν τον Πιτσιάβα, τον Γκουντρόβα και τους αδελφούς Κάπα.¹¹⁹

Και η περιοχή του Ασπροπόταμου ανάδειξε σπουδαίους Ελληνόβλαχους οπλαρχηγούς και αγωνιστές. Κορυφαίος εκπρόσωπός της ήταν ο στρατηγός Χατζηπέτρος Χριστόδουλος (1799-1869), φιλικός και μεγάλος πολέμαρχος από το Βιτέρνικο, ο οποίος εμπορεύτηκε στη Βιέννη και ήρθε σε επαφή με τα φιλελεύθερα μηνύματα της προοδευτικής Ευρώπης. Αγωνίστηκε σκληρά στην Ευρώπη για την προώθηση της ελληνικής υπόθεσης και μάλιστα συναντήθηκε με το Ναπολέοντα από τον οποίο ζήτησε την προσωπική του επέμβαση στα ελληνικά πράγματα.

Στον ελληνικό αγώνα ενεργοποιήθηκε έντονα και πήρε μέρος στα επαναστατικά κινήματα από την έναρξη του 1821 μέχρι το 1854, δίνοντας αποφασιστικές μάχες στον Ασπροπόταμο, στο Νιόκαστρο,

---

119. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)* - από τη γένεση του νεοελληνικού κράτους ως την απελευθέρωση, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 23-25.

στο Μεσολόγγι-Κλείσοβα, στην Αράχοβα, στο Τουρκοχώρι, στο Χαϊδάρι, στο Φάληρο (μαζί με το Γεώργιο Καραϊσκάκη, που ξεψύχησε στην αγκαλιά του), στην Πέτρα Βοιωτίας (μαζί με το Δημήτριο Υψηλάντη) και κυριάρχησε σ' όλη τη Θεσσαλία ως αρχηγός κατά τη Θεσσαλική Επανάσταση του 1854.¹²⁰ Ο Χατζηπέτρος Χριστόδουλος έφτασε μέχρι το βαθμό του Αντιστράτηγου και απόλαυσε πολλές τιμές για την προσφορά του στην Πατρίδα. Πέθανε ξαφνικά στις 30 Οκτωβρίου του 1869.¹²¹

Άλλο σπουδαίο ελληνοβλαχικό τέκνο του Ασπροπόταμου, ο Λιακατάς Γρηγόριος, οπλαρχηγός από το Κλεινοβό, πολέμησε ηρωικά στην πολιορκία του Μεσολογγίου, όπου και σκοτώθηκε στο προπύργιο του Ντολμά κατά την επίθεση των Τουρκοαιγυπτίων (28 Φεβρουαρίου 1826).¹²²

---

120. ΝΙΚ Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *Τ' ασπροπόταμο Πίνδου και ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος*, Θεσσαλονίκη 1992 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ), σσ. 33-59. - Στον εύρύτερο θεσσαλικό χώρο είχαμε και διάσπαρτες άλλες τοπικές εξεγέρσεις κατά των τουρκικών δυνάμεων. Για την αντίσταση και την επανάσταση των Ελληνοβλαχών στο Συρράκο και τους Καλαρύτες (στα βορειοδυτικά σύνορα με το βιλαέτι των Ιωαννίνων) στα 1821 βλ. στον ΚΩΣΤΑ ΒΛΑΧΟΥ, *Η επανάσταση Συρράκου-Καλαρυτών στα 1821*, "Ηπειρωτική Εστία" (ΗΕ) 20 (1971), σσ. 176/660-183/668

121. ΝΙΚ Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *έ.α.*, σσ. 78-87. Μαρμάρινη προτομή του Στρατηγού Χριστόδουλου Χατζηπέτρου στήθηκε το 1955 στα Τρίκαλα (Θεσσαλίας) και από τότε προς τιμήν του κάθε χρόνο οργανώνονται τα "Χατζηπέτρεια" με αθλητικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις.

122. Μαρμάρινη προτομή του οπλαρχηγού Γρηγορίου Λιακατά στήθηκε το 1926 στην πλατεία του δημαρχείου του Αιτωλικού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

**Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ
(1850-1913)**

I. Διοικητική διαίρεση και εθνολογική - γλωσσική σύνθεση του βαλκανικού χώρου - Ελληνοβλαχικοί οικισμοί

1. Στο χρονικό διάστημα από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι το 1913 - περίοδο που αρχίζει να μελετά αυτή η μελέτη από το δεύτερο κεφάλαιο και μετά - ο βαλκανικός χώρος των όμορων με την Ελλάδα χωρών που υπαγόταν στις ευρωπαϊκές περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας (η "Ρουμ-λουκ" - Ρούμελη για τους Τούρκους¹) και μέσα στα πλαίσια των Κεντρικών Χωρών της Χερσονήσου του Αίμου, ακολούθησε μια σειρά από μεταβολές στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα.

Στο κεντροδυτικό τμήμα της Μείζονος Μακεδονίας² κατά την περίοδο της Ανατολικής Κρίσης (1875-1880) αρχικά υπήρχαν δυο μεγάλες διοικητικές περιφέρειες - τα βιλαέτια - της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου.³ Στις αρχές όμως του 1877 και μέσα στις

---

1. DAKIN DOUGLAS, *British Sources concerning the Greek Struggle in Macedonia 1901-1909*, "Balkan Studies" 1 (1961), σσ. 3-4.

2. Για την ακριβή γεωγραφική έκταση της "μείζονος" Μακεδονίας βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 1-4 ("Βάνιας") - πρβλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, σ. 11 (ΙΜΧΑ).

3. Για τη διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας κατά την εποχή της Ανατολικής Κρίσης (1875-1880) βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 83-86 ("Μπαρμπουνάκης") - πρβλ. και ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΩΦΟΥ, *Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878 (Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επισκοπήσεως)*, Θεσσαλονίκη 1969 (όπου, στο τέλος του βιβλίου, σημείωμα για τα διοικητικά θέματα) - KRSTE BITOSKI, *Brojot i sostavot na naselenieto vo Bitolskeiot vilajet vo Krajot na XIX vek* (ο αριθμός και η σύνθεση του πληθυσμού στο βιλαέτι Μοναστηρίου στα τέλη του 19ου αιώνα), "Istorija" VI, αρ. 1 (1970), σ. 102 - LJUBIŠA ĐOKLESTIĆ, *Srpsko-Makedonskite odosi vo XIX-ot vek do 1897 godina* (Σερβομακεδονικές σχέσεις στο 19ο αι. ως το 1897), Σκόπια 1973, σσ. 16-18.

γενικότερες ρυθμίσεις των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων της Τουρκίας με την ανακήρυξη του τουρκικού συντάγματος, το σαντζάκι του Μοναστηρίου ενώθηκε με το βιλαέτι της Θεσσαλονίκης και τα σαντζάκια της Πρισρένης και των Σκοπίων ενσωματώθηκαν στο νέο βιλαέτι του Κοσόβου (Κοσσυφοπεδίου). Το γεγονός αυτό όμως προκάλεσε μεγάλα προβλήματα με τη ληστρική κάθοδο των μουσουλμάνων της Δίβρας (Βόρεια Αλβανία) και το 1877 έγιναν έντονες διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις για την ανασύσταση του βιλαετίου του Μοναστηρίου· ενέργειες οι οποίες ανάγκασαν την τουρκική διοίκηση να επαναφέρει το παλιό καθεστώς⁴ (βιλαέτια της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου). Τελικά η διοικητική οργάνωση της ευρύτερης Μακεδονίας σταθεροποιήθηκε και στις αρχές πλέον της δεκαετίας του 1880-1890 περιλάμβανε τρία βιλαέτια (της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και τμήμα του Κοσόβου) και το σαντζάκι των Σερβίων που αποτελούσε ξεχωριστή διοικητική και γεωγραφική περιφέρεια.

Στην Ήπειρο, μέχρι την εφαρμογή του νόμου "*Περί Βιλαετίων*" του 1864, το βιλαέτι των Ιωαννίνων διαιρούνταν σε τρία τμήματα (πασαλίκια), ενώ στα 1867 ενώθηκε μ' αυτό και ολόκληρη σχεδόν η Θεσσαλία (το σαντζάκι της Λάρισας) και έτσι το βιλαέτι των Ιωαννίνων διαιρούνταν σε πέντε σαντζάκια (των Ιωαννίνων, της Πρέβεζας, του Αργυροκάστρου, του Βερατίου και της Λάρισας) με 25 συνολικά καζάδες. Το 1881 όμως - μετά την προσαρτηση της Θεσσαλίας και της περιοχής της Άρτας στην Ελλάδα - το βιλαέτι των Ιωαννίνων πήρε την οριστική διοικητική μορφή και χωρίστηκε σε τέσσερα σαντζάκια (των Ιωαννίνων, της Πρέβεζας, του Αργυροκάστρου και του Βερατίου).⁵

Οι επανειλημμένες διοικητικές ανακατανομές και αναδιαρθρώσεις δεν παρατηρούνταν μόνο στις παραπάνω περιοχές, αλλά και σε

4. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), τομ. ΙΓ', Αθήνα 1977, σσ. 378-379 ("*Εκδοτική Αθηνών*").

5. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος, Θεσσαλονίκη* 1992, σ. 489 - "*Αφοί Κυριακίδη*" (Βιλαέτι Ιωαννίνων: α) Σαντζάκι Ιωαννίνων: καζάδες Ιωαννίνων, Μετσόβου, Κόνιτσας, Λεσκοβικίου, Φιλιατών, Παραμυθιάς, β) Σαντζάκι Πρέβεζας: καζάδες Πρέβεζας, Λούρου, Μαργαριτίου, γ) Σαντζάκι Αργυροκάστρου: καζάδες Αργυροκάστρου, Χιμάρας, Δέλβινου, Πωγωνίου, Τεπελενίου, Πρεμετής, δ) Σαντζάκι Βερατίου: καζάδες Βερατίου, Λιούσνας, Σκράπαρης, Αυλώνας).

ολόκληρο το βαλκανικό χώρο, όπου οργανώνονταν νέες διοικητικές περιφέρειες, καταργούνταν οι υφιστάμενες και πάλι αναδιαρθρώνονταν και ξανακαταργούνταν σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα.⁶ Αυτές βέβαια οι διοικητικές μεταβολές πρόδιναν την αδυναμία της τουρκικής ηγεσίας (της Υψηλής Πύλης), η οποία - κατά κύριο λόγο - δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει τη Μακεδονία ως ενιαία πολιτική και γεωγραφική ενότητα.⁷

Πάντως, στα χρονικά πλαίσια της εργασίας μας (1850-1913), όπου θα γίνονται αναφορές σε συγκεκριμένους τόπους και σε ευρύτερους χώρους και διοικητικές περιοχές (σε καζάδες, σαντζάκια και βιλαέτια) και για το μεγαλύτερο μέρος της (περίπου 1880-1913) ο βαλκανικός χώρος (των όμορων χωρών με τα βόρεια ελληνικά τμήματα) χωριζόταν σε έξι βιλαέτια: της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου, των Ιωαννίνων, της Σκόδρας, του Κοσόβου (Κοσσυφοπεδίου) και της Αδριανούπολης (Θράκη).

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε στη διοικητική διαίρεση του βιλαετίου Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και των Ιωαννίνων, καθώς επίσης και στο ανεξάρτητο σαντζάκι των Σερβίων και στο βιλαέτι του Κοσόβου (Κοσσυφοπεδίου) όπου - κυρίως - διαδραματιζόταν η ιδεολογική και η εκπαιδευτική δραστηριότητα των Ελληνόβλαχων.

Το βιλαέτι⁸ της Θεσσαλονίκης χωριζόταν σε τρία σαντζάκια: της Θεσσαλονίκης, των Σερρών και της Δράμας. Το σαντζάκι της Θεσσαλονίκης περιλάμβανε τους καζάδες Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικής, Αγίου Όρους, Αβρέτ Χισάρ, Στρώμνιτσας, Δοϊράνης, Βελεσών,

6. Για τις διοικητικές αναδιαρθρώσεις στη Μακεδονία βλ. και SKENDER RIZAJ, *Upravno-političke reforme v Makedoniji (Kosovskom, Bitolskom i Solunskom vilajetu 1875-1881)*, "Makedonija vo Istočnata Kriza" (Διοικητικές - πολιτικές μεταρρυθμίσεις στη Μακεδονία (στο βιλαέτι του Κοσόβου, του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης 1875-1881) "Η Μακεδονία κατά την περίοδο της Ανατολικής Κρίσης"), Σκόπια 1968, σσ. 166-185.

7. ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η Ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*, Ιωάννινα 1988, σ. 17 (διδασκτορική διατριβή-δακτυλογραφημένη έκδοση).

8 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 129 (Τα βιλαέτια (οι γενικές διοικήσεις) υποδιαιρούνταν σε σαντζάκια (υποδιοικήσεις-νομοί, με έδρα - στις πρωτεύουσές τους- του μοντεσαρίφη (διοικητή), τα οποία χωρίζονταν σε καζάδες (διαμερίσματα-επαρχίες).

Βοδενών, Βέροιας, Γιαντισών, Τίκφες και τα μουνιρλίγια Νάουσας, Γουμένισας και Λαγκαδά. Το σαντζάκι των Σερρών περιλάμβανε τους καζάδες Σερρών, Ζίχνας, Δεμίρ Χισάρ (Σιδηρόκαστρο), Πετριτσίου, Μελένικου, Νευροκοπίου και τα μουνιρλίγια Βροντούς, Νιγρίτας κ.ά. Το σαντζάκι Δράμας περιλάμβανε τους καζάδες Δράμας, Γενησέας, Καβάλας, Χρυσούπολης και Θάσου. Το βιλαέτι του Μοναστηρίου χωριζόταν σε τέσσερα σαντζάκια: του Μοναστηρίου, της Κοριτσάς, της Δίβρας και της Πρισερένης. Το σαντζάκι του Μοναστηρίου περιλάμβανε τους καζάδες Μοναστηρίου, Φλώρινας, Αχρίδας, Περλεπέ, Κιρτσόβου και τα μουνιρλίγια του Εξιού (Ξυνό Νερό), των Πρεσπών, της Ρέσνας και του Μοριχόβου. Το σαντζάκι της Κοριτσάς περιλάμβανε τους καζάδες Κοριτσάς, της Κολωνίας, του Σταρόβου, της Καστοριάς και τα μουνιρλίγια της Χρούπιστας (Άργος Ορεστικό), της Βίγλιστας και του Οπαρίου.⁹ Το σαντζάκι της Δίβρας περιλάμβανε τους καζάδες Δίβρας, Ματ, Ντόλνα, Ρέκας, Ντεμπρέι-Ζιρ. Το σαντζάκι της Πρισερένης αργότερα ενσωματώθηκε στο βιλαέτι των Σκοπίων ενώ - μετά το 1908 το βιλαέτι του Μοναστηρίου απόκτησε και πέμπτο σαντζάκι - του Ελβασάν, με τους καζάδες Ελβασάν, Γράμμοστας και Πεκίν.

Το βιλαέτι των Ιωαννίνων χωριζόταν σε τέσσερα σαντζάκια: των Ιωαννίνων, της Πρέβεζας, του Αργυροκάστρου και του Βερατίου. Το σαντζάκι των Ιωαννίνων περιλάμβανε τους καζάδες Ιωαννίνων, Λεσκοβικίου, Κόνιτσας, Φιλιατών, Μετσόβου και Παραμυθιάς. Το σαντζάκι της Πρέβεζας περιλάμβανε τους καζάδες Πρέβεζας, Λούρου και Μαργαριτίου. Το σαντζάκι του Αργυροκάστρου περιλάμβανε τους καζάδες Αργυροκάστρου, Χιμάρας, Πωγωνίου, Δέλβινου, Τεπελενίου και Πρεμετής. Το σαντζάκι του Βερατίου περιλάμβανε τους καζάδες Βερατίου, Λιούσνας, Σκράπαρης και Αυλώνας. Τέλος το ανεξάρτητο σαντζάκι των Σερβίων περιλάμβανε τους καζάδες Σερβίων, Κοζάνης, Καϊλαρίων (Πτολεμαΐδα), Γρεβενών, Δεσκάτης, Ανασελίτσας, Ελασσόνας, Κατερίνης και τα μουνιρλίγια της Σιάτιστας και της Βλάστης και το βιλαέτι του Κοσόβου (Κοσσυφοπέδιου - Σκοπίων) περιλάμβανε τα σαντζάκια Κοσόβου, Σένιτσας, Πρίστινας, Ιπέκ, Τασλιτζέ και Πρισερένης.¹⁰

9. ΑΥΕ (Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών), *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 28 Σεπτεμβρίου 1883, αρ. 1239

10. ΧΑΡΙΣΗ ΠΟΥΛΙΟΥ, *Διοικητική Διαίρεση της Μακεδονίας*, στο "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" 1911, σσ. 162-165 - D.M.

2. Όπως είδαμε παραπάνω, η διοικητική οργάνωση της ευρύτερης Μακεδονίας οριστικοποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας 1880-1890 και περιλάμβανε τελικά τρία βιλαέτια (της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και αρκετά μεγάλο τμήμα του Κοσόβου) και το ανεξάρτητο σαντζάκι των Σερβίων που αποτελούσε ξεχωριστή διοικητική και γεωγραφική περιφέρεια. Όλη αυτή η περιοχή κατοικούνταν από 3.000.000 περίπου κατοίκους και εθνολογικά περιλάμβανε Έλληνες (ελληνόφωνους - βλαχόφωνους - σλαβόφωνους και αλβανόφωνους), Μουσουλμάνους, Εβραίους, Βούλγαρους και Σέρβους (στο βιλαέτι Κοσόβου-Κοσσυφοπεδίου). Στην προσπάθεια των Ελλήνων προξένων της Μακεδονίας για να προσδιορίσουν εθνολογικά το γεωγραφικό χώρο της ελληνικής Μακεδονίας, σημαντική ήταν η πρόταση του Έλληνα πρόξενου της Θεσσαλονίκης Κ. Βατικιώτη προς την ελληνική κυβέρνηση, σύμφωνα με την οποία η Μακεδονία θα περιλάμβανε δυο αυτοτελείς ενότητες (βιλαέτια), από τις οποίες, με βάση τον πληθυσμό κάθε μιας, η βόρεια θα λάβαινε υπόψη το βουλγαρικό πληθυσμό και η νότια - η ελληνική - τον ελληνικό πληθυσμό.¹¹

Το σχέδιο Βατικιώτη που το δέχτηκε η ελληνική κυβέρνηση, αλλά τελικά δεν πραγματοποιήθηκε, αφού δεν εφαρμόστηκαν οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις στις ευρωπαϊκές επαρχίες της Τουρκίας¹², πρόβλεπε ότι το νότιο τμήμα (βιλαέτι) θα είχε πρωτεύουσα τη Θεσσαλονίκη και θα αποτελούνταν από δώδεκα σαντζάκια (Θεσσαλονίκης, Δράμας, Σερρών, Μοναστηρίου, Φλώρινας, Κοριτσάς, Κολωνίας, Ανασελίτσας, Καϊλαρίου (Πτολεμαΐδας), Κοζάνης, Σερβίων και Γρεβενών) και το ναχιγιέ Μοριχόβου. Σύμφωνα ακόμα με τα στατιστικά δεδομένα του προξενείου Θεσσαλονίκης η ελληνική Μακεδονία θα περιλάμβανε 1.560.000 κατοίκους (δε συμπεριλαμβανόταν η επαρχία Γρεβενών), από τους οποίους οι 445.000 ήταν Έλληνες, Ελληνόβλαχοι, αλβανόφωνοι Έλληνες και Αλβανοί, οι 429.000 σλαβόφωνοι, με ελληνική συνείδηση οι περισσότεροι, οι 623.000 Τούρκοι και οι 63.000 Εβραίοι.¹³

BRANCOFF, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 8-9

11. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΩΦΟΥ, *Ο Ελληνισμός στην περίοδο 1869-1881. Από το τέλος της Κοιτικής επαναστάσεως στην προσάρτηση της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1981, σσ. 150-151 (ανάτυπο από το ΙΓ' τόμο της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους - "Εκδοτική Αθηνών").

12. LUIGI VILLARI, *The Balkan Question*, London 1905, σσ. 108-110.

Εκτός από το σχέδιο Κ. Βατικιώτη, στις αρχές του 1884 ο Έλληνας πρόξενος της Θεσσαλονίκης Π. Λογοθέτης με υπόμνημά του έκανε πιο σαφή εθνολογικό προσδιορισμό του γεωγραφικού χώρου της ελληνικής Μακεδονίας, σύμφωνα με το οποίο χώριζε το χώρο της μείζονος Μακεδονίας στο βόρειο και νότιο τμήμα και καθόριζε με κάθε λεπτομέρεια τα εδαφικά τους όρια,¹⁴ ενώ υπολόγιζε τον πληθυσμό του νότιου - ελληνικού τμήματος - της ευρύτερης Μακεδονίας σε 1.073.000 Έλληνες, ελληνόφωνους, βλαχόφωνους, σλαβόφωνους, αλβανόφωνους, σε 565.000 Μουσουλμάνους, σε 190.000 Βούλγαρους, σε 20.000 Βουλγαρονίτες, σε 5.000 προτεστάντες Βούλγαρους, σε 85.000 Εβραίους και σε 16.000 ρουμανίζοντες.¹⁵

Πάντως, στις αρχές της δεκαετίας του 1880-1890 στο ανεξάρτητο σαντζάκι των Σερβίων κατοικούσαν 260.000 Έλληνες (235.000 ελληνόφωνοι Έλληνες και 25.000 περίπου Ελληνόβλαχοι και σλαβόφωνοι Έλληνες) και 90.000 Τούρκοι - συνολικά δηλαδή 350.000 και περιέχονταν σ' αυτό οχτώ καζάδες και δυο μουδιρλίκια,¹⁶ ενώ ο Ιωάννης Καλοσύπης (1886) στο "*γενικόν κατ' εθνότητος άθροισμα των κατοίκων της Μακεδονίας*" μάς δίνει "*ολικόν άθροισμα 1.688.500: 1) Έλληνες Μακεδόνες 957.000. 2) Μουσουλμάνοι 467.000. 3) Βούλγαροι 182.500. 4) Εβραίοι 69.500 και 5) Βλάχοι Ρουμάνοι 12.500*" (ρουμανίζοντες).¹⁷

Στα 1904, σύμφωνα με την επίσημη στατιστική του Χιλμή πασά,¹⁸ ο πληθυσμός των βιλαετίων της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου έφτανε συνολικά περίπου τους 1.848.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 754.000 ήταν μουσουλμάνοι, οι 577.000 Έλληνες, οι

13. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 24 Ιουνίου 1880, αρ. 684.

14. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 29 (ΙΜΧΑ).

15. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 8 Φεβρουαρίου 1884, αρ. 171.

16. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 28 Σεπτεμβρίου 1883, αρ. 1239.

17. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν.ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, *Μακεδονία. Ήτοι μελέτη οικονομική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886, σ. 69 (επανεκδοση "*Λέσχη του βιβλίου*" - Θεσσαλονίκη 1991).

18. Ο Χιλμή πασάς ήταν γενικός επιθεωρητής και επόπτευε τα βιλαέτια Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Κοσόβου (Σκοπίων).

400.000 Βούλγαροι, οι 43.400 ρουμανίζοντες, οι 12.200 Σέρβοι, οι 6.726 Τσιγγάνοι χριστιανοί, οι 54.000 Εβραίοι και 2.000 διάφοροι άλλοι.¹⁹

Για το βιλαέτι όμως της Θεσσαλονίκης και το βιλαέτι του Μοναστηρίου στα 1905 έχουμε αναλυτική "Ελληνική στατιστική του πληθυσμού της Μακεδονίας κατ' εθνότητας" του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών. Σύμφωνα με τη στατιστική αυτή: α) Στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης (και στα σαντζάκια Θεσσαλονίκης - Σερρών και Δράμας) κατοικούσαν 1.049.290 κάτοικοι, από τους οποίους οι 416.902 ήταν μουσουλμάνοι, οι 370.745 Έλληνες, οι 189.447 Βούλγαροι, οι 5.403 Βλάχοι ρουμανίζοντες, οι 1.375 Σέρβοι, οι 2.086 ουνίτες, οι 48.947 Εβραίοι, οι 8.911 Αθίγγανοι και 5.474 διαφόρων άλλων εθνοτήτων και β) Στο βιλαέτι του Μοναστηρίου (και στα σαντζάκια Μοναστηρίου, Σερβίων και Κοριτσάς) κατοικούσαν 662.317 κάτοικοι, από τους οποίους οι 217.115 ήταν μουσουλμάνοι, οι 279.964 Έλληνες, οι 142.715 Βούλγαροι, οι 6.650 Βλάχοι ρουμανίζοντες, οι 11.673 Σέρβοι, (ουνίτες δεν υπήρχαν), οι 4.200 Εβραίοι (Αθίγγανοι δεν υπήρχαν ούτε άλλων διαφόρων εθνοτήτων). Συνολικά δηλαδή και στα δυο βιλαέτια της Μακεδονίας (Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου) είχαμε: 1.711.607 κατοίκους, από τους οποίους οι 634.017 ήταν μουσουλμάνοι, οι 650.709 Έλληνες, οι 332.162 Βούλγαροι, οι 12.053 Βλάχοι ρουμανίζοντες, οι 13.048 Σέρβοι, οι 2.086 ουνίτες, οι 53.147 Εβραίοι, οι 8.911 Αθίγγανοι και 5.474 διαφόρων άλλων εθνοτήτων.²⁰

Τέλος, πέντε χρόνια αργότερα (1910), και για τα δυο πάλι βιλαέτια (της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου) έχουμε μια νέα "Ελληνική στατιστική του πληθυσμού της Μακεδονίας κατά εθνότητες" του ελληνικού προξενείου της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με την οποία παρατηρείται σχεδόν η ίδια πληθυσμιακή εθνολογική σύνθεση: Σύνολο 1.699.556 κάτοικοι (1.046.089 στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης και 653.467 στο βιλαέτι του Μοναστηρίου), από τους οποίους

---

19. V. COLOCOTRONIS, *La Macédoine et l' Hellénisme*, Etude Historique et Ethnologique, Paris 1919, σ. 606 (όπου και η στατιστική του Χιλμή πασά για τρία βιλαέτια της Μακεδονίας) - ANDRÉ BARRE, *L' Esclavage Blanc Arménie et Macédoine*, Paris χ.χ., σσ. 104-105 - ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία, Βιλαέτια Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου*, Αθήναι 1910, σσ. ε'-στ'.

20. ΑΥΕ, (προς το Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης), 24 Μαρτίου 1905, αρ. 1095, εμπιστευτικό.

οι 634.921 ήταν μουσουλμάνοι, οι 637.704 Έλληνες, οι 355.408 Βούλγαροι, οι 5.403 Βλάχοι ρουμανίζοντες, οι 1.375 βλαχόφωνοι σερβίζοντες, οι 2.086 ουνίτες, οι 531.000 Εβραίοι, οι 3.985 Αθίγαυοι, οι 100 καθολικοί και οι 5.474 από διάφορες άλλες εθνότητες.²¹

Διευκρινίζουμε εδώ ότι στις παραπάνω στατιστικές, αλλά και σε άλλες που θα μνημονεύονται στο εξής, όπου αναφέρονται ελληνικοί πληθυσμοί μέσα σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται και οι Ελληνόβλαχοι, αφού οι βλαχόφωνοι πληθυσμοί δε διαφοροποιούνται εθνολογικά και φυλετικά από τους ελληνόφωνους και δεν καταγράφονται σε ξεχωριστές στήλες, εκτός βέβαια αν κάτι τέτοιο γίνεται - και τότε το μόνο κριτήριο της διαφοροποίησης είναι η γλώσσα (η κουτσοβλαχική) που μιλούν - οπότε τότε τους αναφέρουμε ως Ελληνόβλαχους. Πάντως τα πληθυσμιακά στοιχεία των ελληνοβλαχικών οικισμών θα μας απασχολήσουν ιδιαίτερα στο τέταρτο κεφάλαιο, όπου θα ασχοληθούμε με την εκπαιδευτική τους οργάνωση και τη δυναμική τους στον πνευματικό χώρο και σε σχέση με αν οι οικισμοί έχουν μόνο βλαχόφωνους κατοίκους, ελληνόφωνους ή και ξενόφωνους με τους οποίους συμβιώνουν αρμονικά ή επέρχεται γλωσσικός και εκπαιδευτικός ανταγωνισμός μεταξύ αυτών και των προσηλυτισμένων γλωσσικά, αλλά και ιδεολογικά κατοίκων (η περίπτωση της ρουμανικής προπαγάνδας).

Επανερχόμενοι τώρα στην εθνολογική σύνθεση του ευρύτερου βαλκανικού χώρου, ο πληθυσμός του σαντζακίου Ιωαννίνων, σύμφωνα με στατιστική του Έλληνα πρόξενου των Ιωαννίνων, στα 1905 "ανέρχεται σε 33.224 οικογενείας, ήτοι ψυχάς 166.120, εξ ών χριστιανοί είναι 139.365".²² Κατά καζάδες είχαμε: α) Καζάς Ιωαννίνων 17.840 οικογένειες (16.770 χριστιανικές, 620 οθωμανικές, 450 ισραηλιτικές) με 89.200 ψυχές. Στο σημείο αυτό του εγγράφου του πρόξενου των Ιωαννίνων προς τον υπουργό των εξωτερικών (Α. Σκουζέ), χρήσιμη είναι η επισήμανση που αναφέρεται στο φρόνημα και τη γλώσσα των βλαχόφωνων του καζά των Ιωαννίνων - θέση η οποία επιβεβαιώνει την παραπάνω διευκρίνιση σχετικά με τον ταυτισμό των ελληνόφωνων και βλαχόφωνων Ελλήνων: "Σημαντικότερον γνώ-

21. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας* (βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 132-135, "Αφοί Κυριακίδη").

22. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 29 Ιανουαρίου 1905, αρ. 38 (σ. 22).

ρισμα του Καζά Ιωαννίνων είναι ότι οι κάτοικοι πάντες λαλούσι την ελληνικήν γλώσσαν ως μητρικήν, διότι και αι 2.176 χριστιανικαί οικογένειαι, αι σημειούμεναι εν τω πίνακι ως βλαχόφωνοι, όχι μόνον το φρόνημα έχουσιν ελληνικότατον και κατ' ουδέν των Ελληνοφώνων διαφέρουσι αλλά και την ελληνικήν λαλούσι μετά του οικογενειακού ελληνοβλαχικού γλωσσικού ιδιώματος. Μάλιστα υπάρχουσι χωρία ως λ.χ. το Γρεβενίτιον, Συρράκον, Παλαιοχώριον και άλλα, όπου η βλαχική τείνει να εξαλειφθή καθολοκληρίαν.²³ β) Καζας Μετσόβου 1.066 οικογένειες - όλες βλαχόφωνες και με ελληνική συνείδηση - με 5.330 ψυχές, γ) Καζάς Κόνιτσας 16.080 ψυχές (χωρίς κανένα τουρκικό χωριό, όπως και στους προηγούμενους καζάδες - από τους 16.080 κατοίκους οι 260 τουρκικές οικογένειες στην πόλη της Κόνιτσας μιλούν την ελληνική, οι 745 βλαχόφωνες οικογένειες και οι 43 αλβανόφωνες μιλούν την ελληνική και έχουν ελληνικό φρόνημα), δ) Καζάς Λεσκοβικίου 2.946 οικογένειες με 14.730 ψυχές (αλβανόφωνοι - με πλειοψηφία το χριστιανικό πληθυσμό, ανάμεσα στον οποίο υπερέχουν οι ελληνόφωνοι με ελληνικό φρόνημα), ε) Καζάς Φιλιατών 5.336 οικογένειες με 26.680 ψυχές (στην πλειοψηφία χριστιανοί ελληνόγλωσσοι - ανάμεσά τους και 26 βλαχόφωνες οικογένειες και 45 αλβανόφωνες που μιλούν και την ελληνική), και στ) Καζάς Παραμυθιάς 2.820 οικογένειες με 14.100 ψυχές (απ' αυτούς 880 μουσουλμανικές οικογένειες Αλβανών - ανάμεσά τους 350 ελληνόφωνες - ενώ από το χριστιανικό πληθυσμό μόνο το ένα πέμπτο είναι αλβανόφωνο, που όμως και αυτό γνωρίζει και την ελληνική).²⁴

Σύμφωνα με τουρκική στατιστική του 1908 στην Ήπειρο²⁵ κατοικούσαν 326.778 χριστιανοί ορθόδοξοι, 174.602 μουσουλμάνοι, 7.064 Αθίγγανοι και 5.106 Εβραίοι. Συγκεκριμένα στο σαντζάκι των Ιωαννίνων 110.880 ελληνόφωνοι, 20.035 βλαχόφωνοι και 8.450 αλ-

23. ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 29 Ιανουαρίου 1905, αρ. 38 (σσ 2-3).

24. ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 29 Ιανουαρίου 1905, αρ. 38 (σσ 4-7).

25. "Με τον όρο "Ήπειρος" εννοούνταν την εποχή εκείνη ολόκληρο το γεωγραφικό τμήμα, που περικλειόταν από τα Ακροκεραύνια, την οροσειρά της Πίνδου, τον Αμβρακικό και το Ιόνιο πέλαγος, και υποδιαιρούνταν στα σαντζάκια Αργυροκάστρου, Ιωαννίνων, Πρεβέζης και Ρεσσαδιέ - Ηγουμενίτσας" (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΛΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 25).

βανόφωνοι, στο σαντζάκι Πρέβεζας 26.938 ελληνόφωνοι, 10.545 αλβανόφωνοι, κανένας βλαχόφωνος και στο σαντζάκι Αργυροκάστρου 45.548 ελληνόφωνοι, 2.612 βλαχόφωνοι και 31.256 αλβανόφωνοι. Την ίδια χρονιά, στο έργο του Giovanni Amadori-Virgilji δημοσιεύτηκε η στατιστική του Instituto Geografico de Agostini της Ρώμης (του 1907), σύμφωνα με την οποία στους καζάδες Ιωαννίνων, Πρέβεζας, Αργυροκάστρου, Κοριτσάς και Κολωνίας ζούσαν 452.000 ψυχές (297.000 χριστιανοί και 155.000 μουσουλμάνοι). Η συντριπτική υπεροχή του ελληνικού πληθυσμού της Ηπείρου φανερώνεται και στα χρόνια γύρω από την απελευθέρωσή της (1913), σύμφωνα με τις ξένες μαρτυρίες, όπως του Charles Vellay, ο οποίος υπολόγιζε τον πληθυσμό της σε 550.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 300.000 ήταν Έλληνες - ποσοστό δηλαδή 55-60% - οι 210.000 Αλβανοί, οι 25.000 Βλάχοι, οι 20.000 Τούρκοι και οι 3.000 Εβραίοι.²⁶

Η εθνολογική σύνθεση της Βόρειας Ηπείρου, σύμφωνα με το "Γενικό Στρατηγείον Ελληνικού στρατού" που στα 1913 κατάρτισε τον εθνογραφικό χάρτη της, αποτελούνταν από 228.422 κατοίκους, από τους οποίους οι 116.888 (51,1%) ήταν Έλληνες και οι 111.534 Αλβανοί (48,9%). Την εποχή αυτή η Βόρειος Ήπειρος αποτελούνταν από τις διοικήσεις: α) Κοριτσάς: με τρεις καζάδες (Κοριτσάς-Σταρόβου-Κολωνίας) και 233 πόλεις και χωριά, όπου ζούσαν 44.468 Έλληνες και 53.684 Αλβανοί, β) Αργυροκάστρου: με έξι καζάδες (Αργυροκάστρου-Χιμάρας-Δελβίνου-Λεσκοβικίου-Τεπελενίου-Πρεμετής) και 323 πόλεις και χωριά, όπου ζούσαν 66.870 Έλληνες και 53.500 Αλβανοί, και γ) Ιωαννίνων (τμήμα της): με τις περιοχές Πωγωνίου και Φιλιατών και 13 πόλεις και χωριά, όπου ζούσαν 5.550 Έλληνες και 4.350 Αλβανοί. Πάντως η ακμαιότατη παρουσία των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου ήταν ακόμα πιο συντριπτική στο νότιο τμήμα της, όπου ανερχόταν στο 58,1% του συνολικού της πληθυσμού.²⁷

Τέλος και για να ολοκληρώσουμε τη συνοπτική εικόνα πάνω στην εθνολογική σύνθεση του (όμορου με την Ελλάδα) βαλκανικού χώρου, στις αρχές του 1878 ο εθνολογικός χάρτης της Θράκης -

26. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., ("Ήπειρος"), σ. 483.

27. RENÉ PUAUX, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ. - "Τροχαλία" (εσωτερική θήκη οπισθόφυλλου - όπου και χάρτης και έντυπο του Γενικού Στρατηγείου Ελληνικού Στρατού (1919) με εθνογραφικά στοιχεία για τη Βόρειο Ήπειρο).

σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα του Πατριαρχείου - εμφάνιζε ακμαιότατο ελληνικό πληθυσμό περίπου 900.000 στις διάφορες εκκλησιαστικές της περιφέρειες (Μεσημβρίας, Αγχιάλου, Σωζοαγαθουπόλεως, Βιζύης, Δέρκων, Ηράκλειας, Μετρών, Μυριοφύτου, Καλλιπόλεως, Γάνου και Χώρας, Σηλύβριας, Αίνου, Διδυμοτείχου, Λυτίτσας, Αδριανουπόλεως, Φιλιππουπόλεως, Μαρωνείας, Βάρνας και Κωνσταντινουπόλεως).²⁸ Αργότερα, γύρω στα 1906, στις στατιστικές του βιλαετίου της Αδριανούπολης σε ένα σύνολο 1.030.000 κατοίκων οι 510.000 ήταν Τούρκοι, οι 365.000 Έλληνες (στη συντριπτική πλειοψηφία τους ελληνόφωνοι - μόνο 35.000 ήταν ξενόφωνοι), οι 110.000 Βούλγαροι και οι 45.000 Εβραίοι και Βούλγαροι. Στα ίδια χρόνια ακόμα, σε υπόμνημα που υπόβαλε το Πατριαρχείο προς τις τουρκικές αρχές (13/26 Ιουλίου 1906) οι Έλληνες της Βουλγαρίας και της Ανατολικής Ρουμελίας ανέρχονταν στους 100.000.²⁹

3. Η γλωσσική σύνθεση του βαλκανικού χώρου που εξετάζουμε εδώ και σχετίζεται με τις ιδιαίτερες γλώσσες των χριστιανών κατοίκων της (ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι, σλαβόφωνοι και αλβανόφωνοι) είναι πολύμορφη και πολυσήμαντη και αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία των εθνικών και προπαγανδιστικών κινήσεων. Έτσι το κριτήριο της γλώσσας προστέθηκε στην ιδιάζουσα εθνολογική σύσταση του ευρύτερου χώρου, στις εμφανιζόμενες νεοεθνικές κινήσεις που προσπαθούσαν με τον προσηλυτισμό και τις προπαγανδιστικές διεισδύσεις να εμποδίσουν νέες εθνικές βλέψεις και πεποιθήσεις και στο κριτήριο της θρησκείας και της παιδείας και έτσι, ενώ το καθένα απ' αυτά αδυνατούσε να προσδιορίσει με επιτυχία και την εθνική σύνθεση των κατοίκων, μπόρεσαν όμως από κοινού να δημιουργήσουν προβλήματα και καταστάσεις με οδυνηρά - πρόσκαιρα ή και μονιμότερα - επακόλουθα. Έτσι με αφορμή, κυρίως, τη γλώσσα των συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων εγέρθηκαν και συγκεκριμένες εδαφικές, εθνικές και ιδεολογικές αξιώσεις και ροπές και έδρασαν - με περισσότερη ένταση στη Μακεδονία - διάφορες εθνικές και προπαγανδιστικές κινήσεις (βουλγαρική, αλ-

28. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ. *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 166

29. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.* ("Θράκη"), σ. 210.

βανική, σερβική, ρουμανική, καθολική, προτεσταντική).

Ανάλογα με τη γλωσσική διαστρωμάτωση και την εθνολογική τους σύνθεση οι χριστιανικοί λαοί της ευρύτερης Μακεδονίας - η οποία κάλυπτε το σημαντικότερο βαλκανικό τμήμα όπου παρακολουθούμε τις δραστηριότητες του ελληνοβλαχικού στοιχείου - χωρίζονταν σε διάφορες γλωσσικές περιοχές που αναφέρονταν σε συγκεκριμένους γεωγραφικούς χώρους. Σύμφωνα με τον καθηγητή Κωνσταντίνο Βακαλόπουλο αυτές οι "γλωσσικές ζώνες" ήταν τρεις. Στη βόρεια ζώνη (από τις οροσειρές Σαρ-Σκάρδου και Ρίλας ως τη γραμμή Αχρίδας, Μοναστηρίου-Στρώμνιτσας (βόρεια), μέχρι το Μελένικο και το Νευροκόπι) μιλιόταν ένα γλωσσικό ιδίωμα συγγενές με τα βουλγαρικά, από σλαβόφωνους πληθυσμούς, οι οποίοι στρατολογήθηκαν στη βουλγαρική εθνική κίνηση και στη βουλγαρική Εξαρχία (1870). Στη μεσαία ζώνη (από τη γραμμή Αχρίδας, Κρούσοβου, Περλεπέ (νότια), Μοναστηρίου (βόρεια) μέχρι το Νέστοπεριλαμβάνοντας τις πόλεις Στρώμνιτσα, Πετρίτσι, Μελένικο και Νευροκόπι - ως τη γραμμή Γράμμου, καζά Καστοριάς (στο μισό της έκτασής του), Φλώρινας και Έδεσσας (νότια) μέχρι τα βόρεια της Κοζάνης, της Θεσσαλονίκης, των Σερρών και της Δράμας) κατοικούσαν ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι, σλαβόφωνοι και αλβανόφωνοι πληθυσμοί οι οποίοι, κατά το μεγαλύτερο μέρος τους είχαν ελληνική συνείδηση³⁰ και αγωνίστηκαν για την κατοχή των ελληνικών σχολείων και των εκκλησιών. Στη νότια ζώνη (από τη γραμμή Πίνδου, Καστοριάς, Βέροιας-Θεσσαλονίκης (βόρεια) μέχρι τις Σέρρες και τη Δράμα ως τα θεσσαλικά σύνορα) κατοικούσαν κυρίως Ελληνόφωνοι πληθυσμοί με καθαρά ελληνική συνείδηση.

Εάν θέλουμε τώρα να θεωρήσουμε συνολικά την εθνολογική και γλωσσική σύνθεση - έτσι όπως παρουσιάστηκε παραπάνω - του ευρύτερου βαλκανικού χώρου και πιο συγκεκριμένα της Μείζονος Μακεδονίας κατά το τέλος του 19ου αιώνα, παρατηρούμε πως αυτή αποτελούνταν από ένα ανακάτωμα φυλών και γλωσσών που τιθασευόταν από τους Έλληνες, όχι μόνο τους καθαρά ελληνόφωνους, αλλά και τους ξενόφωνους (βλαχόφωνοι, σλαβόφωνοι, αλβανόφωνοι

---

30. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΩΦΟΥ, *Αγώνες για την απελευθέρωση 1830-1912*, στη "Μακεδονία, 4 000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού", Αθήνα 1982, σ. 452 ("Εκδοτική Αθηνών") - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 20 (ΙΜΧΑ).

κ.ά.), οι οποίοι με όλη την ιδεολογική και εκπαιδευτική τους φιλοσοφία αγωνίζονταν για τη συνολική ελληνική εθνική συνείδηση. Χαρακτηριστική επιβεβαίωση αυτής της πραγματικότητας παραθέτουμε με το κείμενο του Ιωάννη Καλοστύπη (1888): *"Εν τω συμφυρμώ των πολυωνύμων φυλών και γλωσσών της Μακεδονίας απαντώσι πλην των καθαρώς Ελληνοφώνων και κοινότητες Βλαχόφωνοι (Κρούσοβου, Μεγάροβου κ.λ.), Αλβανόφωνοι (Κορυτσά κ.λ.), Βουλγαρόφωνοι (Βοδενά, Στρώμνιτσα) και Τουρκόφωνοι έτι, ως το παρά τας Σέρρας Ζελάχοβον, ένθα οι κάτοικοι, Έλληνες όντες, λαλούσιν εν τη οικογενεία την τουρκικήν. Οι κάτοικοι των κοινοτήτων τούτων ελληνικά φρονούσιν, ελληνιστί σπουδάζουσιν, ελληνιστί ούτως ειπεύν αισθάνονται. Αι κοινότητες αύται θεωρούσιν εαυτάς ελληνικάς· απόδειξις αι σχολαί, η εκκλησία, αι ιδέαι, τα αισθήματα, μάλιστα δε πάντως αι αείμνηστοι διαμαρτυρίαί κατά της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, ουδείς δ' έχει το δικαίωμα ν' αποσπάσει βιαίως αυτάς από της ελληνικής φυλής."*³¹

4.1. Στο εισαγωγικό κεφάλαιο εντοπίστηκαν οι περιοχές όπου γεννήθηκε η κουτσοβλαχική γλώσσα και δημιουργήθηκαν οι πρώτοι κουτσοβλαχικοί οικισμοί στα πλαίσια των ρωμαϊκών τετραρχιών, όπως επίσης και οι κουτσοβλαχικές (ελληνοβλαχικές) περιοχές και οι οικισμοί στα βυζαντινά χρόνια και στους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, οι οποίοι είναι γνωστοί σε μας από τις ιστορικές πηγές. Ακόμα, στο πρώτο κεφάλαιο δόθηκαν περισσότερα και πιο συγκεκριμένα στοιχεία για τους ελληνοβλαχικούς οικισμούς και τις μετακινήσεις των Ελληνόβλαχων μέσα στο ανεμπόδιστο και φιλελεύθερο καθεστώς που δημιουργήθηκε στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς (1718). Στα χρόνια που εξετάζουμε τώρα (1850-1913), τα βιβλιογραφικά και αρχειακά στοιχεία είναι ακόμα πλουσιότερα, γεγονός που μας δίνει μια τελειότερη και πιο ολοκληρωμένη αντίληψη για τη χωροθέτηση των ελληνοβλαχικών οικισμών.

Οι ελληνοβλαχικοί (βλαχόφωνοι) πληθυσμοί του όμορου με την Ελλάδα βαλκανικού χώρου εντοπίζονταν σε συμπαγείς μάζες και

---

31. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, *Μακεδονία Έτοι μελέτη οικονομική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886, σ. 68.

οικισμούς στη Βορειοδυτική κυρίως Μακεδονία (στο βιλαέτι του Μοναστηρίου) και στο νότιο τμήμα της (στα σύνορα του βιλαετίου των Ιωαννίνων με τη Θεσσαλία - περιοχή Μετσόβου - Καλαρρυτών) και μεμονωμένα στην Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία (στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης), στη Θεσσαλία, στην Ήπειρο (Νότια και Βόρεια - στο βιλαέτι των Ιωαννίνων), στην Αλβανία (στο βιλαέτι της Σκόδρας), στο βιλαέτι του Κοσόβου (Κοσσυφοπεδίου - Σκοπίων) και στη Σερβία, στη Βουλγαρία, στην Ανατολική Ρουμελία και στη Θράκη (στο βιλαέτι της Αδριανούπολης - ελάχιστοι).

Συγκεκριμένα στη Βορειοδυτική Μακεδονία (στους καζάδες Περλεπέ, Μοναστηρίου, Φλώρινας, Γρεβενών, Καστοριάς, Πάικου, Αλμωπίας και Βερμίου-Πιερίων στα νοτιότερα τμήματά της) κατοικούσε το συμπαγέστερο και οικονομικά ισχυρότερο βλαχόφωνο στοιχείο σε μεγάλα και μικρά αστικά κέντρα, όπως στο Κρούσοβο, το Μοναστήρι, το Μεγάροβο, το Τίρνοβο, τη Νιζόπολη, τη Μηλόβιστα, το Γκόπεσι, τη Ρέσνα, τη Στρούγγα, τον Περλεπέ, το Γιαγκοβέτσι, την Άνω και Κάτω Μπεάλα, την Αχρίδα, το Πόγραδετς, την Κοριτσά, τη Χρούπιστα (Άργος Ορεστικό), το Πισοδέρι, την Μπελκαμένη (Δροσοπηγή), τη Φλώρινα, την Κλεισούρα (Βλακοκλεισούρα), τη Νέβεσκα (Νυμφαίο), το Μπλάτσι (Βλάστη), τη Μοσχόπολη, τη Σίπισκα, τη Γράμμοστα (Γράμμος), το Ντένισκο (Αετομηλίτσα), τη Φούρκα, τη Σαμαρίνα, τη Σμίξη, την Αβδέλα, τα Ζαγοροχώρια (Βωβούσα, Λάκα, Παλιοχώρι, Ντομπρίνοβο, Λεσνίτσα), το Βλαχολίβαδο, τη Φτέρη, τον Κοκκινοπλό κ.ά.

Στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία (στους καζάδες Βέροιας, Βοδενών, Σερρών και Δράμας και στην οροσειρά της Καρατζόβας και των Βελεσών) ελληνοβλαχικοί πληθυσμοί κατοικούσαν στη Βέροια και στους γύρω θερινούς συνοικισμούς της, στα λεγόμενα Καλύβια (στα χωριά Σέλι, Καστανιά, Δόλιανη (Κουμαριά), Ξηρολίβαδο και Ράνκο Σέλι), στη Νάουσα, στη Γραμματίκοβα (Άνω Γραμματικό), στην Έδεσσα, στη Φέτιστα³² κ.α. Στην περιοχή της Καρατζόβας-Αλμωπίας (στα Μόγλενα) Ελληνόβλαχοι ζούσαν στα χωριά Μπερίσλαβ (Περίκλεια), Χούμα, Κούπα, Κοντσικό (Γαλατινή), Λούμνιτσα (Σκρα), Όσσιανη (Αρχάγγελοι), Λούγουντσα (Λα-

---

32. ΙΑΜ/ΓΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας / Γενική Διοίκηση Μακεδονίας), φάκ. 53 - Πίνακας στατιστικός του πληθυσμού της επαρχίας Βοδενών-1911. (Σύμφωνα με τον πίνακα στη Φέτιστα κατοικούσαν μόνο βλαχόφωνοι Έλληνες: "αριθμός οικιών 74, άρρενες 224, θήλειες 290· το όλον 514").

γκάδια) και Σερμενίν, πιο πάνω στη Γευγελή,³³ στη Στρώμιτσα και δυτικότερα στην περιοχή των Σερρών στην Αλιστράτη, στα Άνω και Κάτω Πορροία - στο Μπέλεσι, στο Δεμίρ Χισάρ (Σιδηρόκαστρο) και αρκετά βόρεια - γύρω από την οροσειρά του Όρβηλου (το όρος Περίμ) στο Μελένικο και το Νευροκόπι όπου (στο νοτιότερο τμήμα του προς την περιοχή της Δράμας) υπήρχαν τα ελληνοβλαχικά χωριά Στάριστα (Περιθώρι) και το Παπάς - Τσαίρ (θερινός οικισμός). Τέλος οι Ελληνόβλαχοι έφτασαν στα Βελεσά, στη νότια Χαλκιδική, όπου εγκαταστάθηκαν σε μικροοικισμούς στον καζά της Κασσάνδρας και στο δυτικότερο τμήμα, στην πόλη της Καβάλας.

Στην Ήπειρο (βιλαέτι Ιωαννίνων) είχαμε τα σπουδαία ελληνοβλαχικά κέντρα, όπως το Μέτσοβο, τη Μηλιά, την Κρασιά, την Καστανιά, το Συρράκο - δίπλα στη συνοριακή γραμμή με τη Θεσσαλία³⁴ - το Μαλακάσι, το Χαλίκι, τους Καλαρρύτες, το Γαρδίκι και ανατολικότερα τη Κουτσούφλιανη (Παναγιά), τη Γουδοβάσδα (Καλομοίρα), το Ματονέρι, το Αμάραντο, το Βιτέρνικο, το Περούλι (περιοχή ορεινής Καλαμπάκας και Ασπροποτάμου),³⁵ ενώ έφταναν μέχρι την περιοχή της Λάρισας, του Συκουρίου (Τόιβασι (Καλοχώρι), Σουφλάρι)³⁶ και της Λαμίας.

Διάσπαρτοι ελληνοβλαχικοί οικισμοί υπήρχαν στα δυτικά, από την Ακαρνανία ακόμα (Κουτσομπίνα, Σουροβέλι - χειμερινοί οικισμοί), μετά ανεβαίνοντας βόρεια στην Ήπειρο (καζάς Κοριτσάς, επαρχία Βελεγράδων κ.α.), στην Αλβανία (βιλαέτι Σκόδρας, επαρχία Δυρραχίου κ.α. - Λούνκα, Νικολίτσα, Λινοτόπι, Νίτσα, Φράσάρι κ.ά.), στη συνέχεια προς τα ανατολικά στα Σκόπια, στη Σερβία (Νίτσα, Βελιγράδι, Βράνια), στη Βουλγαρία (Σόφια), στην Ανατο-

33. IAM/ΓΔΜ, φάκ. 44 - Στατιστικός εθνολογικός πίνακας καζά Γευγελής. (Στον πίνακα - σχολ. έτους 1908-1909 - αναφέρονται Βλαχόφωνοι (Ρωμάνοι) στους οικισμούς: Γευγελή 30 ψυχές (6 οικογένειες), Κούπα 190 (38), Λούγουντσα 361 (60), Λούμνιτσα 540 (100) και Μπέρισλαβ 108 (19).

34. Πληροφορίες για βλαχόφωνα χωριά της Θεσσαλίας, κοντά στη συνοριακή γραμμή με την Ήπειρο (όπως το Χαλίκι, το Γαρδίκι, το Μαλακάσι κ.ά.), βλ. ΛΕΟΝ ΗΕΥΖΕΥ, *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, Θεσσαλονίκη 1991, *passim* ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ).

35. ΛΕΟΝ ΗΕΥΖΕΥ, *έ.α.*, σ. 130 - ΑΝΤΩΝΗ Δ. ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΚΗ, *Αυθεντικές ιστορίες παραφυσικών φαινομένων από την Πίνδο*, Αθήνα 1983, σ. 124.

36. ALAN J.B. WACE-MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 261 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ).

λική Ρουμελία (Τατάρ Παζαρτζίκ-Φιλιπούπολη) και τέλος στη Θράκη (βιλαέτι της Αδριανούπολης-Σουφλί, Αδριανούπολη, Κωνσταντινούπολη).³⁷

4.2. Στις αρχειακές πηγές που ερευνήθηκαν επισημάνθηκαν ενδιαφέροντα στοιχεία για τους τόπους διαμονής, όπως επίσης και για την πληθυσμιακή δύναμη των Ελληνόβλαχων. Άλλα στοιχεία απ' αυτά βρίσκονται σε συνολικούς εθνολογικούς στατιστικούς πίνακες διαφόρων περιοχών, ενώ άλλα προέρχονται από ανεξάρτητους στατιστικούς πίνακες και καταστάσεις που αναφέρονται σε ένα σύνολο ελληνοβλαχικών χωριών συγκεκριμένων γεωγραφικών περιοχών. Πάντως πρέπει να τονιστεί για άλλη μια φορά ότι στους περισσότερους εθνολογικούς πίνακες οι Ελληνόβλαχοι δεν καταχωρούνται σε ξεχωριστές στήλες, αλλά υπολογίζονται μαζί με τους Έλληνες.

Μελετώντας τώρα τις συγκεκριμένες αρχειακές αναφορές στις ελληνοβλαχικές κοινότητες, τις κατατάσσουμε σε δυο κατηγορίες: Αυτές που πληροφορούν για τους μόνιμους ελληνοβλαχικούς οικισμούς και αυτές που αναφέρονται στις εποχιακές διαμονές τους. Στην πρώτη κατηγορία για παράδειγμα και για να εμπλουτίσουμε τις πληροφορίες μας, αναφερόμαστε στη "*Στατιστική βλαχοφώνων χωριών Σαντζακίου Ιωαννίνων*",³⁸ όπου καταγράφονται 4.324 ελλη-

---

37. Για τους Ελληνόβλαχους της Βουλγαρίας (και της Ανατολικής Ρουμελίας) και του βιλαετίου της Αδριανούπολης, μέχρι και την Κωνσταντινούπολη οι ALAN J.B. WACE - MAURICE S. THOMPSON (έ.α. σ. 221) γράφουν: "*Στη Βουλγαρία η πιο σπουδαία αποικία τους είναι στη Σόφια την ίδια, όπου το μισό εμπόριο λέγεται ότι βρίσκεται στα χέρια των Ισπανοεβραίων. Υπάρχουν επίσης βλάχικες αποικίες σε άλλες βουλγάρικες πόλεις, όπως στο Τατάρ Παζαρτζίκ και στη Φιλιπούπολη και είναι αξιοσημείωτο ότι τα βουλγαρικά εμπορικά ιδρύματα, όπως είναι η Βουλγαρική Εθνική Τράπεζα, στρατολογούν το προσωπικό τους μεταξύ των νέων που εκπαιδεύτηκαν στη Ρουμανική Εμπορική Σχολή της Θεσσαλονίκης. Το κύριο σημείο ενδιαφέροντος της βλάχικης παροικίας στη Σόφια είναι ότι είναι το αποτέλεσμα αυτού που θα μπορούσε να ονομασθεί δευτερεύουσα μετανάστευση. Οι Βλάχοι της Σόφιας έχουν έλθει κυρίως από το Μοναστήρι, το Κρούσοβο και το Μεγάροβο κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριάντα ετών και, όπως έχουμε ιδεί, ο όγκος των Βλάχων της περιοχής Μοναστηρίου ήταν πρόσφυγες από την Πίνδο, τον Γράμμο ή τη Μοσχόπολη. Η πιο ανατολική βλάχικη παροικία για την οποία μάθαμε, εκτός από εκείνη της Κωνσταντινούπολης, βρίσκεται στο Σουφλί, στο σιδηρόδρομο, λίγο πιο νότια από το Διδυμότειχο, όπου εγκαταστάθηκε μια ομάδα περιπλανώμενων από τη Λάκα*".

νοβλαχικές οικίες και 21.880 Ελληνόβλαχοι κάτοικοι στα 35 χωριά των 6 καζάδων του σαντζακίου Ιωαννίνων (καζάς Ιωαννίνων: 10 χωριά, 2.136 οικίες, 10.680 κάτοικοι - καζάς Μετσόβου: 5 χωριά, 1.066 οικίες, 5.335 κάτοικοι - καζάς Κόνιτσας: 5 χωριά, 675 οικίες, 3.380 κάτοικοι - καζάς Πρέβεζας: ένας οικισμός με 150 κατοίκους - καζάς Αργυροκάστρου: ένα χωριό, 200 οικίες, 1.100 κάτοικοι - καζάς Πρεμετής: 13 χωριά, 247 οικίες, 1.235 κάτοικοι). Ένας άλλος πίνακας του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας (IAM), μάς παρουσιάζει τους Ελληνόβλαχους (Ρουμούνους, όπως τους αποκαλεί) έξι χωριών της περιφέρειας Νότιας στα πλαίσια της εθνολογικής στατιστικής των κατοίκων της περιοχής (5.742 Ελληνόβλαχοι-Ρουμούνου: 780 στη Λούγουντσα, 625 στην Όσσιανη, 360 στη Χούμα, 375 στην Κούπα, 502 στο Λέσκοβο και 3.100 στα Μεγάλα Λιβάδια).³⁹

Στη δεύτερη κατηγορία αναφερόμαστε σε έναν πίνακα του πληθυσμού της υποδιοίκησης Κατερίνης του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας (IAM), όπου ανάμεσα στις 40 κωμοπόλεις και χωριά επισημαίνονται 10 οικισμοί στους οποίους διέμεναν Ελληνόβλαχοι (βλαχοποιμένες) κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών (στον Αγιάνη, στη Βρυάζα, στην Κατερίνη, στο Κολοκούρι, στην Κουντουριώτισσα, στο Κύτρος, στον Κορινό, στον Καταχά, στο Λιμπάνοβο (Αιγίνιο) και στην Παλιονεσπάνη).⁴⁰ Στον πίνακα αυτόν καταφαίνεται και η συντριπτικότητα υπεροχή του ορθόδοξου πληθυσμού της υποδιοίκησης Κατερίνης έναντι του ελάχιστου μωαμεθανικού (στο σύνολο των 26.232 κατοίκων οι 22.865 ήταν ορθόδοξοι, ενώ μόνο οι 3.367 ήταν μωαμεθανοί). Ακόμα, δίνοντας και ένα παράδειγμα της προσωρινής διαμονής των Ελληνόβλαχων κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών, αναφερόμαστε σε έναν πίνακα της επιθεώρησης των Δημοτικών Σχολείων Βεροίας, όπου παραπλεύρως των 13 "*προς εξέτασιν υπολειπομένων συνοικισμών της εκπαιδευτικής περιφέρειας Βεροίας*", και στη στήλη των παρατηρήσεων δίνεται η πληροφορία: "*Εις ωρισμένας εποχάς κατοικούνται και αι εξής θέσεις: Μαρούσια, Ξηρολίβαδον, Άνω Σέλι, Κάτω Σέλι, Ζαρκόβιανη, Καστα-*

38. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1910 (χωρίς ημερομηνία και αριθμό εγγράφου): Στατιστική βλαχόφωνων χωριών σαντζακίου Ιωαννίνων.

39. IAM/ΓΑΜ, φάκ. 53 - "*Πίναξ εμφανίων τα εις την περιφέρειαν Νότιας υπαγόμενα χωρία*", 19 Ιανουαρίου 1913.

40. IAM/ΓΑΜ, φάκ. 54 - "*Πίναξ του πληθυσμού της υποδιοικήσεως Κατερίνης*", 16 Αυγούστου 1913.

νιά, Κωστοχώριον, Καρατσαλή και Καλύβια Σπουρλίτας. Σημείωση: Αι άνω θέσεις κατοικούνται υπό Κουτσοβλάχων κατά το θέρος".⁴¹

41. ΙΑΜ/ΓΔΜ, φάκ. 48 - "Πίναξ εμφαίνων τους προς εξέτασιν υπολειπομένους συνοικισμούς της εκπαιδευτικής περιφέρειάς Βεροίας". 4 Απριλίου 1914. - Τέλος, η "Στατιστική ελληνοβλάχων, ρουμανιζόντων ελληνοβλάχων, των σχολών των τελευταίων τούτων, των διδασκάλων των εν ταις σχολαίς ταύταις φοιτώντων μαθητών και μαθητριών", που δημοσιεύεται στα "Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως" (Κωνσταντινούπολις 1906 - Θεσσαλονίκη 1993, επαντύπωση, σσ. μδ'-μθ') μάς δίνει πολυτιμότες πληροφορίες για την παρουσία των Ελληνόβλαχων στον ευρύτερο μακεδονικό και ηπειρωτικό χώρο, οι οποίες αποτελούν σύγχρονα και τον "οδηγό" των ελληνοβλαχικών οικισμών - αυτών των περιοχών - για το 1906 (τα άλλα στοιχεία της "στατιστικής", ο αριθμός δηλαδή των ρουμανιζόντων Ελληνόβλαχων, των ρουμανικών σχολείων και των μαθητών τους, θα αξιοποιηθούν, στο τρίτο και το τέταρτο κεφάλαιο). Σ' αυτή τη στατιστική αναφέρονται, σε 18 επαρχίες, 181 ελληνοβλαχικοί οικισμοί και κοινότητες, όπου κατοικούσαν συνολικά 24.400 ελληνοβλαχικές οικογένειες, που αν τις υπολογίσουμε με πέντε μέλη την καθεμιά έχουμε 122.000 Ελληνόβλαχους: Επαρχία Πελαγονείας: Μοναστήριον 2.057 ελληνοβλαχικές οικογένειες, Μεγάροβο 441, Τύρναβον 471, Νιζόπολις 165, Περλεπές 51 - Σύνολο 3.185 ελληνοβλαχικές οικογένειες. Επαρχία Καστοριάς: Κλεισούρα 500, Νεβέσκα 360, Βελκαμένη 230, Νεγοβάνη 150, Χρούπιστα 50, Σμαρδέρι 30 - Σύνολο 1.320. Επαρχία Πρεσπών και Αχριδών: Κρούσσοβον 1.057, Μηλόβιστα 262, Άνω Μπέλιτσα 183, Κάτω Μπέλιτσα 172, Ιστώκ (Καλύβια) 130, Πισσοδέριον 137, Γομπέσιον 148, Γιαγκοβίτσιον 25, Αχρίς 47, Ρέσνα 49, Στρούγκα 17 - Σύνολο 2.227. Επαρχία Μογλενών: Φλώρινα 26, Καίμακτσιλάρ 60, Λούμπνιτσα 30, Όσσανη 14, Λεβάδεια 180, Κούπα 5, Περισιλάβ 0 (60 ρουμανιζουσες ελληνοβλαχικές οικογένειες), Κουζλούκι 30, Σαπκάρ 20, Λούγουνδζα 0 (90), Σαπανίτζα 25, Χούμα 0 (90), Ρόδοβα 140 - Σύνολο 530. Επαρχία Γρεβενών: Σαμαρίνα 500, Αβδέλλα 300, Περιβόλιον 150, Κρανιά 200, Σμίζις 70, Βάλτινον 20 - Σύνολο 1.240. Επαρχία Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη 606 - Σύνολο 606. Επαρχία Κίτρους: Αικατερίνη 300, Καρίτσα 100, Καλύβια Κουντουργιωτίσσης 60, Μαλαθριά 15, Καλύβ. Πάλαινης 40, Καλύβ. Χράνης 10, Καλύβ. Κορυννού 20, Καλύβια Καταχά 30, Καλ. Λιμπανόβου 20, Καλ. Νεοκάστρου 15, Καλύβια μονής Σφίνδζας 15, Καλ. Ράδανης 15, Καλ. Κεραμιδίου 15, Καλύβια μονής Πέτρας 15, Καλ. Αγ. Ιωάννου 30, Καλύβια Κίτρους 20 - Σύνολο 720. Επαρχία Μελενίκου: Βαρακλή Δζουμαγιά 500, Άνω Πορρωία 120, Ράμνα 102, Μποστόβον 120, Λόποβον 90, Σάτροβον 120, Άνω Δζουμαγιά 40, Κρούσσοβον 12 - Σύνολο 1.064. Επαρχία Βερροίας: Βέρροια 320, Νάουσα 50, Διαβόρνιτσα 12, Δόλιανη 0 (100), Μικρογούτσιον 20, Πηλατίτσα 54, Σπουρλίτα 5, Σέλιον Μαρούσια 270, Άνω Σέλιον 100, Ξηρολείβαδον 0 (170), Γαλακτός Σπουρλίτας 10 - Σύνολο 841. Επαρχία Νευροκοπίου: Νευρόκοπος 22, Στάρτσιστα 20, Παπάς τσαίρ 120 - Σύνολο 162. Επαρχία Ιωαννίνων: Γρεβενίτιον 226, Φλαμπουράρι 150, Μακρύνου 101, Τσερνέσι 204, Βωβούσα 50, Λάϊστα 364, Παλαιοχώρι Λαίστης 58, Δοβρίνοβον 159, Λεσνίτσα 219, Συρράκον 360, Παλαιοχώρι Συρράκου 58 - Σύνολο 1.949. Επαρχία Μετσόβου: Μέτσοβον 833, Ανήλιον 134, Μηλέα 144, Βουτονόσιον 38, Δερβενίστα 100 - Σύνολο 1.249.

Επαρχία Βελεγράδων: Βεράτιον 300, Αυλών 20, Φιέριον 150, Λιούσνα 35, Φράκουλα 60, Απολλωνία 30, Λιμπόφσα 20, Κολώνια 35, Διβιάκα 40, Γραμπιάνη 40, Γραδίστα 35, Μπουμπουλίμανι 14, Ανω Κρούατη 5, Κάτω Κρούατη 5, Γούρεζα 20, Γραμπόβα 35, Τσέρμα 20, Βορτόπη 10, Δομπρονίκη 10, Δουσνίκη 15, Κονιοβάλα 10, Σεκίστα 25, Σβεργνέτση 8, Σκέπουρη 27. Σέληστα 10, Κοσσόβα 8, Μεκάτιον 70, Μιφόλιον 30, Μπιστρόβα 32, Πετροχονδή 30, Πόσνια 20, Κούμανη 8, Σελενίτσα 45, Τσερβένη 28, Σίνια, σάνη 5, Κελμπεσίρα 10 - Σύνολο 1.165. Επαρχία Δυρραχίου: Δυρράχιον 98, Σιναβλάς 7, Σούχδη 10, Αράπα 4, Πιέσκιζα 20, Ρεθ 4, Λαγασέν 7, Ιούπα 2, Δουσκ 8, Ρούσκιλ 3, Τύραννα 140, Καβάια 92, Μπλούτανι 12, Βήλλα 17, Γκρεθ 15, Ελβασάνιον 147, Βογραδέτριπ 50, Λάγκα 58, Νίτσα 9 (32), Σίπισκα 0 (40) - Σύνολο 694. Επαρχία Βελλάς και Κονίτσης: Δέντσικον 700, Μεδζηδιές 1.620, Βριάζα 600, Αρκάτοβον 180, Πάδες 800, Παλαιοσέλιον 1.200, Φούρκα 650 - Σύνολο 5.750. Επαρχία Σερρών: Καρλήκιοι 30, Δράνοβον 7, Μεγλεκίζικ 2, Δουτλή 5, Ασπρόβαλτα 8 - Σύνολο 52. Επαρχία Ελασσώνος: Λειβάδιον 650, Κοκκινοπλός 380, Ελασσών 25 - Σύνολο 1.055. Επαρχία Κορυτσάς: Κορυτσά 120, Μοσχόπολις 150, Κοσόβα 25, Κοσίνα 32, Κούταλη 20, Μποντάρι 10, Μπαντιλιόνι 20, Πρεμετή 15, Οδρίτσανη 10, Χοτοχόβα 20, Κιλαρίστι 15, Τρεμπιζίστι 11, Πλίασα 33, Τίσιτσα 10 - Σύνολο 491. Γενικό σύνολο 24.400 ελληνοβλαχικές οικογένειες (και 2.969 ρουμανίζουσες ελληνοβλαχικές οικογένειες, που σύμφωνα με τη "στατιστική" καταγράφηκαν στους 181 παραπάνω ελληνοβλαχικούς οικισμούς).

II. Η εθνική συνείδηση και η προσφορά των Ελληνόβλαχων - Αγωνιστικά κινήματα

A. Η αντιστασιακή οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο μακεδονικό χώρο από τον Κριμαϊκό πόλεμο ως το συνέδριο του Βερολίνου (1856-1878) - Η συμμετοχή τους στα επαναστατικά κινήματα του 1854, 1866-1867 και 1878

1. Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο⁴² και τις μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) που απόβλεπαν στη βελτίωση του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού καθεστώτος των χριστιανικών πληθυσμών - με την έκδοση του Χάτι-Χουμαγιούν (1856)⁴³ - άρχισε να διαμορφώνεται στη Μακεδονία μια νέα ιστορική περίοδος που χρονικά έφτανε μέχρι το συνέδριο του Βερολίνου (1878). Αυτή η νέα ιστορική πραγματικότητα συνέπιπτε ή καλύτερα ωθούνταν από τις εθνικές διεργασίες και την αφυπνιστική πνοή των εθνικών συνειδήσεων των λαών του βαλκανικού χώρου. Σ' αυτή την εξέλιξη εντάχθηκε - και σε πολλές περιπτώσεις πρωτοστάτησε - και η ελληνόβλαχική παρουσία, η οποία λειτούργησε με συνεκτικό και αγωνιστικό φρόνημα στη συνολική αντιστασιακή και εθνεγερτική προσπάθεια του ελληνισμού.

Οι Ελληνόβλαχοι ως ευαίσθητοι δέκτες των εθνικών μας οραμά-

---

42. Στις παραμονές του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) πάμπολλοι Ελληνόβλαχοι κάτοικοι της Ηπείρου έφευγαν προς την ελεύθερη Ελλάδα, αλλά εκεί δεν αισθάνονταν ικανοποιημένοι από τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε, γι' αυτό και ξαναγύρισαν. Με την επιστροφή τους όμως στην Ήπειρο έμπαιναν στο θανάσιμο κίνδυνο των τουρκικών αντιποίνων και εξαναγκάζονταν έτσι και πάλι να καταφεύγουν στο ελεύθερο ελληνικό κράτος.

43. Για τις σχετικές πληροφορίες βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 71-139.

των αντιδρούσαν σε κάθε τουρκική καταπίεση και σε κάθε ιδεολογική προπαγανδιστική κίνηση - κυρίως στη ρουμανική, όπως θα καταδειχτεί στο επόμενο κεφάλαιο - και συνέχιζαν αδιάλειπτα την αγωνιστική τους δραστηριότητα στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Έτσι, και μετά την έντονη αγωνιστικότητά τους κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, από το 1850 ενεργοποιήθηκαν δυναμικότερα τα ελληνοβλαχικά επαναστατικά σώματα και έγινε αισθητή η παρουσία τους στην Πιερία και τις περιοχές του Ολύμπου. Από τον Αύγουστο του 1853 συγκροτήθηκαν νέα σώματα αρματολών και κλεφτών, ενώ λίγο αργότερα οργανώθηκε το επαναστατικό κίνημα στη Θεσσαλία - στις αρχές του 1854 - που είχε σαν άμεσο αποτέλεσμα να επεκταθεί η επαναστατική κινητικότητα σ' ολόκληρη τη Μακεδονία.

Κατά την Επανάσταση του 1854 εναντίον των Τούρκων στη Θεσσαλία κορυφαία φυσιογνωμία αναδείχτηκε ο γενναίος Ελληνόβλαχος Χατζηπέτρος Χριστόδουλος, ο οποίος ως αρχηγός και πολέμαρχος - όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο - κυριάρχησε σ' ολόκληρο το θεσσαλικό κάμπο και με 500 Έλληνες εθελοντές κατέλαβε την Καλαμπάκα και ετέλεσε πανηγυρική δοξολογία.⁴⁴ Οι ελληνικές δυνάμεις του Χατζηπέτρου (ελληνόφωνες και βλαχόφωνες) αγωνίστηκαν σκληρά στην περιοχή των Μετεώρων, τελικά όμως αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν κάτω από την πίεση των Αγγλογάλλων,⁴⁵ οι οποίοι παρακολουθούσαν στενά τη δράση και τις κινήσεις τους· μάλιστα η γαλλική πολιτική εξακολούθησε αυτή την επίμονη παρακολούθηση μέχρι ακόμα και το 1858.⁴⁶ Πάντως η Θεσσαλική Επανάσταση του 1854 αποτέλεσε το πρώτο ουσιαστικά αγωνιστικό κίνημα στην περιοχή - μέσα στα πλαίσια και τον αντίκτυπο του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) - το οποίο αυτόματα μεταδόθηκε και σ' όλη τη Μακεδονία.

Στη Δυτική Μακεδονία - και κατά τη διάρκεια του επαναστατικού κινήματος του 1854 - μεγάλο και αποφασιστικό ρόλο διαδραμάτισε η αγωνιστική κινητοποίηση του περίφημου και ηρωικού Ελλη-

44. ΝΙΚ Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου και ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 67 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ).

45. ΘΕΟΔ Α. ΝΗΜΑ, *Τρίκαλα - Καλαμπάκα - Μετέωρα - Πίνδος - Χάσια (Γεωγραφία - Ιστορία - Μνημεία - Τουρισμός)*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 79-80 ("Αφοί Κυριακίδη").

46. ΛΕΟΝ ΗΕΥΖΕΥ, *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, σσ. 77-79, 148-151 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ).

νόβλαχου αρματολού και οπλαρχηγού Θεόδωρου Ζιάκα,⁴⁷ της γνωστής οικογένειας των Ζιακαίων, από το Μακρυνόρος της περιφέρειας των Γρεβενών (αργότερα η οικογένεια μετεγκαταστάθηκε στην Τίτσα - το σημερινό χωριό Ζιάκα Γρεβενών).

Η δραστηριότητα του Θεόδωρου Ζιάκα στη δεκαετία του 1850-1860 άρχισε να γίνεται εντονότερη από το Φεβρουάριο του 1854,⁴⁸ οπότε ξεκίνησε από τη Λαμία, όπου ήταν εγκαταστημένος και με 300 περίπου αγωνιστές άρχισε να ξεσηκώνει την περιοχή των Αγραφών εναντίον των τουρκικών δυνάμεων.⁴⁹ Στη συνέχεια με το ένοπλο σώμα του μεταφέρθηκε στην περιοχή της γενέτειράς του - στην επαρχία των Γρεβενών - και άρχισε να καταστρώνει το διπλό στρατηγικό του στόχο: Από τη μια προσπαθούσε να ανακόψει τη μετακίνηση των Τούρκων από τη Μακεδονία προς την Ήπειρο και αντίστροφα και από την άλλη οργάνωνε και συντόνιζε τα επαναστατικά σώματα της Μακεδονίας και της Ηπείρου με τα αντίστοιχα της επαναστατημένης Θεσσαλίας (του Χατζηπέτρου Χριστόδουλου).⁵⁰

---

47. Βιβλιογραφία για το Θ Ζιάκα: ΜΙΛΤ Ι ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Ο Θεόδωρος Ζιάκας και η συμμετοχή του στους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους*, Θεσσαλονίκη 1981, ΣΤΕΦ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 21-30 (ΕΜΣ), ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικά έρευνα εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην *"Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 468-469 (ΕΜΣ), ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νέα Ιστορικά στοιχεία για τις επαναστάσεις του 1821 και 1854 στη Μακεδονία*, στην *"Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 599-600, ΔΗΜ Γ. ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΑ, *Η επανάσταση του 1854 και οι εν Θεσσαλία ιδία επιχειρήσεις*, Αθήναι 1976, σσ. 133, 165-166, ALAN J.B WACE-MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 155-156, REV. HENRY F. TOZER, *Researches in the Highlands of Turkey*, London 1869, τ. 2, σ. 165, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 147-148 ("Βάνιας")

48. Η δραστηριότητα του Θεόδωρου Ζιάκα χρονολογείται ήδη από το 1821, οπότε έλαβε ενεργή δράση στα ένοπλα ελληνικά σώματα του Αγώνα και το 1831 που συγκρότησε στον Ασπροπόταμο, μαζί με τους αρματολούς Νάσιο Μάνταλο και Σωτήρη Στράτο, επαναστατικό σώμα 300 αγωνιστών για να εξοντώσει τον Τουρκαλβανό Μεχμέτ Τάγο. Ακόμα ανταρτική δράση ανέλαβε και στα χωριά Νεγάδες του Ζαγορίου και Καστανιά της Καλαμπάκας, ενώ στα 1832 συγκρούστηκε με τουρκικό σώμα κοντά στο χωριό Σπήλαιο.

49. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 22 (ΕΜΣ).

50. ΜΙΛΤ Ι. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Ο Θεόδωρος Ζιάκας και η συμμετοχή του στους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 28 (ΕΜΣ)

Έτσι στη γενικότερη προσπάθεια ενθάρρυνσης του πληθυσμού και του στρατιωτικού ελέγχου της περιοχής ο γενναίος Ελληνόβλαχος Θεόδωρος Γρίβας - στενός συνεργάτης του Ζιάκα - κατάφερε πλήγματα κατά των Τούρκων στη μάχη του Κουτσελιού Ιωαννίνων στις 27 Φεβρουαρίου του 1854 και στη συνέχεια κατέλαβε το Μέτσοβο (23 Μαρτίου), ενώ ο Ζιάκας εγκατάστησε φρουρές στη Τίτσα, στο Σπήλαιο και στις ορεινές διαβάσεις ανάμεσα από το Μέτσοβο και τα Γρεβενά και τα βλαχοχώρια Μηλιά και Κρανιά.⁵¹

Στις 10 Μαΐου του 1854 το επαναστατικό σώμα του Ζιάκα συγκρούστηκε σε φονικότατη μάχη στο χωριό Διμηνίτσα (Καρπερό)⁵² με 350 Τουρκομάνους, τους οποίους τους κατανίκησε και τους 100 που απόμειναν τους έτρεψε σε άτακτη φυγή. Την ημέρα αυτή οι οικογένειες των ελληνοβλαχικών χωριών της Πίνδου (της Αβδέλας, της Σαμαρίνας, του Περιβολίου, της Φούρκας, του Ντένισκου (Αετομηλίτσα) κ.ά.) κατευθύνονταν μαζί με τα νοικοκυριά και τα ζώα τους από τα χειμαδιά της Θεσσαλίας προς τις ορεινές θερινές διαμονές τους. Όταν όμως κατάλυσαν σε πρόχειρο καταυλισμό, λίγο έξω από τα Γρεβενά, τους επιτέθηκαν οι Τουρκομάνοι ιππείς που τραυμάτισαν αρκετούν βλαχοποιημένες και άρπαξαν μερικές γυναίκες και 1000 γιδοπρόβατα. Τότε λοιπόν τους καταδίωξε ο Ζιάκας και τους κατατρόπωσε κοντά στη Διμηνίτσα.⁵³

Με τη νικηφόρα μάχη της Διμηνίτσας ο Ελληνόβλαχος Ζιάκας έγινε ο ήρωας της περιοχής και ο εμπυχωτής του ξεσηκωμού σ' ολόκληρη τη Δυτική Μακεδονία. Στη γενική επαναστατική ευφορία κατά εκατοντάδες συνέτρεχαν οι Δυτικομακεδόνες αγωνιστές (ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι από τα Γρεβενά, τη Σιάτιστα, την Κοζάνη, τη Σαμαρίνα, το Περιβόλι κ.ά.) και επάνδρωναν τα αρματολικά σώματα του Ζιάκα. Ανάμεσα στους πάμπολλους αγωνιστές αναδείχτηκαν ιδιαίτερα οι Ελληνόβλαχοι οπλαρχηγοί Σταμούλης Τσιουκατάνας από το Περιβόλι των Γρεβενών, ο Μαλτέζος από τα βλαχοχώρια του Ασπροπόταμου, ο Καραμήτσιος από τη Βούρμπιανη της Κόνιτσας, ο Αλέξης Γκούντας από το Σπήλαιο Γρεβενών, ο Μήτρος

51 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Αθήναι 1977, σ. 160 ("Εκδοτική Αθηνών").

52. ΜΙΛΤ Ι. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *έ.α.*, σ. 27 - ΙΕΕ, *έ.α.*, σ. 160.

53. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 25, A.J.B. WACE - M.S. THOMPSON, *Οι νομάδες των Βαλκανίων Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 155-156.

Σιακαβάρας (υπαρχηγός του Ζιάκα) από την Κοζάνη κ.ά.⁵⁴

Έτσι γρήγορα η επανάσταση του 1854 εξαπλώθηκε σε όλη την ορεινή περιοχή των Γρεβενών, τη Σαμαρίνα, τη Βλαχοπλαγιά κ.α. και την αγκάλιασαν με πάθος και ορμή όλοι οι Ελληνόβλαχοι κάτοικοί της. Χαρακτηριστική για την έκταση που πήρε το επαναστατικό κίνημα είναι η "ενθύμηση" από το προσωπικό ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κοκόλη από το Λιμπάχοβο (το σημερινό Δίλοφο - η παλιά Βλαχοπλαγιά) που μάς την διάσωσε ο καθηγητής Απόστολος Βακαλόπουλος και όπου τα περισσότερα από τα ονόματα των επαναστατών που αναγράφει αναφέρονται σε Ελληνόβλαχους αγωνιστές: *"Εις τα 1854 Μάϊον ήτον μεγάλη επανάστασις. Εβγήκεν ο αρχηγός Ζάκας με 300 άτομα από το Ελληνικόν. Από το χωρίον μας επαναστάται ήτον οι εξής: Νικόλαος Κοκόλης, Κώστας Ι. Κάτζου, Στέργιος Κ. Νούλας, Γεώργιος Νούλας, Νικ. Κομπορέλας, οι αδελφοί δύο Δημήτρης και Βασίλειος Τζουφαίοι, Χρήστος Τζουβάλης, Κώστας (Λάμπρον πενθερός) Κωσταβέλ και Κώστας Ζαχ. Κωσταβέλ (ο αντάρτης). Ήλθον εις Δεμενίτζα, χωρίον της επαρχίας Γρεβενών, και έκαναν μια μεγάλη μάχη με τους Αλβανούς και Κέκηδας. Εκ των επαναστατίδων εφονεύθησαν 5 και επληρώθησαν 15. Από τους χωριανούς μας επληρώθη ο Νικόλαος Κοκόλης και τον επήγαν εις το μοναστήριον εκεί πλησίον ονομάζεται Ζιμνάτζι. Και ο Νικολ. Κομπορέλας ήτον φύλαξ των πληγωμένων. Έπειτα ήλθον εις το Σπήλαιον και επολέμησαν επί ένα μήνα και μετά ταύτα έφυγον. Έφυγον δε και τα γυναικόπαιδα από τα Βλαχοχώρια και μετά εν έτος επέστρεψαν οι οικογένειες. Αρχηγός των Τούρκων ήτο ο Αυδή πασάς".*⁵⁵

Τα αποτελέσματα όμως του επαναστατικού κινήματος στη Δυτική Μακεδονία δεν έφεραν τα ποθούμενα αποτελέσματα, αφού οι Τούρκοι κινήθηκαν εναντίον του Ελληνόβλαχου οπλαρχηγού Γρίβα στο Μέτσοβο (τέλος Μαρτίου 1824) και με τον σκληρό Αβδή πασά των Ιωαννίνων άρχισαν να βιαιοπραγούν και να σαρώνουν με τις λεηλασίες και τις σφαγές τους τις γύρω περιοχές. Οι ωμότητες αυτές ξεσήκωσαν το πατριωτικό αίσθημα του Ελληνόβλαχου Ζιάκα και

54. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 29-30 ("Μπαρμπουνάκης").

55. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νέα ιστορικά στοιχεία για τις επαναστάσεις του 1821 και 1854 στη Μακεδονία*, στην "Παγκαρπία Μακεδονικής Γης", Θεσσαλονίκη 1980, σ. 599 (ΕΜΣ).

παρόλες τις προσπάθειες για μεσολάβηση του Άγγλου πρόξενου στο Μοναστήρι Longworth και του Γάλλου πρόξενου στα Ιωάννινα Β. Bertrand,⁵⁶ ήρθε σε πολεμική σύγκρουση με τους Τούρκους στο Σπήλαιον Γρεβενών. Τελικά όμως, πιεζόμενος κάτω από τους 12.000 στρατιώτες του Αβδή πασά⁵⁷ αναγκάστηκε να αποχωρήσει και στα τέλη Μαΐου - παρά την αρχική απόκρουση των Τούρκων από τον οπλαρχηγό Καραμήτσο κατά τη σύγκρουση της 16ης Μαΐου του 1854, όπου σκοτώθηκε και ο ηρωικός Μαλτέζος, στη θέση "Χουν-Χαρβάλι", αναχώρησε από το τουρκικό έδαφος για το ελληνικό. Έτσι αναγκάστηκε ο Ζιάκας να εγκαταλείψει την ηρωική του επανάσταση⁵⁸ και

56. ΜΙΑΤ Ι. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Ο Θεόδωρος Ζιάκας και η συμμετοχή του στους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 33-35 (ΕΜΣ).

57. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι επαναστάσεις τον 1854 και 1878 στην Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 26.

58. Σχετικό με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, την ηρωική ζωή και τα κατορθώματα του Ζιάκα είναι το γνωστό δημοτικό τραγούδι (στην πιο αυθεντική του παραλλαγή - βλ. ΜΙΑΤ Ι. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, έ.α., σ. 35, ΣΤΕΦ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 28, ΠΟΛΥΖΩΙΔΟΥ-ΚΡΕΜΟΥ, *Γενική Ιστορία*, Δ', σ. 1134, εφημερίδα Αιών, φύλλο 29-5-1954):

Εσείς βουνά των Γρεβενών και πεύκα του Μετσόβου,
λίγο για χαμηλώσετε, για δυό ντουφέκια τόπο,
για να φανούν τα Γρεβενά κι αυτό το μέγα Σπήλιο,
πώς πολεμάει Ζιάκας με την Τουρκιά, με το νιζιάμ' ασκέρι.
Πέφτουν τα τόπια σα βροχή, γκιουλέδες σα χαλάζι,
κι αυτά τα λιανοντούφεκα λογαριασμό δεν έχουν.
Κι ο Καραμήτσιος χούγιαζε από τη Χουν-Χαρβάλι:
"Πάψε, Ζιάκα μ', τον πόλεμο, πάψε και το ντουφέκι,
να κατακάτσ' ο κουρνιαχτός, να σηκωθεί η αντάρα,
να βρουν οι μάνες τα παιδιά και τα παιδιά τις μάνες,
να βρει η χήρα τον υγιό κι άλλον υγιό δεν έχει."

Ακόμα για την προσφορά της οικογένειας Ζιάκα στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους βλ. στις αναφορές του ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΖΙΑΚΑ και των παιδιών του Γιαννούλα που απευθύνονταν "*Προς την επί των θυσιών και αγώνων εξεταστικήν επιτροπήν*", με τις οποίες αιτούσαν ηθική αναγνώριση των υπηρεσιών τους προς την πατρίδα και την παραχώρηση κτημάτων για την επιβίωσή τους. Οι αναφορές - τέσσερις συνολικά - συντάχτηκαν όλες από το Γούλα Ζιάκα και υπογράφονται από το Θεόδωρο Ζιάκα (Λαμία 1 Ιουνίου 1865), το Γούλα Ζιάκα (ανεψιός του Θεόδωρου, γιος του Γιαννούλα - Λαμία 16 Ιουνίου 1865) και οι άλλες δυο από το Θεόδωρο και Νικόλαο Ζιάκα (οι άλλοι δυο γιοι του Γιαννούλα). Τα χειρόγραφα των αναφορών βρίσκονται στο "*Αρχείο Αγωνιστών του 1821*" της Εθνικής Βιβλιοθήκης και στους φακέλους 28730 και 28732 (πρβλ. και

με την αποχώρησή του έδωσε το περιθώριο στην τουρκική θηριωδία που ξέσπασε σε αιματηρές φρικαλεότητες στα χωριά των Γρεβενών.

2. Ενώ αυτά τα επαναστατικά κινήματα δραστηριοποιούνταν στη Θεσσαλία, τη Δυτική Μακεδονία και την Ήπειρο, σε μια άλλη γεωγραφική περιφέρεια της νότιας Μακεδονίας, στη Χαλκιδική και στο Άγιο Όρος, ένας άλλος γενναίος αγωνιστής και πολέμαρχος, ο Τσάμης Καρατάσος οργάνωνε την επανάσταση της Χαλκιδικής. Στα 1854, επωφελούμενος από τον Κριμαϊκό πόλεμο, με 1.000 αγωνιστές αποβιβάστηκε στη Σιθωνία, από όπου σκόπευε να αρχίσει την επαναστατική του διείσδυση στη Μακεδονία. Τελικά όμως η απροθυμία της ελληνικής κυβέρνησης, η επιφυλακτικότητα των Αγιορειτών και η γαλλική αντίδραση τον αποθάρρυναν και διέκοψε την προσπάθειά του. Τα αρχαιικά και βιβλιογραφικά στοιχεία δεν επιβεβαιώνουν την ελληνοβλαχική καταγωγή του Τσάμη Καρατάσου, αλλά λόγω του ότι ήταν τόσο εμφανής η παρουσία του στην επανάσταση της Νάουσας (1822) και στα επαναστατικά κινήματα του Βερμίου, όπου συνεργάστηκε στενά με πάμπολλους Ελληνόβλαχους της περιοχής - πολλοί μάλιστα απ' αυτούς τον ακολούθησαν σ' όλες τις εκστρατείες - τον θεωρούσαν Ελληνόβλαχο. Ακόμα αυτή η στενή συνεργασία με το ελληνοβλαχικό στοιχείο φαίνεται πιο έντονη στις δραστηριότητες του γενάρχη της οικογένειας, τον πατέρα του Τσάμη, Τάσο (Αναστάσιο) Καρατάσο. Να θυμίσουμε εδώ πως ο Τάσος Καρατάσος (από τη Δοβρά της Βέροιας) συνεργάστηκε στενά με τους μεγάλους Ελληνόβλαχους πολέμαρχους Γεωργάκη Ολύμπιο και Νικοτσάρα (πήρε μέρος μαζί τους στη Σερβία, στον αγώνα του Καραγεώργη κατά των Τούρκων⁵⁹), έγινε συμπολεμιστής του γενναίου Ελληνόβλαχου Βλαχάβα (1806), ενώ στα 1807 βρέθηκε πειρατής στο Αιγαίο μαζί με το Σταθά, το Νικοτσάρα κ.ά. Τέλος παρουσίασε μεγάλη επαναστατική δραστηριότητα στη Βέροια (επιτέθηκε εναντίον των Τούρκων της πόλης, σημείωσε νίκη στη Δοβρά - 12 Μαρτίου 1822), αγωνίστηκε στην πολιορκία της Νάουσας (6-13 Απριλίου 1822), μετά την καταστροφή της οποίας συγκρότησε με 300

στου ΜΙΛΤ Ι. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, έ.α., σσ. 53-59, όπου δημοσιεύονται οι δυο πρώτες αναφορές - του Θεόδωρου και του Γούλα Ζιάκα).

59. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', Αθήναι 1975, σσ. 411, 413-414, ("Εκδοτική Αθηνών").

αγωνιστές της περιοχής - κυρίως Ελληνόβλαχους - τη Μακεδονική Λεγεώνα και κατέβηκε στη νότια Ελλάδα, όπου με την επωνυμία Ολύμπιος αγωνίστηκε ηρωικά στα Άγραφα, στην Κάρυστο, την Αταλάντη, το Δίστομο κ.α. Αυτή λοιπόν η σπουδαία αρματολική οικογένεια των Καρατασαίων δικαίως έγινε το υπόδειγμα της θυσίας και του πατριωτισμού και εξαιτίας των στενών αγωνιστικών σχέσεων της με τους Ελληνόβλαχους του Βερμίου και των άλλων μεγάλων Ελληνόβλαχων αγωνιστών θεωρήθηκε κι αυτή ως μέλος του ελληνοβλαχικού στοιχείου.

Σε μια άλλη περιοχή της μακεδονικής γης, στο Μοναστήρι, οι Ελληνόβλαχοι οργανώνονταν σε επαναστατικά σώματα, συσπειρωμένοι γύρω από τις τάξεις του πατριωτικού σωματείου "Καζίνο". Το Καζίνο συστήθηκε στα 1852⁶⁰ (κατ' άλλους στα 1859⁶¹) από απόφοιτους της σχολής του Βαρνάβα⁶² και από τις πρώτες μέρες κιόλας το αγκάλιασαν ένθερμα οι Ελληνόβλαχοι πρόκριτοι και κάτοικοι του Μοναστηρίου και της γύρω περιοχής, όπως ο Κωνσταντίνος Παπαναούμ, ο Κωνσταντίνος Γεώργης, ο Δημήτριος Παπαθεοχάρους, ο Ζιούζιος κ.ά. Σκοπός του σωματείου ήταν η "ηθικοποίηση" των πολιτών,⁶³ στην πραγματικότητα όμως εργαζόταν για τη διατήρηση της συνοχής του ελληνικού ορθόδοξου στοιχείου.⁶⁴

Αργότερα όμως (στα 1862) και με αφορμή ένα επεισόδιο,⁶⁵ έγιναν γνωστά τα ενωτικά και εθνεγερτικά σχέδια του σωματείου στους Τούρκους, οι οποίοι λυσσαλέα κυνήγησαν τα αντιστασιακά

60. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932, (επανέκδοση Δημόσιας Βιβλιοθήκης Φλώρινας - Φλώρινα 1991), σ. 17.

61. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 136-137 (ΕΜΣ).

62. Με το όνομα Βαρνάβας αναφέρεται ο πρώτος Έλληνας δάσκαλος του πρώτου ελληνικού σχολείου του Μοναστηρίου, που πρωτολειτούργησε στα 1830.

63. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., (*Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα.*), σ. 137.

64. ΚΛΕΙΤΟΥ, *Αι εν έτει 1859 και 1908 εν Μοναστηρίω ιδρυθείσαι ελληνικαί λέσχαι*, στο ΜΗΠΣ (Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών) 1910, σσ. 85-86. Πρβλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΙΖΑ, *Μεγάροβον*, στο ΜΗΠΣ 1910, σσ. 242-243 και Μ.Θ. ΛΑΣΚΑΡΙ, *Το Ανατολικόν Ζήτημα, 1800-1923*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1948, σσ. 257 κ.εξ.

65. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932, σσ. 18-19.

σώματά του. Έτσι, όπως μας πληροφορεί ο Παντελής Τσάλλης, συνέλαβαν τους γενναίους Ελληνόβλαχους, δασκάλους Κωνσταντίνο Παπαναούμ, Κωνσταντίνο Γεώργη και Σωτήριο Βοσνιακό, το φεσοπώλη Γεώργιο Τσάκα, τους εμπόρους Δημήτριο Παπαθεοχάρους, Μηνά Βίστα και Ζιούζιο από το Μεγάροβο κ.ά. και δέσμιους τους μετάφεραν στην Κωνσταντινούπολη, όπου και τους φυλάκισαν. Απ' αυτούς άλλοι πέθαναν στις φυλακές (ο Μηνάς Βίστας και ο Ζιούζιος) και άλλοι εξορίστηκαν στην Κασταμονή, πόλη της Μικρασιατικής Τουρκίας (στον Εύξεινο Πόντο), όπου μάλιστα διατέλεσαν δάσκαλοι της σπουδαίας ελληνικής κοινότητάς της (ο Κωνσταντίνος Παπαναούμ και ο Κωνσταντίνος Γεώργης).⁶⁶

Οι Ελληνόβλαχοι της Δυτικής και Βορειοδυτικής Μακεδονίας κινητοποιήθηκαν εντονότερα κατά τη διάρκεια της Κρητικής εξέγερσης (1866-1869). Άξιο θαυμασμού είναι πως οι Ελληνόβλαχοι αγωνιστές δεν περιορίστηκαν μόνο στις περιοχές της διαμονής τους, αλλά τέθηκαν στη διάθεση του γενικού ξεσηκωμού του έθνους. Για παράδειγμα, ο δραστήριος και ένθερμος Μοναστηριώτης Ελληνόβλαχος Αναστάσιος Βαφειιάδης σχημάτισε πολυδύναμο εθελοντικό σώμα στην Αθήνα στα 1866 και στη συνέχεια το οδήγησε στην αγωνιζόμενη Κρήτη, όπου και έλαβε μέρος σε επαναστατικές εξεγέρσεις. Εκτός από πολλές συμπλοκές το σώμα του Βαφειιάδη πήρε μέρος και στη μεγάλη μάχη του Βαβέ μαζί με άλλους αγωνιστές (όπως το Βαρνάβα, τον Έσλιν και το Βασιλείου), στο πεδίο όμως της μάχης σκοτώθηκε ηρωικά ο ηγέτης του Αναστάσιος Βαφειιάδης. Η οικογένεια Βαφειιάδη συμμετείχε εντονότατα στον Αγώνα του Έθνους, αφού η προσφορά της συνεχίστηκε και με το γιο του Αναστάσιου, το Δημήτριο Βαφειιάδη, που - όπως θα δούμε στην άλλη ενότητα - ανέπτυξε αργότερα (στα 1889) σπουδαία αντιστασιακή και εκπαιδευτική δραστηριότητα και πήρε ενεργό μέρος στα Πηχεωνικά.

Στο συγκεκριμένο τώρα χώρο και στα 1867, στη Δυτική Μακεδονία ιδρύεται η νέα Φιλική Εταιρεία, μια μυστική οργάνωση κατά τα πρότυπα της Μεγάλης Φιλικής Εταιρείας. Ψυχή της οργάνωσης ήταν οι περήφανοι Ελληνόβλαχοι Αναστάσιος Πηχεών, εκπαιδευτικός, από την Αχρίδα, ο Μοναστηριώτης γυμνασιάρχης Νικόλαος Φιλιππίδης (με καταγωγή από τη Μηλόβιστα) και ο γιατρός Ιωάννης

---

66. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι* (έ.α.), σσ. 19-20.

Αργυρόπουλος από την Κλεισούρα.⁶⁷ Τα στελέχη της νέας Φιλικής Εταιρείας, αλλά και οι οπλαρχηγοί και οι αγωνιστές της ήταν κυρίως βλαχόφωνοι Έλληνες (Ελληνόβλαχοι), βέβαια και ελληνόφωνοι κι ακόμα σλαβόφωνοι και αλβανόφωνοι. Η συμβολή της στην αγωνιστική δυναμική της περιοχής ήταν αποφασιστικής σημασίας και στάθηκε ο ενοποιητικός παράγοντας, ο οποίος συσπείρωσε τον ελληνισμό κάτω από το κοινό Αγώνα.

Οι οργανωτές της Φιλικής Εταιρείας ανάμεσα στα χρόνια 1867-1890 περιόδευαν σ' ολόκληρη τη Μακεδονία και συμπεριλάμβαναν ανάμεσά τους ένθερμους και πηγαίους αγωνιστές. Στα βασικά στελέχη της Εταιρείας συγκαταλέγονταν οι αξιόλογοι και δυναμικοί Ελληνόβλαχοι Κ. Τσιούκας, Ιωάννης Βούζας και Ιωάννης Σιώμος από την Καστοριά και οι δραστήριοι Ιωάννης Μπουτάρης και Αναστάσιος Τσίρλης από τη Νέβεσκα (Νυμφαίο). Ο Αναστάσιος Τσίρλης, σπουδαίος λόγιος και πλούσιος έμπορος (εμπορευόταν με αφρικανικές χώρες), ήταν ένας από τους βασικούς χρηματοδότες της Φιλικής Εταιρείας και συγχρόνως ο ταμίας της. Ακόμα, σε συνεργασία με τον συγχωριανό του και επίσης Ελληνόβλαχο οπλαρχηγό Ζούρκα και με τη διευκόλυνση της εμπορικής εταιρείας του "Φίλιππος" μετέφερε όπλα και πολεμοφόδια, με τα οποία εφοδίαζε τα πρώτα ανταρτικά σώματα της Μακεδονίας. Στον Αναστάσιο Τσίρλη οφειλόταν επίσης η δημιουργία του "στρατηγείου" των ελληνικών

---

67. ΑΡΙΣΤΟΤ ΧΡ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συμβολή της Δυτικής Μακεδονίας εις τους απελευθερωτικούς αγώνες του έθνους (Από της υποταγής εις τους Τούρκους μέχρι και του 1878)*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 140-141. Ο καθηγητής ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ("*Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*", Θεσσαλονίκη 1986, σ. 62) γράφει για τους τρεις Ελληνόβλαχους ιδρυτές της νέας Φιλικής Εταιρείας: "Και οι τρεις διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο κατά τους εκπαιδευτικούς και γενικότερα κατά τους εθνικούς αγώνες του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τη χρονική περίοδο 1850-1890. Ο Αν. Πηχεών, από τους στενότερους συνεργάτες του ελληνικού προξενείου Μοναστηρίου και γενικός συντονιστής της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του ελληνισμού της Βορειοδυτικής Μακεδονίας, έλαβε μέρος και πρωτοστάτησε στα Πηχεωνικά μετά το συνέδριο του Βερολίνου. Ο Ν. Φιλιππίδης, ο οποίος καταγόταν από οικογένεια αγωνιστών του 1821 από το χωριό Δοβρά της Βέροιας, διετέλεσε διευθυντής του γυμνασίου Καβάλας και περιόδευσε ολόκληρο το μακεδονικό χώρο, για να εξεγείρει τον ελληνισμό κατά τη διάρκεια της Κρητικής εξέγερσης. Αργότερα συμμετείχε στα Πηχεωνικά και αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους. Ο Ιωάν. Αργυρόπουλος, ένας από τους ιδρυτές του Μακεδονικού Συλλόγου Αθηνών, είχε αναπτύξει έντονη δραστηριότητα μετά το συνέδριο του Βερολίνου και διατηρούσε πυκνές επαφές με ελληνικά ανταρτικά σώματα στη Δυτική Μακεδονία."

ανταρτικών σωμάτων της Δυτικής Μακεδονίας, το οποίο κατέστρω-
νε τα σχέδιά του στο κρησφύγετο του (ανακαινισμένο από τον ίδιο)
Μοναστηριού που βρισκόταν στην περιοχή του Αετού Φλώρινας.⁶⁸

Με τις συνεχείς και έντονες ενέργειες των δραστήριων στελεχών
της Φιλικής Εταιρείας ενεργοποιήθηκαν οι Έλληνες κάτοικοι των
επαρχιών Αχρίδας, Φλώρινας, Μοναστηρίου, Μοριχόβου, Καστο-
ριάς, Γρεβενών και Κοζάνης και αναδείχτηκαν σπουδαίοι αγωνι-
στές, μεταξύ των οποίων οι γενναίοι Ελληνόβλαχοι οπλαρχηγοί
Ανδρέου, Π. Λιάτος και Ναούμ Κύρου από το Ανταρτικό, οι Β.
Ζούρκας, Α. Κορδίτσας και Γκίλας από τη Νέβεσκα, ο Κόλε Πίνας
από το Φλάμπουρο κ.ά.

Η προσφορά της Φιλικής Εταιρείας στην επαναστατική οργάνω-
ση της Δυτικής Μακεδονίας ήταν τεράστια και συνέβαλε αποφασι-
στικά στην ανόρθωση του ελληνικού φρονήματος - συμβολή για την
οποία τα περισσότερα οφείλονταν στη γενναία, την πείσμονα και
την ακάματη δραστηριότητα του ελληνοβλαχικού στοιχείου. Δυστυ-
χώς όμως *"η τύχη της ελληνομακεδονικής αυτής οργάνωσης υπήρξε
τραγική. Προδόθηκε τελικά στους Τούρκους, οι οποίοι πραγματο-
ποίησαν αθρόες συλλήψεις Ελλήνων πατριωτών στην Κλεισούρα, στη
Νέβεσκα, στο Μοναστήρι, στη Θεσσαλονίκη και στην Κωνσταντι-
νούπολη"*.⁶⁹

3. Στα 1878 ιδρύθηκε στην Αθήνα η Μακεδονική Επιτροπή, η
οποία επανδρώθηκε από αξιόλογους Μακεδόνες αγωνιστές (που
ζούσαν εκεί) και με σκοπό την οργάνωση του αγώνα για την
απελευθέρωση του μακεδονικού ελληνισμού. Ανάμεσα στα ιδρυτικά
της μέλη (Στέφανος Δραγούμης, Λεωνίδας Πασχάλης, Νικόλαος
Χαλκιόπουλος) συγκαταλέγονταν και οι δραστήριοι Ελληνόβλαχοι
Γεώργιος Παπαζήσης, στρατιωτικός γιατρός και ο λαμπρός και
εξέχων Κρουσοβίτης καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανε-
πιστημίου Αθηνών Ιωάννης Πανταζίδης.

Η επιτροπή ήρθε σε επαφή με τους Μακεδόνες οπλαρχηγούς που
είχαν πάρει μέρος στην επανάσταση του 1854 και βρισκόνταν στην

68. A. RUBIN, *Les Roumains de la Macédoine*, Bucaresti 1913, σσ 286, 289.

69. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας
(1830-1912)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 63.

Αταλάντη (στο μακεδονικό συνοικισμό "Νέα Πέλλα") και διοργάνωσε μαζί τους εκστρατευτικά σώματα για να αποσταλούν στη Μακεδονία. Η πρώτη αποστολή αποτελούνταν από 500 περίπου αγωνιστές με αρχηγό το λοχαγό Κοσμά Δουμπιώτη.⁷⁰ Στο εκστρατευτικό σώμα του Κοσμά Δουμπιώτη συμπεριλαμβάνονταν και μικρότερα σώματα που τα διοικούσαν ονομαστοί οπλαρχηγοί, όπως το σώμα του ηρωικού Ελληνόβλαχου αρματολού Τόλιου Λάζου από το Λιβάδι του Ολύμπου (το γνωστό Βλαχολίβαδο), στο οποίο συναγωνίζονταν και οι ανεψιοί του Αλέξανδρος, υπαξιωματικός, και Ιωάννης, γιατρός, ο Δημήτριος Μπίτος και ο γιος του περίφημου Ελληνόβλαχου αρματολού Ευθύμιου Βλαχάβα, ο γενναίος Νικόλαος Βλαχάβας. Άλλα γνωστά σώματα ήταν των οπλαρχηγών Γ. Ζαχείλα, του Κ. Ψίρα και των Ελληνόβλαχων Μιχάλη Τζήμα και Γεωργίου Λάζου.

Στα μέσα Φεβρουαρίου του 1878 το επαναστατικό σώμα του Δουμπιώτη αποβιβάστηκε στην παραλία του Λιτοχώρου και τρεις μέρες αργότερα, στις 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου 1878 (την ίδια μέρα που υπογραφόταν η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου) κατέλαβε το Λιτόχωρο. Τότε, όπως είναι γνωστό, σχηματίστηκε στο Λιτόχωρο η "Προσωρινή Κυβέρνησις της Μακεδονίας" με πρόεδρο τον Ευάγγελο Κοροβάγκο και στάλθηκε στους ευρωπαίους προξένους η περίφημη προκήρυξή της με την οποία γνωστοποιούνταν η θέληση και η πίστη των Ελλήνων επαναστατών να αγωνιστούν για την ανεξαρτησία και την απελευθέρωση της Μακεδονίας.⁷¹ Ανάμεσα στα μέλη λοιπόν της προσωρινής κυβέρνησης της Μακεδονίας (το Γεώργιο Ζαχαριάδη, τον ιερομόναχο Νικηφόρο, τον Ιωάννη Βεργίδη, τον

---

70. Η οικογένεια Δουμπιώτη ανάδειξε αξιόλογους οπλαρχηγούς και αγωνιστές. Γενάρχης της ήταν ο Κωνσταντίνος Δουμπιώτης, ο οποίος μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και με την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης ξεσήκωσε ολόκληρη τη Χαλκιδική και στη συνέχεια μετέφερε την επανάσταση στη Δυτική Μακεδονία. Άλλοι σπουδαίοι αγωνιστές Δουμπιωταίοι ήταν ο Νικόλαος, ο Βασιλικός και ο Στέργιος ή Αστέριος, αδέρφια του Κωνσταντίνου και οι Ιωάννης, γιος του Νικολάου, Κοσμάς, γιος του Στέργιου, Νικόλαος, γιος του Ιωάννη, ο Μιλτιάδης και ο γιος του Δημήτριος. Η οικογένεια Δουμπιώτη καταγόταν από το χωριό Δουμπιά της Χαλκιδικής, από όπου πήρε και το όνομα. Συχνά όμως αναφέρονταν οι Δουμπιωταίοι και ως "Ολύμπιοι", επειδή μέλη της οικογένειας κατάγονταν από χωριά του Ολύμπου, που αργότερα εγκαταστάθηκαν στη Δουμπιά, γι' αυτό και θεωρούνται και ως Ελληνόβλαχοι, στοιχείο όμως που το δεχόμαστε με επιφυλακτικότητα, αφού δε διασταυρώθηκε στην έρευνά μας.

71. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 165.

επίσκοπο Κίτρους Νικόλαο κ.ά.) ενεργή και δραστήρια συμμετοχή είχε και ο δυναμικός Ελληνόβλαχος Αθανάσιος Αστερίου, γιατρός από το Λιβάδι.⁷²

Το εκστρατευτικό κίνημα αρχικά εκδηλώθηκε στον Όλυμπο και σχεδίαζε να δραστηριοποιηθεί στη συνέχεια στη Δυτική Μακεδονία, τελικά όμως η αποστολή τους έγινε γνωστή στους Τούρκους με αποτέλεσμα να επιστρέψουν στην Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη (Μάιος 1878).⁷³ Γενικά το επαναστατικό κίνημα του Ολύμπου απότυχε, παρόλα αυτά όμως τοπικές προσπάθειες και επιτυχίες ενθάρρυναν τους υπόδουλους Έλληνες, οι οποίοι αναπτέρωναν το ηθικό τους και τόνιζαν την αποφασιστικότητά τους. Τέτοιου είδους τοπικού χαρακτήρα γεγονότα ήταν η κατάληψη του κάστρου του Πλαταμώνα, το Φλεβάρη του 1878, από το Μιλτιάδη Αποστολίδη και τον Ελληνόβλαχο Μιχάλη Τζήμα, οι ηρωικές νίκες σε αψιμαχίες με τους Τούρκους και η ανάδειξη νέων Ελληνόβλαχων οπλαρχηγών, όπως του Γιαννάκη Ολύμπιου, του Επαμεινώνδα Ζιάκα, του Γούλα Νέλα και του Γεωργίου Νταβέλη⁷⁴ και η απελευθέρωση του Κολινδρού (Μάρτιος 1878) από τον επίσκοπο Κίτρους Νικόλαο.

Ειδικά στην απελευθέρωση του Κολινδρού συμμετείχαν δραστήρια αρκετοί Ελληνόβλαχοι οπλαρχηγοί και πάμπολλοι βλαχοποιημένες από τη γύρω περιοχή. Αρχικά την εξέγερση στην περιοχή των Πιερίων την είχε προετοιμάσει ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος μαζί με τον Ελληνόβλαχο οπλαρχηγό του Ολύμπου Βαγγέλη Χοστέβα. Λίγο αργότερα, και σύγχρονα με την έλευση του επαναστατικού σώματος του Δουμπιώτη, ξεσηκώθηκαν όλα τα χωριά της περιοχής και ο Χοστέβας μαζί με τους συναγωνιστές (οι περισσότεροι Ελληνόβλαχοι) της ομάδας των Ελληνόβλαχων αδελφών Παύλου και Πέτρου Πατραλέξη⁷⁵ μετέφεραν 500 όπλα από την παραλία του

72. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 74.

73. ΙΩΑΝΝΟΥ ΝΟΤΑΡΗ, *Αρχείον Στεφάνου Νικ Δραγούμη, Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 10-35.

74. ΕΥΑΝΓΕΛΟΣ ΚΟΦΟΣ, *Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878*, Thessaloniki 1975, σσ. 104-105.

75. ΓΙΩΡΓΟΥ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία* (ανάτυπο εκ του ΚΔ' τόμου των "Μακεδονικών" - ΕΜΣ), Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 86-91. Διαβάζουμε ένα

Κίτρους, έξω από τον Κολινδρό, και το βράδυ της 20ής Φεβρουαρίου του 1878 με 300 άνδρες κατέλαβαν τον Κολινδρό. Τότε άρχισαν να έρχονται σε βοήθεια οι κάτοικοι της περιοχής, ανάμεσα στους οποίους και οι Ελληνόβλαχοι ποιμένες από τα γύρω χωριά (Ράντανη, Παλατίτσια, Νεόκαστρο και Μελίκη), οι οποίοι οπλίστηκαν από το Χολέβα με 200 όπλα και ρίχτηκαν κατά των Τούρκων και έτσι απελευθερώθηκε η κωμόπολη, στην οποία ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος ύψωσε τη σημαία της επανάστασης (22 Φεβρουαρίου/6 Μαρτίου 1878).⁷⁶

Ακόμα, στα χρόνια αυτά, ιδιαίτερη ήταν και η περίπτωση του Ελληνόβλαχου αγωνιστή Λεωνίδα Βούλγαρη, ένθερμου υποστηρικτή της παμβαλκανικής συνεργασίας για την αποτίναξη του Τούρκου δυνάστη.⁷⁷ Για το σκοπό αυτό θέλησε να συντονίσει τις ενέργειές του σε ευρύτερο επαναστατικό πλαίσιο με τη συνεργασία Σέρβων στρατιωτικών και ηγετών και του Ρώσου προσβευτή Ιγνάτιεφ. Έτσι ενεργοποιήθηκε το επαναστατικό σώμα του Βούλγαρη, ήρθε σε επαφή και με άλλους σπουδαίους οπλαρχηγούς (από τις αρχές του 1876), όπως με τους Ελληνόβλαχους Αθανάσιο Ίσκο, Θεόδωρο Ζάκα, Αχιλλέα Βελέντζα, Γάκη Ζήκο και Απόστολο Χολέβα και όλοι μαζί ετοιμάζονταν να υποκινήσουν επαναστατικά κινήματα στις περιοχές τους, την ίδια ακριβώς στιγμή που θα άρχιζε και ο σερβο-τουρκικός πόλεμος.

Ταυτόχρονα ο Λεωνίδας Βούλγαρης κατάστρωνε επαναστατικά σχέδια για εξεγέρσεις στη Θεσσαλία, στη Μακεδονία και στη Ροδόπη, ενεργοποιούσε τους Μακεδόνες πολεμιστές, όπως αυτούς που βρίσκονταν στον Άγιο Γεώργιο της Σαλαμίνας, που τους οργά-

---

απόσπασμα από την απελευθέρωση του Κολινδρού: "Την πρώτη Μαΐου του 1878, ο Παύλος Μπαδραλέξης, ο δεσπότης, ο Παναγιώτης Βέρος, ο Σαφαρίκας, ο καπετάν Σπανοβαγγέλης, ο Πέτρος Μπαδραλέξης και άλλοι κορυφαίοι Γραικοί και Βλάχοι συγκεντρώθηκαν στον Κολινδρό, σήκωσαν την επαναστατική σημαία και κήρυξαν την ένωση τούτης της περιφέρειας με την Ελλάδα. Δώσαν διαταγή, όλα τα κοπάδια να ενωθούν και να τα φυλάξουν μόνο οι γέροι και τα μικρά παιδιά και όλοι οι άλλοι (όσοι μπορούσαν να βαστούν όπλο) να συσπειρωθούν κάτω από τη σημαία και να προστατεύσουν την πατρίδα "

76. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 85.

77. ΙΩΑΝΝΟΥ ΝΟΤΑΡΗ, *Αρχείον Στεφάνου Νικ Δραγούμη, Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1966, σσ 239-240 (όπου και βιβλιογραφία για το Λεων. Βούλγαρη).

νωσε σε σώμα στα 1877 και οραματίστηκε συγκεκριμένες κινήσεις, όπως το επαναστατικό κίνημα που σχεδίαζε στον Όλυμπο. Τελικά όμως απέτυχαν οι προσπάθειές του από τις αρχές του 1878, αφού πλέον η ρωσοτουρκική σύρραξη του 1877, που παράσχεε μαζί της και την ελληνική ουδετερότητα, επενέργησε αρνητικά.

Αν όμως η εξέγερση στην Πιερία και τον Όλυμπο δεν ήταν απόλυτα ικανοποιητική, γεγονός που ερμηνεύει και την ασυντόνιστη λειτουργία των επαναστατικών σωμάτων της περιοχής, αλλά και τη χαλαρή στάση της επίσημης ελληνικής πολιτικής, στη Δυτική και Βορειοδυτική Μακεδονία τα πράγματα πήγαιναν καλύτερα. Στο χώρο του βλαετίου Μοναστηρίου συγκεκριμένα είχε ριζώσει πιο βαθιά η αντίσταση κατά του οθωμανού δυνάστη και εκδηλώνονταν πιο αποφασιστικά και πιο ουσιαστικά το επαναστατικό κίνημα ανάμεσα στους συμπαγείς ελληνικούς σλαβόφωνους, αλβανόφωνους και κυρίως τους βλαχόφωνους πληθυσμούς.⁷⁸ Στην υλοποίηση αυτής της αντίδρασης συνέβαλαν με τη δημιουργία αντιστασιακών σωμάτων και την έντονη εθνική τους δραστηριότητα πάμπολλοι Ελληνοβλαχοί οπλαρχηγοί, αγωνιστές, ιερείς, πρόκριτοι και δάσκαλοι από τους ελληνοβλαχικούς οικισμούς της περιοχής, όπως από το Μοναστήρι, το Τίροβο, τη Νιζόπολη, το Μεγάροβο, το Κρούσοβο,⁷⁹ το Γκόπεσι,

78. Για την προσφορά των "ξενόφωνων" Ελλήνων (σλαβόφωνων, αλβανόφωνων, βλαχόφωνων) γράφει χαρακτηριστικά στα Απομνημονεύματά του ο Αναστάσιος Πηχεών: "Είναι οι ξενόφωνοι εκείνοι, δια τους οποίους δεν μπορούμεν να κρύψωμεν τον θαναασμόν δια την ανεπηρέαστον και αμετάτρεπτον ελληνικήν συνείδησιν, που επέδειξαν, δια το σταθερόν και ηρωικόν φρόνημα, το οποίον αντέταξαν, δια το ακατάβλητον θάρρος, με το οποίον υπέρ της ελληνικότητος αυτών ηγωνίσθησαν και πολλοί εθυσιάσθησαν. Οι ξενόφωνοι Έλληνες, των οποίων όσοι είμεθα απόγονοι δικαιούμεθα να είμεθα υπερήφανοι, είναι εξηκριβωμένοι, ότι κατά τους εθνικούς αγώνας εν Μακεδονία υπερέβαλον εις πολλάς ενεργείας τους ελληνοφώνους ομοφύλους των" (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 347-348, Αρχείο ΙΜΧΑ, φάκελος ΣΤ65, σ. ε').

79. Για τη συμμετοχή του Κρούσοβου στους Αγώνες του Έθνους ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ ("*Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της Νεωτέρας Ελλάδος*", Θεσσαλονίκη 1959, σ. 32 σημ. 72) γράφει: "Το Κρούσοβον μετέσχεν εις όλας τας επαναστάσεις του Έθνους. Το 1770 κατά την επανάστασιν του Ορλώφ εις την Πελοπόννησον έστειλεν ανταρτικά σώματα μετά δε την αποτυχίαν αυτής αυτά καταδιωχθέντα κατέφυγον εις Αυστρίαν και Ουγγαρίαν. Προ της επαναστάσεως του 1821 πολλοί Κρουσοβίται εμνήθησαν εις την Φιλικήν Εταιρείαν υπό των μετά της Κωνσταντινουπόλεως έμπορευομένων συμπολιτών των. Κατά την επανάστασιν του 1821 απέστειλε και πάλιν μετά του Μεγαρόβου πολλά μικρά σώματα δια της Ηπείρου

τη Μηλόβιστα, τη Ρέσνα, την Αχρίδα, το Γιαγκοβέτσι, την Άνω και Κάτω Μπεάλα, τη Φλώρινα, το Πισοδέρι, την Κοζάνη, τη Βλάστη, την Κλεισούρα, τη Νέβεσκα κ.ά. Στην επαναστατική κίνηση αυτών των περιοχών πρωτοστάτησαν οι Ελληνόβλαχοι πατριώτες Αναστάσιος Πηχεών, δάσκαλος (στην Κοζάνη), Θεόδωρος Σκούταρης (στη Βλάστη), Παύλος Φίτσος (στη Σιάτιστα), Μιχαήλ Τούρλης (στη Νέβεσκα), Γεώργιος Δούμας και Μιχαήλ Πέτρος (στο Πισοδέρι), Γεώργιος Μπέλτσος (στη Ρέσνα), Επαμεινώνδας Δημητριάδης, γιατρός (στο Μοναστήρι), Νικόλαος Κριάστας (στο Κρούσοβο), Γεώργιος Δήμιτσας (στη Μηλόβιστα), Νικόλαος Ντούρτας, εκπαιδευτικός (στη Νιζόπολη), Γεώργιος Παπακοσμάς, δάσκαλος (στο Γκόπεσι), Νικόλαος Αθανασίου, Αλέξιος Δημητρίου, Λάζαρος Γεωργίου και Δημήτριος Μπέλλιος (στο Τίρνοβο) κ.ά.⁸⁰

εις την Στερεάν Ελλάδα και την Πελοπόννησον Μετά την λήξην της επαναστάσεως πολλοί των μετασχόντων εις αυτήν ανδρών παρέμειναν εις το Ελεύθερον Κράτος, μη δυνηθέντες να επιστρέψουν εις τας εστίας των Το 1854 και 1866 εσχηματίσθησαν εκ νέου σώματα, όπως κατέλθουν εις Θεσσαλίαν και Κρήτην, το δε 1878 νέα πάλιν σώματα εκ 260 ανδρών ετέθησαν εις την διάθεσιν του Στεφάνου Δραγούμη, ως διαμαρτυρία κατά της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Το 1879 πολυάριθμοι Κρουσοβίται εθελονταί κατήλθον δια Μοναστηρίου-Κοζάνης-Ελασσόνας και προσέβαλον εκ των νώτων πολλά τμήματα του τουρκικού στρατού, μετά δε το ατυχές τέλος του πολέμου τούτου πολλοί εξ αυτών παρέμειναν εις την παλαιάν Ελλάδα."

80. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 114-115, ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΩΦΟΥ, *Η επανάστασις της Μακεδονίας κατά το 1878 (Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμιον ιστορικής επισκοπήσεως)*, Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 187-194, ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 106-107

Β. Η εθνεγερτική δραστηριότητα των Ελληνόβλαχων στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο από το συνέδριο του Βερολίνου ως τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1878-1913) - Τα Πηχεωνικά, η συμμετοχή τους στα ανταρτικά κινήματα του 1896-1897, η στάση τους στην εξέγερση του Ίλιντεν, η συμμετοχή τους στο Μακεδονικό Αγώνα

1. Την ένθερμη αγωνιστικότητα και την εθνεγερτική δραστηριότητα των ελληνικών ανταρτικών ομάδων (και βέβαια των Ελληνόβλαχων αγωνιστών - όπως τους είδαμε στην προηγούμενη ενότητα) της Δυτικής Μακεδονίας, τη συνέχισε επάξια και σε εντονότερο βαθμό η μυστική επαναστατική οργάνωση που είχε εμπνευστή και συντονιστή το δραστήριο Ελληνόβλαχο αγωνιστή Αναστάσιο Πηχεώνα.⁸¹ Τις πολυτιμότες πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του δάσκαλου πατριώτη Αναστασίου Πηχεώνα, καθώς επίσης και για την επαναστατική κίνηση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας - όπου εξαπλώθηκε κατά τη χρονική περίοδο 1878-1893 - τις πληροφορούμαστε από τα *"Απομνημονεύματα του Αναστασίου Πηχεώνα"*, γραμμένα από το γιο του Κωνσταντίνο, τα οποία βρέθηκαν στα Αρχεία του Ιδρύματος Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου (Αρχεία ΙΜΧΑ, φάκελος ΣΤ65) και δημοσιεύτηκαν και ερμηνεύτηκαν ιστορικά από τον καθηγητή Κωνσταντίνο Βακαλόπουλο στην άκρως ενδιαφέρουσα εργασία του που αναφέρεται στην πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα.⁸² Η εργασία αυτή εισήγαγε και καθιέρωσε πλέον τον όρο *"Πηχεωνικά"* στην ελληνική και διεθνή ιστοριογραφία για τα γεγονότα που σχετίζονται με την εκπαιδευτική, την πατριωτική και την εθνική δράση αυτού του σπουδαίου και περήφανου Ελληνόβλαχου,

---

81. Βιογραφικά στοιχεία για τον Αναστάσιο Πηχεώνα και την οικογένειά του βλ.: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 282-283 και του ίδιου, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 217-221 και 214, παραπ. 58, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

82. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)-Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ).

ο οποίος τιμά στο έπακρο το βλαχόφωνο στοιχείο και καθορίζει σύγχρονα και τον υψηλό βαθμό της ελληνικής συνείδησής του.

Γράφει ο Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος: *"Τα απομνημονεύματά του έχουν μεγάλη ιστορική αξία, αφενός επειδή προσφέρουν πλήθος από άγνωστες και πολύτιμες πληροφορίες για την επαναστατική κινητοποίηση των Ελλήνων της Μακεδονίας σε μια σκοτεινή περίοδο και αφετέρου γιατί προέρχονται από ένα μη ελληνόφωνο Έλληνα, δηλαδή από έναν Κουτσόβλαχο, όπως ο ίδιος μαρτυρεί, γεγονός, που αποδεικνύει περίτρανα τη γνήσια ελληνική συνείδηση του βλαχόφωνου πληθυσμού της Μακεδονίας. Πραγματικά ο Κωνσταντίνος Πηχεών αναφέρει τα παρακάτω χαρακτηριστικά σε μια συνάντηση του πατέρα του με τον Αυστριακό πρόξενο του Μοναστηρίου κατά την παραμονή του στην Καστοριά: "Εις Καστορίαν τον επισκέφθησαν πολλοί πρόκριτοι της ελληνικής κοινότητας, μεταξύ των οποίων και ο πατήρ μου. Εις ερώτησιν του Προξένου αν υπάρχουν Ρουμάνοι εις την πόλιν μας, απήντησεν ότι Ρουμάνοι δεν υπάρχουν ουδαμού της Μακεδονίας. Οι Κουτσόβλαχοι δεν είναι Ρουμάνοι, αλλ' οι καλύτεροι Έλληνες και αυτός δε εκ καταγωγής είναι τοιούτος. Τότε λοιπόν δεν απέκρουσεν ο Πρόξενος την οργήν και ηρώτησε να μάθη το ονοματεπώνυμον και την ιδιότητα δια να λάβη σημείωσιν."*⁸³

Στη δεκαετία 1880-1890 ο ελληνισμός της Μακεδονίας δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο την εχθρική στάση των τουρκικών στρατιωτικών και πολιτικών αρχών, αλλά και τις πιέσεις της βουλγαρικής, ρουμανικής, σερβικής, αλβανικής και της καθολικής κίνησης, που πίεζαν τις δραστηριότητές του και στένευαν τα όρια και τις δυνατότητες για την οικονομική, την εκπαιδευτική και την εθνική αναδιοργάνωση και αναγέννηση. Ακόμα η προσάρτηση της Ανατολικής Ρουμελίας στη βουλγαρική ηγεμονία και η ελληνική αντίδραση⁸⁴ και

83. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, (έ.α.), σ. 214.

84. Η αντίδραση του ελληνισμού εναντίον της πανσλαβιστικής κίνησης για τη δημιουργία της μεγάλης Βουλγαρίας ήταν έντονη και άμεση. Από το 1885 ακόμα, χρονιά κατά την οποία πραγματοποιούνταν συλλαλητήρια στην Ανατολική Ρουμελία και τη Βουλγαρία από δήθεν αντιπροσώπους της Μακεδονίας και "ζητούσαν" την ένωση με τη Βουλγαρία, ξεσηκώθηκε ο ελληνισμός και κατάγγειλε τις μεθοδεύσεις τους. Χαρακτηριστική αναφορά-καταγγελία απέστειλαν στον πατριάρχη οι Ελληνόβλαχοι του Μεγάροβου, του Τίρνοβου και της Νιζόπολης στις 7 Ιανουαρίου του 1885, με την οποία διαμαρτύρονταν για τις διεισδυτικές βλέψεις των Βουλγάρων και δήλωναν τη γνήσια ελληνική συνείδησή

κίνητοποίηση επιδείνωσαν ακόμα περισσότερο τις ελληνοτουρκικές διπλωματικές σχέσεις και αναστάτωσαν τον ελληνισμό της Μακεδονίας. Μέσα σ' αυτές τις δυσμενείς συνθήκες ενεργοποιήθηκε η επαναστατική κίνηση του Αναστασίου Πηχεώνα, ο οποίος αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της πρώιμης φάσης του μακεδονικού αγώνα στα χρόνια εκείνα (1878-1893).

Η άριστη οργάνωση και μυστικότητα της επαναστατικής κίνησης του Ελληνόβλαχου Πηχεώνα - γεννήθηκε στην Αχρίδα, από οικογένεια που προερχόταν από τη Μοσχόπολη - έγινε γνωστή στους Τούρκους στα τέλη της δεκαετίας 1880-1890 με την ανακάλυψη της αλληλογραφίας του και των Ελλήνων προκρίτων της Βορειοδυτικής Μακεδονίας με το "*Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*", τους Έλληνες πρόξενους της Μακεδονίας και με εκπροσώπους της ελληνικής κυβέρνησης. Οι επίμονες και πεισματικές όμως προσπάθειες του Αναστασίου Πηχεώνα σηματοδοτούσαν την απαρχή μιας έντονης επαναστατικής περιόδου, που προκαλεί το θαυμασμό για την πολύπλευρη εθνική δραστηριότητα σε μια εποχή που ο ευρύτερος μακεδονικός χώρος πιεζόταν κάτω από ποικίλες αρνητι-

---

τους. Διαβάζουμε σε ένα σημείο της αναφοράς: "*Γνήσιοι Μακεδόνες όντες και τοιούτοι θέλοντες να είμεθα και εις το μέλλον δια τε της Ελληνικής ημών γλώσσης, ην και εις τας εμπορικές ημών συναλλαγάς μεταχειριζόμεθα και ταύτην μόνην εν τε τοις σχολείοις και ταις Εκκλησίαις έχομεν, ουδέν δε κοινόν μετά των πέραν του Αίμου και της Ροδόπης Βουλγάρων και πλαστών Μακεδόνων ως προς τε την εθνικήν ημών γλώσσαν και τα εθνικά ημών έχοντες, διαρρηθήν αποκηρύττομεν πάσας τας χιμαιρικές ιδέας και τάσεις αυτών της ην επιδιώκουσιν ενώσεως της Μακεδονίας μετά της Βουλγαρίας*" (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 269-273, όπου και όλη η αναφορά και τα πάμπολλα ονόματα των Ελληνόβλαχων που την υπογράφουν). Ακόμα, κατά το 1878 με την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, με την οποία προσαρτιόταν η Ανατολική Ρουμελία στη βουλγαρική ηγεμονία, εντάθηκε η αντίδραση των Ελλήνων. Ανάμεσα στους πρώτους διαμαρτυρήθηκαν και οι βλαχόφωνοι Στρωμνιτισιώτες που μαζί με τους Ελληνόφωνους Έλληνες απέστειλαν υπόμνημα διαμαρτυρίας προς τις Μεγάλες Δυνάμεις. Διαβάζουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα, με το οποίο δηλώνεται το εθνικό τους φρόνημα: "*Όπως επί τόσα έτη αγωνισθέντες δια παντοίων μέσων και θυσιών κατά του Πανσλαβισμού και περιφρονήσαντες πάντα τα δελεάσματα αυτού εμείναμεν πιστοί προς την Μ. του Χριστού Εκκλησίαν και απαρασάλευτοι από των πατροπαράδοτων ημών φρονημάτων, ούτω και τώρα μετ' άκρας αγανακτήσεως και αποστροφής αποκηρύσσομεν την υφ' οιαδήποτε ωφελεία ένωσίν μας μετά των Βουλγάρων, την οποίαν εν εσχάτη ανάγκη βιαίως θα αποκρούσωμεν.*" (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΝΗ, *Η Στρώμνιτσα*, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 10, ΕΜΣ-ΙΜΧΑ).

κές συγκυρίες. Πέρα από την έντονη εκπαιδευτική του δραστηριότητα, στα 1878 και στα πλαίσια των ελληνικών διαμαρτυριών προς τις τουρκικές αρχές και τις ευρωπαϊκές δυνάμεις για τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και τη δημιουργία της μεγάλης Βουλγαρίας, ο Αναστάσιος Πηχεών - με εντολή του Έλληνα πρόξενου στο Μοναστήρι - ξεσήκωσε μαζί με το βασικό του συνεργάτη Βασίλειο Διαμαντίδη τους συναγωνιστές του στην Καστοριά, ενώ πρωτοστάτησε με τους Ελληνόβλαχους Ιωσήφ Λιάτη και Ιωάννη Γκοβεδάρο στο σχηματισμό της προσωρινής κυβέρνησης της επαρχίας Ελιμείας (περιοχή που καλύπτουν σήμερα οι νομοί Κοζάνης και Καστοριάς) στις 18 Φεβρουαρίου 1878.⁸⁵

Με την κατάσχεση της απόρρητης αλληλογραφίας του Αναστασίου Πηχεώνα και των άλλων Δυτικομακεδόνων πατριωτών, από τα τέλη του 1886 άρχισαν ανελέητες μαζικές συλλήψεις και φυλακίσεις. Ανάμεσα στους πάμπολλους Δυτικομακεδόνες Έλληνες που πιάστηκαν αιχμάλωτοι στα χρόνια 1886-1889 ήταν και οι δραστήριοι Ελληνόβλαχοι Αναστάσιος Τσάλλης, Αναστάσιος Πίσχας, Χρήστος Δούμας, Ι. Νάλτσας, Αργ. Ζάχος, Κωνστ. Σόντης και Ανδρ. Δημητρίου από το Μοναστήρι, Κ. Βήκας, Γ. Πάτσας, Ανδρ. Τσέκας, Κ. Χιρτούρας, Γ. Νέσσας και Ιωάν. Αργυρόπουλος από την Κλεισούρα, Νικ. Φιλιππίδης από τη Μηλόβιστα, αρκετοί Ελληνόβλαχοι ακόμα από την Αχρίδα, το Μεγάροβο, το Τίρνοβο, τη Νιζόπολη και το Κρούσοβο και κοντά σ' όλους αυτούς ο Ιωάν. Βούζας από τη Φλώρινα και ο γιατρός Ιωάν. Σιώμος και ο Αναστάσιος Πηχεών οι οποίοι από την Καστοριά μεταφέρθηκαν δεμένοι στις φυλακές του Μοναστηρίου. Από τις συλλήψεις αυτές, τις έρευνες των τουρκικών αρχών στο ελληνικό γυμνάσιο του Μοναστηρίου, στο βιβλιοπωλείο του Ελληνόβλαχου Γ. Τσάλλη,⁸⁶ και στα σπίτια των Ελληνόβλαχων Τάσου Πίσχα και Χατζηχρήστου, αλλά και του Γ. Παπάζογλου και

85. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΩΦΟΥ, *Η επανάσταση του 1878 εις την Δυτικήν Μακεδονίαν (Βάσει των εκθέσεων των Ελλήνων προξένων)*, στη *"Μακεδονική Ζωή"*, τεύχος 5, Οκτώβριος 1966, σ. 49.

86. Η ποινή του Ελληνόβλαχου Γ. Τσάλλη, που του επιβλήθηκε από το τουρκικό δικαστήριο στην πολύκροτη δίκη του Αναστασίου Πηχεώνα - όπως θα δούμε παρακάτω - όπως μας πληροφορεί ο Παντελής Γ. Τσάλλης (*"Το δοξασμένο Μοναστήρι"*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 48) ήταν εξουθενωτική: *"Εις τον Γ. Τσάλλην πλην της ποινής της υπερουσίας υπεβλήθη και η απαγόρευσις του να εξασκή το βιβλιοπωλικόν επάγγελμα, διότι εκτός της μετά του Προξενείου συνεργασίας του κατεσχέθησαν εις το βιβλιοπωλείον του πολλά επιλήψιμα βιβλία"*

του Βαφειάδη - και βέβαια από την πολύκροτη δίκη του Αναστασίου Πηχεώνα, αποκαλύφθηκε το μέγεθος της μυστικής επαναστατικής οργάνωσης-εταιρείας που προετοίμαζε ο Αναστάσιος Πηχεών με τους συντρόφους του γιατρούς, δασκάλους και προκρίτους και η στενή επαφή τους με τα ελληνικά επαναστατικά σώματα της περιοχής.

Τελικά οι ποινές που επιβλήθηκαν από το τουρκικό δικαστήριο στον Αναστάσιο Πηχεώνα, τον Ι. Τσιμηνάκη και τον Στέργιο Κουκούση ήταν βαριές και επώδυνες και με το αιτιολογικό πως *"κατεγίνοντο εις πολιτικές ενεργείας και έβλαπτον την εσωτερικήν ησυχίαν... ενεκρίθη η απόφασις του στρατοδικείου, καθ' ήν εδικάσθησαν εις κάθειρξιν εν φρουρίω εις ιδιαίτερον εις έκαστος μέρος, ο μεν Α. Πηχιών επί πέντε έτι χρονολογούμενα από της ημέρας της φυλακίσεώς του ήτοι από πρώτης Φεβρουαρίου 1304 (χριστ. χρον. 1887), ο δε Ι. Τζιμηνάκης και Στέργιος Κουκούσης επί τέσσαρα έτη χρονολογούμενα από της ημέρας, καθ' ην θα περιέλθωσιν εις χείρας της Κυβερνήσεως και εις στέρησιν των πολιτικών αυτών δικαιωμάτων και ότι προς απότισιν της ποινής των, ο μεν Α. Πηχιών δέον να σταλή εις Πτολεμαίδα, ο δε Τζιμηνάκης και Κουκούσης εις Πιγκάς..."*⁸⁷

Στον τόπο της εξορίας - στην Πτολεμαίδα της Κυρηναϊκής και στην Κασταμονή - οι γενναίοι πατριώτες μπήκαν σε μύριες κακουχίες και περιπέτειες. Ο Αναστάσιος Πηχεών, αφού έμεινε φυλακισμένος στο φρούριο της Πτολεμαίδος από τον Ιούνιο μέχρι το Σεπτέμβριο του 1890, κατόρθωσε αμέσως μετά να δραπετεύσει (με τη βοήθεια του Έλληνα υποπρόξενου της περιοχής εκείνης) και να φτάσει στην Αθήνα, όπου από το 1892 ως το 1908 δίδαξε στη Ριζάριο σχολή. Την ίδια χρονιά (1908) επέστρεψε στην Καστοριά, όπου και πέθανε στα 1913, αφού *"ηξιώθη να ίδη την ελληνική σημαίαν ανυψωμένην επί της κορυφής του λόφου της πόλεως Καστορίας..."*⁸⁸

Έτσι έκλεισε ο φυσικός κύκλος της ζωής του περήφανου Ελληνόβλαχου Αναστασίου Πηχεώνα, ο σπόρος όμως που φύτεψε στα σπλάχνα της μακεδονικής γης άρπισε και θέριαψε με το μακεδονικό αγώνα. Ο Αναστάσιος Πηχεών λοιπόν και οι γενναίοι σύντροφοί του

---

87. Αρχείο ΙΜΧΑ, φάκελος ΣΤ 65, *Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, σ. 118, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 447.

88. Αρχείο ΙΧΜΑ, φάκελος ΣΤ65, *Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, σ. 142 - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 463.

στάθηκαν οι πρόδρομοι του μακεδονικού ξεσηκωμού και όπως τονίζει ο μελετητής των *"Πηγεωνικών"* καθηγητής Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος *"είναι αξιοθαύμαστο το γεγονός πως κάτω από τόσο δύσκολες συνθήκες, που επικράτησαν μετά το 1878 στην Μακεδονία, πολλοί Έλληνες της βορειοδυτικής περιοχής της, αψηφώντας τους κινδύνους, μπόρεσαν να προετοιμάσουν μια τόσο μεγάλη σε έκταση επαναστατική δραστηριότητα, που άρχισε από την Βλάστη, την Καστοριά, την Φλώρινα, απλωνόταν στο Μοναστήρι, στο Τίρονοβο, στο Μεγάροβο, στη Μιλόβιστα, στη Νιζόπολη και έφθανε ως την Αχρίδα, από την οποία καταγόταν και ο πρωτεργάτης του κινήματος (ο Αναστάσιος Πηγεών)".⁸⁹*

2. Στο χρονικό διάστημα 1896-1897 αναπτύχθηκαν στη Μακεδονία ελληνικά ανταρτικά κινήματα στα πλαίσια και τη δραστηριότητα της Εθνικής Εταιρείας. Η Εθνική Εταιρεία⁹⁰ ιδρύθηκε στα 1894 και γεννήθηκε κυρίως από τη διαπίστωση πως η εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους ήταν αδύναμη και χωρίς προοπτική, αφού δε συμπαρεστεκόταν όσο θα έπρεπε στο δοκιμαζόμενο ελληνισμό της Μακεδονίας. Αυτή η διαπίστωση έγινε πλέον πραγματικότητα την άνοιξη του 1895, αφού εντάθηκε επικίνδυνα η βουλγαρική ανταρτική διείσδυση, η οποία αγωνιζόταν για τον προσεταιρισμό του σλαβόφωνου ελληνισμού στην Εξαρχία. Έτσι η Εθνική Εταιρεία ανέλαβε το ρόλο της τόνωσης του εθνικού φρονήματος του βόρειου ελληνισμού και τη δημιουργία ανταρτικών ενόπλων σωμάτων εναντίον των τουρκικών και βουλγαρικών κινήματων. Αυτό δε το ρόλο κλήθηκε να τον φέρει σε πέρας και να τον υλοποιήσει σε αγώνα και θυσία ο ελληνισμός της βόρειας και κυρίως της βορειοδυτικής Μακεδονίας και οι δυναμικοί και γνωστοί οπλαρχηγοί και αγωνιστές από την επανάσταση του 1878 που είχαν καταφύγει στη Θεσσαλία.

Μέσα σ' όλο αυτό το ανθρώπινο δυναμικό υπερείχαν οι Ελληνοβλάχοι, οι οποίοι σ' ολόκληρο το 19ο αιώνα βρίσκονταν σ' έναν ασταμάτητο και έντονο επαναστατικό πυρετό. Ανάμεσα λοιπόν

89. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 286, 288 (*"Αφοί Κυριακίδη"*).

90. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΥΡΙΤΖΗ, *Η Εθνική Εταιρεία και η δράσις αυτής*, Κοζάνη 1970, σσ. 7-16, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ, *Ιστορική Μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897*, Αθήναι χ.χ., τόμ. 1, σσ. 291-292.

στους πρώτους οπλαρχηγούς που κλήθηκαν από την επιτροπή της Εθνικής Εταιρείας, για να οργανώσουν τον αγώνα στη Μακεδονία, ήταν οι δραστήριοι Ελληνόβλαχοι Αθανάσιος Μπρούφας,⁹¹ ο Καραναούμης, ο Τάκης Νάτσιος (ο γνωστός Περήφανος), ο Μακρής, ο Ναούμ, ο Βλαχάβας, ο Ζέρμας, ο Κωνσταντινίδης, ο Αλαμάνος, ο Λάζος, ο Βερβέρας και άλλοι πολλοί.

Το ελληνικό ανταρτικό κίνημα του 1896 αναζωογόνησε και εμπύχωσε τον αγωνιζόμενο ελληνισμό της Μακεδονίας και προκάλεσε μεγάλη εντύπωση στον τύπο της εποχής εκείνης (ευρωπαϊκό και βαλκανικό⁹²), αλλά και στους πρόξενους της Ευρώπης, οι οποίοι, όπως τόνιζαν στις εκθέσεις τους, θαύμαζαν την πολεμική τακτική του. Σύμφωνα μ' αυτή, διασπούσε τα πολεμικά του σώματα σε μικρότερες ένοπλες ομάδες, οι οποίες διασκορπίζονταν ταυτόχρονα σε πολλές περιοχές, με αποτέλεσμα να δημιουργείται η εντύπωση πολυπληθών εκστρατευτικών επιχειρήσεων. Και βέβαια με την τακτική αυτή λειτουργούσαν τέλεια οι Ελληνόβλαχοι αγωνιστές, αφού γνώριζαν σπιθαμή προς σπιθαμή όλη τη δύσβατη ορεινή τοπογραφία της περιοχής.

Τα κύρια σώματα της επαναστατικής κίνησης του 1896 ήταν τέσσερα.⁹³ Και στα τέσσερα σώματα πλεόναζαν οι Ελληνόβλαχοι, οι οποίοι σύγχρονα ήταν οι οπλαρχηγοί τους, αλλά και οι ανιχνευτές, οι "μπροστάρηδες" και οι αγωνιστές. Και πρώτα πρώτα την αρχηγία του κινήματος τη σήκωσε στους ώμους του ο παλιός Ελληνόβλαχος αγωνιστής της επανάστασης του 1878 Αθανάσιος Μπρούφας,⁹⁴ ο

91. ΙΕΕ (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους - "Εκδοτική Αθηνών"), Αθήναι 1977, τόμ. ΙΔ', σ. 233.

92. Γ. ΛΥΡΙΤΖΗ, *Η Εθνική Εταιρεία και η δράσις αυτής*, Κοζάνη 1970, σσ 103-104, *Η Επανάστασις της Μακεδονίας υπό του ειδικού απεσταλμένου του "Άστεως"*, έκδοσις "Άστεως", Αθήναι 1896, σσ. 79-84.

93. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 107-116.

94. Βιβλιογραφία-δράση Αθανασίου Μπρούφα: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σσ. 107 κ.εξ., του ίδιου, *Ανέκδοτο μητρώο των μαχητών του μακεδονικού αγώνα*, στα "Μακεδονικά" 19 (1979), σ. 74, υποσ. 2 (όπου και βιβλιογραφία), ΑΓΓΕΛ Β. ΜΕΤΑΛΛΙΝΟΥ (Π. ΤΣΙΩΜΟΥ), *Πάνθεον των Μακεδόνων Αγωνιστών (1896-1914)*, Θεσσαλονίκη 1951, σσ. 9-10, ΑΘ ΓΙΟΜΠΛΑΚΗ, *Αθανάσιος Μπρούφας*, στη "Μακεδονική Ζωή" 25 (1968), σσ. 22-23, ΑΡΙΣΤ ΧΡ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συμβολή της Δυτικής Μακεδονίας εις τους απελευθερωτικούς αγώνας του Έθνους*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 151.

οποίος συνεργαζόταν στενά με τον Καραναούμη και το γνωστό μας Αναστάσιο Πηχεώνα. Διαβάζουμε στα Απομνημονεύματα του Αναστάσιου Πηχεώνα, σχετικά με την αγωνιστική δράση και την εθνική προσφορά του Αθανασίου Μπρούφα και του Καραναούμη: *"Η δράσις των δυο μνημονευθέντων οπλαρχηγών (του Αθανασίου Μπρούφα και του Καραναούμη) υπήρξε μακροχρόνιος, επεξετάθη εις πολλά μέρη της δυτικής Μακεδονίας και επέφερε τον σωφρονισμόν και τον φόβον πολλών παρεκτρεπομένων μπέηδων και αγάδων, παρεκώλυε και κατόρθωσε να διακόψη οριστικώς τας ληστρικές επιδρομάς των Τουρκαλβανών, παρηκολούθει και εματαίωνε τας κινήσεις των πρακτόρων της βουλγαρικής και ρουμανικής προπαγάνδας, ενεθάρρυνε τους Έλληνας Μακεδόνας και εξύψωνε το εθνικόν φρόνημα αυτών και ανεπτέρωνε τας ελπίδας μελλούσης απελευθερώσεως. Κατά το 1886 εις την μερικὴν επιστράτευσιν, την οποίαν ενήργησεν η Ελλάς ἐξ αιτίας της αυτονομίσεως της Ανατολικῆς Ρωμυλίας και προσαρτήσεως εις την βουλγαρικὴν ηγεμονίαν, καθὼς και κατά το 1896 προ του ελληνοτουρκικοῦ πολέμου του 1897 τα ελληνικά αυτά σώματα υπήρξαν οι πυρήνες, περί τους οποίους κατηρτίσθησαν αι πολλαί τότε εμφανισθεῖσαι επαναστατικαί ἔνοπλοι ομάδες των ανταρτών. Η εθνική δράσις του Μπρούφα εἶχε επεκταθῆ μέχρι της ανατολικῆς Μακεδονίας."*⁹⁵

Το πρώτο ελληνικό ανταρτικό σώμα συγκροτήθηκε τον Ιούλιο του 1896 με την αρχηγία του Αθανασίου Μπρούφα και 89 αγωνιστές και με τους γνωστούς Ελληνόβλαχους Μακεδόνες υπαρχηγούς Τάκη Νάτσιο (Περήφανο), Ιωάννη Τσάμη, Βασίλη Οικονόμο, Λάζο Βαρζή και Δημήτρη Καναβό. Το σώμα του Μπρούφα από τα παράλια της Πιερίας (κοντά στο Ελευθεροχώρι) πέρασε στα Παλατίτσα και τη Βέροια και κατατρόπωσε στην πρώτη του νίκη έναν ολόκληρο τουρκικό λόχο στο Ξηρολίβαδο (Καρά-Τσαίρ). Αυτή η νίκη είχε μεγαλύτερη σημασία από μια πολεμική επιτυχία, γιατί ενθάρρυνε ολόκληρο τον ελληνισμό της Μακεδονίας και άρχισαν από παντού να συρρέουν κατά εκατοντάδες στο επαναστατικό κίνημα. Σημαντικός αριθμός Ελληνόβλαχων της περιοχής Βέροιας ενσωματώθηκε αμέσως στο σώμα του Αθανασίου Μπρούφα.

---

95. Αρχείο ΙΜΧΑ, φάκελος ΣΤ65, *Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, σσ. 55-56 - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 400.

Στη συνέχεια και αφού διάλυσε ένα τουρκικό απόσπασμα στην κορυφή Καρατάς του Βερμίου, το σώμα του Αθανασίου Μπρούφα διασπάστηκε σε δυο ομάδες· στην ομάδα του Μπρούφα με τους Ελληνόβλαχους Γεωργαντά και Οικονόμου που τράβηξε για τις βόρειες μακεδονικές περιοχές και στην ομάδα του Τάκη Νάτσιου (του Περήφανου), του Λάζου Βαρζή και του Ιωάννη Τσάμη που κατευθύνθηκε προς τη Φλώρινα. Αυτές οι δυο ομάδες αγωνίστηκαν σκληρά και ταλαιπωρήθηκαν αφάνταστα σε πολυάριθμες συμπλοκές με τουρκικά σώματα στη Βορειοδυτική Μακεδονία. Σε μια τέτοια συμπλοκή που έγινε στα τέλη Ιουλίου του 1896 στις Σιδηρές Πύλες (Δεμίρ Καπού) με ένα τουρκικό τάγμα σκοτώθηκε και ο Αθανάσιος Μπρούφας,⁹⁶ ανάμεσα σε άλλα παλικάρια και πολυάριθμους Τούρκους.

Ο άλλος τολμηρός και έμπειρος οπλαρχηγός Τάκης Νάτσιος (ο Περήφανος) - Ελληνόβλαχος από το Μεγάροβο, αγωνιστής στην επανάσταση του 1878 - ακολούθησε μια λαμπρή πορεία αγώνων, κατατροπώνοντας πολυπληθείς τουρκικές ομάδες. Μαζί με τους ηρωικούς συναγωνιστές του - και πάλι οι περισσότεροι Ελληνόβλαχοι - όπως το Μακρή, το Νταβέλη, το Μήτσο, τον Ιωάννη Τσάμη κ.ά. οδηγήθηκαν σε νικηφόρες μάχες στη Μηλόβιστα, στο Γραμματίκοβο, στο Πισοδέρι, στην Πρέσπα, στο Αρμενοχώρι, στον Όλυμπο κ.α. Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1896 ο Τάκης Νάτσιος διάλυσε ένα τουρκικό σώμα ανάμεσα στην Καστοριά και στη Βίγλιστα. Επιστρέφοντας όμως στο Περιστέρι, έπεσε σε ενέδρα με 1.000 Τούρκους στο Μπούκοβο, αλλά τους ξέφυγε και αφού έφτασε στην Κοριτσά, πέρασε στη Γράμμοστα, τη Νικολίτσα, το Γιαννοχώρι, τη Σαμαρίνα και την Αβδέλα και τελικά κατάληξε με τους συντρόφους του Ελληνόβλαχους Χρήστο Γκάτσα, Δημήτριο Βασιλείου, Ιωάννη Σαίτη, Σπύρο Τζότζια, Ιωάννη Μπιτάκα κ.ά. στα Τρίκαλα. Ακόμα οι Ελληνόβλαχοι Λάζαρος Βαρζής (Λάζος) και Ιωάννης Τσάμης (Τσαμογιάννης) ακολούθησαν αγωνιστική πορεία με νίκες, αλλά και κακουχίες και ταλαιπωρίες, στη Φλώρινα, την Κλεισούρα, τη Βλάστη και τη Σιάτιστα και τελικά επέστρεψαν στα μέσα του 1896 στην Ελλάδα.

Στο δεύτερο ελληνικό ανταρτικό σώμα συμμετείχαν και πάλι

---

96. ΑΕΕ/ΓΑΚ (Αρχείο Εθνικής Εταιρείας/Γενικά Αρχεία του Κράτους), Θεσσαλονίκη 29 Ιουλίου 1896 (Χρυσόχουδου προς Λεωνίδα).

σημαντικοί Ελληνόβλαχοι οπλαρχηγοί και αγωνιστές. Έτσι στην πρώτη νίκη τους (Ιούλιος 1896) στη Μόρνα (Σκοτεινά) Πιερίας, οργανωτικές μορφές αναδείχτηκαν οι γενναίοι βλαχόφωνοι Χρήστος Βερβέρας⁹⁷ και Λεωνίδα Τσιώρης.⁹⁸ Τον Αύγουστο του 1896 ενίσχυσε το σώμα του Βερβέρα ο περίφημος Ελληνόβλαχος αρματολός του Ολύμπου Κωστούλας με τα παλικάρια του - όλα βλαχόφωνα - και μαζί πέρασαν στη Νάουσα και μετά στη Δυτική Μακεδονία, όπου και προέλαυναν νικηφόρα. Λίγο αργότερα όμως, σε μάχη στα Μικρά Λιβάδια (Λιβαδάκι) Καρατζόβας, ο Βερβέρας σκοτώθηκε και ο Λεωνίδα Τσιώρης πήρε στα χέρια του την αρχηγία και κατευθύνθηκε στα βορειότερα τμήματα για να συναντήσει το σώμα του Αθανασίου Μπρούφα και του Τάκη Νάτσιου. Το σώμα του Λεωνίδα Τσιώρη συγκρούστηκε επανειλημμένα με τουρκικές φρουρές και υπόφερε από τις κακουχίες, αλλά τη σημαντικότερη φθορά τη δέχτηκε από τις προδοτικές ενέργειες των Βουλγάρων και των ρουμανιζόντων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η κατάδοσή τους στις τουρκικές αρχές από το ρουμανίζοντα γιατρό Ζήση Παπαθανασίου από τα Γρεβενά που στοίχισε τη ζωή σε 15 παλικάρια. Τελικά ο Λεωνίδα Τσιώρης, μετά από πολλές περιπέτειες, γύρισε στην Ελλάδα.

Στο τρίτο ελληνικό ανταρτικό σώμα με επικεφαλής τον οπλαρχηγό καπετάν Παπά ή Παπαδήμο και στο τέταρτο με το Γούλα Γκρούτα, το τελευταίο που οργάνωσε η Εθνική Εταιρεία στα 1896, διακρίθηκαν πάμπολλοι Ελληνόβλαχοι στις νικηφόρες συμπλοκές με τα τουρκικά σώματα σε όλο το βόρειο και βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο. Έτσι ηρωική συμμετοχή είχαν οι βλαχόφωνοι Ευάγγελος Ακριβός από τα Γρεβενά, Χρήστος Λεπενιώτης από το Περιβόλι, Ζήσης Βράκας, Κ. Λαχτάρας, Ντίνος Σαράντης, Ιωάννης Τσάμης, Στέργιος Μπαλατσός, Κωνσταντίνος Καλαμάτας, Γούλας Γκρούτας (ο επικεφαλής του τέταρτου ανταρτικού σώματος), Π. Καρβελάς, Ναούμ Σπανός, Θύμιος και Τάσος (πρωτοπαλικάρα του Γούλα Γκρούτα) κ.ά.

Εκτός από τα τέσσερα βασικά ελληνικά σώματα δημιουργούνταν

---

97. Γ. ΛΥΡΙΤΖΗ, *Η Εθνική Εταιρεία και η δράσις αυτής*, Κοζάνη 1970, σσ. 43-47, του ίδιου, *Σελίδες από το μακεδονικό αρματολισμό. Οι Δυτικομακεδόνες αρματολοί αδελφοί Κουτσουμάρη*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 16-19.

98. Γ. ΛΥΡΙΤΖΗ, *έ.α.*, (*Η Εθνική Εταιρεία...*), σσ. 28-31.

συνεχώς και άλλα, τόσο από το διαχωρισμό των παραπάνω σε μικρότερα, όσο και από την οργάνωση μικρότερων με τοπικούς αρχηγούς. Πολλά απ' αυτά τα επαναστατικά σώματα ιδρύθηκαν και οργανώθηκαν από θερμούς και γενναίους Ελληνόβλαχους πατριώτες, όπως το σώμα του Νταβέλη (του Γιωργάκη Νταλή), που δραστηριοποιήθηκε στη Φλώρινα και το Μοναστήρι, του Στέφανου Καρτάσου από το Περιβόλι, που έδρασε κι αυτό στις ίδιες περιοχές, του καπετάν Αρκούδα από τη Σαμαρίνα,⁹⁹ με δράση γύρω από τα Γρεβενά κ.ά.

Είναι αξιοσημείωτο επίσης να τονιστεί το γεγονός πως πολλοί Ελληνόβλαχοι λειτουργούσαν αυτόνομα ή εξόπλιζαν μικρές ένοπλες ομάδες, οι οποίες αναλάμβαναν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στις περιοχές τους. Για το σκοπό αυτό διάθεταν άφθονα οικονομικά μέσα σε εξοπλισμό και σε οργανωτικές δαπάνες. Τέτοιο λαμπρό παράδειγμα αποτελούσε ο μεγαλοκτηματίας Ελληνόβλαχος Νικόλαος Τσάπανος από το Τύρναβο (όπου μετοίκησε από την Αβδέλα - το βλαχοχώρι της Πίνδου), ο οποίος παράγγειλε 500 όπλα από την Ευρώπη για τον εξοπλισμό μακεδονικών ανταρτικών ομάδων.¹⁰⁰

Στα ανταρτικά σώματα λοιπόν που οργάνωνε η Εθνική Εταιρεία στο βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο έδρασαν πάμπολλοι Ελληνόβλαχοι, οι οποίοι θυσιάστηκαν στο βωμό της ελευθερίας με τον ηρωικό τους θάνατο και τις μύριες ταλαιπωρίες και κακουχίες. Πολλοί απ' αυτούς ακόμα προδομένοι από τη βουλγαρική και ρουμανική προπαγανδιστική κίνηση στις τουρκικές αρχές, πιάστηκαν, βασανίστηκαν, αιχμαλωτίστηκαν και φυλακίστηκαν για χρόνια στις φυλακές

---

99. Τα επαναστατικά σώματα στη Σαμαρίνα συγκροτούνταν σ' όλο το 19ο αιώνα. Για να αναφερθούμε λοιπόν σε άλλη μια σελίδα της ιστορίας της, σημειώνουμε και τα γεγονότα του 1881, τα σχετικά με τη ληστρική δράση του Ελληνόβλαχου Κούσιου Δεσπούλη. Η ομάδα του Κούσιου Δεσπούλη με τους συναγωνιστές του (όλοι τους Ελληνόβλαχοι - ο Σκράκος, ο Σιμίκος Παδιάς, ο Μπήκος Κυπαρίσσης, ο Καφαντάρης και ο Μανάκας από τη Σαμαρίνα, ο Γκαρέλιας, από την Μπρέζα, ο Καλόγερος, από το Περιβόλι κ.ά., συνολικά 20) σε ενέδρα κατέσφαξαν 30 περίπου Αλβανούς στη θέση "Λα Προύν", στα σύνορα της Σαμαρίνας, του Αρμάτοβου και της Μπρέζας (ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικά έρευνα εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στη *"Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"* (ΕΜΣ), Θεσσαλονίκη 1980, σ. 473, A.J.B. WACE - M.S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 164-165).

100. Γ. ΛΥΡΙΤΖΗ, έ.α. (*"Η Εθνική Εταιρεία . "*), σσ. 18, 189.

του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης, όπως - για να αναφερθούμε σε λίγους - ο Στέργιος Αθανασίου, ο Στέφανος Αδάμ, ο Ευάγγελος Ναούμ, ο Σπύρος Δημητρίου, ο Γεώργιος Δημητρίου, ο Κ. Νικολάου, ο Λάμπρος Ευθυμίου, ο Στέργιος Γεωργίου, ο Γ. Αντωνίου, ο Θεόδ. Μπαρτζιώτας, ο Αθ. Τσιαπάρας (από την Αβδέλα), ο Αθ. Ιωάννου (από τα Γρεβενά), ο Χρ. Γιώσης κ.ά.

3. Στα πρώτα χρόνια του αιώνα μας ο μακεδονικός ελληνισμός ζούσε κάτω από το βαρύ και ασφυκτικό κλίμα της βουλγαρικής προπαγανδιστικής κίνησης, η οποία επαναδραστηριοποιήθηκε και επαγγέλθηκε την απομάκρυνση της τουρκικής τυραννίας. Στα πλαίσια της κίνησης αυτής οι Βούλγαροι τρομοκρατούσαν, καταπίεζαν και δολοφονούσαν Έλληνες πολίτες και κυρίως το σλαβόφωνο ελληνικό και ελληνοβλαχικό πληθυσμό της Βόρειας Μακεδονίας και το στρατολογούσαν με τη βία για την εξέγερση του Ίλιντεν¹⁰¹ (μέρα του προφήτη Ηλία - 20 Ιουλίου 1903) με την οποία οραματίστηκαν ένα εθνικο-βουλγαρικό επεκτατισμό στο βαλκανικό χώρο. Με όπλο λοιπόν το βουλγαρικό όραμα της καθόδου στο Αιγαίο και την Εξαρχία δημιούργησαν ανταρτικά σώματα που λυμαίνονταν και τρομοκρατούσαν τον ευρύτερο μακεδονικό χώρο.

Σ' όλη αυτή τη δραματική κατάσταση της νεότερης μακεδονικής ιστορίας - στις παραμονές δηλαδή της εξέγερσης του Ίλιντεν, στην εξέγερση και στις συνέπειές της (1902-1904) - οι Ελληνόβλαχοι υπόφεραν τα πάνδεινα, αλλά δε λύγισαν ούτε ξεγελάστηκαν από τη βουλγαρική "προσφορά" για τη δήθεν απελευθέρωση των χριστιανικών λαών της Βαλκανικής από τον τουρικό ζυγό, αφού με το αλάθητο κριτήριο της ελληνικής τους συνείδησης διάβλεψαν τα επεκτατικά σχέδια των Βουγλάρων. Αντέδρασαν λοιπόν έντονα, αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν στο όνομα του Ελληνισμού.

Ανάμεσα στα πρώτα θύματα των χρόνων αυτών συγκαταλέγονταν ένθερμοι Ελληνόβλαχοι του Μοναστηρίου, οι οποίοι επίμονα αντιδρούσαν στα βουλγαρικά σχέδια και αρνούνταν να συνδράμουν υλικά στη βουλγαρική Οργάνωση. Αίσθηση μεγάλη προκάλεσε ο άδικος χαμός του επίλεκτου Ελληνόβλαχου Τάκη Τσιώνα, ο οποίος

---

101. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 197-230, ΙΕΕ (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους - "Εκδοτική Αθηνών"), Αθήναι 1977, τόμ. ΙΔ', σσ. 213-233.

δολοφονήθηκε (Ιανουάριος του 1902) άνανδρα και ύπουλα από βουλγαρικό σώμα, καθώς επέστρεφε από το γειτονικό Τίρνοβο, όπου είχε παραστεί σε έναν γάμο.¹⁰² Η είδηση του θανάτου του Τσιώνα συγκλόνισε βαθιά τους Ελληνόβλαχους της ευρύτερης περιοχής, πεισμάτωσε το φρόνημά τους και χαλύβδωσε την αντίδραση εναντίον του βουλγαρικού επεκτατισμού. Οι Βούλγαροι όμως συνέχισαν τις βιαιότητες και τον Αύγουστο του 1902 σκότωσαν έναν άλλο πολύ γνωστό Ελληνόβλαχο Μοναστηριώτη, τον Ευάγγελο Δούτση,¹⁰³ συγκλονίζοντας και πάλι το βλαχόφωνο πληθυσμό. Φάνηκε λοιπόν καθαρά πως η βουλγαρική κίνηση εξολόθρευε τα ηγετικά εκείνα στελέχη που οργάνωναν τον ελληνοβλαχικό πληθυσμό και έφεραν εμπόδια στα επεκτατικά της σχέδια. Κάτι τέτοιο εξάλλου έγινε και το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς στην ελληνοβλαχική κοινότητα της Ρέσνας, όπου προσπάθησαν να δολοφονήσουν το γενναίο Ελληνόβλαχο πρόκριτο Μάρκο Καρούγια.¹⁰⁴

Τα βουλγαρικά σώματα ανέλαβαν ιδιαίτερη δραστηριότητα και στα κεντρικά τμήματα του μακεδονικού χώρου, όπου προέβαιναν σε ακατανόμαστες αγριότητες. Και εκεί ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός αντιδρούσε απτόητος, άσχετα αν πλήρωνε και με το αίμα του ακόμα αυτή την αντίσταση. Στα βλαχόφωνα μάλιστα χωριά Όσσιανη (Αρχάγγελοι), Κούπα, Λούμνιτσα (Σκρα), Χούμα, Μπερισλάβ (Περικλεια) και Λούγουντσα (Λαγκάδια) της περιφέρειας Καρατζόβας, τα βουλγαρικά σώματα σε συνεργασία με τους βλαχόφωνους ρουμανίζοντες και τους Βουλγάρους αρχηγούς της περιοχής, εξανάγκαζαν τους Ελληνόβλαχους με την ποινή του θανάτου να προσχωρούν στις τάξεις τους. Ακόμα, περιόριζαν τις δραστηριότητές τους και τους απαγόρευαν να ζητούν τη συμπαράσταση των τοπικών τουρκικών αρχών.¹⁰⁵ Τα βουλγαρικά όμως σώματα δεν μπόρεσαν, παρόλες τις βιαιότητές τους, να δαμάσουν το ελληνικό φρόνημα των βλαχόφωνων κατοίκων και στράφηκαν εκ νέου στα βλαχόφωνα χωριά της Καρατζόβας, οι κάτοικοι των οποίων ταλαιπωρήθηκαν και βασανί-

102. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 26 Ιανουαρίου 1902, αρ. 35.

103. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 16 Αυγούστου 1902, αρ. 435.

104. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 19 Νοεμβρίου 1902, αρ. 686, πρβλ. F.R. BRIDGE, *Austro-Hungarian Documents relating to the Macedonian Struggle 1896-1912*, Thessaloniki 1976, σ. 101.

105. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 16 Σεπτεμβρίου 1902, αρ. 345.

στηκαν και κατά τη διάρκεια του 1903, αλλά για άλλη μια φορά αντέδρασαν σύσσωμοι μπροστά στη βουλγαρική απειλή.

Το βουλγαρικό επαναστατικό κίνημα στις αρχές του 1903 δρούσε με απίστευτη βαναυσότητα και πάλι πάνω στον ελληνισμό του Μοναστηρίου. Προσπαθούσε με κάθε μέσο και τρόπο να τρομοκρατήσει τα ηγετικά του στελέχη και δε δίσταζε ακόμα και να τα δολοφονεί. Έτσι το Μάρτιο τα βουλγαρικά σώματα προσπάθησαν να δολοφονήσουν το δραστήριο Ελληνόβλαχο πρόκριτο της πόλης Χρήστο Δούμα, γιατί δε συνεισέφερε οικονομικά στα κομιτάτα τους. Ο Χρήστος Δούμας τελικά σώθηκε, αλλά οι Έλληνες του Μοναστηρίου - ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι - ξεσηκώθηκαν και οργισμένοι προειδοποίησαν τους Βουλγάρους ότι για κάθε δολοφονία Έλληνα θα σκότωναν για αντίποινα δυο συμπατριώτες τους.

Κατά τη διάρκεια όμως της εξέγερσης του Ίλιντεν τα βουλγαρικά κομιτάτα ενέτειναν τις εγκληματικές τους ενέργειες και προσπαθούσαν με βία να στρατολογήσουν τους νέους της Βορειοδυτικής Μακεδονίας, οι οποίοι προτιμούσαν να εγκαταλείπουν τα χωριά τους και να καταφεύγουν στις ορεινές περιοχές.¹⁰⁶ Τα ελληνοβλαχικά χωριά του βιλαετίου του Μοναστηρίου αντιστάθηκαν πεισματικά στην αναγκαστική στρατολόγηση, με αποτέλεσμα να αδειάζουν από τους νέους πάνω από το εικοστό έτος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε η βλαχόφωνη Ρέσνα, που στην κυριολεξία ερημώθηκε από τα παλικάρια της· μόνο λίγοι γέροντες και γερόντισσες, ανήμποροι για τη φυγή, έμειναν και τράβηξαν τα πάνδεινα από τις βουλγαρικές ορδές. Στο Μεγάροβο τα βλαχόφωνα παλικάρια αντέδρασαν με τον ίδιο αποφασιστικό τρόπο και τράπηκαν σε φυγή στα γύρω βουνά. Αλλά και στη Μηλόβιστα η βάνουση πίεση των βουλγαρικών σωμάτων οδήγησε τους νέους στη φυγή και την εγκατάλειψη.

Το τραγικότερο όμως απ' όλα ήρθε να ολοκληρώσει τη ζοφερή κατάσταση. Οι Βούλγαροι αντάρτες, επειδή δεν μπορούσαν να συλλάβουν τους νέους, έκαναν αιφνιδιαστικές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της νύχτας και όσους συνελάμβαναν τους εκβίαζαν με την απειλή του θανάτου¹⁰⁷ για να τους ακολουθήσουν. Έτσι τα βλαχόφωνα χωριά Ρέσνα, Μηλόβιστα, Νιζόπολη, Μεγάροβο, Τίρνοβο και

106. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας, Μοναστήρι*, 24 Ιουλίου 1903, αρ. 551.

107. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας, Μοναστήρι*, 18 Ιουλίου 1903, αρ. 542.

Πισοδέρι γνώρισαν απερίγραπτες σκληρές βασανιστηρίων, τρόμου και οδύνης. Πολλοί όμως Ελληνόβλαχοι νέοι κατόρθωσαν να ξεφεύγουν και απομακρύνονταν όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στις βαλκανικές και ευρωπαϊκές χώρες (κυρίως στη Σερβία και τη Ρουμανία).¹⁰⁸

Ο απώτερος σκοπός - η φιλοσοφία θα λέγαμε - των Βουλγάρων κομιτατζήδων ήταν να επαγγελθούν την αποδυνάστευση των βαλκανικών χριστιανικών εθνοτήτων από το τουρκικό ζυγό, και γνώριζαν βέβαια πως κανένας καταπιεσμένος λαός δε θα ήταν ασύμφωνος με κάτι τέτοιο. Η επαγγελία όμως αυτή περιείχε το στοιχείο της απάτης και της πολιτικής πονηρίας, αφού τα οποιαδήποτε θετικά αποτελέσματα αυτής της κίνησης θα τα χρησιμοποιούσαν μόνο για δικό τους όφελος και για να δημιουργήσουν τη "*Βουλγαρία της καθόδου*", να ικανοποιήσουν δηλαδή τα ιμπεριαλιστικά τους σχέδια και να επεκταθούν μέχρι το Αιγαίο. Η εξέγερση του Ίλιντεν λοιπόν δεν ήταν τίποτε άλλο, παρά μια "*ψευδεπανάστασις*", όπως την ονόμασε ο Παντελής Τσάλλης, ο οποίος τόνισε χαρακτηριστικά πως: "*Την 20ήν Ιουλίου του έτους εκείνου, ημέραν του προφήτου Ηλία, οι Βούλγαροι ύψωσαν την σημαίαν της επαναστάσεως εν Μακεδονία. Ήτο μάλλον μια ψευδεπανάστασις, διότι δεν ήτο εξέγερσις του πληθυσμού, παρά απλή σκηνοθεσία του Βουλγαρικού Μακεδονικού κομιτάτου, σκοπόν έχουσα να προκαλέση τον ερεθισμόν των Τούρκων, κυβερνώντων τε και λαού ίνα προβώσιν εις σφαγάς και βιαιότητα εναντίον του χριστιανικού στοιχείου και να προκληθή ούτως η επέμβασις της Ευρώπης προς ανακήρυξιν αυτονομίας εν Μακεδονία. Είναι δε γνωστόν ότι από της αυτονομίας μέχρι της προσαρτήσεως εις την Βουλγαρίαν μικρόν μόνον βήμα υπελείπετο, κατά το παράδειγμα της Ανατολικής Ρωμυλίας, η οποία εις μίαν νύκταν, αν και αυτόνομος ούσα, προσηρτήθη εις την Βουλγαρίαν δι' ενός στρατιωτικού περιπάτου του τότε ηγεμόνος της Βουλγαρίας Αλεξάνδρου Βάτεμβεργ*".¹⁰⁹

Το χρονικό διάστημα όμως αυτό (1902-1904) ήδη οι Έλληνες (ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι) του βαλκανικού χώρου είχαν ξεσηκωθεί και προετοιμάζαν το έδαφος για το μακεδονικό αγώνα, που

---

108. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 208.

109. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 72.

μέρα με τη μέρα οδηγούνταν στο ύψιστο και θεαματικό του σημείο. Οι Ελληνόβλαχοι είχαν - από παλιότερα ακόμα - οργανώσει ανταρτικά σώματα και πολεμούσαν ανηλεώς τον Τούρκο δυνάστη. Έτσι η απροθυμία και η φυγή τους (την οποία είδαμε παραπάνω) στρεφόταν εναντίον των Βουλγάρων, οι οποίοι ήθελαν να οικειοποιηθούν τον αγώνα τους και να εκμεταλλευτούν τους καρπούς τους. Η αντίδραση λοιπόν των Ελληνόβλαχων ήταν μόνιμη και υπαγορευόταν από το γενικότερο ξεσηκωμό του ελληνισμού, στις γραμμές του οποίου συμμετείχαν και αγωνίζονταν. Στο σημείο αυτό πολύτιμες είναι οι μαρτυρίες του Άγγλου πρόξενου του Μοναστηρίου James Mc Gregor, ο οποίος πίστευε πως στο επαναστατικό κίνημα αυτών των χρόνων πολλές ήταν οι χιλιάδες του ελληνοβλαχικού πληθυσμού με γνήσια ελληνική συνείδηση που εγκατέλειψαν τα χωριά τους και πολεμούσαν τον οθωμανό δυνάστη.¹¹⁰

Ακόμα οι Ελληνόβλαχοι του Μοναστηρίου, του Τίροβου, του Μεγάροβου, της Μηλόβιστας, του Γκοπεσίου και του Κρούσοβου ήταν στρατολογημένοι σε ανταρτικά σώματα¹¹¹ που δρούσαν ανεξάρτητα από την εξέγερση του Ίλιντεν, αλλά και σε πολλές περιπτώσεις και η ακούσια συμμετοχή τους στην εξέγερση δεν ακύρωνε την προσφορά τους, αφού ο ιδεολογικός τους στόχος ήταν η εκδίωξη του Τούρκου δυνάστη και όχι η τόνωση της βουλγαρικής κίνησης και η αναγνώριση της ηγεμονίας των Βουλγάρων. Και σε όσες περιπτώσεις λοιπόν οι Ελληνόβλαχοι πολέμησαν μέσα από τις βουλγαρικές γραμμές για την απελευθέρωση των χριστιανικών λαών από τον Τούρκο κατακτητή, ήταν γιατί πίστευαν πως με τον κοινό αγώνα θα έφταναν ευκολότερα και γρηγορότερα στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Μ' αυτή την έννοια η εξέγερση του Ίλιντεν δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την ελληνική συμμετοχή, αφού αυτή ήταν αποφασιστική και σύγχρονα καθοριστική, γεγονός που το τόνιζε και ο Έλληνας πρόξενος του Μοναστηρίου στα 1904.¹¹²

Αμέσως όμως μετά την εξέγερση του Ίλιντεν, μόλις δηλαδή φάνηκε καθαρά ο στόχος και ο σκοπός του βουλγαρικού επεκτατι-

110. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 208, υποσ. 149, όπου αναφορά και σε αγγλικά αρχεία.

111. DANCO ZOGRAFSKI, *Izvertaj od 1903-1904 godina na Avstriskite pretstavnici vo Macedonija*, Skorje 1955, σ. 67, Πρβλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 208, υποσ. 150, όπου αναφορά και σε αυστριακά και αγγλικά αρχεία.

112. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 2 Ιουνίου 1904, αρ. 41.

σμού, οι Ελληνόβλαχοι - όσοι στρατολογήθηκαν βίαια και ακούσια ή και με τη θέλησή τους για έναν κοινό απελευθερωτικό αγώνα - εγκατέλειψαν τους κομιτατζήδες και κατατάχτηκαν στα ελληνικά ανταρτικά σώματα που τον καιρό εκείνο προετοιμάζαν το μακεδονικό αγώνα για την ένοπλη φάση του.¹¹³ Στα χρόνια αυτά λαμπρό παράδειγμα αγωνιστικότητας αποτέλεσαν και οι Ελληνόβλαχοι πατριώτες της Πελαγονίας Γκόνος, Τσότσος, Κωστόπουλος¹¹⁴ και ο περίφημος Αντώνης Ζώης¹¹⁵ από το Μοναστήρι, ο οποίος οργάνωσε ένοπλο ελληνικό σώμα που δραστηριοποιήθηκε έντονα και ήταν πρωτοπόρο κατά το μακεδονικό αγώνα. Η προσφορά του ένοπλου σώματος του Αντώνη Ζώη, μαζί με τον Πέτρο Σουγαράκη, ήταν σημαντική, όχι μόνο για τις απώλειες που επέφερε σε βάρος τουρκικού σώματος, εναντίον του οποίου κατακρήμνισε ογκώδεις βράχους και πέτρες από τα υψώματα του Παράλοβου, όπου παραμόνευαν στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, αλλά γιατί η πράξη αυτή ενθάρρυνε το βορειοδυτικό ελληνικό πληθυσμό.

113. Γράφει χαρακτηριστικά ο ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΝΑΛΤΣΑΣ (*Ο Μακεδονικός Αγών εις την Δυτικήν Μακεδονίαν*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 19, ΕΜΣ/ΙΜΧΑ): "Εξ άλλου εκ των 30.000 περίπου εγχωρίων χριστιανών, οίτινες κατά πληροφορίας του εν Κωνσταντινουπόλει Γάλλου πρέσβεως μετέσχον του κινήματος, πλην των εχόντων βουλγαρική συνείδησιν, υπήρχον και ελληνόφωνοι, σλαβόφωνοι, αλβανόφωνοι και βλαχόφωνοι, ελληνικήν έχοντες συνείδησιν και εξαναγκασθέντες υπό των βουλγαρικών συμμοριών δια της βίας εις συμμετοχήν, οίτινες ολίγον βραδύτερον ανεδείχθησαν ένθερμοι υπέρμαχοι της ελληνικής ιδέας, υπέρ της οποίας προσέφερον και αυτήν την ζωήν των. Τότε ούτοι ηναγκάσθησαν να ακολουθήσουν τους επαναστάτας εις τα όρη προ του κινδύνου να εκτελεσθούν υπό των κομιτατζήδων, οίτινες εν περιπτώσει αρνήσεως να υπακούσουν τους ηπέλουν δι' εξοντώσεως. Το προξενείον Μοναστηρίου ετηλεγράφη κατά Ιούλιον 1903 εις το υπουργείον εξωτερικών: "Επί απειλή θανάτου εκβιάζονται ημέτεροι νέοι εκ Μοναστηρίου, Ρέσνης, Μηλοβίστης, Πισσοδερίου, Νιζοπόλεως, Μεγαρόβου, Τυρνόβου και αλλαχόθεν να ακολουθήσουν τους Βουλγάρους συμμορίτας. Πλείστοι δια να αποφύγουν τούτο αναχωρούν δια Σερβίαν, Ρουμανίαν και Ελλάδα" Την δε 23ην Ιουλίου το ίδιον προξενείον ετηλεγράφη: "Το κίνημα εν τοις διαμερίσμασι της ημετέρας επιρροής φέρει χαρακτήρα βουλγαρικών μόνον, διότι οι Βούλγαροι είχαν την πρωτοβουλίαν να υποκινήσουν αυτό, οι δε ημέτεροι δεν ησπάζοντο τους ιδιοτελείς βουλγαρικούς σκοπούς."

114. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΔΗ, *Ο Μακεδονικός Αγών και η Νεώτερη Μακεδονική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 196.

115. Γ. ΜΟΔΗ, έ.α., σσ. 169, 305, στου ίδιου, *Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες Αρχηγοί*, Θεσσαλονίκη 1950, σσ. 249-268, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο ελληνισμός της περιοχής Μοριχόβου (Μοναστηρίου) κατά το μακεδονικό αγώνα. Η περίπτωση του άγνωστου Μακεδονομάχου Πέτρου Σουγαράκη*, στα "Βαλκανικά Σύμμεικτα" 1 (1981), σσ. 140-141.

Τον Ιούλιο του 1903 η εξέγερση του Ίλιντεν δραστηριοποιήθηκε στην ευρύτερη περιοχή του βιλαετίου του Μοναστηρίου, όπου συνεπλάκησαν και τα πρώτα επαναστατικά σώματα με τις τουρκικές δυνάμεις. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτών των ενόπλων επιθέσεων ήταν οι πράξεις βίας και δολιοφθοράς· και τη μεγαλύτερη μερίδα των αιματηρών συνεπειών τη δέχτηκαν οι Ελληνόβλαχοι του Κρούσοβου και της Κλεισούρας. Το πρωί της 2ης Αυγούστου 1903 το Κρούσοβο¹¹⁶ το κατέλαβαν τα βουλγαρικά σώματα και μέσα σε δέκα μέρες το κυριέψαν και άρχισαν να το λεηλατούν, να βάζουν φωτιές σε σπίτια και μαγαζιά και να σφάζουν και να βιάζουν τους κατοίκους του. Οι 8.000 Έλληνες, όλοι σχεδόν Ελληνόβλαχοι (σε ένα σύνολο 12.000 περίπου κατοίκων - 3.500 οικογενειών, από τις οποίες τα 70% περίπου Ελληνόβλαχοι) πέρασαν απερίγραπτες αγριότητες, όχι μόνο από τα βουλγαρικά στίφη, αλλά και από τους Τούρκους του αιμοβόρου Μπαχμάρ πασά.¹¹⁷ Την ημέρα της καταστροφής κάηκαν 366 ελληνοβλαχικά σπίτια, 203 ελληνοβλαχικά μαγαζιά και αποθήκες¹¹⁸ και 41 Ελληνόβλαχοι σκοτώθηκαν, πολυάριθμοι βασανίστηκαν και τραυματίστηκαν, ακόμα καταστράφηκαν τα κτίρια της Μητρόπολης, του αρρεναγωγείου και του παρθεναγωγείου,¹¹⁹ κάηκε το νοσοκομείο και η εκκλησία του Αγίου Νικολάου με τα πολύτιμα εθνικά κειμήλιά της,¹²⁰ ενώ ούτε ένα βουλγαρικό σπίτι δεν πειράχτηκε!

116. Βιβλιογραφία για την καταστροφή του Κρούσοβου (κυριότερες πηγές): Γ. ΔΗΤΣΙΑ, *Η καταστροφή του Κρουσόβου Θηριωδία Βουλγάρων και Οθωμανών εναντίον των Ελλήνων*, Αθήναι 1905, ΝΙΚ ΚΑΜΜΩΝΑ, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Θεσσαλονίκη 1953, σσ. 64-67, ΚΩΝ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της Νεωτέρας Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1959, σσ. 18-19 και υποσ. 69 (σσ. 29-30), ΤΗΛΕΜ Μ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών, Β' - Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσόβλαχων επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 43-44, ΠΑΥΛΟΥ ΤΣΑΜΗ, *Μακεδονικός Αγών*, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 118-124, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 209 και υποσ. 159 και 160, όπου και ξένη βιβλιογραφία - εκτός από την ελληνική.

117. ΤΗΛΕΜ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *έ.α.*, σ. 43.

118. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 209 και υποσ. 159 (σ. 264), όπου και ονόματα των Ελληνόβλαχων που καταστράφηκαν ή κάηκαν τα σπίτια και τα καταστήματά τους.

119. ΚΩΝΣΤ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ. *έ.α.*, σ. 19.

120. ΤΗΛΕΜ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *έ.α.*, σ. 43.

Ανάμεσα στα πάμπολλα θύματα του Κρούσοβου, που συγκαταλέγονται στο μακρύ κατάλογο της ελληνοβλαχικής θυσίας υπέρ του Έθνους και της ελληνικής συνείδησης, σημειώνουμε τους: Νικολάκη Γιούσκα, Κωνσταντίνο Τάνα, Γεώργιο Γκιόντα, Νικόλαο Ταγάση, Κιακούσια Μπατσαρία, Νάκη Λέγα, Νικόλαο Σκαλλιστήρι, Στέργιο Κουτσίνα, Κώτσο Κυρατζή, Περικλή Μπατάλη, Ν. Καρδούλα κ.ά.¹²¹ Ο φόρος αίματος λοιπόν ήταν βαρύς πάνω στους Ελληνόβλαχους του Κρούσοβου, που υπερείχαν συντριπτικά στην κωμόπολη, γι' αυτό και η οικονομική και κοινωνική ζωή της εξασθένησε, όπως διαπίστωσε και ο Έλληνας πρόξενος του Μοναστηρίου Κ. Κυπραίος, ο οποίος λίγες μέρες αργότερα περιηγήθηκε μαζί με τον Έλληνα μητροπολίτη και τους ντόπιους προκρίτους το καταστραμμένο Κρούσοβο.¹²²

Η καταστροφή του Κρούσοβου συγκλόνισε βαθιά και αφύπνισε τον ελληνισμό.¹²³ Η ελληνική κυβέρνηση για πρώτη φορά διαμαρτυρήθηκε στην Υψηλή Πύλη¹²⁴ και το Πατριαρχείο έκανε έντονα διαβήματα αγανάκτησης στις τουρκικές αρχές και τις Μεγάλες Δυνάμεις. Όλες αυτές οι ενέργειες αποτελούσαν ουσιαστικά διαμαρτυρίες εναντίον των βουλγαρικών και των τουρκικών αυθαιρεσιών και αγριότητων, σύγχρονα όμως διακήρυτταν με τον πιο κατηγορηματικό και απερίφραστο τρόπο τα δικαιώματα του ελληνισμού της Μακεδονίας.¹²⁵

Αφάνταστες ταλαιπωρίες πέρασαν και οι Ελληνόβλαχοι της

121. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ 209, υποσ. 159 (σ. 264).

122. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 28 Αυγούστου 1903, αρ. 651.

123. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο ΤΗΛΕΜ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗΣ ("*Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*" - Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ 44): "*Όταν η καταστροφή του Κρουσόβου εγνώσθη εις την Ελλάδα, αφυπνίσθησαν οι Έλληνες από την μακαριότητά των, πληροφορηθέντες ότι εις τα βορεινά εκείνα μέρη υπήρχεν ελληνικός κόσμος, ο οποίος εθνισιάζετο δια την ιδέαν του Ελληνισμού. Τότε συνεστήθη υπό την προεδρίαν του Στεφάνου Δραγούμη η "Επίκουρος των Μακεδόνων Επιτροπή", η οποία προέβη εις συλλογήν εράνων προς βοήθειαν των κατεστραφέντων. Και υπήρξε τούτο η πρώτη εκδήλωσις ενδιαφέροντος του ελεύθερου κράτους. Εξ άλλου η ελληνική κυβέρνησις και το Οικουμενικόν Πατριαρχείον, μετά τα γεγονότα του Κρουσόβου, διεμαρτυρήθησαν εντόνως προς τας Μεγάλας Δυνάμεις και την Υψηλήν Πύλην δια την συστηματικήν δίωξιν, την οποίαν υφίστατο το ελληνικόν στοιχείον εν Μακεδονία "*

124. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 16 Αυγούστου 1903, αρ. 914 ("*Παράστασις προς Μέγαν Βεξύρην εν σχέσει προς τα εν Κρουσόβω*").

125. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος (1878-1908)*, Αθήναι 1935, σ. 273.

Κλεισούρας και της Νέβεσκας,¹²⁶ αμύνθηκαν όμως ηρωικά και δεν έπεσαν στα χέρια των κομιτατζήδων. Το βράδυ της 23ης Ιουλίου του 1903 μπήκαν τα βουλγαρικά σώματα στην κωμόπολη της Κλεισούρας, όπου αντιμετώπισαν την άμεση αντίσταση του καπετάν Βαγγέλη, ο οποίος με το ηρωικό του σώμα επέφερε αποφασιστικά πλήγματα και τα έτρεψε σε φυγή. Η μανία όμως των κομιτατζήδων δε σταμάτησε και για 22 μέρες οργισμένοι για την αποτυχία τους επιδόθηκαν σε αχαρακτήριστες ωμότητες: Βασάνιζαν αναίτια, καταλήστευαν τους Ελληνόβλαχους εμπόρους, δέσμευαν τα ταμεία των ελληνικών σχολείων, κακοποιούσαν, τραυμάτιζαν και δολοφονούσαν ακόμα επιφανείς Ελληνόβλαχους, όπως τον ηρωικό Βάννη - από τους πιο αξιόλογους ηγέτες της ελληνικής αντίστασης - τον οποίο τον υπόβαλαν σε φριχτά μαρτύρια που τον οδήγησαν στο θάνατο.¹²⁷

4. Στις παραμονές του μακεδονικού αγώνα (1894-1904) στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας δραστηριοποιούνταν έντονα η ελληνική αντίσταση με ένοπλα ανταρτικά σώματα εναντίον του Τούρκου κατακτητή. Στα οργανωμένα αυτά σώματα συμπεριλαμβάνονταν και δυναμικές ομάδες με Ελληνόβλαχους αγωνιστές, οι οποίοι πρόσφεραν τη ζωή τους στον κοινό αγώνα του ελληνισμού. Γνωστοί ήταν οι Ελληνόβλαχοι Μιχαήλ Χασόπουλος, Παπασταύρος και Λάζαρος Τσάμης από το Πισοδέρι, Ναούμ, Λάζαρος και Φώτης Γιάμου από το Τίρνοβο κ.ά.,¹²⁸ οι οποίοι αντιστάθηκαν πεισματικά στους Τούρ-

---

126. ΝΙΚ Ι. ΜΕΡΤΖΟΥ, *Εμείς οι Μακεδόνες*, Αθήνα ("Ι Σιδέρης") 1992, (τρίτη έκδοση), σσ. 116-117: "6 Αυγούστου, τον Σωτήρος. Ήλθον οι κομίται και έκαυσαν τον κασλάν", σημειώνει στο περιθώριο του Ευαγγελίου ο παπα-Μιχάλης Οικονόμου, οικονόμος του Αγίου Νικολάου Νεβέσκης. Οι κομιτατζήδες, κατέλαβαν την Νέβεσκα, κέντρο ναχιγιέ (διοικητικής περιφέρειας) και έδρα Μουδρίη (επάρχου) με τουρκική φρουρά. Έκαψαν τον στρατώνη, τον κασλά, που είχε δωρήσει στον Σουλτάνο ο Μίχας εφένδη Τσίρλης, από τους πρωτεργάτες του διαρκούς επαναστατικού κινήματος των Ελλήνων. Αλλά το τάγμα του τακτικού στρατού που εξαπεστάλη από τα Βιτόλια (Μοναστήρι), έδρα του Βαλή πασά, δεν έκαψε την Νέβεσκα. Οι προύχοντες προϋπάντησαν τους Τούρκους μέσα στο δάσος και τους εξήγησαν τι είχε συμβεί. Ήταν μια μεγάλη παγίδα των Βουλγάρων για τον μακεδονικό ελληνισμό. Η Κλεισούρα αμύνθηκε σκληρά και δεν έπεσε".

127. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 209-210.

κους και τους Βουλγάρους κομιτατζήδες.

Ο Παπασταύρος Τσάμης ήταν πιστός σύντροφος του περιφήμου οπλαρχηγού Κώτα, ο οποίος στα τέλη του 1897 συγκρότησε αξιόλογο ανταρτικό σώμα που στράφηκε εναντίον του Τούρκου δυνάστη. Οι βλαχόφωνοι αδελφοί Τσάμη συνέβαλαν αποφασιστικά στην αρχή της δεκαετίας του αιώνα μας στην οργάνωση των ένοπλων ελληνικών αντιστασιακών σωμάτων. Αργότερα έπεσαν θύματα της βουλγαρικής θηριωδίας κατά την εξέγερση του Ίλιντεν: τους έκαψαν τα καταστήματά τους στο Νικολέτσι της Πρέσπας και στο Πόπλη (Λευκώνας) και αναγκάστηκαν να μετεγκατασταθούν στο Μοναστήρι.¹²⁹ Στις 19 Αυγούστου του 1902 οι αδελφοί Τσάμη συνέτρεξαν στον αγωνιζόμενο καπετά Κώτα¹³⁰ που συγκρουόταν κοντά στο χωριό Όστιμα¹³¹ με τον Τσακαλάρωφ, επικεφαλής βουλγαρικού σώματος.

Είναι γνωστό ότι ο Ίων Δραγούμης συνέβαλε ουσιαστικά στην οργάνωση του ελληνισμού της Βορειοδυτικής Μακεδονίας στις παραμονές του μακεδονικού αγώνα. Ο διορισμός του ως υποπρόξενος στο Μοναστήρι το Δεκέμβριο του 1902 τον έφερε κοντά στον πολύπαθο και ηρωικό ελληνικό πληθυσμό της Πελαγονίας και στα πλαίσια της εθνεγερτικής του δραστηριότητας φυσικό και επόμενο ήταν να συμμετέχουν πάμπολλοι Ελληνόβλαχοι. Έτσι μέσα στο Δεκέμβριο του 1902 ίδρυσε στο Μοναστήρι το σωματείο "*Μακεδονική Άμυνα*" με τη σύμπραξη και συμπαράσταση των σπουδαιών

128. *Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα* - έκδοση Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), Αθήνα 1979, σ. 106, Γ. ΜΟΔΗ, *Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες Αρχηγοί*, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 198.

129. ΠΑΥΛΟΥ Α. ΤΣΑΜΗ-ΒΑΣΟΥ Α. ΤΣΑΜΗ, *Οι Μακεδονομάχοι αδελφοί Παπασταύρος και Λάζαρος Τσάμης*, Θεσσαλονίκη 1956, σσ. 14, 22-23.

130. Στο ανταρτικό σώμα του καπετάν Κώτα αριθμούνταν πολλοί Ελληνόβλαχοι αγωνιστές από τη Δυτική και Βορειοδυτική Μακεδονία, όπως - εκτός από τους αδελφούς Τσάμη - ο Γεώργιος Πέτρου από τη Νεγοβάνη (Φλάμπουρο), ο Τόσης από τη Λάγγα, ο Ευθύμιος από τις Πρέσπες (ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 16 Νοεμβρίου 1902, αρ. 682), κ.ά.

131. Τη μάχη της Όστιμα την περιγράφει με θαυμάσια αφήγηση ο εφημέριος του Πισοδερίου Παπασταύρος Τσάμης σε επιστολή του στον Έλληνα πρόξενο του Μοναστηρίου Κιουζέ Πεζά (ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 30 Αυγούστου 1902, αρ. 472). Μεταξύ των άλλων, σημειώνουμε τη συγκινητική ανταπόκριση του ελληνοβλαχικού πληθυσμού του Πισοδερίου στην πρόσκληση του καπετάν Κώτα για να αντιμετωπίσουν τους εξήντα Βουλγάρους αντάρτες, οι οποίοι επιχείρησαν να καταλάβουν την Όστιμα.

πατριωτών Ελληνόβλαχων Αριστοτέλη Ματλή, Χρήστο Δούμα, Αργύριο Ζάχο, Φίλιππο Καπετανόπουλο, Ναούμ Καλαρίτη, Θεόδωρο Μόδη, Παπασταύρο Τσάμη, Αναστάσιο Νάλτσα, Δημήτριο Σβώλο, Σταύρο Νάλη, Ναούμ Ραδίση, Στέργιο Ματσάλη, Αναστάσιο Τσάλλη, Παντελή Τσάλλη, Δημήτριο Νάκα κ.ά.

Η "*Μακεδονική Άμυνα*" γρήγορα απόκτησε πολλά μέλη στην ευρύτερη περιοχή του βιλαετίου του Μοναστηρίου και μάλιστα από τα πολυάριθμα βλαχόφωνα χωριά¹³² και άρχισε να ετοιμάζει το έδαφος για το μακεδονικό αγώνα.¹³³ Η οργάνωσή της όμως δεν περιορίστηκε μόνο στην περιοχή της Πελαγονίας, αλλά διακλαδίστηκε σ' ολόκληρο το μακεδονικό χώρο¹³⁴ και έφτασε στην Αθήνα με το σπουδαιότερό της σύνδεσμο, τον Παύλο Μελά, ο οποίος έδωσε την τελική ώθηση για την έναρξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στη Μακεδονία.¹³⁵

Κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα (1904-1908) εντάθηκε η δραστηριότητα του Ελληνικού Κομιτάτου Μοναστηρίου.¹³⁶ Ο

132. Σε πολλά χωριά οργανώθηκαν τοπικές - ντόπιες επιτροπές, παρακλάδια της "*Μακεδονικής Άμυνας*", τις οποίες τις αγκάλισαν αμέσως οι Ελληνόβλαχοι κάτοικοί τους, όπως στην Κλεισούρα με τους Ιωάν. Αργυρόπουλο, Γ. Κιάντο, Γ. Πάτσα, Κ. Βούτση κ.ά., στο Πισοδέρι με τους Παπασταύρο και Λάζο Τσάμη, Μ. Χασόπουλο, Ν. Λιάκο, Θ. Τσάμη, Θ. Γότση, Φ. Γορδάνη, Γ. Τσιομπάνο, Ι. Φίσκα κ.ά., στο Νυμφαίο με τους Τάκη Γκόλνα, Γ. Σούρλα, Ν. Γιάννη, Ι. Λιάτση, Ι. Σακελλαρόπουλο κ.ά., στο Κρούσοβο με τους Ν. Βατάλη, Ν. Κριάστα, Γ. Ζωγράφο κ.ά., και σε άλλα πολλά ελληνόφωνα και βλαχόφωνα χωριά με τη σύμπραξη των γενναίων αγωνιστών. (Για περισσότερα ονόματα και τοπωνύμια βλ. στον ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ίων Δραγούμης, Μαρτύρων και ηρώων αίμα*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 160-161 - "*Αφοί Κυριακίδη*").

133. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 23 Ιανουαρίου 1904, αρ. 73.

134. Γνωστά ελληνοβλαχικά σώματα, που ανέπτυσαν έντονη κινητικότητα στη διάρκεια του 1903 στη Βορειοδυτική Μακεδονία, ήταν του Αδάμ από τη Νιζόπολη, του Νικήτα και Τσάπανου από το Μεγάροβο και του Νικόλαου Τσανόπουλου από το Πισοδέρι (ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 2 Ιουνίου 1904, αρ. 584), ενώ στην Ανατολική Μακεδονία δρούσε το σώμα του Αντωνίου Ντούρα.

135. ΝΑΤΑΛΙΑΣ ΜΕΛΑ, *Παύλος Μελάς*, Αθήναι 1964, σ. 187.

136. Το Ελληνικό Κομιτάτο Μοναστηρίου λειτουργούσε μέσα από ένα δωδεκαμελές μυστικό συμβούλιο, το οποίο ήταν συγκροτημένο σε τέσσερα τμήματα (εκτελεστικό, δικαστικό, υπαίθρου, μεταφορών) και σε άλλα μικρότερα (Γ. ΜΟΔΗ, *Ο Μακεδονικός Αγών και η Νεώτερη Μακεδονική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 112) και αποτελούσε την "*Εσωτερική Οργάνωση Μοναστηρίου*" που ήταν επανδρωμένη με ελληνόφωνα και κυρίως με βλαχόφωνα στελέχη.

Έλληνας πρόξενος του Μοναστηρίου Γ. Λεβίδης είχε στενή επαφή με τα ηγετικά του στελέχη, από τα οποία τα πλέον περιώνυμα και δραστήρια ήταν οι Ελληνόβλαχοι της πόλης (Θ. Μόδης, Α.Π. Τσάλλης, Α.Γ. Τσάλλης, Αναστάσιος Νάλτσας, Σπυρ. Δούμας, Στ. Νάλης, Κ. Μόναχος, καθηγητής Π. Νάκας, καθηγ. Ευ. Τάνος, καθηγ. Βασ. Νώτης, καθηγ. Δημ. Μάρκου, γυμνασιάρχης Αλεξ. Ζουμετικός, Γεώργιος Μάντσης - Δημ. Νίτσας - Πέτρος Οικονόμου - Ν. Μιλώσης (γιατροί και δικηγόροι), Κ. Ματσάλης, Ματλής, Νάκας, Κ. Μακρής κ.ά.¹³⁷) για τους οποίους έγραψε στο Υπουργείο των Εξωτερικών: "Έχομεν ευτυχώς εδώ άνδρας προθύμους, ους ο ένθερμος πατριωτισμός και η άγρυπνος νοημοσύνη καθιστούν πολυτίμους συνεργάτας. Οιαδήποτε και αν είναι η τύχη, ην επιφυλάσσει ημίν το μέλλον, οι άνδρες ούτοι εκτήσαντο από του νυν δικαιώματα επί της αιωνίου ευγνωμοσύνης του Έθνους."¹³⁸

Με τους Ελληνόβλαχους του Μοναστηρίου ενώθηκαν αμέσως και εκατοντάδες Ελληνόβλαχοι αγωνιστές από τα βλαχόφωνα χωριά της περιοχής (από Νιζόπολη, Μεγάροβο, Μηλόβιστα, Τίρνοβο,¹³⁹ Πισοδέρι και Κρούσοβο) και βοήθησαν τα ελληνικά ανταρτικά σώματα. Διακρίθηκαν μάλιστα στη μεταφορά των όπλων και των πολεμοφοδίων και συνέβαλαν στην τελειότερη οργάνωση με την άριστη γνώση που είχαν για την τοπογραφία του χώρου, όπου διαδραματιζόνταν οι επιχειρήσεις των επαναστατικών ομάδων.

Οι Έλληνες βέβαια ενεργοποίησαν τις αντιστασιακές τους κινήσεις, η γενική κατάσταση όμως εξακολούθουσε να είναι άκρως επικίνδυνη και τεταμένη και από το 1904 οι βιαιότητες των Βουλγάρων εκδηλώνονταν όλο και περισσότερο με τις καθημερινές δολοφονίες των Ελλήνων στο Μοναστήρι.¹⁴⁰ Ο φόρος αίματος έρεε στις βίαιες συμπλοκές και οι Ελληνόβλαχοι μετρούσαν τα ηρωικά παλικάρια τους που έπεφταν θύματα στις βουλγαρικές θηριωδίες: Τον Ιούνιο του 1905 δολοφονήθηκε ο Ελληνόβλαχος Σωτήρης Τάντης,

137. ΤΗΛΕΜ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*, Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 65.

138. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 3 Δεκεμβρίου 1906, αρ. 424.

139. Τον Ιούνιο του 1905 ο οπλαρχηγός Γ. Βλαχογιάννης (Οδυσσέας) οργάνωσε τους Ελληνόβλαχους της Νιζόπολης και του Μεγάροβου, ενώ την ίδια εποχή στην περιφέρεια Νιζόπολης-Μηλόβιστας-Τίρνοβου μεθοδεύταν και η οργάνωση ενός ανταρτικού δώματος από 16 Ελληνόβλαχους.

140. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 31 Ιανουαρίου 1905, αρ. 125.

έφορος των ελληνικών σχολείων του Μοναστηρίου,¹⁴¹ ενώ το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς σκότωσαν το δραστήριο Ελληνόβλαχο της πόλης, το Ματθαίο Κατσουγιάννη, ο οποίος οργάνωνε και χρηματοδοτούσε τον επαναστατικό αγώνα και εμπύχωνε τον ελληνισμό της περιοχής.¹⁴²

Ακόμα η βουλγαρική βιαιότητα υποβοηθούνταν και από την πίεση των ρουμανιζόντων, αλλά και των συνοδοιπόρων τους - όπως θα δούμε αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο - με πρώτο ένθερμο υποστηρικτή τους βέβαια τον Αυστριακό πρόξενο του Μοναστηρίου. Η απάντηση των Ελληνόβλαχων στην όλη ενορχηστρωμένη επίθεση ήταν άμεση και εντονότατη. Έτσι στην πρωτεύουσα του βιλαετίου Μοναστηρίου συντελούνταν καθημερινά μια εξαντλητική και επώδυνη διαπάλη σε όλη τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα¹⁴³ ανάμεσα στους Έλληνες και τους Βουλγάρους.¹⁴⁴ Σ' όλες αυτές τις δοκιμασίες το πατριωτικό φρόνημα και η ελληνική συνείδηση των βλαχόφωνων πληθυσμών της ευρύτερης περιοχής ήταν υψηλό και ακμαίο.

Η επιμονή και η αταλάντευτη εμμονή στο στόχο της εθνικής αναγέννησης χαλύβδωνε τα επαναστατικά ελληνοβλαχικά σώματα, που αντιστέκονταν στη βουλγαρική κηδεμονία στην περιοχή και "*Όσοι έζησαν από κοντά τις δραματικές εκείνες στιγμές στο Μοναστήρι, απορούν πραγματικά πως από τους συμπαγείς ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς του Μοναστηρίου γεννήθηκε μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα μια τόσο καλά οργανωμένη πολιτοφυλακή και ένα εκτελεστικό σώμα από νέα και αμούστακα παλληκάρια, που αγωνίστηκαν για τα ελληνικά συμφέροντα και την προστασία των συμπατριωτών τους. Ολόκληρος ο ελληνικός πληθυσμός της πρωτεύουσας*

141. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, *Όσα έγραψα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 107-110 (ΕΜΣ).

142. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 23 Μαρτίου 1905, αρ. 309.

143. Από τους πάμπολλους Ελληνόβλαχους αγωνιστές του ένοπλου μακεδονικού αγώνα που μνημονεύει ο ΠΑΝΤΕΛΗΣ Γ. ΤΣΑΛΛΗΣ ("*Το δοξασμένο Μοναστήρι*", Θεσσαλονίκη 1932, σσ. 76-81) σημειώνουμε μερικούς: Α. Μπήτας, Αδελφοί Λάλλα, Αδ. Πισουρήκας, Γ. Δούμας, Κ. Πίλλης, Ι. Σόντης, Αδ. Μούζιας, Κύρος Ματσάλης, Σερ. Ματλής, Μιχ. Νιτζιώτας, Μιχ. Κατσουγιάννης, Δημ. Νάκας, Ναούμ Γώγος, Πέτρος Χρήστου, Γ. Μόδης, Δημ. Σβώλος, Αναστ. Νάλτσας, Αντώνιος Ζώης, Γ. Ξύφτας, Σπ. Δούμας, Παντ. Νάκας, Θωμάς Βαβούσκας, Σταύρος Νάλης, Αναστ. Τσάλλης κ.ά.

144. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Δεκεμβρίου 1905, αρ. 1234.

του βιλαετίου Μοναστηρίου μεταβλήθηκε σύσσωμος σε "πειθαρχημένο σώμα αδυσωπήτων αγωνιστών ενός ιδιότυπου εξοντωτικού πολέμου εντός των κεντρικών οδών και παρόδων της πόλεως". Οι νέοι Έλληνες Μοναστηριώτες ανάλαβαν ν' ανταποδώσουν τα αντίποινα στα βουλγαρικά κακουργήματα."¹⁴⁵

Κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα ιδιαίτερη συμμετοχή είχε ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός του Κρούσοβου. Ο αστείρευτος πατριωτισμός των Κρουσοβιτών μπόρεσε σύντομα να επουλώσει τις πληγές του από την καταστροφή που υπέστη από την εξέγερση του Ίλιντεν (Αύγουστος του 1903) και αναγεννημένος ρίχτηκε και πάλι με νέα ορμή στο μακεδονικό ξεσηκωμό. Έτσι λοιπόν οι Ελληνόβλαχοι του Κρούσοβου ίδρυσαν μια κεντρική επιτροπή αγώνα με έξι ηγετικά στελέχη και μια άλλη με δεκάδες αγωνιστές, οι οποίοι αποτελούσαν μικρές ομάδες και οργάνωναν τον ελληνισμό της περιοχής. Αξιοθαύμαστη πραγματικά ήταν η ένθερμη αγωνιστική παρουσία του ελληνοβλαχικού στοιχείου του Κρούσοβου, που μετριόταν με πληθώρα προσφορών, η οποία άρχιζε από την ηθική και υλική συμπαράσταση, τη συμμετοχή στην οικονομική ενίσχυση του αγώνα και έφτανε μέχρι την ένοπλη ρήξη και τη συμπλοκή του με τα βουλγαρικά σώματα της περιοχής.

Ιδιαίτερη αγωνιστική συμμετοχή είχε ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός στη Δυτική Μακεδονία. Ηρωικά ελληνοβλαχικά στελέχη διακρίθηκαν στην οργανωτική και την επιχειρησιακή ελληνική δραστηριότητα που εκδηλωνόταν κατά των βουλγαρικών ανταρτικών σωμάτων (1904-1905). Έτσι στη μάχη της Ζαγορίτσανης, στην καταστροφή της Μπελκαμένης (Δροσοπηγή), στη μάχη του Μουρικίου, στη συμπλοκή κοντά στη Βλάστη, στην πάλη στο Μορίχοβο, αλλά και σε τοπικές συγκρούσεις μικρότερης έντασης, έντονη ήταν η συμμετοχή των Ελληνόβλαχων αγωνιστών. Γνωστά είναι τα ανταρτικά σώματα των γενναίων Ελληνόβλαχων Ζούκη, Μπουκουβάλα και Νικολάου Τσολάκη, των οπλαρχηγών Φιλόλαου Πηχεώνα, Φιλώτα Πηχεώνα, Κωνσταντίνου Γκούτα, Γ. Μακρή και Τσάμη Παπασταύρου. Αξιοσημείωτη είναι και η παρουσία της Νέβεσκας (Νυμφαίο) στο μακεδονικό αγώνα, που έγινε μάλιστα και "Διευθύνον Κέντρον" από τον Παύλο Μελά. Στα χρόνια αυτά αναδείχτηκαν

---

145. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας, Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 121.

πάμπολλοι ελληνόβλαχοι Νεβεσκιώτες, οι οποίοι συμμετείχαν στα ελληνικά ανταρτικά σώματα της περιοχής και πρόσφεραν με κάθε τρόπο (ως αγωνιστές, οδηγοί, ανιχνευτές, μεταφορείς όπλων και πολεμοφοδίων, χορηγοί και συμπαραστάτες - όπως η αρχοντική οικογένεια Τσίρλη-Μιχαηλίδη που πρόσφερε πολλά με την οικονομική και την κοινωνική της επιρροή κ.ά.) στον αγωνιζόμενο ελληνισμό.¹⁴⁶

Οργανώθηκαν επίσης δυναμικά κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα τα ένοπλα σώματα και στην Ανατολική Μακεδονία. Η ελληνική αντίσταση ήταν έντονη στο σαντζάκι των Σερρών και ιδιαίτερα στην Κάτω Τζουμαγιά, όπου ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός παρουσίασε αξιόλογη και δραστήρια συμμετοχή. Η ηρωική παρουσία των βλαχόφωνων Ελλήνων επεκτάθηκε και στις ελληνοβλαχικές κοινότητες των Άνω Πορροϊών, της Τζουμαγιάς και της Ράμνας, όπου καταδίωξαν και τους ρουμανίζοντες και διάσωσαν τα σχολεία και τις εκκλησίες τους.¹⁴⁷

Το Φεβρουάριο του 1904 η παρουσία του Παύλου Μελά στη Μακεδονία έδωσε το έναυσμα για την έναρξη της ένοπλης φάσης του μακεδονικού αγώνα. Είναι γνωστή η συμβολή του στο γενικό ξεσηκωμό του ελληνισμού και έχουν αναλυθεί τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια των τριών περιόδων του στο δυτικό μακεδονικό χώρο. Στο θυελλώδη ενθουσιασμό που γεννιόταν σε κάθε χωριό και πόλη της Μακεδονίας, απ' όπου περνούσε το ανταρτικό σώμα του Παύλου Μελά, συμμετείχε ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός με όλες του τις δυνάμεις.

Συγκεκριμένα, κατά την τρίτη έξοδό του - τον Αύγουστο του 1904, στην προσπάθειά του να εφαρμόσει τα στρατιωτικά σχέδια του Μακεδονικού Κομιτάτου, βρέθηκε στις περιοχές της Καστοριάς και του Μοναστηρίου. Εκεί του συμπαραστάθηκε σύσσωμος ο ελληνισμός και με όλα τα μέσα που διάθετε. Ανάμεσά του ξεχώρισε ο βλαχόφωνος πληθυσμός και συνέβαλε αποφασιστικά στη διεξαγωγή του μακεδονικού αγώνα με την άριστη γνώση της τοπογραφίας της Βορειοδυτικής Μακεδονίας. Οι Ελληνόβλαχοι Μακεδόνες Ιωάννης

146. ΝΙΚ. ΑΘ. ΚΑΤΣΑΝΗ, *Ονομαστικό Νυμφαίον (Νεβέσκας)*, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 14 (ΕΜΣ).

147. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας, Σέρρες, 1907* ("Ετήσια Γενική Έκθεσις του σαντζακίου Σερρών δια το έτος 1907", πρόξενου Σερρών Σαχτούρη).

Νάτσης, Κυριάκος Μπούτσης, Δήμος Ευαγγέλου, Ανδρέας Καλαμπούκας κ.ά. ήταν από τα πιο δυναμικά παλικάρια του Μακεδονικού Κομιτάτου.

Συγκινητική υπήρξε η συμπαράσταση των ελληνοβλαχικών χωριών, τα οποία, αψηφώντας τον άμεσο κίνδυνο των τουρκικών αντιποίνων, βοηθούσαν και προστάτευαν τους πολεμιστές του Παύλου Μελά. Έτσι, όταν την 1η Σεπτεμβρίου του 1903 πέρασε το σώμα του Μελά από τη βλαχόφωνη Σαμαρίνα, κυριολεκτικά σώθηκε από τους Ελληνόβλαχους κατοίκους της, οι οποίοι το οδήγησαν με ασφάλεια μέσα από δύσβατες ορεινές περιοχές, αποφεύγοντας με επιτυχία τα τουρκικά αποσπάσματα. Το ίδιο έγινε και στην Μπελκαμένη (Δροσοπηγή) κι ακόμα ο γενναίος Ελληνόβλαχος Φίλιππος Καπετανόπουλος έχασε τη ζωή του (19 Σεπτεμβρίου 1903) προκειμένου να προστατεύσει στη Νερέτη το σώμα του Μελά.¹⁴⁸

Ακόμα κατά την ένοπλη φάση του μακεδονικού αγώνα στη Δυτική Μακεδονία, στα τέλη του 1904, ανεκτίμητη στάθηκε η συμπαράσταση και η βοήθεια των Ελληνόβλαχων κατοίκων του Πισοδερίου στο σώμα του Ε. Καούδη, το οποίο αντιμαχόταν τους Βουλγάρους στη μάχη της Όστιμα (Τρίγωνο). Τότε ακριβώς ο Ελληνόβλαχος εφημέριος του Πισοδερίου Τσάμης Παπασταύρος ενημέρωσε τους Τούρκους, οι οποίοι κατέφτασαν με στρατιωτικό απόσπασμα στην Όστιμα.¹⁴⁹ Στη μάχη που ακολούθησε (τέλη Σεπτεμβρίου 1904) ο Τσάμης Παπασταύρος με τον αδελφό του Λάζο και με άλλους Ελληνόβλαχους συντοπίτες του, όπως τον Ανδρέα Γώγο, το Χατζηκώστα, το Θ. Τσάμη, το Λάζο, το Θ. Τότση κ.ά., επιτέθηκαν αιφνιδιαστικά στους Βουλγάρους κομιτατζήδες και τους προξένησαν πολλές απώλειες, ενώ σκοτώθηκε και ο υπαρχηγός τους Χρ. Γκουσώφ.

Ο γενναίος Τσάμης Παπασταύρος¹⁵⁰ αποτέλεσε μια ηρωική φυσιογνωμία στα δύσκολα εκείνα χρόνια της εξέγερσης και βοήθησε πολύπλευρα: Με την προσωπική του συμμετοχή στον ένοπλο αγώνα με την οργάνωση της ελληνοβλαχικής κοινότητας Πισοδερίου με την

148. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 23 Σεπτεμβρίου 1904, αρ. 923.

149. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 2 Οκτωβρίου 1904, αρ. 954.

150. ΙΕΕ (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους - "Εκδοτική Αθηνών"), Αθήναι 1977, τόμ. ΙΔ', σσ. 235-236.

μετατροπή του σπιτιού του σε κέντρο περιθάλψης - όπου μάλιστα περιποιήθηκε τον τραυματισμένο Εμμ. Σκουντρέ, ενέργεια που παρά λίγο να του στοιχίσει την ίδια του τη ζωή.¹⁵¹ Η μάχη στην Όστιμα καταξίωσε τα ελληνικά σώματα στα πρώτα αποφασιστικά βήματα του μακεδονικού αγώνα και δυνάμωσε το ηθικό του ελληνικού πληθυσμού της Μακεδονίας. Σ' αυτή την αναβάπτιση του ελληνικού φρονήματος μεγάλη σημασία απόκτησε η συμμετοχή του περιήφανου ελληνοβλαχικού στοιχείου, που για άλλη μια φορά κατάδειξε το άρρηκτο δέσιμό του στο άρμα της ελληνικής συνείδησης.

Το καλοκαίρι του 1905 ο Αθ. Σουλιώτης-Νικολαΐδης ήρθε σε επαφή στην Αθήνα με το γενικό πρόξενο της Θεσσαλονίκης Λ. Κορομηλά και μεθόδευσαν τη συνεργασία τους στη Μακεδονία για την προώθηση του μακεδονικού αγώνα. Αργότερα ο Αθ. Σουλιώτης-Νικολαΐδης πήγε στη Θεσσαλονίκη, όπου το Μάρτιο του 1906 υλοποίησε την παραπάνω πρόθεση για κοινό αγώνα με την "*Οργάνωση Θεσσαλονίκης*", την οποία αγκάλιασαν αμέσως επίλεκτα άτομα της πόλης. Ανάμεσα σ' αυτά συγκαταλέγονταν και αξιόλογα Ελληνοβλαχικά στελέχη - έμποροι, επιχειρηματίες, οικονομικοί και κοινωνικοί παράγοντες - όπως ο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, ο Αλκιβιάδης Μάλτος, ο Κ. Τουρνιβούκας, ο Γ. Σαμαράς, ο Ηρακλής Τσίπης, ο Ευάγγελος Δούμας, ο Αργ. Ζάχος (εξεχών μέλος του Κομιτάτου "*Άμυνα*" του Μοναστηρίου), ο Αλ. Ζάννας κ.ά.

Στην Κεντρική Μακεδονία αξιόλογη υπήρξε η δραστηριότητα του Ελληνοβλαχου Αλέξανδρου Ζάννα. Η οικογένειά του (ο πατέρας του, ο γιατρός Δ. Ζάννας¹⁵² και η μητέρα του η γνωστή συγγραφέας Πηνελόπη Δέλτα) που καταγόταν από το περίφημο ελληνοβλαχικό χωριό Λιβιάδι Ολύμπου, πρόσφερε πολλά στην οργάνωση και την εμπύχωση του ελληνισμού της εποχής εκείνης.¹⁵³ Ο

---

151. ΒΑΣΟΥ Λ. ΤΣΑΜΗ, *Οι Μακεδονομάχοι αδελφοί Παπασταύρος και Λάζαρος Κοσμά Τσάμης*, Θεσσαλονίκη 1956, σσ. 30-31.

152. Ο Ελληνοβλαχος γιατρός Δημήτριος Ζάννας, πατέρας του Αλέξανδρου Ζάννα, άφησε τη γενέτειρά του Λιβιάδι Ολύμπου (το Βλαχολίβαδο) και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη στα 1870. Εκεί ήρθε σε επαφή με τον Έλληνα πρόξενο Κωνσταντίνο Βατικιώτη, ενδιαφέρθηκε ενεργά για τα εθνικά προβλήματα της περιοχής, εξελίχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους κοινωνικούς παράγοντες της πόλης και συνέβαλε αποφασιστικά στην οργάνωση της ελληνικής αντίστασης κατά την πρώιμη φάση του μακεδονικού αγώνα.

153. DOUGLAS DACIN, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Thes-

Αλέξανδρος Ζάννας γνώρισε τους πρώτους Έλληνες αξιωματικούς του ελληνικού προξενείου Θεσσαλονίκης, τον πρόξενο Λ. Κορομηλά, καθώς επίσης και τον ιδρυτή της "Οργάνωσης Θεσσαλονίκης" Αθ. Σουλιώτη-Νικολαΐδη.¹⁵⁴ Από το 1904 το ορμητήριο των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων εγκαταστάθηκε στο αγρόκτημα που διατηρούσε η οικογένεια Ζάννα στην Παλατίτσα (χωριό έξω από τη Βέροια), το οποίο εξελίχτηκε σε στρατηγείο για τις ελληνικές επιχειρήσεις Κατερίνης - Βέροιας - λίμνης Γιαννιτσών. Εκεί ο Αλ. Ζάννας γνωρίστηκε και στη συνέχεια συνεργάστηκε με τα επαναστατικά σώματα του Ελληνόβλαχου καπετάν Κολιού (Ρόκας),¹⁵⁵ του Μιχάλη Αναγνωστάκου (Ματαπάς), του μανιάτη οπλαρχηγού Παναγιώτη Παπατζανατέα και του γιατρού Αντώνη Αντωνιάδη, ο οποίος συνεργαζόταν με τον ένθερμο Ελληνόβλαχο αγωνιστή Γιώργη Πράσσα (από το Λιβάδι Ολύμπου).

Η ελληνοβλαχική συμμετοχή συνεχίστηκε αμείωτη μετά το 1906 και μέχρι το τέλος του μακεδονικού αγώνα και όλη τη νεοτουρκική περίοδο (1908-1912). Οι Ελληνόβλαχοι πολέμησαν σκληρά στο πλευρό του αγωνιζόμενου ελληνισμού, αντέδρασαν βίαια στις προπαγανδιστικές και προσηλυτιστικές διεισδύσεις - και κυρίως εναντίον της ρουμανικής και βουλγαρικής κίνησης - και αντιστάθηκαν με όλη τη δύναμη της ψυχής τους στην εθνολογική τους αλλοίωση - γεγονότα που θα ερμηνεύσουμε αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο.

5. Στα γενικότερα πλαίσια της πολιτικής του εκτουρκισμού, που προωθούσε το νεοτουρκικό κομμάτι "*Ένωση και Πρόοδος*", η επί-

---

saloniki 1966, σσ. 210-214.

154. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Δ. ΖΑΝΝΑ, *Ο Μακεδονικός Αγών (αναμνήσεις)*, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 74-82.

155. Κατά τα τέλη του 1905 - και στα πλαίσια του μακεδονικού αγώνα - στην Πιερρία δρούσε το δυναμικό σώμα Ολύμπου που το διοικούσε ο Ελληνόβλαχος ανθυπολοχαγός πεζικού Νικόλαος Ρόκας (Κολιός) με είκοσι Ελληνόβλαχους άνδρες. Άξιο λόγου είναι να τονιστεί πως ο Ρόκας οργάνωνε τα ελληνοβλαχικά χωριά του Ολύμπου (Λιβάδι, Κοκκινοπλός κ.ά.), καθώς επίσης και τους Ελληνόβλαχους στην περιοχή της Βέροιας και ειδικότερα του Άνω Σελίου στο Βέρμιο. Διάχυτο ήταν το αίσθημα του ενθουσιασμού σ' όλους τους κατοίκους αυτών των βλαχόφωνων οικισμών. Στρατολογούνταν αυθόρμητα στις τάξεις των ελληνικών σωμάτων, πρόσφεραν τρόφιμα και καταλύματα στους αγωνιστές και συμμετείχαν στο γενικότερο σχεδιασμό της εξέγερσης.

σημη τουρκική ηγεσία με το μανδύα της προσέγγισης των χριστιανικών εθνοτήτων της οθωμανικής αυτοκρατορίας επισκεπτόταν υπόδουλα τμήματα στο βαλκανικό χώρο και προσπαθούσε να επιβάλει τον ηγεμονικό της ρόλο. Την ύπουλη δραστηριότητα των Τούρκων την οσμίστηκαν αμέσως οι Ελληνόβλαχοι, οι οποίοι προετοιμάζαν την αυτοάμυνα και την αντεπίθεσή τους. Έτσι η επίσκεψη του σουλτάνου Μεχμέτ Ρεσίτ Ε΄, στα τέλη Μαΐου του 1911 στη Θεσσαλονίκη και στα μέσα Ιουνίου στο Μοναστήρι, ενεργοποίησε αυτόματα τον ελληνοβλαχικό πληθυσμό της Πελαγονίας, ο οποίος συγκρότησε στο Μοναστήρι παράρτημα του Πολιτικού Συνδέσμου της Κωνσταντινούπολης.¹⁵⁶ Το παράρτημα αυτό σχηματίστηκε και επανδρώθηκε με τα επίλεκτα ελληνοβλαχικά τέκνα του Μοναστηρίου: Γρηγόριο Αθανασίου, δικηγόρο, που ανέλαβε την προεδρία και τους συμβούλους Αλέξανδρο Δούμα, γιατρό, Μιχάλη Νιτσιώτα, δικηγόρο, Μιχάλη Σόντη, έμπορο, Αντώνη Ταχιάο, πράκτορα και Βασίλη Νότη, καθηγητή.¹⁵⁷

Για μια ακόμα φορά οι Ελληνόβλαχοι δέχτηκαν πρώτοι το μήνυμα του κινδύνου και το μετουσίωσαν πάραυτα σε αντίσταση και αγώνα. Οργανώθηκαν λοιπόν σε ενεργό σώμα και άρχισαν να διευρύνουν τις δραστηριότητές τους στη γεωγραφική περιφέρεια της Πελαγονίας και με τη σύμπραξη του ελληνόφωνου πληθυσμού, ο οποίος συνέρεε αυθόρμητα και δυνάμωνε τις προσπάθειές τους. Εξάλλου ο ευρύτερος ελληνισμός του βαλκανικού χώρου (ο ελληνόφωνος και ο σλαβόφωνος) συνεργαζόταν με ειλικρίνεια και αυθορμητικότητα με το ελληνοβλαχικό (βλαχόφωνο) στοιχείο, γεγονός που φανέρωνε την εμπιστοσύνη την οποία είχε απέναντί του και ακόμα και την παραδοχή της ηγετικής του παρουσίας. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι την απουσία μιας έντονης και σοβαρής ανάληψης από το

---

156. Ο Πολιτικός Σύνδεσμος της Κωνσταντινούπολης δημιουργήθηκε με την προτροπή και την υποστήριξη της ελληνικής πρεσβείας της Κωνσταντινούπολης και δραστηριοποιήθηκε κυρίως στα χρόνια 1909-1913. Στόχος του Συνδέσμου ήταν η προάσπιση των δικαιωμάτων του ελληνικού στοιχείου που ήταν διασκορπισμένο μέσα στην οθωμανική αυτοκρατορία. Αποτελούνταν από επίλεκτα μέλη ελληνικών κοινωνιών και 16 Ελληνοθωμανούς βουλευτές, οι οποίοι ψήφιζαν με τα ανθενωτικά κόμματα και αντιστέκονταν εναντίον του νεοτουρκικού κομιτάτου "Ένωση και Πρόοδος" (ΑΛΕΞΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *Οι Έλληνες στην υπηρεσία της οθωμανικής αυτοκρατορίας 1850-1922*, στο "Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας" 23 (1980), σ. 393).

157. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 11 Ιουνίου 1911, αρ. 427.

επίσημο ελληνικό κράτος για τον αγώνα και την εθνική ανεξαρτησία του ελληνισμού των περιοχών της Άνω Μακεδονίας, την είχαν αναγάγει σε προσωπική υπόθεση οι Ελληνόβλαχοί μας, οι οποίοι αγωνίζονταν για το υπέρτατο εθνικό Χρέος επίμονα, σταθερά, ακλόνητα και αταλάντευτα.

Ο ελληνισμός της Πελαγονίας αγωνίστηκε σκληρά για την εθνική του αποκατάσταση και μέσα σ' αυτόν οι Ελληνόβλαχοι έδειξαν τα ενδοξότερα δείγματα του πατριωτικού τους φρονήματος. Το Μοναστήρι στάθηκε το κέντρο του αγώνα τους και η γύρω περιοχή συμμετείχε ενεργά στην καλλιέργεια του εθνικοαπελευρωτικού οράματός τους. Οι Ελληνόβλαχοι - ασυμβίβαστοι όπως πάντοτε - πρωτοστάτησαν στην οργάνωση και στη δραστηριοποίηση των ελληνικών ανταρτικών δυνάμεων εναντίον των τουρκικών και βουλγαρικών σωμάτων, καθώς επίσης και εναντίον της οργανωμένης επίθεσης της ρουμανικής κίνησης.

Όλα όμως τελείωσαν και το Μοναστήρι και η γύρω περιοχή του χάθηκαν με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου στις 10 Αυγούστου 1913. Το Μοναστήρι ωστόσο είχε ήδη χαθεί για τον ελληνισμό από τις 7 Νοεμβρίου του 1912 με την είσοδο των σερβικών στρατευμάτων.¹⁵⁸ Ο ελληνισμός της περιοχής περιέπεσε σε αβάσταχτο πόνο και οδύνη και έγινε μάρτυρας μιας νέας κατάστασης, την οποία δεν την ανέχτηκε ούτε και συμφιλιώθηκε μαζί της με συμβιβασμό και υποχώρηση. Η συνθήκη του Βουκουρεστίου βέβαια τυπικά έλυσε το μακεδονικό ζήτημα και διευθετούσε τις διαφορές του δευτέρου βαλκανικού πολέμου με το διαμελισμό του εδάφους της γεωγραφικής Μακεδονίας (51% του εδάφους της δόθηκε στην Ελλάδα, 39% στη Σερβία και 10% στη Βουλγαρία), αλλά η εθνική συνείδηση του ελληνικού πληθυσμού, που συνέχιζε να ζει στα χαμένα τμήματα, διατηρούνταν άσβεστη και έντονη.¹⁵⁹ Πάντως, μετά τη συνθήκη,

158. ΤΗΛΕΜ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών - Β'*, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 71-81 ("5. Η τελευταία φάσις του Μακεδονικού Αγώνος"), "Ανέκδοτα απομνημονεύματα-αναμνήσεις ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ" (προσωπικό αρχείο).

159. Χαρακτηριστικό είναι το κείμενο της έκθεσης το οποίο απέστειλε η ελληνική κοινότητα του Μοναστηρίου προς το βασιλιά των Σέρβων Πέτρο, στις 19 Σεπτεμβρίου του 1913, λίγο αργότερα από τη συνθήκη του Βουκουρεστίου. Στην έκθεση αυτή τονίζονταν τα "αλώβητα και απαραμείωτα δίκαια της εθνικής υποστάσεως" της ελληνικής κοινότητας και το αίτημα για εκπαιδευτική και θρησκευτική ελευθερία (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 417-418).

παρατηρήθηκε μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Ελλήνων προσφύγων στην ελληνική Μακεδονία και βέβαια ανάμεσα σ' όλους ακολούθησαν τη φυγή και πάμπολλοι βλαχόφωνοι. Έτσι ένα σημαντικό τμήμα του ελληνισμού (κυρίως βλαχόφωνο) της βόρειας ζώνης της Μακεδονίας (Κρούσοβο, Μοναστήρι, Μεγάροβο, Τίρνοβο, Μηλόβιστα, Γκόπεσι, Ρέσνα, Μορίχοβο, Στρώμιτσα, Γευγελή, Βαλάντοβο, Μελένικο, Νευροκόπι, Πετρίτσι κ.ά.) εγκατέλειψε τις πατρογονικές του εστίες και μετεγκαταστάθηκε στο ελληνικό κράτος.¹⁶⁰

---

160. Οι Ελληνόβλαχοι της Ρέσνας (Περιβολιώτικης καταγωγής) μετά τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, ακολούθησαν το ματαναστευτικό προσφυγικό ρεύμα προς την ελεύθερη Μακεδονία και εγκαταστάθηκαν στα χωριά γύρω από τη Βέροια Διαβατός, Σταυρός και Παλαιό Σκυλίτσι και στην πόλη της Βέροιας (και στους θερινούς ελληνοβλαχικούς οικισμούς Σέλι, Ξηρολίβαδο και Δόλιανη), όπου και συναντήθηκαν με αρκετούς συμπατριώτες τους Περιβολιώτες που αποδήμησαν εκεί κατά τη μεγάλη μεταναστευτική κάθοδο του 1819. Ακόμα πολλοί Ελληνόβλαχοι της Ρέσνας εγκαταστάθηκαν στα βλαχόφωνα χωριά της ευρύτερης περιοχής της Λάρισας Μακρυχώρι, Τσίβασι, Χειμάδι κ.ά. Μετά την μετεγκατάσταση αυτή και σχεδόν μέχρι το 1920 οι τσελιγκάδες Ελληνόβλαχοι (με διαβατήρια) "ανέβαιναν" με τα κοπάδια τους στον κάμπο της Ρέσνας κατά τους θερινούς μήνες. Αργότερα, και μέχρι σχεδόν τα μέσα της δεκαετίας 1950-1960 περιοριζόνταν στον κάμπο της Φλώρινας και στο Πισοδέρι, όπου έβρισκαν βοσκή για τα πρόβατά τους ("Ανέκδοτα απομνημονεύματα - αναμνήσεις ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ" - προσωπικό αρχείο. Το παραπάνω μεταναστευτικό ρεύμα το ακολούθησε ο Ελληνόβλαχος Μιχαήλ Κολτσίδας με την οικογένειά του και εγκαταστάθηκε μόνιμα στο βλαχόφωνο χωριό Παλαιό Σκυλίτσι, ανατολικά της Βέροιας, που τότε (μετά το 1913) σχηματίστηκε από τους Ελληνόβλαχους αποίκους της Ρέσνας, ενώ αργότερα πλήθυνε με Ελληνόβλαχους που συνέρευασαν εκεί και από άλλες βλαχόφωνες περιοχές (από την περιοχή της Λάρισας και κυρίως από το βλαχόφωνο χωριό Μακρυχώρι). Ο Μιχαήλ Κολτσίδας (ο πατέρας μου) και η οικογένειά του εξακολουθούσε να "ανεβαίνει" στη Ρέσνα τα καλοκαίρια μέχρι περίπου το 1920, όπως εξάλλου και πολλοί άλλοι Ελληνόβλαχοι του χωριού - κι αυτοί άποικοι από τη Ρέσνα - όπου και διέμεναν στον πρόχειρο καταυλισμό "Καλύβια" στο ορεινό τμήμα δυτικά της Ρέσνας. Ασχολούνταν με τον αγωγιατισμό και μετάφεραν προϊόντα και αγαθά από την αγορά της Θεσσαλονίκης στο Μοναστήρι και στη Ρέσνα και αντίστροφα).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΟΙ ΣΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΤΩΝ
ΡΟΥΜΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ
ΑΞΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΙΣΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΣΕΩΝ - Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ
ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΦΩΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ
ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΑΛΛΟΙΩΣΗ ΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΟΙ ΣΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΤΩΝ
ΡΟΥΜΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ
ΑΞΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΙΣΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΣΕΩΝ - Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ
ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΦΩΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ
ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΑΛΛΟΙΩΣΗ ΤΟΥ

Ι. Αποτίμηση της προπαγανδιστικής διείσδυσης της ρουμανικής πολιτικής στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό του βαλκανικού χώρου – Η σύμπραξη της ρουμανικής με τη βουλγαρική και αλβανική κίνηση, η αρωγή της αυστριακής και ουνιτικής πολιτικής και η ανοχή της τουρκικής εξουσίας στη συνολική προσπάθεια διάβρωσης της συνοχής του ελληνικού φρονήματος του βλαχόφωνου στοιχείου

Α. Από την εμφάνισή της μέχρι το 1900

1. Η ρουμανική κίνηση εμφανίστηκε στο βαλκανικό χώρο και κυρίως στη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο από το 1850, αλλά ενδυνάμωσε μετά το συνέδριο του Βερολίνου (1878) και την ίδρυση του Μακεδονορουμανικού Συλλόγου στο Βουκουρέστι (1879)¹. Τότε η Ρουμανία έχασε τη Βεσσαραβία, η οποία προσαρτήθηκε στη Ρωσία, και άρχισαν να πληθαίνουν οι ομογενείς της που απομακρύνονταν από τον εθνικό της κορμό. Αυτή η κατάσταση ενισχυόταν βέβαια και από το γεγονός ότι εκατομμύρια Ρουμάνοι βρίσκονταν αλύτρωτοι και στις αυστρουγγρικές επαρχίες της Τρανσυλβανίας, του Βανάτου και της Βουκοβίνας.² Έτσι εναγώνια έψαχνε αλλού το "ιστορικό της πρόσωπο" και όταν "ανακάλυψε"³ τη

---

1. MAX-DEMETER PEYFUSS, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Wien 1974, σσ. 54-55, ALEXANDRE PUBIN, *Les Roumains de Macédoine*, Bucarest 1913, σ. 143.

2. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σ. 35, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 618.

γλωσσική συγγένειά της με τους Ελληνόβλαχους έστρεψε επάνω τους όλη την προπαγανδιστική της δράση.

Το καθαρά λοιπόν γλωσσικό θέμα η ρουμανική κίνηση το ανήγαγε σε ύψιστο εθνικό θέμα (και με τη συμπαράσταση των δυτικών κρατών) και ενεργοποιήθηκε με την πρωτοβουλία του ιερέα Αβέρκιου - κυρίως μετά το 1860 - (πρωταρχικά) στα βλαχοχώρια της Πίνδου Σμίξη, Σαμαρίνα, Αβδέλα και Περιβόλι και του Βερμίου Σέλι και Ξηρολίβαδο. Μετά το 1878 όμως και με την ενεργή συμπαράσταση της Αυστρίας, η προσπάθεια της ρουμανικής διείσδυσης έφτασε στη μεγαλύτερή της κινητοποίηση και η ρουμανική κυβέρνηση έριξε στον προπαγανδιστικό αγώνα όλες τις δυνάμεις της και διάθεσε στον πράκτορά της Απόστολο Μαργαρίτη όλα τα οικονομικά μέσα για την επίτευξη του σκοπού της.

Αρχικά το έναυσμα και το κίνητρο του προσηλυτισμού των Ελληνόβλαχων της Μακεδονίας δεν ξεκίνησε τόσο από την πίστη και την πεποίθηση μιας ιμπεριαλιστικής ρουμανικής εθνικής ιδέας με τη συνένωση των βλαχόφωνων πληθυσμών σε αυτοτελείς παροικίες, αλλά κυρίως από την απέλπιδα προσπάθεια των Ρουμάνων για να αποκτήσουν λόγο και δικαίωμα επί των ελληνοβλαχικών πληθυσμών, ώστε να το χρησιμοποιήσουν ως "ενέχυρο", το οποίο, στην κατάλληλη διπλωματική συγκυρία, θα παραχωρούνταν στη Βουλγαρία για να επιτύχουν την καλύτερη διαρρύθμιση των συνόρων τους στη Δοβρουτσά. Εξάλλου αυτή την πραγματική διάσταση της ρουμανικής εξωτερικής πολιτικής τόνιζε και το ρουμανικό περιοδικό "*La Renaissance Latine*" που εκδιδόταν στο Παρίσι: "*Η Ρουμανική Κυβέρνησις δεν αποβλέπει τόσον εις την δημιουργίαν ρουμανικής αποικίας παρά τοις Κοντσοβλάχοις, όσον εις την εξασφάλισιν εχηγύου προωρισμένον να εκχωρηθή τη Βουλγαρία απέναντι σπονδαιοτέρων ωφελημάτων· π.χ. διαρρύθμισιν των μεθορίων εν Δόβρουτσα. Ήδη, ο Τάκε Ιωνέσκος (ο νυν υπουργός των οικονομικών της Ρουμανίας) υπέδειξε την γραμμήν Ρουτσουνίου - Βάρνης, ήτις θα παρείχε τη Ρουμανία δυο φρούρια και ένα καλόν λιμένα*".⁴

3. ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1992 (β' έκδοση), σ. 91.

4. "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1907, σ. 36 ("*La Renaissance Latine*", φύλλο 15 Ιουλίου 1904, σ. 614), πρβλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σσ. 35-36 (Ο Νικ. Βλάχος αναφέρεται στην "*εν Βουκουρεστίω εκδιδομένην*" εφημερίδα "*renaissance latine*") και

Στη διάρκεια όμως αυτών των πολιτικών και διπλωματικών κινήσεων και ενεργειών η ρουμανική κίνηση πρωταγωνίστησε σε ένα διαρκή και δαπανηρό προσηλυτιστικό αγώνα ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο του βαλκανικού χώρου, που είχε ως αποτέλεσμα να αναθεωρήσει τις αρχικές της προθέσεις. Έτσι στράφηκε σε εμφανή πλέον προπαγανδισμό και σε πλήρη ιδεολογικό και πολιτικό αγώνα για την απόσπαση των Ελληνόβλαχων από το ελληνικό τους περιβάλλον - εθνικό και γεωγραφικό - και την καλλιέργεια της ρουμανικής συνείδησης, η οποία απόβλεπε στην εθνολογική αλλοίωση του βλαχόφωνου πληθυσμού. Αυτές οι προσπάθειες συνεχίστηκαν σε όλο το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και εντάθηκαν επικίνδυνα στην πρώτη δεκαετία του αιώνα μας. Τα γεγονότα που σχετίζονται με τη ρουμανική προπαγανδιστική κίνηση στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο ξεκίνησαν με την "ανακάλυψη" των Ελληνόβλαχων στα 1853 από τους Ρουμάνους Ιωάννη Ηλιάδη-Ραντουλέσκου και Δημήτριο Μπολιντινεάνου, οι οποίοι περιηγήθηκαν την Ήπειρο και τη Μακεδονία και "ενημέρωσαν" τους συμπατριώτες τους για τους "αδελφούς Ρουμάνους" που συνάντησαν στις ελληνικές περιοχές και στη συνέχεια εντατικοποιήθηκαν με την ίδρυση του προπαγανδιστικού συλλόγου "Αλβανική Εταιρεία", με την ίδρυση του "Μακεδονο-Ρουμανικού Κομιτάτου" στα 1860 στο Βουκουρέστι και βέβαια και με τη δράση του δραστήριου και ελισσόμενου Απόστολου Μαργαρίτη.⁵ Η μελέτη και η έρευνα στο κεφάλαιο αυτό περιστρέφεται στην

MICHEL PAILLARÈS, *L'Imbroglie Macédonien*, Paris 1907, σ. 465. Διαβάζουμε ακόμη στην "Εκκλησιαστική Αλήθεια" (1907, σ. 36): "Ο κ. Bourchier εν τω συγγράμματι του "The Balkan Question" γράφει: "Η Ρουμανία επιδιώκει την προπαγάνδα της (εν Μακεδονία) επί τη βλέψει ότι θα είχε δικαίωμα εις αντιστάθμισμα τι αλλαχού, αν ο εν Μακεδονία αποδεδειγμένως ρουμανικός πληθυσμός εξεχωρείτο ετέρα τινι δυνάμει".

5. Σχετικές πληροφορίες βλ.: ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, *passim*, ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Αθήναι 1948 (β' έκδοση: Τρίκαλα 1987, ΦΙΛΟΣ - γ' έκδοση: Τρίκαλα 1992, ΦΙΛΟΣ), ΑΝΤ. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες και η ρουμανική προπαγάνδα*, Αθήναι 1905, ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Ιστορία των Κρατών της χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, Αθήναι 1954, σσ. 181-191, ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 94-113 (β' έκδοση: *Κουτσόβλαχοι. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και λαογραφική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 94-113 - έκδοση "Αδελφών Κυριακίδη"), ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΚΑΤΣΟΥ-ΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*, Β', *Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσόβλαχων επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 30-40, ΕΜΣ).

προσπάθεια της ρουμανικής κίνησης γύρω από την εθνολογική αλλοίωση του ελληνοβλαχικού στοιχείου και κυρίως στην αντίσταση και αντίδραση των Ελληνοβλαχων, οι οποίοι επίμονα και πεισματικά ορθώθηκαν απέναντί της, καθορίζοντας έτσι και το ιδεολογικό εύρος της ελληνικής τους συνείδησης.

Μετά τον ενθουσιασμό λοιπόν και τα κηρύγματα του Ιωάννη Ηλιάδη-Ραντουλέσκου⁶ και του Δημήτρη Μπολιντινεάνου, καθώς και τις φλογερές προκηρύξεις του Μακεδονο-Ρουμανικού Κομιτάτου,⁷ άρχισε να διειδύει η ρουμανική προπαγάνδα κυρίως στο μακεδονικό χώρο, όπου άρχισαν να εμφανίζονται τα προσηλυτιστικά κινήματα του ιερέα Αβέρκιου και βέβαια του τυχοδιώκτη Απόστολου Μαργαρίτη.

Η περίπτωση του ιερέα Αβέρκιου δε μας είναι και πολύ γνωστή, γεγονός είναι όμως ότι οι δραστηριότητές του στα πρώτα βήματα της ρουμανικής κίνησης στάθηκαν αποφασιστικές και άνοιξαν το δρόμο για τις επερχόμενες εξελίξεις. Πάντως δεν ήταν τυχαίο ότι για την πρώτη εμφάνιση του ρουμανισμού στους ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς επιστρατεύτηκε ένας ιερέας που οπωσδήποτε θα είχε περισσότερες προσβάσεις για επικοινωνία και διεισδυτικές κινήσεις με βοήθεια το σχήμα της ιεροσύνης του. Την ιδιότητά του βέβαια την εκμεταλλεύτηκε για λίγο και στα πρώτα χρόνια της προπαγάνδας

---

6. Ο Ιωάννης Ηλιάδης-Ραντουλέσκου στα 1853 εξέδωσε στα γαλλικά το βιβλίο *"Ονειρον ενός απόκληρου"* (*Rêve d'un Proscrit*), όπου καλλιεργούσε το ρουμανικό εθνικισμό και με τα κηρύγματά του προσπαθούσε να ενθουσιάσει τους συμπατριώτες του. Ανάμεσα στους πολλούς "χαιρετισμούς" του έγραφε: *"Μπότσαρη, Γρίβα, Τζαβέλλα, τέκνα της Πίνδου! Αίμα της Ιταλίας, Ρουμάνοι της Μακεδονίας, αδελφοί των αδελφών μας, χαίρετε! Ελευθερώσατε την εκφυλισμένη Ελλάδα!"* (ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ, *Η Πολιτική πλευρά του κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση), σ. 25).

7. Η πρώτη προκήρυξη του Μακεδονο-Ρουμανικού Κομιτάτου οραματιζόταν τη Μεγάλη Ρουμανία που θα έφτανε στο Αιγαίο και θα συμπεριλάμβανε τη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία (*"Ρουμάνοι αδελφοί της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Αλβανίας! Το Ρουμανικό έθνος (Βλαχικόν) δεν είναι παρά ένας κλάδος της μεγάλης οικογενείας των Ρωμαϊκών λαών· οφείλει λοιπόν να γνωρίζει τι ήσαν οι Ρωμαίοι, να στρέψη τους οφθαλμούς προς την παρούσαν κατάστασίν του και να σκεφθή τα μελλοντικά του πεπρωμένα!"* - ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ, έ.α., σ. 26. Βλ. και *"Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως"*, Κωνσταντινούπολη 1906, Θεσσαλονίκη 1993 (επανέκδοση *"Αφών Κυριακίδη"*), σσ. 97-99, όπου δημοσιεύεται όλη η *"Προκήρυξις του βλαχικού Κομιτάτου κατά το έτος 1862"*).

του, αφού γρήγορα αποκαλύφτηκε ο ρόλος του και εκδιώχτηκε από τους Ελληνόβλαχους.

Ο Αβέρκιος οργάνωσε ρουμανική σχολή στη γενέτειρά του Αβδέλα και ενεργοποιήθηκε στη στρατολόγηση των νέων Ελληνόβλαχων, με σκοπό τη μύησή τους στο ρουμανισμό και την αποστολή τους στη Ρουμανία, όπου και θα αφομοιώνονταν ολοκληρωτικά με την εμπότιση της ρουμανικής συνείδησης. Στα 1861 πήγε στο Άγιο Όρος όπου προσπάθησε να πείσει για τα δίκαια του ρουμανισμού το στρατηγό Κριστ Γενεράλη, γεγονός που προκάλεσε τη δυσαρέσκεια και την οργή των Αγιορειτών. Στη συνέχεια πήγε στο Βουκουρέστι όπου συνδέθηκε με γνωστές προσωπικότητες, οι οποίες τον βοήθησαν και τον ενθάρρυναν για το προπαγανδιστικό του έργο στην Ελλάδα. Στην επιστροφή του πέρασε πάλι από το Άγιο Όρος, αλλά τον έδιωξαν οι μοναχοί ως ανεπιθύμητο και έφυγε για το Τίρνοβο, όπου άνοιξε ρουμανικό σχολείο.

Στα 1865 βρέθηκε ο ιερέας Αβέρκιος ξανά στο Βουκουρέστι, όπου σπούδασε στο Κεντρικό Σεμινάριο Μ. Βακαρέστι (M. Văcărești) ως υπότροφος και στις αρχές Ιουλίου του ίδιου έτους στάλθηκε για προπαγάνδα στη Μακεδονία. Εκεί άρχισε το προσηλυτιστικό του έργο και παράδινε μαθήματα ρουμανικής σε μαθητές διαφόρων σχολείων (στην Αβδέλα, στο Περιβόλι, στην Κλεισούρα, στο Σέλι, κ.α.),⁸ ενώ εντατικοποίησε την προσπάθειά του για την καλλιέργεια της ρουμανικής συνείδησης και την αποστολή Ελληνόβλαχων μαθητών στο Βουκουρέστι (στο μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων) για σπουδές και για προσηλυτιστική διαπαιδαγώγηση στα πλαίσια της ρουμανικής κίνησης.⁹

2. Η αρχή του κουτσοβλαχικού ζητήματος ουσιαστικά μπορεί να αναχθεί στα 1860, χρονιά κατά την οποία τέθηκε επικεφαλής του κινήματος ο Απόστολος Μαργαρίτης,¹⁰ ο οποίος συνοδοιπόρησε με

---

8. Revista Aromancasca, I-1, București 1929, σσ. 38-54 (άρθρο του VICTOR PAPACOSTEA με τίτλο: *Insemnările lui Ioan Șomu Tomescu privitoare la Arhimandritul Averchie*), βλ. και στου ΧΡΙΣΤΟΥ Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Τα φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκη*, Θεσσαλονίκη 1989 ("Παρατηρητής"), σ. 32.

9. Revista Aromancasca, I-1, București 1929, σσ. 81-87, passim (άρθρο του VICTOR PAPACOSTEA με τίτλο: *Documente Aromânești dintre 1860 și 1870*).

10. Ο Απόστολος Μαργαρίτης γεννήθηκε στην Κλεισούρα (Βλαχοκλει-

τις εθνικιστικές τάσεις του νεοϊδρυμένου ρουμανικού κράτους και επισημοποίησε το αναφυόμενο πολιτικό ζήτημα.

Ο Απόστολος Μαργαρίτης ακολούθησε πιστά τη ρουμανική θέση-θεωρία σχετικά με τη λατινογενή γλώσσα των Ελληνόβλαχων, η οποία εκλαμβάνόταν σαν απόδειξη της υποτιθέμενης εθνικής συγγένειας με τους Ρουμάνους. Είναι όμως γνωστό ότι η κουτσοβλαχική γλώσσα δεν ταυτιζόταν με τη ρουμανική και παρόλο που είχαν κοινό γλωσσικό πρόγονο τη λατινική, εντούτοις δεν ήταν κατανοητή η μια γλωσσική μορφή από το λαό αντίστοιχα της άλλης. Η ρουμανική προπαγάνδα βέβαια στήριξε το μέγιστο των προσηλυτιστικών της ενεργειών στη διακήρυξη της γλωσσικής ταυτότητάς τους με τους Ελληνόβλαχους, την οποία ανέλαβε το μίσθαρνο όργανό της, ο Απόστολος Μαργαρίτης να την πλαστογραφήσει και με τα στοιχεία της εθνικής και φυλετικής ταυτότητας των δυο λαών (Ελληνόβλαχων - Ρουμάνων).

Πάντως ο Απόστολος Μαργαρίτης, εκτός από τις ποικίλες και δυναμικές αντιδράσεις των Ελληνόβλαχων του βαλκανικού χώρου

σούρα) της Μακεδονίας, αποφοίτησε από τη Ζωσιμαία Σχολή και ασκούσε το διδασκαλικό επάγγελμα. Δελεάστηκε από τις "προσφορές" της ρουμανικής προπαγάνδας, έγινε το εκτελεστικό όργανο των επιδιώξεών της και υποκίνησε με θέρημη το ανύπαρκτο μέχρι τότε κουτσοβλαχικό ζήτημα. Διορίστηκε γενικός επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων της οθωμανικής αυτοκρατορίας και με τη χρηματοδότηση της ρουμανικής κυβέρνησης εξαπέλυσε μια έντονη και αδιάκοπη εκστρατεία για την αλλοίωση του εθνικού φρονήματος των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο. Ο Απόστολος Μαργαρίτης προκάλεσε έντονη προπαγανδιστική δραστηριότητα στη γενέτειρά του και ιδιαίτερα εξοργίστηκε με την παρουσία του Ελληνόβλαχου πατριώτη Αναστασίου Πηχεώνα, ο οποίος στα 1862 ανέλαβε τη θέση του Έλληνα δασκάλου στην Κλεισούρα. Τότε ενεργοποιήθηκε η ρουμανική κίνηση με πρωτοστάτες - εκτός από το Μαργαρίτη - τον ιερέα Αβέρκιο και τον εφημέριο της εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου παπα-Γιωργίου, παρόλες όμως τις προσπάθειες δεν εμποδίστηκε το έργο του Πηχεώνα. Πάντως η όλη παρουσία των ρουμανιζόντων προπαγανδιστών δίχασε την ελληνοβλαχική κοινωνία της Κλεισούρας, η οποία (στα χρόνια εκείνα) είχε διαιρεθεί σε δυο αντιμέτωπες ομάδες: στην ελληνοβλαχική πλευρά με τους ένθερμους πατριώτες Σίμο Σιμώτα και το γιατρό Ιωάννη Σιώμο, το Βασ. Μάου και τους αδελφούς Δημήτριο και Γιαννάκη Τάρτσα και στη ρουμανίζουσα πλευρά με το Στ. Βαρβέρη και τον Πέτρο Τορνιβούκα, τον Κ. Χιρτούρα και τους αδελφούς Βούκα (Αρχείο ΙΜΧΑ, φάκ. ΣΤ65, απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα, σσ. 23-27, πρβλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρόωμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα* (1878-1894), Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σσ. 220-221 και 374-376, όπου και οι σσ. 23-27 των Απομνημονευμάτων του Α. Πηχεώνα).

που συναντούσε στην προσπάθειά του να τους αφομοιώσει ιδεολογικά, άρχισε αμέσως να συνειδητοποιεί και το γλωσσικό χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στο κουτσοβλαχικό ιδίωμα και τη ρουμανική γλώσσα. Έτσι γρήγορα αντιλήφθηκε πως το στοιχείο της δήθεν γλωσσικής συγγένειας δεν επαληθευόταν και ως εκ τούτου καταρριπτόταν και η "πεποίθηση" της φυλετικής και εθνικής συγγένειας. Εξάλλου η αλήθεια της ανομοιότητας των δυο γλωσσών επισημάνθηκε χαρακτηριστικά και απ' αυτόν ακόμα το N. Jorga!: "*Το κουτσοβλαχικό ιδίωμα, όπερ λαλούν εις τας οικίας αυτών οι Αρουμόνοι της Μακεδονίας, είναι μόλις ή ουδόλως καταληπτόν εις τους Ρουμούνους. Αι δυο διάλεκτοι, η δακορρομανική και η μακεδονορρομανική, φαίνονται καθ' όλην την γραμμήν ως δυο διάφοροι γλώσσαι. Ρουμάνος του Βουκουρεστίου δεν δύναται να συνεννοηθή καθόλου μετά του εν Μακεδονία συγγενούς του. Οι πλούσιοι και οι μορφωμένοι θεωρούν εαυτούς Έλληνας. Ούτως εχόντων των πραγμάτων δεν πρέπει να θαυμάζωμεν, αν οι υπέρμαχοι της ελληνικής ιδέας αναγνωρίζουν ολίγας μόνον χιλιάδας Αρουμόνων*".¹¹

Ακόμα πρέπει να επισημάνουμε εδώ ότι προβλήματα συνεννόησης δεν αντιμετώπιζαν μόνο οι Ρουμάνοι προπαγανδιστές που δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν με τους βλαχόφωνους των ελληνικών περιοχών, αλλά και οι Ελληνόβλαχοι που δέχτηκαν το ρουμανικό δελεασμό ή την αποστασία και τη στρατολόγηση και βρέθηκαν στο Βουκουρέστι. Ο Νεοκλής Καζάζης γράφει χαρακτηριστικά για την περίπτωση κάποιου Κουτσόβλαχου ιερέα που αποστάτησε από το "ελληνικό πατριαρχείο" και βρέθηκε στη Ρουμανία: "*Κουτσόβλαχος ιερεύς του Μοναστηρίου, αποστατήσας εκ του ελληνικού πατριαρχείου και προσχωρήσας τη ρωμουνική προπαγάνδα, καθηρέθη του ιερατικού αξιώματος εν έτει 1904. Μεταβάς εις Βουκουρέστιον, εφωράθη αγνοών την ρωμουνικήν γλώσσαν και αδυνατών να συνεννοηθή μετ' αντιπροσώπου της ρωμουνικής κυβερνήσεως, προσέλαβε διερμηνέα. Και τούτο, διότι ουδεμία υφίσταται σχέσις της κουτσοβλαχικής διαλέκτου προς την ρωμουνικήν. Άλλως τε, τοιαύτη είνε η πτωχεία της ρωμουνικής γλώσσης, ώστε ούτε οι εν Ρωμουνία εγκαταστημένοι από ετών Κουτσόβλαχοι κατωρθώθη να εκρωμανισθώσιν*".¹² Τέλος, και για να αναφερθούμε σε ένα ακόμα παράδειγμα-

11. "Ελληνισμός" 1905, σ. 760. Πρβλ. και ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σ. 34, υποσ. 1.

περίπτωση, όπως έγραφε ο Ι. Καραγιάννης (28 Νοεμβρίου 1865) οι νεαροί βλαχόφωνοι που στρατολογούνταν στην Πίνδο και οδηγούνταν στη Ρουμανία μιλούσαν τα κουτσοβλαχικά και τα ελληνικά, αλλά ούτε λέξη ρουμανικά.¹³

Ο Απόστολος Μαργαρίτης εμφανίστηκε με δυναμική παρουσία στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο στα 1865 και συνεργάστηκε στενά με τους καθολικούς ιερωμένους, οι οποίοι, αφού εκδιώχτηκαν (μετά το 1850) από τις περιοχές που υπάγονταν στη βουλγαρική Εξαρχία, άρχισαν να εργάζονται για τον προσηλυτισμό των Ελληνόβλαχων. Ο Απόστολος Μαργαρίτης πρόδωσε τη βλαχόφωνη γενέτειρά του, προσκολλήθηκε στο χρέμα και την εξουσία που του πρόσφερε αφείδωλα η ρουμανική προπαγάνδα και οραματίστηκε το ρουμανομακεδονικό έθνος, το οποίο θα συμπεριλάμβανε ολόκληρο το ελληνοβλαχικό στοιχείο του βαλκανικού χώρου. Για όλη την ανθελληνική δράση και την αντιπατριωτική συμπεριφορά του κατόρθωσε να γίνει το πιο μισητό πρόσωπο, ανάμεσα στους βλαχόφωνους Έλληνες και να "διακοσμηθεί" με τους πιο βαρείς και εξευτελιστικούς χαρακτηρισμούς: "Πεινώσα άρκτος δεν χορεύει· λέγει δημοτικόν τι λόγιον. Η άρκτος της Βλαχοκλεισούρας, ο τέως πειναλέος Μακεδών διδάσκαλος έφαγεν εν Βουκουρεστίω, εκορέσθη και ου μόνον εχόρευσεν, ως ηξιούν οι τροφοδοτήσαντες αυτόν, αλλά και ετραγούδησεν... το άσμα του ρωμοννισμού εν Μακεδονία και Θεσσαλία, εν Ηπειρώ και Αλβανία... Είνε απίστευτος η θρασύτης, μεθ' ης συνέρραψε τον ρωμοννικόν θρύλον της Μακεδονίας και των περι αυτήν χωρών, αλλ' έτι μάλλον απίστευτος η ευήθεια και η εθελοθυσία των χορηγών - επισήμων ή ανεπισήμων."¹⁴ "Γιατί ο Απόστολος είναι φρικαλέα μορφή· το ηπιότερο παραστράτημά του είναι η λωποδυσία. Κι όσο για τον πατριωτισμό του, είναι πασίγνωστος! Γιος Έλληνα, κατατρόπωσε τον ελλη-

12. ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1992 (β' έκδοση - "Κυρομάνος"), σ. 100.

13. Revista Aromaneasca, I-1, București 1929, σ. 86 (άρθρο του VICTOR PARACOSTEA με τίτλο: *Documente Aromânești dintre 1860 și 1870*): "Observ la examenul făcut de subscrisul, junii Macedoromâni siliți fiind în școală de către profesorii greci a nu vorbi nici a nu gândi românește, au fost examinați în limba greacă modernă, neputând a se servi de limba română, neșciind termenii tehnici românești".

14. ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1992 (β' έκδοση), σ. 96.

νισμό. Ως πατέρας Βλάχων θα καταπροδώσει και τη Ρουμανία, όταν θα βρει τη συμφέρουσα τιμή. Είναι και σπιούνος, κατέδωσε χριστιανούς εμπόρους. Είναι και πλαστογράφος, κατασκεύασε μόνος του τα χαρτιά της Καστοριάς. Είναι και ιερόσυλος, όρμησε με τσεκούρι μέσα σε εκκλησία, για να διώξει τον Έλληνα παπά και να εγκαταστήσει τον παπιστή. Είναι και δολοφόνος..."¹⁵

Με τα παραπάνω χαρακτηριστικά κείμενα δόθηκε συνολικά η ταυτότητα του περιβόητου Απόστολου Μαργαρίτη· όσο δε για τα στοιχεία τα οποία την απαρτίζουν, θα τα συναντήσουμε στην πορεία της ρουμανικής προπαγανδιστικής κίνησης που ακολουθεί και εξιστορείται στη θεματολογία αυτής της μελέτης.

Ο διαβόητος Απόστολος Μαργαρίτης όμως, συνεργαζόμενος και με τον περίφημο Faverial για να δαμάσει το φρόνημα των Ελληνόβλαχων, έστρεψε εναντίον τους και τον προπαγανδισμό και άλλων εθνικών κινήσεων. Γι' αυτό συνεργάστηκε όχι μόνο με την καθολική κίνηση που δρούσε στην Πελαγονία (στην περιοχή του Μοναστηρίου), αλλά - και κυρίως - με το βουλγαρικό επεκτατισμό και την αλβανική κίνηση. Έτσι, εκμεταλλευόμενος τις πολυπληθείς και συμπαγείς ελληνοβλαχικές κοινότητες της Βόρειας Ηπείρου και της Αλβανίας, προσπάθησε να καλλιεργήσει ανθελληνικό κλίμα στον αλβανικό πληθυσμό και να διεγείρει τις εθνικιστικές του ορέξεις.

Έτσι λοιπόν στα 1877 τυπώθηκε, στη ρουμανική και την αλβανική γλώσσα, σε χιλιάδες αντίτυπα η γνωστή "*Διακήρυξη προς το Αλβανικό Έθνος*" ("*Τίργιε μι Κομπίν Σκιπετάρ*"),¹⁶ με συγγραφείς τον Απόστολο Μαργαρίτη και τον αββά Faverial, αρχηγό της αποστολής των Λαζαριστών Μοναστηρίου¹⁷ και μοιράστηκε στους βλαχόφωνους πληθυσμούς, εγκαινιάζοντας σύγχρονα και τη μελλοντική αλβανορουμανική συνεργασία.¹⁸ Αυτή η "*μεγαλοφυής*" και "*μεγαλό-*

15. V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Αθήνα 1987 ("*Τροχαλία*"), σ. 335.

16. V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία κ.λ. (έ.α.)*, σ. 311,315-320, όπου δημοσιεύεται ολόκληρη η "*διακήρυξη προς το Αλβανικό Έθνος*".

17. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυθραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (ΙΜΙΑΧ), σ. 11, υποσ. 1.

18. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπει-*

στομη" διακήρυξη υποδαύλιζε τον αλβανικό εθνικισμό, υπογράμμισε την κοινή μοίρα και τη φιλία του ρουμανικού και του αλβανικού λαού και θεωρούσε ότι οι Αλβανοί και οι Βλάχοι ήταν τα θύματα των Ελλήνων, τους οποίους τους χαρακτήριζε "θανάσιμους εχθρούς" και "ποταπούς συκοφάντες". Ακόμα το Πατριαρχείο το θεωρούσε "σατανική φωλιά, όπου υφαίνονται όλα τα διαβολικά σχέδια", ενώ τον ελληνικό κλήρο τον αποκαλούσε "σκουλήκια"! "Τους γνωρίζετε, αδελφοί, τους συκοφάντες αυτούς. Είναι εκείνοι οι γλυκομίλητοι οι ορθόδοξοι, οι εν Χριστώ αδερφούληδες μας... Πρέπει να βγάλουμε τον πολιτισμένο κόσμο από την πλάνη του, να του αποδείξουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος της Αλβανο-Μακεδονίας είναι αλβανικό και ρουμανικό, όχι ελληνικό ή σλαβικό, όπως αρέσει σε πολλούς να το πιστεύουν", "Το μεγαλύτερο κακό όμως για μάς μέχρι τώρα δεν προέρχεται τόσο από την Ελλάδα και τους Έλληνες, όσο από τη σατανική φωλιά του Πατριαρχείου. Εκεί υφαίνονται όλα τα διαβολικά σχέδια, για να μας θανατώσουν ηθικά και υλικά", "Κοιτάξτε τη Ρουμανία! Κι αυτή καταπιεζόταν από τον ελληνικό κλήρο και την ελληνική γλώσσα. Μόνο αφού ξεκαθάρισε όλα αυτά τα σκουλήκια, άρχισε να ξαναθίξει και να βαδίζει προς την πρόοδο".¹⁹

Ο Απόστολος Μαργαρίτης λοιπόν, με τις ενέργειες του 1877, δημιούργησε μια αλβανορουμανική σύμπραξη, η οποία όμως άρχισε να γίνεται πιο αποτελεσματική στις παραμονές των βαλκανικών πολέμων με την κοινή ανταρτική δράση των αλβανικών και των ρουμανικών ληστρικών σωμάτων και την αμοιβαία υποστήριξή τους.²⁰

3. Μετά το συνέδριο του Βερολίνου (1878) η ρουμανική κίνηση ενεργοποιήθηκε έντονα στις ελληνοβλαχικές κοινότητες της Νότιας Ηπείρου: Καλαρρύτες, Ζαγόρια, Συρράκο, Μαλακάσι, Μέτσοβο,²¹

ρος, Θεσσαλονίκη 1992 ("Αδελφοί Κυριακίδη"), σ. 639 (στις σσ. 639-641 δημοσιεύονται χαρακτηριστικά αποσπάσματα της "Διακήρυξης προς το Αλβανικό Έθνος").

19. V. BÉRARD, έ.α., σσ. 316, 318, 319, πρβλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Ηπειρος"), σ. 640.

20. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Ηπειρος"), σ. 639.

21. ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924). Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991, σ. 123 κ.εξ.

Φούρκα (στο γεωγραφικό χώρο της ευρύτερης γεωγραφικής περιφέρειας των Ιωαννίνων), της Βόρειας Ηπείρου και της Νότιας Αλβανίας: Αυλώνα, Φιέρι, Βεράτι, Καβάγια²² και βορειότερα στην περιοχή της Μοσχόπολης: Υπισχία ή Σίπισχα, Λάγγα, Νίτσα, Γράμποβο, Νικολίτσα, Λινονότι, Δάρδα και Γράμμοστα. Ψυχή της προπαγανδιστικής κίνησης στην Ήπειρο (Νότια και Βόρεια) και στη Νότια Αλβανία ήταν ο πολύς Απόστολος Μαργαρίτης και ο ένθερμος αρωγός και υποστηρικτής του, ο ανθέλληνας Αυστριακός πρόξενος Remy-Berzencovich.

Στόχος της ρουμανικής και αυστριακής πολιτικής ήταν να πείσουν τον ελληνοβλαχικό πληθυσμό να ενστερνιστεί μια ανεξάρτητη εθνική συνείδηση και να απεμπολήσει την ελληνικότητά του, ώστε να μην ενσωματωθεί στο ελεύθερο ελληνικό κράτος η Ήπειρος και η Θεσσαλία.²³ Για το σκοπό αυτό ο Μαργαρίτης περιόδευε τα βλαχόφωνα χωριά και πειστικά μάζευε υπογραφές, τις οποίες - τις περισσότερες πλαστές - με επτά αντιπροσώπους από τη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία τις γνωστοποίησε στην Πύλη και ζήτησε βλαχική αυτονομία. Οι Ελληνόβλαχοι όμως παρεμπόδιζαν το έργο του Μαργαρίτη και διακήρυσσαν στους εντονότερους τόνους το ελληνικό τους φρόνημα. Έτσι - ανάμεσα στους άλλους - τον Απρίλιο του 1881, 300 Ελληνόβλαχοι πρόκριτοι της Σμίξης, της Αβδέλας και της Σαμαρίνας υπόγραψαν κοινή δήλωσή τους με την οποία τόνιζαν την ελληνική τους συνείδηση και την αγάπη τους για την ελληνική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν στην εκπαίδευση και την εκκλησιαστική λειτουργία. Επισήμαναν επίσης ότι δεν ήθελαν να έχουν καμιά σχέση με τον προδοτή Απόστολο Μαργαρίτη και τους ρουμανοδασκάλους του, καθώς και με τη ρουμανική γλώσσα.²⁴ Η αντίδραση λοιπόν αυτή των βλαχόφωνων χωριών της Πίνδου διασάλπιζε την ελληνικότητα συνείδηση των κατοίκων τους και δεν άφηνε περιθώρια στους καραδοκούντες ρουμανίζοντες και στους συνοδοιπορούντες του "αυστριακού κύκλου" να περάσουν την προπαγανδιστική τους πολιτική. Τον ελληνισμό της Βόρειας Μακεδονίας τον καταδίωκαν επίσης, στα χρόνια αυτά, με το σκοπό της ιδεολογικής,

22. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, έ.α. ("*Ξένες προπαγάνδες*" κ.λ.), *passim*.

23. "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1880-1881, σ. XIX.

24. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 619-621.

αλλά και της εδαφικής προσάρτησης οι οργανωμένες βουλγαρικές, ρουμανικές, σερβικές και αλβανικές προπαγανδιστικές κινήσεις. Απ' αυτές τις προπαγανδιστικές διεισδύσεις περισσότερο επικίνδυνος στάθηκε ο βουλγαρικός παράγοντας. Οι υπόλοιπες φάνηκαν αδύναμες και πιο εφήμερες, αν και ήταν όμως αρκετά επώδυνες. Συγκεκριμένα η ρουμανική κίνηση που εμφανίστηκε στη Μακεδονία (στη Δυτική και τη Βορειοδυτική) δεν μπόρεσε να αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αν και οι παράγοντες που την υποκινούσαν και την υπόθαλπαν ήταν και αρκετοί και ουσιαστικοί, όπως η υποβοήθηση της αυστριακής πολιτικής,²⁵ της ουνιτικής πολιτικής του καθολικού δόγματος με τη σύμπραξη των Λαζαριστών και των Γάλλων προξένων²⁶ και της βουλγαρικής κίνησης,²⁷ η εντεινόμενη επίθεση του Αποστόλου Μαργαρίτη²⁸ και βέβαια οι αστείρευτες ρουμανικές χρηματικές παροχές.²⁹

Οι Λαζαριστές³⁰ ειδικά του Μοναστηρίου πρόσφεραν πολύτιμες υπηρεσίες στους ρουμανίζοντες και τους συνεργάτες του Αποστόλου Μαργαρίτη στο Μοναστήρι. Εκτός από την ηθική υποστήριξη και τη δημόσια σύμπραξή τους, μεσολαβούσαν υπέρ της ρουμανικής κίνησης με το να πετυχαίνουν από τις τουρκικές αρχές την έκδοση αδειών για την ίδρυση και τη λειτουργία ρουμανικών σχολείων στην πόλη (δημοτικών και γυμνασίου).³¹ Σ' αυτή την υποστήριξη των Λαζαριστών αρωγός ερχόταν και ο αυστριακός παράγοντας³² με το

25. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ν. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σ. 191.

26. ANTOINE TH. SPILIOPOULOS, *Les Vlachophones Grecs et la propagande roumaine*, Ahtènes 1910, σσ. 59-60.

27. RUDOLF GRULICH, *Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919)*, Würzburg 1977, σσ. 68-69.

28. ASSEN IV. KRAINIKOWSKY, *La Question de Macédoine et la Diplomatie Européenne*, Paris 1938, σ. 90.

29. R. KIRJAZOVSKI, "La Romanskata propadanda vo Makedonija", *Istorija* 52 (1969), σ. 82.

30. Γενικά για τους Λαζαριστές βλ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (IMIAΧ), σ. 10, υποσ. 1.

31. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *έ.α.*, σ. 11, υποσ. 1.

32. Για τον αυστριακό παράγοντα και για την πολιτική που εκπροσωπούσε, ο Παντελής Γ. Τσάλλης θεωρεί πως ήταν ο βασικός υποκινητής για την ίδρυση

να μη φέρνει προσκόμματα στο έργο των ρουμανιζόντων, αλλά στόχευε μάλλον σε δικό του όφελος, αφού επιδίωκε πρώτα οι Ελληνόβλαχοι να παρασπονθήσουν στο ρουμανισμό και στη συνέχεια να προσχωρήσουν στο καθολικό δόγμα.

Από την άλλη μεριά πάλι ο Απόστολος Μαργαρίτης δεχόταν με ικανοποίηση τις παραπάνω προσεγγίσεις, αλλά κι αυτός έκανε τους δικούς του υπολογισμούς: Δεχόταν τη βοήθεια και των Λαζαριστών και της αυστριακής πολιτικής, με απώτερο σκοπό τον προσπορισμό πολιτικών οφελών με το να ατονήσει η αντίσταση του βλαχόφωνου ελληνισμού στην ευρύτερη περιοχή της Μείζονος Μακεδονίας³³, ώστε να διεισδύσει χωρίς αντίσταση η ρουμανική προπαγάνδα. Γι' αυτό εξάλλου το λόγο επιθυμούσε την παραμονή των ρουμανιζόντων στην Ορθοδοξία³⁴ και εύσχημα δεν ενθάρρυνε τις διαθέσεις των Αυστριακών, αλλά και των Λαζαριστών, που άμεσα ή έμμεσα απόβλεπαν στην αφομοίωση των ρουμανιζόντων και γενικά - πίσω απ' αυτούς - των βλαχόφωνων κατοίκων στο καθολικό δόγμα.

Κάτω από όλη αυτή την ενορχηστρωμένη προπαγανδιστική κίνηση οι ελληνοβλαχικοί πληθυσμοί στάθηκαν απτόητοι και αμετακίνητοι κατά τη διαρκή προσήλωσή τους στα ιδεώδη του ελληνισμού. Με κάθε δυνατό μέσο και τρόπο αντιστέκονταν σ' όλους αυτούς τους "προστάτες" και "προσαρτηστές". Χαρακτηριστική είναι η θέση των προκριτών του Μεγάροβου και του Τίρονοβου, όπως φαίνεται από απόσπασμα επιστολής τους της 3ης Μαΐου του 1870, όπου τονίζεται η εμμονή στην ελληνική γλώσσα και η πείσμονα θέση τους εναντίον του "ξενισμού": "... Πάντες ενταύθα δια της ελληνικής γλώσσης πολιτιζόμεθα, δια ταύτης ενεργούμεν τας εμπορικός ημών συναλλαγάς, επομένως ο προς αυτήν ζήλος ημών αναπτύσσεται επί τοσούτον

της ρουμανικής προπαγάνδας στο Μοναστήρι: "Πρώτη η Αυστρία, της οποίας το αιώνιον όνειρον ήτο η κάθοδος της εις Θεσσαλονίκην, ήρχισεν να υποδαυλίξη την εμφάνισιν και άλλων στοιχείων ίνα, δημιουργουμένου ούτω ενός φυλετικού και εθνικού κνκεάνος, προπαρασκευασθή μάλλον προσφόρως δι' αυτήν το έδαφος της επεμβάσεως εν προσεχεί μέλλοντι. Υποκινήσει λοιπόν της Αυστρίας ιδρύθη εν Μοναστηρίω ρουμανική προπαγάνδα, με αρχηγόν τον πολύν Απόστολον Μαργαρίτην" (ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το λοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932 (επανεέκδοση - Φλώρινα 1991) σ. 27.

33. KIRIL Patriarh Balgarski, *Prinos Kâm uniatsvoto vo Makedonija sled osvoboditelnata vojna 1879-1895*, Sofia 1968, σσ. 676-678.

34. EDMOND BOUCHIÉ DE BELLE, *La Macédoine et les Macédoniens*, Paris 1922, σ. 130.

μάλλον καθόσον αυξάνουσιν αι ενέργειαι του ξενισμού, προσπαθύντος να κατακερματίση ημάς πολιτικώς και θρησκευτικώς, διότι αι ενέργειαι των εκ Βλαχίας ελθόντων αποστόλων ουδέποτε θα επιτύχωσι του σκοπού των...".³⁵

Στο Κρούσοβο - που αποτέλεσε την αφετηρία από όπου ξεκίνησαν τις δραστηριότητές τους οι προπαγανδιστές της βουλγαρικής και της ρουμανικής κίνησης - οι Ελληνόβλαχοι πλήρωναν βαρύ τίμημα κατά τις έντονες προστριβές τους με την Πανσλαβική Εταιρεία, την εξαρχική κίνηση και το ρουμανικό διεισδυτισμό. Οι ελληνοβλαχικές όμως οικογένειες του Κρούσοβου (που ήταν οι περισσότερες από τις 1045 ελληνικές οικογένειες που ζούσαν εκεί, στις αρχές της δεκαετίας του 1880-1890) ήρθαν σε άμεση αντίθεση με τους εξαρχικούς (περίπου 500 οικογένειες³⁶) και αντέδρασαν έντονα και δυναμικά. Έτσι "αμφότεραι αι προπαγάνδαι αύται (βουλγαρική-εξαρχική και ρουμανική) αν και άφθονον διέθετον χρήμα, δεν ηδυνήθησαν κατ' ουδέν να βλάψωσι ούτε να κλονίσωσι το ελληνικόν φρόνημα των κατοίκων".³⁷

4. Έντονη διπλωματική κίνηση παρουσίασε η ρουμανική προπαγάνδα στη Θεσσαλονίκη από τις αρχές της δεκαετίας του 1880, σε αντίθεση με την άτονη παρουσία της (στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης) μετά το συνέδριο του Βερολίνου (1878).³⁸ Ο εκτελών προσωρινά χρέη προξένου και υπεύθυνος του ρουμανικού προξενείου της Θεσσαλονίκης, παραβιάζοντας κατάφωρα το πατριωτικό αίσθημα των Ελληνόβλαχων της πόλης, ύψωσε τη ρουμανική σημαία σε νοικιασμένο οίκημα και προέβαινε σε σωρεία ενεργειών με σκοπό τον ιδεολογικό προσεταιρισμό των βλαχόφωνων κατοίκων και αυτοαναγορεύτηκε ο προστάτης της "ρουμανικής εθνότητας", υπερασπιζόμενος έτσι τους "αδελφούς" του που τους υποσχόταν τα πάντα. Καλούσε

35. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι*, 2 Ιουνίου 1870, αρ. 107, πρβλ. και στου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σ. 62.

36. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι*, 2 Οκτωβρίου 1883, αρ. 703.

37. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932 (επανεκδόση-Φλώρινα 1991), σ. 87.

38. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη*, 16 Φεβρουαρίου 1880, αρ. 86.

τους Ελληνόβλαχους και προσπαθούσε να εμφυσήσει σ' αυτούς την πεποίθηση πως ήταν Ρουμάνοι, τους κατάγραφε σε ειδικό μητρώο για να ευεργετηθούν από τις ρουμανικές παροχές και μιλούσε για τη λειτουργία ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών σε ολόκληρη τη Μακεδονία.³⁹ Οι ανθελληνικές ενέργειές του έφτασαν μάλιστα και μέχρι τη χορήγηση ρουμανικών διαβατηρίων. Μερικά απ' αυτά έγιναν γνωστά στον Α. Ραγκαβή, τον Έλληνα γενικό πρόξενο στο Βουκουρέστι, που γνωστοποίησε το γεγονός στον Τούρκο πρεσβευτή, ο οποίος και διαμαρτυρήθηκε στο Ρουμάνο υπουργό των Εξωτερικών.⁴⁰

Σ' όλη αυτή την προπαγανδιστική κίνηση ισχυρή ανθελληνική πίεση ασκούσε και ο Ρουμάνος πρόξενος de Linche, ο οποίος προσπάθησε να αλλοιώσει και την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού της πόλης. Δημοσίεψε σε ρουμανική εφημερίδα του Βουκουρεστίου στατιστική, σύμφωνα με την οποία στη Θεσσαλονίκη ζούσαν 95.000 Εβραίοι, 25.000 Οθωμανοί και Βούλγαροι και 2.500 Βλαχορουμάνοι. Σύσσωμη υπήρξε η αγανάκτηση και η αντίδραση των αρχών και του λαού της Θεσσαλονίκης για την προσβολή του ελληνικού στοιχείου της πόλης, το οποίο αγνοούσε επιδεικτικά η "στατιστική", δημοσιεύτηκε διαμαρτυρία στο "Φάρο" (εφημερίδα της Θεσσαλονίκης), έλαβε επίσημη θέση και ο Έλληνας πρόξενος και όλα οδήγησαν σε ένα αυθόρμητο συλλαλητήριο χιλιάδων Θεσσαλονικέων που επισφραγίστηκε με έντονη γραπτή διαμαρτυρία με τις υπογραφές του λαού και της δημογεροντίας.⁴¹

Οι προπαγανδιστικές όμως ενέργειες του de Linche δε σταμάτησαν εκεί, αφού διατηρούσε στενές επαφές με τους Ρώσους προξένους στο Μοναστήρι (το Νεάγιο, ρουμανικής καταγωγής) και στη Θεσσαλονίκη (το Χίτροβο), οι οποίοι του υπόσχονταν πως θα εργάζονταν για τη συρρίκνωση του ελληνικού στοιχείου στη Μακεδονία. Ακόμα το ρουμανικό προξενείο της Θεσσαλονίκης στα χρόνια αυτά συντόνιζε το πρόγραμμα και τις κινήσεις των απεσταλμένων

39. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος ελληνισμός κατά την πρόωμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 95.

40. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Βουκουρεστίου*, 29 Φεβρουαρίου 1880, αρ. 319.

41. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Βουκουρεστίου*, 11 Ιανουαρίου 1880, αρ. 39 - Θεσσαλονίκη, 16 Φεβρουαρίου 1880, αρ. 140, πρβλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΚΑΡΠΟΛΑ, *Πώς η Μακεδονία παρέμεινε ελληνική. Ιστορικά σελίδες*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 173-177, 182-185 και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ έ.α, σ. 96.

μελών του Μακεδονορουμενικού Συλλόγου που προπαγάνδιζαν ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο της Θεσσαλίας, Ηπείρου και Μακεδονίας.⁴²

Το ρουμανικό προξενείο του Μοναστηρίου στην προσπάθειά του να επινοήσει ο,τιδήποτε μπορούσε να περιορίσει την ελληνοβλαχική συνείδηση και να καταφέρει μ' αυτόν τον τρόπο χτυπήματα στον ελληνισμό του ευρύτερου βαλκανικού χώρου πρότεινε σχέδια αναφορών που θα υποβάλλονταν στην αρμόδια επιτροπή για τις "μεταρρυθμίσεις" στην Ευρωπαϊκή Τουρκία. Σύμφωνα μ' αυτά χαρακτηρίζονταν κοινότητες της Δυτικής και Βορειοδυτικής Μακεδονίας που είχαν συμπαγή ελληνοβλαχικό πληθυσμό, όπως η Μοσχόπολη, η Μηλόβιστα, το Γκόπεσι, το Κρούσοβο, το Μεγάροβο, το Τίρνοβο, η Νέβεσκα και η Κλεισούρα, ως ρουμανικές και με το σκεπτικό αυτό θα "αγωνίζονταν" για να αποκτήσουν τα ίδια προνόμια που απολάμβαναν και οι ελληνικές κοινότητες! Για το σκοπό αυτό το ρουμανικό προξενείο ενημέρωνε στις αρχές του 1880 την κοινότητα της Κλεισούρας.

Στην ανθελληνική κίνηση του Ρουμάνου πρόξενου αντέδρασε δυναμικά το ελληνικό προξενείο του Μοναστηρίου, που τελικά κατόρθωσε να ακυρώσει τις μεθοδεύσεις του με τις ενέργειες και τις κινήσεις του Ελληνόβλαχου δάσκαλου Αναστασίου Πηγεώνα.⁴³ Ακόμα η ευνοϊκή επίδραση του ελληνικού προξενείου έφτασε μέχρι τα Βελεσά,⁴⁴ όπου η ρουμανική προπαγάνδα δεν κατόρθωσε να

42. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 19 Φεβρουαρίου 1880, αρ. 145.

43. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 24 Μαΐου 1880, αρ. 222.

44. Στην επαρχία Βελεσών με το ομώνυμο διαμέρισμα Κιοπρουλού κατοικούσαν, γύρω στα 1885, 3.000 Ελληνόβλαχοι, οι οποίοι παρουσίασαν αξιόλογη κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα (ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 4 Ιανουαρίου 1886, αρ. 3). Να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι το ελληνικό προξενείο του Μοναστηρίου δεν είχε να αντιμετωπίσει στα Βελεσά μόνο τη ρουμανική και την εξαρχηκή κίνηση. Εξακολουθούσε εκεί να δημιουργεί προβλήματα και ο μουσουλμανικός φανατισμός, ο οποίος είχε κορυφωθεί αρκετά ενωρίτερα (στις αρχές της Κρητικής εξέγερσης - 1866-1869) με την καταπίεση της ελληνοβλαχικής κοινότητας από τους Τούρκους φοροεισπράκτορες, οι οποίοι βιαιοπραγούσαν εναντίον των Ελλήνων ιερέων και γενικά ολόκληρου του χριστιανικού πληθυσμού των περιοχών Βελεσών, Περλεπέ και Τίκφες (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα σύγχρονα εθνολογικά όρια του Ελληνισμού στα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 119-120.

επιβάλλει τις διαθέσεις της, παρόλο ότι βοηθήθηκε και από τους εξαρχικούς, οι οποίοι είχαν εξαπολύσει μια έντονη και οδυνηρή τρομοκρατία στις αρχές του 1880.

Μετά το δεύτερο μισό της δεκαετίας 1880-1890 στον Περλεπέ είχαμε αναθέρμανση της συνιτικής κίνησης με τις μεθοδευμένες ενέργειες του καθολικού προπαγανδισμού, ο οποίος εκμεταλλευόταν τη δύσκολη θέση στην οποία είχε περιέλθει ο ελληνισμός της Βόρειας Μακεδονίας μετά τα Πηγεωνικά. Εκεί εμφανίστηκε ο ιερέας Παπασπάσης, ο οποίος υποστηριζόταν από τη βουλγαρική και καθολική κίνηση και την καθοδήγηση των Λαζαριστών, αλλά υποθαλπόταν και από τους Γάλλους προξένους της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου και ανάπτυξε έντονη δραστηριότητα εναντίον του ελληνικού σλαβόφωνου πληθυσμού και κυρίως εναντίον των Ελληνόβλαχων. Στον Περλεπέ η ελληνοβλαχική κοινότητα⁴⁵ ήταν δραστήρια και στα δυναμικά της χέρια βαστούσε την οικονομική και πολιτιστική ζωή, γεγονός που προκαλούσε τις τουρκικές αρχές, αλλά κυρίως τις ξένες προπαγανδιστικές κινήσεις, που έβλεπαν να ανακόπτεται η δραστηριότητά τους από τα πρώτα κιόλας βήματά τους. Γι' αυτό λοιπόν χρησιμοποιούσαν όλα τα μέσα και τους τρόπους για να περιορίσουν την ανάπτυξη της. Σ' αυτό το σκοπό εντάχτηκε και ο Παπασπάσης, ο οποίος τέθηκε επικεφαλής των εξαρχικών και κινήθηκε έντονα για την ίδρυση δεύτερης εκκλησίας και αυτοδύναμης εκκλησιαστικής κοινότητας, με στόχο να εναντιωθεί στην εθνική συνείδηση των Ελληνόβλαχων και να αλλοιώσει το φρόνημά τους· στόχος που τελικά μόνο στοχεύτηκε και δε χτυπήθηκε.⁴⁶

Στο γενικότερο ξεσηκωμό των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων της Πελαγονίας εναντίον των "ξενικών" προπαγανδιστικών κινήσεων συναριθμούνται και: "*η κωμόπολις Γόπεσι*", η οποία "*υπερμάχησε της ελληνικής ιδέας, αντεπεξελθούσα ερρωμένως και επιτυχώς κατά της βουλγαρικής, η οποία είχε την φωλεάν της εις το πλησίον χωρίον*

45. Στον Περλεπέ στα 1887, σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές προξενικές εκθέσεις, ζούσαν 500 Ελληνόβλαχοι, 4.000 περίπου Βούλγαροι, Σέρβοι και σλαβόφωνοι Έλληνες και 2.000 Τούρκοι (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σ. 269.

46. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, (έ.α), σσ. 268 κ.εξ., όπου αναφορά και σε αγγλικές αρχειακές πηγές.

Σμίλιοβον"⁴⁷ και το Μοναστήρι, το Μεγάροβο, το Τίρνοβο και η Νιζόπολη που στις αρχές του 1885, με αναφορές τους προς τον Άγγλο πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Edouard Thornton διαμαρτύρονταν για την επιχειρούμενη αλλοίωση της εθνολογικής σύνθεσης της Μακεδονίας με το βουλγαρικό επεκτατισμό και τη διείσδυση της πανσλαβιστικής κίνησης.⁴⁸

Ο Απόστολος Μαργαρίτης συνεχίζοντας την προπαγανδιστική του κίνηση για τη ρουμανική διείσδυση στο Μοναστήρι και την ευρύτερη περιοχή, στο τέλος της δεκαετίας 1880-1890, μαζί με το γιο του Τάκη Μαργαρίτη, αρχίζει να οργανώνει τα ρουμανικά σχολεία και να συγκεντρώνει τους ρουμανίζοντες με τους οποίους δημιουργούσε προβλήματα.⁴⁹ Ακόμα εναντιωνόταν και στις τουρκικές αρχές, από τις οποίες μάλιστα απαιτούσε την απόλυση του Σελαδής πασά, πρόεδρο του Στρατοδικείου Μοναστηρίου, γιατί πίστευε πως δε συμπαθούσε τους ρουμανίζοντες.

Με την επιρροή και την επίδραση του Απόστολου Μαργαρίτη, κατά τη διάρκεια του 1889, στην Κλεισούρα δημιουργούνταν συχνές συγκρούσεις ανάμεσα στους Ελληνόβλαχους και τους ρουμανίζοντες, που απεγνωσμένα προσπαθούσαν να διεισδύσουν με τις προπαγανδιστικές, αλλά και τις απρόκλητες εγκληματικές τους ενέργειες. Στον αγώνα εναντίον των ρουμανιζόντων της Κλεισούρας διακρίθηκαν πολλοί Ελληνόβλαχοι, όπως ο γιατρός Αργυρόπουλος - γνωστός από τη συμμετοχή του στα Πηχεωνικά - ο οποίος υπέστη τα πάνδεινα για την πατριωτική και την αγωνιστική του στάση.

Ακόμα στην περιοχή των Σκοπίων η ρουμανική προπαγάνδα ενεργοποιήθηκε σε έντονο και επικίνδυνο βαθμό. Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση, οι ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι κάτοικοί της, που εμφορούνταν από υψηλό εθνικό φρόνημα και είχαν γνήσια ελληνική συνείδηση, αντέδρασαν σθενάρα στον περιορισμό των εκκλησιαστικών και εκπαιδευτικών δικαιωμάτων τους. Σε διαμαρτυρία μάλιστα

47. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932 (επανεκδοση-Φλώρινα 1991), σ. 86.

48. Μια "συνταρακτική αναφορά" των κατοίκων του Μεγάροβου, του Τίρνοβου και της Νιζόπολης προς το Πατριαρχείο (7 Ιανουαρίου 1885), όπου "διαφαίνεται ανάγλυφα η ισχύς του ελληνισμού της Πελαγονίας" δημοσιεύει ο καθηγητής ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ στην *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Μακεδονία*, σσ. 270-273 (Θεσσαλονίκη 1991 - έκδοση "Αδελφών Κυριακίδη").

49. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 25 Νοεμβρίου 1887, αρ. 60.

του ελληνισμού των Σκοπίων που στάλθηκε στο Πατριαρχείο τον Απρίλιο του 1891, για να δηλωθεί η πικρία και η αντίθεσή του στην απόφαση να επιτραπεί στην ελληνική εκκλησία να τελείται η λειτουργία στη σλαβική γλώσσα, μεταξύ των άλλων τονιζόταν η ελληνικότητα της περιοχής, η ύπαρξη του ελληνοβλαχικού στοιχείου, η ανυπαρξία σλαβόφωνων ορθοδόξων και η ανάγκη έμπρακτου ενδιαφέροντος από το Πατριαρχείο.⁵⁰

5. Ο Άγγλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη Charles Blunt, μας πληροφορεί πως κατά τη χρονική περίοδο 1878-1882 το βλαχόφωνο στοιχείο στις περιοχές της Θεσσαλίας, Ηπείρου και Μακεδονίας αντέδρασε σθεναρά στις συντονισμένες επιθέσεις του Απόστολου Μαργαρίτη, ο οποίος προσπαθούσε να δραστηριοποιήσει την ιδεολογική διείσδυση της ρουμανικής προπαγάνδας. Μας πληροφορεί ακόμα πως η βλαχική γλώσσα επιζούσε μόνο ως μέσο προφορικής επικοινωνίας, ενώ όλοι οι Ελληνόβλαχοι του βαλκανικού χώρου χρησιμοποιούσαν στο γραπτό τους λόγο αποκλειστικά την ελληνική γλώσσα. Οι Ελληνόβλαχοι λοιπόν ήταν δίγλωσσοι, γεγονός που δήλωνε συγχρόνως και το εύρος της εθνικής και ιδεολογικής τους συγκρότησης, αφού - όπως τόνιζε και ο Blunt - η συνείδησή τους ήταν ελληνική και τα οράματα, οι αγώνες και οι διεκδικήσεις τους ήταν ταυτόσημα με τη γενικότερη αντίσταση του ελληνισμού που διεκδικούσε την εθνική του αυτονομία.

Ακόμα κοινή ήταν η διαπίστωση στα χρόνια αυτά ότι παρόλες τις προσπάθειες της ρουμανικής κίνησης, η οποία χρησιμοποιούσε μεγάλα χρηματικά ποσά για τον προσεταιρισμό των βλαχόφωνων πληθυσμών και την αλλοίωση του ελληνικού τους φρονήματος, το ελληνοβλαχικό στοιχείο ζούσε προσκολλημένο με τους στόχους και τις επιδιώξεις του ελληνισμού, γεγονός που το διαπίστωνε - εκτός από τον Blunt - και ο Αυστριακός πρόξενος της Θεσσαλονίκης, ο οποίος τόνιζε πως όλη η ρουμανική εκστρατεία απέβη άκαρπος, αφού τα αποτελέσματά της ήταν πενιχρά και ασήμαντα.⁵¹

Για την αντίσταση των Ελληνόβλαχων στην "*οικονομική επίθεση*"

50. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 329-331.

51. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ. (έ.α.)*, σ. 102, όπου αναφορά και σε αγγλικές και αυστριακές αρχειακές πηγές.

των Ρουμάνων, που εγκαινίαζε και τον "τρόπο" και τη "μορφή" της δελεαστικής τους συμπεριφοράς έγραψε ο Μαζαράκης-Αινιάν πως "παρά πάσας εν τούτοις τας προστασίας και το αφθόνως σπαταληθέν χρήμα, ... ουδέποτε κατώρθωσε (η ρουμανική προπαγάνδα) να ει-σχωρήσει μεταξύ των ακμαίων εις φρόνημα και μόρφωσιν και πλούτον ελληνοβλαχικών, εν ταις πόλεσι και χωρίοις, κοινοτήτων",⁵² ενώ ο Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, ο οποίος επισήμανε πως οι Ελληνό-βλαχοί σήκωσαν στους ώμους τους το βάρος του πανίσχυρου δυνάστη ακαθοδήγητοι και μόνοι τόνισε για το υψηλό εθνικό τους φρόνημα: "Τούτο το χρεωστούμεν αναμφισβητήτως εις τον θαυμαστόν πατριωτισμόν, εις την ευφύα αντίδρασιν και εις τους θαρραλέους αγώνας αυτών τούτων των Ελλήνων Κουτσοβλαχων, αγώνας εις τους οποίους ούτοι απεδύθησαν μόνοι, ακαθοδήγητοι και παλαιότες συχνά εναντίον πανισχύρου ξένου δυνάστου. Αισθάνομαι δι' αυτό την υποχρέωσιν να τους εκφράσω εδώ τον θαυμασμόν μου και την ευγνωμοσύνην μου, διότι, παρά τας αντιξοότητας, εκράτησαν πάντοτε τόσον υψηλά την φτωεινήν δάδα του Ελληνισμού."⁵³

Πάντως τα άφθονα χρηματικά ποσά που έριξε στον προπαγανδιστικό της αγώνα η ρουμανική κίνηση, η ανοχή της τουρκικής διοίκησης και η ένθερμη ενεργοποίηση του πανούργου και δραστήριου Απόστολου Μαργαρίτη, οδήγησαν, κατά την πρώτη περίοδο, τη προσηλυτιστική δράση σε σημαντικές επιτυχίες στη Μακεδονία και στην Αλβανία, και ιδίως στις μητροπόλεις Δυρραχίου και Βελεγράδων.⁵⁴

Αντίθετα όμως στην Ήπειρο, η ρουμανική προπαγάνδα δεν μπόρεσε να σημειώσει καμιά πρόοδο. Η άκαρπη προσπάθεια στην περιοχή αυτή οδήγησε τους Ρουμάνους στη σκέψη πως μόνο με την

52. ALMAZ (ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ), *Αι ιστορικά περιπέτεια της Μακεδονίας*, Αθήνησι 1912, σσ. 160-161, πρβλ. και RENÉ PUAUX, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ. ("Τροχαλία"), σ. 225, υποσ. 248.

53. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Τρίκαλα 1992, σ. 8 (γ' έκδοση-ΦΙΛΟΣ).

54. Πλούσιες πληροφορίες για τη ρουμανική προπαγάνδα στις μητροπόλεις Δυρραχίου και Βελεγράδων βλ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (έκδοση ΙΜΙΑΧ), σσ. 157-259.

ενοποίηση των βλαχόφωνων και τη δημιουργία κοινής συνείδησης θα μπορούσαν να ασκήσουν επάνω τους ευνοϊκότερα τις απαιτήσεις τους. Έτσι λοιπόν άρχισαν να καλλιεργούν το έδαφος προς την κατεύθυνση αυτή και όπως μας πληροφορεί ο Γάλλος πρόξενος των Ιωαννίνων, σύμφωνα με το υπόμνημα (1880)⁵⁵ επτά αντιπροσώπων ρουμανιζόντων από περιοχές της Θεσσαλίας, Ηπείρου και Μακεδονίας, γινόταν προσπάθεια για να δοθεί αυτονομία στους βλαχόφωνους πληθυσμούς. Ακόμα μιλούσαν και για σύμπραξη Αλβανών και βλαχόφωνων για να εμποδίσουν την ελληνική και τη σλαβική επέκταση, χωρίς όμως να κατορθώσουν τίποτε απ' όλα αυτά.⁵⁶

Τέτοια σχέδια όμως - για αυτονομία των Ελληνόβλαχων και υποταγή στις ρουμανικές αξιώσεις - δεν μπορούσαν να υλοποιηθούν, αφού σ' ολόκληρο το βαλκανικό χώρο το φρόνημα και η συνείδηση των βλαχόφωνων πληθυσμών ήταν σταθερά προσκολλημένο στον ελληνισμό. "*Επί αιώνας ουδ' επί στιγμήν διενοήθησαν οι Κουτσόβλαχοι να θέσουν υπό αμφισβήτησιν την Ελληνικήν των συνείδησιν*"⁵⁷ και

---

55. Στο υπόμνημα αυτό τόνιζαν πως έπρεπε οι 300.000 βλαχόφωνοι της Πίνδου, αλλά και άλλων περιοχών που τους υπολόγιζαν σε 1.000.000, να αυτονομηθούν, σύμφωνα με την αυτονομία που δόθηκε στους Μαυροβουνίους με το συνέδριο του Βερολίνου. Εδώ θυμίζουμε πως και το ρουμανο-μακεδονικό έθνος που οραματιζόταν αργότερα (1891) ο Απόστολος Μαργαρίτης, αριθμούσε γύρω στους 300.000 υπηκόους που - σύμφωνα με τους υπολογισμούς του - τους εντόπιζε σε διάφορες πόλεις και τους αριθμούσε μάλιστα κατά οικογένειες (Μοναστήρι 2.000, Βλαχοκλεισούρα 1.000, Μπλάτα 350, Κρούσοβο 2.000, Αχρίδα 500, Τίρνοβο 400, Μεγάροβο 500, Μολοβίστι 500, Γκόπεσι 500, Νάουσα 500, Βέροια 750 και άλλες οικογένειες σε 200 χωριά στη Νότια Αλβανία, σε 60-80 στα παράλια της Αδριατικής και σε 100 περίπου στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία - σύνολο δηλαδή γύρω στους 300.000 βλαχόφωνους). - "Τι μπορούν - όμως - να κάμουν 300.000 άτομα, πνιγμένα μέσα σε άλλα πλήθη, διασκορπισμένα σε χίλια χιλιόμετρα; Και στις 300.000 αυτές συμπεριλαμβάνουμε τις κωμοπόλεις της Πίνδου και της Θεσσαλίας, ελληνικές στην ψυχή από πολλά χρόνια και ελληνικές και στο καθεστώς από δέκα χρόνια τώρα. Ακόμη κι αν όλοι οι άλλοι αποδειχθούν πιστοί στη μνήμη και τη γλώσσα των προγόνων, δεν μπορεί βέβαια με 200.000 ανθρώπους να φτιάξει έθνος ο Απόστολος..." (V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Αθήνα 1987 ("Τροχαλία"), σ. 314).

56. MAX-DEMETER PEYFUSS, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Urgarns*, Wien 1974, σ. 63, ANTOINE TH. SPILIOPOULOS, *Les Vlachophones Grecs et la propagande roumaine*, Athènes, 1910, σσ. 66,71.

57. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. ΧΑΤΖΗ, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Αθήνα 1971,

οι ελληνοφρονέστατες κοινότητες του Μεγάρου, του Κρούσοβου, του Μετσόβου, της Κλεισούρας, της Σαμαρίνας, του Βλατσίου και όλες γενικά οι ελληνοβλαχικές κοινότητες της Μακεδονίας αποτελούσαν "έν των εδραιωτάτων ερεισμάτων του αυτόθι Ελληνισμού".⁵⁸ Την υπεροχή μάλιστα του ελληνισμού και συγκεκριμένα την ελληνική συνείδηση των βλαχόφωνων πληθυσμών στο βιλαέτι του Μοναστηρίου κατά τη δεκαετία 1880-1890 αναγνώριζε και ο Γάλλος πρόξενος του Μοναστηρίου Ledoux.⁵⁹ Σε μια άλλη γωνιά της ελληνικής γης, στην Κουτσούφλιανη της Θεσσαλίας, οι Ελληνόβλαχοι κάτοικοί της βρήκαν το δικό τους τρόπο για να δηλώσουν το υψηλό ελληνικό τους φρόνημα: Όταν στα 1881, με απόφαση του συνεδρίου του Βερολίνου και με παρέμβαση της Ρουμανίας, η Κουτσούφλιανη απομονώθηκε πέρα από τα ελληνικά σύνορα και βρέθηκε σε τουρκοκρατούμενες περιοχές, τότε επαναστάτησαν, έκαψαν το χωριό τους και κατέβηκαν στην ελεύθερη Ελλάδα όπου έχτισαν τη Νέα Κουτσούφλιανη.⁶⁰

6. Στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα η ρουμανική προπαγάνδα εντατικοποίησε τους προσηλυτιστικούς της μηχανισμούς στο ελληνοβλαχικό στοιχείο του βαλκανικού χώρου και προσπάθησε να διεισδύσει ιδεολογικά μέσα από την επιστράτευση παντοειδών "πρόθυμων φίλων", οι οποίοι υποβοήθησαν το έργο της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ο Γερμανός καθηγητής Weigand,⁶¹ ο οποίος

σ. 15.

58. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, *Μακεδονία, ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886 (Θεσσαλονίκη 1991 - αναπαραγωγή από τη "Λέσχη του Βιβλίου"), σσ. 64-65.

59. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 73.

60. ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924). Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991, σ. 133, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

61. Ο GUSTAV WEIGAND στα 1889-1890 περιηγήθηκε την Αλβανία και τη Μακεδονία και στη συνέχεια δημοσίεψε σχετικά έργο για τους Ελληνόβλαχους-Αρωμόνους (*Die Aromunen, Ethnograph-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romane oder Zingaren*, Λειψία, Barth, 2 τ., 1894 και 1895). Στο έργο αυτό διαφαίνεται καθαρά η προπαγανδιστική επίδραση που ασκούσε στους βλαχόφωνους πληθυσμούς της Αλβανίας και της Μακεδονίας και περνούσε τη ρουμανική θέση για τους "αλύτρωτους αδελφούς" της βαλκανικής.

αγωνίστηκε με πάθος για να δημιουργήσει αλβανική συνείδηση στους αλβανόφωνους, ενώ παράλληλα πλησίαζε τους βλαχόφωνους Βορειοηπειρώτες, για να τους μυήσει στο Ρουμανισμό. "Το δεύτερο τούτο έργο αμείβεται πλουσιοπάροχα, τόσο οικονομικά όσο και ηθικά από τις ρουμανικές κυβερνήσεις, όπως αναγράφεται ακόμη και στις εγκυκλοπαίδειες της Ρουμανίας, *Diaconovich, Minerva, Predescu*, και επιμαρτυρείται από την αναγόρευσή του ως αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας του Βουκουρεστίου για την προσφορά του στη Ρουμανία".⁶² Οι Ελληνόβλαχοι όμως δεν παρασύρονταν από τις προπαγανδιστικές παρεμβάσεις του Weigand, που δεν αντιμετώπιζε πλέον μόνο την αντίδρασή τους, αλλά κι αυτές ακόμα τις βίαιες και απειλητικές διαθέσεις τους, όπως έγινε με τους βλαχόφωνους στη βλάχικη συνοικία του Ελβασάν κατά το 1890.⁶³

Στα χρόνια αυτά η ρουμανική κυβέρνηση επιστράτευσε και τον ακόλουθο της πρεσβείας της στη Ρώμη Κ. Μπουριλιάνο, τον οποίον εξαπέλυσε στο βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο, όπου, με την απόλυτη προστασία των τουρκικών αρχών, είχε επιδοθεί σε έναν πείσμονα αγώνα για να πείσει τους βλαχόφωνους πληθυσμούς να συνεργαστούν με το ρουμανισμό. Παρόλες όμως τις προσπάθειές του η

Παρόλα αυτά όμως - και σε αντίθεση με τις απόψεις και τους υπολογισμούς του ρουμανικού εθνικισμού σχετικά με τον αριθμό του αρωμονικού πληθυσμού - αναφέρει ότι στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο ζούσαν 149.520 βλαχόφωνοι, και συγκεκριμένα στη Μακεδονία 62.405 Βλαχομακεδόνες (V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Αθήνα 1987 ("Τροχαλία"), σ. 89).- Ευκαιριακά σημειώνουμε εδώ και την προγενέστερη εργασία του Weigand, η οποία αναφέρεται στους Ελληνόβλαχους του Λιβαδίου Ολύμπου: GUSTAV WEIGAND, *Die Sprache der Olympro - Walachen. Nebst einer einleitung über land und leute*, Leipzig 1888 (Αθήνα 1988 επανατύπωση - "Καραβίας").

62. RENÉ PUAUX, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ. ("Τροχαλία"), σσ., 27-28, πρβλ. και Μ. Ν. ΡΩΜΑΝΟΥ, "Απόψεις και θέσεις για το όνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα των Κουτσόβλαχων". Μνήμη, Τόμος εις μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη, Αθήνα 1988, σ. 504.

63. "Ο ίδιος εκείνος γερμανός απόστολος που την περασμένη χρονιά είχαν προγκίξει τόσο άγρια οι Αρβανίτες, απευθύνθηκε κατόπιν στους Βλάχους και τους μίλησε για μεγάλη Ρουμανία, για λατίνους αδελφούς, για Έλληνες εχθρούς, για τη ράτσα τους και τη γλώσσα τους που καταπιέζεται, για τον ελληνικό κλήρο που τους τυραννάει... Οι Βλάχοι τον βούτηξαν και τον πήγαν στον έπαρχο ως σπορέα αναταραχής και εξεγέρσεων" (V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός*, Αθήνα 1987, σ. 103).

προπαγανδιστική του πίεση δεν απόδιδε γιατί "αι βλαχόφωνοι κοινότητες διέπρεπαν επί ελληνικοίς φρονήμασιν"⁶⁴ και με όλα τα μέσα αντιστέκονταν στην εθνολογική τους αλλοίωση και έτσι περιίτρανα αποδειχνόταν "ότι η ρωμουνική απόπειρα προς εξεύρεσιν ομαίμονος πληθυσμού ενιαχού της Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας, απέβη ματαία".⁶⁵ Έτσι λοιπόν "απέβη ματαία" η προσπάθεια του Μπουρλιάνο, ο οποίος, μάλιστα, κατά τις περιόδους του σε βλαχόφωνες περιοχές στα 1889-1890, έπεσε θύμα δολοφονικής απόπειρας που κατά τύχη σώθηκε.⁶⁶

Στο "χορό των προπαγανδιστών", στα 1892, μπήκε και ο προδότης Μαυραγάνης, ο οποίος αφού εκμεταλλεύτηκε την άνεση με την οποία έμπαινε στα γραφεία του ελληνικού προξενείου του Μοναστηρίου - με το δικαίωμα του Έλληνα υπηκόου - έγινε γνώστης μυστικών εγγράφων και ενεργειών. Άρχισε έτσι να καλλιεργεί αντεθνικές κινήσεις, ήρθε σε επαφή με το γιο του Απόστολου Μαργαρίτη, που τη χρονιά εκείνη βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, τον Τάκη Μαργαρίτη, ήρθε σε επικοινωνία με τη "Φιλόπτωχον Μακεδονικήν Αδελφότητα", την οποία αφού την εξαπάτησε άρχισε να την εκπροσωπεί στην περιοχή της Πελαγονίας, ακόμα προέβαινε σε πείσμονες ενέργειες για να διοριστεί επόπτης των σχολείων στην περιφέρεια του Μοναστηρίου και με ενισχυμένο το γόητρο και την επιρροή του υπόσκαπτε τη συνοχή του βλαχόφωνου πληθυσμού. Ο Μαυραγάνης συνεργάστηκε στενά με το ρουμανισμό στην πόλη του Μοναστηρίου και στάθηκε η αιτία ώστε να ταλαιπωρηθούν και να εκδιωχτούν επίλεκτα ελληνοβλαχικά στελέχη, όπως ο γυμνασιάρχης Ν. Παλιεράκης, ο καθηγητής Χαρ. Καρμίτσης, οι οποίοι μάλιστα φυλακίστηκαν κ.ά. Αναστάτωσε γενικά τους φιλήσυχους κατοίκους της περιοχής, τελικά όμως έπεσε κεραυνόπληκτος (1895), ενώ έπινε τον καφέ του σε ένα καφενείο απέναντι από το σιδηροδρομικό σταθμό της Θεσσαλονίκης, όπου περίμενε την αμαξοστοιχία για να ταξιδέψει στο Μοναστήρι και έτσι "η πόλις (το Μοναστήρι) απηλλά-

64. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, *Μακεδονία, ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886 (έκδοση 1991 "Λέσχη του βιβλίου"), σ. 66.

65. ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 105-106.

66. ΔΙΜ Ρ. ΡΟΣΕΤΤΙ, *Dictionarul Contimporanilor. Secolul XIX*, București 1897, σ. 199.

γη ενός βδελυρού και φθοροποιού στοιχείου, το οποίο αφού τόσον την έβλαπεν, τις οίδε τι άλλο εβυσοδόμει κακόν να της κάμη."⁶⁷

Στην κοινότητα των Βελεσών, όπου ζούσε πολυπληθής και αξιόλογος ελληνοβλαχικός πληθυσμός,⁶⁸ η ρουμανική προπαγάνδα, κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, ενεργοποιήθηκε ανάμεσα στο βλαχόφωνο στοιχείο με τα μίσθαρνα όργανά της Κωνσταντίνο Μάσσιου και Σπυρίδωνα Τάχο, οι οποίοι κυνηγήθηκαν και τελικά εκδιώχτηκαν από την ελληνική κοινότητα. Ο Κωνσταντίνος Μάσσιου προκειμένου να γίνει αρεστός στους ρουμάνους "εργοδότες" του, στις αρχές του 1893, δραστηριοποιήθηκε για την ίδρυση ρουμανικής σχολής στα Βελεσά και παρουσίαζε στην αίτησή του "περί λειτουργίας Ρουμανικής Σχολής" ψευδή στοιχεία για τη δήθεν παρουσία 485 Ρουμούνων.⁶⁹ Για τις χαλκευμένες πληροφορίες του ο αρχιερατικός επίτροπος Βελεσών Οικονόμος Π. Δημήτριος ενημέρωνε με επιστολή του (27 Μαΐου 1893) τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αθανάσιο και διέψευδε τους ισχυρισμούς του Μάσσιου.⁷⁰

Η δραστηριότητα της ρουμανικής κίνησης στα Βελεσά στόχευε κατά την πρώτη φάση της (1893-1904) κυρίως στην εκπαιδευτική παρέμβαση και τη διεύθυνσή της στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό, ενώ κατά τη δεύτερη φάση της (1904-1914) περιστράφηκε στη διοικητική

67. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932 (φωτοαντιγραφική έκδοση 1991 από τη δημόσια βιβλιοθήκη Φλώρινας), σσ. 55-61.

68. ΑΘ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εποπτεία της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητος Βελεσών (1876-1914)*, "Μακεδονικά", τ. 17, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 141.

69. ΑΘ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 152, πρβλ. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Σκόπια, 13 Ιουνίου 1905, αρ. 103.

70. ΙΑΜΘ (Ιστορικό Αρχείο Μητροπόλης Θεσσαλονίκης), φάκ. *Κοινότητες - Κοινότητα Βελεσών*, αρ. εγγρ. 1091, 27 Μαΐου 1893, πρβλ. και ΑΘ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σσ. 153, 166-168-επιστολή 6 ("Προ δυο περίπου μηνών λαοπλάνος τις και αγύρτης καλούμενος Κωνσταντίνος Μάσσιου, άλλοτε μεν ανήκων εις την Ελληνικήν ημών Κοινότητα, από τινων δε ετών εις την των Βουλγάρων δι' αναφοράς εξήτησε παρά της εδώ Κυβερνητικής αρχής άδειαν περί λειτουργίας Ρουμανικής Σχολής υπ' αυτού διατηρηθησομένης, διαβεβαιών άμα ότι ευρίσκονται εν Βελεσσοίς 485 κάτοικοι Ρουμούννοι... Η διαβεβαίωσις του ότι ευρίσκονται εδώ 485 κάτοικοι Ρουμούννοι είνε όλως ανυπόστατος και ψευδής, διότι μέχρι σήμερα ουδείς ανεφάνη τοιούτος ούτε επισήμως ούτε ανεπισήμως αλλ' αυτός διακηρύττει ότι έχει οπαδούς 10-15 οίτινες είνε ελεεινοί, αξιοδάκρυτοι και υπό της Κοινότητος διατηρούμενοι").

και εκκλησιαστική αλλοίωση της ελληνοβλαχικής κοινότητας με τη φορτική επιδίωξη αυτόνομης εκκλησιαστικής διοίκησης και το διορισμό ρουμανίζοντα μουχτάρη. (Οι βλαχόφωνοι των Βελεσών αντιστάθηκαν στη νέα προπαγανδιστική πρόκληση και με την ένθερμη σύμπραξη του μητροπολίτη Δεβρών και Βελισσού Πολύκαρπου (1900-1907), ο οποίος επικοινωνήσε με σχετική αναφορά με το Πατριαρχείο και τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αλέξανδρο (1903-1910), αποκαλύφτηκε η πλαστογράφηση του φρονήματος των Ελληνόβλαχων, οι οποίοι παράμεναν προσκολλημένοι στον ελληνισμό και την ορθοδοξία. Σύμφωνα με την παραπάνω αποκαλυπτική αναφορά οι "δώδεκα τον αριθμόν" εξαγορασθέντες "δι' αφθόνου χρήματος" δεν είχαν το δικαίωμα ούτε κοινότητα να συστήσουν - για την οποία απαιτούνταν είκοσι οικογένειες - ούτε Ρουμούνον μουχτάρη να αποκτήσουν - για τον οποίον απαιτούνταν πενήντα οικογένειες⁷¹).

Στην περιοχή της μητρόπολης Δυρραχίου και κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, στο Δυρράχιο, το Ελβασάν, τα Τίρανα και στην Καβάγια, όπως και στα χωριά της Γκόρας Μόκρας, όπου ζούσαν πολυάριθμοι Ελληνόβλαχοι, εμφανίστηκε εντυπωσιακά η ρουμανική προπαγάνδα από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1890-1900. Στις περιοχές αυτές, όπως επισημαίνει εύστοχα η Ελευθερία Νικολαΐδου, "οι ενέργειες των ρουμανιζόντων εκδηλώθηκαν με ποικίλες μορφές: Εξαγορά συνειδήσεων με χρηματικές παροχές, χορήγηση υποτροφιών για φοίτηση βλαχοφώνων μαθητών στη ρουμανική σχολή Μοναστηρίου κυρίως, υποδαύλιση των παθών για την αποδιοργάνωση των ορθοδόξων κοινοτήτων με το ελληνικό ως τότε φρόνημα, από την οποία προσδοκούσαν ωφελήματα και προ παντός, αυτό αποτελούσε και την κυριότερη επιδίωξη της προπαγάνδας, έντονος αγώνας για την ίδρυση όσο το δυνατό περισσότερων ρουμανικών σχολείων."⁷²

71. "Περί τούτου δε γράψας σήμεραν εις το πατριαρχείον αποτείνομαι και προς την Υμ. Παναγιότητα παρακαλώ Αυτήν θερμώς, όπως εναρεστηθείσα διενεργήση τα δέοντα περί τούτου παρά τω αυτόθι Χιλμή Πασσιά, διότι κατά τον νόμον, ίνα μία Κοινότης έχει μουχτάρην, πρέπει να έχη πενήντα οικογενείας, κοινότης δε χωρίου είκοσιν οικογενείας και όχι δώδεκα και μάλιστα εν πόλει και τούτας ανεξελέγκτους" (ΙΑΜΘ, φάκ. Κοινότητες - Κοινότητα Βελεσών, αρ. εγγρ. 1116, 10 Απριλίου 1904, πρβλ. και ΑΘ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σσ. 157-158,174 - όπου και διεξοδική παρουσίαση των σχετικών γεγονότων).

72. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (έκδοση ΙΜΙΑΧ), σσ. 181-182

Ακόμα, στο ίδιο χρονικό διάστημα, δραστηριοποιήθηκε η ρουμανική προπαγάνδα, και μάλιστα σε εντονότερο βαθμό και στην περιοχή της μητρόπολης Βελεγράδων. Γενικά στις δυο παραπάνω μητροπολιτικές περιοχές παρατηρήθηκε μια επικίνδυνη ανεπάρκεια των προξενικών αρχών της Ελλάδας, η οποία, μαζί με τη χαλάρωση και τα σφάλματα των μητροπολιτών Βησσαρίωνα, Δωροθέου Χρηστίδη και άλλων, καθώς επίσης και τη μικρότητα λίγων εκπαιδευτικών στελεχών που παρασύρθηκαν από τα χρηματικά ωφελήματα που τους προσφέρονταν σε αφθονία από τη ρουμανική κίνηση, οδήγησε σε πρόσκαιρη επιτυχία την προσηλυτιστική εκστρατεία της ρουμανικής προπαγάνδας. Τελικά όμως το συντριπτικό σώμα του βλαχόφωνου στοιχείου αντέδρασε σθεναρά και "*άντεξε τη δοκιμασία*".⁷³

Η ρουμανική προπαγάνδα ενεργοποιήθηκε και στις επαρχίες της Θεσσαλονίκης, του Κίτρου και της Πέτρας.⁷⁴ Στην επαρχία της Πέτρας η προσηλυτιστική δράση της ρουμανικής κίνησης άρχισε από το 1878, πιο έντονα εμφανίστηκε στα 1891 και δραστηριοποιήθηκε αργότερα⁷⁵ και κυρίως στα βλαχόφωνα χωριά Λιβιάδι, Κοκκινοπλό,

---

(στις σσ. 181-228 διεξοδική παρουσίαση της ρουμανικής προπαγάνδας στη μητρόπολη Δυρραχίου). Για τη γενικότερη αντίσταση των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων του Δυρραχίου, του Ελβασάν και άλλων αστικών κέντρων στις απόπειρες της εθνολογικής τους αλλοίωσης, καθώς και για τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζε η αλβανική εθνική κίνηση ως προς τη δραστηριοποίηση των αλβανικών λεισχών και στη νεοτουρκική ακόμα περίοδο βλ. και πάλι στην ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Η αλβανική κίνηση στο βιλαέτι Ιωαννίνων και η συμβολή των Λεισχών στην ανάπτυξη της (1908-1912)*, Ιωάννινα 1984, πρβλ. και σπου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα σύγχρονα εθνολογικά όρια του Ελληνισμού στα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 181.

73. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, έ.α., σ. 259 (στις σσ. 228-259 διεξοδική παρουσίαση της ρουμανικής προπαγάνδας στη μητρόπολη Βελεγράδων): "*Αν τελικά στην πλειοψηφία του ο βλαχόφωνος πληθυσμός των δυο Μητροπόλεων (Δυρραχίου-Βελεγράδων) άντεξε στη δοκιμασία, αυτό οφειλόταν πρώτα στην πίστη του στην Ελληνική Ορθοδοξία, με την οποία δεσμοί αιώνων τον συνέδεαν κι ύστερα στη δράση ορισμένων φωτισμένων ηγετών ιεραρχών, προξένων, εκπαιδευτικών, προκρίτων κ.ά., που αγωνίστηκαν με πείσμα και συνέπεια να συγκρατήσουν τους βλαχόφωνους από την παραπλάνηση και τους καθοδήγησαν να ακολουθήσουν το παράδειγμα άλλων Κουτσοβλάχων που πρόσφεραν τα πάντα για την Ελλάδα.*"

74. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Αι ξένοι προπαγάνδαι εις την επαρχίαν Πολυανής κατά την περίοδο 1870-1912*, Θεσσαλονίκη 1973 (ΙΜΧΑ), σσ. 14-15, υποσ. 2.

75. ΙΑΜΘ (Ιστορικό Αρχείο Μητρόπολης Θεσσαλονίκης), φάκ. *Ιερές Μητροπόλεις - Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4717, 1 Οκτωβρίου 1881 και 4735, 7

Καρίτσα και Βλαχοκαλύβια, όπου, σύμφωνα με επιστολή του επισκόπου Πέτρου Θεόκλητου προς το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, "οι βλαχόφωνοι κάτοικοι των εν λόγω χωρίων δελεαζόμενοι υπό του αργυρίου του χορηγουμένου υπό των οργάνων του Αποστόλου Μαργαρίτου προς εγκαθίδρυσιν βλαχοφώνων διδασκάλων, ήρξαντο όπως πιέζωσί με προς το αναστείλαι πάσαν ενέργειάν μου κατά της εγκαταστάσεως διδασκάλων της βλαχικής γλώσσης και ιδίως εν τω χωρίω Κοκκινοπλώ τω και κέντρω των πατρώνων αυτών."⁷⁶ Στον Κοκκινοπλό η ρουμανική προπαγάνδα διείσδυσε με τη βοήθεια του πρόκριτου Γεωργίου Δ. Χατζούλη, ο οποίος εργάστηκε για το διορισμό ρουμανοδασκάλου, που διώχτηκε όμως από τον επίσκοπο και τους Ελληνόβλαχους - προκρίτους και λοιπούς κατοίκους - του χωριού.⁷⁷ Στο Λιβάδι δούλεψαν για τη ρουμανική προπαγάνδα οι Κωνσταντίνος Χατζηγάγος, Αναστάσιος Χατζηζωγίδης, Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Νικόλαος Βέλλας, Κωνσταντίνος Κίτζας, Ζιώγης Νικολάκης Δήμου και Τασιούλης Κυραναστάσης, οι οποίοι, όπως μας πληροφορεί η επιστολή του επισκόπου Πέτρου Θεόκλητου προς το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αθανάσιο, "προσκαλέσαντες έφερον τον πράκτορα της ρωμουνικής προπαγάνδας επιθυμούντες να ενθρονίσωσιν αυτόν εν Λιβαδίω". Οι "φιλοπάτριδες" όμως Ελληνόβλαχοι του Λιβαδίου εξεγέρθηκαν και "πολέμησαν γενναίως και εξέωσαν κακώς αυτόν καταισχύναντες τα μίσθια ταύτα και αργυρώνητα της προπαγάνδας όργανα".⁷⁸

Τελικά οι κινήσεις των πρακτόρων της ρουμανικής προπαγάνδας, που καθοδηγούνταν από τον Απόστολο Μαργαρίτη, και προσπάθησαν με το χρηματικό δελεασμό να απομακρύνουν τις ελληνοβλαχικές κοινότητες της επισκοπής Πέτρου από την πνευματική και εκπαιδευτική εξάρτηση του Πατριαρχείου δεν καρποφόρησαν και όπως σημειώνει ο καθηγητής Αθανάσιος Αγγελόπουλος "η ρουμα-

---

Νοεμβρίου 1892, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συμβολή της επισκοπής Πέτρου εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του ελληνισμού της περιοχής Ολύμπου (1890-1896)*, "Μακεδονικά", τ. 14, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 66.

76. ΙΑΜΘ, φάκ. *Ιερές Μητροπόλεις - Επισκοπή Πέτρου*, αρ. εγγρ. 4732, 11 Ιουνίου 1892, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 67.

77. ΙΑΜΘ, φάκ. *Ιερές Μητροπόλεις - Επισκοπή Πέτρου*, αρ. εγγρ. 4745, 7 Ιουνίου 1895.

78. ΙΑΜΘ, φάκ. *Ιερές Μητροπόλεις - Επισκοπή Πέτρου*, αρ. εγγρ. 4752, 18 Φεβρουαρίου 1896.

νική προπαγάνδα, όπως εις τον Κοκκινοπλόν, ούτω και εις το Λιβάδιον, απέτυχε παταγωδώς χάρις εις την καθολικὴν σχεδόν αντίθεσιν του βλαχοφώνου Ελληνισμού υπό την υψηλὴν προστασίαν της Εκκλησίας και του ωργανωμένου κοινοτικού συστήματος".⁷⁹

Έτσι λοιπόν παρατηρούμε ότι η ρουμανική κίνηση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1890-1900 έγινε υποτονική και η δραστηριότητά της δεν απόφερε τα αποτελέσματα των προηγουμένων ετών. Βέβαια ο Απόστολος Μαργαρίτης, στον οποίο οφείλονταν και τα ρουμανικά σχολεία - αν και ανοργάνωτα και ημιθανή - που ιδρύθηκαν σε 27 βλαχοφώνες κοινότητες της Μακεδονίας, εξακολουθούσε το προσηλυτιστικό του έργο. Η διαμάχη όμως που επήλθε ανάμεσα στους ρουμανίζοντες υποστηρικτές του και στους αντιπάλους του, τον υποχρέωσαν να εγκαταλείψει την επίμαχη περιοχή της Βορειοδυτικής Μακεδονίας. Έτσι, από το 1892, χρονιά που άνοιξε το ρουμανικό προξενείο στο Μοναστήρι, εγκαταστάθηκε μόνιμα πλέον στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί επόπτευε την όλη κατάσταση. Ο Ρουμάνος πρόξενος Κωνσταντίνεσκου όμως επωφελούμενος τη δυσανεμία των αντιπάλων του, τη συνεργασία του με τους καθολικούς και την αντιπάθεια του ελληνοβλαχικού στοιχείου εναντίον του, έπαυσε το Μαργαρίτη και ανέλαβε ο ίδιος στα 1894 την ευθύνη της ρουμανικής κίνησης στο βαλκανικό χώρο.

Μετά την άνοδο ωστόσο της ρουμανικής κυβέρνησης Στούρτζα (Οκτώβριος του 1895) και "από των μέσων του έτους 1896 ο πολυμήχανος και εις πανουργίαν και ραδιουργίαν ανεξάντλητος Απόστολος Μαργαρίτης κατώρθωσε να υπερισχύση των αντιπολιτευομένων αυτόν αναλαβών εκ νέου την αρχηγίαν της ρουμανικής προπαγάνδας δια της συνδρομής του ρουμάνου πρωθυπουργού και του μ. βεξίρου Χαλίλ Ριφάτ".⁸⁰ Έτσι συνέχισε και πάλι τη συνεργασία του με τον ανθέλληνα Χαλίλ Ριφάτ πασά,⁸¹ (άλλοτε βαλή Μοναστη-

79. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του Ελληνισμού της περιοχής Ολύμπου (1890-1896)*, "Μακεδονικά", τ. 14, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 69.

80. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σ. 197.

81. Με την ανοχή και τη συμπαράσταση του Χαλίλ Ραφαάτ πασά, αλλά και του υπεύθυνου του γενικού προξενείου της Ρουμανίας στο Μοναστήρι Poprovich (MAX-DEMETER PEYFUSS, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*,

ρίου), τον Αυστριακό πρόξενο και τους προξένους των καθολικών κρατών και έστρεψε πλέον όλες του τις προσπάθειες στην εκκλησιαστική αυτονομία των βλαχόφωνων περιοχών. Πάντως παρόλη την αναλαμπή του Απόστολου Μαργαρίτη, το γόητρό του άρχισε να φθίνει κάτω από τη σθεναρή και επίμονη πίεση του ελληνοβλαχικού στοιχείου και οι επίσημες ρουμανικές αρχές έδειχναν απογοητευμένες από τις προόδους της ρουμανικής προπαγάνδας· γεγονός που δηλωνόταν και από τις αναφορές του Ρουμάνου υπουργού παιδείας Χάρετ, ο οποίος τόνιζε στη ρουμανική βουλή⁸² (1898) πως τα αποτελέσματα της μακρόχρονης προσηλυτιστικής κίνησης ήταν ασήμαντα και δυσανάλογα με τα τεράστια οικονομικά μέσα που διατέθηκαν. Γι' αυτό λοιπόν συζητιόταν έντονα η αντικατάσταση του Μαργαρίτη από τους διπλωματικούς εκπροσώπους, οι οποίοι πλέον θα αναλάμβαναν στο εξής την ευθύνη για τις προπαγανδιστικές ενέργειες της ρουμανικής κίνησης.⁸³

Wien 1974, σ. 76) οι ρουμανίζοντες επιδίδονταν ήδη σε ασυγκράτητες επιθέσεις εναντίον των Ελληνόβλαχων: τους καταδίωκαν αναίτια, τους συκοφαντούσαν στην τουρκική διοίκηση, παραβίαζαν τις εκκλησίες τους και διέκοπταν τις λειτουργίες, εξαγόραζαν Τούρκους αξιωματούχους και αποσπούσαν φερμάνια με τα οποία ίδρυν ρουμανικά σχολεία (ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 10 Μαΐου 1894, αρ. 131). Σ' εκείνη την επιθετική τακτική εντασσόταν και η προσπάθεια του Μαργαρίτη για την ίδρυση ρουμανικής εφημερίδας στο Μοναστήρι (ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 22 Σεπτεμβρίου 1889, αρ. 619). Αργότερα βέβαια - μετά την επιστροφή του από την Κωνσταντινούπολη - ο Μαργαρίτης εκμεταλλεύτηκε τη νέα του συνεργασία με το Χαλίλ Ραφαάτ πασά, αλλά παρόλες τις προσπάθειές του, τα προπαγανδιστικά του αποτελέσματα ήταν ασήμαντα. Χαρακτηριστικό ήταν ότι κατά το 1897 από τις 2.000 ελληνικές οικογένειες του Μοναστηρίου - από τις οποίες οι περισσότερες ήταν βλαχόφωνες - μόνο 20 περίπου ήταν ρουμανίζουσες, ενώ στις κοντινές συμπαγείς ελληνοβλαχικές κοινότητες Μεγάροβου, Τίρνοβου, Νιζόπολης, Γκοπεσίου και Μηλόβιστας, ελάχιστες επιτυχίες στην ίδρυση ρουμανικών σχολείων και τη διάδοση ρουμανικών εκκλησιαστικών βιβλίων σημειώθηκαν μόνο στη Μηλόβιστα (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΙΑΜ), *Κώδικας αλληλογραφίας μητροπολίτη Πελαγονίας Κοσμά*, επιστολή του από 6ης Αυγούστου 1898, φ. 86). Ακόμα - στα πλαίσια της γενικής του κατάπτωσης - αξιοσημείωτο είναι πως και Τούρκοι αξιωματούχοι άρχιζαν να αντιπαθούν το Μαργαρίτη και να τον διαβάλλουν, όπως ο επωνομαζόμενος "ασυμφιλίωτος αντίπαλος" Αβδούλ Κερίμ πασάς, βαλής Μοναστηρίου, που μεμφόταν τον άστατο χαρακτήρα του.

82. "Ελληνισμός" 1902, σσ. 41,45,48,80 κ.εξ.

83. Σχετικές πληροφορίες αντλούμε και από τον Αυστριακό υπουργό των εξωτερικών Goluchovski (ΑΥΕ, *Πρεσβεία Βιέννης*, Βιέννη, 24 Νοεμβρίου 1895, αρ. 521 β').

Στα τέλη λοιπόν της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αιώνα ο Απόστολος Μαργαρίτης άρχισε σταδιακά να χάνει την εμπιστοσύνη της ρουμανικής κυβέρνησης. Κι αυτό έγινε κυρίως για δυο λόγους. Πρώτο, γιατί, λόγω των συχνών επαφών του με τον αρχηγό της καθολικής ιεραποστολής των Λαζαριστών Auguste Bonetti και των έντονων σχέσεών του με το προξενείο της Ιταλίας στο Μοναστήρι, προκάλεσε την υποψία πως συνεργαζόταν με την ιταλική πολιτική και προήγαγε τα συμφέροντά της στην περιοχή, και: Δεύτερο, γιατί, παρόλες τις πολύχρονες και πολυδάπανες ενέργειες της ρουμανικής κίνησης, τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά, αφού μόνο 10.000-12.000 βλαχόφωνοι της ευρύτερης γεωγραφικής περιφέρειας της Μακεδονίας πέρασαν στη ρουμανίζουσα πλευρά.⁸⁴

---

84. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 166-167, πρβλ. ΜΙΧ. Ν. ΡΩΜΑΝΟΥ, *Απόψεις και θέσεις για το όνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα των Κουτσόβλαχων*, "Μνήμη" ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ, Αθήνα 1983, σ. 21 (ανάτυπο).

B. Από το 1900 μέχρι τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913)

1. Από τις αρχές του 1900 η ρουμανική κυβέρνηση, παρά τα άφθονα οικονομικά μέσα που διαθέτετε για τη διείσδυσή της στους ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς των βαλκανικών περιοχών, άρχισε πλέον να συνειδητοποιεί την αποτυχία της με τα απογοητευτικά μηνύματα που έπαιρνε από τον ελληνικό χώρο. Σύμφωνα με υπόμνημα του 1901 που υπόβαλε ο Ρουμάνος επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων στη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Μακεδονία Lasaresco Lecanta, η ρουμανική κίνηση και στους δυο τομείς - εκκλησιαστικό και εκπαιδευτικό - είχε πλήρως αποτύχει, ενώ αντίστοιχα - όπως τόνιζε στην αναφορά του - η ελληνική παιδεία βρισκόταν σε μεγάλη άνθηση⁸⁵ (διεξοδική αναφορά στα υπομνήματα του Lecanta, καθώς επίσης και του Ρουμάνου υπουργού της παιδείας Χάρετ θα ακολουθήσει στο επόμενο κεφάλαιο). Εξάλλου η Ρουμανία χρόνο με το χρόνο έχανε και τους υποστηρικτές της, αφού η Αυστρία πλέον πείστηκε για την ελληνική συνείδηση του βλαχόφωνου στοιχείου και άρχισε να παίρνει τις αποστάσεις της⁸⁶ και η υποστήριξή της από το ιταλικό προξενείο του Μοναστηρίου και την καθολική κίνηση άρχισε να ατονεί, γι' αυτό και απόβλεπε σε μια προσέγγιση με την Ελλάδα.

Από την άλλη μεριά η ελληνική κυβέρνηση έχοντας πρόσφατες τις επιπτώσεις του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, αλλά και τα γενικότερα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματά της, επιθυμούσε ένα ελληνορουμανικό πλησίασμα για να κλείσει το οδυνηρό μέτωπο της ρουμανικής προπαγάνδας στον ευρύτερο βορειοελλαδικό χώρο της. Έτσι τα πράγματα οδηγήθηκαν σε μια διευθέτηση με την ελληνορουμανική εμπορική σύμβαση που υπογράφηκε το Δεκέμβριο του 1900 στο Βουκουρέστι⁸⁷ και με την οποία συμφωνήθηκε και "η αναγνώρισις των εν Ρουμανία Ελληνικών κοινοτήτων ως νομικών-ηθικών προσώπων δια του επισυνημμένου εις την εν λόγω συνθήκην

---

85. GIOVANNI AMADORI-VIRGILJI, *La Questione Rumeliota (Macedonia-Vech-hia Serbia-Albania-Epiro) e la politica italiana*, Bitonto 1908, σσ. 130-131.

86. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 25 Απριλίου 1901, αρ. 326.

87. CONSTANTIN N. VELICHI, *Les relations Roumano-Grecques pendant la période 1879-1911 "Revue des Etudes du Sud-Est Européen"* 7³ (1969), σσ. 530-531.

πρωτοκόλλου".⁸⁸ Μάλιστα σε μια ένδειξη καλής θέλησης η Ρουμανία αποδοκίμασε το προπαγανδιστικό έργο του Απόστολου Μαργαρίτη και δήλωσε ότι είναι πρόθυμη να συζητηθεί η όλη υπόθεση από αντιπροσώπους των δυο κρατών.

Πάντως οι εκπρόσωποι της ρουμανικής προπαγάνδας συνειδητοποιώντας την αποτυχία τους στον ηπειρωτικό και τον αλβανικό χώρο, σκέφτηκαν να περισώσουν τους καρπούς της προπαγάνδας τους στα τμήματα εκείνα (με τη συγκέντρωση των ρουμανιζόντων στη Μοσχόπολη, την Κοριτσά, την Πλιάσα και στον καζά του Σταρόβου) όπου στα 1904 υπήρχαν γύρω στους 1.300 ρουμανίζοντες (1.000 στον καζά της Κοριτσάς και 300 στον καζά του Σταρόβου). Τις παραπάνω διαθέσεις τους ανέλαβαν να τις πραγματοποιήσουν τα ρουμανικά ανταρτικά σώματα με τη σύμπραξη και των βουλγαρικών σωμάτων, που δρούσαν κατά το ίδιο χρονικό διάστημα (1900-1904) και στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο⁸⁹ και εντάθηκαν περισσότερο κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα. Έτσι προέβαιναν σε ανελέητο διωγμό κατά των Ελληνόβλαχων, τους λεηλατούσαν και τους βασάνιζαν, ακόμα έφταναν και σε βάνανυες δολοφονίες, όπως έγινε με το φόνο του μητροπολίτη Κοριτσάς Φωτίου στη Μπραδοβίτσα στα 1906. Στην κατάσταση αυτή βέβαια αντέδρασε δυναμικά το βλαχόφωνο στοιχείο και ο ευρύτερος ελληνισμός που ζούσε στο σαντζάκι της Κοριτσάς και αντιστάθηκε ένοπλα με τον άξιο εκπρόσωπό του Λάκη Νταηλάκη εναντίον των ρουμανικών, αλλά και των αλβανικών και βουλγαρικών ανταρτικών σωμάτων.⁹⁰

Ακόμα κατά το ίδιο χρονικό διάστημα (1900-1904) στη Βορειοδυτική Μακεδονία, προσηλυτιστικές κινήσεις ανάμεσα στο ελληνόβλαχικό στοιχείο δεν καλλιεργούνταν μόνο από τον Απόστολο Μαργαρίτη, και τους ρουμανίζοντες οπαδούς του, αλλά και από τα βουλγαρικά σώματα, που δεν αρκούσαν μόνο να διεισδύσουν στους σλαβόφωνους πληθυσμούς. Βέβαια στην επιχειρούμενη προπαγανδιστική διείσδυση του βουλγαρικού επεκτατισμού και στις αγριότητες

88. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σ. 200.

89. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, έ.α., σσ. 335-340 ("*Έντασις της εθνικιστικής κινήσεως των Ρουμάνων· σύμπραξις των πρακτόρων της ρουμανικής προπαγάνδας μετά των βουλγαρικών συμμοριών*").

90. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 637.

τες που διέπρατταν τα τουρκικά και βουλγαρικά σώματα, αλλά και τα ρουμανικά που δραστηριοποιούνταν μέσα στη γενικότερη σύγχυση, αντιδρούσε εντονότατα ο ελληνισμός (ελληνόφωνος και βλαχόφωνος) και τόνιζε με πάθος και πίστη στις διαμαρτυρίες και τα ψηφίσματά του την εμμονή του στην Πατρίδα και την Ορθοδοξία. Χαρακτηριστικό ήταν το ψήφισμα των Μακεδόνων, που διέμεναν στην Αθήνα και τον Πειραιά, το οποίο απέστειλαν στις Μεγάλες Δυνάμεις, μετά από το ογκωδέστατο συλλαλητήριό τους στις 15 Ιουνίου του 1903 και τόνιζαν ότι *"οι κάτοικοι των δοκιμασθεισών περιφερειών Μοναστηρίου, Καστοριάς και Φλωρίνης, ακατάβλητοι εν τω διεξαγομένω φυλετικώ ανταγωνισμώ, θα αγωνισθούν μέχρις εσχάτων υπέρ της εμμονής των εις την εθνικήν και θρησκευτικήν των πίστιν"*, ενώ οι Έλληνες κάτοικοι του Μοναστηρίου σε δικό τους υπόμνημα προς τη γαλλική κυβέρνηση διακήρυσσαν: *"Δαλούμεν ελληνιστί, βλαχιστί, αλβανιστί, βουλγαριστί, αλλ' ουδέν ήττον είμεθα άπαντες Έλληνες και ουδενί επιτρέπομεν ν' αμφισβητή τούτο"*.⁹¹

Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας 1900-1910 η ρουμανική προπαγάνδα σημείωσε αισθητή πτώση στο δυτικό κυρίως μακεδονικό χώρο. Αυτή την αδράνεια και την αναποτελεσματικότητα θέλησε να την ανατρέψει το ρουμανικό προξενείο που ιδρύθηκε στα Ιωάννινα το 1904 και έβαλε στο στόχο του τον προπαγανδισμό του βλαχόφωνου στοιχείου της περιοχής. Ο ελληνισμός των Ιωαννίνων ξεσηκώθηκε εναντίον του Ρουμάνου πρόξενου Βραϊλέανο, για τον οποίον *"εσχημάτισεν την χειρίστην γνώμην"*,⁹² δημιουργήθηκαν επεισόδια και ακολούθησαν συλλήψεις και καταδίκες Ελλήνων από τις τουρκικές αρχές.

Στη γενικότερη αναστάτωση αντέδρασαν εντονότατα και οι Ελληνόβλαχοι του Μετσόβου, οι οποίοι μάλιστα με ένθερμη αναφορά τους προς τον Καϊμακάμη του Μετσόβου (20 Μαΐου 1904) κατηγόριζαν τη ρουμανική προπαγάνδα και τόνιζαν την ελληνική τους συνείδηση και το υψηλό θρησκευτικό τους φρόνημα: *"... Μετ'*

91. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΝΑΛΤΣΑ, *Ο Μακεδονικός Αγών εις την Δυτικήν Μακεδονίαν* (διάλεξη), Θεσσαλονίκη 1958, (ΕΜΣ-ΙΜΧΑ), σ. 21.

92. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 25 Μαΐου 1904, αρ. 290 (*"... περί δε του προσώπου του ρωμούνου προξένου, απογυμνωθέντος ευθύς από της επιούσης δια λόγων χυδαίων και συμπεριφοράς παν άλλο ή προξενικής και ο Γενικός Διοικητής και οι πρόξενοι και η κοινωνία πάσα των Ιωαννίνων εσχημάτισαν την χειρίστην ευτυχώς γνώμην..."*).

αγανακτήσεως μανθάνομεν ότι η ρωμουνική προπαγάνδα καταγίνεται δια παντοίων μέσων ίνα εισχωρήσει εις την πατρίδα μας, το Μέτσοβον, μεταχειριζομένη πάντα δόλον και πάσαν απάτην όπως παραστήσει τους κατοίκους ρωμούνους... και δια των ενεργειών της τούτων προσπαθεί να επιφέρει εις την Κοινότητά μας φυλετικήν και θρησκευτικήν διχόνοιαν και διαίρεσιν δια της ρωμουνικής γλώσσης και των ρωμουνικών γραμμάτων, τα οποία είνε όλως ξένα δι' ημάς. Φυλετικώς υπαγόμεθα εις την εθνότητα, ην κέκτηνται και οι πέριξ ημών ελληνικοί λαοί... μεθ' ών λαών ενούμεθα και συνδεόμεθα δια κοινών ιστορικών παραδόσεων, ηθών και εθίμων, την αυτήν δε γλώσσαν και τα αυτά γράμματα έχοντες, την αυτήν δε θρησκείαν και δόγμα ομολογούντες, εκκλησιαστικώς δε υπαγόμεθα και υποκειμέθα εις το εν Κων/πόλει Οικουμενικόν των Ορθοδόξων Πατριαρχείον".⁹³

Παρόλα αυτά ενεργοποιήθηκαν οι Ρουμάνοι δάσκαλοι και δυνάμωσαν την προσηλυτιστική τους διείσδυση, ενώ ο Ρουμάνος πρόξενος δραστηριοποιήθηκε στα Ζαγόρια και άσκησε έντονη κατασκοπευτική δράση με τη βοήθεια των φανατικών ρουμανιζόντων Κώστα Σάμπα και του Βασιλάκη από τη Βωβούσα.⁹⁴ Οι Ελληνόβλαχοι όμως

---

93. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 3 Ιουλίου 1904, αρ. 372 - συνημμένη τετρασέλιδη αναφορά των κατοίκων του Μετσόβου με ημερομηνία 20 Μαΐου 1904 "προς την Αυτοί' ενδοξότητα τον Καίμακάμην Μετσόβου". Χαρακτηριστικό ακόμα για το μίσος και την απέχθεια που αισθάνονταν οι Μετσοβίτες προς τους προπαγανδιστές ήταν ότι οι ρουμανιζόντες - έστω και αν είχαν επανέλθει στον ελληνοβλαχισμό - δεν μπορούσαν να καταλάβουν κοινοτική θέση ανάμεσά τους ούτε να εκλέξουν κοινοτικούς αντιπροσώπους και το ίδιο συνέβαινε και με όσους έστελναν "τα τέκνα αυτών εις προσηλυτιστικές σχολάς" (*Κανονισμός Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Μετσόβου*, εν Τρικιάλοις 1906, άρθρο 27-η', πρβλ. και ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924)*. Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική ζωή, Ιωάννινα 1991, σ. 197) και ότι "εκ των κληροδοτημάτων αγαθών μετέχουσι πάντες οι κάτοικοι, εξαιρουμένων των υπηρετούντων και ανηκόντων εις ξενικάς προπαγάνδας" (άρθρο 89 του παραπάνω κανονισμού - στον Τρίτο, σ. 209).

94. Στη Βωβούσα ξέσπασε επικίνδυνη διαμάχη και κατά τη διάρκεια του 1903 ανάμεσα στους Ελληνόβλαχους και τους ρουμανιζόντες. Οι αδελφοί Καζάνα αναστάτωναν το χωριό και καθημερινά δημιουργούσαν ταραχές, πάνω στην προσπάθειά τους να ασκήσουν επιρροή στους συγχωριανούς τους, αφού ο ένας αγωνιζόταν για την ελληνική κοινότητα και ο άλλος για τους ρουμανιζόντες. Στη Σαμαρίνα εξάλλου οι ταραχές πήραν μεγάλες διαστάσεις και οι προστριβές έφτασαν στο σημείο να δημιουργηθούν δυο πολιτικά κόμματα, το κόμμα των Ελλήνων και το κόμμα των "Ρουμάνων" (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Ηπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 630).

και πάλι σήκωσαν το ανάστημά τους, αντέδρασαν στον προπαγανδισμό του Ρουμάνου προξένου και μάλιστα το Μάρτιο του 1906 δολοφόνησαν τον παρασπονδήσαντα προδότη Κώστα Σάμπα. Ακολούθησαν ταραχές με τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι δολοφόνησαν τους Ελληνόβλαχους αδελφούς Μπελτζαίους από τη Βωβούσα, επανήλθαν οι Έλληνες με την Ηπειρωτική Εστία, που στα 1909 εκδικήθηκαν με την εξολόθρευση της συμμορίας των Μποτασαίων και έτσι όλη η χρονιά του 1904 πέρασε με προστριβές και διαμάχες.

Το 1905 η ρουμανική κίνηση εξασθένησε σημαντικά, μετά μάλιστα από τον ανελέητο διωγμό της κατά τα χρόνια του μακεδονικού αγώνα στα βλαχοχώρια Αβδέλα και Βωβούσα και έτσι στα 1906 ο Βραϊλεάνος αναγκάστηκε να φύγει για το Βουκουρέστι, αποτυγχάνοντας ολοκληρωτικά στο έργο του. Μετά το 1906 οι Ρουμάνοι συνέχισαν και πάλι τις προπαγανδιστικές τους ενέργειες, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα, στους Ελληνόβλαχους των χωριών: Λαΐστα, Τσερνέσι (Ελατοχώρι), Παλαιοχώρι, Ντομπρίνοβο (Ηλιοχώρι), Λεσνίτσα (Βρυσοχώρι), Ντρεστενίκο (Τρίστενο), Δραγάϊ (Καστανώτας), Γρεβενίτι, Φλαμπουράκι, Μέτσοβο και Συρράκο, ενώ μόνο στη Βωβούσα κατόρθωσαν να δημιουργήσουν μια μικρή ομάδα ρουμανιζόντων.⁹⁵

Η ρουμανική κίνηση στην Ήπειρο απότυχε ολοκληρωτικά και η προσπάθεια της ιδεολογικής διείσδυσης του ρουμανισμού στην εθνική συνείδηση, στο θρησκευτικό φρόνημα και την εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων δεν μπόρεσε να επιβληθεί, αφού ο ρουμανικός "αγώνας" δε στηριζόταν σε εθνικές και ψυχικές δυνάμεις, αλλά μόνο "στη δύναμη του Χρυσίου". Με το "ρωμουνικό χρυσό" - και μόνο - έφεραν κοντά τους ελάχιστους Ελληνόβλαχους, αλλά ουδέποτε τους κέρδισαν στο πεδίο της ιδεολογίας και των πεποιθήσεων, όπως μας πληροφορεί με το εύγλωττο και χαρακτηριστικό κείμενό του ο Γενικός πρόξενος της Ελλάδας στα Ιωάννινα Ν.Γ. Μπέτσος: "*Οι την ρωμουνικήν προπαγάνδαν ακολουθούντες Ελληνόβλαχοι, αν στειρευθή ο ρωμουνικός χρυσός και εμφανισθή εις αντι-*

95. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., ("*Ηπειρος*"), σσ. 631-633. Για την αποτυχία της ρουμανικής προπαγάνδας στην Ήπειρο και τη μικρή ομάδα των ρουμανιζόντων στη Βωβούσα βλ. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 16 Αυγούστου 1904, αρ. 449 ("*... Εν Ηπείρω όλοι οι αγώνες και όλον το δαπανηθέν χρήμα δεν προσεπόρισεν οπαδούς ή μόνον εν ενί κυρίως χωρίω, τη Βωβούση, όπου έχουσι 25 αμφιβόλους οικογενείας...*").

*κατάστασιν αυτής μια προπαγάνδα κινεζική ή αβυσινή, θα ακολουθήσωσι ταύτη και θα ονομασθώσιν Αβυσινοί ή Κινέζοι, οι νυν υπό του ρωμουνικού χρυσίου ως ρωμούνοι παρουσιαζόμενοι".*⁹⁶

2. Κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα (1904-1908) η ρουμανική προπαγάνδα εντάθηκε σημαντικά και επαναπροσδιόρισε το προσηλυτιστικό της έργο ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο του ευρύτερου μακεδονικού χώρου. Σ' αυτή τη νέα ώθηση της ρουμανικής διείσδυσης συνέβαλε ιδιαίτερα και η συνεργασία και σύμπραξη των Ρουμάνων και των Βουλγάρων, η οποία άρχισε από το 1904 να εκδηλώνεται με την προσέγγιση των ρουμανικών και των βουλγαρικών σωμάτων στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης. Αυτή η συνεργασία μάλιστα οδήγησε τη διαμορφωθείσα κατάσταση και σε ένοπλη φάση, κυρίως με τη δραστηριοποίηση των βουλγαρικών ένοπλων σωμάτων στα βλαχόφωνα χωριά της Γευγελής και της Καρατζόβας και με την αρνητική και επιζήμια στάση των ρουμανιζόντων στις ορεινές περιοχές του Βερμίου.

Ακόμα με την υποβοήθηση της ρουμανοβουλγαρικής προσέγγισης, που επιμήκυνε τη δυσάρεστη κατάσταση η οποία γεννήθηκε στο βαλκανικό χώρο μετά την εξέγερση του Ίλιντεν, εντάθηκε ιδιαίτερα η ρουμανική παρουσία και σ' αυτό ακόμα το βορειότερο τμήμα του βιλαετίου Κοσόβου. Εκεί, κατά τη διάρκεια του 1905, αρκετές ελληνοβλαχικές οικογένειες των ελληνικών κοινοτήτων της Κότσανης, των Βελεσών, των Σκοπίων, της Πρίστινας, του Ιστίπ κ.ά. προσχώρησαν στη ρουμανική κίνηση. Αυτή όμως η προσχώρηση δε διάρκεσε πολύ,⁹⁷ αφού οι ρουμανίζοντες των παραπάνω περιοχών επανήλθαν στον ελληνοβλαχισμό και ενσωματώθηκαν στο εθνικό φρόνημα και την ελληνική συνείδηση της συντριπτικής πλειοψηφίας του βλαχόφωνου πληθυσμού του βορειοδυτικού μακεδονικού χώρου. Στα 1904-1907 οι Ελληνόβλαχοι της Ρέσνας, του Τίρνοβου, της Νιζόπολης, του Μεγάροβου, της Μηλόβιστας, του Μοναστηρίου, των Βελεσών, του Κρούσοβου, των Σκοπίων και άλλων βλαχόφωνων κοινοτήτων όρθωσαν το ανάστημά τους εναντίον των ρουμανικών και βουλγαρικών σωμάτων και διατράνωσαν την ελληνική τους

96. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 16 Αυγούστου 1904, αρ. 449.

97. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΚΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 53.

συνείδηση με τη συνεχή άρνησή τους να δεχτούν το ρουμανικό και το βουλγαρικό προπαγανδισμό. Έτσι η ρουμανοβουλγαρική βία, αλλά και οι ακρότητες του τουρκικού στρατού, δεν μπόρεσαν να αλλοιώσουν τον ελληνισμό και σ' αυτό ακόμα το βορειότερο εθνολογικό όριο της Μακεδονίας.⁹⁸

Στο γενικό λοιπόν ξεσηκωμό των Ελληνόβλαχων εναντίον των "ξενικών προπαγανδιστών" περιλαμβάνονταν και οι κάτοικοι του Μεγάρου και τους Τίρνοβου, οι οποίοι, με διάπυρες από πίστη "εις τα πάτρια" και "πεποιθήσεις εθνικάς" επιστολές τους διαβεβαίωναν στις αρχές Ιανουαρίου του 1904 το Πατριαρχείο: "*Διακηρύττομεν όθεν, οικειοθελώς και εν βαθεία συναισθήσει της εξ Ελλήνων ημών καταγωγής, ότι θα εμμείνωμεν εις τα πάτρια και ότι η βία και η πίσεις εκ μέρους των εθνικών ημών πολεμίων ως δεν κατορθώσαν, ουδέ θα κατορθώσωσι ποτέ να κλονίσωσι τας εθνικάς ημών πεποιθήσεις, τουναντίον μάλιστα θα διαιωνίσωμεν αυτάς ως και τας ιστορικάς και θρησκευτικάς ημών παραδόσεις, δια της επερχομένης γενεάς, αλωβήτους, οίας εκληροδότησαν ημίν οι ένδοξοι και αθάνατοι ημών πρόγονοι...*".⁹⁹

Παρόλο που από το 1904 άρχισε να εντείνεται η ρουμανική κίνηση και στη Δυτική και Βορειοδυτική Μακεδονία, εντούτοις μικρός ήταν ο αριθμός των Ελληνόβλαχων που προσχωρούσαν στις τάξεις των ρουμανιζόντων. Στα 1904, σύμφωνα με τις αρχειακές πηγές,¹⁰⁰ στο Μοναστήρι καταγράφονταν 150 ρουμανίζοντες, στο Γκόπεσι 1150, στο Μεγάρου-Τίρνοβο 200, στη Μηλόβιστα 950, στη Νιζόπολη 100, στη Ρέσνα και στο Γιαγκοβέτσι 100, στο Κρούσοβο 1200, στον Περγλεπέ 70, στην Αχρίδα 130, στον καζά Φλώρινας 200, στον καζά της Κοριτσάς 1000, στον καζά του Σταρόβου 300 και στον

98. MAURICE GANDOLPHE, *La crise Macédonienne, enquête dans les villes insurgés (septembre-décembre 1904)*, Paris 1904, σσ. 29-30.

99. ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, *Ανέκδοτα έγγραφα των κατοίκων Μεγαρόβου και Τυρνόβου (Άγνωστες πτυχές της ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα)*, στα "Μακεδονικά" 21 (1981), σσ. 312-313.

100. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 10 Ιουνίου 1904, αρ. 567. - Στις ελληνοβλαχικές οικογένειες της Ρέσνας η ρουμανική προπαγάνδα, μέσα στην απέλπιδα προσπάθειά της για να κυριαρχήσει, "πρόσφερε" μέχρι και ολόκληρα κοπάδια με πρόβατα, προκειμένου να εξασφαλίσει την προσχώρησή τους στις τάξεις του ρουμανισμού. Ενέργεια όμως που δεν έβρισκε ανταπόκριση από τη μεριά των Ελληνόβλαχων. ("*Ανέκδοτα απομνημονεύματα-αναμνήσεις ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ*"-προσωπικό αρχείο).

καζά της Καστοριάς 1100. Επίσης μικρός ήταν ο αριθμός των ρουμανιζόντων σ' ολόκληρη τη Μακεδονία, αφού συνολικά μόνο 1200 οικογένειες ακολούθησαν τη ρουμανική κίνηση "και αύται μόνον χάριν του χρήματος",¹⁰¹ ενώ στη Θεσσαλονίκη "η εξέτασις των βλαχοφώνων γραικών άγει εις συμπεράσματα θλιβερότερα δια τους χορηγούντας τα προς διαφθοράν χρήματα· διότι εξ 606 οικογενειών ρουμανίζουσιν αναφανδόν 3 εκ Κλεισούρας, 3 εκ Βελεσσών, 3 εκ Νεβέσκης, 2 εκ Βερροιάς και 1 εκ Σαμαρίνης, υπάλληλοι και υπηρέται του ρουμανικού προξενείου και της ρουμανικής σχολής ή ρουμανοδιδάσκαλοι. Τοιούτα τα αποτελέσματα των τσοσούτων χιλιάδων φράγκων, των κατ' έτος εξοδευομένων."¹⁰²

Ο καρπός της "ρουμανίζουσας σοδειάς" ήταν δυσανάλογα ασήμαντος, αν ληφθεί υπόψη ότι επιστρατεύτηκαν από τη ρουμανική κίνηση όλες οι τρομοκρατικές και εγκληματικές ενέργειες με την κλοπή των περιουσιών των Ελληνόβλαχων, τις λεηλασίες των ελληνικών εκκλησιών, την απειλή, τον καταναγκασμό, τη φοβία, μέχρι και τις δολοφονίες των βλαχοφώνων Ελλήνων.¹⁰³ Ο μικρός αριθμός των ρουμανιζόντων στη Μακεδονία όμως στάθηκε ικανός να δημιουργήσει προβλήματα στις σχέσεις Ελλάδας και Ρουμανίας κατά την περίοδο του μακεδονικού αγώνα (1904-1908). Αυτά τα προβλήματα επικεντρώνονταν κυρίως στην απαίτηση της ρουμανικής κυβέρνησης να αυτοδιοικεί τους ρουμανίζοντες στα βλαχόφωνα χωριά και να χρησιμοποιεί ελεύθερα τη ρουμανική γλώσσα στην εκπαίδευση και την εκκλησιαστική τους ζωή.

Σ' αυτή την απαίτησή της αρωγός στάθηκε η αναγνώριση των

---

101. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 16 Αυγούστου 1904, αρ. 449 ("... Μόλις 1.200 οικογένειαι ακολουθούσιν εν Μακεδονία την ρουμανικήν προπαγάνδαν και αύται μόνον χάριν του χρήματος· τα μεγαλύτερα κέντρα είναι ως γνωστόν, το Κρούσοβον, το Γκόπεσι, η Μηλόβιστα, η Αβδέλα, η Σαμαρίνα· αλλά και εκεί ουδέν αναμένουσι παρά της Ρωμανίας, ουδεμίαν προς αυτήν ελπίδα τρέφουσι και ιδιαιτέρως οι πλείστοι ομολογούσιν ότι εξακολουθούσι να ώσιν Έλληνες, ακολουθούντες φαινομενικά την προπαγάνδαν χάριν των προσωρινών υλικών ωφελειών. Αν δε εξετασθή το ποιόν των οπαδών της ρουμανικής πολιτικής, ουδείς έντιμος και χρηστός άνθρωπος θα ευρεθή μεταξύ αυτών...").

102. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1904, σ. 207.

103. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σσ. 446-447, πρβλ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση-ΦΙΛΟΣ), σσ. 60-62.

ρουμανιζόντων από την Πύλη το 1903 ως ανθύπαρκτη χριστιανική εθνότητα στην οθωμανική επικράτεια¹⁰⁴ και κυρίως ο σουλτανικός ιραδές (διάταγμα) του 1905, που επιπλέον τους έδινε και το δικαίωμα της χρήσης της ρουμανικής γλώσσας στην εκκλησιαστική λειτουργία.¹⁰⁵ Ο σουλτανικός Ιραδές της 22-5-1905, στα χρόνια του Αβδούλ Χαμίτ, που θεωρήθηκε ως επιτυχία της ρουμανικής διπλωματίας,¹⁰⁶ κοινοποιήθηκε με έγγραφο του υπουργού της τουρκικής Δικαιοσύνης και των Θρησκευμάτων Αβδουραχμάν "προς την Α. Παναγιότητα τον Πατριάρχη των Ρωμαίων" (Ιωακείμ ο Γ'), ο οποίος διαμαρτυρήθηκε έντονα με "Πατριαρχικόν Τακτίριον" (27-6-1905), όπου μεταξύ των άλλων τόνιζε: "Οι Ελληνόβλαχοι, διεσπαρμένοι οικούντες ανά την ευρωπαϊκὴν Τουρκίαν, αριθμούμενοι δε κατ' ακριβείας στατιστικὰς πληροφορίας περί τας 100.000 ψυχὰς, ἔκπαλαι, ἀπ' αἰώνων, οὐδεμίαν ἐδέχθησαν ἢ δέχονται διάκρισιν μεταξύ αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων, Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ ὄντες καὶ Ἕλληνας εαυτοὺς κηρύσσοντες. Μίαν δ' εἶχον καὶ ἔχουσι γλῶσσαν τὴν ἐλληνικὴν, ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ, τῷ σχολείῳ, τῇ συναλλαγῇ καὶ τῷ ἐμπορίῳ καὶ ἐν αὐτῇ ἐτι τῇ οἰκογενείᾳ, καθόσον σπανίως εὐρεθῆσεται καὶ ἐν ταῖς λαϊκαῖς τάξεσιν ἐτι ἀνὴρ ἢ γυνή, μὴ γινώσκοντες καὶ λαλοῦντες ἐλληνιστί".¹⁰⁷

104. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 166-170, του ιδίου, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 51. Για το άκαρπο αποτέλεσμα της αναγνώρισης των ρουμανιζόντων από την πύλη σημειώνει στο νέο έργο του ο καθηγητής ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ("*Τα σύγχρονα εθνολογικά όρια του Ελληνισμού στα Βαλκάνια*", Θεσσαλονίκη 1993, σ. 180): "Ακόμα και η επίσημη αναγνώριση αυτοτελών ρουμανικών κοινοτήτων εκ μέρους της Πύλης (1903) δεν στάθηκε δυνατό να προσδώσει το στοιχείο της εθνικής υπόστασης στους ελάχιστους αργυρώνντους ρουμανίζοντες εφόσον ο κύριος κορμός των Ελληνόβλαχων απέβαλε αυτόματα από τους κόλπους του τη ρουμανική προπαγάνδα και αντιστάθηκε σκληρά για πολλές δεκαετίες σε ολόκληρη τη γεωγραφική περιφέρεια Μοναστηρίου, στα Βελεσά, στον Περγεπέ και όπου αλλού λειτουργούσαν ρουμανικοί θύλακες".

105. Σ.Θ. ΛΑΣΚΑΡΙ, *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1914*, Αθήνα 1947, σσ. 207-208, ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση-ΦΙΛΟΣ), σσ. 53-54, "Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδνηράς καταστάσεως", Κωνσταντινούπολη 1906 - Θεσσαλονίκη 1993 (επανεκδοση "Αφών Κυριακίδη") σ. 100.

106. RENÉ PUAUX, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ. ("Τροχαλία"), σ. 218, υποσ. 237.

107. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1905, σ. 319 (σσ. 317-320), "Επίσημα έγγραφα" κ.λ., έ.α, σσ. 101-104 (το "Πατριαρχικόν τακτίριον") και 105-108, όπου και

Η αρνητική εξέλιξη που δημιουργήθηκε με το σουλτανικό ιραδέ ενεργοποίησε όχι μόνο το Πατριαρχείο, αλλά και το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας, το οποίο δραστηριοποιήθηκε έντονα για την απαγόρευση της ρουμανικής γλώσσας. Όμως, τα πράγματα οξύνθηκαν και οι δυο χώρες - Ελλάδα και Ρουμανία - ανακάλεσαν τους πρέσβεις τους (Σεπτέμβριος του 1905) και αργότερα διέκοψαν τις σχέσεις τους (Ιούνιος του 1906).¹⁰⁸ Τα γεγονότα αυτά είχαν οδυνηρά αποτελέσματα πάνω στον ελληνισμό της Ρουμανίας: Έκλεισαν ελληνικά σχολεία, χτυπήθηκαν οι οικονομικές δραστηριότητες των επώνυμων Ελλήνων εμπόρων στις μεγαλουπόλεις της Ρουμανίας, καταδιώχτηκαν¹⁰⁹ και απελάθηκαν πολλοί απ' αυτούς και τέλος δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις κακοποιήσεων και δολιοφθορών.

Η αναταραχή αυτή δεν άργησε όμως να επεκταθεί στις βαλκανικές περιοχές και κατέβηκε στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο, όπου οι ρουμανίζοντες συκοφαντούσαν τους Ελληνόβλαχους στις τουρκικές αρχές, με αποτέλεσμα να καταδικάζονται και να κλείνονται στις φυλακές. Διαφωτιστικό, γι' αυτές τις διώξεις των Ελληνόβλαχων, είναι το έγγραφο του προξενείου Μοναστηρίου "προς τον Δημήτριον Ράλλη, πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου και Υπουργόν επί των Εξωτερικών", με το οποίο κοινοποιούνταν "στατιστικός πίνακας των εν ταις φυλακαίς Μοναστηρίου, Φλωρίνης και Περγλεπέ κρατουμένων Ελλήνων υποδίκων και καταδίκων δια πολιτικούς λόγους". Ανάμεσα σ' αυτούς τους "καταδίκους" βρίσκονταν και οι Ελληνόβλαχοι Μίχος Παπαζήσης, Βασίλ. Παπαδάμου και Γεώργιος Τέγου από τη Σαμαρίνα, Βασίλ. Κυραλίου από την Κρασιά, Ιωάν. Νικήτας από το Μεγάροβο και Παντ. Σταμήνας, Γεώργ. Ξιούπας και Δημ. Χρίστου από το Τίρνοβο, οι οποίοι φυλακίστηκαν κατά τη διάρκεια του 1905 με την αιτιολογία της "συκοφαντίας της ρουμανικής προπαγάνδας".¹¹⁰

"Υπόμνημα διαβιβασθέν τοις πρεσβευταίς Αυστρίας, Ρωσσίας, Αγγλίας, Γερμανίας, Γαλλίας και Ιταλίας περί των εν Μακεδονία αξιώσεων της ρουμανικής κυβερνήσεως" της 17ης Σεπτεμβρίου του 1905.

108. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σσ. 380-385, ΦΙΚΡΕΤ ΑΔΑΝΙΡ, *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Wiesbaden 1979, σσ. 220-221, CONSTANTIN N. VELICHI, *Les Relations Roumano-Grecques pendant la periode 1879-1911*, "Revue des Etudes du Sud-Est Européen" 7 (1969) σσ. 535-538.

109. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1906, σσ. 61-62.

110. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 25 Αυγούστου 1905, αρ. 825.

Η καταδίωξη των Ελληνόβλαχων από τη ρουμανική προπαγάνδα συνεχίστηκε και μαζί της συνέπραξε και η τουρκική αστυνομία, η οποία "βοηθούμενη κυρίως παρά ρουμανιζόντων και υποστηριζομένη πιθανώς υπό ρουμανικού χρήματος" καταδίωκε το βλαχόφωνο στοιχείο,¹¹¹ το οποίο ζούσε κάτω από το κλίμα της συκοφαντίας και της τρομοκρατίας των ρουμανιζόντων. Παράδειγμα εκφοβισμού αποτέλεσε και η περίπτωση των ρουμανιζόντων αδελφών Πατσουρέα, ιατρού και φαρμακοποιού, οι οποίοι προκάλεσαν επεισόδια στο Μεγάροβο, όπου προσπαθούσαν να "ενθαρρύνωσι τας ολίγας εκείνας εξαπατηθείσας οικογενείας εις την εμμονήν των εν τω ρουμουνισμό". Κατασυκοφάντησαν επίσης τον περήφανο Ελληνόβλαχο του Τίρνοβου Χρίστο Μπουρονίκο, έφτασαν μάλιστα μέχρι την απόπειρα δολοφονίας, με πυροβολισμό, εναντίον του και γενικά αναστάτωσαν το φιλήσυχο βλαχόφωνο στοιχείο της περιοχής Μοναστηρίου κατά τη διάρκεια του 1905.¹¹²

Ακόμα πλήθυναν και οι άδικες κατηγορίες εναντίον των βλαχόφωνων για δήθεν κακοποιήσεις και φόνους των ρουμανιζόντων, ενώ γενική ήταν η αντίδραση και η αγανάκτηση για την επιχειρούμενη εισδοχή της ρουμανικής γλώσσας στην εκκλησιαστική λειτουργία και την εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων. Ανάμεσα στις βλαχόφωνες κοινότητες που έστειλαν τις έντονες αναφορές-διαμαρτυρίες τους προς το Πατριαρχείο, όπως της Μπριάζας, του Αρμένοβου, του Παλαιοσελίου κ.ά., διαβάζουμε και την αναφορά των Ελληνόβλαχων της Φούρκας (της 26ης Ιουνίου του 1905): "... Αποκρούομεν εν τόνω πάσας τας ενεργείας της ρωμουνικής προπαγάνδας, ήτις υπούλως και ασυνειδήτως θέλει να εισαγάγη εν τη εκκλησία ημών και τη σχολή την ρωμουνικήν γλώσσαν, ήτις τυγχάνει όλως ξένη προς ημάς και ακατάληπτος και δια της οποίας μόνον ζιζάνια και ταραχάς και σύγχυσιν ενσπείρουσιν εν τη φιλησύχω κοινότητι ημών, τη πιστή και εις τα πάτρια εμμενούση..."¹¹³

Πάντως το κύμα της τρομοκρατίας και της συκοφαντίας των

111. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 26 Δεκεμβρίου 1905, αρ. 924.

112. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 15 Μαρτίου 1905, αρ. 253 και 22 Ιουλίου 1905, αρ. 684.

113. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1905, σ. 373 (σσ. 373-374), "Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως", Κωνσταντινούπολη 1906 - Θεσσαλονίκη 1993 (επανεκδοση "Αφών Κυριακίδη"), σσ. 108-109.

ρουμανιζόντων προκάλεσε την αγανάκτηση των Ελληνόβλαχων, που - πέρα από συγκρατημένες αντιδράσεις και διαμαρτυρίες - προέβηκαν και σε εντονότερες ενέργειες και δεν έλειψαν και δίκαιες αντιστάσεις και αμυντικές εκδικητικές πράξεις. Χαρακτηριστικό του κλίματος αυτού είναι το απόσπασμα από έκθεση του Έλληνα προξένου της Θεσσαλονίκης Λάμπρου Κορομηλά (1905): "*Έχω δυστυχώς και άλλας κατά ρουμανιζόντων βιοπραγίας ν' αναγγείλω. Είναι πολύ δύσκολον να συγκρατήση τις τους Ελληνίζοντας Βλάχους ωθούντες προς αγρίας εκδικήσεις και προ πάντων όταν βλέπωσι τους ρουμανίζοντας οδηγούντες τον στρατόν κατά των ελληνιζόντων και των Ελλήνων. Οι ρουμανίζοντες μετέρχονται παν είδος προδοσίας και πάσαν καθ' ημών κακοήθειαν*".¹¹⁴

Η στροφή αυτή των Ελληνόβλαχων, αλλά και των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων εναντίον των ρουμανιζόντων Κουτσοβλάχων της Μακεδονίας¹¹⁵ και άλλων περιοχών, συνέβαλαν σε συνεχείς αναστατώσεις και στη διατάραξη της ζωής των βλαχόφωνων κοινοτήτων, αφού δεν έλειπαν οι προστριβές και οι διενέξεις και αυτοί ακόμα οι φόνοι των ρουμανιζόντων, όπως συνέβη στην Αβδέλα με το φόνο τριών ρουμανιζόντων (22-7-1905) από τα ελληνικά ανταρτικά σώματα,¹¹⁶ με το φόνο του πρόκριτου του Γραμματίκοβου Ν. Αδάμο στη Νάουσα (14-9-1905)¹¹⁷ κ.ά. Όλη αυτή η κατάσταση προβλημάτισε έντονα τον πρόξενο της Θεσσαλονίκης Λ. Κορομηλά, ο οποίος, στην προσπάθειά του να ηρεμήσει τις ελληνοβλαχικές κοινότητες, "*επανειλημμένως*" απόστειλε "*διαταγάς απαγορευών ρητώς πάντα κατά Βλάχων φόνον*",¹¹⁸ ενώ σε επείγοντα τηλεγραφήματα διάταζε τα ελληνικά σώματα "*να μη κακοποιώσι Κουτσοβλά-*

114. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 52.

115. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σσ. 378-380 ("*Η δράσις των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων εναντίον των ρουμανιζόντων Κουτσοβλάχων*").

116. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 5 Αυγούστου 1905, αρ. 210 (απόρρητο), πρβλ. και τηλεγράφημα του υποπρόξενου Μοναστηρίου Φ. Κοντογούρη προς το Υπουργείο των Εξωτερικών (ημερομηνία αποστολής: 31 Ιουλίου - 13 Αυγούστου, χρόνος: 1905, αρ. πρωτ. Υ.Ε.: 2956/1-8-1905).

117. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 19 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 621 (εμπ.-απόρρητο).

118. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 19 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 621 (εμπ.-απόρρητο).

χους"¹¹⁹ και τόνιζε κατηγορηματικά: "Έχω αυστηρώς απαγορεύσει τιμωρίας ρουμανιζόντων".¹²⁰

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ακόμα ότι τα βουλγαρικά ανταρτικά σώματα, μέσα στη γενικότερη σύγχυση και αστάθεια, συνεργάζονταν με τα αντίστοιχα ρουμανικά στη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα¹²¹ και προκαλούσαν από κοινού και στα πλαίσια της τουρκικής ανοχής, δολιοφθορές και φρικαλεότητες στα ελληνικά ανταρτικά σώματα και στο ελληνοβλαχικό στοιχείο. Τη συγκυρία αυτή την εκμεταλλεύτηκε και πάλι η ρουμανική κυβέρνηση, που έστειλε κατά τη διάρκεια του 1906, μέσω Βουλγαρίας, σε βλαχόφωνες περιοχές της Ηπείρου και της Μακεδονίας 4.717 Ρουμάνους "αγρότες" τους οποίους είχε οργανώσει σε συμμορίες.¹²² Μ' αυτούς τους προπαγανδιστές η ρουμανική κυβέρνηση σκόπευε να αλλοιώσει τη γλωσσική ενότητα των Ελληνοβλαχών και να διεισδύσει στο ελληνικό τους φρόνημα, ενώ τη μετεγκατάσταση και τις δραστηριότητές τους τις διευκόλυναν πλήρως οι τουρκικές αρχές και βέβαια και οι κατά τόπους ρουμανικές προξενικές αρχές.

Πάντως παρόλα τα άφθονα οικονομικά μέσα που διάθετε η ρουμανική προπαγάνδα και την πείσμονα και μακροχρόνια προσπάθειά της για να διεισδύσει προσηλυτιστικά στο ελληνοβλαχικό στοιχείο του βαλκανικού χώρου, τελικά, τα όποια θετικά αποτελέσματα

---

119. ΑΥΕ, αρ. πρωτ. 3118/10 Αυγούστου 1905: *Τηλεγράφημα πρόξενου Θεσσαλονίκης Α. Κορομηλά - Θεσσαλονίκη 9/22 Αυγούστου 1905.*

120. ΑΥΕ, αρ. πρωτ. 5305/24 Δεκεμβρίου 1905: *Τηλεγράφημα πρόξενου Θεσσαλονίκης Α. Κορομηλά - Θεσσαλονίκη 24 Δεκεμβρίου/6 Ιανουαρίου 1905.*

121. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 9 Ιανουαρίου 1905, αρ. 16 και 20 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 229, ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908, Αθήνα 1935, σσ. 378-379.*

122. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης, Κωνσταντινούπολη, 17 Ιανουαρίου 1906, αρ. 42 (Ι. Γρυπάρης), Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 10 Σεπτεμβρίου 1906, αρ. 518 εμπ. Κατά τη διάρκεια του 1907 συνεχίστηκε η κάθοδος των Ρουμάνων προς το μακεδονικό χώρο. Το Μάρτιο πέρασε από τη Βουλγαρία η ρουμανική ομάδα του Αποστόλινα, όπως πληροφορούσε με τηλεγράφημά του το διπλωματικό πρακτορείο της Σόφιας (Υ.Ε. αρ. εμπ. πρωτ. 1134/24 Μαρτίου 1907: κοινοποίηση σχετικού τηλεγραφήματος - αρ. εμπ. πρωτ. 1208/30 Μαρτίου 1907 - προς το Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης), ενώ το Νοέμβριο "κατέβηκαν" άλλοι 250 "αγρότες" (ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης, Κωνσταντινούπολη, 11 Νοεμβρίου 1907 (Γρυπάρης): Προς το προξενείο της Ελλάδος - Θεσσαλονίκη, αρ. εμπ. πρωτ. 812/12 Νοεμβρίου 1907.*)*

που πρόσκαιρα πετύχαινε, εξασθενίζαν και στη συνέχεια καταργούνταν και μηδενίζονταν, αφού οι Ελληνόβλαχοι αντιδρούσαν λυσσαλέα εναντίον της. Ανάμεσα στις πάμπολλες διαμαρτυρίες των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων κατά της ρουμανικής κίνησης, παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τη διαμαρτυρία των Ελληνόβλαχων του Μοναστηρίου (10 Μαρτίου 1904): "*Τούτου ένεκα διακηρύττοντες, πανηγυρικός, την τοιαύτην αδιάσπαστον ημών ταυτότητα εν πάσι προς τους Έλληνας αδελφούς ημών, την αδιασάλευτον δε, από κοινού μετ' αυτών, προς το βασιλείον κράτος πίστιν και την προς την Μητέρα Εκκλησίαν αφοσίωσιν, μετ' αγανακτήσεως και αποστροφής βλέπομεν τας γιγνομένας έξωθεν ενεργείας προς διάσπασιν της ενότητος ημών ταύτης και εντόνος διαμαρτυρόμεθα κατά των ξενικών τούτων ραδιουργιών, αίτινες διασπείρουσιν, επί καταχθονίοις σκοποίς, την διχόνοιαν και την διαίρεσιν μεταξύ ομαιμόνων Βλαχοφώνων και Ελληνοφώνων αδελφών*".¹²³

Ακόμα ο περίφημος Ιραδές, για τον οποίο τόσο πολύ πανηγύρισαν οι ρουμανίζοντες και Ρουμάνοι προπαγανδιστές, καταργήθηκε "*στην πράξη*" και "*αι ελπίδες διαψεύθησαν πάσαι*" μπροστά στην αγέρωχη αντίσταση του ελληνοβλαχικού στοιχείου και στην αθρόα επιστροφή των ρουμανιζόντων "*εις τους κόλπους της ορθοδοξίας*".¹²⁴ Αυτή μάλιστα η μεταστροφή προς τον ελληνοβλαχισμό και την Ορθοδοξία αποκτούσε μεγαλύτερη σημασία στην ευρύτερη περιοχή της Άνω Μακεδονίας, αφού σύμφωνα με τις πληροφορίες του προξένου Σκοπίων, κατά τον Ιούλιο του 1905 υπήρχαν στα Σκόπια, στην Κότσανη, στο Φερέζοβιτς, στα Βελεσά, στην Πρίστινα και στο Ιστίπ του βιλαετίου Κοσσυφοπεδίου 1983 ρουμανίζοντες, σε ένα σύνολο 4042 Κουτσόβλαχων που κατάγονταν οι περισσότεροι από το Μοναστήρι και το Κρούσοβο.¹²⁵

3. Παρακολουθώντας τώρα τις οργανωμένες προπαγανδιστικές διεισδύσεις, που εκδηλώνονταν στα χρόνια του μακεδονικού αγώνα στο βαλκανικό χώρο, αντιλαμβανόμαστε τις ποικίλες και επώδυνες

123. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 84.

124. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 22 Ιουνίου 1905, αρ. 684.

125. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σ. 342, πρβλ. και ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Σκόπια, 16 Ιουνίου 1905, αρ. 111, 18 Ιουλίου 1905, αρ. 151.

πιέσεις που ασκούσαν τόσο στο φρόνημα, όσο και στη συνείδηση του βλαχόφωνου πληθυσμού. Χαρακτηριστική ήταν η πίεση που ασκούσαν στο ελληνοβλαχικό στοιχείο της επαρχίας Σερρών, κατά το καλοκαίρι του 1904, πέντε Γάλλοι αξιωματικοί, οι οποίοι, με την άμεση επαφή και συνεργασία με το Βουλγαρικό Πρακτορείο της Θεσσαλονίκης, δημιούργησαν σύγχυση και αναστάτωση στην περιοχή. Οι Γάλλοι αξιωματικοί, υπηρετώντας τους στόχους του καθολικισμού, προσπαθούσαν να ενσπείρουν αμφισβητήσεις και προστριβές ανάμεσα στους βλαχόφωνους και τους βουλγαρόφωνους Έλληνες και δημιούργησαν έτσι ζήτημα αποστασίας από τον ελληνικό κορμό, τον οποίο εμφάνιζαν ως καταπιεστή: "Ο κ. Lamouche (ο ένας από τους πέντε αξιωματικούς) και εν Σέρραις και εις τας υπαίθρους Ελληνιάς Κοινότητας, όταν επισκέπτεται ταύτας, προσπαθεί να ανακαλύψει Βουλγάρους και Ρωμούνους. Προτρέπει τους Ελληνοβλάχους να εκπαιδεύονται εις την ρωμουνικήν γλώσσαν και τους βουλγαρογλώσσους Έλληνας εις την βουλγαρικήν. Φρονεί δε και διδάσκει μετά περισσής αναιδείας ότι οι Έλληνες εν Μακεδονία καταπιέζουνσι τους λοιπούς εν αυτή λαούς".¹²⁶ Έτσι λοιπόν με το να θεωρούν ότι οι βλαχόφωνοι και οι βουλγαρόφωνοι Έλληνες ανήκαν στους "λοιπούς λαούς" της Μακεδονίας υποβοηθούσαν τον προπαγανδισμό των Ρουμάνων, οι οποίοι οραματίζονταν το αυτοδιοικούμενο "Έθνος των Βλάχων" και βέβαια διευκόλυναν και την παπική εκκλησία, καθώς και την Εξαρχία που караδοκούσαν για να επιβάλουν με τη σειρά τους κι αυτές τις ουνιτικές και βουλγαρικές τους απόψεις.

Με τις παραπάνω διαθέσεις των Γάλλων καθολικών συναρμονιζόταν και ο Αυστριακός πρόξενος στα Ιωάννινα Petrovits, ο οποίος σε συνομιλία του με τον Έλληνα πρόξενο (της ίδιας πόλης) Μπέτσο, σχετικά με το φρόνημα των αλβανόφωνων και βλαχόφωνων Ελλήνων του καζά της Κόνιτσας και της περιφέρειας του Αργυροκάστρου, τόνιζε ότι έπρεπε οι αλβανόφωνοι να διατηρούνται ως αλβανόφωνοι ελληνίζοντες όπως και οι βλαχόφωνοι έπρεπε να θεωρούνται όχι ως Έλληνες αλλά ως ελληνίζοντες.¹²⁷ Ήταν εμφανής λοιπόν η προσπάθεια των ξένων προπαγανδιστών να μη θεωρούν Έλληνες όσους δε μιλούσαν ελληνικά, τους βλαχόφωνους, αλβανόφωνους και βουλγα-

126. ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Σέρρες, 24 Ιουνίου 1904, αρ. 192.

127. ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 5 Ιουνίου 1904, αρ. 308.

ρόφωνους δηλαδή κατοίκους, άσχετα αν αυτοί είχαν γνήσια ελληνική συνείδηση και αγωνίζονταν για τα δίκαια και τα "πάτρια" του ελληνισμού· τους "ξενόφωνους" δηλαδή για τους οποίους ο Κωνσταντίνος Πηχεών έγραφε, προλογίζοντας τα απομνημονεύματα του πατέρα του Αναστασίου Πηχεώνα, ότι "επέδειξαν ανεπηρέαστον και αμετάτρεπτον ελληνικήν συνείδησιν" και ότι "κατά τους εθνικούς αγώνας εν Μακεδονία υπερέβαλον εις πολλές ενεργείας τους ελληνόφωνους ομοφύλους των".¹²⁸

Σ' όλες τις περιπτώσεις όμως η αντίδραση του ελληνικού πληθυσμού (ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι) ήταν άμεση και έντονη, όπως έγινε στις Σέρρες, στο Δεμίρ Ισσάρ και κυρίως στην Τζουμαγιά, όπου οι βλαχόφωνοι κάτοικοί της ξεσηκώθηκαν για το "βίο και την πολιτεία" του προαναφερομένου Γάλλου αξιωματικού Lamouche και με επιστολές τους καυτηρίαζαν την προπαγανδιστική διείσδυση του καθολικισμού, αλλά και της Εξαρχίας που δραστηριοποιούνταν έντονα στις σχολές και τις εκκλησίες τους.¹²⁹ Επίσης ο Γενικός πρόξενος των Ιωαννίνων Μπέτσος αντιδρώντας στο παραπάνω "σκεπτικό" του Αυστριακού προξένου τόνιζε με έμφαση την ελληνικότητα του πληθυσμού της Ηπείρου και πως καμία προπαγάνδα δεν μπορούσε να "αλλοιώση το ενιαίον των χριστιανών κατοίκων αίσθημα και την πίστιν εις την ελληνικήν αυτών συνείδησιν".¹³⁰

Η ρουμανική προπαγάνδα έφτασε και στην περιοχή του Νευροκοπίου, όπου ταλαιπώρησε τις 25-30 ελληνοβλαχικές οικογένειες (ανάμεσα στους ελληνόφωνους, τους Βουλγάρους και τους Οθωμανούς με τους οποίους συμβίωναν) της Στάρτιστας (Περιθώρι) και τις 120 ελληνοβλαχικές επίσης οικογένειες του θερινού οικισμού Πα-

---

128. Αρχεία ΙΜΧΑ, φάκελος ΣΤ65, σ. ε' (Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα), πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο βόρειος ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 347-348 (ΙΜΧΑ).

129. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Σέρρες, 24 Ιουνίου 1904, αρ. 192 - όπου υποβάλλονται "και δυο εκθέσεις εκ Τζουμαγιάς και Δεμίρ Ισσάρ περί της πολιτείας αυτού (του Γάλλου αξιωματικού Lamouche) κατά την εκείθεν διέλευσίν του".

130. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 5 Ιουνίου 1904, αρ. 308 ("... Ο πληθυσμός της Ηπείρου εν όλω λαμβανόμενος είναι εξ ίσου ελληνικός όσον της Αττικής, ότι το φρόνημα της μεγάλης πλειονότητος των χριστιανών της κυρίως Ηπείρου είναι ελληνικόν και ότι εν Ηπείρω ουδεμία προπαγάνδα δύναται να ισχύση και αλλοιώσει το ενιαίον των χριστιανών κατοίκων αίσθημα και την πίστιν εις την ελληνικήν αυτών συνείδησιν...").

πάς-Τσαΐρ.¹³¹ Οι Ελληνόβλαχοι αυτών των οικισμών δέχτηκαν αφορητες πιέσεις από τους ρουμανίζοντες της περιοχής, που στόχευαν στο δελεασμό τους με την προπαγανδιστική πολιτική και την ιδεολογική διείσδυση στο θρησκευτικό τους φρόνημα και τη γλωσσική και εκπαιδευτική τους προσηλύτιση· έμειναν όμως πιστοί στο Πατριαρχείο και την ελληνική ιδέα "δι' ο και ότε προ πολλών ετών ετόλμησεν αργυρώνυτος τις της Ρουμανικής προπαγάνδας ψευδαπόστολος να εμφανισθή ενταύθα (στη Στάρτιστα), τηλικαύτην αντίδρασιν και περιφρόνησιν εύρεν, ώστε μετά βραχυτάτην διαμονήν ηναγκάσθη άπρακτος ν' απέλθη εντεύθεν".¹³² Οι βλαχόφωνοι λοιπόν κάτοικοι της Στάρτιστας ξεσηκώθηκαν και μαζί με τους βλαχόφωνους του Παπάς-Τσαΐρ σύνταξαν μια ένθερμη από αγάπη για την Πατρίδα-Ελλάδα, την ελληνική γλώσσα και την Ορθοδοξία, αναφορά στις 18 Απριλίου 1904, την οποία απέστειλαν στο Πατριαρχείο και το Γενικό Διοικητή της Θεσσαλονίκης Χιλμή πασά, όπου, μεταξύ των άλλων, διαμαρτύρονταν "κατά των μεγαλομανών και νστεροβούλων μυθενμάτων (της ρουμανικής προπαγάνδας), δι' ων αντιχριστιανικώς επιδιώκεται η διαίρεσις και το εμφύλιον μίσος μεταξύ αδελφών ομοθρήσκων και ομαιμόνων" και διακήρυσσαν ότι έφεραν "εν εαυτοίς ακμαίαν την συνείδησιν της μετ' αυτών (των Ελληνοφώνων αδελφών) τελείας και αδιαρρήκτου θρησκευτικής και εθνικής ενότητος και ταυτότητος".¹³³

Ήταν τόση η αποστροφή και η "βδελυγμία" των Ελληνόβλαχων εναντίον των ρουμανιζόντων, ώστε ο μητροπολίτης Θεοδώρητος στις επισκέψεις του που συνήθιζε να κάνει στο Παπάς-Τσαΐρ κατά την εορτή των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, με αφορμή τη θρησκευτική πανήγυρη του ομώνυμου ναού του χωριού,¹³⁴ διερμη-

131. Για τη ρουμανική προπαγάνδα και την εκπαιδευτική και θρησκευτική κατάσταση στη Στάρτιστα και το Παπάς-Τσαΐρ βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Ο Ελληνισμός και η μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 135-138, 145-149 (έκδοση ΙΜΧΑ, στη σειρά του Ινστιτούτου των Βαλκανικών Σπουδών), ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΔΑ, *Η μητρόπολις Νευροκοπίου 1900-1907. Εκθέσεις των μητροπολιτών Νικοδήμου και Θεοδώρητου*, Θεσσαλονίκη 1961- ΕΜΣ (πληροφορίες σε διάφορες εκθέσεις του μητροπολίτη Θεοδώρητου) και στους κώδικες 4,6,7,11 και 12 του Ιστορικού Αρχείου του ΙΜΧΑ (ΑΙΜΧΑ).

132. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΔΑ, έ.α., σ. 93 (*Επιστολή του μητροπολίτη Νευροκοπίου Θεοδώρητου προς το Πατριαρχείο - 4 Απριλίου 1904*).

133. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΔΑ, έ.α., σ. 97.

νεύοντας αυτή τους την απέχθεια, δεν παράλειπε να αναφέρεται στους ρουμανίζοντες και να στιγματίζει τους "αρνησιθρήσκους, αρνησιπάτριδας τινας εφιάλτας, οίτινες αντί χρυσίου πωλήσαντες εαυτούς εις την κατάρατον ρουμανικήν προπαγάνδα σκανδαλίζωσι τας συνειδήσεις των βλαχοφώνων ημών χριστιανών",¹³⁵ όπως τόνισε στο εκκλησίασμα του ναού, μετά την εορταστική λειτουργία των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου κατά το 1905. Ακόμα σε συνάντησή του με τους Ελληνόβλαχους, συνομίλησε μαζί τους για την εθνική τους ταυτότητα, τη γλώσσα και την καταγωγή τους και για άλλη μια φορά στιγματίσε "τινά αργυρώννυτα και αρνησίθρησκα καθάρματα, άτινα χρησιμεύουσιν ως λεία και ουτιδανά όργανα της νεοφανούς και κακούργου ρουμανικής προπαγάνδας".¹³⁶

Μεγάλη λοιπόν στάθηκε η συμβολή του Θεοδώρητου στην τόνωση του εθνικού και θρησκευτικού φρονήματος των Ελληνόβλαχων της περιφέρειας γενικά της μητροπόλεως του Νευροκοπίου· αισθάνθηκε όμως έντονη απογοήτευση, όταν οι βλαχοφώνοι της Στάρτιστας και του Παπάς-Τσαϊρ το καλοκαίρι του 1905 παρασύρθηκαν και υπόγραψαν κατά την απογραφή του 1905 ως Βλάχοι και όχι ως Βλάχ Ρουμ. Αναγκάστηκε μάλιστα να μεταβεί εκτάκτως στο Παπάς-Τσαϊρ για να τους μεταπείσει να δηλώσουν τουλάχιστο ως Ρουμ Πατριαρχανισιτέ μενσουύπ ουλάχ (τω Οικουμενικώ Πατριαρχείω ανήκοντες Βλάχοι),¹³⁷

134. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Ο Ελληνισμός και η μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 146-148, όπου και πληροφορίες για τις τρεις επισκέψεις του Θεοδώρητου στο Παπάς-Τσαϊρ (κατά τις ημέρες της γιορτής των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου των ετών 1904, 1905 και 1906).

135. ΑΙΧΜΑ (Ιστορικό Αρχείο ΙΜΧΑ), κώδικας 4, φ. 22.

136. ΑΙΜΧΑ, κώδικας 4, φ. 19.

137. ΑΙΜΧΑ, κώδικας 11, φ. 22, ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΔΑ, *Η μητρόπολις Νευροκοπίου 1900-1907. Εκθέσεις των μητροπολιτών Νικοδήμου και Θεοδώρητου*, Θεσσαλονίκη 1961, σσ. 159-162 (Επιστολή του Θεοδώρητου "Προς τον Σέρραις Αρμόδιον" (τον πρόξενο) - 8 Αυγούστου 1905), 266, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Ο Ελληνισμός και η μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 136,147. Να σημειώσουμε ακόμα εδώ ότι οι "βλαχοφώνοι Έλληνες" (οι Ελληνόβλαχοι) του ελληνικού χωριού Σπορλίτα της υποδιοίκησης Βεροίας με αναφορές τους (8 Σεπτεμβρίου 1905) προς το Πατριαρχείο αντέδρασαν έντονα "δια την βία απογραφών αυτών ως Βλάχων" ("Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως", εν Κωνσταντινουπόλει - εκ του πατριαρχικού τυπογραφείου - 1906, σ. 110 - επανατύπωση: Θεσσαλονίκη 1993, "Αφοί Κυριακίδη").

ώστε να αποφευχθεί ο γενικός και αόριστος όρος Βλάχος, ο οποίος εξυπηρετούσε τη ρουμανική προπαγάνδα και την Εξαρχία, που αγωνίζονταν προς την κατεύθυνση της ανεξάρτητης κοινότητας-εθνότητας των Βλάχων, στην οποία πλέον θα αποκτούσαν δικαιώματα πολιτικής, εθνικής, γλωσσικής και θρησκευτικής διείσδυσης.

Στα 1904, στην ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια της Βέροιας οι ρουμανίζουσες οικογένειες έφταναν περίπου τις 1.000. Αυτή η πρόοδος της ρουμανικής διείσδυσης στην περιοχή του Βερμίου¹³⁸ οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην απουσία των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων. Αργότερα όμως, με την επέμβαση του σώματος του καπετάν Ακρίτα, την παρέμβαση του Κ. Μαζαράκη, που μετάστρεψε στον ελληνοβλαχισμό 400 οικογένειες στο Κάτω Σέλι, και με το έμπρακτο και άμεσο ενδιαφέρον του ελληνικού προξενείου της Θεσσαλονίκης, οι δελεασμένοι ρουμανίζοντες μεταμελούσαν και εγκατέλειπαν καθημερινά τη ρουμανική κίνηση. (Έτσι στα επόμενα χρόνια η "εξασθένις του ρουμουνισμού επί του Βερμίου"¹³⁹ είναι αισθητή και η μεταστροφή σημαντική. Το καλοκαίρι του 1905 120 ρουμανίζουσες οικογένειες της Βέροιας υπόβαλαν αναφορά-αίτημα στο μητροπολίτη της πόλης για να επανενταχτούν στο Πατριαρχείο.¹⁴⁰ Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι κατά το σχολικό έτος 1906-1907 το ελληνικό σχολείο της Βέροιας αριθμούσε 400 μαθητές, ενώ αντίθετα το ρουμανικό μόνο 80. Την ίδια όμως χρονιά (1906) οι ρουμανίζοντες στη Δόλιανη (Κουμαριά) αντιστέκονταν ακόμα, αφού συνέχιζαν να επηρεάζουν περίπου 100 οικογένειες.¹⁴¹).

138. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Σκόπια, 6 Ιουλίου 1905, αρ. 133.

139. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 20 Μαΐου 1905, αρ. 154 απόρρητος, πρβλ. και 31 Ιουλίου 1905, αρ. 207 απόρρητος.

140. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 271, πρβλ. και ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 9 Αυγούστου 1905, αρ. 213 απόρρητος, όπου ο Λ. Κορομηλάς ενημερώνει το Υπουργείο Εξωτερικών: "Εις τα Κάτω Σέλια, ηναγκάσθη να υποσχεθώ αμοιβήν εις τον Μητροπολίτην Βεροίας, όπως μεταβή τον δεκαπενταύγουστον εκεί, και πανηγυρισθή εν συρροή πάντων των ιερέων η προσέλευσις των ρουμανιζόντων εις ημάς και αγιασθή η από τόσων ετών ρουμανίζουσα εκκλησία. Δεν είμαι ακόμη βέβαιος εάν θα μεταβή" (Οι Ελληνοβλαχοί κάτοικοι του Κάτω Σελίου θεωρούνταν ως κάτοικοι Βεροίας, όπου και διέμεναν κατά τη χειμερινή περίοδο. Στην αναφορά-μεταμέλεια των 120 οικογενειών οι περισσότερες ήταν Κατωσελιώτικες).

141. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 22 Νοεμβρίου 1907, αρ.

4. Στα 1905 εντάθηκε η σύμπραξη της ρουμανικής και βουλγαρικής προπαγάνδας, η οποία μάλιστα εκδηλωνόταν με βιαιοπραγίες και δολιοφθορές κατά του βλαχόφωνου πληθυσμού της Βορειοδυτικής και κυρίως της Κεντρικής Μακεδονίας: Την 4η Μαΐου του 1905 τέσσερις ένοπλοι Βούλγαροι και ένας ρουμανίζων επιτέθηκαν στο Μοναστήρι κατά των Ελληνόβλαχων αδελφών Βασιλείου και Αναστασίου Σωτηρίου και του Ηλία Τάλη "δια περιστροφών και οι δυο πρώτοι εξ αυτών ετραυματίσθησαν ελαφρώς",¹⁴² ενώ στη γεωγραφική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης πλήθαιναν ολοένα και περισσότερο οι βουλγαρο-ρουμανικές συμμορίες.

Έτσι, η οδυνηρή παρουσία των βουλγαρικών σωμάτων που κατατρομοκρατούσαν με το λήσταρχό τους Λούκα, ο οποίος είχε προσκληθεί από τους ρουμανίζοντες του Άνω Σελίου, τον ελληνοβλαχικό πληθυσμό της περιοχής γύρω από τη Βέροια,¹⁴³ τα καλύβια Γραμματίκοβου και τα βλαχόφωνα χωριά της Καρατζόβας και κυρίως τη Λούμνιτσα και τη Λούγουντσα κατά τα τέλη του 1904,¹⁴⁴ συνεχίστηκε εντονότερη και απειλητικότερη και κατά τη διάρκεια του 1905 στις παραπάνω περιοχές και κυρίως στα καλύβια Γραμματίκοβου και στο Λιβιάδι Καρατζόβας.¹⁴⁵ Οι "βουλγαρορουμανίζο-

846, πρβλ. MAX-DEMETER PEYFUSS, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Wien 1974, σσ. 95-99 και "Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως", Κωνσταντινούπολις 1906 - Θεσσαλονίκη 1993 (ανατύπωση "Αφών Κυριακίδη"), σ. μστ' (στη "Στατιστική ελληνοβλάχων, ρουμανιζόντων ελληνοβλάχων, των σχολών των τελευταίων τούτων, των διδασκάλων και των εν ταις σχολαίς ταύταις φοιτώντων μαθητών και μαθητριών" σσ. μδ'-μθ').

142. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Μαΐου 1905, αρ. 489.

143. Για τη συνεργασία των ρουμανιζόντων της περιοχής της Βέροιας με τα ένοπλα βουλγαρικά σώματα - που όμως τη θεωρεί ως εξαίρεση ανάμεσα στις βλαχόφωνες περιοχές - γράφει ο Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ, ("Ο Μακεδονικός Αγώνας", Αθήνα 1982 ("Δωδώνη"), σ. 87): "Αρκετοί από τους Βλάχους (εννοεί τους ρουμανίζοντες), ιδιαίτερα στην περιοχή γύρω από τη Βέροια, είχαν συμβληθεί με τους κομιτατζήδες, ενώ η πλειονότητα του βλάχικου στοιχείου ήταν καθαρά ελληνικών αισθημάτων όπως στο Μοναστήρι, τη Νέβεσκα, τη Γραδέσιτσα, τη Στρώμνιτσα, το Πισοδέρι και αλλού".

144. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 229 εμπ. (στο συνημμένο του έγγραφου: "Γεγονότα ενδεικτικά της συνεργασίας Ρουμάνων και Βουλγάρων").

145. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 629 (;) εμπ.

ντες" ακόμα στην περιοχή της Βέροιας προσπαθούσαν με την αγορά του τσιφλικού Μαρούσα και του δάσους Άλκερ, που κάλυπτε τη βορειοδυτική βουνοπλαγιά του Βερμίου, να διεισδύσουν στους κόλπους των Ελληνόβλαχων, γεγονός που δραστηριοποίησε έντονα τον Έλληνα πρόξενο της Θεσσαλονίκης Λάμπρο Κορομηλά, ο οποίος εναγώνια ζητούσε χρηματική ενίσχυση από το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών για να αγοραστούν οι παραπάνω περιοχές από τους Ελληνόβλαχους.¹⁴⁶

Αξιοσημείωτο είναι να αναφερθεί ότι και οι Ρώσοι υποβοηθούσαν τη ρουμανοβουλγαρική σύμπραξη με την "ευαισθησία" και την πρόθυμη συμπαράσταση με την οποία την περιέβαλαν - όπως έγινε με το Ρώσο πρόξενο στο Μοναστήρι, ο οποίος μόλις πληροφορήθηκε την απόπειρα δολοφονίας εναντίον του Βούλγαρου γιατρού Vladoff τον περιτριγύριζε "επιδεικτικώς ανά τας οδούς του Μοναστηρίου", ενώ δεν έδειξε και την ανάλογη ευαισθησία και το ενδιαφέρον όταν οι ρουμανίζοντες δολοφόνησαν "εν μέση πόλει" δυο νεαρούς Μοναστηριώτες και τον Ελληνόβλαχο πρόκριτο Μόδη. Για τα γεγονότα αυτά ο Έλληνας πρόξενος του Μοναστηρίου πληροφορούσε το Γάλλο πρόξενο Qauthier ότι "ουδείς έρρηξε φωνήν αγανακτήσεως δια τους από οκταετίας σφαγιαζομένους Έλληνας, ότι πάντες και οι ξένοι αντιπρόσωποι και δη ο της Ρωσίας μετά μανίας και εμφαντικώς υποστηρίζουσι το Βουλγαρικόν στοιχείον, μετά περιφρονήσεως δε φέρονται προς τους Έλληνες".¹⁴⁷ Ακόμα κατά την παραπάνω συνομιλία των δυο προξένων, πληροφορούσε ο Qauthier πως από τις εντυπώσεις που είχε από τη "συνδιάλεξη" του με το Ρουμάνο πρόξενο, θεωρούσαν τους Ελληνόβλαχους ως ενόχους για το φόνο κάποιων ρουμανιζόντων στη Νεγοβάνη, και γι' αυτό ετοιμάζονταν οι ρουμανίζοντες να δημιουργήσουν συμμορία. Και όλα αυτά γίνονταν τη στιγμή κατά την οποία ο δικαστικός επιθεωρητής των βιλαετίων Μοναστηρίου και Σκοπίων - που εξέτασε επί τόπου τους φόνους της Νεγοβάνης - "υπέβαλε την έκθεσιν αυτού, καθ' ην ουδεμία ένδειξις υπάρχει ότι οι φόνοι ούτοι διεπράχθησαν παρ' ελληνικών συμμοριών" και πως ενδεχόμενο ήταν οι υπεύθυνοι να βρίσκονταν στις τάξεις των βουλγαρικών συμμοριών, όπως δήλωναν

146. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 2 Δεκεμβρίου 1905, αρ. 864.

147. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 3 Μαρτίου 1905, αρ. 231.

και οι οικογένειες των δολοφονηθέντων.¹⁴⁸

Η αντιπάθεια λοιπόν και η εμπάθεια των Ρουμάνων, αλλά και "των μετ' αυτών συμπραττομένων Βουλγάρων" ήταν παντού έκδηλη και έντονη. Δεν περιοριζόταν όμως να εκδηλώνεται μόνο στις συμπαγείς ελληνοβλαχικές κοινότητες, αλλά έφτανε μέχρι και τους πιο απομακρυσμένους βλαχόφωνους οικισμούς, όπως συνέβαινε και στη Στάρτισα (Περιθώρι) και το Παπάς-Τσαϊρ της περιοχής του Νευροκοπίου Σερρών, όπως είδαμε και στην παραπάνω ενότητα, που κατοικούνταν - ανάμεσα στους "υγιώς σιεπτομένους" Ελληνόβλαχους και από "βλαχοποιμένες καταρραδιουργηθέντες υπό ασυνειδήτων ωνίων οργάνων της ρουμανικής και βουλγαρικής προπαγάνδας".¹⁴⁹ από μια βουλγαρική μάλιστα προπαγάνδα που με τις ληστανταρτικές της συμμορίες πίεζε τους Ελληνόβλαχους για να τους επιβάλει μέχρι και Βούλγαρο ιερέα, επιβολή βέβαια που δεν μπόρεσε τελικά να την πραγματοποιήσει,¹⁵⁰ αφού είχε να αντιμετωπίσει το υψηλό ελληνικό φρόνημα των βλαχόφωνων κατοίκων.¹⁵¹ Στην περιοχή του Δυρραχίου, από τα τέλη του 1905, οι Ρουμάνοι στόχευαν στην καταγραφή των βλαχόφωνων πληθυσμών με το χαρακτηρισμό τους ως Βλαχ μιλέτ, προκειμένου να εμφανίσουν τους Ελληνόβλαχους ότι αποτελούσαν ξεχωριστή εθνότητα στην αναμενόμενη γενική απογραφή του πληθυσμού που προετοίμαζε η Τουρκία για τις αρχές του 1906. Γι' αυτό επιστράτευσαν και πάλι τον ακόλουθο της πρεσβείας τους στη Ρώμη Κ. Μπουριλιάνο - τον οποίο είδαμε να ασκεί προπαγανδιστικό έργο στο βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο κατά τα έτη 1889-1890 - για να μπορέσει να μυήσει τους

148. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Μαρτίου 1905, αρ. 292.

149. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΔΑ, *Η μητρόπολις Νευροκοπίου 1900-1907. Εκθέσεις των μητροπολιτών Νικοδήμου και Θεοδώρητου*, Θεσσαλονίκη 1961 (ΕΜΣ-ΙΜΧΑ), σ. 266 (προσωπικό ημερολόγιο του Θεοδώρητου - από την επίσκεψή του στο Παπάς-Τσαϊρ στις 5 Αυγούστου του 1905).

150. ΑΙΧΜΑ, κώδιξ 6, φ. 92α, πρβλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΔΑ, *έ.α.*, σ. 154 και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Ο Ελληνισμός και η μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 1991 (ΙΜΧΑ), σ. 148.

151. Για το ελληνικό φρόνημα των βλαχόφωνων της Στάρτισας και του Παπάς-Τσαϊρ, καθώς και πληροφορίες για τη ζωή και τον "κατατρεγμό" τους από τους Βουλγάρους βλέπε ένα χαρακτηριστικό τμήμα από το έργο του Ίδα (Ιων Δραγούμης) "*Ηρώων και Μαρτύρων Αίμα*" (βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ίων Δραγούμης, Μαρτύρων και ηρώων αίμα*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 321-322 (Παράρτημα).

Ελληνόβλαχους στο ρουμανισμό. Πράγματι ο Μπουριλιάνο τον Οκτώβριο του 1905 περιόδευσε στους βλαχόφωνους οικισμούς του Δυρραχίου και της περιοχής, στη συνέχεια έφτασε στα Τίρανα, ξαναγύρισε στο Δυρράχιο, απ' όπου πήγε στην Καβάγια, την Πιέσκιζα και στο Ελβασάν. Όπου και αν πέρασε όμως, αντιμετώπισε το υπερήφανο ελληνοβλαχικό στοιχείο και εισέπραξε από την ελληνική του συνείδηση την αντίθεση στην προτεινόμενη "ρουμανική φιλία και συνεργασία". Χαρακτηριστική ήταν η απάντηση των βλαχόφωνων των Τιράνων προς το Μπουριλιάνο, ότι τίποτε δεν έωνε τη Ρουμανία μ' αυτούς "οίτινες, στερρώς εχόμενοι των πατριών, δεν θα επιτρέψωσι σκάνδαλα και ζιζάνια, και ότι αι υποσχέσεις αυτού περί ιδρύσεως σχολής με πολλές γλώσσας, και Εκκλησίας μεγαλοπρεπούς, και προστασίας ισχυράς υπό την αιγίδα της Ρουμανίας, σκοπούσης, ως είπε, να συστήση και Προξενείον εν Δυρραχίω, δεν δύνανται να μειώσωσι την απεριόριστον αγάπην των προς την Ελλάδα".¹⁵²

5. Στα 1906 συνεχίστηκε η ρουμανο-βουλγαρική συνεργασία, που προχώρησε όμως περισσότερο και επιδόθηκε και σε εκτεταμένες δολοφονίες στους κόλπους του ελληνοβλαχικού στοιχείου, ενώ σύγχρονα υποβοηθούσαν στη γενικότερη καταδίωξη των Ελληνόβλαχων και τα αλβανικά κομιτάτα με τις συμμορίες τους. Σ' όλη αυτή την κατάσταση οι Τούρκοι πρόσφεραν την ευμένειά τους προς τους ρουμανίζοντες "ως ανισχυροτέρους και ολιγώτερον επιφόβους προς τα συμφέροντα της Τουρκίας" και οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν φιλικές "προς τας αξιώσεις της Ρουμανικής Κυβερνήσεως υπέρ των Βλαχοφώνων της Μακεδονίας".¹⁵³ Έτσι ενισχυμένοι απ' όλα αυτά, οι

152. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978, σ. 212, πρβλ. και RENÉ PUAUX, *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ., σσ. 28-29 ("Τροχαλία").

153. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 28 Ιουλίου 1906, αρ. 510. Για την "οδυνηρή κατάσταση" που δημιουργήθηκε στο βαλκανικό χώρο με τις εκατοντάδες δολοφονίες των Ελλήνων - ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονταν και πάμπολλοι κάτοικοι των βλαχόφωνων κοινοτήτων - από τη βουλγαρική κίνηση (εκτός από τη ρουμανοβουλγαρική σύμπραξη) βλέπε τον "Κατάλογο των υπό του βουλγαρικού Κομιτάτου δολοφονηθέντων εν Μακεδονία ορθοδόξων" ("Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηρής καταστάσεως", Κωνσταντινούπολις 1906 -

ρουμανικοί παράγοντες λειτουργούσαν πλέον επιθετικά κατά των βλαχόφωνων πληθυσμών και προσπαθούσαν να κάνουν έντονη την παρουσία τους σ' όλα τα επίπεδα των τοπικών εξουσιών. Μάλιστα είχαν την πρόθεση να διορίσουν ακόμα και ρουμανίζοντα εφέτη στο Μοναστήρι, γεγονός που θα ζημίωνε "μεγάλως" τους Έλληνες και θα συντελούσε "εις την παγίωσιν της ρουμανικής κοινότητας, ήτις προς τω συμβούλω, όν έχει ήδη εις το Νομαρχιακόν Συμβούλιον θέλει έχει και Εφέτην".¹⁵⁴

Στο οδυνηρό "πέρασμα" των προπαγανδιστικών συμμοριών κατά τη διάρκεια του 1906 συγκαταλέγεται και η σύμπραξη της ρουμανικής προπαγάνδας με το αλβανικό κομιτάτο, το οποίο, αφού αμείφτηκε πλουσιοπάροχα "υπό της Ρουμανικής ή Αυστριακής Προπαγάνδας, ειργάσθη πάση δυνάμει προς δημιουργίαν Αλβανο-βλαχικών κοινοτήτων εν Κορυτσά, Πλιάσσα, Μοσχοπόλει κ.ά." και, κυρίως, ο φόνος του μητροπολίτη Κορυτσάς από τις αλβανικές συμμορίες.¹⁵⁵

Θεσσαλονίκη 1993 (επανεκδοση "Αφών Κυριακίδη"), σσ. α'-μγ'). Στον "κατάλογο" αυτό καταγράφονται 654 δολοφονίες ορθόδοξων Ελλήνων από τις επαρχίες Πελαγονίας (126 φόντοι), Καστοριάς (68 φόντοι), Πρεσπών (34 φόντοι), Μογλενών (101 φόντοι), Κορυτσάς (ένας φόνος), Θεσσαλονίκης (30 φόντοι), Σερρών (28 φόντοι), Δράμας (27 φόντοι), Μελένικου (25 φόντοι), Στρωμνίτης (4 φόντοι), Νευροκοπίου (13 φόντοι), Βοδενών (112 φόντοι), Αδριανουπόλεως (46 φόντοι), Λιτίτης (ένας φόνος), Βιζύης (23 φόντοι) και Σωζουαγαθουπόλεως (15 φόντοι), οι οποίες συντελέστηκαν στο χρονικό διάστημα από το 1896 μέχρι και το 1906. Σημειώνουμε μερικά ονόματα από τους δολοφονηθέντες Ελληνόβλαχους: Τάκης Τσιώνας, Ευάγ. Δούτσης, Κων. Ιωάννου, Θεόδ. Μόδης, Γ. Γεωργαλάς, Σωτ. Τάντης, Ματθαίος Κατσογιάννης, Νικ. Κορυτσαίος, Λάζ. Ιωάννου και Ανδ. Δημητρίου από το Μοναστήρι, Θωμ. Μπάρδας, Δημ. Γκιούτας, Νικ. Λέγας, Ιωαν. Γεωργίου, Πέτρος Μπάλλιας, Δημ. Μπάλλιας, Ιωαν. Μπακάλης και Λάκιος Μαυρόπουλος από το Κρούσοβο, Ζήσης Κατσάνης από το Τύρνοβο, Σιέμος από τη Νιζόπολη, Γεώργιος Νάτλας από την Κλεισούρα, Παντ. Μπέκας από τη Νέβεσκα, Φώτιος Κιούτσας, Χρ. Τσάμος και Σέργιος Χατζής από το Πισοδέρι, Δούσος Χρήστου και Διονύσιος Χρήστου από το Περισλάβ, Διον. Δίος, Ιωαν. Γιότσος, Ιώβ Αθανασίου Κεχαγιάς και Διον. Αθανασίου από την Όσιανη, Στεφ. Πρόσος από την Κούπα κ.ά. Ακόμα βλέπε και σχετικούς καταλόγους-πίνακες "βουλγαρικών ανοσιουργημάτων" του ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Γρ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις του*, Θεσσαλονίκη 1968 (ΕΜΣ), σσ. 120-136, όπου και πάμπολλα ονόματα-θύματα Ελληνόβλαχων.

154. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 14 Μαΐου 1906, αρ. 310.

155. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Σεπτεμβρίου 1906, αρ. 674.

Ο μητροπολίτης αντιδρούσε έντονα εναντίον του Μουτεσσαρίφη Κοριτσάς Φειζή Βέη, ο οποίος υποβοηθούσε το αλβανικό κομιτάτο που κατατρομοκρατούσε το βλαχόφωνο ελληνισμό της Κοριτσάς, γι' αυτό και επέσειρε εναντίον του την οργή και το φονικό μίσος του Τούρκου αξιωματούχου.

Η ανθελληνική στάση των συνεργαζομένων "*Ρουμούνων*" και Βουλγάρων υποστηρίχτηκε "*σκανδαλωδέστατα*" στο Κρούσοβο και από τον Ιταλό αξιωματικό Λόντυ, ο οποίος πίεζε τους Ελληνόβλαχους να προσλάβουν σχισματικό ιερέα και προέβαινε σε τρομοκρατικές ενέργειες, που οδήγησαν και στην άγρια δολοφονία του Ελληνόβλαχου Μαρκόπουλου. Ξεσήκωσε μάλιστα και μια μεγάλη ομάδα από "*Ρουμούνους*" και Βουλγάρους που την οδήγησε στο Μοναστήρι, όπου διαμαρτυρήθηκαν για τη στάση των Ελλήνων του Κρούσοβου ότι "*δήθεν καθιστά τον εκεί βίον αυτών αδύνατον*"!¹⁵⁶ Έτσι δεν έμεινε μακριά από το βουλγαρο-ρουμανικό προπαγανδισμό και η περιοχή της Πελαγονίας, κατά το 1906, αλλά και από την τρομοκρατία των αλβανικών και των σερβικών συμμοριών που ανοσιουργούσαν στα βόρεια διαμερίσματα του βιλαετίου Μοναστηρίου,¹⁵⁷ όπου ζούσε ελληνικότατος βλαχόφωνος πληθυσμός.

Η ελληνοβλαχική κοινότητα του Πισοδερίου πλήρωσε ακριβά τη ρουμανική προπαγάνδα, η οποία, σε συνεργασία με τον τουρκικό στρατό και τις βουλγαρικές συμμορίες, φόνευε ύπουλα και αναίτια τους κατοίκους της. Τον Αύγουστο του 1906 σκοτώθηκε από ενεδρεύοντες Βουλγάρους ο Ελληνόβλαχος ιερέας του χωριού Παπα-Χρήστος,¹⁵⁸ ενώ το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου έχασαν τη ζωή τους οι Ελληνόβλαχοι Πισοδερίτες Νταλίπης και Παύλος Κύρου από τη συνεργασία και την αμοιβαία οργανωτική επικοινωνία της ρουμανικής προπαγάνδας, των βουλγαρικών συμμοριών και των τουρκικών σωμάτων.¹⁵⁹

"Εις την περιφέρειαν Γρεβενών και Κορυτσάς εσχηματίσθησαν συμμορίαί Τουρκοβλαχικαί ("Τουρκορρουμανικαί" - Τούρκων και ρουμανιζόντων), σκοπούσαι την καταδίωξιν του Ελληνικού στοιχείου

156. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 28 Απριλίου 1906, αρ. 257.

157. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 6 Νοεμβρίου 1906, αρ. 756.

158. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 31 Αυγούστου 1906, αρ. 496 εμπ.

159. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 11 Δεκεμβρίου 1906, αρ. 832.

και της δια τρομοκρατίας επιβολήν του ρουμανισμού επί των Κουτσοβλάχων εν συνεργασία μετά των Βουλγαρικών τοιούτων" του Μήτρε-Βλάχου και των ρουμανιζόντων από την Πλιάσα,¹⁶⁰ ενώ στο ελληνοβλαχικό Περιβόλι η ρουμανική προπαγάνδα σκόπευε να στρατολογήσει Αλβανούς "όπως καταρτίσει δι' αυτών σώματα εναντίον των ελληνικών σωμάτων".¹⁶¹ Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια του 1906 στον καζά των Γρεβενών τα ελληνικά σώματα εξαπέλυσαν ένοπλες επιθέσεις εναντίον των Τούρκων και των ρουμανιζόντων, όπως έγινε τον Οκτώβριο που επιτέθηκαν κατά "δυο τουρκικών συμμοριών, αίτινες συνηνωμένοι μετά Βλάχων (ρουμανιζόντων) εξυπηρέτουν τα συμφέροντα της ρουμουνικής προπαγάνδας" και σκότωσαν τον αρχηγό της συμμορίας, ενώ δυο που πληγώθηκαν "συνελήφθησαν ζώντες υπό των Ελλήνων".¹⁶²

Η "συνεννόησης μεταξύ Βουλγαρικού Κομιτάτου και Ρουμουνικής προπαγάνδας" έφτασε στην πιο τέλεια συνεργασία κατά την 17η Φεβρουαρίου του 1906 στη Θεσσαλονίκη, όπου συγκροτήθηκε συνέλευση, με πρωτοβουλία του Βούλγαρου Αρχιμανδρίτη, στην οποία παραυρέθηκαν εξέχοντα μέλη του βουλγαρικού κομιτάτου της πόλης, τέσσερα μέλη του βουλγαρικού κομιτάτου της Σόφιας - τα οποία ήρθαν για να ελέγξουν τα οικονομικά του κομιτάτου στη Μακεδονία και να εισπράξουν χρήματα - δυο καθηγητές του ρουμανικού σχολείου και εκπρόσωποι των ρουμανιζόντων Κουτσόβλαχων της Θεσσαλονίκης. Σ' αυτή λοιπόν τη σύσκεψη φάνηκε καθαρά ο απώτερος σκοπός των προπαγανδιστικών τους ορέξεων και προσδιορίστηκε ο κοινός στόχος τους "περί (της) κοινής συμπράξεως Βουλγάρων και Ρουμούνων κατά των Ελλήνων εν Μακεδονία",¹⁶³ ο οποίος άρχισε αμέσως να μπαίνει σε "εφαρμογή".

Έτσι, λίγες ημέρες μόνο αργότερα, τη νύχτα της πρώτης προς τα ξημερώματα της δεύτερης Μαρτίου Βούλγαροι και "Ρουμανόβλαχοι" (ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι) με την προστασία των τουρκι-

160. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 28 Απριλίου 1906, αρ. 259.

161. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 28 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 150.

162. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 20 Οκτωβρίου 1906, αρ. 653 εμπ.

163. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 28 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 150.

κών αρχών πυρπόλησαν στην περιοχή της λίμνης των Γιαννιτσών το ελληνικό χωριό Νησί, σκότωσαν τον Ελληνόβλαχο Κ. Σπανό, έκαψαν το εξάχρονο παιδί του Ελληνόβλαχου Θωμά Σανού και κατάκαψαν 30 σπίτια και τους σταύλους με 100 περίπου ζώα. Λίγο αργότερα οι ρουμανίζοντες της Βέροιας με τη βοήθεια των τοπικών τουρκικών αρχών, επιχείρησαν να καταλάβουν - εκτός από την ελληνική εκκλησία της Έξω Παναγιάς, την οποία είχαν ήδη καταπατήσει - και τη γύρω της περιοχή με τα σπίτια και τα οικοπέδα, αν και με δικαστική απόφαση ήταν οριστικά επιδικασμένη στην ελληνική κοινότητα.¹⁶⁴ Παρόλα αυτά όμως κατά τη διάρκεια του 1906 είχαμε κάθετη πτώση της ρουμανικής κίνησης στην περιοχή της Βέροιας. Έτσι ενώ στις αρχές του χρόνου υπήρχαν 400 ρουμανίζουσες οικογένειες (100 στη Δόλιανη, 200 στο Ξηρολίβαδο, 100 στο Κάτω Σέλι¹⁶⁵), στα τέλη του περιορίστηκαν στις 210 (100, 80 και 30 αντίστοιχα). Αυτή η μεταστροφή των ρουμανιζόντων στον ελληνοβλαχισμό, καθώς επίσης και η προστασία των Ελληνόβλαχων από τα ελληνικά ανταρτικά σώματα,¹⁶⁶ εξόργισε τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι από τη μια μεριά τους

---

164. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 4 Μαρτίου 1906, αρ. 151. Ακόμα η σύμπραξη των ρουμανιζόντων με τους Βουλγάρους φάνηκε και στο χωριό Μικρογούζι (Μακροχώρι), λίγο έξω από τη Βέροια (ανατολικά). Εκεί υπήρχε ικανός αριθμός ρουμανιζόντων υπό την αρχηγία του ρουμανίζοντα Γκολέτσα, τον οποίο χρηματοδοτούσε το ρουμανικό κέντρο της Βέροιας. Οι ρουμανίζοντες του Μικρογουζιού ήταν σκληροί και επίμονοι και συνεργάζονταν με τις βουλγαρικές ανταρτικές ομάδες κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα. Όταν μάλιστα, την άνοιξη του 1906, ο μανιάτης λοχίας του πυροβολικού Παναγιώτης Παπατζανετέας, με ορμητήριο την καλύβα της Τριχοβίστας στη λίμνη των Γιανιτσών, περιόδευε τη γύρω περιοχή και αναζητούσε δυνάμεις για να επανδρώσει το ελληνικό σώμα του, απευθύνθηκε και στους ρουμανίζοντες του Μικρογουζιού, τότε αυτοί του αρνήθηκαν τη σύμπραξή τους επιδεικτικά. Η άρνηση όμως αυτή προκάλεσε την οργή του Παπατζανετέα που επιτέθηκε στις 14 Μαΐου του 1906 εναντίον τους (ΠΑΥΛΟΥ ΤΣΑΜΗ, *Ο Μακεδονικός Αγών*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 349) και τους προκάλεσε μεγάλες καταστροφές. Τελικά τις καλύβες των ρουμανιζόντων τις έκαψε ο Χατάνμπεης του Μικρογουζιού (Απομνημονεύματα ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΠΑΠΑΤΖΑΝΕΤΕΑ - *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, *Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη*, *Γεωργίου Δικάννιμου-Μακρή*, *Παναγιώτη Παπατζανετέα*, Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, έκδοση ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 190-191), σύμφωνα με επιστολή του Παπατζανετέα που απαιτούσε την απομάκρυνσή τους από το Μικρογούζι.

165. Τα ελληνοβλαχικά χωριά του Κάτω Σελίου και του Ξηρολίβαδου κατοικούνταν από 1200 περίπου ελληνοβλαχικές κτηνοτροφικές οικογένειες μόνο τη θερινή περίοδο.

κατάδιδαν στις τουρκικές αρχές¹⁶⁷ κι από την άλλη οργάνωναν την αντεπίθεσή τους. Στην προσπάθειά τους αυτή, η οποία χρονικά εντοπίζεται στις αρχές του 1907, συνηγορούσε η "αδράνεια" και η χαλάρωση της δράσης των ελληνικών δυνάμεων και η "σκανδαλώδης παρεχομένη υποστήριξις των τουρκικών αρχών".¹⁶⁸ Ακόμα στη Λούμνιτσα είχαμε την καταδίωξη του βλαχόφωνου πληθυσμού, την κατατρομοκρατήσή του, μέχρι και το φόνο Ελληνόβλαχων,¹⁶⁹ όπως του Παπαστεφάνου, τον οποίο "Ρουμανόβλαχοι εφόνευσαν δια μαχαιρών και πελέκεως",¹⁷⁰ ενώ στην Άνω Τζουμαγιά "Βούλγαροι Κομιτατζήδες συνοδευόμενοι και υπό τινων νεοφωτίστων ρωμουνιστών" επιτέθηκαν σε καραβάνι Ελληνόβλαχων που μετάφερε καπνό, έριξαν το εμπόρευσμά τους στο Στρουμόνα και σκότωσαν το νεαρό Ελληνόβλαχο - αρχηγό του καραβανιού.¹⁷¹

6.1. Στο βιλαέτι του Μοναστηρίου από τα μέσα του 1907 άρχισε

---

166. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 1 Αυγούστου 1905, αρ. 207 απόρ., 15 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 613 εμπ.-απόρ., 2 Οκτωβρίου 1905, αρ. 671 εμπ.-απόρ.

167. Η τακτική της κατάδοσης των Ελληνόβλαχων στις τουρκικές αρχές υπαγορευόταν από τη γενικότερη ρουμανική πολιτική, αλλά και από την εκδικητική μανία που ένιωθαν εναντίον τους οι ρουμανίζοντες, αφού δεν μπορούσαν να τους προσαρτήσουν στις επιδιώξεις τους, παρά τις μακροχρόνιες και πολυδάπανες δραστηριότητές τους. Τη συμπεριφορά αυτή τη συναντάμε και στις 3 Μαΐου του 1905, όταν τα ελληνικά σώματα του Κ. Μαζαράκη και του Ελληνόβλαχου Σπύρου Σπυρομήλιου (Μπούα) πήγαν στο Άνω Σέλι και ενώθηκαν με τους Ελληνόβλαχους τσελιγκάδες και το σώμα του Εμμ. Κατσίγαρη. Στη συνέχεια, στην κορυφή Σαμπανίτσα του Βερμίου περικύκλωσαν τα καλύβια των ρουμανιζόντων και συνέλαβαν περίπου 30 απ' αυτούς. Οι ρουμανίζοντες όμως ήδη είχαν καταδώσει τα ελληνικά σώματα και τους Ελληνόβλαχους που συμμετείχαν σ' αυτά στις τουρκικές αρχές, οι οποίες εξαπέστειλαν στρατιωτικά αποσπάσματα και έτσι οδηγήθηκε η όλη κατάσταση σε ελληνοτουρκική σύγκρουση (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 110).

168. ΑΥΕ. *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 12 Αυγούστου 1907, αρ. 583 εμπ. (αντίγραφο προς την Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης).

169. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 31 Αυγούστου 1906, αρ. 496 εμπ.

170. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 4 Μαρτίου 1906, αρ. 151.

171. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1906, σ. 299.

να ατονεί η δραστηριότητα των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων, γεγονός που αφύπνισε τη Μακεδονική Επιτροπή, η οποία με έγγραφό της (17 Οκτωβρίου 1907) προς τον Έλληνα πρωθυπουργό ζήτησε την αποστολή πολεμοφοδίων, 150 οπλιτών, εθνικών πρακτόρων και βέβαια ιερέων και δασκάλων.¹⁷² Την ανάγκη για την ενεργοποίηση των ελληνικών σωμάτων στην περιοχή την επισήμανε και η ελληνική προξενική αρχή του Μοναστηρίου, η οποία τη θεωρούσε απαραίτητη για την αναδιοργάνωση του Μακεδονικού Κομιτάτου.¹⁷³

Και ενώ όλα αυτά συνέβαιναν στο επίπεδο των Κομιτάτων και των Επιτροπών ο ελληνισμός της Πελαγονίας αντιστεκόταν πεισματικά στις οργανωμένες επιθέσεις των ρουμανικών και βουλγαρικών σωμάτων. Ψυχή αυτής της αντίστασης ήταν το αδιαπέραστο ελληνικό φρόνημα των συμπαγών ελληνοβλαχικών πληθυσμών του Μοναστηρίου και των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων της ευρύτερης περιοχής (του Μεγάρου, του Τίρνοβου, της Νιζόπολης, της Ρέσνας, του Κρούσοβου, της Μηλόβιστας κ.ά.). Οι Ελληνόβλαχοι της Βορειοδυτικής Μακεδονίας στάθηκαν υπεράνω των αδυναμιών της ελληνικής κεντρικής εξουσίας, αγωνίστηκαν δυναμικά σε κάθε αλλόφυλη, αλλοεθνή, αλλόγλωσση και αλλόθρησκη προσηλυτιστική διείσδυση, πολέμησαν λυσσαλέα, ιδίως τη ρουμανική κίνηση¹⁷⁴, και διατήρησαν άσβεστη την ελληνική συνείδηση στο βορειότερο εθνολογικό όριο της Ελλάδας.

Αυτή την ελληνική συνείδηση των βλαχόφωνων πληθυσμών του ευρύτερου μακεδονικού χώρου την έχουμε αποτυπωμένη στις περιφημες *"διαμαρτυρίες των Κουτσόβλαχων"*, με τις οποίες οι Ελληνόβλαχοι διαμαρτύρονταν για τις ενέργειες της ρουμανικής προπαγάνδας και για τη βίαια απογραφή αυτών ως Βλάχων. Αυτές οι αναφορές-διαμαρτυρίες σώζονται στα αρχεία του Πατριαρχείου, της μη-

172. ΓΑΚ, (Γενικά Αρχεία του Κράτους), χωρίς ενδείξεις.

173. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 27 Φεβρουαρίου 1908, αρ. 216.

174. Ήταν τόσο αποτελεσματική η αντίσταση των Ελληνόβλαχων εναντίον των ρουμανιζόντων στην περιοχή της Πελαγονίας, που στα 1907 οι οπαδοί τους μειώθηκαν θεαματικά: *"Εν τη πόλει Μοναστηρίου υπάρχουν 72 οικογένειαι ρουμανιζόντων μετά τριών ιερέων και ενός διακόνου, εν Μεγαρόβω 7 οικογένειαι τοιούτων, εν Τυρνόβω 10 οικογένειαι, εν Νιζοπόλει 9 και εν Περλεπέ 16 οικογένειαι"* (*Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 1907, σελ. 482).

τρόπολης Θεσσαλονίκης κ.α. και δημοσιεύονται στην "Εκκλησιαστική Αλήθεια" των ετών 1904-1907¹⁷⁵ και εμφορούνται από το βαθύ εθνικό και θρησκευτικό αίσθημα των Ελληνόβλαχων, την ομολογία της ελληνικής τους συνείδησης και της υπερηφάνειάς τους που ανήκουν στο ελληνικό έθνος και στους κόλπους του Πατριαρχείου και την πηγαία και έντονη αγανάκτησή τους για την προπαγανδιστική διείσδυση της ρουμανικής προπαγάνδας.

Σε μια χαρακτηριστική διαμαρτυρία της 5ης Ιουνίου του 1907, που υπογράφεται από 1.425 οικογενειάρχες Ελληνόβλαχους του Μοναστηρίου διαβάζουμε (σε ένα απόσπασμά της): "*Ημείς οι Κουτσόβλαχοι, πληρεστάτην έχοντες συνείδησιν της εθνικής ημών καταγωγής, ουδένα δε συγγενικόν ή άλλον δεσμόν αναγνωρίζοντες μετά των Ρωμούνων κατοίκων της παριστρίου χώρας, στεντορεία, και αύθις, τη φωνή διακηρύττομεν και δια μυριστήν φοράν επαναλαμβάνομεν ότι είμεθα γνήσιοι Έλληνες... Ουδείς πλούτος, ουδεμία δύναμις θ' αποσπάση ποτέ ημάς, ούτε από των αγκαλών της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, ήτις προ αμνημονεύτων χρόνων εγαλούχησε και εξέθρεψε ημάς πνευματικώς, ούτε από του ενδόξου ελληνικού Γένους*".¹⁷⁶ Οι Ελληνόβλαχοι του Μεγάρου κλείνουν την ένθερμη διαμαρτυρία τους (12 Ιουλίου 1907) με μια συγκινητική και "ενδόμηχο φωνή" που "βοά από τα βάθη της καρδιάς" τους: "*Εις τας φλέβας μας ρέει ακόμη αμόλυντον το προγονικόν αίμα. Εις τα δάση του*

175. Το σύνολο σχεδόν των "διαμαρτυριών των Κουτσόβλαχων" δημοσιεύονται στον τόμο του 1907 της "Εκκλησιαστικής Αλήθειας" και υπογράφονται από τους Ελληνόβλαχους: Μοναστηρίου, Κατερίνης, Κλεισούρας, Κίτρους, Κρούσοβου, Μηλόβιστας, Ρέσνας, Άνω και Κάτω Μπελίτσας, Γοπεσίου, Νέβεσκας, Σερβίων, Παραμυθιάς, Φιλιατών, Γηρομερίου, Βαρακλή Τζουμαγιάς, Ράμνης, Άνω Πορροίων, Θεσσαλονίκης, Αμερικής (απόδημοι Ελληνόβλαχοι από το Τίρνοβο, το Μεγάρου, τη Νάουσα, τη Νέβεσκα και το Κίτρος), Νιζόπολης, Βωβούσας, Παλαιοσελίου, Πάδων, Αρμάτοβου, Βράζας, Φούρκας (διαμαρτυρία των Ελληνόβλαχων της Φούρκας δημοσιεύεται στην ΕΑ και στον τόμο του 1905, σσ. 373-374), Μετζητιέ, Αβδέλας, Σαμαρίνας κ.ά. Βλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Γρ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη (ΕΜΣ), σσ. 69-78, όπου αναδημοσιεύονται οι διαμαρτυρίες των Κουτσόβλαχων Μοναστηρίου, Μεγάρου, Τίρνοβου και της Νιζόπολης κατά το έτος 1907, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Αι ξένα προπαγάνδα εις την επαρχίαν Πολυανής κατά την περίοδον 1870-1912*, Θεσσαλονίκη 1973 (ΙΜΧΑ), σσ. 14-15.

176. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 479, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Γρ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, έ.α., σ. 71.

Ολύμπου και της Πίνδου, του Βερμίου και του Περιστερίου, περιίπτανται αι ιεραί των πατέρων μας σκιαί περιφρορούσαι ημάς. Ημείς οι Κουτσόβλαχοι ήμεθα, εσμέν και θα είμεθα Έλληνες. Τούτο το ορκιζόμεθα και το διακηρύττομεν, Παναγιώτατε, ενώπιον Θεού και ανθρώπων".¹⁷⁷ Οι Ελληνόβλαχοι του Τίρνοβου στη δική τους διαμαρτυρία (10 Ιουνίου 1907) τονίζουν με αποφασιστικότητα "ότι Έλληνες είμεθα και οφείλομεν να παραδώσωμεν τας ιεράς μας παρακαταθήκας, πίστιν και εθνικότητα, ακηράτους εις τας επιγιγνομένας γενεάς",¹⁷⁸ ενώ στη διαμαρτυρία τους οι Νιζοπολίτες (14 Ιουνίου 1907) διακηρύσσουν ότι "ουδέποτε δε θα μας αλλοιώσωσι το φρόνημα και την πίστιν και εάν όλους τους ισχυρούς της γης διαθέσωσιν εναντίον μας, διότι το αίμα και η συνείδησις είναι αποκεκρυσταλλωμένα γνησίως ελληνικά" και χαρακτηρίζονται οι ρουμανίζοντες "ως βδελυραί μυΐαι, συκοφαντούντες και ραδιουργούντες τους πάντας".¹⁷⁹

Η σθεναρή στάση των Ελληνόβλαχων της Πελαγονίας απέναντι της ρουμανικής προπαγάνδας εξασθένησε τα προπαγανδιστικά προγράμματα του Απόστολου Μαργαρίτη με τη στασιμότητά τους και την καθημερινή μεταστροφή των ρουμανιζόντων στον ελληνοβλαχισμό. Πάμπολλες ήταν οι μεταμέλειες των παρασυρμένων ρουμανιζόντων, οι οποίοι με αιτήσεις τους δήλωναν την επιθυμία για επαναφορά και επανένταξη στους κόλπους "της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας" και αποκήρυχναν την "επάρατον ρωμουνική προπαγάνδα". Τέτοιες περιπτώσεις μεταμελειών είχαμε στο Κρούσοβο,¹⁸⁰ όπου καθημερινά οι ρουμανίζουσες οικογένειες ελαττώνονταν στον "ασήμαντο αριθμόν των 100 οικογενειών, απέναντι του συμπαγούς και ογκωδεστάτου αριθμού... των 1.193 οικογενειών των ημετέρων (των Ελληνοβλάχων), των εδραίως και ασαλεύτως εμμενόντων και αποκρουόντων επιβουλήν πάσαν των εναντίων...".¹⁸¹ Οι μεταμέλειες επίσης των ρουμανιζόντων της Μηλόβιστας¹⁸² συντε-

177. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 481, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Γρ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, έ.α., σσ. 74-75.

178. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 481, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Γρ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, έ.α., σ. 75.

179. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 482, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Γρ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, έ.α., σ. 77.

180. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 339.

181. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 261.

λούσαν στο να μειώνονται οι ρουμανίζουσες οικογένειες "των εν δακτύλοις αριθμουμένων", "απέναντι του ογκώδους αριθμού των ημετέρων, συμποσυνμένων εις 230 οικογενείας, ως εκ των κάτωθι υπογραφών δήλον καθίσταται", που μ' αυτές δήλωναν πανηγυρικά (στις 9 Μαρτίου του 1907 προς το Πατριαρχείο): "ότι ουδαμώς στέργομεν ν' αντικαταστήσωμεν τον ιερόν και ανεκτίμητον αδάμαντα και μαργαρίτην, την εκκλησιαστικήν ημών γλώσσαν, δια του γλωσσικού εκτρώματος της σλαβορρωμανικής, της εν ταις παριστρίοις χώραις λαλουμένης, ης ουδεμίαν λέξιν εννοούμεν ημείς οι το ελληνορθόδοξον πλειοψηφούν και δεσπόζων στοιχείον εν τη κραταιά Οθωμ. Αυτοκρατορία αποτελούντες, απέναντι των εν δακτύλοις αριθμουμένων μισθάρων ανδραπόδων, σκευωρούντων δια παντός μέσου ανοσίον τε και ανοικείον την πραγματοποιήσιν ιδίων καταχθονίων βλέψων".¹⁸³

(Οι ρουμανίζοντες στα επόμενα χρόνια, αντιδρώντας στη σύσσωμη αντίσταση του ελληνοβλαχικού στοιχείου της ευρύτερης περιοχής του Μοναστηρίου, προκαλούσαν βίαιες ταραχές και με τη γνωστή ανοχή και υπόθαλψη των τουρκικών αρχών¹⁸⁴ τρομοκρατούσαν τους Ελληνόβλαχους και τους συγκοφαντούσαν στους Τούρκους διοικητές. Οι Ελληνόβλαχοι αντιστέκονταν έντονα και αντιμετώπιζαν έτσι τις ύπουλες και αναίτιες προκλήσεις. Συχνά όμως οι ρουμανίζοντες κατάφευγαν και σε βάνανυες πράξεις και βασάνιζαν και θανάτωναν τους αντιστεκόμενους Ελληνόβλαχους. Τέτοια επεισόδια είχαμε στα χρόνια αυτά και στη Μηλόβιστα, όπου οι ρουμανίζοντες με την υποστήριξη του γνωστού τρομοκράτη Ιντρίς Σιαμπάν χτύπησαν άγρια στο ελληνικό σχολείο τους Ελληνόβλαχους Κ. Ζήκα και τον επιστάτη, ενώ δολοφόνησαν τον Ελληνόβλαχο πρόκριτο Σπυρίδωνα Τσάπο.¹⁸⁵ Παρόμοια γεγονότα προκάλεσαν οι ρουμανίζοντες στο Μοναστήρι, στα Βελεσά και στο Κρούσοβο, όπου δολοφόνησαν τον Ελληνόβλαχο πρόκριτο Στέφανο Ζήση¹⁸⁶). Ακόμα ο περιβόητος Βούλγαρος λήσταρχος Τσόλε περιτριγύριζε μαζί με τους

182. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 339.

183. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 262.

184. Εφημερίδα "Αλήθεια", 1909, Ιανουάριος (3, 4, 10, 22, 24 Ιανουαρίου 1909, αρ. (871) 155, (872) 156, (875) 159, (885) 169, (887) 171).

185. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοί και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 271.

186. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 26 Ιανουαρίου 1909, αρ. 94.

ρουμανίζοντες τις ελληνοβλαχικές κοινότητες της Πελαγονίας, όπου δημιουργούσε φοβερές καταστάσεις με τους εκφοβισμούς, τις λεηλασίες και τους πυρπολισμούς και απειλούσε μάλιστα και με επιστολές τους Ελληνοβλάχους πως "αν δεν εννοήσετε ότι είστε Βλάχοι και όχι Έλληνες, θα καταποντισθήτε εντός ολίγου".¹⁸⁷ Στην περιοχή του Μοναστηρίου εξάλλου οι βουλγαρικές συμμορίες καταδίωξαν 15 βλαχοποιημένες "μετά φορτίων τυρού και βουτύρου", ενώ στο Νοβάκιο (ανατολικά του Μοναστηρίου) "έσφαξαν ως πρόβατα" τους Ελληνοβλάχους Κώστα Κοβάτα, Γιάννη Δοβολάνο και Κώστα Φαρσαλιώτη (όλους κατοίκους Νιζόπολης).¹⁸⁸ Ακόμα, στην ίδια περιοχή, εμφανίζονταν συχνά τα συνεργαζόμενα βουλγαρικά και ρουμανίζοντα ληστανταρτικά σώματα. Έτσι συνηθισμένο φαινόμενο ήταν ο πυρπολισμός ελληνοβλαχικών οικισμών που έμεναν άδαιοι κατά τη διάρκεια του χειμώνα, όπως έγινε στο Ιστόκ, χωριό δίπλα στη Ρέσνα, όπου στα τέλη Νοεμβρίου του 1907 οι βουλγαρο-ρουμανίζοντες κατάκαψαν όλα τα σπίτια και τις καλύβες 150 ελληνοβλαχικών οικογενειών, οι οποίες περνούσαν το χειμώνα στο θεσσαλικό κάμπο,¹⁸⁹ περιμένοντας την Άνοιξη για να επανέλθουν με τα πρόβατά τους.

6.2. Στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων η ρουμανική προπαγάνδα, παρόλο ότι απότυχε, περί τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας, στην προσπάθειά της να διεισδύσει ιδεολογικά στους βλαχόφωνους πληθυσμούς - όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα - εντούτοις, στη συνέχεια, προσπάθησε να ενεργοποιήσει τις δραστηριότητές της και κυρίως στον τομέα της εκπαιδευτικής της πολιτικής.¹⁹⁰ Οι καρποί της πολιτικής της και πάλι ήταν μηδαμινοί, αν και είχε "αμέριστον την ηθικήν υποστήριξιν και προστασίαν του τε Νεοτουρκικού Κομιτάτου και των επισήμων Τουρκικών Αρχών".¹⁹¹ Οι Ελληνοβλάχοι, όχι μόνο δεν έστελναν τα παιδιά τους στα ρουμανικά σχολεία, τα οποία τελικά ήταν ανύπαρκτα, αφού "λειτουρ-

187. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 727.

188. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 470.

189. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 24 Νοεμβρίου 1907, αρ. 1047.

190. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 20 Φεβρουαρίου 1912, αρ. 398, 3 Ιουλίου 1912, αρ. 1382.

191. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 3 Ιουλίου 1912, αρ. 1382.

γούσαν" χωρίς μαθητές και πολλές φορές χωρίς δασκάλους, αλλά ύψωναν το πατριωτικό τους ανάστημα και παρέμεναν σταθεροί στον ελληνισμό. Εντύπωση μας προκαλεί - σχετικά με τον αποτροπιασμό στη ρουμανική προπαγάνδα και τη βαθιά πίστη "εις τα πάτρια" - η αναφορά των κατοίκων της Βωβούσας (5 Ιουλίου 1907) προς το Νομάρχη των Ιωαννίνων με την οποία, ανάμεσα στα άλλα, τόνιζαν: "Εκλιπαρούμεν την Υμ. Εξοχότητα, ίνα, λαμβάνουσα υπ' όψει το δεδηλωμένον φρόνημα των κατοίκων του ημετέρου χωρίου, ουδεμίαν δώση προσοχήν εις την δι' αθεμίτων ενεργειών της ρωμουνικής προπαγάνδας χαλκευθείσαν αίτησιν περί σχηματισμού ιδιαιτέρας ρωμουνικής κοινότητας, αλλ' απορρίψη ταύτην, άτε σκοπούσα προφανώς την διατάραξιν της ειρήνης των κατοίκων, οίτινες εμμένοντες σταθερώς εις τα πάτρια, εκδηλούσι την αδιασάλευτον πίστιν και υπακοήν προς το Υψηλόν Κράτος και την απεριόριστον αφοσίωσιν αυτών προς το Οικουμενικόν Πατριαρχείον".¹⁹²

Η αντίσταση όμως και η στεντόρεια φωνή των Ελληνόβλαχων ήταν διαρκής και έντονη εναντίον της ρουμανικής προπαγάνδας, όπου και αν αυτή εκδηλωνόταν: Στην περιοχή της Κόνιτσας ξεσηκώθηκαν οι βλαχόφωνοι πληθυσμοί και με "πύρινες" διαμαρτυρίες τους κατάγγελλαν τα "μυαρά ρουμανικά όντα". Μ' αυτές τις διαμαρτυρίες, τις οποίες υπόβαλε στο Πατριαρχείο ο μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης Σπυρίδων (17 Σεπτεμβρίου 1907)¹⁹³ όρθωσαν το εθνικό τους ανάστημα οι ελληνοβλαχικές κοινότητες του Παλαιοσελίου, των Πάδων, του Αρμάτοβου,¹⁹⁴ της Βράζας, της Φούρκας και του Με-

192. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 496-497.

193. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 617-620.

194. Η εθνική συνείδηση και η πατριωτική υπερηφάνεια, αλλά και η αξιοπρέπεια των Ελληνόβλαχων του Αρμάτοβου, τόσο εύγλωττα και χαρακτηριστικά αποτυπώθηκε στη διαμαρτυρία τους (18 Αυγούστου 1907): "Μικροί μεν και πτωχοί οι Βαθυσεβάστωσ υποφαινόμενοι θεράποντες της Υμετέρας Θεοφρουρήτου Παναγιότητος, εν τη χορεία όμως των βλαχοφώνων χωρίων της Ηπείρου αποτελούμενον υπό εθνικήν έποψιν εξαίρεσιν λίαν τιμώνσιν την σμικράν κοινότητα ημών, ήν μυριάκις απειριόθησαν να καταπνίξωσιν αι ρωμουνικαί προπαγάνδαι δια του χρυσίου και των πασιγνώστων μηχανορραφιών των, ουδέποτε όμως κατώρθωσαν την εν αυτή εγκατάστασίν των. Μεθ' όλην την τιμίαν πενίαν της, η ημετέρα Κοινότης ελληνοπρεπέστατα διατηρεί την ελληνικήν εκκλησίαν και σχολήν της εκ μικρών οικονομίων αυτής, ουδένα ενοχλούσα, αλλά και ουδέποτε εις ξένας επιρροάς υποκύπτουσα. Διατήρησε δε, και πέποιθεν ότι θέλει διατηρήσει, το ιερόν της έδαφος αμόλυντον από των ρωμουνιζόντων. Η εθνική μας συνείδησις είνε το μόνον σέμνωμα του χωρίου ημών, ήνπερ, ως ιεράν παρακαταθήμην των πατέρων μας αντί πάσης θυσίας ακεραίαν

τζητιέ και με πάθος και ζέση διακήρυτταν την ελληνική τους συνείδηση, τη βαθιά τους θρησκευτική πίστη και την εμμονή τους στην Ορθοδοξία και αποστρέφονταν "μετά βδελυγμίας" τη ρουμανική προπαγάνδα. Ανάλογες διακηρύξεις για την ελληνικότητά τους, το βαθύ θρησκευτικό φρόνημα και την απέχθειά τους προς το ρουμανισμό έκαναν στις δικές τους διαμαρτυρίες κατά τη διάρκεια του 1907 και οι Ελληνόβλαχοι των Σερβίων,¹⁹⁵ της Αβδέλας,¹⁹⁶ της Σαμαρίνας,¹⁹⁷ της Κλεισούρας¹⁹⁸ και της Νέβεσκας,¹⁹⁹ αλλά και "οι εν Αμερική παρεπιδημούντες Κουτσόβλαχοι, οι εκ διαφόρων μακεδονικών Κοινοτήτων έλκοντες την καταγωγήν" με ένθερμη αναφορά τους έδωσαν και αυτοί το εθνικό τους παρόν. Αυτή την αναφορά την υπόγραφαν 24 Ελληνόβλαχοι από το Μεγάροβο, το Τίρνοβο, τη Νάουσα, το Κίτρος, τη Νιζόπολη και τη Νέβεσκα, οι οποίοι διέμεναν στον Άγιο Φραγκίσκο της Καλιφόρνιας,²⁰⁰ ενώ λίγο αργότερα απόστειλαν και πάλι στο Πατριαρχείο "μικράν ιστορικήν έκθεσιν, δι' ης

θέλομεν φυλάξει, δυνάμει των αγίων της Εκκλησίας μας ευχών και των ευλογιών της Υμετέρας Θειοτάτης και προσκυνητής ημών Παναγιότητος, ης τέκνα εν Χριστώ ευπειθέστατα και αφωσιωμένα τυγχάνομεν" ("Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 618-619).

195. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 264-265.

196. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 620-621.

197. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 648: Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από τη διαμαρτυρία των Ελληνόβλαχων της Σαμαρίνας που αναφέρεται στην αφοσίωσή τους στην Ορθοδοξία και την Ελληνικότητα, στην τέλεια διάστασή τους από τους Ρουμάνους, στη μάταια προσπάθεια της ρουμανικής κίνησης και στον οίκτο τους προς τους ελάχιστους ρουμανίζοντες του χωριού τους: "Εσμέν, είμεθα και θα είμεθα τέκνα αφωσιωμένα της φιλοστόργου ημών Μητρός Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αδιασπάρως ηνωμένοι μετά των λοιπών αδελφών ημών Ελλήνων, μεθ' ων κοινήν έχομεν την καταγωγήν, τα ήθη, τα έθιμα, τας παραδόσεις και την δράσιν, ότι ουδέν μάς συνδέει προς τους παρά τον Δούναβιν ραδιούργους, οίτινες, επωφελούμενοι γλωσσικού ιδιώματος, κρύμασιν οίς οίδε Κύριος παραμείναντος εν ημίν, καίτοι όλως διαφόρου της γλώσσης των Μολδοβλάχων, αποπειράθησαν, μάτην εργαζόμενοι και δαπανώντες επί μακράν σειράν ετών δια να αποκτήσωσι προσηλύτους, να ενσπείρωσι την διχόνοιαν, τας έριδας και τα μίσση μεταξύ αδελφών. Εντυχώς ουδείς ημών απωλέσθη, πλην τινων υιών της απωλείας, οίτινες, Ιούδαι του Γένους ημών γενόμενοι, επώλησαν αντί του ρωμουνικού αργυρίου και εθνισμόν και πατρίδα, και οίς Κύριος γένοιτο ίλεως, διαφωτίζων και επανάγων αυτούς, εις την εθνικήν ποιήμνην".

198. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 178.

199. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 263-264.

200. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 445-446.

αναιρούσι και αποκρούουσι τας θεωρίας και αξιώσεις της ρωμουνικής προπαγάνδας".²⁰¹

Στα "ενδεικτικά της νευροπαθείας" των Ρουμάνων και στην προσπάθεια "όπως επεκτείνωσι το έργο αυτών"²⁰² εντάσσεται και η επέκταση της προπαγάνδας τους στο Πισοδέρι, όπου ασκούσαν έντονη βία, αλλά και εγκληματική δραστηριότητα με τους ύπουλους και άνανδρους φόνους των Ελληνόβλαχων της περιοχής. Παρόλα αυτά όμως κατά τη διάρκεια του 1909 οι Πισοδεριώτες εκδίωξαν τους ελάχιστους ρουμανίζοντες, οι οποίοι τρομοκρατημένοι διασκορπίστηκαν στις γύρω ορεινές περιοχές και δεν τόλμησαν πλέον να επανεμφανιστούν.²⁰³ Νοτιότερα, στην Αβδέλα ο ρουμανίζων δάσκαλος Στέργιος Περδίκας και στο Περιβόλι ο επίσης ρουμανίζων δάσκαλος Στέργιος Καραγιάννης, εξακολουθούσαν και κατά το 1909 να μένουν οπαδοί της σκληρής ρουμανικής κίνησης και δημιουργούσαν με τη στρατολόγηση νέων ρουμανιζόντων δικά τους ανταρτικά σώματα για τη διείσδυση της προπαγάνδας τους.²⁰⁴ Ξεσηκώθηκαν όμως και εκεί οι Ελληνόβλαχοι της περιοχής και απομάκρυναν τους επίμονους προσηλυτιστές, κι αυτό βέβαια γινόταν παντού, όπου εμφανίζονταν οι ρουμανίζοντες ή όπου "διατείνονταν" ότι δημιουργούσαν "κέντρα ρουμουνισμού", όπως συνέβαινε στο Βελεστίνο.²⁰⁵

Στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης και στον ευρύτερο γενικά χώρο της Κεντρικής και Κεντροβόρειας Μακεδονίας έντονη υπήρξε η ρουμανική δραστηριότητα και έντονη αντίστοιχα η αντίσταση των Ελληνόβλαχων. Στη Νομαρχία Θεσσαλονίκης συγκεκριμένα, και σύμφωνα με την έκθεση του μητροπολίτη Μογλενών Ανθίμου της 11ης Ιουνίου του 1907, στα βλαχόφωνα χωριά "Οσσάνη, Λειβάδια, Λούμνιτσα, Πέρισλαβ, Λούγκουντσα, Κούπα και Χούμα", ενώ μέχρι το 1898 δεν έκανε την εμφάνισή της η ρουμανική προπαγάνδα, μετά όμως - και κυρίως στην πρώτη δεκαετία του 1900-1910, "ήρξαντο

201. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 727-729.

202. ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 22 Ιουλίου 1905, αρ. 684.

203. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 270.

204. ΑΥΕ, ΥΠΕΞ, Αθήνα, 26 Σεπτεμβρίου 1909, αρ. 6704 - προς το ελληνικό προξενείο Θεσσαλονίκης.

205. ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1907, χωρίς άλλες ενδείξεις.

επιτελούμεναι δολοφονίαι και παντοίαι βιαιοπραγίαι".²⁰⁶ Στην περιοχή αυτή (της Καρατζόβας) έδρασαν λυσσαλέα οι ρουμανοβουλγαρικές συμμορίες, οι οποίες κατόρθωσαν με την τρομοκρατία και τις δολοφονίες των Ελληνόβλαχων (σκότωσαν στην ευρύτερη περιοχή 45 επίλεκτα βλαχόφωνα άτομα), αλλά και με το "άφθονον χρυσίον της ρουμανικής προπαγάνδας" να δημιουργήσουν κάποιο "ρωμουνισμό". ωστόσο οι βλαχόφωνοι της Καρατζόβας μπόρεσαν "να διατηρήσωσιν ακέραιον και αλώβητον το θρησκευτικόν και εθνικόν αυτών φρόνημα και ζήσωσι ως Έλληνες χριστιανοί".²⁰⁷

Παρόλη όμως την "αισθητή πρόοδο" της ρουμανικής εθνικιστικής κίνησης που σημειώθηκε στα βλαχόφωνα χωριά των περιοχών της Καρατζόβας και της Γευγελής,²⁰⁸ στα αμέσως επόμενα χρόνια άρχισε σταδιακά να εξασθενεί: Οι ρουμανίζοντες επέστρεφαν στο Πατριαρχείο, ενώ οι λιγοστοί μαθητές των ρουμανικών σχολείων προσέρχονταν και πάλι στα ελληνικά σχολεία· έτσι - κυρίως στη Λούμνιτσα - μεταστράφηκαν σχεδόν όλοι οι "απομακρυσθέντες εκ του Ελληνοβλαχισμού". Δεν έλειψαν όμως οι διαφορές και οι διενέξεις, παρά τη σχετική ηρεμία που φαινόταν να επικρατεί, και σε αρκετά χωριά εξακολουθούσαν να διατηρούνται κάποιες ρουμανίζουσες ομάδες, όπως συνέβαινε στο Λιβιάδι, όπου ανάμεσα στις 800 οικογένειές του οι 100 εξακολουθούσαν να ασπάζονται το ρουμανισμό.²⁰⁹

Στο σαντζάκι των Σερρών οι προστριβές ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο και τους ρουμανίζοντες βρίσκονταν σε άκρως

206. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 398 (σσ. 397-401, ολόκληρη η έκθεση του μητροπολίτη Μογλενών Ανθίμου).

207. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 400. Την ίδια χρονιά (1907) στη θέση Βάρνα, έξω από το Λιβιάδι (της υποδιοίκησης Κίτρους), ρουμανοβουλγαρική συμμορία "απέκοψεν την κεφαλήν του Ελληνόβλαχου αρχιποιμένα Νικολάου Γαλανού" ("Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 665-666), ενώ στους ελληνοβλαχικούς ποιμενικούς συννοικισμούς της Σίτσας και του Βαζόβου, του τμήματος Νευροκόπιου, βουλγαρική συμμορία 40 ατόμων κατατρομοκρατούσε τους Ελληνόβλαχους με τη διαρπαγή των ποιμνίων και την απαγωγή των ποιμένων. ("Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 666).

208. ΑΥΕ, Πρεσβεία Βουκουρεστίου, 31 Μαΐου 1905, αρ. 438, πρβλ. και ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908, Αθήναι 1935, σ. 343.

209. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912), Θεσσαλονίκη 1988, σ. 282.

τεταμένες σχέσεις, που πολλές φορές οδηγούσαν και σε ακραίες ενέργειες. Σαν μια τέτοια ενέργεια αναφέρεται και η σύλληψη στα 1906 από τις τουρκικές αρχές του διευθυντή των ελληνικών σχολείων της κοινότητας Κάτω Τζουμαγιάς Ευριπιώτη, ο οποίος κατηγορούνταν για δολοφονική απόπειρα εναντίον του επιθεωρητή των ρουμανικών σχολείων Δούμα,²¹⁰ ενώ ένα χρόνο αργότερα κατηγορήθηκε και πάλι από τους Ρουμάνους δασκάλους των Πορροϊών στους Τούρκους, οι οποίοι άκριτα και πρόθυμα τον συνέλαβαν. Η προπαγανδιστική συμπεριφορά των ρουμανιζόντων συνεχιζόταν σ' ολόκληρη την περιοχή της επαρχίας Μελένικου, οι καρποί όμως της προσπάθειάς τους ήταν ασήμαντοι και μικροί, αφού έντονη και μεγάλη ήταν η αντίσταση του ελληνοβλαχικού πληθυσμού, όπως φαίνεται και μέσα από τις διάπυρες από εθνική υπερηφάνεια και θρησκευτικό φρόνημα διαμαρτυρίες τους. Οι Ελληνόβλαχοι των κοινοτήτων Βαρακλή Τζουμαγιάς, Ράμνης και "Ανω Πορώιας" της επαρχίας Μελένικου με τις αναφορές τους προς το Πατριαρχείο (στις 25 Απριλίου, 15 Φεβρουαρίου και 15 Απριλίου του 1907 αντίστοιχα) διατράνωναν τον ελληνισμό τους και διαμαρτύρονταν για "τας ανοσίους ενεργείας της ρωμουνικής προπαγάνδας".²¹¹

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του βιλαετίου της Θεσσαλονίκης και στην περιοχή του Ολύμπου, στην οποία περιλαμβάνονταν κυρίως ο καζάς της Κατερίνης, η ρουμανική κίνηση ατόνισε αισθητά από το 1907, ύστερα από την ίδρυση της Αστικής Σχολής Κατερίνης. Ακόμα στην καταπολέμηση των ρουμανικών ομάδων, οι οποίες δρούσαν στην περιοχή, συντέλεσε αποφασιστικά το σώμα του ανθυπολοχαγού Μιχαήλ Αναγνωστάκου (Ματαπάς), και μετά απ' αυτό του επιλοχία του πυροβολικού Γεωργίου Φραγκάκου (Μαλέας), το οποίο αιφνιδίασε τους ρουμανιζόντες στην Τόπλιανη στις 24 Νοεμβρίου του 1907.²¹² Εκτός όμως από τα ένοπλα ελληνικά ανταρτικά σώματα αντέδρασε δυναμικά και το ελληνοβλαχικό στοιχείο, το οποίο με διάπυρες από αγανάκτηση διαμαρτυρίες, που απόστειλε προς το Πατριαρχείο, διαδήλωνε την εμμονή του στην Ορθοδοξία και στον ελληνισμό. Παρόμοιο κείμενο-αναφορά υπόγραψαν 480 Ελληνόβλα-

210. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Σέρρες, 28 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 81.

211. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 308 (σσ. 306-309).

212. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 274.

χοι, "κάτοικοι Κατερίνης, κωμοπόλεως της ιερής επισκοπής Κίτρους, ορθόδοξοι Χριστιανοί" στις 18 Φεβρουαρίου του 1907.²¹³ Επίσης παρόμοιες αναφορές υπογράψαν, τον ίδιο μήνα, οι Ελληνόβλαχοι των "κωμών και των χωρίων της επαρχίας Κίτρους", των κοινοτήτων Καλυβίων, Πάλαινας, Καλυβίων Κίτρους, Κίτρους, Χρόνης και Κολοκούριου, που επικυρώνονταν από 548 υπογραφές, της κοινότητας Καρίτσας με 329 υπογραφές, των κοινοτήτων Καλυβίων Αγίου Ιωάννη, Βρυμίρι, και Κορινού με 286 υπογραφές, της κοινότητας Καλυβίων Κουντουριώτισσας με 172 υπογραφές, της κοινότητας Λιτοχώρου με 71 υπογραφές,²¹⁴ και τέλος της κοινότητας των Καλυβίων - όπου ζούσαν Ελληνόβλαχοι προερχόμενοι από τον Κολινδρό, το Λιμπάνοβο (Αιγίνιο), το Λοτζίνο, τη Σκρινίτσα, τη Μελίκη, το Νεόκαστρο, τη Βούλιστα και τη Καστανιά, που υπάγονταν στην επισκοπή Κίτρους - με 217 υπογραφές.²¹⁵

6.3. Από το 1907 η ρουμανική κίνηση στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή του Βερμίου (από τα δυτικά τμήματα του Αλιάκμονα μέχρι τα χωριά της Νάουσας) αναθερμάνθηκε και εντατικοποιήθηκε. Για το σκοπό αυτό συστάθηκαν δυο ρουμανικά ανταρτικά σώματα με την αρχηγία του Γεωργίου Χασάπη (Κασάπτσε), ο οποίος στρατολόγησε τους ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχους του Ξηρολίβαδου,²¹⁶ της Δόλιανης²¹⁷ και των Καλυβίων του Γραμματίκοβου. Τα δυο ρουμανικά

213. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 159-160.

214. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 160.

215. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 224.

216. Στο Ξηρολίβαδο ο ρουμανισμός βρήκε κατάλληλο έδαφος με το ρουμανίζοντα Χατζηγάγο "εις ον ανήκει το τέταρτον του χωρίου" (20-30 οικογένειες) και μπόρεσε να λειτουργήσει ρουμανικό σχολείο και εκκλησία, την οποία "κατείχε ο αφορισθείς ιερέυς" (Ιστορικό Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας - IAMB - 29 Μαΐου 1907, αρ. 315).

217. Στη Δόλιανη, σύμφωνα με τις εντυπώσεις του Γενικού πρόξενου της Αυστρίας (Πάρα) στη Θεσσαλονίκη, που επισκέφτηκε (Ιούλιος 1907) μαζί με το Ρώσο πρόξενο της ίδιας πόλης (Κοκμάνσκη), τις υποδιοικήσεις Κατερίνης και Βεροίας (τα χωριά Ξηρολίβαδο, "Σέλια" και Δόλιανη), και τις οποίες κοινοποίησε σε συνομιλία του με τον Έλληνα πρόξενο της Θεσσαλονίκης (Φίλιππο Κοντογούρη) "κατόρθωσαν πράγματι οι Ρωμούνιοι ν' αποκτήσουν ρίζας. Ειργάσθησαν εκεί μεθοδικώτερον. Εβοήθησαν τους κατοίκους εις το ν' αγοράσωσι το κτήμα, όπερ ήτο άλλοτε τσιφλίμιον". Για τους Ελληνόβλαχους όμως των άλλων περιοχών οι διαπιστώσεις του ήταν διαφορετικές: "Αλλ' εις όλα τα λοιπά μέρη το πολυτέες έργον των

σώματα, με την ένθερμη συμπαράσταση των βουλγαρικών σωμάτων που δρούσαν στην περιοχή, δημιούργησαν μια έντονη και τεταμένη κατάσταση, η οποία κύριο στόχο είχε να αποθαρρύνει την επιστροφή των ρουμανιζόντων στον ελληνοβλαχισμό. Αφορμή αυτής της επιθετικής πολιτικής στάθηκε κυρίως η νέα μεταστροφή στον ελληνοβλαχισμό των κατοίκων του Ξηρολίβαδου και του Κάτω Σελίου. Οργανωμένοι λοιπόν από την εξασθένησή τους οι ρουμανίζοντες κατατρομοκρατούσαν τους Ελληνόβλαχους των παραπάνω χωριών και περιόδευαν στις ορεινές τους περιοχές, όπου απειλούσαν τους τσελιγκάδες και τους βοσκούς.

Οι Ελληνόβλαχοι διαμαρτυρήθηκαν έντονα στις τοπικές τουρκικές αρχές για την τρομοκρατία των ρουμανικών σωμάτων, οι κάτοικοι του Ξηρολίβαδου και ο ελληνοδάσκαλος Ηγουμενίδης, τον οποίον έπαυσαν και έκλεισαν το (ελληνικό) σχολείο του, έκαναν διαβήματα στους εκπροσώπους της διεθνούς χωροφυλακής,²¹⁸ αλλά δεν υπήρχε καμιά παρέμβαση, αφού οι Τούρκοι πλέον από την ανοχή είχαν περάσει στην ανοιχτή υποστήριξη των ρουμανιζόντων. Επιπλέον υποστήριξαν τον εκπρόσωπό τους Χατζηγώγο,²¹⁹ ο οποίος διείδυσε και στο διοικητικό συμβούλιο του καζά Βέροιας, ενώ παράλληλα απόκλεισαν τον Έλληνα μητροπολίτη. Έτσι τα πράγματα ξέφυγαν από κάθε έλεγχο και από την Άνοιξη πλέον του 1907 οι ρουμανικές και βουλγαρικές ομάδες, με ορμητήριο τις καλύβες του Γραμματίκοβου, έκαναν συνεχείς επιθέσεις,²²⁰ καταλήστευαν την

(των Ρουμάνων) είχαν οικοδομηθή επί άμμου. Απόδειξις τούτου είναι ότι σήμερα τα μεν Σέλια εξ ολοκλήρου σχεδόν είναι ελληνικά, εν δε Ξηρολειβάδω η πλειοψηφία είναι ελληνική. Ωμίλησα εν τε Σελίοις και εν Ξηρολειβάδω προς Βλάχους αμφοτέρων των μερίδων και επείσθην ότι πάντες σχεδόν εισί δυσμενώς διατεθειμένοι προς το έργον της ρουμανικής προπαγάνδας" (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 12 Αυγούστου 1907, αρ. 583 εμπ. - αντίγραφο προς την Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης).

218. ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 10 Αυγούστου 1907, αρ. 583, 22 Νοεμβρίου 1907, αρ. 846.

219. Πληροφορίες για το Χατζηγώγο βλ. ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 31 Ιουλίου 1905, αρ. 217 απόρ., 15 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 613 εμπ. - απόρ., 26 Δεκεμβρίου 1905, αρ. 924, 12 Αυγούστου 1907, αρ. 583 εμπ. (αντίγραφο προς την Πρεσβείαν Κωνσταντινούπολης), "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 204-205, Ιστορικό Αρχείο Μητροπόλεως Βεροίας (ΙΑΜΒ), 29 Μαΐου 1907, αρ. 315.

220. Η συνεργασία των "Οθωμανών Βέηδων", των ρουμανιζόντων και των Βουλγάρων λειτούργησε "άψογα" στις καλύβες, δίπλα στο Γραμματίκοβο. Εκεί

περιοχή, και δολοφονούσαν τους Ελληνόβλαχους και τα ηγετικά στελέχη τους,²²¹ ενώ τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς κατάκαψαν πάνω από 200 καλύβες και "τη λίθινη οικία του πασιγνώστου κεχαγια Χρήστου Βασίλη" στο Άνω Σέλι.²²² Σχετικά με τα θύματα των Ελλήνων και Ελληνόβλαχων στην επαρχία Βέροιας έγραφε ο μητροπολίτης Βέροιας και Νάουσας Απόστολος, στις 21 Σεπτεμβρίου του 1907, προς το Πατριαρχείο: "Ίδού τα των ισχυρών προστατών της δρακός των ρωμονιζόντων γενναία ανδραγαθήματα!... Ο αριθμός των εν τη ημετέρα επαρχία θυμάτων Ελλήνων και Ελληνοβλάχων από 1 Αυγούστου, άχρι σήμερα, ανέρχεται εις 26, ως δείκνυσιν ο εσώκλειστος ονομαστικός κατάλογος. Η επί τοις κακουργήμασι τούτοις καύχησις και αλαζονεία αφίεται αμέριστος εις τους πρωτουργούς".²²³

Η όλη κατάσταση προκάλεσε την οργή του Έλληνα πρόξενου της Θεσσαλονίκης Λ. Κορομηλά, ο οποίος κατάγγειλε στους ευρωπαίους προξένους της Θεσσαλονίκης και στους εκπροσώπους της διεθνούς χωροφυλακής την αχαρακτήριστη συμπεριφορά των τουρκικών αρχών μπροστά στις δολοφονικές ενέργειες της ρουμανικής προπαγάνδας. Μετά από όλα αυτά οι Τούρκοι έκαναν κάποιες συλλήψεις ρουμανιζόντων τους οποίους κατακρατούσαν για ελάχιστες μόνο ημέρες, θέλοντας έτσι να αποπροσανατολίσουν τις ανη-

---

λοιπόν εγκαταστάθηκαν οι ρουμανίζοντες της περιοχής - αφού τους τις παραχώρησαν με ενοίκιο οι Τούρκοι μπέηδες της "Κορυτζάς", χωρίς να ζητήσουν τη συγκατάθεση της ελληνικής κοινότητας Γραμματικόβου, με την οποία από κοινού είχαν την ιδιοκτησία των καλυβών - και "κατέστησαν αυτάς κρυσφύγετον των Βουλγαρικών συμμοριών". Με ορμητήριο λοιπόν τις καλύβες εκείνες και "με την αρωγήν των Βλαχοποιμένων" ρουμανιζόντων οι Βούλγαροι κακοποιοί καταδυνάστευαν την ευρύτερη περιοχή και σκότωσαν 24 Ελληνόβλαχους στα περίχωρα της Νάουσας (ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 24 Απριλίου 1907, αρ. 222).

221. ΑΥΕ, *Ημερολόγιον Μακεδονικού Αγώνος*, Θεσσαλονίκη 8-25 Μαΐου 1907, "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 577-578, 665.

222. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 22 Νοεμβρίου 1907, αρ. 846, "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 677.

223. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 577-578. Στον "εσώκλειστο ονομαστικό κατάλογο" διαβάζουμε, μεταξύ των άλλων, ονόματα δολοφονηθέντων Ελληνόβλαχων: Ζήσης Δημ. Αδαμίκος, Ιωάννης Μπούφας, Στέργιος Νικ. Φουρκιώτης, Τούσας Νικ. Φουρκιώτης, Μπούσος Λέγκας, Μπούσος Μπίτσου, Μπούρτσος (από τη Βέροια) και Δημήτριος Βουκόλος, Χαράλαμπος Βουκόλος, Ιωάννης Τσολάκας, Δημήτριος Λούσης, Γεώργιος Δρυστελιάρης (από τη Νάουσα) κ.ά.

συχίες του Έλληνα πρόξενου και των ευρωπαϊών αξιωματούχων. Γεγονός όμως είναι ότι τον αρχηγό τους Χατζηγάγο τον συνέλαβαν και τον εξόρισαν μακριά από την περιοχή του,²²⁴ χωρίς να υπολογίζουν τη μεσολάβηση του Ρουμάνου πρόξενου και πρέσβη αντίστοιχα στη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη. Από τα τέλη πάντως του 1907 ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός της περιοχής του Βερμίου άρχισε σιγά-σιγά να ανακουφίζεται από τις οργανωμένες τρομοκρατικές επιθέσεις των ρουμανικών και βουλγαρικών σωμάτων με την ουσιαστική παρέμβαση του ελληνικού ανταρτικού σώματος του Βασίλειου Σταυρόπουλου (καπετάν Κόρακας), ο οποίος έδρασε αποφασιστικά στη γεωγραφική περιφέρεια Βέροιας-Ρουμλουκιού ως τη λίμνη των Γιαννιτσών.²²⁵

Παρόλα αυτά όμως, κατά τη διάρκεια του 1908 η ρουμανική κίνηση στην ευρύτερη περιοχή Βέροιας-Νάουσας οδηγήθηκε στο πιο επικίνδυνο σημείο της. Η δραστηριότητα του Βασιλείου Σταυρόπουλου συνεχίστηκε με εντονότερο ρυθμό για την αντιμετώπιση της ρουμανικής έξαρσης. Το επαναστατικό σώμα του, μαζί με τους οπλαρχηγούς Φραγκάκο Γεώργιο (Μαλέας) και τον Ελληνόβλαχο Τσίπουρα Νικόλαο, επιτέθηκε εναντίον των ρουμανιζόντων της Τσερκόβιανης (Άγιος Ιωάννης), στις 3 Φεβρουαρίου του 1908, οι οποίοι αν και αντιστάθηκαν πεισματικά είχαν πολύ μεγάλες απώλειες. Τελικά όμως το ελληνικό σώμα αναγκάστηκε να υποχωρήσει, αφού ήδη είχε καταφθάσει ο τουρκικός στρατός.²²⁶

Λίγο αργότερα, το Μάρτιο, την περιοχή της Βέροιας την αναστατώνουν και πάλι η ανθελληνική δράση του ρουμανίζοντα Χατζηγάγου και οι ρουμανίζοντες της Δόλιανης. Το σώμα του Σταυρόπουλου με μια αιφνιδιαστική κίνηση στις 8 Μαρτίου του 1908, αφού επιτέθηκε στη Δόλιανη και διάλυσε τους ρουμανίζοντες, έφτασε στη

---

224. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 621: "Κατά πληροφορίας ας διαβιβάζει τη Εκκλησία ο πανιερ. μητροπολίτης Βεροίας κ. Απόστολος, ο πέρυσιν εκλεγείς ως μέλος (αζάς) του επιτοπίου διοικητικού Συμβουλίου (Ιδαρέ Μετζλίς) ρωμουνίζων Χατζή Γώγος, αποδειχθείς αρχηγός και υποκινητής ληστανταρτικών πράξεων, απεμακρύνθη, κυβερνητική αποφάσει, εκ Βεροίας, εξορισθείς εις την απομακρυσμένην μακεδονικήν κώμην Ράπτσε".

225. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 273 κ.εξ.

226. ΑΥΕ, *Ημερολόγιον Μακεδονικού Αγώνος*, Θεσσαλονίκη, 9 Φεβρουαρίου 1908.

Βέροια, όπου η θρασύτατη δράση του Χατζηγώγου και η ανάρμοστη στάση του ρουμανίζοντα παπα-Γιώργη, ο οποίος υποστηριζόμενος από Τούρκους στρατιώτες, λειτουργούσε τις Κυριακές στα ρουμανικά στην εκκλησία της "Κάτω Παναγιάς" (όπως θα δούμε στο επόμενο τμήμα αυτού του κεφαλαίου), δημιουργούσαν μεγάλα προβλήματα και έντονη κοινωνική αναταραχή.

Ο Σταυρόπουλος (καπετάν Κόρακας) σε μια νέα κίνησή του έφτασε στις 10 Μαΐου του 1908 στη Νάουσα, όπου σκότωσε το ρουμανίζοντα Καραγιάννη από τη Δόλιανη και στη συνέχεια σχεδίαζε μαζί με τον Ελληνόβλαχο Ιωάννη Σημανίκα επίθεση εναντίον των ρουμανιζόντων της Δόλιανης, που τελικά ματαιώθηκε. Αιφνιδίασε όμως μόνος του τους Δολιανίτες στις 6 Ιουνίου, αλλά κατά τη διάρκεια της επίθεσης εμφανίστηκε ο τουρκικός στρατός και αναγκάστηκε να αποχωρήσει.²²⁷ Τέλος το σώμα του Σταυρόπουλου, αφού συγκρούστηκε με τους ρουμανίζοντες της Αγίας Μαρίνας της Βέροιας, αναχώρησε για την περιοχή του Ολύμπου, όπου επιδόθηκε σε νέες επιχειρήσεις.²²⁸

Σ' όλη τη διαμάχη των ετών 1907-1908 οι Ελληνόβλαχοι της περιοχής Βέροιας-Νάουσας είχαν να αντιμετωπίσουν μια οργισμένη και δυναμική ρουμανίζουσα κίνηση. Μπόρεσαν όμως, χάρη στη σύσσωμη και άμεση αντίστασή τους να ξεπεράσουν την επικίνδυνη ένταση, φάνηκαν δυνατοί στην αντιπαράθεσή τους με τη γενικότερη κίνηση της τουρκικής υπόθαλψης και των ρουμανοβουλγαρικών επιθέσεων και τελικά κατόρθωσαν να μεταστρέφουν τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι καθημερινά γύριζαν στον ελληνοβλαχισμό. Πάντως γεγονός παραμένει πως η ρουμανική κίνηση εδώ δημιούργησε μεγάλα προβλήματα²²⁹ και υποστηρίχτηκε με φανατισμό, όσο ίσως που-

227. DOUGLAS DAKIN, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, Thessaloniki 1966, σσ. 367-368.

228. Β. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα*, σσ. 445-449 (*Ο Μακεδονικός Αγώνας, Απομνημονεύματα*, Π. Αργυρόπουλου, Α. Ζάννα, Κ. Μαζαράκη-Αινιάνος, Α. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, Ναούμ Σπανού, Β. Σταυρόπουλου, Θεσσαλονίκη 1984, έκδοση ΙΜΧΑ).

229. Η ρουμανική προπαγάνδα εξακολούθησε να δημιουργεί προβλήματα στο βλαχόφωνο πληθυσμό της επαρχίας Βέροιας και κατά τη διάρκεια του 1909, κυρίως με την ένοπλη ρουμανική ομάδα του Γεωργίου Χασάπη (Κασάπτσε), που έκαψε τα σπίτια των Ελληνόβλαχων στο Ξηρολίβαδο και σκότωσε τους βλαχόφωνους Ιωάν. Τσαμήτρο και Ιωάν. Δασκαλίτσο στο Σέλι (ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 31 Αυγούστου 1909, αρ. 690) και τα ρουμανικά

θενά αλλού, αφού οι ρουμανίζοντες παρασύρθηκαν και επηρεάστηκαν αμεσότερα από τις οικονομικές παροχές της ρουμανικής προπαγάνδας.

Τέλος στην πόλη της Θεσσαλονίκης η ρουμανική προπαγάνδα παρά την έντονη και επίμονη προσπάθειά της, δεν μπόρεσε να δρέψει πλούσιους καρπούς, αφού μόνο 30 Ελληνόβλαχους κατόρθωσε να μεταστρέψει στο ρουμανισμό, όπως διαπιστώνεται από τον *"ακριβή κατάλογο των εν Θεσσαλονίκη ρωμουνιζόντων"*, ο οποίος επισυναπτόταν στο τέλος των επτά αναφορών που υποβλήθηκαν από το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αλέξανδρο το Μάιο του 1907 προς το Πατριαρχείο.²³⁰ Αυτές οι αναφορές υπογράφονταν από 526 Ελληνόβλαχους, οι οποίοι διατρέωναν τη βαθιά και ακλόνητη πίστη τους στον ελληνισμό και την Ορθοδοξία και αντιδρούσαν με όλη τη δύναμη της ψυχής τους για να μην *"αναγνωρισθώσι ρωμουνικαί κοινότητες"* και *"να μην επιτραπή τοις ρωμουνιζουσι η εν ταις εκκλησίαις και εν ταις σχολαίς χρήσις της ρωμουνικής γλώσσης"*.²³¹ Έτσι μ' αυτή την ακλόνητη και θαρραλέα στάση το φρόνημα των Ελληνόβλαχων έμενε διαρκώς προσκολλημένο στις πατροπαράδοτες εθνικές ρίζες του και καθημερινά οι λίγοι *"παρασπονδήσαντες"* επέστρεφαν στον κύριο κορμό του ελληνοβλαχισμού· γεγονός εξάλλου που παρουσιαζόταν *"ως ευχάριστο αποτέλεσμα"* από το ελληνικό προξενείο της Θεσσαλονίκης, στην υποβολή προς το Υπουργείο των Εξωτερικών (26 Μαρτίου 1907) των στατιστικών πινάκων, με τις θεαματικές μεταστροφές στον ελληνοβλαχισμό των ρουμανιζόντων

ανταρτικά σώματα του Μιχάλη και Νταρλαγιάννη, οι οποίοι συνέχιζαν να χρηματοδοτούνται από τη ρουμανική προπαγάνδα και μετά το κίνημα των Νεότουρκων και τη διάλυση των ελληνικών σωμάτων. Πάντως κατά το 1909 συνέχιζονταν οι μεταστροφές των ρουμανιζόντων στον ελληνοβλαχισμό και οι επικεφαλής των συγκρουομένων ομάδων στη Βέροια Τούσας και Αντωνιάδης μείωσαν τις αποστάσεις τους και χαμήλωσαν τους αντιμαχόμενους τόνους κι ακόμα ως κι αυτός ο ρουμανίζων Νταρλαγιάννης προχώρησε σε συμφιλιατικές ενέργειες.

230. *"Εκκλησιαστική Αλήθεια"*, 1907, σ. 330.

231. Σε μια αναφορά των Ελληνόβλαχων της Θεσσαλονίκης της 15ης Μαρτίου του 1907 διαβάζουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα της διαμαρτυρίας τους: *"Επισήμως διαμαρτυρόμεθα κατά της σκοπίμου παραμορφώσεως του εθνικού ημών χαρακτήρος και αποκηρύττομεν τους την παραμόρφωσιν ταύτην εισηγησάμενους, τους οπωσδήποτε εις αυτήν συντελούντας και τους αντικανονικώς και παράλογως εκ ξένων πολιτικών υπολογισμών αξιούντας υποβολιμαίας καινοτομίας εν τη λατρεία ημών και εν τη εκπαιδεύσει"* (*"Εκκλησιαστική Αλήθεια"*, 1907, σ. 330).

του σαντζακίου Θεσσαλονίκης και την αντίστοιχη μείωσή τους.²³²

Στα πλαίσια της παραπάνω μεταστροφής και της αντίστασης του βλαχόφωνου πληθυσμού επισημαίνουμε τη συμπεριφορά της ρουμανικής κυβέρνησης, η οποία μέσα στον πανικό της αποτυχημένης της πολιτικής λειτουργούσε κακόβουλα, σπασμωδικά και αλλοπρόσאלλα, αφού προσπαθούσε να παρουσιάξει, για πράγματα και καταστάσεις, τη δική της και μόνο άποψη και θέση, η οποία ήταν πέρα για πέρα αναληθής και χαλκευμένη. Έτσι, για παράδειγμα, έδινε πλαστά στοιχεία για τις προόδους της στη Μακεδονία, καταχωρούσε ανακριβείς ανακοινώσεις σε εφημερίδες και έντυπα και τροφοδοτούσε με ψευδή στοιχεία τα δημοσιογραφικά πρακτορεία της Ευρώπης. Και μάλιστα τόλμησε να αμφισβητήσει κι αυτές ακόμη τις "διαμαρτυρίες των Κουτσόβλαχων", τις οποίες κατά δεκάδες δημοσίευε η "Εκκλησιαστική Αλήθεια" και βρίσκονταν στα αρχεία διαφόρων μητροπόλεων της Μακεδονίας (στο Μοναστήρι, στα Γρεβενά,

---

232. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 26 Μαρτίου 1907, αρ. 95 εμπ. - Η γενική αποτυχία της ρουμανικής κίνησης "αποτυπώθηκε ανάγλυφα" και στη "Στατιστική ελληνοβλάχων, ρουμανιζόντων ελληνοβλάχων, των σχολών των τελευταίων τούτων, των διδασκάλων και των εν ταις σχολαίς ταύταις φοιτώντων μαθητών και μαθητριών" που δημοσιεύτηκε το 1906 στα "Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως" (Κωνσταντινούπολις 1906 - Θεσσαλονίκη 1993, επανατύπωση, σσ. μδ'-μθ'), όπου στους 181 ελληνοβλαχικούς οικισμούς και κοινότητες των 18 επαρχιών του ευρύτερου μακεδονικού και ηπειρωτικού χώρου (τα 181 τοπωνύμια και ο αριθμός των ελληνοβλαχικών οικογενειών και κατοικούσαν σ' αυτά αναφέρονται στο δεύτερο μέρος του πρώτου τμήματος του προηγούμενου κεφαλαίου) καταγράφονται συνολικά 24.400 ελληνοβλαχικές οικογένειες και μόνο 2.969 ρουμανίζουσες οικογένειες. Συγκεκριμένα μόνο σε 41 από τους 181 ελληνοβλαχικούς οικισμούς, κατά το 1906, εξακολούθουσαν να υπάρχουν πάνω από 10 ρουμανίζουσες οικογένειες: (σε παρένθεση οι ελληνοβλαχικές οικογένειες): Μοναστήριον 50 (2.057), Μεγάροβον 13 (441), Τύρναβον 10 (471), Νιζόπολις 21 (165), Περλεπές 24 (51), Κλεισούρα 15 (500), Νεβέσκα 40 (360), Χρούπιστα 70 (50), Κρούσσοβον 117 (1.057), Μηλόβιστα 42 (262), Άνω Μπέλιτσα 25 (183), Γομπέσιον 176 (148), Αχρίς 74 (47), Λούμπνιτσα 400 (30), Όσσανη 160 (14), Λεβάδεια 350 (180), Κούπα 75 (5), Περισλάβ 60 (0), Λούγουντζα 90 (0), Χούμα 90 (0), Σαμαρίνα 20 (500), Αβδέλλα 30 (300), Περιβόλιον 20 (150), Κρασιά 30 (200), Θεσσαλονίκη 19 (606), Αικατερίνη 10 (300), Άνω Πορρώια 60 (120), Άνω Δζουμαγιά 30 (40), Βέρροια 180 (320), Δόλιανη 100 (0), Σέλιον Μαρούσια 60 (270), Ξηρολείβαδον 170 (0), Βεράτιον 25 (300), Φιέριον 20 (150), Ελβασάνιον 33 (147), Νίτσα 32 (0), Σίπισκα 40 (0), Φούργκα 12 (650), Κορυτσά 30 (120), Μοσχόπολις 25 (150) και Πλίασα 28 (33). Σε άλλους 33 οικισμούς υπήρχαν ελάχιστοι ρουμανίζοντες (από μια έως εννέα οικογένειες), ενώ στους υπόλοιπους 107 οικισμούς δεν υπήρχε κανένας.

στη Βέροια, στη Θεσσαλονίκη και αλλού). Χάρη της Ιστορίας αναδημοσιεύουμε εδώ σχετικό τηλεγράφημα του παρισινού τηλεγραφικού πρακτορείου "L' Information" που έλαβε από τον ανταποκριτή του στην Κωνσταντινούπολη και αφορούσε συγκεκριμένες "διαψεύσεις" της ρουμανικής πρεσβείας: *"Η ρουμανική πρεσβεία διαψεύδει κατηγορηματικώς ότι κουτσοβλαχικά χωρία του καζά Κατερίνας του βιλαετίου Θεσσαλονίκης και του καζά Καστορίας του βιλαετίου Μοναστηρίου υπέβαλον εις το Οικουμενικόν Πατριαρχείον αναφοράς εκφραζούσας την αφοσίωσίν των προς τούτο και προς το ελληνικόν έθνος. Αι τοιαύται ανακοινώσεις, κατά την παρούσαν στιγμήν, εισίν εξόχως σκόπιμοι!"*²³³ Ακόμα, και για να περιοριστούμε μόνο στο παρακάτω δημοσίευμα της ρουμανικής εφημερίδας "Μακεδονική Ηχώ", η αλλοπρόσαλλη συμπεριφορά της ρουμανικής πολιτικής άγγιξε κι αυτά τα όρια του κωμικοτραγικού και του παράλογου, αφού *"εκ της λαφυραγωγήσεως των εν Ρουμανία εγκατεστημένων Ελλήνων"* σκόπευε να ευεργετήσει τους *"ταλαιπωρουμένους Ρωμούνους της Μακεδονίας"*! *"Συνεννοήσεις διεξάγονται μεταξύ του Προέδρου του Ρωμονομακεδονικού Συλλόγου γερουσιαστού Λεόντη και των υπουργών Λαχωβάρη και Δισέσκου, όπως δοθή, επί τη ευκαιρία των εορτών, εις τους ταλαιπωρουμένους Ρωμούνους της Μακεδονίας, μέρος του χρηματικού ποσού το οποίο η ρουμανική Κυβέρνησις εισέπραξε παρά των Ελλήνων, δια της αυξήσεως των δασμολογιών, κατά την διακοπήν των Ελληνορωμουνικών σχέσεων..."*²³⁴

Πάντως, ερμηνεύοντας την παραπάνω συμπεριφορά της ρουμανικής πολιτικής και προσπαθώντας να διεισδύσουμε στην ψυχολογία των αντιδράσεών της, θα πρέπει οι Ρουμάνοι ιθύνοντες της προπαγάνδας να θίχτηκαν περισσότερο, όχι από τις αθρόες και πηγαίες αντιδράσεις και διαμαρτυρίες των Κουτσοβλαχων που περιορίζονταν στα πλαίσια της οθωμανικής εποπτείας - που έτσι ή αλλιώς τις περίμεναν - αλλά, κυρίως, από τη δημοσιοποίησή τους στον ευρωπαϊκό χώρο. Η συγκεκριμένη λοιπόν διαμαρτυρία των Ελληνόβλαχων του Μοναστηρίου, που υπογραφόταν από 2.602 οικογενειάρχες

233. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 209, όπου και η παραπομπή του πρακτορείου "L' Information" στα φύλλα 11 και 12 της 17ης και 24ης Μαρτίου του 1907 με τις δημοσιεύσεις των σχετικών κουτσοβλαχικών αναφορών-διαμαρτυριών.

234. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 54-55.

της πόλης, και επιδιόταν σε όλους τους Προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων του Μοναστηρίου κατά το 1907²³⁵ και η αντίστοιχη αναφορά τους προς την ιταλική εφημερίδα "Corriere d' Italia" ("Ιταλικός Ταχυδρόμος"),²³⁶ φαίνεται να εξόργισε τους Ρουμάνους προπαγανδιστές, αφού τους εξέθεσε στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και αποκάλυψε την οργανωμένη σύμπραξή τους, τόσο με την τουρκική ανοχή και υποβοήθηση, όσο και με τη βουλγαρική συνοδοιπορία και συνεργασία.

Κι αυτή η οργή τους γινόταν ακόμα πιο μεγάλη, όταν οι Ελληνοβόλαχοι του Μοναστηρίου διασάλπιζαν με τις παραπάνω αναφορές τους: "Δεν είμεθα Ρουμάνοι, το διακηρύττομεν όλοι μια φωνή, ούτε θα γείνωμεν ποτέ τοιούτοι και εάν ακόμη εκατονταπλασιάσωσιν οι Ρουμάνοι τας προς τούτο αφειδείς πιστώσεις του προϋπολογισμού των. Μόνον βαθείαν περιφρόνησιν αισθανόμεθα προς αυτούς δια την προπέτειαν μεθ' ης φιλοδοξούσι να γείνωσι προστάται μας".²³⁷ Κι ακόμα, όταν η "Corriere d' Italia" δημοσίευσε μαζί με την παραπάνω αναφορά και τη ρηξικέλευθη μελέτη του καθηγητή Giuseppe Tomasetti, σχετικά με την πολιτική της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας - η οποία αποτελούσε τον κόλαφο και τον καταπέλτη της ρουμανικής αλλά και της βουλγαρικής πολιτικής - που, μεταξύ των άλλων, συμπερασματικά τόνιζε: "Ως εξάγεται, οι Βούλγαροι εν Μακεδονία και εν Ρωμυλία και οι Ρωμούνοι εν τη αυτή Μακεδονία και εν Ηπείρω (οι τελευταίοι δ' ούτοι δια προπαγάνδας ης έναρξιν εγένετο παρ' Έλληνας αρνησιπάτριδος, του Μαργαρίτου) πειρώνται να υπεκκαύσωσι το κατά του ελληνικού στοιχείου μίσος και να ελκύσωσι τους Κουτσοβλάχους, Έλληνας όντας εκ λόγων πεποιθήσεως και συμφερόντων. Βούλγαροι και Ρουμούνοι επιδιώκουσιν ιδιοτελείς σκοπούς: αλλ' αν μεταξύ των τελευταίων εύρηνται άνδρες ανεπτυγμένοι και αμερόληπτοι, οφείλουσι να αναγνωρίσωσιν ότι ούτε η Ρωμαϊκή ιστορία, ούτε η της χερσονήσου του Αίμου, επιτρέπουσι την δικαιολόγησιν τοιαύτης τερατωδίας".²³⁸

235. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 365-366.

236. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 160-161.

237. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 366.

238. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 161.

7. Στη Βορειοδυτική Μακεδονία η εγκληματική σύμπραξη των ρουμανιζόντων με τους Βουλγάρους και η συμπαράσταση που τους πρόσφεραν οι Νεότουρκοι, καθώς επίσης και η υπόθαλψη του Νεοτουρκικού κομιτάτου στη διαπάλη μεταξύ των Ελλήνων (ελληνόφωνων και βλαχόφωνων) και των ρουμανιζόντων,²³⁹ δημιούργησαν, από το 1908 και στα αμέσως επόμενα χρόνια, μια άκρως τεταμένη και επικίνδυνη κατάσταση σε βάρος του ελληνισμού. Το μέγιστο μέρος αυτού του οδυνηρού αναβρασμού το σήκωσαν στους ώμους τους για άλλη μια φορά, και πάλι, οι Ελληνόβλαχοι. Στα τέλη Μαρτίου του 1909 τα ενωμένα ρουμανίζοντα και βουλγαρικά σώματα σκότωσαν στο Κρούσοβο το δραστήριο Ελληνόβλαχο πατριώτη Στέργιο Παρίση και λίγο αργότερα (στις αρχές Ιουνίου) δολοφόνησαν και τον Αναστάσιο Ναλμπάντη,²⁴⁰ ενώ σύγχρονα επιδόθηκαν σε ένα ανελέητο κυνηγητό στο βλαχόφωνο στοιχείο της Βόρειας Μακεδονίας, που αυτόματα εξελίχτηκε σε σκληρή δίωξη εναντίον όλου του ελληνικού πληθυσμού της περιοχής.²⁴¹ Μέσα σ' αυτή τη γενική αναστάτωση υπόφεραν ιδιαίτερα και οι βλαχόφωνοι κάτοικοι του Μοναστηρίου, της Κλεισούρας και της Φλώρινας, όπου δραστηριοποιήθηκαν εντονότερα οι ρουμανίζοντες και κατατρομοκρατούσαν τον πληθυσμό, ξεσπώντας με συλλήψεις,²⁴² με φυλακίσεις,²⁴³ ακόμα και με δολοφονίες.²⁴⁴ Και βέβαια στο αποκορύφωμα των βιαιοτήτων εντάσσεται και η δολοφονία του μητροπολίτη Γρεβενών Αιμιλιανού Λαζαρίδη, την 1η Οκτωβρίου του 1911, από τις τουρκικές ληστρικές συμμορίες, το Νεοτουρκικό κομιτάτο και τους ρουμανίζοντες.

Στο Μοναστήρι ακόμα, οι ρουμανίζοντες με τη συνεργασία των Νεότουρκων προσπάθησαν να περιορίσουν τις δραστηριότητες και

---

239. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Ιστορία των κρατών της χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, Αθήναι 1954, σσ. 181-191.

240. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 311.

241. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Ιουνίου 1909, αρ. 501.

242. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, τηλεγράφημα Δημαρά από 18 Μαΐου 1909.

243. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ, *Όσα έγγραφα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984 (ΕΜΣ), σσ. 226-227.

244. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 16 Σεπτεμβρίου 1909, αρ. 781.

την επιρροή που ασκούσαν στην πόλη οι Ελληνόβλαχοι. Για το σκοπό αυτό το Νεοτουρκικό κομιτάτο του Μοναστηρίου μείωσε από τρεις σε δυο τους Έλληνες αντιπροσώπους στο τοπικό διοικητικό συμβούλιο, ενώ το Φεβρουάριο του 1909 την κενή ελληνική θέση την παραχώρησε στο ρουμανίζοντα φαρμακοποιό Σκορδάνο.²⁴⁵ Άμεσα όμως αντέδρασαν ο μητροπολίτης Πελαγονίας και ο Ελληνόβλαχος Νικαρούσης, μέλος του συμβουλίου, και αρνήθηκαν να συμμετέχουν στις εργασίες του συμβουλίου. Οι αντιδράσεις και οι πιέσεις συνεχίστηκαν και στις αρχές Μαρτίου ο μητροπολίτης έκανε διάβημα στο βαλή, με το οποίο τόνιζε την ακμαία παρουσία των 15.000 Ελληνόβλαχων του Μοναστηρίου, σε σχέση με την ισχνή ρουμανίζουσα ομάδα των 100 περίπου οικογενειών. Οι διαμαρτυρίες του μητροπολίτη μπόρεσαν τελικά να πείσουν το βαλή, ο οποίος εκμεταλλευόμενος την απουσία του ρουμανίζοντα Σκορδάνου στο Βουκουρέστι τον αντικατέστησε με τον Ελληνόβλαχο πατριώτη Σόντη.²⁴⁶

Στα πλαίσια επίσης της ρουμανο-νεοτουρκικής συνεργασίας το καλοκαίρι του 1912, αλβανικό σώμα με την ηγεσία του Ρουστέμ μπέη περιφερόταν στα βλαχόφωνα χωριά Αρμάτοβο, Βράζα, Πάδες και Παλαιοσέλι, στη γεωγραφική περιοχή της Κόνιτσας και προσπαθούσε να παρασύρει τους Ελληνόβλαχους για να συνεργαστούν με τους Αλβανούς. Στα Ιωάννινα η αλβανορουμανική συνεργασία προχώρησε με την επικοινωνία των ρουμανικών και των αλβανικών σχολείων πάνω στα εκπαιδευτικά τους προγράμματα και συζητιόταν και η σκέψη να διδάσκεται στα ρουμανικά σχολεία και η αλβανική γλώσσα. Ακόμα το 1912, στις βουλευτικές εκλογές που έγιναν στο σαντζάκι του Αργυροκάστρου, οι ρουμανίζοντες υποστήριξαν τους Αλβανούς υποψηφίους. Και βέβαια πίσω από όλη αυτή τη συνεργατικότητα κρυβόταν το ρουμανικό, αλλά και το αυστριακό προξενείο των Ιωαννίνων που υποβοηθούσαν ένθερμα την όλη κατάσταση.

Όμως, παρόλη την αρνητικότητα των Τούρκων, η ελληνικότητα των βλαχόφωνων πληθυσμών του βαλκανικού χώρου υποστηρίχτηκε σε πολιτικό επίπεδο και συζητήθηκε στην ευρωπαϊκή διπλωματία, όταν τον Ιανουάριο του 1909 για πρώτη φορά τέθηκε στην οθωμα-

245. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΛΑΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 274.

246. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 10 Μαρτίου 1909, αρ. 228.

νική Βουλή²⁴⁷ το μακεδονικό ζήτημα. Στη συζήτηση εκείνη ο Ελληνόβλαχος βουλευτής Γεώργιος Μπούσιος δήλωσε ένθερμα ότι οι Έλληνες βουλευτές θα υπηρετούσαν τα ελληνικά συμφέροντα, ενώ ο Ελληνόβλαχος επίσης βουλευτής Τρ. Νάλης καυτηρίασε με αυστηρή γλώσσα τις βουλγαρικές βιαιότητες που διαδραματίζονταν εναντίον του ελληνισμού του μακεδονικού χώρου. Λίγες μέρες αργότερα συζητήθηκαν τα θέματα γύρω από τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Ελληνόβλαχοι, ενώ με ιδιαίτερη έμφαση έγινε αναφορά στην εθνική τους συνείδηση. Έλαβε το λόγο και πάλι ο Ελληνόβλαχος βουλευτής Γεώργιος Μπούσιος, ο οποίος τόνισε το υψηλό φρόνημα και τη γνήσια ελληνική συνείδηση των βλαχόφωνων πληθυσμών, χαρακτηρίζοντάς τους με έμφαση γνήσιους Έλληνες, αποκλείοντας μόνο ελάχιστους ρουμανίζοντες που δελεάστηκαν από τη ρουμανική προπαγάνδα.²⁴⁸

Αποτελεί αδιαμφισβήτητη ιστορική αλήθεια ότι οι Ελληνόβλαχοι καταδιώχθηκαν με θανάσιμο μίσος από τη ρουμανική πολιτική, τους ρουμανίζοντες και τους Νεότουρκους, αφού στις ενέργειες και στις δραστηριότητές τους συναντούσαν το ακλόνητο εθνικό φρόνημα και την ακραιφνή ελληνική συνείδηση των βλαχόφωνων πληθυσμών· στοιχεία που αφοπλίζουν τους προπαγανδιστές, οι οποίοι στόχευαν στην αλλοίωση της εθνικής συνείδησης των Ελληνόβλαχων, με απώτερο σκοπό τη διάλυση της συνοχής του ελληνισμού. Αυτό το μίσος συνενώθηκε πανηγυρικά στις δεύτερες εκλογές των Νεότουρκων την Άνοιξη του 1912. Κοινός στόχος λοιπόν των ρουμανιζόντων και των Νεότουρκων ήταν η προσπάθειά τους για να περιορίσουν τους Έλληνες (τους βλαχόφωνους, αλλά και τους ελληνόφωνους) στο να συμμετάσχουν στις εκλογές και να εμφανίσουν μειωμένη την πληθυσμιακή τους δύναμη στον εθνολογικό χάρτη της Μακεδονίας. Και

---

247. Η οθωμανική Βουλή εγκαινιάστηκε στις 4 Δεκεμβρίου του 1908 και αριθμούσε 288 έδρες που κατανέμονταν σε 146 Τούρκους, 60 Άραβες, 27 Αλβανούς, 26 Έλληνες, 14 Αρμένιους, 10 Σλάβους και 4 Εβραίους. Ανάμεσα στις 26 ελληνικές έδρες της πρώτης περιόδου 1908-1912 (ΑΛΕΞΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, *Οι Έλληνες στην υπηρεσία της οθωμανικής αυτοκρατορίας 1850-1922*, στο *Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας* 23 (1980), σ. 391, υποσ. 86) συγκαταλέγονταν και πέντε Ελληνόβλαχοι: Ι. Μαμόπουλος (Αργυροκάστρο), Γεώργιος Μπούσιος (Σέρβια), Χαρ. Βαμβακάς (Μακεδονία), Κωνστ. Σούρλας (Ιωάννινα) και Τρ. Νάλης (Μοναστήρι).

248. Εφημερίδα *"Αλήθεια"*, 1909, Τρίτη 20 Ιανουαρίου - αρ. (883) 169, Παρασκευή 23 Ιανουαρίου - αρ. (886) 170, Κυριακή 21 Μαΐου - αρ. (989) 273.

βέβαια στη γενικότερη προσπάθεια της τουρκικής ηγεσίας για τον περιορισμό της ελληνικής παρουσίας, οι ρουμανίζοντες πρόταξαν το δικό τους στόχο και πρόθετο, με τον οποίο οραματίζονταν - όπως πάντα - την ελληνοβλαχική καθυπόταξη. Ενώθηκαν λοιπόν με τα τουρκικά αποσπάσματα - και μάλιστα κακοποιά στοιχεία που αμνηστεύτηκαν για τα εγκλήματά τους - και τρομοκρατούσαν τα βλαχόφωνα και τα ελληνόφωνα χωριά για να συμμορφώνονται με τις διαταγές τους, σχετικά με τις επερχόμενες εκλογές.²⁴⁹

Οι ρουμανίζοντες εξάλλου με την παρέμβασή τους στους εκπροσώπους του Νεοτουρκικού Κομιτάτου "*Ενωση και Πρόοδος*" αφαιρούσαν από τους εκλογικούς καταλόγους όλα τα ονόματα των βλαχόφωνων του καζά Γρεβενών με την πρόφαση ότι αυτοί το χειμώνα κατοικούσαν στην περιφέρεια της Ελασσόνας, αλλά και εκεί δεν μπορούσαν να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα, αφού ήταν γραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους των Γρεβενών.²⁵⁰ Η αλλοίωση όμως της δύναμης των Ελλήνων δεν περιοριζόταν σε συγκεκριμένες μόνο περιπτώσεις που αφορούσαν τους Ελληνοβλάχους, αλλά και στο γενικό κλίμα της εκλογικής νοθείας, αφού τα διορισμένα μέλη των εκλογικών και εφορευτικών επιτροπών στο σύνολό τους αποτελούνταν από τους οπαδούς του Κομιτάτου "*Ενωση και Πρόοδος*". Αυτά προέβαιναν σε σωρεία καταχρήσεων και εκλογικών παραβλέψεων και υπερβάσεων και ψήφιζαν σε πολλά εκλογικά τμήματα, παραποιώντας μ' αυτόν τον τρόπο τον εκλογικό χάρτη κυρίως των συμπαγών χριστιανικών περιφερειών. Για να καταδειχτούν τα αποτελέσματα όλων των παραπάνω ενεργειών δεν έχουμε

---

249. Για τη γεωγραφική περιφέρεια της Ελασσόνας γράφει χαρακτηριστικά ο Νικόλαος Βλάχος: "*Δεν υπήρχαν βουλευτικά εκλογαί, αλλά χλευασμός του συντάγματος και του στοιχειωδέστερου ανθρωπισμού. Δραπέται των φυλακών και γνωστοί κακοποιοί, συμμορίες ρουμανιζόντων Κοντούβλαχων συνοδευόμενοι υπό αποσπασμάτων του στρατού και της χωροφυλακής, αξιωματικοί του στρατού της παραμεθορίου γραμμής, επιστάται ιδιοκτήτων τουρκικών χωριών περιερχόμενοι τα χωριά παρενέβαινον ασυστόλως και ηπείλουν πάντα μη αποδεχόμενον ή μη συμμορφούμενον προς τας διαταγάς των, οι δε τολμώντες να διαμαρτυρηθούν εχαρακτηρίζοντο δια συντασσομένου πρακτικού ως παρακωλύοντες την ομαλήν διεξαγωγήν των εκλογών, ίνα κατόπιν παραπεμφθούν εις δίκην*" (ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Ιστορία των κρατών της χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, Αθήναι 1954, σσ. 146-148, πρβλ. και στον ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 399-400).

250. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 399.

παρά να δούμε τα σκανδαλώδη εκλογικά αποτελέσματα. Έτσι, για παράδειγμα, στο σαντζάκι Μοναστηρίου ενώ οι 40.523 Έλληνες - από τους οποίους βέβαια οι περισσότεροι ήταν βλαχόφωνοι - ανάδειξαν 16 υποψηφίους, οι 55.741 Τούρκοι ανάδειξαν 81 υποψηφίους! κι ακόμα οι 2.026 ρουμανίζοντες ανάδειξαν έναν, οι 84.555 Βούλγαροι 61!, οι 6.442 Σέρβοι 14 και οι 3.290 Εβραίοι τρεις υποψηφίους.²⁵¹ Η άκαρπη όμως ιδεολογική πίεση που ασκούσαν οι ρουμανίζοντες πάνω στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό, παρά τη μακροχρόνια και πολυδάπανη πορεία της, δημιούργησε οργανωτικά προβλήματα, τα οποία οδήγησαν σε συγχύσεις και συγκρούσεις ρόλων, επιρροών και ηγεσιών ανάμεσα στους επίσημους διπλωματικούς εκπροσώπους της ρουμανικής κυβέρνησης και τους εκπροσώπους των ρουμανικών σχολείων. Αυτές οι διενέξεις οδηγούσαν συχνά στην αντικατάσταση προσώπων κατά την άσκηση της ρουμανικής πολιτικής, αλλά και σε ιδεολογικούς αναπροσανατολισμούς, αφού κοινή ήταν η διαπίστωση ότι παρά τα παρουσιαζόμενα κατά καιρούς θετικά αποτελέσματα της ρουμανικής προπαγάνδας, ο κύριος στόχος της δεν πετυχαινόταν, τη στιγμή που το φρόνημα και η συνείδηση των συμπαγών βλαχόφωνων πληθυσμών παρέμεναν πεισματικά προσκολλημένα στον ελληνισμό.

Οι παραπάνω αντιπαραθέσεις φάνηκαν ολοκάθαρα στη συνέλευση του Ιουλίου του 1910 στο Μοναστήρι, όπου συγκεντρώθηκαν 47 εκπρόσωποι των ρουμανίζουσών βλαχόφωνων κοινοτήτων της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Κατά τη διάρκεια αυτής της συνέλευσης εκφράστηκαν ποικίλες τάσεις και απόψεις, οι οποίες αλληλοαναιρούνταν και επαναπροσδιόριζαν τη φιλοσοφία της ρουμανικής πολιτικής κάτω από την πίεση της ανυποχώρητης και αδιαπέραστης ελληνικότητας των βλαχόφωνων πληθυσμών. Όπως ήταν όμως επόμενο η συνέλευση και πάλι επέμενε στην εκκλησιαστική και εκπαιδευτική αυτοδιοίκηση των ρουμανιζόντων και το αίτημα αυτό το διαβίβασε στο Πατριαρχείο, ζητώντας τη χρήση της ρουμανικής γλώσσας στα σχολεία και τις εκκλησίες, το διορισμό Ρουμάνων δασκάλων και τη χειροτονία ρουμανιζόντων ιερέων.²⁵² Αυτονόητο είναι ότι το ελληνοβλαχικό στοιχείο αντέδρασε και πάλι άμεσα και

251. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *έ.α.*, σσ. 149-151, πρβλ. και στου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 400.

252. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *έ.α.*, σ. 184.

δυναμικά και επιβεβαίωσε για άλλη μια φορά την αδιαπραγμάτευτη ελληνική του συνείδηση.

Στα χρόνια εκείνα επήλθε και η έντονη μεταστροφή της αυστριακής πολιτικής, αφού οι Αυστριακοί πρόξενοι αναγνώριζαν την ελληνικότητα των βλαχόφωνων πληθυσμών,²⁵³ το γενικό όμως κλίμα εξακολουθούσε και πάλι να παραμένει βαρύ από τη συνεχή και πείσμονα ρουμανική πολιτική που επιδίωκε να αναγνωριστεί από το Πατριαρχείο ρουμανική μειονότητα στο μακεδονικό χώρο. Στα πλαίσια λοιπόν αυτής της αδιάλειπτης προπαγανδιστικής κίνησης, στα τέλη Δεκεμβρίου του 1912, ο εκπρόσωπος της ρουμανικής κυβέρνησης Ιωαννέσκου επισκέφτηκε τον Έλληνα πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο. Στη συνάντηση εκείνη του επισήμανε με έμφαση ότι οι ρουμανίζοντες που θα περιλαμβάνονταν στο ελληνικό κράτος, ύστερα από τα νέα δεδομένα που προήλθαν από τον πρώτο βαλκανικό πόλεμο, θα έπρεπε να διδάσκονται τη γλώσσα τους σε δικά τους σχολεία και διαπίστωνε πως οι σχέσεις των δυο χωρών δεν έπρεπε πλέον να διχάζονται από το μακροχρόνιο και επιζήμιο κουτσοβλαχικό ζήτημα. Ο Βενιζέλος επιφυλάχτηκε να απαντήσει, έδωσε όμως τη διαβεβαίωση να ασχοληθεί με τις παραπάνω απόψεις - θέσεις της ρουμανικής κυβέρνησης.²⁵⁴

Στο μεταξύ όμως η ελληνική διπλωματία βρισκόταν σε πλήρη ενεργοποίηση, προσπαθώντας να εκμεταλλευτεί με τον ευνοϊκότερο δυνατό τρόπο τις φιλίες και τις συμμαχίες της στο βαλκανικό χώρο για να μπορέσει να ενσωματώσει στο ελληνικό κράτος τα αλύτρωτα ακόμα ελληνικά εδάφη. Στην προσπάθεια λοιπόν αυτή και κατά τη διάρκεια της κοινής βαλκανικής πάλης, εμφανίστηκε η αντίθεση της Ελλάδας και της Σερβίας προς τη Βουλγαρία: αυτή όμως είχε την υποστήριξη της Αυστροουγγαρίας, γεγονός που δυσκόλευε επικίνδυνα τους ελληνικούς χειρισμούς. Σύγχρονα όμως η Ρουμανία ασκούσε αξιόλογη διεθνή επιρροή, την οποία έπρεπε οπωσδήποτε η ελληνική πλευρά να την αξιοποιήσει για τη διευθέτηση των νέων συνοριακών γραμμών της Βαλκανικής. Από την άλλη μεριά η Ρουμανία ήδη είχε εκφράσει το Δεκέμβριο του 1912 την αντίθεσή της ως προς την παραχώρηση της Ηπείρου στην Ελλάδα, γεγονός που

253. F.R.BRIDGE, *Austro-Hungarian Documents relating to the Macedonian Struggle 1896-1912*, Thessaloniki 1976, σσ. 411, 415-417.

254. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Βουκουρεστίου*, 13 Δεκεμβρίου 1912, αρ. 1099.

πίεξε ασφυκτικά την ελληνική διπλωματία και δεν της άφηνε άλλα περιθώρια ελιγμών.

Έτσι λοιπόν, προκειμένου ο Βενιζέλος να εξασφαλίσει τη συμμεχία της Ρουμανίας για τα ελληνικά συμφέροντα που επρόκειτο να τεθούν στις αναμενόμενες διαπραγματεύσεις του Βουκουρεστίου, δέχτηκε αρχικά να επιτραπεί η χρήση της ρουμανικής γλώσσας στα σχολεία και τις εκκλησίες των ρουμανιζόντων της Μακεδονίας, απόφαση την οποία γνωστοποίησε στη ρουμανική κυβέρνηση τη 15η Μαΐου του 1913 ο πρεσβευτής της Ελλάδας στο Βουκουρέστι,²⁵⁵ ενώ αργότερα, με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου 1913) συζητήθηκε και επίσημα το θέμα. Κατά τις συζητήσεις εκείνες η ελληνική και η ρουμανική πλευρά αναγνώρισαν αμοιβαία την προνομιακή μεταχείριση των ρουμανιζόντων στην Ελλάδα και ο Βενιζέλος τους παραχώρησε αυτονομία στα σχολεία και στις εκκλησίες τους, ενώ δέχτηκε και τη σύσταση ρουμανικής επισκοπής. Μάλιστα αυτή η "λύση" του κουτσοβλαχικού ζητήματος επικυρώθηκε και με την ανταλλαγή δυο συντόμων επιστολών που υπογράφηκαν την ίδια μέρα (28 Ιουλίου 1913) από τους πρωθυπουργούς της Ελλάδας και της Ρουμανίας Ελευθέριο Βενιζέλο και Τάκε Μαγιορέσκο.²⁵⁶

Με τις παραπάνω ενέργειες μπορεί βέβαια ο Βενιζέλος να πέτυχε τη συμπαράσταση της ρουμανικής κυβέρνησης και να εξασφάλισε τη δικαίωση των επιδιωκόμενων σκοπών της ελληνικής διπλωματίας, αφού με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου η επιφάνεια του ελληνικού κράτους από τα 63.211 τετραγωνικά χιλιόμετρα έφτα-

---

255. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση-ΦΙΛΟΣ) σ. 65.

256. Και στις δυο επιστολές διατυπωνόταν το παρακάτω ταυτόσημο κείμενο, το οποίο ο μεν Μαγιορέσκο το διαβίβαζε στο Βενιζέλο με την παράκληση να "επιβεβαιωθεί", ο δε Βενιζέλος το επέστρεφε "επιβεβαιωμένο": "Η Ελλάς συγκατατίθεται να παράσχη αυτονομίαν εις τας των Κουτσοβλάχων σχολάς και εκκλησίας τας ευρισκομένας εν ταις μελλούσαις ελληνικαίς κτήσεσι και να επιτρέψη την σύστασιν επισκοπής δια τους Κουτσοβλάχους τούτους, της ρουμανικής κυβέρνησεως δυνάμενης να επιχορηγή υπό τη επίβλεψιν της ελληνικής κυβέρνησεως τα ειρημένα ενεστώτα ή μέλλοντα θρησκευτικά και εκπαιδευτικά καθιδρύματα" (Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (έκδοση Ελευθερουδάκη), βιβλίο 17ο, σ. 153, πρβλ. και ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *έ.α.*, σ. 66 και ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών - Β'. Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσόβλαχων επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966 (ΕΜΣ), σ. 79).

σε στα 120.308 και οι Έλληνες πλήθυναν σε 4.718.221 κατοίκους από τους 2.631.952 κατοίκους της προ της συνθήκης εποχής,²⁵⁷ αλλά "εξασφάλισε" και τις επικρίσεις εναντίον του με την "αναγνώριση της ρουμανικής εκπαιδευτικής και θρησκευτικής μειονότητας στην Ελλάδα". Κατηγορήθηκε έτσι ότι προχώρησε στην "έγγραφη παράδοση στη Ρουμανία των βλαχόφωνων Ελλήνων, των οποίων την ελληνικότητα αγνοούσαν τόσο ο Βενιζέλος όσο και οι συνεργάτες του, με δυσμενείς επιπτώσεις και στο Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα",²⁵⁸ ότι "πέραν της Μεγάλης Εκκλησίας αγνοήθηκαν προπάντων οι ανεντιμότητα προδοθέντες Βλάχοι, οι οποίοι διέθεταν μοναδικούς εθνικούς τίτλους"²⁵⁹ και ότι με την αναγνώριση της ρουμανικής "μειονότητας" συντελέστηκε "μια καθαρά μείωσις του γοήτρου της Ελλάδος δια της επιβραβεύσεως του έργου μιας ανεντίμου και αισχράς προπαγανδιστικής οργανώσεως, η οποία άλλωστε είχε εξαρθρωθεί δια των πολυετών αδυσωπήτων αγώνων των Ελληνοβλάχων και ήτο ετοιμοθάνατος".²⁶⁰

Πάντως ο Βενιζέλος - το ηθικό, το πατριωτικό και το πολιτικό ανάστημα του οποίου κανένας δεν αμφισβητεί ούτε παραβλέπει τα πηγαία και γνήσια ενδιαφέροντά του για τη Μεγάλη Ελλάδα και για τα γενικότερα συμφέροντα του τόπου - στην κρίσιμη πολιτική και διπλωματική συγκυρία του "βαλκανικού 1913" δεν ήταν δυνατόν παρά να σταθμίσει τις διαβαλκανικές συμμαχίες και επιρροές (που είδαμε παραπάνω), τα συμφέροντα των Ελλήνων που ζούσαν στη Ρουμανία και την προστασία των περιουσιών τους και να αναλάβει τεράστιες ευθύνες στη χάραξη πολιτικών γραμμών με καίρια και ζωτική σημασία για την τύχη του ελληνισμού. Έτσι ο Έλληνας πρωθυπουργός αν και "ουδεμίαν είχεν εξουσίαν του λύσαι τοιούτον ζήτημα", βρέθηκε "προ απροόπτου" και αναγκάστηκε, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Καρολίδης "να δώση εις την Ρουμανίαν την ευθυνήν ταύτην νίκην, βασιζομένην επί αορίστων και εφημέρων προνομίων, όπως επιτύχη, ει δυνατόν, περισσοτέρας ωφελείας εκ της

257. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 398.

258. RENÉ PUAUX, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα, χ.χ., σ. 216.

259. RENÉ PUAUX, *έ.α.*, σ. 218.

260. ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών - Β'*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 78.

συνθήκης του Βουκουρεστίου".²⁶¹

Παρόλα αυτά όμως - και πέρα από το ότι η παραχώρηση του Βενιζέλου για άλλους "αντικειμενικώς κρινομένη παρουσιάζετο ως ανάγκη από σκοπιμότητα"²⁶² και για άλλους θεωρήθηκε ότι αποτέλεσε μια λαθεμένη διπλωματική ενέργεια "απότοκος της αδιαφορίας, άγνοιας, ανοργανωσιάς και ανευθυνότητας",²⁶³ - πράγματι δόθηκε στη Ρουμανία "ευθυνή νίκη", κατά την έκφραση του Καρολίδη, αφού σε τίποτε δεν ωφελήθηκε η ρουμανική προπαγάνδα και οι ρουμανίζοντες πλέον δεν μπορούσαν να βλάψουν τους Ελληνόβλαχους που ενσωματώθηκαν στο νέο ελληνικό κράτος. Έτσι οι ρουμανίζοντες και η προπαγάνδα τους απομονώθηκαν από το βλαχόφωνο στοιχείο και οδηγήθηκαν σε μαρασμό και αποτυχία, γεγονός που το διαβεβαίωσαν και οι ίδιοι οι Ρουμάνοι με τη χαρακτηριστική ομολογία του I. Coteanu, καθηγητή του Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου, ο οποίος 46 χρόνια αργότερα - και αφού είχε λήξει στα 1944 όλη η περιπέτεια της ρουμανικής κίνησης, αλλά και της αντίστοιχης ιταλικής που στο μεταξύ ξεπήδησε στα 1941 με τον Αλκιβιάδη Διαμάντη²⁶⁴ - στα 1959, διακήρυξε ότι οι Ελληνόβλαχοι ποτέ δεν

261. Κ.ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (συμπλήρωμα Καρολίδου)*, βιβλίο 6ο, σσ. 153-154 και σημ. 153, όπου διαβάζουμε ακόμα: "Το Κουτσοβλαχικό ζήτημα, το οποίον επί ήμισυ αιώνα απησχόλησε την όλην Εκκλησίαν και προκάλεσεν συνόδους και όρους συνόδων, ελύετο δι' ανταλλαγής επιστολών μεταξύ δύο πρωθυπουργών χωρίς να υπάρξη προς τούτο και άδεια εκκλησιαστική, ουδέ γνώσις της Μεγάλης Εκκλησίας. Ούτω ελύθη οριστικώς το από μακρού χρόνου οχληρόν κουτσοβλαχικόν εκκλησιαστικόν ζήτημα, όλως τεχνητώς δημιουργηθέν και τσαύτας προκαλέσαν εκατέρωθεν (μεταξύ Ελλάδος και Ρουμανίας) προστριβές".

262. ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών - Β'*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 78.

263. RENÉ PUAUX, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος*, χ.χ., σ. 219.

264. Για τον Αλκιβιάδη Διαμάντη και τον προπαγανδισμό της ιταλικής κίνησης, καθώς επίσης και για τη ρουμανική προπαγάνδα - σε ανεξάρτητη πορεία και σε συνεργασία με την ιταλική - μέχρι τη συνολική και οριστική λήξη του κουτσοβλαχικού ζητήματος βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΛ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση-ΦΙΛΟΣ). Ακόμα για την νεότερη εκμετάλλευση του Κουτσοβλαχικού ζητήματος (μετά το 1944) με την κατά καιρούς, και μέχρι σήμερα, αναθέρμανση του ρουμανικού προπαγανδισμού βλ. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσοβλαχοί. Οι βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993 (έκδοση "Αφών Κυριακίδη"), σσ. 443-450, ΑΧΙΛΛΕΩΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, *Θρακολογία και ζήτημα καταγωγής των Βλάχων-Αρωμούνων*, Τρίκαλα 1985 (ανάτυπο από τα "Τρικάλινα", τ. 5ος - 1985) και στον ίδιο, *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήναι 1993 (ΦΣΠ), όπου

είχαν συνειδητοποιήσει πως ανήκαν στο ρουμανικό λαό.²⁶⁵

και αναδημοσιεύεται η παραπάνω "Θρακολογία" του (σσ. 152-182), πρβλ. επίσης και ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, έ.α., σσ. 223-238 - στα "Επιλεγόμενα" του ΑΧΙΛΛΕΩΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ.

265. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τ. ιδ', σ. 425 (άρθρο του ΑΧΙΛΛΕΩΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ).

III. Η εκκλησιαστική αυτοτέλεια ως ιδεολογικός μοχλός διείσδυσης της ρουμανικής προπαγάνδας στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό

1. Από τη δεκαετία 1880-1890 και μετά η ρουμανική κίνηση επαναπροσδιόρισε την τακτική για τη διείσδυσή της ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο του βαλκανικού χώρου, αφού τα άφθονα οικονομικά μέσα του Μακεδονορουμανικού Συλλόγου του Βουκουρεστίου, που κάλυπταν την εκπαιδευτική της πολιτική, δεν έφερναν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Μιλούσε λοιπόν για το "*εθνικό κίνημα των Βλάχων*" και ζητούσε ανεξαρτησία και αυτοδιοίκηση. Αυτή η τακτική της γεννήθηκε από αντιπερισπασμό προς τη βουλγαρική κίνηση, η οποία - εκμεταλλευόμενη τη γενικότερη αναταραχή στο βαλκανικό χώρο - επέτυχε από την Πύλη εκκλησιαστική αυτονομία. Έτσι οι ρουμανίζοντες θα επιχειρούσαν να αποσπάσουν για τη δήθεν "*εθνότητα*" των Βλάχων το δικαίωμα, όπως οι εξαρχικοί,²⁶⁶ να ιδρύσουν ανεξάρτητη εκκλησία, να χρησιμοποιούν τη ρουμανική γλώσσα στις εκκλησιαστικές λειτουργίες και να διορίσουν Ρουμάνο επίσκοπό· με άμεσο σκοπό να χρησιμοποιήσουν τον ευαίσθητο χώρο του θρησκευτικού συναισθήματος ως ιδεολογικό μοχλό και να διεισδύσουν στο θρησκευτικό φρόνημα των Ελληνόβλαχων, αλλοιώνοντας την εθνική και πατριωτική τους συνείδηση.

Εξάλλου τον παραπάνω επαναπροσδιορισμό της ρουμανικής πολιτικής τον υπέθαλπε η Δυτική Ευρώπη με τη δράση του καθολι-

---

266. Σχετικά με την εμφάνιση της βουλγαρικής κίνησης στη Μακεδονία και την ίδρυση της Εξαρχίας βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 175-214, ενώ για τον αγώνα των Ελλήνων απέναντι στη βουλγαρική, αλλά και την ουνιτική και προτεσταντική, κίνηση βλ. του ίδιου, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, σσ. 109-162.

κισμού και τον προσεταιρισμό του σλαβικού στοιχείου καθώς και τον προσηλυτισμό των σλαβόφωνων χριστιανών στην ουνία, για να αντισταθμίσει μ' αυτό τον τρόπο την επέκταση της Ρωσίας και να προσδώσει ένα νέο παρεμβατικό ρόλο στο καθολικό δόγμα με την κατανίκηση του οθωμανισμού. Επιπλέον όμως ο καθολικισμός, με την απόλυτη σύμπραξη της αυστριακής πολιτικής, συνεργάστηκε πλήρως με τους ρουμανίζοντες και οι εκπρόσωποί του (οι ιεραπόστολοι Λαζαριστές και κυρίως ο ηγούμενος Φαβεριάλ) συνέδραμαν τον Απόστολο Μαργαρίτη,²⁶⁷ σχεδιάζοντας να αποδυναμώσουν ακόμα περισσότερο τον ελληνισμό και το Πατριαρχείο.²⁶⁸

Μετά το συνέδριο του Βερολίνου (1878) άρχισαν να εντείνονται οι ρουμανικές προπαγανδιστικές ενέργειες με αντίστοιχες εκκλησιαστικές δραστηριότητες στα βιλαέτια Ιωαννίνων και Μοναστηρίου και κυρίως στο ελληνοβλαχικό στοιχείο των κοινοτήτων Κλεισούρας, Χρούπιστας, Νέβεςκας, Μοσχόπολης, Μηλόβιστας, Άνω και Κάτω Μπεάλας, Γκοπεσίου, Κρούσοβου, Μοναστηρίου, Μεγάραβου, Νιζόπολης, Τίρνοβου, Περλεπέ και Αχρίδας, ενώ λίγο αργότερα, στα τέλη του 1879, εντατικοποιήθηκαν στον ευρύτερο μακεδονικό χώρο και με εμφανή πλέον στόχο την αλλοίωση του θρησκευτικού φρονήματος των Ελληνοβλαχών. Στις ενέργειες αυτές αντιστάθηκαν άμεσα οι Έλληνες πρόξενοι της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου

---

267. Στη δεκαετία 1880-1890 ο προϊστάμενος του τάγματος των Λαζαριστών στο Μοναστήρι Φαβεριάλ οργάνωνε και διεύθυνε την προπαγανδιστική κίνηση των παπιστών. Στην προσπάθειά του για να βρει υποστηρικτές και συμπαραστάτες ήρθε σε επαφή με τον Απόστολο Μαργαρίτη, τους Ρουμάνους δασκάλους και το, φίλο και υποστηρικτή της ρουμανικής κίνησης, πρόξενο της Αυστρίας (ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία και ο Ελληνισμός. Η δύναμις και τα δίκαια αυτού*, Αθήναι 1904, σ. 58). Ο ελληνόφωνος και ο βλαχόφωνος πληθυσμός του βιλαετίου Μοναστηρίου ουδέποτε συμβιβάστηκε με τους καθολικούς και το Φαβεριάλ, όπως επίσης και με τους Ευρωπαίους πρόξενους που υποστήριζαν την εξάπλωση του παπισμού.

268. ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών*, Β', Θεσσαλονίκη 1966 (ΕΜΣ), σ. 33, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (ΕΗΧ-ΙΜΙΑΧ), σσ. 11, 159, πρβλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σσ. 34 κ.εξ., 191, Μ.Θ. ΛΑΣΚΑΡΙ, *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, Α', Θεσσαλονίκη 1948, σσ. 152 κ.εξ., ΜΙΧΑΗΛ ΤΡΙΤΟΥ, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κοντσοβλαχικό ζήτημα*, ΗΗ (Ηπειρωτικό Ημερολόγιο) 1993.

και των Ιωαννίνων και ο Έλληνας πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη Α. Κουντουριώτης,²⁶⁹ ενώ ανησύχησε έντονα το Πατριαρχείο και άμεση ήταν η ενεργοποίηση του πατριάρχη Ιωακείμ Γ' με το γενικότερο συντονισμό των ελληνικών αντιδράσεων εναντίον της ρουμανικής εκκλησιαστικής πολιτικής.

Η πρώτη ανεπίσημη προσπάθεια της ρουμανοκαθολικής συνεργασίας για το θρησκευτικό εγκλωβισμό των βλαχόφωνων πληθυσμών, αρχικά στην Εξαρχία και μετέπειτα με την ανακήρυξη Ρουμάνου επισκόπου, στα πλαίσια της μεθοδευμένης ανεξαρτοποίησής τους, εκδηλώθηκε στα τέλη του 1880. Τότε, σε σύσκεψη που έγινε στη Ρώμη καταβλήθηκε προσπάθεια για την υπαγωγή των Ελληνόβλαχων της Θεσσαλίας, Ηπείρου και Μακεδονίας στην πνευματική δικαιοδοσία του συνίτη Βούλγαρου επισκόπου Νείλου Ιζβόρφ και την απομάκρυνσή τους από το οικουμενικό Πατριαρχείο. Τη σύσκεψη αυτή, στην οποία πήραν μέρος εκπρόσωποι της καθολικής Εκκλησίας και ο Καραγιάννης, καθηγητής του πανεπιστημίου του Ιασίου, την καθοδηγούσαν από τη μια μεριά ο Απόστολος Μαργαρίτης, ο οποίος ήρθε σε επαφή με τον Obedeanu, πρώτο γραμματέα της ρουμανικής αντιπροσωπίας στη Ρώμη, και από την άλλη ο Auguste Bonetti,²⁷⁰ αρχηγός της αποστολής των Λαζαριστών στη Θεσσαλονίκη. Παρόλες τις ενέργειές τους τελικά δεν επέτυχαν να εγκλωβίσουν τους Ελληνόβλαχους στη βουλγαρο-ρουμανική εκκλησιαστική κίνηση και έτσι έμμεσα να τους εθνικοποιήσουν.²⁷¹ Ακόμα μια άλλη άκαρπη προσπάθεια για την υπαγωγή των Ελληνόβλαχων σε ξεχωριστή εθνότητα που απαιτεί τα "δικαιώματά" της, τοποθετείται στις 8 Αυγούστου 1881, όταν "αντιπρόσωποι των Βλάχων της Μακεδονίας, της Ηπείρου και Θεσσαλίας" υπόβαλαν υπόμνημα στους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων που ήταν διαπιστευμένοι στην Πύλη και υποστήριζαν ότι "είναι δίκαιο και λογικόν οι Βλάχοι ν' απολαμβάνουν των αυτών δικαιωμάτων και προνομίων με τους

269. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 12 Νοεμβρίου 1879, αρ. 3725.

270. Στη γενικότερη κίνηση για να αλωθεί το θρησκευτικό φρόνημα των βλαχόφωνων κατοίκων της Ηπείρου εντασσόταν και η προσπάθεια του Auguste Bonetti, ο οποίος ενεργούσε να αποσταλεί Ρουμάνος επίσκοπος στο Μέτσοβο για να τους επιβάλει ιδεολογικά το ρουμανισμό.

271. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 105-106, όπου και αναφορά σε αυστριακές αρχειακές πηγές.

Έλληνας και τους Βουλγάρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας", ²⁷² υπονοώντας βέβαια έμμεσα το διορισμό Ρουμάνου επισκόπου, ο οποίος και θα τους "παραχωρούσε" τα θρησκευτικά τους δικαιώματα και προνόμια.

Σ' αυτές τις κινήσεις της ρουμανικής προπαγάνδας αντέδρασε και πάλι το Πατριαρχείο, αλλά δεν αποφάσισε να διαμαρτυρηθεί με διάβημα στην Πύλη, γιατί, στις τότε πολιτικές συγκυρίες, φοβόταν για τις ανθελληνικές ενέργειες των τουρκικών αρχών. ²⁷³ Παρόλο όμως που οι παραπάνω ρουμανικές προσπάθειες δεν ευοδώθηκαν, οι ρουμανίζοντες δραστηριοποιήθηκαν και δημιουργούσαν προβλήματα στις ελληνοβλαχικές κοινότητες με τη βίαια κατάληψη των ελληνικών εκκλησιών και την επιβολή της ρουμανικής γλώσσας στις εκκλησιαστικές λειτουργίες.

Στη Μοσχόπολη στις αρχές του 1880 οι ρουμανίζοντες προσπάθουσαν να προκαλέσουν εκκλησιαστικό πρόβλημα με την επιμονή τους να γίνεται η λειτουργία στη βλάχικη γλώσσα. Πίσω τους βρίσκονταν οι πλούσιες οικονομικές παροχές της ρουμανικής κίνησης με τις οποίες δеляάζαν τους φτωχούς βλαχόφωνους κατοίκους, αλλά και κάθε άλλο μέσο και εφεύρημα, όπως αυτό του ψεύδους, ότι δήθεν την εισαγωγή της βλάχικης γλώσσας στην εκκλησιαστική λειτουργία την ευνοούσε και ο μητροπολίτης Καστοριάς, γεγονός βέβαια που το αρνήθηκε ο μητροπολίτης έντονα και το καταμήνυσε στην τοπική τουρκική διοίκηση. ²⁷⁴ Στους κόλπους των βλαχόφωνων πληθυσμών των Βελεσών προσπάθησε να εισχωρήσει η ρουμανική εκκλησιαστική πολιτική στις αρχές της δεκαετίας 1880-1890, αλλά δεν πέτυχε να αποσπάσει τη σύμπραξη των Ελληνόβλαχων, οι οποίοι συνέχιζαν να λειτουργούν στην ελληνική γλώσσα και ενεργούσαν να βρουν οικονομικούς πόρους για να κτίσουν την εκκλησία τους. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε αποφασιστικά ο μητροπολίτης "Δε-

272. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση), σσ. 36-37, πρβλ. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993 (β' έκδοση-"Αφοί Κυριακίδη"), σ. 107 (και στην πρώτη έκδοση: "Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη", Θεσσαλονίκη 1976, σ. 107).

273. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 6 Ιουλίου 1881, αρ. 1527.

274. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 16 Μαρτίου 1880, αρ. 89.

βρών και Βελεσσού" Άνθιμος, επί των ημερών του οποίου (1880-1887) τα Βελεσά απέκτησαν ελληνική εκκλησία και ελληνικό σχολείο, όπως επίσης αντιμετωπίστηκε με επιτυχία η διάσπαση της ελληνοβλαχικής κοινότητας από την παρέμβαση των ρουμανιζόντων.²⁷⁵

Κατά τη διάρκεια του 1882 δραστηριοποιήθηκε η ρουμανική εκκλησιαστική κίνηση για την εισαγωγή της ρουμανικής γλώσσας κατά τη λειτουργία των εκκλησιών και την εκμετάλλευση του θρησκευτικού συναισθήματος του ελληνοβλαχικού πληθυσμού. Σ' αυτή την κίνηση πρωτοστάτησε δυναμικά η ρουμανική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης, η οποία προωθούσε σχέδιο για την ίδρυση βλάχικων εκκλησιών στη Νέβεσκα (Νυμφαίο) και τη Χρούπιστα (Άργος Ορεστικό). Βέβαια αυτές οι εκκλησίες δε λειτούργησαν, ύστερα από την άμεση επέμβαση του Πατριαρχείου το οποίο διαμαρτυρήθηκε έντονα στην Πύλη, αλλά το γεγονός αυτό ενθάρρυνε τους ρουμανιζόντες και ζητούσαν επίμονα βλάχικες εκκλησίες στο Γκόπεσι, τη Μηλόβιστα και το Μοναστήρι. Στο Μοναστήρι μάλιστα είχαν και τη συμπαράσταση του Ρουμάνου βουλευτή Παταρλατζάνου, που στα χρόνια εκείνα περιόδευε την Βορειοδυτική Μακεδονία· όλες όμως οι ενέργειές τους αδράνησαν από την αντίσταση του ελληνοβλαχικού πληθυσμού της Πελαγονίας.²⁷⁶

Στις αρχές του 1883 οι ρουμανιζόντες της Χρούπιστας με την προτροπή του Απόστολου Μαργαρίτη ζητούσαν να ιδρυθεί βλάχικη εκκλησία. Το Πατριαρχείο αντέδρασε έντονα, ενώ αρνητική ήταν και η απάντηση του καίμακάμη της Καστοριάς, όταν του διαβιβάστηκε το αίτημα των ρουμανιζόντων από το γενικό διοικητή του Μοναστηρίου. Ο Μαργαρίτης όμως επέμενε στο παραπάνω αίτημα και προσπάθησε να παραπλανήσει τον Τούρκο διοικητή του Μοναστηρίου με τη δήθεν ομολογία κάποιου αποσκιρτήσαντα ιερέα από τα Γρεβενά - θύμα του ρουμανικού προσηλυτισμού - ότι υπηρετεί το καθολικό δόγμα· κίνηση που δεν έπεισε, αφού ο Τούρκος διοικητής αντιλήφθηκε τα σχέδια του Μαργαρίτη για την ίδρυση της ρουμανικής εκκλησίας στη Χρούπιστα, όπου και θα τοποθετούσε το ρουμα-

275. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εποπτεία της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας Βελεσσών (1876-1914)*, "Μακεδονικά" 17, 1977, σ. 146.

276. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, σ. 163.

νίζοντα ιερέα.²⁷⁷ Παρόλα αυτά όμως ο Μαργαρίτης συνέχισε τις προσπάθειές του και με τη δωροδοκία ανώτατων Τούρκων υπαλλήλων κατόρθωσε να εκδοθεί το σχετικό φιρμάνι για την ίδρυση της εκκλησίας.

Σ' όλες τις προκλήσεις των ρουμανιζόντων αντιστέκονταν σύσσωμα ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός με τους ιερείς και τους μητροπολίτες του και το Πατριαρχείο αγωνιζόταν εναντίον της διείσδυσης της ρουμανικής εκκλησιαστικής πολιτικής ανάμεσα στους Ελληνόβλαχους και προσπαθούσε απεγνωσμένα να διατηρεί τις πολιτικές ισορροπίες με την Πύλη, με το φόβο πάντοτε από τις ενδεχόμενες ανθελληνικές ενέργειές της. Η πατριαρχική όμως στάση οδηγήθηκε σε άμεση αντίδραση, η οποία στα 1884 κατάληξε στην παραίτηση του πατριάρχη Ιωακείμ Γ', εξαιτίας των ενεργειών της Πύλης, με τις οποίες περιοριζόνταν τα εκκλησιαστικά προνόμια της ορθόδοξης εκκλησίας.²⁷⁸ Την παραίτηση του Ιωακείμ ο ελληνισμός της Μακεδονίας - και ιδιαίτερα ο βλαχόφωνος πληθυσμός της - την αντιμετώπισε με πικρία και θλίψη και αντέδρασε με την αποστολή αναφορών με τις οποίες δήλωνε πίστη και άφοσίωση στην ορθοδοξία. Σε μια απ' αυτές, που συντάχτηκε σε γενική συνέλευση των κατοίκων του Μοναστηρίου, στις 25 Ιανουαρίου 1884, με την πρωτοβουλία του μητροπολίτη Πελαγονίας Ματθαίου, δηλωνόταν η θλίψη της ορθόδοξης κοινότητας Μοναστηρίου για την παραίτηση του πατριάρχη και τονίζονταν τα δικαιώματα της ορθόδοξης εκκλησίας. Την αναφορά την υπόγραψαν όλοι οι Ελληνόβλαχοι της συνέλευσης, τα μέλη της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας "*Καρτερία*", οι εκπρόσωποι των συντεχνιών Μοναστηρίου και στη συνέχεια οι Ελληνόβλαχοι των βλαχόφωνων κοινοτήτων Μεγάροβου, Τίρνοβου, Μηλόβιστας, Νιζόπολης, Γκοπεσίου, Αχρίδας και Κρούσοβου.²⁷⁹

277. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 11 Φεβρουαρίου 1883, αρ. 148.

278. Στα πλαίσια του περιορισμού των εκκλησιαστικών προνομίων της ορθόδοξης εκκλησίας από τις τουρκικές αρχές κινούνταν και ο διευθυντής της αστυνομίας Μοναστηρίου Αλάι μπέη, ο οποίος στη δεκαετία 1880-1890 προέβαινε σε μεροληπτικές ενέργειες υπέρ των ρουμανιζόντων, όπως έκανε στα 1884 με την επίδοση εγγράφου-διαταγής στο βαλή με το οποίο απαιτούσε την ίδρυση ρουμανικής εκκλησίας. Ακόμα, στα χρόνια αυτά, στο Γκόπεσι οι ρουμανίζοντες αποθρασύνθηκαν με την τουρκική υπόθαλψη και βίαια εισέρχονταν στην ελληνική εκκλησία των Ελληνόβλαχων και στανικά έψελναν στη βλάχικη γλώσσα.

279. ΑΥΕ, *Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, Μοναστήρι,

2. Μέσα στη γενικότερη προσπάθεια των ρουμανιζόντων και του Απόστολου Μαργαρίτη για την ανάδειξη εθνικού κινήματος ανάμεσα στο βλαχόφωνο πληθυσμό, στα 1888 παρακινήθηκαν ελάχιστοι κάτοικοι της Μηλόβιστας και του Γκοπεσίου, οι οποίοι ζήτησαν από την Πύλη, κατά τα πρότυπα των εξαρχικών κοινοτήτων, να τους επιτραπεί η χρησιμοποίηση της ρουμανικής γλώσσας στις ελληνικές εκκλησίες. Όπως όμως αναφέρουν Αυστριακοί πρόξενοι, το αίτημά τους δεν αντιπροσώπευε τους Ελληνόβλαχους, οι οποίοι είχαν ελληνικότατο φρόνημα, γι' αυτό και δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί. *"Η διαπίστωση όμως αυτή - όπως εύστοχα παρατηρεί ο καθηγητής Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος - που ασφαλώς απογοητεύει τον Αυστριακό πρόξενο της Θεσσαλονίκης, συνοδεύεται από τη στιγνή ομολογία του ότι, όσο περισσότερο ξέφευγε ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός της Βορειοδυτικής Μακεδονίας από την ελληνική επιρροή, τόσο περισσότερο θα διασφαλιζόταν το status quo του βαλκανικού χώρου, γεγονός, που εννοούσε φυσικά τα ζωτικά συμφέροντα της Αυστροουγγαρίας. Πώς όμως θα πραγματοποιούνταν αυτό, όταν ο ίδιος διαπίστωνε ότι, παρά τις πλούσιες υλικές παροχές της Ρουμανίας και της Αυστρίας, η ελληνική συνείδηση ήταν βαθιά ριζωμένη στις καρδιές του βλαχόφωνου πληθυσμού του βιλαετίου Μοναστηρίου;"*²⁸⁰

Το θέμα της εκκλησιαστικής αυτονομίας του ελληνοβλαχικού πληθυσμού απασχόλησε προσωπικά τον Απόστολο Μαργαρίτη, που αφιέρωσε σ' αυτό όλη τη δυναμικότητά του κυρίως στα επόμενα χρόνια (1888-1896), κατά τα οποία διαβίβαζε παρόμοια, με το παραπάνω του 1888, αιτήματα στο Πατριαρχείο και την Πύλη. Στα αιτήματα αυτά η σταθερή και η μόνη απάντηση του Πατριαρχείου, και της ελληνικής κυβέρνησης, ήταν ότι οι Ελληνόβλαχοι δεν αποτελούσαν ξεχωριστή εθνότητα για να έχουν εκκλησιαστική αυτοδιοίκηση, αλλά ήταν ένα αναπόσπαστο τμήμα του ελληνισμού.²⁸¹ Παρόλα αυτά όμως οι ενέργειες των ρουμανιζόντων δε σταματούσαν. Έτσι τον Ιούνιο του 1892, ενθαρρυμένοι κι από το νέο Ρουμάνο πρόξενο στο Μοναστήρι, Κωνσταντίνεσκου,²⁸² παρακίνησαν το βλα-

25 Ιανουαρίου 1884, αρ. 59.

280. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 301-302, όπου και αναφορά σε αυστριακές αρχειακές πηγές.

281. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του ανατολικού ζητήματος*, Αθήναι 1935, σσ. 192, 195.

χόφωνο πληθυσμό της Πελαγονίας για να υπογράψει αναφορά με την οποία θα ζητούσαν από την Πύλη την έγκριση σχετικά με την ίδρυση ρουμανικής επισκοπής στο Μοναστήρι. Ακόμα, στον ίδιο χρόνο, ρουμανίζοντες αντιπρόσωποι από τη Μοσχόπολη, το Κρούσοβο και τη Βέροια παρουσιάστηκαν στην πύλη και ζήτησαν Ρουμάνο επίσκοπο και την άδεια να λειτουργούν στη ρουμανική γλώσσα, ενώ εμφανίστηκαν στο γενικό διοικητή του βιλαετίου Θεσσαλονίκης δυο ρουμανίζοντες κληρικοί - χειροτονημένοι από το Βούλγαρο Έξαρχο σε αρχιμανδρίτες - οι οποίοι ζητούσαν επίσημη αναγνώριση,²⁸³ για να αναλάβουν στη συνέχεια προπαγανδιστικά καθήκοντα στη Βέροια και την Κατερίνη. Σ' αυτές τις νέες προκλήσεις αντέδρασαν έντονα οι Ελληνόβλαχοι που καταδίκάζαν τις προσπάθειες των ρουμανιζόντων για την επιβολή της ρουμανικής Εξαρχίας. Ιδιαίτερα καυστική και οργίλη ήταν και η διαμαρτυρία των Ελληνόβλαχων Κλεισουριωτών, που ζούσαν στη Θεσσαλονίκη, την οποία γνωστοποίησαν με επιστολή τους στο πατριάρχη το Σεπτέμβριο του 1892.²⁸⁴

Η πίεση που ασκούσαν στην Πύλη ο Απόστολος Μαργαρίτης και οι ρουμανίζοντες συνεργάτες του, άσχετα αν δεν ικανοποιούνταν τα αιτήματά τους, γινόταν δεκτή από τις τουρκικές αρχές με ευμένεια. Η Τουρκία αντιμετώπιζε με καλή διάθεση οτιδήποτε συντελούσε στην αποδυνάμωση της ελληνικής συνοχής. Έτσι μια ενδεχόμενη διάσταση ανάμεσα στους ελληνόφωνους και βλαχόφωνους Έλληνες θα ωφελούσε τις προσδοκίες της. Προς αυτή την κατεύθυνση λοιπόν ο υπουργός δικαιοσύνης της Τουρκίας στις 19 Ιουνίου 1893 διαβίβασε διαταγή στον πατριάρχη, με την οποία του γνωστοποιούσε την πρόθεση της τουρκικής κυβέρνησης να θεωρήσει τους Βλάχους ως ιδιαίτερη εθνότητα και τόνιζε ότι θα αναγνώριζε τα δικαιώματά τους. Αυτή βέβαια η διαταγή πρόδιδε τις μακροπρόθεσμες κινήσεις των Τούρκων, που περίμεναν την κατάλληλη πολιτική και διπλωματική συγκυρία για να τις πραγματοποιήσουν, αφού το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς ο σουλτάνος - ο οποίος μάλιστα θεώρησε χρήσιμη την ίδρυση ρουμανικής επισκοπής στο Μοναστήρι - ανέστειλε ο-

282. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 6 Ιουλίου 1892, αρ. 187.

283. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 2 Σεπτεμβρίου 1892, αρ. 815.

284. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 10 Σεπτεμβρίου 1892, αρ. 852.

ποιαδήποτε ενέργεια για το όλο θέμα.²⁸⁵ Πάντως ο Απόστολος Μαργαρίτης δεν περιοριζόταν μόνο στα αιτήματά του προς την Πύλη, αλλά σοφίζόταν οποιοδήποτε μέσο προκειμένου να φτάσει στο σκοπό του· προσέγγισε ακόμα, το καλοκαίρι του 1894, κι αυτόν το Βούλγαρο Έξαρχο και του ζήτησε να συμπεριλάβει στην εξουσία του και τους βλαχόφωνους πληθυσμούς του βαλκανικού χώρου, πρόταση που όμως απορρίφτηκε. Αυτή η υστερόβουλη κίνηση του Μαργαρίτη, άσχετα με το αποτέλεσμά της, είχε πρωτεύουσα σημασία, γιατί ενίσχυε τους φόβους του Πατριαρχείου για τη διείσδυση των ξένων παραγόντων ανάμεσα στους ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς και έτσι υποβοηθούνταν μια ενδεχόμενη αναθεώρηση της στάσης του.

Η διαρκής και έμμονη στάση των ρουμανιζόντων, με την υποστήριξη του Ρουμάνου πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, και η επικοινωνία τους με το βουλγαρικό και καθολικό παράγοντα, μπόρεσε να οδηγήσει σε ενδοτικές σκέψεις, αλλά και σε επικίνδυνες αντιλήψεις τον πατριάρχη Νεόφυτο Η΄. Λίγο ή πολύ λοιπόν ο πατριάρχης εξέφραζε την άποψη, ότι μπροστά στον κίνδυνο να αποσχιστούν από το Πατριαρχείο και να προσχωρήσουν στον καθολικισμό και στη βουλγαρική Έξαρχία ολόκληροι πληθυσμοί, έπρεπε να δίνονταν προνόμια στους ρουμανιζόντες και τους Σέρβους. Για τους ρουμανιζόντες μάλιστα υποστήριζε ότι έπρεπε, στους οικισμούς όπου πλειοψηφούσαν έναντι των άλλων βλαχόφωνων κατοίκων, να λειτουργούν στην εκκλησία της περιοχής τους στη δική τους γλώσσα,²⁸⁶ δηλαδή στη βλάχικη. Έτσι θεωρούσε το βλαχόφωνο στοιχείο ως εθνότητα που έπρεπε να έχει αυτόνομα δικαιώματα. Βέβαια πίσω απ' όλα αυτά κρυβόταν η επιρροή των ρουμανιζόντων, όπως προαναφέραμε, αλλά και η άγνοια στους ανώτερους εκκλησιαστικούς κύκλους του Πατριαρχείου σε καίρια εθνικά θέματα και - γιατί όχι - η καλοπροαίρετη ανησυχία και η ευαισθησία του πατριάρχη, που όμως δεν εκδηλωνόταν με το σωστό τρόπο, αφού η όλη του στάση ωφελούσε τους προπαγανδιστικούς κύκλους. Στην κατάσταση που δημιουργήθηκε, έκανε δυναμικά διαβήματα διαμαρτυρίας ο Έλλη-

---

285. ALEXANDRE RUBIN, *Les Roumains de Macédoine*, Bukarest 1913, σσ. 238-239.

286. MAX-DEMETER PEYFUSS, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Wien 1974, σ. 67.

νας πρέσβης, ο οποίος μίλησε για την προκλητική στάση του πατριάρχη και τόνιζε, αυτό που διαπίστωναν και οι ξένοι διπλωμάτες, ότι όφειλε να γνωρίζει το μικρό αριθμό των ρουμανιζόντων, τη δυναμικότητα του ελληνοβλαχικού στοιχείου στο βαλκανικό χώρο και κυρίως ότι η ελληνική συνείδηση και η προσφορά των Ελληνοβλαχων στον αγώνα για τα δίκαια του ελληνισμού ήταν αυτονόητη και δεδομένη.²⁸⁷

Το ζήτημα της εκκλησιαστικής αυτονομίας των βλαχόφωνων πληθυσμών, που επιζητούσε η ρουμανική κίνηση, επανεμφανίστηκε το Νοέμβριο του 1896. Τότε παρουσιάστηκε στο Πατριαρχείο ο Ρουμάνος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη και υπόβαλε αίτημα για να διοριστεί ειδικά στους ρουμανίζοντες του Μοναστηρίου εκκλησιαστικός αντιπρόσωπος. Επειδή όμως δεν ικανοποιήθηκε το αίτημα, ο πρέσβης μιλούσε πλέον για διορισμό Ρουμάνου Έξαρχου στην Κωνσταντινούπολη και μάλιστα συζητιόταν πως ο άλλοτε μητροπολίτης Πρεσπών και Αχριδών Άνθιμος Γκέτσης,²⁸⁸ από το Μπεράτι, ο οποίος είχε ανακληθεί από το Πατριαρχείο και διέμενε στο Φανάρι χωρίς επαρχία και κάτω από δυσχερείς οικονομικές συνθήκες,²⁸⁹ θα εγκαινιάζε και ρουμανικό παρεκκλήσι στο Γαλατά. Η είδηση αυτή αναστάτωσε την Ιερά Σύνοδο, η οποία και αποφάσισε να αναθέσει στον πατριάρχη να διευθετήσει το όλο θέμα. Τότε ο πατριάρχης έκανε διάβημα στον Τούρκο υπουργό Παιδείας για να θέσει τέρμα στα σχέδια του Άνθιμου και της ρουμανικής εκκλησιαστικής κίνησης, αλλά η στάση του δεν ήταν η αναμενόμενη, αφού μάλιστα τον παρακίνησε να παραχωρήσει κάποια προνόμια στους ρουμανίζοντες.²⁹⁰

Μετά από αυτές τις εξελίξεις ο Απόστολος Μαργαρίτης, ενθαρρυσμένος πλέον, παρότρυνε τους "πληρεξούσιους του ρουμανικού λαού", οι οποίοι με το πρακτικό της 18ης Νοεμβρίου 1896 ανακήρυ-

287. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 305.

288. Ν. ΚΑΖΑΖΗ, *Το Μακεδονικόν πρόβλημα*, "Ελληνισμός", 5 (1902), σσ. 262-263.

289. ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των Ελληνικών χωρών*, Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 35, ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσοβλαχοί. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.* (έ.α.), σ. 106, ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κουτσοβλαχικό ζήτημα*, ΗΗ 1993.

290. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 89.

ξαν τον Άνθιμο ως τον "πρώτον Μητροπολίτην των εν τη Οθωμανική Αυτοκρατορία οικούντων Ρουμανοβλάχων". Έτσι ο Άνθιμος έγινε ο ψευτοεκκλησιαστικός αρχηγός του ρουμανιζόντων και οι "πληρεξούσιοι" - τέσσερις τον αριθμό: ο ιερέας Ν. Κορτανέσκο από το Κρούσοβο, ο Γ. Χατζηγώγας από τη Βέροια, ο Χ. Γκοτσαμάνης από το Βεράτι και ο Χ. Ζέγας από τη Φλώρινα²⁹¹ - τον κάλεσαν να λειτουργήσει στο παρεκκλήσι της ρουμανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη. Ο Άνθιμος, με θεραπευμένη πλέον την πενία του με τα 500.000 φράγκα²⁹² της ρουμανικής προπαγάνδας και με την προστασία της ρουμανικής πρεσβείας, τέλεσε τη θεία λειτουργία στο Γαλατά (στο ρουμανικό παρεκκλήσι), προλαβαίνοντας μ' αυτόν τον τρόπο έναν άλλο επίδοξο "προστάτη των Βλάχων" - το μητροπολίτη Δυρραχίου Βησσαρίωνα (1867-1899), ο οποίος αποφάσισε να αποσχισθεί από το Πατριαρχείο και να αυτοανακηρυχθεί έξαρχος των Κουτσόβλαχων Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας και να διορίζει, σύμφωνα με τις επιθυμίες του Απόστολου Μαργαρίτη, επιτρόπους.²⁹³

Τα παραπάνω γεγονότα προκάλεσαν την έντονη αποδοκιμασία του Πατριαρχείου, ενώ παράλληλα οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης διαδήλωσαν μπροστά από το ρουμανικό παρεκκλήσι την πίστη τους στην ορθοδοξία και καταμήνυσαν τα ύπουλα σχέδια της ρουμανικής προπαγάνδας. Πάντως η ανακήρυξη του Άνθιμου ως μητροπολίτη των "Ρουμανοβλάχων" προκάλεσε ενθουσιασμό στο Βουκουρέστι και μάλιστα χαρακτηρίστηκε ως "μεγάλη επιτυχία του ρουμουνισμού" από τις στήλες των ρουμανικών εφημερίδων και από τις αγορεύσεις της ρουμανικής βουλής.²⁹⁴ Παρόλα αυτά όμως ο Άνθιμος δεν επηρέασε ούτε στο ελάχιστο το ελληνοορθόδοξο φρόνημα των

291. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση), σ. 38, πρβλ. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, έ.α., σ. 107, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (ΕΗΜ-ΙΜΙΑΧ), σ. 167, ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, έ.α., (ΗΗ 1993).

292. Α. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες και η Ρωμουνική προπαγάνδα*, Αθήνα 1905, σσ. 93-95.

293. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες κ.λ.*, (έ.α.), σ. 165.

294. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, έ.α., σ. 38.

Ελληνόβλαχων και τελικά με τους αγώνες τους, την αντίσταση του Πατριαρχείου, αλλά και με την αντίδραση των Μεγάλων Δυνάμεων και της καθολικής εκκλησίας, ματαιώθηκε η ανακήρυξη Ρουμανικής εξουσίας· όσο δε για τον "*κρονόληρο Άνθιμο*", μετανόησε και επέστρεψε στο Πατριαρχείο, όπου ζήτησε μεταμέλεια και συγχωρέθηκε από τον πατριάρχη (1901). Μ' αυτόν τον τρόπο έκλεισε η υπόθεση του Άνθιμου,²⁹⁵ που βέβαια δικαίωσε πρόσκαιρα το Μαργαρίτη, αλλά κατακερμάτισε για άλλη μια φορά τη ρουμανική πολιτική, η οποία συνειδητοποιούσε πλέον την άκαμπτη και ασυμβίβαστη ελληνοβλαχική συνείδηση, που δεν αλλοιωνόταν με τα τεχνάσματά της ούτε παρασυρόταν από τις "*προσκλήσεις*" και τις παροχές της.

Παράλληλα με τις προσπάθειες της ρουμανικής εκκλησιαστικής κίνησης για να επιβάλει Ρουμάνο μητροπολίτη στους βλαχόφωνους πληθυσμούς (1888-1896), ο Απόστολος Μαργαρίτης παρότρυνε και ενθάρρυνε τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν τη θρησκευτική συνείδηση των Ελληνόβλαχων και να διεισδύσουν τη ρουμανική ιδεολογία με τις παρεμβάσεις στην εκκλησιαστική τους ζωή· ενέργειες που δημιουργούσαν αναστάτωση και προβλήματα στις ελληνοβλαχικές κοινότητες. Παρόλες όμως τις επίμονες προσπάθειες των ρουμανιζόντων, στα 1892 υπήρχαν στη Μακεδονία μόνο 25 ρουμανικές εκκλησίες²⁹⁶ - ελάχιστες, μπροστά στον ασύγκριτα πολλαπλάσιο αριθμό των ελληνικών και ελληνοβλαχικών (των αμιγών ελληνοβλαχικών κοινοτήτων) εκκλησιών, αφού κάθε χωριό και πόλη ως και ο πιο μικρός οικισμός είχε τη δική του ελληνική εκκλησία - που όμως κι αυτές (οι ρουμανικές εκκλησίες) ουσιαστικά δε λειτουργούσαν, αφού όπου εμφανίζονταν ρουμανίζοντες ιερείς αντιμετώπιζαν την αποστροφή και την αντίδραση των Ελληνόβλαχων.

Η ρουμανική εκκλησιαστική κίνηση επιχείρησε επανειλημμένα να διεισδύσει στη Χρούπιστα. Για να πετύχει τη διάσπαση της ελληνικής κοινότητας, εργάστηκε έντονα και επίμονα και διάθεσε άφθονα χρηματικά ποσά για τον προσηλυτισμό του ελληνοβλαχικού φρονήματος, χωρίς να έχει αποτελέσματα η προσπάθειά της. Κατόρθωσε όμως τελικά στα 1889 να αποσπάσει τις οικογένειες Νάκου,

295. ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των Ελληνικών χωρών*, Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 35.

296. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *έ.α.*, σ. 35.

Μπίμου και Πισιώτη, οι οποίες εφοδιάστηκαν με τουρκικό φιρμάνι και έτσι ίδρυσαν στη Χρούπιστα ρουμανική εκκλησία.²⁹⁷ Την ίδια χρονιά (Αύγουστος 1889) ελάχιστοι ρουμανίζοντες της Μηλόβιστας ζήτησαν με αναφορά τους να μεσολαβήσει στην Πύλη ο διοικητής Χαλίλ Ριφαάτ πασάς για να λειτουργούν και στη βλάχικη γλώσσα στην ελληνική εκκλησία. Ο Ριφαάτ πασάς για να αυξήσει το γόητρό του, αλλά και για να ικανοποιήσει έμπρακτα την Πύλη, ανέλαβε με ένθερμο ζήλο να "διεκπεραιώσει" το παραπάνω αίτημα.²⁹⁸ Λίγα χρόνια αργότερα, στα 1892, οι ρουμανίζοντες της Μηλόβιστας διέκοπταν τη θεία λειτουργία και αναστάτωναν το εκκλησίασμα. Σε μια τέτοια βέβηλη έφοδο έγινε αιματηρή συμπλοκή με τους αντιστεκόμενους Ελληνόβλαχους μέσα στην εκκλησία, όπου δολοφονήθηκε από τους ρουμανίζοντες ο Ελληνόβλαχος πρόκριτος Ναούμ Σήμτζας.²⁹⁹ Αργότερα (1897) οι ρουμανίζοντες έκαναν και πάλι την εμφάνισή τους στη Μηλόβιστα με την ίδρυση ρουμανικού σχολείου και την προώθηση ρουμανικών εκκλησιαστικών βιβλίων.³⁰⁰

Σοβαρά επεισόδια δημιουργήθηκαν στις αρχές του 1891 από τους ρουμανίζοντες στην Κλεισούρα, όπου ο ιερέας Νικόλαος (αδελφός του αρχιμανδρίτη Βενιαμίν Ποπέσκου³⁰¹) παραβίασε την ελληνική εκκλησία και λειτούργησε στη ρουμανική γλώσσα. Τότε επενέβηκε ο μητροπολίτης Καστοριάς, ο οποίος φυλάκισε τον ιερέα Νικόλαο, αλλά μεσολάβησε ο βαλής του βιλαετίου Μοναστηρίου και αποφυλακίστηκε. Οι ρουμανίζοντες επανήλθαν λίγο αργότερα (25 Μαρτίου 1891) με την απαίτησή τους να διαβαστεί κατά τη θεία

297. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 10 Ιουλίου 1880, αρ. 442.

298. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη-μη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 281-282.

299. ΑΝΔΡΕΟΥ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία Εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 221.

300. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας), κώδικας αλληλογραφίας μητροπολίτη Πελαγονίας Κοσμά (επιστολή - 6 Αυγούστου 1898, φ. 86).

301. Ο Βενιαμίν Ποπέσκου είναι γνωστός και με το όνομα παπα-Φλέσας. Το 1893 καθαιρέθηκε από το Πατριαρχείο και - σε αντίθεση με τον αδελφό του παπα-Νικόλαο που αν και είχε καθαιρεθεί συνέχιζε να λειτουργεί - εγκρίθηκε η ποινή του από το διοικητή του βιλαετίου Μοναστηρίου, ο οποίος και διάταξε τον αστυνομικό διοικητή να εφαρμόσει τη συνοδική απόφαση. Ο παπα-Φλέσας αντιδρώντας κρύφτηκε στη δασική περιοχή της Κλεισούρας, τελικά όμως συνελήφθηκε και καθαιρέθηκε (ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Ιουλίου 1894, αρ. 209).

λειτουργία το ιερό Ευαγγέλιο στη ρουμανική γλώσσα. Δυο χρόνια αργότερα, τον Απρίλιο του 1893, επανεμφανίστηκε ο ιερέας Νικόλαος, κατέλαβε και πάλι την ελληνική εκκλησία της Κλεισούρας και λειτούργησε στα ρουμανικά, παρότι είχε καθαιρεθεί από τη σύνοδο του Πατριαρχείου.³⁰² Ακόμα, στα 1891 - το καλοκαίρι, οι ρουμανίζοντες προκάλεσαν εκκλησιαστικά προβλήματα και στο Μεγάροβο, κακοποιήθηκαν όμως από τους εξοργισμένους Ελληνόβλαχους και εξαφανίστηκαν.

Στις 7 Ιανουαρίου του 1892 στο Κρούσοβο οι δάσκαλοι των ρουμανικών σχολείων διέκοψαν βίαια τη θεία λειτουργία της ελληνικής εκκλησίας και προσπάθησαν να αναγνώσουν το Ευαγγέλιο στη ρουμανική γλώσσα, αλλά καταδιώχτηκαν από τους Έλληνες δασκάλους και τους Ελληνόβλαχους πιστούς, οι οποίοι αντέδρασαν πάραυτα στην προσβολή του θρησκευτικού τους συναισθήματος. Κατηγορήθηκαν στη συνέχεια από τους ρουμανίζοντες στις τουρκικές αρχές ότι δήθεν τους απαγορεύτηκε να ψάλουν στα ρουμανικά έναν ύμνο στο σουλτάνο³⁰³ και έτσι συνελήφθησαν, αφέθηκαν ελεύθεροι όμως με τη μεσολάβηση του μητροπολίτη Πελαγονίας. Στα χρόνια αυτά οι ρουμανίζοντες συνεχίζοντας το προπαγανδιστικό τους έργο προσηλύτισαν στη Νιζόπολη τους δυο γιους του ιερέα Παπαμιχαήλ και κατά την ημέρα των Θεοφανείων κατέλαβαν βίαια την ελληνική εκκλησία, αλλά όταν άρχισαν να ψάλουν στον αριστερό χορό στα ρουμανικά "σύσσωμο το εκκλησίασμα κατεξανέστη και ώρμησε κατά των βεβήλων",³⁰⁴ ενώ στο Μοναστήρι δημιουργήθηκε έντονο εκκλησιαστικό πρόβλημα από την άρνηση του μητροπολίτη να μην εγκαινιάσει τη ρουμανική εκκλησία που είχαν κτίσει παράνομα οι ρουμανίζοντες. Έτσι η ρουμανική κίνηση λειτούργησε παράτυπα τη ρουμανική εκκλησία με το "διεφθαρμένο εις το έπακρον" παπα-Φλέσα

---

302. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι τουρκικές αρχές της περιοχής απερίφραστα πλέον υποστήριζαν τους ρουμανίζοντες και συστηματικά περιόριζαν τα προνόμια του Πατριαρχείου, αφού δεν εφάρμοζαν τις πατριαρχικές αποφάσεις της ίδιας χρονιάς, σύμφωνα με τις οποίες καθαιρέθηκε ο Νικόλαος και άλλοι τρεις ιερείς, ο Κοσμάς της Μοσχόπολης και ο Κορνέτης και ο Στέργιος του Κρούσοβου (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 308).

303. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΑΛΛΑ, *Ιστορία του Κρούσοβου*, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 35.

304. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932 (ανατύπωση-Φλώρινα 1991), σ. 85.

από την Κλεισούρα και τον "ευτελεστάτης διαγωγής και ταπεινοτάτων φρονημάτων" Παπαθεόδωρο.³⁰⁵

Τέλος στα 1893 οι ρουμανίζοντες της Μοσχόπολης ήρθαν σε αντίθεση και έριδες με τους Ελληνόβλαχους, αποστασιοποιήθηκαν απ' αυτούς, ίδρυσαν δική τους κοινότητα και ζήτησαν την προστασία του σουλτάνου μέχρι να τους διορίσουν Ρουμάνο εκκλησιαστικό εκπρόσωπο. Ακόμα στα χρόνια αυτά άρχισαν να εμφανίζονται και εγκληματικές ενέργειες των ρουμανιζόντων εναντίον των Ελλήνων εκκλησιαστικών εκπροσώπων. Έτσι στα 1893 στο Περιβόλι επιχείρησαν να απαγχονίσουν το μητροπολίτη Γρεβενών Κλήμεντα, ενώ στα 1897 στην Αβδέλα πυροβόλησαν τον τότε μητροπολίτη Γρεβενών Δωρόθεο.

3.1 Από τα τέλη του 19ου αιώνα η ρουμανική κίνηση δραστηριοποιήθηκε εντονότερα με τους ρουμανίζοντες και τις ρουμανικές πρεσβείες της στην ευρωπαϊκή Τουρκία,³⁰⁶ με σκοπό τη δημιουργία αυτοκέφαλης Εκκλησίας για τους βλαχόφωνους κατοίκους του βαλκανικού χώρου και την τέλεση των εκκλησιαστικών λειτουργιών στη ρουμανική γλώσσα. Τα σχέδια της απόβλεπαν στο διορισμό ενός ιεράρχη των ρουμανιζόντων που θα είχε για έδρα του το Κρούσοβο,

---

305. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *έ.α.*, σσ. 53-54. Ήταν τόσο μεγάλη η απέχθεια των Ελληνόβλαχων του Μοναστηρίου εναντίον του Παπαθεόδωρου, ώστε τον χλεύαζαν και τον αποδιοπόμπευαν στους δρόμους, γεγονός που τον ανάγκαζε να κυκλοφορεί στην πόλη με την προστασία δυο Τούρκων φυλάκων. Κάτω απ' αυτή τη λαϊκή αγανάκτηση ο μητροπολίτης τον καθαίρεσε και τον αφόρισε από τους κόλπους της εκκλησίας.

306. Οι ρουμανικές πρεσβείες στην ευρωπαϊκή Τουρκία μεθόδευαν και κατεύθυναν τις κινήσεις των ρουμανιζόντων που στόχευαν στη δημιουργία προβλημάτων στη λειτουργία των ελληνικών σχολείων και εκκλησιών και εκμεταλλεύονταν τη βουλγαρική πολιτική με τους αντίστοιχους προπαγανδιστικούς στόχους, αφού ενθάρρυνε τα σχέδιά τους, με απώτερο σκοπό την αποδυνάμωση του οικονομικού Πατριαρχείου (ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες και η ρουμανική προπαγάνδα*, Αθήναι 1905, σ. 93, *πρβλ.* και "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*" 1907, σ. 723). Για παράδειγμα τον Ιανουάριο του 1898 ο σύμβουλος της ρουμανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, διαμαρτυρόμενος δήθεν για το διορισμό Βουλγάρων εκκλησιαστικών εκπροσώπων, ζητούσε επίμονα με παράστασή του από το σουλτάνο την αναγνώριση ρουμανικών κοινοτήτων και το διορισμό Ρουμάνου Έξαρχου (ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 6 Ιανουαρίου 1898, αρ. 2).

ενός επισκόπου με έδρα το Μέτσοβο και το διορισμό ρουμανιζόντων ιερέων στους ρουμανίζοντες οικισμούς. Γι' αυτό το σκοπό η ρουμανική διπλωματία έγινε πιο απαιτητική και φορτική στην Τουρκία και θέλησε να εκμεταλλευτεί την ισχυρότερη θέση της μετά την ελληνική αποτυχία του 1897. Η Πύλη ωστόσο δεν υποχωρούσε και ο Αβδούλ Χαμίτ πρότεινε στρατιωτική αμυντική συμμαχία με τη Ρουμανία για να ικανοποιήσει το αίτημά της. Η Ρουμανία όμως φοβόταν μήπως προκαλέσει με τη συμμαχία αυτή την επίθεση της Ρωσίας και έτσι το όλο ζήτημα του Ρουμάνου μητροπολίτη οδηγήθηκε σε μία πολύπλοκη διπλωματική διένεξη, η οποία περιπλέχτηκε ακόμα περισσότερο μετά το 1900, οπότε είχαμε και τη διακοπή των ελληνο-ρουμανικών διπλωματικών σχέσεων.³⁰⁷

Έτσι αφού η ρουμανική διπλωματία δεν μπόρεσε να παρασύρει τις τουρκικές αρχές για την τοποθέτηση Ρουμάνου μητροπολίτη στους βλαχόφωνους πληθυσμούς, άρχισε να υποθάλλει τους ρουμανίζοντες διαφόρων κοινοτήτων για να ζητήσουν δήθεν αυθόρμητα εκκλησιαστική εκπροσώπηση. Παρόλα όμως τα αιτήματα των ρουμανιζόντων από την Αχρίδα, το Γκόπεσι, τη Χρούπιστα, την Κλεισούρα, τη Σαμαρίνα, την Αβδέλα, το Περιβόλι, τη Μοσχόπολη και το Κρούσοβο, δεν πραγματοποιούνταν τα σχέδια της ρουμανικής εκκλησιαστικής πολιτικής. Οι ρουμανίζοντες δραστηριοποιήθηκαν έντονα και προσπαθούσαν και πάλι να επιβάλουν βίαια τη ρουμανική γλώσσα στις ελληνικές εκκλησίες. Απειλούσαν μάλιστα ότι αν δεν γινόταν χρήση της ρουμανικής γλώσσας, τότε θα προσχωρούσαν στην Εξαρχία,³⁰⁸ εκμεταλλεζόμενοι έτσι και την ευαισθησία του Πατριαρχείου που ανησυχούσε γι' αυτό τον κίνδυνο. Στα 1898 οι ρουμανίζοντες της Αχρίδας προσχώρησαν στην Εξαρχία και τοποθέτησαν ιερέα στην ελληνική εκκλησία. Μετά το 1898 προσχώρησαν στην Εξαρχία και οι ρουμανίζοντες της Μηλόβιστας και δημιούργησαν εκκλησιαστικές αντιδικίες με τους Ελληνόβλαχους, που είχαν ως αποτέλεσμα να ανασταλεί η λειτουργία της ελληνικής εκκλησίας.³⁰⁹ Ακόμα στα 1900 στα βλαχόφωνα χωριά της περιφέρειας

307. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση), σσ. 41-42.

308. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 30 Μαΐου 1900, αρ. 346.

309. ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας), κώδικας αλληλογραφίας μητροπολίτη Πελαγονίας Κοσμά (επιστολή - 6 Αυγούστου 1898, φ. 86).

Καρατζόβας οι ρουμανίζοντες ήρθαν σε ρήξη με τους Ελληνόβλαχους που δεν τους επέτρεπαν να λειτουργήσουν στα ρουμανικά, γι' αυτό και προσχώρησαν στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία της Εξαρχίας και στο Κρούσοβο οι λίγοι ρουμανίζοντες συντάχτηκαν κι αυτοί στην Εξαρχία και ίδρυσαν ένα μοναστήρι. Θέλησαν επίσης να κτίσουν και μια εκκλησία, αλλά δεν το κατόρθωσαν, αφού δεν μπόρεσαν να εξεύρουν το ικανό χρηματικό ποσό για την ανέγερσή της.³¹⁰

Γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα οι προσπάθειες των ρουμανιζόντων για εκκλησιαστική αυτοδιοίκηση στις ελληνοβλαχικές κοινότητες της Βορειοδυτικής Μακεδονίας (στο Μεγάροβο, το Τίρνοβο, τη Ρέσνα, το Γιαγκοβέτσι, το Μοναστήρι, την Κοριτσά, το Πισοδέρι, τη Μπελκαμένη και τη Νέβεσκα) απέτυχαν κάτω από τη σύσσωμη δυναμική αντίσταση του βλαχόφωνου και ελληνόφωνου πληθυσμού. Στα ίδια χρόνια η ρουμανική εκκλησιαστική κίνηση, σε συνεργασία με τη βουλγαρική Εξαρχία, δραστηριοποιήθηκε και ανάμεσα στους Ελληνόβλαχους του Δυρραχίου, του Βερατίου, της Αυλώνας και του Ελβασάν. Η δραστηριοποίηση αυτή ήταν πιο έντονη στις περιοχές που υπάγονταν στην εκκλησιαστική αρμοδιότητα του μητροπολίτη Δυρραχίου Βησσαρίωνα (1867-1899), ο οποίος θεωρούνταν όργανο της ρουμανικής προπαγάνδας και φιλοδοξούσε να ανακηρυχθεί σε Έξαρχο των ρουμανιζόντων της Μακεδονίας, Αλβανίας και Ηπείρου - όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα. Ο Βησσαρίων για το σκοπό εκείνο στήριζε τους Ρουμάνους ιερείς και δασκάλους και προσπαθούσε να παρακωλύσει τη λειτουργία των ελληνικών εκκλη-

310. Στο Κρούσοβο είχαμε ένα άλλο έντονο εκκλησιαστικό πρόβλημα πολύ πιο μπροστά, στα 1883 σχετικά με την ανέγερση ελληνικής εκκλησίας που είχαν αποφασίσει στα 1872 Ελληνόβλαχο έμποροι Κρουσοβίτες της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι εφοδιάστηκαν και με το απαραίτητο τουρκικό φιρμάνι. Το κτίσιμό της όμως δε ολοκληρώθηκε επειδή δεν αρκούσαν τα χρήματα και τότε είχαμε την παρεμβολή των εξαρχικών και των ρουμανιζόντων για να τη λειτουργήσουν στη βλάχικη γλώσσα. Μετά από αλλεπάλληλα γεγονότα και παρόλη την παρέμβαση του μητροπολίτη Πρεσπών Αλέξανδρου, τελικά κτίστηκε η εκκλησία, διορίστηκε από τον Απόστολο Μαργαρίτη επίτροπος ο Χρήστος Δεληπέτρος, αλλά δεν εγκαινιάστηκε εξαιτίας των επίμονων και συντονισμένων μητροπολιτικών ενεργειών και το διοικητικό συμβούλιο του βιλαετίου Μοναστηρίου έκλεισε την εκκλησία για να προλάβει τις ταραχές και να καθησυχάσουν οι κάτοικοι, όπως τόνιζε σε έγγραφο που έστειλε στην Πύλη (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 167-169, όπου και λεπτομερείς πληροφορίες).

σιών και σχολείων. Οι ενέργειές του συναντούσαν την αγανάκτηση των βλαχόφωνων κατοίκων, οι οποίοι ζητούσαν επίμονα την απομάκρυνσή του με αναφορές-διαμαρτυρίες - κυρίως των Ελληνόβλαχων της Καβάγιας, του Δυρραχίου, των Τιράνων και του Ελβασάν - που τις απέστειλαν στην ελληνική κυβέρνηση και το Πατριαρχείο· παρά όλα αυτά όμως ο Βησσαρίων παρέμενε στη θέση του.³¹¹

Η ρουμανική κίνηση μετά το 1900 στράφηκε εντονότερα στην υλοποίηση της εκκλησιαστικής της πολιτικής με την εμμονή της να διοριστεί Ρουμάνος εκκλησιαστικός εκπρόσωπος στο Πατριαρχείο. Από τη στιγμή μάλιστα που απώλεσε τη συμπαράσταση του ιταλικού προξενείου του Μοναστηρίου και των Λαζαριστών, οι ρουμανίζοντες μιμούνταν κατά βήμα τα βουλγαρικά κομιτάτα και αξιοποιούσαν τις επιθετικές τους κινήσεις εναντίον των Ελληνόβλαχων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εισβολή τριών βουλγαρικών σωμάτων (τον Ιούλιο του 1903) στη Μηλόβιστα, όπου και πίεζαν τους νέους της για να καταταγούν στις δυνάμεις τους. Τότε ακριβώς οι ρουμανίζοντες εκμεταλλεύτηκαν τη σύγχυση και την τρομοκρατία των ημερών εκείνων και πίεζαν με τη σειρά τους τους Ελληνόβλαχους για να λειτουργούν στον αριστερό χορό της ελληνικής εκκλησίας στα βλάχικα. Σοβαρά όμως επεισόδια είχαν διαδραματιστεί στη Μηλόβιστα και κατά τη διάρκεια του 1901 με τους ρουμανίζοντες που προσπαθούσαν να επιβάλουν και τότε τη ρουμανική γλώσσα στην εκκλησιαστική λειτουργία. Εκείνη η αναταραχή ανάγκασε τον Έλληνα πρόξενο στο Μοναστήρι Πεζά να κάνει διάβημα διαμαρτυρίας (Απρίλιος 1901) στο ρουμάνο πρόξενο Padeano και να του μεταφέρει την αγανάκτηση του ελληνοβλαχικού πληθυσμού της περιοχής για την απρόκλητη τακτική των ρουμανιζόντων και την απόφασή τους για άμεση αντίδραση σε νέες προκλήσεις.³¹² Παρόλη την επέμβαση του Έλληνα πρόξενου, η αναταραχή συνεχίστηκε και μάλιστα με αιματηρές συγκρούσεις,³¹³ αλλά τελικά τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς αποκαταστάθηκε η ηρεμία. Έντονα εκκλησιαστικά επεισόδια διαδραματίστηκαν στα 1902, και στο Γκόπεσι, όπου οι ρουμανίζοντες με τη βοήθεια των τουρκικών

---

311. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ηπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 634-635.

312. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 7 Απριλίου 1901, αρ. 219.

313. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 28 Αυγούστου 1901, αρ. 713.

αρχών³¹⁴ ανέστειλαν τη λειτουργία της ελληνικής εκκλησίας. Ακόμα στις παραμονές της εξέγερσης του Ίλιντεν (1902) η βουλγαρική κίνηση κατατρομοκρατούσε τον ελληνοβλαχικό πληθυσμό και τον εξανάγκαζε και με την ποινή του θανάτου να προσχωρήσει στην Εξαρχία. Ιδιαίτερη δράση ανέλαβαν τα βουλγαρικά σώματα στην Όσσιανη, όπου υποχρέωναν τους Έλληνες ιερείς να ταυτίζονται με την Εξαρχία και να διαβάζουν στα βλάχικα το Ευαγγέλιο.

Στα 1903 η Πύλη αναγνώρισε τους ρουμανίζοντες ως αυθύπαρκτη χριστιανική εθνότητα. Έτσι η ρουμανική κυβέρνηση άρχισε να ενισχύει την εκκλησιαστική της πολιτική στο βαλκανικό χώρο με την οικονομική αρωγή των 600.000 λεί (24.000 χρυσές λίρες) που ψηφίστηκαν από τη ρουμανική βουλή το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς³¹⁵ και να εντείνει τη διαμάχη ανάμεσα στους ρουμανίζοντες και τους Ελληνόβλαχους. Οι ενέργειες των ρουμανιζόντων επικεντρώνονταν στην κατάληψη των ελληνικών σχολείων και κυρίως των ελληνικών εκκλησιών, όπου και προσπαθούσαν να επιβάλουν τη ρουμανική γλώσσα στις εκκλησιαστικές λειτουργίες. Έφταναν μάλιστα μέχρι το σημείο να προκαλούν επεισόδια και κατά τις κηδείες των νεκρών, όπως έγινε στα 1903 στο Μοναστήρι.³¹⁶ Σ' όλη τη διάρκεια αυτών των διενέξεων η αντίσταση των Ελληνόβλαχων του δυτικού και βορειοδυτικού Μακεδονικού χώρου υπήρξε και έντονη και ανυποχώρητη στην απεμπόληση της ελληνικής τους συνείδησης και το Πατριαρχείο αντέδρασε άμεσα. Με εγκύκλιό του ο πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ', που στάλθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1903 στους "Αρχιερείς και Χριστιανούς της Μακεδονίας και Ηπείρου", επιστούσε την προσοχή τους στο ρουμανικό προσηλυτισμό που προσπαθούσε να πλήξει το θρησκευτικό συναίσθημα των ορθόδοξων χριστιανών και προέτρεπε τους Αρχιερείς να εγρηγορούν και να διαφωτίζουν το χριστεπώνυμο πλήρωμά τους.³¹⁷

314. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Απριλίου 1902, αρ. 192.

315. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση), σ. 35, πρβλ. και του ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσοβλαχοί. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.*, (Θεσσαλονίκη 1993), σ. 106.

316. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σσ. 68-70.

317. Στον αγώνα του Πατριαρχείου εναντίον των προπαγανδιστικών κινήσεων και κυρίως της ρουμανικής εκκλησιαστικής πολιτικής, που προσπαθούσε να διεισδύσει μέσα στην εκκλησιαστική ζωή των Ελληνόβλαχων και να

Στις αρχές του 1904, ενώ η βουλγαρική κίνηση είχε διεισδύσει σε διάφορα χωριά της Βορειοδυτικής Μακεδονίας και με τη βία αποσπούσε τις υπογραφές των κατοίκων, το ελληνικό προξενείο του Μοναστηρίου αντιδρούσε άμεσα. Στον πίνακα τον οποίο συνέταξε με τα ορθόδοξα ελληνικά χωριά της περιφέρειάς του, δήλωσαν εγγράφως ότι "εμμένουσι πιστά εις την ορθοδοξίαν". Ανάμεσα στα 96 χωριά του πίνακα σημειώνουμε τα αμιγώς ελληνοβλαχικά και όσα είχαν ανάμεσα στους λοιπούς κατοίκους τους και Ελληνόβλαχους: Μητρόπολη Πρεσπών: Μηλόβιστα, Γκοπέσιον, Πισοδέριον, Γιαγκοβέτσιον, Ρέσνα, Τύρνοβον, Στρούγα, Μπέλιτσα-Άνω, Μπέλιτσα-Κάτω, Αχρίς, Κρούσοβον. Μητρόπολη Πελαγονίας: Νιζόπολις, Μεγάροβον, Τύρνοβον, Περλεπές. Μητρόπολη Μογλενών: Γραμματικόν.³¹⁸

Στο Μοναστήρι οι ρουμανίζοντες προσπάθησαν κατά τη διάρκεια του 1904 να ανεγείρουν ρουμανικό παρεκκλήσι, για το οποίο όμως αντέδρασε άμεσα το Πατριαρχείο και ενέργησε πάραυτα για να μη χορηγηθεί η σχετική άδεια,³¹⁹ γι' αυτό στη συνέχεια μεθόδευσαν με δόλο το κτίσιμο ρουμανικής εκκλησίας.³²⁰ Το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς οι ρουμανίζοντες του Μοναστηρίου προκάλεσαν έντονο εκκλησιαστικό θέμα με τη μετάκληση δυο καθαιρεμένων ιερέων από το Γκόπεσι και τη Μηλόβιστα, για να τελέσουν τη νεκρώσιμη τελετή της αδελφής του διευθυντή της ρουμανικής σχολής, την οποία την ενταφίασαν σε ρουμανικό νεκροταφείο που δημιουργήθηκε "παρά τους κειμένους νόμους" - όπου προστέθηκαν και άλλοι δυο

παρεμβάλει τη ρουμανική της ιδεολογία, ιδιαίτερη δράση ανέλαβε ο πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' που ευαισθητοποιήθηκε έντονα λόγω και της ελληνοβλαχικής του καταγωγής (καταγόταν από το Κρούσοβο της Άνω Μακεδονίας). Στο χρονικό διάστημα 1903-1907 έστειλε συνολικά έξι κείμενα θρησκευτικού και εθνικού περιεχομένου με τα οποία αντιδρούσε στα ρουμανικά εκκλησιαστικά σχέδια και θωράκιζε τους ελληνο-ορθόδοξους πληθυσμούς του βαλκανικού χώρου (τα κείμενα αυτά τα συναντούμε στη συνέχεια της διατριβής): τέσσερις εγκύκλιοι προς τους Αρχιερείς και τους Χριστιανούς της Μακεδονίας και της Ηπείρου, ένα πατριαρχικό τακρίριο προς τον υπουργό Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων της τουρκικής κυβέρνησης και ένα υπόμνημα προς τους πρεσβευτές της Αυστρίας, Ρωσίας, Αγγλίας, Γερμανίας, Γαλλίας και Ιταλίας "Περί των εν Μακεδονία αξιώσεων της ρουμανικής κυβέρνησεως" - κείμενα που βρίσκονται στα αρχεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κοντσοβλαχικό ζήτημα*, ΗΗ (Ηπειρωτικό Ημερολόγιο) 1993).

318. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 2 Μαρτίου 1904, αρ. 205.

319. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1904, σσ. ι' -ια' (παράρτημα).

320. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 26 Αυγούστου 1904, αρ. 833.

τάφοι, του Απόστολου Μαργαρίτη και ενός ρουμανίζοντα χωροφύλακα. Στην ενέργεια εκείνη αντέδρασε ο μητροπολίτης Πελαγονίας με τακρίριο που επέδωσε στο γενικό διοικητή Χιλμή πασά.³²¹

Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Έλληνα πρόξενου στα Γιάννινα Μπέτσου, στα 1904 οι ρουμανίζοντες λειτουργούσαν "ρωμουνιστί" στην Αβδέλα και στο Περιβόλι δυο Κυριακές λειτουργούσαν οι Ελληνόβλαχοι στα ελληνικά με τον παπα-Στέργιο και μια Κυριακή οι ρουμανίζοντες με το "διεφθαρμένο" και "τον από δεκαετίας απειθύντα και ως συνίτην παρουσιαζόμενον" παπα-Δημήτριο, όργανο της ρουμανικής προπαγάνδας, ο οποίος μάλιστα μνημόνευε και τον πάπα σε ένα παρεκκλήσι όπου λειτουργούσε αρκετά νωρίτερα. Για την παραπάνω εκκλησιαστική αναστάτωση και την αναθέρμανση της ρουμανικής διείσδυσης ο Μπέτσος θεωρούσε υπεύθυνο το μητροπολίτη Γρεβενών, που συγχώρεσε και αναγνώρισε ως ορθόδοξο τον παπα-Δημήτριο, κατηγορώντας τον μάλιστα ότι η "φιλοχρηματία ώθησεν αυτόν εις την συναλλαγήν και την αντεθνικήν ταύτην απόφασίν του".³²²

Τέλος κατά τη διάρκεια του 1904 στην περιοχή της Γευγελής η ρουμανική κίνηση κατάφερε να διεισδύσει στα βλαχόφωνα χωριά Λούμνιτσα, Λούγουντσα, Χούμα, Κούπα και Μπερισλάβ και να δημιουργήσει εκκλησιαστικά προβλήματα, όπως επίσης και σε μερικές ελληνοβλαχικές κοινότητες της επαρχίας Πρεσπών και Αχριδών.³²³ Η ρουμανική κίνηση εξακολουθούσε να χρηματοδοτεί πλουσιοπάροχα την εκκλησιαστική της πολιτική. Συγκεκριμένα στην περιφέρεια της Σκόδρας μισθοδοτούσε 6 ιερείς και 7 ψάλτες, στην περιφέρεια Μοναστηρίου 12 ιερείς, ένα διάκονο, 11 ψάλτες και έναν πρωτοψάλτη, στην περιφέρεια Ιωαννίνων 5 ιερείς και 3 ψάλτες και στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης 34 ιερείς και 10 ψάλτες.³²⁴

321. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 15 Ιουλίου 1904, αρ. 714.

322. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 16 Αυγούστου 1904, αρ. 449, πρβλ. και "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1904, σ. 431.

323. Στο Κρούσοβο λειτουργούσε στη ρουμανική γλώσσα ο καθαιρεμένος ιερέας Σωτήριος Ματσούλης και στο Γκόπεσι και την Αχρίδα δημιουργούνταν διαρκείς έριδες και προστριβές με τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι επέμεναν να ψάλουν, στα ρουμανικά, στους χορούς των ελληνικών εκκλησιών ("*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1904, σ. 225.).

324. "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1904, σ. 226 ("*Ποσόν αποστελλόμενον εκ Ρουμανίας*").

3.2 Μετά την αποτυχία της να διαβρώσει το ελληνοβλαχικό στοιχείο, η ρουμανική κίνηση επανήλθε το Μάρτιο του 1904 πάλι στο πάγιο αίτημά της για την αναγνώριση ρουμανικών κοινοτήτων της Μακεδονίας και Ηπείρου και τη χρήση της ρουμανικής γλώσσας, που το υπόβαλε στον πατριάρχη Ιωακείμ το Γ΄ μέσω του Ρουμάνου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη. Επειδή όμως αποκρούστηκαν και πάλι τα αιτήματά της, τότε στράφηκε προς την Πύλη, η οποία είχε ήδη προσανατολιστεί προς μια ευνοϊκή για τους ρουμανίζοντες λύση του όλου ζητήματος, αφού έτσι πετύχαινε και το δικό της σκοπό που στόχευε στη διαίρεση του χριστιανικού κόσμου και την εξασθένιση της ελληνικής συνοχής. Στα 1905 λοιπόν εκδόθηκε ο περίφημος σουλτανικός ιραδές (με τον οποίο παραχωρούνταν επίσημα πλέον εθνική υπόσταση στους ρουμανίζοντες και το δικαίωμα να εκφράζονται στη ρουμανική γλώσσα), ο οποίος προκάλεσε την άμεση αντίδραση του πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ με το "*πατριαρχικό τακρίριο*" που εξέδωσε στις 27 Ιουνίου³²⁵. Ο ιραδές δημιούργησε πολύμορφα προβλήματα, τα οποία οδήγησαν την όλη κατάσταση σε επικίνδυνη πολιτική και διπλωματική όξυνση (όπως είδαμε στο δεύτερο μέρος του πρώτου τμήματος αυτού του κεφαλαίου), αλλά και σε επαναδραστηριοποίηση της ρουμανικής εκκλησιαστικής πολιτικής.

Στα βλαχόφωνα χωριά της Καρατζόβας στα 1905 εντάθηκε η ρουμανοβουλγαρική σύμπραξη με τους φόνους που διέπρατταν οι συμμορίες τους "*κατά των βλαχοφώνων ως εμμενόντων εις την ορθοδοξίαν*"³²⁶ και η αντίστοιχη τουρκική υπόθαλψη με τη δημιουργία επεισοδίων και εκτροπών. Στη Λούμνιτσα, κάτω από τη διαρκή βία και απειλή της βουλγαρικής κίνησης που πίεζε τους Ελληνόβλα-

---

325. Μετά το πατριαρχικό τακρίριο ο Ιωακείμ σύνταξε κατά τη διάρκεια του 1905 (στις 17 Σεπτεμβρίου) και δεύτερο υπόμνημα-διαμαρτυρία κατά του σουλτανικού ιραδέ, το οποίο το διαβίβαζε στους πρεσβευτές των Μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων (Αυστρίας, Ρωσίας, Αγγλίας, Γερμανίας, Γαλλίας και Ιταλίας). Μ' αυτό ("*Περί των εν Μακεδονία αξιώσεων της ρουμανικής κυβέρνησεως*" - όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη υποσημείωση) ο πατριάρχης Ιωακείμ τόνιζε ότι οι Κουτσόβλαχοι παράμεναν πάντοτε πιστοί στον ελληνισμό και την ορθοδοξία και ότι δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως εθνότητα, αφού ούτε κατοικούσαν σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό τμήμα ούτε επιθυμούσαν την απόσχισή τους από την Ελλάδα και το Πατριαρχείο (ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, έ.α., ΗΗ 1993).

326. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 629 εμπ.

χους για να προσχωρήσουν στην Εξαρχία, αποσκήρτησε ο ιερέας παπα-Στογιάνου,³²⁷ στα "Λειβάδεια" ο Τούρκος μουδίσης του δήμου "Νότια" της υποδιοίκησης Γευγελής, "φίλα φρονών τοις ρουμανίζουσι", προξένησε ζημίες στην ελληνική εκκλησία και "φοβούμενος μη τυχόν τιμωρηθεί" δημιούργησε επεισόδια στη προσπάθειά του να εφαρπάξει τις υπογραφές των Ελληνόβλαχων κατοίκων του, ότι δήθεν δεν είχε προκληθεί καμιά ζημιά στην εκκλησία³²⁸ και στη "Λούμπνιτσα" συνέβη ένα λυπηρό εκκλησιαστικό επεισόδιο με το ρουμανίζοντα φοιτητή της ρουμανικής σχολής Θεσσαλονίκης Δημήτριο Στόγιου, κατοίκου του χωριού.³²⁹

Σ' όλες τις παραπάνω ρουμανικές ενέργειες αντιδρούσε σύσσωμο το ελληνοβλαχικό στοιχείο με το ακμαίο του εθνικό και θρησκευτικό φρόνημα και σύντρεχαν αποφασιστικά και τα ελληνικά σώματα στην αποκατάσταση της εκκλησιαστικής τάξης. Συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια του 1905 ελληνικό σώμα εμφανίστηκε στη Λούμπνιτσα και αφού έσχισε όλα τα ρουμανικά και βουλγαρικά εκκλησιαστικά βιβλία, διάταξε τους ρουμανίζοντες και βουλγαρίζοντες χωρικούς να λειτουργούν στην ελληνική γλώσσα και να αναγνωρίσουν και πάλι το Πατριαρχείο, τους απείλησε μάλιστα πως αν δε συμμορφώνονταν θα τους σκότωνε.³³⁰ Αργότερα (στα 1907), με την οργάνωση

327. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 229 εμπ.

328. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 10 Νοεμβρίου 1905, αρ. 879 εμπ.

329. Ο Στόγιου την Κυριακή 4 Σεπτεμβρίου του 1905 μπήκε βίαια στην εκκλησία της Λούμπνιτσας και αφού διέκοψε τη θεία λειτουργία άνοιξε ένα "βιβλιάριον καθαπτόμενον της ημετέρας εκκλησίας και του γένους ημών και εις γλώσσαν ρουμουνικήν γεγραμμένον" και άρχισε να απευθύνεται στους εκκλησιαζομένους και να τους ανακοινώνει ότι, σύμφωνα με τη διαταγή του νομάρχη Θεσσαλονίκης και του Ρουμάνου πρόξενου Θεσσαλονίκης, έπρεπε, όπως είχαν "καθήκον", να λιθοβολούν τους Έλληνες δασκάλους και να μη δέχονται στα σπίτια τους τους ελληνοφρονούντες ιερείς και τον περιοδεύοντα μητροπολίτη Μογλενών Άνθιμο. Δημιουργήθηκε, όπως ήταν φυσικό, μεγάλη αναστάτωση και ταραχή, διακόπηκε η θεία λειτουργία και παρότι οι Ελληνόβλαχοι διαμαρτυρήθηκαν στη συνέχεια στις τοπικές τουρκικές αρχές, ο Στόγιου όχι μόνο δεν τιμωρήθηκε, αλλά την άλλη ημέρα επέστρεψε ανενόχλητος στη Θεσσαλονίκη (ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 10 Νοεμβρίου 1905, αρ. 879 εμπ.).

330. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 11 Αυγούστου 1905, αρ. 525 εμπ.

της ελληνικής άμυνας στην περιοχή της Γευγελής από τον Έλληνα αξιωματικό Κλείτο, δημιουργήθηκε ευφορία στον ελληνισμό της περιοχής και σ' αυτό το κλίμα επέστρεφαν οι ελληνικές κοινότητες η μια μετά την άλλη στο Πατριαρχείο και το ίδιο έγινε και με τα βλαχόφωνα χωριά της Καρατζόβας Λούγουντσα, Λούμνιτσα, Κούπα και Μπερισλάβ.³³¹

Στην όξυνση των εκκλησιαστικών παρεμβάσεων των ρουμανιζόντων εντάσσεται και η κατάληψη της ελληνικής εκκλησίας της "*Εξω Παναγιάς*" από τους ρουμανίζοντες στη Βέροια, καθώς επίσης και η προσπάθεια να καταληφθεί και η ελληνική εκκλησία του Αγίου Αντωνίου στο κέντρο της πόλης.³³² Την κρισιμότητα της εκκλησιαστικής αναταραχής στη Βέροια την ενέτειναν περισσότερο η συμπεριφορά και οι ενέργειες του Χιλμή πασά, ο οποίος υποβοηθούσε τους ρουμανίζοντες για να καταλαμβάνουν τις ελληνικές εκκλησίες,³³³ και συγκεκριμένα τον Ιανουάριο του 1906 παράδωσε στους ρουμανίζοντες την εκκλησία της "*Εξω Παναγιάς*" (και επίσημα πλέον, αφού την είχαν ήδη καταλάβει βίαια ενωρίτερα), με το αιτιολογικό ότι παραδόθηκε, μαζί με άλλες δυο εκκλησίες, από τον πατριάρχη στους Βλάχους.³³⁴ Στην απόφαση του Χιλμή πασά αντέδρασαν άμεσα οι Έλληνες κάτοικοι (ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι), ο μητροπολίτης και οι δημογέροντες της Βέροιας, οι οποίοι απόστειλαν επιστολές και τηλεγραφήματα στο οικουμενικό Πατριαρχείο με τα οποία ενημέρωναν την Ιερά Σύνοδο και διαμαρτύρονταν για τα ρουμανοτουρκικά έκτροπα με επίκεντρο τα γεγονότα της "*Εξω Παναγιάς*".³³⁵ Κατά την τέλεση του εσπερινού από τους ρουμανίζοντες (την ημέρα της παράδοσης του ναού από το Χιλμή πασά) συγκεντρώθηκαν οι Βεροιοί που διαμαρτύρονταν έντονα και με την

331. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 323-324.

332. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 10 Νοεμβρίου 1905, αρ. 804.

333. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 12 Ιανουαρίου 1906, αρ. 25.

334. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 12 Ιανουαρίου 1906, αρ. 34.

335. Πρβλ. "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1906, σσ. 54-55 (όπου οι απαντήσεις του οικουμενικού Πατριαρχείου (τα πατριαρχικά γράμματα) "*τω μητροπολίτη Βεροίας και Ναούσης*" και "*τοις δημογέρονσι κλπ. Βεροίας*").

επέμβαση των τουρκικών αρχών "συνελήφθησαν εκ των Ελλήνων 8 ως ανθιστάμενοι εις τας διαταγάς της κυβερνήσεως".³³⁶ Ακολούθησε αναταραχή στην εκκλησιαστική ζωή της πόλης και οι ρουμανίζοντες λειτουργούσαν με μερικούς "αποσκιρτήσαντες και δια χρυσίου διαφθαρέντων ιερείς",³³⁷ οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τα ρουμανικά εκκλησιαστικά βιβλία.³³⁸ Γίνονταν όμως τόσο απεχθείς και μισητοί από τους Ελληνόβλαχους κατοίκους της πόλης που εξαναγκάζονταν να προσέρχονται στην "Εξω Παναγιά" με τη συνοδεία Τούρκων στρατιωτών, οι οποίοι και τη φρουρούσαν διαρκώς για την αποφυγή νέων επεισοδίων. Στο μεταξύ οι ορθόδοξοι Ελληνόβλαχοι της Βέροιας περίμεναν δικαίωση στα αιτήματά τους με την προσδοκία να τους αποδοθεί πάλι ο ναός, που σύμφωνα με πληροφορίες είχε κτιστεί πέντε αιώνες πρωύτερα και "ουδείς των γεροντοτέρων μαρτυρεί, ουδέ δύναται μαρτυρήσει, ουδέ μιμνήσεται ότι παρεχωρήθη ποτέ βλάχοις ή ρουμανίζουσι δικαίωμα λειτουργίας ρουμανιστί εν οιωδήποτε μεγάλω ή μικρώ ναώ της Βερροίας, διότι ουδείς εξήτει να διασπάση το ιερόν καθεστώς...".³³⁹

Στα 1906 εκκλησιαστικό ζήτημα σημειώθηκε στο Μοναστήρι, όπου τελέστηκε δοξολογία στο μη αναγνωρισμένο και "αποκεκηρυγμένον" από την ορθόδοξη Εκκλησία ρουμανικό παρεκκλήσι με την ευκαιρία της τεσσαρακονταετηρίδας του βασιλιά της Ρουμανίας Κάρολου. Το γεγονός θεωρήθηκε προσβλητικό, γιατί, παρότι οι πολιτικές και προξενικές αρχές της πόλης ενημερώθηκαν με σχετική

336. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 12 Ιανουαρίου 1906, αρ. 34.

337. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1906, σ. 74.

338. Από την έρευνα στους ιερούς ναούς της Βέροιας εντοπίστηκαν τρία ρουμανικά εκκλησιαστικά βιβλία (τα οποία βρίσκονται ακόμα ξεχασμένα σε μεταλλικό φωριαμό στο δεξιό τμήμα του χώρου του ιερού της εκκλησίας της Υπαπαντής του Χριστού - η παλιά "Εξω Παναγιά"): Ευχολόγιο (EYHOLOGIU Bogat Coprîndător de Maî Multe Rândulî. Rugăciunî trebuitore Creștinilor la deosebite împrejurăți din viață, ediția II, București - Tipografia "Cărților Bisericescî"- 1896, 650 σελίδες). Μεγάλη Οκτήμερος (OCTOIH MARE Care Cuprinde Slujba Invierei pe opt glasuri. Se maî numește și ΠΑΡΑΚΛΗΤΗΚΗ Adecă Mîngîitoare, ediția II, București - Tipografia Cărților Bisericescî - 1901, 756 σελίδες). "Λειτουργικό" (Dumnezeestile LITURGHII Ale Sfinților Noștrii Părinți: Ioan Gură de Aur, Vasilie cel Mare și Grigorie Dailogul, ediția A 4-a, București - Tipografia Cărților Bisericescî - 1912, 422 σελίδες).

339. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1906, σ. 74.

εγκύκλιο από το μητροπολίτη για την αντικανονικότητα του ρουμανικού παρεκκλησίου και ότι όσοι εισέρχονταν σ' αυτό θεωρούνταν κατά τους εκκλησιαστικούς κανόνες αφορεσμένοι για την ορθόδοξη Εκκλησία, εντούτοις παραβρέθηκαν στη δοξολογία (ο αρχηγός της χωροφυλακής, ο αντιπρόσωπος του βαλή και οι αντιπρόσωποι των ξένων δυνάμεων - μεταξύ αυτών και οι πρόξενοι της Ρωσίας και Σερβίας).³⁴⁰ Ακόμα στα 1906 δεν έλειψαν και οι δολοφονικές ενέργειες κατά των εκκλησιαστικών εκπροσώπων, αφού στην Πλιάσα οι ρουμανίζοντες λιθοβόλησαν (στις 12 Ιουνίου) τον εθνομάρτυρα μητροπολίτη Κοριτσάς και Πρεμετής,³⁴¹ ενώ το επόμενο έτος (Νοέμβριος 1907) τον δολοφόνησαν (με ηθικό αντουργό το ρουμανίζοντα Σπυρίδ. Κωστούρη),³⁴²

Αποτιμώντας την προπαγανδιστική διείσδυση της ρουμανικής εκκλησιαστικής κίνησης στη διάρκεια του 1906, ο Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' απόστειλε (8 Ιουλίου 1906) νέα εγκύκλιο στους χριστιανούς "των κατά τη Μακεδονία και Ήπειρον Θεοσώστων Επαρχιών". Εκεί τόνιζε το μέγεθος της επίμονης ρουμανικής προπαγάνδας, η οποία προσπαθούσε να αλλοιώσει τη θρησκευτική συνείδηση των Ελληνόβλαχων, καθώς και το εθνικό τους φρόνημα και να προσεταιριστεί τις ιδεολογικές τους αρχές για να τις ταυτίσει με το ρουμανισμό. Στη συνέχεια αναφερόταν στους αποσκιρτήσαντες ιερείς που είχαν καταστεί όργανα της ξενικής προπαγάνδας, από την οποία και μισθοδοτούνταν και τους καλούσε σε μεταμέλεια και μετάνοια για την επανένταξή τους στους κόλπους της Εκκλησίας και τέλος καθοδηγούσε τους μητροπολίτες για την αρτιότερη στάση τους απέναντι στους προπαγανδιστές και για την προστασία του ορθόδοξου βλαχόφωνου πληθυσμού.³⁴³

Στις προπαγανδιστικές ενέργειες της ρουμανικής κίνησης και των διαρκών παρεμβάσεών της στα εκκλησιαστικά πράγματα των

340. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 15 Μαΐου 1906, αρ. 306.

341. Αυθεντική Έκθεσις, περί των εν Κορυτσά θλιβερών γεγονότων κατά Σεπτέμβριον 1906 (έκδοση Πατριαρχείου), σσ. 1-12, πρβλ. F.R.BRIDGE, *Austro-Hungarian Documents relating to the Macedonian Struggle 1896-1912*, Thessaloniki 1976, σσ. 251-252.

342. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 165.

343. ΜΙΧΑΗΛ ΤΡΙΤΟΥ, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κοσσυβλαχικό ζήτημα*, ΗΗ, 1993.

Ελληνόβλαχων στα 1907 εντάσσονται: Η πυρπόληση της ελληνικής εκκλησίας των Άνω Πορροΐων,³⁴⁴ στην οποία εκκλησιάζονταν και οι βλαχόφωνοι κάτοικοί της. Η κακοποίηση του επισκόπου Σινάδων Ευγένιου (26 Ιουνίου 1907) από το ρουμανίζοντα Λεόνη.³⁴⁵ Τα αιματηρά γεγονότα στην εκκλησιαστική επαρχία της Βέροιας με τις δεκάδες δολοφονίες ελληνόφωνων και βλαχόφωνων κατοίκων της - μόνο τον Αύγουστο του 1907 δολοφονήθηκαν 26 αθώοι πολίτες επειδή "ενέμενον στερροί εις τὰ πάτρια" - χωρίς να συντριβεί τελικά η "άκαμπτος αντίστασις του γενναίου και φιλογενούς ελληνοβλαχικού πληθυσμού και να αποσπασθή από τον σώματος του ελληνικού ορθόδοξου έθνους, ούτινος από μακρών ετών αποτελεί τίμιον αναπόσπαστον μέλος"³⁴⁶ και η εκκλησιαστική παρέμβαση του καθαιρεμένου ρουμανίζοντα ιερέα παπα-Ιωάννου στο Μέτσοβο, με την προσπάθειά του να ιεροπρακτήσει μαζί με τους ορθόδοξους ιερείς στην κηδεία της συζύγου του Βασιλείου Διαμαντή, δασκάλου της ρουμανικής σχολής. Μπροστά στην κατηγορηματική όμως άρνηση του μητροπολίτη να μη συμμετέχει στην νεκρώσιμη τελετή, η κηδεία έγινε μόνο με τους ορθόδοξους ιερείς και δεν την παρακολούθησαν οι Μετσοβίτες Ελληνόβλαχοι, εκτός από ελάχιστους επαγγελματίες, οι οποίοι συνόδεψαν τη νεκρή "εξ επιπολαιότητος ή εκ συμπαθείας προς την προπαγάνδα" και όπως τόνισαν σε παρατηρήσεις που τους έγιναν "επί τούτω, εδήλωσαν ότι αυτοί, Μετσοβίται όντες, δεν δύνανται ή να ώσι πάντοτε, ως άπαντες οι συμπατριώται των, αφοσιωμένοι εις τα πάτρια". Ο επίμονος όμως παπα-Ιωάννου ικανοποίησε τον εγωισμό του, αφού στις μέρες εκείνες ετέλεσε κρυφά τη στέψη ζεύγους ρουμανοδιδασκάλων, παρά και πάλι την άρνηση της μητρόπολης, η οποία είχε έγκαιρα προειδοποιήσει το γενικό διοικητή του Μετσόβου.³⁴⁷

Στα 1907 ο πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄ επανήλθε και πάλι στα ελληνοβλαχικά προβλήματα που δημιουργούνταν κάτω από την πίεση της ρουμανικής εκκλησιαστικής προπαγάνδας και με δυο νέες εγκυκλίους του (με ημερομηνία 29 Ιανουαρίου και 11 Μαΐου του

344. ΑΥΕ, 7 Μαΐου 1907, αρ. 1864 (τηλεγράφημα από το προξενείο Θεσσαλονίκης - Κοντογούρης).

345. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 497.

346. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 605-606.

347. ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 6 Νοεμβρίου 1907, αρ. 642.

1907) τόνιζε στους Αρχιερείς της Μακεδονίας και της Ηπείρου ότι η Εκκλησία δεν αναγνώριζε τις ρουμανικές κοινότητες ούτε την εκκλησιαστική τους αυτονομία, η οποία τους παραχωρήθηκε από την Πύλη και συνιστούσε για άλλη μια φορά στους μητροπολίτες να προστατεύουν τον ελληνοβλαχικό πληθυσμό, και να μην προκαλούν με την έντονη αντιπαλότητά τους μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων λαβές για "παρεξηγήσεις και αιτιάσεις".³⁴⁸ Ακόμα, με το πατριαρχικό έγγραφο της 25ης Ιουλίου 1907, ο Ιωακείμ διαμαρτυρόταν έντονα στην Πύλη (μέσω του Τούρκου υπουργού της Δικαιοσύνης και των Θρησκευμάτων) για την απαγόρευση στους μητροπολίτες "να εξέρχονται εις περιοδείας" και για τις ελεύθερες αντίστοιχα περιηγήσεις των μελών της ρουμανικής προπαγάνδας και την παρεχόμενη προς αυτούς προστασία και συνδρομή των τοπικών τουρκικών αρχών.³⁴⁹

Οι πάμπολλες "διαμαρτυρίες Κουτσόβλαχων" που διασώζονται στο οικουμενικό Πατριαρχείο, σε διάφορες βορειοελλαδικές μητροπόλεις, σε προξενικά έγγραφα και είναι δημοσιευμένες οι περισσότερες στο πατριαρχικό περιοδικό-εφημερίδα "Εκκλησιαστική Αλήθεια" του έτους 1907 (και κάποιες στα έτη 1904-1905) - στις οποίες αναφερθήκαμε διεξοδικά στο δεύτερο μέρος του πρώτου τμήματος αυτού του κεφαλαίου - αποτυπώνουν την ελληνική ταυτότητα του ελληνοβλαχικού στοιχείου και την εμμονή στο βαθύ θρησκευτικό του αίσθημα. Κοινό σημείο αυτών των αναφορών (των βλαχόφωνων κατοίκων της Αβδέλας, του Αρμάτοβου, της Βέροιας, της Βράζας, της Βωβούσας, του Γκοπεσίου, της Θεσσαλονίκης, της Κατερίνης, του Κίτρου, της Κλεισούρας, του Κρούσοβου, του Μεγάροβου, του Μετζητιέ, του Μετσόβου, της Μηλόβιστας, του Μοναστηρίου, της Μπεάλας (της Άνω και της Κάτω), της Νέβεσκας, της Νιζόπολης, του Παλιοσελίου, των Πορροϊών (Άνω), της Ράμνης, της Ρέσνας, της Σαμαρίνας, των Σερβίων, της Σπορλίτας (Βέροιας), της Τζουμαγιάς (Βαρακλή), του Τίρνοβου, της Φούρκας κ.ά.) αποτελεί η ακλόνητη πίστη των Ελληνοβλαχων στην ορθόδοξη Εκκλησία και η εμμονή και η αφοσίωσή τους στο οικουμενικό Πατριαρχείο.³⁵⁰

348. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, έ.α., ΗΗ, 1993.

349. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 541-543, πρβλ. στον ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΡ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968 (ΕΜΣ), σσ. 97-100 (όπου αναδημοσιεύεται το παραπάνω πατριαρχικό έγγραφο).

350. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, *passim*.

4. Από τα πρώτα βήματά της (1908) η νεοτουρκική πολιτική - με τη σοβινιστική τάση του κομιτάτου της "*Ένωση και Πρόοδος*" - εξαπέλυσε έναν ανελέητο αγώνα εναντίον του ελληνικού στοιχείου, σ' ολόκληρο το βαλκανικό χώρο, με την επιβολή αβάσταχτων φόρων,³⁵¹ με κακοποιήσεις και δολοφονίες³⁵² και με τον εξοπλισμό ακόμα και των ρουμανιζόντων εναντίον του. Σ' αυτό το κλίμα του εκφοβισμού και της τουρκικής υπόθαλψης αναζωπυρώθηκε η ρουμανική εκκλησιαστική κίνηση, η οποία και προσπάθησε να επαναστασιοποιηθεί ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό πληθυσμό. Στα οδυνηρά επεισόδια της ρουμανοτουρκικής παρέμβασης εντάσσεται και η εκκλησιαστική διαμάχη του 1908 στη Βέροια. Οι ρουμανίζοντες της πόλης με την ηγεμονία του ρουμανίζοντα Χατζηγώγου συνεργάστηκαν με τον τουρκικό στρατό και με την παρουσία του κάθε Κυριακή λειτουργούσαν στα ρουμανικά στην ελληνική εκκλησία της "*Κάτω Παναγιάς*". Αυτή την κατάσταση επιχείρησε να διευθετήσει κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα (το Μάρτιο του 1908) ο Βασίλης Σταυρόπουλος (καπετάν Κόρακας), ο οποίος πραγματοποίησε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις με το επαναστατικό του σώμα στη γεωγραφική περιοχή του Βερμίου. Επιτέθηκε λοιπόν στην εκκλησία της "*Κάτω Παναγιάς*", όπου λειτουργούσαν οι ρουμανίζοντες και τραυμάτισε δυο Τούρκους στρατιώτες και θανάσιμα τον παπα-Γιώργη. Μ' αυτή την επίθεση πανικοβλήθηκαν βέβαια οι ρουμανίζοντες της Βέροιας, αλλά αντέδρασαν βίαια οι Τούρκοι, οι οποίοι κατατρομοκράτούσαν τους Ελληνόβλαχους για να πάρουν εκδίκηση.³⁵³

351. Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "*Νέα Αλήθεια*", Τρίτη, 21 Ιουνίου 1911, αρ. φ. (617) 18.

352. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 26 Ιουνίου 1911, αρ. 492, 30 Οκτωβρίου 1911, αρ. 1045.

353. *Ο Μακεδονικός Αγών, και τα εις Θράκην γεγονότα*, Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου, Αθήναι 1979, σ. 293, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*. Απομνημονεύματα Β. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (και άλλων αγωνιστών), Θεσσαλονίκη 1984 (ΙΜΧΑ), σσ. 436-440 - Ήταν τόσο μεγάλη η εμπάθεια και η επιθετικότητα των Νεότουρκων και των ρουμανιζόντων που παρέμβαιναν σε οποιαδήποτε εκκλησιαστική και θρησκευτική εκδήλωση της ζωής των Ελληνόβλαχων. Χαρακτηριστικό είναι και ένα άλλο επεισόδιο που δημιουργήθηκε στις 24 Δεκεμβρίου του 1908 στη Βέροια, όπου θερμοκέφαλοι ρουμανίζοντες κακοποίησαν τους μικρούς βλαχόπαιδες που έψαλαν τα κάλαντα των Χριστουγέννων στα ελληνικά και στη συνέχεια προκάλεσαν καταστροφές σε ελληνικά καταστήματα και σπίτια, αναστατώνοντας έτσι τη ζωή της πόλης (ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κουτσοβλαχικό ζήτημα*, ΗΗ, 1993)· και βέβαια

Στις 13 Ιανουαρίου του 1909 οι λιγοστοί ρουμανίζοντες της Κλεισούρας κατέλαβαν την ελληνική εκκλησία του Αγίου Νικολάου και επέμεναν να λειτουργήσουν στα ρουμανικά. Την προσπάθεια των ρουμανιζόντων υποβοηθούσαν και οι τουρκικές αρχές, οι οποίες με ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις εμπόδιζαν τη λειτουργία στην ελληνική γλώσσα. Αυτή η ενέργεια διέγειρε το θρησκευτικό φρόνημα των Ελληνόβλαχων και είχε ως αποτέλεσμα να συγκρουστούν με τις τουρκικές δυνάμεις. Αμέσως μετά τα επεισόδια εκπρόσωποι των Ελληνόβλαχων της Κλεισούρας διαμαρτυρήθηκαν στον καϊμακάμη της Καστοριάς, ενώ έστειλαν τηλεγράφημα στο βαλή, με το οποίο ζητούσαν να ακυρωθεί η εισήγηση του καϊμακάμη για την τέλεση της εκκλησιαστικής λειτουργίας εκ περιτροπής στα ελληνικά και στα ρουμανικά, απαιτώντας να παραχωρηθεί η ελληνική εκκλησία μόνο στους Ελληνόβλαχους.³⁵⁴

Η ρουμανική πολιτική προωθούσε ακόμα και τα σχέδιά της για την εκκλησιαστική αυτοδιοίκηση των ρουμανιζόντων. Έτσι στο συνέδριο των ρουμανιζόντων της Μακεδονίας και της Ηπείρου που πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 1910 στο Μοναστήρι, προτάθηκε να διοριστούν κληρικοί και αρχιμανδρίτες ή πρωτοσύγκελοι στο Κρούσοβο, στο Μοναστήρι, στη Βέροια, στα Γρεβενά, στο Μέτσοβο, στα Γιάννινα και αλλού, με υπευθυνότητα στα εκκλησιαστικά θέματα των βλαχόφωνων κατοίκων. Δεν έφτασαν ωστόσο ποτέ οι εκκλησιαστικοί τους εκπρόσωποι στις θέσεις τους, αφού οι πολιτικές συγκυρίες της εποχής δεν επέτρεψαν στη ρουμανική ηγεσία, αλλά ούτε και στην νεοτουρκική κυβέρνηση να σταθούν θετικά στην παραπάνω πρόταση.³⁵⁵ Παρόλα αυτά όμως η ρουμανική κίνηση, που

όλα αυτά διαδραματίζονταν με την παρότρυνση και βοήθεια των ρουμανιζόντων ιερέων και της τοπικής τουρκικής διοίκησης.

354. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 270.

355. Αντίθετα με την απροθυμία της ρουμανικής κυβέρνησης και της νεοτουρκικής πολιτικής απέναντι στα ρουμανικά αιτήματα, ο πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄ άφηνε το περιθώριο να παραχωρήσει το δικαίωμα στους ρουμανίζοντες, ώστε να χρησιμοποιούν τη ρουμανική γλώσσα στις εκκλησιαστικές τους λειτουργίες, προκειμένου να επιτύχει ευνοϊκή ρύθμιση του μοναστηριακού ζητήματος στη Ρουμανία. Μπροστά όμως στην αντίδραση του βορειοελλαδικού ελληνισμού και της επίσημης ελληνικής πολιτικής δεν υλοποίησε τις αρχικές του διαθέσεις (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 638).

εξακολουθούσε να έχει τη συμπαράσταση των τοπικών τουρκικών αρχών,³⁵⁶ διόρισε στα 1911 εφορείες-διοικήσεις στα Γιάννινα, το Μοναστήρι και τη Θεσσαλονίκη (υπεύθυνες για τα εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά θέματα των βλαχόφωνων πληθυσμών) και οργάνωσε ληστρικά ρουμανικά σώματα που τρομοκρατούσαν³⁵⁷ τις γεωγραφικές περιφέρειες των Ιωαννίνων, της Κόνιτσας και της Πρεμετής. Σ' όλη αυτή τη δυσχερέστατη περίοδο για το βλαχόφωνο ελληνισμό, πρωταγωνιστούσαν οι Νεότουρκοι, οι οποίοι όχι μόνο υποβοηθούσαν τις ρουμανικές εκκλησιαστικές παρεμβάσεις, αλλά προέβαιναν και σε αυτοτελείς πράξεις και ενέργειες εναντίον των Ελληνόβλαχων.³⁵⁸

Απέναντι στην καταπιεστική πολιτική των Νεότουρκων και των ρουμανιζόντων, που υποβοηθούνταν και από τη βουλγαρική κίνηση, αντιδρούσαν έντονα οι Έλληνες βουλευτές μέσα στην οθωμανική Βουλή, οι ελληνικές αρχές των βιλαετιών Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου³⁵⁹ και βέβαια οι ίδιοι οι Ελληνόβλαχοι και το Πατριαρχείο.³⁶⁰ Ωστόσο όμως η οδυνηρή κατάσταση συνέχιζε να διαιωνίζε-

356. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 3 Ιουλίου 1912, αρ. 1382.

357. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., ("*Ηπειρος*"), σσ. 637-638.

358. Στην Κοριτσά οι Νεότουρκοι επέβαλαν την ίδρυση ιδιαίτερης εκκλησίας για τις 40 ρουμανίζουσες οικογένειες που κατάγονταν (οι περισσότερες) από την Πλιάσα, ενώ στη Βαβούσα και στα βλαχόφωνα χωριά της περιφέρειας Γευγελής (Κούπα, Λιβάδια, Λούγουντσα, Λούμνιτσα, Μπερισλάβ, Χούμα και Όσσιανη) εφάρπαξαν βίαια τις κοινοτικές σφραγίδες, καθιέρωσαν τη ρουμανική γλώσσα στην εκκλησιαστική λειτουργία και τοποθέτησαν ρουμανίζοντες ιερείς στις ελληνικές εκκλησίες (ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Ιστορία των κρατών της χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, τόμος πρώτος, Αθήναι 1954, σσ. 190-191).

359. ΑΥΕ, *Προξενείο Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Αυγούστου 1911, αρ. 767.

360. Στα πλαίσια της γενικότερης αντίδρασης του Πατριαρχείου εντάσσεται και η άρνησή του να διαβάζεται το Ευαγγέλιο στη ρουμανική γλώσσα κατά την ημέρα του Πάσχα - όπως συνηθιζόταν να διαβάζεται στις γλώσσες των παρευρισκομένων μελών του διπλωματικού σώματος της Κωνσταντινούπολης - όπως επισημαινόταν και στο τηλεγραφικό πρακτορείο των Παρισίων "*L' information*", το οποίο, τελειώνοντας σχολίαζε: "*Το γεγονός τούτο προσλαμβάνει έτι μείζονα σημασίαν, καθόσον δέον να θεωρηθή ως αποκήρυξις της εν Μακεδονία πολιτικής της Ρουμανίας, και θα συντελέση εις μείζονα εύρυνσιν του χάσματος του μεταξύ των ρουμανικών και των ελληνικών συμφερόντων*" ("*Εκκλησιαστική Αληθεια*", 1908, σ. 239). Βέβαια σ' αυτή την αιτίαση το Πατριαρχείο απάντησε ότι ο πρεσβευτής της Ρουμανίας δεν παρουσιαζόταν στην εορταστική δοξολογία του Πάσχα από το 1904 και μετά και ότι παρά την απουσία του μνημόνευσε μπροστά στη μεγάλη πύλη του ναού το όνομα του Ρουμάνου βασιλιά και του οίκου του και ότι η μη

ται και το αποκορύφωμά της εκδηλώθηκε κατά τη δολοφονία του μητροπολίτη Γρεβενών Αιμιλιανού Λαζαρίδη, την 1η Οκτωβρίου του 1911, από τις τουρκικές ληστρικές συμμορίες, το νεοτουρκικό κομμάτι και τους ρουμανίζοντες. Ο μητροπολίτης Γρεβενών Αιμιλιανός (από το Μάρτιο του 1910) ζώντας από κοντά τα προβλήματα του βορειοδυτικού μακεδονικού ελληνισμού και από τη θέση του επισκόπου Πέτρας στο Μοναστήρι - κατά την απουσία του μητροπολίτη Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου στην Κωνσταντινούπολη, από το 1906 και μετά - την τραγική κατάσταση του βλαχόφωνου ελληνισμού της Ανω Μακεδονίας, εργάστηκε σκληρά για την προστασία του από τη ρουμανική προπαγάνδα και τον καθοδήγησε ακούραστα για να αντιπαλέψει τις δύσκολες περιστάσεις στις οποίες βρέθηκε. Η δολοφονία του Αιμιλιανού (άμεσα υπεύθυνοι γι' αυτή θεωρήθηκαν οι Οθωμανοί Τέμκος από την Τσούρχλη και Αϊντίνης από την Πηγαδίτσα και οι ρουμανίζοντες Μηλιώρας και Φούσκας από το Περιβόλι³⁶¹) και γενικά η φανατική επίθεση των ρουμανιζόντων κατά της εκκλησιαστικής και θρησκευτικής ηγεσίας των Ελλήνων μαρτυρεί αβίαστα και απόλυτα τη θεαματική οριστική αποτυχία της ρουμανικής εκκλησιαστικής πολιτικής για την αλλοίωση του θρησκευτικού φρονήματος των Ελληνόβλαχων· οι οποίοι καλλιεργούσαν αδιάλειπτα τη θρησκευτική τους συνείδηση στις χιλιάδες ελληνικές εκκλησίες. Κατά τη διάρκεια του 1912, μόνο στην Ήπειρο και την Αλβανία

ανάγνωση του Ευαγγελίου δεν οφειλόταν σε υστεροβουλία, αλλά στο ότι μεταξύ του κλήρου δεν υπήρχε γνώστης της ρουμανικής γλώσσας. Οπωσδήποτε όμως, παρά τις παραπάνω εξηγήσεις, το Πατριαρχείο έκρυβε επιμελώς την επιθυμία του να μη διαβάξει το Ευαγγέλιο στη ρουμανική γλώσσα, αφού - τουλάχιστο μέχρι το 1910 - δεν είχε καμιά απολύτως, έστω και πρόθεση, να παραχωρεί την ευχέρεια, ώστε να ακούγεται το Ευαγγέλιο στα ρουμανικά (στις τελετές του Πατριαρχικού ναού) ή ακόμα να επιτρέπει να τελείται και ολόκληρη η θεία λειτουργία από τους ρουμανίζοντες στη ρουμανική γλώσσα. Και τέλος, παρά τις οποιεσδήποτε πατριαρχικές προθέσεις, υπήρχε πάντοτε η αντίσταση του βλαχόφωνου πληθυσμού και της ελληνικής πολιτικής που απόκρουε την προπαγανδιστική διείσδυση της ρουμανικής γλώσσας στις εκπαιδευτικές και εκκλησιαστικές δραστηριότητες των Ελληνόβλαχων - όπως είδαμε παραπάνω.

361. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 31 Οκτωβρίου 1911, αρ. 1057 (και στο συνημμένο υπόμνημα του νομάρχη Τρικάλων προς το ΥΠΕΞ, με ημερομηνία 19 Οκτωβρίου (1911): "Εκθεσις περί της συγγεράς δολοφονίας του αιμνήστου Μητροπολίτου Γρεβενών και των συν αυτώ"), πρβλ. στον ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 389-391, όπου πληροφορίες για τον Αιμιλιανό, και 432 (υποσ. 84), όπου και σχετική βιβλιογραφία.

λειτουργούσαν συνολικά 1675 ελληνικές εκκλησίες (1524 στην Ήπειρο - 1126 στο σαντζάκι Ιωαννίνων, 398 στο σαντζάκι Ηγουμενίτσας και 151 στην Αλβανία) και 81 ελληνικά μοναστήρια (73 στην Ήπειρο - 65 στο σαντζάκι Ιωαννίνων, 8 στο σαντζάκι Ηγουμενίτσας και 8 στην Αλβανία).³⁶²

Κλείνοντας στο σημείο αυτό την ιστορική ερμηνεία των γεγονότων που σχετίζονται με τις πολιτικές και τις ιδεολογικές αξιώσεις της ρουμανικής κίνησης στο ελληνοβλαχικό πληθυσμό του βαλκανικού χώρου κατά το χρονικό διάστημα 1850-1913, σημειώνουμε, θεωρώντας συνολικά την όλη κατάσταση, ότι οι Ελληνόβλαχοι έζησαν μέσα σε μια επώδυνη και οδυνηρή προπαγανδιστική διαπάλη, κατά την οποία όμως διατήρησαν ισχυρά και αλώβητα τα στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας. Οι Ρουμάνοι προπαγανδιστές και όλες οι άλλες ξενικές κινήσεις που τους υποβοηθούσαν, προσπάθησαν να διεισδύσουν στο ακμαίο ελληνοβλαχικό εθνικό και θρησκευτικό τους φρόνημα και να το κάμψουν με πολυώνυμους ιδεολογικούς δελεασμούς (πολιτικούς, διπλωματικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς, θρησκευτικούς- εκπαιδευτικούς). Η αντίσταση όμως του βλαχόφωνου ελληνισμού στην εθνολογική του αλλοίωση και η πίστη του στην ορθοδοξία³⁶³ υπήρξε διαρκής και έντονη και απομάκρυνε δυναμικά όλη την προπαγανδιστική επίθεση που δέχτηκε.

---

362. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 1912, χωρίς άλλες ενδείξεις ("Στατιστική των Ελληνικών Σχολών της Ηπείρου κατά καζάδες" - "Στατιστική Ελληνικών Σχολείων εν Αλβανία", όπου και ξεχωριστές στήλες με τον αριθμό των ελληνικών εκκλησιών και των ελληνικών μονών κατά σαντζάκια και καζάδες).

363. Για την εμμονή των Ελληνόβλαχων στην ορθοδοξία βλ. και ΠΑΝ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, Αθήναι 1905, σσ. 16, 27, 45, πρβλ. και ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των Ελληνικών χωρών*, Β', Θεσσαλονίκη 1966 (ΕΜΣ), σ. 13.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΩΝ ΣΤΗΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΤΟΥ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

I. Γενική θεώρηση της εκπαιδευτικής κατάστασης του Ελληνισμού στο βαλκανικό χώρο - Η Ελληνική Παιδεία

1. Οι ξένες εθνικές κινήσεις που εμφανίστηκαν στο βαλκανικό χώρο της ευρύτερης βορειοελλαδικής ακτινοβολίας του ελληνικού πολιτισμού, στόχευαν στην ιδεολογική διείσδυση στο φρόνημα και στη συνείδηση του ελληνισμού, με απώτερο σκοπό την αλλοίωση του εθνολογικής του σύνθεσης και την αφαιμάξη πληθυσμών και εδαφών. Όλα αυτά διαδραματιζόνταν σε μια εποχή που αφυπνίζονταν οι βαλκανικές εθνότητες και κατά την οποία ο επικείμενος κίνδυνος της βαλκανικής εμπλοκής άρχισε πλέον να διαφαίνεται στη διαπάλη του μακεδονικού ζητήματος. Ο κίνδυνος αυτός ενισχύθηκε περισσότερο μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) και την ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας (1870) και άρχισε πλέον να γίνεται ορατός και συγκεκριμένος με την προσπάθεια του πανσλαβισμού να ενσωματώσει στα σλαβικά κράτη του επαρχίες της Μακεδονίας και της Θράκης. Από την άλλη μεριά πάλι οι διεισδυτικές προσπάθειες της ουνιτικής πολιτικής του καθολικισμού και - κυρίως - της ρουμανικής κίνησης στόχευαν στον προσπορισμό επιρροών και ωφελημάτων, που βέβαια δεν αποσκοπούσαν σε άμεση κυριαρχία στο βαλκανικό χώρο, αλλά δημιουργούσαν ιδεολογικές και πολιτικές προσβάσεις, τις οποίες στόχευαν να χρησιμοποιήσουν στις κατάλληλες χρονικές και διπλωματικές συγκυρίες.¹

Στους παραπάνω κινδύνους λειτούργησε αυτόματα το αισθητήριο του ελληνικού στοιχείου, το οποίο ανάδειξε το γνήσιο φρόνημά του, αναπτέρωσε την πατριωτική συνείδησή του, αναβάπτισε τις πεποιθήσεις και τα οράματά του και αντέδρασε με την

---

1. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σσ. 35-36, πρβλ. και "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 36, MICHEL PAILLARÈS, *L'imbroglia Macédonien*, Paris 1907, σ. 465.

καλύτερη άμυνά του: με την ενίσχυση της παιδείας του και γενικότερα την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής και πολιτιστικής του δραστηριότητας. Το κριτήριο της παιδείας λοιπόν, επιστρατεύτηκε από τον ελληνοισμό του ευρύτερου βορειοελλαδικού χώρου, ως πρωταρχικό στοιχείο για να περιχαρρακωθεί η εθνική του ταυτότητα στα δύσκολα χρόνια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού, όπου οριοθετούνταν και παγιώνονταν οι εθνικές συνειδήσεις στο βαλκανικό χώρο.

Έτσι λοιπόν η ελληνική παιδεία παρουσίασε μια θεαματική και αλματώδη ανάπτυξη, η οποία υποβοηθήθηκε από τις γενικότερες συνθήκες που εμφανίστηκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία μετά την εισαγωγή των μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ),² αλλά κυρίως από τη συμβολή της ελληνομακεδονικής αστικής τάξης η οποία οικοδομήθηκε με τους Μακεδόνες απόδημους και ευεργέτες και οδήγησε σε υψηλή οικονομική και πνευματική ανάπτυξη. Βέβαια, μετά το 1850, οι μεγάλες αποδημίες των Μακεδόνων και των Ηπειρωτών προς τις κεντρικές ευρωπαϊκές χώρες έπαψαν να συντελούνται με έντονο και δυναμικό ρυθμό, αλλά η μετακένωση που είχε ήδη συντελεστεί στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, οδήγησε σε ένα ακμαίο πολιτισμικό επίπεδο που ώθησε και την παιδεία σε ανάλογη άνθηση.

Στους φορείς λοιπόν της ελληνικής παιδείας δικαιωματικά πρωτεύουσα θέση είχαν οι Μακεδόνες απόδημοι (ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι), οι οποίοι, εκμεταλλευόμενοι την οικονομική και την κοινωνική τους δύναμη, άσκησαν πρώτα στους βαλκανικούς λαούς την πολιτιστική και κοινωνική τους ακτινοβολία με την ίδρυση και τη λειτουργία ελληνικών σχολείων και εκκλησιών και την καλλιέργεια των γραμμάτων και της διανόησης με τους λογίους και πνευματικούς εκπροσώπους τους και στη συνέχεια μετακένωσαν τα πολιτιστικά τους αγαθά στο μακεδονικό χώρο με την ίδρυση σχολείων, εκκλησιών, νοσοκομείων και άλλων κοινωφελών έργων (όπως θα δούμε στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας αυτής). Ακόμα στους

---

2. Για τη Μακεδονία και τις οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (1830-1870) βλ. στον ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 71-139, πρβλ. και στον ΤΟΛΗ ΚΑΖΑΝΤΖΗ, *Η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή στη Μακεδονία από το 1850 ως τις μέρες μας*, στη *"Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία"* (των εκδόσεων Παπαζήση-Παρατηρητή, επιμέλεια Ιωάννη Κολιόπουλου και Ιωάννη Χασιώτη), τ. δεύτερος, χ.τ., χ.χ., σσ. 158 κ.εξ.

φορείς της ελληνικής παιδείας εντάχθηκε και το ελληνικό κράτος με εκπρόσωπό του το "Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων" (1869), η Κωνσταντινούπολη με τον "Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως" - το "υπουργείο παιδείας"³ του αλύτρωτου ελληνισμού - και η "Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα" (1871),⁴ που προσπάθησαν από κοινού να δυναμώσουν το μέτωπο κατά των ξένων εθνικών κινήσεων. Η παιδεία όμως χρησιμοποιήθηκε ως ιδεολογικό και εθνεγερτικό στοιχείο όχι μόνο από τους Έλληνες, αλλά και από τους ξένους "απαιτητές", οι οποίοι εμφάνισαν επίμονη εκπαιδευτική δραστηριότητα με την ίδρυση και των δικών τους σχολείων.

2.1. Η ελληνική παιδεία στη Μακεδονία (στα βιλαέτια Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου) παρουσίασε θεαματική άνοδο κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού. Στα 1877 ο Έντουαρντ Στάνφορντ αναφερόμενος στα ελληνικά σχολεία της επισκοπής Καστοριάς, Πελαγονίας, Βελούσας, Κοριτσάς και των Βοδενών σημείωνε 111 σχολεία με 5361 συνολικά μαθητές,⁵ ενώ λίγο αργότερα, στα 1886, ο Ιωάννης Καλοστύπης υπολόγιζε "το ολικόν άθροισμα των εν Μακεδονία ελληνικών Σχολών" στα 846 σχολεία (3 γυμνάσια, 3 διδασκαλεία, μια ιερατική σχολή, 71 ελληνικά σχολεία, 74 παρθεναγωγεία, 283 δημοτικά, 80 νηπιαγωγεία και 331 γραμματοδιδασκαλεία) με 45.870 μαθητές.⁶ Στο ίδιο χρονικό διάστημα τα

3. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991 (β' έκδοση), σ. 336.

4. Η συμβολή αυτών των συλλόγων ήταν ανυπολόγιστης αξίας, αφού με τις πλούσιες δραστηριότητές τους (ίδρυση νέων σχολείων, συντήρηση των παλαιών, εκτύπωση διδακτικών εγχειριδίων και βιβλίων, χορήγηση υποτροφιών, κατάρτιση εκπαιδευτικών προγραμμάτων κ.ά.) συνέβαλαν αποφασιστικά στην αφύπνιση του υπόδουλου ελληνισμού και στην καλλιέργεια του πνευματικού του επιπέδου. Ακόμα με τα μακεδονικά σωματεία, τους συλλόγους και τις αδελφότητες που ιδρύθηκαν σ' όλο το μακεδονικό χώρο - με τη συμπαράσταση των παραπάνω συλλόγων - οργανώθηκε καλύτερα ο βορειοελλαδικός ελληνισμός και προετοιμάστηκε για το μακεδονικό αγώνα.

5. V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Αθήνα 1987, σ. 278.

6. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, *Μακεδονία. Έτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886 (επανατύπωση: Θεσσαλονίκη 1991, "Αέσχη του βιβλίου"), σ. 59. Ακόμα, στο ενδιαμέσο διάστημα

ρουμανικά σχολεία που συντηρούνταν στη Μακεδονία με τις οικονομικές συνδρομές του Μακεδονορουμανικού Συλλόγου Βουκουρεστίου, ανέρχονταν στα 9 ή 10 με ελάχιστους μαθητές, περίπου 300, η οθωμανική παιδεία ήταν ανύπαρκτη και η βουλγαρική, με τις τεράστιες προσπάθειες που κατέβαλε η Εξαρχία και η πανσλαβιστική κίνηση, ίδρυε ελάχιστα σχολεία στα μεγάλα αστικά κέντρα (όπως στη Θεσσαλονίκη, στις Σέρρες και στο Μοναστήρι), όπου λειτουργούσε οικοτροφεία και συγκέντρωνε από όλη τη Μακεδονία μαθητές, τους οποίους μάλιστα τους συντηρούσε και τους χρηματοδοτούσε. Από τα παραπάνω λοιπόν φαίνεται καθαρά ότι "η πληθύς και η ακμή των εν Μακεδονία ελληνικών σχολών είνε η λαμπρότερα και βασιμωτέρα συνηγορία υπέρ του ελληνικωτάτου αυτής χαρακτήρος, τούτο δε ανομολογούσι πάντες οι επισκεψάμενοι την περιμάχητον χώραν καλή τη πίστει και μετ' επιστημονικής επιστασίας ερευνήσαντες τα κατ' αυτήν. Ότι είνε ευγενές, ότι είνε λαμπρόν, ότι είνε ακμαίον, ότι είνε αξιόλογον εν Μακεδονία, τούτο είνε και ελληνικόν".⁷

Σύμφωνα με τη "Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895" (Θεσσαλονίκη 1896), στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα στα σαντζάκια Δράμας, Σερρών και Θεσσα-

---

περίπου, γύρω στα 1800, σύμφωνα με τον G. CHASSIOTI ("*L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople jusqu' à nos jours*", Paris 1881 - βλ. "Πίνακα Ελληνικών Σχολείων Μακεδονίας" στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ) της "Εκδοτικής Αθηνών", τόμ. ΙΓ', Αθήναι 1977, σ. 386) στη Μακεδονία λειτουργούσαν συνολικά 447 ελληνικά σχολεία (30 νηπιαγωγεία, 161 "κοινά σχολεία" (μικτά δημοτικά), 172 κοινοτικά δημοτικά αρρένων, 34 κοινοτικά δημοτικά θηλέων, 42 ελληνικά σχολεία, 6 ημιγυμνάσια αρρένων, ένα ημιγυμνάσιο θηλέων και ένα γυμνάσιο αρρένων) με 22.221 μαθητές. Ακόμα, σύμφωνα με τη στατιστική των ελληνικών και βουλγαρικών σχολείων του βιλαετίου Θεσσαλονίκης στα 1885 (στις επαρχίες Θεσσαλονίκης - και στην πόλη της Θεσσαλονίκης - Κασσάνδρας, Βέροιας, Γιαντισών, Έδεσσας, Εβρέτ-Χισάρ, Δοϊράνης, Στρώμνιτσας, Τίκφες και Βελεσών) λειτουργούσαν συνολικά 238 ελληνικά σχολεία (ένα διδασκαλείο στη Θεσσαλονίκη, 4 γυμνάσια, 9 ελληνικά σχολεία, 189 δημοτικά σχολεία, 9 παρθεναγωγεία και 26 νηπιαγωγεία) με 13.843 μαθητές και 58 βουλγαρικά (ένα γυμνάσιο στη Θεσσαλονίκη, 52 δημοτικά και 5 παρθεναγωγεία) με 1.753 μαθητές (ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 30 Δεκεμβρίου 1885, αρ. 353. Πρβλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*. Απομνημονεύματα ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΠΗΧΕΩΝΑ, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σ. 177).

7. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, έ.α. ("Μακεδονία"), σ. 61.

λονίκης (στο βιλαέτι δηλαδή της Θεσσαλονίκης) λειτουργούσαν συνολικά 526 ελληνικά σχολεία με 728 δασκάλους και 30.177 μαθητές και στα σαντζάκια Μοναστηρίου, Κοριτσάς, Σερβίων (στο βιλαέτι δηλαδή του Μοναστηρίου) και στον καζά Ελασσόνας λειτουργούσαν αντίστοιχα 384 ελληνικά σχολεία με 517 δασκάλους και 23.456 μαθητές.⁸ Με βάση τώρα τους χάρτες που συντάχτηκαν στα 1906 από το Instituto Geografico di Agostini-Roma, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των αντιπροσώπων των Δυνάμεων που επέβλεπαν την εφαρμογή των Μεταρρυθμίσεων, και το στατιστικό πίνακα για τα σχολεία της Μακεδονίας (βιλαέτι Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου) που δημοσιεύτηκε - σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία - στο Παρίσι στα 1906 είχαμε: Στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης (στην πόλη της Θεσσαλονίκης και στους καζάδες: Θεσσαλονίκης, Κασσάνδρας, Λαγκαδά, Αβρέτ-Ισσάρ, Δοϊράνης, Καβαδά, Στρούμνιτσας, Γευγελής, Βοδενών, Γενιτσών, Βέροιας, Κατερίνης, Αγίου Όρους, Σερρών, Νευροκοπίου, Ζίχνας, Ράζλογκ, Δεμίρ-Ισσάρ, Πετρισιού, Μελένικου, Τζουμαγιάς, Δράμας, Καβάλας, Σαρισαμπάν, Πραβίου και Θάσου) 521 ελληνικά σχολεία με 32.534 μαθητές και 787 δασκάλους, 319 βουλγαρικά με 9.544 μαθητές και 493 δασκάλους, 10 ρουμανικά με 383 μαθητές και 28 δασκάλους και 21 σερβικά με 532 μαθητές και 52 δασκάλους. Στο βιλαέτι Μοναστηρίου (στην πόλη του Μοναστηρίου και στους καζάδες: Μοναστηρίου, Περλεπέ, Οχρίδος, Κίτσεβου, Φλώρινας, Κορυτσάς, Κολονίας, Καστοριάς, Στάροβου, Καϊλαρίων, Ανασελίτσας, Γρεβενών, Κοζάνης, Σερβίων και Ελασσόνας) 477 ελληνικά σχολεία με 27.106 μαθητές και 676 δασκάλους, 242 βουλγαρικά με 8.767 μαθητές και 380 δασκάλους, 39 ρουμανικά με 1.619 μαθητές και 117 δασκάλους και 32 σερβικά με 1.142 μαθητές και 60 δασκάλους. Έτσι είχαμε συνολικά στα δυο βιλαέτια της Μακεδονίας σε σχολεία, μαθητές και δασκάλους αντίστοιχα: Ελληνικά 988 - 59.640 - 1.463, βουλγαρικά 561 - 18.311 - 879, ρουμανικά 49 - 2.002 - 145 και σερβικά 53 - 1.674 - 112.⁹

8. CLÉANTHÈS NICOLAÏDÈS, *La Macédoine. La Question macédonienne dans l'antiquité, au moyen âge et dans la politique actuelle*, Berlin 1899, σσ. 138-139, όπου και αναλυτικά στατιστικά στοιχεία.

9. I.K. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ. J.C. ΜΑΖΑΡΑΚΙΣ-ΑΕΝΙΑΝ, *Το Μακεδονικό ζήτημα. The Macedonian Question. La Question Macedonienne*, Αθήνα 1992 ("Δωδώνη"), σσ. 9,18 και στο εσώφυλλο του πίσω εξώφυλλου όπου οι χάρτες των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου, I.K. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ, *ο Μακεδονικός Αγώνας*, Αθήνα 1981 ("Δωδώνη"), σσ. 116-119, όπου και ο σχετικός

Τέλος, ο αριθμός των ελληνικών σχολείων, των δασκάλων και των μαθητών της Μακεδονίας πριν από την απελευθέρωση, αντίστοιχα για το βιλαέτι Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου και σε σύνολο - σύμφωνα με το στατιστικό πίνακα του Στέφανου Ι. Παπαδόπουλου - ήταν: Διδασκαλεία ή υποδιδασκαλεία 4 (στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης) - 0 (στο βιλαέτι του Μοναστηρίου) - 4 (σύνολο Μακεδονίας), γυμνάσια 2-5-7, ημιγυμνάσια, εμπορικές σχολές κ.λ. 10-2-12, "Ελληνικά σχολεία" ή αστικές σχολές αρρένων και θηλέων 31-25-56, αρρεναγωγεία, παρθεναγωγεία και μικτά δημοτικά σχολεία 169-92-261, "κοινά" σχολεία ή "γραμματοδιδασκαλεία" 282-310-592, νηπιαγωγεία 43-39-82, νυκτερινές σχολές 2-3-5, ιερατικές σχολές 0-1-1, σχολές ραπτικής και εργοχείρων 2-1-3, οικοτροφεία και ορφανοτροφεία 13-4-17, "κυριακά" σχολεία 0-1-1. Σύνολο εκπαιδευτικών ιδρυμάτων 558-483-1.041, σύνολο διδακτικού προσωπικού 960-744-1.704 και σύνολο μαθητών 37.599-30.173-67.772.¹⁰

Η σημασία της εντυπωσιακής αύξησης των ελληνικών σχολείων στη Μακεδονία αποκτά ακόμα μεγαλύτερη αξία, αφού η ίδρυση και η λειτουργία τους στηρίζονταν αποκλειστικά και μόνο στους οικονομικούς πόρους των ελληνικών κοινοτήτων και ανάμεσα σ' αυτές βέβαια εντάσσονταν και οι ελληνοβλαχικές, οι οποίες συντηρούσαν τα σχολεία και γενικότερα την ελληνική παιδεία με την ομόθυμη υλική και ηθική αρωγή των κατοίκων τους και την πρόθυμη και γενναία χρηματοδότηση των Ελληνόβλαχων απόδημων - εμπόρων και ευεργετών - του ευρωπαϊκού χώρου, τη στιγμή που δε φρόντιζε ο "προϋπολογισμός τους κράτους υπέρ των πόρων των σχολείων".¹¹ Ακόμα η "έκρηξη" της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του ελληνισμού της Μακεδονίας φανέρωνε και την πηγαία εθνική συνείδηση των μαθητών, αφού η επιλογή για τη φοίτηση σ' οποιοδήποτε σχολείο ήταν ελεύθερη και η εκδήλωση της προσωπικής βούλησης καθόριζε και το μέτρο της εθνικής τους ταυτότητας. Γράφει χαρακτηριστικά ο μελετητής της Ιστορίας του Βόρειου Ελληνισμού, καθηγητής Κων-

---

πίνακας με τα σχολεία Μακεδονίας (Ελληνικά - Βουλγαρικά - Ρουμανικά - Σερβικά) των βιλαετιών Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου, πρβλ. και στον Ν.Ι. ΜΕΡΤΖΟΥ, *Εμείς οι Μακεδόνες*, Αθήνα 1992 (γ' έκδοση - "Ι. Σιδέρης"), σσ. 112-113.

10. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970 (ΕΜΣ), σ. 228.

11. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, *Μακεδονία κ.λ.*, σ. 57.

σταντίνος Βακαλόπουλος: "Ουσιώδες τεκμήριο για την υπεροχή του ελληνικού στοιχείου και πολιτισμού στον μακεδονικό χώρο κατά την ύστερη Τουρκοκρατία αποτελεί αναμφισβήτητα ο σημαντικός αριθμός των ελληνικών σχολείων. Ζώντας οι μαθητές της Μακεδονίας σ' ένα καθεστώς σφοδρού ανταγωνισμού των εθνοτήτων, αλλά μέσα σ' ένα σύστημα ελεύθερης παιδείας, όπου είχαν την δυνατότητα να φοιτήσουν σ' οποιοδήποτε σχολείο επιθυμούσαν, προτιμούσαν την ελληνική παιδεία, γιατί προς αυτήν και τα ελληνικά σχολεία αισθάνονταν να τους σπρώχνει όχι μόνον η ελπίδα για καλύτερη μόρφωση, αλλά και η εθνική τους συνείδηση όπως επιβεβαιώνεται και από τις ξένες αρχειακές πηγές".¹²

2.2. Πλούσια ήταν η ελληνική παιδεία και στην Ήπειρο. Στα 1878, κατά το συνέδριο του Βερολίνου, λειτουργούσαν 530 ελληνικά σχολεία με 20.000 περίπου μαθητές και πάνω από 800 δασκάλους: 200 σχολεία με 213 δασκάλους και 8.832 μαθητές στην επαρχία των Ιωαννίνων (στα τμήματα Ζαγορίου, Κουρέντων, Μαλακασίου, Τζουμέρκων, Τσαρκοβίστας), 90 σχολεία με 2.500 μαθητές στην επαρχία της Άρτας (τμήματα Ποταμιάς, Βρύσεως, Ραδοβιζίου, Τζουμέρκων, Κάμπου, Καρβασαρά, Λάκκας, Λακκοπούλας, Λάμαρης, Τσαμοχωριών), 49 σχολεία με 1.304 μαθητές στην επαρχία της Παραμυθιάς (τμήματα Παραμυθιάς, Μαργαριτίου, Πάργας, Φιλιατών, Δέλβινου), 78 σχολεία με 3.378 μαθητές στην επαρχία Δρυϊνουπόλεως (τμήματα Δρυϊνουπόλεως, Παλαιάς Πωγωνιανής, Ζαγοριάς Λιντσουριάς, Ρίζας, Δέλβινου, Βρεγδετίου), 104 σχολεία με 2.120 μαθητές στην επαρχία Βελλάς και Κόνιτσας (τμήματα Κόνιτσας, Πωγωνιανής, Παλαιάς Πωγωνιανής, Κουρέντων Ζαγορίου) και 9 σχολεία με 600 μαθητές στην επαρχία Μετσόβου.¹³ Στο σαντζάκι ακόμα της Κοριτσάς και στο τμήμα του Δυρραχίου - που υπαγόταν στο βιλαέτι της Σκόδρας - λειτουργούσαν πολυάριθμα ελληνικά σχολεία. Συγκεκριμένα στα 1878 σ' όλη την επαρχία Κοριτσάς υπήρχαν 70 ελληνικά σχολεία με 2.000 μαθητές, ενώ πλούσια και πρωτοποριακή ήταν και η εκπαίδευση των γυναικών με την ίδρυση πολυάριθμων παρθενα-

12. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 335.

13. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 706-707.

γωγείων. Μέχρι το 1880 ιδρύθηκαν σ' ολόκληρη την Ήπειρο¹⁴ 35 παρθεναγωγεία και ειδικότερα στη Βόρεια Ήπειρο λειτουργούσαν στα 1871 από ένα παρθεναγωγείο στο Δέλβινο, στο Δυρράχιο, στο Κεστοράτι, στο Αργυρόκαστρο και στην Κοριτσά (με 150 μαθήτριες και 2 δασκάλες) και 3 στο Βεράτι.

Στην Ήπειρο τα ελληνικά σχολεία κυριαρχούσαν απόλυτα έναντι των μουσουλμανικών, των ισραηλιτικών και των ρουμανικών. Τουρκικά σχολεία εμφανίστηκαν ελάχιστα στο βιλαέτι των Ιωαννίνων κατά την τελευταία δεκαετία πριν από το συνέδριο του Βερολίνου· στα 1869 ιδρύθηκε ένα τουρκικό σχολείο αρρένων και ένα θηλέων στα Ιωάννινα και μερικά λύκεια στα Ιωάννινα και το Αργυρόκαστρο,¹⁵ ενώ, γύρω στα 1900, υπήρχαν μόνο 3 ρουμανικά σχολεία στα Γιάννινα και 2 ιταλικά στην Αυλώνα. Η πληθώρα όμως των ελληνικών σχολείων σ' όλη την Ήπειρο ήταν εντυπωσιακή και συγκεκριμένα στις περιοχές των Ιωαννίνων και του Αργυροκάστρου (Δέλβινο, Πρεμετή, Χειμάρρα, Τεπελένι, Πωγώνι) λειτουργούσαν 726 ελληνικά σχολεία με 26.500 μαθητές και 900 δασκάλους¹⁶ και λίγο αργότερα, στα 1905, σύμφωνα με το "*Γενικό στατιστικό πίνακα των λειτουργούντων σχολείων, ελληνικών, μουσουλμανικών και εβραϊκών εν τω Σαντζακίω Ιωαννίνων, συγκειμένω εκ Καζάδων (υποδιοικήσεων) έξι (6)*" υπήρχαν συνολικά στο σαντζάκι των Ιωαννίνων (και στους καζάδες Ιωαννίνων, Μετσόβου, Κόνιτσας, Λεσκοβικίου,

---

14. Η ελληνική παιδεία στην Ήπειρο, κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, αναπτύχθηκε έντονα με βάση και αφετηρία κυρίως την ίδρυση της ιερατικής σχολής στο νησί των Ιωαννίνων (1872) και τη συγκρότηση των Ζωγράφειων διδασκαλείων στο Κεστοράτι του Αργυροκάστρου (1874-1891). Τα Ζωγράφεια διδασκαλεία αποτέλεσαν - μαζί με τα Ζαρίφεια διδασκαλεία της Φιλιππούπολης - τα πρώτα εκπαιδευτήρια μόρφωσης δασκάλων κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας και δημιουργήθηκαν με την οικονομική αρωγή των μεγάλων Ελλήνων και Ελληνόβλαχων ευεργετών και δωρητών (Ζωγράφου, Αρσάκη, Σίνα, Ζάππα, Μπάγκα, Δούκα κ.ά.). Γενικά τα ελληνικά σχολεία της Ηπείρου συντηρούνταν από τις δωρεές και τα κληροδοτήματα των Ηπειρωτών - των ντόπιων και των ξενιτεμένων - από τα εκκλησιαστικά ταμεία και από τις επιχορηγήσεις του "*Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*" και της "*Επιτροπής προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας*".

15. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 708.

16. Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ. J.C. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΕΝΙΑΝ, *Το Μακεδονικό ζήτημα. The Macedonian Question. La Question Macedonienne*, Αθήναι 1992 ("*Δωδώνη*"), σ. 10.

Φιλιατών και Παραμυθιάς) 397 ελληνικά χριστιανικά σχολεία (ένα γυμνάσιο (στα Ιωάννινα), 339 αρρεναγωγεία και 57 παρθεναγωγεία) με 494 δασκάλους και 14.211 μαθητές και μόλις 39 μουσουλμανικά σχολεία με 64 δασκάλους και 1.565 μαθητές και 4 ισραηλικά σχολεία με 17 δασκάλους και 510 μαθητές, ενώ τα ρουμανικά (τα "βλαχικά") ήταν ελάχιστα, γύρω στα 7, τα οποία ή υπολειμματούσαν ή "ιδρύονταν" μόνο στα χαρτιά, αφού ούτε σχολεία υπήρχαν ούτε μαθητές προσέρχονταν.¹⁷

Εντυπωσιακή επίσης ήταν η παρουσία της ελληνικής παιδείας στην Ήπειρο, σύμφωνα με την επίσημη στατιστική της ελληνικής εκπαιδευτικής κίνησης στα 1906, την οποία αναφέρει ο Giovanni Amadori-Virgilji: Λειτουργούσαν συνολικά 667 ελληνικά σχολεία με 825 δασκάλους και 24.601 μαθητές: 397 σχολεία με 494 δασκάλους και 14.161 μαθητές στο σαντζάκι Ιωαννίνων, 98 σχολεία με 107 δασκάλους και 3.115 μαθητές στο σαντζάκι Πρέβεζας και 172 σχολεία με 224 δασκάλους και 7.325 μαθητές στο σαντζάκι Αργυροκάστρου.¹⁸ Τέλος σύμφωνα με τη "Στατιστική Ελληνικών Σχολείων εν Αλβανία" λειτουργούσαν κατά το 1912 στην Αλβανία (στην περιφέρεια του Δυρραχίου και Ελβασάν και στους καζάδες Σταρόβου, Βερατίου, Λιούσνας και Σκραπαρίου) συνολικά 84 ελληνικά σχολεία με 116 δασκάλους και 2.880 μαθητές,¹⁹ ενώ, σύμφωνα με τη "Στατιστική των Ελληνικών Σχολών της Ηπείρου κατά καζάδες", κατά τον ίδιο χρόνο, λειτουργούσαν στην Ήπειρο συνολικά 435 ελληνικά

17. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 29 Ιανουαρίου 1905, αρ. 38 (συν. 3).

18. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ) της "Εκδοτικής Αθηνών", τόμ. ΙΔ', Αθήνα 1977, σ. 387 (GIOVANNI AMADORI, VIRGILJI, *La Questione Rumeliota (Macedonia - Vecchia Serbia - Albania - Epiro) e la politica Italiana*, τ. 1, Bitonto 1908). Ακόμα με βάση τους χάρτες και τις στατιστικές των σχολείων που συντάχτηκαν από το Istituto Geografico di Agostini-Roma 1906, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των αντιπροσώπων των Δυνάμεων που επέβλεπαν την εφαρμογή των Μεταρρυθμίσεων, στο βιλαέτι των Ιωαννίνων (βλ. Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ. J.K. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ, *Το Μακεδονικό Ζήτημα. The Macedonian Question. La Question Macedonienne*, Αθήνα 1992 ("Δωδώνη"), στο χάρτη του βιλαετίου των Ιωαννίνων και στο "Tableau Statistique des Ecoles" που περιέχει, στο εσώφυλλο του πίσω εξώφυλλου) και στα τέσσερα σαντζακιά του (Ιωαννίνων, Αργυροκάστρου, Πρέβεζας και Βερατίου) λειτουργούσαν συνολικά 726 ελληνικά σχολεία με 899 δασκάλους και 26.502 μαθητές και μόλις 3 ρουμανικά με 13 δασκάλους και 108 μαθητές και 2 ιταλικά με 5 δασκάλους και 40 μαθητές.

19. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 1912, χωρίς άλλες ενδείξεις.

σχολεία με 595 δασκάλους και 15.360 μαθητές (339 σχολεία με 495 δασκάλους και 13.645 μαθητές στο σαντζάκι Ιωαννίνων: καζάδες Ιωαννίνων, Μετσόβου, Κόνιτσας, Λεσκοβικίου και 96 σχολεία με 100 δασκάλους και 1.715 μαθητές στο σαντζάκι Ηγουμενίτσας (Ρεσσαδιέ): καζάδες Φιλιατών, Παρραμυθίας, Μαργαριτίου).²⁰

Στην τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας στη Θεσσαλία (1833-1881) παρουσιάστηκε έντονη σχετικά εκπαιδευτική κίνηση, με δεσπόζουσα μορφή το μητροπολίτη Δημητριάδος (1858-1870) Δωρόθεο Σχολάριο, Ελληνόβλαχο από το βλαχοχώρι του Ασπροποτάμου Βεντίστα (Αμάραντο). Ο Δωρόθεος Σχολάριος αγωνίστηκε για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας στις βλαχόφωνες περιοχές της Θεσσαλίας και για την ίδρυση ελληνικών σχολείων, επέδειξε μάλιστα και ξεχωριστό ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των κοριτσιών με τα πάμπολλα παρθεναγωγεία που λειτούργησαν στο Πήλιο, στο Βόλο, στα Τρίκαλα, στον Τύρναβο και στη Ζαγορά. Με βάση τον κατάλογο που καταρτίστηκε στα 1867, στα πλαίσια του Ροδοκανάκειου φιλολογικού διαγωνισμού και αναφερόταν στα ελληνικά σχολεία κατά την τουρκοκρατία, στη Θεσσαλία λειτουργούσαν 24 σχολεία, και σύμφωνα με την έκθεσή του, ο Longworth, κατά το 1878, σημείωνε 61 ελληνικά σχολεία με 6.000 μαθητές στο σαντζάκι της Λάρισας, ενώ στα ίδια χρόνια, σε όλη τη Θεσσαλία λειτουργούσαν μόνο τέσσερα τουρκικά σχολεία (δύο στη Λάρισα, ένα στα Τρίκαλα και ένα στο Κάστρο του Βόλου).²¹

2.3. Τα ελληνικά σχολεία στην Ανατολική Ρουμελία (Βόρεια Θράκη - Εύξεινος Πόντος) και στη Βουλγαρία, λίγο πριν τους ανθελληνικούς διωγμούς του 1906, καλλιεργούσαν εντονότατα την ελληνική παιδεία και διατηρούσαν ακμαίο το εθνικό φρόνημα του βορειοθρακικού ελληνισμού. Στην Ανατολική Ρουμελία λειτουργούσαν συνολικά 55 εκπαιδευτήρια, που κάλυπταν διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες, με 7.470 μαθητές και 148 δασκάλους.²² Τα δυναμικά και πολυδύναμα ελληνικά σχολεία του βορειοθρακικού

20. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 1912, χωρίς άλλες ενδείξεις.

21. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), της "Εκδοτικής Αθηνών", τόμ. ΙΓ', Αθήναι 1977, σσ. 402-403.

22. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), της "Εκδοτικής Αθηνών", τόμ. ΙΔ', Αθήναι 1977, σ. 367.

ελληνισμού βρίσκονταν στην Αγχίαλο, στη Μεσημβρία, στη Σωζόπολη, στον Πύργο, στη Βάρνα, στο Στενήμαχο, στην Κούκλενα, στα Άνω Βοδενά, στην Περιστερά, στο Καβακλή, στο Τατάρ Παζαρτζήκ, στο Μεγάλο Μοναστήρι, στο Μικρό Μοναστήρι, στις Καρυές, στο Τοκιούρκοϊ, στο Αϊμπουνάρ, στο Δογάνογλου, στη Δράμα, στο Μικρό Βογιαλίκι, στο Μεγάλο Βογιαλίκι, στο Μουραδανλή κ.α. και βεβαίως στη Φιλιππούπολη που "αποτελέσε τον φάρο της ελληνικής παιδείας και τον πυρήνα της πολιτιστικής παρουσίας του ελληνισμού της Βόρειας Θράκης".²³ Ονομαστά εκπαιδευτήρια της Φιλιππούπολης - τα οποία σηματοδότησαν την ελληνική εκπαίδευση του ευρύτερου ελληνισμού της περιοχής - ήταν τα Ζαρίφεια διδασκαλεία (ιδρύθηκαν στα 1875) και η Μαράσλειος σχολή (ιδρύθηκε στα 1900), στην οποία στεγάστηκαν το γυμνάσιο των αρρένων και η Αστική σχολή των αρρένων.

Στο βιλαέτι της Αδριανούπολης (Δυτική Θράκη - Ανατολική Θράκη) και στο ευρωπαϊκό τμήμα του βιλαετίου Κωνσταντινούπολης (και το ανεξάρτητο σαντζάκι Τσατάλτζας) τα ελληνικά εκπαιδευτήρια ήταν πάμπολλα και εφάμιλλα του υπόλοιπου βορειοελλαδικού και βαλκανικού χώρου. Σύμφωνα με τον Giovanni Amadori-Virgilji, στις αρχές του 20ού αιώνα στο βιλαέτι της Αδριανούπολης λειτουργούσαν συνολικά 416 ελληνικά σχολεία με 32.369 μαθητές και 651 δασκάλους. Αντίθετα τα βουλγαρικά σχολεία υστερούσαν σε οργάνωση και δυναμικότητα: έφταναν μόνο τα 123 και είχαν 6.881 μαθητές και 210 δασκάλους. Συγκεκριμένα τα ελληνικά σχολεία βρίσκονταν: Στο σαντζάκι Αδριανούπολης (στους καζάδες Αδριανούπολης, Χάφσας, Μουσταφά-Πασά, Διδυμοτείχου, Ορτάκιοϊ και Ουζούν Κιοπρού) 143 με 9.258 μαθητές και 207 δασκάλους. Στο σαντζάκι Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνής - και στους καζάδες Γκιουμουλτζίνας, Ξάνθης, Αχή-Τσελεμπί και Δαρή-Δερέ) 37 με 2.807 μαθητές και 60 δασκάλους. Στο σαντζάκι των Σαράντα Εκκλησιών (στους καζάδες Σαράντα Εκκλησιών, Τυρνόβου, Αγαθούπολης, Μήδειας, Βιζύης, Λουλέ-Μπουργκάζ και Μπαμπά-Εσκή) 74 με 5.792 μαθητές και 125 δασκάλους. Στο σαντζάκι Καλλίπολης (στους καζάδες Καλλίπολης, Μαδύτου, Μυριοφύτου, Περίστασης και Κεσσάνης) 71 με 7.733 μαθητές και 121 δασκάλους. Στο σαντζάκι Δεδέαγατς

23. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 396 - στις σσ. 321-416 πλούσια αναφορά στην "ελληνική παιδεία στην Θράκη κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα".

(Αλεξανδρούπολης - και τους καζάδες Δεδέαγατς, Αίνου και Σουφλίου) 31 με 2.653 μαθητές και 55 δασκάλους, και: Στο σαντζάκι Ραιδεστού (στους καζάδες Ραιδεστού, Τυρολόης, Μαλγάρων και Χαριούπολης) 60 με 4.126 μαθητές και 83 δασκάλους.²⁴

Τέλος στο ανεξάρτητο σαντζάκι Τσατάλτζας λειτουργούσαν 63 ελληνικά σχολεία με 4.536 μαθητές και 101 δασκάλους, ενώ δεν υπήρχε κανένα βουλγαρικό σχολείο, και στο ευρωπαϊκό τμήμα του βιλαετίου της Κωνσταντινούπολης (μαζί με τα Πριγκιπότητα) λειτουργούσαν 113 ελληνικά σχολεία με 15.280 μαθητές και 510 δασκάλους και - μόλις - 3 βουλγαρικά σχολεία με 300 μαθητές και 15 δασκάλους.²⁵ Συγκεκριμένα τώρα για την ελληνική παιδεία στην Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα με τις "στατιστικές περί του ελληνικού πληθυσμού πληροφορίες" του Στ. Ψάλτη, η εκπαίδευση στα 1878 λειτουργούσε στις 27 συνοικίες των 5 τμημάτων της πόλης (στο Βυζάντιο, την Περαία, το Βόσπορο (ευρωπαϊκή και ασιατική ακτή) και στα νησιά) 66 σχολεία με 6.026 μαθητές και 76 δασκάλους· κατά το σχολικό έτος 1882-1883 λειτουργούσαν 50 διδακτήρια με 7.762 μαθητές και 281 δασκάλους και κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσαν 78 διδακτήρια με 16.928 μαθητές και 482 δασκάλους.²⁶

---

24. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Θράκη"), σσ. 364-365 (GIOVANNI AMADORI-VIRGILI, *La Questione Rumeliota (Macedonia - Vecchia Serbia - Albania - Epiro) e la politica Italiana*, τ. 1 Bitonto 1908). Πρβλ. και Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ (J.C. MAZARAKIS-AENIAN), έ.α., στο χάρτη του βιλαετίου Αδριανούπολης.

25. Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ, (J.C. MAZARAKIS-AENIAN), έ.α., στο χάρτη του βιλαετίου Αδριανούπολης.

26. ΣΤ.Β. ΨΑΛΤΗ, *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου, Α' Στατιστικά περί του ελλην. πληθυσμού Πληροφορίες*, Αθήναι 1919, σσ. 19, 36-37, 65-68. Πρβλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Θράκη"), σσ. 335-340.

II. Συγκριτική εξέταση της ελληνικής παιδείας των βλαχόφωνων κοινοτήτων και της δραστηριότητας της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής

A. Η εκπαιδευτική κίνηση στο Τίρνοβο, στην Κλεισούρα, στο Γκόπεσι, στο Κρούσοβο, στο Βέρμιο, στη Νέβεσκα κ.α.

1. Οι Ελληνόβλαχοι του τουρκοκρατούμενου ελληνικού χώρου μιλούσαν την κουτσοβλαχική γλώσσα, διάβαζαν και έγραφαν στα ελληνικά,²⁷ συντηρούσαν ελληνικά σχολεία²⁸ και η συνολική εκπαιδευτική και κοινωνική τους δραστηριότητα, καθώς και οι εθνικές τους διεκδικήσεις ήταν απόλυτα ταυτισμένες με τα οράματα και τους αγώνες του ελληνισμού. Παράλληλα - μετά τα μέσα του 19ου αιώνα - η ρουμανική κίνηση με τον κύριο εκπρόσωπό της Απόστολο Μαργαρίτη, προσπαθούσε επίμονα και απεγνωσμένα να επιβάλει ιδεολογικά την προπαγανδιστική της διείσδυση πάνω στη συνείδηση των Ελληνόβλαχων. Γι' αυτό και στόχευε στη δημιουργία ρουμανικής εθνότητας που θα αγκάλιαζε όλους τους "όμαιμους αδελφούς" και για κύριο όργανο, αλλά και μοχλό αυτής της προσπάθειας χρησιμοποίησε τη ρουμανική γλώσσα, η οποία έλπιζε πως, με την εισαγωγή της στις εκκλησίες και - κυρίως - στα σχολεία, θα αποτελούσε το συνδετικό κρίκο για να προσηλυτίσει τους βλαχόφωνους πληθυσμούς.

Μετά το 1859 στο βιλαέτι του Μοναστηρίου (στο Τίρνοβο, το Μεγάροβο, το Γκόπεσι, το Μοναστήρι, την Κλεισούρα, το Κρούσοβο

---

27. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894) - Απομνημονεύματα* ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΠΗΧΕΩΝΑ, Θεσσαλονίκη 1983 (έκδοση ΙΜΧΑ), σ. 102.

28. ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, *Μακεδονία κ.λ.*, σ. 59.

κ.α.) άρχισαν να ανοίγουν τα πρώτα ρουμανικά σχολεία με την επίβλεψη και οργάνωση του Απόστολου Μαργαρίτη και τη σύμπραξη του ιερέα Αβέρκιου. Ο Απόστολος Μαργαρίτης είχε άφθονα χρηματικά ποσά για την ίδρυση και λειτουργία των ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών και ήταν ο κύριος διαχειριστής της αμοιβής των Ρουμάνων δασκάλων της Θεσσαλίας, Ηπείρου και Μακεδονίας. Ο μισθός του δασκάλου κυμαινόταν ανάμεσα στα 150-200 φράγκα, ο ίδιος απολάμβανε 500 φράγκα²⁹ και το διδακτικό προσωπικό των πρώτων σχολείων προερχόταν από το Βουκουρέστι.³⁰ Τα σχολεία όμως αυτά δε συγκέντρωναν μαθητές και ουσιαστικά δε λειτουργούσαν, γιατί "οι εθνικές διεκδικήσεις των βλαχόφωνων πληθυσμών του μακεδονικού χώρου ήταν απόλυτα ταυτισμένες μ' εκείνες των υπόλοιπων Ελλήνων. Έτσι η ανάπτυξη της ρουμανικής κίνησης παρά την ηθική και υλική συμπαράσταση του ρουμανικού κράτους, της αυστριακής πολιτικής και του καθολικού δόγματος, δε στάθηκε δυνατό να αποκτήσει λαϊκά ερείσματα ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο της Μακεδονίας".³¹

2. Το πρώτο ρουμανικό σχολείο ιδρύθηκε στα 1864 στο Τίροβο (χωριό στο βουνό Περιστέρι, πάνω από το Μοναστήρι) από το Δημήτριο Αθανασέσκου και εκεί άρχισε να διδάσκει ο αρχιμανδρίτης Αβέρκιος με σκοπό να δημιουργήσει αρωμαυλική συνείδηση στους Βλάχους της βαλκανικής χερσονήσου. Οι απόφοιτοι αυτής της σχολής στέλνονταν στο μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων στο Βουκουρέστι, όπου τους δίδασκαν το ρουμανισμό οι καθηγητές I.C. Massim και I. Angelescu.³² Για την ιστορία του πρώτου ρουμανικού σχολείου στη Μακεδονία σημειώνουμε πως ο μετέπειτα ιδρυτής του Δημήτριος Αθανασέσκου ταξίδεψε στα 1860 στην Οδησσό της Ρω-

29. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 105.

30. Συγκεκριμένα οι πρώτοι Ρουμάνοι δάσκαλοι προέρχονταν από τη ρουμανομακεδονική σχολή των Αγίων Αποστόλων του Βουκουρεστίου, από το λύκειο Σάβα και μερικοί από το Πανεπιστήμιο του Ιασίου, ενώ οι δασκάλες αποφοιτούσαν από την Κεντρική Σχολή θηλέων Βουκουρεστίου και από το ίδρυμα Έλενα Ντοάμνα (V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελλητισμός κ.λ.*, σ. 307).

31. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 186.

32. Revista Aromaneasca, I-1, București 1929, σσ. 81-82 (άρθρο του VICTOR PAPACOSTEA με τίτλο: *Documente Aromănești dintre 1860 și 1870*).

σίας και στην Κωνσταντινούπολη, όπου έμαθε, σε ένα καφενείο του Γαλατά, το σκοπό του Μακεδονορουμενικού Κομιτάτου Βουκουρεστίου. Έκλεισε αμέσως το ραφείο που διατηρούσε στην Πόλη και πήγε στο Βουκουρέστι στις 20 Ιουλίου του 1861. Εκεί ήρθε σε επαφή με το λόγιο Cesar Boliac, παρακολούθησε μαθήματα στο λύκειο Matei Basarab και με την υποστήριξη και τη συνυπογραφή του Bolindineanu υπόβαλε αίτηση στον ηγεμόνα Cuza Vodă, από τον οποίο ζητούσε οικονομική ενίσχυση για να μεταβεί στη Μακεδονία και να ιδρύσει το πρώτο ρουμανικό σχολείο. Έτσι, και αφού ο Bolindineanu υπόβαλε αναφορά και στο ρουμανικό Υπουργείο Παιδείας με την οποία συνηγορούσε υπέρ του Αθανασέσκου, εκδόθηκε η απόφαση του Alexandru Ioan Cuza με ημερομηνία 16 Απριλίου 1864, σύμφωνα με την οποία ιδρύθηκε το ρουμανικό σχολείο Τίρνοβου με την επιδότηση των 2000 λεί.³³

Η ρουμανική προπαγάνδα στην πρώτη προσπάθειά της δεν κατόρθωσε να οργανώσει την εκπαιδευτική της πολιτική, αφού στο Τίρνοβο το ρουμανικό της σχολείο συγκέντρωσε μόλις 15 μαθητές,³⁴ οι οποίοι και συνεχώς μειώνονταν μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα. Αντίθετα η ελληνική παιδεία στο Τίρνοβο (που περιλάμβανε 300 ελληνοβλαχικές οικογένειες) ήταν πλούσια και ανθηρή, αφού λειτουργούσαν 3 ελληνικά σχολεία με 320 μαθητές και 11 δασκάλους - για τα οποία μάλιστα οι Ελληνόβλαχοι κάτοικοι συγκέντρωναν κάθε χρόνο 5.500 φράγκα. Τα σχολεία αυτά ήταν το πεντατάξιο παρθεναγωγείο με 100 μαθήτριες και 5 δασκάλες που ιδρύθηκε στα 1876, το παρθεναγωγείο με 150 νήπια και 2 δασκάλες και ιδρύθηκε την ίδια χρονιά (1876) και το πεντατάξιο δημοτικό σχολείο με 70 μαθητές

33. Revista Aromaneasca, I-2, București 1929, σσ. 169-172 (άρθρο του VICTOR PARACOSTEA με τίτλο: *Documente Aromânești dintre 1860 și 1870*).

34. Οι περισσότεροι από τους 15 μαθητές δεν προέρχονταν από τις ελληνοβλαχικές οικογένειες, αλλά ήταν τα παιδιά των Ρουμάνων δασκάλων (ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 147). Στα 1870 το ρουμανικό σχολείο Τίρνοβου διατηρούσε 40 μαθητές, αλλά παρόλα τα "πολλά δώρα και τις θωπίες" με τις οποίες τους συγκέντρωσε, τελικά το εγκατάλειψαν και απόμειναν μόνον 6 (ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 27 Μαΐου 1870, αρ. 96 - βλ. και ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η Ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*. Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1988, σσ. 80 και 143-144, σημ. 19, όπου και πληροφορίες).

και 4 δασκάλους που ιδρύθηκε στα 1892.³⁵ Η λειτουργία και η συντήρηση των "Ελληνικών Σχολών", όπου εκπαιδεύονταν τα τέκνα των Ελληνόβλαχων του Τίρνοβου, ανήξε αποκλειστικά στους γνήσιους Έλληνες πατριώτες του χωριού,³⁶ οι οποίοι ανελάμβαναν και όλες τις δαπάνες τους, κάτω από τη συνεχή εποπτεία και φροντίδα των Εφοροεπιτρόπων, που, σύμφωνα με τον "Κανονισμό της ελληνικής ορθόδοξου Κοινότητας Τυρνόβου" του 1901 τηρούσαν και το "βιβλίο Σχολικής Κοινότητας των ηνωμένων εκπαιδευτηρίων".³⁷

Η προπαγανδιστική δράση του ιερέα Αβέρκιου και του Απόστολου Μαργαρίτη στα 1867 έφτασε στη γενέτειρά τους Αβδέλα, όπου και ίδρυσαν ρουμανικό σχολείο³⁸ με ελάχιστους μαθητές, τους οποίους μάλιστα τους "στρατολογούσαν" και τους έστελναν στο Βουκουρέστι, όπου τους δίδασκαν το ρουμανισμό. Οι Ελληνόβλαχοι της Αβδέλας περιφρονούσαν επιδεικτικά το ρουμανικό σχολείο και έστελναν τα παιδιά τους στην "καλώς κατηρτισμένην ελληνικήν σχολήν, ευδοκίμως λειτουργούσαν",³⁹ με πάνω από 50 μαθητές, γεγονός που προκαλούσε το μίσος και την οργή των ρουμανιζόντων, οι οποίοι προέβαιναν σε συχνές επιθέσεις, δολιοφθορές και βανδαλισμούς. Ένα παρόμοιο επεισόδιο συνέβη τον Ιούνιο του 1905, κατά το οποίο ρουμανίζοντες μαζί με το ρουμανοδιδάσκαλο βιαιοπράγησαν σε βάρος του Έλληνα ορθόδοξου δασκάλου.⁴⁰

---

35. MICHEL PAILLARÈS, *L'Imbroglio macédonien*, Paris 1907, σσ. 276, 412, Α.Κ.Γ. Τύρνοβον-Μεγάροβον, ΜΗΠΣ (Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών) 1908, σσ. 224-227, πρβλ. και D.M. BRANCOFF, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 168-169 (όπου μιλάει για δυο ελληνικά σχολεία με 230 μαθητές και 7 δασκάλους), ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελλητισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος* (διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 9, ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελλητισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 147 και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελλητισμός κ.λ.*, σ. 298.

36. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 481-482.

37. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι κανονισμοί των ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 204-205 - και "Μακεδονικά", τόμος 13ος, 1973, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 439-441.

38. ΧΡΙΣΤΟΥ Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Τα φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκη*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 31-32.

39. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1882-1883, σ. 443.

40. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1905, σ. 322.

3. Η σκληρότερη πάλη συντελέστηκε στην Κλεισούρα (ή Βλαχοκλεισούρα). Η Κλεισούρα με τους 5000 βλαχόφωνους Έλληνες⁴¹ απέκτησε λαμπρή πνευματική και εμπορική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και πλούτισε με τις οικονομικές συνδρομές των απόδημων Κλεισουριωτών, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει σπουδαίες παροικίες στο Ζέμουν, το Βελιγράδι, τη Βιέννη, το Βουκουρέστι, την Κωνσταντινούπολη κ.α.⁴² Αυτή η μεγάλη οικονομική άνθηση γέννησε και την περίφημη ελληνική εκπαίδευση της Βλαχοκλεισούρας: Ήδη από το 1775 λειτουργούσε το πρώτο σχολείο με σχολάρχη το δραστήριο Ιωάννη Πεζάρο.⁴³ Στα 1830 ιδρύθηκε το βασικό ελληνικό σχολείο,⁴⁴ το οποίο γύρω στα 1866 χωρίστηκε σε δημοτικό και "ελληνικό σχολείο", ενώ την ίδια χρονιά (1866) ιδρύθηκε και το παρθεναγωγείο. Ακόμα στα 1889 άρχισε να λειτουργεί ως ανεξάρτητο εκπαιδευτικό ίδρυμα η αστική σχολή αρρένων και γύρω στα χρόνια της απελευθέρωσης λειτουργούσαν αρκετά νηπιαγωγεία, δημοτικό σχολείο αρρένων, πολυδύναμο παρθεναγωγείο και αστική σχολή αρρένων με 11 συνολικά δασκάλους και 410 μαθητές.⁴⁵

Τα σχολεία της Κλεισούρας συντηρούνταν από τις μεγάλες δωρεές των ευεργετών τους - τέκνα της Κλεισούρας που ζούσαν στο εξωτερικό - όπως του αρχιμανδρίτη Κλεισουριώτη Σωφρόνιου Μπαρτζούλα από το Βουκουρέστι, του μεγαλέμπορου Γιαννάκη Σ.

41. ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 98, πρβλ. και ΙΕΕ, τόμος ΙΓ', σ. 382, όπου οι Ελληνοβλαχοί της Κλεισούρας κατά το 1872 ανέρχονται σε 6.000.

42. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. ΤΖΙΩΓΟΥ, *Συνοπτική Ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικό αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 46 κ.εξ., πρβλ. και ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΑ, *Η Κλεισούρα στα 1849*, "Μακεδονικά", τόμος 18ος, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 220.

43. ΤΡΥΦΩΝΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τόμος Α', Αθήναι 1936, σ. 122.

44. Το σχολείο του 1830 επωνομαζόταν "Ελληνομουσείο Κλεισούρας" και στη σφραγίδα του έφερε την εικόνα του Αγίου Σπυρίδωνα (ΑΝΤ. ΣΙΓΑΛΑ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, "Μακεδονικά" 1 (1940), σσ. 501-503, πρβλ. και ΑΝΤ. ΣΙΓΑΛΑ, *Από την πνευματική ζωή των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας. Α' Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 132.).

45. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 171, όπου και σχετική βιβλιογραφία και πληροφορίες για τα σχολεία της Κλεισούρας (στην υποσ. 3).

Σιμώττα από τη Βιέννη και του επίσης μεγάλέμπορου Σίμου Σιμώττα από τη Θεσσαλονίκη.⁴⁶ Ακόμα με τις δωρεές⁴⁷ των Ελληνόβλαχων ευεργετών της Κλεισούρας συγκροτήθηκε πλουσιότατη βιβλιοθήκη γύρω στα 1850 με 1.300 περίπου τόμους, η οποία όμως καταστράφηκε κατά την πυρκαγιά του 1866, μαζί με τα σχολικά κτίρια της κωμόπολης. Ανάμεσα στους άξιους δασκάλους και σχολάρχες των σχολείων της Κλεισούρας⁴⁸ συγκαταλέγεται και ο Αναστάσιος Πηχεών, ο οποίος από το 1862 μέχρι το 1865 πρόσφερε τις υπηρεσίες του (και συγκεκριμένα στο τρίτο έτος της διδακτικής του εργασίας (1865) δίδαξε στο ιδιωτικό σχολείο το "*συσταθέν υπό των προεστώτων της ελληνοπρεπώς πολιτευομένης μερίδος, Σιμώτα και Τάρτσα*"⁴⁹) στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό της Κλεισούρας, που στα χρόνια εκείνα απειλούνταν από τον ιδεολογικό προπαγανδισμό του ιερέα Αβέρκιου και του Αποστόλου Μαργαρίτη,⁵⁰ οι οποίοι προσπαθούσαν να διεισδύσουν στην ελληνική παιδεία και να την καθυποτάξουν με τα "*οράματα*" του ρουμανισμού.

Η βλαχόφωνη λοιπόν Κλεισούρα, με την πλούσια και δυναμική ελληνική εκπαίδευση και παιδεία, έγινε ο στόχος της ρουμανικής εκπαιδευτικής κίνησης. Εκεί ιδρύθηκε επίσημα στα 1868 ρουμανικό

46. ΑΝΤ. ΣΙΓΑΛΑ, *Κώδιξ σχολείων Κλεισούρας*, σσ. 503-504.

47. Στην περιφέρημη βιβλιοθήκη της Βλαχοκλεισούρας πρόσφερε 360 βιβλία ο λόγιος και σοφός Δημήτριος Δάρβαρης, 300 ο αδερφός του Ιωάννης Δάρβαρης, 152 ο Ιωάννης Λέκκου και 200 ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Θεόδωρος Χατζημάσιου (ΑΝΤ. ΣΙΓΑΛΑ, *Κώδιξ σχολείων Κλεισούρας*, σσ. 504-505, και ΑΡΙΣΤ. ΤΖΙΩΓΟΥ, *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας κ.λ.*, σσ. 33-36, όπου και κατάλογος με τους δωρητές της βιβλιοθήκης Κλεισούρας).

48. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τόμος Α', Αθήνα 1936, σσ. 122-123, όπου και κατάλογος των σχολαρχών των σχολείων της Κλεισούρας.

49. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρόωμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894) - Απομνημονεύματα ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΠΗΧΕΩΝΑ*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σ. 377.

50. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 373, όπου διαβάζουμε - στα απομνημονεύματα του Αν. Πηχεώνα - συγκεκριμένα: "*Προς τούτο εγώ εδέχθην την χρεύσασαν θέσιν του Ελληνοδιδασκάλου Κλεισούρας της Καστοριάς, παραιτηθέντος αυτής του Ιωάννου Δ. Σαχίνη και μεταβάντος εις Βόλον της Θεσσαλίας, αντί ευτελούς ετησίας μισθοδοσίας και τούτο επί τη ιδέα, ότι προσέφερον υπηρεσίαν εις τον ελληνισμόν απειλούμενον εκεί υπό της ρουμανικής προπαγάνδας δια του Αβερκίου ενεργούσης και των οργάνων αυτού Αποστόλου Μαργαρίτου και του συγγενούς αυτού και εφημερίου εν τω ναώ του Αγ. Δημητρίου Παπαγεωργίου του επιλεγόμενου δια το ερυθρόν του πώγωνος Παπακόκκινου*".

σχολείο αρρένων - ενώ αργότερα, στα 1881, λειτούργησε και ρουμανικό σχολείο θηλέων.⁵¹ Παρόλα όμως τα μεγάλα χρηματικά ποσά που ξοδεύονταν, οι μαθητές του πάντοτε ήταν λιγστοί και υστερούσαν θεαματικά έναντι των αντίστοιχων βλαχόπαιδων που συνέδρεαν στα ελληνικά σχολεία.⁵² Ουσιαστικά το πρώτο ρουμανικό σχολείο στην Κλεισούρα σχηματίστηκε από τον Απόστολο Μαργαρίτη στα 1862, το οποίο εξακολούθησε και μέχρι το 1889 να είναι ιδιωτικό.⁵³

Η ρουμανική παρουσία εντάθηκε στην Κλεισούρα από τις αρχές του 1880 με τον Απόστολο Μαργαρίτη, ο οποίος επιδίωκε με κάθε τρόπο να προσαρτήσει τα δυναμικά ελληνικά σχολεία (σε αντίθεση με το ρουμανικό που "*διεκρίνεται δια την αραιότητα των μαθητών του*"⁵⁴), πλαστογραφώντας έγγραφα και επιστολές επίλεκτων μελών της Κλεισούρας. Έντονη όμως ήταν η αντίσταση των Ελληνόβλαχων κατοίκων της κωμόπολης,⁵⁵ η οποία και ακύρωνε τις παραπάνω ενέργειες. Τότε ο Απόστολος Μαργαρίτης πρότεινε τη συγχώνευση των δυο ελληνικών σχολείων με το ρουμανικό, αλλά κάτι τέτοιο βέβαια δε στάθηκε δυνατό να γίνει.⁵⁶ Η σκληρότερη πάλη όμως στα εκπαιδευτικά πράγματα της Κλεισούρας συντελέστηκε στα τέλη της δεκαετίας 1880-1890.⁵⁷ Συγκεκριμένα το φθινόπωρο του 1889 προκλήθηκαν πάμπολλα επεισόδια στην Κλεισούρα που είχαν ως αποτέλεσμα την αναταραχή της ελληνοβλαχικής κοινότητας και τη δημιουργία προβλημάτων στη λειτουργία των ελληνικών σχολείων της. Υποκινητής των γεγονότων ήταν ο Απόστολος Μαργαρίτης, συμπα-

---

51. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, (έ.α.), σ. 104.

52. Στα πρώτα χρόνια του αιώνα μας το ρουμανικό σχολείο της Κλεισούρας λειτουργούσε με 50 μαθητές (D.M. BRANCOFF, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 182-183).

53. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. ΤΖΙΩΓΟΥ, *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας κ.λ.*, σ. 86.

54. Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "*Αλήθεια*", Κυριακή 25 Ιανουαρίου 1909, αρ. (888) 172 (άρθρο με τίτλο "*Η Κλεισούρα και οι ρουμανίζοντες*").

55. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 11 Φεβρουαρίου 1880, αρ. 50.

56. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 98.

57. Πρβλ. και στον ΖΩΤΟΥ ΜΟΛΟΣΣΟΥ, *Ηπειρωτικά Μακεδονικά μελέται*, τ. Δ', *Δρομολόγιον της ελληνικής χειρσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν*, τεύχος Γ', *Μακεδονία και Σερβία*, Αθήναι 1887, σ. 123.

ραστάτες οι τουρκικές αρχές και εκτελεστικά όργανα οι ρουμανίζοντες που δρούσαν με εχθρότητα και φανατισμό.⁵⁸ Την επιθετική βέβαια συμπεριφορά των ρουμανιζόντων τη διέγειρε η ακμαία ελληνική παιδεία της κωμόπολης, που στα χρόνια εκείνα συγκέντρωνε πλήθος μαθητών στα σχολεία της (160 μαθητές στο δημοτικό και το ελληνικό σχολείο και 190 στο νηπιαγωγείο και το παρθεναγωγείο).

Για τη θλιβερή κατάσταση που δημιουργήθηκε στην Κλεισούρα διαμαρτυρήθηκε ο Έλληνας πρόξενος του Μοναστηρίου Φοντάνας στο Χαλίλ Ριφαάτ πασά, το γενικό διοικητή, και συγχρόνως του κατάγγειλε και το διευθυντή της αστυνομίας Αλάι μπέη για την προκλητική του στάση στην όλη υπόθεση, ενώ ο σχολάρχης Γ. Γρέζος στις 15 Οκτωβρίου 1889 κατάγγειλε στον Τούρκο καϊμακάμη της Καστοριάς τα έκτροπα των ρουμανιζόντων. Ο γενικός διοικητής του Μοναστηρίου όμως έκλεισε τα ελληνικά σχολεία στην προσπάθειά του να ηρεμήσει τα πράγματα και θέλησε με έρανο των κατοίκων να κτίσει ρουμανικό σχολείο και εκκλησία, το φερμάνι της ίδρυσής τους όμως δεν εκδόθηκε ποτέ από την Πύλη, επειδή έκρινε ότι οι Έλληνες είχαν ήδη παραχωρήσει στέγη στους ρουμανίζοντες της Κλεισούρας.⁵⁹ Επανήλθε όμως και πάλι ο πολύς Απόστολος Μαργαρίτης και απαιτούσε φορτικά από τους Τούρκους διοικητές της Κλει-

58. Η όλη αναταραχή στην Κλεισούρα ξεκίνησε το Σεπτέμβριο του 1889 με αφορμή τη δολοφονία του σωματοφύλακα του Απόστολου Μαργαρίτη, γεγονός που προκάλεσε την καταγγελία των Ελλήνων προκρίτων από τους "αγανακτισμένους" ρουμανίζοντες. Οι πρόκριτοι οδηγήθηκαν ως ηθικοί αυτουργοί στον καϊμακάμη της Καστοριάς και οι τουρκικές αρχές φυλάκισαν τον Ελληνόβλαχο σχολάρχη των ελληνικών εκπαιδευτηρίων της Κλεισούρας Κ. Γρέζο και τον ελληνοδάσκαλο Κωνσταντινίδη. Οι παραπάνω αφέθηκαν γρήγορα ελεύθεροι, αλλά η όλη κατάσταση δημιούργησε προβλήματα στα ελληνικά σχολεία. Έτσι, με προτροπή του Απόστολου Μαργαρίτη, δυο ρουμανίζουσες δασκάλες με λίγες μαθήτριές τους απείλησαν να διακόψουν το μάθημα του ελληνικού παρθεναγωγείου και να κατελάβουν το διδακτήριο, αλλά αποκορύστηκαν αμέσως από τις Ελληνίδες δασκάλες Φανή Βλατσιώτη, Ελληνόβλαχα από το Μοναστήρι και Ζηνοβία Παυλίδου από τη Σύρα. Την άλλη μέρα επανήλθαν - πάλι με την προτροπή του Μαργαρίτη - ομάδες γυναικών κατά του σχολείου, αλλά και πάλι εκδιώχτηκαν από τις μητέρες και τους συγγενείς των μαθητριών του παρθεναγωγείου. Τέλος τον Οκτώβριο του 1889 μια ομάδα Ρουμάνων δασκάλων με τους μαθητές τους επιτέθηκαν εναντίον του ελληνικού σχολείου με αποτέλεσμα να κνηγηθούν κι αυτοί από τους Ελληνόβλαχους Κλεισουριώτες (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 280-281).

59. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 23 Οκτωβρίου 1889, αρ. 669.

σούρας και της Καστοριάς να παραχωρηθεί για τη λειτουργία του ρουμανικού σχολείου κοινοτικό οίκημα. Σ' αυτή την απαίτηση αντέδρασαν έντονα οι Ελληνόβλαχοι, αλλά τελικά ο σουλτάνος - μετά τη μεσολάβηση των ρουμανιζόντων στην Πύλη - έδωσε εντολή στο γενικό διοικητή του βιλαετίου Μοναστηρίου, ο οποίος πήγε στην Κλεισούρα και παράδωσε προσωρινά το κτίριο του ελληνικού σχολείου στους ρουμανιζόντες.⁶⁰ Η αναταραχή βέβαια που δημιουργούσαν οι ρουμανιζόντες στην Κλεισούρα συνεχιζόταν και μέχρι τα χρόνια της απελευθέρωσης, το φρόνημα όμως των βλαχόφωνων κατοίκων της παρέμενε πάντα ελληνοκεντρικό και ένθερμα πατριωτικό.⁶¹

Φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα με περίλαμπρα ελληνικά σχολεία ανέπτυξε και το Γκόπεσι (βόρεια της Μηλόβιστας), η ελληνική ορεινή κοινότητα με τις 500 ελληνοβλαχικές οικογένειες, η οποία λειτουργούσε τρία ελληνικά σχολεία - αρρεναγωγείο, παρθεναγωγείο και νηπιαγωγείο - με 3 δασκάλους και 200 μαθητές.⁶² Μέχρι το 1869 δεν είχε παρουσιαστεί οποιαδήποτε ενέργεια της ρουμανικής εκπαιδευτικής κίνησης στο Γκόπεσι. Την ίδια χρονιά όμως εμφανίστηκε με το ρουμανίζοντα Δημήτριο Γεωργίου, ο οποίος απομάκρυνε προσωρινά το ελληνοδάσκαλο από το ελληνικό σχολείο κι αφού παράσυρε 18 μαθητές σχημάτισε ένα υποτυπώδες ρουμανικό σχολείο, ενισχύοντας έτσι τις προπαγανδιστικές προσπάθειες κάποιου Δ. Καλακοβίτη στα 1865, οι οποίες φαίνεται να οδήγησαν στην ίδρυση άτυπου ρουμανικού σχολείου αρρένων.⁶³ Οι παραπάνω ε-

60. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, (έ.α.), σ. 306, όπου και αναφορά σε αυστριακά αρχεία (στην υποσ. 391).

61. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 178.

62. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.* σ. 149, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("*Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*"), σ. 99, πρβλ. και D.M. BRANCOFF, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 174-175, ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 106, ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 86, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σ. 9.

63. V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Αθήνα 1987, σ. 306. Βλ. και Κ. ΒΙΤΟΣΚΙ, *Dejnosta na Pelagoniskata Mitropolija 1878-1912: Grčki Religiozno - Prosveitni i Vooruženi AKCII*, Skopje 1968, σσ. 136-137, πρβλ. και ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΠΗ, *Η Ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904, (Η εθνική διάσταση)*. Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1988, σ. 80.

νέργειες του Δημητρίου Γεωργίου δραστηριοποίησαν τον ελληνοβλαχικό πληθυσμό του Γκόπεσιου, ο οποίος ήρθε σε άμεση σύγκρουση με τους ρουμανίζοντες. Δημιουργήθηκαν διάφορα επεισόδια, όπως η κακοποίηση του ρουμανοδασκάλου από Έλληνες μαθητές, και η όλη κατάσταση περιπλέχτηκε ακόμα περισσότερο με την παρέμβαση της τουρκικής διοίκησης της ευρύτερης περιοχής της Πελαγονίας.⁶⁴ Πάντως η όλη εκπαιδευτική αναταραχή συνεχιζόταν για πολλά χρόνια ακόμα, αφού οι ρουμανίζοντες στα 1879 προσπάθησαν να ιδρύσουν ρουμανικό σχολείο θηλέων, στις αρχές του 1880 διεκδικούσαν το μισό νεόδμητο κτίριο του ελληνικού δημοτικού σχολείου, συνεπικουρούμενοι κι από τις στρατιωτικές τουρκικές αρχές,⁶⁵ ενώ - πολύ αργότερα - στις 3 Νοεμβρίου του 1907 δολοφονήθηκε ο Έλληνας δάσκαλος Κωνσταντίνος Σάντης σε ενέδρα ρουμανιζόντων έξω από το σπίτι του στο Γκόπεσι, καθώς επέστρεφε από το Μοναστήρι, όπου είχε μεταβεί προς συνεννόηση με τον μητροπολίτη Πρεσπών και Αχριδών για τα εγκαίνια της μετεγκατάστασης σε νέο οίκημα της σχολής αρρένων και θηλέων, που επρόκειτο να γίνουν την επομένη ημέρα (Κυριακή 4 Νοεμβρίου 1907) στο Γκόπεσι.⁶⁶

4. Η εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο Κρούσοβο (45 χιλιόμετρα βόρεια του Μοναστηρίου), στην "*Ακρόπολη του Ελληνισμού*" - όπως ονομάστηκε, όπου το 70% των 3.500 οικογενειών του αποτελούνταν από βλαχόφωνους Έλληνες,⁶⁷ ήταν συστηματική και πολυδύναμη και η ακτινοβολία της παραγόμενης παιδείας της κάλυπτε όχι μόνο την Βορειοδυτική Μακεδονία, αλλά και τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Τα ελληνικά σχολεία του Κρούσοβου

64. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 2 Ιουνίου 1870, αρ. 107.

65. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 11 Φεβρουαρίου 1880, αρ. 50.

66. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι 3/16 Νοεμβρίου 1907, χωρίς άλλες ενδείξεις (τηλεγράφημα με υπογραφή του Δημαρά), "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1907, σσ. 716-717, πρβλ. και στου ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 86, και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 295.

67. ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β'. Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσόβλαχων επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 43, πρβλ. και ΙΒΕ, τόμος ΙΓ', σ. 382, όπου οι Ελληνόβλαχοι του Κρούσοβου ανέρχονταν στους 6.000.

ήταν πολυπληθή και κάλυπταν τις βασικότερες βαθμίδες της εκπαίδευσης: Το πρώτο αλληλοδιδασκτικό σχολείο ιδρύθηκε γύρω στα 1835, με πρωτοδασκάλους τον Παπία από τη Σιάτιστα⁶⁸ και το Χριστόδουλο Παπαϊωάννου από το Ζαγόρι.⁶⁹ Το 1847 χτίστηκε και το πρώτο σχολικό κτίριο, στο οποίο αργότερα λειτούργησε και βιβλιοθήκη με τις συνδρομές κυρίως των απόδημων Κρουσοβιτών. Από το 1860 λειτούργησε ημιγυμνάσιο, στο οποίο φοιτούσαν και απόφοιτοι από το δημοτικό σχολείο του Μοναστηρίου.⁷⁰ Το σχολικό έτος 1865-1866 λειτουργούσαν στο Κρούσοβο: ένα συνδιδασκτικό σχολείο με 400 μαθητές, ένα παρθεναγωγείο με ένα νηπιαγωγείο με 200 συνολικά μαθήτριες και ένα "Ελληνικό σχολείο" με 55 μαθητές. Τέλος, στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας 1900-1910, λειτουργούσαν: κεντρικό νηπιαγωγείο, εξατάξιο παρθεναγωγείο, τριτάξιο ημιγυμνάσιο και εξατάξια αστική σχολή αρρένων με 15 δασκάλους και 567 συνολικά μαθητές.⁷¹

Οι Ελληνόβλαχοι του Κρούσοβου και οι απόδημοι συμπατριώτες τους χρηματοδοτούσαν διαρκώς τα εκπαιδευτικά τους ιδρύματα και φρόντιζαν για την ομαλή λειτουργία και για την επάνδρωσή τους με σωστούς και ικανούς δασκάλους. Για το σκοπό αυτό επίσης ίδρυσαν στα 1874 και το φιλεκπαιδευτικό σύλλογο "Αριστοτέλης" που φρόντιζε για την ευρυθμία των σχολείων της ελληνικής κοινότητας του Κρούσοβου, χρηματοδοτώντας τα μάλιστα με 50 λίρες κάθε χρόνο.⁷²

68. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 87, πρβλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σ. 23, σημ. 7 και στη σημ. 8, όπου αναφέρεται στην "πρώτη πλήρη δημοτική σχολή" που λειτούργησε από το 1773.

69. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΑΛΛΑ, *Ιστορία του Κρουσόβου*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 29-30.

70. Δ. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Περί των Τσιντσάρων κ.λ.* (DUŠAN J. ΡΟΡΟΝΙĆ, *O Cincarima. Prilozi pitanju postanka naše čaršije*), έκδ. β', Βελιγράδι 1937, σ. 295, πρβλ. και ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 453.

71. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σσ. 142-143, Πληροφορίες για την ελληνική εκπαίδευση του Κρούσοβου βλ. και ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου κ.λ.*, σσ. 101-102.

72. Γ. ΧΑΣΙΩΤΗ, *Η παρ' ημίν δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερα*, ΕΦΣΚ (Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως - Κωνσταντινούπολις) 8 (1874), σ. 118, υποσ., ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Εξάλλου η όλη φροντίδα των Κρουσοβιτών για τα εκπαιδευτήριά τους καταγράφηκε στους κανονισμούς της ορθόδοξης ελληνικής κοινότητας Κρούσοβου των ετών 1907 και 1912, όπου στα άρθρα 40-72 και 45-76 αντίστοιχα καθορίζονταν με λεπτομέρεια τα καθήκοντα της τριμελούς σχολικής εφορείας (υπό την προεδρία του μητροπολίτη ή του επιτρόπου), η οποία χρησιμοποιούσε δική της σφραγίδα "φέρουσαν περίξ επιγραφήν "Σφραγίς Ελληνικών Σχολών Κρουσόβου 1881", εν τω μέσω την των Τριών Ιεραρχών εικόνα", και τα καθήκοντα των δασκάλων και της διεύθυνσης.⁷³

Η συμβολή του Κρούσοβου στην οργάνωση της ελληνικής παιδείας στάθηκε πολύ μεγάλη και καθοριστικής σημασίας σ' όλη τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα της τουρκοκρατίας. Έγινε ο θεματοφύλακας του ελληνισμού στο βορειότερο εθνολογικό του όριο και με την εμμονή των Ελληνόβλαχων του Κρούσοβου στην "πατρώα θρησκεία και γλώσσα",⁷⁴ όπως και με τους διαπρεπείς επιστήμονες που γέννησε η παιδεία του (Κρουσοβίτες Ελληνόβλαχοι ήταν οι καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών Ιωάννης Πανταζίδης, Πέτρος Παπαγεωργίου, Αλέξανδρος Σβώλος και πολλοί άλλοι⁷⁵) αναβάπτισε το μακεδονικό ελληνισμό και τον οδήγησε σε αναγεννητικές τάσεις.

Ήταν επόμενο λοιπόν σε μια ακμάζουσα πόλη με τόσο ανθηρό ελληνισμό και τόσο αξιοθαύμαστη και δυναμική ελληνική εκπαίδευση και παιδεία να εκδηλωθεί η ρουμανική προπαγάνδα, η οποία όμως πρόσκρουσε στην πεισματική αντίσταση των Ελληνόβλαχων Κρουσοβιτών, αφού οι ρουμανίζοντες στο Κρούσοβο δεν ξεπέρασαν ποτέ τις 70 οικογένειες.⁷⁶

Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 143.

73. ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β'. Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσόβλαχων επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 85-118 (παράρτημα), ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι κανονισμοί των ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 266-293 (κανονισμοί 13 και 14).

74. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 261-262.

75. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σσ. 10, 23-24 (σημ.), πρβλ. και του ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, έ.α., σ. 43.

76. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΑΛΛΑ, *Ιστορία του Κρουσόβου*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 34-36.

Η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση ίδρυσε στο Κρούσοβο ρουμανικό σχολείο αρρένων στα 1868, το οποίο το συμπλήρωσε και με τμήμα θηλέων στα 1879 και αργότερα - στα 1889 - αν και μπόρεσε να προσηλυτίσει μερικούς Έλληνες πρόκριτους, παρόλα αυτά, δεν κατόρθωσε να συγκεντρώσει παρά μόνο 160 μαθητές. Αντίθετα στα ελληνικά σχολεία των Ελληνόβλαχων Κρουσοβιτών - που ήταν άριστα οργανωμένα και ανώτερα των ρουμανικών⁷⁷ - φοιτούσαν 664 μαθητές (300 στο νηπιαγωγείο, 200 στην αστική σχολή, 120 στο παρθεναγωγείο και 44 στο γυμνάσιο) και λειτουργούσαν με καταρτισμένους και καλούς δασκάλους.⁷⁸ Σχολάρχης της αστικής σχολής ήταν ο Ελληνόβλαχος Περικλής Τσάλλης που σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Αθήνας, άλλοι 5 Ελληνόβλαχοι δάσκαλοι της αστικής σχολής ήταν απόφοιτοι του γυμνασίου Μοναστηρίου, ενώ δίδασκαν και 4 αξιόλογες δασκάλες, 2 στο παρθεναγωγείο και 2 στο νηπιαγωγείο.⁷⁹

Πάντως γεγονός είναι ότι ο διευθυντής των ρουμανικών σχολείων Τσουνέσκος, με τη βοήθεια 7 Ρουμάνων δασκάλων, αγωνιζόταν να αυξήσει τον αριθμό των μαθητών στα σχολεία του, τα οποία τα εφοδίαζε με έντυπα και βιβλία από τη Ρουμανία. Ακόμα από τη Ρουμανία στέλνονταν στους ρουμανίζοντες εφημερίδες με ανθελληνικά κείμενα. Όλα αυτά όμως, μέχρι και ο γάμος του Τσουνέσκου με την κόρη του αρχισέλιγκα Μάτσα, δε στάθηκαν ικανά να μεταπείσουν τους βλαχόφωνους Έλληνες του Κρούσοβου,⁸⁰ οι ο-

77. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 2 Οκτωβρίου 1889, αρ. 636.

78. Τα πνευματικά και εκπαιδευτικά προσόντα, καθώς επίσης και η τιμιότητα και χρηστομάθεια των διευθυντών των σχολών και των διδασκάλων ήταν απαραίτητα για το υψηλό τους έργο και καθορίζονταν ρητά στον κανονισμό της ελληνικής κοινότητας του Κρούσοβου (για τους κανονισμούς βλ. παραπάνω στην υποσ. 73): Άρθρον 40όν (του κανονισμού του 1907): "... Και το μεν Αρρεναγωγείον θα έχη διευθυντήν φέροντα πάντοτε δίπλωμα Πανεπιστημίου, ή εγγεγραμμένον εν αυτώ κεκτημένον πείραν διδασκαλίας και διευθύνσεως τουλάχιστον πενταετή, και όντα πρότυπον τιμιότητος και χρηστομαθείας". Άρθρον 41ον: "Η δε σχολή των θηλέων θα έχη διευθύντριαν διπλωματούχον ανωτέρου Παρθεναγωγείου, και ανάλογον προσωπικόν, φέρον ενδεικτικά τελείου Παρθεναγωγείου". Άρθρον 64ον: "Οι διδάσκαλοι φέροντες ανεγνωρισμένων γυμνασίων ή διδασκαλείων απολυτήρια, πείραν ικανήν, χρηστομάθειαν και ευλάβειαν...".

79. ΖΩΤΟΥ ΜΟΛΟΣΣΟΥ, *Ηπειρωτικά Μακεδονικά μελέται*, τ. Δ', *Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου κ.λ.*, (τεύχος Γ', *Μακεδονία και Σερβία*), σ. 297.

80. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σ. 286.

ποίοι συνέχιζαν να ορθώνουν το αγέρωχο ελληνικό τους φρόνημα και να καλλιεργούν με πάθος τα ελληνικά γράμματα.

Στην Αχρίδα, τη γενέτειρα του μεγάλου Ελληνόβλαχου δάσκαλου και πρωτεργάτη του επαναστατικού κινήματός της Βορειοδυτικής Μακεδονίας Αναστασίου Πηχεώνα, κατά τα μέσα του 19ου αιώνα, υπερείχαν οι δραστηριότητες του ελληνικού στοιχείου που είχε στα χέρια του την οικονομία της περιοχής με το εμπόριο των γουναρικών και καλλιεργούσε την παιδεία με τα ελληνικά σχολεία του. Ήδη το σημαντικότερο ελληνικό σχολείο της Αχρίδας λειτουργούσε από το 1817,⁸¹ μέχρι το 1913. Στα 1864 όμως ο ελληνισμός της Αχρίδας - σύμφωνα με πηγές των αγγλικών προξενικών αρχών - καταδιώχτηκε άγρια από την τοπική τουρκική εξουσία και στα ελληνικά σχολεία απαγορεύτηκαν τα βιβλία "επαναστατικού περιεχομένου", όπως θεωρούνταν τα βιβλία που μιλούσαν για πίστη, ελευθερία και πατρίδα (όπως το "*Πάλη για την πίστη και την πατρίδα*").⁸² Παρόλα αυτά όμως οι Έλληνες της Αχρίδας συνέχιζαν σε όλο το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και μέχρι το 1913 να δραστηριοποιούνται και κυρίως να λειτουργούν τα σχολεία τους.

Στην Αχρίδα της δεκαετίας του 1860 ζούσαν γύρω στους 1500 Έλληνες (200-300 ελληνικά σπίτια),⁸³ στον πληθυσμό της πόλης του 1889, που αριθμούσε περίπου 12.000 κατοίκους, τα 2/3 αποτελούταν από εξαρχικούς και βλαχόφωνους,⁸⁴ ενώ στα 1890-1892 στους 15.000 κατοίκους της περιλαμβάνονταν "*μερικές εκατοντάδες Βλάχων*".⁸⁵ Στη δεκαετία του 1880-1890 η ελληνική παιδεία της Αχρίδας βρισκόταν στην άνθησή της: οι Ελληνόβλαχοι λειτουργούσαν δυο σχολεία αρρένων και ένα παρθεναγωγείο με 140 μαθητές στον Άνω και Κάτω Βλαχομαχαλά, ενώ στους άλλους μαχαλάδες, όπου ζούσαν κι εκεί

81. ΜΑΤΘΑΙΟΥ Κ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, *Σχεδιάσμα περί της εν τω ελληνικό έθνε καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι αρχών της ενεστώσεως (ΙΘ')* εκατονταετηρίδος, Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 79.

82. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, (έ.α.), σ. 289, όπου και αναφορά σε αγγλικές αρχειακές πηγές.

83. V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Αθήνα 1987, σ. 155 (σσ. 148-161 γενικά για την Αχρίδα).

84. ΣΧΙΝΑ Θ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Οδοιπορικοί Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, τεύχος 2, Αθήνα 1896, σ. 290.

85. V. BÉRARD, έ.α., σ. 152.

βλαχόφωνες οικογένειες, λειτουργούσαν και τα άλλα ελληνικά σχολεία: ένα δημοτικό με 25 μαθητές, ένα "ελληνικό" με 12 μαθητές και ένα παρθεναγωγείο, που φιλοξενούσε και το νηπιαγωγείο, με 40 μαθήτριες. Για τη συντήρηση όλων αυτών των ελληνικών σχολείων φρόντιζαν οι βλαχόφωνοι και ελληνόφωνοι κάτοικοι της Αχρίδας, ενώ η "Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας" πρόσφερε 100 τουρκικές λίρες το χρόνο και άλλες 30 το μοναστήρι του Όσιου Ναούμ,⁸⁶ στο οποίο λειτουργούσε ελληνικό σχολείο, όπου φοιτούσαν και τα παιδιά των Ελληνοβλαχων που αφθονούσαν στη γύρω περιοχή. Ακόμα ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν στη Λάγκα, όπου ζούσαν 60 ελληνοβλαχικές οικογένειες και στη κωμόπολη της Στρούγγας, στον πληθυσμό της οποίας περιλαμβάνονταν και αρκετοί Ελληνοβλαχοί.⁸⁷

Και στην Αχρίδα προσπάθησε να διεισδύσει η ρουμανική προπαγάνδα με την εκπαιδευτική της πολιτική και λειτούργησε στα 1868 ρουμανικό σχολείο αρρένων, που το συμπλήρωσε στα 1879 και με αντίστοιχο σχολείο θηλέων, παρόλες όμως τις έμμονες και δαπανηρές προσπάθειές της τα αποτελέσματα δε στάθηκαν καθόλου ικανοποιητικά. Συγκεκριμένα τα δυο ρουμανικά σχολεία (του καζά) Αχρίδας λειτουργούσαν με 3 δασκάλους και 60 συνολικά μαθητές,⁸⁸ ενώ (κατά το σχολικό έτος 1878-1879) τα αντίστοιχα ελληνικά σχολεία του καζά ήταν 9 (ένα νηπιαγωγείο, 3 κοινά σχολεία, ένα παρθεναγωγείο και 4 αρρεναγωγεία) και λειτουργούσαν με 10 δασκάλους και 515 συνολικά μαθητές.⁸⁹

86. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, (έ.α.), σ. 288.

87. Πληροφορίες για τη Στρούγγα: F. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, Paris 1826, τ. 3, σ. 58, A. WALKER, *Δια της Μακεδονίας ως τις Αλβανικές λίμνες (Οχρίδας και Μαλίκης)*, Θεσσαλονίκη 1973 ("Μακεδονολογικός Όμιλος"), σ. 112, V. BÉRARD, έ.α., σσ. 135-147.

88. I.K. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ. J.C. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝ, *Το Μακεδονικό Ζήτημα. The Macedonian Question κ.λ.*, (Αθήνα 1992), χάρτης 3 (βιλαέτι Μοναστηρίου: Έκδοση: Instituto Geografico di Agostini - Roma 1906), στη θήκη του μέσα μέρους του οπισθόφυλλου, πρβλ. και στου ίδιου "Ο Μακεδονικός Αγώνας" (Αθήνα 1982), σσ. 118-119, Ν.Ι. ΜΕΡΤΖΟΥ, *Εμείς οι Μακεδόνες*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 113 (Σχολεία Μακεδονίας - Βιλαέτι Μοναστηρίου).

89. G. CHASSIOTIS, *L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople jusqu' à nos jours*, Paris 1881, σσ. 500-501. Για την ελληνική εκπαίδευση της Αχρίδας, καθώς και για το ρουμανικό σχολείο της βλ. και

5. Στους κόλπους των ελληνοβλαχικών πληθυσμών του Βερμίου δραστηριοποιήθηκε η ρουμανική προπαγανδιστική κίνηση κυρίως με τον ιερέα Αβέρκιο, ο οποίος προσπάθησε να οργανώσει στο Ξηρολίβαδο και στο Σέλι τους ρουμανίζοντες. Σ' αυτή την κίνησή του δελέασε δυο μέλη της οικογένειας Πατραλεξάνη από το Σέλι και με τη μεσολάβηση του Απόστολου Μαργαρίτη μεταφέρθηκαν στο Βουκουρέστι, όπου και σπούδασαν. Με την επιστροφή τους, ο ένας έγινε δάσκαλος στο Σέλι, στα 1870, αλλά οι μαθητές του ήταν ελάχιστοι.⁹⁰ Οι Ελληνόβλαχοι φοιτούσαν στο ελληνικό σχολείο του Σελίου και έτσι η ρουμανική προσπάθεια με τις πλούσιες οικονομικές παροχές της δεν κατόρθωσε να επιβάλει την ιδεολογία της. Ακόμα ταυτόχρονη προσπάθεια για ρουμανική εκπαίδευση και στο Ξηρολίβαδο (όπως και στην Κατερίνη) απέτυχε, μηδενίζοντας έτσι τα πρώτα βήματα της εκπαιδευτικής πολιτικής της ρουμανικής προπαγάνδας. Οι κοινότητες του Σελίου (Άνω και Κάτω) και του Ξηρολίβαδου κατοικούνταν αποκλειστικά από Ελληνόβλαχους και μόνο για 4-5 μήνες της άνοιξης και του θέρους, ενώ το υπόλοιπο χρονικό διάστημα του έτους κατοικούσαν στην πόλη της Βέροιας.

Πάντως στα 1870, παρά την αποτυχία του Πατραλεξάνη στο Σέλι, τελικά ιδρύθηκε ρουμανικό σχολείο στη Βέροια - και εκεί με λίγους μαθητές, που όμως αργότερα (1890) λειτούργησε με 154 μαθητές,⁹¹ από τα 1899 λειτούργησε ρουμανικό σχολείο και στη Δόλιανη - βλαχόφωνο χωριό με ακμάζουσα ρουμανίζουσα κοινότητα - ενώ στα 1904 επανιδρύεται το ρουμανικό σχολείο Σελίου, που στη συνέχεια ενσωματώνεται με το ρουμανικό σχολείο της Βέροιας. Συνολικά δηλαδή στον καζά Βέροιας σημειώνονται 2 ρουμανικά σχολεία με 5 Ρουμάνους δασκάλους και 130 συνολικά μαθητές, ενώ την ίδια εποχή είχαμε 43 ελληνικά σχολεία με 65 Έλληνες δασκάλους και 2.475 συνολικά μαθητές.⁹²

Στην πόλη της Βέροιας ζούσαν - στις παραμονές της απελευθέ-

ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου κ.λ.*, σσ. 100-101 και 80.

90. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 94.

91. M.G. MILOJÉVITCH, *La Turquie d' Europe et le problème de la Macédoine et de la Vieille Serbie*, Paris 1905, σ. 79.

92. I.K. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ, *Ο Μακεδονικός Αγών*, Αθήνα 1981, σσ. 116-117 κ.α. (βλ. υποσ. 88, στο J.C. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝ, το χάρτη 2 - βιλαέτι Θεσσαλονίκης και του Ν.Ι. ΜΕΡΤΖΟΥ, σ. 112).

ρωσής της - 13.000 περίπου κάτοικοι, από τους οποίους οι 6.000 Έλληνες. Απ' αυτούς ένα μέρος τους ήταν βλαχόφωνοι,⁹³ οι οποίοι ήταν ταυτισμένοι άρρηκτα με τον ελληνισμό και φοιτούσαν αδιάλειπτα στα ελληνικά σχολεία, τα οποία από το 1849 λειτουργούσαν στην πόλη.⁹⁴ Συγκεκριμένα στην ελληνική κοινότητα της Βέροιας λειτουργούσαν στις αρχές της δεκαετίας 1900-1910 δυο διτάξια νηπιαγωγεία με 340 νήπια, εξατάξιο παρθεναγωγείο με 220 μαθήτριες ("Μελέτειο Παρθεναγωγείο"), τριτάξιο ημιγυμνάσιο με 40 μαθητές και 20 μαθήτριες και εξατάξια αστική σχολή αρρένων με 400 μαθητές. Συνολικά φοιτούσαν 1.020 μαθητές και δίδασκαν 24 εκπαιδευτικοί (11 δασκάλες και 13 δάσκαλοι και καθηγητές). Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι στην αστική σχολή Βεροίας λειτουργούσε (στα 1898) ως τετρατάξιο παράρτημα το ελληνικό σχολείο των βλαχόφωνων του Σελίου με 80 περίπου μαθητές, το οποίο μεταφερόταν εκεί κατά τους χειμερινούς μήνες. Στη διάρκεια των θερινών μηνών λειτουργούσε στο Σέλι με 150 μαθητές.⁹⁵ Η εκπαιδευτική οργάνωση στη Βέροια

93. ΚΑΡΠΟΛΟΓΟΥ, *Σημειώσεις περί Βεροίας*, ΜΗΠΣ (Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών - Αθήναι) 1911, σ. 280, Χ. ΠΟΥΛΙΟΥ, *Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας*, ΜΗΠΣ 1911, σ. 162, Α.Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 92, πρβλ. και στου ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, (Θεσσαλονίκη 1970), σ. 85 και στις σσ. 85-90 για τον καζά Βέροιας.

94. Για τα ελληνικά σχολεία της Βέροιας και γενικά για τα σχολικά ζητήματα βλ. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, *Εκθέσεις Εκπαιδευτικής Επιτροπής "Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας"*, Κωνσταντινούπολις, ΕΦΣΚ 11 (1878), σσ. 198-199, Κανονισμός της εν Βεροία αδελφότητος "Μελίσσης", χ.τ., 1898, Α.Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, έ.α., σ. 93, Γ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Η ζωτικότητα και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, ΜΗΠΣ 1913, σ. 56, Α. ΣΙΓΑΛΑ, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας. Α'. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 149, Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Βεροίας*, Βέροια 1960, σσ. 90-99, Γ.Χ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Σύντομη ιστορία του χριστιανισμού στην περιοχή της Βεροίας*, Βέροια 1961, σσ. 39-40, Γ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Ένα άγνωστον "Πρακτικόν". Τα σχολεία της Βεροίας μετά το 1821*, ΜΗΣ 1963, σσ. 139-142, Γ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας ανωμαλίας εις κοινότητας Βεροίας*, ΜΗΣ (Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη - Θεσσαλονίκη) 1962, σσ. 103-106, Γ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Τα σχολεία Βεροίας-Ναούσης κατά το 1898*, ΜΗΣ 1963, σσ. 139-142, Γ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας ανωμαλίας εις κοινότητα Βεροίας*, ΜΗΣ 1964, σσ. 333-335, Γ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Ανέκδοτα έγγραφα αναφερόμενα εις την ίδρυσιν του πρώτου "Μελετείου" παρθεναγωγείου Βεροίας επί τουρκοκρατίας*, ΜΗΣ 1966, σσ. 153-155, ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σσ. 85-88.

ήταν τέλεια οργανωμένη, τα σχολεία της χρηματοδοτούνταν από τους πόρους των κληροδοτημάτων του ιερού ναού του Αγίου Αντωνίου, του ευεργέτη των σχολείων Ρακτιβάν και των εσόδων της Μονής Προδρόμου και το εκπαιδευτικό προσωπικό ήταν ικανό και άριστα εκπαιδευμένο.⁹⁶ Ακόμα η όλη εκπαιδευτική διαδικασία ενισχύονταν από το "Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Βεροίας" (1874), την αδελφότητα "Αθηνά" (1880),⁹⁷ την αδελφότητα "Μέλισσα" (1898)⁹⁸ και το φιλανθρωπικό σωματείο κυριών "Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών" (1907)⁹⁹ που ανέπτυξαν πλούσια και πολύμορφη εκπαιδευτική, φιλανθρωπική και εθνική δραστηριότητα.¹⁰⁰

Από την έρευνα των αρχειακών πηγών, σχετικά με τη ρουμανική εκπαιδευτική πολιτική στην περιοχή της Βεροίας, πληροφορούμαστε επιπρόσθετα ότι στα 1905, σύμφωνα με τον πίνακα των "Ρουμανικών σχολείων Βεροίας" - τον οποίο απόστειλε η Ιερή Μητρόπολη Θεσσαλονίκης στη Βεροία, σε κάποιον Γ. Βρέζα, για επαλήθευση (23 Ιουνίου 1905) - στα ρουμανικά σχολεία της Βεροίας δίδασκαν οι ρουμανίζοντες δάσκαλοι Ι. Δαλαμέτρου (και διευθυντής), Απόστ. Ταμανέκας και η δασκάλα Αιμιλ. Βαθραλέξη, οι οποίοι δίδασκαν αντίστοιχα και στο Σέλι κατά τους θερινούς μήνες, ο Στέργ. Κυριαζής (και διευθυντής), ο οποίος δίδασκε και στο βλαχόφωνο

95. ΚΑΡΠΟΛΟΓΟΥ, *Σημειώσεις περί Βεροίας*, ΜΗΠΣ 1911, σσ. 282-283, Α.Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *έ.α.*, σ. 93, Γ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, *έ.α.*, σ. 56, Γ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Τα σχολεία Βεροίας-Ναούσης κατά το 1898*, ΜΗΣ 1963, σσ. 140-141 (για το ελληνικό σχολείο του Σελίου-Βεροίας).

96. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, τόμος Α', Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 214-248 - Κανονισμοί της ελληνικής κοινότητας Βεροίας των ετών 1892, 1903 και 1912. Διαβάζουμε στο 35ο άρθρο του κανονισμού του 1903: "Οι διδάσκαλοι των εκπαιδευτηρίων αρρένων τε και θηλέων, δέον προς τη αγαθή των ηθών αυτών υπολήψει να φέρωσι και πτυχίον διδασκαλείου ή γυμνασίου, ο δε διευθυντής του ημιγυμνασίου οφείλει φέρειν δίπλωμα διδάκτορος πλην αν η ικανότης αυτού υπάρχη αποδεδειγμένη εκ προηγουμένης ευδοκίμου διδασκαλίας". Για τους πόρους των σχολείων βλ. το άρθρο 38 και τα αντίστοιχα των κανονισμών των άλλων ετών.

97. Κανονισμός της εν Βεροία αδελφότητος "Η Αθηνά", Αθήναι 1880.

98. Κανονισμός της εν Βεροία αδελφότητος "Μελίσσης", χ.τ., 1898.

99. ΚΑΡΠΟΛΟΓΟΥ, *Σημειώσεις περί Βεροίας*, ΜΗΠΣ 1911, σ. 284, Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Βεροίας*, Βεροία 1960, σσ. 97-99.

100. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σσ. 87-88.

οικισμό Μαρούσιας κατά τους θερινούς μήνες και ο Αλέξιος Τσουμίτης (και διευθυντής), ο Χρ. Πάσαρης και η δασκάλα Χαρ. Καραφόλη, οι οποίοι δίδασκαν αντίστοιχα και στο Ήρα Λίβαδο κατά το θέρος.¹⁰¹ Στα 1905 επίσης, σύμφωνα με την αναφορά του Έλληνα πρόξενου της Θεσσαλονίκης Λ. Κορομηλά, με την οποία ενημέρωνε το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών (στις 31 Ιουλίου του 1905) για την όλη κατάσταση στην περιοχή της Βέροιας, οι Ρουμάνοι δάσκαλοι στη Δόλιανη και το Ήρολίβαδο παρενέβαλαν προσκόμματα στην εύρυθμη λειτουργία των ελληνικών σχολείων. Μάλιστα ο διευθυντής της ρουμανικής σχολής Δόλιανης και οι ρουμανοδιδάσκαλοι του Ήρολίβαδου επέδωσαν αναφορές κατά των ελληνικών σωμάτων και τηλεγράφησαν στην Κωνσταντινούπολη ότι "*οι Έλληνες αντάρται πιέζουν και δέρουν πιστούς του Σουλτάνου υπηκόους!*" Ακόμα ενημέρωνε (ο Λ. Κορομηλάς) ότι οι ρουμανίζοντες του Σελίου είχαν μειωθεί και περιορίζονταν "*εις 50 οικίας τα δε σχολεία έχασαν τους μαθητές των*".¹⁰² Κι αυτή η αποδυνάμωση του ρουμανικού σχολείου Σελίου από τους μαθητές του συντελέστηκε παρόλο ότι οι ρουμανίζοντες είχαν προσκαλέσει το Βούλγαρο λήσταρχο Λούκα, ο οποίος με απειλές επέβαλε, σε όσους Ελληνόβλαχους δίσταζαν, να στέλνουν τα παιδιά τους στο ρουμανικό σχολείο και να τελούν την εκκλησιαστική λειτουργία στα ρουμανικά.¹⁰³

Η ελληνική εκπαίδευση των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων του Βερμίου συνεχιζόταν, αφού κατά το 1907 λειτουργούσε το ελληνικό σχολείο του Σελίου, σύμφωνα με τη μαρτυρία του μητροπολίτη Βέροιας και Νάουσας Απόστολου, ο οποίος περιόδευσε στα βλαχοχώρια της περιοχής του,¹⁰⁴ και οι ρουμανίζοντες του Ήρολίβαδου επανέρχονταν καθημερινά στις τάξεις του ελληνοβλαχισμού, τα δε τέκνα τους πλήθυναν τις αίθουσες του ελληνικού σχολείου. Αυτή εξάλλου η μεταστροφή των Ήρολιβαδιωτών εξόργισε όχι μόνο τους ρουμανίζοντες, αλλά και τις τοπικές τουρκικές αρχές, οι οποίες απαγόρευσαν στον Έλληνα δάσκαλο Ηγουμενίδη να ανοίξει το

101. ΑΥΕ, 1905-1908 ΑΑΚ (φάκ. "Εκπαιδευτικά μακεδονίας").

102. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 31 Ιουλίου 1905, αρ. 207 (απόρρητος).

103. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 229 (εμπ.).

104. ΙΑΜΒ (Ιστορικό Αρχείο Μητρόπολης Βέροιας), φακ. 1907, 29 Μαΐου 1907, αρ. 315 - φ. 39.

ελληνικό σχολείο, με την άνοδο των Ελληνόβλαχων, κατά το θέρος του 1907 στο Ξηρολίβαδο. Έτσι, σύμφωνα με την έκθεση του Έλληνα πρόξενου της Θεσσαλονίκης Φίλιππου Κοντογούρη προς το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών και προς την Πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης σχετικά με την "κατάσταση του διαμερισματος Βερροίας", οι 130 ελληνοβλαχικές οικογένειες στερήθηκαν τον Έλληνα δάσκαλό τους και το δικαίωμα να στέλνουν τα παιδιά τους στο ελληνικό σχολείο, ενώ οι λίγοι ρουμανίζοντες που απόμειναν, γύρω στις 30 οικογένειες, διατηρούσαν το σχολείο με τους δασκάλους τους και την εκκλησία τους.¹⁰⁵ Οι παρεμβάσεις βέβαια των ρουμανιζόντων στα εκπαιδευτικά πράγματα και η δημιουργία εκτρόπων και προστριβών εκδηλώνονταν και στο βλαχόφωνο πληθυσμό της Βερροίας, όπου οι ρουμανίζοντες κομιτατζήδες περιέρχονταν οπλοφορώντας στα καταστήματα και με απειλές εκβίαζαν τους Ελληνόβλαχους και απαιτούσαν απ' αυτούς να στέλνουν τα παιδιά τους στη ρουμανική σχολή της πόλης.¹⁰⁶

Στη Νάουσα στις αρχές της δεκαετίας 1900-1910 λειτουργούσαν πολυπληθή ελληνικά σχολεία: δυο νηπιαγωγεία με 4 νηπιαγωγούς και 320 νήπια, πεντατάξιο παρθεναγωγείο με 4 δασκάλες και 135 μαθήτριες και οκτατάξιο αρρεναγωγείο με 10 δασκάλους και 540 μαθητές¹⁰⁷ - συνολικά 4 σχολεία με 18 δασκάλους και 995 μαθητές. Στα σχολεία αυτά και σ' άλλα που προϋπήρχαν¹⁰⁸ φοιτούσαν ανελλιπώς τα παιδιά των Ελληνόβλαχων της πόλης που ήταν ενσωματωμένοι στους 8.000 Έλληνες κατοίκους της.¹⁰⁹ Στη Νάουσα ιδρύθηκε ρουμανικό σχολείο στα 1875, αρχικά χωρίς μαθητές, στα 1890 όμως λειτουργούσε με 45 μαθητές.¹¹⁰ Κατά τη δεκαετία 1880-1890 οι

105. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 12 Αυγούστου 1907, αρ. 583 εμπ. (τηλεγρ. Φίλιππου Κοντογούρη "προς την εν Κων/πόλει Β. Πρεσβείαν").

106. Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "Αλήθεια", Παρασκευή 17 Οκτωβρίου 1908, αρ. (812) 96.

107. Γ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Η ζωτικότητα και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, ΜΗΠΣ 1913, σ. 56.

108. Για τα ελληνικά σχολεία της Νάουσας κατά το 1898 βλ. Γ. ΧΙΟΝΙΔΗ, *Τα σχολεία Βερροίας-Ναούσης κατά το 1898*, ΜΗΣ 1963, σ. 140.

109. ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ Ι. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗ, *Νάουσα*, ΜΗΠΣ 1911, σ. 145.

110. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 104 (στο σχετικό πίνακα).

ρουμανίζοντες ενεργοποίησαν τις προπαγανδιστικές τους δραστηριότητες,¹¹¹ ενώ στις 2 Σεπτεμβρίου του 1904 έφθασαν στη Νάουσα, από το Μοναστήρι, δυο "Αρωμονοδιδάσκαλοι επί τω σκοπώ να εγκαθιδρυσωσιν εκεί αρωμονικόν σχολείον", όπως μας πληροφορεί ο Λάμπρος Κορομηλάς. Οι Ελληνόβλαχοι όμως της πόλης, σύσσωμοι με τους ελληνόφωνους Έλληνες κατοίκους της, αντιστάθηκαν έντονα και με μια θεαματική τους συγκέντρωση διαμαρτυρήθηκαν στον τοπικό μουδίσρη για την άμεση απέλασή τους. Πράγματι οι ρουμανοδιδάσκαλοι απελάθηκαν την ίδια μέρα από τη Νάουσα, μετά την παρέμβαση και του καϊμακάμη Βέροιας, και την επομένη οι πρόκριτοι συνέταξαν αναφορά προς το Βαλή με 500 υπογραφές, με την οποία απαιτούσαν να μην επιτρέπεται η εγκατάσταση στην πόλη τους παρόμοιων στοιχείων για δήθεν εκπαίδευση των ομογενών τους, "διότι τοιούτοι δεν υπάρχουν", αλλά - όπως τόνιζαν, τα στοιχεία αυτά μοναδικό σκοπό είχαν να "σπείρωσι ζιζάνια και να καταστήσωσι δυστυχή την σήμερον ευημερούσαν και ακμάζουσαν κοινότητα Ναούσης".¹¹²

6. Ακολουθώντας πάντα τη χρονολογική σειρά με την οποία ιδρύονταν τα ρουμανικά σχολεία στις ελληνοβλαχικές κοινότητες και τη μετέπειτα πορεία τους, συγκριτικά με την ελληνική παιδεία των βλαχόφωνων πληθυσμών τους, φτάνουμε στη Νέβεσκα, όπου την ίδια χρονιά με την ίδρυση του ρουμανικού σχολείου στη Νάουσα, στα 1875, ιδρύεται αντίστοιχο ρουμανικό σχολείο. Το σχολείο αυτό δημιουργήθηκε όχι τόσο από την πίεση της ρουμανικής προπαγάνδας και την αποδοχή της από τους ρουμανίζοντες Νεβεσκιώτες, αλλά κυρίως από τις συνεχείς και επιζήμιες προστριβές των πλούσιων οικογενειών Σωσσίδη και Τσίρλη, στην προσπάθειά τους να αποκτήσουν τη συμπάθεια του μητροπολίτη Καστοριάς για την ανάδειξή τους στην ελληνοβλαχική κοινωνία της Νέβεσκας.¹¹³

111. G. PΑΡΑCOSTEA, *In zilele redeşteptării Macedo-Române (memorii)*, Bucureşti 1924, σ. 29.

112. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, (χωρίς ένδειξη ημέρας) Σεπτέμβριος 1904, αρ. 527 εμπ. (στο Υπουργείο Εξωτερικών πρωτοκολλήθηκε με αρ. 3085 και ημερομηνία 13 Σεπτεμβρίου του 1904).

113. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 414 (στα *απομνημονεύματα του ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΠΗΧΕΩΝΑ - επιστολή Χ.Ν. ΝΟΜΙΚΟΥ*,

Τη Νέβεσκα (το σημερινό Νυμφαίο) την κατοικούσαν αποκλειστικά Ελληνόβλαχοι, οι οποίοι ξεπερνούσαν τους 2.000 και φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία που λειτουργούσαν με άριστη και υποδειγματική οργάνωση. Διατηρούσαν νηπιαγωγείο, παρθεναγωγείο και αστική σχολή με 6 δασκάλους και 200 συνολικά μαθητές.¹¹⁴ Οι Νεβεσκιώτες Ελληνόβλαχοι συντηρούσαν από μόνοι τους τα σχολεία και φρόντιζαν για τη συνεχή, και απρόσκοπτη λειτουργία τους. Μεγάλοι σχολικοί ευεργέτες στάθηκαν τα μέλη της ελληνοβλαχικής οικογένειας Τσίρλη με τις πλούσιες χορηγίες τους.¹¹⁵ Ακόμα στη Νεβέσκα φρόντιζε για τα σχολικά βιβλία και τους άπορους μαθητές η "Φιλόπτωχος Αδελφότης ο Άγιος Σπυριδών" που είχε ιδρυθεί πριν από την απελευθέρωση.¹¹⁶

Στα μέσα του 1880 η ρουμανική προπαγάνδα βρήκε στη Νέβεσκα υποστηρικτή της το Βασίλη Δάνο, που είχε αναλάβει τη μισθοδοσία ενός Ρουμάνου δάσκαλου και με τα άφθονα χρήματα που διάθετε ήταν πρόθυμος να συντηρεί τα σχολεία, αν αυτά - ελληνικά και ρουμανικά - δέχονταν να ενωθούν και να διδάσκουν στη βλαχική γλώσσα.¹¹⁷ Η κίνηση αυτή ενθαρρύνθηκε κυρίως από την ικανοποιητική λειτουργία του ρουμανικού σχολείου, που τότε αριθμούσε 138 μαθητές.¹¹⁸ Αργότερα όμως το σχολείο υπολειπώθηκε, αφού στα

από 11ης Ιουλίου του 1873).

114. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σσ. 154, 225. Γενικά για τα σχολεία της Νέβεσκας: ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 102, Μ.Δ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ, *Η Νέβεσκα "Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης" 1929*, σ. 115, ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου) 1893-1913*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 3-4 (Μάιος - Αύγουστος 1957) 48-55, ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, ιερέως, *Από τα αφορώντα τα παρθεναγωγεία Νεβέσκης, 1897-1911*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 7 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1958) 20-21, Ν. ΛΟΥΣΤΑ, *Αρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νεβέσκας)*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 35-36 (1962) 97-120.

115. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Διαθήκη ευεργέτου Θεοδώρου Ι. Τσίρλη Νεβεσκιώτου*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 12 (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1958) 40-42.

116. ΠΑΪΣΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης κ.λ.* σ. 54.

117. ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 14 Μαΐου 1880, αρ. 201.

118. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος ελληνισμός κ.λ.*, σ. 104 (στο σχετικό πίνακα), όπου αναφορά σε αγγλικές αρχειακές πηγές.

1885 είχε μόνο 18 μαθητές,¹¹⁹ ενώ στα 1890 έμεινε χωρίς μαθητές¹²⁰ και μόλις στα 1900 μπόρεσε πάλι να λειτουργήσει μόνο με 20 μαθητές. Στα 1890 οι ρουμανίζοντες δημιούργησαν προβλήματα στην εκπαίδευση των Ελληνόβλαχων της Νέβεςκας, εκμεταλλευόμενοι και πάλι τη διαμάχη που είχε γεννηθεί ανάμεσα στις οικογένειες Σωσσιδή και Τσίρλη. Επενέβηκαν λοιπόν και με πρόταση της τουρκικής εκπαιδευτικής επιτροπής του βιλαετίου Μοναστηρίου - την οποία ουσιαστικά οι ίδιοι (οι ρουμανίζοντες) προκάλεσαν - καθιερώθηκε ένα δώρο διδασκαλίας της ρουμανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία του χωριού.¹²¹ Η διαμάχη συνεχίστηκε, αλλά ένα χρόνο αργότερα, τον Απρίλιο του 1891, επήλθε συμβιβασμός με την επίσκεψη του μητροπολίτη Καστοριάς Φιλαρέτου.¹²²

Έντονους όμως εκπαιδευτικούς ανταγωνισμούς είχαμε και το Δεκέμβριο του 1900 στη Νέβεςκα, όταν 100 ρουμανίζουσες οικογένειες ήρθαν σε ριζική αντίθεση με τις 300 ελληνοβλαχικές οικογένειες της κοινότητας και με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Σωσσιδή κατέλαβαν αίθουσα του ελληνικού σχολείου. Η βίαια εκείνη ενέργειά τους υπαγορεύθηκε από το αίσθημα της αποτυχίας τους, αφού στους δυο χώρους που λειτουργούσαν το ρουμανικό σχολείο, φοιτούσαν μόνο περίπου 20 μαθητές, σε αντίθεση με το ελληνικό σχολείο που είχε γύρω στους 100 μαθητές.¹²³ Οι Ελληνόβλαχοι της Νέβεςκας (Νυμφαίου) αντέδρασαν αμέσως και με την παρέμβασή τους η τουρκική διοίκηση έδωσε εντολή στο μουδίρη να εκδιώξει τους ρουμανίζοντες. Παρόλα αυτά το ελληνικό σχολείο κλείστηκε, μετά τη δωροδοκία του Τούρκου διοικητή από τους ρουμανίζοντες.¹²⁴ Από το επόμενο όμως έτος τα σχολικά ζητήματα της Νέβεςκας βρήκαν τη λύση τους μέσα στα πλαίσια της επίσημης ελληνο-

119. ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*. Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1988, σ. 84 (στο σχετικό πίνακα).

120. M.G. ΜΙΛΟJÉΝΙΤCΗ, *La Turquie d' Europe et le problème de la Macédoine et de la Vieille Serbie*, Paris 1905, σσ. 79-80.

121. ΑΥΕ, *Προσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 10 Ιανουαρίου 1894, αρ. 312.

122. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 4 Απριλίου 1891, αρ. 88.

123. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 168.

124. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 31 Δεκεμβρίου 1900, αρ. 530.

ρουμανικής προσέγγισης του 1901¹²⁵ και η ελληνική εκπαίδευση των Ελληνόβλαχων Νεβεσκιωτών συνέχιζε να λειτουργεί με δυναμική οργάνωση, ενώ το ρουμανικό σχολείο συνεχώς υπολειτουργούσε, μέχρι που οι ρουμανοδιδάσκαλοί του κατάληξαν να είναι "πλείονες των μαθητών" τους.¹²⁶

---

125. MAX-DEMETER PEYFUSS, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Osterreich - Ungarns*, Wien 1974, σ. 80.

126. "Εκκλησιαστική Αλήθεια" 1907, σ. 263 (σσ. 263-264: "Διαμαρτυρία Κοινοβλαχων - Της κοινότητος Νεβέσκης της ιεράς Μητροπόλεως Καστοριάς").

Β. Η εκπαιδευτική κίνηση στο Μοναστήρι, στη Σαμαρίνα, στο Μεγάροβο, στη Μηλόβιστα, στη Βαβούσα, στη Νιζόπολη, στο Μέτσοβο κ.α.

1. Στο χρονικό διάστημα 1878-1881 οι ρουμανικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες ανάμεσα στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό του βαλκανικού χώρου παρουσίασαν έντονη κινητικότητα που οδήγησε στην εξάπλωση των ρουμανικών σχολείων. Ο στόχος της ρουμανικής κίνησης στα χρόνια εκείνα στράφηκε κυρίως στην εξεύρεση όσο το δυνατό μεγαλύτερων οικονομικών πόρων και στην προσπάθεια να προσηλυτιστούν στο ρουμανισμό μαθητές των ρουμανικών σχολείων για να αναλάβουν το ρόλο του προπαγανδιστή.¹²⁷

Αποτέλεσμα των κινήσεων αυτών ήταν να ιδρυθούν 13 ρουμανικά σχολεία (δημοτικά) μεταξύ 1877 και 1880 και να προστεθούν στα 11 σχολεία που ήδη δημιουργήθηκαν στη Μακεδονία μέχρι το 1877.¹²⁸ Ακόμα, στα 1880, σύμφωνα με αγγλικές αρχειακές πηγές, λειτουργούσαν στη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Μακεδονία συνολικά 15 ρουμανικά σχολεία (3 στο βιλαέτι Ιωαννίνων, ένα στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης και 11 στο βιλαέτι Μοναστηρίου), στα οποία φοιτούσαν 1.503 μαθητές και μαθήτριες. Όλη την ευθύνη για την οργάνωση και λειτουργία αυτών των σχολείων την είχε ο Απόστολος Μαργαρίτης, ο οποίος επικουρούνταν στο έργο του από 19 Ρουμάνους δασκάλους και ήταν εφοδιασμένος με τα άφθονα οικονομικά

127. ALEXANDRE RUBIN, *Les Roumains de Mecédoine*, Bukarest 1913, σ. 234.

128. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση - ΦΙΛΟΣ), σ. 31, πρβλ. και στου Κ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Το αρμονικό ζήτημα, "Ήπειρος"* (ετήσια έκδοση Ηπειρωτικής Εστίας Θεσσαλονίκης) ΙΔ' - 14ος (1992), σ. 81. - Εξάλλου είχε ολοκληρωθεί η πρώτη φάση του ρουμανικού εκπαιδευτικού προγράμματος για τους μαθητές των ρουμανικών σχολείων, αφού ήδη είχαν εκδοθεί στο Βουκουρέστι 5 σχολικά βιβλία "προς χρήση των Κουτσοβλάχων", γύρω από τη γλώσσα (αλφαβητάριο), τη γραμματική και την ιστορία, που είχε συνταχτεί βέβαια σύμφωνα με τις ρουμανικές απόψεις (του Μπολντινεάνου, του Μαργαρίτη κ.ά.) σχετικά με την καταγωγή, την εθνικότητα και το ρόλο των Κουτσοβλάχων στη βαλκανική χερσόνησο (ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *έ.α.*, σ. 30, πρβλ. και στου ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσοβλάχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 104).

μέσα του Μακεδονορουμανικού Συλλόγου,¹²⁹ που διαρκώς ενίσχυε τα ρουμανικά σχολεία. Έτσι, ενώ στα 1864 διατέθηκαν 14.000 λεία από το Βουκουρέστι για τη ρουμανική εκπαιδευτική πολιτική στη Μακεδονία, τα ποσά πολλαπλασιάζονται θεαματικά στα χρόνια 1878-1881: 21.000 λεία για το 1878 και το 1879 αντίστοιχα, 32.000 λεία για το 1880 και 72.000 λεία για το 1881.¹³⁰ Παρόλη τη γενναία όμως επιχορήγηση, η ρουμανική εκπαίδευση στη Μακεδονία αρχίζει να παρουσιάζει κάμψη μετά το 1881.¹³¹

Όπως μας πληροφορεί ο Άγγλος πρόξενος της Θεσσαλονίκης Charles Blunt (Νοέμβριος 1880), οι Ελληνόβλαχοι της Βόρειας Μακεδονίας δεν επηρεάζονταν καθόλου από τη ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση. Η στάση τους δεν αρκούταν μόνο σε παθητική αντίσταση, αλλά με κάθε μέσο και τρόπο προσπαθούσαν να ματαιώσουν τη ρουμανική εκπαιδευτική παρουσία ανάμεσά τους. Ο Blunt αναφέρεται χαρακτηριστικά στην αντίδραση του ελληνοβλαχικού στοιχείου που ζούσε στις βλαχόφωνες κοινότητες του βιλαετίου Μοναστηρίου και υπογραμμίζει με θαυμασμό τους αγώνες τους κατά των ρουμανιζόντων. Ακόμα σημείωνε πως οι ελάχιστοι βλαχόφωνοι που έστελναν τα παιδιά τους στα ρουμανικά σχολεία, δελεάζονταν

129. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 103 και 104, όπου και σχετικός πίνακας με το έτος ίδρυσης των ρουμανικών σχολείων και τους μαθητές τους κατά το 1880, με βάση τις αγγλικές αρχειακές πηγές (Blunt) - α' στήλη - και κατά το 1890, με βάση μελέτη του Μ.Γ. ΜΙΛΟJΕΝΙΤΣΧ (*"La Turquie d' Europe et le problème de la Macédoine et de la Vieille Serbie"*, Paris 1905, σσ. 79-80) - β' στήλη: Βιλαέτι Θεσσαλονίκης: Καλύβια, έτος ίδρυσης 1878, μαθητές (κατά το 1880) 65, μαθητές (κατά το 1890) -, Βέροια, 1870, -, 154, Νάουσα, 1875, -, 45. Βιλαέτι Μοναστηρίου: Τίρνοβο, 1864, 68, 20, Μεγάροβο, 1880, 1882 (αρρένων-θηλέων), -, 68, Μηλόβιστα, 1880-1881 (αρρένων-θηλέων), -, 143, Γκόπεσι, 1865-1879 (αρρένων-θηλέων), 224, 167, Μοναστήρι, 1878-1881 (αρρένων-θηλέων), 67, 105, Περλεπές, 1878, 57, 54, Κρούσοβο, 1868-1879 (αρρένων-θηλέων), 77, 220, Νέβεσκα, 1875, 138, -, Κλεισούρα, 1868-1881 (αρρένων-θηλέων), 180, 127, Αχρίδα, 1868-1879 (αρρένων-θηλέων), 175, 75, Νιζόπολη, 1881, -, 70, Χρούπιστα, 1880, -, 26, Γρεβενά, 1880, -, 60. Βιλαέτι Ιωαννίνων: Αβδέλα, 1867, 140, 77, Περιβόλι, 1877, 90, 50, Σαμαρίνα, 1880, 122, 110, Φούρκα, 1880, -, 110.

130. R. KIRJAZOVSKI, *"Za Romanskata propaganda vo Makedonija"*, Istorija 52 (1969), σ. 82.

131. ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου κ.λ.*, σσ. 83-84.

από τις οικονομικές παροχές και τη δωρεάν φοίτηση και σπουδή τους και σημείωνε τη χαμηλή στάθμη των ρουμανικών σχολείων, καθώς και τον ασήμαντο αριθμό των μαθητών τους.¹³² Στην αδιαφορία και απροθυμία των ελληνοβλαχικών πληθυσμών να ενταχθούν στα ρουμανικά εκπαιδευτικά προγράμματα και να φοιτήσουν στα σχολεία που ίδρυναν, αντιδρούσαν οι Ρουμάνοι προπαγανδιστές, προσπαθώντας έτσι να αμβλύνουν τις συνέπειες του ελέγχου τους από το Βουκουρέστι. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η καταπίεση που ασκούσαν στους Ελληνοβλάχους της Καρατζόβας, κυρίως της Όσσιανης, της Λούμνιτσας, της Γευγελής κ.ά. για να υπογράψουν αιτήματα προς το Μακεδονορουμανικό Σύλλογο του Βουκουρεστίου, με τα οποία θα δήλωναν την επιθυμία για να τους αποστείλουν Ρουμάνους δασκάλους και να τους εφοδιάζουν με άμφια και διδακτικά και εκκλησιαστικά βιβλία.¹³³

Η εκπαιδευτική δραστηριότητα του Απόστολου Μαργαρίτη άρχισε ουσιαστικά στις αρχές της δεκαετίας του 1880-1890 στο Μοναστήρι, όπου κατάστρωσε τα βασικά του προγράμματα για την ιδεολογική διείσδυση της ρουμανικής κίνησης ανάμεσα στους βλαχόφωνους πληθυσμούς.¹³⁴ Σ' αυτή την προσπάθεια εισχώρησε στην τουρκική διοίκηση και ήρθε σε επαφή με βασικούς παράγοντες της περιοχής. Ακόμα, τον Ιούνιο του 1880, στα πλαίσια της γενικότερης δράσης του κατά του ελληνισμού και προκειμένου να ιδρύσει ρουμανικά σχολεία στη Μακεδονία, ζήτησε από τον Αυστριακό πρόξενο της Θεσσαλονίκης οικονομική βοήθεια και του παράδωσε υπόμνημα για τους Κουτσόβλαχους που είχε επιδοθεί κατά το συνέδριο του Βερολίνου και στους εκπροσώπους των ευρωπαϊκών χωρών.¹³⁵

Παρόλες όμως τις ενέργειες του Απόστολου Μαργαρίτη, από το 1882 ήδη άρχισε σταδιακά να ατονεί η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση και να γίνεται πιο χλιαρή στους ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς της Μηλόβιστας, του Τίρνοβου, του Μεγάροβου, της Νιζόπο-

132. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, (έ.α.), σ. 103.

133. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 23 Δεκεμβρίου 1879, αρ. 1262.

134. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 23 Ιουνίου 1881, αρ. 679.

135. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, (έ.α.), σ. 105, όπου αναφορά σε αυστριακές αρχειακές πηγές.

λης, του Κρούσοβου και του Μοναστηρίου. Αυτή η εξασθένηση προερχόταν και από τη φθίνουσα πορεία των ρουμανικών σχολείων, που με ένθερμο ζήλο προσπαθούσε να διατηρεί η ρουμανική προπαγάνδα. Η οργάνωση των ρουμανικών σχολείων της Μακεδονίας την εποχή αυτή, η λειτουργία τους, η στελέχωσή τους με εκπαιδευτικό προσωπικό και η προσέλευση μαθητών βρισκόταν σε πολύ χαμηλά και συνεχώς μειούμενα επίπεδα. Αντίθετα τα ελληνικά σχολεία των Ελληνόβλαχων πολλαπλασιάζονταν και στις πολυάριθμες τάξεις τους πρόστρεχαν οι μαθητές των ρουμανικών σχολείων που καθημερινά τα εγκατέλειπαν. Ακόμα τα ελληνικά σχολεία των βλαχόφωνων περιοχών λειτουργούσαν με ικανούς και καταρτισμένους δασκάλους που στη συντριπτική τους πλειοψηφία υπήρξαν τελειόφοιτοι γυμνασίων ή διδασκαλείων, ενώ πολλοί από τους καθηγητές των γυμνασίων και από τους διευθυντές ήταν τελειόφοιτοι της Φιλοσοφικής Σχολής του πανεπιστημίου της Αθήνας.¹³⁶ Οι λόγοι, που οδηγούσαν στο μαρasmus των ρουμανικών σχολείων, ήταν η βαθιά και αταλάντευτη ελληνική συνείδηση του βλαχόφωνου στοιχείου, η πολιτιστική άνθηση με τους ελληνοβλαχικούς συλλόγους, τα σωματεία και τις αδελφότητες που φρόντιζαν για την ελληνική εκπαίδευση και ο πολλαπλασιασμός των ελληνικών σχολείων και των δασκάλων στις περιοχές όπου ζούσαν οι συμπαγείς ελληνοβλαχικοί πληθυσμοί.

Η ρουμανική κυβέρνηση στα 1882 θέλησε να διαπιστώσει τα αποτελέσματα της προπαγανδιστικής κίνησης που είχε αναλάβει ο Απόστολος Μαργαρίτης ανάμεσα στους Ελληνόβλαχους της Βορειοδυτικής Μακεδονίας. Έστειλε (στα μέσα του 1882) τον Πέγκοβιτς και το βουλευτή Παταρλατζάνου για να επιθεωρήσουν τα ρουμανικά σχολεία. Εκείνοι διαπίστωσαν την αραίωση των ρουμανικών σχολείων και τη μικρή έως απρόθυμη προσέλευση των μαθητών σ' αυτά,¹³⁷ ενώ εξακρίβωναν πως ο βασικός όγκος του βλαχόφωνου σχολικού πληθυσμού φοιτούσε στα ελληνικά σχολεία, τα οποία

136. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 12 Οκτωβρίου 1885, αρ. 537.

137. Τα φτωχά αποτελέσματα της ρουμανικής εκπαιδευτικής κίνησης συνεχίζονταν και στα μετέπειτα χρόνια. Κατά το 1886 τα ρουμανικά σχολεία στη Μακεδονία, που συντηρούνταν με τις δαπάνες του Μακεδονορουμανικού Συλλόγου του Βουκουρεστίου, έφταναν μόλις τα 9-10 και υπολειπομένη με ελάχιστους μαθητές που δεν έφταναν ούτε τους 300. Την ίδια χρονιά τα ελληνικά σχολεία της Μακεδονίας εκτινάσσονταν στα 846 και οι μαθητές τους στους 45.870! (ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΛΟΣΤΥΠΗ, *Μακεδονία κ.λ.*, (Αθήναι 1886 - Θεσσαλονίκη 1991, ανατύπωση), σ. 59).

διατηρούνταν στις κοινότητες του και λειτουργούσαν με ολοκληρωμένα προγράμματα και δυναμική οργάνωση. Έτσι ο Παταρλατζάνου φορτισμένος με το αίσθημα της αναποτελεσματικότητας της ρουμανικής εκπαίδευσης έφτασε στις 13 Αυγούστου του 1882 στο Μοναστήρι και με την άδεια των τουρκικών αρχών¹³⁸ άρχισε αμέσως το έργο του. Συναντήθηκε με τους Ρουμάνους δασκάλους και μαζί τους επισκέφτηκε τα ρουμανικά σχολεία της πόλης. Αργότερα περιόδευσε στις ακμάζουσες ελληνοβλαχικές κοινότητες του Τίρνοβου, του Μεγάροβου, της Νιζόπολης και του Κρούσοβου και επιχείρησε να ενθαρρύνει τις δραστηριότητες της ρουμανικής εκπαιδευτικής και εκκλησιαστικής πολιτικής.¹³⁹

Μόνο στα τέλη της δεκαετίας 1880-1890 και με την πλούσια οικονομική υποστήριξη του Μακεδονορουμανικού Συλλόγου του Βουκουρεστίου (διάθετε 120.000 φράγκα κάθε χρόνο) η ρουμανική προπαγάνδα, με μοχλό τον Απόστολο Μαργαρίτη, άσκησε σημαντική επιρροή στο Μοναστήρι¹⁴⁰ και ίδρυσε νέα ρουμανικά σχολεία και στην ευρύτερη περιοχή (στο Τίρνοβο, το Μεγάροβο, το Γκόπεσι, τη Μηλόβιστα, τον Περλεπέ, τη Ρέσνα, το Κρούσοβο, την Κλεισούρα, την Κοριτσά, την Αχρίδα και τη Μοσχόπολη). Σύμφωνα ακόμα με τις αναφορές των Αυστριακών προξένων της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου, στα τέλη του 1887 είχαμε στη Μακεδονία, την Ήπειρο και την Αλβανία συνολικά 31 ρουμανικά σχολεία με 2.652 μαθητές και 68 δασκάλους και καθηγητές.¹⁴¹

2. Το Μοναστήρι υπήρξε το μεγαλύτερο κέντρο του ελληνισμού και η μητρόπολη της ελληνικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας στη Δυτική και Βορειοδυτική Μακεδονία. Στα τέλη του 19ου αιώνα οι

138. ΑΥΕ, "Μακεδονικόν Ζήτημα", Μοναστήρι, 17 Αυγούστου 1882, αρ. 516.

139. ΑΥΕ, "Μακεδονικόν Ζήτημα", Μοναστήρι, 13 Αυγούστου 1882, αρ. 344.

140. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935, σσ. 196-197.

141. Συγκεκριμένα: 29 δημοτικά με 2.530 μαθητές και 54 δασκάλους και 2 γυμνάσια με 122 μαθητές και 14 καθηγητές (ένα στα Γιάννινα με 28 μαθητές - οι περισσότεροι υπότροφοι - και 3 καθηγητές και ένα στο Μοναστήρι με 94 μαθητές και 11 καθηγητές) - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 301, όπου αναφορά σε αυστριακές αρχειακές πηγές. Πίνακα με ρουμανικά σχολεία βλ. και στου R. KIRJAZOVSKI, "Za Romanskata propaganda vo Makedonija", *Istorija* 52 (1969), σ. 88.

9.000 περίπου από τους 30.000 κατοίκους της ήταν Έλληνες - σχεδόν όλοι βλαχόφωνοι, πρόσφυγες οι περισσότεροι από τη Μοσχόπολη - ενώ στις αρχές της δεκαετίας 1900-1910 οι Έλληνες - Ελληνόβλαχοι έφτασαν τις 14.000.¹⁴² Οι Ελληνόβλαχοι του Μοναστηρίου είχαν στα χέρια τους όλη την οικονομική και πνευματική ζωή της πόλης και "προ πάντων παιδεία με παλαιάν παράδοσιν και με εξαιρετικήν άνθησιν κατά τα έτη του (μακεδονικού) αγώνος".¹⁴³ Η ελληνική εκπαίδευση του Μοναστηρίου, που κύρια και ουσιαστικά καλλιιεργήθηκε από το δυναμικό και φιλοπρόοδο ελληνοβλαχικό της στοιχείο, παρουσίασε πλούσια και καλά μεθοδευμένη δραστηριότητα με τα πολυδύναμα και άριστα οργανωμένα σχολεία της.¹⁴⁴ Το πρώτο ελληνικό σχολείο ιδρύθηκε στα 1830 από το Δημήτριο Βαρνάβα, στο οποίο και δίδαξε ως δάσκαλος. Αποτελούνταν από 8 τάξεις (5 του δημοτικού και 3 της Αστικής Σχολής) και από τους πρώτους μαθητές που αποφοίτησαν - όλοι Ελληνόβλαχοι - οι περισσότεροι δίδαξαν

142. ΖΩΤΟΥ ΜΟΛΟΣΣΟΥ, *Ηπειρωτικά Μακεδονικά μελέται, τ. Δ'. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία*, Αθήναι 1887, σσ. 260-262. Πρβλ. και Γ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιοδείας μετά τοπογραφικών, ιστορικών και αρχαιολογικών σημειώσεων*, Αθήναι 1906, σσ. 83-84, ΧΑΡ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Απάντησις προς Βορράν. Ο Ελληνισμός του βιλαετίου Μοναστηρίου κατά τα τελευταία έτη της τουρκοκρατίας και αι σύγχρονοι γιουγκοσλαβικά επιδιώξεις*, Αθήνα 1962, σσ. 25,32 και ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 26 (βλ. και "Παγκαρπία Μακεδονικής Γης" - Μελέτες ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 437-438) και ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΙΖΑ, *Μεγάροβον, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον"*, 3 (1910) σ. 241 - για την παρουσία των Μοσχοπολιτών στο Μοναστήρι.

143. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. ΧΑΤΖΗ, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Αθήναι 1971, σ. 46.

144. Για την ελληνική εκπαίδευση του Μοναστηρίου βλέπε χρήσιμες πληροφορίες στους: ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, Θεσσαλονίκη 1932, Ι.Γ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, *Το θρυλικό Μοναστήρι*, ΜΗΣ 1949 (σσ. 65-75), ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, Θεσσαλονίκη 1959, και κυρίως στους: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, Θεσσαλονίκη 1983 και *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991 (β' έκδοση) και ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι του Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*, Ιωάννινα 1988. Ακόμα χρήσιμα στοιχεία για την ελληνική εκπαίδευση του Μοναστηρίου βλ. στο ΙΑΜ (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας), όπου βρίσκεται το "Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγονίας" (με αποσπάσματα από πολύτιμα έγγραφα, μαθητολογία, γενικούς ελέγχους κ.ά. των ελληνικών σχολείων).

στη συνέχεια στα νέα σχολεία της πόλης.¹⁴⁵ Στα 1851 ιδρύθηκε το ιδιωτικό σχολείο του γεωγράφου και ιστορικού Μαργαρίτη Δήμιτσα, Ελληνόβλαχου από την Αχρίδα, και λειτουργούσε πάντοτε με 80 μαθητές. Στη σχολή "Δήμιτσα" δίδαξαν - εκτός από το Δήμιτσα που τη διέυθυνε - οι ελληνοβλαχοδιδάσκαλοι Αναστάσιος Πηγεών, Σεραφείμ Μάτλης και Ν. Χαλκιάσπουλος. Η λειτουργία της όμως διακόπηκε στα 1865, αφού τότε πλέον πολλαπλασιάστηκαν και τελειοποιήθηκαν τα ελληνικά σχολεία του Μοναστηρίου, οπότε εκπληρώθηκε και ο σκοπός για τον οποίο και ιδρύθηκε.¹⁴⁶

Στα 1883 λειτουργούσαν στο Μοναστήρι¹⁴⁷ 11 ελληνικά σχολεία με 27 εκπαιδευτικούς συνολικά (15 δασκάλους, 6 δασκάλες και 6 καθηγητές) και 1.691 μαθητές και μαθήτριες: 3 νηπιαγωγεία με 316 νήπια και 3 δασκάλες, 5 δημοτικά σχολεία¹⁴⁸ με 773 μαθητές και 11 δασκάλους, ένα ελληνικό σχολείο¹⁴⁹ με 109 μαθητές και 3 δασκάλες, ένα γυμνάσιο¹⁵⁰ με 84 μαθητές και 6 καθηγητές και ένα παρθενα-

145. Οι πρώτοι απόφοιτοι Ελληνοβλαχοί μαθητές της σχολής "Βαρνάβα" ήταν: Σπάσης Παπαναούμ, Κων/τίνος Παπαναούμ, Κων/τίνος Γεώργης, Ναούμ Νάκας, Γεώργιος Παπακοσμάς, Κων/τίνος Κτενάς, Αναστ. Τζέρρος, Χαράλαμπος Τριανταφυλλίδης, Στέφανος Τζέρρος, Γεώργιος Τσάλλης, Ναούμ Νικαρούσης, Αναστ. Πίσχας και Αθανάσιος Ανέστη (ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, έ.α., σσ. 8-11).

146. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, έ.α., σσ. 15-17, πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΡ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968 (ΕΜΣ), σ. 9. Για την προσωπικότητα του Μαργαρίτη Δήμιτσα βλ. ΧΑΡΙΣΗ ΠΟΥΛΙΟΥ, *Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσα*, ΜΗΠΣ 1909, σσ. 301-305.

147. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 178-180 και "*Μακεδονία*", έ.α., σσ. 362-363.

148. Στα ελληνικά δημοτικά σχολεία του Μοναστηρίου διδάσκονταν: γλωσσικά μαθήματα, Παλαιά και Καινή Διαθήκη, απλά μαθηματικά, γεωγραφία (Μακεδονίας - περιφέρειας Μοναστηρίου), ελληνική ιστορία, πατριδογνωσία, καλλιγραφία, ιχνογραφία, ωδική και γυμναστική.

149. Στο ελληνικό σχολείο διδάσκονταν: γλωσσικά μαθήματα, αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς (Ξενοφώντας, Λυσίας και Ισοκράτης), λατινικά, γαλλικά, Παλαιά και Καινή Διαθήκη, μαθηματικά, ιστορία (ελληνική και ρωμαϊκή) και γεωγραφία των πέντε ηπείρων.

150. Στο γυμνάσιο διδάσκονταν: αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς (Ξενοφώντας, Λυσίας, Ισοκράτης, Λυκούργος, Δημοσθένης, Θουκυδίδης, Ηρόδοτος, Όμηρος, Σοφοκλής και Πλάτωνας), λατίνοι συγγραφείς, γαλλικά, τουρκικά, Παλαιά και Καινή Διαθήκη, μαθηματικά, πειραματική φυσική, βοτανική, ζωολογία, ιστορία (παγκόσμια), φιλοσοφία και ενόργανη γυμναστική.

γωγείο με 409 μαθήτριες και 4 δασκάλους.¹⁵¹ Στα 1900 οι μαθητές των ελληνικών σχολείων του Μοναστηρίου ανήλθαν στους 2.800, ανάμεσα στους σοφούς δασκάλους τους συγκαταλεγόταν και ο "αδάμαστος εις φρόνημα γυμνασιάρχης Τζουμετίκος και ουδεμία πρωτεύουσα νομού της ελευθέρας Ελλάδος παρουσίαζε την εκπαιδευτικήν οργάνωσιν του Μοναστηρίου κατά την εποχήν αυτήν".¹⁵² Στα 1906 στο Μοναστήρι λειτουργούσαν 17 εκπαιδευτήρια ("Μουσών οικήματα") με 54 διδάσκοντες και 2.380 διδασκομένους,¹⁵³ ενώ κατά το σχολικό έτος 1907-1908 αυξήθηκαν οι δάσκαλοι στους 66 και οι μαθητές στους 2.403.¹⁵⁴ Τέλος, κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας, τα ελληνικά γράμματα καλλιεργούνταν στα 17 εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης, όπου δίδασκαν 55 δάσκαλοι στους 2.500 μαθητές τους.¹⁵⁵

151. Οι μαθήτριες του παρθεναγωγείου Μοναστηρίου κατά το Φεβρουάριο του 1884 ανέρχονταν στις 450 (ΙΑΜ: Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγονίας (ΑΜΠ) 1876-1917, φάκ. 12, απόσπασμα Γενικού Μαθητολογίου του εν Βιτωλίου Παρθεναγωγίου 1882-1884).

152. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. ΧΑΤΖΗ, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνα*, Αθήναι 1971, σ. 46.

153. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΡ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ, *Όσα έγγραφα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984 (ΕΜΣ), σσ. 14-15, όπου και πίνακας του Γεωργιάδη (του αξιόλογου δημοσιογράφου των εφημερίδων "Νέα Αλήθεια" της Θεσσαλονίκης και "Φως" του Μοναστηρίου - γνωστού και με το ψευδώνυμο "Πυγμαλίων") με τα ελληνικά σχολεία του Μοναστηρίου κατά το 1906. Για την ιστορία της εκπαίδευσης τα σημειώνουμε: Γυμνάσιον ανεγνωρισμένον (9 δάσκαλοι - 210 μαθητές), Μουσικήος Αστική Σχολή (7-517), Παρθεναγωγείον Αδελφών Δημητρίου (11-512), Αρρεναγωγείον Νοσοκομείου (4-131), Νηπιαγωγείον Νοσοκομείου (3-160), Αρρεναγωγείον Νέας Συνοικίας (2-26), Νηπιαγωγείον ... (...-65), Νηπιαγωγείον Υδραγοράς (...-50), Νηπιαγωγείον Λευκής Βρύσης (2-80), Αρρεναγωγείον Λόφου (...-20), Νηπιαγωγείον Λόφου (1-19), Νηπιαγωγείον Λόφου ... (1-75), Νηπιαγωγείον Κήπων (2-95), Νηπιαγωγείον Κεντρικόν Αρρένων (1-120), Νηπιαγωγείον Κεντρικόν Θηλέων (3-200), Αρρεναγωγείον Αλβανικής Συνοικίας (2-30) και Νηπιαγωγείον Αλβανικής Συνοικίας (2-70).

154. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 139-140, όπου "Στατιστική της επαρχίας Πελαγονίας κατά το σχολικόν έτος 1907-1908". Εκτός από τα 17 ελληνικά εκπαιδευτήρια με τους 66 δασκάλους και τους 2.403 μαθητές που μνημονεύσαμε για την πόλη του Μοναστηρίου, σε ολόκληρη την επαρχία της Πελαγονίας είχαμε: 54 ελληνικά εκπαιδευτήρια με 4.644 συνολικά μαθητές (1.983 αγόρια - 916 κορίτσια - 1.765 νήπια) και 136 εκπαιδευτικούς (74 δασκάλους - 65 δασκάλες), πρβλ. και ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΡ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΥ, *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968 (ΕΜΣ), σσ. 137-138, όπου αναδημοσιεύεται η παραπάνω "Στατιστική".

Από τα παραπάνω εκπαιδευτήρια ξεχώριζαν ιδιαίτερα κατά την εκπαιδευτική τους πορεία το Παρθεναγωγείο Αδελφών Δημητρίου με 500-600 μαθήτριες, η Μουσική Αστική Σχολή με 450-550 μαθητές, η Ιερατική Σχολή που λειτούργησε στα 1884-1885¹⁵⁶ και το Γυμνάσιο¹⁵⁷ με 200-250 μαθητές, που συντηρούσε πλούσια βιβλιοθήκη και εποπτικά όργανα. Όλα τα ελληνικά σχολεία ιδρύθηκαν, λειτούργησαν και συντηρήθηκαν αποκλειστικά από τους Ελληνόβλαχους απόδημους ομογενείς, όπως τους αδελφούς Δημητρίου από την Αίγυπτο, οι οποίοι έκτισαν στα 1880 το Παρθεναγωγείο και τον Μπλατσιώτη Δημήτριο Μουσικό από το Βουκουρέστι, ιδρυτή της Αστικής Σχολής - εκπαιδευτικά ιδρύματα που πήραν και το όνομα των ευεργετών τους - κ.ά., οι οποίοι χρηματοδοτούσαν βιβλιοθήκες, εποπτικά όργανα, συσσίτια απόρων μαθητών και φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους και αδελφότητες ("Ευαγγελισμός", "Η Πρόνοια", "Καρτερία" κ.ά.), που φρόντιζαν αδιάλειπτα τα σχολικά κτίρια, τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές.¹⁵⁸ Οι Ελληνόβλαχοι λοιπόν καλλιέργησαν επιτυχώς τα ελληνικά γράμματα με την άριστη εκπαιδευτική οργάνωση, τ'ικανό και άμεμπτο διδακτικό προσωπικό, το συνεχές και έντονο ενδιαφέρον των σχολικών εφορειών¹⁵⁹ και ήταν υ-

155. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 134, πρβλ. και στου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Τα ελληνικά σχολεία στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία*, στη "Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία" (των εκδόσεων Παπαζήση-Παρατηρητή, επιμέλεια Ιωάννη Κολιόπουλου και Ιωάννη Χασιώτη), τ. πρώτος, χ.τ., χ.χ., σ. 155.

156. Η ιερατική σχολή του Μοναστηρίου λειτούργησε ως τμήμα του ημιδιδασκαλείου, με διευθυντή τον Κ. Καλογιαννίδη και καθηγητή τον Π. Κόνδη και χωριζόταν σε δυο τμήματα. Οι μαθητές του πρώτου τμήματος προορίζονταν για στελέχη και ιερείς με εκπαίδευση και γνώση γύρω από τα επείγοντα εθνικά θέματα και του δεύτερου για επάνδρωση με ικανά στελέχη των μικτών χωριών της Μακεδονίας, όπου δεν υπήρχαν ιερείς και όπου είχε διεισδύσει η βουλγαρική κίνηση (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991, (β' έκδοση), σσ. 363-364).

157. ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904*, Ιωάννινα 1988, σ. 107, όπου και πίνακας με τη φοίτηση των μαθητών του Γυμνασίου και του ελληνικού σχολείου Μοναστηρίου κατά τα σχολικά έτη 1871, 1877, 1879-1883.

158. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σσ. 134-140.

159. Στο 41ο άρθρο του "Κανονισμού της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας της πόλεως Βιτωλίων" (1869) καθορίζονταν τα προσόντα για την επιλογή των εκπαιδευτικών: "Εν τη εκλογή των διδασκάλων εξεταστέα απαραίτητως τα εξής: Αον. Αν

περήφανοι για τα σχολεία και τα φιλανθρωπικά τους ιδρύματα "άτινα εκτίσθησαν και συνετηρήθησαν επί αιώνες δια των αγώνων του λαού, όχι δια ξένου χρυσίου".¹⁶⁰

Στην ακμάζουσα ελληνοβλαχική εκπαίδευση του Μοναστηρίου προσπάθησε κυρίως να διεισδύσει η προπαγανδιστική ρουμανική κίνηση με την πρωτοβουλία του Απόστολου Μαργαρίτη και με τη συμπαράσταση των Λαζαριστών. Ο Μαργαρίτης λοιπόν, προκειμένου να ικανοποιήσει τις επιδιώξεις του, υποσχέθηκε στους Λαζαριστές ότι θα προσέλκυε τους ρουμανίζοντες στην ουνία, με αντάλλαγμα να τον συνδράμουν στην προσπάθειά του να διεισδύσει ανάμεσα στο βλαχόφωνο στοιχείο του Μοναστηρίου. Οι Λαζαριστές συνέβαλαν ουσιαστικά στην έκδοση των αδειών με τις οποίες ιδρύθηκαν και λειτούργησαν τα πρώτα ρουμανικά σχολεία.¹⁶¹ Στα 1878 ιδρύθηκε το πρώτο ρουμανικό σχολείο αρρένων (δημοτικό) του Μοναστηρίου. Στα 1880 ακολούθησε το ρουμανικό γυμνάσιο, ενώ στα 1881 ιδρύθηκε και το ρουμανικό σχολείο θηλέων (δημοτικό). Αυτά τα 3 ρουμανικά σχολεία στα 1883-1884 είχαν συνολικά 180 μαθητές (από τους οποίους οι περισσότεροι από τους 70 ήταν υπότροφοι) και 7 δασκάλους,¹⁶² ενώ την ίδια ακριβώς εποχή, σύμ-

---

το εκλεγόμενο πρόσωπον τυγχάνει σχετικώς αμέμπτου διαγωγής. Βον. Αν κέκτηται πτυχίου, δια μεν το Γυμνάσιον κατά τους περί Γυμνασίων κανονισμούς, δια δε τας Αστικές Σχολάς και Δημοτικές, διδασκαλείου ή Γυμνασίου, και Γον. Αν οι δοκιμασθέντες επεδείχθησαν εν τη διδασκαλία επιμελείς, φίλεργοι, και ικανοί περί το διδάσκειν και μεταδίδειν τα διδασκόμενα. Κατ' ακολουθίαν πας ο μη φέρων τα ανωτέρω προσόντα αποκλείεται". Στα άρθρα 36-46 καθορίζονταν οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της σχολικής εφορείας, η οποία (άρθρο 46ο) "κέκτηται ιδίαν σφραγίδα ην κρατεί ο Πρόεδρος και ήτις φέρει τα εξής γράμματα "Σφραγίς της Εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων της ελληνικής ορθόδοξου κοινότητος Μοναστηρίου" (ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι κανονισμοί των ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς*, τόμος πρώτος, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 191-193 και 187-195, όπου ολόκληρος ο "Κανονισμός" του 1896- στις σσ. 196-203 ο "Κανονισμός της εν Μοναστηρίω ελληνικής ορθοδ. κοινότητος", του 1905).

160. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 366.

161. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1887, αρ. 87, πρβλ. και ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (έκδοση ΙΜΙΑΧ-ΕΗΜ), σ. 11, υποσ. 1.

162. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 181 και

φωνα με τα στοιχεία που εκτέθηκαν παραπάνω, στο Μοναστήρι η ελληνοβλαχική εκπαίδευση λειτουργούσε 11 ελληνικά σχολεία με 27 δασκάλους και 1.691 μαθητές.

Ακόμα στα περισσότερα ρουμανικά σχολεία παρατηρούνταν διαρκώς διαρροή των μαθητών τους, οι οποίοι τα εγκατέλειπαν και φοιτούσαν στα πολυδύναμα ελληνικά σχολεία. Έτσι, στο ρουμανικό ημιγυμνάσιο του Μοναστηρίου, ενώ με το τέλος της σχολικής χρονιάς 1884-1885¹⁶³ φοιτούσαν 85 μαθητές, λίγο αργότερα και με την έναρξη της επόμενης χρονιάς 1885-1886 οι μαθητές του μειώθηκαν στους 40 - υπότροφους από τη γύρω περιοχή. Αυτή η μείωση του μαθητικού δυναμικού γινόταν περισσότερο αρνητική για τη ρουμανική κίνηση, αφού οι μαθητές που απόμεναν στα ρουμανικά σχολεία, ήταν υπότροφοι και οικοτρόφοι.

Έτσι η ρουμανική εκπαιδευτική πολιτική, αν και συνέχιζε να δαπανά αφειδώς μεγάλα χρηματικά ποσά για τη λειτουργία των σχολών της και την ίδρυση νέων (μόνο για το λύκειο Μοναστηρίου κατά το 1904 δαπάνησε 58.276 φράγκα και για την επαγγελματική σχολή θηλέων του Μοναστηρίου¹⁶⁴ 26.500 φράγκα αντίστοιχα) ε-

"Μακεδονία", έ.α., σ. 364: Στα 2 ρουμανικά δημοτικά σχολεία φοιτούσαν 130 μαθητές, μαθήτριες και νήπια και οι 2 δάσκαλοι με τις 2 δασκάλες τους δίδασκαν ρουμανικά, ελληνικά και γαλλικά και στο ρουμανικό γυμνάσιο φοιτούσαν 50 μαθητές και οι 3 δάσκαλοί του δίδασκαν λατινικά και τουρκικά. Ο V. BÉRARD (*Τουρκία και Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 308) για το "βλάχικο γυμνάσιο" του Μοναστηρίου μάς πληροφορεί πως είχε 100 μαθητές (οι 60 υπότροφοι) και πως οι 10 καθηγητές του δίδασκαν ρουμανικά, γερμανικά, φιλοσοφία, μαθηματικά, φυσικές επιστήμες, λατινικά, αρχαία ελληνικά, ιστορία, θρησκευτικά, γεωγραφία, ιταλικά, τουρκικά και γαλλικά.

163. Στα 1884-1885 η ρουμανική κίνηση λειτουργούσε στην επαρχία Πελαγονίας 7 δημοτικά σχολεία και ένα ημιγυμνάσιο με 172 μαθητές, στην επαρχία Πρεσπών και Αχριδών 8 σχολεία με 417 μαθητές και στην επαρχία Καστοριάς 4 σχολεία με 126 μαθητές.

164. Στα 1914 εκδόθηκε ο Κανονισμός της βασικής ρουμανικής επαγγελματικής σχολής θηλέων του Μοναστηρίου (*Regulamentul Școalei Normale Profesionale Române De Fete Din Bitolia - Serbia*", Salonik-Imprimeria Acuarone - 1914). Τα 161 άρθρα του αναφέρονται σε 21 κεφάλαια με τα εκπαιδευτικά θέματα της σχολής: 1) Βασική επαγγελματική σχολή (γενικά), 2) Εγγραφή των μαθητριών, 3) Εισαγωγικές εξετάσεις, 4) Όροι εισδοχής στο οικοτροφείο, 5) Το οικοτροφείο, 6) Μαθητολογία και κατάλογοι, 7) Έλεγχος τάξεων (γιορτές κ.λ.), 8) Εκτίμηση (αξιολόγηση) της εργασίας των μαθητριών, 9) Εξετάσεις του Ιουνίου, 10) Όροι για προαγωγή (απόρριψη κ.λ.), 11) Εξετάσεις επανεξεταστέων και αυτών που ανέβαλαν τις εξετάσεις του Ιουνίου, 12) Εξετάσεις μαθη-

ντούτοις για όλες τις προσπάθειές της ίσχυε το "ώδινεν όρος και έτεκεν μυν", αφού, στα 1904, σε όλα τα σχολεία της στο Μοναστήρι φοιτούσαν μόλις 140 μαθητές, από τους οποίους μόνο 10 ήταν από την πόλη και οι υπόλοιποι "συνελέγησαν εκ των αλγυιών άλλων επαρχιών".¹⁶⁵ Μια κάποια σχετική άνοδος στην προσέλευση των μαθητών σημειώθηκε στα 6 ρουμανικά σχολεία του Μοναστηρίου, κατά το 1907, όπου φοιτούσαν 251 μαθητές, παρόλες τις παροχές που συνεχίζονταν,¹⁶⁶ αμέσως όμως μετά και πάλι οι μαθητές ελαττώνονταν, όχι μόνο στο Μοναστήρι, αλλά και σε όλη τη Μακεδονία γενικώτερα.¹⁶⁷

3. Στα 1878 ιδρύθηκε ρουμανικό σχολείο στον Περλεπέ, όπου λειτουργούσε ελληνικό σχολείο,¹⁶⁸ στο οποίο φοιτούσαν και οι λίγοι βλαχόφωνοι κάτοικοί του.¹⁶⁹ Γύρω στα 1888 η διοικητική επιτροπή του Περλεπέ έκλεισε παράνομα το ελληνικό σχολείο με πρόσχημα το γεγονός ότι Έλληνας δάσκαλος δεν είχε επικυρώσει το δίπλωμά του από τις τουρκικές αρχές και δεν είχε παρουσιάσει το σχολικό

τριών που σπούδαζαν στα ιδιωτικά (σχολεία), 13) Διπλώματα, πιστοποιητικά και αντίγραφα, 14) Διευθύντρια, 15) Γραμματέας, 16) Επιμελητές, 17) Διαλέξεις των καθηγητών της σχολής, 18) Αρχείο της σχολής, 19) Καθηγητές, 20) Μαθήτριες και 21) Εργαστήρια σχολής.

165. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1904, σσ. 224-226.

166. Συγκεκριμένα στα 1904 στο Μοναστήρι λειτουργούσαν τα εξής ρουμανικά σχολεία: Ένα γυμνάσιο με 70 μαθητές και 11 δασκάλους, ένα παρθεναγωγείο με 90 μαθήτριες και 13 δασκάλες, ένα δημοτικό με 30 μαθητές και 3 δασκάλους και 3 νηπιαγωγεία με 61 νήπια και 7 δασκάλους και δασκάλες. Σ' όλα τα σχολεία των ρουμανιζόντων "οι μισθοί του προσωπικού, τα ενοίκια των κτιρίων και άπασαι ανεξαιρέτως αι λοιπαί σχολικαί δαπάναι καταβάλλονται υπό της ρουμανικής προπαγάνδας, παρεχούσης άμα τοις μαθηταίς, δωρεάν, τα βιβλία και τα λοιπά σχολικά χρειώδη, εις μέγαν αριθμόν δε τούτων τα ενδύματα, την τροφήν, προς δε και βοηθήματα εις τας οικογενείας των" ("Εκκλησιαστική Αλήθεια"), 1907, σσ. 179-180.

167. Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "Αλήθεια", Παρασκευή 21 Νοεμβρίου 1908, αρ. (842) 126.

168. Στον καζά του Περλεπέ λειτουργούσαν 8 ελληνικά σχολεία με 182 μαθητές και 8 δασκάλους (ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 152).

169. Στον Περλεπέ κατά το 1911 ζούσαν 132 Ελληνόβλαχοι και 78 ρουμανίζοντες ανάμεσα στους 11.108 κατοίκους του (ΧΑΡΙΣΗ ΠΟΥΛΙΟΥ, *Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας*, ΜΗΠΣ 1911, σ. 165).

πρόγραμμα. Από το 1890 όμως λειτούργησε και πάλι ομαλά¹⁷⁰ και με τους Ελληνόβλαχους μαθητές που φοιτούσαν σ' αυτό, σε αντίθεση με το ρουμανικό σχολείο, που κατάληξε στα 1907 να είναι οι μαθητές του "ισάριθμοι προς τους διδάσκοντας· δηλαδή 2 παιδιά, άρρεν και θήλυ, υπό ένα διδάσκαλον και μίαν διδασκάλισσαν".¹⁷¹

Στα 1880 ιδρύθηκαν ρουμανικά σχολεία στα Γρεβενά, στη Σαμαρίνα, στη Χρούπιστα, στο Μεγάροβο, στη Μηλόβιστα, στη Βωβούσα και στη Φούρκα, σε κοινότητες με ακμάζοντα ελληνοβλαχικό πληθυσμό και με οργανωμένη ελληνική εκπαίδευση. Στα Γρεβενά το ρουμανικό σχολείο με την ίδρυσή του (1880) δε συγκέντρωσε κανένα μαθητή, ενώ αργότερα, παρά τις έντονες προσπάθειες των ρουμανιζόντων, λειτούργησε με ένα μικρό αριθμό μαθητών.¹⁷² Την ίδια εποχή οι Ελληνόβλαχοι των Γρεβενών, που προέρχονταν κυρίως από τα βλαχοχώρια της περιοχής (πριν από την απελευθέρωση οι Ελληνόβλαχοι αποτελούσαν ένα σημαντικό ποσοστό ανάμεσα στους 2.000 Έλληνες κατοίκους της κωμόπολης¹⁷³), φοιτούσαν στο "ελληνικό σχολείο", στα δημοτικά και το νηπιαγωγείο,¹⁷⁴ ενώ στη δεκαετία του 1900-1910 φοιτούσαν και στην αστική σχολή αρρένων και στο παρθεναγωγείο των Γρεβενών, που λειτουργούσαν με περισσότερους από 200 μαθητές.¹⁷⁵

Η Σαμαρίνα κατοικούνταν αποκλειστικά από το ελληνοβλαχικό στοιχείο (500 σπίτια¹⁷⁶ - 7.000 κατοίκους¹⁷⁷ αριθμούσε στις αρχές του αιώνα μας), το οποίο ανέπτυξε αξιοθαύμαστη ελληνική παιδεία. Στη δεκαετία 1860-1870 λειτουργούσε ελληνικό σχολείο (όπως και στη γειτονική βλαχόφωνη Σμίξη, όπου το ρουμανικό σχολείο που ιδρύθηκε στα 1886 υπολειπονοποιούσε πάντοτε με ελάχιστους μαθητές

170. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 8 Ιουλίου 1890, αρ. 367.

171. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 483.

172. Instituto Geografico di Agostini, *Carte des écoles chrétiennes - vilayet de Monastir* - Roma 1906 (βλ. στον Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Αθήνα 1992, "Δωδώνη" - στους χάρτες).

173. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 202, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

174. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1882-1883, σσ. 443-444.

175. Instituto Geografico di Agostini κ.λ., έ.α.

176. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1905, σ. 322.

177. ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήνα 1909, σ. 89.

- μέχρι το 1901, οπότε και έκλεισε) με δάσκαλο το Ζήση Γ. Χοτόπουλο,¹⁷⁸ στα 1882 υπήρχαν "ελληνική σχολή" με 3 δασκάλους, 4 δημοτικά και νηπιαγωγείο κι ακόμα μια φιλεκπαιδευτική αδελφότητα "σκοπόν έχουσαν τον, προϊόντος του χρόνου, σχηματισμόν κεφαλαίου επαρκούς προς συντήρησιν των σχολείων αυτών και κεκτημένην ήδη το ποσόν λιρ. οθ. 300",¹⁷⁹ ενώ στις αρχές του αιώνα μας στα πολυπληθή σχολεία της (αρρεναγωγείο-παρθεναγωγείο) φοιτούσαν 523 Ελληνόβλαχοι Σαμαρινιώτες.¹⁸⁰

Απέναντι σ' αυτή τη δυναμική ελληνοβλαχική εκπαίδευση οι ρουμανίζοντες αντέτασαν το ρουμανικό σχολείο του 1880, το οποίο όμως, παρόλο που αρχικά λειτούργησε με 122 μαθητές, στη συνέχεια οι μαθητές του έγιναν 110 (στα 1890)¹⁸¹ για να περιοριστούν τελικά, στις αρχές της δεκαετίας 1900-1910, σε έναν μικρό αριθμό,¹⁸² γεγονός που εξόργιζε τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι προέβαιναν σε βίαια επεισόδια κατά των ελληνικών σχολείων. Έτσι στα 1905 οι δάσκαλοι του ρουμανικού σχολείου επιτέθηκαν κατά της κεντρικής ελληνικής σχολής της Σαμαρίνας, η οποία αριθμούσε τότε 175 μαθητές και 7 δασκάλους. Οι Ελληνόβλαχοι όμως Σαμαρινιώτες αντέδρασαν δυναμικά και μήνυσαν τους ρουμανοδασκάλους στον αντεισαγγελέα της περιοχής.¹⁸³ Στα 1880 ακόμα ιδρύθηκε ρουμανικό σχολείο και στο βλαχόφωνο Περιβόλι (νότια της Σαμαρίνας και μετά την Αβδέλα), με λίγους μαθητές που με τα χρόνια μειώνονταν (90 μαθητές στα 1880 - 50 στα 1890) για να φοιτήσουν στο ελληνικό σχολείο που στις αρχές του αιώνα μας λειτουργούσε όλο και με περισσότερους μαθητές.

---

178. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικά έρευνα εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην *Παγκάρπια Μακεδονικής Γης*, Θεσσαλονίκη 1980 (ΕΜ-Σ), σ. 472. Συγκεκριμένα το ελληνικό σχολείο της Σαμαρίνας λειτουργούσε από το 1867 και από το 1871 εγκαταστάθηκε σε νεόδμητο σχολικό κτίριο και το ελληνικό σχολείο της Σμίξης λειτουργούσε από το 1863 (ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σσ. 203-204).

179. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 1882-1883, σ. 443.

180. Instituto Geografico di Agostini κ.λ., *έ.α.*, πρβλ. και ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 203.

181. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 104 (στο σχετικό πίνακα).

182. Instituto Geografico di Agostini κ.λ., *έ.α.*

183. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 1905, σ. 322.

Στον καζά της Καστοριάς η ελληνική κοινότητα της Χρούπιστας (Άργος Ορεστικό), που συγκροτούνταν από δυναμικό ελληνοβλαχικό στοιχείο (ανάμεσα στους 5.000 κατοίκους της¹⁸⁴), παρουσίασε αξιόλογη ελληνική εκπαίδευση. Ήδη λειτουργούσαν, από το 1870, στην κωμόπολη δυο ελληνικά σχολεία (αρρένων και θηλέων), τα οποία αργότερα (στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας 1900-1910) τελειοποιήθηκαν και αύξησαν τα τμήματά τους, όπως και το μαθητικό δυναμικό τους. Η Χρούπιστα συντηρούσε ένα πεντατάξιο σχολείο αρρένων με 120 μαθητές και 3 δασκάλους και ένα τετραθέσιο παρθεναγωγείο με 100 μαθήτριες και 2 δασκάλες· συνολικά δηλαδή 2 πολυδύναμα σχολεία με 220 μαθητές και 5 δασκάλους.¹⁸⁵ Οι ενέργειες της ρουμανικής εκπαιδευτικής κίνησης προσέγγισαν το βλαχόφωνο πληθυσμό της Χρούπιστας το Μάρτιο του 1880. Τότε δελέασαν με οικονομικά ανταλλάγματα δυο εμπορευόμενους κατοίκους της, οι οποίοι με αναφορές τους ζήτησαν την αποστολή ρουμανοδασκάλων. Αντέδρασαν όμως άμεσα οι Ελληνόβλαχοι κι ανάμεσά τους ο ελληνοδάσκαλος Αναστάσιος Πηγεών, με αποτέλεσμα να ματαιωθεί η προδοτική κίνηση των δυο εμπόρων.¹⁸⁶ Έτσι το ρουμανικό σχολείο που ιδρύθηκε λίγο αργότερα, μέσα στα 1880, δεν μπόρεσε να εγγράψει κανένα μαθητή. Πολύ αργότερα μόνο, στα 1890, λειτούργησε με 26 μαθητές,¹⁸⁷ τους οποίους αύξησε σε 40,¹⁸⁸ ενώ η ελληνική εκπαίδευση της Χρούπιστας συνέχιζε να παρουσιάζει άνοδο με τους πάνω από τους 300 μαθητές που φοιτούσαν στα σχολεία της.¹⁸⁹

Βορειοδυτικά του Μοναστηρίου, στους βορειοανατολικούς πρόποδες του Περιστερίου, ανάπτυξε αξιοθαύμαστη ελληνική παιδεία το Μεγάροβο, μια από τις σπουδαιότερες ελληνοβλαχικές κωμοπόλεις με τις 500 δραστήριες βλαχόφωνες οικογένειες του.¹⁹⁰ Παρόλο

184. D.M. BRANCOFF, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 182-183, όπου υπολογίζει τους Ελληνόβλαχους γύρω στους 1000.

185. Δ.Κ. ΡΟΥΦΟΥ, *Χρούπιστα*, ΜΗΠΣ 1910, σσ. 131-133, ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 94.

186. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 16 Μαρτίου 1880, αρ. 89.

187. M.G. MILOJÉVITCH, *La Turquie d' Europe et le problème de la Macédoine et de la Vieille Serbie*, Paris 1905, σσ. 79-80.

188. D.M. BRANCOFF, *La Macédoine κ.λ., έ.α.*, σσ. 182-183, όπου μνημονεύει 2 ρουμανικά σχολεία με 40 μαθητές και 3 δασκάλους.

189. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 284.

190. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 82.

που γειτόνευε με τη μητρόπολη της ελληνικής εκπαίδευσης, το Μοναστήρι, το Μεγάροβο εξελίχτηκε σε ένα ξεχωριστό ελληνικό πνευματικό κέντρο με μια αξιόλογη και οργανωμένη εκπαιδευτική ζωή, η οποία δημιουργήθηκε και λειτουργούσε αποκλειστικά και μόνο από το ενδιαφέρον και τις δαπάνες των Ελληνόβλαχων Μεγαροβιτών: Από το 1800 λειτουργούσε ελληνικό σχολείο με πρώτο δάσκαλο τον Ελληνόβλαχο Οικονόμο Δημητρίου. Στα 1845 ιδρύθηκε αστική σχολή, το "Ελληνικόν Σχολείον" (όπου αναδείχτηκε ο Κοζανίτης σχολάρχης του Ν. Νικοκλής) και εγκαταστάθηκε στα 1884 στο δικό του οίκημα, το οποίο χτίστηκε με τις δαπάνες των Μεγαροβιτών. Στα 1860 ιδρύθηκε παρθεναγωγείο με πρώτη δασκάλα την Αικατερίνη Βενιζέλου και στα 1873 νηπιαγωγείο από τη φιλεκπαιδευτική αδελφότητα η "Ελπίς". σχολεία - τα "Στυλείδια" - που λίγο αργότερα, στεγάστηκαν σε κτίρια που οικοδόμησε ο ευεργέτης Ελληνόβλαχος Μεγαροβίτης Στέργιος Στυλείδης,¹⁹¹ ο οποίος ήταν εγκαταστημένος στο Βουκουρέστι.

Στα ελληνικά σχολεία του Μεγάροβου φοιτούσαν, κατά το σχολικό έτος 1873-1874, 352 μαθητές και μαθήτριες (34 στην αστική σχολή, 196 στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο και 122 στο παρθεναγωγείο) και, στο σχολικό έτος 1875-1876, 420 μαθητές και μαθήτριες (40 στην τριτάξια αστική σχολή, 174 στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο, 106 στο παρθεναγωγείο και 100 νήπια). Στα πρώτα χρόνια του αιώνα μας φοιτούσαν στα εκεί ελληνικά σχολεία 440 μαθητές και μαθήτριες - με 13 δασκάλους και δασκάλες (130 μαθητές με 5 δασκάλους στο εξατάξιο δημοτικό και τη μια γυμνασιακή τάξη, 110 μαθήτριες με 5 δασκάλες στο εξατάξιο παρθεναγωγείο και 200 νήπια με 3 δασκάλες στο νηπιαγωγείο)¹⁹² και - συγκεκριμένα στα 1908 - 435 μαθητές και μαθήτριες (130 στο αρρεναγωγείο, 102 στο παρθεναγωγείο και 203 στο νηπιαγωγείο) με 10 δασκάλους και δασκάλες (όλοι τους Ελληνόβλαχοι: παπα-Σωτήριος Στεφάνου, Αναστάσιος Δόβας (διευθυντής), Αχ. Γρέζου, Μιχ. Παπαχιμαήλ, Νικ. Νίτσας - Ασπασία Παύλου, Αγλαΐα Δάνα, Φανή Δένδρου, Μαρία Νάντζα και Ζωή Τσουλάκη).¹⁹³ Η ακμαία και τέλεια οργανωμένη εκπαίδευση των

191. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΙΖΑ, *Μεγάροβον*, ΜΗΠΣ 1910, σσ. 245-246.

192. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 146.

193. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1908, σσ. 13-14. Για την ελληνική εκπαίδευση του Μεγάροβου πληροφορίες ακόμα στους: Α.Κ.Γ. *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, ΜΗΠΣ

Ελληνόβλαχων του Μεγάρου προκάλεσε τη ρουμανική προπαγάνδα, η οποία στα 1880 ίδρυσε ένα ρουμανικό σχολείο,¹⁹⁴ που δεν μπόρεσε - παρά τα άφθονα οικονομικά μέσα που χρησιμοποιούνταν - να συγκεντρώσει, αρχικά, μαθητές. Αργότερα λειτούργησε με 20 μαθητές,¹⁹⁵ στα 1890 συγκέντρωσε 68 μαθητές¹⁹⁶ και στη συνέχεια έχασε το δυναμικό του, αφού στα 1907 η "*εν Μεγαρόβω των ρουμανιζόντων σχολή αριθμούσε 8 παιδιά υπό ένα διδάσκαλο και μίαν διδασκάλισσαν*".¹⁹⁷ Ασήμαντη λοιπόν ήταν η ρουμανική εκπαίδευση στο Μεγάροβο· εκεί όπου οι Ελληνόβλαχοι κάτοικοί της καυχιόνταν για την "*αθάνατον ελληνικήν γλώσσαν της Εκκλησίας και των Σχολείων*" τους, θεωρούσαν τις προσπάθειες για επιβολή της ρουμανικής γλώσσας ως "*γελοίες απαιτήσεις*" των ρουμανιζόντων¹⁹⁸ και όπου οι Ελληνόβλαχοι μαθητές της κυμαίνονταν στον σταθερό αριθμό των 400-450 ατόμων.

Δυτικά από το Μοναστήρι και στη βορειοδυτική πλευρά του Περιστερίου βρισκόταν η Μηλόβιστα, μια άλλη δυναμική ελληνοβλαχική κωμόπολη με 500 οικογένειες, στην οποία λειτουργούσαν 3 ελληνικά σχολεία (2 δημοτικά και ένα παρθενγωγείο) με 200

1908, σσ. 226-227, 228-229, ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 106, D.M. BRANCOFF, *La Macédoine κ.λ.*, σσ. 168-169, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.* σ. 9, ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 31 (και "*Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*", Θεσσαλονίκη 1980, (ΕΜΣ), σ. 445), ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 298-299.

194. Στο Μεγάροβο η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση προσπάθησε να δραστηριοποιηθεί από τη δεκαετία ακόμα του 1860-1870 με το Χατζηδημήτριο Χατζηστεργίου, ο οποίος, αφού σπούδασε στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Μεγάρου, πήγε στο Βουκουρέστι όπου προσχώρησε στο ρουμανισμό. Στη συνέχεια επέστρεψε στο Μεγάροβο και στα 1862 θέλησε να ιδρύσει ρουμανικό σχολείο. Παρόλες όμως τις οικονομικές παροχές προς τους Ελληνόβλαχους της κωμόπολης, δεν μπόρεσε να συγκεντρώσει παρά μόνο 6 μαθητές κι αυτούς συγγενείς του και οι οποίοι αργότερα τον εγκατέλειψαν και φοίτησαν στα ελληνικά σχολεία. Έτσι τερμάτισε άδοξα η προσπάθεια του Χατζηστεργίου (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 100).

195. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 147.

196. M.G. ΜΙΛΟJÉΝΙΤCΗ, *La Turquie d' Europe et la probléme de la Macédoine κ.λ.*, σσ. 79-80.

197. "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1907, σ. 483.

198. "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1907, σ. 481.

μαθητές.¹⁹⁹ Στα 1880 οι ρουμανίζοντες κατέλαβαν βίαια τον κάτω όροφο του ελληνικού σχολείου στη Μηλόβιστα, εγκατάστησαν Ρουμάνο δάσκαλο και έτσι ίδρυσαν ρουμανικό σχολείο. Με την αντίδραση όμως και τις διαμαρτυρίες των Ελληνόβλαχων στο βαλκή Μοναστηρίου εκδόθηκε απόφαση για άμεση παράδοση του σχολείου στους Έλληνες δασκάλους. Όμως παρόλα αυτά, με την εμφάνιση την εποχή εκείνη του Ρουμάνου βουλευτή Παταρλατζάνου στο βιλαέτι Μοναστηρίου, οι ρουμανίζοντες ενθαρρύνθηκαν και δεν παρόδιναν το τμήμα του σχολείου. Τότε, το Σεπτέμβριο του 1882, ο μητροπολίτης Πρεσπών και Αχριδών Αλέξανδρος έκαμε διάβημα στον Τούρκο διοικητή του Μοναστηρίου και απαιτούσε την παράδοση του σχολείου και την απομάκρυνση του Ρουμάνου δασκάλου. Πράγματι διατάχθηκε η παράδοση του σχολείου και το όλο θέμα ανατέθηκε στον Αλάι μπέη, διευθυντή της αστυνομίας, ο οποίος όμως χρηματιζόταν από τους ρουμανίζοντες.²⁰⁰ Το σχολείο παραδόθηκε στους Έλληνες, ο Αλάι μπέης όμως επανάφερε το Ρουμάνο δάσκαλο. Τελικά ο ρουμανοδάσκαλος εκδιώχτηκε και πάλι από τους Ελληνόβλαχους της Μηλόβιστας, οι οποίοι παράμεναν ακλόνητοι στα ελληνικά τους φρονήματα²⁰¹ και απόκρουαν κάθε προσπάθεια δωροδοκίας από τα όργανα της ρουμανικής κίνησης.²⁰²

Πάντως το ρουμανικό σχολείο της Μηλόβιστας, που στα 1882 συμπληρώθηκε και με τμήμα θηλέων, αν και αρχικά δε συγκέντρωνε μαθητές, πρέπει να εγκαταστάθηκε στη συνέχεια σε άλλο οίκημα, αφού στα 1890 λειτουργούσε με 68 μαθητές.²⁰³

Τα τελευταία ρουμανικά σχολεία που ιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια του 1880 ήταν της Βωβούσας, στο τμήμα του Ζαγορίου και της Φούρκας, στην περιοχή της Κόνιτσας. Στη βλαχόφωνη Βωβούσα τα ελληνικά σχολεία είχαν υπερδιπλάσιους μαθητές από το ρουμανικό,²⁰⁴ που στην

199. Ι. ΧΡΗΣΤΙΔΗ, *Η Μηλόβιστα*, ΜΗΠΣ 1910, σσ. 65-67, ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 85, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, έ.α., σ. 9, ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 149, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 298.

200. ΑΥΕ, "*Μακεδονικό Ζήτημα*", Μοναστήρι, 21 Σεπτεμβρίου 1882, αρ. 472.

201. ΑΥΕ, "*Μακεδονικό Ζήτημα*", Μοναστήρι, 17 Νοεμβρίου 1882, αρ. 642.

202. ΑΥΕ, "*Μακεδονικό Ζήτημα*", Μοναστήρι, 15 Μαρτίου 1883, αρ. 218.

203. Μ.Γ. ΜΙΛΟJΕΝΙΤΣΗ, έ.α., σσ. 79-80.

204. Στα 1911 στο ρουμανικό σχολείο της Βωβούσας ήταν διορισμένοι από τη ρουμανική προπαγάνδα δυο δάσκαλοι, ο Τάκης Αδάμ από τη Βωβούσα,

περίοδο της ακμής του είχε 60 μαθητές, οι οποίοι μειώθηκαν στους 20-30,²⁰⁵ ενώ στο ρουμανικό παρθεναγωγείο από τις 20 μαθήτριες παράμειναν μόνο 7.²⁰⁶ Στη Φούρκα οι Ελληνόβλαχοι επίσης διατηρούσαν ελληνικό σχολείο (αρρένων και θηλέων), το δε ρουμανικό στα αμέσως επόμενα χρόνια, μετά την ίδρυσή του, λειτουργούσε, στα 1890, με 110 μαθητές,²⁰⁷ ενώ στα 1904 οι μαθητές του μειώθηκαν στους 12.²⁰⁸

Κλείνοντας το χρονικό διάστημα 1878-1881, κατά το οποίο οι ρουμανικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες παρουσίασαν ανάμεσα στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό του βαλκανικού χώρου έντονη κινητικότητα με την εξάπλωση των ρουμανικών σχολείων, φτάνουμε σε μια άλλη ακμαία ελληνοβλαχική κοινότητα με πλούσια ελληνική εκπαίδευση, στη Νιζόπολη, όπου στα 1881 ιδρύθηκε άλλο ένα ρουμανικό σχολείο. Η Νιζόπολη βρισκόταν νοτιοδυτικά από το Μοναστήρι και κοντά στο Μεγάροβο, όπου ζούσαν 1.000 περίπου Ελληνόβλαχοι, "*φανατικοί οπαδοί των ελληνικών ιδανικών*".²⁰⁹ Οι Ελληνόβλαχοι της Νιζόπολης συντηρούσαν 3 ελληνικά σχολεία (αρρεναγωγείο, παρθεναγωγείο και νηπιαγωγείο) με περισσότερους από 200 μαθητές, σχολεία τα οποία έκτισε ο ευεργέτης συμπατριώτης τους Κωνσταντίνος Μπέμπης, εγκαταστημένος από χρόνια στο

απόφοιτος του ρουμανικού λυκείου Μοναστηρίου και ο Γιώργος Μπάκας, από τη Βαβούσα κι αυτούς, που φοίτησε στην ελληνική σχολή του Βόλου μέχρι την πρώτη "*Ελληνική τάξη*" (ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 11 Μαρτίου 1911, αρ. 131).

205. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 20 Ιουλίου 1900, αρ. 369, 3 Ιουλίου 1912, αρ. 1382.

206. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 23 Οκτωβρίου 1901, χωρίς άλλες ενδείξεις (αντίγραφο). Οι συνεχείς μειώσεις των μαθητών στο ρουμανικό σχολείο της Βαβούσας εξόργισε τους ρουμανίζοντες, οι οποίοι συκοφαντούσαν τους Ελληνόβλαχους στις τοπικές τουρκικές αρχές. Έφτασαν μάλιστα στο σημείο, στα 1905, να τους καταγγείλουν στην Πύλη πως δήθεν οι Έλληνες πίεζαν "*διαφοροτρόπως τους ρουμανίζοντες βλαχοφώνους εν τη περιφέρεια Ιωαννίνων*" και πως δήθεν έκαψαν το ρουμανικό σχολείο της Βαβούσας - πράξη που οι ίδιοι οι ρουμανίζοντες διέπραξαν "*προς τον σκοπόν να προκαλέσωσι θόρυβον*", όπως αποδείχτηκε και από την τριμελή επιτροπή που έφτασε από την Κωνσταντινούπολη στη Βαβούσα για να ερευνήσει επιτόπια τις καταγγελίες (ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 17 Δεκεμβρίου 1905, αρ. 586).

207. Μ. G. ΜΙΛΟJÉVITCH, έ.α., σσ. 79-80.

208. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 7 Σεπτεμβρίου 1904, αρ. 466.

209. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 84.

Ρουχτσούκ.²¹⁰ Στα 1908 φοιτούσαν στα παραπάνω σχολεία, (που τα φρόντιζαν οι Νιζοπολίτες σχολικοί έφοροι Νικ. Κούσιος και Θ. Νάκος) 173 μαθητές και δίδασκαν 5 Ελληνόβλαχοι δάσκαλοι (Α. Ζώγιας, Ιωάννης Παπαμιχαήλ, Ιωάννης Καρόζης, Ευφ. Ρόμπη και Α. Σατραπέλλη).²¹¹ Μπροστά σ' αυτή την ανθηρή ελληνική εκπαίδευση το ρουμανικό σχολείο του 1881 δεν μπόρεσε να αντιτάξει παρά μόνο 50²¹² με 70²¹³ μαθητές, που κι αυτοί σιγά-σιγά το εγκατέλειπαν για να φοιτήσουν στα πολυδύναμα ελληνικά σχολεία.

Έντονη υπήρξε στη Νιζόπολη η παρουσία της ρουμανικής προπαγάνδας γύρω από τα εκπαιδευτικά πράγματα της ελληνοβλαχικής κοινότητας. Ο Απόστολος Μαργαρίτης επιχείρησε να δελεάσει με οικονομικά ανταλλάγματα τους Ελληνόβλαχους Νιζοπολίτες, αλλά απέτυχε αφού το ρουμανικό σχολείο του 1881 λειτουργούσε με ελάχιστους μαθητές,²¹⁴ τα εκπαιδευτικά του προγράμματα ήταν ανύπαρκτα και οι βλαχόφωνες οικογένειες παράμεναν προσκολλημένες στα ελληνικά τους φρονήματα²¹⁵ και στην ελληνική γλώσσα που την αναγνώριζαν ως "Εθνική (τους) γλώσσα".²¹⁶ Το Σεπτέμβριο του 1881 και ύστερα από ισχυρές πιέσεις των ρουμανιζόντων της Νιζόπολης που ζητούσαν οίκημα για να στεγάσουν το ρουμανικό σχολείο, ο βαλής Μοναστηρίου Αχμέτ Εγιούπ πασάς εισηγήθηκε στο

210. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, έ.α., σ. 84, πρβλ. και ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 148, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 298.

211. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1908, σ. 14.

212. D.M. BRANCOFF, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 168-169.

213. M.G. MILOJÉVITCH, *La Turquie d' Europe et la problème de la Macédoine et de la Vieille Serbie*, Paris 1905, σσ. 79-80.

214. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 29 Ιουλίου 1889, αρ. 481.

215. Η ρουμανική προπαγάνδα στη Νιζόπολη προσηλύτισε ελάχιστες μόνο ελληνοβλαχικές οικογένειες, όπως του Στεργίου Μιχαήλ, του Μιχαήλ Γούσιου και του Γεωργίου Κεντημένου, αλλά στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι Ελληνόβλαχοι ήταν ένθερμοι υποστηρικτές του ελληνισμού, προστάτεψαν πεισματικά την ελληνική παιδεία και πρωτοστάτησαν στους τοπικούς αγώνες, όπως οι πρόκριτοι Ζήσος Στέρπου, Νάκος Στέρπου, Πάπος Χρυσικού, Στέργιος Νάστος, Δημήτριος Γιαννώτας κ.ά. (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 297-298, πρβλ. και ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 85).

216. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 482.

νομαρχιακό συμβούλιο τη διανομή των ελληνικών σχολικών κτιρίων της Νιζόπολης στους Έλληνες και τους ρουμανίζοντες. Σ' αυτή την πρόταση αντέδρασε έντονα ο μητροπολίτης Πελαγονίας και ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός της κοινότητας. Παρόλο που δεν εγκρίθηκε η παραπάνω εισήγηση, εντούτοις η Πύλη ανέστειλε τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων.²¹⁷ Η διαμάχη ανάμεσα στους Ελληνόβλαχους και τους ρουμανίζοντες συνεχίστηκε τον Οκτώβριο του 1881 με την εκδίωξη του Ρουμάνου δάσκαλου,²¹⁸ ενώ στα τέλη της ίδιας χρονιάς οι ρουμανίζοντες επανήλθαν και ζητούσαν να επιτραπεί η δωρεάν διανομή ρουμανικών σχολικών βιβλίων στους Ελληνόβλαχους της Νιζόπολης. Το αίτημά τους όμως δεν ικανοποιήθηκε από τις τουρκικές αρχές του Μοναστηρίου και λίγο αργότερα απορρίφτηκε και το δεύτερο αίτημα του βαλή για τη διανομή των σχολικών κτιρίων.²¹⁹ Οι ρουμανίζοντες εξακολουθούσαν ωστόσο να ζητούν τη δική τους σχολική στέγη και επανήλθαν στα 1892, οπότε, αφού εξαγόρασαν με μεγάλα χρηματικά ποσά τους δυο γιους του ιερέα Παπαμιχαήλ (οι οποίοι αργότερα επέστρεψαν και πάλι στον ελληνοβλαχισμό), προσπάθησαν βίαια να κτίσουν σχολικό οίκημα στην αυλή της ελληνικής εκκλησίας της Νιζόπολης και να επιτύχουν να ψάλει ο αριστερός χορός στα ρουμανικά. Εκδιώχτηκαν όμως από τους Νιζοπολίτες και έτσι το σχολικό κτίριο τελικά δεν ολοκληρώθηκε ούτε οι ρουμανίζοντες επανήλθαν για να το διεκδικήσουν.²²⁰

4. Μετά το 1882 άρχισε πλέον σταδιακά να ατονεί η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση και τα ρουμανικά σχολεία έχαναν καθημερινά το μαθητικό δυναμικό τους, ενώ οι νέες προσηλυτιστικές προσπάθειες ανάμεσα στους βλαχόφωνους πληθυσμούς δε δημιουργούσαν - εκτός από λίγες περιπτώσεις - παρά μόνο "ονομαστικά" σχολεία, εικονικά δηλαδή, αφού ούτε μαθητές συγκέντρωναν ούτε προγράμ-

217. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 16 Δεκεμβρίου 1881, αρ. 1588.

218. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 4 Οκτωβρίου 1881, αρ. 1182.

219. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 101-102.

220. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 84-85, πρβλ. και ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σ. 16.

ματα διάθεταν. Παράλληλα το ελληνοβλαχικό στοιχείο συντηρούσε ακμαία ελληνικά σχολεία, στα οποία καλλιεργούσε την ελληνική γλώσσα και τα ελληνικά γράμματα. Έτσι στη βλαχόφωνη Κρασιά (στον καζά των Γρεβενών) ιδρύθηκε στα 1884 ρουμανικό σχολείο, που όμως δε συγκέντρωσε μαθητές για να λειτουργήσει. Αντίθετα η Κρασιά πέτυχε ήδη από το 1882 "να οικοδομήσει εκ θεμελίων την σχολήν αυτής, να αναπτύξη τον κύκλον των εν αυτή μαθημάτων και να θέση τας βάσεις ασφαλεστέρου εκπαιδευτικού συστήματος, επιτρέποντος αυτή την συντήρησιν καλώς λειτουργούσης δημοτικής σχολής".²²¹ Η λειτουργία του ελληνικού σχολείου της Κρασιάς συνεχιζόταν κανονικά στις αρχές του αιώνα μας²²² και οι μαθητές της ξεπερνούσαν τους 50.²²³

Στα 1884 ιδρύθηκε ακόμα ρουμανικό σχολείο και στην Κοριτσά. Οι μαθητές του όμως ήταν ελάχιστοι, ενώ και στα 6 ρουμανικά σχολεία του καζά φοιτούσαν, στις αρχές του αιώνα, συνολικά μόνο 203 μαθητές και δίδασκαν 13 δάσκαλοι. Αντίθετα, στα χρόνια αυτά, λειτουργούσαν στον καζά της Κοριτσάς 41 ελληνικά σχολεία με 3.452 μαθητές και 77 δασκάλους.²²⁴ Η παρουσία του ελληνοβλαχικού στοιχείου στην Κοριτσά ήταν αρκετά σημαντική²²⁵ και η ακμή της πόλης είχε ως αφετηρία την καταστροφή της Μοσχόπολης από τους Αλβανούς (1769), οπότε και αυξήθηκε ο πληθυσμός της από τους Ελληνόβλαχους Μοσχοπολίτες πρόσφυγες. Πάντως η παρουσία γενικά των Ελλήνων, ανάμεσα στους 6.500 χριστιανούς - στο σύνολο των 10.000 κατοίκων της Κοριτσάς του 1888, ήταν ιδιαίτερα ισχυρή, σύμφωνα και με τις μαρτυρίες του Αυστριακού Προξένου του Μοναστηρίου.²²⁶ Το ίδιο δε συνέβαινε εκεί και στις αρχές του αιώνα με τους 12.000 χριστιανούς - στο σύνολο των 18.000 κατοίκων της.²²⁷

221. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1882-1883, σ. 443.

222. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1905, σ. 410.

223. Instituto Geografico di Agostini, *Carte des écoles chrétiennes - vilayet de Monastir* - Roma 1906 (βλ. Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Αθήναι 1992, "Δωδώνη" - στους χάρτες).

224. Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, Αθήνα 1981, σσ. 118-119 (Σχολεία Μακεδονίας - Βιλαέτι Μοναστηρίου).

225. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 16 Μαρτίου 1880, αρ. 89.

226. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, (έ.α.), σ. 340.

227. ΗΛΙΑ ΔΑΣΣΑΡΗΤΟΥ, *Περί της Κοριτσάς*, ΔΙΕΕ 5 (1896-1900), σ. 135,

Ο αριθμός όμως των Ελληνόβλαχων της Κοριτσάς δεν είναι εξακριβωμένος· εντάσσονταν στη συνολική παρουσία του ελληνικού στοιχείου και ακολούθησαν όλη την ελληνική εκπαιδευτική, κοινωνική και πολιτιστική του δραστηριότητα. Οπωσδήποτε ανάμεσα στους ελληνόφωνους προκρίτους της Κοριτσάς που είχαν προσφέρει μεγάλα ποσά για την ανέγερση ελληνικών σχολείων και εκκλησιών, συγκατατέγονταν και αρκετοί βλαχόφωνοι, όπως οι αδελφοί Λιάκτση, ο Ιωάννης Μπάγκας, ο Βασ. Τσάτσης κ.ά., ενώ δεν έλειπαν και οι Ελληνόβλαχοι που πρόσφεραν στο κοινωνικό σύνολο της πόλης με τις αδελφότητες και τους συλλόγους, όπως ο Χαράλαμπος Δάρδας, πρόεδρος της "Αδελφότητος των Φιλομούσων η Αναγέννησις" (1908), η Κλεάνθη Τρέτσκα και Ζωή Γκίνη, πρόεδρος και γραμματέας της "Αδελφότητος Κυριών" (1908) κ.ά.²²⁸ Στην Κοριτσά λειτουργούσαν περίλαμπρα ελληνικά εκπαιδευτήρια - όπως και στη Μοσχόπολη, που θα δούμε σε άλλο σημείο της εργασίας μας - στα οποία σπούδαζαν και τα παιδιά των Ελληνόβλαχων: 10 σχολεία με 2.327 μαθητές και 45 δασκάλους (ένα γυμνάσιο, δυο αστικές σχολές αρρένων (εξατάξια και πεντατάξια), δυο παρθεναγωγεία (το ένα εννεατάξιο), δυο νηπιαγωγεία, μια νυχτερινή σχολή ("Τα Πάτρια"), ένα οικοτροφείο και ένα κοινό αλληλοδιδασκτικό σχολείο που λειτούργησε παλιότερα).²²⁹

5. Στα 1885 ιδρύθηκε ρουμανικό σχολείο στο Μέτσοβο, το οποίο όμως ουσιαστικά δε λειτούργησε ποτέ και ήταν ανύπαρκτο, αφού ούτε μαθητές διέθετε ούτε πρόγραμμα και εκπαιδευτικό σύστημα είχε και ήταν αδύνατο να λειτουργήσει στους κόλπους της δυναμικής ελληνοβλαχικής μετσοβίτικης κοινωνίας, η οποία είχε πλούσια παράδοση και λαμπρή και ακμαία ελληνική παιδεία. 850 ελληνοβλαχικές οικογένειες²³⁰ - γύρω στους 7.000-8.000 κατοίκους (1.500 σπι-

ΕΥΛΟΓΙΟΥ Ι. ΚΟΥΡΙΛΛΑ, *Κοριτσά*, ΜΗΠΣ 1909, σ. 283.

228. Ανωνύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι εν τω νομώ Μοναστηρίου*, ΜΗΠΣ 1909, σ. 318.

229. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σσ. 158-159, όπου και βιβλιογραφία για την ελληνική εκπαίδευση της Κοριτσάς, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 738-739.

230. ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924). Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991, σ. 49.

τια) κατά τον Άγγλο περιηγητή Holland²³¹ - ζούσαν στο Μέτσοβο και δημιούργησαν μια ακμάζουσα κοινωνία με πλούσιες οικονομικές, κοινωνικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες.

Τα ελληνικά σχολεία του Μετσόβου ιδρύονταν και συντηρούνταν αποκλειστικά και μόνο από τους Μετσοβίτες Ελληνόβλαχους κατοίκους του και τους απόδημους ομογενείς του που τα ευεργετούσαν με μεγάλα χρηματικά ποσά: Το περίφημο Ελληνοσχολείο του Μετσόβου (που ιδρύθηκε στα 1700 - σύγχρονα με τη Νέα Ακαδημία της Μοσχόπολης) συνέχισε να λειτουργεί κανονικά στο 19ο αιώνα και μέχρι την απελευθέρωση του Μετσόβου (31-12- 1912). Μέχρι το 1817 στεγάστηκε στα κελιά της Αγίας Παρασκευής και στη συνέχεια στα νέα διδακτήρια του Δημ. Ζαμάνη. Στα 1880 κτίστηκε νέο διώροφο σχολικό κτίριο με τις δαπάνες του μεγάλου εθνικού ευεργέτη Γεωργίου Μιχ. Αβέρωφ, το οποίο στέγασε τα νέα πληθθή σχολεία της κωμόπολης. Έτσι εκτός από το Ελληνοσχολείο λειτουργούσαν άλλα πέντε σχολεία: η δημοτική σχολή του Αγίου Δημητρίου με 120 μαθητές και 4 δασκάλους,²³² το Τσοίτσιο παρθεναγωγείο με 80 μαθήτριες και 4 δασκάλες, το Λούκειο παρθεναγωγείο του Αγίου Δημητρίου και το κεντρικό νηπιαγωγείο αρρένων.²³³ Στα 1875 στην Εξαρχία Μετσόβου υπάγονταν 5 σχολεία: ένα ελληνικό, δυο αλληλοδιδακτικά (- δημοτικά με 340 μαθητές και 4 δασκάλους), ένα παρθεναγωγείο (με 80 μαθήτριες και 2 δασκάλες) και ένα παρθεναγωγείο, ενώ στα 1884 λειτουργούσαν στο Μέτσοβο 6

231. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ήπειρος κ.λ.*, σ. 393.

232. ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΑΜΠΡΙΑΔΟΥ, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, Ιωάννινα 1971 (ΕΗΜ), σ. 47.

233. Κανονισμός Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Μετσόβου, εν Τρικκάλους 1906. Τα σχολεία της κοινότητας Μετσόβου αναφέρονται στο 61ο άρθρο - το πρώτο του κεφαλαίου Δ' (Σχολαί της κοινότητας), στο δε 68ο καθορίζονται τα προσόντα του διδακτικού προσωπικού του Τσοίτσιου παρθεναγωγείου και του Λούκειου παρθεναγωγείου: "*Το διδάσκον προσωπικόν του Τσοίτσιου Παρθεναγωγείου δέον ν' αποτελείται: 1) Εκ μιας διευθυντρίας αποφοίτου και διπλωματούχου του Αρσακείου Αθηνών ή Ζαπείου Κωνσταντινουπόλεως. 2) Εκ μιας αποφοίτου και διπλωματούχου του εν Ιωαννίνους Ελισσαβετείου Παρθεναγωγείου και 3) Εκ δυο αποφοίτων του ενταύθα Παρθεναγωγείου των αρμοδιωτέρων, του δε Λουκείου Παρθεναγωγείου εκ μιας αποφοίτου και διπλωματούχου του εν Ιωαννίνους Ελισσαβετείου Παρθεναγωγείου, προτιμωμένων πάντοτε των πατριωτίδων τοιούτων, εφ' όσον φέρουσι τα απαραίτητα προσόντα*" (πρβλ. στον ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου κ.λ.*, σσ. 205 και 191-210, όπου και αναδημοσιεύεται ολόκληρος ο "κανονισμός" - 90 άρθρα).

σχολεία με περισσότερους από 510 μαθητές (δυο δημοτικά σχολεία με 310 μαθητές, ένα ελληνικό σχολείο με 47 μαθητές, ένα παρθεναγωγείο με 153 μαθήτριες και δυο μικτά νηπιαγωγεία).²³⁴

Στο Μέτσοβο οι Ελληνόβλαχοι αντιστάθηκαν με πείσμα εναντίον της ρουμανικής κίνησης, η οποία αγωνιζόταν να επιβάλει τα εκπαιδευτικά της προγράμματα. Για πρώτη φορά έγινε προσπάθεια να ιδρυθεί ρουμανικό σχολείο στα 1869.²³⁵ Μετά από πάμπολλες ενέργειες ιδρύθηκε το υποτυπώδες σχολείο του 1885 με δασκάλους τους Νικόλαο Παπαχατζή, Λίτσα Παπαγεωργίου και αργότερα το Βασίλειο Διαμαντή Μπούρα. Το σχολείο εκείνο στεγάστηκε αρχικά στην κατοικία της Μαρίας Βλάχα και αργότερα σε δωμάτιο της κατοικίας Κορνούτη και Βιτάλη,²³⁶ αλλά δε συγκέντρωσε μαθητές. Οι ρουμανίζοντες πάντως επέμεναν στις προσπάθειές τους και εκμεταλλεύτηκαν στα 1891, έπειτα από προσωπική επίσκεψη του Αποστόλου Μαργαρίτη στο Μέτσοβο, τις κομματικές προστριβές των ελληνοβλαχικών ομάδων τις κωμόπολης. Αλλά τελικά εγγράφηκαν κατά το 1893 στο ρουμανικό σχολείο μόλις 8 μαθητές, από τους οποίους οι 4 μόνον ήταν Μετσοβίτες, από τις πιο φτωχές οικογένειες,²³⁷ και οι άλλοι 4 ήταν συγγενείς της ρουμανοδασκάλας, ενώ στο υποτυπώδες ρουμανικό παρθεναγωγείο δυο μαθήτριες. Την ανυπαρξία αυτή του ρουμανικού σχολείου τη διαπίστωσε σε μια επίσκεψή του στο Μέτσοβο, στα 1893, και ο επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων Λαζαρέσκου (διευθυντής του ρουμανικού Γυμνασίου των Ιωαννίνων), ο οποίος το βρήκε κλειστό κι απογοητευμένος πήρε μαζί του το Βασίλειο Διαμαντή Μπούρα και αναχώρησαν για τη Σαμαρίνα.²³⁸ Αργότερα οι ρουμανίζοντες, στηριζόμενοι στην υποστήριξη του Μ. Βεζύρη, έδωσαν πρόσθετες αρμοδιότητες στο Βασίλειο Διαμαντή Μπούρα και τον διόρισαν επιθεωρητή των ρουμανικών σχολείων της Ηπείρου.²³⁹ Ωστόσο το ρουμανικό

234. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ήπειρος κ.λ.*, σ. 746.

235. ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου κ.λ.*, σσ. 123 και 122-146, όπου και ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την εκπαιδευτική πολιτική της ρουμανικής προπαγάνδας στην εξαρχία Μετσόβου, μαζί με τη σχετική βιβλιογραφία.

236. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Κ. ΣΚΑΦΙΔΑ, "Ιστορία του Μετσόβου", ΗΕ 12 (1962), σ. 703.

237. Εφημερίδα "Ήπειρος", 22 Ιανουαρίου 1912, αρ. φ. 134.

238. Εφημερίδα "Φωνή της Ηπείρου", 16 Ιουλίου 1893, αρ. φ. 44.

239. Εφημερίδα "Φωνή της Ηπείρου", 11 Σεπτεμβρίου 1898, αρ. φ. 296.

σχολείο Μετσόβου δεν μπόρεσε να λειτουργήσει και τελικά την 1η Σεπτεμβρίου 1901 έκλεισε από την επίσημη ρουμανική πολιτική, αφού δεν είχε κανένα μαθητή.²⁴⁰

Λίγο αργότερα, τον Οκτώβριο του 1903, ο επιθεωρητής των ρουμανικών σχολείων της Ηπείρου Ιονέσκου κατέφυγε σε παραπλανητικές ενέργειες με τη διάδοση φημών ότι δήθεν η Μακεδονία και η Ήπειρος θα ενσωματώνονταν στο ρουμανικό κράτος.²⁴¹ Αλλά οι Μετσοβίτες Ελληνόβλαχοι αντέδρασαν έντονα και κατάγγειλαν και τις νέες προκλήσεις του ρουμανοδασκαλου Μιχαήλ Μπελήμπαση (που εξακολούθουσε να πληρώνεται με 60 εικοσόφραγκα το χρόνο αν και το ρουμανικό σχολείο του Μετσόβου δε λειτουργούσε), ο οποίος το Νοέμβριο του 1904 παραπλάνησε 18 ποιμένες, που με τις υπογραφές τους ζητούσε ως ρουμανοδιδάσκαλος να πληρωθεί από το ρουμανικό υπουργείο.²⁴² Πίσω όμως από τη σκευωρία υποκρυπτόταν ο Βασίλειος Διαμαντής Μπούρας, ο οποίος απέστειλε το υπογραμμένο με δόλο ρουμανικό κείμενο στην Πύλη, με το οποίο ζητούσε να ιδρυθεί εκ νέου ρουμανικό σχολείο στο Μέτσοβο, αλλά και εκκλησιαστική ρουμανική αρχή.²⁴³ Η ρουμανική προπαγάνδα επανεμφανίστηκε στο Μέτσοβο στα 1908, χωρίς και πάλι αποτελέσματα, αφού οι Ελληνόβλαχοι δεν ικανοποιούσαν τα σχέδιά της και αντιδρούσαν επίμονα στην παρουσία της. Η ρουμανική κίνηση επέμεινε στο έργο της και στα χρόνια 1908-1912 επαναλειτούργησε τη ρουμανική σχολή Μετσόβου στο σπίτι του Κύργου Τόπη. Οι ρουμανίζοντες μαθητές που μπόρεσε να συγκεντρώσει ήταν ελάχιστα.

240. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 23 Οκτωβρίου 1901, χωρίς άλλες ενδείξεις (αντίγραφο).

241. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ήπειρος κ.λ.*, σ. 630.

242. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 3 Ιουλίου 1904, αρ. 372. Τις καταγγελίες τους για την απάτη του Μπελήμπαση τις περιέλαβαν ενυπόγραφα οι Μετσοβίτες σε δυο αναφορές τους με ημερομηνία 20 Μαΐου 1904, τις οποίες επέδωσαν στον καίμακάμη Μετσόβου και στον Οικουμενικό Πατριάρχη και μ' αυτές διαμαρτύρονταν έντονα "κατά των προσηλυτιστικών ενεργειών των ρωμόνων προπαγανδιστών, οι οποίοι προσπαθούν να επιβάλωσιν ημίν την όλως ξένην δι' ημάς ρωμονικήν γλώσσαν και τα ρωμονικά γράμματα". Πρβλ. και στου ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου κ.λ.*, σσ. 129 και 128-129, όπου και δημοσιεύεται η παραπάνω αναφορά. Για την ανυπαρξία μαθητών στο ρουμανικό σχολείο Μετσόβου πρβλ. και ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 7 Σεπτεμβρίου 1904, αρ. 466.

243. Εφημερίδα "*Ήπειρος*", 12 Δεκεμβρίου 1910, αρ. φ. 76.

στοι - μόλις 4, το γενικό κλίμα αρνητικό, γι' αυτό και το σχολείο δεν είχε καμιά προοπτική. Εξάλλου το σχολείο καταστράφηκε από τους Κρήτες εθελοντές των βαλκανικών πολέμων.

Η ρουμανική κίνηση εμφανίστηκε και στα ελληνοβλαχικά χωριά της πατριαρχικής εξουσίας Μετσόβου Κουτσούφλιανη, Μηλιά και Μαλακάσι, όπου και επιχείρησε, γύρω στα 1885, να ιδρύσει ρουμανικά σχολεία, χωρίς όμως κανένα αποτέλεσμα. Ήταν τόσο ακμαίο το εθνικό φρόνημα των βλαχόφωνων κατοίκων τους και τόσο έντονη η ελληνική τους συνείδηση, ώστε δεν άφηναν κανένα απολύτως κενό για να διεισδύσει ο ιδεολογικός χαρακτήρας της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Στα χωριά αυτά λειτουργούσαν δυναμικά ελληνικά σχολεία. Στην Κουτσούφλιανη αλληλοδιδασκτικό σχολείο με 30 μαθητές, που το ίδρυσε στα 1865 ο μεγάλος ευεργέτης Ελληνόβλαχος Γεώργιος Αβέρωφ, ο οποίος και μισθοδοτούσε τον ελληνοδάσκαλό του.²⁴⁴ Στη Μηλιά αλληλοδιδασκτικό σχολείο με 30 μαθητές, έργο κι αυτό του Γ. Αβέρωφ, και, αργότερα, πεντατάξια μεικτή σχολή με 69 μαθητές και 36 μαθήτριες και 3 δασκάλους και στο Μαλακάσι αλληλοδιδασκτικό σχολείο με 50 μαθητές, έργο του Γ. Αβέρωφ, και παρθεναγωγείο με 50 μαθήτριες. Ακόμα και στο ελληνοβλαχικό Ανήλιο λειτουργούσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο με 30 μαθητές, σε κτίριο-προσφορά και πάλι του Γ. Αβέρωφ.²⁴⁵

Τέλος στα Γιάννινα ιδρύθηκε ρουμανικό γυμνάσιο στα 1886,²⁴⁶ όπου φοιτούσαν 28 μαθητές, σχεδόν όλοι υπότροφοι, και δίδασκαν 3 καθηγητές.²⁴⁷ Στα 1900 λειτουργούσαν στην πόλη δυο ρουμανικά σχολεία: το κατώτερο με 30 μαθητές και το γυμνάσιο με 29. Όλοι οι μαθητές τους δεν κατάγονταν όμως από τα βλαχόφωνα χωριά των περιφερειών Ιωαννίνων και Κόνιτσας, αλλά από το Περιβόλι, την Αβδέλα και τη Σαμαρίνα και από τα χωριά της Κοριτσάς.²⁴⁸ Μετά το 1900 το ρουμανικό γυμνάσιο εμφανίζεται με διαφορετικά ονόματα και με μαθητές που να κυμαίνονται από τους 26 μέχρι τους 54:

244. ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ, *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα*, Ιωάννινα 1971 (ΕΗΜ), σ. 267.

245. Εφημερίδα "Ηπειρος", 19 Δεκεμβρίου 1910, αρ. φ. 77.

246. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση - ΦΙΛΟΣ), σ. 31.

247. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ηπειρος κ.λ.*, σ. 627.

248. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 20 Ιουλίου 1900, αρ. 369.

Στα 1901 φοιτούσαν στο ρουμανικό λύκειο των Ιωαννίνων 26 μαθητές,²⁴⁹ και στα 1907 στην ρουμανική σχολή των Ιωαννίνων 36 μαθητές, από τους οποίους μόνο οι 7 κατάγονταν από την Ήπειρο, ενώ οι υπόλοιποι "ηλιεύθησαν εκ διαφόρων χωρίων της Μακεδονίας".²⁵⁰ Στα 1911 δίδασκαν στη ρουμανική εμπορική σχολή 10 καθηγητές και φοιτούσαν 68 μαθητές (40 στις ανώτερες τάξεις και 28 (18 αγόρια-10 κορίτσια) στο δημοτικό) που κατάγονταν από την Κρασιά (14 μαθητές), την Αβδέλα (10), το Περιβόλι (4), τη Βωβούσα (4), το Μέτσοβο (1), την Μπριάζα (1), το Μοναστήρι (1) και τη Σαμαρίνα (3),²⁵¹ και στα 1912 στο ρουμανικό σχολείο Ιωαννίνων "περισυνελέγησαν ως υπότροφοι 50 περίπου παιδιά πειναλέα εκ πάσης γωνίας της Μακεδονίας και 3-4 μόνον εξ Ηπείρου".²⁵² Οι Ελληνόβλαχοι των Ιωαννίνων, οι οποίοι προέρχονταν από τους βλαχόφωνους οικισμούς των γύρω περιοχών, φοιτούσαν κανονικά στα ελληνικά σχολεία της πόλης²⁵³ και απόκρουαν τους μηχανισμούς της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Έτσι, τα ρουμανικά σχολεία λειτουργούσαν με μεταφερόμενους μαθητές απομακρυσμένων περιοχών και η ρουμανική προπαγάνδα μάταια προσπαθούσε να καταστήσει τα Ιωάννινα κέντρο της ρουμανικής παιδείας στην Ήπειρο.

Από την έρευνα αρχαιακού υλικού του Υπουργείου Εξωτερικών, σχετικά με τη λειτουργία των ρουμανικών σχολείων στην Ήπειρο, κατά τα έτη 1900, 1904, 1905 και 1910 προκύπτουν τα ακόλουθα εντυπωσιακά στοιχεία. Στα 1900, σύμφωνα με την έκθεση του Γενι-

---

249. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 23 Οκτωβρίου 1901, χωρίς άλλες ενδείξεις (αντίγραφο).

250. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 27 Μαρτίου 1907, αρ. 111.

251. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 11 Μαρτίου 1911, αρ. 231 - Στο συνημμένο κατάλογο με τα ονόματα των καθηγητών και των μαθητών της σχολής (Οι 10 καθηγητές: 1) Βασίλειος Διαμαντής από το Μέτσοβο, 2) Νικόλαος Στρούλλας από το Περιβόλι, 3) Περικλής Τζιβίκας από την Αβδέλα, 4) Αριστείδης Σακελλαρίου από τη Σαμαρίνα, 5) Απόστολος Καραφώλης από τη Βέροια (το Ξηρολίβαδο), 6) Γεώργιος Κυριαζής από το Μεγάροβο, 7) Κωτούλας Βασίλειος Αδάμ από τη Βαλχοκλεισούρα, 8) Arholter, Ελβετός (καθηγητής της γαλλικής και γερμανικής γλώσσας), 9) Νικόλαος Παπαχατζής από την Αβδέλα και 10) Γεώργιος Μπελίμπασης από το Μέτσοβο).

252. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 3 Ιουλίου 1912, αρ. 1382.

253. Για την εκπαιδευτική κατάσταση και την πνευματική κίνηση στα Γιάννινα βλέπε πολύτιμες πληροφορίες στον ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ήπειρος κ.λ.*, σσ. 721-737, *passim*.

κού Πρόξενου Ιωαννίνων Σ. Δάτσικα προς το ΥΠΕΞ, από τα βλαχόφωνα χωριά του τμήματος Ζαγορίου, Βωβούσα, Γρεβενίτη, Ντομπρίνοβο (Ηλιοχώρι), Λαΐστα, Παλαιοχώρι Λαΐστας, Λεσνίτσα (Βρυσοχώρι) και Φλαμπουράρι, μόνο η Βωβούσα είχε ρουμανικό σχολείο με 25-30 μαθητές, ενώ το ελληνικό σχολείο των Ελληνόβλαχών της είχε υπερδιπλάσιους μαθητές. Στα άλλα χωριά τα ρουμανικά σχολεία, που είχαν ιδρυθεί πιο μπροστά, έκλεισαν από έλλειψη μαθητών και οι δάσκαλοί τους - που επέμεναν να παραμένουν έστω και με έναν μαθητή, όπως στη Λαΐστα - υποχρεώθηκαν τελικά να φύγουν. Στο Συρράκο έφτασε ρουμανοδάσκαλος, αλλά δεν μπόρεσε να ιδρύσει ρουμανικό σχολείο, αφού ούτε μαθητές συνάντησε ούτε οι Ελληνόβλαχοι κάτοικοί του τού παραχωρούσαν δωμάτιο για να μείνει. Στην περιοχή της Κόνιτσας αποπέμφθηκε ο ρουμανοδάσκαλος (στα 1900) από το Αρμάτοβο (Αρματα), ενώ τα άλλα ρουμανικά σχολεία που είχαν ιδρυθεί στην Μπριάζα (Δίστρατο), στο Πάδες, στο Παλιοσέλι και στη Φούρκα διατηρούσαν τους δασκάλους τους, αλλά είχαν ελάχιστους μαθητές. Τέλος στο Μέτσοβο το ρουμανικό σχολείο παράμενε κλειστό, αφού δεν είχε κανένα μαθητή και μόνο στα Γιάννινα λειτουργούσαν 2 σχολεία (το κατώτερο με 30 μαθητές και το γυμνάσιο με 29), με μαθητές όμως που δεν προέρχονταν από τα βλαχόφωνα χωριά των περιφερειών Ιωαννίνων και Κόνιτσας (αλλά από το Περιβόλι, την Αβδέλα και τη Σαμαρίνα και από τα χωριά της Κοριτσάς).²⁵⁴

Στα 1904 (σύμφωνα με την έκθεση του Γενικού Πρόξενου Ιωαννίνων Μπέτσου προς το ΥΠΕΞ) στο Φλαμπουράρι και στο Τσερνέσι (Τσερκέζι) οι 2-3 μαθητές των ρουμανικών σχολείων τους, κι αυτοί οι συγγενείς των "*τιτλοφορομένων διδασκάλων*", δικαιολογούσαν το μισθό των ρουμανοδασκάλων. Στην Μπριάζα και το Παλιοσέλι, υπήρχαν "ονομαστικά" ρουμανικά σχολεία με ένα δάσκαλο και ένα μαθητή το καθένα, στο Μέτσοβο το σχολείο ήταν κλειστό, στη Φούρκα φοιτούσαν 12 μαθητές και ένα ρουμανικό σχολείο "*ανεγνωρισμένον υπό των οθωμανικών αρχών*" είχε η Βωβούσα.²⁵⁵ Στα 1905, σύμφωνα με έκθεση πάλι του Μπέτσου,²⁵⁶

254. *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 20 Ιουλίου 1900, αρ. 369, πρβλ. και ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ένεες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (ΙΜΙΑΧ), σσ. 250-251 (υποσ. 2 της σ. 250).

255. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 7 Σεπτεμβρίου 1904, αρ. 466.

επιβεβαιώνεται για άλλη μια φορά - με στοιχεία παρόμοια με τα παραπάνω - η δραματική έλλειψη των μαθητών από τα ρουμανικά σχολεία, που ουσιαστικά δε λειτουργούσαν. Τέλος στα 1910, σύμφωνα με έναν κατατοπιστικό πίνακα του προξενείου Ιωαννίνων με τον αριθμό των μαθητών των ρουμανικών σχολείων της Ηπείρου (Ιωαννίνων, Μετσόβου, Μηλιάς, Γρεβεντίου, Φλαμπουραρίου, Τσερνέσιου, Μακρίνου, Βωβούσας, Λαΐστας, Παλαιοχωρίου Λαΐστας, Δοβρίνοβου, Λεσνίτσας, Παλαιοσελίου, Βρεάζας και Φούρκας) και για τα σχολικά έτη από το 1900-1901 μέχρι και το 1909-1910, σχεδόν όλα τα σχολεία έκλεισαν εκτός από δυο που εξακολούθουσαν να λειτουργούν (των Ιωαννίνων με 42 μαθητές και της Βωβούσας με 24).²⁵⁷

---

256. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 29 Ιανουαρίου 1905, αρ. 38 (στις υποσημειώσεις του συνημμένου "Γενικού στατιστικού πίνακος των σχολείων του σαντζακίου Ιωαννίνων").

257. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 1910, χωρίς άλλες ενδείξεις.

Γ. Η εκπαιδευτική κίνηση στη Μοσχόπολη, στο Βεράτι, στο Πισοδέρι, στο Βλαχολίβαδο, στα Βελεσά, στη Ρέσνα κ.α.

1. Στη δεκαετία 1890-1900 και μέχρι τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας συνεχίστηκε η προπαγανδιστική κίνηση της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής στο χώρο της Κεντρικής και Βορειοδυτικής Μακεδονίας, στο βιλαέτι του Κοσόβου, των Ιωαννίνων (στο βόρειο τμήμα) και της Σκόδρας - με εμφανή δραστηριότητα στις επαρχίες Βελεγράδων και Δυρραχίου - φτάνοντας έτσι και στην Αλβανία. Τα αποτελέσματά της όμως ήταν ασήμαντα και τα ρουμανικά σχολεία ακολούθησαν τη φθίνουσα πορεία στην οποία ήδη είχαν περιπέσει από τις αρχές ακόμα της προηγούμενης δεκαετίας. Αντίθετα η ελληνική παιδεία των βλαχόφωνων κοινοτήτων ακολουθούσε τη δυναμική της εξέλιξη με τα πολυδύναμα και καλά οργανωμένα εκπαιδευτήρια.

Στα 1890 ιδρύθηκε ρουμανικό σχολείο στη Μοσχόπολη και λειτούργησε με ελάχιστους μαθητές, οι οποίοι, στα 1911 - χρονιά κατά την οποία έκλεισε - ανέρχονταν στους 8.²⁵⁸ Η Μοσχόπολη μετά την καταστροφή του 1769 έχασε βέβαια την παλιά της αίγλη και ορφάνεψε από το δυναμικό ελληνοβλαχικό της στοιχείο - αφού στις αρχές του αιώνα μας είχε μόνο γύρω στους 1.500²⁵⁹ κατοίκους, αργότερα όμως (1912-1916) αυξήθηκαν σε 4.000-5.000²⁶⁰. Εξακολουθούσε παρόλα αυτά να διατηρεί τη λαμπρή της παράδοση στα ελληνικά γράμματα. Έπειτα από την καταστροφή της οι Ελληνόβλαχοι Μοσχοπολίτες στέγασαν το σχολείο τους σε ένα οίκημα δίπλα στη μητρόπολη, όπου λειτούργησε μέχρι το 1840. Αργότερα μεταστεγάστηκε σε νέο κτίριο που το χρηματοδότησε με 200 τάλληρα ο συμπατριώτης τους Αν. Καζαντζής,²⁶¹ ο οποίος εμπορευόταν στην

---

258. Δ. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ, *Νέαι Ελληνικαί πόλεις. Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως*, "Παναθήναια" 27 (1913-1914), σ. 12.

259. Δ. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ, *έ.α.*, σ. 5, *πρβλ.* και Σ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΗ, *Περί Μοσχοπόλεως*, "Πανδώρα" 9 (1858-1859) σ. 45.

260. ΘΕΟΔ. Α. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΟΥ, *Μία εξαφανισθείσα πόλις. Η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου*, ΗΜΕ 1922, σσ. 228-229.

261. ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΥ, *Η Μοσχόπολις, 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957,

Τεργέστη. Στα 1874, με τις δαπάνες άλλων δυο ένθερων Ελληνόβλαχων ευεργετών, του βαρόνου Γεωργίου Σίνα και του Μιχαήλ Κιοπέκα, εγκαταστημένων στη Βιέννη, λειτούργησε και ένα αλληλοδιδασκτικό σχολείο με 80 μαθητές και μαθήτριες. Στα 1888 λειτουργούσαν στη Μοσχόπολη ένα νηπιαγωγείο με 70 νήπια και μια δασκάλα, ένα παρθεναγωγείο με 30 μαθήτριες και μια δασκάλα και μια αστική σχολή αρρένων με 80 μαθητές και δυο δασκάλους. Στα 1912-1913 προστέθηκαν 50 ακόμα νήπια στο νηπιαγωγείο και ένας ακόμα δάσκαλος στο σύνολο του διδακτικού προσωπικού των ελληνικών σχολείων.²⁶²

Στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα ο εκπαιδευτικός ανταγωνισμός ανάμεσα στους Ελληνόβλαχους και τους ρουμανίζοντες στη γεωγραφική περιφέρεια των Βελεγράδων και συγκεκριμένα στο Βεράτι ήταν ιδιαίτερα έντονος. Στα 1891 η ρουμανική κίνηση διείσδυσε στη δυναμική ελληνική κεντρική σχολή της πόλης και προσεταιρίστηκε τον Έλληνα δάσκαλο Χαρ. Γοτζαμάνο. Έτσι άρχισε να λειτουργεί το πρώτο ρουμανικό σχολείο, η ρουμανική σχολή Βερατίου (1891), και στα αμέσως επόμενα χρόνια δημιουργήθηκαν άλλα δυο "με το πρόσχημα - όπως τονίζει η καθηγήτρια Ελευθερία Νικολαΐδου - της διδασκαλίας των ρουμανικών γραμμάτων στους βλαχόφωνους πληθυσμούς της περιοχής, στην πραγματικότητα όμως με σκοπό τη διάδοση της ρουμανικής ιδέας, την καταπολέμηση της ελληνικής επιρροής και την κατάργηση των ελληνικών σχολείων".²⁶³ Το ελληνοβλαχικό όμως στοιχείο δεν αποδέχθηκε με κανένα τρόπο τη ρουμανική παρέμβαση στα εκπαιδευτικά πράγματα του Βερατίου και με τη στάση και συμπεριφορά του την ακύρωσε. Επόμενο ήταν

σσ. 260-261.

262. Στα 1916, πριν από τη δεύτερη καταστροφή της Μοσχόπολης από τη ληστοσυμμορία του Σαλή Μπούτκα, λειτουργούσαν στη Μοσχόπολη: Ένα νηπιαγωγείο με 170 νήπια, ένα πλήρες παρθεναγωγείο με 160 μαθήτριες και μια εξατάξια (πλήρης) αστική σχολή με 240 μαθητές (ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970 (ΕΜΣ), σσ. 165 και 164-165, όπου γενικές πληροφορίες για την εκπαίδευση της Μοσχόπολης, πρβλ. και στου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ήπειρος κ.λ.*, σ. 739).

263. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες κ.λ.*, σσ. 242 και 228-259, όπου χρήσιμες πληροφορίες για τη ρουμανική προπαγάνδα και τα ρουμανικά σχολεία (και κυρίως για τη ρουμανική σχολή Βερατίου) στην επαρχία Βελεγράδων.

λοιπόν τα ρουμανικά σχολεία να υπολειπόμενα και τελικά να κλείσουν από έλλειψη μαθητών. Χαρακτηριστικό είναι πως στα 1903 η ρουμανική σχολή Βερατίου έμεινε μόνο με 5 μαθητές, παρά την υπερεπάρκεια του διδακτικού προσωπικού, μειώνοντας έτσι δραματικά το μαθητικό δυναμικό των 30-40 μαθητών που είχε σε προηγούμενα χρόνια και των 23 μαθητών (και των 14 καθηγητών) που είχε κατά το 1898.²⁶⁴ Έτσι η ρουμανική εκπαίδευση αποδυνάμωνε, ενώ παράλληλα η ελληνική παιδεία άνθιζε με τα πολυπληθή σχολεία, όπου συνέρεαν κατά εκατοντάδες οι μαθητές και επιτελούσαν εξαιρετικό εκπαιδευτικό έργο οι δεκάδες ελληνοδάσκαλοι. Συγκεκριμένα κατά το σχολικό έτος 1896-1897 φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία του Βερατίου περίπου 450 μαθητές, οι οποίοι προέρχονταν από τις πέντε βλαχόφωνες και αλβανόφωνες συνοικίες (του Βακουφίου, της Γορίτσας, της Περόης, του Κάστρου και του Μεγαλαιμίου).²⁶⁵

Λίγα χρόνια αργότερα επαναλειτούργησαν οι ρουμανίζοντες τη ρουμανική σχολή Βερατίου κατά το σχολικό έτος 1906-1907, ενθαρρυσμένοι από τη διαμάχη ανάμεσα στο μητροπολίτη και τον Έλληνα πρόξενο, αλλά και την υποστήριξη τους από τις τοπικές τουρκικές αρχές. Τον επόμενο όμως χρόνο έκλεισε, αφού οι μαθητές της ενσωματώθηκαν και πάλι στο ελληνικό ημιγυμνάσιο. Ακόμα στα 1895 ιδρύθηκε ρουμανικό σχολείο στο γειτονικό χωριό Φιέρι (της Μεγάλης Μουζακιάς), δυτικά του Βερατίου, όπου υπήρχε δυναμική ελληνοβλαχική κοινότητα από 120 οικογένειες. Και το σχολείο όμως αυτό υπολειπόμενα (με δυο μαθητές), αφού βρήκε τη σφοδρή αντίσταση του ελληνοβλαχικού πληθυσμού και του διδακτικού προσωπικού του κεντρικού ελληνικού εκπαιδευτηρίου Φιερίου.²⁶⁶

Γύρω στα 1894 ο Απόστολος Μαργαρίτης, με την υποστήριξη των ορθοδόξων αρχιερατικών εκπροσώπων παπα Ρούση και παπα Νικόλα και κυρίως του μητροπολίτη Βησσαρίωνα, οπαδό της ρουμανικής προπαγάνδας, δραστηριοποιήθηκε έντονα ανάμεσα στους βλαχόφωνους πληθυσμούς στην ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια του Δυρραχίου και στο τμήμα Γκόρας και Μόκρας (κυρίως στα χωριά Σίπσκα και Νίτσα, με 35 και 30 αντίστοιχα βλαχόφωνες οικογένειες)

264. ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, *Το Μακεδονικόν Πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 103.

265. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες κ.λ.*, σ. 244.

266. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ήπειρος κ.λ.*, σσ. 635-636.

και προσπάθησε με την εξαγορά των συνειδήσεων (με τα οικονομικά μέσα που διάθετε) και τη χορήγηση υποτροφιών για τη φοίτηση των βλαχόφωνων μαθητών στη ρουμανική σχολή Μοναστηρίου να ιδρύσει νέα ρουμανικά σχολεία.²⁶⁷ Παντού όμως αντιμετώπιζε την άμεση ελληνοβλαχική αντίσταση, η οποία ματαίωνε τα προπαγανδιστικά και εκπαιδευτικά του σχέδια. Έτσι ο Απόστολος Μαργαρίτης, μετά την αποτυχία του στη Μακεδονία, άρχισε να συνειδητοποιεί και την αναποτελεσματικότητα των προσπαθειών του στην Ήπειρο-Αλβανία, όπου, κατά το χρονικό διάστημα από τα τέλη του 19ου αιώνα και μέχρι τις αρχές του 20ού, οδηγήθηκε σε μαρασμό η εκπαιδευτική πολιτική της ρουμανικής κίνησης.

Συγκεκριμένα στο Ελβασάν (με τις 180 ελληνοβλαχικές οικογένειες) το σχολείο που ίδρυσαν οι ρουμανίζοντες στα 1899 λειτούργησε την πρώτη χρονιά με 17 μαθητές, ενώ τη δεύτερη μειώθηκαν στους 4,²⁶⁸ με αποτέλεσμα να είναι ανύπαρκτο και να κλείσει στη συνέχεια από έλλειψη μαθητών. Στο Δυρράχιο, τα Τίρανα και την Καβάγια τα ρουμανικά σχολεία έκλεισαν κάτω από την πίεση των ελληνοβλαχικών αντιδράσεων και τη δυναμικότητα της ελληνικής εκπαίδευσης.²⁶⁹ Ακόμα στα βλαχόφωνα χωριά Μπεστρόβα, Μπαμπίτσα, Ρεσκλιά, Μεκάτι και Σελενίτσα (της γεωγραφικής περιφέρειας Αυλώνας-Άρτας) η προσπάθεια για ίδρυση ρουμανικών σχολείων απότυχε θεαματικά. Σε όλες τις πιεζόμενες από τη ρουμανική εκπαιδευτική πολιτική περιοχές, ο ελληνοβλαχικός πληθυσμός εκδήλωνε τη σταθερή αποδοκιμασία του στο ρουμανικό προπαγανδισμό. Χαρακτηριστική ήταν η δήλωση των Ελληνόβλαχων των Τιράνων στα 1905 πως ήταν προσκολλημένοι στα ελληνικά ιδεώδη και πως αισθάνονταν ξένους και εχθρικούς τους Ρουμάνους προπαγανδιστές.

2. Στο κεντρικό και βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο η εκπαιδευ-

267. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες κ.λ.*, σσ. 182 και 181-228, όπου χρήσιμες πληροφορίες για τη ρουμανική προπαγάνδα και τα ρουμανικά σχολεία στην επαρχία Δυρραχίου.

268. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 11 Απριλίου 1899, αρ. 59.

269. Μόνο στο Δυρράχιο, στις αρχές του αιώνα μας, λειτουργούσαν τρία πολυπληθή ελληνικά σχολεία: ένα νηπιαγωγείο, ένα πεντατάξιο δημοτικό και ένα παρθεναγωγείο.

τική πολιτική της ρουμανικής κίνησης οδηγούνταν στα ίδια ασημά-
ντα και πενιχρά αποτελέσματα, αν και κατέβαλε σύντονες προσπά-
θειες να αναθερμάνει τις προσηλυτιστικές της διαθέσεις με την
ίδρυση του "Μακεδονοβλαχικού Εκπαιδευτικού Συλλόγου Βουκουρε-
στίου" (στα 1895), με τον οποίο απευθυνόταν "Προς τους Βλάχους
της Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας και Αλβανίας" και προσπα-
θούσε να τους πείσει ότι είναι "γνήσιοι Ρωμούνιοι" και ότι πρέπει να
εγκαταλείψουν τα ελληνικά σχολεία και να χρησιμοποιούν μόνο τη
βλαχική γλώσσα που "συνταυτιζόταν με τη ρωμανική".²⁷⁰

Στα ελληνοβλαχικά χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα (ή Μπελίστα
ή Βελίστα - στον καζά της Αχρίδας) δραστηριοποιήθηκε ήδη από το
1880 η ρουμανική προπαγάνδα²⁷¹ και αργότερα, στα 1884, επανήλθε
με νέες προσπάθειες για να ιδρύσει ρουμανικά σχολεία, με τη βίαια
μάλιστα επιβολή ρουμανοδασκάλων. Εκδιώχθηκαν όμως από τους
Ελληνοβλάχους της Άνω Μπεάλας²⁷² και για αρκετά χρόνια δεν
εμφανίζονταν. Επανήλθαν αργότερα, στα 1890, στην Κάτω Μπεάλα
και στα πρώτα χρόνια του αιώνα μας στην Άνω Μπεάλα. Παρά τις
προσπάθειές τους "σχολεία ρουμανικά δεν συνεστήθησαν, καίτοι οι
ρουμούνιοι επανειλημμένως αγωνίζονταν πολλά δαπανώντες προς
επιτυχίαν του εαυτών σκοπού".²⁷³ Στα χρόνια αυτά λειτουργούσε
στην Άνω Μπεάλα, με τα 200 ελληνοβλαχικά σπίτια, ελληνικό
σχολείο (ήδη από το 1845), όπου ένας δάσκαλος δίδασκε τα γράμ-
ματα από το Ψαλτήρι και οι Ελληνοβλαχοί μάλιστα έγραφαν στα
κουτσοβλαχικά με ελληνικούς χαρακτήρες²⁷⁴ και στην Κάτω Μπεά-
λα, με τα 150 ελληνοβλαχικά σπίτια, λειτουργούσε το δικό της
ελληνικό σχολείο.²⁷⁵

270. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 648-652, όπου δημοσιεύεται και ολόκληρη η εγκύκλιος του "Μακεδονοβλαχικού Εκπαιδευτικού Συλλόγου Βουκουρεστίου" του 1895.

271. ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 16 Μαρτίου 1880, αρ. 89.

272. ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 1 Μαρτίου 1884, αρ. 146.

273. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1904, σ. 226.

274. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΛΑΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 297, πρβλ. και στου ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΤΟΠΑΛΗ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα, Λιμνολεκάνη Στρούγγας-Αχρίδος*, "Μακεδονικά" 12 (1972) σ. 481.

275. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελλημισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 151.

Στο βλαχόφωνο Πισοδέρι (στον καζά Φλώρινας) η ρουμανική κίνηση δεν μπόρεσε να διεισδύσει στα χρόνια αυτά ούτε τελικά ίδρυσε ρουμανικό σχολείο.²⁷⁶ Οι 120 ελληνοβλαχικές και αλβανοβλαχικές οικογένειες του Πισοδερίου (με τα 2.000 περίπου μέλη τους) ανάπτυξαν έντονη ελληνική συνείδηση και λαμπρή ελληνική παιδεία: Στα δυο σχολεία - στο αρρεναγωγείο και στο παρθεναγωγείο, την περίφημη "*Μοδέστειο Ελληνική Θηλέων Σχολή*" που ιδρύθηκε από τον ευεργέτη του Πισοδερίου αρχιμανδρίτη Μόδεστο²⁷⁷ - φοιτούσαν 200 μαθητές και δίδασκαν 4 δάσκαλοι.²⁷⁸ Το Πισοδέρι αυτοδιοικούνταν με οργανωμένο κοινωνικό βίο και οι πρόκριτοί του διακρίνονταν για τη δυναμικότητά τους και το συνεχές και έντονο ενδιαφέρον τους για τα ελληνικά διδακτήρια της κωμόπολης, όπως συνάγεται και από τις συχνές αναφορές και τις αιτήσεις τους, με τις οποίες ζητούσαν από επιτροπές και το ελληνικό κράτος οικονομικές ενισχύσεις για τη λειτουργία και τη συντήρηση των σχολείων τους. Με μια απ' αυτές τις αναφορές ζητούσαν, στα 1903, οικονομική συνδρομή για τη λειτουργία του συσσιτίου της "*Μοδεστείου ελληνικής σχολής*".²⁷⁹ Με άλλη, στα 1914, αιτούσαν οικονομική δαπάνη για την αποκατάσταση των ζημιών της Μοδεστείου Σχολής, τις οποίες υπέστη το οίκημα από τους υποχωρούντες Τούρκους και τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν εκεί μετά την απελευθέρωση.²⁸⁰ Ακόμα και στη Μπελκαμένη (Δροσοπηγή) νοτιοανατολικά της Φλώρινας, όπου στις αρχές του αιώνα μας λειτούργησε ελληνικό σχολείο,²⁸¹ η ρουμανική προπαγάνδα δε βρήκε πρόσφορο έδαφος και

276. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1904, σ. 226.

277. ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 102.

278. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 225.

279. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 20 Φεβρουαρίου 1904, αρ. 200. Η αναφορά που απευθυνόταν στο μητροπολίτη Πρεσπών και Αχριδών και διαβιβαζόταν από το ελληνικό προξενείο Μοναστηρίου στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών υπογράφονταν από τον παπα Σταύρο Κ. Τσάμο και τους προκρίτους του Πισοδερίου Ναούμ Λιάκο και Διαμαντή Σ. Τσουμπά.

280. ΙΑΜ/ΓΑΜ, φακ. 47. Η αίτηση απευθυνόταν προς το Νομάρχη Φλώρινας και υπογραφόταν από τους ιερείς Παπαγεώργιο Τσιάμο και παπα Σωτήριο και από 24 προκρίτους (το Ναούμ Λιάκο, το Κωνσταντίνο Σ. Τσουμπέρη, το Βασίλειο Ρούφα, το Μιχαήλ Δ. Λιάκο, το Γ. Κοϊδη, το Νικόλαο Σούρδα, το Χρίστο Θώμο, το Δημ. Ν. Τζώτζη κ.ά.).

281. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σ. 157.

το ρουμανικό σχολείο που φαίνεται να ήταν ιδρυμένο στα 1889²⁸² δε λειτούργησε ποτέ και ούτε επηρέασε τους Ελληνόβλαχους που ζούσαν εκεί.

Στα 1891 οι ρουμανίζοντες έστειλαν ένα ρουμανοδάσκαλο στο Μπλάτσι (ή Βλάτση - σήμερα Βλάστη) και εκμεταλλευόμενοι τις διαφωνίες και τα οικονομικά προβλήματα που επικρατούσαν εκεί, προσπάθησαν να ιδρύσουν ρουμανικό σχολείο· κάτι που όμως δεν έγινε κατορθωτό.²⁸³ Στο Μπλάτσι, που αποτελούνταν από ελληνόφωνους και βλαχόφωνους μέχρι τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας, οπότε και σχεδόν είχε εξελληνισθεί,²⁸⁴ λειτούργησαν περίλαμπρα ελληνικά εκπαιδευτήρια που ιδρύθηκαν, κτίστηκαν και συντηρούνταν από τους πλούσιους ομογενείς Ελληνόβλαχους Μπλατσιώτες που ζούσαν σε μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις - και από τους οποίους πήραν και το όνομά τους.²⁸⁵ Στα 1843 ιδρύθηκε η "*Ελληνική και αλληλοδιδασκτική Σχολή Στεργίου Μ. Δούμπα*" με τις δαπάνες του ευεργέτη Στέργιου Δούμπα. Στα 1856 άρχισε να λειτουργεί παρθεναγωγείο, στα 1860 ο εγκαταστημένος στην Κωνσταντινούπολη Μπλατσιώτης καπνέμπορος Κωνσταντίνος Θωμαΐδης έκτισε το "*Θωμαΐδιο*" σχολικό κτίριο και στα 1881 κτίστηκε το "*Μουσικεῖον Ἑλληνικόν Παρθεναγωγεῖον*" από το κληροδότημα του ευεργέτη Δημητρίου Μουσίκου. Στα 1885 λειτουργούσαν στο Μπλάτσι 4 σχολεία με 350 μαθητές και 7 δασκάλους, ενώ λίγο πριν από την απελευθέρωση, στα 1911, 3 σχολεία με 393 συνολικά μαθητές και 8 δασκάλους (νηπιαγωγείο με 100 νήπια, τετρατάξιο παρθεναγωγείο με 80 μαθήτριες και επτατάξιο αρρεναγωγείο (αστική σχολή και δημοτικό) με 213 μαθητές).²⁸⁶

Η ρουμανική προπαγάνδα διείσδυσε και στις επαρχίες Πέτρας, Κίτρους και Θεσσαλονίκης,²⁸⁷ όπου προσπάθησε να ιδρύσει ρουμα-

282. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 11 Απριλίου 1899, αρ. 59.

283. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 4 Απριλίου 1891, αρ. 132.

284. ALAN J.B. WACE - MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989 ("*Αφοί Κυριακίδη*" - ΦΙΛΟΣ), σ. 211.

285. Για τους απόδημους Μπλατσιώτες βλ. του ΖΗΚΟΥ Γ. ΤΣΙΡΟΥ, *Η Βλάστη* (τ. Μπλάτσι), Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 89 κ.ε.

286. ΖΗΚΟΥ Γ. ΤΣΙΡΟΥ, έ.α., σ. 178, Μ.Ι., *Βλάστη*, ΜΗΠΣ 1911, σ. 275, προβλ. και ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σσ. 178-181.

287. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Αι ξένοι προπαγάνδαι εις την επαρχίαν*

νικά σχολεία. Στο βλαχόφωνο Κοκκινοπλό στα 1891, με τη συμπαράσταση του πρόκριτου Γεωργίου Δ. Χατζούλη, έφτασε ρουμανοδάσκαλος, τον οποίο όμως απομάκρυναν αμέσως ο επίσκοπος Πέτρος Θεόκλητος και οι "ευφρονούντες πρόκριτοι του Κοκκινοπλού".²⁸⁸ Το ίδιο συνέβηκε και λίγο αργότερα, στα 1895, όταν το νέο ρουμανικό κέντρο των Σερβίων έστειλε ρουμανοδασκάλους στον Κοκκινοπλό, το Βλαχολίβαδο και την Τσαρίτσανη, οπότε στον Κοκκινοπλό "έξεδίωξαν αι γυναίκες των ημετέρων δια λίθων και ξύλων τον ρουμανοδάσκαλο, εις δε το Λιβιάδιον εμμένουν οι ημέτεροι εις τα πάτρια και απέκρουσαν αντεθνικάς προτάσεις γενομένας προς αυτούς".²⁸⁹

Ελληνικά σχολεία αναφέρονται στον Κοκκινοπλό (ήδη από το 1882 άρχισε να κτίζεται το πρώτο σχολείο από τον πρόκριτο Ι. Γεροφωκά, που λειτούργησε ως εξατάξιο εκπαιδευτήριο με πρώτο δάσκαλο το Δ. Γεροφωκά²⁹⁰) και στο Λιβιάδι, όπου όμως κατά καιρούς υπήρχαν οικονομικά προβλήματα, τα οποία δυσχέραιναν την ομαλή σχολική λειτουργία ως προς το διορισμό των δασκάλων καθώς και την έγκαιρη έναρξη των μαθημάτων.²⁹¹ Ορισμένα από τα προβλήματα εκείνα προέρχονταν από τη διαχείριση των σχολικών προσόδων και από τις προστριβές ανάμεσα στους προκρίτους και τις επισκοπικές και μοναστηριακές αρχές, όπως παρατηρούνταν στα σχολικά πράγματα του Λιβαδίου κατά τα έτη 1888-1893.²⁹² Παρόλα αυτά όμως οι Ελληνόβλαχοι του Κοκκινοπλού και του Λιβαδίου (Βλαχολίβαδο) συντηρούσαν τα σχολεία τους, όπως προκύπτει από τις συνεχείς εκκλήσεις τους για οικονομική αρωγή και από τις προσφορές τους. Συγκεκριμένα στα 1904 οι Ελληνόβλαχοι πρόκριτοι

Πολυανής κατά την περίοδον 1870-1912, Θεσσαλονίκη 1973 (ΕΜΣ-ΙΜΧΑ), σσ. 14-15.

288. ΙΑΜΘ, *Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4745, 7 Ιουνίου 1895.

289. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΒΛΑΧΟΥ, *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήνα 1935, σσ. 195-196.

290. ΒΑΣΙΛΗ Δ. ΚΑΪΜΑΚΑΜΗ, *Οι Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι) - Κοκκινοπλός. Το βλαχοχώρι του Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 88-89.

291. ΙΑΜΘ, *Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4723, 29 Νοεμβρίου 1890.

292. ΙΑΜΘ, *Επισκοπή Πέτρας*, αρ. εγγρ. 4734, 3 Νοεμβρίου 1892 - 4735, 7 Νοεμβρίου 1892. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του ελληνισμού της περιοχής Ολύμπου (1890-1896)*, "Μακεδονικά" 14 (1974), σσ. 70-73.

της "ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας Λειβαδίου" ζητούσαν με επιστολή προς το ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών οικονομική βοήθεια για να κτίσουν την ελληνική σχολή.²⁹³ για την οποία μάλιστα οι Λιβαδιώτες νέοι, εγκαταστημένοι στην Αμερική - όπου είχαν ιδρύσει αδελφότητα από 190 μέλη - "συνέλεξαν περί τας 840 Οθ. λίρας (3.923 δολάρια) ποσόν καλύπτον τας δαπάνας της οικοδομής δια το εύωνον του υλικού και την ευθυνίαν των ημερομισθίων".²⁹⁴

Στην επαρχία Κίτρους εμφανίστηκαν στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας 1890-1900 ρουμανοδάσκαλοι, χωρίς να μπορέσουν ούτε οίκημα να βρουν ούτε σχολείο να ιδρύσουν. Στα 1904 επανεμφανίστηκαν στο χωριό Πάλιανη, όπου διαχειμάζαν Ελληνόβλαχοι του Άνω Σελίου, οι οποίοι αρχικά "ενέδωκαν εις το ν' ανεγερθεί εκεί σχολείον ρουμανικόν": αμέσως όμως μεταστράφηκαν, γι' αυτό και οι ρουμανοδάσκαλοι κακοποίησαν και έδιωξαν τον ένα Έλληνα δάσκαλο από το ελληνικό σχολείο και τον άλλο τον έστειλαν στην Κατερίνη.²⁹⁵ Παρόλα αυτά όμως ρουμανικό σχολείο δεν ιδρύθηκε. Ακόμα στην Κατερίνη στα χρόνια 1890-1891 ιδρύθηκε κάποιον ρουμανικό σχολείο, όπου κατά καιρούς βρισκόνταν 5 ρουμανοδάσκαλοι, οι οποίοι όμως αργότερα μετατέθηκαν σε άλλες επαρχίες, αφού ουσιαστικά δε λειτουργούσε.²⁹⁶ Τέλος στη Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε στα 1899 η ρουμανική εμπορική σχολή,²⁹⁷ η οποία όμως από το

---

293. ΑΥΕ, 9 Μαΐου 1904, αρ 1662 - *Επιστολαί των προκρίτων της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας Λειβαδίου προς τον Έλληνα υπουργό των Εξωτερικών*. Την υπογράφουν οι Ελληνόβλαχοι πρόκριτοι παπα Νικόλαος, Στέργιος Τίκος, Μιχάλης Κανάκης, Χρίστος παπα Κώστας, Μιχαήλ Χατζηβρέττας κ.ά.

294. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1908, σ. 30 (όπου και υπολογίζεται ότι η κωμόπολη Λιβαδίου κατοικείται από 600 περίπου οικογένειες, οι οποίες ομιλούν παράλληλα με την ελληνική γλώσσα και το "κουτσοβλαχικό ιδίωμα").

295. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 15 Νοεμβρίου 1904, αρ. 23 εμπ.

296. ΑΥΕ, 1905-1908 ΑΑΚ - *Εκπαιδευτικά Μακεδονίας* (Επιστολή του γραφείου της μητρόπολης Θεσσαλονίκης (3 Ιουνίου 1905) προς τον επίσκοπο Κίτρους Παρθένιο με την οποία ζητούσε πληροφορίες για τους ρουμανοδασκάλους και για έναν ρουμανίζοντα ιερέα - Και στην απάντηση όπου αναφέρονται οι μεταθέσεις των ρουμανοδασκάλων).

297. Στα 1912 εκδόθηκε στο Βουκουρέστι ο κανονισμός της ανωτάτης ρουμανικής εμπορικής σχολής της Θεσσαλονίκης (Regulamentul Şcoalei Superioare de Comerţ Române din Salonic, Bucureşti - Imprimeria Statului -1912) αποτε-

αμέσως επόμενο έτος (1900) άρχισε να λειτουργεί με συνεχώς μειούμενο αριθμό μαθητών, αφού είχε μόνο 25 μαθητές κι αυτούς υπότροφους και επιχορηγούμενους²⁹⁸ ενώ στα 1908 λειτουργούσε και ένα ρουμανικό νηπιαγωγείο.²⁹⁹

3. Στα Βελεσά, στο βορειότερο σημείο του βιλαετίου της Θεσσαλονίκης, η δυναμική ελληνοβλαχική της κοινότητα (200 περίπου οικογένειες) συντηρούσε, με την υλική υποστήριξη του "Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων", αξιόλογα ελληνικά σχολεία αρρένων και θηλέων και παρουσίασε πλούσια κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα.³⁰⁰ Η εκπαιδευτική και εκκλησιαστική παράδοση της ελληνικής κοινότητας των Βελεσών ήταν κάτω από την εποπτεία της μητρόπολης Θεσσαλονίκης, η οποία κατά την περίοδο 1876-1912 φρόντιζε για τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων, το διορισμό των Ελλήνων δασκάλων και την προστασία του ελληνικού στοιχείου από τις ξένες προπαγανδιστικές κινήσεις και κυρίως από τη βουλγαρική και τη ρουμανική.³⁰¹ Η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση ίδρυσε στα 1899 ρουμανικό σχολείο στα Βελεσά, χωρίς όμως να συγκεντρώσει ικανοποιητικό αριθμό μαθητών (στα 1902 είχε μόλις 40 μαθητές). Αντίθετα το ελληνικό σχολείο ήταν πολύ ανώτερο και πολυπληθές και εκεί φοιτούσαν τα περισσότερα

λούμενος από 119 άρθρα που αναφέρονται σε 11 ενότητες με τα εκπαιδευτικά θέματα της σχολής: 1) Έγγραφές, 2) Εισαγωγικές εξετάσεις, 3) Όροι εισόδου στο οικοτροφείο, 4) Όροι για προαγωγή, 5) Απολυτήριες εξετάσεις, 6) Διδασκαλία μαθημάτων, 7) Σώμα καθηγητών (Διευθυντής - Καθηγητές - Απουσίες και άδειες - Ποινές), 8) Αρχείο της σχολής, 9) Μαθητολόγιο και κατάλογος, 10) Γραμματέας και 11) Διαλέξεις καθηγητών.

298. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 168.

299. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 108.

300. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 94-95.

301. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εποπτεία της μητρόπολης Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθόδοξου κοινότητας Βελεσών (1876-1914)*, "Μακεδονικά" 17 (1977), σσ. 148-158, όπου και πληροφορίες για τη σχολική δραστηριότητα της ελληνικής κοινότητας των Βελεσών και τη σχετική με τα εκπαιδευτικά πράγματα της κοινότητας ρουμανική προπανάνδα.

παιδιά των Ελληνόβλαχων (των Κουτσοβλάχων).³⁰²

Η ρουμανική κίνηση προσπάθησε ήδη από τις αρχές του 1880 να διεισδύσει στην ελληνοβλαχική κοινότητα των Βελεσών, με πρόσχημα το γεγονός ότι είχε δήθεν ζητήσει ρουμανοδάσκαλο.³⁰³ Στις αρχές του 1893 οι ρουμανίζοντες επανήλθαν με πρωτοβουλία του Κωνσταντίνου Μάσσιου, ο οποίος υπήρξε ηγετικό στέλεχος της ρουμανικής προπαγάνδας στα Βελεσά, και του Σπυρίδωνα Τάχου. Αλλά πάλι δε στάθηκε δυνατό να συγκροτηθεί εκεί ρουμανική σχολή. Ο Κωνσταντίνος Μάσσιος όμως συνέχιζε να επιμένει, μέχρι που ιδρύθηκε το (προαναφερόμενο) ρουμανικό σχολείο του 1899, το οποίο μάλιστα στεγάστηκε και στο σπίτι του. Οι μαθητές του όμως διαρκώς μειώνονταν. Το Μάιο του 1904 φοιτούσαν σ' αυτό 25 περίπου μαθητές "περισυλλεγέντες ένθεν κακείθεν (δυο λ.χ. εισί βουλγαρόπαιδες), υπό ένα διδάσκαλον και μιαν διδασκάλισσαν",³⁰⁴ και το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς έπεσαν στους 18,³⁰⁵ ενώ στα 1905 έφτασαν στους 11 "βλαχόπαιδες", αφού οι υπόλοιποι 9 (μέχρι τους 20 που φοιτούσαν) ήταν βουλγαρόπαιδες.³⁰⁶

Στο βιλαέτι του Κοσόβου λειτουργούσαν, στα 1904, 3 ρουμανικά σχολεία με 60 μαθητές συνολικά και 4 δασκάλους: Στα Σκόπια ιδρύθηκε στα 1899 ένα ρουμανικό σχολείο με την "εγγύησιν" των αδελφών Παπαθεοδοσίου, οι οποίοι ήταν οι αρχηγοί της ρουμανικής προπαγάνδας στην περιοχή και λειτουργούσε με 20 μαθητές και δυο δασκάλους, ένα στην Κότσανη με 10 μαθητές και ένα δάσκαλο και ένα στο Κουμάνοβο με 30 μαθητές και ένα δάσκαλο³⁰⁷ - ενώ ένα χρόνο αργότερα οι μαθητές (στο βιλαέτι του Κοσόβου) μειώθηκαν συνολικά στους 42.³⁰⁸

Στον καζά του Μοναστηρίου (βόρεια της Πρέσπας) επιβίωνε η

---

302. ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΙΑΝΟΥ, "Οι Κουτσοβλαχοι των Βελεσών", ελληνική μετάφραση της εργασίας του MIL. S. FILIPOVIĆ, "Cincari u Velesu" (Južni Pregled, Skopje, sv. 5, Maj 1936, σσ. 173-180), Βαλκανική Βιβλιογραφία, Παράρτημα, 5 (1976) σ. 324.

303. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 15 Μαρτίου 1880, αρ. 243.

304. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1904, σ. 237.

305. ΑΥΕ, *Προξενείο Σκοπίων*, Σκόπια, 25 Σεπτεμβρίου 1904, αρ. 174.

306. ΑΥΕ, *Προξενείο Σκοπίων*, Σκόπια, 13 Ιουνίου 1905, αρ. 103.

307. ΑΥΕ, *Προξενείο Σκοπίων*, Σκόπια, 25 Σεπτεμβρίου 1904, αρ. 174.

308. ΑΥΕ, *Προξενείο Σκοπίων*, Σκόπια, 13 Ιουνίου 1905, αρ. 103.

δυναμική ελληνική κοινότητα της Ρέσνας, η οποία ανέπτυξε αξιόλογη κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα.³⁰⁹ Ανάμεσα στους χριστιανούς της κωμόπολης συγκαταλέγονταν και 40 ελληνοβλαχικές οικογένειες με έντονη εθνική συνείδηση και ιδιαίτερη έφεση για τα ελληνικά γράμματα. Τα παιδιά των Ελληνοβλαχων φοιτούσαν στα ελληνικά σχολεία της Ρέσνας, που ήταν πολυδύναμα και καλά οργανωμένα. Στα δυο μεγάλα σχολεία της (κατά το 1889) φοιτούσαν συνολικά 155 μαθητές, δηλαδή 85 μαθητές στο αρρεναγωγείο και 70 μαθήτριες στο παρθεναγωγείο (όπου συμπεριλαμβανόταν και το νηπιαγωγείο).³¹⁰ Το παρθεναγωγείο είχε ιδρυθεί στα 1869 και είχε κτιστεί στα 1871 με την ενίσχυση του "*Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*". Στις αρχές του αιώνα μας φοιτούσαν συνολικά 120 μαθητές και μαθήτριες στην εξατάξια αστική σχολή αρρένων και στο τετρατάξιο παρθεναγωγείο, όπου δίδασκαν 4 δάσκαλοι και 2 δασκάλες αντίστοιχα.³¹¹ Αντίθετα στο ρουμανικό σχολείο (έτος ίδρυσης 1900³¹²) φοιτούσαν πολύ λιγότεροι μαθητές, οι οποίοι ακόμα και κατά τον Brancoff, που προσπαθεί να εξάρει το ρουμανικό στοιχείο, δεν ξεπερνούσαν τους 55,³¹³ και "*εργαζόταν λίαν ατελώς*".³¹⁴

309. ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι Έλληνες της Ρέσνης κατά τις αρχές του 20ού αιώνα. Συμβολή εις την δημογραφικήν και οικονομικήν δομήν της πελαγονικής κωμοπόλεως*, "Μακεδονικά" 14 (1974), σσ. 15-17, όπου και βιβλιογραφία.

310. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 287.

311. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 149.

312. ΚΩΝΣΤ. ΑΝΔΡΕΑΔΗ, *Ρέσνα*, ΜΗΠΣ 1910, σ. 218, πρβλ. και ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι Έλληνες της Ρέσνης κ.λ.*, σ. 16, υποσ. 5.

313. D.M. BRANCOFF, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 168-169 (όπου αναφέρεται, εκτός από το ρουμανικό σχολείο της Ρέσνας, και σε δυο βουλγαρικά και δυο ελληνικά σχολεία). - Σύμφωνα με τα "*Ανέκδοτα απομνημονεύματα - αναμνήσεις ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ*" (προσωπικό αρχείο) στα 1912 το ελληνικό σχολείο της Ρέσνας (στο οποίο φοιτούσε και ο Μιχαήλ Κολτσίδας - 10 χρονών τότε) λειτουργούσε με πέντε τάξεις-τμήματα (με 25-30 μαθητές και μαθήτριες το καθένα, συνολικά γύρω στα 135 παιδιά), ενώ το ρουμανικό σχολείο μόλις και κατόρθωνε να λειτουργεί με ένα μικρό τμήμα των 15 με 20 περίπου μαθητών.

314. "*Εκκλησιαστική Αλήθεια*", 1904, σ. 226. Συμπληρωματικά σημειώνουμε πως μέχρι το 1889 αναφερόταν από τις επίσημες ελληνικές προξενικές αρχές του Μοναστηρίου πως δεν υπήρχε ρουμανικό σχολείο στη Ρέσνα (ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 5 Νοεμβρίου 1889, αρ. 683).

Πολύ κοντά στη Ρέσνα βρισκόταν το Γιαγκοβέτσι. Εκεί ζούσαν 30 ελληνοβλαχικές οικογένειες, τα παιδιά των οποίων φοιτούσαν στο ελληνικό σχολείο που λειτουργούσε με 60 μαθητές. Στο Γιαγκοβέτσι δεν προέκυψαν προβλήματα από τη ρουμανική κίνηση ούτε λειτούργησε ουσιαστικά οργανωμένο ρουμανικό σχολείο, εφόσον ένα σχολείο που αναφέρεται ότι υπήρχε εκεί στα 1906 (με 10 μαθητές και δυο δασκάλους)³¹⁵ δεν εμφανίζεται σε καμιά άλλη χρονική περίοδο.

Ελληνοβλαχοί κατοικούσαν και στις γεωγραφικές περιφέρειες της αρμοδιότητας των ελληνικών προξενείων Θεσσαλονίκης και των Σερρών και κυρίως στον καζά Γευγελής (στα βλαχόφωνα χωριά της Καρατζόβας: στη Λούγουντσα (Λαγκάδια) με 90 ελληνοβλαχικές οικογένειες, στο Μπερισλάβ (Περίκλεια) με 50, στη Χούμα με 40, στην Κούπα με 70, στην Όσσιανη (Αρχάγγελοι) με 180, στη Λούμνιτσα (Σκρα) με 400, στο Κοντσικό ή Κόνσκο (Γαλατινή) με 50 και στα Λιβιάδια (στο οροπέδιο του Λιβιάδου) με 400 - μόνο τα καλοκαίρια³¹⁶),

315. Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδνηράς καταστάσεως, Θεσσαλονίκη 1993 ("Αφοί Κυριακίδη" - επανέκδοση της πρώτης έκδοσης του 1906 (από το πατριαρχικό τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης) με εισαγωγή του ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ), σ. μδ' ("Στατιστική ελληνοβλάχων, ρουμανιζότων ελληνοβλάχων, των σχολών των τελευταίων τούτων, των διδασκάλων και των εν ταις σχολαίς ταύταις φοιτώντων μαθητών και μαθητριών").

316. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σ. 93. - Στα Λιβιάδια (ή Βλαχολίβαδα, Λιβιάδι ή Βλαχολίβαδο) κατά τη θερινή περίοδο λειτουργούσε ελληνικό σχολείο όπου δίδασκε (στα πρώτα χρόνια του αιώνα μας) και η Ελληνοβλαχα Ευφημία Πιάτσα, η οποία όμως "υπό το πρόσχημα της διδασκαλίας" πρόσφερε και εθνικό έργο με την οργάνωση των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων στην περιοχή, σύμφωνα με επιστολή της (1 Μαΐου 1913) με την οποία αιτούσε "ικανοποίηση" για την όλη προσφορά της: "Ευφημία Πιάτσα, τελειόφοιτος του Ελληνικού Παρθεναγωγείου μετά διδασκαλικού πτυχίου, ειργάσθην επί 2 έτη εις μίαν μικράν κωμόπολιν της Χαλκιδικής, Ορμύλιαν, σταλείσα προ των εξετάσεών μου ένεκεν ανεπαρκείας του προσωπικού. Το επόμενον εις Καρυτσάν 1, 5 συνεχώς εις Έδεσσαν ως διευθύντρια, 3 εις Γευγελή ως διευθύντρια, 1 εις Έδεσσαν, 1 εις Δοϊράνην και (;) δυο εις Έδεσσαν. Η εθνική μου όμως εργασία καθ' όλα τα έτη της διδασκαλίας μου ήτο πολύ ανωτέρα της σχολικής με κίνδυνον της ζωής μου, χωρίς ποτέ να ληφθή υπ' όψει υφ' ουδενός ο μισθός μου ευτελέστατος διότι δεν είχαν προστασίαν. Εν καιρώ δε παύσεων εσετέλομην εις τα Βλαχολίβαδα, χωρίον απέχον 8 ώρας υψηλότερον της Γευγελής, υπό το πρόσχημα διδασκαλίας εις τους βλαχόπαιδας, ενώ ο σκοπός μου ήτο εθνικός. Ετροφοδότουν τους αντάρτας (και) εκράτουν την αλληλογραφίαν με τα κρυπτογραφικά γράμματα. Ελιθοβολίσθην υπό των Βουλγάρων, επληρώθην υπό της λόγχης των Τούρκων αστυνόμων. Παρακαλώ τώρα να ικανοποιηθώ. Έδεσσα τη 1η Μαΐου 1913 - Ευφημία Πιάτσα" (ΙΑΜ/ΓΔΜ, φάκ.

στους καζάδες Δεμίρ Ισάρ (Σιδηροκάστρο) και Μελενίκου (στα Άνω Πορρόια με 120 οικογένειες, στη Ράμνα με 102, στην Άνω Τζουμαγιά με 40 και στη Βαρακλή Τζουμαγιάς με 500³¹⁷) και στον καζά Νευροκοπίου (στην Στάρτισσα (Περιθώρι) με 20-25 οικογένειες και στο Παπάς-Τσαϊρ με 120 - μόνο τα καλοκαίρια³¹⁸). Σ' όλα τα παραπάνω χωριά λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία (κυρίως στις αρχές του αιώνα μας),³¹⁹ όπου φοιτούσαν κανονικά τα παιδιά των ελληνοβλαχικών οικογενειών. Στο ελληνικό σχολείο της Στάρτισσας φοιτούσαν 45 μαθητές στα 1901.³²⁰ Στο βλαχόφωνο Παπάς-Τσαϊρ ο "γραμματοδιδάσκαλος Θεόδωρος Παπαδημητρίου έξωθεν του ναού εν υπαίθρω εδίδασκε περί τα 30 ευφυή παιδιά" στα 1904³²¹.

Στο ελληνοβλαχικό στοιχείο των παραπάνω οικισμών επανειλημμένα επιχείρησε να διεισδύσει η ρουμανική προπαγάνδα και να ιδρύσει ρουμανικά σχολεία. Οι δραστηριότητές της όμως δεν οδηγούσαν σε ουσιαστικά αποτελέσματα. Γύρω στα 1900 οι ρουμανίζοντες ενεργοποιήθηκαν έντονα στην Κάτω Τζουμαγιά για την ίδρυση

---

53 - Στατιστική πληθυσμού και εκπαίδευσης Βοδενών, Καρατζόβας, Φλώρινας και Γευγελής).

317. Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως κ.λ. (έ.α.), σ. μστ' (για τη Βαρακλή Τζουμαγιάς βλ. και "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 306 - όπου αναφέρονται και εκεί 500 ελληνοβλαχικές οικογένειες).

318. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Ο Ελληνισμός και η μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 1991 (ΙΜΧΑ), σσ. 135, 145.

319. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σσ. 30, 32, 39, 72.

320. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΑ, *Η μητρόπολις Νευροκοπίου 1900-1907. Εκθέσεις των μητροπολιτών Νικοδήμου και Θεοδώρητου*, Θεσσαλονίκη 1961 (ΕΜΣ-ΙΜΧΑ), σ. 253.

321. ΑΙΜΧΑ (Ιστορικό Αρχείο ΙΜΧΑ) , κώδικας 4 ("Κώδιξ της Ιεράς Εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων της εν Παπάς-Τσαϊρ της Επαρχίας Νευροκοπίου Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητος, εγκαινισθείς υπό του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κυρίου Κυρίου Θεοδώρητου (του Σερραίου) τη α' Ιουλίου του έτους 1904"), φ. 4, όπου διαβάζουμε ολοκληρωμένη την παράγραφο, σχετικά με το σχολείο του βλαχόφωνου Παπάς-Τσαϊρ, όπως διατυπώνεται στον κώδικα που αναφέρεται στην επίσκεψη του μητροπολίτη Θεοδώρητου κατά τις ημέρες της εορτής των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (στη μνήμη των οποίων ήταν αφιερωμένος ο ναός του οικισμού): "... Τη δε μετεπαύριον Δευτέρα από πρώτας επισκευθέντες τον Γραμματοδιδάσκαλον του χωρίου Θεόδωρον Παπαδημητρίου έξωθεν του Ναού εν υπαίθρω διδάσκοντα περί τα 30 ευφυή παιδιά τας πρώτας στοιχειώδεις γνώσεις εκ του θρησκευτικού και του γλωσσικού μαθήματος, ολίγην αριθμητικήν και ολίγην γραφήν επί του αβακίου και επί του χάρτου...".

ρουμανικού σχολείου. Τελικά απέτυχαν στο σκοπό τους, ενώ οι ρουμανοδάσκαλοι εκδιώχτηκαν από τους Ελληνόβλαχους των βλαχόφωνων χωριών της περιφέρειας Καρατζόβας (Λούγουντσα, Όσσιανη, Μπερισλάβ, Χούμα, Λούμνιτσα).³²² Οι ρουμανίζοντες όμως επανεμφανίστηκαν στα βλαχόφωνα χωριά της Καρατζόβας στα 1904. Προσπάθησαν με τη βία και με τα όπλα να επιβάλουν στους κατοίκους τους τη χρήση της "ρουμουνικής" στα σχολεία και στις εκκλησίες αντί της ελληνικής και έδιωξαν τους Έλληνες δασκάλους τους.³²³ Πάντως στα 1904, σύμφωνα με τις ελληνικές αρχειακές πηγές, επισημαίνονται ρουμανικά σχολεία στα Άνω Πορρόια (ένα σχολείο με 25 μαθητές και ένα δάσκαλο) και στην Άνω Τζουμαγιά (μια δημοτική σχολή και ένα παρθεναγωγείο με 35 μαθητές και μαθήτριες συνολικά).³²⁴ Στα 1906 επίσης λειτουργούσαν ρουμανικά σχολεία: Στη Λούμνιτσα ένα σχολείο με 30 μαθητές και ένα δάσκαλο, στην Όσσιανη ένα σχολείο με 30 μαθητές και ένα δάσκαλο, στο Περισλάβ ένα σχολείο με 25 μαθητές και ένα δάσκαλο, στη Λούγουντσα ένα σχολείο με 39 μαθητές και ένα δάσκαλο και στη Χούμα ένα σχολείο με 60 μαθητές και ένα δάσκαλο.³²⁵

---

322. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 10 Μαΐου 1900, αρ. 173.

323. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 15 Νοεμβρίου 1904, αρ. 581, εμπ.

324. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Σέρρες, 29 Οκτωβρίου 1904, αρ. 253.

325. *Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδνηγής καταστάσεως κ.λ. (έ.α.)*, σ. με΄.

Δ. Η ομολογία της αποτυχίας της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής - Οι τελευταίες άκαρπες προσπάθειές της

1. Η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση άρχισε να αντιμετωπίζει σημαντικές δυσκολίες στα τέλη του 19ου αιώνα. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλε η Πύλη, η οποία στις αρχές του 1899 απαγόρευσε το διορισμό των Ρουμάνων δασκάλων και καθηγητών από το ρουμανικό Υπουργείο Παιδείας. Η Πύλη αναθεώρησε τη γενικότερη εκπαιδευτική πολιτική της, αφού αποφάσισε (αρχές του 1899) να επανεξεταστούν από τις τουρκικές εκπαιδευτικές αρχές όλα τα επίσημα έγγραφα του διδακτικού προσωπικού των ξένων σχολείων της Ευρωπαϊκής Τουρκίας.³²⁶ Στα πλαίσια λοιπόν αυτής της νέας πολιτικής απολύθηκαν στα μέσα του 1899 οι ιθύνοντες της καθολικής αποστολής των Λαζαριστών Pinetta και P. Hyppert, με αποτέλεσμα να σταματήσει και η συνεργασία τους (των Γάλλων καθολικών, αλλά και του ιταλικού προξενείου) με τους ρουμανίζοντες και τους Ρουμάνους δασκάλους της περιοχής Μοναστηρίου.

Έτσι λοιπόν η ρουμανική κυβέρνηση προκειμένου να ανακόψει την πτώση της εκπαιδευτικής της δραστηριότητας που άρχισε να διαφαίνεται, αρχικά στη Μακεδονία και στη συνέχεια στην Ήπειρο και την Αλβανία, ενίσχυσε την οικονομική της χορηγία με μεγάλα ποσά. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η ρουμανική επιχορήγηση για τα σχολεία της Μακεδονίας προσδιοριζόταν στα 1864 σε 14.000 λεί και στα 1881 στις 72.000 λεί, όπως επισημάναμε και σε προηγούμενη ενότητα. Στη συνέχεια όμως επεκτάθηκε για όλα τα ρουμανικά σχολεία της Βαλκανικής και σημείωσε κατακόρυφη αύξηση: 80.000 λεί στα 1882, 144.000 στα 1886, 180.000 στα 1890, 250.000 στα 1891, 450.000 στα 1892, 525.000 στα 1893, 725.000 στα 1899³²⁷

---

326. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 167 και 179, υποσ. 178, όπου και αναφορά σε αυστριακές αρχειακές πηγές.

327. VASILE DIAMANDI-AMINCEANU, *Români din Peninsula Balcanică*, București 1938, σ. 162, στον "Πίνακα αναφορικά με το σύνολο του προϋπολογισμού για την επιχορηγία των σχολείων της Βαλκανικής", τον οποίο αντλεί από το S. ȚOVARU ("*Probleme școlare românești din Balcani*", București 1934, κεφ. II, σ. 34).

και 1.000.000 λεί (δηλαδή 40.000 χρυσές λίρες) στα 1900.³²⁸

Την ευθύνη για την αναζωογόνηση της ρουμανικής παιδείας στο βορειοδυτικό μακεδονικό χώρο την ανέλαβε, με τις νέες οικονομικές ενισχύσεις, ο Ρουμάνος πρόξενος του Μοναστηρίου Padeano,³²⁹ ο οποίος είχε αναλάβει και τη διεύθυνση του ρουμανικού λυκείου του Μοναστηρίου. Στις άμεσες προτεραιότητες του Padeano ήταν η λειτουργία νέων ρουμανικών σχολείων στο Κρούσοβο, στην Κλεισούρα, στο Έλβασάν, στη Θεσσαλονίκη κ.α. Και η νέα όμως αυτή προσπάθεια των Ρουμάνων δεν οδήγησε σε ικανοποιητικές προόδους. Στα 1892 τα ρουμανικά σχολεία στη Μακεδονία, την Ήπειρο και την Αλβανία ανέρχονταν σε 63, στα 1897 μόνο σε 90,³³⁰ παρά τις πλούσιες επιχορηγήσεις της ρουμανικής κυβέρνησης, ενώ μέχρι το 1899 (μόνο στη Μακεδονία) εξακολουθούσαν να λειτουργούν 21.³³¹

Τα παραπάνω όμως σχολεία υπολειπούνταν και οι ελάχιστοι μαθητές τους με τον καιρό τα εγκατέλειπαν και φοιτούσαν στα ελληνικά. Έτσι η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση εξασθένιζε καθημερινά, παρά το γεγονός ότι ενισχυόταν έμμεσα στα χρόνια εκείνα τόσο από τη βουλγαρική κίνηση (με τη λειτουργία των βουλγαρικών σχολείων και την Εξαρχία), όσο και από την αντίστοιχη σερβική (με τη λειτουργία, στα 1897, σερβικών σχολείων στο Μοναστήρι, τον Περγλεπέ, την Αχρίδα, το Κρούσοβο, το Κίρτσοβο, τη Λουμπάνιστα, το Μπόροβετς και τη Γιαμπλάνιστα), οι οποίες προσπαθούσαν να διεισδύσουν ιδεολογικά και στις ακμάζουσες ελληνοβλαχικές κοινότητες των βιλαετιών Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης.³³² Κοινό

---

328. GIOVANNI AMADORI-VIRGILJI, *La Questione Rumeliota (Macedonia - Vecchia Serbia - Albania - Epiro) e la politica italiana*, τ. 1, Bitonto 1908, σ. 113, πρβλ. και εφημερίδα "Ρουμανικόν Έθνος" της 17ης Σεπτεμβρίου 1910, ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση), σ. 32.

329. MAX-DEMETER PEYFUSS, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Osterreich - Ungarns*, Wien 1974, σ. 78.

330. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, έ.α., σ. 32.

331. R. KIRJAZOVSKI, "Za Romanskata propaganda vo Makedonija", *Istorija* 52 (1969), σ. 89.

332. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΛΑΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 82.

στοιχείο-γνώρισμα των ρουμανικών και των σερβικών σχολείων στο μακεδονικό χώρο ήταν ο ασήμαντος αριθμός στην προσέλευση των μαθητών τους και - κυρίως - το κίνητρο των γονέων τους που παρασύρονταν από τις δειλαστικές οικονομικές παροχές (με τα επιδόματα και τη δωρεάν παιδεία - τροφή, ενδυμασία, βιβλία) των ρουμανιζόντων και σερβιζόντων προπαγανδιστών.

Ακόμα στη γενικότερη προσπάθειά της να ανακόψει την εκπαιδευτική της αδράνεια στο βαλκανικό χώρο, η ρουμανική κυβέρνηση έθεσε στα 1898 σε δυσμένεια τον Απόστολο Μαργαρίτη, αφού τον θεώρησε υπεύθυνο για τον μαρασμό των ρουμανικών σχολείων, και τον αντικατάστησε με δυο Ρουμάνους επιθεωρητές, οι οποίοι ανέλαβαν να επιθεωρούν δυο φορές το χρόνο τα ρουμανικά σχολεία στη Μακεδονία και την Ήπειρο. Επιπρόσθετα τροποποίησε και το εκπαιδευτικό σύστημα, διόρισε νέους ρουμανοδασκάλους και αφαίρεσε τη διεύθυνση του ρουμανικού λυκείου από τον Απόστολο Μαργαρίτη, αναθέτοντάς την στο Ρουμάνο γιατρό Pucerea.

2. Στα πλαίσια της συνειδητοποίησης της αποτυχίας της ρουμανικής προπαγάνδας εκ μέρους και των Ρουμάνων πολιτικών, αποκαλυπτική στάθηκε η απάντηση που έδωσε στη ρουμανική βουλή ο υπουργός της Δημόσιας Εκπαίδευσης της Ρουμανίας Χάρετ (τον Ιούνιο του 1901,³³³) στο ερώτημα Ρουμάνου βουλευτή σχετικά με την πορεία της ρουμανικής εκπαίδευσης στη Μακεδονία, την Αλβανία και την Ήπειρο. Τότε κατηγορήσε τον προκάτοχό του στο Υπουργείο Παιδείας Τάκε Ιωνέσκου για την κακή διαχείριση του δημόσιου χρήματος, αφού δεν απέδωσε η εκπαιδευτική του πολιτική και αποκάλυψε πως ιδρύονταν ρουμανικά σχολεία χωρίς να υπάρχουν μαθητές κι ακόμα πως διορίζονταν ρουμανοδάσκαλοι σε ανύπαρκτα σχολεία. Έκανε αναφορές σε συγκεκριμένα σχολεία της Μακεδονίας και της Ηπείρου, στα οποία δεν επιτελούνταν εκπαιδευτικό έργο παρά μόνο απολάμβαναν οι ρουμανοδάσκαλοι παχουλούς μισθούς και μίλησε για την ανικανότητά τους (*"έπειτα ο τρόπος, καθ' ον διορίζετο το διδακτικόν σώμα, ήτο περιέργος. Ούτω καφεπώλης του Βουκουρεστίου διορίσθη διδάσκαλος εν Μακεδονία!"*). Τόνισε ακόμα ότι τα χρήματα δεν επιτελούσαν το σκοπό τους: *"Ηνοίχθη εν Μοναστηρίω βιβλιοπωλείον, διορισθέντος ως βιβλιοπώ-*

---

333. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, έ.α., σ. 33.

λου κυρίου τινός επί μισθώ 300 φρ. Επληρώθη ενοίκιον, επληρώθη υπηρέτης δια τον βιβλιοπώλην τούτον, προς δε εδόθησαν αυτώ και 18 χιλιάδες φράγκων δια το υλικόν του καταστήματος. Αλλά τι απέγεινε το βιβλιοπωλείον τούτο; άγνωστον, διότι ουδέ ίχνος βιβλίου ευρέθη...".³³⁴

Εκτός όμως από την αγόρευσή του στη ρουμανική βουλή, ο Χάρετ υποβάλε στις 15 Νοεμβρίου 1901 και εκτενή έκθεση στο βασιλιά Κάρολο, στην οποία αναφερόταν στις δαπάνες του ρουμανικού προϋπολογισμού για την προπαγάνδα, στις "πολυάριθμες σχολές και τους διδασκάλους αλλ' άνευ μαθητών", στον περιορισμό του προσηλυτιστικού έργου "μεταξύ των πενεστέρων τάξεων" και στους υποτρόφους. Διευκρίνιζε ότι οι σχολές τους στερούνταν "ασφαλούς βάσεως" και συντηρούνταν τεχνητά, με υποτροφίες που χορηγούνταν στον "πρώτον τυχόντα", ενώ τόνιζε κατηγορηματικά πως από τα 93 ρουμανικά σχολεία της Μακεδονίας τα 65 ήταν πλαστά και ότι από δεκαετίας δεν υπήρχαν παρά μόνο "στα χαρτιά".³³⁵

Την αποτυχία αυτή της ρουμανικής κίνησης στον εκπαιδευτικό τομέα - όσο και στον εκκλησιαστικό - την επιβεβαίωσε με τον πιο

334. ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, *Το Μακεδονικό Πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1992 (β' έκδοση), σσ. 102-105, πρβλ. και Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "Αλήθεια", Παρασκευή 21 Νοεμβρίου 1908, αρ. φ. (842) 126, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σ. 15, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978, (ΕΗΜ-ΙΜΙΑΧ), σσ. 161-162 (στις υποσ.).

335. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 33-34, πρβλ. ΑΝΤ. ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες και η ρωμουνική προπαγάνδα*, Αθήναι 1905, σσ. 103-130, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες κ.λ.* (έ.α.), σ. 162 (υποσ.). Να σημειώσουμε εδώ ότι, σχετικά με τα πλαστά ρουμανικά σχολεία που αναφέρει στην έκθεσή του ο Χάρετ, και η ρουμανική βιβλιογραφία αναφέρεται στην ίδρυση τέτοιων σχολείων - πέρα βέβαια από εκείνα που παρουσιάζονται σ' αυτό το κεφάλαιο. Έτσι για παράδειγμα ο V. BÉRARD, (*Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία κ.λ.*, (Αθήνα 1978), σσ. 306-307, όπου αναφέρεται σε ρουμανικές στατιστικές) σημειώνει ρουμανικά σχολεία και στη Βοντούρσα (Αλβανία), στη Λάιστα (Ήπειρος) και στην Πλιάσα (Ήπειρος), ενώ ο VASILE DIAMANDI-AMINCEANU, (*Români din Pensula Balanică*, București 1938, σσ. 112-114, όπου αναφέρεται στο M.V. CORDESCU, "*Istoricul Școalelor Române din Turcia*", București 1906) σημειώνει αντίστοιχα ρουμανικά σχολεία (1868-1906) και: στο Δαμάσι, στη Βλαχόγιαννη, στην Κωνσταντινούπολη, στην Πλιάσα, στο Γραμματίκοβο, στην Τσαρίτσανη, στην Ελασσόνα, στη Σόφια, στο Δαμασούλι, στη Δόλιανη, στις Σέρρες, στην Έδεσσα κ.α.

επίσημο τρόπο, και τη θεώρησε πλέον οριστική, ο Ρουμάνος επιθεωρητής Λαζαρέσκος Λεκάντα (Lasaresco Lecanta), ο οποίος διεύθυνε και για 10 χρόνια το ρουμανικό γυμνάσιο στα Γιάννινα και ήταν και ο υπεύθυνος της ρουμανικής προπαγάνδας στην Ήπειρο. Στην έκθεση που υπόβαλε στις 26 Νοεμβρίου 1901 στο Ρουμάνο υπουργό της Παιδείας Χάρετ, παρουσίαζε όλη την κατάσταση - ως ο ειδικότερος γνώστης του θέματος - και αποκάλυπτε το τραγικό μέγεθος της αποτυχίας. Ομολογούσε ότι παρά τις μεγάλες οικονομικές θυσίες η όλη προσπάθεια μετά από 30 ολόκληρα χρόνια βρισκόταν ακόμα στο μηδέν, ότι οι ρουμανικές σχολές έβριθαν από δασκάλους και καθηγητές, αλλά ήταν άδειες από μαθητές, ενώ σύγχρονα υπογράμμιζε το υψηλό επίπεδο της ελληνικής παιδείας: *"Ο γελοίος ημών τρόπος της δράσεως, ον συνεχίζομεν άχρι τούδε, αποτελεί τον λόγον δι'ον, αντί επιτυχίας εχθρούς, μόνον και δυσαρεσκείας συγκομίζομεν... Ιδού ο λόγος δι' ον αι σχολαί μας στερούνται μαθητών και εν τοις χωρίοις τοις οικουμένοις αποκλειστικώς υπό Κουτσοβλάχων, ενώ αι ελληνικαί σχολαί εισί πλήρεις μαθητών καίτοι οι μαθηταί παρ' ημίν ουδέν απολύτως πληρώνουσι, ενώ εν ταις ελληνικαίς σχολαίς υποβάλλονται εις καταβολήν χρημάτων. Πράγμα πρωτάκουστον αληθώς. Ο Ρουμάνος αποστέλλει τα τέκνα του εις την ρουμουνικήν σχολή μόνον δια να λάβη δώρα, δια να επιτύχη υποτροφίας, βιβλία και τα λοιπά, ενώ παρά της ελληνικής σχολής δεν έχει καμμίαν απαίτησιν, εν ανάγκη δε ανοίγει το βαλάντιόν του και θνήσκων καταλιμπάνει δια κληροδοτημάτων την περιουσίαν του προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων".*³³⁶

336. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σσ. 34-35, πρβλ. Ανωνύμου, *Αι επί της Μακεδονίας Ρωμουνικαί αξιώσεις και το υπόμνημα του Λεκάντα*, "Ελληνισμός" 8 (1905), σ. 670, ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, *Το Μακεδονικό Πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 112-115, GIOVANI AMADORI-VIRGILJI, *La Questione Rumeliota κ.λ.*, σσ. 130-131, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σ. 15, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 170. Για το "τίμημα" που έλαβε ο Λεκάντα από τους Ρουμάνους υπερεθνικιστές για τη σθεναρή του στάση στην αποκάλυψη της αποτυχίας της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής στο βαλκανικό χώρο, διαβάζουμε (ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, έ.α., σ. 113): *"Ταύτα φρονών και διδάσκων ο ανήρ ούτος (ο Λεκάντα), έμελλε να πέση θύμα της μισαλλοδοξίας εν τινι κεντρικώ καφενείω του Βουκουρεστίου, δολοφονηθείς εν μέση ημέρα. Οι φονείς ου μόνον έμειναν ακαταδίωκτοι ως εθνικοί ρωμουνικοί ήρωες, αλλ' εχορηγήθη αυτοίς και ισόβιος σύνταξις!"*. - Για το εθνικό φρόνημα και την ελληνική εκπαίδευση των Ελληνόβλαχων παρόμοιες πληροφορίες (με του Χάρετ και Λεκάντα) αντλούμε

3. Βασικές εκτιμήσεις της ρουμανικής πολιτικής που επικεντρώνονταν στο γεγονός ότι η ρουμανική κίνηση είχε αδρανήσει σε ανησυχητικό βαθμό, όπως και λόγω της ανοιχτής ρήξης του Απόστολου Μαργαρίτη με τη ρουμανική πολιτική και τους διπλωματικούς αντιπροσώπους της καθώς και εξαιτίας του υπομνήματος που είχε υποβάλει ο Ρουμάνος επιθεωρητής των σχολείων της Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας Λεκάντα στη ρουμανική κυβέρνηση, με το οποίο ομολογούσε την οριστική αποτυχία της ρουμανικής εκπαιδευτικής κίνησης, την οδήγησαν να σταθμίσει διαφορετικά τα πράγματα. Έτσι στα 1902 παραχώρησε στον επιθεωρητή της ρουμανικής εκπαίδευσης στα Γιάννινα Ιωάννη Χονδρόσωμο όλες τις εκπαιδευτικές αρμοδιότητες της ευρύτερης περιοχής. Ο Χονδρόσωμος, πρώην ρουμανοδάσκαλος με "*λίαν ραδιούργον χαρακτήρα*" - καταγόμενος από τη Σαμαρίνα,³³⁷ στην προσπάθειά του να ενεργοποιήσει τους ρουμανίζοντες και να ιδρύσει νέα ρουμανικά σχολεία, επισκέφτηκε τις γεωγραφικές περιφέρειες των Ιωαννίνων, του Βερατίου, του Δυρραχίου, των Τιράνων και του Ελβασάν, αλλά, παρόλες τις επίμονες και φορτικές παρεμβάσεις του, δεν μπόρεσε τελικά να παρασύρει το βλαχόφωνο πληθυσμό.³³⁸ Στη συνέχεια η ρουμανική κυβέρνηση επιδόθηκε σε δυναμικότερες ενέργειες στο σαντζάκι Ιωαννίνων με την ίδρυση του ρουμανικού της προξενείου στα Γιάννινα, στα 1904. Ο Ρουμάνος πρόξενος Βραϊλεάνο αντιμετώπισε όμως την αποδοκιμασία των Γιαννιωτών από την πρώτη κιόλας μέρα της εμφάνισής του.³³⁹ Ο Βραϊλεάνο ενεργοποιήθηκε κυρίως στα

κι απ' αυτόν ακόμα τον πρωτοργό του παμβουλγαρισμού, Κήντσεφ (σε σχετική με τη Μακεδονία εργασία του), Βούλγαρου υπουργού της Δημόσιας Εκπαίδευσης και αργότερα επιθεωρητή των βουλγαρικών σχολείων στη Μακεδονία (όπως: "*Αι πλουσιώτεροι βλαχικά οικογένειαι εν ταις πόλεσι και ταις κώμαις είνε φανατικώς παραδεδομένοι εις τον Ελληνισμόν. Σχολεία και φιλανθρωπικά ιδρύματα εν Μακεδονία συντηρούνται εκ κεφαλαίων κοντσοβλαχικών*", "*Εν τη πόλει του Μοναστηρίου, ένθα υφίσταται το ισχυρότερον κοντσοβλαχικόν στοιχείον, λειτουργεί ρωμουνικόν γυμνάσιον των αρρένων, προγυμνάσιον των αρρένων, προγυμνάσιον των θηλέων, υπάρχει δε πρόξενος της Ρωμοννίας, η ρωμουνική κίνησις είνε ασθενής. Οικογένειαι τινες μόνον, οικονομικώς καταπεσούσαι, προσκολλώνται εις αυτόν χάριν υλικών ωφελειών· αλλ' ο λοιπός πληθυσμός, προεξαρχόντων των εμπόρων και των συντεχνιών, είνε φανατικώς προσκεκολλημένος εις την ελληνικήν Μητρόπολιν και τα ελληνικά σχολεία*" κ.ά. - ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΖΑΖΗ, έ.α., σσ. 396, 397-398).

337. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 15 Δεκεμβρίου 1903, αρ. 619.

338. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες κ.λ.* (έ.α.), σ. 208.

339. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 25 Μαΐου 1904, αρ. 290.

Ζαγόρια, όπου και οργάνωσε ένα πληροφοριακό δίκτυο ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο, με σκοπό να πετύχει την ανασυγκρότηση της ρουμανικής εκπαίδευσης. Αλλά κι αυτός τελικά δεν επέτυχε στο σκοπό του και στα 1906 εγκατέλειψε τα Γιάννινα, επικυρώνοντας με τη σειρά του την οριστική αποτυχία της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής.³⁴⁰

Πάντως η συνειδητοποίηση της παραπάνω αποτυχίας από τη ρουμανική κυβέρνηση είχε και τα επακόλουθά της, που εντοπίζονται κυρίως: 1) Στη θεαματική μείωση του ρουμανικού προϋπολογισμού για τα ρουμανικά σχολεία της Βαλκανικής, αφού στα 1901 διατέθηκαν μόνο 300.000 λεί, αντί του ποσού των 725.000 λεί του 1899.³⁴¹ 2) Στην αναστολή λειτουργίας πολλών ρουμανικών σχολείων, εξαιτίας της δραστηκής μείωσης των οικονομικών πόρων, όπως για παράδειγμα του ρουμανικού σχολείου Μετσόβου (1 Σεπτεμβρίου 1901), των Ιωαννίνων, του Φλαμπουραρίου, του Βαλτινού, της Σμίξης και άλλων κοινοτήτων, αφού πλέον κρινόταν ασύμφορη η λειτουργία των σχολείων τους και επιζήμια για το ρουμανικό προϋπολογισμό³⁴² και 3) Στην ηπιότερη και πιο διαλλακτική στάση της ρουμανικής κυβέρνησης, η οποία οδήγησε σε προσωρινή εκτόνωση την όλη κατάσταση με την υπογραφή ελληνορουμανικής συμφωνίας στα 1901.³⁴³

Οπωσδήποτε όμως και παρά τη φαινομενική αδράνεια της ρουμανικής πολιτικής κατά τα έτη 1901-1902, το ρουμανικό "χρυσίον" άρχισε να αποτελεί και πάλι το βασικό μοχλό για να κινήσει την παροπλισμένη ρουμανική παιδεία ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο του βαλκανικού χώρου. Για το σκοπό αυτό αυξήθηκαν στα 1903 οι οικονομικοί πόροι στο ποσό των 935.000 λεί. Στα 1904 έφταναν τις 400.000 λεί και στα 1905 έφτασαν και πάλι στις 600.000 λεί.³⁴⁴

340. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 631-632.

341. VASILE DIAMANDI-AMINCEANU *Români din Peninsula Balcanică* κ.λ. (έ.α.), σ. 162.

342. ΜΙΧΑΛΗ Γ. ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924)*, Ιωάννινα 1991, σ. 127.

343. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Ήπειρος"), σ. 631, πρβλ. και ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών - Β'*, Θεσσαλονίκη 1966 (ΕΜΣ), σ. 37.

344. VASILE DIAMANDI-AMINCEANU, έ.α., σ. 162.

Συγκεκριμένα, για το 1904 με βασιλικό διάταγμα που το υπόγραφε ο βασιλιάς Κάρολος (26 Απριλίου 1904) παραχωρούνταν στο "Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως" το γενικό ποσό των 400.000 φράγκων "δια τα εν τω εξωτερικώ ρουμανικά σχολεία και εκκλησίας, δια την χρήσιν του 1904-1905".³⁴⁵ Απ' αυτά τα χρήματα δόθηκαν 22.430 φράγκα στην περιφέρεια Σκόδρας της Βόρειας Ηπείρου, 72.280 στην περιφέρεια Μοναστηρίου, 26.890 στην περιφέρεια Ιωαννίνων και 49.680 στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης.³⁴⁶

Παρόλο το "διασκορπιζόμενον χρυσίον και μεθ' όλας τας σκευωρίας και ραδιουργίας"³⁴⁷ των "ασυνειδήτων οργάνων"³⁴⁸ της προπαγανδιστικής κίνησης, η ρουμανική εκπαίδευση συνέχιζε να καρκινοβατεί και κατά το χρονικό διάστημα 1903-1913, ενώ η ελληνοβλαχική παιδεία ανεπηρέαστη και χωρίς διακοπές λειτουργούσε με τα οργανωμένα σχολεία. Στα 1903-1904 κι αυτές ακόμα οι ρουμανικές στατιστικές που πάντοτε υπερέβαλαν στις εκτιμήσεις τους, υπολόγιζαν τα ρουμανικά σχολεία σ' όλη την Ευρωπαϊκή Τουρκία στα 93 και τους μαθητές τους σε 5.117.³⁴⁹ Στον αριθμό αυτό υπολογίζονταν, εκτός από τους ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχους και άλλων εθνικοτήτων μαθητές, που όμως δεν καθοριζόταν ο αριθμός τους. Στα 1906 τα ρουμανικά σχολεία στη Μακεδονία (βιλαέτι Μοναστηρίου - βιλαέτι Θεσσαλονίκης) και στα βιλαέτια Ιωαννίνων και Σκόδρας προσδιοριζόταν, σύμφωνα με στατιστική του Πατριαρχείου, στα 50, με 1.670 μαθητές και 134 δασκάλους.³⁵⁰ Μόνο στη Μακεδονία

345. ΑΥΕ, ΑΑΚ ΙΔ/ΙΕ (Θέματα Κουτσόβλαχων και ρουμανικής προπαγάνδας - αριθμός βασιλικού διατάγματος 1643).

346. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1904, σ. 226 ("Ποσόν αποστελλόμενον εκ Ρουμανίας").

347. ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 27 Μαρτίου 1907, αρ. 111.

348. ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 3 Ιουλίου 1912, αρ. 1382.

349. ΓΛΥΚΕΡΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ ΒΟΥΡΗ, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904*, Ιωάννινα 1988, σσ. 85 και 145-146 (υποσ. 35), όπου και βιβλιογραφία.

350. *Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως*, Θεσσαλονίκη 1993, ("Αφοί Κυριακίδη"-επανεκδοση της πρώτης έκδοσης του 1906 (από το πατριαρχικό τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης) με εισαγωγή του ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ), σσ. μδ'-μθ' (Στατιστική ελληνοβλάχων, ρουμανιζόντων ελληνοβλάχων, των σχολών των τελευταίων τούτων, των διδασκάλων και των εν ταις σχολαίς ταύταις φοιτώντων μαθητών και μαθητριών).

αναφέρονταν 49 με 2.002 μαθητές και 145 δασκάλους, σύμφωνα με άλλη στατιστική, που δημοσιεύτηκε στο Παρίσι, ενώ τα ελληνικά σχολεία ανέρχονταν στα 998, οι μαθητές τους στους 59.640 και οι δάσκαλοι στους 1.463.³⁵¹

Βέβαια, στον αριθμό αυτό των ελληνικών σχολείων και των Ελλήνων μαθητών συμπεριλαμβάνονταν και οι Ελληνόβλαχοι των συμπαγών (αμιγών) βλαχόφωνων και μικτών κοινοτήτων. Οι τελευταίοι φοιτούσαν πάντοτε στα ελληνικά σχολεία, αλλά ο ακριβής αριθμός τους δεν ήταν δυνατό να καταγραφεί εφόσον το βλαχόφωνο στοιχείο κατοικούσε σ' ολόκληρη τη γεωγραφική περιφέρεια της Μακεδονίας, από τις μεγάλες πόλεις και τις κωμοπόλεις και τα χωριά, μέχρι τους πιο μικρούς και απρόσιτους οικισμούς. Ωστόσο η ελληνοβλαχική παιδεία, που καταγράφηκε στο κεφάλαιο αυτό, ήταν πλουσιότατη, αφού συντηρούσε - στο βαλκανικό χώρο, όπου ερευνήθηκε - συνολικά γύρω στα 80 ελληνικά σχολεία, στα οποία φοιτούσαν περισσότεροι από 10.000 βλαχόπαιδες και δίδασκαν γύρω στους 180 ελληνοδάσκαλοι (ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι): μια παιδεία ασύγκριτα μεγαλύτερη από την προπαγανδιστική παιδεία των ρουμανιζόντων, όχι μόνο στην ποσότητα, αλλά και - κυρίως - στην ποιότητα της παρεχομένης εκπαίδευσης, στην οργάνωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και στη στελέχωσή της με ικανό και καταρτισμένο εκπαιδευτικό προσωπικό.

4. Η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση, με την υποστήριξη της σοβινιστικής πολιτικής του νεοτουρκικού κομιτάτου "*Ένωση και πρόοδος*", προσπάθησε να επαναδραστηριοποιηθεί ανάμεσα στο ελληνοβλαχικό στοιχείο στα έτη 1908-1912.³⁵² Στα πλαίσια αυτής της ρουμανικής επανεμφάνισης οι ρουμανίζοντες, μαζί με τον επιθεωρητή των ρουμανικών σχολείων Τσούγκα, επέβαλαν τη ρουμανική γλώσσα και ρουμανοδασκάλους και κατέλαβαν με τη βία (Ιούλιος 1910) τα ελληνικά σχολεία στα βλαχόφωνα χωριά της περιφέρειας

351. "*Carte des écoles chrétiennes de la Macédoine*", Paris 1906, πρβλ. και Ι.Κ. ΜΑΖΑΡΑΚΗ-ΑΙΝΙΑΝΟΣ, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, Αθήναι 1981 ("*Δωδώνη*"), σσ. 116-119, Ν.Ι. ΜΕΡΤΖΟΥ, *Εμείς οι Μακεδόνες*, Αθήνα 1992 ("*Ι. Σιδέρης*", γ' έκδοση), σσ. 112-113.

352. ΑΥΕ, *Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης*, Κωνσταντινούπολη, 19 Μαΐου 1911. αο. 917.

Γευγελής Κούπα, Λιβάδια, Λούγουντσα, Λούμνιτσα, Μπερισλάβ, Χούμα και στην Όσσιανη,³⁵³ όπου περίπου δυο χρόνια πιο μπροστά (το Νοέμβριο του 1908) οι ρουμανίζοντες είχαν βάλει φωτιά στη ρουμανική εκκλησία με σκοπό να καεί και το ελληνικό σχολείο που βρισκόταν δίπλα σ' αυτήν.³⁵⁴ Στα βλαχόφωνα χωριά Σιάτροβο, Λάμποβο και Βαστόβα των περιφερειών Πετριτσίου και Άνω Τζουμαγιάς επιβλήθηκαν Ρουμάνοι ιερείς και δάσκαλοι και στην αλβανόφωνη Μπελκαμένη της Φλώρινας ιδρύθηκε νέο ρουμανικό σχολείο για τα παιδιά των εργαζομένων στη Ρουμανία, εξαιτίας της συνεργασίας που ίσχυε ανάμεσα στην αλβανική και τη ρουμανική προπαγάνδα.³⁵⁵

Στα 1910-1911 δημιουργήθηκαν σοβαρά προβλήματα στις ελληνοβλαχικές κοινότητες της περιοχής των Γρεβενών, όπου η ρουμανική κίνηση αγωνιζόταν με κάθε μέσο και τρόπο για να αποσπάσει τα ελληνικά σχολεία από τα χέρια των Ελληνόβλαχων. Έτσι οι ρουμανίζοντες μαζί με τον προπαγανδιστή Μήτηρο Τσακαμά κατέλαβαν το Σεπτέμβριο του 1910 το ελληνικό σχολείο της Κρανιάς, όπου ζούσαν 200 περίπου ελληνοβλαχικές οικογένειες και μόλις 20-30 ρουμανίζουσες, και "ούτω επί πεντάμηνον 80 ελληνόπαιδα (βλαχόφωνα) εν ώρα χειμώνος εδιδάσκοντο τα γράμματα εν υπαίθρῳ".³⁵⁶

353. Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "Νέα Αλήθεια", Σάββατο 7 Αυγούστου 1910, αρ. φ. (357) 58. Ακόμα, από ειδήσεις της ίδιας εφημερίδας πληροφορούμαστε ότι στις αρχές Απριλίου 1911 θα έφθαναν στη Θεσσαλονίκη Ρουμάνοι φοιτητές από τα πανεπιστήμια Ρουχτσούκ και Ιασίου, συνοδευόμενοι από καθηγητές τους και διδασκάλους, από όπου θα αναχωρούσαν για τη Γευγελή, στην οποία θα πανηγύριζαν "την δια της βίας κατορθωθείσαν σύστασιν ρουμουνικών κοινοτήτων εκ των πέριξ της πόλεως ταύτης χωρίων" ("Νέα Αλήθεια", Τετάρτη 30 Μαρτίου 1911, αρ. φ. (550) 251).

354. Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "Αλήθεια", Τετάρτη 4 Νοεμβρίου 1908, αρ. φ. (828) 112, όπου διαβάζουμε χαρακτηριστική παράγραφο με την υπογραφή "Οίδας", σχετικά με τον εμπρησμό της ρουμανικής εκκλησίας από τους ρουμανίζοντες, τους οποίους συγκρίνει με παρόμοιες πράξεις των Βουλγάρων: "Τίνες άραγε είναι καλλίτεροι; οι Βούλγαροι ή οι Ρουμούνοι; Εγώ και τας δυο ταύτας φαυλεπιφάυλους εθνικότητας θα τας εκρέμων εάν δεν ελυπούμεν το σχοινί".

355. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Ιστορία των κρατών της χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, τόμος πρώτος, Αθήναι 1954, σ. 191.

356. Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "Νέα Αλήθεια", Κυριακή 20 Μαρτίου 1911, αρ. φ. (543) 244. - Στα 1913 στην Κρανιά, όπου κατοικούσαν 1.200 περίπου Ελληνόβλαχοι, λειτουργούσε πεντατάξιο κοινό ελληνικό σχολείο μαζί με τάξη νηπιαγωγείου, με 117 συνολικά μαθητές και 4 ελληνοδασκάλους (Ιστορικό

Στην κατεξοχή βλαχόφωνη Σαμαρίνα οι 10 ρουμανίζουσες οικογένειες με τη βοήθεια των τοπικών τουρκικών αρχών απόσπασαν το ελληνικό σχολείο από τις 600 ελληνοβλαχικές οικογένειες.³⁵⁷ Τον Ιανουάριο του 1912 η ρουμανική κίνηση με το διαβόητο "απόπαππα" Γιάννη Γεωργιάδη από το Παλαιοχώρι και τον Περικλή Τιβίκα από την Αβδέλα, επιθεωρητή "ανυπάρκτων ρουμανικών σχολών" περιέρχονταν στα βλαχόφωνα χωριά της περιφέρειας Ιωαννίνων Λαΐστα, Δοβρίνοβο (Ντομπρίνοβο-Ηλιοχώρι), Παλαιοχώρι, Πάδες, Βράζα (Μπριάζα-Δίστρατο) και Βωβούσα, όπου με υποσχέσεις και απειλές προσπαθούσαν να ενεργοποιήσουν τα ρουμανικά σχολεία, ενώ συγχρόνως προπαγάνδιζαν για την εκλογή "ρουμούνου εκλέκτορος κατά τας εκλογάς"³⁵⁸ που θα ανάδειχναν τους βουλευτές της δεύτερης περιόδου της οθωμανικής Βουλής. Ακόμη ιδρύθηκαν "ονομαστικά" ρουμανικά σχολεία και στα βλαχόφωνα χωριά της περιφέρειας Ελασσόνας Δαμάσι, Βλαχογιάννη και Πραιτώριο, όπου διαχειμάζαν ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχοι από τις περιφέρειες Γρεβενών και Σιάτιστας. Αυτά τα σχολεία όμως ουσιαστικά δε λειτουργούσαν, αφού είχαν ελάχιστους μαθητές (5-10 το καθένα).³⁵⁹ Αντίθετα στην περιφέρεια Ελασσόνας η ελληνοβλαχική παιδεία συντηρούσε δυναμικά και πολυπληθή ελληνικά σχολεία.³⁶⁰

αρχείο Μακεδονίας - ΙΑΜ/ΓΑΜ - φάκ. 57, Στατιστική πληθυσμού και εκπαίδευσης Γρεβενών).

357. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 378.

358. ΑΥΕ, *Προξενείο Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 20 Φεβρουαρίου 1912, αρ. 398.

359. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, έ.α., σ. 191.

360. Από την έρευνά μας στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΙΑΜ/ΓΑΜ, φάκ. 58, Στατιστική πληθυσμού και εκπαίδευσης Ελασσόνας) και σύμφωνα με τα στατιστικά δελτία που αναφέρονται στη λειτουργία των σχολείων της επαρχίας Ελασσόνας κατά το φθινόπωρο του 1913, (με την έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς 1913-1914) ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν σ' όλα τα βλαχόφωνα χωριά της επαρχίας: Στο Λιβάδι (με τους 3.000 Ελληνόβλαχους) λειτουργούσε εξατάξια αστική σχολή μαζί με νηπιαγωγείο, με 326 συνολικά μαθητές και 5 ελληνοδασκάλους. Στον Κοκκινοπλό (1.500 Ελληνόβλαχοι): πεντατάξια αστική σχολή με νηπιαγωγείο, με 227 μαθητές και 4 δασκάλους. Στη Βλαχογιάννη (700 ελληνόφωνοι-βλαχόφωνοι): πεντατάξια αστική σχολή με 120 μαθητές και 3 δασκάλους. Στο Πραιτώρι (400 ελληνόφωνοι-βλαχόφωνοι): τετρατάξιο δημοτικό με 48 μαθητές και ένα δάσκαλο. Στο Δαμάσι (από τους 1.500 Έλληνες - οι 100 παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι): τετρατάξια αστική σχολή με νηπιαγωγείο, με 267 μαθητές και 3 δασκάλους. Στη Μηλόγουστα (από τους 600 Έλληνες - οι 300

Όλες οι παραπάνω δραστηριότητες της ρουμανικής εκπαιδευτικής κίνησης, που επινοήθηκαν από την επικράτηση του νεοτουρκικού κομιτάτου, δεν οδήγησαν σε κανένα αποτέλεσμα, εφόσον δεν κατάφεραν να μεταστρέψουν την κάθετη πτώση της ρουμανικής παιδείας ανάμεσα στον ελληνοβλαχικό πληθυσμό. Έτσι κι αυτές οι τελευταίες κινήσεις αποτέλεσαν και το κύκνειο άσμα της πρώτης φάσης της ρουμανικής εκπαιδευτικής πολιτικής, αφού σύμφωνα με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου του 1913 και τις επιμέρους ενυπόγραφες επιστολές - συμφωνίες των πρωθυπουργών της Ελλάδας και της Ρουμανίας Ελευθερίου Βενιζέλου και Τάκε Μαγιορέσκου, η Ελλάδα συμφώνησε *"να παράσχη αυτονομίαν εις τας των Κουτσοβλάχων σχολάς και εκκλησίας τας ευρισκομένας εν ταις μελλούσαις ελληνικαίς κτήσεσι"*. Από τότε εγκαινιάστηκε μια νέα φάση, άκαρπη τελικά κι αυτή, στο πεδίο των ρουμανικών εκπαιδευτικών και προπαγανδιστικών παρεμβάσεων (οι οποίες αργότερα συνεπικουρήθηκαν και από τις ιταλικές) μέσα στους κόλπους του ελληνοβλαχικού πληθυσμού της ελληνικής επικράτειας.³⁶¹

παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι): τετρατάξιο δημοτικό με 84 μαθητές και ένα δάσκαλο. Στο Ελευθεροχώρι (από τους 400 Έλληνες - οι 150 παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι): τετρατάξιο δημοτικό με 50 μαθητές και ένα δάσκαλο. Στο Δαμασούλι (από τους 200 Έλληνες - οι 150 παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι): τριτάξιο δημοτικό με 24 μαθητές και ένα δάσκαλο. Στο Παλαιόκαστρο (από τους 260 Έλληνες - οι 100 παραχειμάζοντες Κουτσόβλαχοι): τετρατάξιο δημοτικό με 25 μαθητές και ένα δάσκαλο. Στο Τσερνίλο (200 ελληνόφωνοι - παραχειμάζοντες βλαχόφωνοι): μονοτάξιο κοινό σχολείο με 12 μαθητές και ένα δάσκαλο. Στην Ελασσόνα (από τους 2.850 Έλληνες και Τούρκους - οι 1.850 ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι): εξατάξια αστική σχολή με νηπιαγωγείο, με 252 μαθητές και 5 δασκάλους. Όλα τα σχολεία ήταν μεικτά, όπου φοιτούσαν μαθητές και μαθήτριες και σε κανένα χωριό δεν υπήρχε σχολείο *"ξένων κοινοτήτων"*, όπως αναγραφόταν στα στατιστικά δελτία.

361. Για τα μετά το 1913 σχετικά γεγονότα βλ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ-ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΩΝ ΚΑΤΑ
ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19ΟΥ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ
20ΟΥ ΑΙΩΝΑ (1850-1913)

I. Η εμπορική - οικονομική δραστηριότητα

1. Στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της μελέτης αναφερθήκαμε στο πολιτισμικό υπόβαθρο των Ελληνόβλαχων από τη συνθήκη του Πασσάροβιτς μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα (1718-1850) και παρακολουθήσαμε την οικονομική και πολιτιστική διάσταση των αποδημιών τους στον ευρύτερο ελληνικό και ευρωπαϊκό χώρο, τη μετακίνηση των ιδεών και των απόψεών τους στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, την πολιτιστική ανάπτυξή τους και την εθνεγερτική τους αγωνιστικότητα που συνέβαλε άμεσα και αποφασιστικά στην εθνική αφύπνιση του ελληνισμού. Στο κεφάλαιο αυτό συνεχίζουμε να διερευνούμε τις πολιτισμικές ελληνοβλαχικές δραστηριότητες - οι οποίες βέβαια προεκτείνουν την παραπάνω παρουσία και ενεργητικότητα και επακολουθούν μέσα στην αδιάλειπτη και σταθερή ιστορική εξελικτική πορεία του βλαχόφωνου ελληνισμού - με τη διαχρονική θεώρηση της εμπορικής-οικονομικής δραστηριότητας και της πολιτιστικής και κοινωνικής οργάνωσης των Ελληνόβλαχων, καθώς και με τα έργα ευποιίας των Ελληνόβλαχων Μακεδόνων και Ηπειρωτών ευεργετών προς τις ιδιαίτερες πατρίδες τους και το ελληνικό Έθνος γενικότερα. Έτσι, και μετά την εξιστόρηση και παρουσίαση της εθνικής οργάνωσης του ελληνοβλαχικού πληθυσμού στα Βαλκάνια, την αντίστασή του στις ξενικές προπαγανδιστικές κινήσεις και τη συμβολή του στην εκπαιδευτική οργάνωση του ελληνισμού (που προηγήθηκαν), ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο αυτό η όλη ιστορική αναδίφηση γύρω από την ιδεολογική συγκρότηση και τον πολιτισμό των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1718-1913).

Σ' όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα οι Ελληνόβλαχοι απόδημοι εξακολουθούσαν να βρίσκονται διασκορπισμένοι στον ελληνικό χώρο, στα Βαλκάνια (κυρίως στη Σερβία), στις κεντρικές ευρωπαϊκές χώρες (κυρίως στην Αυστρία, την Ουγγαρία και τη Ρουμανία), αλλά και στον ευρύτερο

μεσογειακό χώρο (όπως στη Συρία και την Αίγυπτο), μέχρι κι αυτή ακόμα την Αμερική, τη Ρωσία, την Αβησσυνία, τις Ινδίες και την Αυστραλία. Εκεί διακρίθηκαν και πλούτισαν, αλλά δεν έπαυαν όμως να στέλνουν ικανά χρηματικά ποσά στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, στα βλαχοχώρια της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Μ' αυτά τα χρήματα οι συμπατριώτες τους έκτιζαν σχολεία, υδραγωγεία, βρύσες, δρόμους, ωραιότατα σπίτια με πλούσιο και εξαιρετικό διάκοσμο, τα γνωστά αρχοντικά (όπως του Κρούσοβου, του Νυμφαίου, του Μετσόβου, της Κλεισούρας κ.ά.), και έκτιζαν ή διακομούσαν τις εκκλησίες τους με ξυλόγλυπτα αριστοτεχνικά τέμπλα, με άμβωνες, πολυελαίους, μανουάλια, εικόνες κ.ά. Η εισροή του χρήματος, το αποτέλεσμα των επιτυχημένων ελληνοβλαχικών δραστηριοτήτων στο εξωτερικό, ενίσχυσε δυναμικά την οικονομική ζωή των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων και παράλληλα ανέπτυξε έντονα την αστική τάξη στις κοινωνίες τους και καλλιέργησε τις λαϊκές τέχνες της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής, της ξυλογλυπτικής και της χαλκευτικής, με την ανάδειξη μάλιστα και αξιόλογων λαϊκών Ελληνόβλαχων τεχνιτών.

2. Οι Ελληνόβλαχοι της Βορειοδυτικής Μακεδονίας αποτελούσαν στα χρόνια αυτά (1850-1913) το συμπαγέστερο και οικονομικά ισχυρότερο πληθυσμιακό στοιχείο.¹ Η εμπορική δραστηριότητα των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων (Μοναστηρίου, Μεγάρου, Τίρονου, Κρούσοβου, Νιζόπολης, Μηλόβιστας, Γκοπεσίου, Ρέσνας κ.ά. - και βορειότερα της Αχρίδας, της Στρούγγας, του Περλεπέ, του Γιαγκοβεταίου, της Κοριτσάς, του Πόγραδετς, της Άνω και Κάτω Μπεάλας κ.ά.) αναλήφθηκε με τους Ελληνόβλαχους μεγαλεμπόρους, τους παραγγελιοδόχους και τους μικρεμπόρους, ακόμα και με τους πλανόδιους εμπόρους² και επικεντρώθηκε στη διακίνηση των κατα-

---

1. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σσ. 102-103. Μεγάλη σημασία στον πολιτικό και οικονομικό ρόλο που διαδραμάτιζε ο ελληνικός και ελληνοβλαχικός πληθυσμός της Πελαγονίας και γενικότερα της Βορειοδυτικής Μακεδονίας απόδιδε ο Γάλλος πρόξενος του Μοναστηρίου *Bel-laigue de Buglas* με το πολύτιμο υπόμνημά του της 15ης Αυγούστου 1856 (βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικίου Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα*, "Μακεδονικά" 21 (1981), σσ. 168-199).

ναλωτικών ειδών και αγαθών σ' ολόκληρο το βορειολλαδικό χώρο και στη Βαλκανική. Στο βαλκανικό όμως και τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο οι Ελληνόβλαχοι δεν περιορίστηκαν μόνο στο διαμετακομιστικό εμπόριο, αλλά ίδρυσαν και σημαντικούς εμπορικούς οίκους. Οι εμπορικοί εκείνοι οίκοι ανάπτυξαν δυναμικές εμπορικές και οικονομικές επιχειρήσεις και με την πρωτοβουλία των εμπορικών αντιπροσώπων τους επέκτειναν τις δραστηριότητές τους σ' όλο το μεσογειακό, ακόμα και τον παγκόσμιο οικονομικό χώρο.

Στα σημαντικότερα οικονομικά κέντρα της Δυτικής και Βορειοδυτικής Μακεδονίας συγκαταλεγόταν και το Μοναστήρι με τους Ελληνόβλαχους μεγαλεμπόρους του, οι οποίοι διακινούσαν ολόκληρη την οικονομική δραστηριότητα της περιοχής. Με τα χρόνια επέκτειναν τις επιχειρήσεις τους και ίδρυσαν και αντίστοιχους εμπορικούς οίκους στις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές πόλεις, όπως στη Βιέννη, στο Μόναχο και σε άλλες γερμανικές μεγαλουπόλεις, στην Πέστη και στο Μάντσεστερ (Manchester) της Αγγλίας, όπου ήδη στα 1856 εκπροσωπούνταν από τους αντιπροσώπους τους έξι περίπου ελληνοβλαχικοί οίκοι του Μοναστηρίου.³ Στο Μοναστήρι διακρίνονταν σπουδαίοι Ελληνόβλαχοι τραπεζίτες, οι οποίοι προσδιόριζαν τις διακυμάνσεις της οικονομικής ζωής της πόλης, που επηρέαζαν αναμφίβολα την πολιτιστική της κίνηση και το κοινωνικό και βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της.

Στα μέσα του 19ου αιώνα, και στα χρόνια που ακολούθησαν, είχαμε σε πλήρη λειτουργία και άνθηση 1547 εργαστήρια που ανήκαν σε 69 οργανωμένες συντεχνίες-εσνάφια χρυσοχόων, μαχαιροποιών, ραφτάδων, υφαντών, ειδών διατροφής, αποστακτών ρακιού, βιοτεχνικών ειδών, επεξεργασίας και χάραξης λίθων και μετάλλων και εμπόρων.⁴ Χαρακτηριστικό της εμπορικής δραστηριό-

2. ÖDÖN FÜVES, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1965 (IMXA), σσ. 14 κ.εξ., πρβλ. και του ΙΩΑΝΝΗ ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993 ("Βάνιας"), σσ. 57 κ.εξ.

3. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλίκιου Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα*, "Μακεδονικά", τόμος 21ος, 1981, σ. 169 (και σ. 192, όπου και η πληροφορία για τον ελληνοβλαχικό εμπορικό οίκο Μπέστα, ο οποίος είχε εμπορικές συναλλαγές με τη Μασσαλία και άλλες γαλλικές πόλεις).

4. Πλούσιες πληροφορίες για τα εσνάφια της πόλης του Μοναστηρίου, καθώς και για τα προϊόντα, το εμπόριο, τη βιοτεχνία και τη βιομηχανία του

τητας του ελληνοβλαχικού στοιχείου της πόλης είναι ότι στα 1856 από τις παραπάνω 69 συντεχνίες συντηρούσαν τις 41 και ότι από τα 186 εργαστήρια της πιο μεγάλης συντεχνίας των ραφτάδων⁵ τα 113 ανήκαν σε χριστιανούς - που βέβαια ήταν στη γενική τους πλειοψηφία και πάλι Ελληνόβλαχοι. Ακόμα εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι οι Ελληνόβλαχοι του Μοναστηρίου είχαν στα χέρια τους το εμπόριο του μαλλιού και όλες σχεδόν τις βιοτεχνικές μονάδες που το επεξεργάζονταν σε είδη ενδυμασία και υφαντικής (μάλλινα ρούχα, βελόντζες, κιλίμια, κουβέρτες κ.ά.).

Εξίσου σπουδαίο ελληνοβλαχικό αστικό οικονομικό κέντρο της Πελαγονίας υπήρξε το Κρούσοβο, με σπουδαία καταστήματα και δραστήριους Ελληνόβλαχους εμπόρους. Στην πόλη λειτουργούσαν έξι εμπορικοί οίκοι με εύρωστη οικονομική ανάπτυξη, οι οποίοι τροφοδοτούσαν με αγαθά όλη την περιφέρεια. Η δραστηριότητά τους όμως δε σταματούσε εκεί, γιατί οι περισσότεροι απ' αυτούς είχαν ιδρύσει μεγάλα εμπορικά υποκαταστήματα στις ευρωπαϊκές πόλεις, με προτίμηση τη Βιέννη. Εκεί δημιουργήθηκε ο εμπορικός οίκος των Ελληνόβλαχων αδελφών Νιτσιώτα που εξελίχτηκε στη μεγαλύτερη οικονομική επιχείρηση της Κεντρικής Ευρώπης. Οι εμπορικές συναλλαγές του οίκου Νιτσιώτα ήταν πολύ μεγάλες και κάλυπταν ολόκληρη την οθωμανική επικράτεια για μια συνεχιζόμενη δεκαπενταετία, από το 1845 μέχρι το 1859. Στην επόμενη όμως δεκαετία 1860-1870 οι δραστηριότητές του άρχισαν να ατονούν, αφού άρχισαν πλέον να εμφανίζονται οι μεγάλοι ευρωπαϊκοί εμπορικοί οίκοι που τον συναγωνίζονταν.

πασαλικίου Μοναστηρίου βλ. στου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("*πασαλίκι Μοναστηρίου*"), σσ. 188-199, όπου και αναφορά σε γαλλικές αρχειακές πηγές, πρβλ. και στου ίδιου, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σσ. 231-233.

5. Το επάγγελμα των ραφτάδων είχε παρουσιάσει αξιόλογη εμπορική και οικονομική δραστηριότητα σ' ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Τουρκία, την Κωνσταντινούπολη και την Ασία και οι ραφτάδες απόκτησαν μεγάλη φήμη για τα έτοιμα ενδύματά τους. Το επάγγελμα του ράφτη το επισήμανε και ο Léon Heuzey στο οδοιπορικό του στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία στα 1858, το οποίο το συναντούσε στους ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς που επισκεπτόταν (LÉON HEUZEY, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 74 - "*Έχω σαν οδηγό για τα ερείπια έναν Βλάχο, ράφτη στο επάγγελμα. Η τέχνη του δεν είναι σπάνια ανάμεσα σ' αυτούς τους βοσκούς, που φτιάχνουν μάλλινα υφάσματα και είναι εγκατεστημένοι σε μεγάλο αριθμό στα γύρω βουνά*".)

Στη δεκαετία 1880-1890 πάμπολλοι Ελληνόβλαχοι Κρουσοβίτες αποδημούσαν⁶ στο εσωτερικό και κυρίως στο εξωτερικό, όπου και διέπρεπαν στο εμπόριο. Είχαν εγκατασταθεί στο Μοναστήρι, Αχρίδα, Περλεπέ, Κίτσεβο, Σκόπια, Κοριτσά, Ιωάννινα, Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Δράμα, Κωνσταντινούπολη, Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Αυστρία, Ρωσία, Ιταλία, μέχρι ακόμα και την Αμερική, Αίγυπτο, Αβησσυνία, Αυστραλία και τις Ινδίες,⁷ όπου και καταλάμβαναν εξέχουσες θέσεις στους οικονομικούς και πολιτιστικούς κύκλους των νέων τόπων της διαμονής τους. Ακόμα στο στενότερο βαλκανικό χώρο περιζήτητοι έγιναν και οι Ελληνόβλαχοι Κρουσοβίτες κτίστες,⁸ οι οποίοι ανέπτυξαν αξιόλογη τεχνική δραστηριότητα και εξελίχθηκαν σε σπουδαίους οικονομικούς παράγοντες. Οι περισσότεροι από τους απόδημους Κρουσοβίτες θυμόνταν συχνά τη γενέτειρά τους που την ευεργετούσαν με τα πλούτη τους, αλλά και την επισκέπτονταν τακτικά, όπως ο Ελληνόβλαχος μεγαλέμπορος Κωνσταντίνος Κετσέας, ο οποίος ασκούσε εμπορικές επιχειρήσεις στο Κάιρο, αλλά τα καλοκαίρια τα περνούσε πάντα στο Κρούσοβο. Το οικονομικό, βιοτικό και το πολιτιστικό επίπεδο του Κρούσοβου στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ήταν αρκετά αναπτυγμένο. Σ' αυτό συνέβαλαν οι απόδημοι Ελληνόβλαχοι κάτοικοί του, οι οποίοι επέστρεφαν με άφθονα οικονομικά μέσα και πολιτιστικά αγαθά και βελτίωναν με τον τρόπο αυτό και τη ζωή των συμπατριωτών τους με την οργάνωση εμπορικών επιχειρήσεων, το κτίσιμο σχολείων, εκκλησιών και ωραιοτάτων σπιτιών και αρχοντικών με άνετους και διακοσμημένους χώρους.⁹ Μετάφεραν επίσης στις πατρίδες τους τις φιλελεύθερες ιδέες και τα διαφωτιστικά μηνύματα των ευρωπαϊκών χωρών, όπου ζούσαν και μ' αυτά ισχυροποιούσαν το εθνικό φρόνημα των Κρου-

6. Οι κύριες αιτίες που ωθούσαν τους Ελληνόβλαχους Κρουσοβίτες στις αποδημίες - αιτίες που ευνοούσαν συγχρόνως και το επιχειρηματικό πνεύμα τους - ήταν κατά κύριο λόγο το τραχύ και άγονο έδαφος και βέβαια η απομονωμένη και απόκεντρη θέση του Κρούσοβου (ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 451).

7. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΑΛΛΑ, *Ιστορία του Κρούσοβου*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 32-33.

8. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΠΑΛΛΑ, *έ.α.*, σ. 33.

9. Για τα έργα γενικά των απόδημων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους βλ. στον ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 9 (και στην "*Παγκαρπία Μακεδονικής Γης*", Θεσσαλονίκη 1980 (ΕΜΣ), σσ. 413-414).

σοβιτών και ενεργοποιούσαν την εθνεγερτική τους αγωνιστικότητα.

Μεγάλη εμπορική κίνηση ανάπτυξαν και τα Βελεσά με τις πλούσιες βιοτεχνίες του μεταξιού, του μαλλιού και της κατασκευής αγγείων, τα βυρσοδεψεία και τα εργαστήρια γεωργικών και κτηνοτροφικών εργαλείων και ειδών. Στα Βελεσά λειτουργούσαν πάνω από 30 αξιόλογοι ελληνικοί εμπορικοί οίκοι με ετήσια κατανάλωση γύρω στα 15 εκατομμύρια πιάστρα και 20 άλλοι μικρότεροι, οι οποίοι κάλυπταν με τη δραστηριότητά τους και τα γειτονικά πασαλίκια (της Νέσκοβας, της Βράνιας, του Κουμάνοβου, των Σκοπίων κ.ά.).¹⁰ Σ' όλους αυτούς τους εμπορικούς οίκους συμμετείχαν δραστήριοι Ελληνόβλαχοι έμποροι από την ανθηρή ελληνοβλαχική κοινότητα των Βελεσών, η οποία διακρίθηκε για την πολιτιστική και οικονομική της ανάπτυξη.¹¹ Οι Ελληνόβλαχοι έμποροι παρουσίασαν δραστήριες επιχειρήσεις και έξω από τα Βελεσά στα αμέσως επόμενα χρόνια μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Αξιόλογη φήμη είχαν αποκτήσει ο εμπορικός οίκος του Δάνου που είχε αντιπροσώπους στη Βιέννη και τη Φιλιπούπολη και οι οικογένειες Γκίρμπα που εμπορεύονταν με τη Βιέννη. Στο Βουκουρέστι μετοίκησαν οι οικογένειες Σάρρου, Νάστου, Δότζου και Βόγα, όπου ασχολήθηκαν με το εμπόριο. Στη Θεσσαλονίκη μετοίκησαν η οικογένεια Αρχοντή και οι έμποροι Καρατζά, ο δικηγόρος Δημήτριος Αναστασίεβιτς (από το γένος Βελίδη, που καταγόταν από το Βλαχολίβαδο του Ολύμπου) και οι οικογένειες Νάστου και Τσίμπρα εγκαταστάθηκαν στα Σκόπια, όπου και διακρίθηκαν για τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Ακόμα, στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα, μετοίκησαν αρκετές ελληνοβλαχικές οικογένειες από τα Βελεσά στα Σκόπια (30 περίπου οικογένειες), στο Κουμάνοβο (μερικές), στη Ρουμανία (50-60) και στη Θεσσαλονίκη (40-50).¹² Στα 1900 η ελλη-

10. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικίου Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα*, "Μακεδονία" 21 (1981), σσ. 179-180.

11. Για την ελληνοβλαχική κοινότητα των Βελεσών βλ. MIL. S. FILIPOVIĆ, *Cincari u Belesu*, "Južni Pregled" (Skopje), Sv. 5, Maj 1936, σσ. 173-180, σε μετάφραση ΙΩΑΝΝΗ ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, (*Οι Κουτσόβλαχοι των Βελεσών*, "Βαλκανική Βιβλιογραφία", παράρτημα 5 (1976), σσ. 317-328), ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εποπτεία της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας Βελεσών (1876-1914)*, "Μακεδονικά" 17 (1977), σσ. 139-179.

12. MIL. S. FILIPOVIĆ, *Cincari u Velesu* ("Οι Κουτσόβλαχοι των Βελεσών"), σε μετάφραση ΙΩΑΝΝΗ ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, έ.α., σσ. 324-326.

νική κοινότητα των Βελεσών παρουσίαζε παρακμή και πληθυσμιακή μείωση. Παρόλα αυτά το βλαχόφωνο στοιχείο (60-70 εύπορες ελληνοβλαχικές οικογένειες¹³) συνέχιζε να διατηρεί στα χέρια του τις εμπορικές επιχειρήσεις της κωμόπολης.

Σπουδαίο εμπορικό κέντρο ήταν και η Αχρίδα,¹⁴ όπου (στα μέσα του 19ου αιώνα) οι ελληνόφωνοι και οι βλαχόφωνοι χριστιανικοί πληθυσμοί ανάπτυξαν σημαντικές βιοτεχνικές μονάδες επεξεργασίας γουναρικών, οι οποίες ανόρθωσαν οικονομικά την περιοχή. Με την πάροδο του χρόνου ολόκληρη η οικονομική δραστηριότητα της Αχρίδας πέρασε στα χέρια των ελληνικών εμπορικών οίκων, που επέκτειναν τις επιχειρήσεις τους στη Γερμανία, τη Ρωσία και την Κωνσταντινούπολη. Δυτικότερα, στα ελληνοβλαχικά χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα¹⁵ παρατηρήθηκε έντονη οικονομική κίνηση. Οι Ελληνοβλάχοι προύχοντες και έμποροι επέκτειναν στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας 1880-1890 τις εμπορικές τους δραστηριότητες και στη Δίβρα, από όπου όμως αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν γιατί αντιμετώπιζαν τις ληστρικές επιδρομές των Τουρκαλβανών. Μετά τα μέσα όμως του 1883 επέστρεψαν και πάλι και ασχολούνταν με τις εμπορικές τους επιχειρήσεις,¹⁶ αφού εκδιώχτηκαν οι Τουρκαλβανοί οπλαρχηγοί και στη Δίβρα αποκαταστάθηκε η ήρεμη κοινωνική ζωή.

Αξιόλογη εμπορική κίνηση παρουσίασαν και οι Έλληνες της Ρέσνας, που αποτελούνταν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους από Κουτσόβλαχους (όπως συνέβαινε και σ' όλα τα άλλα τμήματα της Πελαγονίας¹⁷). Η ελληνοβλαχική κοινότητα της Ρέσνας επιδόθηκε στις αρχές του αιώνα μας με μεγάλη οικονομική επιτυχία στα

13. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 83.

14. Πληροφορίες για την Αχρίδα βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΧΙΝΑ, *Οδοιπορικοί Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, τεύχος 2, Αθήναι 1887, σ. 290, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΨΑΛΙΔΑ, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου, Προλεγόμενα και σημειώσεις Αθανασίου Χ. Παπαχαρίση*, Ιωάννινα 1964, σ. 26, πρβλ. και V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 156.

15. Πληροφορίες για την Άνω και Κάτω Μπεάλα βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΤΟΠΑΛΗ, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα, Λιμνολεκάνη Στρούγγας - Αχρίδος*, "Μακεδονικά" 12 (1972), σσ. 424-491.

16. ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστηρι, 31 Αυγούστου 1883, αρ. 623.

17. ΜΙΧΑΗΛ ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ, *Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι*, Αθήναι 1909, σσ. 36 κ.εξ.

εμπορικά επαγγέλματα (δερματέμποροι, παντοπώλες, ξενοδόχοι, κτηματίες κ.ά.) και κυρίως στα μεταποιητικά (ξύλουργοι, χρυσοχόοι, υποδηματοποιοί, ζαχαροπλάστες, μάγειροι, κουρείς, κτίστες - και με ιδιαίτερη επίδοση στο επάγγελμα του ράπτη), αλλά και σε διάφορα άλλα (αμαξηλάτες, δάσκαλοι, γιατροί, φαρμακοποιοί, υπάλληλοι κ.ά.). Τα επαγγέλματα αυτά δεν τα ασκούσαν μόνο στη γενέτειρά τους, αλλά και στις νέες τους διαμονές όπου μετανάστευαν (όπως στο Μοναστήρι, τα Σκόπια, την Αχρίδα, το Γκόπεσι, την Πρίστινα, τη Θεσσαλονίκη, αλλά και στη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και την Αμερική).¹⁸ Ανάλογη εμπορική δραστηριότητα με αξιόλογες εμπορικές επιχειρήσεις παρουσίασαν και τα γειτονικά ελληνοβλαχικά χωριά Μεγάροβο και Τίρνοβο.

Αρκετά νοτιότερα, ιδιαίτερη οικονομική άνθηση συντελέστηκε και στην ελληνοβλαχική Νέβεσκα (Νυμφαίο), ιδιαίτερα στο εμπόριο και στην τέχνη της χρυσοχοΐας. Οι Νεβεσκιώτες έμποροι επέκτειναν τις εμπορικές τους δραστηριότητες και στην Ανατολική Μακεδονία, την Ανατολική Ρούμελη, τη Θεσσαλία και την Εύβοια, όπου εμπορεύονταν κυρίως τον καπνό, το βαμβάκι και τα δημητριακά, αλλά και στην Αλβανία, τη Ρουμανία και την Κωνσταντινούπολη και την Αίγυπτο, όπου ξεχώριζαν για το εμπορικό τους πνεύμα στη ραπτική και στον ξενοδοχειακό κλάδο.¹⁹ Όλες αυτές οι εμπορικές δραστηριότητες προσκόμισαν στους απόδημους Νεβεσκιώτες άφθονο πλούτο και κοινωνική αίγλη, που στη συνέχεια εισέρευσαν στη

18. ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι Έλληνες της Ρέσνης κατά τις αρχές του 20ού αιώνα. Συμβολή εις την δημογραφικήν και οικονομικήν δομήν της πελαγονικής κομποπόλεως*. Ανάτυπο από το 14ο τόμο των "Μακεδονικών", Θεσσαλονίκη 1974, σσ. 25-26 (όπου πίνακας με τα επαγγέλματα), 22 (για τη μετανάστευση) κ.α., "Ανέκδοτα απομνημονεύματα - αναμνήσεις ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΛΤΣΙΔΑ", (προσωπικό αρχείο).

19. ΝΙΚ. ΑΘ. ΚΑΤΣΑΝΗ, *Ονομαστικό Νυμφαίου (Νέβεσκας). Ιστορική εισαγωγή - ιδίωμα - ανθρωπωνυμία - τοπωνυμία - φυτωνυμία - ζωωνυμία*, Θεσσαλονίκη 1990 (ΕΜΣ), σ. 11, βλ. και ΕΥΘΥΜΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, *Η λαϊκή τέχνη της Μακεδονίας*, στη "Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία" (των εκδόσεων Παπαζήση - Παρατηρητή - επιμέλεια Ιωάννη Κολιόπουλου και Ιωάννη Χασιώτη, σσ. 308-325), τ. πρώτος, χ.τ. - χ.χ., σ. 323, όπου γράφει συγκεκριμένα για την αργυροχοΐα στη Νέβεσκα: "Φημισμένο κέντρο αργυροχοΐας στη Μακεδονία από τον 18ο αι. υπήρξε το Νυμφαίο (Νέβεσκα). Οι παλιοί του τεχνίτες, οι χρυσοί, ήταν πλανόδιοι και με το κασελάκι τους που περιείχε τα απαραίτητα εργαλεία ταξίδευαν μακριά, σταματούσαν όπου έβρισκαν δουλειά κι επέστρεφαν στην πατρίδα τους τον Δεκαπενταύγουστο".

γενέτειρά τους, η οποία γνώρισε μια αξιοθαύμαστη οικονομική και κοινωνική ακμή, με την καλλιέργεια της παιδείας, την πολιτιστική ανάπτυξη και την ανοικοδόμηση των περιήφηνων οικιών και των αρχοντικών της.

Ο απόδημος ελληνοβλαχικός πληθυσμός της Κλεισούρας συνέβαλε στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της γενέτειράς του με τις οικονομίες που συγκέντρωνε στη Γερμανία και την Κωνσταντινούπολη.²⁰ Αντίστοιχη ανάπτυξη παρουσίασε το Μπλάτσι²¹ και η Σιάτιστα²² με τη συμμετοχή κι εδώ των Ελληνόβλαχων αποδήμων της. Στη βλαχόφωνη Σαμαρίνα συνεχιζόταν η έντονη μεταναστευτική δραστηριότητα των κατοίκων της, που επικέντρωναν τις εμπορικές επιχειρήσεις στους κλάδους της μαχαιροποιίας και των μάλλινων ειδών στις κυριότερες πόλεις της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας,²³ και στο διαμετακομιστικό εμπόριο των αγωγιατών της.²⁴ Η εμπορική εκείνη δραστηριότητα οδήγησε σε μεγάλη οικονομική ακμή, η οποία οδήγησε και σε αντίστοιχη οικονομική και πολιτιστική πρόοδο κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, στην καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας, στην ανάπτυξη της ξυλογλυπτικής και της αγιογραφίας και στην ανοικοδόμηση αρχοντικών οικιών στη Σαμαρίνα. Από το 1900 άρχισαν να μεταναστεύουν πολλοί Ελληνόβλαχοι Σαμαρινιώτες και στις Ηνωμένες Πολιτείες

---

20. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικίου Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου αιώνα*, "Μακεδονικά" 21 (1981), σ. 183. Για τους απόδημους της Κλεισούρας βλ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. ΤΖΙΩΓΟΥ, *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικό μνημείο της χριστιανώσνης της ιεράς μονής Παναγίας - Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 46 κ.εξ.

21. Γενικά για τους απόδημους Μπλατσιώτες βλ. ΜΙΧ. ΑΘ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας - εις το πλαίσιο του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ), σσ. 59-66.

22. Γενικά για τους απόδημους Σιατιστινούς και τις εμπορικές τους δραστηριότητες βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΪΟΥ, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17ος-19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ).

23. ALAN J.B. WACE - MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 48.

24. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικά έρευνα εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην "Παγκαρπία Μακεδονικής Γης", Θεσσαλονίκη 1980 (ΕΜΣ), σ. 466.

της Αμερικής, όπου αναζητούσαν την τύχη τους. Αυτό το μεταναστευτικό ρεύμα εντάθηκε κυρίως μετά το 1908 με την αναγκαστική στράτευση που επέβαλαν οι Νεότουρκοι σε όλα τα ελληνικά χωριά.²⁵

3. Στις ευρύτερες περιοχές της Ηπείρου, της Αλβανίας και της Θεσσαλίας οι ελληνοβλαχικές κοινότητες εξακολουθούσαν και κατά το χρονικό διάστημα 1850-1913 να επιδίδονται με την υφαντική, την ξυλογλυπτική, την αργυροχρυσοχοΐα, να έχουν στα χέρια τους το διαμετακομιστικό εμπόριο σε όλη τη Βαλκανική και μέχρι τις κεντρικές ευρωπαϊκές χώρες, να μεταναστεύουν στο εξωτερικό και να ενισχύουν την οικονομική και πολιτιστική ζωή των ιδιαίτερων πατριδών τους. Έτσι τα ακμαία ελληνοβλαχικά κέντρα του Μετσόβου, των Καλαρρυτών, του Συρράκου, της Κοριτσάς, του Δυρραχίου κ.ά. και η σπουδαία εμπορική και πολιτιστική παρουσία των Ελληνόβλαχων αποδήμων τους - θέματα που εξετάσαμε διεξοδικά στο πρώτο κεφάλαιο - εξακολουθούσαν να επιζούν και να παρουσιάζουν και την ανάλογη, με τις νέες κοινωνικές και πολιτικές συγκυρίες, ανάπτυξη.

Στο Μέτσοβο ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο η οικονομική και η πολιτιστική ζωή με την άφθονη εισροή του πλούτου των αποδήμων Ελληνόβλαχων τέκνων της, που επενδύθηκε σε λαμπρά έργα εθνικής ευποιίας με τους μεγάλους Κουτσόβλαχους δωρητές και ευεργέτες. Οι Ελληνόβλαχοι του Ελβασάν και του Δυρραχίου συνέβαλαν κατά μεγάλο βαθμό στην τόνωση του διαμετακομιστικού εμπορίου προς τα ευρωπαϊκά λιμάνια²⁶ και η Κοριτσά έγινε ένα μεγάλο οικονομικό κέντρο με πλούσιες εμπορικές συναλλαγές, στις οποίες πρωταγωνιστούσαν και οι Ελληνόβλαχοι καραγωγείς και αγωγιάτες, οι οποίοι συγκέντρωναν στην ετήσια εβδομαδιαία εμποροπανήγυρη της τα προϊόντα - κυρίως τα δημητριακά²⁷ - από όλη την περιοχή. Τέλος οι Ελληνόβλαχοι της Θεσσαλίας ασχολούνταν εντατικά με τις εμπορι-

25. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 630.

26. M.B.C. COLLAS, *La Turquie en 1861*, Paris 1861, σσ. 263-264.

27. Διάφορες πληροφορίες για την Κοριτσά: ΗΛΙΑ ΔΑΣΣΑΡΙΤΟΥ, *Περί της Κοριτσάς*, "Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας" 5 (1896-1900), σσ. 123-158, ΕΥΛΟΓΙΟΥ Ι. ΚΟΥΡΙΛΛΑ, *Κοριτσά*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών", 1909, σσ. 283-291.

κές συναλλαγές γύρω από τα επαγγέλματα της κατεργασίας του μαλλιού, της υφαντικής και της ξυλοτεχνίας. Για τα θεσσαλικά βλαχοχώρια, και κυρίως της περιοχής του Ασπροποτάμου, για τους μεγαλεμπόρους υφασμάτων, για τις "πλούσιες κατοικίες - τα σεράγια" των Βλάχων και για τη ζωή, τα ήθη και τα έθιμα των πλούσιων ελληνοβλαχικών κοινοτήτων στα 1859 (Βετέρονικο, Μαλακάσι, Γαρδίκι, Δαμάσι, Χαλίκι, Κρανιά, Καστανιά, Βεντίστα (το σημερινό Αμάραντο), κ.ά.) πολύτιμες πληροφορίες αντλούμε από το Γάλλο περιηγητή Λεόν Εζέ (Léon Heuzey), ο οποίος επισκέφτηκε τη Θεσσαλία κατά τους θερινούς μήνες του 1859 (από την 21η Ιουνίου μέχρι τη 12η Αυγούστου).²⁸

Τις εμπορικές δραστηριότητες και την οικονομική και κοινωνική παρουσία των Ελληνόβλαχων στις Γιουγκοσλαβικές χώρες²⁹ (στο Σεμλίνο,³⁰ το Βελιγράδι κ.α.), στην Αυστρία (κυρίως στη Βιέννη), στην Ουγγαρία (στη Βουδαπέστη κ.α.), στη Βλαχία, τη Μολδαβία κ.α., τις παρακολουθήσαμε διεξοδικά στο πρώτο κεφάλαιο και κατά την περίοδο 1718-1850, η οποία χαρακτηρίζεται κατά κύριο λόγο για το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελληνόβλαχων τόσο στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, όσο - και κυρίως - στις χώρες της Βαλκανικής και της Κεντρικής Ευρώπης. Στα χρόνια 1850-1913 εξακολουθούν να είναι εγκαταστημένοι αρκετοί απόδημοι Ελληνόβλαχοι στις παραπάνω περιοχές, χωρίς να υπάρχει όμως έντονο μεταναστευτικό ρεύμα που να ενισχύει τις ελληνοβλαχικές κοινότητές τους, ενώ παράλληλα πολλοί από τους παλιούς απόδημους επέστρεφαν σταδιακά στις ιδιαίτερες ελληνοβλαχικές πατρίδες τους.

---

28. ΛΕΟΝ ΗΕΖΕΥ, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, Θεσσαλονίκη 1991 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ), πρβλ. και ΙΕΕ, τ. ΙΓ', σ. 397.

29. Διάφορες πληροφορίες για τους Ελληνόβλαχους απόδημους στις Γιουγκοσλαβικές χώρες: ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993.

30. Διάφορες πληροφορίες για τους Ελληνόβλαχους απόδημους στο Σεμλίνο: ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου*, Θεσσαλονίκη 1988 (ΙΜΧΑ-ΙΒΣ).

II. Η πολιτιστική και κοινωνική οργάνωση - Ελληνοβλαχικοί σύλλογοι, Ελληνοβλαχοί λόγιοι και επιστήμονες, λαϊκή τέχνη και παράδοση

1. Με την εισροή των οικονομικών πόρων και τη μετακένωση των ιδεών και των πολιτιστικών αγαθών των απόδημων Ελληνοβλαχων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους ανασυγκροτήθηκαν οι ελληνοβλαχικές κοινότητες και παρουσίασαν μια αξιόλογη πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη σ' όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα (1850-1913). Αυτή η φιλοπρόοδη ανάπτυξη μάλιστα ενισχύθηκε σημαντικά κι από την εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους και τους πνευματικούς φορείς της Αθήνας (πανεπιστήμιο Αθηνών, "*Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*"-1869), της Κωνσταντινούπολης ("*Ελληνικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*") και της "*Μακεδονικής Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας*" (1871), στα πλαίσια των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, όπως είδαμε και στο πρώτο τμήμα του προηγούμενου κεφαλαίου. Η περίοδος του Τανζιμάτ (1856), κατά την οποία η Πύλη (κάτω από την πίεση των μεγάλων δυνάμεων) χορήγησε συνταγματική ισοπολιτεία στους υπόδουλους λαούς της αυτοκρατορίας της, δημιούργησε το ευνοϊκό κλίμα μέσα στο οποίο οργανώθηκαν θεαματικά τα ελληνικά σχολεία και ωθήθηκε αποτελεσματικά η παιδεία του ελληνισμού. Έτσι η εκπαιδευτική οργάνωση, η οποία λειτουργούσε τέλεια και υποδειγματικά όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, πλαισιώθηκε και από ανάλογες πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες με διάφορους φιλεκπαιδευτικούς³¹ και

---

31. Μια πρώτη αναφορά στους φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους και τις αδελφότητες έγινε στο προηγούμενο κεφάλαιο, όπου εξετάσαμε την εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλαχων. Εδώ θα γίνει διεξοδικότερη αναφορά, στο πλαίσιο των άλλων συλλόγων, αδελφοτήτων, σωματείων και ιδρυμάτων για μια

φιλανθρωπικούς συλλόγους και αδελφότητες, με κοινωφελή σωματεία και ιδρύματα, με εθνικές επαναστατικές οργανώσεις και με την ενεργοποίηση των Ελληνόβλαχων προκρίτων για την προώθηση των τοπικών κοινοτικών προβλημάτων και των εθνικών εθνεγερτικών αγώνων και διεκδικήσεων.

Δυναμικές πολιτιστικές και κοινωνικές οργανώσεις συγκροτήθηκαν στο βιλαέτι του Μοναστηρίου. Στην πόλη του Μοναστηρίου, με την πολυπληθή και ακμαία ελληνοβλαχική κοινότητα, η οποία συμμετείχε ενεργά σε όλες τις καθημερινές δραστηριότητες, ιδρύθηκε στα 1852 το ελληνικό πατριωτικό σωματείο με την επωνυμία "Καζίνο". Στα μέλη του συγκαταλέγονταν ένθερμοι και δραστήριοι Ελληνόβλαχοι, όπως ο Γ. Τσάκας, ο Μ. Μπίστας, ο Ν. Ζιούζιος, ο Κ. Παπαναούμ, ο Κ. Γεώργης κ.ά. Το σωματείο αυτό οργάνωσε την ελληνική αντίσταση όλης της Δυτικής και Βορειοδυτικής Μακεδονίας και ενεργοποιήθηκε περισσότερο στις παραμονές της Κρητικής εξέγερσης.³² Στα 1874 εμφανίζεται στο Μοναστήρι ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος "Ευαγγελισμός"³³ και λίγα χρόνια αργότερα "Η Πρόνοια" που διατηρούσε σχέσεις με το Φιλολογικό Σύλλογο "Παρνασσός".³⁴ Κατά τη διάρκεια της Κρητικής επανάστασης (1866-1869) ιδρύθηκε στο Μοναστήρι από δραστήριους Ελληνόβλαχους η μυστική πατριωτική οργάνωση "Φιλική Εταιρεία", κατά το πρότυπο της Μεγάλης Φιλικής Εταιρείας. Οργανωτές της ο μεγάλος δάσκαλος και αγωνιστής Αναστάσιος Πηχεών από την Αχρίδα, ο γιατρός

συνολική εποπτεία της ελληνοβλαχικής πολιτιστικής και κοινωνικής δραστηριότητας.

32. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι. Ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από τον έτος 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932 (επανατύπωση-Φλώρινα 1991), σσ. 17-20, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 160, ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνομοσίου της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970 (ΕΜΣ), σσ. 136-137, όπου τοποθετεί την ίδρυση του "Καζίνο" στα 1859, πρβλ. και στου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Τα ελληνικά σχολεία στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία*, στη "Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία" (των εκδόσεων Παπαζήση - Παρατηρητή - επιμέλεια Ιωάννη Κολιόπουλου και Ιωάννη Χασιώτη), τ. πρώτος, χ.τ., χ.χ., σ. 155.

33. *Έκθεσις Εκπαιδευτικής Επιτροπής*, ΕΦΣΚ 8 (1874), σ. 260.

34. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΔΡΑΓΟΥΜΗ, *Λογοδοσία περί των εν τω συλλογώ κατά την β' προεδρείαν αυτού γενομένων (έτος ΙΕ')*, "Παρνασσός" 4 (1880), σ. 985.

Ιωάννης Αργυρόπουλος από την Κλεισούρα και ο γυμνασιάρχης Νικόλαος Φιλίππιδης από το Μοναστήρι. Η οργάνωση δραστηριοποίησε τον ελληνισμό της Δυτικής και Βορειοδυτικής Μακεδονίας και ανέλαβε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά των Τούρκων.³⁵

Στα 1880 ιδρύθηκε στο Μοναστήρι η φιλεκπαιδευτική αδελφότητα "Καρτερία" από τους Ελληνόβλαχους Αν.Γ. Τσάλλη, Βασ. Νότη, Γ. Δήμιτσα και Ιωάν. Φίκη (που αποτέλεσαν και τα ιδρυτικά της μέλη)³⁶ και συνέβαλε ουσιαστικά στην οργάνωση και ανάπτυξη της ελληνοβλαχικής παιδείας στο Μεγάροβο, Τίρνοβο, Νιζόπολη, Μηλόβιστα, Γκόπεσι, Περλεπέ και Ανω Μπεάλα κ.α.³⁷, όπου διάθεσε 300 λίρες για μισθούς δασκάλων και δώρισε και βιβλία στους άπορους μαθητές. Κατά το πρώτο έτος της ίδρυσής της η "Καρτερία" είχε 216 μέλη. Εκτός των άλλων οργάνωνε διαλέξεις, βιβλιοθήκη, αναγνωστήριο, χορηγούσε υποτροφίες και πρόσφερε 890 βιβλία στις γύρω κοινότητες του Μοναστηρίου.³⁸ Η "Καρτερία" στο σύντομο βίο της (αφού διαλύθηκε γρήγορα από τις τουρκικές αρχές, επειδή κινούσε τις υποψίες τους) διένειμε στους άπορους μαθητές βιβλία, ρούχα και άλλες ενισχύσεις, επιχορηγούσε τα φτωχά σχολεία και μισθοδοτούσε τους δασκάλους τους και διοργάνωνε μαθητικές και κοινωνικές εκδηλώσεις και θεατρικές παραστάσεις,³⁹ υλοποιώντας έτσι τους σκοπούς της αδελφότητας που στόχευαν στην "προαγωγή των ελληνικών γραμμάτων, ιδίως δε την μόρφωσιν και ανάπτυξιν της νεολαίας".⁴⁰ Στα 1891 συγκροτήθηκαν δυο σωματεία, ο "Γυμναστικός

35. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 161.

36. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 38, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος* (διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 12, ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.*, σσ. 138-139, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φράση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σ. 165.

37. ΑΥΕ, "Μακεδονικόν Ζήτημα", Μοναστήρι, αρ. 569, χωρίς άλλες ενδείξεις.

38. Πρώτον και δεύτερον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος "Καρτερία", Λογοδοσία αναγνωσθείσα τη 30 Ιανουαρίου επετείω αυτής εορτή, Θεσσαλονίκη 1882, σσ. 4-13.

39. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 38.

40. Έκθεσις Εκπαιδευτικής Επιτροπής, ΕΦΣΚ 14 (1884), σ. 96 (έκθεση του έτους 1879-1880).

σύλλογος Μοναστηρίου" και ο μουσικός όμιλος "Η λύρα", τα οποία βοηθούσαν στη διοργάνωση των σχολικών εορτών και των σχολικών γυμναστικών επιδείξεων.⁴¹

Στα 1908 ιδρύθηκε και ένας άλλος σύλλογος στο Μοναστήρι, η "Ελληνική Λέσχη", με καθαρά εθνικό χαρακτήρα και με στόχο την πνευματική και πολιτική προαγωγή και μόρφωση και την επαγγελματική βελτίωση των ομογενών. Διοικούνταν από 9 μέλη και λειτουργούσε με τρεις διαρκείς επιτροπές: εκπαιδευτική, δημοσιογραφική και εμπορική - γεωργική - βιομηχανική.⁴² Στα τέλη του 1902 συγκροτήθηκε το σωματείο "Μακεδονική Άμυνα" με τους πρωτοεργούς Ελληνοβλάχους ιδρυτές του Θεόδωρου Μόδη, Φίλιππο Καπετανόπουλο, Τσάμη Παπασταύρο, Αριστοτέλη Ματλή, Ναούμ Καλαρύτη, Χρήστο Δούμα κ.ά., ενώ με την πρωτοβουλία του Ίωνα Δραγούμη καταρτίστηκαν και οι "Ανώτερες Επιτροπές Αγώνος" της Μακεδονικής Άμυνας στα μεγαλύτερα ελληνοβλαχικά κέντρα του δυτικομακεδονικού χώρου (στο Κρούσοβο, Μεγάροβο, Τίρνοβο, Νιζόπολη, Γκόπεσι, Μηλόβιστα κ.α.) για το συντονισμό και τη συσπείρωση του επαναστατημένου ελληνισμού.⁴³ Τέλος στα 1903 ιδρύθηκε το φιλανθρωπικό σωματείο η "Φιλόπτωχος Αδελφότης των Ελληνίδων Κυριών" Μοναστηρίου, το οποίο συνέδραμε τους απόρους, διένειμε βιβλία στους μαθητές και ίδρυσε και ένα εργαστήριο για τα άπορα κορίτσια (την "Εργάνη Αθηνά"), όπου διδάσκονταν κάθε χρόνο 80-100 μαθήτριες κοπτική, ραπτική, κέντημα, εργόχειρο κ.ά.⁴⁴

Στο Μοναστήρι λειτουργούσε και ένα πολυδύναμο και καλά οργανωμένο Νοσοκομείο, ο "Ευαγγελισμός", δωρεά των αδελφών Δημητρίου. Η εμπορική και οικονομική ζωή της πόλης διάθετε

41. Ανωνύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι εν τω νομό Μοναστηρίου*, ΜΗΠΣ 1909, σ. 317, Ι.Γ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, *Το θρυλικό Μοναστήρι*, ΜΗΣ 1949, σ. 73, Γ.Χ. ΜΟΔΗ - Π. ΝΕΣΚΟΥ, *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 33-34 (1962), σσ. 70-74.

42. Ι.Γ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, *Το θρυλικό Μοναστήρι έ.α.*, σ. 72, ΚΛΕΙΤΟΥ, *Αι εν έτει 1859 και 1908 εν Μοναστηρίω ιδρυθείσαι ελληνικαί λέσχαι*, ΜΗΠΣ 1910, σσ. 87-88.

43. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ίων Δραγούμης. Μαρτύρων και ηρώων αίμα*, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 158-165, πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σ. 14, όπου αναφέρεται στην επωνυμία "Πατριωτική Άμυνα" (αντί της "Μακεδονικής Άμυνας").

44. Ανωνύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι Μοναστηρίου κ.λ.*, σ. 317. Ι.Γ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ, *Το θρυλικό Μοναστήρι*, κ.λ., σ. 72.

τέλεια συντεχνιακή οργάνωση (στις αρχές του αιώνα μας υπήρχαν συνολικά 36 επαγγελματικά σωματεία - τα περισσότερα ελληνοβλαχικά). Η νεολαία οργάνωνε θεατρικό Σύλλογο και έδινε διαρκώς θεατρικές παραστάσεις. Οι Ελληνοβλαχοί αδελφοί Πίλλη είχαν ιδρύσει ελληνικό τυπογραφείο, όπου τυπωνόταν η εβδομαδιαία πολιτική εφημερίδα "Φως" με αρχισυντάκτη τον Ελληνοβλαχο Αριστοτέλη Ματλή και αργότερα τον επίσης Ελληνοβλαχο Βασίλειο Νότη. Τέλος κι αυτοί ακόμα οι μαθητές είχαν συγκροτήσει το δικό τους μαθητικό σύλλογο "Η Μέλισσα", τον οποίο βοηθούσε οικονομικά η φιλεκπαιδευτική αδελφότητα "Κάρτερία" με την προσφορά βιβλίων για τη διανομή στους άπορους μαθητές και με τη χορήγηση υποτροφιών, ενώ παράλληλα οργανώνονταν και συσσίτια αρρένων και θηλέων με δωρεάν στέγαση στους άπορους μαθητές.⁴⁵

Στο Κρούσοβο ιδρύθηκε στα 1874 ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος "Αριστοτέλης" - τον οποίο μνημονεύσαμε στο δεύτερο τμήμα του τέταρτου κεφαλαίου - ο οποίος συνεργαζόταν με το Φιλολογικό Σύλλογο της Κωνσταντινούπολης⁴⁶ και στα 1885 η φιλεκπαιδευτική αδελφότητα "Πρόσδος" που παρουσίασε πλούσια εθνική και πολιτιστική δραστηριότητα. Η αδελφότητα είχε ως στόχο την ανάπτυξη της ελληνικής συνείδησης και την εθνική και πνευματική καλλιέργεια και ενδιαφερόταν έντονα για τον εμπλουτισμό των βιβλιοθηκών και την πολιτιστική ανάπτυξη των μελών της, τα οποία συνέβαλαν πρόθυμα με τις συνεισφορές τους για τους παραπάνω σκοπούς.⁴⁷ Στα 1908 ιδρύθηκε στο Κρούσοβο το σωματείο "Πολι-

45. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι, κ.λ.*, σσ. 31-32, 37, 40, πρβλ. και ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σσ. 136, 138-140. - Σχετικά με το θεατρικό Σύλλογο των νέων Μοναστηριωτών και τις θεατρικές τους παραστάσεις "εις τας οποίας πλήθος πολύ ακροατών μετά πολλού ζήλου εσύχναζε" ο Παντελής Γ. Τσάλλης μας διασώζει τα ονόματα των ηθοποιών - που όλοι τους ήταν Ελληνοβλαχοί: Δραματικοί: Νικ. Παπάζουγλου, Αλέξαν. Παπάζουγλου, Νίκος Τσιγγαράς, Θεόδ. Πισουρήκας, Βασ. Νότης, Ι. Μηλόσης, Αργ. Ζάχου, Θεόδ. Ράμος, Παντελής Γ. Τσάλλης και κωμικοί: Αναστ. Τζέρρος, Ιωάν. Φίκης, Λάζ. Παπαναούμ και Παντ. Μέξης (ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 40).

46. Έκθεσις Εκπαιδευτικής Επιτροπής. ΕΦΣΚ 10 (1877), σ. 190.

47. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας, Μοναστήρι*, 6 Αυγούστου 1885, αρ. 452. Το διοικητικό συμβούλιο της Αδελφότητας αποτελούνταν από τον πρόεδρο, το γραμματέα και οκτώ συμβούλους, τα μέλη της ήταν τακτικά, επίτιμα και αντεπιστέλλοντα και οι οικονομικοί πόροι προέρχονταν από τη μηνιαία συνδρομή των εξήντα παράδων και τις προαιρετικές εισφορές των μελών της (πρβλ. και

τική *Ελληνική Λέσχη*" με εθνικό και πολιτικό χαρακτήρα και πρόεδρο τον Ελληνόβλαχο Κύρο Λιάκου.⁴⁸ Στα χρόνια αυτά λειτουργούσε και φιλαρμονική, γηροκομείο και νοσοκομείο και οργανώνονταν συσσίτια για τους άπορους Κρουσοβίτες μαθητές.⁴⁹ Στην κρουσοβίτικη κοινωνία (στα τέλη του δεύτερου μισού του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα) αναδείχτηκαν σπουδαίοι Ελληνόβλαχοι, όπως οι έφοροι των ελληνικών σχολείων πρόκριτοι Νικόλαος Κριάστας, γιατρός (σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Αθήνας), ο Αδάμ Σκαλιστήρης, ο Γεώργιος Ζηγαδάσης και ο Ι. Ζώγου, ο σχολάρχης Περικλής Τσάλλης (σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Αθήνας) και οι επίτροποι της ελληνικής εκκλησίας Δημήτριος Κριάστας και Δημήτριος Έφου. Ακόμα γνωστές ελληνοβλαχικές οικογένειες με κοινωνική και πολιτιστική προσφορά ήταν του Κετσέα, Κατσουγιάννη, Νιτσιώτα, Βιτάλη, Κράλλη, Κούπα, Κόκκου, Ζήση, Κύρου, Πούσκα, Λέκα, Γούδα, Νούσσια, Πανταζή, Σβώλου κ.ά.⁵⁰

Μεγάλη φιλεκπαιδευτική και κοινωνική κίνηση και δράση παρουσίασαν και οι Ελληνόβλαχοι Μεγαροβίτες. Στα 1873 ίδρυσαν τη φιλεκπαιδευτική αδελφότητα η "*Ελπίς*", η οποία δαπανούσε μέχρι το 1882 7.000 περίπου γρόσια για το νηπιαγωγείο της κοινότητας (το οποίο είχε θεμελιώσει στα 1873).⁵¹ Στα 1895 οι νέοι οργάνωσαν την "*Υποεπιτροπή του Αγίου Γεωργίου*", η οποία στη συνέχεια εξελίχθηκε σε Αδελφότητα, με σκοπό να συντηρήσουν το εγκαταλειμμένο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, να επισκευάσουν τους δρόμους του Μεγάρου, να συντρέξουν στους άπορους συντοπίτες τους και να ενισχύσουν οικονομικά τα σχολεία και γύρω στα 1910 ιδρύθηκε και η "*Πολιτική Λέσχη*" με πρόεδρο και γραμματέα τους Ελληνόβλαχους Κ. Λιάλτα και Στέργιο Ευαγγέλου.⁵² Οι Μεγαροβίτες διακρίθηκαν

στου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρόιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 165).

48. Ανωνόμου, *Σωματεία και συντεχνίαι Μοναστηρίου κ.λ.*, σ. 319.

49. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σ. 13.

50. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σσ. 87-88.

51. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΙΖΑ, *Μεγάρου, ΜΗΠΣ* 1910, σσ. 242, 249, ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 82.

52. Ανωνόμου, *Σωματεία και συντεχνίαι Μοναστηρίου κ.λ.*, σ. 319, ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΙΖΑ, *Μεγάρου κ.λ.*, σσ. 247-249.

γενικά για τη φιλοπρόοδη κίνηση και την πολιτιστική ανάπτυξη. Οι νέοι επιδόθηκαν στα πολιτιστικά πράγματα με τις θεατρικές παραστάσεις και τη φιλαρμονική μπάντα τους και οι Ελληνόβλαχοι πρόκριτοι συνέβαλαν αποφασιστικά στην κοινωνική και εθνική πρόοδο (είναι γνωστές οι οικογένειες Λάλλα, Βίστα - ο Μηνάς Βίστας ήταν ο επικεφαλής του πατριωτικού σωματείου "Καζίνο" στο Μοναστήρι - Λίτσα, Τόσιου, Ζιούζιου, Μάλτου, Σιουπίλλα, Γαρδίκη κ.ά.).⁵³

Ανάλογη πολιτιστική και κοινωνική οργάνωση εμφανίστηκε και στην ελληνοβλαχική κοινότητα του Τίρνοβου. Στην εκεί "*Φιλόπτωχη Αδελφότητα*" (1902) πρόεδρος και γραμματέας διατέλεσαν οι Ελληνόβλαχοι Θεόδ. Τσιαλιαμάκης και Μιχαήλ Παπαμιχαήλ, οι οποίοι είχαν τη συμπαραστάση των φιλοπρόοδων προκρίτων Ζιώγου, Μαρούλη, Ρόμπη, Μπέλλα, Καραμηνά, Γραικού κ.ά. Στη Ρέσνα λειτουργούσε στις αρχές της δεκαετίας 1900-1910 ο ελληνικός πολιτιστικός σύλλογος η "*Αναγέννησις*" με την ενεργή εθνική και κοινωνική δράση των Ελληνόβλαχων Γεωργίου Μπέλτσου και των δυο γιων του καθώς και του Αναστασίου Μπαλτατζή.⁵⁴ Κοινωνική δράση ανέπτυξαν οι Ελληνόβλαχοι πρόκριτοι και άλλων βορειοδυτικών πελαγονικών κοινοτήτων: στη Νιζόπολη (Δημ. Γιαννώτας, Ζήσος Στέρπου, Νάκος Στέρπου, Δημ. Παπαζήσης, Δημ. Σέρρος, Πάπος Χρυσικού, Γούλης Ψαρίκος, Στέργιος Νάστου κ.ά.), στη Μηλόβιστα (Γ. Πισογιάννης, Ναούμ Νάνου, Τάσκος Λίτσιας, Τάκης Γάσιος, Ι. Γακίδης κ.ά.), στο Γκόπεσι (Κ. Σάντης, Στ. Χατζής, Κωνστ. Τσιγγαράς, Δημ. Νένας, Κ. Κυράτσος, Κ. Γραικός, Στέργιου Τόμπρου κ.ά.), στο Γιαγκοβέτσι (Ιωάννης Οικονόμου κ.ά.), στην Αχρίδα (Αλ. Τόσκος, Γ. Μάντζης, Ν. Τόζιος κ.ά.), στη Στρούγγα (Θεόδωρος Χατζής, Παπαϊωακείμ Τσικάρης, Γκοτζαμάνης κ.ά.) κ.α.⁵⁵

Νοτιότερα, στη Νέβεσκα (Νυμφαίο), γύρω στα 1909, πρόσφεραν κοινωνικό έργο η πολιτική αδελφότητα "*Ενωσις*" και η "*Φιλόπτωχος Αδελφότης ο Άγιος Σπυρίδων*" που ενδιαφέρονταν για τους φτωχούς Ελληνοβλάχους Νεβεσκιώτες και διένειμαν βιβλία στους άπορους

53. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 83.

54. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.* (έ.α.), σ. 287.

55. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σσ. 85-86, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 296, 298.

μαθητές.⁵⁶ Στην Κλεισούρα (ή Βλαχοκλεισούρα) ιδρύθηκε στα 1882 ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος "Η Ομόνοια"⁵⁷ και στη Σαμαρίνα καταρτίστηκε (στα 1882) ανάλογη φιλεκπαιδευτική αδελφότητα,⁵⁸ όπως είδαμε στο δεύτερο τμήμα του προηγούμενου κεφαλαίου. Γύρω στα 1910 οργανώθηκε το σωματείο "Νεολαία Σαμαρίνης" με κοινωνικό και πολιτιστικό χαρακτήρα (διοργάνωνε εορτές και πανηγύρια, κατασκεύαζε γέφυρες, βρύσες κ.ά.) και στα 1912 ιδρύθηκε και η εταιρεία "Πρόσδος".⁵⁹ Ακόμα οι Σαμαρινιώτες απόδημοι της Αμερικής είχαν οργανώσει στα 1907 αδελφότητα με σκοπό να συντηρούν τα ελληνικά σχολεία και την εκκλησία της γενέτειράς τους με τις συνδρομές των μελών τους, οι οποίες είχαν καθορισθεί για τον καθένα τους στο ένα φράγκο και 25 εκατοστά για κάθε εβδομάδα (με την προβλεπόμενη μάλιστα ετήσια πρόσοδο των 7.500 φράγκων).⁶⁰ Τέλος συνέβαλε ουσιαστικά στην εθνική και πνευματική αφύπνιση των Σαμαριναίων και το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής αφενός με την παροχή άσυλου που πρόσφερε στους κλέφτες και τους αντάρτες της περιοχής και αφετέρου με τη σημαντική βιβλιοθήκη

---

56. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΪΣΙΟΥ, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου), 1893-1913, "Αριστοτέλης"* Φλωρίνης, τεύχος 3-4 (Μάιος-Αύγουστος 1957), σ. 54.

57. Εκτός από την "Ομόνοια" οι απόδημοι Ελληνόβλαχοι Κλεισουριώτες είχαν ιδρύσει ανάλογες αδελφότητες στη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη και με το συνεχές ενδιαφέρον τους φρόντιζαν για την ενίσχυση της εκπαίδευσης στην Κλεισούρα, καθώς και για την περίθαλψη των απόρων, τη συντήρηση των εκκλησιών και για κοινωφελή κοινοτικά έργα, όπως την κατασκευή υδραγωγείων, γεφυρών, δρόμων κ.ά. (ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ Ι. ΤΖΙΩΓΙΟΥ, *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικό αυτής μνημείο της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, passim).

58. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1882-1883, σ. 443.

59. ALAN J.B. WACE - MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 71.

60. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 161. Από τους A. WACE - M. THOMPSON, (έ.α., σ. 91) μνημονεύεται η "Ελληνική Αδελφότης Σαμαριναίων, η Αγία Παρασκευή" των νέων Σαμαριναίων μεταναστών της Αμερικής, με κύριο σκοπό τη συγκέντρωση χρημάτων για την επαναγορά του χαμένου τσιφλικιού του μοναστηριού της Αγίας Παρασκευής (που βρισκόταν στη Σκουτίνα, κοντά στην Καλαμπάκα, στη θέση "Παλαιο-Σαμαρίνα" - όπου παραχείμαζαν αρκετές Σαμαρινιώτικες οικογένειες), ώστε να ήταν δυνατή - από τα έσοδά του - η κατασκευή δημόσιων έργων στη γενέτειρά τους.

των 2.000-3.000 χειρογράφων και βιβλίων του 16ου-18ου αιώνα. Η βιβλιοθήκη εκείνη καταστράφηκε όμως με το πέρασμα των χρόνων και λόγω της αμέλειας των απλοϊκών κατοίκων, οι οποίοι αγνούσαν την αξία των εντύπων και των περιγραμμένων.⁶¹

Δυτικότερα, στην Κοριτσά, όπου ζούσε σημαντικός αριθμός Ελληνόβλαχων Μοσχοπολιτών, ιδρύθηκαν στα 1908 η "Αδελφότης των Φιλομούσων η Αναγέννησις" και η "Αδελφότης Κυριών", τις οποίες μνημονεύσαμε στο δεύτερο τμήμα του τέταρτου κεφαλαίου. Οι αδελφότητες εκείνες παρουσίασαν αξιόλογη πνευματική και πολιτιστική κίνηση με την καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων, της μουσικής και της γυμναστικής⁶² καθώς και με την οργάνωση διαλέξεων, συναυλιών και θεατρικών παραστάσεων (από την "Αναγέννηση").⁶³ Στα 1913 ιδρύθηκε από τον Ελληνόβλαχο πρόεδρο της "Αναγέννησις" Χαράλαμπο Δάρδα και η εθνική οργάνωση "Εθνική Άμυνα" (όπου ανέλαβε και την προεδρία), που δραστηριοποιήθηκε έντονα για να ματαιώσει την απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων, σύμφωνα με την οποία παραχωρούνταν η Κοριτσά στο νεοσύστατο αλβανικό κράτος.⁶⁴ Στη γειτονική (βορειοδυτικά) ελληνοβλαχική Μοσχόπολη ιδρύθηκε στα 1878 ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος ο "Σίνιας", που όμως δεν επέζησε για πολύ. Στα ίδια χρόνια οι Μοσχοπολίτες απόδημοι της Κωνσταντινούπολης οργάνωσαν τη φιλανθρωπική αδελφότητα "Ο Προφήτης Ηλίας". Με τα έσοδα από τη δράση της συντηρούνταν η εκκλησία του Προφήτη Ηλία στη γενέτειρά τους

61. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικά έρευνα εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην *"Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"*, Θεσσαλονίκη 1980 (ΕΜΣ), σσ. 460-461.

62. ΕΥΛΟΓΙΟΥ Α. ΚΟΥΡΙΛΛΑ, *Κοριτσά*, ΜΗΠΣ 1909, σ. 286.

63. Εφημερίδα Θεσσαλονίκης "Αλήθεια", 6-1-1909, αριθ. φ. (874) 158, 1-3-1909, αριθ. φ. (917) 201 και 15-3-1909, αριθ. φ. (929) 213 και "Νέα Αλήθεια", 25-2-1910, αριθ. φ. 222 και 11-3-1910, αριθ. φ. 234. - Στις πρώτες μέρες του 1910 η αδελφότητα "Αναγέννησις" έπαυσε προσωρινά να λειτουργεί, αφού οι τουρκικές αρχές εμπόδισαν τις δραστηριότητές της με το πρόσχημα της αντίδρασής τους στη διατύπωση ενός άρθρου του καταστατικού της· ουσιαστικά όμως η τουρκική απαγόρευση οφειλόταν στην παρέμβαση των αλβανόφωνων μπέηδων, οι οποίοι δεν ήθελαν να συνεχίζεται η οργανωμένη αδελφότητα των Κοριτσαίων (εφημερίδα Θεσσαλονίκης "Νέα Αλήθεια", 21-2-1910, αριθ. φ. 193).

64. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΜΠΑΪΡΑΚΤΑΡΗ, *Τα κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας της πόλεως και της επαρχίας Κοριτσάς*, Αθήναι 1916, σσ. 24-25, ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 164.

και βοηθούνταν οι άποροι συμπατριώτες τους.⁶⁵ Την ίδια χρονική περίοδο αξιόλογη πολιτιστική και κοινωνική δραστηριότητα παρουσίαζαν και οι Ελληνόβλαχοι πρόκριτοι της Χρούπιστας (Μιχαήλ Τυπάλδης, Γιαννούλης Τζήμας και Ιωάννης Δούμας - όλοι γιατροί) και του Πισοδερίου (Δημ. Τσουμπάς, Καραμπατάκης, Νάτσιος Τσάμος και οι αδελφοί Λιάκου και Χασοπούλου).⁶⁶

Στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης δραστηριοποιήθηκαν αξιόλογοι φιλεκπαιδευτικοί, εκπολιτιστικοί και κοινωνικοί σύλλογοι και αδελφότητες στους ελληνοβλαχικούς οικισμούς, όπως για παράδειγμα, στη Στάριστα (Περιθώρι) Νευροκοπίου, όπου στα 1901 υπήρχε η φιλεκπαιδευτική ("φιλόμουσος") αδελφότητα "Ο Ευαγγελισμός". Με τις ετήσιες συνδρομές των μελών της και τα έσοδα της εκκλησίας (γύρω στις 40 λίρες) μισθοδοτούνταν οι δάσκαλοι του ελληνικού σχολείου.⁶⁷ Στη Βαρακλή Τζουμαγιά (Ηράκλεια Σερρών) ιδρύθηκε στα 1906 μια φιλόπρωχη αδελφότητα με φιλανθρωπικό και φιλεκπαιδευτικό χαρακτήρα, η οποία ενίσχυε άπορους κατοίκους, συντηρούσε αναγνωστήριο, έδινε υποτροφίες σε μαθητές, μοίραζε βιβλία κ.ά.⁶⁸ Στα 1909 εμφανίστηκε το πολιτικό σωματείο "Εθνικός Σύνδεσμος" με πρόεδρο τον Ελληνόβλαχο Δημ. Ρώτσκα.⁶⁹ Στα πλαίσια των πολιτιστικών της δραστηριοτήτων, λειτουργούσε και κοινοτικό γυμναστήριο.⁷⁰ Στη Βέ-

65. ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΛΑ, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδήμεια αυτής*, "Θεολογία" 12 (1934), σ. 321, ΚΩΝ. ΣΚΕΝΔΕΡΗ, *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχολέως*, Αθήναι 1928 (β' έκδοση), σσ. 69-70.

66. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κ.λ.*, σσ. 284-285.

67. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΔΑ, *Η Μητρόπολις Νευροκοπίου 1900-1907. Εκθέσεις των μητροπολιτών Νοκοδήμου και Θεοδωρήτου*, Θεσσαλονίκη 1961 (ΕΜΣ-ΙΜΧΑ), σ. 114 ("... ένθεν μεν το παγκάριον της εκκλησίας ένθεν δε η εκεί από τριετίας σχεδόν υφισταμένη φιλόμουσος Αδελφότης "Ο Ευαγγελισμός" εξοικονομείται το ποσόν των 40 λιρών, εξ ων 25 μεν θα ώσι πάντως επαρκείς προς πρόσληψιν ενός καλού οπωσδήποτε διδασκάλου, και μάλιστα, ει δυνατόν, Ν. Μέρκον τινος, χρηματίσαντος και άλλοτε παρά τη εκεί κοινότητι και πλείστας χαιρόντος συμπαθείας παρ' αυτή, 15 δε δύνανται να διατεθώσι προς διορισμόν μιας νηπιαγωγού ήν από τόσων ετών ονειροπολεί η φιλοπρόδος αύτη κοινότης, και ήτις θα συντελέσει τα μέγιστα προς διάδοσιν της Ελληνικής γλώσσης παρά ταις ομογενέσι γυναιξίν").

68. ΑΜΥΝΤΟΡΟΣ ΜΑΚΕΔΝΟΥ, *Η πεδιάς των Σερρών και η πόλις Βαρακλή-Τζουμαγιά*, ΜΗΠΣ 1908, σ. 262.

69. Ανωσύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι εν τω νομώ Θεσσαλονίκης*, ΜΗΠΣ 1909, σ. 316.

70. ΑΜΥΝΤΟΡΟΣ ΜΑΚΕΔΝΟΥ, *Η πόλις Βαρακλή-Τζουμαγιά κ.λ.* (έ.α.), σ. 261.

ροια κινητοποιούνταν δυναμικοί φιλεκπαιδευτικοί και φιλανθρωπικοί σύλλογοι και αδελφότητες, τους οποίους μνημονεύσαμε στο δεύτερο τμήμα του τέταρτου κεφαλαίου. Τέλος στα βιλαέτια Ιωαννίνων και Σκόδρας (Ήπειρος - Αλβανία) και στη Θεσσαλία οι ελληνοβλαχικές κοινότητες παρουσίαζαν οργανωμένο κοινωνικό βίο με αξιόλογες φιλεκπαιδευτικές, εκπολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες (στο Μέτσοβο, στο Μαλακάσι, το Συρράκο, τους Καλαρρύτες, την Αυλώνα, το Ελβασάν, το Δυρράχιο κ.α.).

2. Στο χρονικό διάστημα που εξετάζουμε (1850-1913) παρουσίασαν έντονη και σημαντική πνευματική, πολιτιστική, εθνική και κοινωνική δράση (ή γεννήθηκαν στα χρόνια αυτά και δραστηριοποιήθηκαν αργότερα) αξιόλογοι και σπουδαίοι Ελληνόβλαχοι λόγιοι και διανοούμενοι, επιστήμονες, εκπαιδευτικοί, πολιτικοί και κοινωνικοί παράγοντες, οι οποίοι διαφώτισαν και ενεργοποίησαν τον αγωνιζόμενο ελληνισμό και έφτασαν μέχρι τα ανώτερα και ανώτατα ακαδημαϊκά και κοινωνικά αξιώματα.

Ειδικότερα ο βλαχόφωνος ελληνισμός της Πελαγονίας, με την τέλεια οργανωμένη παιδεία του και το αναπτυγμένο πολιτισμικό του επίπεδο, ανάδειξε δυναμικούς και διαπρεπείς πνευματικούς ανθρώπους. Οι πρώτοι λόγιοι και εκπαιδευτικοί στελέχωσαν την ιδιωτική σχολή του Μαργαρίτη Δήμιτζα στο Μοναστήρι (1851). Σ' αυτή δίδαξαν οι Ελληνόβλαχοι δάσκαλοι Αναστάσιος Πηχεών, από την Αχρίδα, για τον οποίο κάναμε λόγο σε προηγούμενα κεφάλαια, και Σεραφείμ Ματλής και Ν. Χαλκιόπουλος από το Μοναστήρι. Ο ιδρυτής της σχολής Ελληνόβλαχος Μαργαρίτης Δήμιτζας υπήρξε μια από τις πιο μεγάλες λόγιες και επιστημονικές φυσιογνωμίες της εποχής του. Γεννήθηκε στην Αχρίδα, όπου έμαθε και τα πρώτα γράμματα στα ελληνικά της σχολεία. Στη συνέχεια σπούδασε στη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων, φιλολογία στο Εθνικό πανεπιστήμιο των Αθηνών και ολοκλήρωσε το λαμπρό κύκλο των σπουδών του στα πανεπιστήμια της Λειψίας και του Βερολίνου. Μετά το κλείσιμο της σχολής του έγινε γυμνασιάρχης στο ημιγυμνάσιο του Μοναστηρίου και στη συνέχεια ίδρυσε ιδιωτική σχολή και στη Θεσσαλονίκη, όπου διορίστηκε αργότερα και γυμνασιάρχης στο νεοϊδρυμένο γυμνάσιό της. Ο Μαργαρίτης Δήμιτζας παρουσίασε αξιόλογη συγγραφική δραστηριότητα με τα επιστημονικά του συγγράμματα, πολλά από τα οποία - ιστορικά και γεωγραφικά - διδά-

σκονταν σε όλα τα σχολεία της ελεύθερης και υπόδουλης Ελλάδας. Για όλη τη δράση και την προσφορά του έτυχε ιδιαίτερης τιμής από τους ευρωπαίους επιστήμονες και παρασημοφορήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση.⁷¹

Στο διάστημα 1879-1889 αναδείχτηκαν στα λαμπρά ελληνικά εκπαιδευτήρια του Μοναστηρίου οι ένθερμοι Ελληνόβλαχοι καθηγητές Κωνσταντίνος Τσιούλκας, πρώτος γυμνασιάρχης, που έμεινε γνωστός για τους πατριωτικούς πανηγυρικούς λόγους του στις σχολικές γιορτές, ο Πέτρος Κόντης, διευθυντής της Ιερατικής Σχολής και κυρίως οι γυμνασιάρχες Αλέξανδρος Ζουμετικός και Βασίλειος Νότης. Ο Ζουμετικός ήταν ένα από τα πιο σεβαστά και άξια πρόσωπα του Μοναστηρίου και την ίδια κοινωνική επιφάνεια είχε και στην Αδριανούπολη, όπου διατέλεσε και εκεί γυμνασιάρχης και αγωνίστηκε σκληρά για να διατηρήσει την ελληνική εκπαίδευση μέσα στις αντίξοες συγκυρίες των αλληπάλληλων πολεμικών συγκρούσεων που διαδραματιζόνταν στην ευρύτερη περιοχή. Παρόμοια ακτινοβολία είχε και ο Ελληνόβλαχος Βασίλειος Νότης, ο οποίος διεύθυνε σε διάφορες περιόδους ελληνικά σχολεία στα γειτονικά χωριά. Στη συνέχεια διορίστηκε καθηγητής στο γυμνάσιο του Μοναστηρίου, ενώ τελευταία χρημάτισε και γυμνασιάρχης στο Α΄ γυμνάσιο της Θεσσαλονίκης.⁷² Άλλοι αξιόλογοι Ελληνόβλαχοι καθηγητές στο γυμνάσιο του Μοναστηρίου ήταν ο Βασίλειος Μιχαήλ, ο Μιχαήλ Πέτρου, ο Παντελής Νάκας, ο Ευάγγελος Τάνου, ο Δημήτριος Μάρκου, ο Γεώργιος Κήζιας, ο Β. και Αθ. Αγοραστός, ο Δημ. Τσάλλης κ.ά.⁷³

Ακόμα διακρίθηκαν σπουδαίοι λόγιοι πατριώτες, οι οποίοι, με τις δημοσιεύσεις τους σε διάφορες εφημερίδες της εποχής, εξιστορούσαν τα παθήματα των Μοναστηριωτών από τους προπαγανδιστές και ανασκεύαζαν τις προπαγανδιστικές τους θέσεις και εμφανίζονταν σε διάφορα ευρωπαϊκά φύλλα. Τέτοιοι ήταν οι Ελληνόβλαχοι Αναστάσιος Γ. Τσάλλης και Βασ. Νότης. Σ' όλους αυτούς τους

71. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σσ. 15-17, ΧΑΡΙΣΗ ΠΟΥΛΙΟΥ, *Μαργαρίτης Γ. Δήμιτζας*, ΜΗΠΣ 1909, σσ. 301-305.

72. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σσ. 31-32, 35-37, πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σσ. 10, 24 (σημ. 21, 22).

73. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρόωμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σ. 211.

παραπάνω πνευματικούς ανθρώπους προσθέτουμε και τον ποιητή και λόγιο Γεώργιο Σαγιαξή που διακρινόταν και για τις λαμπρές βαλκανικές του σπουδές, το Γρηγόριο Ζουμετίκο που ξεχώριζε για την ευρωπαϊκή μόρφωση και την πολυγλωσσία του και δεκάδες νέους Μοναστηριώτες που επέστρεφαν από το πανεπιστήμιο της Αθήνας με τα πτυχία της ιατρικής και της νομικής. Έτσι η ελληνοβλαχική πνευματική και επιστημονική παρουσία πρόσδινε αίγλη και γόητρο στο ελληνικό στοιχείο του Μοναστηρίου.⁷⁴ Στα χρόνια αυτά επίσης γεννήθηκαν και άλλοι σπουδαίοι Ελληνόβλαχοι Μοναστηριώτες, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν πολύ αργότερα και κατά τη διάρκεια του αιώνα μας, όπως ο Μόδης Γεώργιος (γεννήθηκε στα 1888), ο μετέπειτα νομικός, πολιτικός (βουλευτής, υπουργός Εσωτερικών, 1950 - Παιδείας, 1951) και συγγραφέας, ο Σόντης Ιωάννης (1907), ο μετέπειτα πανεπιστημιακός καθηγητής (στη Νομική Αθηνών και την Πάντειο), πολιτικός (υπουργός Παιδείας, 1964) και συγγραφέας, ο Μακρής Δημήτριος (1910), ο μετέπειτα δικηγόρος και πολιτικός (βουλευτής, υπουργός Εσωτερικών, 1956-1961 - Προεδρίας, 1961-1963) κ.ά.

Οι Ελληνόβλαχοι του Κρούσοβου ανάδειξαν δυο διαπρεπείς επιστήμονες και πανεπιστημιακούς δασκάλους: τον Ιωάννη Πανταζίδα και τον Πέτρο Παπαγεωργίου. Ο Ιωάννης Πανταζίδης (1827-1900) ήταν από τους πλέον βαθυστόχαστους φιλολόγους και παιδαγωγούς. Διατέλεσε σχολάρχης στο Κρούσοβο (μέχρι το 1852), καθηγητής σε γυμνάσιο των Αθηνών (1862-1875), διευθυντής (Έφορος) της Εθνικής Βιβλιοθήκης (1875), τακτικός καθηγητής των Ελληνικών Γραμμάτων (της ελληνικής φιλολογίας) στο πανεπιστήμιο της Αθήνας (1875-1900) και πρύτανης του (1892-1893). Υπήρξε από τους βασικούς ιδρυτές του "Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων", υπέρμαχος του μακεδονικού ελληνισμού και παιδαγωγός των βασιλοπαίδων του Γεωργίου του Α'. Συνεργάστηκε σε πολλά φιλολογικά και κριτικά περιοδικά και παρουσίασε ένα πλούσιο και

---

74. Στα χρόνια αυτά ήταν τόσο μεγάλη η στάθμη της ελληνικής παιδείας, ώστε η ισραηλιτική κοινότητα, που διατηρούσε δικά της σχολεία, προσλάμβανε Έλληνα δάσκαλο για να διδάσκει στο πρόγραμμα των μαθημάτων της την ελληνική γλώσσα κι ακόμα οι απόφοιτοι μαθητές των σχολείων της φοιτούσαν και στα ελληνικά σχολεία του Μοναστηρίου για να τελειοποιήσουν τις σπουδές τους (ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 41, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.*, σ. 10).

αξιόλογο συγγραφικό έργο (το γνωστό στους φιλόλογους "*Ομηρικών Λεξικόν*" 1874, η "*Γυμναστική Παιδαγωγική*" 1889 κ.ά.). Ο Πέτρος Παπαγεωργίου (1859-1914) ήταν ένας επίσης αξιόλογος και δυναμικός φιλόλογος, αρχαιολόγος, ιστορικός, παλαιογράφος, επιγραφικός, κριτικός· ένας από τους διαπρεπέστερους Έλληνες επιστήμονες. Διατέλεσε καθηγητής των Ελληνικών στα Ζαρίφεια Διδασκαλεία της Φιλιππούπολης (1884-1888), γυμνασιάρχης στις Σέρρες (μέχρι το 1894) και Μυτιλήνη (μέχρι το 1899), αριστίνδην τακτικός καθηγητής των Ελληνικών Γραμμάτων στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, αρχισυντάκτης του Ιστορικού Λεξικού της ελληνικής γλώσσας και συνέγραψε αξιόλογα φιλολογικά επιστημονικά συγγράμματα.⁷⁵ Ακόμα Ελληνόβλαχος Κρουσοβίτης, στην καταγωγή, ήταν και ο δυναμικός Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης Ιωακείμ ο Γ' (1878-1884, 1901-1912) ο οποίος, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, πρόσφερε μεγάλη υπηρεσία στην κατοχύρωση των προνομίων του Ελληνισμού και προστάτευε το βλαχόφωνο πληθυσμό κατά τη διάρκεια των αγώνων του κατά της ρουμανικής προπαγάνδας. Στο Κρούσοβο γεννήθηκε και ο Αλέξανδρος Σβώλος (1892), ο μετέπειτα συνταγματολόγος (υφηγητής της Πολιτειολογίας στο πανεπιστήμιο της Αθήνας, 1920 και τακτικός καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου, 1929), πολιτικός (υπουργός των Οικονομικών, 1944) και αξιόλογος συγγραφέας επιστημονικών νομικών έργων καθώς και ο Χριστόφορος Νάλτσας (1896), ο μετέπειτα δικηγόρος, αξιωματικός της Εθνικής Άμυνας, υφυπουργός, Γενικός Διοικητής Μακεδονίας, μέλος των Δ.Σ. της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών και πρώτος διευθύνων σύμβουλος του ΙΜΧΑ και συγγραφέας.

Στον ευρύτερο μακεδονικό και ηπειρωτικό χώρο αναδείχτηκαν και άλλες αξιόλογες ελληνοβλαχικές προσωπικότητες. Στο Μεγάροβο γεννήθηκε ο Δημήτριος Λάλας (1848-1911), ο οποίος σταδιοδρόμησε ως μουσικοσυνθέτης και αρχιμουσικός στο Σάλτσμπουργκ της Αυστρίας και υπήρξε συνεργάτης του Βάγκνερ στις παραστάσεις που έδινε στο βασιλικό θέατρο του Λουδοβίκου Β' στο Μπάουροϋτ

---

75. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος* (Διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1959 (ΕΜΣ-ΙΜΧΑ), σσ. 10, 23 (σημ. 13, 14). ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 83, 87, 503.

(Bayreuth) της Δυτικής Γερμανίας (Βαυαρία).⁷⁶ Στο Ζαγόρι της Ηπείρου γεννήθηκε ο Γεώργιος Σταύρου (1785-1896), ο οποίος, πέρα από τη μύησή του στη Φιλική Εταιρεία και την ενεργή του συμμετοχή στον Αγώνα της ελληνικής Ανεξαρτησίας, υπήρξε πρώτος διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας. Στην Κέρκυρα γεννήθηκε ο Λάμπρος Σπυρίδων (1851-1919) - από Ελληνόβλαχους γονείς ηπειρωτικής καταγωγής - ο γνωστός ιστορικός και καθηγητής του πανεπιστημίου της Αθήνας, πολιτικός και μετέπειτα Πρωθυπουργός της Ελλάδας (1916-1917), ο εκδότης του περιοδικού "*Νέος Ελληνομνήμων*", ιδρυτής του "*Παρνασσού*" και συγγραφέας αξιολογών ιστορικών έργων (ο Λάμπρος Σπυρίδων ήταν ο πατέρας της - Ελληνόβλαχας - Λίνας Τσαλδάρη, της πρώτης γυναίκας υπουργού στην Ελλάδα). Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης (1824-1879) καταγόταν από Ελληνόβλαχους γονείς ηπειρωτικής καταγωγής. Στο Συρράκο της Ηπείρου γεννήθηκε ο Ελληνόβλαχος Κώστας Κρυστάλλης (1868-1894), ο γνωστός ποιητής, πεζογράφος και από τους πρώτους Έλληνες μελετητές της ζωής των Κουτσόβλαχων. Στο Μέτσοβο έζησαν οι Ελληνόβλαχοι Βασίλειος Ταλαμπάκος (στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα), σατιρικός ποιητής και ο Στέργιος Δημητρίτσης (1875-1908), τελειόφοιτος του πανεπιστημίου της Αθήνας, ελληνιστής και δάσκαλος στο Ελληνοσχολείο του Μετσόβου, όπου δίδαξε με μεθοδικότητα ελληνικά, λατινικά, ιστορία και θρησκευτικά.⁷⁷

Τέλος, στην περίοδο αυτή (1850-1913) γεννήθηκαν και άλλοι Ελληνόβλαχοι, οι οποίοι αναδείχτηκαν στα κατοπινά χρόνια. Στο Σούλι της Ηπείρου γεννήθηκε ο Χρήστος Χρηστοβασίλης (1867-1937), ο γνωστός και αξιόλογος ποιητής και πεζογράφος και στην Αβδέλα οι αδελφοί Μανάκιας Ιωάννης (1868-1954) και Μιλτιάδης (1878-1964), οι πρώτοι κινηματογραφιστές στα Βαλκάνια, οι οποίοι αποθανάτισαν στιγμές της καθημερινής ζωής των Ελληνόβλαχων και των πολεμικών γεγονότων των δυο πρώτων δεκαετιών του αιώνα μας. Ο Ιωάννης ήταν πολυμαθής και πολύγλωσσος, καθηγητής και φωτογράφος στο Μοναστήρι, ενώ ο Μιλτιάδης προόδεψε στη φωτογραφική τέχνη και οργάνωσε με επιτυχία την κινηματογραφική

76. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.*, (έ.α.), σ. 501.

77. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924). Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991, σ. 119.

φίρμα τους ("Μανάκια, Βαλκάνια").⁷⁸ Από το Μπλάτσι (Βλάστη) της Δυτικής Μακεδονίας καταγόταν ο Αντώνιος Κεραμόπουλος (1870-1960), αρχαιολόγος και ο μετέπειτα καθηγητής του ιδιωτικού και δημοσίου βίου των αρχαίων Ελλήνων στο πανεπιστήμιο της Αθήνας (1924), τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (1926), διευθυντής αρχαιοτήτων του υπουργείου Παιδείας (στα χρόνια της κατοχής), εκπρόσωπος του ελληνικού κράτους στη Διεθνή Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού (μετά το τέλος του πολέμου) και αξιολόγος συγγραφέας και μελετητής των Κουτσόβλαχων. Βασικό παραμένει ακόμα το έργο του "*Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*", 1939.⁷⁹ Το Μέτσοβο υπήρξε πατρίδα του Βασιλείου Καλόγερου (1878-1926), μαθηματικού που δίδαξε σε ελληνικά σχολεία της Εξαρχίας Μετσόβου⁸⁰, του Αλέξανδρου Παπάγου (1883-1955), του μετέπειτα στρατάρχη, αρχιστρατήγου και πολιτικού και βέβαια του γνωστού Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα (1910-1990), του μετέπειτα πολιτικού και συγγραφέα. Στο Βασιλικό Πωγωνίου Ηπείρου γεννήθηκε ο Αθηναγόρας ο Α΄ (1886-1972) από Ελληνόβλαχους γονείς. Ο Αθηναγόρας διατέλεσε μητροπολίτης Κερκύρας - Παξών (1922), αρχιεπίσκοπος Βόρειας και Νότιας Αμερικής (1930-1948) και από την 27 Ιανουαρίου 1949 ο 260ός Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης με πλούσια και εποικοδομητική δράση. Συγκάλεσε τρεις Πανορθόδοξες Διασκέψεις στη Ρόδο (1961, 1963, 1964) και αναθέριμανε το διάλογο με τη Ρωμαιοκαθολική και Προτεσταντική Εκκλησία με τις αμοιβαίες επισκέψεις του Πάπα και του Αθηναγόρα στην Κωνσταντινούπολη και τη Ρώμη αντίστοιχα. Η Κρανιά Ασπροποτάμου υπήρξε η πατρίδα του Γεωργίου Ζούκη (1890-1972), μετέπειτα αξιόλογου φιλόλογου, καθηγητή και Γενικού Επιθεωρητή Μ.Ε. και μέλος του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Στο Γκόπεσι της Άνω Μακεδονίας γεννήθηκε στα 1894 ο Δημήτριος Σόντης, ο μετέπειτα νομικός και καθηγητής της Δημόσιας Οικονομίας στη Νομική Σχολή του πανεπι-

78. Βλ. ΚΩΣΤΑ ΜΠΗΡΚΛ, *Αβδέλλα. Η αλπική κωμόπολη - Αετοφωλιά της ένδοξης Πίνδου*, Αθήνα 1978, σσ. 104-110 (5. Η Αβδέλλα - Σκαπανέας του κινηματογράφου στα Βαλκάνια), ΧΡΙΣΤΟΥ Κ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, *Τα φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκη*, Θεσσαλονίκη 1989 ("*Παρατηρητής*"), πρβλ. στου ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ. (έ.α.)*, σ. 502.

79. ΜΙΧ. ΑΘ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ), σσ. 124-125, passim.

80. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου κ.λ. (έ.α.)*, σ. 119.

στημίου Θεσσαλονίκης.⁸¹ Ακόμα Ελληνόβλαχοι ήταν και ο γυμνασιάρχης Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, γνωστός από το βασικό του έργο-βιβλίο "*Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*", το οποίο εξέδωσε στην Αθήνα στα 1909, όπως επίσης ο Νικόλαος Παπανικολάου από το Μέτσοβο, ο οποίος στα 1907 ήταν Πρωτοδίκης στην Καρδίτσα και ο Ιωάννης Γραμματικός, δικηγόρος στο Βόλο, Περιβολιώτικης καταγωγής (οι οποίοι αποτέλεσαν, μαζί με άλλους τρεις Ελληνόβλαχους, την επιτροπή που μελέτησε το παραπάνω έργο του Νικολαΐδη, πριν από την έκδοσή του, και υπόγραψαν (Φεβρουάριος του 1907) για την πληρότητα και την ακρίβεια του περιεχομένου Κουτσοβλαχικού λεξικού του⁸²). Τέλος, ανάμεσα στους απόδημους Ελληνόβλαχους του Βελιγραδίου ξεχώρισε και η οικογένεια Λέκου, η οποία καταγόταν από την Κλεισούρα και ανάδειξε δυο λαμπρούς επιστήμονες, το Μάρκο Λέκου (1853-1932), μετέπειτα καθηγητής της Χημείας στο πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου και το Δημήτριο Μ. Λέκου (1887-1964), μετέπειτα καθηγητής της Αρχιτεκτονικής στο πανεπιστήμιο της ίδιας πόλης.⁸³

3. Στα πλαίσια της γενικότερης πολιτισμικής ανάπτυξης που συντελούνταν έντονα στο δεύτερο μισό του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα ανάμεσα στους ελληνοβλαχικούς πληθυσμούς, που - όπως σημειώσαμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου - ενισχύθηκε και από την εισροή του πλούτου των απόδημων Ελληνόβλαχων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, εντάσσονται και οι καλλιτεχνικές δραστηριότητες, η τελειοποίηση των επαγγελματικών και τεχνικών γνώσεων και η πολιτιστική ανάπτυξη των εκδηλώσεων της κοινωνικής ζωής. Έτσι εντυπωσιακή άνθηση παρουσιάστηκε στην αρχιτεκτονική των οικιών και των εκκλησιών, με την αντίστοιχη ανάπτυξη του επαγγέλματος του κτίστη, στο διάκοσμό τους με τα ξυλόγλυπτα έργα, τη ζωγραφική και την αιογραφία, στα έργα μικροτεχνίας ξύλου και μετάλλου, στον εξωραϊσμό των οικισμών με έργα κοινής ωφέλειας,

81. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.* (έ.α.), σσ. 10, 23 (σημ 17), ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.* (έ.α.), σσ. 504-505.

82. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήναι 1909, σ. θ'.

83. ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 157.

στη λαϊκή τέχνη της ύφανσης, ενδυμασίας και τυροκομίας και στην καλλιέργεια των καθημερινών μέσων έκφρασης και πράξης της κοινωνικής ζωής των Ελληνόβλαχων· στοιχεία που, μαζί με τις εμπορικές τους δραστηριότητες, οδήγησαν στην έντονη αστικοποίηση των ορεινών ελληνοβλαχικών κοινοτήτων τους, σε αντίθεση με την αργή και νωθρή κοινωνική εξέλιξη των οικισμών του κάμπου.

Οι κατοικίες των Ελληνόβλαχων ήταν στερεές και άνετες και το βασικό οικοδομικό υλικό τους ήταν η πέτρα, ενώ το ξύλο συμπλήρωνε την κατασκευή του εσωτερικού τους χώρου. Εκτός απ' αυτά τα βασικά στοιχεία - γνωρίσματα, τα πλούσια ελληνοβλαχικά αρχοντόσπιτα - τα περίφημα αρχοντικά - διάθεταν μεγάλους και άνετους χώρους. Συνήθως ήταν διώροφα ή και τριώροφα και ακολουθούσαν το νεοκλασικό ρυθμό με τα μικρά αετώματα της πρόσοψής τους. Οι εσωτερικοί χώροι των δωματίων τους και κυρίως των σαλονιών και των μεγάλων οντάδων ήταν πλούσια διακοσμημένοι με θέματα παρμένα συνήθως από τη φύση και την ελληνική μυθολογία. Τα ξυλόγλυπτα μικροέπιπλα, οι ζωγραφισμένοι καθρέφτες, οι βαρύτερες μπρούτζινες λάμπες και τα κάθε είδους ακριβά και καλλιτεχνημένα οικιακά και διακοσμητικά αντικείμενα συμπλήρωναν την πλούσια επένδυση και εμφάνισή τους.

Για τα ελληνοβλαχικά αρχοντικά του Κρούσοβου διαβάζουμε στο Δ. Πόποβιτς: *"Όλα σχεδόν τα σπίτια είναι ευρύχωρα, με πατώματα και αρκετά δωμάτια άνετα, με ωραία διαρρυθμισμό και πολλά παράθυρα· κι όλα αυτά μαρτυρούν ακόμη και σήμερα την ευημερία του παλιού Κρουσόβου. Μερικά από τα σπίτια είναι σαν μικρά ανάκτορα, διακοσμημένα με ωραία σαλόνια και εξώστες. Επάνω στις βαριές πόρτες που οδηγούν προς την αυλή ή στο επάνω μέρος της πρόσοψης (του σπιτιού) υπάρχουν συνήθως, σαν είδος οικοσήμου, μονογράμματα, που τα συγκρατούν από τις δυο πλευρές δυο πουλιά ή δυο λιοντάρια ή δυο άλογα. Συνήθως αναγράφουν και το έτος κατά το οποίο κτίσθηκε."*⁸⁴

Τα περίφημα αρχοντικά του Νυμφαίου μαρτυρούν ακόμα και σήμερα, με την επιβλητική παρουσία τους, την ανθηρή οικονομία και την ακμαία πολιτιστική και βιοτική στάθμη της παλιάς Νέβεσκας.

---

84. Δ. ΠΟΠΟΒΙΤΣ, *Περί των Τσιντσάρων*, Βελιγράδι 1937, β' έκδοση - σερβοκρ. (ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 452).

Τα αρχοντικά προστατεύονταν από ψηλούς πέτρινους τοίχους, που περιέβαλαν τις πλακόστρωτες αυλές τους και τα μετάρεπαν σε "φρούρια κατά των εχθρικών επιδρομών".⁸⁵ Το αρχοντικό κτίσμα προσανατολιζόταν νότια και η πρόσοψή του ήταν στραμμένη προς την αυλή, η οποία οδηγούσε στο δρόμο με μια βαριά διπλή ξύλινη πόρτα με σαμαρωτό στέγαστρο. Η κατασκευή του αρχοντικού ήταν λιθόκτιστη και αποτελούνταν από δυο ή τρία πατώματα με ευρύχωρους χώρους.⁸⁶ Πάνω από την κύρια είσοδο υπήρχε φεγγίτης για να φωτίζεται ο διάδρομος, στα καθιστικά δωμάτια, και από τις μεριές του τζακιού, υπερυψώνονταν τα μιντέρια - χαμηλές και πλατιές ξύλινες επιφάνειες που σκεπάζονταν με φλοκάτες και κεντημένα μαξιλάρια και χρησίμευαν σαν καναπέδες και κρεβάτια - και στις εντοιχισμένες ντουλάπες, τις μισάντρες,⁸⁷ τοποθετούσαν τα ρούχα και τα προικιά. Οι σάλες ήταν μεγάλες και επιβλητικές και το εικονοστάσι μαζί με το προσευχητάριο αποτελούσε ιδιαίτερο και απαραίτητο χώρο για κάθε αρχοντικό,⁸⁸ ενώ τα παράθυρα όλων των χώρων συνήθως ήταν ανασυρόμενα (πιπέγκια) και ασφάλιζαν σε σιδερένιες ράβδους. Οι οροφές των δωματίων ήταν ξυλόγλυπτες και διακοσμούνταν με απεικονίσεις και σχήματα - κυρίως στο σαλόνι, όπου ακόμα και οι τοίχοι του ήταν ζωγραφισμένοι με γραμμικές και φυσικές παραστάσεις.

85. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΦΙΣΤΑ, *Το τέλος ενός βιβλίου*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 115.

86. Βλ. γενικά στον Π. ΛΙΒΕΡΗ, *Τα αρχοντικά του Νυμφαίου*, Θεσσαλονίκη 1983 (διπλωματική εργασία).

87. Τα περισσότερα αρχοντικά του Νυμφαίου διάθεταν μυστική κρύπτη-δίοδο, η οποία ξεκινούσε μέσα από τη μισάντρα (ντουλάπα) κάποιου δωματίου και οδηγούσε στο πίσω μέρος του σπιτιού. Από τη δίοδο αυτή - η οποία καμουφλαρόταν αριστοτεχνικά στο πίσω μέρος της μισάντρας - διέφευγαν οι Ελληνόβλαχοι ένοικοι του σπιτιού, όταν τους αιφνιδίαζαν οι τουρκικές αρχές ή οι εγκληματικές συμμορίες στη διάρκεια του τελευταίου αιώνα της τουρκοκρατίας (κατά τον οποίο το πλούσιο βλαχοχώρι τους είχε γίνει ο στόχος των κλεφτών και εγκληματιών) και κατάφευγαν στις γύρω ορεινές περιοχές για να προστατευτούν από τη μανία τους.

88. Οι Νεβεσκιώτες ήταν πολύ θρήσκοι και ευσεβείς χριστιανοί και εικονογράφουσαν περίτεχνα τα εικονοστάσιά τους, τα οποία αποτελούσαν τη μικρογραφία ενός χριστιανικού ναού. Ήταν μάλιστα τόσο έντονα αναπτυγμένη η άμιλλα ανάμεσα στους κατοίκους για την αριστοτεχνικότερη αγιογράφησή τους, ώστε καλούσαν τους πιο περιζήτητους τεχνίτες και συναγωνίζονταν για το ποιος θα διαθέσει το μεγαλύτερο ποσό για το εικονοστάσι του, όπως πληροφορηθήκαμε από προσωπικές συζητήσεις με αιωνόβιους Νεβεσκιώτες στη γενέτειρά τους.

Όλη αυτή η θαυμάσια κατασκευή συμπληρωνόταν με αριστοτεχνικές τοιχογραφίες και παραστάσεις με μυθολογικά και νεοκλασικά θέματα, που στόλιζαν τις ψευδοκόγχες (συνήθως ανά δυο και αντιμέτωπες) και τις μεγάλες και ελεύθερες επιφάνειες του τοίχου. Τέλος, οι χώροι του αρχοντικού ήταν γεμάτοι από κηροπήγια, κρουστάλλινα αντικείμενα, χρυσοποίκιλτες λαβές, ασημένια μαχαιροπήρουνα, πορσελάνινα σκεύη, κιλίμια, τάπητες, πολυελαίους, λάμπες κρεμαστές και του χεριού,⁸⁹ υλικά τα περισσότερα μεταφερμένα από την Ευρώπη, όπως και οι περίφημοι καθρέφτες από τη Βενετία, τα αριστοτεχνικά έπιπλα από το Παρίσι και τη Βιέννη κ.ά.⁹⁰ Τα αρχοντικά του Νυμφαίου έγιναν αντικείμενο επιστημονικών μελετών και κυρίως οι πλούσιες τοιχογραφίες τους, όπως η περίφημη "*Γραπτή Αμαζών του Νυμφαίου*"⁹¹ στο αρχοντικό του Μίχα Τσίρλη-Μιχαηλίδου (1887⁹²), "*Ο Αρίστιππος*",⁹³ στο αρχοντικό του Μίχα Τσίρλη, "*Ο χορός των εννέα Μουσών με τη Θεά Αρτεμη*", στο αρχοντικό του Ντίνου Σωσσίδη, "*Ο Δημοσθένης*" και "*Η Αθηνά και ο Αρης*", στο αρχοντικό του Νάνου Σωσσίδη, όπως γενικότερα και τα αρχοντικά Θ. Τσίρλη, Θεόδ. Β. Λίτση, Μέρτζου, Γκίτσα, Λούστα, Κ. Μίσιου, Κ.Σ. Μπουτάρη κ.ά.⁹⁴

Και στο Μέτσοβο κτίζονταν ωραιότατα αρχοντικά, που αποτε-

89. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΦΙΣΤΑ, *Το Νυμφαίον. Εικόνες και προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 80.

90. ΝΙΚ. ΑΘ. ΚΑΤΣΑΝΗ, *Ονομαστικό Νυμφαίου (Νέβεσκας). Ιστορική εισαγωγή - ιδίωμα - ανθρωπωνυμία - τοπωνυμία - φυτωνυμία - ζωωνυμία*, Θεσσαλονίκη 1990 (ΕΜΣ), σ. 12.

91. Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Γραπτή Αμαζών εκ Νυμφαίου*, στα *ΑΑΑ (Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών: Athens Annals of Archaeology)*, Παρτ. II, τ. 1, τεύχ. 3 (vol. I, fasc. 3), Αθήνα 1969, σσ. 307-310.

92. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΦΙΣΤΑ, *Το τέλος ενός βιβλίου*, Θεσσαλονίκη 1971, σ.118.

93. Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Ο Αρίστιππος Νυμφαίου στο αρχοντικό Θ. Τσίρλη*, "*Μακεδονική Ζωή*" 22, Μάρτιος 1968.

94. Για τα αρχοντικά του Νυμφαίου βλ. Ν.Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα αρχοντικά της Μακεδονίας: 15ο-19ος αιώνας* (στη "*Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία*" των εκδόσεων Παπαζήση-Παρατηρητή - επιμέλεια: Ιωάννης Κολιόπουλος - Ιωάννης Χασιώτης - χ.τ. - χ.χ., τ. πρώτος, σσ. 288-289), πρβλ. και Ν. ΛΟΥΣΤΑ, *Αρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, "*Αριστοτέλης*", τεύχ. 35-36, Φλώρινα 1962, σσ. 97-119, ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΦΙΣΤΑ, *Το τέλος ενός βιβλίου*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 113-121 ("*Τα αρχοντικά Νυμφαίου*"), ΕΥΔΟΚΙΑΣ ΜΗΛΙΑΤΖΙΔΟΥ-ΙΩΑΝΝΟΥ, *Μιλούν οι τοίχοι των αρχοντικών*, "*Μακεδονική Ζωή*", τεύχ. 271, Δεκέμβριος 1988, σ. 32.

λούνταν συνήθως από ένα σύνολο-συγκρότημα κύριων και βοηθητικών χώρων, με ευρύχωρη αυλή και με δυο επιβλητικά πατώματα στο κυρίως αρχοντικό μέγαρο. Μπαίνοντας στο μετσοβίτικο αρχοντικό (συγκρότημα), αριστερά υπήρχε ο σταύλος, δεξιά η κάβα με τα μεγάλα βαρέλια, πιο πίσω βοηθητικοί χώροι για το πλύσιμο των ρούχων και των προικιών· στο κεφαλόσκαλο - μπροστά από το χαγιάτι - βρισκόταν αριστερά το καθιστικό δωμάτιο με το τζάκι και τα μικροέπιπλα, στη συνέχεια το υπνοδωμάτιο και δεξιά ο χώρος εργασίας των γυναικών, όπου ύφαιναν, έπλεκαν και κεντούσαν, καθώς επίσης και η μεγάλη ξύλινη ντουλάπα, όπου φύλαγαν τις περίφημες χρυσοποικιλτες φορεσιές τους. Στο δεύτερο πάτωμα βρισκόταν η μεγάλη σάλα και άλλες μικρότερες, συνήθως μια ή δυο, οι οποίες ήταν στολισμένες με ξυλόγλυπτα και αργυρά αντικείμενα διακόσμησης και καθημερινής χρήσης. Όλος ο χώρος ήταν στρωμένος με βελέντζες, κιλίμια και τάπητες, ενώ τα έπιπλά τους συνήθως ήταν χαμηλά και γέμιζαν τους γωνιακούς χώρους. Σε απομίμηση αυτού του μετσοβίτικου αρχοντόσπιτου και στο χώρο του παλιού αρχοντικού της οικογένειας Τοσίτσα του 19ου αιώνα, ανοικοδομήθηκε νέο αρχοντικό (εγκαινιάστηκε στα 1955), που σήμερα είναι γνωστό ως αρχοντικό του Τοσίτσα και στεγάζει το μουσείο λαϊκής τέχνης του Μετσόβου.⁹⁵

Επίσης πλούσια ελληνοβλαχικά αρχοντόσπιτα συναντούμε στο Μπλάτσι (Βλάστη) με τις διώροφες άνετες οικίες, με τα μεγάλα δωμάτια και τις επιβλητικές σάλες, τα πλούσια έπιπλα και τα στολίδια τους, τους πολυελαίους και τους καθρέφτες τους, "τα καθίσματα και τα ανάκλιτρα εκ των πολιτελεστέρων της Βιέννης" και τις ωραιότατες τοιχογραφίες, με μυθολογικά, ηρωικά και φυσικά θέματα - με παραστάσεις πουλιών, φυτών, πόλεων κ.ά. (οικία Τσάγκα, Τολίκα κ.ά.).⁹⁶ Αξιόλογα αρχοντικά είχαμε στη Σιάτιστα και στους Καλαρρύτες και στην Κλεισούρα με τις ωραιότατες τοιχογραφίες μέσα σε ορθογωνικά πλαίσια με ειδυλλιακές σκηνές, με μυθολογικές παραστάσεις (αρχοντικό - το σπίτι της Αννίκας), με απεικονίσεις σκηνών κυνηγιού κ.ά., όπως τις παρουσιάζει ο ειδικός μελε-

95. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Το Μέτσοβο (Ιστορία - Αξιοθέατα - Σύγχρονη ζωή)*, Αθήνα 1990, σσ. 42-43, 53.

96. ΜΙΧ. ΑΘ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ), σσ. 169-183.

τητής τους Ν.Κ. Μουτσόπουλος.⁹⁷ Ακόμα στο Περιβόλι και τη Σαμαρίνα (οικία Παγίτσα) μπορεί να μην είχε ιδιαίτερα μεγάλα και επιβλητικά αρχοντικά, αλλά "τα σπιτικά τους - όπως και στα περισσότερα Βλαχοχώρια της Πίνδου - ήταν καθαρά και νοικοκυρεμένα και οι Βλάχοι γενικά ήταν περήφανοι γι' αυτά".⁹⁸ Γενικά, σ' όλους τους ελληνοβλαχικούς οικισμούς του βαλκανικού χώρου, οι ελληνοβλαχικές κατοικίες "απόπνεαν ελληνικότητα" και "νεοκλασικίζουσα ρυθμολογία".⁹⁹ Τέλος, περίτεχνα αρχοντικά κατασκεύαζαν και οι Ελληνοβλάχοι απόδημοι στις γιουγκοσλαβικές και τις ευρωπαϊκές χώρες, όπως εκθέσαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Περιφέρμα αρχοντόσπιτα υπήρχαν ήδη από το τέλος του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα στο Σεμλίνο (όπου διακρίνονταν το αρχοντικό του Κλεισουριώτη Γεωργίου Σπίρτα και το μέγαρο των αδελφών Καραμάτα κ.ά.), στο Βελιγράδι, στη Βιέννη, τη Βουδαπέστη κ.α., αλλά και λαμπρές ελληνικές εκκλησίες, ελληνικά σχολεία, μέχρι και ολόκληρα εμπο-

97. Ν.Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα αρχοντικά της Μακεδονίας: 15ος-19ος αιώνας*, στη *"Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία"*, έ.α., τ. πρώτος, σσ. 290-291: "Σ' ένα άλλο γνωστό βλαχοχώρι, την Κλεισούρα, συναντούμε μιμήσεις των τοιχογραφιών που απαντούμε σε αρχοντικά της Νέβεσκα. Μέσα σε ορθογωνικά πλαίσια ειδυλλιακές σκηνές εμπνευσμένες ξεκάθαρα από δυτικά πρότυπα, ζευγάρια ερωτευμένων σε μοναχικούς περιπάτους σε δάση με χρώματα περισσότερο γνωστά μας από τις λαϊκές τοιχογραφίες που έχουν επιζήσει μέχρι πριν λίγο καιρό σε επαρχιακά κρεοπωλεία. Αντίστοιχες είναι και οι ζωγραφικές απεικονίσεις σ' ένα άλλο αρχοντικό της Κλεισούρας, το σπίτι της Αννίκας. Ξεχωρίζουμε δυο παραστάσεις ιδιαίτερα ενός τελείως "εκτεθηλυσμένον" Ηρακλή και μιας Δικαιοσύνης σε μια λίμνη με τους απαραίτητους κύκνους και στο βάθος μια δένδροστοιχία σε έντονη προοπτική απεικόνιση. Τις παραστάσεις αυτές συμπληρώνουν σκηνές κυνηγιού σε δίχρωμες απεικονίσεις, τρόπαια μέσα σε πλαίσια και παραστάσεις από το ελληνικό Πάνθεον". - Γενικά για το "νοικοκυρόσπιτο" της Κλεισούρας βλ. Μ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, *Κλεισούρα Δυτικής Μακεδονίας*, χ.τ., 1972, σσ. 28-32, πρβλ. και στην ΕΛΕΩΝΟΡΑΣ ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ, *Ώψεις του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας (19ος -αρχές 20ού αιώνα)*, στη *"Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία"*, έ.α., τ. πρώτος, σσ. 354-355.

98. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικά έρευνα εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην *"Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"*, Θεσσαλονίκη 1980 (ΕΜΣ), σσ. 466, 468-469, πρβλ. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κοντσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 568-569, ALAN J.B. WACE - MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 97 και 93-98, όπου και εκτενής περιγραφή των Σαμαρινιώτικων σπιτιών.

99. ΓΙΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ιστορία των Βλάχων (Εικονογραφημένη)*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 11 (στην εισαγωγή του καθηγητή Ν.Κ. Μουτσόπουλου).

ρικά τετράγωνα, περίτεχνα κοινωφελή ιδρύματα, δημόσιες κατασκευές και έργα, ακόμα και ελληνικά νεκροταφεία.

Ανάλογη άνθηση με την κατασκευή και τον εξωραϊσμό των ελληνοβλαχικών οικιών και αρχοντικών και την ακμή του επαγγέλματος του κτίστη και των καλλιτεχνών που τα καλλώπιζαν, παρουσιάστηκε και στην κατασκευή μεγαλόπρεπων ναών από Ελληνόβλαχους κτίστες, καθώς επίσης και από τους ανάλογους καλλιτέχνες και τους αγιογράφους, που τους διακοσμούσαν με περίτεχνα και αριστοτεχνικά ξυλόγλυπτα τέμπλα, με θαυμάσιες αγιογραφίες και εικόνες, με άμβωνες, στασίδια, πολυελαίους, μανουάλια κ.ά. Τέτοιες λαμπρές εκκλησίες ήταν, ανάμεσα στις πολλές, του Αγίου Δημητρίου και της Αγίας Κυριακής στο Μοναστήρι, του Αγίου Νικολάου και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Κρούσοβο, του Αγίου Δημητρίου με το περίφημο σκαλιστό τέμπλο του σε ξύλο καρυδιάς - που το καλλιτέχνησε ο ίδιος τεχνίτης του τέμπλου του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου Κρουσόβου - στο Μεγάροβο και τα μοναστήρια της Αγίας Παρασκευής και της Αγίας Άννας στη Μηλόβιστα, της Παναγίας στο Τίρνοβο, του Προφήτη Ηλιού στο Γκόπεσι, του Οσίου Ναούμ στην Αχρίδα, της Αναλήψεως Βαρεσανίου στο Μοναστήρι, της Αναλήψεως στο Κρούσοβο, του Αγίου Γεωργίου στο Μεγάροβο κ.ά.¹⁰⁰

Ακόμα, ονομαστή παραμένει η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στο Μέτσοβο με το πολύτιμο τέμπλο της σε ξύλο καρυδιάς, έργο Ελληνόβλαχων Μετσοβιτών καλλιτεχνών - άριστο δείγμα της μετσοβίτικης ξυλογλυπτικής, το μοναστήρι του Άη Νικόλα με τις αριστοτεχνικές τοιχογραφίες και το χρυσωμένο ξύλινο τέμπλο του και το μοναστήρι της Παναγίας με το υπέροχο εικονοστάσι του, επίσης στο Μέτσοβο,¹⁰¹ η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου με το ξυλόγλυπτο τέμπλο της - έργο Μετσοβιτών - στο Περιβόλι,¹⁰² η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, του Προφήτου Ηλιού, της Γεννήσεως της

100. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος* (Διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1959 (ΕΜΣ - ΙΜΧΑ), σσ. 11, 25 (σημ. 41, 42).

101. Για τις μονές και τους ναούς της Πατριαρχικής Εξαρχίας Μετσόβου βλ. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924) κ.λ.*, (έ.α.), σσ. 68-84 και του ίδιου, *Το Μέτσοβο κ.λ.* (έ.α.), σσ. 36-42, 52.

102. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 566.

Θεοτόκου (Μεγάλη Παναγιά), της Αναλήψεως κ.α. στη Σαμαρίνα - αγιογραφημένες όλες από ντόπιους Ελληνόβλαχους καλλιτέχνες και διακοσμημένες με εξαιρετικά έργα ξυλογλυπτικής (κυρίως το τέμπλο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου),¹⁰³ όπως επίσης και οι μεγάλες εκκλησίες της Βλάστης,¹⁰⁴ του Πισοδερίου, της Κλεισούρας και άλλων ελληνοβλαχικών οικισμών.

Η ελληνοβλαχική λαϊκή τέχνη όμως - πέρα από την έντονη παρουσία της στο διάκοσμο των οικιών και των εκκλησιών - εξελίχτηκε με γοργούς ρυθμούς και στην καθημερινή ζωή με την ποιμενική ξυλογλυπτική, την κατασκευή των ποιμενικών και οικιακών αγγείων, δοχείων και σκευών,¹⁰⁵ την τέχνη της ξυλοτεχνίας (τη βαρελοποιία και τη βαριά οικοδομική ξυλεία και κατασκευή), της χρυσοχοϊκής και ασημουργικής (με τα περίφημα μετσοβίτικα κοσμήματα), της κατασκευής διαφόρων κοινοτικών έργων (όπως τα προιονιστήρια και οι νερόμυλοι στη Σαμαρίνα¹⁰⁶ και οι περίφημες βρύσες του Μετσόβου¹⁰⁷) και την τέχνη της ραφτικής και κυρίως της υφαντικής και της κεντητικής. Συγκεκριμένα, γύρω από τα επαγγέλματα και τις αντίστοιχες λαϊκές τέχνες που σχετίζονταν με την επεξεργασία και τη χρησιμοποίηση του μαλλιού, περίφημα ήταν τα ελληνοβλαχικά υφαντά με την ποικιλία και την καθαρότητα των χρωμάτων τους, όπως κιλίμα, φλοκάτες, στρωσίδια, χαλιά, σκεπάσματα, διάδρομοι, πανιά (για τα βλάχικα δισάκια, τους τροβάδες, τα χαράργια (σακιά), τις τέντες-αντίσκηνα¹⁰⁸ - συνήθως όλα ασπρό-

103. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορικά έρευνα εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας*, στην "Παγκαρπία Μακεδονικής Γης", Θεσσαλονίκη 1980 (ΕΜΣ), σσ. 459, 466-467.

104. ΜΙΧ. ΑΘ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ), σσ. 86-98.

105. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσοβλαχικά ονόματα αγγείων οικιακής χρήσης*, ανάπτυπο από την "Ελληνική διαλεκτολογία" (τόμος 2, 1990-91, σσ. 89-116), Θεσσαλονίκη 1991.

106. ALAN J.B. WACE - MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 75-76.

107. ΦΑΝΗΣ ΜΠΑΛΑΜΩΤΗ, *Οι βρύσες του Μετσόβου (Από τον 18ο αιώνα μέχρι σήμερα)*, Θεσσαλονίκη 1989.

108. ALAN J.B. WACE - MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων κ.λ. (έ.α.)*, όπου και περιγραφή μιας βλάχικης τέντας.

μαυρα) κ.ά., τα θανμάσια κεντίδια (κυρίως στις μαξιλαροθήκες, τα ρούχα, τις κουρτίνες, τα μαντίλια, τα τραπεζομάντιλα κ.α.) και τα ρούχα, οι στολές και τα προικιά, που στόλιζαν κάθε Ελληνόβλαχο και κάθε απλό και πλούσιο ελληνοβλαχικό σπιτικό.

Τέλος, και μέσα στη γενικότερη πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη, καλλιεργούνταν έντονα οι καθημερινές διαπροσωπικές σχέσεις των Ελληνόβλαχων μέσα στην άρρηκτη καθημερινή οικογενειακή και κοινωνική τους ζωή με τις οργανωμένες παραδοσιακές τους εκδηλώσεις, οι οποίες συνείχαν τον κοινωνικό τους ιστό και καλλιεργούσαν τις ατομικές και συλλογικές τους προσπάθειες. Έτσι πλούσια και θεαματικά ήταν τα πανηγύρια τους (κυρίως στη γιορτή της Αγίας Παρασκευής, στις 26 Ιουλίου και το Δεκαπενταύγουστο, στη γιορτή της Παναγίας), οι γάμοι που αποτελούσαν το μεγαλύτερο κοινωνικό γεγονός, που για την επιτυχία τους αφιέρωναν οι Ελληνόβλαχοι χρόνια ολόκληρα με την ύφανση και το κέντημα των προικιών και της γαμπριάτικης και νυφικής φορεσιάς, οι μεγάλοι - οι τρανοί - χοροί¹⁰⁹ στα πανηγύρια και στους γάμους και στις άλλες καθημερινές εκδηλώσεις της φιλόξενης ζωής τους,¹¹⁰ ενώ δεν έλειπαν και οι εξωτερικεύσεις και οι προβληματισμοί τους με τη λαϊκή τους έφεση για το στίχο και τη μουσική, με την καλλιέργεια των πατροπαράδοτων εθίμων τους και με τις έντονες ψυχικές, θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους αναζητήσεις.¹¹¹

109. Ο μεγάλος - ο "τρανός" χορός των Ελληνόβλαχων που ήταν γνωστός και με άλλα ονόματα (στη Σαμαρίνα έχουμε τον "Τσιάτσιο"), απαρτιζόταν από δυο μεγάλα ημικύκλια (στο ένα χόρευαν οι άνδρες και στον άλλον οι γυναίκες) και είχε πανηγυρικό και - κυρίως - τελετουργικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Πλούσιο φωτογραφικό υλικό με το μεγάλο χορό του Περιβολίου στα 1911, που τον αποθανάτισαν οι φωτογραφικές μηχανές των Ελληνόβλαχων Αδελφών Μανάκια, το μεγάλο χορό της Αβδέλας, το "Τσιάτσιο" της Σαμαρίνας και πλήθος φωτογραφιών με ελληνοβλαχικές στολές και ρούχα της καθημερινής ζωής και των γαμήλιων και των κοινωνικών εκδηλώσεων, με βλάχικες τέντες-αντίσκηνα, με ποιμενικές και επαγγελματικές ασχολίες, με οικογενειακές φωτογραφίες κ.ά. βλ. στου ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.* (έ.α.), σσ. 523-553.

110. ALAN J.B. WACE - MAURICE S. THOMPSON, *Οι Νομάδες των Βαλκανίων κ.λ.* (έ.α.), σ. 51 (όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι "η φιλοξενία αποτελεί το άπαν της βλάχικης ζωής").

111. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.* (έ.α.), σσ. 123-201, όπου και διεξοδική λαογραφική εξέταση των εκδηλώσεων της ζωής των Κουτσόβλαχων-Ελληνόβλαχων (και στου ίδιου, στην πρώτη έκδοση

III. Ευποιία - Οι Ελληνόβλαχοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες δωρητές και ευεργέτες και η προσφορά τους

1. Η οικονομική συμβολή των εύπορων Ελληνόβλαχων του ελληνικού χώρου και κυρίως του ευρωπαϊκού και των άλλων χωρών, όπου αποδημούσαν, ήταν εντονότατη κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας και στην προσφορά τους στηριζόταν κατά το μεγαλύτερο μέρος η ίδρυση, η συντήρηση και η λειτουργία των ελληνικών σχολείων, των εκκλησιών και των κοινωφελών ιδρυμάτων. Η αγαθοεργία των Ελληνόβλαχων Μακεδόνων και Ηπειρωτών δωρητών και ευεργετών δεν κάλυπτε μόνο τις εκπαιδευτικές, εκκλησιαστικές και κοινωνικές ανάγκες των ιδιαίτερων πατρίδων τους, αλλά ωφέλυνε το έθνος γενικότερα με την επέκταση της ευεργεσίας τους σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο. Έτσι η ελληνοβλαχική ευποιία έκαμε εντονότατη την παρουσία της στην ελληνική πρωτεύουσα - όπου και δραστηριοποιήθηκε θεαματικά - με τα επιβλητικά και πανάκριβα κτίρια-μνημεία, που θα δούμε στη συνέχεια, τα οποία κυριολεκτικά

του 1976: "Οι Κουτσόβλαχοι, εθνολογική και λαογραφική μελέτη", σσ. 123-201), βλ. και του ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ι. ΠΟΥΡΝΑΡΑ, *Η Βλαχομηλιά της Πίνδου - "Αμέρου" - Ιστορία - Λαογραφία. Αναφορά στους Βλάχους*, Θεσσαλονίκη 1987 ("Μαϊάνδρος"), σσ. 99-282. Για τα κουτσοβλάχικα δημοτικά τραγούδια βλ. εκτός από τα παραπάνω έργα και στις εργασίες των ΝΙΚΟΥ ΚΑΤΣΑΝΗ, *Κουτσοβλάχικα τραγούδια* (Ανάτυπο εκ του ΚΣΤ' τόμου των "Μακεδονικών"), Θεσσαλονίκη 1988, ΑΧΙΛΛΕΩΣ Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, *Ιστορία του βλάχικου τραγουδιού*, Αθήνα 1989 (και του ίδιου, *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήνα 1993 (ΦΣΠ), σσ. 285-349, όπου και η παραπάνω εργασία σε αναδημοσίευση), SAMUEL BAUD-BOVY, *Chansons Aromounes de Thessalie. Κουτσοβλάχικα τραγούδια της Θεσσαλίας*, Θεσσαλονίκη 1990 ("Αφοί Κυριακίδη"). Πληροφορίες ακόμα στις γενικές λαογραφικές εργασίες των Γ. ΝΤΟΝΤΟΥ - Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Το Περιβόλι. Η αετοφωλιά της Πίνδου* (Λαογραφική περιγραφή της κωμοπόλεως Περιβολίου), Θεσσαλονίκη 1973 και ΒΑΣΙΛΗ Γ. ΝΙΤΣΙΑΚΟΥ, *Αετομηλίτσα* (παραδοσιακή λαογραφία), τεύχος Α', Γιάννινα 1979 (έκδοση συλλόγου Αετομηλιτσιωτών "Το Ντένισκο").

τη μεταμόρφωσαν και την αναγέννησαν κυριακά και πολιτιστικά κτίρια που μέχρι σήμερα στέκουν μοναδικά και αξεπέραστα (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αθηνών, Ζάππειο Μέγαρο, Σχολή Ευελπίδων, Αρσάκειο, Αστεροσκοπείο - Ακαδημία (δωρεά των αδελφών Σίνα, έργα που παρουσιάστηκαν στο πρώτο κεφάλαιο), αλλά και κατασκευές και γενικότερες προσφορές, όπως η αναμαρμάρωση του Παναθηναϊκού Σταδίου, το θωρηκτό πλοίο "Γ. Αβέρωφ" κ.ά.)

Στο μακεδονικό χώρο αθρόα υπήρξε η ελληνοβλαχική συνεισφορά κυρίως στον εκπαιδευτικό τομέα και στις κοινωνικές ανάγκες. Μεγάλοι ευεργέτες για το Μοναστήρι υπήρξαν οι Ελληνόβλαχοι αδελφοί Ιωάννης και Θεοχάρης Δημητρίου, εγκαταστημένοι στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, οι οποίοι στα 1880 πρόσφεραν 3.500 λίρες.¹¹² Με το ποσό αυτό κτίστηκε το "Κεντρικό Παρθεναγωγείο" του Μοναστηρίου. Με άλλες δωρεές τους κτίστηκε το νηπιαγωγείο και το "μεγαλοπρεπέστατον Ελληνικόν Δημοτικόν Νοσοκομείον"¹¹³ (ο "Ευαγγελισμός"). Παράλληλα εξασφαλιζόταν και ετήσια οικονομική επιχορήγηση για τη συντήρηση και τη λειτουργία τους, από τους τόκους κεφαλαίου που πρόσφεραν για τον σκοπό αυτό.¹¹⁴ Με άλλα κεφάλαιά τους επίσης ανακαίνισαν τα ελληνικά δημοτικά σχολεία Γενή και Αρναούτ Μαχαλά και τα εφοδίαζαν με ετήσιο επίδομα για την απρόσκοπτη λειτουργία τους. Ελληνόβλαχος ευεργέτης υπήρξε και ο Αδάμ Νικαρούσης. Ο Νικαρούσης ίδρυσε το Δημοτικό Κοινωνικό Νοσοκομείο του Μοναστηρίου, το οποίο το συντηρούσε διαρκώς μέχρι την αγαθοεργή προσφορά των αδελφών Δημητρίου, οι οποίοι το κατεδάφισαν - λόγω παλαιότητας - και στη θέση του ίδρυσαν το δικό τους, όπως είδαμε παραπάνω. Οι προσφορές όμως

112. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. ΧΑΤΖΗ, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Αθήναι 1971, σ. 46.

113. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 32, πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος* (Διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1959, σσ. 9, 22 (σημ. 11).

114. ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Μοναστήριον*, ΜΗΠΣ 1908, σσ. 170-171, πρβλ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας* (Διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1958, σ. 31, όπου - επιπλέον - μας πληροφορεί ότι το νοσοκομείο νοσηλευε εκατοντάδες ασθενείς και δαπανούσε 2.000-2.500 λίρες το χρόνο (Λ.Π.Π., *Ολίγαι στατιστικά πληροφορία εκ Μοναστηρίου*, ΜΗΠΣ 1908, σσ. 174-176) και ότι τα ιδρύματα των δωρεών Δημητρίου (μαζί με άλλα σχολεία του Μοναστηρίου) μόρφωναν 2.500 μαθητές και δαπανούνταν (για τη λειτουργία τους και τα συσσίτια) κάθε χρόνο 5.000 λίρες.

των πλούσιων Ελληνόβλαχων απόδημων προς τη γενέτειρά τους ήταν συνεχείς και πλουσιοπάραχες: Ο εγκαταστημένος στο Βουκουρέστι Δημήτριος Μουσίκος, Μπλατσιώτης στην καταγωγή, ίδρυσε και έκτισε στο Μοναστήρι την Αστική Σχολή ("*Μουσίκειος Αστική Σχολή*"). Ο εγκαταστημένος επίσης στη Ρουμανία Μοναστηριώτης Ιωάννης Κοντούλης έκτισε το ελληνικό δημοτικό σχολείο του Μπαϊρ Μαχαλά και ανέλαβε τη συντήρησή του. Οι Μοναστηριώτισσες χήρες Ελένη Θεοχάρους Δημητρίου και Αναστασίου Οικονόμου έκτισαν αντίστοιχα το Α΄ κεντρικό νηπιαγωγείο και το νηπιαγωγείο Ρότσκας και ανέλαβαν και τη συντήρησή τους,¹¹⁵ ενώ ο βαρόνος Νικόλαος Δούμπας, από τη Βιέννη, έγινε ο μεγάλος δωρητής του γυμνασίου Μοναστηρίου.¹¹⁶ Ο μακρύς κατάλογος των Μοναστηριωτών δωρητών και ευεργετών φτάνει τους 126 "*ευεργέτες και συνδρομητές*", όπως απαριθμήθηκαν κατά την ετήσια γιορτή των ελληνικών σχολείων του Μοναστηρίου, στις αρχές Μαρτίου του 1883.¹¹⁷

Στο Κρούσοβο οι Ελληνόβλαχοι δωρητές συγκέντρωσαν, στα 1901, 750 λίρες με τις οποίες κτίστηκε το νέο κτίριο της αστικής σχολής. Στο Μεγάροβο ιδρύθηκε και κτίστηκε το παρθεναγωγείο (1864) και το νηπιαγωγείο (1883) από τον Ελληνόβλαχο Μεγαροβίτη

115. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σσ. 32-33, πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, *Η συμβολή του ελληνισμού της Πελαγονίας κ.λ.* (έ.α.), σσ. 22-23 (σημ. 11).

116. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970 (ΕΜΣ), σ. 136.

117. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 7 Μαρτίου 1883, αρ. 195, πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρόιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894)*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ), σσ. 181-182, όπου και η δημοσίευση όλου του σχετικού εγγράφου του Έλληνα πρόξενου στο Μοναστήρι Γ. Δοκού προς το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών. - Ακόμα για τη συνολική προσφορά των Μοναστηριωτών ευεργετών γράφει ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΧΑΤΖΗΣ, *(Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνα*, Αθήναι 1971, σ. 47): "*Σημαντικοί ευεργέται υπάρχουν εις το Μοναστήριον. Εις τους αδελφούς Δημητρίον οφείλεται και το τεραστίων διαστάσεων νοσοκομείον "Ευαγγελισμός", εις το οποίον παρέχεται δωρεάν νοσηλεία και δωρεάν αι υπηρεσίαι των ιατρών. Άλλη ατελεύτητος και διαρκώς ανανεομένη σειρά μικροτέρων ευεργετών και δωρητών προσέφερε διαρκώς δια την ίδρυσιν νέων και την συντήρησιν των παρχόντων Ιδρυμάτων. Ήρχοντο κατόπιν αι ποικίλης φύσεως εισφοραί των πολιτών, προθύμων και υπερηφάνων δια την ελληνικήν λάμπιν της πόλεως, καθώς και τα έσοδα εκ κτημάτων ή άλλων επενδύσεων των δωρητών. Όλα υπό την αιγίδα του σοφού και ηρωικού Ιεράρχου Ιωακείμ Φοροπούλου και του περί αυτόν συμβουλίου των προκρίτων της πόλεως*".

Στέργιο Στυλείδη (τα "Στυλείδια" ιδρύματα), εγκαταστημένο στο Βουκουρέστι. Με τους τόκους των 100.000 δραχμών που κατάθεσε στην Εθνική Τράπεζα, εξασφαλιζόταν και η ετήσια συντήρησή τους,¹¹⁸ ενισχύοντας έτσι και τις εισφορές άλλων Μεγαροβιτών δωρητών και τις προσφορές των εκκλησιών και των μονών για τον ίδιο σκοπό.¹¹⁹ Οι Ελληνόβλαχοι δωρητές του Τίρνοβου δαπανούσαν - κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα - κάθε χρόνο για τα ελληνικά σχολεία τους 5.500 φράγκα. Ο Νιζοπολίτης Ελληνόβλαχος Κωνσταντίνος Μπέμπης, εγκαταστημένος στο Ρουχτσούκ, έκτισε στη γενέτειρά του λαμπρό σχολικό οίκημα, το οποίο στέγαζε τα ελληνικά σχολεία (αρρεναγωγείο, παρθεναγωγείο, νηπιαγωγείο).¹²⁰

Οι Ελληνόβλαχοι ευεργέτες της Νέβεσκας κάλυπταν ολοκληρωτικά τις δαπάνες για τις εκπαιδευτικές ανάγκες. Ο Μιχαήλ Τσίρλης χρηματοδοτούσε μέχρι το θάνατό του (1897) και για 30 χρόνια τα σχολεία της ιδιαίτερης πατρίδας του. Η σύζυγός του Ζωή ίδρυσε (1867) και στη συνέχεια έκτισε το παρθεναγωγείο ("Ελληνικό παρθεναγωγείο Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη") και την ίδια αρωγή πρόσφεραν ο γιος τους Δημήτριος Τσίρλης ή Μιχαηλίδης που χρηματοδοτούσε διαρκώς τα "Εκπαιδευτικά καταστήματα" της Νέβεσκας και ο ανεψιός τους Θεόδωρος Ι. Τσίρλης που κληροδότησε με τη διαθήκη του (1900) στα σχολεία της Νέβεσκας 2.200 αγγλικές χρυσές λίρες.¹²¹ Ο Νεβεσκιώτης Ελληνόβλαχος Πέτρος Τζιάκος, εγκαταστημένος στη Δαμασκό της Συρίας, ανέλαβε στα 1907 όλη τη δαπάνη για την ανακαίνιση ετοιμόρροπου ελληνικού ναού της γενέτειράς του.¹²² Ανάλογη υπήρξε και στην Κλεισούρα η προσφορά των απόδημων ευεργετών. Ο Αρχιμανδρίτης Σωφρόνιος Μπαρτζούλας, από το

118. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.* (έ.α.), σσ. 142, 146, ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 82.

119. Α.Κ.Γ., *Τίρνοβον - Μεγάροβον*, ΜΗΠΣ 1908, σσ. 224-234, πρβλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΙΖΑ, *Μεγάροβον*, ΜΗΠΣ 1910, σσ. 239-250.

120. ΠΑΝΤΕΛΗ Γ. ΤΣΑΛΛΗ, *Το δοξασμένο Μοναστήρι κ.λ.*, σ. 84, ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 148.

121. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΦΙΣΤΑ, *Φεύγει η Νέβεσκα. Συμβολή εις την μελέτην των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 125-131 ("Ευεργέται-δωρηται" Νέβεσκας - φωτογραφίες), του ίδιου, *Το Νυμφαίον. Συμβολή εις την μελέτην των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 42-45, πρβλ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α., σ. 154.

122. "Εκκλησιαστική Αλήθεια", 1907, σ. 161.

Βουκουρέστι, πρόσφερε 34.000 χρυσά γρόσια για την ανέγερση του δημοτικού και του "ελληνικού σχολείου". Ο μεγαλέμπορος Γιαννάκης Σ. Σιμώττας, από τη Βιέννη, κατάθεσε 25.000 χρυσά φράγκα στην Εθνική Τράπεζα για την πληρωμή (από τους τόκους τους) των μισθών των δασκάλων της Κλεισούρας. Ο επίσης μεγαλέμπορος, Σίμος Σιμώττας, από τη Θεσσαλονίκη, πρόσφερε με τη διαθήκη του (1875) 1.000 φιορίνια για τα σχολεία της γενέτειράς του.¹²³ Ακόμα, ο Κλεισουριώτης επιχειρηματίας Νικόλαος Δ. Κίκης, ο οποίος ζούσε στο Βελιγράδι, όπου απέκτησε τεράστια περιουσία με τις δυναμικές εμπορικές του δραστηριότητες, ευεργέτησε πλουσιοπάροχα το σύλλογο "Εμπορική Νεολαία του Βελιγραδίου" και κληροδότησε χρήματα με τα οποία κτίστηκε (στο Βελιγράδι) το μεγάλο "Νοσοκομείο του Νικολάου και της Ευγενίας Κίκη για τους φτωχούς και δεινοπαθούντες εμπόρους".¹²⁴ Στο Πισοδέρι μεγάλη υπηρεσία πρόσφερε στα σχολικά πράγματα ο ευεργέτης-αρχιμανδρίτης Μόδεστος, με την ίδρυση και χρηματοδότηση του αρρεναγωγείου και του παρθεναγωγείου του.¹²⁵

Οι πλούσιοι απόδημοι Ελληνόβλαχοι του Μπλατσίου ευεργέτησαν πλουσιοπάροχα τη γενέτειρά τους με την ίδρυση και τη συντήρηση των σχολείων της (με τις δωρεές των ευεργετών Στέργιου Δούμπα, Κωνσταντίνου Θωμαΐδη και του Δημητρίου Μουσίκου - όπως είδαμε στο δεύτερο τμήμα του τετάρτου κεφαλαίου). Το ίδιο έπραξαν και οι βλαχόφωνοι κάτοικοι της Κοριτσάς, όπως οι αδελφοί Δημήτριος και Αναστάσιος Λιάκτσης που ίδρυσαν στα 1857 το παρθεναγωγείο και στα 1867 ένα αστικό σχολείο, ο Βασ. Τσάτσης που βοήθησε σημαντικά στα 1873 για να κτιστεί ένα νηπιαγωγείο και ο Ιωάννης Μπάγκας ή Πάγκας¹²⁶ (1814-1895), ο οποίος, μαζί με

123. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ Ι. ΤΖΙΩΓΟΥ, *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικό αυτής μνημείο της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 39-42, ΑΝΤ. ΣΙΓΑΛΑ, *Κώδιξ σχολείων Κοινότητος Κλεισούρας*, "Μακεδονικά" 1 (1940), σσ. 503-504.

124. ΙΩΑΝΝΗ Α. ΠΑΠΑΔΡΙΑΝΟΥ, *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 156.

125. ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ, *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909, σ. 102.

126. ΡΥΛΥΧ RENE, *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ. ("Τροχαλία"), σ. 48, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 421.

άλλους συμπατριώτες του της Αιγύπτου, πρόσφερε σημαντικά ποσά (κατάθεσε στην Τράπεζα της Ελλάδας 200.000 φράγκα, από τα οποία κάθε χρόνο χορηγούνταν στα σχολεία της Κοριτσάς 20.000, που τα διαχειριζόταν το κοινοτικό ταμείο "Λάσσο"¹²⁷) στη γενέτειρά του για την ίδρυση σχολείων (όπως το "Μπάγκειο Γυμνάσιο") και εκκλησιών και για την κατασκευή υδραγωγείων και άλλων κοινωφελών έργων και σκοπών,¹²⁸ ενώ, στη Μοσχόπολη, βοήθησαν αντίστοιχα οι Ελληνόβλαχοι ευεργέτες Αν. Καζαντζής, Γεώργιος Σίνας και Μιχαήλ Κιοπέκας (όπως τους παρουσιάσαμε στο δεύτερο τμήμα του προηγούμενου κεφαλαίου)

2.1. Στον ηπειρωτικό χώρο οι ευεργεσίες των απόδημων Ελληνόβλαχων, αλλά και των ντόπιων δωρητών, ήταν διαρκείς και άφθονες και μ' αυτές κτίζονταν σχολεία, ορφανοτροφεία, οικοτροφεία, περιθάλπονταν φτωχοί, ορφανά και γέροντες, προικοδοτούνταν άπορα κορίτσια, ιδρύονταν πολιτιστικά ιδρύματα κ.ά. στις ιδιαίτερες πατρίδες τους και προεκτείνονταν σ' όλο το Έθνος και κυρίως στην Αθήνα με τη συγκρότηση βιβλιοθηκών, πανεπιστημιακών και άλλων ιδρυμάτων και γενικά "η συμβολή τους - των Ηπειρωτών εθνικών ευεργετών - στην οικονομική, πολιτική, διοικητική και πολιτιστική συγκρότηση του ελληνικού κράτους αποτελεί κεφάλαιο τεράστιας εθνικής σημασίας".¹²⁹ Και μάλιστα η μεγάλη τους εθνική και κοινωνική προσφορά ερχόταν σε μια εποχή κατά την οποία το ελληνικό έθνος την είχε απόλυτα ανάγκη: στα χρόνια εκείνα που τα οικονομικά της νεοσύστατης και ανοργάνωτης δημόσιας παραγωγής ήταν μηδαμινά και η χώρα εξαντλημένη και εξουθενωμένη προσπαθούσε να μπει στο δρόμο της ανάπτυξης.¹³⁰

127. ΣΤΕΦΑΝΟΥ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κ.λ.*, σ. 160.

128. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 32 (και στην "Παγκαρπία Μακεδονικής Γης", Θεσσαλονίκη 1980 (ΕΜΣ) σ. 446).

129. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ηπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 423.

130. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι, οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 508. - Για τη γενικότερη προσφορά των Ηπειρωτών ευεργετών - που ανάμεσά τους πάμπολλοι

Στο πάνθεο των Ηπειρωτών ευεργετών σημαντικό τμήμα κατέχει το βλαχόφωνο Μέτσοβο με τους δεκάδες Ελληνόβλαχους εθνικούς ευεργέτες και τοπικούς ευεργέτες και δωρητές, όπως οι Γεώργιος Αβέρωφ, Νικόλαος Στουρνάρας, Μιχαήλ Τσοίτσας, Θεόδωρος Τσοίτσας, Μιχαήλ Τσοίτσας, Τριαντάφυλλος Τσιομάγκας, Κωνσταντίνος Τσαπέκος, αδελφοί Τούληδες, Στέργιος Μπότσιαρης, Ελένη Φαρδή, Κωνσταντίνος Σταμέρωφ και πάρα πολλοί άλλοι, οι οποίοι αναδείχτηκαν σε δραστήριες φυσιογνωμίες με εθνικά οράματα και "συνέλαβαν στη βαθύτερη ουσία τους τις ανθρώπινες ανάγκες και αντιμετώπισαν με ρεαλισμό και προσγειωμένη αντίληψη τα ανθρώπινα προβλήματα"¹³¹ με τις πλούσιες οικονομικές παροχές τους.

Ο Γεώργιος Αβέρωφ (1818-1899) υπήρξε ο μεγαλύτερος Ελληνόβλαχος Μετσοβίτης ευεργέτης - και σύγχρονα και εθνικός ευεργέτης - ο οποίος εξομοιώθηκε απόλυτα με τα εθνικά ιδανικά της νεότερης Ελλάδας και φρόντισε με όλη τη δύναμη της ψυχής του να τα ενδυναμώσει και να τα μορφοποιήσει με έργα και ιδρύματα, με την κοινωνική και την πνευματική ανάπτυξη. Ο Γεώργιος Αβέρωφ απόκτησε με τις εμπορικές του δραστηριότητες στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου τεράστια περιουσία, την οποία χάρισε - ολόκληρη - στην ιδιαίτερη πατρίδα του, στην Αθήνα και στην Αλεξάνδρεια, όπου πραγματοποίησε σπουδαία κοινωνικά και εθνικά έργα. Στο Μέτσοβο έκτισε σχολεία (Αβερλώφειο Σχολείο, Αβερλώφειο Γυμνάσιο), εκκλησίες, νοσοκομείο, φαρμακείο (Αβερλώφειο Φαρμακείο), φτωχοκομείο, υφαντουργείο, δημιούργησε πάρκα, βρύσες, κοινοτικούς δρόμους κ.ά., ενώ πλούσιες ήταν οι παροχές του και στις γειτονικές

ήταν ελληνοβλαχικής καταγωγής - στο Γένος "κατά τις χαλεπότερες ώρες της ζωής του" έγραψε χαρακτηριστικά ο μελετητής της ηπειρωτικής ευποιίας Στέφανος Μπέττης: "Το λουλούδι της ευποιίας ή έμπρακτης φιλογένειας άνθισε ξεχωριστά στην Ήπειρο και η μοσχοβολιά του απλώθηκε, ζωογόνησε και παρηγόρησε το Γένος κατά τις χαλεπότερες ώρες της ζωής του. Πράγματι η φτώχη και κακοτράχαλη Ήπειρος ανάδειξε κατά τους χρόνους εκείνους τους πιο πολλούς αγαθοποιούς κι ονομαστότερους, τοπικούς και εθνικούς ευεργέτες, δίκαια δε και για τα μεγάλα πνευματικά της αναστήματα αποκλήθηκε "πανελληνίως" εύανδρος. Αυτό ακριβώς το φαινόμενο της Ηπειρωτικής ευποιίας μοναδικό, καθώς είπαμε, σε ένταση και πλάτος δεν έπαισε να κινεί το θανμασμό, να συγκινεί κάθε καρδιά και να προβληματίζει τους μελετητές στην ερμηνεία του" (ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιία ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Τουρκοκρατίας*, Γιάννινα 1982, σσ. ιγ'-ιδ').

131. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Το Μέτσοβο (Ιστορία - Αξιοθέατα - Σύγχρονη ζωή)*, Αθήνα 1990, σ. 25.

κοινότητες (στο Ανήλιο έκτισε ελληνικό σχολείο και στο Μαλακάσι, τη Μηλιά, την Κουτσούφλιανη, το Βοτονόσι κ.α. διόριζε και χρηματοδοτούσε δασκάλους στα σχολεία τους¹³²). Στην Αθήνα δημιούργησε περίλαμπρα μνημεία και ιδρύματα: Με τα 50.000 χρυσά φράγκα που διάθεσε αποπερατώθηκε το κτίριο του Πολυτεχνείου (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο), αναμαρμάρωσε το Παναθηναϊκό Στάδιο (Αβερώνφειο Παναθηναϊκό Στάδιο), για το οποίο δαπανήθηκαν συνολικά 2.000.000 χρυσά φράγκα, έκτισε την (Αβερώνφειο) Σχολή Ευελπίδων, ίδρυσε το "Αβερώνφειον" ή "Εφηβείον Αβέρωφ" και τη σωφρονιστική φυλακή ανηλίκων και συγκρότησε τις "Φυλακές Αβέρωφ", ενώ με χρήματά του κατασκευάστηκαν οι αδριάντες του Ρήγα Φεραίου και του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε' στα προπύλαια του πανεπιστημίου. Στην Αλεξάνδρεια δημιούργησε επίσης αξιόλογα εκπαιδευτικά ιδρύματα ("Αβερώνφειος Σχολή Αλεξανδρείας" - δημοτικό, γυμνάσιο, παρθεναγωγείο), όπως και εκκλησιαστικά, ενώ παράλληλα ενίσχυε οικονομικά την ελληνική κοινότητα και χορηγούσε υποτροφίες, με τις οποίες αρκετοί ελληνόπαιδες σπούδαζαν στην Αθήνα. Ο Γεώργιος Αβέρωφ όμως με τη διαθήκη του κληροδότησε και μεγάλα ποσά υπέρ του Ναυτικού Πολεμικού Μουσείου (2.500.000 χρυσά φράγκα), με τα οποία αγοράστηκε το θωρηκτό "Γ. Αβέρωφ", υπέρ του Μετσόβιου Πολυτεχνείου (500.000 δραχμές), υπέρ του Ωδείου Αθηνών (500.000 δραχμές), υπέρ του Μετσόβου¹³³ για κοινωφελή έργα (900.000 δραχμές), υπέρ της Λάρισας (500.000 δραχμές), όπου κτίστηκε η Γεωργική Σχολή της ("Αβερώνφειος Σχολή

132. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924). Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991, σσ. 103-104.

133. Σύμφωνα με την περικοπή της διαθήκης του Γεωργίου Αβέρωφ που αναφερόταν στο Μέτσοβο, ο μεγάλος ευεργέτης άφηne χρήματα με τους τόκους των οποίων θα διατηρούνταν το Αβερώνφειο Φαρμακείο "ίνα χορηγώνται δωρεάν φάρμακα, όπως μέχρι σήμερα γίνεται, εις πάντας τους συμπατριώτας δυναμένους και πτωχούς", θα προικοδοτούνταν με 300 αγγλικές λίρες κάθε χρόνο τα άπορα κορίτσια του Μετσόβου, θα διανέμονταν 200 αγγλικές λίρες κάθε χρόνο στους φτωχούς στις γιορτές του Πάσχα και των Χριστουγέννων, θα συντηρούνταν τα σχολεία των περιχώρων και του Μετσόβου, το νεκροταφείο, ο κήπος του Αγίου Γεωργίου, οι εκκλησίες - και κυρίως άφηne εντολή "ίνα δαπανηθή (χρηματικό ποσό) προς ανακαίνισιν εκ βάρων και εξωράϊσιν του Ναού της Αγίας Παρασκευής, περιφραχθή δε δια σιδηρών κιγκλίδων ο περίβολος του Ναού και καταρτισθή εν τω περιβόλω κήπος" - και οι δημόσιοι δρόμοι του Μετσόβου (βλ. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου κ.λ.*, (έ.α.), σσ. 166-167, όπου και η σχετική περικοπή του Αβερώνφειου Κληροδοτήματος).

Λαρίσης") και υπέρ των ιδρυμάτων της ελληνικής κοινότητας της Αλεξανδρείας (1.500.000 χρυσές δραχμές), όπου επιπλέον δημιουργήθηκε και το ομώνυμο νοσοκομείο. Ο ανδριάντας του Γεωργίου Αβέρωφ, "*του πρύτανη των νεώτερων εθνικών ευεργετών*", βρίσκεται μπροστά από το καλλιμάρμαρο Παναθηναϊκό Στάδιο.¹³⁴

Ο άλλος μεγάλος εθνικός μας ευεργέτης Νικόλαος Στουρνάρας (1806-1853) γεννήθηκε κι αυτός στο ελληνοβλαχικό Μέτσοβο, όπου έμαθε και τα πρώτα γράμματα. Αργότερα βρέθηκε κοντά στους θείους του, τους μεγαλέμπορους αδελφούς Τσοσίτσα, στο Λιβόρνο της Ιταλίας, απ' όπου αναχώρησε στο Παρίσι για ανώτερες εμποροβιομηχανικές σπουδές και στη συνέχεια εργάστηκε στον εμπορικό οίκο του Μιχαήλ Τσοσίτσα, στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, που ανέλαβε αργότερα και τη διεύθυνσή του και απέκτησε σεβαστή περιουσία. Μεγάλες υπήρξαν οι προσφορές του στα ελληνικά εκπαιδευτήρια της Αλεξάνδρειας, σε ιδρύματα στο Μέτσοβο, όπου δημιούργησε, μαζί με το θείο του Μιχαήλ Τσοσίτσα, το σχολείο της γενέτειράς του και σε φιλανθρωπικά καταστήματα στην Αθήνα. Με τη διαθήκη του κληροδότησε 58.800 δραχμές στο Μέτσοβο, που από τους τόκους τους θα συντηρούνταν η ελληνική σχολή Μετσόβου, καθώς επίσης και 7.000 τάλληρα για τους συγγενείς και τους φτωχούς συμπατριώτες του, 10.000 τάλληρα για τα ελληνικά σχολεία της Αλεξάνδρειας και το μεγαλύτερο ποσό - 100.000 τάλληρα - στην Αθήνα για να κτιστεί, όπως έγραφε χαρακτηριστικά "*εν λαμπρόν πολυτεχνείον, ίνα διδάσκωνται όλαι οι βάνανσαι και ωραίαι τέχναι, όπου να ευρίσκωνται όλα τα εργαλεία της Γεωργικής καθώς και όσα κατά καιρούς εφευρίσκονται δια να διδάσκεται η εφαρμογή των εις την Ελλάδα...*"¹³⁵ - έργο που τελικά ευτύχησε να ιδρυθεί και να κτιστεί (1878) με τη γενναία συνδρομή και του Μιχαήλ Τσοσίτσα και του Γεωργίου Αβέρωφ - το περιώνυμο Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αθηνών.

Η μετσοβίτικη οικογένεια των Τσοιτσαίων πρόσφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες με τις ευεργεσίες της στο Έθνος. Ο Μιχαήλ Τσοσίτσας (1787-1856) εγκαταστάθηκε κι αυτός στην Αλεξάνδρεια (1820),

134. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιία κ.λ.* (έ.α.), σσ. 275-279, πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("*Ηπειρος*"), σ. 422, ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.* (έ.α.), σσ. 509-510.

135. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιία κ.λ.*, σσ. 125-127.

όπου γνωρίστηκε με τον ηγεμόνα της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή και με το διορατικό και ευφυέστατο πνεύμα που τον διάκρινε έγινε διαχειριστής του, μετά τραπεζίτης του και στη συνέχεια διευθυντής διάφορων εμπορικών επιχειρήσεων και καλλιεργητής μεγάλων κτημάτων. Έτσι - σε στενή συνεργασία πάντοτε με τα αδέρφια του Κωνσταντίνο, Νικόλαο και το Θεόδωρο (τον άλλο μεγάλο εθνικό ευεργέτη), και αργότερα με τον ανεψιό τους Νικόλαο Στουρνάρα - απόκτησε μυθική περιουσία και πρόσφερε τεράστια ποσά για κοινωφελείς και φιλανθρωπικούς σκοπούς στην Αίγυπτο,¹³⁶ την Αθήνα, το Μέτσοβο και τη Θεσσαλονίκη. Η ελεύθερη Ελλάδα τιμώντας αυτόν το μεγάλο ευεργέτη τον διόρισε πρώτο πρόξενό της στην Αλεξάνδρεια (1833). Με τη διαθήκη του ο Μιχαήλ Τσοίτσας δώρισε μεγάλα ποσά υπέρ των ελληνικών σχολείων της Αλεξάνδρειας (τα "*Τσοίτσεια Ιδρύματα*"), της γενέτειράς του,¹³⁷ της ελληνικής σχολής Θεσσαλονίκης και της Αθήνας για το Πανεπιστήμιο, το Νοσοκομείο, το Φτωχοκομείο, το Οφθαλμιατρείο, το Αρσάκειο, το Αμαλίοιο Ορφανοτροφείο, για έργα οδοποιίας και κυρίως για τον εξοπλισμό του Πολυτεχνείου - 100.000 τάλληρα. Από την ίδια οικογένεια η Ελένη Μιχ. Τσοίτσα ευεργέτησε πλουσιοπάροχα το Μέτσοβο (μεταξύ των άλλων στα 1861 ίδρυσε το Παρθεναγωγείο της κωμόπολης) και την Αθήνα (χρηματοδότησε το Αμαλίοιο Ορφανοτροφείο, τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, την Πανεπιστημιακή Εθνοφυλακή κ.ά.) και το ίδιο έπραξε και ο Μιχαήλ Τσοίτσας (1885-1950 - εγγονός του εθνικού ευεργέτη Μιχαήλ Τσοίτσα), ο οποίος - αργότερα - έζησε στην Ελβετία και διάθεσε την τεράστια περιουσία του για φιλανθρωπικά και πολιτιστικά (σχολεία - ιδρύματα) έργα στο Μέτσοβο και την Ήπειρο.¹³⁸

136. Ιδιαίτερη υπήρξε η βοήθεια του Μιχαήλ Τσοίτσα προς τους απόδημους Έλληνες της Αιγύπτου και κυρίως προς τα χιλιάδες αιχμάλωτα γυναικόπαιδα, που τα εξαγόραζε από τα σκλαβοπάζαρα και τους χάριζε την ελευθερία τους, ενώ πολλά παιδιά τα έστελνε να σπουδάσουν στην Ευρώπη (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *έ.α.* ("*Ήπειρος*"), σ. 422-443).

137. Στο Μέτσοβο, με τη διαθήκη του ο Μιχαήλ Τσοίτσας, πρόσφερε 20.000 τάλληρα για να πληρώνονται από τους τόκους τους οι ελληνοδάσκαλοι και να αγοράζονται τα βιβλία και τα άλλα σχολικά είδη των απόρων μαθητών, 2.000 τάλληρα για τους φτωχούς συμπατριώτες του και 500 τάλληρα για τους ιερείς, τις εκκλησίες και τα μοναστήρια του (ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ήπειρωτική Ευποιία κ.λ.*, σ. 140).

138. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.*, σσ. 512-513.

Το εύανδρο όμως Μέτσοβο γέννησε και άλλα αγαθοεργά ελληνοβλαχικά τέκνα:¹³⁹ Ο Τριαντάφυλλος Τσιομάγκας πλούτισε στη Μόσχα και ευεργέτησε τη γενέτειρά του με 70.000 ρούβλια (μετατρέποντας το πατρικό του σε γηροκομείο) και με τη διαθήκη του (1851) κληροδότησε υπέρ αυτής (για το γηροκομείο και τις εκκλησίες) περισσότερα από 70.000 ρούβλια, και του Ορφανοτροφείου της Μόσχας 87.000 ρούβλια (για την περίθαλψη των φτωχών γερόντων Μετσοβιτών). Ο Κωνταντίνος Τσαπέκος πρόσφερε (1854) 5.000 γρόσια για την επισκευή των ελληνικών σχολείων Μετσόβου (για το Ελληνοσχολείο και το Δημοτικό) και του περιβόλου της Αγίας Παρασκευής. Οι αδελφοί Τούληδες απόκτησαν μεγάλη περιουσία στην Αλεξάνδρεια, την οποία τη διένειμαν με τις διαθήκες τους: Ο Θεόδωρος πρόσφερε (1858) υπέρ της Ελληνικής Σχολής Μετσόβου 2.000 τάλληρα και 5.000 γρόσια υπέρ των φτωχών συμπατριωτών του, 30.000 γρόσια υπέρ του Ελληνικού Σχολείου Αλεξανδρείας και 44.000 υπέρ της Αθήνας (για το Πανεπιστήμιο, το Νοσοκομείο και τους φτωχούς): ο Γεώργιος κληροδότησε (1878) 12.000 δραχμές, ομόλογα και μετοχές για τη σύσταση και λειτουργία Ορφανοτροφείου στο Μέτσοβο, και ο Νικόλαος 10.000 λίρες στο Νοσοκομείο "Ευαγγελισμός" της Αθήνας. Ο Στέργιος Μπότσιαρης κληροδότησε (1865) 188.586 δραχμές για να συντηρούνται και να λειτουργούν με τους τόκους τους τα ελληνικά σχολεία Μετσόβου και Ανήλιου, καθώς επίσης και 9 σιταποθήκες που είχε δημιουργήσει στη Βράιλα της (Ανατολικής) Ρουμανίας, όπου διακρίθηκε ως σιτέμπορος, με τα έσοδα των οποίων θα κατασκευάζονταν διάφορα φιλανθρωπικά και εξωραϊστικά έργα στη γενέτειρά του. Η Ελένη, σύζυγος Ανδρέα Φαρδή - αδελφή του Νικολάου Στουρνάρα - κληροδότησε (1868) στην Ελληνική Σχολή Μετσόβου 10.000 δραχμές, ενώ ο κληρονόμος της σύζυγος Ανδρέας Φαρδής, με τη διαθήκη του (1871), δώρισε κι αυτός σημαντικά ποσά για τα σχολεία, τις εκκλησίες και τα κοινωφελή έργα του Μετσόβου. Ο Κωνσταντίνος Σταμέρωφ (της μετσοβίτικης οικογένειας Στάμου - ρωσοποίησε το όνομά του, όπως οι Ελληνόβλαχοι συμπατριώτες του Τέρωφ, Αβέρωφ κ.ά. που ζούσαν και εργάζονταν στη Ρωσία) ευδοκίμησε ως έμπορος στη Ρωσία και

---

139. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ, *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα*, Ιωάννινα 1971 (ΕΗΜ), ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιΐα ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Τουρκοκρατίας*, Ιωάννινα 1982, πρβλ. ΜΙΧΑΛΗ ΤΡΙΤΟΥ, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου κ.λ.*, σ. 105.

δώρισε στη γενέτειρά του 13.000 αργυρά ρούβλια για τη συντήρηση και τη λειτουργία των σχολείων της - και άλλοι πάμπολλοι ευεργέτες και δωρητές που πρόσφεραν τον πλούτο και τις οικονομίες τους στο ελληνοβλαχικό Μέτσοβο και σε άλλες πόλεις και τόπους όπου ζούσαν οι συμπατριώτες τους· στο ελληνικό έθνος γενικότερα.

2.2. Οι Βορειοηπειρώτες Ελληνόβλαχοι Απόστολος Αρσάκης, Ευάγγελος Ζάππας, Κωνσταντίνος Ζάππας κ.ά., απέκτησαν αντάξια τον τίτλο του μεγάλου εθνικού ευεργέτη, με τα λαμπρά έργα ευποιίας που χάρισαν στο ελληνικό έθνος.¹⁴⁰ Ο Απόστολος Αρσάκης (1792-1874) γεννήθηκε στο μικρό χωριό Χοταχόβα της Πρεμετής και σε μικρή ηλικία μετοίκησε στο Βουκουρέστι, όπου ζούσε ο θείος του. Εκεί διδάχτηκε τα κοινά και μετά στη Βιέννη τα ελληνικά από το Νεόφυτο Δούκα, στον οποίο όφειλε και την κλασική του κατάρτιση. Στη συνέχεια σπούδασε ιατρική στο πανεπιστήμιο της Χάλλης (Halle της Σαξωνίας), στο οποίο ανακηρύχτηκε διδάκτωρ (1813) και επέστρεψε στο Βουκουρέστι, όπου άσκησε το ιατρικό επάγγελμα και αναμείχτηκε στην πολιτική (διετέλεσε μάλιστα και υπουργός των εξωτερικών στα 1860 και βουλευτής). Ο Απόστολος Αρσάκης απόκτησε μεγάλη περιουσία και ευεργέτησε πλουσιοπάροχα τη γενέτειρά του και την Αθήνα. Στα 1866 απόστειλε στη Χοταχόβα σεβαστό χρηματικό ποσό για την επισκευή της εκκλησίας και από το 1867 έως το θάνατό του ενίσχυε διαρκώς με άφθονα οικονομικά μέσα το έργο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας της Αθήνας και αναδείχτηκε ο μεγάλος ευεργέτης της. Στα 1867 με συμβολαιογραφική του πράξη

---

140. Ο Βασίλειος Χρ. Ιωαννίδης δίνοντας τη συνολική αποτίμηση της προσφοράς των "φιλόμουσων Βορειοηπειρωτών" γράφει χαρακτηριστικά: "Τα καλλιμάμαρα κτίρια της Ακαδημίας, του Ζαππείου, του Αστεροσκοπείου, του Αρσακείου εν Αθήναις, κτισθέντα με την γενναιοδωρίαν φιλομούσων Βορειοηπειρωτών, θα υπενθυμίζωσι διαρκώς τους Κυβερνήτας της Ελλάδος και όλους τους Έλληνας, οποίοι μεγάλοι Έλληνες προήλθον εκ Βορ. Ηπείρου και πόσον τερατώδες είναι μια τόσον δεδοξασμένη και πεπολιτισμένη Ελληνική περιφέρεια παρά τα σύνορα της Ελλάδος να παραμένη υπό τον απαίσιον ζυγόν των ημιβαρβάρων Τουρκαλβανών. Ο Σίνας, ο Ζάππας, ο Αρσάκης, ο Ζωγράφος, ο Πάγκας και άλλοι μεγάλοι και πανελληνίου φήμης ευεργέται του έθνους Βορειοηπειρώται αποτελούν καύχημα και δόξαν της Βορ. Ηπείρου, ούτως ώστε μόνον τα ονόματα αυτών θα ήρκουν να καταδείξουν την ελληνικότητα της Βορ. Ηπείρου, την φιλομουσίαν και τον φλογερόν πατριωτισμόν των κατοίκων της" (ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΧΡ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 1947 (ΕΜΣ), σσ. 28-29).

πρόσθεσε άλλες 200.000 δραχμές στο αρχικό ποσό των 291.000, που ήδη είχε καταθέσει στην Εταιρεία, και μ' αυτά τα χρήματα κτίστηκε το "*καθίδρυμα του Παρθεναγωγείου*" - το ελληνικό εκπαιδευτήριο θηλέων - που έφερε το όνομά του· το γνωστό "*Αρσάκειο*", ενώ πρόσφερε και άλλες 200.000 δραχμές για να μένουν "*εσαεί*" κτήμα της Σχολής και με τους τόκους τους να συντηρείται και να λειτουργεί.¹⁴¹ Σύμφωνα με την επιθυμία του Αρσάκη στο Παρθεναγωγείο θα φοιτούσαν δωρεάν 4 κορίτσια από τη Χοταχόβα και εξουσιοδοτούσε τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία να εποπτεύει το σχολείο που ίδρυσε στη Χοταχόβα και να διαθέτει γι' αυτό κάθε χρόνο 2.500-3.000 δραχμές - όπως αναφερόταν ρητά στη νέα συμβολαιογραφική του πράξη (1871) με την οποία δώριζε στην Εταιρεία άλλες 75.000 δραχμές. Το έργο του Ελληνόβλαχου ευεργέτη Απόστολου Αρσάκη ήταν μεγάλης εθνικής σημασίας και συνέβαλε ουσιαστικά στη διατήρηση της εθνικής παράδοσης και την καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας με τις εκατοντάδες δασκάλες που "*ξεπήδησαν*" από το Αρσάκειο παρθεναγωγείο και μεταλαμπάδευσαν το ελληνικό πνεύμα σ' ολόκληρο τον ελληνισμό.¹⁴²

Ο άλλος μεγάλος Βορειοηπειρώτης εθνικός ευεργέτης Ευάγγελος (ή Ευαγγέλης) Ζάππας (1800-1865) γεννήθηκε στο Λάμποβο της επαρχίας Τεπελενίου. Αγωνίστηκε κατά τους πολεμικούς αγώνες της Ηπείρου ως πρωτοπαλικάρο του Μάρκου Μπότσαρη και μετά την πτώση του Σουλίου πέρασε στην επαναστατημένη Ελλάδα και πολέμησε στο πλευρό των οπλαρχηγών του 1821 (Μ. Μπότσαρη, Πανουργιά, Γκούρα, Νοταρά, Τζαβέλλα κ.ά.). Μετανάστευσε στη Ρουμανία (1831), όπου άρχισε να ασχολείται με γεωργικές και εμπορικές, επιχειρήσεις. Στα 1835 κάλεσε από το Λάμποβο στη Ρουμανία και τον εξάδελφό του Κωνσταντίνο Ζάππα (1813-1895) και μαζί πλέον δραστηριοποίησαν τις επιχειρήσεις τους, έγιναν μεγάλοι κτηματίες και απόκτησαν τεράστια περιουσία. Στα 1859 ο Ευάγγελος Ζάππας έκανε την πρώτη του μεγάλη δωρεά για την οργάνωση των "*Ολυμπίων*" (οργανισμός - εταιρεία για την οργάνωση εκθέσεων, για την ανάληψη πρωτοβουλιών, για την αθλοθέτηση βραβείων κ.λ.) και πρόσφερε μεγάλα χρηματικά ποσά για την αναβίωση της Ολυ-

141. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιΐα κ.λ.* (έ.α.), σ. 175.

142. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 417 (βλ. και ΑΛ. ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Απόστολος Αρσάκης και η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία*, Αθήναι 1970).

μπιακής Ιδέας στην Ελλάδα. Σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ευεργετούσε τη γενέτειρά του Λάμποβο και τους ομογενείς του στη Ρουμανία και κληροδότησε 6.000.000 χρυσές δραχμές στην επιτροπή των "Ολυμπίων" για την ίδρυση και ανέγερση "περικαλούς καταστήματος των Ολυμπίων" (το μεταγενέστερο "Ζάππειο") και την ενίσχυση ελληνικών σχολείων και ιδρυμάτων. Η ελληνική κυβέρνηση όμως δεν μπόρεσε να παραλάβει το κληροδότημα, γιατί η Ρουμανία με το πρόσχημα ότι ο Ζάππας ήταν "Βλάχος" διεκδικούσε δικαστικά την περιουσία του. Το γεγονός μάλιστα - και μετά το αίτημα της ρουμανικής κυβέρνησης για κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων του Ζάππα - προκάλεσε και πολιτική οξύτητα ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Ρουμανία με τη διακοπή των διπλωματικών τους σχέσεων τον Οκτώβριο του 1892 (αποκαταστάθηκαν όμως και πάλι τον Αύγουστο του 1896).¹⁴³

Ο κληρονόμος όμως και εκτελεστής της διαθήκης του Ευάγγελου Ζάππα - και εξάδελφος του Κωνσταντίνου Ζάππας φρόντισε να την εφαρμόσει πιστά, αλλά ευεργέτησε και ο ίδιος το έθνος όχι μόνο με την παραπάνω κληρονομιά, αλλά και με την περιουσία που στο μεταξύ δημιούργησε μόνος του και αναδείχτηκε κι αυτός σε έναν από τους πιο μεγάλους εθνικούς μας ευεργέτες. Έτσι ο Κωνσταντίνος Ζάππας έκτισε το περίφημο "Ζάππειο" Μέγαρο (1874, θεμέλιος λίθος - 1888, εγκαίνια) και υλοποίησε το κληροδότημα και το όνειρο του Ευάγγελου Ζάππα. Ο Κωνσταντίνος Ζάππας όμως προέκτεινε τις ευεργεσίες του: Ίδρυσε σχολεία και ιδρύματα - τα περίφημα Ζάππεια παρθεναγωγεία - στο Λάμποβο, την Αδριανούπολη και την Κωνσταντινούπολη, κληροδότησε στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας 250.000 δραχμές για την εκπαίδευση Ελλήνων γεοπόνων και την έκδοση βοηθητικών βιβλίων για τους καλλιεργητές κ.ά.¹⁴⁴

Από τη γενέτειρα των Ζαππαίων, το Λάμποβο, καταγόταν και ο Ελληνόβλαχος Λουκάς Κότσιος (1819-1894), γιος της αδελφής του

143. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΒΕΡΩΦ - ΤΟΣΙΤΣΑ, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση), σσ. 50-52, πρβλ. RENÉ PUAUX, *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)*, Αθήνα χ.χ. ("Τροχαλία"), σσ. 45 (υποσ. 94) - 46, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, έ.α. ("Ήπειρος"), σ. 417.

144. ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιία κ.λ.*, σσ. 261-264 και 148-151 (για τον "Ευαγγέλη Ζάππα"), πρβλ. ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσοβλαχοί. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.*, σσ. 510-511.

Ευάγγελου Ζάππα, ο οποίος αποδήμησε στη Ρουμανία, όπου απέκτησε με τις γεωργικές του ενασχολήσεις μεγάλη περιουσία, με την οποία ευεργέτησε το Λάμποβο με την περιοχή του και τους ομογενείς του στη Ρουμανία. Με τη διαθήκη του (2 με 3 εκατομμύρια φράγκα και με δικαιώματά του στην περιουσία του θείου του Ευάγγελου Ζάππα) κατέστησε γενικούς κληρονόμους τα αδέρφια του Γεώργιο και Μιχαήλ και τους άφησε εντολή να διαθέσουν 10.000 φράγκα για το σχολείο και την εκκλησία του Μποξάνι (χωριό της Ρουμανίας όπου έζησε και πέθανε ο Λουκάς Κότσιος), να κτίσουν σχολείο στο Μιράτσερο (Αργυρόκαστρο) και να πληρώνονται κάθε χρόνο ο δάσκαλός του με 1.000 φράγκα και να προικοδοτούνται 3 κορίτσια από το Λάμποβο και τα γύρω χωριά με 400 φράγκα το καθένα κ.ά.¹⁴⁵

Τέλος, ο ευρύτερος ηπειρωτικός χώρος, ανάδειξε και άλλους ένθερμους και αγαθοεργούς Ελληνόβλαχους πατριώτες.¹⁴⁶ Από τους Καλαρρύτες κατάγονταν τα αδέρφια Κολιογεώργου που πλούτισαν με το εμπόριο στην Τεργέστη. Εκεί κατάθεσαν (1850 - στην επιτροπεία της ορθόδοξης κοινότητας) χρηματικούς τίτλους, με τους τόκους των οποίων συντηρούσαν το σχολείο της γενέτειράς τους. Ο επίσης Καλαρρυντικός Κωνσταντίνος Γιακίμας κατάθεσε (1860) στην Εθνική Τράπεζα 6.630 δραχμές για τη συντήρηση (από τους τόκους τους) του ίδιου σχολείου. Τα αδέρφια Χρήστος ή Χριστόδουλος και Απόστολος Α. Ρίζος από το Συρράκο (που ζούσαν ο πρώτος στα Γιάννινα και ο δεύτερος στην Πρέβεζα) κληροδότησαν (1903 και αργότερα) ακίνητα, μετρητά και συναλλαγματικές για την προικοδότηση απόρων κοριτσιών στο Συρράκο και στην Πρέβεζα - και αναγορεύτηκαν έτσι μεγάλοι τοπικοί ευεργέτες.¹⁴⁷ Παρόμοιος ευεργέτης υπήρξε και ο Σπυρίδων Μπαλτατζής (γεννημένος κι αυτός στο Συρράκο), ο οποίος δέσμευσε καταθέσεις του στην Εθνική Τράπεζα, καθώς και χρεώγραφα και ακίνητα για την προικοδότηση απόρων κοριτσιών και την ίδρυση και συντήρηση ημιγυμνασίου και εμποροεπαγγελματικής σχολής στη γενέτειρά του. Ο Γεώργιος Σταύρου (1785-1869, ηπειρωτικής καταγωγής - Ζαγόρι) - πέρα από την

145. Εφημερίδα "Φωνή της Ηπείρου", φ. 25 Νοεμβρίου 1894 και 16 Δεκεμβρίου 1894.

146. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΑΜΠΡΙΔΟΥ, *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα*, Ιωάννινα 1971 (ΕΗΜ), ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ, *Ηπειρωτική Ευποιΐα κ.λ.* (Ιωάννινα 1982).

147. Πρβλ. και εφημερίδα "Ηπειρος", φ. 21 Φεβρουαρίου 1910.

προσφορά του στον Αγώνα του 1821 και τη δραστηριοποίησή του στον τραπεζικό χώρο, υπήρξε και μεγάλος ευεργέτης, αφού κληροδότησε (1868) μεγάλα χρηματικά ποσά για την ίδρυση ορφανοτροφείου στα Γιάννινα και φθισιατρείου (σανατόριο) στην Πάρνηθα.¹⁴⁸ Ο Νικόλαος Γαλιλαίας συνηρούσε με την αποστολή σημαντικών οικονομικών πόρων (1855 - από την Αθήνα όπου ζούσε) το σχολείο και τις εκκλησίες της γενέτειράς του Φούρκας (Κόνιτσας) και ο επίσης Φουρκιώτης (και κάτοικος της Αθήνας) Στέργιος Νικολαΐδης κληροδότησε (1866) 6.000 δραχμές (με κατάθεσή του στην Εθνική Τράπεζα) για να μισθοδοτείται με τους τόκους τους ο δάσκαλος της Φούρκας - όπως και άλλοι επίσης δωρητές και ευεργέτες που με τις περιουσίες τους, αλλά και τις οικονομίες, ακόμα και το υστέρημά τους βοήθησαν τον ηπειρωτικό ελληνισμό στα δύσκολα χρόνια της εθνικής του ανασυγκρότησης.

Αποτιμώντας συνολικά την πολιτισμική παρουσία των Ελληνόβλαχων κατά το δεύτερο μισό του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα (1850-1913), και τις επιμέρους διαστάσεις της, συμπεραίνουμε ότι συνέχισαν με μεγάλη επιτυχία τις εμπορικές, οικονομικές και πολιτιστικές τους δραστηριότητες που είχαν αναπτύξει μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) και μέσα στα πλαίσια των αποδημιών τους στις βαλκανικές και τις ευρωπαϊκές χώρες. Οι δραστήριες εμπορικές επιχειρήσεις των Ελληνόβλαχων, τόσο στον ελλαδικό χώρο, όσο και στο εξωτερικό, απόφεραν τεράστια οικονομικά κέρδη, τα οποία επενδύθηκαν προς όφελος των ιδιαίτερων πατρίδων τους και γενικότερα για την εθνική ανασύνταξη. Η εισροή όμως του ελληνοβλαχικού πλούτου έφερε αντίστοιχα και την πολιτιστική άνθηση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την ακμή της ελληνοβλαχικής κοινωνικής οργάνωσης με τους φιλεκπαιδευτικούς και κοινωνικούς συλλόγους, την καλλιέργεια των γραμμάτων με τους Ελληνόβλαχους λόγιους και επιστήμονες και την έντονη παρουσία της τέχνης με την αρτιότητα της οικοδομικής τεχνικής και την τελειότητα της λαϊκής καλλιτεχνίας· στοιχεία που σταδιακά μετάπλασαν τους ελληνοβλαχικούς οικισμούς σε δραστήριες μικροαστικές κοινωνίες. Και βέβαια όλη η παραπάνω πολιτισμική διεργασία έγινε κατορθωτή και με την αμέριστη οικονομική αρωγή των μεγάλων Ελληνόβλαχων

148. Πρβλ. και ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ, *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες κ.λ.*, σ. 506.

εθνικών ευεργετών, οι οποίοι εναπόθεσαν στον ελληνισμό όλα τα όνειρα και τα οράματά τους για μια ελεύθερη και εθνικά ανεξάρτητη και αυτόνομη Ελλάδα.

Έτσι όλη αυτή η ελληνοβλαχική εμπορική, οικονομική, πνευματική, καλλιτεχνική και κοινωνική αναδημιουργία οδηγήθηκε μέσα από τη δυναμική της πορείας στο βαθύτερο νόημα - μήνυμα: ότι δηλαδή οι Ελληνόβλαχοι αγωνίστηκαν για το ελληνικό Έθνος και ότι πρόσφεραν πολλά για τη μεγαλωσύνη του· απόδειξη που δήλωνε περίτρανα το έντονο πατριωτικό τους φρόνημα και τη βαθιά ελληνική εθνική τους συνείδηση.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Έγγραφα που χρησιμοποιήθηκαν

II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

A. ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ

B. ΞΕΝΕΣ

Περιοδικά-Εφημερίδες-Εγκυκλοπαίδειες

SUMMARY

17
18
19
20

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΑΚ	Άνευ Αριθμού Κατάταξης.
ΑΕΕ	Αρχείο Εθνικής Εταιρείας.
ΑΜΠ	Αρχείο Μητροπόλεως Πελαγονίας (στο ΙΑΜ).
ΑΥΕ	Αρχείο (Ελληνικού) Υπουργείου Εξωτερικών.
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους.
ΓΔΜ	Γενική Διοίκησης Μακεδονίας (ΙΑΜ/ΓΔΜ).
ΔΙΕΕ	Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος (Αθήναι).
ΔΙΣ	Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού (του Γενικού Επιτελείου).
ΕΑ	Εκκλησιαστική Αλήθεια.
ΕΕΒΣ	Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών.
ΕΕΦΣΠΘ	Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
ΕΗΜ	Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
ΕΜΣ	Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
ΕΦΣΚ	Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως (Κωνσταντινούπολις).
ΗΕ	Ηπειρωτική Εστία.
ΗΗ	Ηπειρωτικό Ημερολόγιο.
ΗΘ	Ημερολόγιο Θεσσαλονίκης.
ΗΜΕ	Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος (Αθήναι).
ΗΧ	Ηπειρωτικά Χρονικά.
ΙΑΜ	Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας.
ΙΑΜΒ	Ιστορικό Αρχείο (Ιεράς) Μητροπόλεως Βεροίας.
ΙΑΜΘ	Ιστορικό Αρχείο (Ιεράς) Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.
ΙΒS	Institute for Balkan Studies (IMXA).
ΙΕΕ	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (της "Εκδοτικής Αθηνών").
ΙΜΙΑΧ	Ίδρυμα Μελετών Ιονίου και Αδριατικού Χώρου.
ΙΜΧΑ	Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
ΚΕΜΑ	Κέντρο Έρευνας Μακεδονικού Αγώνα (Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα - Θεσσαλονίκη).

ΚΥ	Κεντρική Υπηρεσία (ΥΠΕΞ-ΑΥΕ)
ΜΗΠΣ (ή ΜΗ)	Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλό- γου Αθηνών (ή Μακεδονικόν Ημερολόγιον), Αθήναι.
ΜΗΣ	Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη (Θεσσαλονί- κη).
ΝΕ	Νέος Ελληνομνήμων.
ΝΕΣ	Νέα Εστία.
ΥΠΕΞ	Υπουργείο Εξωτερικών (ελληνικό).
ΦΙΛΟΣ	Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Τρικάλων).
ΦΠΣ	Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός (Αθήναι).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Αρχεία του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ)

α) Προξενικά - Πρεσβευτικά και διάφοροι άλλοι φάκελοι (1870-1912): 1) Προξενεία Μοναστηρίου - Θεσσαλονίκης (β' αρχείο, 1875-1878, "Αναφοραί Προξένων εν Μακεδονία"). 2) Προξενεία Μακεδονίας: Μακεδονικόν Ζήτημα - Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (β' αρχείο 1878-1894) - ΚΥ, ΑΑΚ, Προξενεία Μακεδονίας (1879-1894). 3) Προξενικά - πρεσβευτικά 1894-1904. 4) Προξενικές εκθέσεις Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Σερρών και Σκοπίων (1904-1911). 5) Προξενικές εκθέσεις Ιωαννίνων (1900-1912).

β) Συγκεκριμένοι φάκελοι που αφορούν τη ρουμανική προπαγάνδα (εκτός εκείνων που συμπεριέχουν και διάφορες σχετικές αναφορές): Φάκ. 1904 ΑΑΚ Κ' ("Η ρουμανική προπαγάνδα εις την Μακεδονίαν και η ανακίνησις Κουτσοβλαχικού θέματος. Αναφοραί Προξενείων Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης κλπ. - Περί της πολιτικής της Ρουμανίας εν Μακεδονία - Αναφοραί και εκθέσεις της ελληνικής Πρεσβείας Βουκουρεστίου"). Φάκ. 1904 - Αρχείον πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως ("Ρωμανική προπαγάνδα εν Μακεδονία"). Φάκ. 1904-1906 ΑΑΚ ΣΤ' ("Θέματα ρουμανικής προπαγάνδας και εγκατάστασις Ρουμάνων εις την Μακεδονίαν"). Φάκ. 1905 ΑΑΚ ΙΔ'/ΙΕ' ("Θέματα Κουτσοβλάχων και ρουμανικής προπαγάνδας"). Φάκ. 1905-1908 ΑΑΚ ("Εκπαιδευτικά Μακεδονίας" και στον υποφάκελο: "Πληροφορίαι ρωμανικού προϋπολογισμού"). Φάκ. 1911-12-Β'-45 ("Περί ρουμανικής προπαγάνδας εν Ηπείρω").

γ) Πολυάριθμοι άλλοι φάκελοι (ανάμεσα στους οποίους και των Προξενείων Βερατίου, Αυλώνας και Σκόδρας και του υποπροξενείου Δυρραχίου), από τα έγγραφα των οποίων χρησιμοποιήθηκαν διάφορα στοιχεία ή - και κυρίως - αντιπαραβλήθηκαν με δημοσιευμένες πηγές.

2. Αρχείο Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα (Κέντρο Έρευνας Μακεδο-

νικού Αγώνα - ΑΚΕΜΑ).

Προξενικές εκθέσεις Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου (1904-1907) - Αντίστοιχοι φάκελοι του Αρχείου του Ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών (ΑΥΕ) σε μικροφίλμ: α) Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης (ΓΠΘ): Φάκ. 1904 ΑΑΚ ΣΤ' ("Περί του Μακεδονικού Αγώνος κλπ."). Φάκ. 1905 ΑΑΚ Β' ("Μακεδονικόν Ζήτημα. Εκθέσεις Κορομηλά περιέχουσαι λεπτομερώς όλην την δράσιν του Μ. Αγώνος - Οργάνωσις σωμάτων - Κινήσεις αυτών - Συμπλοκαί μετά ξένων συμμοριών - Δράσις οπλαρχηγών - Πολιτική τουρκικών αρχών - Βουλγαρικά βιαιοπραγία κλπ."). Φάκ. 1906-1907. β) Προξενείο Μοναστηρίου (ΠΜ): Φάκ. 1904 ΑΑΚ Η'. Φάκ. 1905. Φάκ. 1906 ΑΑΚ Α' ("Μακεδονικός Αγών").

3. Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας (ΙΑΜ)

α) Αρχείο Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (ΓΔΜ) - φάκελοι χρονικής περιόδου 1908-1909, 1913-1914: Φάκ. 44 ("Στατιστική πληθυσμού Μακεδονίας"). Φάκ. 47 ("Δημοσία εκπαιδεύσις Μακεδονίας"). Φάκ. 48 ("Εκπαιδεύσις περιφερείας Βερροίας"). Φάκ. 53 ("Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Βοδενών, Καρατζόβας, Φλωρίνης και Γευγελής"). Φάκ. 54 ("Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Κατερίνης και Κίτρους"). Φάκ. 57 ("Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Γρεβενών"). Φάκ. 58 ("Στατιστική πληθυσμού και εκπαιδεύσεως Ελασσώνος").

β) Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πελαγονίας (ΑΜΠ), διάφοροι φάκελοι (6-28, με αποσπάσματα μαθητολογίων, γενικών και ειδικών ελέγχων, βιβλίων διδασκόμενης ύλης, πρακτικών των συνεδρίων της σχολικής Εφορίας και των Συλλόγων των διδασκόντων κ.ά. των εκπαιδευτηρίων Μοναστηρίου).

γ) Κώδικας αλληλογραφίας μητροπολίτη Πελαγονίας Κοσμά.

4. Αρχεία Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (ΑΙΜΧΑ).

Κώδ. 4 ("Κώδιξ της Ιεράς Εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων της εν Παπάς-Τσαϊρ της Επαρχίας Νευροκοπίου Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητος εγκαινιασθείς υπό του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κυρίου Κυρίου Θεοδωρήτου (του Σερραίου) τη 1^η Ιουλίου του έτους 1904", 1904-1906). Κώδ. 6 (Ανεπίγραφος - περιέχει εξερχόμενα έγγραφα των μητροπολιτών Νικοδήμου και Θεοδωρήτου 1900-1907). Κώδ. 7 (περιέχει πατριαρχικές

και συνοδικές επιστολές, μητρώα και διαγράμματα των Εκκλησιών και Σχολών της επαρχίας Νευροκοπίου). Κώδ. 11 (περιέχει στοιχεία που αφορούν τα Δημοτικά Ελληνικά Σχολεία Νευροκοπίου). Κώδ. 12 (κώδικας της Μητρόπολης Νευροκοπίου (24 Μαΐου 1896), 1896-1900). Φάκ. ΣΤ 65 ("Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα").

5. *Αρχεία Εθνικής Βιβλιοθήκης (ΑΕΒ)*.
Αρχείο Αγωνιστών του 1821 (ΑΑ 1821).
6. *Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ)*.
Αρχεία Εθνικής Εταιρείας (ΑΕΕ).
7. *Ιστορικό Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (ΙΑΜΘ)*.
α) Φάκελος: Ιερές Μητροπόλεις - Επισκοπή Πέτρας. β) Φάκελος: Κοινότητες - Κοινότητα Βελεσών.
8. *Ιστορικό Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας (ΙΑΜΒ)*.
Φάκελος 1907 με εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά θέματα και με γεγονότα που σχετίζονται με τη ρουμανική προπαγάνδα στη γεωγραφική περιοχή του Βερμίου (Βέροια - Σέλι, Ξηρολίβαδο, Δόλιανη κ.α.).
9. *Ανέκδοτα απομνημονεύματα (αναμνήσεις) Απόστολου Τσαρουχά ή Χατζή (1891-1983)*.
Αναφέρονται στην ιστορία της Βωβούσας και στους αγώνες των Ελληνόβλαχων κατοίκων της μέσα στο επαναστατικό πλαίσιο του 19ου αιώνα. - προσωπικό αρχείο.
10. *Ανέκδοτα απομνημονεύματα (αναμνήσεις) Μιχαήλ Κολτσίδα (1903-1992)*.
Αναφέρονται στο κοινωνικό και επαναστατικό πλαίσιο καθώς και στο ρεύμα των εσωτερικών αποδημιών του 19ου και του πρώτου μισού του 20ού αιώνα στο βορειοδυτικό και κεντρικό μακεδονικό χώρο και μέσα στο περιβάλλον του ελληνοβλαχικού πληθυσμού. - προσωπικό αρχείο.
11. *Τύπος (βασικές εφημερίδες)*:
α) "Εκκλησιαστική Αλήθεια": 1(1880-1881), 4(1882-1883), 27(1903), 28(1904), 29(1905), 30(1906), 31(1907), 32(1908), 34(1910), 35(1911), 36(1912).
β) "Φωνή της Ηπείρου": φ. 16-7-1893, 25-11-1894, 16-12-1894, 11-9-1898.
γ) "Ηπειρος": φ. 21-2-1910, 12-12-1910, 19-12-1910, 22-1-1912.

δ) "Αλήθεια": φ. 17-10-1908: αρ. (812)96, 4-11-1908 (828)112, 21-11-1908 (842)126, 3-1-1909 (871)155, 4-1-1909 (872)156, 6-1-1909 (874)158, 10-1-1909 (875)159, 20-1-1909 (883)169, 22-1-1909 (885)169, 23-1-1909 (886)170, 24-1-1909 (887)171, 25-1-1909 (888)172 (άρθρο με τίτλο "Η Κλεισούρα και οι ρουμανίζοντες"), 1-3-1909 (917)201, 15-3-1909 (929)213, 21-5-1909 (989)273.

ε) "Νέα Αλήθεια": φ. 21-1-1910: αρ. 193, 25-2-1910 (222), 11-3-1910 (234), 7-8-1910 (357)58, 20-3-1911 (543)244, 30-3-1911 (550)251, 21-6-1911 (617)18.

Έγγραφα που χρησιμοποιήθηκαν

1. Έγγραφα Υπουργείου Εξωτερικών:
2787/20-8-1904, 1095 εμπ./24-3-1905, 6704/26-9-1909.
2. Έγγραφα Πρεσβείας Κωνσταντινούπολης:
3725/12-11-1879, 679/23-6-1881, 1527/6-7-1881, 312/10-1-1894, 2/6-1-1898, 346/30-5-1900, 914/16-8-1903, 879 εμπ. /10-11-1905, 42/17-1-1906, χ.αρ./11-11-1907 (προς το Προξενείο Θεσσαλονίκης - 812/ 12-11-1907), 917/19-5-1911.
3. Έγγραφα Πρεσβείας Βουκουρεστίου:
39/11-1-1880, 319/29-2-1880, 438/31-5-1905, 1099/13-12-1912.
4. Έγγραφα Πρεσβείας Βιέννης:
521 β'/24-11-1895.
5. Έγγραφα Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης:
1262/23-12-1879, 86/16-2-1880, 140/16-2-1880, 145/19-2-1880, 243/15-3-1880, 684/24-6-1880, 1182/4-10-1881, 1588/16-12-1881, 1239/28-9-1883, 171/8-2-1884, 353/30-12-1885, 3/4-1-1886, 815/2-9-1892, 852/10-9-1892, 173/10-5-1900, 345/16-9-1902, 1662/9-5-1904, 527εμπ./χ.η.-9-1904 (ΑΥΕ: 3085/13-9-1904), 23εμπ./15-11-1904, 581εμπ./15-11-1904, 16/9-1-1905, 154απόρ./20-5-1905, 207απόρ./31-7-1905, 207απόρ./1-8-1905, 210απόρ./5-8-1905, 213απόρ./9-8-1905, τηλεγρ. της 9-8-1905, 525εμπ./11-8-1905, 613εμπ.-απόρ./15-9-1905, 621εμπ.-απόρ./16-9-1905, 629εμπ./20-9-1905, 671εμπ. - απόρ./2-10-1905, τηλεγρ. της 24-12-1905, 924/26-12-1905, 25/12-1-1906, 34/12-1-1906, 150/28-2-1906,

151/4-3-1906, 496εμπ./31-8-1906, 518εμπ./10-9-1906, 653εμπ./20-10-1906, χ.ενδ./1907, 95εμπ./26-3-1907, 222/24-4-1907, 583εμπ./12-8-1907, 846/22-11-1907, 690/31-8-1909, 1057/31-10-1911.

6. Έγγραφα Γενικού Προξενείου Ιωαννίνων:

369/20-7-1900, χ.αρ./23-10-1901, 619/15-12-1903, 290/25-5-1904, 308/5-6-1904, 372/3-7-1904, 449/16-8-1904, 466/7-9-1904, 38/29-1-1905, 586/17-12-1905, 111/27-3-1907, 642/6-11-1907, χ.ενδ./1910, 131/11-3-1911, χ.ενδ./1912, 398/20-2-1912, 1382/3-7-1912.

7. Έγγραφα Προξενείου Μοναστηρίου:

107/2-6-1870, 50/11-2-1880, 89/16-3-1880, 201/14-5-1880, 222/24-5-1880, 344/13-8-1882, 516/17-8-1882, 472/21-9-1882, 569/χ.ενδ., 642/17-11-1882, 148/11-2-1883, 195/7-3-1883, 218/15-3-1883, 623/31-8-1883, 703/2-10-1883, 59/25-1-1884, 146/1-3-1884, 452/6-8-1885, 537/12-10-1885, 87/17-2-1887, 60/25-11-1887, 442/10-7-1889, 481/29-7-1889, 636/2-10-1889, 669/23-10-1889, 683/5-11-1889, 367/8-7-1890, 88/4-4-1891, 132/4-4-1891, 187/6-7-1892, 131/10-5-1894, 209/18-7-1894, 59/11-4-1899, 530/31-12-1900, 219/7-4-1901, 326/25-4-1901, 713/28-8-1901, 35/26-1-1902, 192/18-4-1902, 435/16-8-1902, 16-8-1902, 472/30-8-1902, 682/16-11-1902, 686/19-11-1902, 542/18-7-1903, 551/24-7-1903, 41/2-1-1904, 73/23-1-1904, 200/20-2-1904, 205/2-3-1904, 584/2-6-1904, 567/10-6-1904, 714/15-7-1904, 833/26-8-1904, 923/23-9-1904, 954/2-10-1904, 125/31-1-1905, 231/3-3-1905, 253/15-3-1905, 292/17-3-1905, 309/23-3-1905, 489/18-5-1905, 684/22-7-1905, τηλεγρ. της 31-7-1905, 825/25-8-1905, 1234/20-12-1905, 257/28-4-1906, 259/28-4-1906, 310/14-5-1906, 306/15-5-1906, 510/28-7-1906, 674/20-9-1906, 756/6-11-1906, 424/3-12-1906, 832/11-12-1906, τηλεγρ. της 3-11-1907, 1047/24-11-1907, 216/27-2-1908, 94/26-1-1909, 228/10-3-1909, τηλεγρ. της 18-5-1909, 501/18-6-1909, 781/16-9-1909, 427/11-6-1911, 492/26-6-1911, 767/18-8-1911, 1045/30-10-1911.

8. Έγγραφα Προξενείου Σκοπίων:

174/25-9-1904, 103/13-6-1905, 111/16-6-1905, 133/6-7-1905, 151/18-7-1905.

9. Έγγραφα Προξενείου Σερρών:

192/24-6-1904, 253/29-10-1904, 81/28-2-1906, χ.ενδ./1907.

10. Έγγραφα Ιστορικών Αρχείων Μακεδονίας (ΙΑΜ):

Τα έγγραφα παραπέμπονται στους αντίστοιχους φακέλους του ΙΑΜ/ΓΔΜ. Από τους φακ. του ΑΜΠ χρησιμοποιούνται διάφορα στοιχεία και από τον κώδικα αλληλογραφίας του μητροπολίτη Πελαγονίας Κοσμά η επιστολή του από 6ης Αυγούστου του 1898.

11. Έγγραφα Αρχείων Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (ΑΙΜΧΑ):
Τα έγγραφα-στοιχεία παραπέμπονται στους αντίστοιχους κώδικες και φακέλους του ΑΙΜΧΑ.
12. Έγγραφα Αρχείου Αγωνιστών του 1821 (ΑΑ 1821/ΑΕΒ):
Αναφορά Θεόδωρου Ζιάκα/1-6-1865/φάκ.28730, αναφορά Γούλα Ι. Ζιάκα/16-6-1865/φάκ.28732.
13. Έγγραφα Αρχείων Εθνικής Εταιρείας (ΑΕΕ/ΓΑΚ):
29-7-1896/Θεσσαλονίκη (Χρυσοχόου προς Λεωνίδα).
14. Έγγραφα Ιστορικού Αρχείου Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (ΙΑΜΘ):
α) Επισκοπή Πέτρας: 4717/1-10-1881, 4723/29-11-1890, 4732/11-6-1892, 4734/3-11-1892, 4735/7-11-1892, 4745/7-6-1895, 4752/18-2-1896. β) Κοινότητα Βελεσών: 1091/27-5-1893, 1116/10-4-1904.
15. Έγγραφα Ιστορικού Αρχείου Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας (ΙΑΜΒ):
315/29-5-1907.

II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

A. ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ

- Αβέρωφ-Τσοίτσα Ευάγγελου, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Τρίκαλα 1992 (γ' έκδοση - ΦΙΛΟΣ).
- Αγγελόπουλου Αθανασίου Α., *Αι ξένοι προπαγάνδαι εις την επαρχίαν Πολυανής κατά την περίοδον 1870-1912*, Θεσσαλονίκη 1973 (ΕΜΣ-ΙΜΧΑ).
- Αγγελόπουλου Αθανασίου Α., *Η εποπτεία της μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας Βελεσών (1876-1914)*, "Μακεδονικά" 17 (1977), σσ. 139-179.
- Αγγελόπουλου Αθανασίου Α., *Η συμβολή, της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του Ελληνισμού της περιοχής Ολύμπου (1890-1896)*, "Μακεδονικά" 14 (1974), σσ. 64-83.
- Αθανασιάδη Ν. *Η κωμόπολις Βλάτσης*, στην εφημερίδα "Βόρειος Ελλάς" Κοζάνης, στα φύλλα από 18-11-1928 μέχρι 3-2-1929.
- Α.Κ.Γ., *Τύρνοβον-Μεγάροβον*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1908, σσ. 224-234.
- Αλεξανδρή Αλέξη, *Οι Έλληνες στην υπηρεσία της οθωμανικής αυτοκρατορίας 1850-1920*, "Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας" (ΔΙΕΕ) 23 (1980), σσ. 365-404.
- Αμύντορος Μακεδνού, *Η πεδιάς των Σερρών και η πόλις Βαρακλή-Τζουμαγιά*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1908, σσ. 257-264.
- Ανδρεάδου Κωνσταντίνου, *Ρέσνα*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1910, σσ. 217-220.
- Ανδρεάδου Χρήστου, *Ανέκδοτα έγγραφα των κατοίκων Μεγαρόβου και Τυρνόβου (Άγνωστες πτυχές της Ιστορίας του Μακεδονικού Αγώνα)*, "Μακεδονικά" 21 (1981), σσ. 309-318.
- Αντωνιάδου Ι.Γ., *Το θρυλικό Μοναστήρι*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη" (ΜΗΣ) 1949, σσ. 65-75.
- Ανωνύμου, *Αι επί της Μακεδονίας Ρωμουνικαί αξιώσεις και το*

- υπόμνημα του Λεκάντα, "Ελληνισμός" 8 (1905), σσ. 669-681.
- Αωνύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι εν τω νομώ Θεσσαλονίκης, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών"* (ΜΗΠΣ) 1909, σσ. 314-317.
- Αωνύμου, *Σωματεία και συντεχνίαι εν τω νομώ Μοναστηρίου, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών"* (ΜΗΠΣ) 1909, σσ. 317-320.
- Αραβαντινού Παν., *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, Αθήναι 1905.
- Αραβαντινού Παν., *Συλλογή δημοδών ασμάτων της Ηπείρου*, Αθήναι 1880.
- Αραβαντινού Σ., *Ιστορία του Αλή πασά*, Αθήναι 1895.
- Αρβανίτου Ανδρέα Ι., *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909.
- Αρβανίτου Ανδρέα Ι., *Μοναστήριον, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών"* (ΜΗΠΣ) 1908, σσ. 157-173.
- Αυθεντική Έκθεσις, *περί των εν Κορυτσά θλιβερών γεγονότων κατά Σεπτέμβριον 1906* (έκδοση Πατριαρχείου).
- Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1988* ("Βάνιας").
- Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Ιστορία της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια ως το 1912*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΕΜΣ).
- Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1961.
- Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Ιστορικά έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας, "Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"* (Θεσσαλονίκη 1980 - ΕΜΣ), σσ. 449-473.
- Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Νέα ιστορικά στοιχεία για τις επαναστάσεις του 1821 και 1854 στη Μακεδονία, "Παγκαρπία Μακεδονικής Γης"* (Θεσσαλονίκη 1980 - ΕΜΣ), σσ. 589-628.
- Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Νέα στοιχεία για τα ελληνικά αρματολίκια και για την επανάσταση του Θύμιου Μπλαχάβα στη Θεσσαλία στα 1808*, ΕΕΦΣΠΘ 9 (1965), σσ. 229-251.
- Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Νέα στοιχεία για την απήχηση των απελευθερωτικών αγώνων των Σέρβων στους Έλληνες και για τη συμμετοχή τους σ' αυτούς, "Μακεδονικά"* 7 (1966-1967), σσ. 264-276.
- Βακαλόπουλου Απόστολου Ε., *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί Τουρκοκρατίας* (Διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1958 - και στην "Πα-

- γκαρπία Μακεδονικής Γης" (Θεσσαλονίκη 1980 - ΕΜΣ), σσ. 403-447.
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα (1894-1904)*, Θεσσαλονίκη 1986 ("Μπαρμπουνάκης").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1991 (β' έκδοση - "Αφοί Κυριακίδη").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1991 (β' έκδοση - "Αφοί Κυριακίδη").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Ιστορική εξέλιξη του γεωγραφικού χώρου της Βορειοδυτικής Μείζονος Μακεδονίας κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856)*, "Μακεδονικά" 22 (1982), σσ. 16-27.
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Ίων Δραγούμης. Μαρτύρων και ηρώων αίμα*, Θεσσαλονίκη 1991 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Μακεδονία και Τουρκία 1830-1878. Μακεδονικός Ελληνισμός - Αλυτρωτική πολιτική - Εθνική διαπάλη*, Θεσσαλονίκη 1987 ("Βάνιας").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Μακεδονικός Αγώνας. Η ένοπλη φάση 1904-1908*, Θεσσαλονίκη 1987 ("Μπαρμπουνάκης").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Θεσσαλονίκη 1989 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Νεότερη ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912). Από τη γένεση του νεοελληνικού κράτους ως την απελευθέρωση*, Θεσσαλονίκη 1986 ("Μπαρμπουνάκης").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη 1988 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983 (ΙΜΧΑ).
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Ο ελληνισμός της περιοχής Μοριχόβου Μοναστηρίου κατά τον μακεδονικό αγώνα. Η περίπτωση του άγνωστου μακεδονομάχου Πέτρου Σουγαράκη*, "Βαλκανικά Σύμμεικτα" 1 (1981), σσ. 137-169.
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Πολιτική, κοινωνική και οικονομική δομή του πασαλικίου Μοναστηρίου στα μέσα του 19ου*

- αιώνα, "Μακεδονικά" 21 (1981), σ. 168-199.
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Τα σύγχρονα εθνολογικά όρια του Ελληνισμού στα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη 1993 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Βακαλόπουλου Κωνσταντίνου Απ., *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Θεσσαλονίκη 1992 (δ' έκδοση - "Παρατηρητής").
- Βαβούσκου Κωνσταντίνου Αναστ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος* (Διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1959 (ΕΜΣ - ΙΜΧΑ).
- Βασδραβέλλη Ι.Κ., *Ο φιλικός και αγωνιστής Γιάννης Φαρμάκης. Η ηρωική άμυνα στη Μολδαβία*, Θεσσαλονίκη 1972 (ΕΜΣ).
- Βελλιανίτου Θεοδ. Α., *Μια εξαφανισθείσα πόλις. Η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου*, "Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος" (ΗΜΕ) 1922, σσ. 226-239.
- Βλάχου Κώστα Π., *Η επανάσταση Συρράκου-Καλαρρυτών στα 1821*, "Ηπειρωτική Εστία" (ΗΕ) 20 (1971), σσ. 176/660-183/668.
- Βλάχου Νικολάου Β., *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, τ. πρώτος, Αθήναι 1954.
- Βλάχου Νικολάου Β., *Το Μακεδονικόν ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος 1878-1908*, Αθήναι 1935.
- Βούρη Γλυκερίας-Σοφίας, *Η ελληνική εκπαίδευση στο σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*, Ιωάννινα 1988 (δακτυλογραφημένη έκδοση).
- Βρανούση Λέανδρου, *Ρήγας*, Αθήνα 1953.
- Βρανούση Λέανδρου, *Ρήγας Βελεστινλής*, Αθήνα 1957 (Α' κρατικό βραβείο ιστορικής βιογραφίας).
- Γερομιχαλού Αθανασίου Γρ., *Η εθνική δράσις του μητροπολίτου Πελαγονίας Ιωακείμ Φορόπουλου και αι εκθέσεις αυτού*, Θεσσαλονίκη 1968 (ΕΜΣ).
- Γεωργιάδη Θεοφράστου, *Μοσχόπολις*, Αθήναι 1975.
- Γεωργιάδου-Κούντουρα Ευθυμίας, *Η λαϊκή τέχνη της Μακεδονίας*, "Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία" ("Παπαζήσης" - "Παρατηρητής"), τ. πρώτος, σσ. 308-325.
- Γεωργιάδου Νικολάου Χαρ., *Όσα έγγραφα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984 (ΕΜΣ).
- Γιαννούλη Νικολάου Κ., *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου και ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος*, Θεσσαλονίκη 1992 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ).

- Γιομπλάκη Αθανασίου, *Αθανάσιος Μπρούφας*, "Μακεδονική Ζωή" 25 (1968), σσ. 22-23.
- Γ.Κ., *Η Κλεισούρα*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη" (ΜΗΣ) 1925, σσ. 116-125.
- Γκαρπολά Νικολάου, *Πώς η Μακεδονία παρέμεινε ελληνική. Ιστορικοί και σελίδες*, Θεσσαλονίκη 1933.
- Γώγου Γρηγ. (αρχιμανδρίτη), *Η εν Πέστη της Ουγγαρίας ορθόδοξος ελληνική κοινότης και εκκλησία*, "Εκκλησιαστική Αλήθεια" (ΕΑ) 4 (1883-1884), σσ. 340-344.
- Δασσαρήτου Ηλία, *Περί της Κοριτσάς*, "Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος" (ΔΙΕΕ) 5 (1896-1900), σσ. 123-158.
- Δέλλιου Ι., *Ο βαρώνος Κωνσταντίνος Μπέλλιος*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον" (ΜΗ) 3 (1910), σσ. 19-36.
- Δήτσια Γεωργίου Ν., *Η Καταστροφή του Κρουσόβου. Θηριωδεία Βουλγάρων και Οθωμανών εναντίον των Ελλήνων*, Αθήναι 1905.
- Δραγούμη Εμμανουήλ, *Λογοδοσία περί των εν τω συλλόγω κατά την β' προεδρείαν αυτού γενομένων (έτος ΙΕ')*, "Παρνασσός" 4 (1880), σσ. 979-991.
- (Η) *Επανάστασις της Μακεδονίας υπό του ειδικού απεσταλμένου του "Αστεως"*, έκδοση "Αστεως", Αθήναι 1896.
- Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδυνηράς καταστάσεως, εν Κωνσταντινουπόλει* - εκ του πατριαρχικού τυπογραφείου - 1906 (επανεκδοση: Θεσσαλονίκη 1993, εισαγωγή Αθανασίου Αν. Αγγελόπουλου - "Αφοί Κυριακίδη").
- Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, *Εκθέσεις εκπαιδευτικής Επιτροπής "Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας"*, ΕΦΣΚ 8 (1874), σσ. 252-268, 10 (1877), σσ. 188-200, 11 (1878), σσ. 191-222, 14 (1884), σσ. 92-97.
- Ευαγγελίδου Τρύφωνος, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τ. Α', Αθήναι 1936.
- Ζάννα Αλέξανδρου Δ., *Ο Μακεδονικός Αγών (αναμνήσεις)*, Θεσσαλονίκη 1960.
- Η Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία. Ιστορία - Οικονομία - Κοινωνία - Πολιτισμός. Α' τόμος (*Η Μακεδονία κατά την Τουρκο-*

κρατία), Β' τόμος (*Η Μακεδονία από την απελευθέρωση ως τις μέρες μας*), χ.τ., χ.χ. (έκδοση: "Παπαζήσης" - "Παρατηρητής", επιμέλεια: Κολιόπουλος Ιωάννης - Χασιώτης Ιωάννης).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), της "Εκδοτικής Αθηνών", Αθήναι 1975, τ. ΙΑ' (*Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (1669-1821). Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), της "Εκδοτικής Αθηνών", Αθήναι 1977, τ. ΙΓ' (*Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881*).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), της "Εκδοτικής Αθηνών", Αθήναι 1977, τ. ΙΔ' (*Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ως 1913*).

Ιωαννίδου Βασιλείου Χρ., *Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 1947 (ΕΜΣ).

Καζάζη Νικοκλέους, *Το Μακεδονικόν πρόβλημα*, "Ελληνισμός" 5 (1902).

Καζάζη Νεοκλέους, *Το Μακεδονικόν πρόβλημα*, Θεσσαλονίκη 1992 (β' έκδοση - "Κυρομάνος").

Καζαντζή Τόλη, *Η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή στη Μακεδονία από το 1850 ως τις μέρες μας*, "Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία", ("Παπαζήσης" - "Παρατηρητής"), τ. δεύτερος, σσ. 156-219.

Καϊμακάμη Βασίλη Δ., *Οι Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι). Κοκκινοπλός, το βλαχοχώρι του Ολύμπου*, Θεσσαλονίκη 1984 ("Μαϊανδρος").

Καλινδέρη Μιχ. Αθ., *Ο βίος της κοινότητας Βλάτσης επί Τουρκοκρατίας εις το πλαίσιον του δυτικομακεδονικού περιβάλλοντος*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ).

Καλλιμάχου Δ., *Νέαι Ελληνικαί πόλεις. Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως*, "Παναθήναια" 27 (1913-1914), σσ. 5-12 και "Ηπειρωτική Εστία" (ΗΕ) 7 (1958), σσ. 183-188.

Καλοστύπη Ιωάννου Ν., *Μακεδονία. Ήτοι μελέτη οικονομολογική, γεωγραφική, ιστορική και εθνολογική της Μακεδονίας*, Αθήναι 1886 (επανατύπωση: Θεσσαλονίκη 1991 - "Λέσχη του βιβλίου").

Καμώνα Νικολάου, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Θεσσαλονίκη 1953.

Κανονισμός Ελληνικής Ορθοδόξου κοινότητας Μετσόβου, εν Τρικκάλοις 1906.

Κανονισμός της εν Βεροία αδελφότητας "η Αθηνά", Αθήναι 1880.

- Κανονισμός της εν Βεροία αδελφότητος "Μελίσσης", χ.τ. 1898.
- Καραθανάση Αθανασίου Ε., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Καραθανάση Αθανασίου Ε., *Ο Ελληνισμός και η μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 1991 (ΙΜΧΑ - ΙΒΣ).
- Καραθανάση Αθανασίου Ε., *Πραγματεία περί Μακεδονίας. Μελέτες και άρθρα για την πνευματική κίνηση και ζωή της Νεότερης Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1990 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Καραθανάση Αθανασίου Ε., *Τα ελληνικά σχολεία στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία*, "Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία" ("Παπαζήσης" - "Παρατηρητής"), τ. πρώτος, σσ. 146-163.
- Καρπολόγου, *Σημειώσεις περί Βεροίας*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1911, σσ. 278-284.
- Κατσάνη Νικολάου Αθ., *Ελληνικές επιδράσεις στα κουτσοβλαχικά (Φωνητική - μορφολογία)*, Θεσσαλονίκη 1977 (δακτυλογραφημένη έκδοση).
- Κατσάνη Νικολάου Αθ., *Κουτσοβλάχικα τραγούδια*, (Ανάτυπον εκ του ΚΣΤ' τόμου των "Μακεδονικών"), Θεσσαλονίκη 1988.
- Κατσάνη Νικολάου Αθ., *Ονομαστικόν Νυμφαίου (Νέβεσκας). Ιστορική εισαγωγή - ιδίωμα - ανθρωπωνυμία - τοπωνυμία - φυτωνυμία - ζωωνυμία*, Θεσσαλονίκη 1990 (ΕΜΣ).
- Κατσάνη Νικολάου - Ντίνα Κωνσταντίνου, *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής*, Θεσσαλονίκη 1990.
- Κατσουγιάννη Τηλεμάχου Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών - Α'. Συμβολή εις την έρευναν περί της καταγωγής των Κουτσοβλάχων*, Θεσσαλονίκη 1964 (ΕΜΣ).
- Κατσουγιάννη Τηλεμάχου Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών - Β'. Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1966 (ΕΜΣ).
- Κεκρίδη Ευσταθίου Ν., *Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718;-1789). Ο διδάσκαλος του Γένους*, Καβάλα 1991 ("Παρουσία").
- Κεραμόπουλου Αντωνίου, *Τι είναι οι Κουτσοβλαχοί*, Αθήναι 1939.
- Κίτσα Γεωργίου, *Μεγάροβον*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1910, σσ. 239-250.
- Κλείτου, *Αι εν έτει 1859 και 1908 εν Μοναστηρίω ιδρυθείσαι ελληνικάί λέσχαι*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1910, σσ. 85-88.

- Κόλια Γ., *Τόρνα - επιχώριος γλώσσα*, ΕΕΒΣ 14 (1938), σσ. 295-299.
- Κολτσιδά Αντώνη Μιχ., *Γραμματική και λεξικό της Κουτσοβλαχικής γλώσσας*. Δεύτερος τόμος, Θεσσαλονίκη 1978 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Κολτσιδά Αντώνη Μιχ., *Κουτσοβλαχικά ονόματα αγγείων οικιακής χρήσης*. Ανάτυπο από την "Ελληνική Διαλεκτολογία" 2 (1990-1991), Θεσσαλονίκη 1991 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Κολτσιδά Αντώνη Μιχ., *Κουτσόβλαχοι*, άρθρο στην 55τομη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια "ΥΔΡΙΑ", τ. 34, Αθήνα 1984, σσ. 393-396 (10 στήλες).
- Κολτσιδά Αντώνη Μιχ., *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Κολτσιδά Αντώνη Μιχ., *Οι Κουτσόβλαχοι. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη*. Πρώτος τόμος, Θεσσαλονίκη 1976.
- Κουρίλλα Ευλογίου, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής*, Αθήναι 1935.
- Κουρίλλα Ευλογίου, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής*, "Θεολογία" 12 (1934), σσ. 68-84, 149-161, 314-335.
- Κουρίλλα Ευλογίου Λ., *Κορυτσά*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1909, σσ. 283-291.
- Κουτρομπά Δημητρίου Γ., *Η επανάσταση του 1854 και αι εν Θεσσαλία ιδία επιχειρήσεις*, Αθήναι 1976.
- Κρέμου Γεωργίου Π., *Νεωτάτη γενική ιστορία ως τέταρτος τόμος συμπληρωματικός της Γενικής Ιστορίας του Α. Πολυζωΐδου*, Αθήναι 1890.
- Κρυστάλλη Κώστα, *Μελετήματα (οι Βλάχοι της Πίνδου, Καραγκούνιοι, Σαμαρίνα, Ζαγόρι, Μαλακάσι, ο γάμος της στάνης κλ.)*, σσ. 285-580, στα "Απαντα" των εκδόσεων "Αυλός".
- Κυριακίδου Στίλπωνος Π., *Τα βόρεια εθνολογικά όρια του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1946 (ΕΜΣ).
- Κωστοπούλου Αριστοτ. Χρ., *Η συμβολή της Δυτικής Μακεδονίας εις τους απελευθερωτικούς αγώνες του έθνους. (Από της υποταγής εις τους Τούρκους μέχρι και του 1878)*, Θεσσαλονίκη 1970.
- Κωφού Ευαγγέλου, *Αγώνες για την απελευθέρωση 1830-1912*, "Μακεδονία, 4000 χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού", Αθήνα 1982 ("Εκδοτική Αθηνών"), σσ. 444-484.
- Κωφού Ευαγγέλου, *Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878. Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επι-*

- σκοπήσεως, Θεσσαλονίκη 1969.
- Κωφού Ευαγγέλου, *Η επανάσταση του 1878 εις την Δυτικήν Μακεδονίαν (βάσει των εκθέσεων των Ελλήνων προσξένων)*, "Μακεδονική Ζωή" 5 (1966 - Οκτώβριος), σσ. 46-50.
- Κωφού Ευαγγέλου, *Ο Ελληνισμός στην περίοδο 1869-1881. Από το τέλος της Κρητικής Επανάστασεως στην προσάρτηση της Θεσσαλίας*. Ανάτυπο από τον ΙΓ' τόμο της ΙΕΕ ("Εκδοτική Αθηνών"), Αθήνα 1981.
- Λαζάρου Αχιλλέως Γ., *Βαλκάνια και Βλάχοι*, Αθήναι 1993 (έκδοση ΦΣΠ).
- Λαζάρου Αχιλλέως Γ., *Η αρωμονική και αι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής*, Αθήναι 1976 (δακτυλογραφημένη έκδοση).
- Λαζάρου Αχιλλέως Γ., *Θρακολογία και ζήτημα καταγωγής των Βλάχων - Αρωμούνων*. Ανάτυπο από τα "Τρικάλινα", τ. 5ος (1985), Τρίκαλα 1985 (ΦΙΛΟΣ).
- Λαζάρου Αχιλλέως Γ., *Ιστορία του βλάχικου δημοτικού τραγουδιού*, Αθήνα 1989.
- Λαΐου Γεωργίου, *Η Σιάτιστα και οι εμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17ος-19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1982 (ΕΜΣ).
- Λαμπρίδου Ιωάννου, *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα*, Ιωάννινα 1971 (έκδοση ΕΗΜ).
- Λαμπρίδου Ιωάννου, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, Ιωάννινα 1971 (έκδοση ΕΗΜ).
- Λαμπρίδου Ιωάννου, *Ηπειρωτικά Μελετήματα, τεύχος β' - Ο Τεπελενλής Αλή πασάς*, Αθήναι 1887.
- Λάμπρου Π., *Περί των εκ Καλαρυτών Χρυσοχόων και της τέχνης αυτών*, "Κλειώ" 1887, αρ. 72.
- Λάμπρου Σπ., *Σελίδες εκ της ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού*, "Νέος Ελληνομνήμων" (ΝΕ) 8 (1911), σσ. 257-300.
- Λαούρδα Βασιλείου, *Η μητρόπολις Νευροκοπίου 1900-1907. Εκθέσεις των μητροπολιτών Νικοδήμου και Θεοδωρήτου*, Θεσσαλονίκη 1961 (ΕΜΣ - ΙΜΧΑ).
- Λάσκαρι Μ.Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα, 1800-1923*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1948.
- Λάσκαρι Σ.Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1914*, Αθήναι 1947.
- Λιάκου Σωκράτη Ν., *Η καταγωγή των Αρμονίων (Τουπίκλην Βλάχοι)*, Αθήναι 1981.

- χων), Θεσσαλονίκη 1965.
- Λιβέρη Π., *Τα αρχοντικά του Νυμφαίου*, Θεσσαλονίκη 1983 (διπλωματική εργασία).
- Λούστα Ν., *Αρχοντες και αρχοντικά Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 35-36 (1962), σσ. 97-120.
- Λ.Π.Π., *Ολίγαι στατιστικά πληροφορίες εκ Μοναστηρίου*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1908, σσ. 174-176.
- Λυριτζή Γεωργίου Θ., *Αι μακεδονικά κοινότητες της Αυστροουγγαρίας επί τουρκοκρατίας*, Κοζάνη 1952.
- Λυριτζή Γεωργίου Θ., *Η εθνική εταιρεία και η δράσις αυτής*, Κοζάνη 1970.
- Λυριτζή Γεωργίου Θ., *Σελίδες από το μακεδονικό αρματολισμό. Οι Δυτικομακεδόνες αρματολοί αδελφοί Κουτσουμάρη*, Θεσσαλονίκη 1981.
- Μαζαράκη-Αινιάνος Ι.Κ., Mazarakis J.C.-Aeinian, *Το Μακεδονικόν Ζήτημα, The Macedonian Question, La Question Macedonienne*, Αθήνα 1992 (εκδόσεις "Δωδώνη" - Editions "Dodoni").
- Μαζαράκη-Αινιάνος Ι.Κ., *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, Αθήνα 1981 ("Δωδώνη").
- Μακεδονία - 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1982 ("Εκδοτική Αθηνών").
- Μαμμοπούλου Αλ., *Ο Απόστολος Αρσάκης και η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία*, Αθήναι 1970.
- Μαρτινιανού Ιωακείμ, *Μοσχόπολις 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957 (ΕΜΣ).
- Μαρτινιανού Ιωάννου, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1939 (α' τόμος).
- Μελά Ναταλίας, *Παύλος Μελάς*, Αθήναι 1964.
- Μέρτζιου Κ.Δ., *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947.
- Μέρτζου Ν.Ι., *Εμείς οι Μακεδόνες*, Αθήνα 1992 (γ' έκδοση - "Σιδέρης").
- Μεταλλινού Αγγελ. Β. (Π. Τσιώμου), *Πάνθεον των Μακεδόνων Αγωνιστών (1896-1914)*, Θεσσαλονίκη 1951.
- Μηλιατζίδου-Ιωάννου Ευδοκίας, *Μιλούν οι τοίχοι των αρχοντικών*, "Μακεδονική Ζωή", τεύχος 271, Δεκέμβριος 1988.
- Μ.Ι., *Βλάστη*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1911, σσ. 271-277.

- Μιχαηλίδη Μ.Δ., *Η Νέβεσκα*, "Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης" 1929, σσ. 115-116.
- Μιχαλοπούλου Φάνη, *Μοσχόπολις. Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας (1500-1769)*, Αθήναι 1941.
- Μόδη Γεωργίου, *Μακεδονικός Αγών και Μακεδόνες Αρχηγοί*, Θεσσαλονίκη 1950.
- Μόδη Γεωργίου, *Ο Μακεδονικός Αγών και η Νεώτερη Μακεδονική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1967.
- Μόδη Γ.Θ. - Νέσκου Π., *Αναμνήσεις από την ζωή των σωματείων Μοναστηρίου*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 33-34 (1962), σσ. 70-74.
- Μολοσσού Ζώτου, *Ηπειρωτικά Μακεδονικά μελέται, τ. Δ', Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία*, Αθήναι 1887.
- Μουτσόπουλου Ν.Κ., *Τα αρχοντικά της Μακεδονίας: 15ος-19ος αιώνας*, "Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία" ("Παπαζήσης" - "Παρατηρητής"), τ. πρώτος, σσ. 214-307.
- Μπαϊρακτάρη Γεωργίου Χ., *Τα κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας της πόλεως και της επαρχίας Κορυτσάς*, Αθήναι 1916.
- Μπαλαμώτη Φανής, *Οι βρύσες του Μετσόβου. (Από τον 18ο αιώνα μέχρι σήμερα)*, Θεσσαλονίκη 1989 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Μπάλλα Νικολάου, *Ιστορία του Κρουσόβου*, Θεσσαλονίκη 1962.
- Μπελιά Ελένης Δ., *Η δραστηριότητα του εν Αθήναις Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων υπέρ του ελληνισμού της Θράκης*, "Αθηνά" ΟΕ' (1974-1975), σσ. 85-94.
- Μπέττη Στέφανου, *Ηπειρωτική Ευποιία ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Τουρκοκρατίας*, Γιάννινα 1982 (έκδοση Αγαθοεργών καταστημάτων Ιεράς Μητροπόλεως Ιωαννίνων).
- Μπίρκα Κώστα, *Αβδέλλα. Η αλπική κωμόπολη-αετοφωλιά της ένδοξης Πίνδου*, Αθήνα 1978 ("Ιωλκός").
- Μπουσμπούκη Αντώνη Δ., *Αυθεντικές ιστορίες παραφυσικών φαινομένων από την Πίνδο*, Αθήνα 1983.
- Μπουσμπούκη Αντωνίου Δ., *Το ρήμα της αρωμουνικής. Μορφολογική ανάλυση*, Αθήνα 1982 (δακτυλογραφημένη έκδοση).
- Νάλτσα Χριστόφορου, *Ο Μακεδονικός Αγών εις την Δυτικήν Μακεδονίαν (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1958 (ΕΜΣ - ΙΜΧΑ).
- Νημά Θεοδώρου Α., *Τρίκαλα - Καλαμπάκα - Μετέωρα - Πίνδος -*

- Χάσια (Γεωγραφία - Ιστορία - Μνημεία - Τουρισμός), Θεσσαλονίκη 1987 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Νικολαΐδου Ελευθερίας Ι., *Η Αλβανική κίνηση στο βιλαέτι Ιωαννίνων και η συμβολή των Λεσχών στην ανάπτυξή της (1908-1912)*, Ιωάννινα 1984.
- Νικολαΐδου Ελευθερίας Ι., *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (ΕΗΜ - ΙΜΙΑΧ).
- Νικολαΐδου Κωνσταντίνου, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσης*, Αθήναι 1909.
- Νιτσιάκου Βασίλη Γ., *Αετομηλίτσα (παραδοσιακή λαογραφία)*, τεύχος Α', Θεσσαλονίκη 1979 (έκδοση Συλλόγου Αετομηλιτσιωτών "Το Ντένισκο").
- Νοτάρη Ιωάννου, *Αρχείον Στεφάνου Νικ. Δραγούμη - Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1966.
- Ντίνα Κωνσταντίνου Δ., *Το κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας. Φωνολογική ανάλυση*, Θεσσαλονίκη 1986 (δακτυλογραφημένη έκδοση).
- Ντίνα Κωνσταντίνου Δ., *Το τοπωνυμικό της Σαμαρίνας Γρεβενών (Ανάπτυπον εκ του Κ' τόμου των "Μακεδονικών")*, Θεσσαλονίκη 1980.
- Ντόντου Γ. - Παπαθανασίου Γ., *Το Περιβόλι. Η αετοφωλιά της Πίνδου (Λαογραφική περιγραφή της κωμοπόλεως Περιβολίου)*, Θεσσαλονίκη 1973.
- Ο *Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη, Γεωργίου Δικώννυμου-Μακρή, Παναγιώτη Παπατζανετέα*, Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, έκδοση ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1984.
- Ο *Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα Π. Αργυρόπουλου, Α. Ζάννα, Κ. Μαζαράκη-Αινιάνος, Α. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, Ναούμ Σπανού, Β. Σταυρόπουλου*, έκδοση ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1984.
- Ο *Μακεδονικός Αγών, και τα εις Θράκην γεγονότα*, Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού του Γενικού Επιτελείου, Αθήναι 1979.
- "Παγκαρπία Μακεδονικής Γης". *Μελέτες Απόστολου Ε. Βακαλόπουλου*. Τιμητική προσφορά της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών προς τον συγγραφέα. Θεσσαλονίκη 1980.

- Παϊσίου Γεωργίου ιερέως, *Από τα αφορώντα τα παρθεναγωγεία Νεβέσκης, 1897-1911*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 7 (1958), σσ. 20-21.
- Παϊσίου Γεωργίου ιερέως, *Διαθήκη ευεργέτου Θεοδώρου Ι. Τσίρλη Νεβεσπιώτου*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 12 (1958), σσ. 40-42.
- Παϊσίου Γεωργίου ιερέως, *Ολίγα περί των εκπαιδευτηρίων Νεβέσκης (νυν Νυμφαίου), 1893-1913*, "Αριστοτέλης" Φλωρίνης, τεύχος 3-4 (1957), σσ. 48-55.
- Παλαμήδου Αθηνάς, *Ο μαρτυρικός ελληνισμός των Σκοπίων και του Κοσσυφοπεδίου*, "Μακεδονική Ζωή" 54 (1970), σσ. 10-12.
- Παπαγεωργίου Μαρίας Γ., *Παραμύθια από μύθους αρχαίων ελληνικών ποιητικών έργων που χάθηκαν και άλλα παραμύθια του βλαχόφωνου χωριού Σκρα (Λιούμνιτσα)*, τ. Α'-Β', Θεσσαλονίκη 1984.
- Παπαδοπούλου Στέφανου Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970 (ΕΜΣ).
- Παπαδοπούλου Στέφανου Ι., *Οι επαναστάσεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1970 (ΕΜΣ).
- Παπαδριανού Ιωάννη Α., *Οι Έλληνες απόδημοι στις Γιουγκοσλαβικές χώρες (18ος-20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993 ("Βάνιας").
- Παπαδριανού Ιωάννη Α., *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου [(18ος-19ος αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα]*, Θεσσαλονίκη 1988 (ΙΜΧΑ - IBS).
- Παπαδριανού Ιωάννη Α., "Οι Κουτσόβλαχοι των Βελεσών", ελληνική μετάφραση της εργασίας του Mil. S. Filipović, "Cincari u Velesu" (Južni Pregled, Skopje Sv. 5, Maj 1936, σσ. 173-180) "Βαλκανική Βιβλιογραφία", παράρτημα 5 (1976), σσ. 317-328.
- Παπαθανασίου Γιάννη Α., *Η ιστορία των Βλάχων* (εικονογραφημένη). *Εισαγωγή Νίκος Κ. Μουτσόπουλος*, Θεσσαλονίκη 1991 ("Μπαρμπουνάκης").
- Παπαϊωάννου Μιλτ. Ι., *Ο Θεόδωρος Ζιάκας και η συμμετοχή του στους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους*, Θεσσαλονίκη 1981 (ΕΜΣ).
- Παπαντωνίου Ζαχ., *Περί των εν Ηπείρω Χρυσόχων*, "Ελεύθερο Βήμα", φ. 22-12-1928.
- Παπαρηγόπουλου Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (συμπλήρωμα

- Καρολίδου), βιβλίο 6ο.
- Παπαστάθη Χαράλαμπου Κ., *Ο ανέκδοτος κανονισμός της ελληνικής ορθοδόξου κοινότητας Τυρνόβου Πελαγονίας*, "Μακεδονικά" 13 (1973), σσ. 439-441.
- Παπαστάθη Χαράλαμπου Κ., *Οι Έλληνες της Ρέσνης κατά τας αρχάς του 20ού αιώνας. Συμβολή εις την δημογραφική και οικονομική δομήν της πελαγονικής κωμοπόλεως* (Ανάτυπον εκ του ΙΔ' τόμου των "Μακεδονικών"), Θεσσαλονίκη 1974 (ΕΜΣ).
- Παπαστάθη Χαράλαμπου Κ., *Οι κανονισμοί των ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς. Τόμος πρώτος: Νομοθετικές πηγές - Κανονισμοί Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1984 ("Αφοί Κυριακίδη").
- Παρανίκα Ματθαίου Κ., *Σχέδιασμα περί της εν τω ελληνικό έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι αρχών της ενεστώσεως (ΙΘ') εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867.
- Πουλίου Χαρίση, *Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1911, σσ. 162-165.
- Πουλίου Χαρίση, *Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1909, σσ. 301-305.
- Πουλίου Χαρίση, *Στέργιος Δούμπας*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1909, σσ. 269-270.
- Πουρνάρα Στέργιου Ι., *Η Βλαχομηλιά της Πίνδου - "Αμέρον" - Ιστορία - Λαογραφία. Αναφορά στους Βλάχους*, Θεσσαλονίκη 1987 ("Μαϊάνδρος" - έκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Μηλιάς).
- Πρώτον και δεύτερον έτος της εν Μοναστηρίω Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος "Καρτερία", *Λογοδοσίαι αναγνωσθείσαι τη 30 Ιανουαρίου επετείω αυτής εορτή*, Θεσσαλονίκη 1882.
- Ρόζια Γεωργίου Κων., *Εξετάσεις περί των Ρωμαίων ή των ονομαζομένων Βλάχων, όσοι κατοικούσιν αντιπέραν του Δουνάβεως, επί παλαιών μαρτυριών τεθεμελιωμένοι*, Pesth 1808.
- Ρούφου Δ.Κ., *Χρούπιστα*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1910, σσ. 130-137.
- Ρωμανού Μιχ. Ν., *Απόψεις και θέσεις για το όνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα των Κοντσόβλαχων*, "Μνήμη" Γεωργίου Ι. Κουρ-

- μούλη, Αθήναι 1983.
- Σακελλαρίδη Κ., *Περί Μοσχοπόλεως*, "Πανδώρα" 9 (1858-1859), σσ. 44-45.
- Σαλαμάγκα Δ., *Τα ιονάφια και τα επαγγέλματα επί Τουρκοκρατίας στα Γιάννινα*, Γιάννινα 1959.
- Σαρδελή Κώστα, *Κοσμά Αιτωλού αναλυτική βιβλιογραφία 1765-1967*, Αθήνα 1968 ("Το Ελληνικό Βιβλίο").
- Σιγάλα Αντ., *Από την πνευματική ζωή των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας. Α'. Αρχαία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932.
- Σιγάλα Αντ., *Κώδιξ σχολείων Κοινότητας Κλεισούρας*, "Μακεδονικά" 1 (1940), σσ. 500-506.
- Σιμόπουλου Κυριάκου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ', Αθήνα 1975.
- Σκαφιδά Βασιλείου Κ., *Ιστορία του Μετσόβου*, "Ηπειρωτική Εστία" 12 (1962), 13 (1963), 14 (1964) - *passim*.
- Σκενδέρη Κων., *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1928 (β' έκδοση).
- Σκουτέρη-Διδασκάλου Ελεωνόρας, *Όψεις του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας (19ος-αρχές 20ού αι.)*, "Νεότερη και Σύγχρονη Μακεδονία" ("Παπαζήσης" - "Παρατηρητής"), τ. πρώτος, σσ. 326-417.
- Σπηλιωτοπούλου Αντωνίου, *Η Μακεδονία και ο Ελληνισμός. Η δύναμις και τα δίκαια αυτού*, Αθήναι 1904.
- Σπηλιωτοπούλου Αντωνίου, *Οι βλαχόφωνες Έλληνες και η ρωμανική προπαγάνδα*, Αθήναι 1905.
- Στουγιαννάκη Ευσταθίου, *Νάουσα*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1911, σσ. 144-157.
- Συμεών Μαρίας, *Αι ελληνικά παροικία εις την Γιουγκοσλαβίαν*, "Μακεδονική Ζωή" τεύχος 8, 1967 (Ιανουάριος), σσ. 21-23.
- Σχινά Νικολάου Θ., *Οδοιπορικοί Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, τεύχος 2, Αθήναι 1887.
- Σωτηροπούλου Χαρ. Κ., *Απάντησις προς Βορράν. Ο Ελληνισμός του βιλαετίου Μοναστηρίου κατά τα τελευταία έτη της τουρκοκρατίας και αι σύγχρονοι γιουγκοσλαβικά επιδιώξεις*, Αθήναι 1962.

- Τζιώγου Αριστοτέλους Ι., *Συνοπτική ιστορία της Κλεισούρας Δυτικής Μακεδονίας και το ιστορικόν αυτής μνημείον της χριστιανωσύνης της ιεράς μονής Παναγίας Γεννήσεως της Θεοτόκου*, Θεσσαλονίκη 1962.
- Τοπάλη Αναστασίου, *Τα χωριά Άνω και Κάτω Μπεάλα, Λιμνολεκάνη Στρούγγας-Αχρίδος*, "Μακεδονικά" 12 (1972), σσ. 424-491.
- Τουράτσογλου Ι., *Γραπτή Αμαζών εκ Νυμφαίου*, "Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών" (Athens Annals of Archaeology), παρτ. ΙΙ, τ. 1, τεύχος 3 (vol., I, fasc. 3), Αθήνα 1969, σσ. 307-310.
- Τουράτσογλου Ι., *Ο Αρίστιππος Νυμφαίου στο αρχοντικό Θ. Τσίρλη*, "Μακεδονική Ζωή" 22, Μάρτιος 1968.
- Τρίτου Μιχάλη Γ., *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924). Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991 (έκδοση του Ιδρύματος Βαρόνου Μιχαήλ Τσοίτσα).
- Τρίτου Μιχάλη Γ., *Οι βλαχόφωνοι νεομάρτυρες Νικόλαος ο εκ Μετσόβου και Δημήτριος ο εκ Σαμαρίνης στην Υμνολογία της Εκκλησίας*, "Ηπειρος" (ετήσια έκδοση Ηπειρωτικής Εστίας Θεσσαλονίκης) ΙΔ'-14ος (1992), σσ. 89-96.
- Τρίτου Μιχάλη Γ., *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και το εκπαιδευτικό ιδεώδες*, Αθήνα 1990.
- Τρίτου Μιχάλη Γ., *Ο Οικονομικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ' και το Κουτσοβλαχικό ζήτημα*, "Ηπειρωτικό Ημερολόγιο" (ΗΗ - Ιωάννινα), 1993.
- Τρίτου Μιχάλη Γ., *Το Κουτσοβλαχικό Ζήτημα*, ανάτυπο (από το περιοδικό "Εκκλησία", σσ. 102-105, 135-136, 206-208), Αθήνα 1993.
- Τρίτου Μιχάλη Γ., *Το Μέτσοβο (Ιστορία - Αξιοθέατα - Σύγχρονη ζωή)*, Αθήνα 1990 (στ' έκδοση).
- Τσάλλη Παντελή Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι. Ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932 (επανατύπωση: Φλώρινα 1991 - Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας).
- Τσάμη Παύλου Α. - Τσάμη Βάσσου Α., *Οι Μακεδονομάχοι αδελφοί Παπασταύρος και Λάζαρος Κοσμά Τσάμης*, Θεσσαλονίκη 1956.
- Τσάμη Παύλου, *Μακεδονικός Αγών*, Θεσσαλονίκη 1975.
- Τσάρα Γιάννη, *Η Κλεισούρα στα 1849*, "Μακεδονικά" 18 (1978), σσ. 219-225.
- Τσάρα Γιάννη, *Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα-Νικολή Κουκόλη*

- από το Λιμπόχοβο της Δυτικής Μακεδονίας (1817-1926), "Μακεδονικά" 8 (1968), σσ. 257-323.
- Τσικόπουλου Ιωάννου, *Θεόδωρος Ν. Δούμπας*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον" 3 (1910), σσ. 123-129.
- Τσίρου Ζήκου Γεωργ., *Η Βλάστη*, τ. 1-3, Θεσσαλονίκη 1964.
- Τσοποτού, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία*, Βόλος 1912.
- Φίσιτα Νικολάου Γ., *Το Νυμφαίον. Εικόνες και προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1988.
- Φίσιτα Νικολάου Γ., *Το Νυμφαίον. Συμβολή εις την μελέτην των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1962.
- Φίσιτα Νικολάου Γ., *Το τέλος ενός βιβλίου*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Φίσιτα Νικολάου Γ., *Φεύγει η Νέβεσκα. Συμβολή εις την μελέτην των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1964.
- Χαλκιοπούλου Αθανασίου, *Μακεδονία, Βιλαέτια Θεσσαλονίκης - Μοναστηρίου*, Αθήναι 1910.
- Χασιώτη Γ., *Η παρ' ημίν δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον*, "Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως" (ΕΦΣΚ) 8 (1874), σσ. 94-129.
- Χατζή Δημητρίου Κ., *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Αθήναι 1971.
- Χατζηκυριακού Γ., *Η ζωτικότητα και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1913, σσ. 51-58.
- Χατζηκυριακού Γ., *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιουσίας μετά τοπογραφικών, ιστορικών και αρχαιολογικών σημειώσεων*, Αθήναι 1906.
- Χατζημιχάλη Αγγελικής, *Οι εν τω Ελληνοσχολείω Μετζόβου διδάξαντες και διδαχθέντες*, "Ηπειρωτικά Χρονικά" (ΗΧ) 15 (1940), σσ. 59-158.
- Χιονίδη Γεωργίου Χ., *Ανέκδοτα έγγραφα αναφερόμενα εις την ίδρυσιν του πρώτου "Μελετείου" παρθεναγωγείου Βεροίας επί τουρκοκρατίας*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη" (ΜΗΣ) 1966, σσ. 153-155.
- Χιονίδη Γεωργίου Χ., *Ένα άγνωστον "Πρακτικόν". Τα σχολεία της Βεροίας μετά το 1821*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη" (ΜΗΣ) 1962, σσ. 103-106.
- Χιονίδη Γεωργίου Χ., *Η επιστρατεία και η επανάστασις εις τον*

- Όλυμπον κατά τα έτη 1821-1822 (Μετά ανεκδότων εγγράφων και νέων στοιχείων περί των Λαζαίων και του Διαμαντή Νικολάου-Όλυμπίου)*, Θεσσαλονίκη 1975 (ΕΜΣ).
- Χιονίδη Γεωργίου Χ., *Κατά τα τέλη της τουρκοκρατίας ανωμαλίες εις κοινότητα Βεροίας*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη" (ΜΗΣ) 1964, σσ. 333-335.
- Χιονίδη Γεωργίου Χ., *Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη (Παναγιώτη) Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία (Ανάτυπο εκ του ΚΔ' τόμου των "Μακεδονικών")*, Θεσσαλονίκη 1984 (ΕΜΣ).
- Χιονίδη Γεωργίου Χ., *Σύντομη ιστορία του Χριστιανισμού στην περιοχή της Βέροιας*, Βέροια 1961.
- Χιονίδη Γεωργίου Χ., *Τα σχολεία Βεροίας-Ναούσης κατά το 1898*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη" (ΜΗΣ) 1963, σσ. 139-142.
- Χιονίδη Γεωργίου Χ., *Το ποίημα "Το Κλεφτόπωλον" (ο Νικοτσάρας) του Γεωργίου Λασσάνη και οι ιστορικές πληροφορίες του* (Ανάτυπο από τον ΣΤ' τόμο του Αρχείου Θεσσαλικών Μελετών), Βόλος 1982.
- Χρηστίδου Ι., *Η Μηλόβιστα*, "Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών" (ΜΗΠΣ) 1910, σσ. 65-67.
- Χρήστου Κωνσταντίνου Π., *Το αρωμονικό ζήτημα*, "Ηπειρος" (ετήσια έκδοση Ηπειρωτικής Εστίας Θεσσαλονίκης) ΙΔ'-14ος (1992), σσ. 79-87.
- Χριστοδούλου Αναστασίου Εμμ., *Ιστορία της Βεροίας*, Βέροια 1960.
- Χριστοδούλου Χρίστου Κ., *Τα φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκη*, Θεσσαλονίκη 1989 ("Παρατηρητής").
- Χρυσόχου Μιχαήλ, *Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι*, Αθήναι 1909 (έκδοση "Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων").
- Ψαλίδα Αναστασίου, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου, Προλεγόμενα και σημειώσεις Αθανασίου Χ. Παπαχαρίση*, Ιωάννινα 1964.
- Ψάλτη Στ. Β., *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου, Α' Στατιστικάί περί του ελλην. πληθυσμού Πληροφορίες*, Αθήναι 1919.

B. ΕΕΝΕΣ

- Adanir Fikret, *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*, Wiesbaden 1979.
- Amadori-Virgilji Giovanni, *La Questione Rumeliota (Macedonia - Vecchia Serbia - Albania - Epiro) e la politica italiana*, τ. 1, Bitonto 1908.
- Barre André, *L' Esclavage Blanc. Arménie et Macédoine*, Paris χ.χ.
- Baud-Bovy Samuel, *Chansons Aromounes de Thessalie. Κοντσοβλάχικα Τραγούδια της Θεσσαλίας*, Θεσσαλονίκη 1990 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ).
- Bérard V., *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες - Τούρκοι - Βλάχοι - Αλβανοί - Βούλγαροι - Σέρβοι*, Αθήνα 1987 (β' έκδοση - "Τροχαλία").
- Bitoski Krste, *Brojot i Sostavot na neselenjeto vo Bitolskiot vilaet vo Krajot na XIV nek*, "Istorija" VI, No 1 (1970), σσ. 100-113.
- Bitoski Krste, *Dejnosta na pelagoniskata mitropolija (1878-1912)*, Skopje 1968.
- Bouchié de Belle Edmond, *La Macédoine et les Macédoniens*, Paris 1922.
- Brancoff D.M., *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905.
- Bridge F.R., *Austro-Hungarian Documents relating to the Macedonian Struggle 1896-1912*, Thessaloniki 1976.
- Budara Th., *Cercetari despre Scoalele Românești din Turcia*, București 1890.
- Cândroveanu Hristu, *Antologie de proză aromână*, București 1977 (Editura Univers).
- Cantemir Dimitrie, *Hronicul vechimei româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București 1901.
- Capidan T., *Aromânii, dialectul Aromân*, București 1932.
- Chassiotis G., *L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople jusqu' à nos jours*, Paris 1881.
- Collas M.B.C., *La Turquie en 1861*, Paris 1861.
- Colocotronis V., *La Macédoine et l' Hellénisme*, Etude Historique et Ethnologique, Paris 1919.

- Cordescu M.V., *Istoricul Școalelor Române din Turcia*, București 1906.
- Dakin Douglas, *British Sources concerning the Greek Struggle in Macedonia 1901-1909*, "Balkan Studies" 2¹ (1961), σσ. 71-84.
- Dakin Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia 1879-1913*, Thessaloniki 1966.
- Diamandi Vasile (Aminceanul), *Românii din peninsula Balcanică*, București 1938.
- Doklešćić Ljubiša, *Srpsko-Makedonskite odnosi vo XIX-ot vek do 1897 godina*, Skopje 1973.
- Dumitru-Iorgoveanu Chirața, *Antologie de poezie populară aromână*, București 1976 ("Minerva").
- Füves Ödön, *Oi Έλληνες της Ουγγαρίας (The Greeks of Hungary)*, Θεσσαλονίκη 1965 (IMXA-IBS).
- Gandolphe Maurice, *La crise Macédonienne, enquête dans les villes insurgés (septembre-décembre 1904)*, Paris 1904.
- Grulich Rudolf, *Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919)*, Würzburg 1977.
- Hâciu Anastase N., *Aromânii (Comerț, Industrie, arte, expansiune, cîlilizatie)*, Fosçani 1936.
- Hetzer Armin, *Zum Problem der aromunischen Entlehnungen dem Albanischen*, BA (Balkan Archiv) VII (1982) 109-142.
- Heuzey Léon, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, Θεσσαλονίκη 1991 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ).
- Holland H., *Ταξίδι στη Μακεδονία και Θεσσαλία, 1812-1813*, Αθήνα 1989.
- Horvath Ανδρέα, *Εκπολιτιστική δράση της ελληνικής διασποράς, "Νέα Εστία" (ΝΕΣ) 28 (1940), σσ. 926-931, 1005-1010.*
- Instituto Geografico di Agostini, *Carte des écoles chrétiennes: 1) Vilayet de Salonique, 2) Vilayet de Monastir*, Roma χ.χ.
- Jireček G., *Geschichte det Serben*, I, Gotha 1911.
- Kiril Patriarh Balgarski, *Prinos kâm uniatsvoto vo Makedonija sled osvoboditelnata vojna 1879-1895*, Sofia 1968.
- Kirjazovski R., *Za Romanskata propaganda vo Makedonija*, "Istorija" 5₂ (1969), σσ. 79-92.
- Kofos Evangelos, *Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878*, Thes-

- saloniki 1975.
- Krainikowsky Assen Iv., *La Question de Macédoine et la Diplomatie Européenne*, Paris 1938.
- Kramer Johannes, *Dialektologische Forschungen bei den Aromunen in Sommer 1978 und im Frühjahr 1979*, BA IV (1979) 33-80.
- Kramer J.-Saramandu N., *Atlasul lingvistic aromân (ALIA)*. Proiect, SCL XXX (1979) 157-161.
- Lawless R.I., *Η οικονομία και ο χώρος της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, "Τρικαλινά" 1 (1981), σσ. 25-59.
- Leake W., *Η Θεσσαλία, 1805-1810*, Βόλος 1969.
- Lenormant F., *Les pâtres Valaques de la Grèce*, ROA, 9, 1864, 237-255.
- Maior Petru, *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, Buda 1812.
- Marioțeanu-Caragiu Matilda, Theodor Capidan - aromanist, LR XXVIII (1979) 467-473.
- Milojévitch M.G., *La Turquie d' Europe et le problème de la Macédoine et de la Vieille Serbie*, Paris 1905.
- Neiescu Petru, *Cu privire la o accentuat în dialectul aromân*, CL 22 (1977) 203-204.
- Neiescu Petru, *Evoluție fonetică normală sau accident fonetic? În legătură cu formele dințâ, cărțâ, caftâ, avdâ etc. din dielectul aromân*, CL 21 (1976) 71-78.
- Neiescu Petru, *Situația lui u final în dialectul aromân din Albania și din Macedonia*, SCL 27 (1976) 231-239.
- Nicolaïdès Cléanthès, *La Macédoine. La Question macédonienne dans l' antiquité, au moyen âge et dans la politique actuelle*, Berlin 1899.
- Paillarès Michel, *L' Imbroglia macédonien*, Paris 1907.
- Papacostea Gușu, *In zilele redeșteptării Macedo - Române (memorii)*, București 1924.
- Papacostea Victor, *Documente Aromânești dintre 1860 și 1870*, "Revista Aromaneasca" I-1 (1929), σσ. 81-87 (București).
- Papacostea Victor, *Insemnările lui Joan Șomu Tomescu previtoare la Arhimandritul Averchie*, "Revista Aromaneasca I-1 (1929), σσ. 38-54 (București).
- Papageorges Sp., *Les Koutsovalaques*, Αθήναι 1908.

- Papahagi Tache, *Dicționarul Dialectului Aromân. Dictionnaire Aroumain (Macédo - Roumain), București 1974 (Editura Academiei Republicii Socialiste România).*
- Peufuss Max-Demeter, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns, Wien - Köln 1974.*
- Popović D., *O Cincarima (Πόποβιτς Δ., Περί των Τσιντσάρων, Βελιγράδι 1937 - β' έκδοση, στα σερβοκροατικά).*
- Pouqueville F., *Histoire de la régénération de la Grèce, Paris 1824 (τ. 1).*
- Pouqueville F., *Voyage de la Grèce, Paris 1826.*
- Πουκεβίλ Φραγκίσκου, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (Άνοιξη του 1806. Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια: Γιάννης Τσάρας, Θεσσαλονίκη χ.χ. ("Αφοί Κυριακίδη").*
- Puaux René, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπόρικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία), Αθήναι χ.χ. ("Τροχαλία").*
- Regulamentul școalei normale profesionale Române de fete din Bitolia-Serbia, Salonic 1914 (Imprimeria Acquazone).
- Regulamentul școalei superioare de comerț Române din Salonic, București 1912 (Imprimeria Statului).
- Rizai Skender, *Upravno - političke reforme u Makedoniji (Kosovskom, Bitolškom i Solunškiot vilajetu 1875-1881), "Makedonija vo Ictočnata Kriza", Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite, Skopje 1968, σσ. 166-187.*
- Roesler R., *Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens, Leipzig 1871.*
- Rosetti Dim R., *Dictionarul Contimporanilor. Secolul XIX, București 1897.*
- Rubin Alexandre, *Les Roumains de Macédoine, Bucarest 1913.*
- Salamandu Nicole, *Contribuția lui Theodor Capidan la studierea meglenoromânei, LR XXVIII (1979) 475-479.*
- Salamandu Nicole, *Le parler aroumain de Kruševo (R.S. de Macédoine), RESEE XVII (1979) 153-162.*
- Scărlătoiu Elena, *Nouvelles contributions à l' étude des emprunts slaves dans le lexique aroumain, RESEE 15 (1977) 535-551.*
- Scărlătoiu Elena, *The Balkan Vlachs in the light of linguistic studies - Highlights and Contributions, RESEE XVII (1979) 17-37.*

- Schlösser Rainer, *Bibliographie zum Aromunischen*, BA IV (1979) 7-32.
- Spiliotopoulos Antoine Th., *Les Vlachophones Grecs et la propagande roumaine*, Athènes 1910.
- Sulzer E.J., *Geschichte des transalpinischen Daziens*, I-III, Wien 1781-1782.
- Thomaschek W., *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, SAWW, 99, 1881, 437-507.
- Thunmann Johan, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I, Leipzig 1774.
- Țovaru S., *Probleme școlare românești din Balcani*, București 1934.
- Τουρκικά Έγγραφα για την μακεδονική ιστορία (διάλεκτος Σκοπίων), τ. 2 (1803-1808), Σκόπια 1953.
- Tozer Rev. Henry, *Researches in the Highlands of Turkey*, τ. 1-2, London 1869.
- Turezynski Em., *Die deutsch-griechischen Kulturbeziehungen bis zur Berufung König Ottos*, München 1959.
- Velichi Constantin N., *Les relations roumano-grecques pendant la période 1879-1911*, "Revue des Etudes du Sud-Est Européen" 7³ (1969), σσ. 509-542.
- Villari Luigi, *The Balkan Question*, London 1905.
- Wace Alan J.B. - Thompson Maurice S., *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989 ("Αφοί Κυριακίδη" - ΦΙΛΟΣ).
- Wace Alan J.B. - Thompson Maurice S., *The Nomads of the Balkans*, London 1914.
- Walker Adelaïde, *Δια της Μακεδονίας ως τις Αλβανικές λίμνες (Οχρίδας και Μαλίκης)*, έκδοση "Μακεδονολατρικού Ομίλου", Θεσσαλονίκη 1973.
- Weigand Gustav, *Die Aromunen, Ethnograph - philologisch - historische Untersuchungen über das Volk der Sogenannten Macedo-Romane oder Zingaren*, τ. 1-2, Leipzig 1895.
- Weigand Gustav, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig 1888 (Αθήνα 1988 - επανατύπωση "Καράβια").
- Wild B., *Dialektologische Forschungen bei den Aromunen im Sommer 1979*, BA V (1980) 203-263.
- Winnifrith T.J., *The Vlachs. The History of a Balkan People*, London

1987 ("Duckworth").

Zografski Danco, *Izvestaj of 1903-1904 godina na Avstriskite pretstavnici vo Makedonija*, Skopje 1955.

Περιοδικά - Εφημερίδες - Εγκυκλοπαίδειες

α) *Περιοδικά*

Αθηνά

Αριστοτέλης (Φλώρινα)

Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών

Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών (Βόλος)

Βαλκανικά Σύμμεικτα

Βαλκανική Βιβλιογραφία

Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας

Ελληνική Διαλεκτολογία (Θεσσαλονίκη)

Ελληνισμός

Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών

Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης

Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος

Ήπειρος

Ηπειρωτικά Χρονικά

Ηπειρωτική Εστία

Ηπειρωτικό Ημερολόγιο

Θεολογία

Istorija

Κλειώ

Μακεδονικά

Μακεδονική Ζωή

Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη (Θεσσαλονίκη)

Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου
Αθηνών (ή Μακεδονικόν Ημερολόγιον)

Μνημοσύνη

Νέα Εστία

Νέος Ελληνομνήμων

Παναθήναια

Πανδώρα
Revista Aromaneasca
Revue des Etudes du Sud-Est Européen
Τρικαλινά

β) *Εφημερίδες*

Αιών

Αλήθεια

Άστυ

Βόρειος Ελλάς

Εκκλησιαστική Αλήθεια (Κωνσταντινουπόλεως)

Ελεύθερο Βήμα

Ήπειρος

Νέα Αλήθεια

Φάρος

Φωνή της Ηπείρου

γ) *Εγκυκλοπαίδειες*

Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη

Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλίου

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια

Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα

Υδρία (Μεγάλη - 55τομη)

SUMMARY

THE IDEOLOGICAL CONSTITUTION AND EDUCATIONAL ORGANISATION OF THE HELLENOVLACHS IN THE REGION OF THE BALKANS (1850-1913)

Doctoral Thesis
by Andonis M. Koltsidas

The Hellenovlachs, as a particular section of the population of the Greek people, have followed a unified historical course on the fringe of Greek history, but have also evinced a specific pattern of social behaviour, which we present here. The whole dynamic of the Hellenovlach population is interpreted within the framework of its ideological composition and educational organisation, elements which, in the final analysis, define the features of its national identity and determine the concepts and convictions of the Greek world-view and Greek conscience.

In the introductory chapter, the ethnological, linguistic and geographical make-up of the Koutsovlach (Hellenovlach) population in the Balkans is briefly presented. There is an overall review of and substantial reference to the bibliography concerning the Hellenovlachs, together with a presentation of the positions and views of Vlach epistemology so far.

In the first chapter, the bedrock culture of the Hellenovlachs from the time of the Treaty of Passarowitz until the middle of the 19th century (1718-1850) is considered and assessed. The economic and cultural dimension of the Hellenovlach emigrants in the regions of the Balkans and Europe is presented, and the translation of their ideas and views to their homeland is analysed. Their cultural development is also analysed, and the enormous contribution made particularly by Hellenovlach scholars, educators of the Greek nation, benefactors and entrepreneurs is brought to light. These passed on the torch of the ideas of enlightened, free Europe to the Greek

nation, which was still enslaved by the Turks. The contribution of Hellenovlach education (the cases of Moschopolis and Metsovo) is also analysed. Finally, the combative spirit of the Hellenovlachs during the national resurgence, with its effects on the national stirrings of Hellenism is considered, while their substantial and pioneering role in the revolution of 1821 is chronicled.

In the second chapter, the ethnic organisation of the Hellenovlach populations in the Balkans is presented (1850-1913), while at the same time the administrative break-up of the Balkan region is given, together with its ethnological and linguistic composition, while Hellenovlach settlements are pin-pointed. In this chapter, the national conscience of the Hellenovlachs and their contribution to the national struggles of the Greeks is discussed: an interpretation is made of their resistance organisation in the Macedonian region from the Crimean War to the Congress of Berlin (1856-1878), as also of their activities on behalf of national resurgence in the wider region of the Balkans from the Congress of Berlin to the Treaty of Bucharest (1878-1913) with the deeds of the activist movements of 1854, 1866-1867, 1878, 1896-1897, their attitude to the Ilinden uprising and their participation in the Macedonian Struggle.

In the third chapter, an interpretation is given of the broader propaganda campaign among the Hellenovlach population, and the common cause espoused by the Rumanian, Bulgarian and Albanian movements is revealed, as is the aid given by both Austrian and Uniate policy and the forbearance shown by the Turkish authorities towards the overall efforts which were being made to erode the Vlach-speaking population's coherent understanding of itself as Greek. Of particular importance in this chapter is the account of ecclesiastical autonomy, which was considered an ideological level for the spread of Rumanian propaganda among the Vlach speakers, and of Hellenovlach resistance to the distortion of their religious conscience and national beliefs.

In the fourth chapter, Hellenovlach education is presented, together with the contribution it has made to the educational organisation of Hellenism in general. Over and above the general review of the educational condition of Greeks in the Balkan region and a survey of Greek education, the extent of Hellenovlach education is described, and a parallel comparison is made which reveals

the insignificance of the Rumanian educational movement and the failure of its propaganda activity. Here, too, is shown the breadth and dynamism of Hellenovlach education, which functioned and was organised exclusively by the Hellenovlachs themselves. The whole educational process (schools-teachers-expenses) was maintained through the moral and material aid of Hellenovlach benefactors and donors.

Finally, the fifth chapter examines the cultural activity of the Hellenovlachs over the years (1850-1913), highlighting their commercial, economic, cultural and social activity and organisation. Reference is made to Hellenovlach associations, with the forward-looking national and social societies and brotherhoods, and the Hellenovlach dynamic is described. This springs from the work and contribution of Hellenovlach scholars, scientists, great national benefactors and donors. Hellenovlach folk architecture and art is also portrayed here.

The historical research follows the Hellenovlachs through the period of their activities which is at once the most interesting and the most painful (1850-1913) in the Balkan region, in the vilayets of Thessaloniki, Monastiriou, Ioannina, Skodras, Kosovo, and Adrianoupolis: a region, that is, with a very singular ethnological and linguistic mix, where new national movements appeared and which they attempted to infiltrate, with their propaganda machines, and to consolidate new national aspirations. The Hellenovlach population, which was experiencing a very intense and troubled period, was particularly involved in this heavy climate of propaganda. The very essence of its existence, however, was founded on the absolute and unremitting effort to remain faithful to Greek ideals and the spiritual leadership of the Ecumenical Patriarchate.

In interpreting all the above, the national stature of the Hellenovlachs has been presented, with their participation in the resistance and national insurgence activities during the struggle for freedom of the Greek nation, their opposition to ethnological and linguistic distortions, the breadth of their religious convictions, their organisation of Greek education and their whole cultural endeavour, with the mobilisation of Hellenovlach scholars and great national benefactors. In particular, the whole reaction of Hellenovlachs to the propaganda campaigns aimed against them is analysed and there is an account in powerful and measured historical terms of how the

Hellenovlachs stood proudly against the attempt to erode and distort their nationalist convictions, while at the same time the undivided loyalty of the Vlach-speaking population to the ideas and visions of Hellenism has been presented.

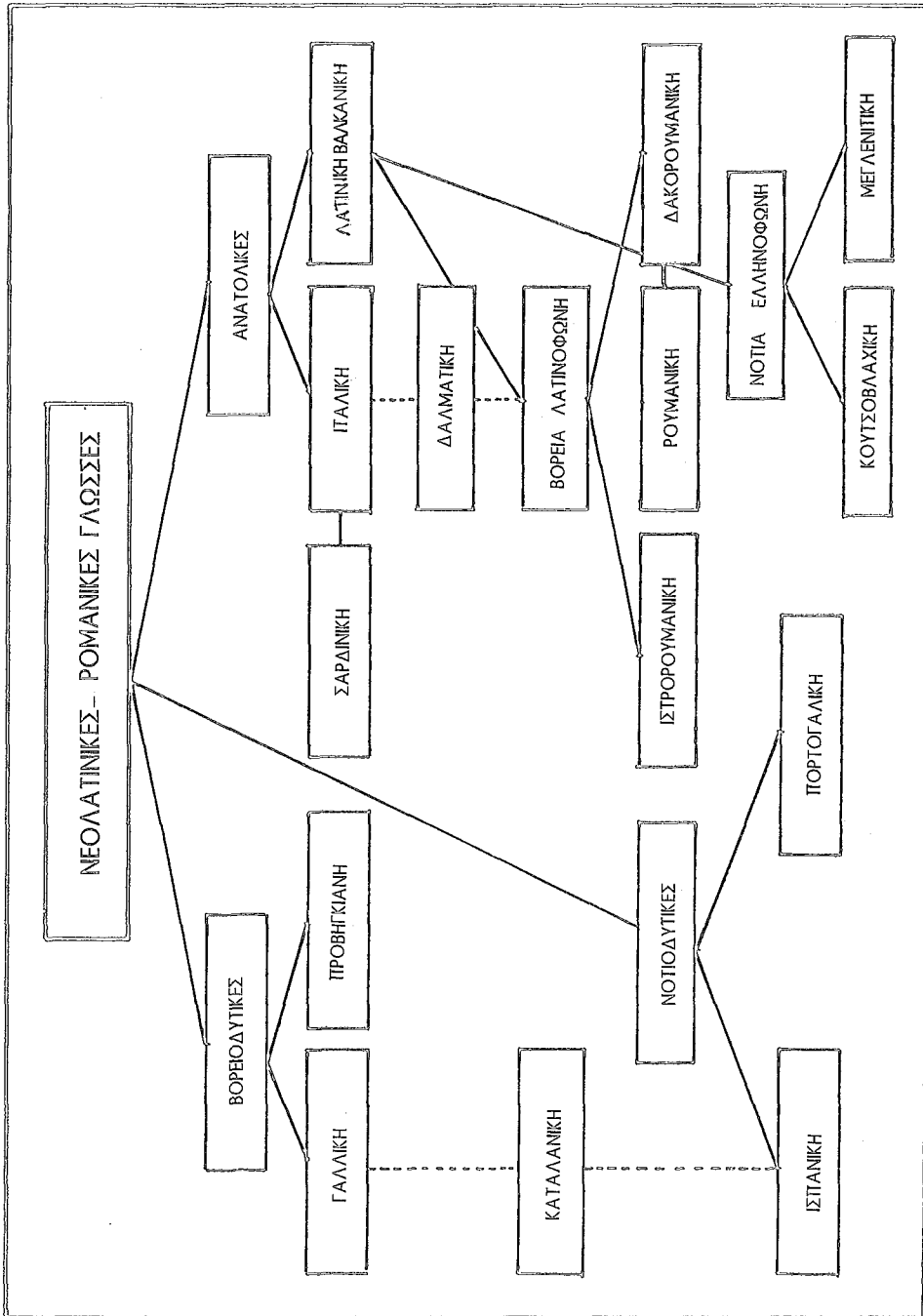
In this way, the whole of Hellenovlach culture has been studied, and its momentous activity arranged in an orderly, organised survey of many subjects, covering the national, social, religious, educational, intellectual, economic, commercial, entrepreneurial, professional, technical and artistic activities of the Hellenovlachs. It is the first time that these issues have been analysed within their historical and social framework. The present doctoral thesis fills the gap in scholarship which existed in this field and interprets the national and social dimension of the contribution of the Hellenovlach population to the Modern Greek Nation.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

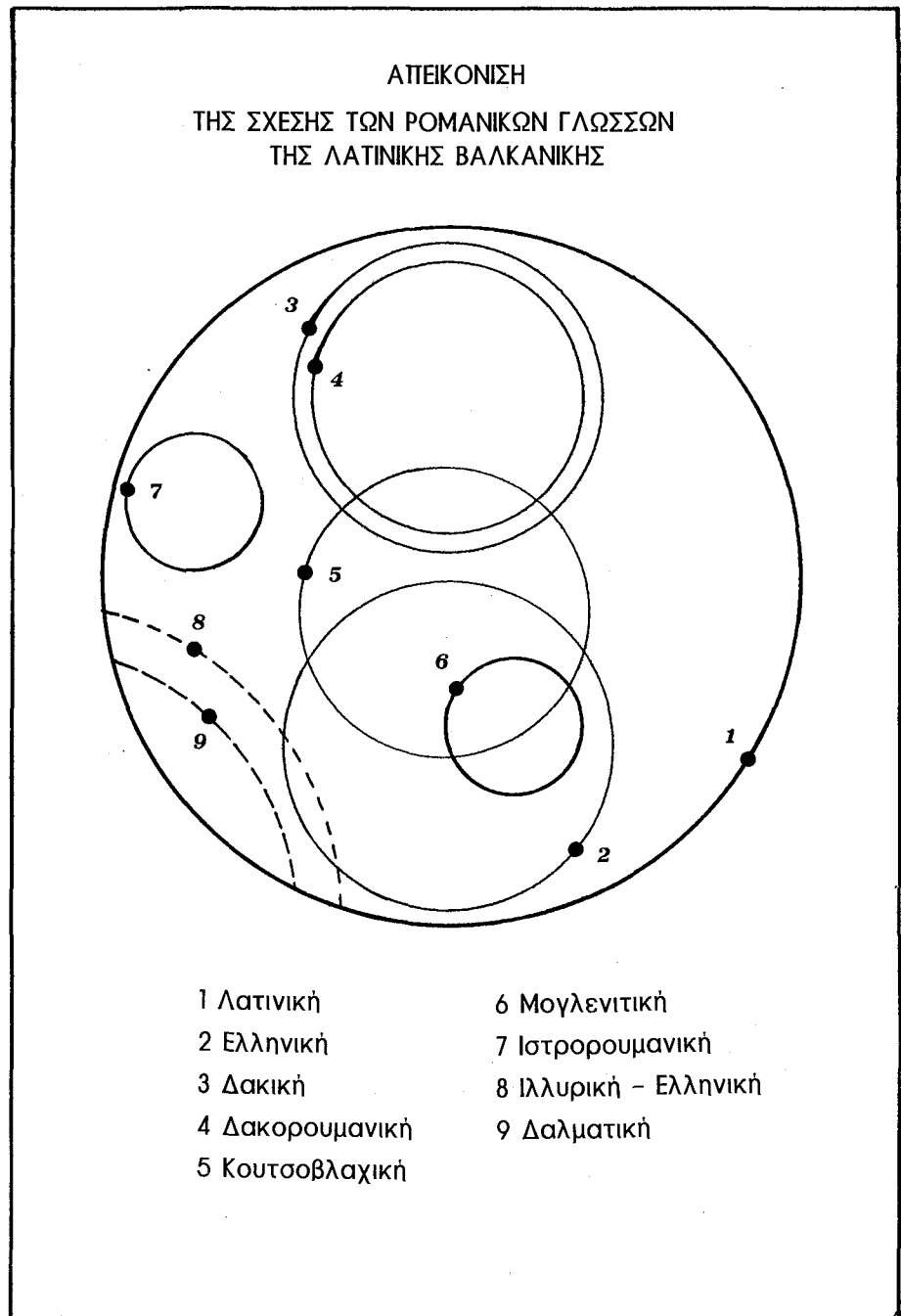

ΕΙΚΟΝΕΣ
(ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΧΑΡΤΕΣ-ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ-
ΕΓΓΡΑΦΑ-ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ-ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ)
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
(I. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΟ - II. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟ)

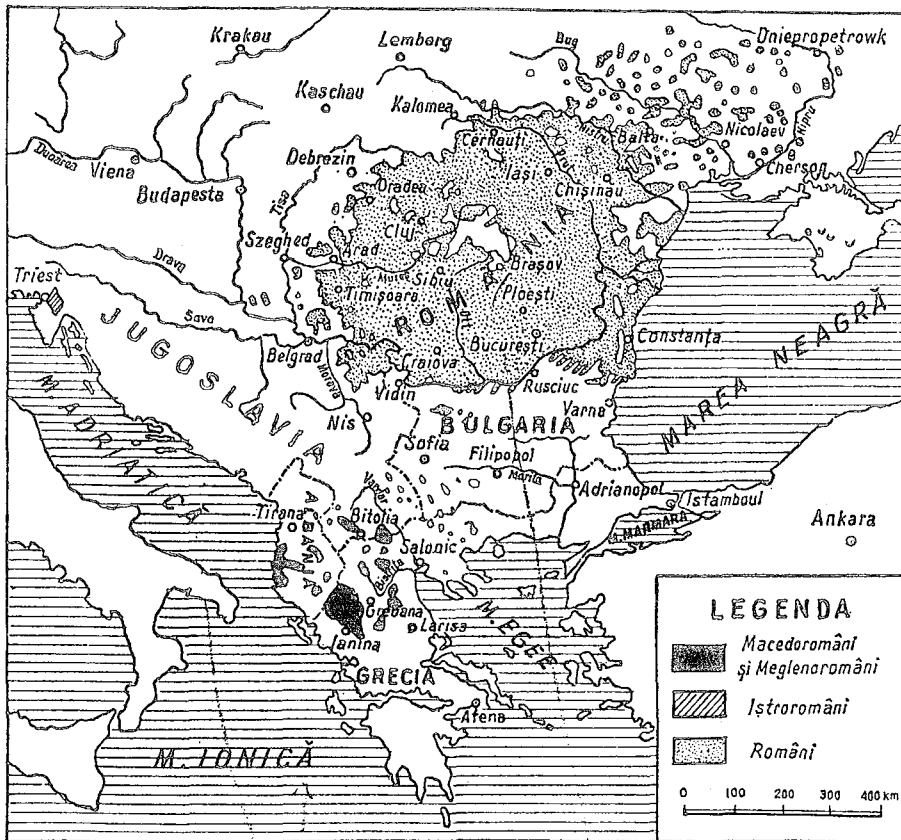

Νεολατινικές-ρομανικές γλώσσες (σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσιδά).

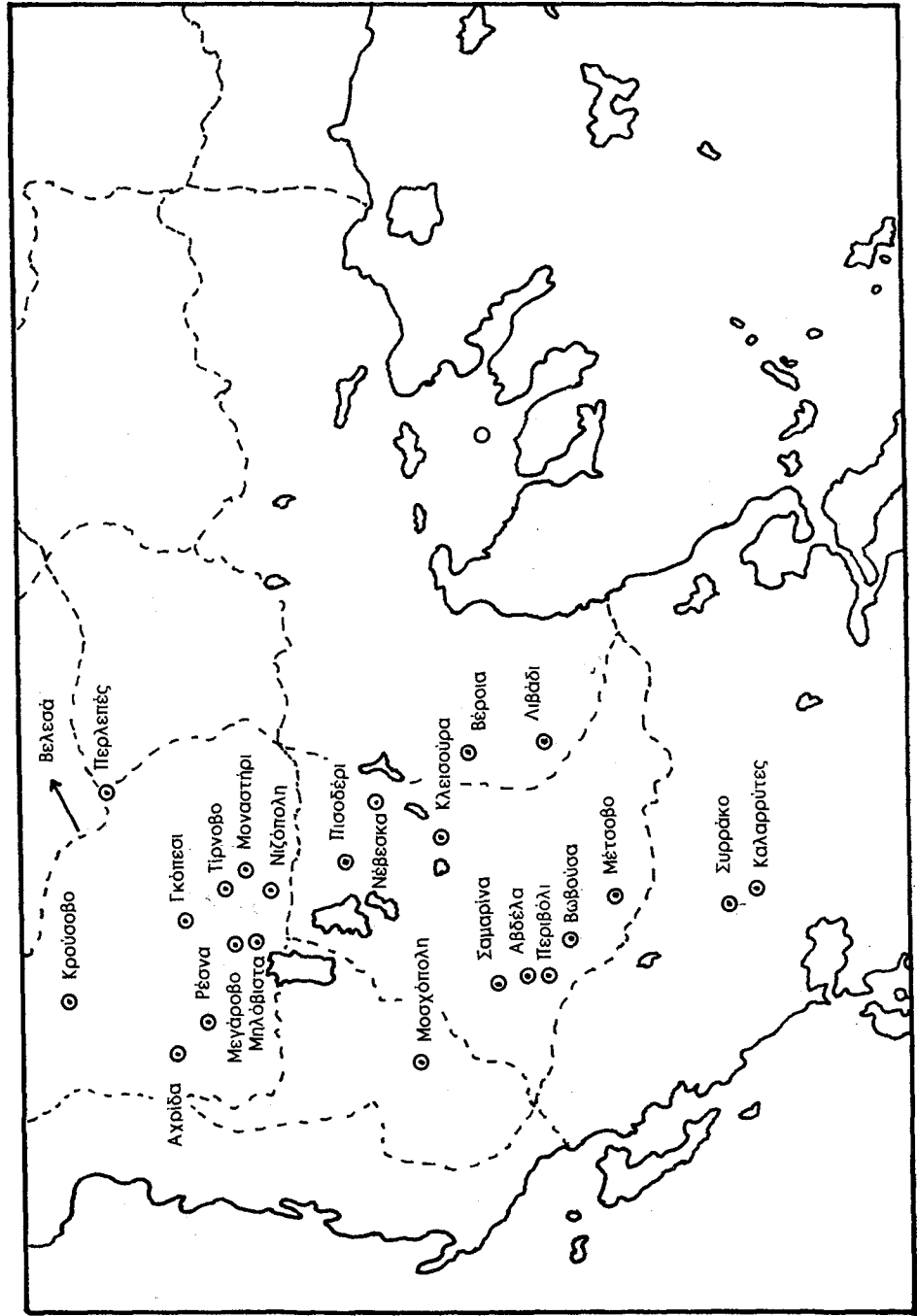

*Απεικόνιση της σχέσης των ρομανικών γλωσσών της λατινικής βαλκανικής
 (σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα).*

Η διασπορά των νεολατινικών (ρομανικών) γλωσσών στη νοτιοανατολική Ευρώπη (σχέδιο Th. Capidan - S. Pușcariu).

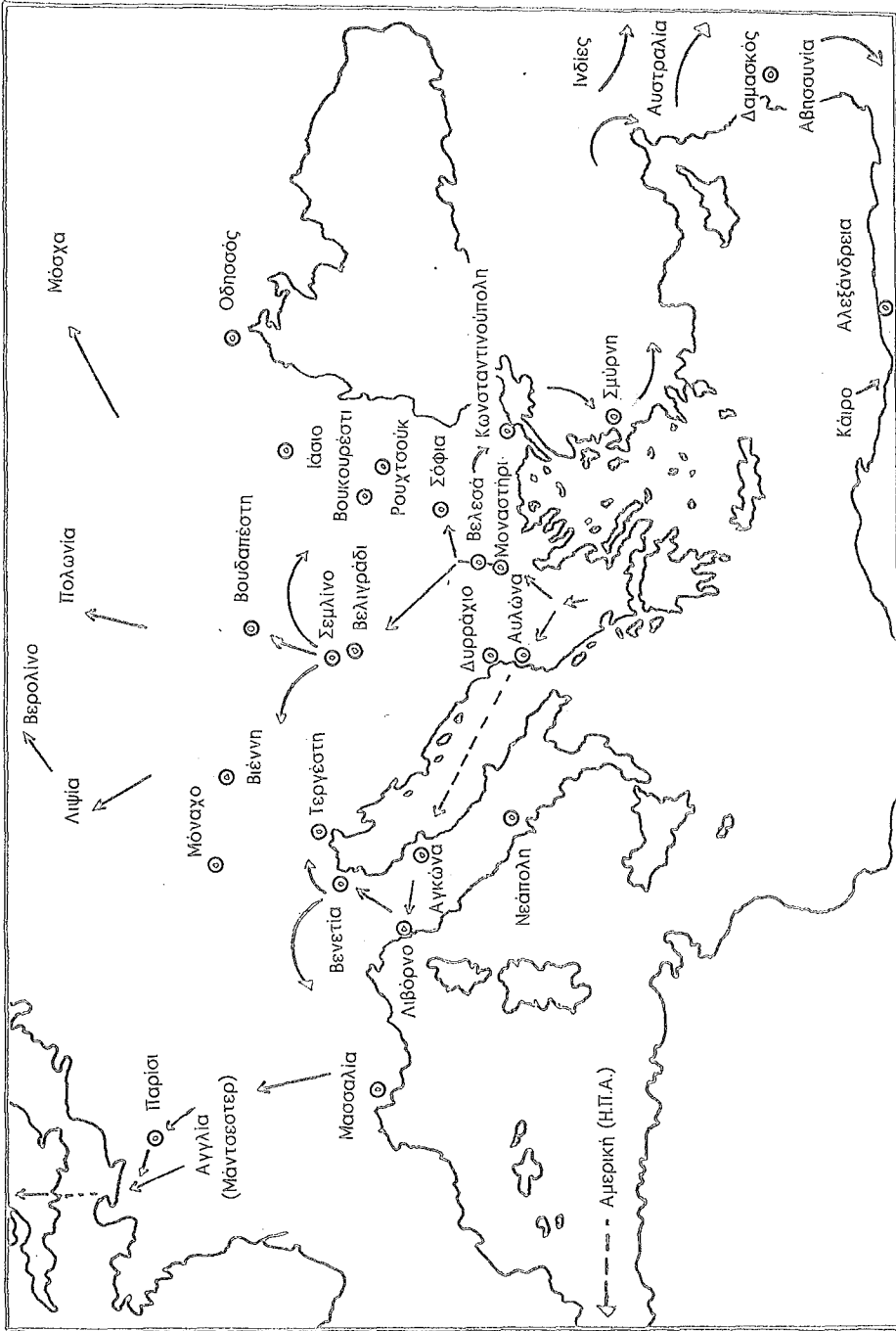
Οικονομικά και πολιτιστικά ελληνοβλαχικά κέντρα (18ος-19ος αιώνας. Σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα).

Βιοτεχνικές μονάδες	Προϊόντα	Μοσχάτολη	Μέτσοβο	Σαμάνα	Περίβλι	Αβέλα	Συρτάκο	Καλαθύτες	Μηλάτα	Κλεισούρα	Νημφαίο	Πισοδέρι	Μουσατηρί	Κουσοβο	Μεγάροβο	Τίγροβο	Βελεσά
Υφαντική	χαλιά	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	στρωσίδια ρούχα	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Τυσοκομία	τυριά κασέρι	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	κρέμα μαγιιά	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Εκτροφή ζώων	δέσματα	+	+				+	+									
	τυσοκομικά σκεύη	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+					
Ξυλογλυπτική	διακοσμητικά	+	+	+	+												
	οικιακά σκεύη	+	+				+	+									
Αγυρο-χρυσοχοία	κοσμήματα	+	+				+	+									
	μαχαίρια εργαλεία	+	+	+													
Μεταλλο-τεχνία	τοιχογραφίες αγιογραφίες	+	+	+	+												
	εκκλ. επένδυση τέμπλο-στασίδια	+	+	+	+												

Βιοτεχνικές μονάδες και προϊόντα των κυδιόδεων ελληνοβλαχικών κοινοτήτων
(18ος-19ος αιώνας. Σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολταίδα).

Κύριοι δρόμοι μεταναστεύσεων των Ελλήνων (ελληνόφωνων-βλαχόφωνων) προς τη Σερβία, την Ουγγαρία, την Αυστρία και τη Μολδαβία.

Εμπορικά κέντρα και αντιπροσωπείες των Ελληνόβλαχων (18ος-19ος αιώνας. Σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα).

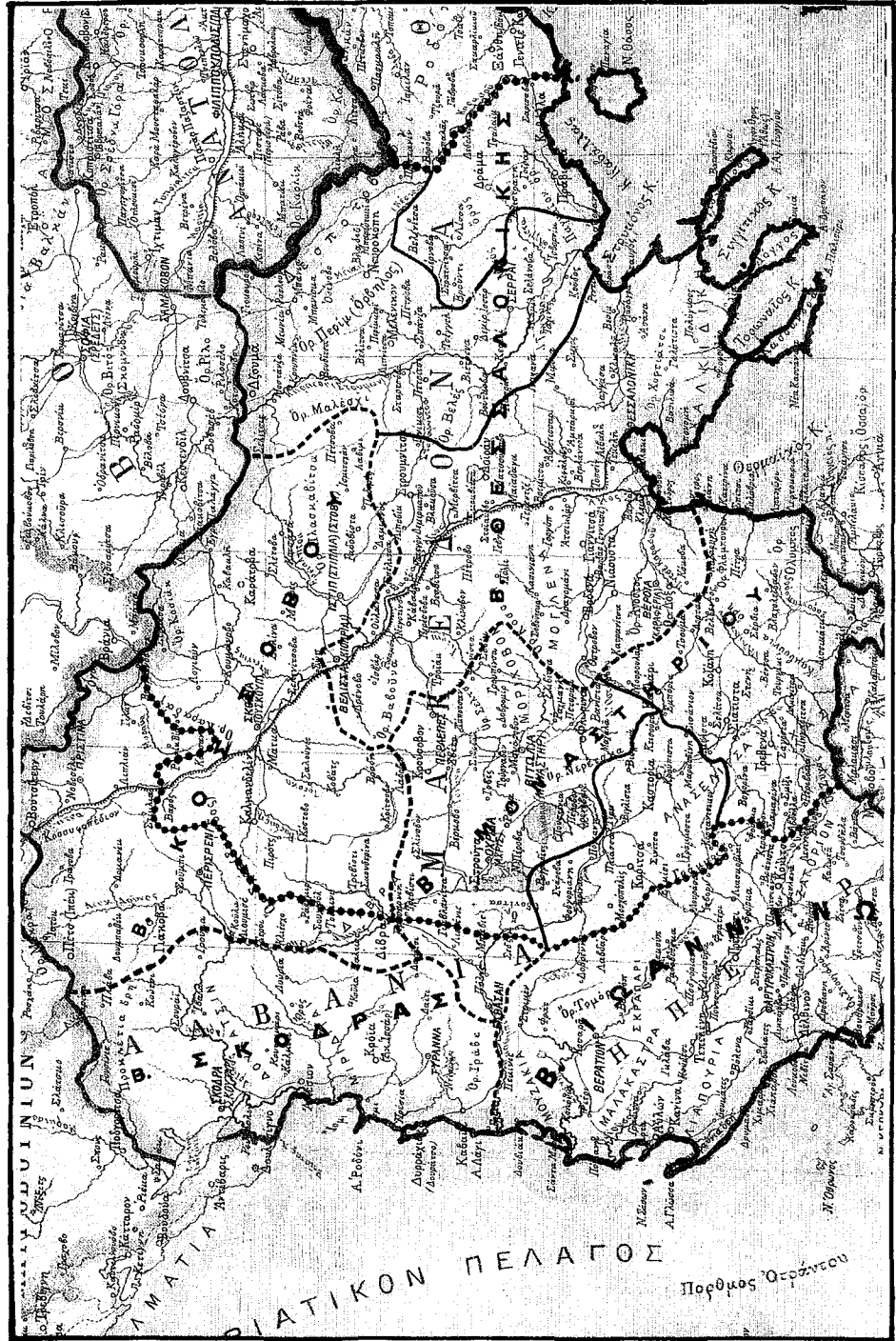

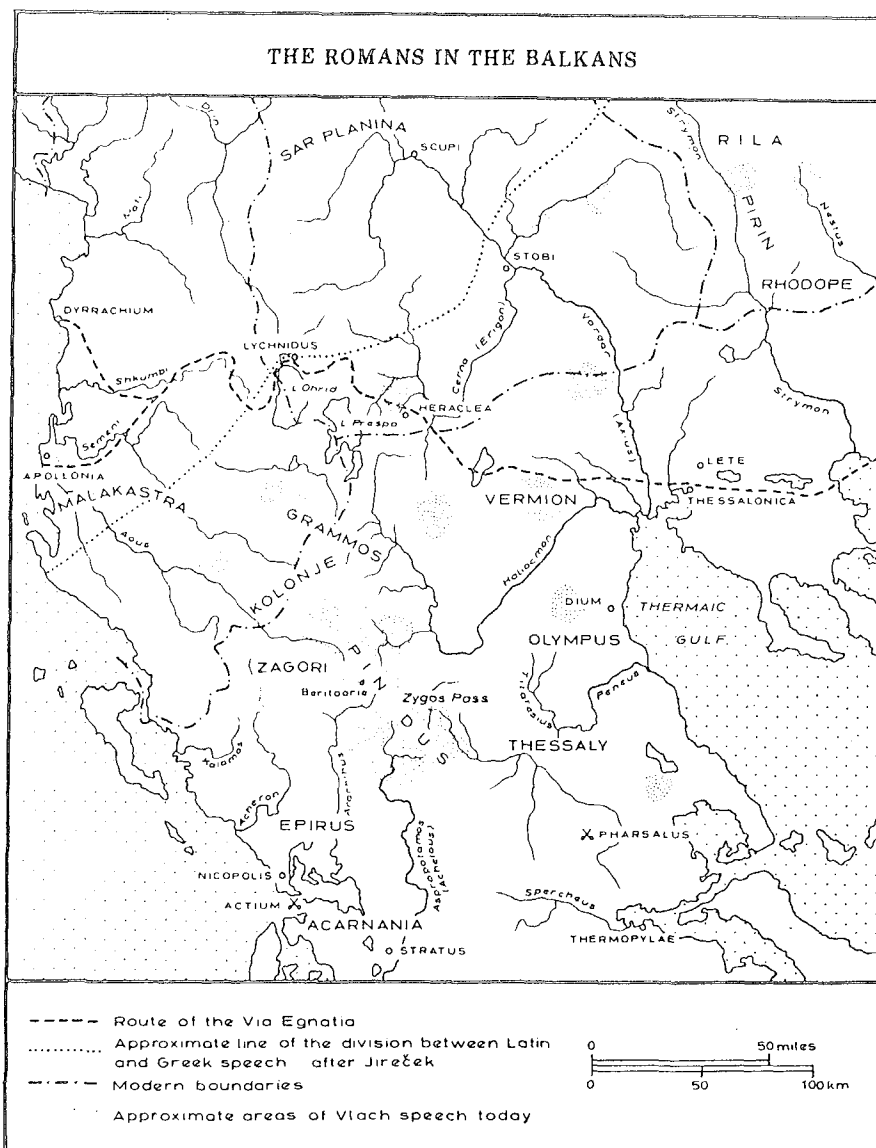
Βιλαετία Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου-Σκοπίων (Κοσόβου).

Εκκλησιαστική διαίρεση της Ευρωπαϊκής Τουρκίας.

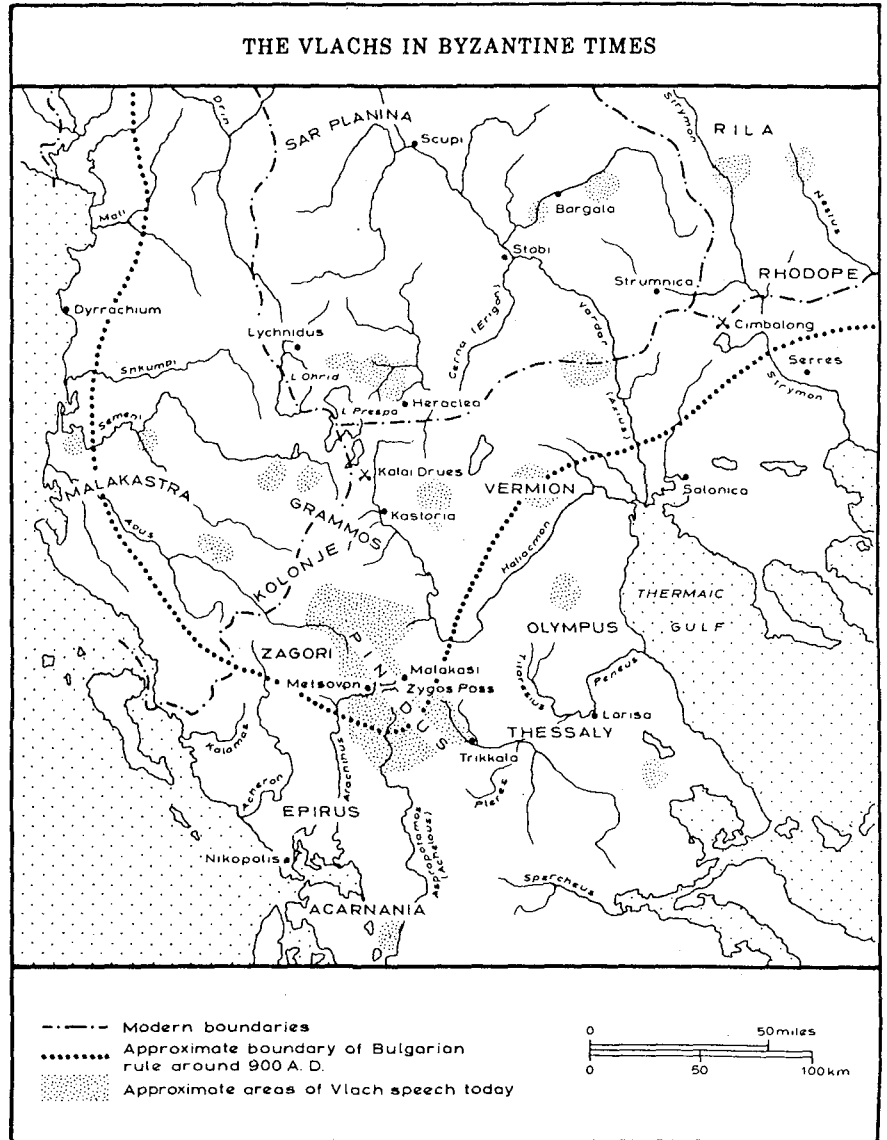

Χάρτης των Κεντρικών Χωρών της Χερσονήσου του Αίμου (λεπτομέγεια του χάρτη του εξωφύλλου - Istituto Geografico di Agostini, Roma 1906).

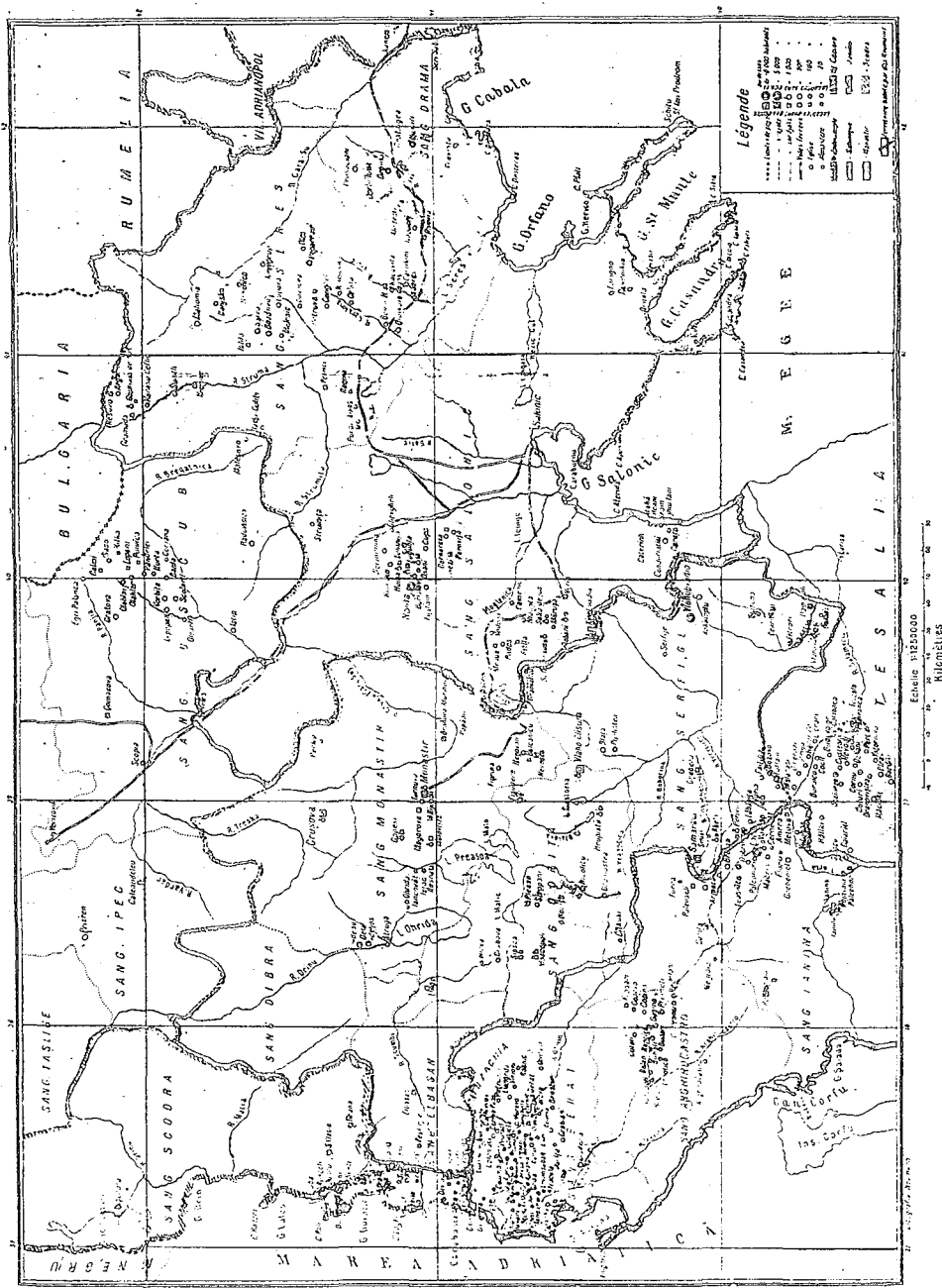

Οι Βλάχοι στους Ρωμαϊκούς χρόνους (σχέδιο T.J. Winifrith).

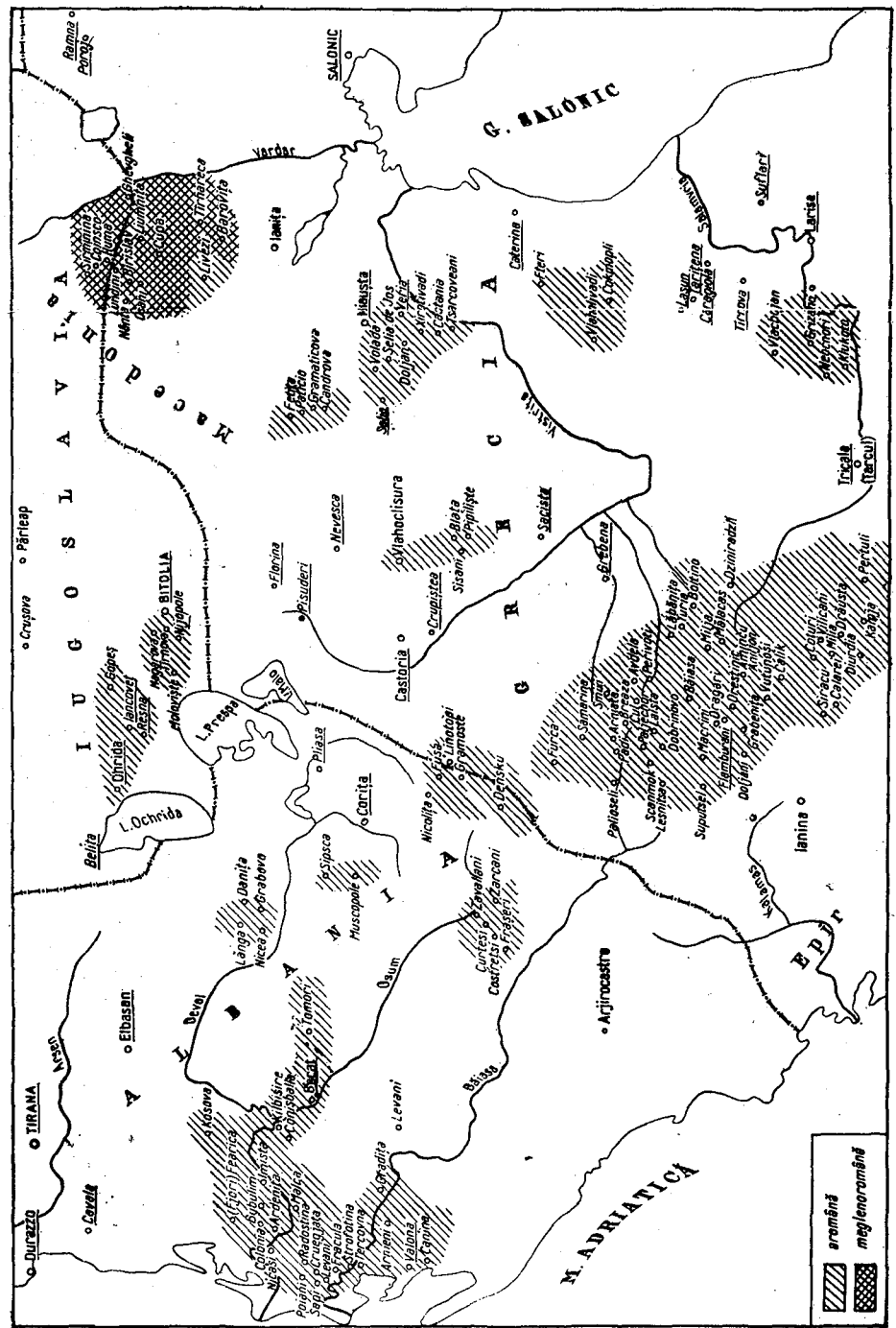

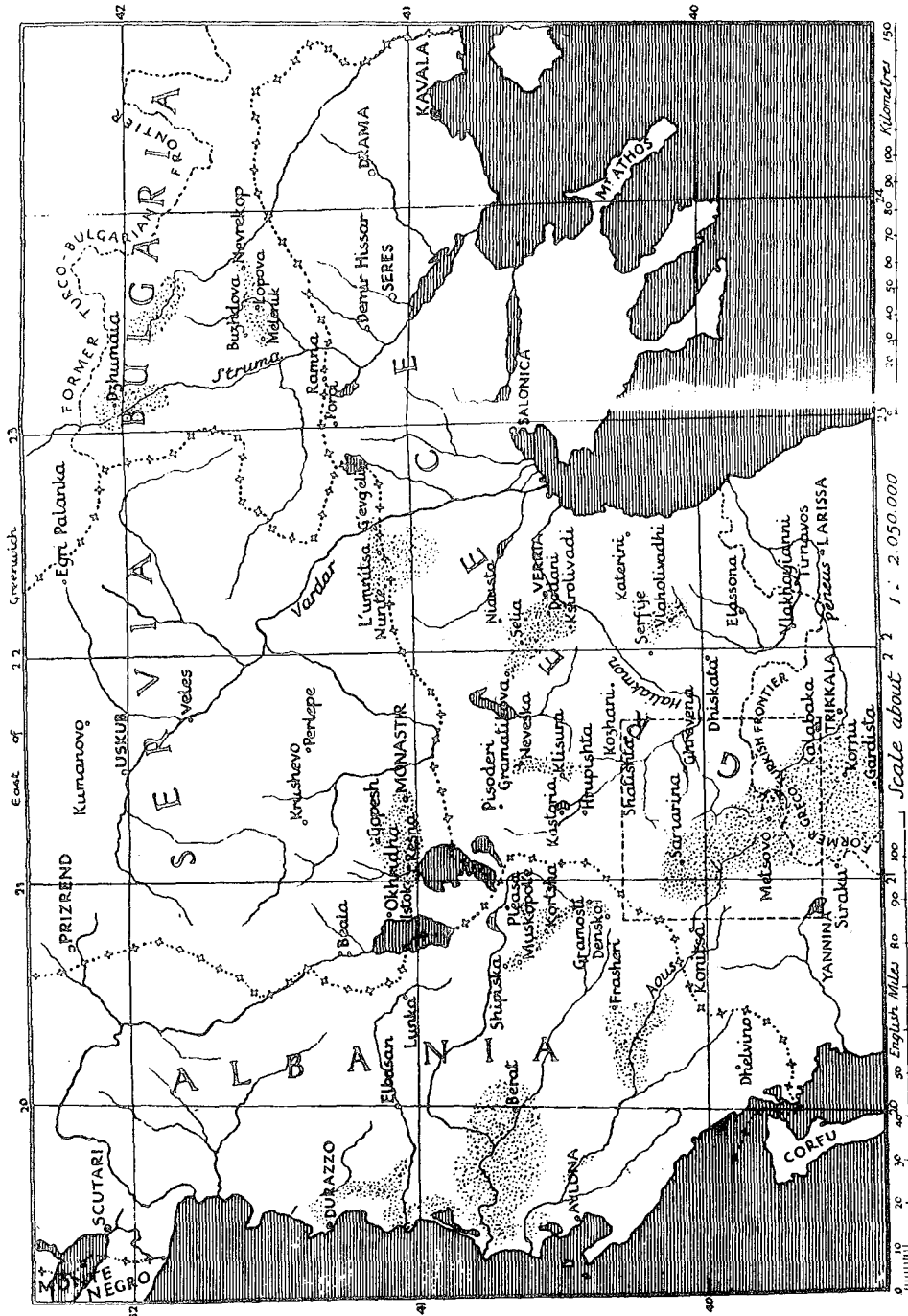
Οι Βλάχοι στους Βυζαντινούς χρόνους (σχέδιο T.J. Winifrith).

Βλαχικές κοινότητες κατά τους Τουρκικούς χρόνους (σχέδιο V. Diamandi).

Η Νότια Βαλκανική με τα κυριότερα βλάχικα χωριά (σχέδιο G. Weigand - S. Pușcariu).

Η Νότια Βαλκανική με τα κυριότερα βλάχικα χωριά (σχέδιο Bois).

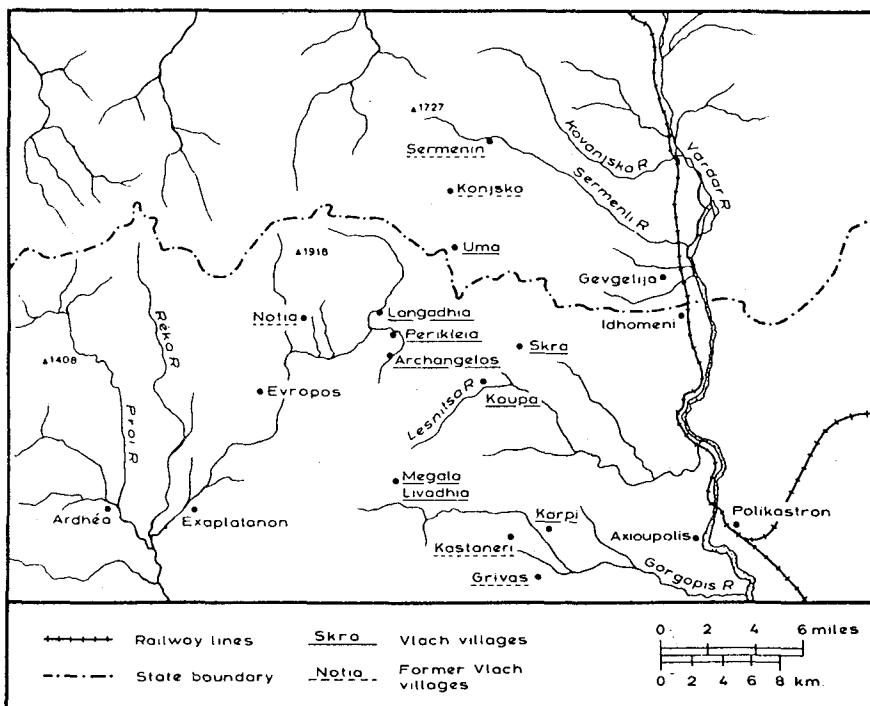
Η εγκατάσταση των Ελληνόβλαχων στις ορεινές περιοχές της ελληνικής χερσονήσου (με το μαύρο χρώμα - Από το βιβλίο του Μιχ. Χρυσόχοου "Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι", Αθήναι 1909).

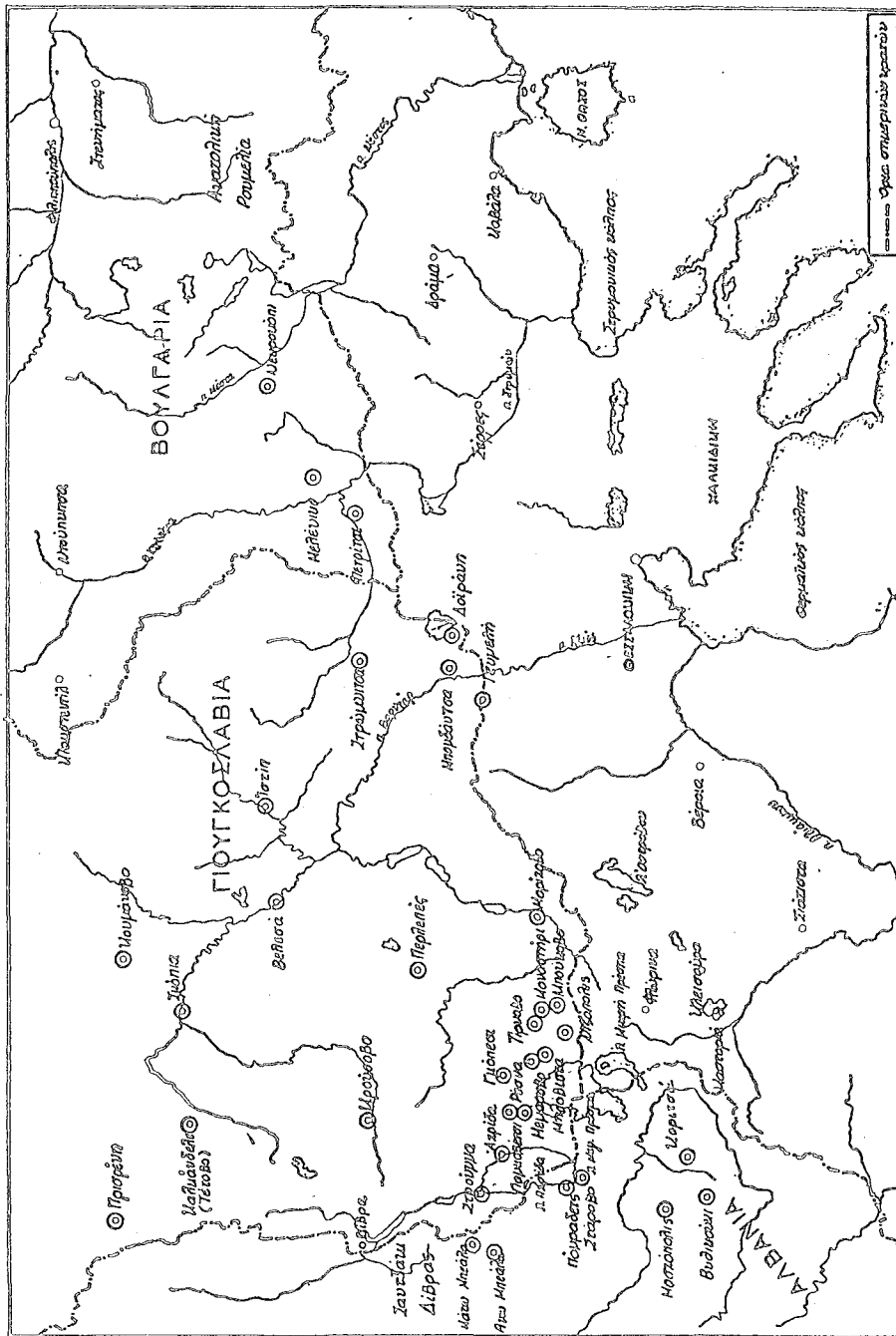
Η Θεσσαλία με τα κυριότερα βιόχλια χωριά.

Ελληνοβλαχικές κοινότητες του βαλκανικού χώρου.

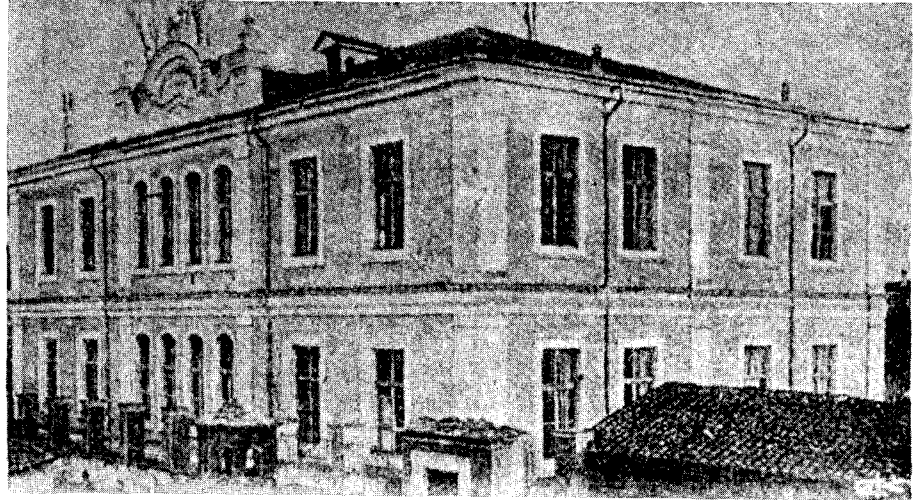
Βλάχικα χωριά στα Μέγλενα (σχέδιο T.J. Winifrith).

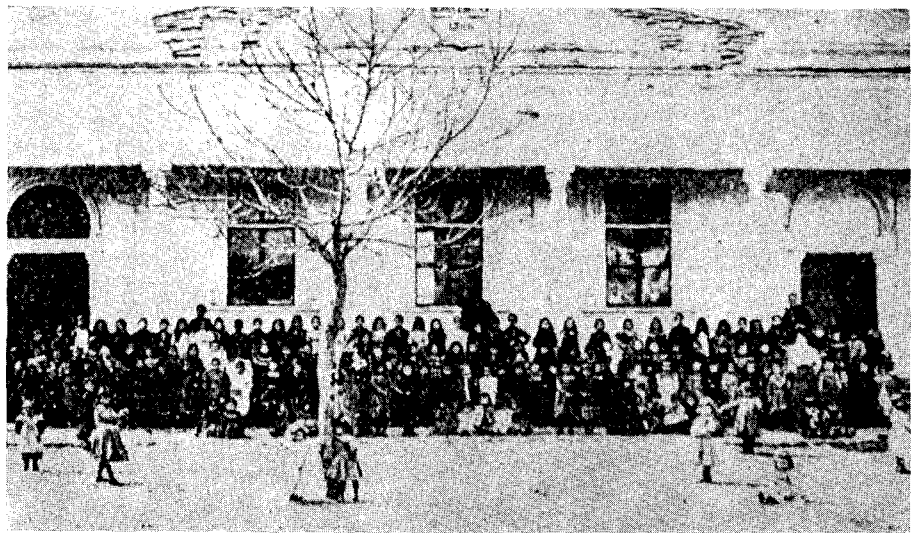
Ο Ελληνισμός (ελληνόφωνος-βλαχόφωνος) της Μεξζονος Μακεδονίας κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

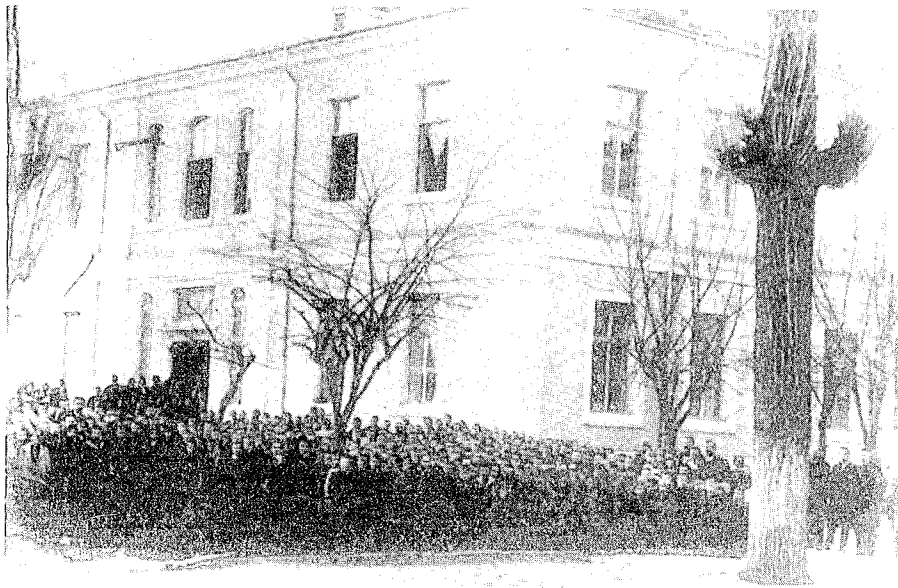
Πλούσιο παράρτημα από 180 φωτογραφίες από την ελληνοβλαχική ζωή με στολές, γαμήλιες, κοινωνικές και επαγγελματικές εκδηλώσεις-ασχολίες, με ελληνοβλαχικούς οικισμούς, με ελληνοβλαχους αγωνιστές, διανοούμενους, ευεργέτες και δωρητές και ελληνοβλαχικά μνημεία-ιδρύματα βλ. στου Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα, Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη. Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 523-620 ("Αφοί Κυριακίδη").

Η Αστική Σχολή Μοναστηρίου.

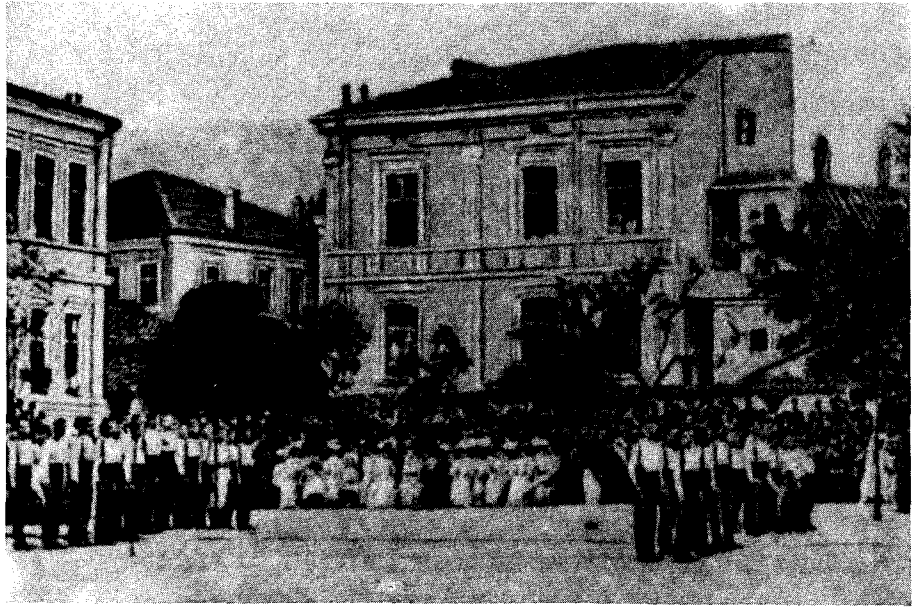
Το Κεντρικό Νηπιαγωγείο Μοναστηρίου.

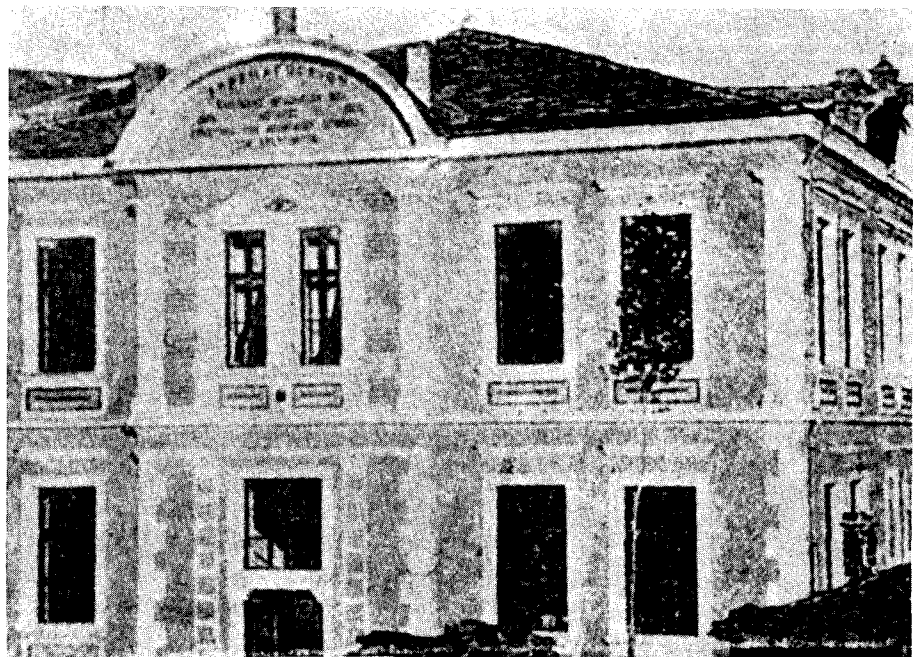
Η Μουσική Σχολή Μοναστηρίου.

Το Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου.

Γυμναστικές επιδείξεις σε σχολείο του Μοναστηρίου.

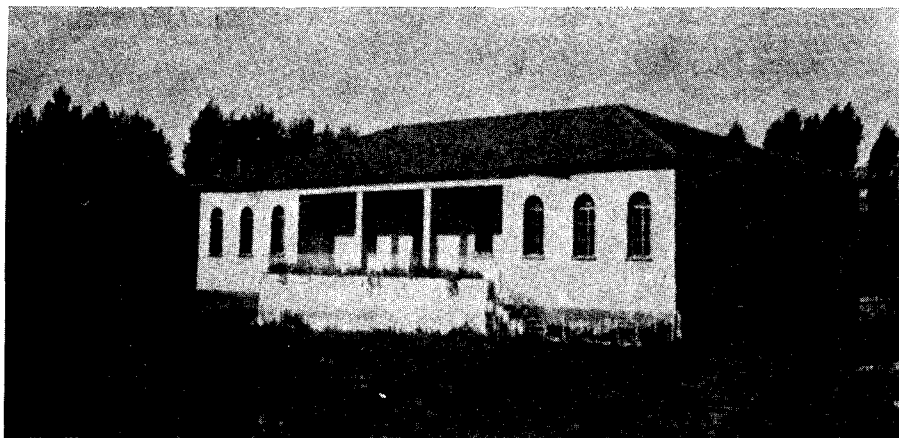
Το Αρρεναγωγείο Κρουσόβου.

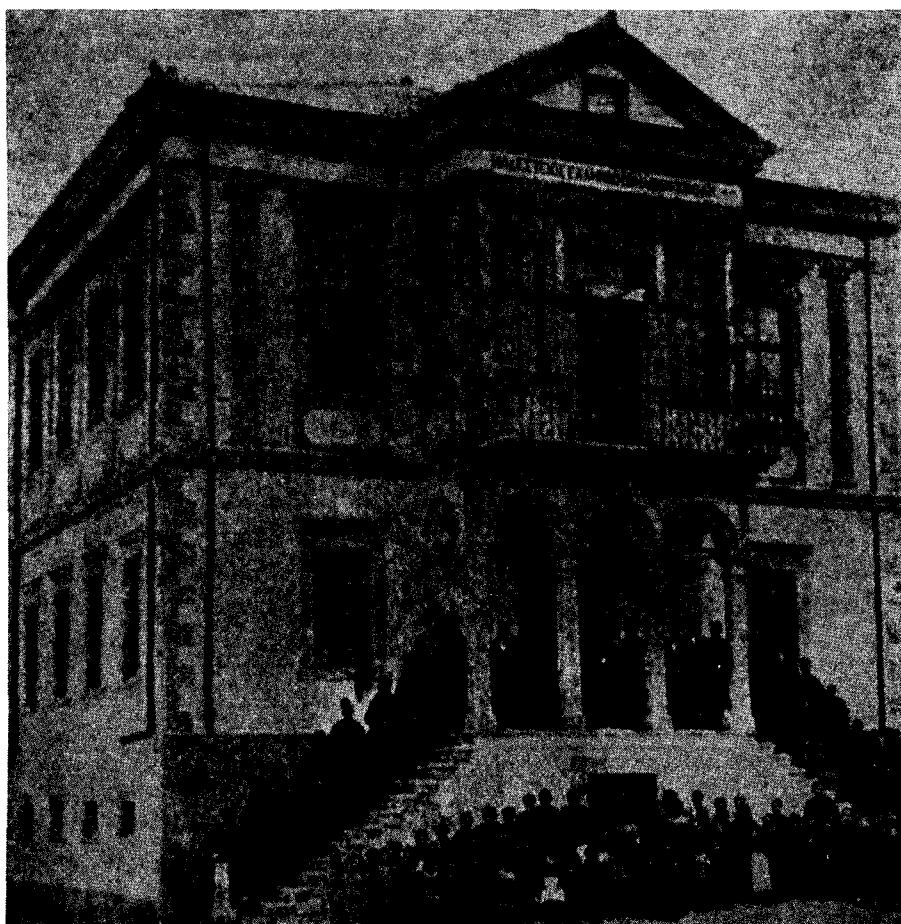
Το Παρθεναγωγείο Κρουσόβου.

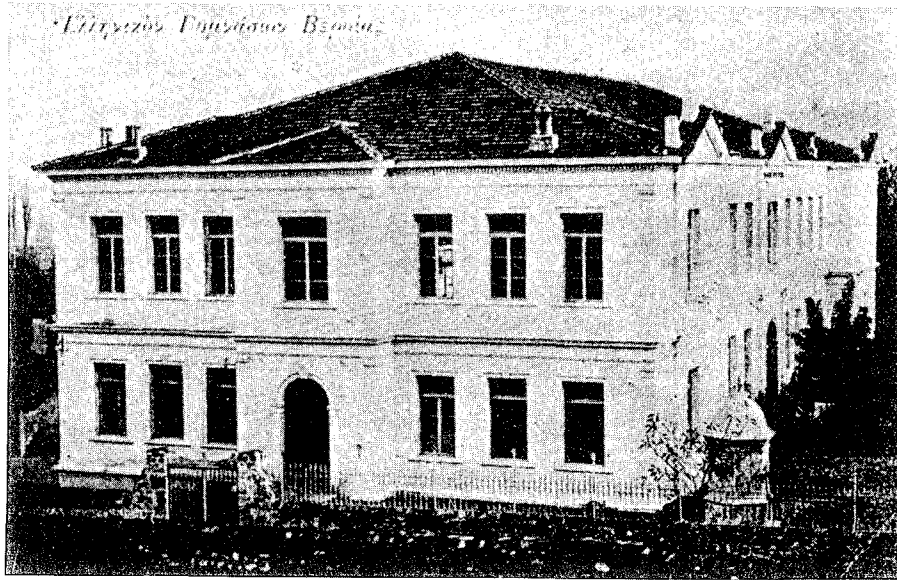
Το Θωμαΐδειο Αρρεναγωγείο Μπλατισίου.

Το Μουσείο Παρθεναγωγείο Μπλατσίου.

Η "Μοδέστειος Ελληνική Θηλέων Σχολή" Πισοδερίου.

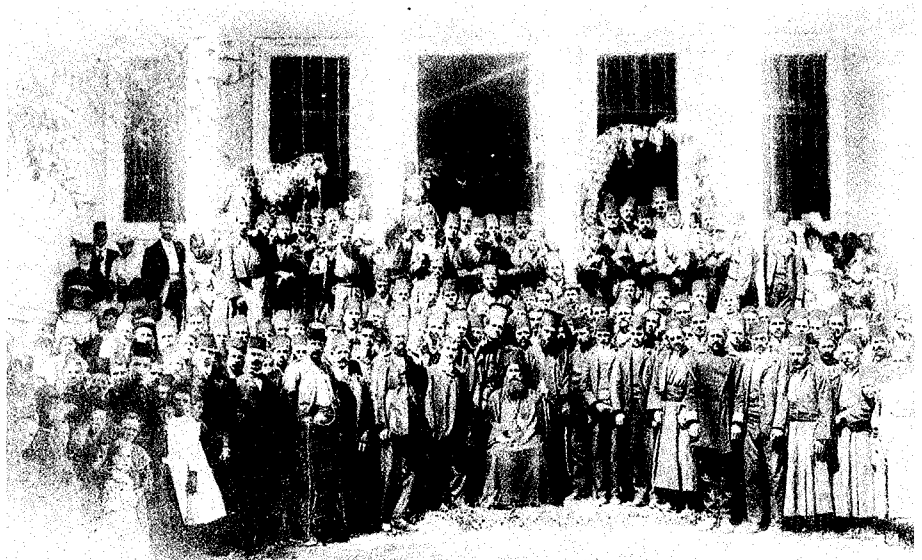
Το "Ελληνικό Γυμνάσιο Βεροίας".

Τελειόφοιτοι του Παγκείου Γυμνασίου Κοριτσάς (1905).

Ελληνόβλαχοι μαθητές και δάσκαλοι του Τίρνοβου και Μεγάροβου (αρχές του αιώνα).

**ΤΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΝ ΤΥΡΝΟΒΩΙ ΤΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ (Μακεδονίως)
ΦΙΛΟΠΤΩΧΟΥ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ**

(Από τη συλλογή του εκδότη Τάσου Κυριακίδη)

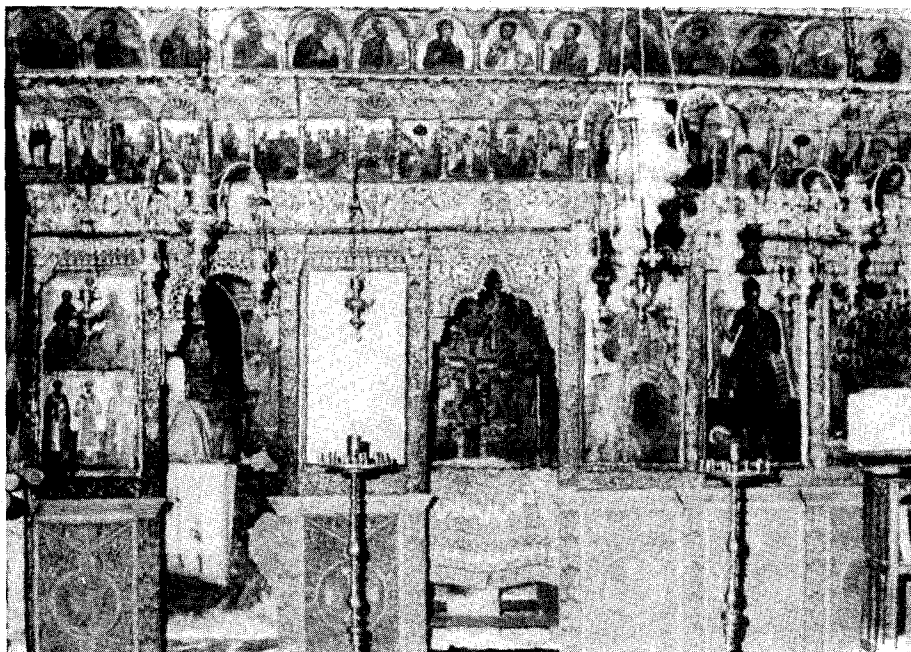

Τοιχογραφία Ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου.

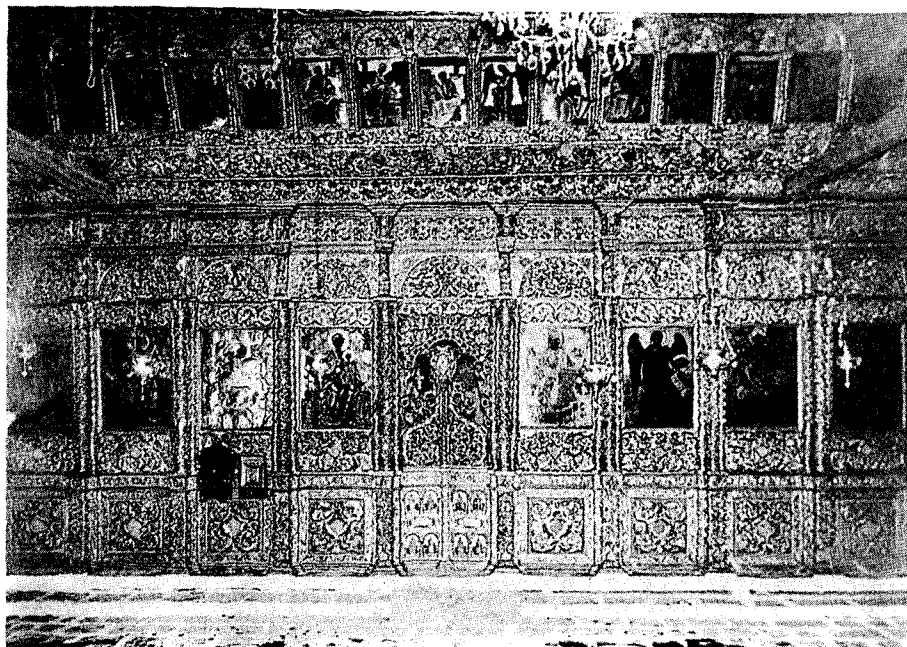

Τοιχογραφία Ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου.

Το τέμπλο της Ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου.

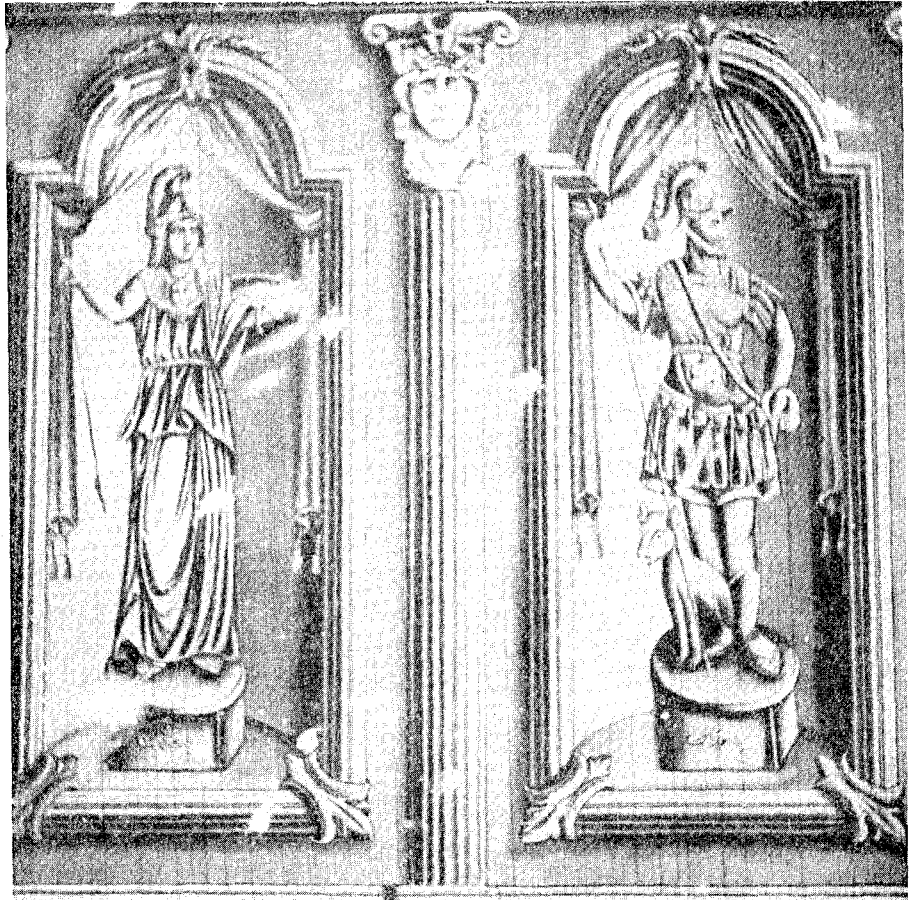

Το τέμπλο του Αγ. Γεωργίου Περιβολίου (έργο Μετσοβιτών).

Αρχοντικό Μίχα Τσίολη στη Νέβεσκα - "Διευθύνον Κέντρον του Μακεδονικού Αγώνος". Κάτω - λεπτομέρεια της αναμνηστικής πλάκας του Πολεμικού Μουσείου.

"Η Αθηνά και ο Άρης" - Τοιχογραφία στο αρχοντικό Νάνου Σωσσίδη (Νυμφαίο).

"Ο χορός των εννέα Μουσών με τη Θεά Άρτεμη" - Τοιχογραφία στο αρχοντικό Ντίνου Σωσσίδη (Νυμφαίο).

*Η "Γραπτή Αμαζών του Νυμφαίου" - Τοιχογραφία στο αρχοντικό Μίχα Τσίβλη
(πάνω - λεπτομέρεια).*

Α' Κ Ο Λ Ο Υ Θ Ι Α Ψ Ω Η Ξ Ε Ϊ Ω Ξ

Π Ε Ν Τ Ε Κ Α Ι ' Δ Ε Κ Α Ι ' Ε Ρ Ο Μ Α Ρ Τ Υ ' Ρ Ω Ν

Τῶν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τῆς παραβάτης Μαρτυρησάντων ἐν Τιβερειᾷ πόλει
 τῇ κοινῶς ἐπικαλουμένῃ Στρουμνίτιζῃ.

Ν Ε Ω Σ Τ Ι ' Κ Α Ι Ν ὸ Τ Υ ' Π ρ Ε ' Κ Δ Ε Δ Ο Μ Ε ' Ν Η
 Δασιάνῃ μὲν τῆς Σεβασμίας Μονῆς τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ναὸν
 τοῦ Θαυματουργοῦ.

Διορθώσει δὲ τὰ λογιώτατα Κυεῖν Μιχαὴλ τῆς Γκόρας.

Καὶ ἀφιερῶθῆσα Παρ' αὐτῆς τῷ Μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ τῆς
 παρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀλγειῶν Κυεῖω Κυεῖω

Γ' Ω Α' Σ Α Φ *

ἐν Μοσχισπόλει.

1741.

Παρὰ Γρηγορίῳ Ἱερομονάχῳ τῷ Κωσαντινίδῃ.

Το ἐξώφυλλο τῆς "Ἀκολουθίας τῶν Ἁγίων Πέντε καὶ Δέκα Ἱερομαρτύρων τῶν
 ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου Μαρτυρησάντων ..." (Τυπογραφεῖο Μοσχόπο-
 λης - 1741).

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ Αρχιεπισκόπου Αχαιδών

Νεωτὶ κενὸν τύπον ἐπέδομειν, συλλεχθεῖσα ἐν ᾧ συγγραμμάτων
τῆ τε Δημηξίῃ τῆ χαματινοῦ, καὶ τῆ Καβασιλα, Αρχιεπισκοπῶν
τῆ ἀπὸ θρόνου χρηματισαίων.

Δαπάνη μὲν τῆς σεβασμίας μουτῆς τῆ ἐν ἀγίοις Γαξὸς ἱμῶν
Ναὺν τῆ Θαυμαπεργού, καὶ τῆ τυπογραφου.

Διερθῆσαι δὲ τῆ λογικῆ ἐν Ἱερομονάχοις Κυ Γρηγορίῳ.

Καὶ παρὰ τῆ Ἀφιερωθεῖσα τῶ Μακαριωτάτῳ Αρχιεπισκόπῳ τῆς
Πρώτης Ἰβηρῆσιαντῆς Αχαιδῶν Κιείῳ Κυείῳ Ἰῶλῶ ΔΑΦ.

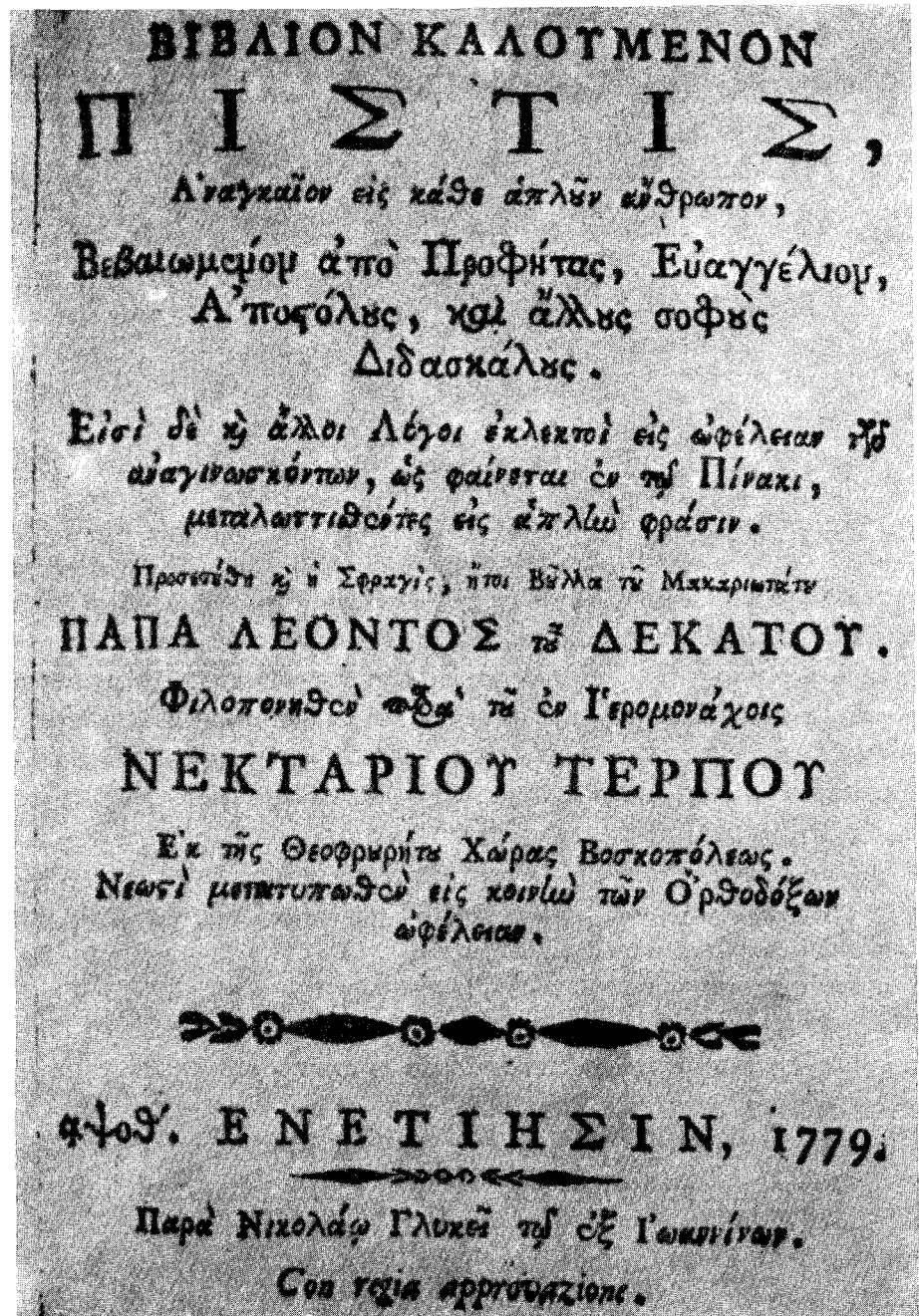

Παρὰ Γρηγορίῳ Ἱερομονάχῳ τῶ Κωσαντινίδῃ.

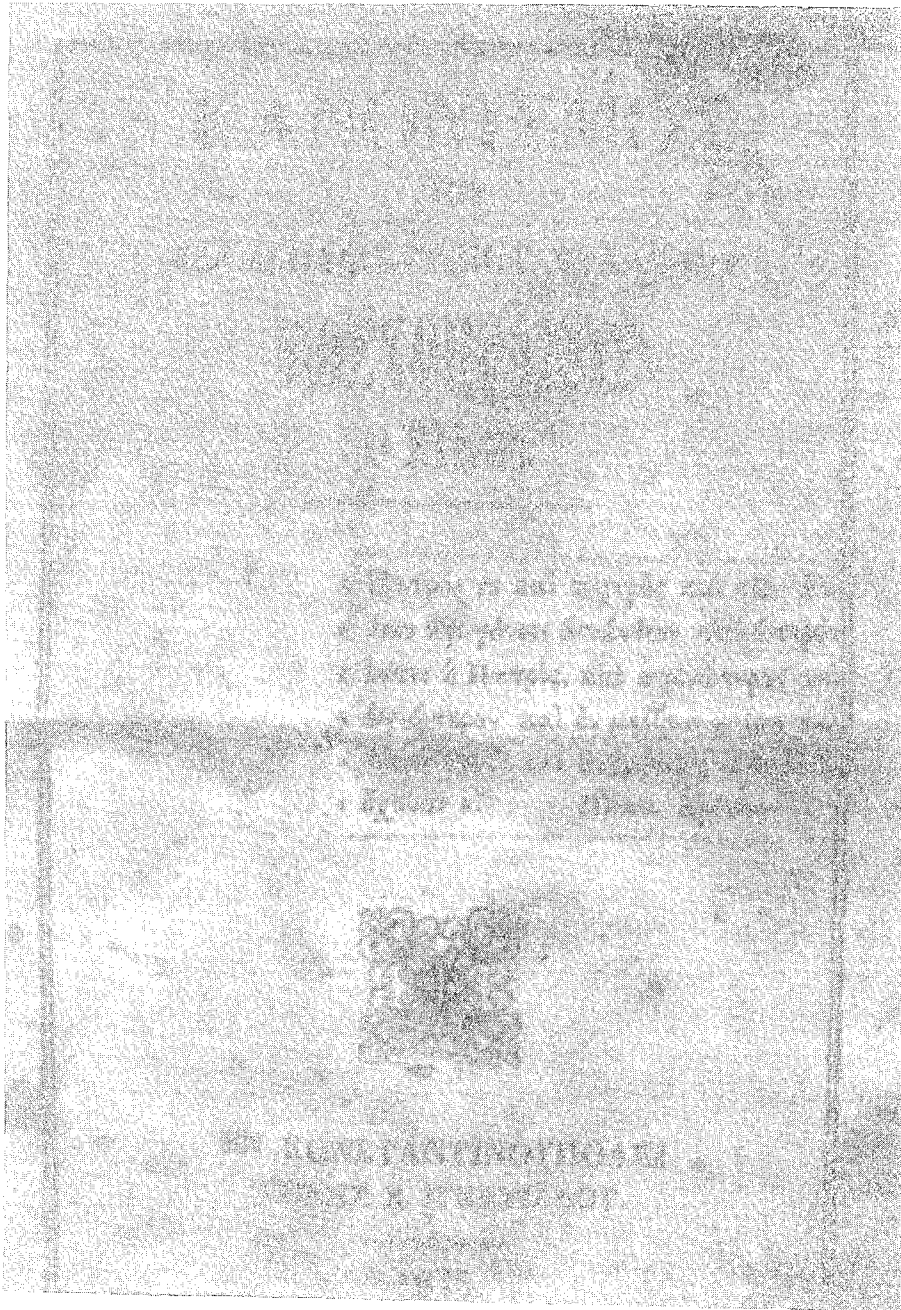
Ἐν Μοσχόπολει.

1742°

Το εξώφυλλο της "Ακολουθίας του εν Αγίοις Πατρός ημών Κλήμεντος Αρχιεπι-
σκόπου Αχαιδών" (Τυπογραφείο Μοσχόπολης - 1742).

Το ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου "Πίστις" τοῦ Νεκταρίου Τέρπου (1779).

Ο "Κανονισμός" του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Μοσχόπολης ο "Σίνας".

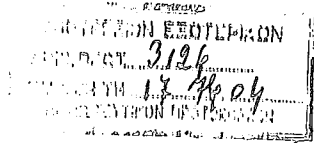

Σχετικά με την ανέγερση ρουμανικής εκκλησίας-παρεκκλησίου στο Μοναστήρι (ΑΥΕ, Προξενία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 26-8-1904, αρ. 833):

Β. ΒΛΑΗΝΙΚΟΝ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ
ΕΝ ΠΙΟΛΑΞΕΡΣΙΑΣ

Εν Μοναστηρίω τῆ 26 Αυγούστου 1904

Ἀριθ. 833.

Κίριε Πρόεδρε,

ms (107)
αρχείο

Ὡς ἔχοντες ἐπιπέσει ἀναξίως ἐπὶ
τῆς ἐφοχόλης δια τοῦ νόμου 519 ἀπὸ 14 Μαΐου ἐ.ε.
ἐπὶ τῆς μου καὶ ἰταλῶν ρουμανικῆς προαγάνδα νομι-
μοῦσα διὰ τὴν ἀνεπισημῶς ἰδιαιτέρας ρουμανικῆς ἐπιση-
σίας δὲ ἰδιαιτέρας ἀναξίως καὶ ἰσχυρῶς ἐπισημῶς
νομιμῶς ἰταλῶν ἀπὸ τῆς ἐφοχόλης μετὰ τῆς ὅπως ἐπι-
πέσει ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης καὶ ὅπως τῆς ἀναξίως ἐπισημῶς
ἐπισημῶς ἰταλῶν. Ἄλλοι δὲ καὶ ἰσχυρῶς τῆς ἐφοχόλης
ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης ὅπως καὶ ὅπως ἐπὶ τῆς ἀναξίως
ἐπισημῶς ὅπως ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης οὐκ ἐπισημῶς
ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης αὐτῆς.

Ἡ τῆς ἐφοχόλης, ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης ἐπισημῶς
ἐπισημῶς καὶ ἰσχυρῶς ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης ἐπισημῶς
ἐπισημῶς ἐφοχόλης τῆς ἀνεπισημῶς ἐπισημῶς, καὶ
τῆς ἐφοχόλης καὶ ἰσχυρῶς ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης
ἐπισημῶς ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης αὐτῆς καὶ ὅπως
ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης ἀναξίως ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης

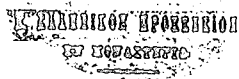
Πρὸς τῆς ἐφοχόλης
Τὸν κ. κίριον Γ. Θεοδώρου
Πρόεδρον τοῦ Ὑπουργίου Ἐμπορίου
καὶ Ὑπουργὸν ἐπὶ τῆς ἐφοχόλης
ms. ms. ms.

ὡς ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῖς ὡς οἷα ἀνεγέρθη ἕλπιον με-
 ληδὸν ἐς τὴν ἐπισημῶσαν καὶ ἐπισημῶσαν τὴν αἰθῆρα τῆς
 κυβερνήσεως, ἵνα ἔσονται ἐν αὐτῷ ἐπισημῶσαν δοξασίᾳ ἐπὶ τῷ
 ἔσονται τῆς ἀναρτήσεως τοῦ Σουλῆρου, ὅπως οὐδὲν ἐπισημῶσαν
 ἐπισημῶσαν τῆς ἀναρτήσεως αὐτοῦ ὡς ἐπισημῶσαν.

-Ο Βασιλεὺς ἐπὶ τῆς διαμαρτυρίας τῆς Μακεδονίας
 ἀπὸ τῆς καὶ τοῦ ἐπισημῶσαν τῆς ἐπισημῶσαν τῆς δοξασίας
 καὶ ἀντιπρὸς τῆς ἐν τῷ ἔσονται ἐπισημῶσαν μελετῶσαν
 ἐπὶ τῆς Ὁ. Περικλέους ἵνα ὅπως οὐδὲν ἀναρτήσεως, ἐπὶ
 μελετῶσαν ἐπισημῶσαν τῆς ἐπισημῶσαν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐπισημῶσαν
 τῆς ἐν αὐτῷ ἔσονται. Ταῦτα ἐπισημῶσαν μελετῶσαν πρὸς
 τοὺς ἐπισημῶσαν τῆς Ὁ. Περικλέους.
 ἐπισημῶσαν.

Handwritten signature

Σχετικά με τη δοξολογία στο "αποκεκηρυγμένον Ρουμανικόν παρεκκλήσιον" Μοναστηρίου και την παράσταση των προξένων των ξένων Δυνάμεων σ' αυτή, παρά την απαγορευτική εγκύκλιο του Μητροπολίτη (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 15-5-1906, αρ. 306):

Εν Μοναστηρίω τῆς 15 Μαΐου 1906

306

1887
31 Μαΐου 1906
1906

Κύριε Υπουργέ

Ἡ σὺν τῷ πληροφανεῖ ἀκέραιον ἢ ὁμοί-
ρα ἐξοχότητι δοξολογία εἶσι ἢ εὐμαρτία ἢ ἑορτασμοί.
λαετηρικός τοῦ βασιλέως ἢ Ρουμανίας παρόντος ἐπι-
χρόστη ἐν παρεκκλήσιον τῆς ἁγίας τριάδος Ρουμα-
νικῶν παρεκκλήσιον. Καὶ ταῦτα παρεκκλήσιον ἀφ-
ερχοῦ ἢ χειροποιήσι μετὰ τοῦ ἀποστολικῶν ἢ τῶν
ἐπισημοῦν ἐν ἀνεσφραγιστοῦ τοῦ βασιλέως οἱ
ἐπὶ τὰ ἀντιπροσώπων ἐν ξένων ἀναμειν, μὴ ἔλα-
ροῦνται οὐδὲ ἐν τῶν προξένων Πρωτοῦ ἢ δευτέρου,
πρὸς οὓς ἢ Α. Δ. ὁ ἀποστολικῶν ἐχρὴ ἀνεσφραγιστοῦ ἐγ-
κρίτων ἐγκρίτων, ἐν τῇ ἀκέραιον δὲ ἢ Ρουμανικῶν
παρεκκλήσιον ἀνεσφραγιστοῦ ἀνεσφραγιστοῦ τῶν
ἐπισημοῦν ἐγκρίτων ἀνεσφραγιστοῦ τῶν ἐν
ἀποστολικῶν ἐγκρίτων, εὐμαρτία δὲ τῶν ἐπισημοῦν οἱ ἐπιση-
μοῦν ἐν ἀνεσφραγιστοῦ πρὸς τοῦ ἐπισημοῦν ἐπισημοῦν
ἐπισημοῦν ἐχρὴ ἐπισημοῦν ἐπισημοῦν ἢ ἐπισημοῦν
ἐπισημοῦν ἐπισημοῦν ἐπισημοῦν ἐπισημοῦν ἐπισημοῦν

Πρὸς τὴν ἁγίαν Ἐξοχότητα
τοῦ Κυρίου Κυρίου Α. Δ. οὐφέν
Υπουργὸν ἐν τῇ Ἐπισημοῦν
1906 1906 1906

ὡς ἐροῦμεθα ἰσχυρὰ ἐπιδοῦναι ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ
ρημῆναι ὑποὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐπιδοῦναι δὲ οὐδὲν
ὡφελουσι καὶ ἀποδοῦναι κρατῶν δὲν δῆλον ἐστὶν ἐπιδο-
σον οὐδὲ τῆς παρουσίας αὐτῶν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἀνάγκῃ.
Ἐπὶ τὴν ἐπιδοσὶν αὐτῶν οὐδὲν ἐπιδοῦναι ἐν τῇ ἐκείνῃ
ἀποδοῦναι ἐν τῇ ἀποδοσὶν, καὶ ἔτι ἔστιν ἵσχυρὰ
μεταβῶν ἐν τῇ ῥουμαντικῇ παρουσίᾳ οὕτως.
Τὸ Ῥ. Προξενεῖον δὲν ἐροῦμεθα ἐν τῇ ἀποδοσὶν
ἀπὸ μόνον ἐν τῇ ἐπιδοσὶν ἀποδοῦναι, ἐπὶ τῇ καὶ
μεταβῶν.

Ἐπιδοσὶν

Α. Ν. χαρμῆν

Ενημέρωση για την άφιξη 250 "αγροτών ελθόντων εκ Ρουμανίας" (Τηλεγράφημα: 812/12-11-1907, Θεσσαλονίκη):

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ

Πέραν 11 Νοεμβρίου 1907 ὥρα 9 πρ.

Ἄριθ. ἐμπ. 812
Ἐλήφθη τῇ 12 Ἰαννουαρίου 1907

Προξενεῖον τῆς Ἑλλάδος
Θεσσαλονίκη

Ἐκ πηγῆς ἴσχυρὰ ἀξιολόγου ἔμαθον σήμερον ὅτι
διὰ τῆς συμβατικῆς ἀμαξοτοειχίας παρελθούσης Παρασκευῆς ἀ-
νεχώρησαν ἐντεῦθεν μέσον δευτεῶν διὰ Θεσσαλονίκην καὶ ἐ-
κεῖθεν διὰ Μοναστήριον διακόσιοι πενήκοντα ἀγρόται ἐλθόν-
τες ἐκ Ῥουμανίας. Ἐξ αὐτῶν οἱ ὀγδοήκοντα ἔλαβον θέσιν
ἐντὸς φορτηγῶν εὐδηροδρομικῶν ἀμαξῶν οἱ δὲ ὑπόλοιποι ἐντὸς
τεσσάρων εὐδηροδρομικῶν ἀμαξῶν τριτῆς θέσεως.

(Ἰκ.) ΓΡΥΠΑΡΗΣ

"Φόνοι διαπραχθέντες υπό Ρουμανοβουλγαρικών συμμοριών κατά βλαχοφώνων ως εμμενόντων εις την ορθοδοξίαν" (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 20-9-1905, αρ. 629):

ΡΟΥΜΑΝΟ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ
ΤΗΣ ΠΛΑΛΟΣ
Ω ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ

Το Θεσσαλονίκη, η 20 η βδομάδα... 1905

Αριθ. 629 εφη.

Ο υπογράφων υπερίσχυσε άνω ως άνω εντός του
εργασίας διαμαρτυρίας εναντίον των Ρουμανοβουλγαρικών
συμμοριών εναντίον των ορθοδόξων βλαχοφώνων.
Αρμάδα από τον 1900 όδη ούδέν άλλο ήλθε, απλά
από τον όσον εναντίον των Ρουμανοβουλγαρικών
αποδεδειγμένων βλαχοφώνων. Αύτοι άρχισαν σιγά
σιγά να φροντιστούν.

Πίνακας των φόνων από τους φόνους που έγιναν κατά την διάρκεια των ετών 1900 - 1905;

Αριθ. φόνου	Όνομα και επώνυμο θύματος	Βοστανική	Καταγωγή	Χρόνος και τόπος
1	Γεωργίου Βλάχου		Θεσσαλία	Ιουνίου 25 του 1900
2	Γεωργίου Βλάχου		Χαΐμας	31 Ιανουαρίου
3	Γεωργίου Βλάχου		Πελοπόννησος	6η Ιουλίου
4	Γεωργίου Βλάχου		"	"
5	Γεωργίου Βλάχου		"	"
6	Γεωργίου Βλάχου		"	"
7	Γεωργίου Βλάχου		"	"
8	Γεωργίου Βλάχου		"	"
9	Γεωργίου Βλάχου		"	"
10	Γεωργίου Βλάχου		"	"
11	Γεωργίου Βλάχου		"	"
12	Γεωργίου Βλάχου		"	"
13	Γεωργίου Βλάχου		"	"
14	Γεωργίου Βλάχου		"	"
15	Γεωργίου Βλάχου		"	"
16	Γεωργίου Βλάχου		"	"
17	Γεωργίου Βλάχου		"	"
18	Γεωργίου Βλάχου		"	"
19	Γεωργίου Βλάχου		"	"
20	Γεωργίου Βλάχου		"	"
21	Γεωργίου Βλάχου		"	"
22	Γεωργίου Βλάχου		"	"
23	Γεωργίου Βλάχου		"	"
24	Γεωργίου Βλάχου		"	"
25	Γεωργίου Βλάχου		"	"
26	Γεωργίου Βλάχου		"	"
27	Γεωργίου Βλάχου		"	"
28	Γεωργίου Βλάχου		"	"
29	Γεωργίου Βλάχου		"	"
30	Γεωργίου Βλάχου		"	"

Πρώτος κατάλογος των βιβλίων της βιβλιοθήκης
1905

Επιμέλεια και έκδοση
Από: 619 Αρ. Πρωτοκόλλου
1914

Αρ. βιβλίου	Τίτλος βιβλίου
1	Εισαγωγή 25 Ιουλίου 1902
2	" 31 Ιανουαρίου 1903
3	" 6 Ιουλίου 1900
4	" " " " " "
5	Εισαγωγή 3 Ιουνίου 1903
6	Εισαγωγή 10 Αυγούστου 1903
7	Αρχαίοι και σύγχρονοι Έλληνες 3 Ιουνίου 1904
8	Εισαγωγή 5 Αυγούστου 1904
9	3 Μαΐου 1904 εισαγωγή εκδόσεων Π. Γαλαξίου των επί των ελληνικών βιβλίων των ελληνικών βιβλίων 500 αριθμ.
10	Εισαγωγή 6 Μαΐου 1904
11	" 21 Ιουλίου 1904
12	" 2 Αυγούστου 1904 (επιμελητήριον)
13	Εισαγωγή 2 Αυγούστου 1904
14	Εισαγωγή 16 Αυγούστου 1904
15	" 14 Σεπτεμβρίου
16	" 24 Σεπτεμβρίου 1905 αριθμ. βιβλίων 300 αριθμ. βιβλίων 500
17	" " " " " 500
18	" " " " " 500
19	" " " " " 500
20	Επιμελητήριον

Επιμέλεια
Α. Α. Καραγιάννη

επισημασθησιν οτι ομοιοτητα ειναι η εναντιον
αυτων των εναντιων διακριτων εναντιων.

Αι εναντιον ομοιοτητες ειναι ομοιοτητες ομοιοτητων
αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων
επισημασθησιν οτι ομοιοτητα ειναι η εναντιον
αυτων των εναντιων διακριτων εναντιων.

Αι εναντιον ομοιοτητες ειναι ομοιοτητες ομοιοτητων
αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων
(αυτων των εναντιων εναντιων) αυτων των εναντιων
αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.
Αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.
Αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.
Αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.
Αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.
Αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.
Αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.
Αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.
Αυτων των εναντιων εναντιων μεταξυ των εναντιων.

ΕΝ ΤΗ ΕΠΙΣΤΑΣΕΙ
Α. Α. ΚΑΡΑΦΟΛΗΣ

"Γεγονότα ενδεικτικά της συνεργασίας Ρουμάνων και Βουλγάρων" στο Άνω Σέλι, τη Λιούμνιτσα και τη Λούγκουντσα (ΑΥΕ, Προξενία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 229):

ΓΕΝΙΚΟΝ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Εν Θεσσαλονίκη, τῆ 20 Δεκεμβρίου 1905

Επισημασθέντες ἐστὶν
ὡς ἄριθ. 229 ἔχει

Γεγονότα ενδεικτικά τῆς συνεργασίας Ρουμάνων καὶ Βουλγάρων

1^η] Κατὰ τὴν 6^{ην} Ἰουλίου 1904 οἱ ρουμανοὶ ἐπέδωκαν τὴν ἑξῆς διαθήκη ἐπιχειρήσεων τῶν ἐκείνη ρουμανικῶν προσφάτων ἀποσκευασθέντων τῶν βουλγάρων μεταγωγῶν καὶ οὕτως δι' ἀρχῆς ἐπέβλεπον εἰς τοὺς διαφόρους ναυπηγεία τῶν ἑλλήνων καὶ τῶν ρουμανικῶν ἐργασίῶν καὶ τὴν ἐξάγει τῶν μεταγωγῶν ρουμανικῶν

2^η] Τὸ γὰρ πρῶτον ἀποβάνοντα ἐπὶ τῶν ἀποσκευασθέντων ἵνα ἀποφυγῶν ἐπὶ τῶν ρουμανικῶν μόνον ὄλεον διὰ τῆς βραχυκαλίας τοῦ τριτοῦ καὶ ἰδίως δια τῆς βραχυκαλίας τῶν οὐκ ἐπιβίωντων τῶν ἱστανόφωνων ἀφαιρέσει τὴν ἑξῆς ὁργανοὺς τῶν Ρουμάνων ὁ ἱστανόφωνος τῶν διαφόρων ἐργασίῶν ἀποσκευασθέντων μετὰ τῶν ἱστανόφωνων ἀποσκευασθέντων.

3^η] Τὴν 21^{ην} Νοεμβρίου 1904 ἡ συμμορία τῶν ἱστανόφωνων ἀποσκευασθέντων καὶ ἀποσκευασθέντων ἐπὶ τῶν ρουμανικῶν ἐργασίῶν τῶν γαλλικῶν ἀποσκευασθέντων καὶ οὕτως τῶν ἐπιβίωντων ἐπὶ τῶν ἐργασίῶν ἱστανόφωνων ἀφαιρέσει ἀπ' οὗ ἀποσκευασθέντων τῶν διαφόρων καὶ ἐργασίῶν τῶν ἱστανόφωνων, τοὺς ἀποσκευασθέντων Ρουμάνων τῶν ἱστανόφωνων ἀφαιρέσει ἐπὶ τῶν ἐργασίῶν, ἀφαιρέσει ἐπὶ τῶν ἐργασίῶν τῶν ἱστανόφωνων, τῶν ἱστανόφωνων Ρουμάνων καὶ τῶν ἱστανόφωνων ἀφαιρέσει.

4^η] Τὴν 21^{ην} Νοεμβρίου 1904 οὗτοι βουλγαροὶ ἀφαιρέσει

Το "καταρθόν και θνήσκον έργον" της ρουμανικής προπαγανδιστικής εκπαι-
δευτικής κίνησης στην Ήπειρο (ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 27-3-
1907, αρ. 111):

Γενναίον Προξενίον Εν Ιωαννίνωσιν Επ' 27 Μαρτίου 1907
Επ' Εγγείδος
Εν Ιωαννίνωσιν

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΤΕΡΙΚΩΝ
ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ ΓΡΕΓΙΟΝΑΡΙΟΝ
ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 1355
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ 5/10/07

Προς Ε' ενί Επ' Επιστατην
Π. Υπουργίων
ms PA
Αρω. αριθ. 111

Η εν λόγω προχρονική ερονα-
γάνδα εν κηροσίν γίσιος κατέχε-
λαι, ετιότι μεθ' εζον Ε' διασπορε-
ζόμενον εν αιετίσ χριστίον και μεθ' ε-
ζουσ Ε'σ σκευασίας και ραδιουργίας
αιετίσ και Ε'σ ενό Επ'σ Προχρονικήσ
Κυβερνήσεισ ενασιομηένουσ αιουλό-
γοσ και αιδαυρέλουσ σείσεισ μαλά
Επ' εν Προχρονία σαρκεδοτημώντων
μουλοσβημίνων Επ'σ Ησείρον, όδουσ σν-
σλήνονσιν σόλου και προχρονικήσ
σχεμεία εν Επ'σ χηρέουσ Επ'σ, Ε'σσει
Ε'σ έργον αιετίσ καλαυρέον και
δυσκοιου. ενί Επ'σ εν Επ'σ σόμει λαι-
Επ'σ προχρονικήσ σχεμείσ, εις η'σ σου-
Επ'σ σερί Επ'σ 36 μαθηταί, ε'σ εν
μιόνων ε'σ κατέχονται ε'σ Ησείρον, σέ
Ε'σ σουσι η'σ σούδισου εν Επ'σ Επ'σ

χυρίν τῆς Μακεδονίας, οὐδέποτε
 ἀγνοεῖ τῆς ὑδατῶν χύσεως κα-
 τ' ἄδρασαν αὐτῆς καὶ συνθήκῃ σχε-
 τεία καὶ ποσοτήτων ἐὼς καὶ
 μέγας συσχετισμῶν. αὐτὸ ἐν τῇ
 χυρίν Βαβυλῶνος ὑποκεινόμενα
 ὅτι προκρινόμενοι 4-5 συσχετισμοί
 ποσοῦς τούτου κατ' ἐλάχιστον εἶναι
 τῶν τῶ ἐν Πορφυρίᾳ ἐκμαστού
 μέγας συσχετισμῶν τῶν ὑδατῶν ἐν
 ἐναντία διεκρίσεως μετὰ τῶν συσχε-
 τισμῶν διακρίνονται.

Εὐσεβίου

Ὁ Θεοδῶρος Πρόξενος.

μεταγενέστερος

Αναφορά-επιστολή της ελληνόβλαχας δασκάλας Ευφημίας Πιάτσα με την οποία αιτούσε ικανοποίηση για την εθνική της προσφορά (IAM/ΓΑΜ, φάκ. 53):

Ευφημία Πιάτσα Γυμνάσιος τῶν Ἑλληνιστῶν
 Παρθενιαστῶν μετὰ διδασκαλίαν ὡχίαν
 ἐργάσθην ἐπὶ 21 ἔτη ἐν μίᾳ μικρῇ
 κληρώσει τῆς Χερσονήσου Ἰστανμπούλου
 ἐν ἰβηλοῦσιν ἔκειτο ἀνεπαρκῆς ἐν
 ἀποδομοῖ. Ὁ ἰσχυρισμὸς εἰς Καρδίτσαν 1
 5 σιγῆς εἰς Ἑδεσσαὶν ἠς διεσπείθη. 3 εἰς
 Τυρναβῆ ἠς Σουδάνηρα 1 εἰς Ἑδεσσαὶν. 1 εἰς
 Δαϊράνιον καὶ ἔρα δύο εἰς Ἑδεσσαὶν.
 Ἡ ἐθνικὴ μου ὄψις ἐργασία κατ' ἔρα τὰ
 ἔτη τῆς διδασκαλίας μου ἦτο ὡστὶ ἀντιθέτως
 τῶν ὁραμάτων με' κενόκενον τῆς ζωῆς μου
 χερσὶ ὡστὶ τὰ χερσὶν ἔω' ὄψις δε' οὐδέτις
 ὁ μετὰς μου ἐπέγει' ἑλπίς διότι δὲν εἶχον
 ἀποστάτην. Ἐν ταυτῷ δὲ ὡσάντων ἐπέ
 γόμην εἰς τὰ Βλαχοζέβενδα χερσὶν
 ἀσέχου δ' ἔρας ὑψηλῆς τῆς Τυρναβῆ
 ὡστὶ ὁ ἀπόστολος διδασκαλίας εἰς τὰ
 Βλαχοζέβενδα ἐπὶ ὁ οὐκ ἔμελλε μου ἦτο ἐθ-
 νικῶν. Ἐργασθῆναι εἰς ἀνεπαρκῆς εὐρα
 τῶν ἐν ἀγροπολίταις με' τὰ κρυολογητικὰ
 γράμματα. Ἐξιδιοποιήσθην ἔσο' ἐν Βουρτζε
 ρων, ἐσχημῶδην ἔσο' ἐν γόγγυς ἐν Τούρκοις
 ἀβελόμην. Παραμαρτὶ ἔρα τὰ ἰατρο-
 ποιητῶν. Ἑδεσσαὶν τῆ 1^η Μαΐου 1913.
 Εὐφημία Πιάτσα

Τρία (3) από τα "47 δελτία στατιστικής των σχολείων" που στάλθηκαν στις 20 Ιανουαρίου του 1914 από τον "Επαρχο Ελασσάνος" για την περιφέρεια της αρμοδιότητάς του με το σχετικό διαβιβαστικό προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας (IAM/ΓAM, φάκ. 58: 1) Στατιστικό δελτίο για το Δαμάσιον-21, 2) Στατιστικό δελτίο για τον Κοκκινοπλό-39 και 3) Στατιστικό δελτίο για το Λειβάδιον-45):

Λ.Α.Ν.

109

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΤΕΡΙΚΩΝ

Ο ΕΠΑΡΧΟΣ ΕΛΑΣΣΩΝΟΣ

Αριθ. 82

[Handwritten signature]

Εν *Θρακῶν* τῇ 20^ῃ *Ιανουαρίου* 1914

Πρὸς
τὸν κ. Γενικὸν Διευθυντὴν Παιδείας
καὶ Ἐπιτελεστικὴν Διευκρίτισιν Ἐπιτελεστικῶν

Περὶ ἐπιλογῆς ἐν ἑξέξει ἐν
στατιστικῶν ἐν ἑξέξει.

ἑπὶ τῶν ἐπιλογῶν 21238 α. ἑ. διαλογῶν

ἐν ἐπιλογῆσι ἐν ἑξέξει διαλογῶν γαμλῶν ἐν
ἀρχῇ ἐν ἐπιλογῆσι ἑπιτελεστικῶν ἐν ἑξέξει.
α ἐν ἐπιτελεστικῶν ἐπιτελεστικῶν ἐν ἑξέξει
α στατιστικῶν ἐν ἑξέξει.

Ὑποδιότιλος
ἑπιτελεστικῶν
Ε.Σ.Π. Κορίνθου

[Circular official stamp]

1) Ο αντιστοιχισμός και γενικά, επί αλλού
 Όνομα πόλεως ή κώμης. Μετάθεσις.
 Πλινθισμός των κωμικών 3,000. περίεργοντες.
 Κέραια. διάφορα αβυών. Στρωματόφορος, ερασιμα, γυμνασίου διάφορα.
 Πλινθισμός και γυμνασίου των δεικνυμένων. 3,000. κ. (Πλινθισμός των εγγονών).
 Πλινθισμός και γυμνασίου των γένων κωμικών.

Αριθμός και γενικά των αναγραφόμενων εγγονών και εγγονών εγγονών.

2) Το εχθρικό των δεικνυμένων.
 Δείκνυται εχθρική αβυών εχθρική μετὰ κωμικών γένων.
 Αριθμός των δεικνυμένων.
 Δείκνυται μετὰ κωμικών εχθρική αβυών εχθρικών.
 Αριθμός των κωμικών εγγονών αβυών εχθρικών. Δείκνυται εχθρική και γυμνασίου.
 α. Ταξίς δεικνυμένων. 88
 Αβυών. 72
 Α' 63
 Β' 39
 Γ' 31
 Δ' 9
 Ε' 15
 ΣΤ' 9
 326

από εχθρικών 30.
 40 - 32
 43 - 20
 28 - 11
 20 - 11
 4 - 5
 8 - 7
 4 - 5

3) Το δεικνυμένων προσωνυμιών 147 - 91

Όνομα Πατρών. Η γενική εγγονών ή εγγονών. Στρωματόφορος μετὰ εχθρικών. Χρόνος και τόπος δεικνυμένων.
 1) Συν. Κορυφαίων εγγονών εχθρικών, εχθρικών εγγονών. Αριθμός των εγγονών.

"Στατιστική βλαχοφώνων χωριών Σαντζακίου Ιωαννίνων - Αργυροκάστρου" (ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων - 1910):

Στατιστική βλαχοφώνων χωριών Σαντζακίου Ιωαννίνων

(Πηγή: ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων - 1910)

Όνομα χωριού	είκοσι	πενήντα	εκατό	εκατό
1. Αργυροκάστρο	700	3500		
2. Αργυροκάστρο (βλ. 1)	10	100		
3. Αργυροκάστρο	264	1320		
4. Αργυροκάστρο	92	460		
5. Αργυροκάστρο	70	350		
6. Αργυροκάστρο	90	450		
7. Αργυροκάστρο	110	550		
8. Αργυροκάστρο	200	1000		
9. Αργυροκάστρο	50	250		
10. Αργυροκάστρο	110	550		
11. Αργυροκάστρο	2136	10680		
12. Αργυροκάστρο	48	240		

Στατιστική βλαχοφώνων χωριών Σαντζακίου Ιωαννίνων

(Πηγή: ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων - 1910)

Όνομα χωριού	είκοσι	πενήντα	εκατό	εκατό
1. Αργυροκάστρο	100	500		
2. Αργυροκάστρο	130	650		
3. Αργυροκάστρο	105	525		
4. Αργυροκάστρο	22	110		
5. Αργυροκάστρο	4	20		
Σύνολο	466	2330	1066	5330
1. Αργυροκάστρο	110	550		
2. Αργυροκάστρο	150	750		
3. Αργυροκάστρο	280	1400		
4. Αργυροκάστρο	110	550		
5. Αργυροκάστρο	35	175		
Σύνολο	675	3375	675	3375
Σύνολο	3177	15885		
Σύνολο	3177	15885		

Στατιστική βλαχοφώνων χωριών Σαντζακίου Ιωαννίνων

(Πηγή: ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων - 1910)

Όνομα χωριού	είκοσι	πενήντα	εκατό	εκατό
1. Αργυροκάστρο	70	350		
2. Αργυροκάστρο	200	1000		
3. Αργυροκάστρο	20	100		
4. Αργυροκάστρο	21	105		
5. Αργυροκάστρο	10	50		
6. Αργυροκάστρο	1	5		
7. Αργυροκάστρο	28	140		
8. Αργυροκάστρο	4	20		
9. Αργυροκάστρο	10	50		
10. Αργυροκάστρο	9	45		
11. Αργυροκάστρο	110	550		
12. Αργυροκάστρο	20	100		
13. Αργυροκάστρο	9	45		
Σύνολο	3177	15885		

Στατιστική βλαχοφώνων χωριών Σαντζακίου Ιωαννίνων

(Πηγή: ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων - 1910)

Όνομα χωριού	είκοσι	πενήντα	εκατό	εκατό
1. Αργυροκάστρο	70	350		
2. Αργυροκάστρο	200	1000		
3. Αργυροκάστρο	20	100		
4. Αργυροκάστρο	21	105		
5. Αργυροκάστρο	10	50		
6. Αργυροκάστρο	1	5		
7. Αργυροκάστρο	28	140		
8. Αργυροκάστρο	4	20		
9. Αργυροκάστρο	10	50		
10. Αργυροκάστρο	9	45		
11. Αργυροκάστρο	110	550		
12. Αργυροκάστρο	20	100		
13. Αργυροκάστρο	9	45		
Σύνολο	3177	15885		

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΒΛΑΧΟΦΩΝΩΝ ΧΩΡΙΩΝ
ΣΑΝΤΖΑΚΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α. ΚΑΖΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	Όνομα χωριού	Αριθμός		Ογκός αριθμός	
		οικιών	κατοίκων	οικιών	κατοίκων
1	Συρράμιον	700	3500		
2	Παγαιοχώριον (Συρράμιον)	80	400		
3	Γρεβενίσιον	264	1320		
4	Φραμηουράριον	92	460		
5	Τερνέσιον	70	350		
6	Βωβούσα	90	450		
7	Λαίτσα	410	2050		
8	Λεβιτίσα	200	1000		
9	Παγαιοχώριον (Λαίτσης)	50	250		
10	Δοβρίνοβο	180	900		
Σύνολο		2136	10680	2136	10680
Β. ΚΑΖΑΣ ΜΕΤΣΟΒΟΥ					
1	Μέτσοβον	800	2000		
2	Μηγέα	130	650		
3	Ανήλιον	105	525		
4	Βουτονόσιον	22	110		
5	Κουτσούφλιανη	9	50		
Σύνολο		1066	5335	3202	16015

Από μεταφορά		3202	16015		
Γ. ΚΑΖΑΣ ΚΟΝΙΤΗΣ					
1	Μηρίαζα	130	650		
2	Πάδες	150	750		
3	Παχαιοθέλιον	230	1150		
4	Φούρεια	130	650		
5	Αρμότσον	35	180		
Σύνολο		675	3380	3877	19395
Δ. ΚΑΖΑΣ ΠΡΕΒΕΣΗΣ					
1	Πρέβεδα		150		
Σύνολο			150	3877	19545
ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ - Α. ΚΑΖΑΣ ΠΑΓΓΑΝΙΟΥ					
1	ΜΕΣΣΙΛΙΣ	200	1100		
Σύνολο		200	1100	4077	20645
Β. ΚΑΖΑΣ ΠΡΕΜΕΤΗΣ					
1	Μηούρα (Κάτω Πρεμετής)	10	50		
2	Πρεμετή (Κάτω Πρεμετής)	22	110		
3	Μηαντογιάνι	20	100		
4	Χοτόβα	14	70		
5	Κοσόβα	25	125		
6	Κορίνα	35	175		
7	Κούταρη Βουτάρη	28	140		
8	Πρεμίτσα	4	20		
9	Καγιαρίση	25	125		
10	Πειμηνοβίτη	6	30		
11	Φράσσαρη	35	175		
12	Γαράβιανα	20	100		
13	Φορίτσα	3	15		
Σύνολο		247	1235	4324	21880

Πηγή: ΑΥΕ, Προδανείο Ιωαννίνων (1910) - Μεταφορές "δία χειρός" Αντώνη Κετσίδα.

Πίνακας με θέσεις (οικισμούς) της περιοχής Βέροιας που κατοικούνταν από Κουτσόβλαχους κατά τους θερινούς μήνες (ΙΑΜ/ΓΔΜ, φάκ. 48):

Πίνακας

Ἐμφαικῶν τῶν ἀπὸ γένεσιν ἀποδημηθέντων οὐροισμοσίων τῆς ἐνωσιολογικῆς περιφερείας Βεροίας

Ενοσιμοσιός	Παρατηρήσεις
1 Κόκοβα	ἐν ἐπιφανείᾳ ἰσοχίᾳ κωνο-
2 Λαγκαίνισσα	κωνοσίων καὶ ἐν ἰσοχίᾳ δένδρων.
3 Ρακίλια	Καρυῦσσα, Ζαρογιόλασσον,
4 Δρακόσιον	Ἰσθμὸς Λίμης, Κένω Λίμης, Ζαρογιό-
5 Βάσσα	-βλασσά, Κουτσόβλαχον, Κωνοσίων
6 Ζαρογιόλασσον	κωνοσίων καὶ ἐν ἰσοχίᾳ δένδρων.
7 Κουτσόβλαχον	ἐν ἰσοχίᾳ δένδρων καὶ ἐν ἰσοχίᾳ
8 Βάσσα	κωνοσίων καὶ ἐν ἰσοχίᾳ δένδρων.
9 Βαγγαῖον	Κουτσόβλαχον καὶ ἐν ἰσοχίᾳ δένδρων.
10 Σουσίον	
11 Κουτσόβλαχον	
12 Βαγγαῖον	
13 Κουτσόβλαχον	

ἐν Βεροίᾳ τῆς 4 Ἀπριλίου 1914
ὁ ἐπιφανὴς τῆς ἐνωσιολογικῆς περιφερείας
N. Γεωργίου

Ενέργειες του επισκόπου Πέτρου Θεόκλητου κατά των κινήσεων της ρουμα-
νικής προπαγάνδας στον Κοκκινόπλο (IAMΘ: Ιερές Μητροπόλεις-επισκοπή
Πέτρου: 4745/7-6-1895):

Εξήκοσι β' εορ. Υοί' ο αγ'.

φ6

Παναγιώτατε, ~~3280~~
4745

Επομισώμεν τῷ ἀπὸ 29- περιθώριον μὲν ἡμερολογηθέν σε-
 βασιαν μοι ἐπιτολίην τῆς ὑμ. Παναγιώτατος ἐν ἣ ἔσται ἐγκραστία
 καὶ ἀνείχραστον ἐπίστασις ἐπὶ ἐκ κακομοσῶν, χωρὶς τῆς ἐσπερί-
 αι μν. Γεωργίου Δ. Χαυβάνη σὲρὶ τῆς αὐτῆς ἡ ὑμ. Παναγιώτατος σχε-
 τιτικῆς ἀναφορᾶς. Παναγιώτατε! Ἐσθλὸς ἔσται ἀρχιερατικῆς
 ἐπιχορηγία ἡσορῆσι δὸς τῆς ἐν τῇ δέδδεν γαχῶσι μοι ἐσπε-
 ρία ἐπίστασις μὲν τυχάνη εἶεν ἀποβλεπτικῆς, ὅσοι ἄνευ ἐν
 συνεινότητι μὲτ' ἐπὶ ἐπιδοτήριον καὶ ἐπὶ ἐροίντων ἀποκρίτων δι-
 ἀφορῶν κοινοτήτων ἀνεκρίθη σὲρὶ ἡσορῆσι ὅσα τῆς ἐπιχορηγί-
 σιας, ἐπὶ μὲν τῆς ἐπίστασις αὐτῆς, ἀνεκρίθη γὰρ ἵνα ἀποβλεπτικῆς
 μὲν κώλυμα σὲρὶ τῆς ἐπιχορηγίᾶς τῆς ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς
 καὶ ἀποβλεπτικῆς ἐπιχορηγίᾶς ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς ἀναγκῆς καὶ
 καὶ ἀποβλεπτικῆς. ἡμεῖς δ' ἐν ἀποβλεπτικῆς ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς
 γαχῶσι ἡσορῆσι ἐπιχορηγίᾶς καὶ ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς, ἀποβλεπτικῆς
 τῆς ἀποβλεπτικῆς καὶ ἡσορῆσι ἰδιαιτέρη διατεχθέντων
 σὲρὶ ἐπὶ, δὸς ἐν ἀναγκῆς ἀποβλεπτικῆς αὐτῆς, ἐπὶ ἐπὶ
 σὲρὶ ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς καὶ ἀποβλεπτικῆς ἀποβλεπτικῆς. ἡμεῖς
 ἐπὶ τῆς ἀποβλεπτικῆς ἀποβλεπτικῆς ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς σὲρὶ τῆς ὑμ.
 Παναγιώτατος Γεωργίου Δ. Χαυβάνη ἐπὶ κακομοσῶν, σὲρὶ τῆς
 ἡσορῆσι ἀποβλεπτικῆς ἀποβλεπτικῆς ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς ἀποβλεπτικῆς
 σὲρὶ μὲν ἐν τῇ ἀποβλεπτικῆς αὐτῆς καὶ σὲρὶ ἐπὶ ἡσορῆσι μὲν
 ἀναγκῆς καὶ ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς ἀποβλεπτικῆς, καὶ ἐπὶ ἀποβλεπτικῆς

ἀποδοθέντες τὴν ψυχάντων τὰ μέτρα αὐτὰ, ἃ καὶ ἴσως χαλεπῶς ἐ-
 λθούσιν ἐν τῇ ἀναστροφῇ αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐπιπέρας, ἀλλὰ τὸ
 εὐχόμεθα διὰ τῆς ἐν τῷ ἔργῳ αὐτῶν προσπαθάνουσαν προσοχὴν
 αὐτῶν τὴν εὐαγδίαν τὴν ἐν Χριστῷ Μ. Ἐκκλησίᾳ καὶ ἵνα
 ἔργον τῆν ἀγάπην τῶν ἀγαπῶμεν καὶ, ὅσον ἐπὶ τῆν
 ἰσχυρὰ τῶν ἰσχυρῶν ἀναστροφῆν καὶ καὶ τῶν ἄλλων
 πᾶσι καὶ ἐν διεσπαστῶν ἐστὶν ἀγαθὰ χαλεπῶς συνδραμῶν ἐν
 τῇ γονιμότητι καὶ Παύλῳ ἐπίστατον καὶ ἔργῳ ἑορταστικῶν δι-
 δασκαλῶν ἐν τῷ χριστῷ καὶ διεσπαστῶν ἀδελφῶν καὶ
 σου καὶ ἀδελφῶν, ὅσον ἐκείνῳ ἐν ὅσοις ἴκανῶς ἐπέχθητε
 ἔχον συναντιθέσθαι καὶ πάντα τὰ ἐν ἐσπῶνται ἀπὸ χρι-
 στῶν καὶ ἀποκρίσιν. ἐν τῶν ἀποκρίσιν τῶν ἐπὶ τῶν ἐσ-
 πῶν δὲν ἐνέγκειται διευκρίνησιν τὸ ἀποκρίσιν ἐν ἐσπῶνται ἐ-
 κκλῆσιαν τῆν ἐν Χριστῷ Μ. Ἐκκλησίᾳ, ὅσον τῶν ἐσπῶνται ἐν ἐσπῶν-
 ται καὶ τῶν ἐσπῶνται ἐν ἐσπῶνται ἀποκρίσιν ἐν ἐσπῶνται ἐν
 τῷ Μαρτίνῳ Ἐκκλησίᾳ, ὅσον καὶ ἀπὸ τῶν ἐσπῶνται ἀποκρί-
 νει, ὅσον ἐν τῶν ἐσπῶνται ἀποκρίσιν ἐν. ἔργῳ ἔργῳ, Πα-
 ναγιώτατε, καὶ ἐν ἀποκρίσιν ἐσπῶνται ἐκκλῆσιαν τῆν ἐν Χρι-
 στῷ Μ. Ἐκκλησίᾳ. ἔργῳ ἔργῳ δὲ τῶν ἐσπῶνται καὶ ἀποκρί-
 νει ἄλλῃ ἐν τῶν ἐσπῶνται ἀποκρίσιν

ἐν Ἰεροσολύμοις ἐν
 7 Ἰουλίου 1895.

τῶν ἔργῳ ἐπιπέρας καὶ Παναγιώτατε
 ἐκκλῆσιαν ἐσπῶνται καὶ ἀποκρίσιν.
 + Ὁ Πέτρος Βασιλειάδης.

Σχετικά με την προπαγανδιστική ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση στο Λιβάδι Ολύμπου και την αντίσταση των προκρίτων Λιβαδιωτών και του επισκόπου Πέτρας Θεόκλητου (IAMΘ: Ιερές Μητροπόλεις-επισκοπή Πέτρας: 4752/18-2-1896):

Αξιότιμοι καὶ κ. Παναγιώτου
 4752

Ἡγεμονεὶς ἐπισημαίνουσα τὴν ἐσθ. 22. σφραγίζουσα καὶ ἀνεκδοκίμη
 ἀπονομοθετημένη βεβαίη καὶ ἐπισημὴν τῆς ἕκ. τρισεβάστου καὶ Παναγιώτου
 κερδῶντος ἐχρῆσαν ἐγκληθῆναι καὶ ἀναρροῦν Λιβαδίη κατ' ἐξῆς ὅσο
 γεγραμμένον ἐστὶ 12 ἀτόμων, ὧν οἱ Κωνσ. Ἐ. Ρόγα, Ἀναστάσιος
 Χ. Κουρδῆς, Κωνσ. Σαῦτα Γεννητός, Νικ. Ρ. Βέγγα, Κωνσ. Κιζῆς, Νικόλαος
 Νικολάου Δάρος καὶ Τσιτσάνος Κυριακιάδης καὶ ἄλλοι πρόξοι, οἱ
 δὲ λοιποὶ καὶ ἄλλοι ἄγνοοι, καὶ ὡς γὰρ δὲ ἔστι τῶν σφραγισμένων
 τινῶν, ἢ ὄχι τῶν ἄλλων. Ἀσφαλῶς καὶ ἀναστανάτου τῶν ἀναρροῦν
 τῶν φημιμένων κυρίων δίδει ἔστι δὲ καὶ κινδῶν καὶ ἀνυπόστατα
 καὶ ἐν αὐτῇ. Ὁραχθεὶς τινὰ ἄλλοι ἀνάγκη καὶ ἔστω σφραγιστῶν τῶν
 ἕκ. Παναγιώτου καὶ ὧν ἄλλα δὲ ἀνοήτου τῶν χαρτακλήρα τῶν ἀνοήτου
 κυρίων, οἱ ὅσοι ἐστὶν ἐκδόμην κἀδόνται τῆς κοινότητος
 καὶ τῶν σχεδίων Λιβαδίου, καὶ τῶν γοητῶν διαπραγμάδοι τῶν κατὰ
 γαστῆρ ἄλλοι τῶν ἐσφαχίας Πέτρας, χωρὶς καὶ ὑπὲρ ἀσφαλίτης.
 Παναγιώτου! οἱ φημιμένοι κυριοὶ σφραγιστῶν προσκαλέσαντες
 ἔλθουσαν τὴν σφραγιστῶν τῶν ἑσφαχίας σφραγιστῶν ἐσφυγῶντα
 καὶ ἐνδρασίωσαν αὐτῶν ἐν Λιβαδίῳ, ἐκτὸς ἀνεκδοκίμης τῶν σφραγιστῶν
 Λιβαδίτης σφραγιστῶν σφραγιστῶν ἐκδοκίμης ἐσφυγῶντα γὰρ
 καὶ ἄλλοι σφραγιστῶν αὐτῶν ἀντισημῶντα τὰ μίσητα τῶν
 καὶ ἀνοήτου τῶν σφραγιστῶν ὄργανα. Ἐπειτα οἱ ἄλλοι
 σοὶ ἔστι γεγραμμένοι τῶν γοητῶν καὶ ἀνοήτου γοητῶν τῶν
 ἀνοήτου αὐτῶν κενῶν ὅσοι τῶν ἑσφαχίας σφραγιστῶν
 δεῖ τὰ ἐσφαχίας ἐκδοκίμης καὶ ἀνοήτου τῶν

"Διαμαρτυρία Κουτσόβλαχων" Κρούσοβου, Μηλόβιστας, Νέβεσκα, Σερβίων, Μοναστηρίου (προς τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων), Αγίου Φραγκίσκου Αμερικής, Μοναστηρίου, Μεγάροβου, Τύρνοβου και Νιζόπολης:

ΕΤΟΣ ΚΖ.
ΑΡΙΘ. 18

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΑΔΗΘΕΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ
ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ 4 ΜΑΪΟΥ 1907

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΠΡΟΚΑΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΗ

Καθ' ἕνα τὸ ἔθνος, κρῆτος μετρίτια ἀργ.	5
διὰ τὸν κατ'ἄνω κληρὸν καὶ τοὺς δημοδιδασκ.	3
ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φραγκα χρυσῶ	25

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

† Ο Στρωμνιτῆς ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (πρόεδρος)
† Ο Μ. Πρωτοσύγκελλος ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ (τομίας)
† Ο ἄρχιγραμματὴς τῆς ἱερᾶς Συνόδου ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

* Ἐπίτιμος διευθυντὴς καὶ συντάκτης ὁ Μ. χαρτοφύλαξ καὶ χρονογράφος τῆς τοῦ Χρ. Μ. Ἐπιλήσιας Μ. Ι. ΓΕΔΕΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Διαμαρτυρία Κουτσόβλαχων — Ἐκκλησιαστικὰ χρονικά — Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐπισκόπου Χυτρίδων ἐν Κύπρῳ — Ἡ ζωνήρος ἀνάστασις — Δικαστικὰ ἀγγελία.

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΙ ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΩΝ

Α'.

Τῆς Κοινότητος Κρούσοβου τῆς ἱερᾶς Ἐπιτροπῆς Πρωτοπύλων καὶ Ἀρχιδῶν.

Μαναγιώτατε Δέσποτα

Ἄγιο καὶ Ἐξοτὸν Σύνοδος.

Οἱ μετὰ βαθύτατον σεβασμὸν καὶ ἀρρήτου εὐγνωμοσύνης ὑπογεγραμμένοι Ἑλληνοβλαχοὶ Ὁρθόδοξοὶ Χριστιανοὶ Κρούσοβου, τῆς ἀναξιοπαρούσης ἰσχυρίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ δεινῶς δι' ἐδομικῆς καὶ δοκιμαζομένης ἰσχύος, ἀλλ' ἡμῶς στερεῶς ἐχομένης τῆς πατρῴας ὀρθοπειρίας καὶ γλώτσης, τῆς ἀπροπόλεως ταύτης τῆς Ὁρθοδοξίας, τέμνα πειθῆσαι καὶ ἀρωσιωμένα τῇ Μεγαλῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ πιστεύεται ὑπερῶς τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Ἀναπτοῦ ἡμῶν, ἀρρήτων ἡθικῶν δεσμῶν συννηωμένοι, ἐν ἀδικαστέῳ συνεικτιῶν κριτικῶν πενυρωμένῳ ὑπὸ τῶν

κοινῶν πατροπαράδοτων παραδόσεων, ἐν τῇ ἐν ἡθίοις τε καὶ ἐθιμοῖς κεκτημένην ἀφοσιώσεϊ μετὰ τῶν ἑλλήνων σὺν δικαίω ἀδελφῶν ἡμῶν, αὐθιμῶν, μετ' ἀποπτοροφῆς καὶ ἀγκυρακτῆσεως, ἀποκηρύττομεν γεγωνυλὴ τῇ φωνῇ καὶ ὁμοθυμῶς καταδικάζομεν, εὐλαβῶς διαμαρτυροῦμεν, ὡς παντάπασιν ἐξευτελιστικὸν καὶ μονοῦ προπαικνόντων καὶ προκρῶσιν φρενῶν ὑποστάντων, τὸ ἀντικρῶς μωρὸν καὶ σαθρότατον διάβημα τῶν εὐκαρτοτάτων ἀργυρωνήτων, οὐ μὴν δὲ καὶ πάσης ἀντιλήψεως ἐχερρῶν ἀνθρώπων ἐστερημένων προπαικνιστῶν συμπολιτῶν ἡμῶν, τῶν καίπερ ἀρθῶν χρυσῶν δημιουργηθέντων καὶ συγκαταουμένων, ἀλλ' ὅμως μόλις τὸν ἀπὸ τῶν ἀριθμῶν τῶν 100 οἰκογενειῶν ἀπκρῶντων, ἀπέναντι τοῦ συμπαγῶς καὶ ὀμοθεστάτου ἀριθμοῦ τῶν συνδῶ τῷ ἐπιστήμῳ Κυβερνητικῷ βιβλίῳ τῆς τελευταίας ἀπογραφῆς 1193 οἰκογενειῶν τῶν ἡμετέρων, τῶν ἰθαλῶς καὶ ἀσκλητύως ἐμμενόντων καὶ ἀποκρουόντων ἐπιβουλῆν ἴσασιν τῶν ἐναντίων, οἵτινες, ὑπ' οὐδεμιᾶς ἄλλης εὐλόγου ἀφορμῆς ἐλκυνόμενοι εἰμὴ ὑπὸ τῆς λαμπείας τοῦ χρυσοῦ θκμωθῆντες καὶ ὑπὸ τὸν εὐρυθμον ἦχον τῶν εἰσοταφράγων δικασκλῆσαντες τὰς ἐκαστικὰς συνειδήσεις αὐτῶν, ἐπιζήτοῦσι τὸ παντελῶς ἀγνωστον ἡμῖν τε καὶ αὐτοῖς καὶ ἀκτάληπτον ὑπ' ἀμφοτέρων μεζοδάρβαρον καὶ

χμαφικόν συνοθύλευμα καὶ γλωσσικόν ἑκτρομα, τὴν ρωμικὴν γλῶσσαν, ὡς ἐκκλησιαστικὴν, καίπερ κτηνοῦντες εὐχερέστερα τὴν ἀπ' αἰῶνων θεοσεβισμένην καὶ καθιερωμένην καὶ κλειώτων συμπαιδιῶν παρά πᾶν ἀπολαύσαν ἱερὸν τοῦ Εὐαγγελίου Ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Ὅθεν, στενωπῶς περιφρουροῦντες τὰ κεκτημένα καὶ κεκυρωμένα ἡμῶν δίκαια, στενωπῶς τῇ φωνῇ, ἐν πάσῃ νομιμορροσύνῃ, κτηνορροματικῶς καὶ ἀκραδάντως διακηρύττομεν τὴν μέχρις αἵματος ἀποσίωσιν ἡμῶν εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐν ἣ ἔφμεν τε καὶ ἐτρέφμεν καὶ ἡς τὴν Εὐαγγελικὴν γλῶσσαν ἀπνεύτως κάλλιστα κατανοοῦμεν, καὶ πανηγυρικῶς δηλοῦμεν ὅτι, ἐπ' οὐδενί, λόγῳ στέργομεν ἢ ἀντικαταστήσωμεν τὸ ἱερὸν καὶ ἀνεκτίμητον ἡμῶν ἀδάμαντα καὶ μαργαρίτην, τὴν ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν τοῦτέστι, διὰ τοῦ γλωσσικοῦ τετρακορρήματος τῆς μεσορρομικῆς Σλαβορρομικῆς, τῆς ἐν ταῖς περιστρίοις χώραις λαλομένης, ἣς οὐδὲ λέξιν μίαν οὔτε ἡμεῖς οἱ τὸ Ἑλληνορθόδοξον πλειονοφροῦν καὶ δεσπόζον στοιχεῖον ἐν τῇ κρατικῇ Ὁθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ ἀποτελοῦντες ἰννοοῦμεν, οὔτε αὐτοὶ οἱ δύσμοιροι, οἱ πάντως ἐν δακτύλοις ἀριθμοῦμενοι, τὰ μισθέρνα ἀνδράποδα τὰ ὑπονομεύοντα τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπόστασιν καὶ σκωροῦντα, παντὶ ἀνοσίῳ καὶ ἀθεμίτῳ τρόπῳ, τὴν ἐπίτευξιν ἰδίων καταχθονίων βλήψων καὶ σκοπῶν.

Πεποιθότες τοίνυν ὅτι ἐν τῇ Ὑμ. Θ. Πανηγύτῃ καὶ τῇ περὶ Αὐτῆς ἱερῇ Συνόδῳ εὐρήσωμεν τὸν τεταγμένον ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου μετ' αὐταπαρνήσεως προστᾶτην τῶν ἀπραγμάτων ἡμῶν δικαίων καὶ ὅτι, εὐμενῶς πάνυ, θέλετε συντελέσει εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θεησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς ἡμῶν συνειδήσεως ἐν τοῖς παροῦσι χλεποῖς κειροῖς, ἐγγυώμενοι καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἡσυχίας ἡμῶν, τῶν φιλονόμων, τῶν ἀπύτων καὶ φιλοτιμῶς μοχθούτων τοῦ μὴ πρέχειν πράγματα τῇ σεβαστῇ Κυβερνήσει τοῦ γαλινοτάτου ἡμῶν Σουλτάνου, διατελούμεν κατασπαχόμενοι τὴν πανίερον Αὐτῆς δεξιάν, τέκνα ἀφωσιωμένα τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Ἐν Κρουσόδῳ τῇ 28 Φεβρουαρίου 1907.

Ἡ ἀναφορά αὕτη εἶρει τὰς σπραγίδας τῆς Δημοκρατίας, τῶν ἱερῶν ναῶν καὶ σχολῶν καθὼς καὶ τὰς τῶν δώδεκα συνοικίων τῆς πόλεως πρὸς δὲ τὰς ὑπογραφὰς τοῦ ἱεροῦ κλήρου καὶ τετρακοσίων δέκα ἐννέα οἰκογενεαρχῶν.

Β'.

Τῆς Κοινότητος Μηλοβίστης τῆς αὐτῆς Μητροπόλεως.

Παναγιώτατε Δέσποτα,

Οἱ μετ' ἀπέρου σεβαστοῦ καὶ εὐνομοσύνης ἀκρας ὁρθόδοξοι Ἑλληνοβλαχοὶ Χριστιανοὶ τῆς κομποπόλεως Μηλοβίστης, τέκνα ἀφωσιωμένα τῇ Μητρὶ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ καὶ εὐνώμονα τῷ Οἰκουμηνικῷ Πατριαρχεῖῳ Κωνσταντινουπόλεως καὶ πιστότατοι ὑπήκοοι τῷ Ἄνκτι τῆς κρατικῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὑπὸ τὴν ἀμειλίχῃ τοῦ ὁποῦν κίγδα ζῶμεν ἀπολαύοντες πάσης πατρικῆς μερίτης καὶ προστασίας, ἀρρήκτως συνηνωμένοι καὶ ἐν ἀδιάσπαστον ὄλον ἀποτελοῦντες ἐν κοινῇ παραδόσει καὶ ἐθίμοις μετὰ τῶν ἑλληνοβίτῳ διαλεγόμενων ἀδελφῶν ἡμῶν, μετ' ἀποστοφῆς καὶ ἀγκυκλήσεως ἅμα ἀποκηρύττομεν καὶ καταδικάζομεν, ὡς παντάπασιν ἐξευτελιστικὸν καὶ ἀντικρὺς μαρὸν καὶ πάσης ἀντιλήψεως ἐχθρῶν ἀνθρώπων ἐστερημένον, τὸ σαθρὸν διάδημα τῶν εὐκρίθων ἀργυρώνων συμπολιτῶν ἡμῶν, ἀπέναντι τοῦ ὀγκώδους κρημίου τῶν ἡμετέρων, συμποσούμενων εἰς 230 οἰκογενεῖς, ὡς ἐκ τῶν κίτῳτι ὑπογραφῶν δῆλον καθίσταται, τῶν ἐπ' οὐδενί ἄλλῳ λόγῳ εὐὴ ὑπὸ τῆς λάμψῳς τοῦ χρυσοῦ θαιμωθίντων καὶ ὑπὸ τὸν κρότον τῶν χρυσῶν εἰκοσπράγμων ἐπιζητούτων, τὴν ὄλας ἄγνωστον καὶ ἀκατάληπτον ὄφ' ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν ρωμικὴν γλῶσσαν, ὡς ἐκκλησιαστικὴν, κατανοούτων δὲ εὐχερέστερον τὴν ἀπ' αἰῶνων θεοσεβισμένην καὶ καθιερωμένην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑλληνικὴν.

Ὅθεν, στενωπῶς τῇ φωνῇ διακηρύττοντες ἀκραδάντως τὴν μέχρις αἵματος ἀποσίωσιν ἡμῶν ἐν ταῖς παραδόσει τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἁγίας Ἐκκλησίας, ἐν ἣ ἔφμεν τε καὶ ἀντρέφμεν, καὶ ἡς τὴν Εὐαγγελικὴν γλῶσσαν κάλλιστα κατανοοῦμεν, πανηγυρικῶς δηλοῦμεν ὅτι οὐδὲμῳ στέργομεν ἢ ἀντικαταστήσωμεν τὸν ἱερὸν καὶ ἀνεκτίμητον ἀδάμαντα καὶ μαργαρίτην, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν γλῶσσαν, διὰ τοῦ γλωσσικοῦ ἐκτρομῳματος τῆς σλαβορρομικῆς, τῆς ἐν ταῖς περιστρίοις χώραις λαλομένης, ἣς οὐδὲ μίαν λέξιν ἰννοοῦμεν ἡμεῖς οἱ τὸ ἑλληνορθόδοξον πλειονοφροῦν καὶ δεσπόζον στοιχεῖον ἐν τῇ κρατικῇ Ὁθωμ. Αὐτοκρατορίᾳ ἀποτελοῦντες, ἀπέναντι τῶν ἐν δακτύλοις ἀριθμοῦμένων μισθέρνων ἀνδράποδων, σκωροῦντων διὰ παντός μίσου ἀνοσίῳ τε καὶ ἀνοικίῳ τὴν πραγματοποίησην ἰδίων καταχθονίων βλήψῳν καὶ σκοπῶν.

Ἐπί τῆ ἰδραίᾳ κοινοθήσει, ὅτι ἡ διακήρυξις καὶ διαμαρτυρία ἡμῶν αὐτῇ ληφθήσεται προσηκόντως ὑπὸ ἑνὸς τῆς Ν. Ἑκκλησίας, ἵνα, ὡς πᾶσι συνησμένοι Ἕλληνοφώνοι καὶ Βλαχόφώνοι, ὑπὲρ τοῦ γαληνοτάτου ἡμῶν Ἀναπτοῦ εὐχόμεθα ἀπὸ κοινοῦ, δικτατοῦμεν κατὰ κράτος ἐν τῷ πανίῳ ἡμεῶν τῆς Ὑμετέρας Οἰοσιότητος Παναγιότητος τέσσα ἰσκαὶ ἀφωσιωμένοι.

Ἐν Νηλοβίστη τῆ 9 Μαρτίου 1907.

Τὴν ἀναφορὰν ταύτην ὑπογράφουσι διακίσειοι ἐπίσκοποι καὶ δύο Ἑλληνοβλαχοὶ οἰκογενειάρχαι τῆς κομοπόλεως.

Γ.

Παρεμφερῆ ἀναφορὰν ὑπέβαλον οἱ Ἑλληνοβλαχοὶ κάτοικοι τῶν κομοπόλεων Ρέσνης καὶ Γιακουβισαίου ἀποκηρύττοντες καὶ καταδικάζοντες ἄως παντάπασιν ἐξουτελιστικὸν καὶ ἀντικρὺ μωρὸν καὶ πάσης λογικῆς ἐστερημένον διάβημα τῶν εὐαριθμῶν μὲν ἀφθόνων δὲ χρυσῶ συγκατατομένων συμπολιτῶν ἡμῶν (τῶν ρωμουνιζόντων), ἀνερχομένων μόλις εἰς εἰκοσὶν οἰκογενείας, ἐν ἀμφοτέροις ταῖς κομοπόλεσιν ἡμῶν.

Ἡ ἀναφορὰ αὕτη, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1 Μαρτίου, φέρει τὰς ὑπογραφὰς ἐννεήκοντα τεσσαρῶν οἰκογενειάρχων.

Δ.

Ὅμοίαν ταύτῃ ἀναφορὰν, ἑκατὸν τεσσαράκοντα καὶ τεσσαρὰς ὑπογραφὰς φέρουσαν, ὑπέβαλον καὶ οἱ Ἑλληνοβλαχοὶ κάτοικοι τῶν κομοπόλεων Ἄνω καὶ Κάτω Μπελίτσας, διαμαρτυρούμενοι κατὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ρωμουνικῆς προπαγάνδας καὶ ἀποκηρύττοντες τοὺς ὑπ' αὐτῆς προσηλυτισθέντας δεκαπέντε συνεγχωρίους τῶν.

Ε.

Ταυτίσθησαν τῇ προηγουμένῃ ἀναφορᾷ ὑπέβαλον καὶ οἱ ἑκατὸν εἰκοσὶ καὶ ἐννέα Ἑλληνοβλαχοὶ οἰκογενειάρχαι τῆς κομοπόλεως Γοπεσίου, ἐκδηλοῦντες τὴν ἀπράδαντον ἀφοσίωσίν των πρὸς τὴν Μεγάλαν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ στυγματίζοντες τοὺς εὐαριθμῶς ὑπὸ τοῦ ρωμουνικοῦ χρυσίου ἀγρευθέντας.

Ἄπασαι δὲ αἱ ἀναφοραὶ αὗται τῶν ὑπὸ τὴν ἐρῆν μητροπόλιν Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν ὑπαγο-

μένων κομοπόλεων τούτων, φέρουσι τὰς σφραγίδας τῶν ἱερῶν Ἑκκλησιῶν καὶ σχολῶν, καθὼς καὶ τὰς μιταριστὰς τοιαύτας.

ΣΤ.

Τῆς Κοινοθέτουτος Νεβέσκης ἐπὶ ἱερῶς Ἐπισημοποιήσεως Καστοριάς.

Παναγιώτατε.

Ἀπκίσιος φήμη ἐνέσκηψεν ὡς κεραυὸς εἰς τὴν ἡμετέραν ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν Κοινότητα Νεβέσκης, ὑπαγομένην διοικητικῶς εἰς τὴν ὑποδιοίκησιν Φλωρίνης καὶ θρησκευτικῶς εἰς τὴν ἱερὰν Μητρόπολιν Καστοριάς. Ἡ ρωμουνικὴ προπαγάνδα, ἣν ἀποτροπιᾶζεται σύμπας ὁ πληθυσμὸς τῆς ἡμετέρας ἀνθηρᾶς Κοινότητος, ἀποῦ ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ἐξαπτόσασ τὴν Σεβαστὴν Κυβέρνησιν, ζῆτει νὰ καταπιέσῃ τὴν ἡμετέραν Παναγιότητα καὶ τὴν Σεβαστὴν Κυβέρνησιν πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἑκκλησίας καὶ τὰς Σχολὰς τῆς ρωμουνικῆς γλώσσας, τὴν ὁποίαν ἀγνοοῦμεν καὶ ἀποστρεφόμεθα.

Ἡ Κοινότης ἡμῶν ἀποτελεῖται ἐκ 304 ἑλληνικῶν ὀρθόδοξων οἰκογενειῶν μεγελοπόρων, τραπεζιτῶν καὶ ἐπιστημόνων, δυνάμεθα δὲ νὰ κυχηθῶμεν διίσχυρίζόμενοι ὅτι λόγῳ πολιτισμοῦ, ἀνεκπέξεως καὶ πλοῦτος εὐρισκόμεθα εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν ἀνθρώπων Κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας· ἡ χρῆσθ σαγήνη τοῦ ρωμουνικοῦ ἤγγρεσε μέχρι σήμερον 22 οἰκογενείας ἀργυρινήτους, ἐξ ὧν αἱ μὲν ἀποτελοῦνται ἐξ ὠνητῶν ρωμουνοδιδασκάλων, αἱ δὲ ἐξ ἀνθρώπων τῆς κατωτάτης ὑποστάθμης τῆς ἡμετέρας Κοινότητος, μισθωτοὺς πάντας, τοὺς ὁποίους δὲν ἤξιώσαμεν ἡμεῖς νὰ προσλάβωμεν ὡς ὑπηρέτας ἡμῶν. Καὶ δὲν λέγομεν ὑπερβολὰς, Παναγιώτατε· ἄς ἀποστείλῃ ἡ Σεβαστὴ Κυβέρνησις καὶ ἡ ἡμετέρα Παναγιότης οἰονδήποτε ἕνα ἀντιπρόσωπον καὶ θὰ πεισθῇ ὅτι οἰκλήποτε ἐν μέρους ἡμῶν διαβεβαίωσις τυγχάνει ἡττων τῆς ἀληθείας. Θεωροῦμεν δὲ σκόπιμον νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν ἡμετέραν θεοφροῦρητον κορυφὴν, ὅπως προτρέψῃ τοὺς ἀντιπρόσωπους τῆς ρωμουνικῆς προπαγάνδας νὰ ἀποστείλωται, κρηφῶς καὶ λήθρα, πρᾶκτορα αὐτῆς πιστὸν καὶ ἐξακριβῶσθ ἐπιτοπίως τὸ ἀπτηλὸν τῶν ἐπιθέσεων τῶν ρωμουνοδιδασκάλων, οἵτινες εἰναι πλείονες τῶν μαθητῶν, καὶ τοῦτο διότι λυπούμεθα βλέποντες σπαταλῶμενον χρῆμα ἐπὶ ματαίῳ παρ' Ἰθνοὺς πρὸς τὸ ὅποιον οὐδεὶς ἄλλος δεσμός συνδέει ἡμᾶς ἢ μόνον ὁ χριστιανισμός καὶ περὶ τοῦ ὁποίου, ἐν καὶ ἡμεῖς ἀνήκομεν εἰς ἄλλο γένος, δὲν δυναίμεθα ἢ νὰ ἐνδιφερώμεθα, ὡς τὴν

κνα μόνον μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κολυμβήθρας. Δὲν περι-
αυτολογοῦμεν, Πανκχιώτατε, διότι δὲν ἔχομεν ἀνάγκη
οὐδένος, οὔτε ἐζητήσαμεν οὔτε θὰ καταδεχθῶμεν
νὰ ἐπικτησώμεν ποτε, οὔτε παρὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ.
Ἐκκλησίας οὔτε παρ' ἄλλης τιῶς πηγῆς οὐδὲ ὀβολόν
διὰ τὰς Σχολὰς καὶ Ἐκκλησίας ἡμῶν. Ὁρθόδοξος Ἑλ-
λην τῆς ἡμ. Κοινοῦτος καὶ πιστὸς ὑπήκοος τῆς κρα-
ταιᾶς Αὐτοκρατορίας, ὁ Μιχαλάκη Τσίρλη ἐφένης, δι'
ἰδίων ἐξόδων, ἐκ βέθρων ἀνήγαγε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς
ἡμ. Κομποπόλεως, μίαν τῶν μεγαλοπρεπεστέρων καθ'
ὄλην τὴν Μακεδονίαν ἢ αἰώνηστος αὐτοῦ σύζυγος,
ἰδίᾳ αὐτῆς ἡπάνη, ἔκτισε καὶ θὰ συντηρῇ εἰς αἰῶνα
τὸν ἔπαντα ἑλληνικὸν περθεναγωγεῖον, τῆ γενναίᾳ δὲ
συνδρομῇ ἐκείνων καὶ τῶν πολιτῶν ἀνηγέρθη τὸ ἡμέ-
τερον ἀρρεναγωγεῖον ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐξώθεν συνδρομῆς.
Ἐξοδεύομεν ἰτησίως ὑπὲρ τὰς τριακοσίας (300) ὄψωμ.
λίρας διὰ τὰς ὀρθόδοξους ἑλληνικὰς σχολὰς, τῆ συνδρο-
μῆ τῶν γενναίων καὶ φιλογενεστάτων συμπολιτῶν μας,
οὐδέποτε δὲ ἐβρέθηεν εἰς τὴν ἀνάγκην οὔτε θὰ ἐβρω-
μέν ποτε νὰ ἐπικλεσθῶμεν τὴν συνδρομὴν συλλόγων,
προπραγανδῶν ἢ καὶ τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας·
ἐνὼ τὲν ἀπκλιν, οἱ εὐχριστοὶ μισθωτοὶ ρωμουνίζοντες,
χωρὶς νὰ προσέρωσιν οὐδὲ ὀβολόν πρὸς συντήρησιν τοῦ
πλκτωνικοῦ ρωμουνισμοῦ, προσποιούνται ὅτι ρωμουνί-
ζωσιν ὅπως συντηρῶνται, μὴ ἔχοντες ἄλλον πόρον ζωῆς,
ἐκ τοῦ ἐφθόνως, ἀλλὰ καὶ ἀσκόπως, ρέοντος ρωμουνι-
κοῦ χρυσοῦ.

Διὰ ταῦτα, Πανκχιώτατε, ἰάν φρεῖθητε τῆς
ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν τῶν πνευματικῶν
τέκνων Σας, ἐν τῇ εὐθυκρίσει Ὑμῶν, μετὰ τῆς Ἁγίας
καὶ Ἱερᾶς Συνόδου σκεψάμενοι εὐθαρσῶς, μὴ θελήσητε,
πρὸς Θεοῦ, νὰ ἐνδῶτητε εἰς τὰς ἀδικίας ἐξήσιας τῶν
ἡμ. ἐχθρῶν, ἐπιδικούντων τὴν στρέβλωσιν καὶ τὸν
καταναγκασμόν τῆς ἡμ. ἐθνικῆς συνειδήσεως. Συνεί-
δησιν ἀκριβῆ ἔχοντες τῆς ἡμ. φυλῆς, οὐδέποτε θὰ
ἀπεμπολήσωμεν τὰ ἱερά ἡμῶν συνκισθήματα οὐδὲ φο-
βούμεθα ἄλλον τινὰ ἐν τῷ κόσμῳ παρὰ τὸν Θεόν.
Ἐὰν δὲ, ὁ μὴ γένοιτο, πεισθῇ ἡ Ὑμῶν Πανκχιώτης
καὶ ἡ περὶ αὐτὴν σειπτή χορεία τῶν ἁγίων Ἀρχιερέων
νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰς τὰς Ἐκκλησίας καὶ Σχολὰς ἡμῶν
εἰσαγωγὴν τῆς ρωμουνικῆς γλώσσης, ἢν ἀποτροπια-
ζόμεθα ὡς ξένην ἄγνωστον καὶ ἀσύμφωνον πρὸς τὰς
ἐθνικὰς ἡμῶν παραδόσεις, φοικτὸν εἰπεῖν, Πανκχιώτα-
τε, ἐπιτρέφατε ἐν τῇ ἀπειπισίᾳ ἡμῶν νὰ εἰπωμεν
προκειμένου νὰ ἀπολίσωμεν τὴν γλυκεῖαν καὶ θεοπέ-
σιον ἡμῶν γλώσσαν, θὰ προτιμῶμεν νὰ προσκρη-
θῶμεν εἰς ἄλλην τινὰ Ἐκκλησίαν ἢ, τὸ πολὺ, νὰ πίσω-
μιν θῶμε πάντες εἰς τὸ κατώφλιον τῶν Ἐκκλησιῶν

καὶ Σχολῶν ἡμῶν, διότι ἐμητρός τε καὶ πατρός κατ'
τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερον ἴσθιν ἡ πα-
τρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον καὶ ἐν μείζονι
μοίρᾳ καὶ παρὰ θεοὺς καὶ παρ' ἀνθρώπους τοὺς νοῦν
ἔχουσι.

Ἐν Νεβέσκη τῇ 25 Μαρτίου 1907ον.

Ἡ ἀναφορὰ αὕτη ὑπογράφεται παρὰ ἑκατὸν
ὀγδοήκοντα ἐξ Ἑλληνοβλάχων εἰκογενειαρχῶν.

Z.

Τῶν Ἑλληνοβλάχων κατοίκων τῆς πόλεως
Σερβίων τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως
Σερβίων καὶ Κοζάνης.

Παναγιώτατε Δέσποτα,

Οἱ εὐσεβέστατος ὑποφινόμενοι κάτοικοι τῆς πόλεως
Σερβίων, πιστοὶ ὑπήκοοι τῆς Α. Α. Μεγαλειότητος τοῦ
σεπτοῦ ἡμῶν Ἀνακτος Σουλτάν Ἀβδοῦλ Χανίτ Χάν
αὐθίντου ἡμῶν καὶ τέκνα γνήσια καὶ ἀφρωσιωμένα τῆς
Μητρὸς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, στεργῶς
ἐχόμενοι τῶν πατρῶν καὶ, πιστῶς καὶ ἀκραδάντως, τῷ
Οἰκουμηνικῷ Πατριαρχεῖῳ προσκείμενοι, δηλοῦμεν διὰ
τῆς παρουσίας ταπεινῆς ἡμῶν ἀναφορᾶς, ὅτι ἡμεν, ἰ-
σμεν καὶ ἐσόμεθα Ἕλληνας γνήσιοι, οὐδὲν διαφέροντες
τῶν συνοίκων ἡμῶν Ἑλληνοφῶνων τὸ τε αἰσθημα καὶ
τοὺς πόθους ἀδελφῶν ἡμῶν.

Ἐάν, δὲ, ἐκτός τῆς καθαρᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἢ
ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ σχολείῳ καὶ τῇ διεξαγωγῇ
τοῦ ἔμπορου ἡμῶν χρώμαθα, ἴσθιν ὅτι μεταχειριζόμε-
θα καὶ παρεφθαμένον γλωσσικὸν ἰδίωμα ἀμφικτον
ἐξ ἑλληνικῶν καὶ διεφθαρμένων ἄλλων λέξεων καὶ φρά-
σεων, τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἴστω καὶ ἰλά-
χιστον δεῖγμα ἄλλης ἐθνικότητος ἐκτός τῆς ἑλληνι-
κῆς. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι οἱ προπραγανδισταὶ Ρω-
μοῦνοι, γινώσκοντες τὰ ἀκραίφνη πρὸς τὴν Μητέρα Ἐκ-
κλησίαν αἰσθήματα ἡμῶν οὐδέποτε ἐτόλμησαν ἵνα εἰση-
γῶνται ἡμῖν τοὺς παραλογισμοὺς αὐτῶν. Ἄλλ' ἐπει-
δὴ ἠκούσαμεν ἰσχυρῶς ὅτι καὶ σφραγίδας φαντασιω-
δῶν Ρωμουνικῶν κοινοτήτων παρήγγειλαν οὗτοι, μετ-
ξὺ τῶν ὁποίων μναίξ γίνεται καὶ περὶ κοινοῦτος «Σέρ-
φικῆς» (Σερβίων), διὰ τοῦτο καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν
ἵνα, ἐντόνως διαμαρτυρούμενοι κατὰ τῆς τοιαύτης τυχόν
τερπτωδῆς τῶν προπραγανδιστῶν, διακηρύξωμεν στεν-
τορείως ὅτι πατροπραδῶτως ἐπ' αἰῶνων ἐσμεῖν Ὁρ-
θόδοξοι Ἕλληνας ἀφρωσιωμένοι ἀκραδάντως τῷ Οἰκου-
μηνικῷ Πατριαρχεῖῳ καὶ τῇ φιλοσοφιστάτῃ ἡμῶν Μη-
τρὶ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, τῇ γαλουχησάσῃ

ΕΤΟΣ ΚΖ'.
ΑΡΙΘ. - 24

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΑΛΗΘΕΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ
ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ 15 ΙΟΥΝΙΟΥ 1907

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΠΡΟΚΑΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΗ
 Κασ' εἶναι τὸ ἔδωκεν, κατὰς μαζίτια ἀργ. 0
 διὰ τὸν κατ'ἄνωρον κλήρον καὶ τοὺς δημοφιλῆσαι. 0
 ἂν τῷ ἑσπεριῳ φάσμα χρυσῶ. 25

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
 † Ὁ Στρωμνίτης ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (πρόεδρος)
 † Ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ (συγγραφεύς)
 † Ὁ ἀρχιγραμματὴς τῆς ἱερᾶς Συνόδου ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

* Ἐπιτιμὸς διαβουτῆς καὶ συντάκτης ὁ Μ. χαρτοφύλαξ καὶ χρονογράφος τῆς τοῦ Χρ. Μ. Ἐκκλησίας Μ. Ι. ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Διαμαρτυρία Κοινοβλήτων— Ἡ ἐν Βουλγαρία καὶ Ἀνατολίῃ Ρωμολίς πατάσασις — Ἐπίκαιρα γράμματα — Κυριότατο ἔρημα— Οἱ ἡμέτεροι μοναχοὶ καὶ οἱ ἐξῆς λόγιοι— Ἐπιλησιαστικὰ χρονία — Εἰδήσεις ἐξ ἑπαρχιῶν — Τὸ πρῶτον τοῦ Πέτρου καὶ Πάπα — Διαστικαὶ ἀγγελίαι.

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΙ ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΩΝ

Διαμαρτυρία τῶν Ἑλληνοβλάχων κοινοβουλῶν τῆς πόλεως Μοναστηρίου πρὸς τοὺς αὐτόθι Προξένους τῶν Ἑσπερίων Δυναμειῶν.

Κύριε Πρέσβη . . . .

Ἐμεθεὶ οἱ ἐπιλεγμένοι Κοινοβλήτοι. Ἐμεθεὶ ὁμοῦ καὶ οἱ ἐπιλέγοντες σφοδρὸς ἀγῶν, περὶ ἐν ἡμετέροις χωρίοις καὶ τοῖς γυναικῶν. Ἡ ἀπόστασις μεγάλη πρὸς ἡμᾶς ὑπερβαλλομένη ἀγάπη ὁμοῦ ὡς ὑπερβαλλομένη τὸ καὶ ἐξῆς ἐπὶ οὐρανῶ καὶ τὸ πρῶτον τὴν γαμίην μας. Ἐξελήθημεν ἐξ ἀπερστέωντα ἑαυτοὺς ὄργανα, ὅσοι δὲ ὁ πέσμος ἐρίσονται καὶ μὲς ἀποκαταστήσῃ.

Ἐξελήθημεν ὡς ἐδιάθετον πνεῦμα τοῦ ὁμοῦ ἐπικροτικῆσθαι ἐπὶ τέλος οἱ ἀπὸ τῶσων ἐτῶν ζητούμενοι νόμοι κληρονομοί.

Ὅτι ἦτο θαῦμα εἰάν ὁ ἡμετέρος οὗτος πρὸς ἡμᾶς καὶ πρόσφατος ἔρως ἦτο ἀφιλοπαθῆς, εἴη δὲ ἡ εἰς βῆρος μας παρ' ὁμῶν κωμωδία θὰ ἦτο ἐξίτη περιφρονήσεως, εἰάν μὴ καθίστα ἡμᾶς δυστυχῆς καὶ εἰάν μὴ ἐγέναιτο διχονομίαι καὶ μίση μεταξὺ ἀδελφῶν οἵτινες ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν ἔζησαν κοινὸν ἔθνηκόν βίον.

Οἱ αἰφνης ἀνακαλύψαντες ἑαυτοὺς συγγενεῖς ἑμῶν καὶ μετὰ πάροδον δεκάδων αἰώνων ἀισθανθέντες, τῶρα πρῶτον, τὸ πρὸς ἡμᾶς φιλτρον, αὐτοὶ οἱ οἰκόντες πέραν τῆς Σερβίας καὶ πέραν τῆς Βουλγαρίας Ρουμᾶνοι, ἐκ ἀποαρθῶσαι τοὺς ἀσυναρτήτους αὐτῶν πολιτικοὺς σκοπούς, ἐκ ἀπατήσεως τὴν ἐνέργειαν περὶ τῆς σημασίας τῆς ἀποκατάστασιν, διαποίνονται διὰ λόγιοι μόνον ἑμπολιτιστικοί, λόγιοι προδευτικοί, τοὺς ὁμοῦ μοιραίως πρὸς ἡμᾶς καὶ διὰ τοῦτο ἔρχονται, προσφέροντες ἀσθονον χρυσίον, καὶ μὲς διδάξωσι τὴν γλώσσάν ἡμῶν, εἰ τῷ λόγῳ οἱ αὐτοὶ συγγενεῖς πρὸς τὸ ἰδίωμα μας ἡ ἡ Ἑλληνική, ἡ ἡ Ἑταλική. Ἀλλὸ δὲν ἔχουμεν ἀνάγκην τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἡμετέρων ἀνδραγαθῶν. Καθ' ἑξῆς χρόνους αὐτοὶ δεσποῦν οἱ αὐτοὶ ὄργανοι καὶ ἀπολίτι-

στοι, ἡμεῖς μόνον μὲς ἀνεπιτυσόμεθα ἔργαζόμενοι ἐντίμως, ἀξέχοντες τὴν παραγωγὴν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς χώρας εἰς ἣν ἀνήκομεν. Διακρινόμεθα καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὰς τέχνας ὅσον οὐδέποτε διεκρίθησαν αὐτοί. Μάρτυρες ὅσοι ἐξ ἡμῶν ἐγκατέστησαν ἐν Εὐρώπῃ, μάρτυρες ὅσοι ἐξ ἡμῶν ἐξήσαν ἐν αὐτῇ τῇ Ρουμανίᾳ καὶ τοὺς ὁποίους ἡ Ρουμανία δὲν ἤδυνήθη νὰ ἐκρομανίση. Μάρτυρες αὐτοὶ οἱ Εὐρωπαῖοι οἱ ἐλθόντες ἐνταῦθα καὶ ἰδόντες ἢ ἀξίους τὰ σχολεῖα καὶ τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα τῶν Ἑλληνοβλαχικῶν Κοινοτήτων, ἅτινα ἐκτίσθησαν καὶ συντηρήθησαν ἐπὶ αἰῶνας διὰ τῶν ἐγῶνων τοῦ λαοῦ, ὅχι διὰ ξένου χρυσοῦ.

Ταῦτα δὲ γίνοντο ὅτι ἀκόμη οἱ Ρουμᾶνοι ἐκοιμῶντο βαθὴν ἀμαθείας ὕπνον, ἔγραφον δὲ τὴν γλώσσαν των διὰ σλαβικῶν χαρακτήρων. Ἀλλὰ διακρινόμεθα αὐτῶν καὶ κατὰ τὰ ἥθη ἔχομεν ἑλληνισμένην τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς καὶ ἐστίας ἢ οἱ ἄρτι ἀνακείμενοι συγγενεῖς μας. Διότι δὲν εἰμεθα Σλαβόλατινοι ὡς αὐτοὶ εἰμεθα, τὸ πολὺ πολὺ, Ἑλληνολατινοὶ καὶ πιστεύομεν ὅτι ἡ διαφορὰ εἶναι μεγάλη.

Δὲν ἠξέχουμεν τοῦ ζῶσιν οἱ πολιτικοὶ τῆς Ρουμανίας οἱ διακρῦτοντες, διὰ λόγους εὐνόητους, ὅτι ὑπάρχουσι ἐν Μακεδονίᾳ ἐξακόσιαι χιλιάδες ἕως ἐν ἑκατομμύριον ἀδελφῶν ἀνεμεινόντων μόνον τοὺς κανόνας τῆς Ρουμανικῆς γραμματικῆς ἕνα ἀναγνωρίσωσι τὴν συγγενεῖάν των. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι δὲν ἔρχονται ἰδῶ ἕνα ἀνοιξοῦσι τοὺς ὀφθαλμούς των. Ἀλλὰ προσκαλοῦμεν πάντα ξένον ἰδόντα ἡμᾶς νὰ εἴπῃ ἰάν εἶναι δίκαιον, ἰάν εἶναι ἀνθρώπινον, νὰ τυρρανῆται εἰς ὀλοκλήρως λάος ἐκ τῶν ἐνεργειῶν μιᾶς ξένης προπαγάνδας, πρὸς χάριν τῆς γλωσσολογίας, καὶ νὰ περιφρονῶνται μετὰ τῆς ἀσυνειδησίας τὰ τῆς ψυχῆς των αἰτήματα.

Διότι περὶ τῆς ψυχῆς μας πρόκειται. Ὅλα τὰ φιλαναρκήματα περὶ τῶν ἀπαργαγμάτων τῆς γλωσσολογίας δικαιωμάτων ἢ περὶ τῆς πατριαρχικῆς πολιτείας δὲν θὰ ἐξπράνωσι χιλιάδων ἰσῶν ἰθνηκὴν συνείδησιν. Ἐάν ἡ Ἐκκλησία μας διέπραξε λάθῃ, ὡς διαταίονται, ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἦτο ἰδική μας μετέχομεν καὶ ἡμεῖς τῶν λαθῶν, αὐτὰ εἶναι ἰδική μας ἰθνηκὴ ἱστορία, δὲν εἶναι ἰδικόν των ἔργον.

Ἄς μὲς ἀφήσωμεν ἡσύχους, ἅς μὴ ἀναμιγνύονται εἰς ξένας ὑποθέσεις. Δὲν ἔχουσι κανὴν δικαίωμα νὰ ὁμιλῶσιν ἐν ὀνόματι ἡμῶν, νὰ ἀπορροῦσιν περὶ τῆς τύχης ἢ γλώσσας μας, καὶ νὰ ἐξαπολύωσι τὰ μίσθη ὄργανά των ἕνα γενήσῃσι ρουμανικὸν κόμμα.

Δὲν εἰμεθα Ρουμᾶνοι, τὸ διακρῦτομεν ὅλοι μίφρωνῃ, οὔτε θὰ γείνωμεν ποτὶ τοιοῦτοι καὶ ἰάν ἀκόμη ἑκατονταπλασιασῶσιν οἱ Ρουμᾶνοι τὰς πρὸς τοῦτο ἀφειδίς πιστώσεις τοῦ προῦπολογισμοῦ των. Μόνον βαθεῖαν περιφρόνησιν αἰσθανόμεθα πρὸς αὐτοὺς διὰ τὴν προπέτειαν μεθ' ἧς φιλοδοξοῦσι νὰ γείνωσι προστατὰί μας/ Δύναται τὸ ἀφειδίως δαπανώμενον χρυσίον αὐτῶν νὰ ἀγοράζῃ, προσκίρωσι, τινὰς διεφθαρμένους, νεκράγια κοινωνικά, ὡς δύνασθε καὶ μόνον σας νὰ διαπιστώσῃτε, δὲν θὰ καταπύξῃ ὅμως τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν ἐνὸς ὀλοκλήρου λαοῦ ἐναντίον τῆς ἀξιοβηρήτου πολιτικῆς ἐκείνων Ρουμᾶνων πολιτευτῶν, οἵτινες, ἔθλοντες νὰ πείσωσι τὴν χώραν των περὶ τῆς δῆθεν ἰθνηκῆς των ἐργασίας, ταράττουσι διηλεκτῶς, διὰ διαφόρων μίσεων, τὸν βίον μας καὶ πείζουσιν ἀπεριγρᾶπτως τοὺς ἀπλουστέρους καὶ πενιστετέρους ἐξ ἡμῶν.

Ἐπικνελημμένως διεμπτρῦθημεν κατὰ τῆς κατὰ τῆς ταύτης κατὰ τῆς ἀποκαταστατικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κυβερνήτης. Ἀλλὰ θεωροῦμεν ἐπάναγκας νὰ ἀποκαθώμεν καὶ πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους ἀντιπροσώπους, διότι μετὰ λύπης παρατηρήσαμεν ὅτι ὅχι μόνον ὀλοκλήρως ἡ Εὐρώπη ἐνθαρρύνει τὴν Ρουμανίαν εἰς τὸ ἀχαρὶ αὐτῆς ἔργον, ἀλλὰ καὶ τινες τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἐπιπολιτικῆς ἰσως ἐξετάσαντες τὰ πράγματα, ἐγκαρδιῶσι τοὺς ἀσυνειδήτους διώκτας μας, γινόμενοι παρτίτοι δικαιώσεως τῶν δεινῶν μας.

Διέχθε τὴν ἀκαβεχίτων τῶν ἐξαιρέτων πρὸς ὁμᾶς σεβασμῶ.

Οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς πόλεως Μοναστηρίου.

Ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ δεσφίλων ἐξήκοντα δύο Ἑλληνοβλαχικῶν οἰκογενειάρχων, ἰδόντως κεκυρωμένοι.

Σ.Σ.Ε.Α. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη ἀφέρουσα ἡμερομηνίαν 31 Μαΐου 1906, καταρτισθεῖσα ὡς ἐπιδοθῆ, μετ' ἐπισημημένης γαλλικῆς μεταφράσεως, διὰ τοῦ μητροπολίτου Πελαγονίας, τοῖς αὐτοῖς ἀντιπροσώποις τῶν μεγάλων ἀνδράμων, παρέμεινε κατατεθειμένη, μετὰ τὴν αἰφνιδίαν ἀναχώρησιν αὐτοῦ, ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως Παναμοῦτικον δ' ἀντίγραφον ταύτης, δέοντως κεκυρωμένον, διεβιδάσθη ὡς πρὸς τὸ Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον.

ΕΤΟΣ ΚΖ.
ΑΡΙΘ. 30

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ
ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ 27 ΙΟΥΛΙΟΥ 1897

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΠΡΟΚΑΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΗ
Καθ' ἕνα τὸ ἔθνος, κατὰ μετρίτητα ἀργ. 5
διὰ τὸν ἐπιπλέον πλῆρον καὶ τοὺς δημοφιλῆσιν. 3
ἢ ἐν ἑξ ἑξαμηνίᾳ φράγκα χρυσά 25

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
† Ὁ Στρωμνίνης ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (πρόεδρος)
† Ὁ Μ. Πρωτοσύγκελλος ΚΑΛΑΜΙΚΟΣ (ταμίης)
† Ὁ ἀρχιγραμματὴς τῆς ἱερᾶς Συνόδου ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Επιτίμιος διευθυντὴς καὶ συντάκτης ὁ Μ. χαρτοφύλαξ καὶ χρονογράφος τῆς τοῦ ἁγ. Μ. Ἐκκλησίας Μ. Ι. ΓΕΔΕΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Διαμαρτυρία Κουτσοβλάχων — Ἐπίκαιρα γράμματα — Διωγμὸς ἁρθολόγων — Ἡ διαρρήσιμος τῶν ἐν Ρωσίᾳ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων — Ἐκκλησιαστικὰ χρονικά — Βιθήσεις ἐξ ὁπαρχῶν — Νεωτερισμοὶ καὶ μηχανήματα τῆς Φραγκικῆς Ἐκκλησίας — Τὸ πρωτεῖον τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Πάπα — Πέτρου χαρτοφύλακος ἔργον — Διαστικαὶ ἀγγελίαι.

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΩΝ

Ἡ ὧδε δημοσιευμένη διαμαρτυρία τῶν ἐν Ἁγίῳ Φραγκίῳ τῆς Ἀμερικῆς ἐγκατεστημένων Κουτσοβλάχων κατὰ τῶν ἐν τῇ γενεθλίᾳ αὐτῶν χόρῃ ἐνεργειῶν τῆς ρωμανικῆς προπαγάνδας, ἐποικίλει τὴν περιφανεστέρην ἀνάφρασιν τῶν βδελυρῶν συνοφαντιῶν τὰς ὁποίας δὲν καίει ἐκτοξεύουσα εἴθε κατὰ τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Πατριάρχου, τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἡπείρῳ μητροπολιτῶν, καθὼς καὶ κατὰ σύμπαντος τοῦ ὀρθολόγου ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὡς ἐξασκούντων συστηματικῶν, δόξων, αἰσιν κατὰ τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν, ὡς ἐξαναγκάζοντων αὐτοὺς προμουρατικῶς, διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου, νὰ ὑπέχωσι τὸν αὐχένα διὰ τὸν ζυγὸν τῶν καὶ ὡς μὴ ἐπιτραπόντων

τὴν πραγμάτων τοῦ θερμοῦ αὐτῶν πόθου νὰ χρησιμοποιῶσιν ἐν τε τοῖς ναοῖς καὶ ἐν ταῖς σχολαῖς τὴν μητρικὴν αὐτῶν !!! ρουμανικὴν (ἔχι κουτσοβλαχικὴν) γλῶσσαν.

Τὰς ἐρεσγελίας ταύτας ἐπευσαν νὰ ἀναίρῃσασιν, διὰ τοῦ ἐπιστημοτέρου τρόπου, αὐτοὶ οἱ πρῶτιστως ἐνδιαφερόμενοι, οἱ Κουτσοβλαχοὶ, διατρανοῦντες ἐν ταῖς πολυκλήθεσιν ἀναφοραῖς τῶν πρὸς τὸ Οἰκουμηνικὸν Πατριαρχεῖον, ταῖς ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἀληθείας δημοσιευθείσας, τὴν ἀδιάσπαστον αὐτῶν, ἐν πᾶσιν, ἐνότητά μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀκαταμάχητον ἀποστροφὴν τῶν πρὸς τοὺς υιοφαναῖς ἐν τῶν πέραν τοῦ Ἰστροῦ ἀδελφούς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους ὅλως ξένους καὶ ἄλλοτρίους αὐτοῖς διεκήρυττον.

Τὴν κορωνίδα εἰς τὰς ἀναφορὰς ἐπέλας ἐπιθέτουσι νῦν, αὐθόρμητοι, οἱ ἐν Ἀμερικῇ παρεπιδημούντες Κουτσοβλαχοὶ, οἱ ἐκ διαφόρων μακεδονικῶν Κοινοσθέντων ἑλκιστῶν τῶν καταγωγῶν, τηροῦντες τὴν αὐτὴν ἀπεραλλάκτως γλῶσσαν τὴν ὁποίαν καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς τῶν ἐν Τυρνόβου, Μεγαρόβου, Νεούσης, Νεβίτσικας, Κίτρος

κτλ. και διασπῶντες οὕτως, ὡς ἰσὺν ἀράχνης, τὰς ἀνεμωλοῦς ἀξιώσεις και θεωρίας τῆς ρωμουικῆς προπαγάνδας. Μήτοι γε και οἱ ἐν Ἁγ. Φραγκίσκῳ τῆς Καλιφορνίας ἐγκατεστημένοι Κουτσόβλαχοι τρομοκρατοῦνται ὑπὸ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὀρθόδοξων μητροπολιτῶν και ἐξηναγκάστησαν οὕτως, ἀκοντες, νὰ ὑπαγράψωσι τὴν ἐν μητροπολεὶ τινὶ κατασκευασθεῖσαν ἀναφοράν τοῦ περιεχομένου τῆς ὁποίας δὲν ἔλαβον γνῶσιν; Ἡ μήπως ἡ ἀναφορά αὕτη ἐχαλκωθῆ ἐνταῦθα, ἐν τῷ Οἰκουμεικῷ Πατριαρχείῳ, ἢ ἐν ὀρθόδοξῳ τινὶ μητροπολεὶ, ἐν παντελεὶ ἀγνοίᾳ ἐκείνων τῶν ὁποίων αἱ ὑπογραφαὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ ἐγγράφῳ;

Ἴδού ἡ ἐν λόγῳ ἀναφορά.

Παναγιώτατε Δέσποτα,

Σεβασμιώτατοι Ἀρχιερεῖς και Κληρικοὶ τῆς Μεγάλης Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας

Κωνσταντινουπόλεως.

Ὅλωντες τὰς γιγνομένης ἐνεργείας, ὑπὸ τῶν πέρας τοῦ ἱστοῦ κλοπιμῶν Ρωμοῦνῶν και τῶν προπαικιδιστῶν αὐτῶν, πρὸς διάσπασιν ἀπὸ τῆς Μητρὸς ἡμῶν Ἐκκλησίας και τοῦ ἔθνους τῆς ἐνότητος τινῶν ἐκ τῶν ὁμογενῶν μας, και μὴ λησμονοῦντες ὅτι πικρὸς ἄλλου πολυτιμωτέρου ἴστιν ἡ Πατρίς· ἀν και εὐρισκώμεθα τόσον μακρὰν, τεινώμεν τὴν φωνὴν ἡμῶν, ὑπὲρ αὐτῆς; και τῶν ὁμογενῶν μας, πρὸς τὴν Ἑμετέραν Προσκυνητὴν Πενταγιότητά και τοὺς Σεβ. Μητροπολίτας, ὡς τοὺς μόνους ἐν αὐτῇ προστάτας τοῦ θρησκευόμενου και τῆς ἔθνικότητός μας. Ἐπί τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ Ἁγ. Π. δὲν θέλει πικρῆ ἀγωνίζομένη μετ' ὅλου τοῦ Κλήρου, ὑπὲρ τῆς ἀδικασίας τοῦ ἐνότητος τῶν αὐτοῦ ὁμογενῶν μας, ἢ ἐνὶς ἀμυδρόμενοι, διὰ πάσης πρὸς τὴν Σεβαστὴν ἡμῶν Κυβέρνησιν δικακρυτικῆς, ὑπὲρ τῶν προνομίων τοῦ Ρωμαϊκοῦ γένους και τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, και ἢ ἑτέρου τοὺς μὲν πλακωμένους ὁμογενεὶς μας ὀδηγοῦντες εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ὁμονοίας και τῆς ἀγάπης, τοὺς δὲ διὰ τῶν ραδιοφωγῶν, ἐξαπατήσεων και τῶν τοιούτων αἰσχρῶν μέσων τὰ μὲν προνόμια τῆς Ἐκκλησίας και τοῦ Γένους βεβηλοῦντας, τὰς ἐμφυλοὺς δὲ ταρχάς και αἰματοχυρίδας, ἐνὸς τοῦ Κράτους, προξενοῦντας, καταπολεμοῦντες διὰ τοῦ φραγγελοῦ τῆς ἱερᾶς ἀγαπκότησεως· και ἀκούοντες οὕτω τὴν μέριμναν τῶν τε Κυβερνητικῶν και Ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν πρὸς θεραπείαις τῆς ἀξιοθρηνητοῦ καταστάσεως τῆς Πατρίδος ἡμῶν, ἐκδηλοῦμεν Ἑμὶν εἰς ὅλης ψυχῆς και καρδίας

ὅτι, εἰ και ἐμὲν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, οὐδὲως θέλωμεν περιορισθῆ ἀπὸ τὸ νὰ ἐμεθε τῆς τε Α. Α. Μ. τοῦ Ἁνακτος ἡμῶν Σουλτάνου, πιστοὶ ὑπῆκοοι και τῆς αὐτοῦ Μεγάλης Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τέκνα ἀφωσιωμένοι.

Εὐχόμενοι ὑπὲρ τῆς Α. Α. Μεγαλειότητος τοῦ Ἁνακτο; ἡμῶν και τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων τῶν ἐπιθυμοῦντων τὴν ἐντὸς τοῦ Κράτους εἰρήνην και ὁμόνοϊαν· ὡς και ὑπὲρ τῆς Ἑμετέρας Θειοτάτης Παναγιότητος, και τῶν Κληρικῶν, τῶν ἀγροποῦντων και μερμνῶντων ὑπὲρ τῆς ἀδικασίας τοῦ ἐνότητος ὅλων τῶν ἐντὸς τοῦ Κράτους Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων Χριστιανῶν, ἀπαζόμεθα βελουεβάτως τὴν διεξίαν τῆς Ἑμετέρας Προσκυνητῆς Παναγιότητος και τῶν Σεβασμ. Μητροπολιτῶν.

Τῇ 10 Ἰουλίου 1907.

Οἱ ἐν Ἁγίῳ Φραγκίσκῳ Καλιφορνίας

(Ἑλληνοβλαχοὶ) ἢ Ἑλληνες Μακεδόνες

Ἐκ τῶν χωρίων

- » » Μεγαρόδου Χρήστος Ν. Μουσιάδης
- » » » Θεόδωρος Δ. Μουσιάδης
- » » » Σπυρίδων Π. Εὐθέρμου
- » » Τυρνόδου Γεώργιος Κ. Ναούμ
- » » » Τηλέμαχος Ν. Ἀγγελη
- Ἐκ τῆς Πόλ. Νκούσης Δημήτριος Στ. Σαμαρᾶς
- Ἐκ τοῦ χωρίου Κίτρος Ἀναστάσιος Χρ. Κεχαγιᾶς
- Ἐκ τῆς κοινωπόλ. Νιζιπόλεως Θεόδ. Ι. Τσιμάκας
- Ἐκ τῆς » » Ἰωάν. Σ. Τσιάντης
- Ἐκ τῆς » » Κων. Ν. Δευσκοιότης
- Ἐκ τοῦ χωρίου Μεγαρόδου Γεώργιος Δ. Μούσης
- » » » Τυρνόδου Θεόδωρος Στ. Τσιμάκας
- » » » Νεβίσκες Μιχαὴλ Κώστας
- » » » » Ἰωάννης Κώστας
- » » » » Νικόλαος Γούρλης
- » » » Κίτρος Ἰωάννης Σαμαρᾶς
- » » » » Ἀθανάσιος Χρ. Μπατζίας
- » » » » Δημήτριος Γ. Πάτσιας
- » » » » Γεώργιος Μπαλκός
- » » » » Στέργιος Ζ. Κόνας
- » » » » Χρήστος Τζίκας
- » » » » Χρήστος Πούλιος
- » » » » Βασίλειος Γ. Κάτσιας
- » » » » Γεώργιος Μούζας

ΕΤΟΣ ΚΖ'.
ΑΡΙΘ. 32

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΑΛΗΘΕΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ
ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ 10 ΛΥΤΟΥΣΤΟΥ 1897

ΣΥΛΛΟΓΗ ΕΤΗΣΙΑ ΠΡΟΚΑΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΗ
 Κεφ' ὄλων τῶ ἔδαριον, πρὸς κτήρια ἔργ. 5
 διὰ τῶν κειμένων ἰδίων καὶ τοῦ δημοδισίου. 3
 ἢ τῶ ἑαυτοῦ ὄρατος χρυσῶ. 25

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
 † Ὁ Στρωμνίτης ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (πρόεδρος)
 † Ὁ Μ. Πρωτοσύταλλας ΚΑΛΑΙΝΙΚΟΣ (καυτός)
 † Ὁ ἄρχιγραμμα τῆς ἐκτῆς Συνόδου ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Ἐπίτιμος διαδυντῆς καὶ συντάκτης ὁ Μ. χαρτοφύλαξ καὶ χρονογράφος τῆς τοῦ Χρ. Μ. Ἐπιπέσης Μ. Ι. ΓΕΛΕΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Διαμαρτυρία Κοινοβλαχῶν — Ἡ διαρρήσιμος τῶν ἐν Ρωσίᾳ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων — Ἐκκλησιαστικὰ χρονικά — Τὸ πρῶτον τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Πάπα.

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΙ ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΩΝ

Ἐξαιρουμένων ἀδιαλείπτως καταφθάνουσαι εἰς τὰ Πατριαρχεῖα αἱ διαμαρτυρίαι τῶν Κοινοβλαχικῶν Κοινοτήτων, αἱ ἀναίροθαι καὶ ἀνατρέπουσαι τὰς θεωρίας καὶ ἀξιιώσεις τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας. Τετρακτῶν τούτων, τῆς πύλεως Μοναστηρίου καὶ τῶν περὶ αὐτὴν Κοινοβλαχικῶν Κοινοτήτων Μεγαρόδου, Τυρνόβου καὶ Νικοπόλεως καταχωροῦμεν ἐν τῷ παρόντι φύλλῳ.

Ἐκ τούτων διατρέπονται οὗτοι ἡ πόλις τοῦ Μοναστηρίου, ἡ θεωρουμένη ὡς ἡ ἀκρόπολις καὶ ἡ κεντρικὴ ἐστία τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, εἶναι ἀκριβῶς ἡ μὴ ἀπευδῶσα νὰ διαμερτύρηται, κατ' ἐπιπέληψιν, ἐνώπιον τῶν Πατριαρχείων, ἐνώπιον τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, ἐνώπιον τῶν ἐπιπέδων ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων, ἐνώπιον

αὐτοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δῆμοσίου, κατὰ τῶν ἀξιώσεων καὶ ἐνεργειῶν τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ νὰ ἀποκρούη ταύτην, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν τριῶν Κοινοβλαχικῶν Κοινοτήτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι συνηνωμένων αὐτῆ, διὰ γλώσσης καὶ ὕφους τῶν ὁπίων τὸ ἄκρως δριμύ καὶ κενυτικὸν ἡμεῖς πρῶτοι ἀναγνωρίζομεν, καθὲ ἐν τῆς ἀντικειμενικότητος, τῆς γενομένης κερήμων, ἐνίων ἐκφράσεων δι' ἀποσιωπητικῶν ἐμφαίνεται.

Ἄλλ' ἄραγε ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος τοῦτο, δὲν δικαιολογοῦνται, πλέον ἢ ἐπαρκῶς, ἐν τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως ἁποθ, τιτρωσκομένου εἰς τὰ ἐρώτατα καὶ βλέποντος ἑαυτὸν ἐπαπειλούμενον ἐν αὐτῇ τῇ ἐθνικῇ του ὑπάρξει καὶ συναδέησει ὅπῃ ἔξων καὶ ἐπηλύδων, ἐπιδιωκόντων, διὰ μέσων ἅπερ αἱ διέπουσαι τὰς συγχρόνους πολιτισμικές κινήσεις ἀργαί καὶ ἡθικῆ αὐστηρῶς καταδικάζουσι, νὰ ἀποσπάσωσιν αὐτὸν, βιβίως, ἀπὸ τοῦ προαιωνίου ἐθνικοῦ κερμοῦ, ἐν τῶν ζωτικῶν γυμῶν τοῦ ὁπίου ἠδύνη καὶ ἐμεγαλύνθη καὶ ἐκπεποφάρτασεν, ὅπως τὸν χρησιμοποιήσωσιν ἡμέραν εἰνὲ, διην ἄγγελος ἐλόγων αὐτῶν, ὡς ἀντιπεμνον

άνοσιων πολιτικῶν ἀνταλλαγῶν, ἀπὸ τοῦδε ἀνομολογούμενων; Καὶ τίς ἄλλος λαός, οἰασθήποτε πεπολιτισμένης φυλῆς, δὲν θὰ ἐτήρει, οὐχὶ πλέον τὴν αὐτὴν, ἀλλ' ἀσυγκρίτως δριμυτέραν καὶ καυστικώτεραν γλῶσσαν ἐναντίον τῶν ὑπονομευτῶν καὶ ἐκδισατῶν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως καὶ συνειδήσεως;

Ἐκθεσίς μνηροπολίτου Πελαγονείας.

Παναγιώτατε Δέσποτα,

Σήμερον λαθῶν ἐπισυνάπτω, ὡς τεσσαράς ἔναφορὰς τῶν βλαχοφάνων Κοινοτήτων τῆς ἐπαρχίας Πελαγονείας ὑπὸ στοιχείᾳ Α. Β. Γ. καὶ Δ. διακηρυττουσῶν τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Μ. Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἑλληνικὸν Γένος, ἀποκηρυττουσῶν δὲ τὴν ρωμουνικὴν ἰδέαν καὶ προπαγάνδαν ὑπὸ στοιχείῳ δὲ Ε'. τετράδιον στατιστικῆς τῶν ρωμανιζουσῶν ψυχῶν τῶν αὐτῶν Κοινοτήτων καὶ τοῦ Πελεπέι! . . .

Ἔν Φενερῶ, 28 Ἰουλίου 1907.

† Ὁ Πελαγονεὺς Ἰωακείμ.

Α'.

Διαμαρτυρία τῶν Κουτσοβλάχων κατοικῶν τῆς πόλεως Μοναστηρίου.

Παναγιώτατε Δέσποτα,

Μετὰ λύπης παρατηροῦντες ὅτι ἐξυκολοῦθαι ἴτι περὶ ἡμῶν τῶν λεγομένων Κουτσοβλάχων τῆς Μακεδονίας νὰ ὑπάρχῃ μεγάλη πλάνη καὶ προκατάληψις παρὰ τινι κύκλῳ, οἷτινες, εἴτε ἐκούσια, εἴτε ἀκούσια ὄργανα πολιτικῶν βλίψεων καὶ ὑπολογισμῶν γινόμενοι, ἀμφισβητοῦσι τὴν ἑλληνικὴν ἡμῶν ἐθνικότητα καὶ συγχέουσι ἡμᾶς πρὸς τοὺς Ρωμοῦνους κατοικοῦντας τῶν πέραν τοῦ Ἰστρου χωρῶν, καὶ θεωροῦντες τὴν τοιαύτην διαστροφήν τῆς ἀληθείας προσβάλλουσιν μὲν τὰ ἱερώτατα τῆς ψυχῆς ἡμῶν συναισθήματα, βλέπτουσιν δὲ τὰ ἐθνικὰ ἡμῶν δίκαια καὶ συμφέροντα, αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκη νὰ ἐκθίσωμεν τῇ Ἱμ. Θειοτάτῃ Παναγιότητι τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἅμα δὲ νὰ ἐκδηλώσωμεν, ἀπαξ ἴτι, τὴν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν, ἣτις ἑκαταίσι συνδέει ἡμᾶς μετὰ τῆς Μεγαλῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ μετὰ τοῦ τιμιμμένου ἑλληνικοῦ Γένους, εἰς δ, ὅπως πάντες οἱ ἄλλοι Ἕλλη-

νες, καυχώμεθα ὅτι ἀνήκομεν καὶ ἡμεῖς ψυχῇ τε καὶ σώματι.

Καὶ πρῶτον, ἀνάγκη νὰ γνωσθῇ ὅτι ρωμουνικὸν στοιχείον δὲν ὑπάρχει ἐν Μακεδονίᾳ· διότι, οἱ σπορὰδην οἰκοῦντες ἀνά τὴν χώραν ταύτην ὡς καὶ ἀνά τὴν Ἑπείρον καὶ Θεσσαλίαν κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοί, εἰς οὓς καὶ ἡμεῖς ἀνήκομεν, μεταχειρίζονται μὲν κατ' οἶκον γλωσσικὸν τι ἑλληνοβλαχικὸν ἰδίωμα ἐν ᾧ ἀπαντῶσι καὶ λέξεις προσομοιάζουσαι τῇ ρωμουνικῇ γλῶσσῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἐνεκα τούτου ἀπηνήθησαν τὴν ἑλληνικὴν αὐτῶν συνείδησιν, ὥστε νὰ δικαιολογηταὶ ἢ ὑπὸ τῶν μεγαλομανῶν τῆς Ρουμανίας διπλωματῶν ἰδιοποιήσῃ αὐτῶν, διότι οὐδεμία πάποτε σχέσις ἢ συμπάθεια συνέδεσεν αὐτοὺς πρὸς τὴν Ρωμουναίαν ἀπ' ἐναντίας δὲ, μεγίστην αἰσθάνονται βδελυγμίαν καὶ ἀπέχθειαν πρὸς λαὸν . . . . . λαὸν ἀσθινῆ λίαν ἔχοντα ἑνοσίαν οἰκογενειακοῦ βίου καὶ οἰκογενειακῆς . . . . ἢν ἡμεῖς περὶ πλείττου ποιούμεθα. Ἄν δὲ που καὶ που ὑφίστανται εὐχάριμοι τινες ὁμάδες καταχρηστικῶς καλούμεναι ρωμουνικῇ Κοινότητι καὶ ρωμουνικὰ σχολεῖα ἐν Μακεδονίᾳ, ταῦτα πάντα εἶναι δημιουργήματα καὶ θρήμματα τῆς ρωμουνικῆς κυβερνήσεως, ἥτις, εἴτε αὐταπάτην ἀξιοβρήτητον πάσχουσα, εἴτε εἰς πολιτικὴν καταχθόνιον ἐπιδιώκουσα διαίρεισιν καὶ ταρχᾶς ἐνδίδουσα, ἐμύθητα δαπανᾷ ποσὰ πρὸς δημιουργίαν τεχνητοῦ στοιχείου προωρισμένου νὰ παρεμβάλλῃ μὲν προσκόμματα εἰς τὴν εἰρηνικὴν δράσιν καὶ πρόσδον ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων κατοικῶν τῆς χώρας ταύτης, νὰ παρασχῇ δὲ πράγματα τῇ Σ. Αὐτοκρατορικῇ Κυβερτήτι, ἣς πιστοὶ ὑπήκοοι ἴσμεν. Ἀλλὰ μάταιοι οἱ κόποι, μάταιαι αἱ θυσίαι τῶν ἑκατομμυρίων, ἅτινα θὰ ἠδύναντο σκοπιμώτερον καὶ φιλανθρωπότερον νὰ διατεθῶσιν ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ ἴδιῳ αὐτῆς κράτει κκοδομινοῦντων ἀγροτῶν Ρωμοῦνων, τῶν ἐν κτηνωδίᾳ πρωτακούστῳ διατελούντων, πρὸ μικροῦ δ' ἴτι κινήσαντων τὴν φρικτὴν καὶ τὴν βδελυγμίαν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου διὰ τὰς τὴν ἀνθρωπότητα ἀτιμαζούσας αὐτῶν ἀγριότητας. Οὐχὶ ὁ ρωμουνικός, ἀλλὰ τοῦ κόσμου ὅλου ὁ χριστός δὲν θὰ ἀρκίῃ ποτε νὰ ταράξῃ τὴν ἑλληνικὴν συνείδησιν πληθυσμοῦ νοήμονος, πληθυσμοῦ στερεῶς ἐχομένου τῶν πατρῶν καὶ ἔχοντος πλήρη ἐπίγνωσιν τοῦ τε συμφέροντος καὶ τῆς ἀποστολῆς του. Ὅστις θέλει ἰδίῳι ὁμασίαι περὶ τούτου νὰ πεισθῇ, ἅς ἐπισκεθῇ, ἀπαξ μόνον, τὴν ἡμετέραν χώραν καὶ θὰ ἴσῃ τὰ πολυάριθμα ἡμῶν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὰ ἄλλα εὐχρῆ καταστήματα, ἰδρυθέντα καὶ συντηρούμενα ἀνέκπλην ἐκ τε τῶν προθύμων ἡμῶν συνδρομῶν καὶ τῶν γενναίων κληροδοτημάτων τῶν ἐν

τῆ ἔδῃ πλουτισθέντων Κουτσόβλαχων συμπολιτῶν μας, θά ἔδῃ τὰς χιλιάδας τῶν μαθητῶν, τῶν οἰς τὰ σχολαῖα εὐαίτια φοιτῶσιν, ὧν οἱ γονεῖς ἐν τοῦ ὑστερήματος δαπανῶσιν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν ἐκπαίδευσως. Ἀπέκνυτι δὲ τούτων τί ἔχουσι νὰ ἐκπαιδεύωσιν οἱ ἔξωθεν ἐπιθρομῆσαι μετὰ πεντήκοντα ὅλων δέτων πεντοκοινοὶς ἐπιθρομῆσαι καὶ ραδιογραφίαι καὶ ἀφειδίθι δαπάνῃν ἑκατομμυρίων; Δὲν εἶναι παντάπασιν ὑπερβολὴ ἂν εἰπωμεν ὅτι πρόξενοι καὶ ὑποπρόξενοι, γραμματεῖς καὶ διερμηνεῖς, γραφεῖς καὶ καθήσθηδες, μέγαιροι καὶ θαλαμηπόλοι τῶν ρωμουικῶν προξενείων, ἑσπέραι καὶ νοσητροί, ἰατροὶ καὶ φαρμακοποιοί, διδάσκαλοι καὶ ἰσπύται, παιδονόμοι καὶ φύλακες τῶν ρωμουικῶν σχολείων, ἀποσταλοῦσιν ἀκριθῶν πολὺ ὑπέρτερον τῶν ὀπαδῶν τῆς ρωμουικῆς ἰδέας. Ὅπιοι δὲ οἱ ὀπαδοὶ οὗτοι τοῦ ρωμουισμού; οὐδὲν ἄλλο ἢ κοινωσιακὰ ναυάγια, ἐπιθρομῆσαι οἰκονομικῶς ἐπιπεπυκνότες καὶ τὴν κερδίαν περαιομένοι, πτωχοὶ οἰκογενειάρχαι, οἰκτιναι, μὴ εὐρίσκοντες ἄλλον πόρον ζωῆς, πωλοῦσιν, ἐνὶ χρημάτων, τὰς συνειδήσεις των, ἢ περαιοῦσιν τὰ εἶματα των εἰς τὴν ρωμουικὴν προπαγάνδαν, ἐν τῆ ἑλπίδι καὶ ἐκπεριδύσει αὐτὰ θεορέαν καὶ αὐξήσῃ οὕτω τὰς εἰσόδους των ἐν το τῆ ρωμουικῆς καὶ ἐν τῶν κληρῶν καὶ φωνιστῶν, τῶν ἐκμυζῶντων τοὺς ἰδρωτάς τοῦ δυστυχοῦς ρωμουικῶ ἑσπέραι.

Ἐπειδὴ δ' ὅμως οἱ Κουτσόβλαχοι, πληρεστάτην ἔχοντες συνειδήσιν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν καταγωγῆς, οὐδέποτε δὲ συγγενικῶν ἢ ἄλλων δεσμῶν ἀνεγκλιζόμενοι μετὰ τῶν Ρωμουικῶν πατοίων τῆς περιετρίου χώρας, σπειροειδῆς, καὶ αὐθις, τῆ φωνῆ διακηρύττομεν καὶ διὰ μνηριστῆν φρονῶν ἐπικυκλωμένον ὅτι εἰμεθα γνήσιοι Ἑλληνες κατ' οὐδὲν διακρίνοντες τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἀδελφῶν ἡμῶν, ἢ κατὰ τοῦτο ἴσως μόνον, ὅτι μισοῦμεν καὶ ἐπεχθάνομεθα, κλειστότερον εἰσεύων, οὐς Ρωμουίκοις, τοὺς παρωμένους διὰ χρημάτων καὶ παντοίων ἄλλων ἀνηθίων μέσων νὰ διαφθείρωσι συνειδήσεις. Συνδεθεμένοι ἀπὸ αἰῶνων μεθ' ὅλων τῶν ἄλλων ἀδελφῶν ἡμῶν Ἑλλήνων διὰ κοινῶν περαιοῦσιν καὶ πόθων, διὰ κοινῶν παθημάτων καὶ ἰσπιδῶν, ἐπεχθάνομεθα ὡς εἰσιν οἱ ἀγνοισθέντες καὶ μοχθησάντες ὑπὲρ προπαγωγῆς τῶν τοῦ Γένους ἡμῶν πραγμάτων, οἰς οὐδὲν ἄλλο ἐποβλίπομεν, ἢ οἰς τὴν ἐν συμπαθείᾳ καὶ ἀγάπῃ ἀρηρικὴν ἡμῶν συμπίπτωσιν καὶ οἰς τὴν διὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀλευθέρων ἡμῶν ἀνάπτυξιν. Οὐδὲ οὐκ πλοῦτος, οὐδὲ μισθὸς δύναιμι θ' ἀποσπᾶσθαι ποτὶ ἡμᾶς, οὐτὰ ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἑκκλησίας, ἢ οἰς τὸν ἄνεμον ἀνεμῶν χρόνων ἡγελοῦσιν καὶ ἐξέθροψεν ἡμᾶς ἐπιπεπυκνωσῶν, οὕτω ἀπὸ τοῦ ἐνδοξοῦ ἑλληνικοῦ Γένους,

οἰς οὐ τὴν ἀνάδειξιν καὶ προπαγωγὴν οὐράσθημον καὶ θέλωμεν ἐργασθῆ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἐνδοξοῦ ζήλου, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀπαρμιλλῆς αὐταπαρνήσεως, ἢ οἰς διακρίνωσι τὰ ἀπανταχοῦ γῆς ἐσοικητικὰ ἀγαθὰ καὶ μαγαλοδρόμα αὐτοῦ εἶματα.

Τοιαῦτα φρονούντες, Παναγιώτατε, μετὰ ψυχικῆς ὀδύνης καὶ ἀγανακτικῆς ἀκούομεν ἀπὸ τίνος κυκλοφορούσας φήμας ὅτι πρόκειται, δῆθεν, τὸ Οἰκουμηνικὸν Πάτριον, ὑπεῖνον οἰς διπλωματικὰς πείσεις, νὰ ἐνδύσῃ πως οἰς τὰς ρωμουικὰς ἀξιώσεις. Καίπαρ δὲ ἀδυνατοῦντες νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ Μητέρα ἡμῶν Ἑκκλησία ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέλαθετο τῆς θέας αὐτῆς ἀποστολῆς καὶ τοῦ ἐνδοξοῦ παρελθόντος, ὥστε νὰ λιποψυχῇ πρὸ τῶν κοσμικῶν πείσεων καὶ ἐπιθρομῶν, ὅμως, παθῆκα ἡγοῦμεθα νὰ δηλώσωμεν εὐσεβῶς τῆ ἡμετέρᾳ Θεοτάτῃ Παναγιότητι, ὅτι ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἑκκλησία, ἀπὸ αἰῶνων Μητέρα ἡμῶν καὶ τροφὸς ὑπάρχουσα, δικαιοῦται μὲν ν' ἀπατηθῇ παρ' ἡμῶν πᾶσιν θυσίαν καὶ αὐτὴν ἐν τὴν ζωὴν, ἀλλὰ δὲν δικαιούται νὰ πωλῇ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν συνειδήσιν, ἢς ἐτάχθῃ φύλαξ καὶ φρουρός. Ἐὰν ἀπώλεσε τὸ εὐθὺς ὅπερ πᾶσα φιλόστοργος μητέρα ἔχει νὰ προτάσῃ τὰ ἴδια στήθη κατὰ τῶν ἀπειλούντων νὰ σπαρξῶσι τὰ εἶματα αὐτῆς θηρίων, ἢς εἴπῃ τοῦλάχιστον εἰς τοὺς πολιτικῶς θηροτρόφους, ὅτι ἡμεῖς τὰ εἶματα τῆς δὲν εἴμεθα πλέον νήπια, ὥστε νὰ ἐξερωτῶμεν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπαρξιν ἐξ αὐτῶν ἢ ἐξ ἄλλων οἰωνοθήποτα ἰσχυρῶν τῆς γῆς. Παρῆλλον ἀναπιστρεπτοὶ οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἀμεγάλοι ἔμποροι πωλοῦσαν τὰ ἔθνη ὡς κοπέδια.

Βαπτισθέντες εἰς τὴν προγονικὴν πολυμυθῆραν, οἰς τὰ νάματα τῆς ἀθανάτου ἑλληνικῆς παιδείας ἡνδρωθῆμεν ἀποῦντως, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν πλέον ἀνάγκην τῆς ἐν τοιοῦτοις ζητήμασι ποθητικῆς τῆς Μητρὸς Ἑκκλησίας, μηδὲ νὰ πτωῶμεθα πρὸ τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, ὅσακδήποτα ἐκβιαστικὰ μίση καὶ ἐν τεθῶσιν ὑπ' αὐτῶν εἰς ἐνέργειαν δύναται οὗτοι νὰ ἀφαιρέσωσι τὰς περιουσίας μας, τὰ ἱερά μας, τὴν ζωὴν μας αὐτὴν, ἀλλ' ἐν μόνον δὲν δύναται, τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν μας, περὶ ἢς κυρίως πρὸκειται ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει. Ἄς μὴ ματαιοπονῶσι λοιπὸν, διότι ἡμεῖς οἱ Κουτσόβλαχοι ἐμμένομεν ἀπράκτου ἐν τῇ πίστει καὶ ἐν τῇ ἐθνικῇ τῶν πατέρων μας, οὐδέποτε δὲ θά ὑποκύψωμεν αὐτῶν ἐν πλείω τῶν νῦν παρόντων ἢ τῶν πολλῶν καὶ μαγάλων διπλωματικῶν δυνάμεϊ ὡς πατὴρ ἡμῶν μορμολόττηται, δεσμοῦς καὶ θανάτους ἐπιπέμωσιν καὶ χρημάτων ἀφαιρέσεις.

Ἐπὶ τούτοις ἀπεκρίμενοι εὐλαβῶς τὴν ἀγίαν τῆς ἡμετέρας Θεοτάτης Παναγιότητος θεϊκὴν καὶ ἑξαι-

τοῦμοι τὰς εὐχὰς καὶ εὐλόγιας Αὐτῆς διαταλούμεν
ἰσαί

τίκνα ἐ. Κ.ρὸν πιστὰ καὶ πειθῆνικ
Ἐν Μοναστηρίῳ, τῆ 5 Ἰουνίου 1907.

Οἱ Κουτσόβλαχοι

κἄτοικοι τῆς πόλεως Μοναστηρίου.

Ἔπονται ἡ σφραγὶς καὶ αἱ ὑπογραφαὶ τῶν μελῶν τῆς Κοινοτικῆς ἀντιπροσωπείας καὶ χιλίων τετρακοσίων εἰκοσι καὶ πάντε πολιτῶν οἰκογενειάρχων δένοντες κεκυρωμένοι.

Β΄.

Διαμαρτυρία τῶν Κουτσόβλαχων κατοίκων τῆς Κοινότητος Μεγαρόδου.

Παναγιώτατε.

Χαρὰν ἐνδόμυχον καὶ ἔμετρον ἀνκοῦριαν ἡσθάνθημεν οἱ ὑποσημειούμενοι κἄτοικοι τῆς κομποπόλεως Μεγαρόδου, ἀναγνώσαντες εἰς συνεχῆ φύλλα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας τὰς δημοσιευμένας διαμαρτυρίας πολλῶν ἀδελφῶν Κουτσόβλαχικῶν Κοινοτήτων κατὰ τῆς . . . Ρωμουικῆς προπαγάνδας, καὶ ὁμολογίας πίστει ἀσαλεύτου πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὸ τετιμημένον Ἑλληνικὸν γένος μας. Εἰς τὰς διαμαρτυρίας καὶ ὁμολογίας ταύτας καὶ ἡ ἡμετέρα Κοινότης — καίτοι δι' ἔργων ἀπέδειξε καὶ ἀποδεικνύει τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν ἔθνησόν της, ἀφοῦ ἡ Ρωμουικὴ Προπαγάνδα δὲν ἠδυνήθη οὐδὲ μίαν κἄν οἰκογενεῖαν πραγματικὴν μέχρι τοῦδε ἢ ἀποπέσει — θεωρεῖ ἱερὸν καθήκον νὰ συνεισῶη μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν καὶ τὰς ἰδικὰς της, ἐκ οὕτω κοινῆ βοῆς δυνθώμεν νὰ σφιδώσωμεν ἐπὶ τέλους τὰ . . . ἐκεῖνα στόματα τῶν πέραν τοῦ Δουναβίου Ρωμούων, οἵτινες ἀξιοῦσι νὰ παίζωσιν εἰς βάρος μας πρόσωπον ἀδελφοῦ καὶ προστάτου.

Δικαιώτοισιν ὄθεν, Παναγιώτατε, ὅτι οὐδὲν κοινὸν ἔχομεν μὲ τοὺς Ρωμούους τοῦ Δουναβίου. Τὸ γλωσσικὸν Κουτσόβλαχικὸν ἰδίωμα, τοῦ ὁποίου κἄμωμεν χρῆσιν εἰς πολὺ στενὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις, ἀποτελεῖται ἐξ ἐκρέθμων λέξεων Λατινικῆς καταγωγῆς καὶ ἄλλων, Ἑλληνικῆς, Τουρκικῆς καὶ Ἀλβανικῆς, εἶνε δὲ τόσον πτωχόν, ὥστε δι' αὐτοῦ ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν ὀφηλοτέρας ἰννοίας, διὰ τὰς ὁποίας μεταχειρίζομεθα πάντοτε τὴν Ἑλληνικὴν, γνωρίζοντες αὐτὴν καλῶς, ὡς καὶ οἱ Ἑλληνοφῶνοι ἀδελφοὶ ἡμῶν, καὶ ἀνέκαθεν ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευόμενοι καὶ ἀναπτυσσόμενοι πνευματικῶς. Τὴν γλῶσσαν τῶν Ρωμούων τοῦ Δουναβίου ἰννοοῦμεν ὅσον καὶ τὴν Ἰταλικὴν καὶ τὴν Γαλλικὴν ἢ καὶ ἄλλην ἔχουσαν λέξεις Λατινικῆς κατα-

γωγῆς. Διὰ τοῖτον νὰ μὴ μᾶς ἀντιπειθῶνται καὶ οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Γάλλοι καὶ νὰ μὴ ἔχωσι τὰς αὐτὰς δι' ἡμᾶς ἀπαιτήσεις, ἀφοῦ αἱ σοφαὶ κεφαλαὶ τῶν Ρωμούων πολιτικῶν ἐν τῇ γλῶσσῃ εὐρίσκουσι τὸ ἴνατον τῆς φυλῆς ἡμῶν καὶ αὐτῶν;

Ἄλλ' ἡ γλῶσσα μόνον δὲν διακρίνει ἓνα λαόν. Ἐχομεν ἄλλας ἑτάτας χαρακτηρηστικὰς, τὰς ἑλληνικὰς ἀρετὰς, διὰ τῶν ὁποίων διακρινόμεθα ἀπὸ τῶν Ρωμούων τοῦ Δουναβίου, ὡς οἱ ἀδάμντες ἀπὸ τὰ κοινὰ λιθάρι, καὶ οὕτε καταδεχόμεθα κἄν νὰ παραβληθῶμεν μὲ αὐτούς. Ἐχομεν τὴν φιλοπατρῖαν ζωηρῶς ἐγκεχαρμένην εἰς τὰς καρδίας μας, ὡς γνήσιοι Ἕλληνες, αἱ δὲ πρὸς τὸ γένος ἡμῶν θυσίαι ἰλικαὶ τε καὶ ἠθικαὶ διαλάμπουσι ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Εἰμεθα λαὸς ὑπερήφανος διὰ τὴν καταγωγὴν του, μὲ ἀνεξαρτησίαν φρονήματος, ἀσχυροῦμενοι εἰς σοφὰ καὶ ἰλιούθηρα ἐπαγγέλματα, καὶ οὐχὶ δουλοπάροικοι καὶ εἰλωτες, ὡς οἱ Ρωμούοι χωρικοὶ. Τὰ ἦθη μας εἶνε τίμια καὶ αὐστηρὰ καὶ οὐχὶ διεφθαρμένα καὶ ἐκλελυμένα ὡς ἐν Ρουμανίᾳ, ἡ δὲ οἰκογενειακὴ τιμὴ φυλάσσεται ὡς πανταχοῦ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ. Τὰ ἔθιμα τῶν γάμων, τῶν πανηγύριων, τῶν ἐορτῶν, οἱ χοροὶ καὶ τὰ δημόσια θεατὰ μας, τὰ παιγνίδια εἶνε πάντα γνήσια Ἑλληνικά.

Δὲν ἀποτελοῦμεν δὲ χωριστὴν ὁμάδα ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους, ὡς πολλοὶ πλανῶνται, ἀλλ' εἰμεθα μὲν ἀναπόσπαστα αὐτοῦ καὶ καλούμεθα Βλάχοι, ὡς καλοῦνται ὅλοι οἱ ὄρειοι κἄτοικοι τῆς Ἑλληνικῆς χώρας, εἴτε τὴν Ἑλληνικὴν, εἴτε τὴν Κουτσόβλαχικὴν εἴτε ἄλλην τινὰ γλῶσσαν λαλοῦσι.

Τέλος οἱ πόθοι μας, τὰ κισθήματά μας, αἱ βλῆψεις, αἱ ἰδέαι καὶ αὐτὸ τὸ συμφέρον ἀκόμη — ἐν ἐπιτρέπῃται εἰς τοιαῦτα ἐρᾶ ζητήματα καὶ αὐτὸ νὰ λάβῃ τις ὑπ' ἑψιν — εἶνε συνταυτισμένα καὶ συγκατανομιμένα ἀπὸ αἰῶνων ἤδη μετὰ τῶν Ἑλληνοφῶνων ἀδελφῶν μας.

Τί λοιπὸν θέλουσι καὶ μᾶς ταράττουσιν οἱ . . . τῆς Ρωμουικῆς πολιτικοί; Τί μᾶς ὑπόσχονται καὶ τί μᾶς προσφέρουσιν; Προστασίαν! Ἄλλ' ἡμεῖς ζῶμεν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς σεβαστῆς Κυβερνήσεως τοῦ φιλολάου ἡμῶν Κυριάρχου Σουλτᾶν Ἀβδοῦλ Χαμίτ. Κἄν ἰλιούθηρι ἐν τῇ ἐκτέλει τῶν θρησκευτικῶν ἡμῶν καθήκοντων, ἰλιούθηρι ἐν τῇ ἰνασκήσει τῶν ἐργασιῶν μας, ἰλιούθηρι διὰ πᾶσαν ἀνάπτυξιν καὶ μὀρφωσιν μας, προστατεύομενοι παντοῦ καὶ πάντοτε. Ρωμουικαὶ Ἐκκλησίαι! Ἄλλ' εἰμεθα εἰς τοὺς κολπους τῆς Ἐκκλησίας τῶν πατέρων μας, ὑπὸ τὴν σκέπην ἑνὸς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, καὶ ἔχομεν τὸ μοναδικὸν ὡς Ἕλληνες εὐτύχημα νὰ ἀποῦμεν τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον εἰς τὴν θεόπνευστον γλῶσσαν, ἐν ᾗ ἐγρά-

ρη) καὶ ὁ ἀπερηθόμενος ταῦτα προσερχόμενος εἰς τὰς προτοπίας τῶν ἀγάλων Ρωμοῦν του Δουναβίου; Ἔσονται μωροὶ ἐλευθέρων! Ἔσονται ὑποδοχόμενοι ἀπόμνη καὶ τῆς Ρωμοῦν καὶ γλώσσας! Ὁ Διόσκου λοιπὸν ὁ ἀναλλή-
 ξωμος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῶν Σχολῶν μας, τὴν ἀθάνατον γλῶσσαν, διὰ τὴν ὁποῖαν κερτίζεται πᾶς ἕξος γυροῦν αὐτὴν, μὴ τὴν παρὴν, τὴν κερτίζουσαν καὶ ἀκατάκρυπτον εἰσὶν Ρωμο-
 νικὴν; Τὴ γλώσσῃ ἀπαιτήσεις! Ἀλλὰ τοὺς διαβεβαιώ-
 μαν, πολλὰν θυμηθῶν καὶ Νερότητα θὰ μὲς προξί-
 τουν· ἀπαιτήσεις τῶν αὐτῶν, ἔν τε μῆσε δι' ὧν
 θανατοῦσιν αὐτὰς ἔσαν ἄλλως αἰρητικῆ, περιοριζόμενα
 εἰς ἱστορικὰς ἐραυτικὰ καὶ συζητήσεις. Τώρα, ὅμως ὅτε
 μετατρέχονται τὰ φασματικὰ καὶ ἀτιμώτατα τούτων,
 τὰ μέλλον ποταπὰ καὶ ἀπειθρα, τὴν βδελυγμῶν
 καὶ ἀπέχθειαν μόνον δύνανται ὁ ἀποστρέφωσιν εἰς
 μέρος ἡμῶν καὶ μηδὲν ἄλλο. Διότι, Παναγιώτατε,
 ἡ χυθρία αὐτῆ ὀργάνωσις, ἡ σατανικὴ μίγξις, ἡ
 ἰνταῦθα κελτεία Ρωμοῦνικὴ προσπαγάνδα, οὐδὲν ἄλλο
 πατῶρθεσιν, οὐτὰ θὰ πατῶρθεσιν, ἡ ἔτι ἐδημιούργη-
 σα καὶ δημιουργοὶ ἀτίμους· χαρμητήρας, προδότας,
 σπιτοφάντας, ραδιούργους, λυμῶνας ἐν γίνεαι τοῦ Γέ-
 νους ἡμῶν. ἀνεξήτουσα καὶ ἀνασῶρτα τούτους ἀπὸ
 τὰ πατῶρτα σερῶματα οὐχὶ εἰς ἡμῶν τῶν Κοινο-
 βλάτων μόνον, ἀλλ' εἰς οἰωνόηποτε εἴτε Ἑλληνοφώ-
 των, εἴτε Ἀλβανοφώνων, εἴτε Σλαβοφώνων, ὡς διὰ μυ-
 ρίων παραδειγμάτων δυνάμει τὰ τὸ ἀποβελέωμεν.
 Ὁργάνωσις λοιπὸν ἐπισπυλιζουσα ἀδυνάτους χαρμητή-
 ρας. Ἰδοὺ ἡ παρὴν ὀργάνωσις τῶν πέραν τοῦ Δου-
 ναβίου Ρωμοῦν. Καὶ πρὸς τοιοῦτους θέλουσι νὰ μὲς
 ταυτίσωσι. Καὶ τοιοῦτοι ὄνειρεύονται νὰ μὲς ἀπει-
 λῶσιν ἀδελφοὺς. Οἶον . . . !

Ἀλλὰ τυχὴ ἀγαθῆ. Εἰς τὰς φλέβας μας ρεῖ ἀπόμνη
 ἀμύλων τὸ προγονικὸν αἷμα. Εἰς τὰ δάση τοῦ
 Ὀλύμπου καὶ τῆς Πίνδου, τοῦ Βαρμίου καὶ τοῦ Περ-
 σερίου, περιπτενται αἱ ἱερῆαι τῶν πατέρων μας οἰκίαι
 περιφρουρούσαι ἡμᾶς. Ἀπὸ δὲ τὰ βᾶθη τῆς καρδίας
 μας μίξ ἐνδόμυχος φωνὴ βοᾷ: ἡμεῖς οἱ Κοινοβλα-
 χοὶ ἡμεῖς, ἰσμὸν καὶ θὰ αἰμαθῶ Ἕλληνας. Τούτο τὸ
 ἔρημωθῶ καὶ τὸ διακηρύττομεν, Παναγιώτατε, ἐν-
 τῶν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων.

Ἐπιμαρτυροῦμαι τὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας τῆς Ἱερο-
 τῆρας Παναγιότητος ὑποσημασμένης.

Ἐν Μαγαρόβω, τῆ 12 Ἰουνίου 1907.

Ἐμένα πιστὰ καὶ παιθήνια

Οἱ κἀτοιχοὶ τῆς Κοινότητος Μαγαρόβου

Ἐσονται αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ πλήρου, τῶν ἐπισημῶν τῶν ἑξῆς ἰε-
 ρῶν καὶ ἐκτὸν ἐπὶ ἀγαθῶν κατεσκευασμένων κληρικῶν ἀρχι-
 ἐπισκόπων κατεσκευασμένων.

Γ'.

Διαμαρτυροῦμεθα τῶν Κοινοβλαχῶν
 κατεσκευασμένων τῶν Κοινοβλαχῶν
 Τυροβόλου.

Παραπομπὴ

Συναπτικὸν δόγμα ἔθνους τινὸς συνήθως λαμβάνου-
 νται ἡ περιφέρεια τῆς γῆς, ἡ κατοικουμένη, τὰ ἀποτε-
 λούντα τὸ ἔθνος ἄτομα, τὰ ἔθνη καὶ ἡθνη, αἱ παραδό-
 σεις, ἡ θρησκεία, ἡ δικαιοσύνη τῆς βουλῆσεως, ἡ κατα-
 γωγὴ καὶ γλῶσσα. Τὰ δύο τελευταῖα, ἡ καταγωγή καὶ
 ἡ γλῶσσα, ἰδιόχουσι μέλλον εἰς ἑκάστης ἀνθρώπων ἐν
 πρωτογενῶν κατεσκευασμένων εὐρισκομένων καὶ ἀμιγῶν ἀπὸ
 τῶν περιορίων, οἷα οὐδὲμὸς τοῦ κόσμου, τοῦ ἐπ' ἀν-
 θρώπων ἔχοντων ἱστορικὸν βίον κατοικουμένου, δυνα-
 τὸν νὰ εὐρη τις. Ἀγνοοῦμεν ποῦ γῆς ὁ χαρμητηρι-
 σμὸς τῆς ἐθνότητος γίνεται διὰ χημητικῆς ἀναλύσεως
 τοῦ αἵματος καὶ κημιοσποτικῶν ἐρευνῶν. Τυφλὸν τὸ
 ἔρωτημα, ἔν τε ἔθνος (nation) ἀποτελεῖται εἰς ἀν-
 θρώπων τῆς αὐτῆς φυλῆς (Race), καὶ προκατελημμέ-
 νων ἀνθρώπων ἴδιον τὸ παραδέχασθαι ὅτι τούτο ἀπο-
 τελοῦσι μόνον ὁμόγλωσσοι.

Ἡμεῖς, οἱ τὰς ὑπερβαίνας τῆς ὀροσειρῆς Περσερίου οἰ-
 κούντες, Κοινοβλαχοὶ δὲ μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Πίν-
 δου ὑπὸ τῶν ἄλλων κληρούμενοι, οἱ ἀνέκταν συναντιλή-
 πτορες καὶ συμμετόχοι τῶν ἀτυχιῶν καὶ εὐτυχιῶν τῶν
 τῆν αὐτῆν χώρων οἰκούντων Ἑλληνοφώνων ἀδελφῶν μας,
 οἱ ἔχοντες τ' αὐτὰ μετὰ τούτων ἡθνη καὶ ἔθνη ἐν τῷ
 κατ' ἴδιον βίῳ — γνώρισμα εἰς τῶν ἀσφαλεστάτων τῆς
 ἐθνότητος παντὸς λαοῦ, ὡς δυσκόλως ὑποκαίμενοι εἰς τὰς
 ἕξους ἐπιπείρας— διδαχθέντες παρὰ τῶν πατέρων μας
 ὅτι Ἕλληνας εἰμεθα καὶ ὀφειλομεν νὰ παραδῶσωμεν
 τὰς ἱερὰς μας παρακαταθήκας, πίστιν καὶ ἰθνηκότητα,
 ἀκηράτους εἰς τὰς ἐπιγινομένης γενεας, εὐόρμους δὲ
 τηροῦντες ταύτας, μ' ὅλας τὰς κατὰ τῆς συνειδήσεως
 μας ἐπιστρατείας χρυσοφόρου γένους, διασπαίροντες,
 πλήρη θυλῆν, τὰ χρυσὰ κερμᾶτια καὶ δι' ὑπερβαίμου
 ἀλματος ζητούντες νὰ ἐσφηνωθῇ μετὰ ἡμῶν, ἡμεῖς
 οἱ ὑπὸ τὸν ὄρωμα τοῦ κρηταίου ἀρχιάρχου μας καὶ
 τῆς κερτυμένης αὐτοῦ πολιτείας δυνάμενοι ἐλευθέρως
 νὰ ἐπρωξίωμεν τὸ τι θέλομεν νὰ αἰμαθῶ, λέγομεν
 ἐρωτῶν, ὅτι ἡμεῖς, καὶ μόνον ἡμεῖς, ἔχομεν τὸ ἀναφαι-
 ρετον δικαίωμα νὰ λέγωμεν τι αἰμαθῶ δούτερον ὅτι
 εἶναι αἶσχος διὰ τὸν πολιτικὸν νὰ παραβιᾶται ἡ
 ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως μας καὶ ἀμφισβητῆται ἡ
 ἐθνηκὴ ἡμῶν ὑπερβαίς· τρίτον, ὅτι ἔν τε μὴ συνέβαινε τὸ
 ἀνωτέρω, προσβολὴν ἀπομνην θὰ ἐθεωροῦμεν τὴν διὰ
 λόγων διαφώτισιν τοῦ κόσμου, ἀφοῦ τὰ πράγματα

βοῶσι διὰ τοῦ μεγαλοφρονότου στόματός των καὶ τίταρτον—πρὸς τὴν ἡμετέραν ἰδίαν Παναγιότητα ἀποταϊνόμενοι, λέγομεν—ὅτι τὰ ἔθνη δὲν πωλοῦνται ὡς ἀγγελαὶ προβάτων καὶ ὅτι ζητήματα θίγοντα τὰς εὐαισθητοτάτας καρδίας τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ λώωνται μετὰ περισκέψεως καὶ κατόπιν ἀποδόσεως τῆς γνώμης τῶν ἐπαϊόντων, ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ ἐπαφόντες ἴσμεν κατὰ πρῶτον μὲν λόγον ἡμεῖς οἱ εὐσεβέστεως ὑποσημειούμενοι, κατὰ δεῦτερον δὲ ὁ, θεῖα συνέσει, πεπρακθίσας ἀπὸ ἔτους καὶ κοσμῶν τὴν ἱεράν Σίνδοον ἀντιπρόσωπος τῆς ἡμετέρας ἐπαρχίας μητροπολίτης ἡμῶν ἄγιος Πελαγονίας κ. Ἰωακείμ Φορόπουλος.

Τί δὲ εἶνε τὸ ὑπὸ τινος ἐξ ἡμῶν λαλούμενον γλωσσικὸν ἰδίωμα, ποῖα ἡ σχέση τῆς Κουτσόβλαχικῆς καὶ Ρουμανικῆς γλώσσης, ὅπως ὁ ἀριθμὸς τῶν κεινομένων ἐν τῇ χώρᾳ καὶ τῇ κωμοπόλει ἡμῶν μισθῶν ὀργάνων τῆς Ρωμανικῆς προποχίνδας, τίς ὁ δόλος, εἰς τί προδοσίαι καὶ διαφορᾶς συνειδήτως ἐξικουῦνται αἱ παριστρεῖαι αὐτῆς στυγεραὶ ἀρπυαὶ αἱ . . . τὴν χώραν μας καὶ διὰ τῶν κρυγῶν των διακράζει τὴν ἁρμονίαν τῆς ἑλληνικῆς συνκουλίας, ἐν εἰδήσει περιττὸν νὰ εἰπωμεν.

Διατελούμεν μετὰ μεγίστης ἐφοσιώσεως τέκνα πνευματικῆς παιδείας τῆς ἡμετέρας Παναγιότητος καὶ τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας
Ἐν Τυρνόβῳ τῇ 10 Ἰουνίου 1907.

Οἱ κάτοικοι κωμοπόλεως Τυρνόβου

Ἐπονται αἱ ὑπογραφαὶ ἐκατὸν ἐνεήκοντα καὶ ἑνὴα ἑγρήτων κατοίκων οἰκογενειάρχων δέντως κεκυρωμένας.

Δ'.

**Διαμορτύρησις τῶν Κουτσόβλαχῶν
κατοίκων τῆς Κοινότητος
Νιζοπόλεως.**

Παναγιώτατε δέσποτα,

Ἡμεῖς οἱ κάτοικοι τῆς κοινότητος Νιζοπόλεως, διαμκρυόμεθα, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ρωμῶνων γενομένην διαστρέβλωσιν τῆς ἀληθείας καὶ καταβολέουσι τοῦ ἔθνικου ἡμῶν χαρακτήρος, ἀπλῶς καὶ μόνον διότι εἰς πλὴν περιορισμένης περιστάσεως ὁμιλοῦμεν πτωχῆν τινα διάλεκτον λατινικῆς καταγωγῆς, ἐνθ' τούνεκτιν εἰς μεγίστην ἀλλομικῆ κἀμνομεν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς, τὴν ὅποιαν ἀριστα λαλοῦμεν καὶ ἀνεγνωρίζομεν ὡς ἔθνικὴν μας γλῶσσαν, δι' ὅλης δὲ ἡμῶν τῆς δυνάμεως κηρύττομεν ὅτι δὲν θέ-

λοῦμεν οὐδὲ κατ' ἑλάχιστον νὰ διαμφορθῆται ὁ ἔθνομός ἡμῶν ὡς ἑλλήνων γενεῶν, διότι ἐμῖθι ἐκ γενετῆς καὶ καταγωγῆς Ἑλληνες . . .

Περιφρονοῦμεν μέχρις ἀπεχθείας τοὺς Δάκας τοῦ Δουνάβεως, ὡς ἔθνος . . . καὶ ἀσύγκριτον πρὸς τὸ τετιμημένον ἑλληνικόν, τὸ ὅποσον ἔχει τῶσον ἐνδοξον περιθόν, συγχινόμεθα δὲ κυριολεκτικῶς καὶ βδελυσόμεθα τὰ διασπαρμένα ποταπὰ ὄργανα τῆς Ρωμανικῆς προπαχίνδας, διότι μόνον τὰ χειρότερα τέρατα τῆς κοινότητος, λόγῳ ἡθικῆς καὶ τιμιότητος χαρακτήρος, προσκολληθήσαν εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ὑπερετούσιν. Καὶ οὐδέποτε δὲν θὰ μὲς ἀλλοιώσωσι τὸ φρόνημα καὶ τὴν πίστιν καὶ ἐάν ὅλους τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς διαθέσωσιν ἐν κτίον μας, διότι τὸ κίμα καὶ ἡ συνέδησις εἶναι ἀποκεκρυστακλωμένα γεννητῶς ἑλληνικὰ, ἀλλὰ μὲς ἐνοχλοῦσιν οἱ . . . ὡς βδελυραὶ μύτκι, συκοφαντοῦντες καὶ ραδιουργῶντες τοὺς πάντας. Διὸ, ἐκλιπαροῦμεν τὴν ἡμετέραν Παναγιότητα νὰ μεσολαβῆσῃ παρὰ τῆς σειδικῆς Κυβερνήσεως ὅπως θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς καταχθονοῦ αὐτῆς Ρωμανικῆς προπαχίνδας, ἥτις ἐργάζεται ἐπὶ βλάβῃ τῶν πιστῶν αὐτῆς ὑπηκόων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καυχόμεθα ὅτι καὶ ἡμεῖς ἀνήκομεν.

Ἀσπαζόμενοι πανευλαβῶς τὴν ἁγίαν Αὐτῆς δεξιάν διατελούμεν μετὰ βαθύτατου σεγαμοῦ

τῆς ἡμετέρας Παναγιότητος τέκνα
πιστὰ καὶ ἀφρωσιωμένα

Ἐν Νιζοπόλει τῇ 14 Ἰουνίου 1907.

**Οἱ Κουτσόβλαχοι
κάτοικοι Νιζοπόλεως**

Ἐπονται αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ κλήρου, τῆς ἐφορίας τοῦ ναοῦ καὶ τριακοσίων ἐξήκοντα ἐξ ἑγρήτων κατοίκων οἰκογενειάρχων δέντως κεκυρωμένας.

Ταῖς διαμκρυταῖς ταύταις ἐπισυνάπτεται ἀκριβῆς, κατ' ὄνομα, στατιστικὴ τῶν ἐν Μοναστηρίῳ καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς Κοινότησι ρουμανικόντων μεθ' ἀπασῶν τῶν συναφῶν σχετικῶν πληροφοριῶν. Κατὰ ταύτην λοιπόν, τὴν ὅποιαν συνομίζομεν ἐνταῦθα, ἐν τῇ πόλει Μοναστηρίου ὑπάρχουσιν 72 οἰκογένειαι ρουμανικόντων μετὰ τριῶν ἱερέων καὶ ἐνός διακόνου, ἐν Μεγαρόβῳ ἑπτὰ οἰκογένειαι τριούτων, ἐν Τορνόβῳ 10 οἰκογένειαι, ἐν Νιζοπόλει 9 καὶ ἐν Περλεπέ 16 οἰκογένειαι. Σχολᾶς δὲ ἔχουσιν οἱ ρουμανικόντες ἐν Μοναστηρίῳ μὲν 1 Γυμνάσιον μετὰ 70 μαθητῶν καὶ 11 διδασκάλων·

Από το άρθρο του Victor Papacostea "Documente aromânești dintre 1860 și 1870" στο περιοδικό "Revista Aromaneasca" I, 1-2, (București 1929).

1. Τα σχετικά με την ίδρυση του πρώτου ρουμανικού σχολείου στο Τίροβο από το Δημήτριο Αθανασέσκου:

DOCUMENTE AROMANEȘTI DINTRE 1860 ȘI 1870

Prima școală românească în Macedonia a fost înființată la anul 1864 de către *Dumitru Atanasescu* în comuna *Tărnova*. *Dem. Atanasescu* se găsea la anul 1860 în *Constanța* ocupându-se cu croitoria și cu alte afaceri¹⁾. Era un om umblat; călătorea pentru afacerile sale comerciale și prin *Rusia*, ca și alți aromâni de altfel. În *Odeasa*, avu prilejul să cunoască români basarabeni și evrei moldoveni, cu care se înțelegea destul de bine în limba românească și de la care capătă informațiuni atrăgătoare privitoare la România. Reintors la *Constanța* unde și-a reluat afacerile, el avu prilejul într'o zi să găsească într'o cafenea din *Gala* a un manifest scris în dialect și în grecește, manifest ce provenea dela *comitetul macedo-român* din *București*²⁾.

Entuziasmat de cele citite, *Atanasescu* avu de atunci un singur gând: să plece în țară, să urmeze o școală pregătitoare și să se reîntoarcă în Macedonia. Fără a sta mult pe gânduri își desfăcu atelierul de croitorie ce avea și porni spre *București* unde ajunse în ziua de 20 Iulie 1861.

Necunoscând pe nimeni în *București*, a rătăcit câteva zile pe străzi, până ce întâlni pe un alt târnovean, *Mihail G. Papamihaili*, care îl recomandă lui *Cesar Boliac*. Fiindcă era în vremea vacanței, *Cesar Boliac* îl ținu pe *Atanasescu* la sine și îl dădu în grija unui nepot al său, spre a-l prepara la limba română până la deschiderea școalelor. La 1 Septembrie 1861, intră sub îngrijirea lui *Boliac*, la internatul „*Edificanțul*” pe care îl conducea *Constantin Codreanu*.

1. Vezi memoriul activității sale în „Istoricul școalelor române din *Terzia*” de *V. M. Codreanu*, pag. 157 și urm. Tot acolo și povestirea pe larg a întâmplărilor premergătoare activității sale din Macedonia.

2. Nu cunoaștem acest manifest. Cel trimis de *Comitet* și reprodus în *Bucureștii* din 1863, a fost imprimat chiar în acel an iar *Athanasescu* spune în cuvântarea sa cu prilejul jubileului de 25 ani al lui *Bitolla*, că a citit un astfel de manifest la 1861.

Cursurile gimnaziale le urma la liceul *Matei Basarab*. După ce termină primele trei clase, Atanasescu se retrase în urma unei boale grele — în 1864 — și în urmă se hotărî să plece fără întârziere în comuna sa natală, pentru a-și pune în aplicare planul său de luptă națională.

Astfel, în cursul lunii Februarie el înainta *Domnitorului Cuza* o cerere de sprijin în vederea deschiderii primei școli românești din Macedonia. Pe această cerere, *Domnitorul* recomandă ministrului — era *Bolintineanu* la acea dată — „luare în deaproape considerație”. Urmă în 31 Martie raportul ministrului către Consiliul de Miniștri, prin care spunea că petițiunea tânărului Atanasescu a fost recomandată de către *Măria Sa...* spre a lua în deaproape considerație. Ministrul adaugă că „răspândirea limbii naționale între Românii din Macedonia este cea dintâi datorie a noastră” și sfârșește prin a cere consiliului de miniștri subvenția necesară deschiderii școlii din *Tárnova*. Consiliul își însușește raportul lui *Bolintineanu*, după care urmează *Decretul Domnitorului Cuza*.

2. "Κατάλογος των αναγκαίων βιβλίων για τους μαθητές του ρουμανικού σχολείου Μοναστηρίου (στη Μακεδονία)":

V.

Lista de cărțile necesare pentru elevii din școala română dela *Bitolia*¹⁾ (în Macedonia),

- 30 — de Abecedare.
- 20 — de Armetici.
- 20 — de catichismuri elementare.
- 20 — de Gramatici.
- 20 — de Geografii.
- 10 — Istoriei a Românilor.
- 10 — Geometriei de clasele primare.
- 10 — Istoriei Sacre.
- 1 — Harta României.
- 1 — Atlasu Românescu.
- 1 — Apostol.
- 1 — Evanghelie.

(ss) *D. Athanasescu*

3. Αναφορά του Ι. Καραγιάννη που γνωστοποιεί πως οι μαθητές που στρατολόγησε ο ιερέας Αβέρκιος από την Πίνδο έχουν ελληνική παιδεία και πως δεν αντιλαμβάνονται καθόλου τη ρουμανική γλώσσα:

V

28 Noembrie 1865

Raportul lui I. Caragiane către ministrul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice cu privire la pregătirea didactică a primilor copii aduși de Arhimandritul Averchie din Pind.

Domnule Ministru,

După invitarea D-voastre, subsemnatul examinând pe tinerii Macedoneni-români am constatat cele următoare:

1) D. Dimitrie Popa Ioachim cunoaște gramatica elenă cu elemente de syntacsul ei, geografia elementară, Aritmetica elementară, Istoria Elenă, noțiuni de catechism și de Istoria Sacră și din limba franceză declinațiile și conjugările verburilor regulate.

2) D. Apostol Tatiu cunoaște tot aceleasi obiecte, cu diferența că în limba elenă nu cunoaște toată gramatica, iar din limba franceză nu cunoaște decât numai citirea.

3) Dintre ceilalți d-nii G. G. Dante, N. Ciunetti și Apostol Tatiu cunosc numai cele trei declinațiuni din gramatica elenă, iar din Aritmetică cele patru operațiuni asupra numerilor întregi, din celelalte obiecte nu cunosc nimic.

4) Ceilalți și anume d-nii D. Petralesci, G(ogu) G(oga) Papa-Costa, Dimitrie Popa Sterghiu și Tac. Cioma cunosc numai cele patru operațiuni asupra numerelor întregi și citire liberă în limba elenă.

Observ la examenul făcut de subscrisul, junii Macedo-români siliți fiind în școală de către profesorii greci a nu vorbi nici a nu gândi românește, au fost examinați în limba greacă modernă, neputând a se servi de limba română, neștiind termenii tehnici românești.

Subscrisul dar opinează că d-l Popa Ioachim și Apostol Tatiu sunt în stare de a urma lecțiunile de clasa I gimnazială, însă ca auditori până la examenele de vară, ca până atunci obicinându-se cu dialectul de aici și pregătindu-se în particular cu profesori, să poată la anu depune examen pentru clasa II gimnazială.

Èar pentru ceilalți, subscrisul este de opinie să urmeze la clasele primare tot ca auditori până la semestrul al doilea pregătindu-se și în particular, ca atunci dând examen să s. înscrie ca elevi regulați.

Primiți, Domnule Ministru, etc.

I. Carajane

4. Ο ιερέας Αβέρκιος στέλνει 10 βλαχόπουλα από την Πίνδο στο Βουκουρέστι:

III

Ardela din Pindu în 15 Septembrie 1865

Archimandritul Averchie înștiințează Ministerul că a pornit pe cei 10 copii cu chiragii și că el va veni pe mare.

Domnule Ministru,

Sub-semnatul urmând după ordinul ministerului, dat din Iulie anul surent sub No. 24822 am onoare a vă comunica că cu tot pericolul a călătoriei prin locuri unde există boala foarte periculoasă, am soait în patria mea (la Români din Pind) la 1 ale lunii eurente și am pus în activitate cu zel mistunea, cu care m'ați însărcinat prin sus-numitul ordin ministerial. Așa dar, astăzi pornesc d'aceia 10 adică zece băeți Macedoromâni aleyi di mine conform cu ordinul și cu scopul său. Prin urmare binevoști Domnule Ministru, să îi primiți ca Români din Pind. Eu voi veni în urmă prin amare și în persoană vă voi da deslușire lămurită. Sunt cu cel mai profund respect plecat și fidel servitor al Excelenței D-niei Voastre.

Averchie Archimandritul

5. Απόφαση για τη χρηματοδότηση μιας ομάδας νέων Κουτσόβλαχων (ρουμανιζόντων) από τη Μακεδονία:

VII

București, 29 Mai 1867.

Hotărârile luate pentru pensionarea unui nou grup de tineri veniți din Macedonia.

Domnu Director alu școlii Macedo-Române prin raportul Nr. 35 a cerut a se lua dispozițiuni pentru completarea numărului de elevi prevăzuți în Budget:

Asupra acestui raportu Domnu Ministru a dat următoarea rezoluțiune:

„Având în vedere că, acest adaos de zece elevi este votat de Cameră fără ca să fi prevăzut și cifra necesară pentru aducerea lor, această sumă de lei 4000 se va lua din fondul extraordinar”.

Această rezoluțiune comunicându-se Dy. vă invit a forma cuvenitul mandat pe numele Părintelui Averchie rămânând obligat a prezinta în urmă cuvenitele acte justificative.

Primiți D-le , etc.

(ss) G. Bilciurescu

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

(Διαγράμματα-χάρτες-φωτογραφίες-έγγραφα-εφημερίδες-περιοδικά)

Νεολατινικές-ρομανικές γλώσσες (σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα).....	491
Απεικόνιση της σχέσης των ρομανικών γλωσσών της λατινικής βαλκανικής (σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα).....	492
Η διασπορά των νεολατινικών (ρομανικών) γλωσσών στη νοτιοανατολική Ευρώπη (σχέδιο <i>Th. Capidan - S. Puschariu</i>).....	493
Οικονομικά και πολιτιστικά ελληνοβλαχικά κέντρα (18ος-19ος αιώνας. Σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα).....	494
Βιοτεχνικές μονάδες και προϊόντα των κυριότερων ελληνοβλαχικών κοινοτήτων (18ος-19ος αιώνας. Σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα).....	495
Κύριοι δρόμοι μεταναστεύσεων των Ελλήνων (ελληνόφωνων-βλαχόφωνων) προς τη Σερβία, την Ουγγαρία, την Αυστρία και τη Μολδαβία.....	496
Εμπορικά κέντρα και αντιπροσωπείες των Ελληνόβλαχων (18ος-19ος αιώνας. Σχέδιο Αντώνη Μιχ. Κολτσίδα).....	497
Διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας.....	498
Βιλαέτια Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου-Σκοπίων (Κοσόβου)	499
Εκκλησιαστική διαίρεση της Ευρωπαϊκής Τουρκίας.....	499
Χάρτης των Κεντρικών Χωρών της Χερσονήσου του Αίμου (λεπτομέρεια του χάρτη του εξωφύλλου - <i>Instituto Geografico di Agostini, Roma 1906</i>).....	500
Οι Βλάχοι στους Ρωμαϊκούς χρόνους (σχέδιο T.J. Winifrith)	501
Οι Βλάχοι στους Βυζαντινούς χρόνους (σχέδιο T.J. Winifrith).....	502

Βλαχικές κοινότητες κατά τους Τουρκοικούς χρόνους (σχέδιο V. Diamandi).....	503
Η Νότια Βαλκανική με τα κυριότερα βλάχικα χωριά (σχέδιο G. Weigand - S. Pușcariu)	504
Η Νότια Βαλκανική με τα κυριότερα βλάχικα χωριά (σχέδιο Bots)	505
Η εγκατάσταση των Ελληνόβλαχων στις ορεινές περιοχές της ελληνικής χερσονήσου (Από το βιβλίο του Μιχ. Χρυσόχου "Βλάχοι και Κουτσόβλαχοι", Αθήναι 1909).....	506
Η Θεσσαλία με τα κυριότερα βλάχικα χωριά.....	507
Ελληνοβλαχικές κοινότητες του βαλκανικού χώρου	508
Βλάχικα χωριά στα Μέγλενα (σχέδιο T.J. Winifrith)	508
Ο Ελληνισμός (ελληνόφωνος-βλαχόφωνος) της Μείζονος Μακεδονίας κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα	509
Η Αστική Σχολή Μοναστηρίου.....	510
Το Κεντρικό Νηπιαγωγείο Μοναστηρίου	510
Η Μουσική Σχολή Μοναστηρίου	511
Το Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου.....	511
Γυμναστικές επιδείξεις σε σχολείο του Μοναστηρίου	512
Το Αρρεναγωγείο Κρουσόβου	512
Το Παρθεναγωγείο Κρουσόβου.....	513
Το Θωμαΐδειο Αρρεναγωγείο Μπλατσίου	513
Το Μουσικό Παρθεναγωγείο Μπλατσίου	514
Η "Μοδέστειος Ελληνική Θηλέων Σχολή" Πισοδερίου	514
Το "Ελληνικό Γυμνάσιο Βεροίας"	515
Τελειόφοιτοι του Παγκείου Γυμνασίου Κοριτσάς (1905) ..	515
Ελληνόβλαχοι μαθητές και δάσκαλοι του Τίρνοβου και Μεγάροβου (αρχές του αιώνα - Από τη συλλογή του εκδότη Τάσου Κυριακίδη)	516
Τοιχογραφία Ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου ...	517
Τοιχογραφία Ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου ...	517

	575
Το τέμπλο της Ιεράς Μονής Αγίου Νικολάου Μετσόβου ..	518
Το τέμπλο του Αγ. Γεωργίου Περιβολίου (έργο Μετσοβι- τών).....	518
Αρχοντικό Μίχα Τσίρλη στη Νέβεσκα - "Διευθύνον Κέντρον του Μακεδονικού Αγώνος". (Κάτω - λεπτομέρεια της αναμνηστικής πλάκας του Πολεμικού Μουσείου)	519
"Η Αθηνά και ο Άρης" - Τοιχογραφία στο αρχοντικό Νάνου Σωσσίδη (Νυμφαίο)	520
"Ο χορός των εννέα Μουσών με τη Θεά Άρτεμη" - Τοιχο- γραφία στο αρχοντικό Ντίνου Σωσσίδη (Νυμφαίο).....	520
Η "Γραπτή Αμαζών του Νυμφαίου" - Τοιχογραφία στο αρχοντικό Μίχα Τσίρλη (πάνω - λεπτομέρεια).....	521
Το εξώφυλλο της "Ακολουθίας των Αγίων Πέντε και Δέκα Ιερομαρτύρων των επί Ιουλιανού του Παραβάτου Μαρ- τυρησάντων ..." (Τυπογραφείο Μοσχόπολης - 1741)....	522
Το εξώφυλλο της "Ακολουθίας του εν Αγίοις Πατρός ημών Κλήμεντος Αρχιεπισκόπου Αχριδών" (Τυπογραφείο Μο- σχόπολης - 1742)	523
Το εξώφυλλο του βιβλίου "Πίστις" του Νεκταρίου Τέρπου (1779)	524
Ο "Κανονισμός" του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Μοσχόπο- λης ο "Σίνας"	525
Αίτημα των προκρίτων του Λειβαδίου Ολύμπου προς τον Υπουργό των Εξωτερικών για την αποκατάσταση των ζημιών της Ελληνικής Σχολής από τις ενέργειες της ρουμανικής προπαγάνδας (ΥΠΕΞ 1662/9-5-1904)	526
Αναφορά-αίτημα της Κοινότητας Πισοδερίου προς τον Υ- πουργό των Εξωτερικών για την "εξεύρεσιν ικανών πό- ρων προς διατήρησιν συσσιτίου εν Πισοδερίω" (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 20-2-1904)	527-529
Βασιλικό Διάταγμα του Καρόλου με το οποίο χορηγούνταν 400.000 φράγκα "δια τα εν τω εξωτερικώ ρουμανικά σχολεία και εκκλησίας, δια την χρήσιν του 1904-1905" (ΑΥΕ, φάκ. 1905-ΑΑΚ/Δ'/ΙΕ')	530

- Σχετικά με την ανέγερση ρουμανικής εκκλησίας-παρεκκλησίου στο Μοναστήρι (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 26-8-1904, αρ. 833) 531-532
- Σχετικά με τη δοξολογία στο "αποκεκηρυγμένον Ρουμανικόν παρεκκλήσιον" Μοναστηρίου και την παράσταση των προξένων των ξένων Δυνάμεων σ' αυτή, παρά την απαγορευτική εγκύκλιο του Μητροπολίτη (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 15-5-1906, αρ. 306)..... 533
- Ενημέρωση για την άφιξη 250 "αγροτών ελθόντων εκ Ρουμανίας" (Τηλεγράφημα: 812/12-11-1907, Θεσσαλονίκη). 534
- "Φόνοι διαπραχθέντες υπό Ρουμανοβουλγαρικών συμμοριών κατά βλαχοφώνων ως εμμενόντων εις την ορθοδοξίαν" (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 20-9-1905, αρ. 629) 535-536
- "Η εξασθένις του ρουμανισμού επί του Βερμίου και προς νότον του Ρουμλουκίου" με την "εμφάνιση" των ελληνικών σωμάτων (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 20-5-1905, αρ. 154)..... 537-538
- "Γεγονότα ενδεικτικά της συνεργασίας Ρουμάνων και Βουλγάρων" στο Άνω Σέλι, τη Λιούμνιτσα και τη Λούγκουντσα (ΑΥΕ, Προξενεία Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 20 Σεπτεμβρίου 1905, αρ. 229) 539
- Το "καταρρέον και θνήσκον έργον" της ρουμανικής προπαγανδιστικής εκπαιδευτικής κίνησης στην Ήπειρο (ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 27-3-1907, αρ. 111) .. 540-541
- Αναφορά-επιστολή της ελληνόβλαχας δασκάλας Ευφημίας Πιάτσα με την οποία αιτούσε ικανοποίηση για την εθνική της προσφορά (ΙΑΜ/ΓΔΜ, φάκ. 53)..... 542
- Τρία (3) από τα "47 δελτία στατιστικής των σχολείων" που στάλθηκαν στις 20 Ιανουαρίου του 1914 από τον "Έπαρχο Ελασσώνος" για την περιφέρεια της αρμοδιότητάς του με το σχετικό διαβιβαστικό προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας (ΙΑΜ/ΓΔΜ, φάκ. 58: 1) Στατιστικό δελτίο για το Δαμάσιον-21, 2) Στατιστικό δελτίο για τον Κοκκινόπλο-39 και 3) Στατιστικό δελτίο για το Λειβάδιον-45) 543-546

"Στατιστική βλαχοφώνων χωριών Σαντζακίου Ιωαννίνων - Αργυροκάστρου" (ΑΥΕ, Προξενείο Ιωαννίνων - 1910).	547-549
Πίνακας με θέσεις (οικισμούς) της περιοχής Βέροιας που κατοικούνταν από Κουτσόβλαχους κατά τους θερινούς μήνες (ΙΑΜ/ΓΔΜ, φάκ. 48)	550
Ενέργειες του επισκόπου Πέτρας Θεόκλητου κατά των κινήσεων της ρουμανικής προπαγάνδας στον Κοκκινοπλό (ΙΑΜΘ: Ιερές Μητροπόλεις-επισκοπή Πέτρας: 4745/7-6-1895)	551-552
Σχετικά με την προπαγανδιστική ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση στο Λιβάδι Ολύμπου και την αντίσταση των προκρίτων Λιβαδιωτών και του επισκόπου Πέτρας Θεόκλητου (ΙΑΜΘ: Ιερές Μητροπόλεις-επισκοπή Πέτρας: 4752/18-2-1896)	553-554
"Διαμαρτυρία Κουτσόβλαχων" Κρούσοβου, Μηλόβιστας, Νέβεσκας, Σερβίων, Μοναστηρίου (προς τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων), Αγίου Φραγκίσκου Αμερικής, Μοναστηρίου, Μεγάροβου, Τύρνοβου και Νιζόπολης ..	555-568
Από το άρθρο του Victor Papacostea "Documente aromânești dintre 1860 și 1870" στο περιοδικό "Revista Aromaneasca" I, 1-2, (București 1929)	569
1. Τα σχετικά με την ίδρυση του πρώτου ρουμανικού σχολείου στο Τίρνοβο από το Δημήτριο Αθανασέσκου.	569
2. "Κατάλογος των αναγκαίων βιβλίων για τους μαθητές του ρουμανικού σχολείου Μοναστηρίου (στη Μακεδονία)".	570
3. Αναφορά του Ι. Καραγιάννη που γνωστοποιεί πως οι μαθητές που στρατολόγησε ο ιερέας Αβέρκιος από την Πίνδο έχουν ελληνική παιδεία και πως δεν αντιλαμβάνονται καθόλου τη ρουμανική γλώσσα	571
4. Ο ιερέας Αβέρκιος στέλνει 10 βλαχόπουλα από την Πίνδο στο Βουκουρέστι	572
5. Απόφαση για τη χρηματοδότηση μιας ομάδας νέων Κουτσόβλαχων (ρουμανιζόντων) από τη Μακεδονία	572

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ*
I. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΟ

Α	"Αβερώφειον" ή "Εφηβείον Αβέρωφ" 438
Αβαροι 36	Αβερώφειο Παναθηναϊκό Στάδιο 438
Αβδέλα 43, 50, 55, 87, 118, 122, 127, 148, 150, 151, 179, 185, 210, 213, 217, 235, 240, 241, 250, 277, 278, 283, 290, 314, 336, 361, 362, 363, 390, 430	Αβερώφειο Σχολείο Μετσόβου 437 "Αβερώφειος Σχολή Αλεξανδρείας" 438
Αβδελιώτες 51	"Αβερώφειος Σχολή Λαρίσης" 438
Αβδή πασάς 128, 129	Αβερώφειο Φαρμακείο Μετσόβου 437, 438
Αβδούλ Κερίμ πασάς 204	Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος 19, 28, 29, 177, 178, 194, 213, 214, 259, 261, 262, 266, 273, 274, 278, 281, 335, 361, 381, 382, 391, 421, 441, 444
Αβδούλ Χαμίτ 214, 278	Αβησσυνία 47, 396, 399
Αβδουραχμάν 214	Αβρέτ-Ισάαζ, καζάς 303
Αβελαίοι 30	Αβρέτ Χισάαζ, καζάς 107
Αβέρκιος 176, 178, 179, 180, 312, 314, 316, 326	Αβυσινοί 211
Αβέρωφ 61, Γεώργιος 85, 86, 358, 361, 437, 438, 439, Γεώργιος-αδριά- ντας 439	Αγαθούπολη, καζάς 309
Αβερώφειο Γυμνάσιο Μετσόβου 437	Αγγελής 46, Τσιάμης 60
Αβερώφειο κληροδότημα (Διαθήκη) 438	Αγγελόπουλος Αθανάσιος Αν. 199, 200, 201, 202, 203, 235, 267, 371,

* Δεν ευρετηριάζονται: 1) Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι, Βλαχόφωνοι Έλληνες, Βλάχοι, Αρωμούνοι), ελληνοβλαχικό-βλαχόφωνο στοιχείο-πληθυσμός, κουτσοβλαχική γλώσσα-κουτσοβλαχικό ιδίωμα, Ελλάδα (Έλληνες, ελληνική γλώσσα, Ελληνισμός, ελληνόφωνοι), Πατριαρχείο (πατριάρχης, Ορθοδοξία, χριστιανοί ορθόδοξοι), Τουρκία (Τούρκοι, Νεότουρκοι, τουρκοκρατία, Οθωμανική αυτοκρατορία, Πύλη), Βαλκάνια (βαλκανική, βαλκανικός χώρος-χερσόνησος), Ρουμανία (Ρουμάνοι, ρουμανίζοντες), Βουλγαρία-Βούλγαροι, προπαγανδιστική διείσδυση-κίνηση-πολιτική (ρουμανική, βουλγαρική, αλβανική, αυστριακή, σερβική, καθολική, προτεσταντική), 2) Η βιβλιογραφία (Αρχειακές πηγές-Δημοσιευμένη βιβλιογραφία), 3) Το Summary και 4) Οι λεζάντες των εικόνων (βλ. το σχετικό πίνακα). Τα ονόματα των ανθρωπωνυμίων και κυρίως των τοπωνυμίων καταχωρούνται αλφαβητικά σε κάθε τους παραλλαγή, όπως παρουσιάζονται στη διατριβή.

- 372, 374, 377, 387, 400
 Αγγλία 42, 282, 284
 Αγία Άννα, μοναστήρι Μηλόβιστας 428
 Αγία Κυριακή, εκκλησία Μοναστηρίου 428
 Αγία Μαρίνα Βέροιας 248
 Αγία Παρασκευή, εκκλησία Μετσόβου 85, 86, 358, 428, 438, 441, μοναστήρι Μηλόβιστας 428, μοναστήρι στη θέση "παλαιο-Σαμαρίνα" 413, μοναστήρι Σαμαρίνας 413
 Αγία Τριάδα, εκκλησία Βιέννης 66, εκκλησία Σεμλίνου 60, ελληνική κοινότητα Βιέννης 60
 Αγιάννης 121
 Αγίας Παρασκευής, γιορτή-πανηγύρια 430
 Αγιογραφία 74, 422
 Άγιο Όρος 72, 130, 179, καζάς 107, 303
 Άγιος Αθανάσιος, εκκλησία Μοσχόπολης 81
 Άγιος Αντώνιος, εκκλησία Βέροιας 286, 328
 Άγιος Γεώργιος, εκκλησία ελληνικής κοινότητας Βιέννης 76, εκκλησία Μετσόβου 438, εκκλησία Περιβολίου 428, μοναστήρι Μεγάρου 411, 428
 Άγιος Γεώργιος Σαλαμίνας 137
 Άγιος Γεώργιος, σερβική εκκλησία Βουδαπέστης 68
 Άγιος Δημήτριος, εκκλησία Κλεισούρας 180, 316, εκκλησία Μεγάρου 428, εκκλησία Μοναστηρίου 428
 Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, εκκλησία Μοσχόπολης 81
 Άγιος Νικόλαος, εκκλησία Κλεισούρας 292, εκκλησία Κρούσου 157, 428, εκκλησία Νέβεσκας 159, εκκλησία Σεμλίνου 59, 60
 "Άγιος των Βλάχων" 92
 Άγιος Φραγκίσκος Καλιφόρνιας 240
 Άγιος Χαράλαμπος, εκκλησία Μοσχόπολης 81
 Αγίου Γεωργίου, γιορτή 54, 74
 Αγίου Δημητρίου, γιορτή 54, 74
 Αγίου Στεφάνου, συνθήκη 117, 135, 139, 142, 143
 Αγίων Αποστόλων, εκκλησία Παπάς-Τσαϊρ 378, μοναστήρι Βουκουρεστίου 179, 312
 Αγοραστός Αθ. 417, Β. 417
 Άγραφα 37, 53, 99, 131, περιοχή 126
 Αγχιάλος 309, εκκλησιαστική περιφέρεια 115
 Αναλήψεως, μοναστήρι Κρούσου 428
 Αναλήψεως Βαρεσανίου, μοναστήρι Μοναστηρίου 428
 Αδάμ 161, Στέφανος 151, Τάκης 352
 Αδαμίκος, Ζήσης Δημ. 246, Ν. 217
 Αδάμος Ν. 217
 "Αδελφότης Κυριών" Κοριτσάς 357, 414
 "Αδελφότης των Φιλομούσων η Αναγέννησις" Κοριτσάς 357, 414
 Αδελφότητες 406, 407
 Αδριανός 21
 Αδριανούπολη 52, 120, 417, βιλαέτι 14, 107, 115, 118, 120, 309, εκκλησιαστική περιφέρεια 115, επαρχία 229, καζάς 309
 Αδριατική, ακτές 38, θάλασσα 72, παράλια 195
 Αδριατικό πέλαγος 20
 Αετός Φλωρίνης, περιοχή 134
 Αη Νικόλας, μοναστήρι Μετσόβου 428
 Αθανασέσκου Δημήτριος 312, 313
 Αθανασιάδης Ν. 49
 Αθανάσιος, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης 199, 202
 Αθανασίου, Γρηγόριος 169, Διον. 229, Νικόλαος 139, Στέργιος 151
 Αθήνα 134, 136, 161, 167, 208, 437, 439, 440, Νοσοκομείο 440, 441, Οφθαλμιατρείο 440, Πανεπιστήμιο 89, 406, 416, 418, 419, 420, 421, 440, 441, Φτωχοκομείο 440
 "Αθηνά", Αδελφότητα Βέροιας 328
 Αθηναγόρας ο Α΄ 421

- Αθίγγανοι 111, 112, 113
 Αθωνιάδα Σχολή-Ακαδημία 76, 86
 Αιγαίο 94, 130, 151, *ακτές* 38, Βόρειο 95
 Αίγινα 77
 Αιγόπολη (Kecskemet) 68
 Αιγοπροβατοτροφία 31
 Αιγυπτιώτες, απόδημοι Έλληνες 440
 Αίγυπτος 20, 77, 85, 100, 343, 396, 399, 402, 437, 440
 Αικατερίνη 122, 250
 Αίμος 20, 27, 36, 37, 80, 142, 252
 Αϊμπουνάρ 309
 Αίνος, εκκλησιαστική περιφέρεια 115, *καζάς* 310
 Αϊντίνης 294
 Αιτωλικό 102
 Αιτωλοακαρνανία 30
 Ακαδημία, Αθηνών 66, 421, 432, 442, Βερολίνου 77, Βουδαπέστης 66, Βουκουρεστίου 197, Μονάχου 77
 Ακαρνανία 119
 Α.Κ.Γ. 314, 350, 434
 Ακριβός Ευάγγελος 149
 Ακρίτας-Καπετάν 224
 Ακροκεραύνια 113
 Αλαμάνος 146
 Αλάι μπέης 268, 352
 Αλβανία 22, 46, 47, 52, 55, 118, 119, 178, 182, 194, 196, 273, 279, 294, 295, 307, 339, 365, 368, 369, 380, 381, 382, 383, 402, 404, 416, Βόρεια 27, Νότια 106, 185, 195
 Αλβανική γλώσσα 30
 "Αλβανική Εταιρεία" 177
 Αλβανική προπαγανδιστική διείσδυση-κίνηση-πολιτική *passim* (κεφάλαιο τρίτο)
 Αλβανοί 22, 43, 44, 45, 52, 109, 113, 114, 128, 150, 184, 231, 254, 255, 356, Κολωνιάτες 45
 Αλβανόφωνοι 109, 110, 114, 115, 116, 117, 133, 138
 Αλεξάνδρεια (Αιγύπτου) 65, 74, 84, 432, 437, 439, 440, 441
 Αλεξανδρής Αλέξης 255
 Αλέξανδρος, μητροπολίτης Θεσσαλο-νίκης 200, 249, μητροπολίτης Πρεσπών και Αχριδών 279, 352
 Αλέσσιο 27
 Αλή πασάς 44, 50, 51, δεσποτεία 43, δεσποτική εξουσία 49, εποχή 38, 47, συγκεντρωτικό καθεστώς 52, υπερεξουσία 94
 Αλιάκμονας 55, 244
 Αλιστράτη 45, 50, 119
 Άλκερ, δάσος 226
 Αλμωπίας, *καζάς* 118, περιοχή 118
 Αμαλίειο Ορφανοτροφείο 440
 Αμάραντο 119
 Αμβρακικός 113
 Αμερική 235, 240, 373, 396, 399, 402, 413
 Άμστερνταμ 65
 "Άμυνα Μοναστηρίου" 167
 Αμφίπολης, *τετραρχία* 33
 "Αναγέννησις", πολιτιστικός σύλλογος Ρέσνας 412
 Αναγνωστάκος Μιχαήλ (Ματαπάς) 168, 243
 Αναλήψεως, εκκλησία Σαμαρίνας 429
 Ανασελίτσα, *καζάς* 108, 303, *σαντζάκι* 109
 Αναστασίεβιτς Δημήτριος 400
 Ανατολική Κρίση 105
 Ανδρεάδης, Κωνστ. 46, 376, Χρήστος 212
 Ανδρέου-οπλαρχηγός 134
 Ανδρέου Μιχαήλ 60
 Ανδρούτσος Οδυσσέας 99
 Ανέστη Αθανάσιος 341
 Ανήλιο 122, 361, 438, 441
 Ανθιμος, μητροπολίτης Δεβρών και Βελεσσού 267, μητροπολίτης Μογλενών 241, 285
 Άνθιμος Γκέτσης, μητροπολίτης Πρεσπών και Αχριδών 272, 273, 274
 Ανθρακίτης Μεθόδιος 76
 Αννίκας - σπίτι, *αρχοντικό* (Κλεισούρα) 426, 427
 Ανταρτικό 134
 Αντωνιάδης 249, Αντώνης 168, Ι.Γ. 340, 409
 Αντωνίου Γ. 151

- "Ανώτερες Επιτροπές Αγώνος" της
Μακεδονικής Άμυνας Μοναστη-
ρίου 409
- Αξιός 50, 51, 57, ευρύτερη περιοχή 31,
κοιλιάδα 55
- Απολλωνία 123
- Αποστολίδης Μιλτιάδης 136
- Αποστολίνα, ρουμανική ομάδα 218
- Απόστολος, μητροπολίτης Βέροιας
και Νάουσας 246, 247, 329
- Αραβαντινός Παν. 53, 295, Σ. 44
- Άραβες 255
- Αράπα 123
- Αράχοβα 99, 102
- Αρβανίτες 197
- Αρβανίτης Ανδρέας Ι. 275, 315, 319,
327, 328, 332, 347, 351, 370, 432,
435
- Αρβανιτόβλαχοι 30, 37, 49
- Αργυρόκαστρο 59, 255, 306, διοίκηση
114, καζάς 106, 108, 114, 121,
σαντζάκι 106, 108, 113, 114, 254,
307
- Αργυρόπουλος Ιωάννης 133, 143, 161,
408
- Αργυροχοΐα 74
- Αργυροχρυσοχοΐα 74, 84
- Αριστέας Κωνστ. 97
- "Αριστοτέλης", φιλεκαπαιδευτικός σύλ-
λογος Κρούσσοβου 321, 410
- Αρμάτοβον 123
- Αρκούδας-παπετάν 150
- Άρματα, βλ. Αρμάτοβο
- Αρμάτοβο (Άρματα) 150, 235, 239,
254, 290, 363
- Αρμένιοι 255
- Αρμένοβο 216
- Αρμενοχώρι 148
- Αρναούτ Μαχαλάς Μοναστηρίου 432
- Αρσάκειο (Αθηνών) 89, 358, 432, 440,
442, 443
- Αρσάκης 306, Απόστολος 442, 443
- Άρτα 106, επαρχία 305
- Αρχάγγελος, βλ. Όσσιανη
- Αρχαγέλλων, παρεκκλήσι Σεμλίνου 60
- Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών 71,
89
- Αρχιτεκτονική 396, 422
- Αρχοντή, οικογένεια (Θεσσαλονίκη)
400
- Αρωμόνιοι (Ελληνόβλαχοι-Κουτσό-
βλαχοι-Βλαχόφωνοι Έλληνες)
passim
- Ασανίδες 31
- Ασημουργική 429
- Ασία 398
- Ασπρόβαλτα 123
- Ασπροπόταμος 37, 101, 102, 119, 126,
127, 308, 405
- Αστερίου Αθανάσιος 136
- Αστεροσκοπείο Αθηνών 66, 432, 442
- Αστική Σχολή Κατερίνης 243
- Αστική Σχολή Μοναστηρίου 343
- Αταλάντη 131, 135
- Αύγουστος 21
- Αυθεντική Ακαδημία ελληνικής κοινό-
τητας Βουκουρεστίου 77
- Αυλώνα 72, 74, 87, 123, 185, 279, 306,
416, καζάς 106, 108, γεωγραφική
περιφέρεια 37, 368
- Αυστραλία 47, 396, 399
- Αυστρία 42, 47, 55, 56, 62, 63, 64, 65,
70, 85, 88, 138, 176, 187, 206, 269,
282, 284, 395, 399, 405, 419, Νότια
65
- Αυστριακή αυτοκρατορία 41
- Αυστριακή προπαγανδιστική διεΐδου-
ση-κίνηση-πολιτική passim (κε-
φάλαιο τρίτο)
- Αυστριακοί 41
- Αυστροουγγαρία 35, 62, 64, 65, 67, 73,
77, 79, 81, 87, 258, 269
- Αφρική 20, Βόρεια 20
- Αχαΐα 99
- Αχή-Τσελεμπή, καζάς 309
- Εχμέτ Εγιούπ πασάς 354
- Αχρίδα 44, 46, 47, 72, 73, 116, 118, 132,
139, 142, 143, 145, 195, 212, 250,
264, 268, 278, 282, 283, 324, 325,
336, 339, 341, 381, 396, 399, 401,
402, 407, 412, 416, επαρχία 134,
καζάς 108, 369
- Αχριδών, αρχιεπίσκοπος 82
- Αχριδών και Πρεσπών, επαρχία 122

Αφβούργων, αυτοκρατορία 41

Β

Βαβέ, μάχη 132

Βαβούσκας θωμάς 163

Βαβούσκος Κωνσταντίνος 138, 157, 314, 319, 321, 322, 340, 351, 352, 355, 383, 384, 408, 409, 411, 417, 418, 419, 422, 428, 432

Βαγγέλης-Καπετάν 159

Βάζοβο 242

Βαθραλέξη Αιμιλ. 328

Βακαλόπουλος Απόστολος 20, 30, 34, 35, 36, 41, 42, 45, 48, 50, 61, 68, 72, 95, 96, 97, 105, 126, 128, 150, 321, 340, 348, 351, 399, 403, 414, 423, 427, 429, 432, 436

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος (αναφορά σε 16 αυτοτελή βιβλία και εργασίες του) 15, 34, 38, 44, 45, 47, 53, 63, 65, 68, 70, 72, 80, 83, 86, 88, 91, 92, 101, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 124, 126, 128, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 164, 170, 175, 180, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 201, 205, 207, 209, 210, 211, 214, 217, 221, 227, 233, 237, 241, 242, 243, 247, 253, 254, 256, 257, 260, 263, 265, 267, 269, 272, 275, 276, 279, 280, 286, 288, 292, 293, 294, 300, 301, 302, 305, 306, 309, 310, 311, 312, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 323, 324, 325, 326, 331, 332, 333, 336, 337, 339, 340, 341, 343, 344, 348, 349, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 366, 367, 369, 374, 376, 377, 380, 381, 384, 386, 390, 396, 397, 398, 400, 401, 403, 404, 407, 408, 409, 411, 412, 415, 417, 433, 435, 436, 439, 440, 443, 444

Βακούφιο, συνοικία Βερατίου 367

Βαλάντοβο 171

Βαλαωρίτης Αριστοτέλης 420

Βαλή πασάς 159

Βαλιδέ, σουλτάνα 38, χανούμ 49

Βαλκάνια (βαλκανική, βαλκανικός χώρος-χερσόνησος) *passim*

Βαλτέτσι 99

Βάλτινο 122, 386

Βαμβακάς Χαρ. 255

Βανάτο 56, 175

Βάννης 159

Βαρακλή Δζουμαγιά 122

Βαρακλή Τζουμαγιάς 235, 243, 290, 378, 415

Βαρβέρη Στ. 180

Βαρδάκας Δημήτριος 86

Βαρδαλάχος Κωνσταντίνος 67

Βαρδάρης 50

Βαρζής Λάζαρος (Λάζος) 147, 148

Βάρνα 309, εκκλησιαστική περιφέρεια 115

Βαρνάβας - Σχολή Βαρνάβα 131, 132

Βαρνάβας Δημήτριος 340

Βαρσοβία 65

Βασδραβέλλης Ι.Κ. 71, 97, 98

Βασιλάκης 209

Βασιλείου 132, Δημήτριος 148, Χρήστος 246

Βασιλικό Πωγωνίου Ηπείρου 421

Βαστόβα 389

Βατάλης Ν. 161

Βάτεμβεργ Αλέξανδρος 154

Βατικιώτης Κωνσταντίνος 109, 110, 167

Βαφειάδης 144, Αναστάσιος 132, Δημήτριος 132

Βελεγράδων, γεωγραφική περιφέρεια 366, επαρχία 119, 123, 365, μητρόπολη 194, 201

Βελέντζας Αχιλλέας 137

Βελεσά 46, 57, 63, 79, 89, 119, 190, 199, 200, 211, 213, 214, 219, 237, 374, 375, 400, 401, επαρχία 190, 302, καζάς 107, οροσειρά 118, περιοχή 190

Βελεστίνο 91, 241

Βελή μπέης 53

- Βελιγκέκας 44, 49
 Βελιγράδι 41, 55, 56, 57, 59, 73, 74, 87, 92, 119, 315, 405, 422, 435, αρχοντικά 427, πανεπιστήμιο 422
 Βελίδη, γένος 400
 Βελκαμένη 122
 Βέλλας Νικόλαος 202
 Βελλάς και Κονίτσης, επαρχία 123, 305
 Βελλιανίτης Θεόδ. Α. 80, 365
 "Βελλίειο Κληροδότημα" 71
 Βέλλιος ή Μπέλλιος Κωνσταντίνος 71
 Βελίστα (Μπεάλα) 369
 Βελούσα, επισκοπή 301
 Βενετία 42, 55, 58, 67, 72, 73, 74, 81, 82, 84, 86, αρχαία 37
 Βενιζέλος, Ελευθέριος 258, 259, 260, 261, 391, Σοφοκλής Ε. 194
 Βενιζέλου Αικατερίνη 350
 Βεντίστα (Αμάραντο) 308, 405
 Βεράτι-Βεράτιον 123, 185, 250, 273, 279, 306, 366, 367, γεωγραφική περιφέρεια 385, καζάς 106, 108, 307, σαντζάκι 106, 108, 307
 Βερβέρας 146, Χρῆστος 149
 Βεργίδης Ιωάννης 135
 Βέρμιο 51, 130, 131, 148, 168, 176, 211, 224, 226, 233, 236, 326, 329, γεωγραφική περιφέρεια 291, ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια 244, καζάς 118, περιοχές 50
 Βέροια 44, 49, 51, 56, 69, 116, 118, 121, 122, 130, 147, 168, 171, 195, 213, 224, 232, 246, 248, 249, 250, 251, 270, 273, 286, 287, 290, 291, 292, 326, 327, 328, 330, 331, 336, 362, 416, γεωγραφική περιφέρεια 247, εκκλησιαστική περιφέρεια 289, ελληνικό σχολείο 224, επαρχία 122, 246, 248, 302, ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια 224, ευρύτερη περιοχή 247, καζάς 108, 118, 245, 303, περιοχή 147, 168, 226, 232, 247, 248, 329, περιοχές 225, υποδιοίκηση 244
 Βερολίνο 65, πανεπιστήμιο 416, συνέδριο 124, 133, 175, 184, 188, 195, 196, 264, 305, 306, 337
 Βέρος Παναγιώτης 137
 Βεσσαραβία 98, 175
 Βέσσοι 24
 Βετέρνικο 405
 Βήκας Κ. 143
 Βήλλα 123
 Βησσαρίωνας, μητροπολίτης Δυρραχίου 201, 273, 279, 280, 367
 "Βιβλίο Σχολικής Κοινότητος των Ηνωμένων Εκπαιδευτηρίων Τιρονόβου" 314
 Βίγλιστα 148, μουδιολίκι 108
 Βιέννη 38, 44, 55, 56, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 73, 74, 77, 82, 84, 87, 89, 91, 101, 315, 316, 366, 397, 398, 400, 405, 425, 426, 427, 442, ελληνικό κοινοτικό σχολείο 67
 Βιζύης, εκκλησιαστική περιφέρεια 115, επαρχία 229, 309
 Βικέλας Νικόλαος 69
 Βιλαέτι 107
 Βίστα, οικογένεια (Μεγάροβο) 412
 Βίστας Μηνάς 132, 412
 Βιτάλη, κατοικία (Μέτσοβο) 359, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
 Βιτέρνικο 101, 119
 Βλαδιμηρέσκου 98
 Βλάστη 45, 55, 71, 139, 145, 148, 164, 429, μουδιολίκι 108
 Βλάτση (Μπλάτσι) 49
 Βλάτσι 44, 196
 Βλατσιώτη Φανή 318
 Βλαχάβας (ή Μπλαχάβας) 146, Θεοδωράκης 95, Θύμιος (Ευθύμιος) 90, 94, 95, 130, 135, Νικόλαος 135
 Βλάχα Μαρία 359
 Βλαχία 55, 56, 65, 71, 73, 87, 91, 95, 96, 188, 405
 Βλαχ μιλέτ 227
 "Βλαχοβασιλιάς" 100
 Βλαχοβούλγαροι ή Βλαχορηχίνοι 31
 Βλαχογιάννη 383, 390
 Βλαχογιάννης Γ. (Οδυσσέας) 162
 Βλάχοι (Ελληνοβλαχοί-Κουτσόβλαχοι-Βλαχόφωνοι Έλληνες-Αρωμόνιοι) *passim*

- Βλαχοκαλύβια 202
 Βλαχοκλεισούρα (Κλεισούρα) 182, 195, 362
 Βλαχολίβαδο (Ολύμπου-Λιβάδι) 94, 98, 118, 135, 372, 400
 Βλαχομαχαλάς (Άνω-Κάτω) 324
 Βλαχονικόλας ή Μπασδάνης Νικόλαος, Νεομάρτυρας Μετσόβου 90
 Βλαχοπλαγιά 128
 Βλαχορηγίνοι ή Βλαχοβούλγαροι 31
 Βλάχος Κώστας 102
 Βλάχος Νικόλαος Β. 158, 175, 176, 177, 181, 186, 203, 207, 213, 215, 217, 218, 219, 253, 256, 257, 264, 269, 293, 299, 339, 372, 389, 390
 Βλάχου-Μήτηρε 231
 Βλαχόφωνο-ελληνοβλαχικό στοιχείο-πληθυσμός *passim*
 Βλαχόφωνοι Έλληνες (Ελληνοβλαχοί - Κουτσόβλαχοί - Βλάχοι - Αρωμούνοι) *passim*
 Βλαχ Ρουμ 223
 Βόγα, οικογένεια (Βουκουρέστι) 400
 Βογραδέτριπ 123
 Βοδενά 117, Άνω 309, επαρχία 229, επισκοπή 301, καζάς 108, 118, 303
 Βόιο, περιοχή 34
 Βοιωτία 102
 Βόλος 308
 Βοντούρσα 383
 Βόρειας και Νότιας Αμερικής, αρχιεπίσκοπος 421
 Βορειοηπειρώτες 197, 442
 Βορτόπη 123
 Βοσνία 56
 Βοσνιάκος Σωτήριος 132
 Βόσπορος 310
 Βούδα 68, 71
 Βουδαπέστη 44, 56, 63, 65, 66, 68, 71, 73, 405, 427
 Βούζας Ιωάννης 133, 143
 Βούκα, αδελφοί 180
 Βουκαβάλλας, Βασίλειος 60, Μάρκος 60
 Βουκοβίνα 175
 Βουκόλος, Δημήτριος 246, Χαράλαμπος 246
 Βουκουρέστι 65, 74, 84, 91, 96, 177, 179, 181, 189, 206, 210, 254, 259, 273, 312, 313, 314, 315, 335, 336, 337, 343, 350, 382, 400, 442, συνθήκη 170, 171, 259, 261, 391
 Βούλγαρης Ευγένιος 75, 76, 86, 93, Λεωνίδας 137
 Βουλγαρία-Βούλγαροι *passim* (κυρίως στο τρίτο κεφάλαιο)
 Βουλγαρική Εθνική Τράπεζα 120
 Βουλγαρική Εξαρχία 116, 145, 151, 182, 221, 224, 265, 271, 279, 299
 Βουλγαρική προπαγανδιστική διείσδυση-κίνηση-πολιτική *passim* (τρίτο κεφάλαιο)
 Βουλγαρικό Κομιτάτο Σόφιας 231
 Βουλγαρικό Πρακτορείο Θεσσαλονίκης 220
 Βούλγαροι-Βουλγαρία *passim* (κυρίως στο τρίτο κεφάλαιο)
 Βουλγαρουνίτες 110
 Βουλγαρόφωνοι 117
 Βούλιστα 244
 Βούρη Γλυκερία-Σοφία 107, 313, 319, 321, 326, 333, 336, 340, 343, 387
 Βούρμπιανη (Κόνιτσας) 127
 Βουτονόσι(ον) 122, 438
 Βούτσης Κ. 161
 Βράζα (Μπριάζα-Δίστρατο) 235, 239, 254, 290, 390
 Βράιλα (Ανατολικής Ρουμανίας) 441
 Βραϊλεάνο(ς) 208, 210, 385
 Βράκας Ζήσης 149
 Βρανάκης 57
 Βράνια 119, πασαλίκι 400
 Βρανούσης Λεάνδρος 91
 Βρεάζα 364
 Βρεγδετίου, τμήμα 305
 Βρέζας Γ. 328
 Βρετανία 20
 Βρέττας Θεόδωρος 59
 "Βρέττας, Παπαναούμ και Σία", ελληνοβλαχικός εμπορικός οίκος στη Βιέννη 63
 Βριάζα 123
 Βροντού, μουνιρλίκι 108
 Βρυάζα 121

- Βρυμίρι 244
 Βρύσες Μετσόβου 429
 Βρύσεως, τμήμα 305
 Βυζαντινοί ιστορικοί 23
 Βυζάντιο 31, 310
 Βυλάζωρα (Βελεσά) 33
 Βωβούσα 50, 55, 91, 93, 118, 122, 209, 210, 235, 239, 290, 293, 347, 352, 353, 362, 363, 364, 390
- Γ**
- "Γ. Αβέρωφ", θωρηκτό 432, 438
 Γαϊδής Ι. 412
 Γαλακτός Σπουρλίτας 122
 Γαλανός Νικόλαος 242
 Γαλατάς 272, 273, 313
 Γαλατία 20
 Γαλιλαίας Νικόλαος 446
 Γαλλία 42, 62, 282, 284
 Γαλλική γλώσσα 26, 28
 Γαλλική Επανάσταση 91
 Γάνου και Χώρας, εκκλησιαστική περιφέρεια 115
 Γαρδίκη, οικογένεια (Μεγάροβο) 412
 Γαρδίκι 119, 405
 Γάσιος Τάκης 412
 Γενεράλης Κριστ 179
 Γενεύη 65
 Γενή Μαχαλάς Μοναστηρίου 432
 Γενησέα, καζάς 108
 Γενιτσά, καζάς 303
 Γέννηση της Θεοτόκου, εκκλησία Σαμαρίνας (Μεγάλη Παναγιά) 87, 429, εκκλησία Σεμλίνου 60
 Γερμάνη, αδελφοί 56, 57
 Γερμάνης Γιαννάκης 56
 Γερμανία 62, 70, 73, 76, 282, 284, 401, 403
 Γερμανοί 29
 Γερομιχαλός Αθανάσιος Γρ. 229, 236, 290, 341, 342
 Γεροφωκάς Δ. 372, Ι. 372
 Γευγελή 119, 171, 211, 337, 377, ευρύτερη περιφέρεια 31, καζάς 303, 377, περιοχή 242, 283, 286, περιφέρεια 293, 289, υποδιοίκηση 285
 Γεωργάκης Ολύμπιος 90, 97, 98, 99, 130
 Γεωργαλάς Γ. 229
 Γεωργαντάς 148
 Γεωργιάδης, Γιάννης 390, Νικόλαος Χαρ. 163, 253, 342
 Γεωργιάδου-Κούντουρα Ευθυμία 402
 Γεώργιος ο Α΄ 418
 Γεωργίου, Δημήτριος 319, 320, Ιωάννης 229, Λάζαρος 72, 139, Στέργιος 151
 Γεώρσης Κωνσταντίνος 131, 132, 341, 407
 Γηρομέριο 235
 Γιαγκοβέτσι(ον) 118, 139, 212, 279, 282, 377, 396, 412
 Γιαγκοβίτσιον 122
 Γιακήμας Κωνσταντίνος 445
 Γιαμός, Λάζαρος 159, Φώτης 159
 Γιαμπλάνιστα 381
 Γιαννάκης Ολύμπιος 136
 Γιάννενα 90, 95
 Γιάννης Ν. 161
 Γιάννης του Παπά (Γιάννης Πρίφτης) 53
 Γιάννινα 99, 292, 293, 339, 361, 386, 445
 Γιαννιτσά, επαρχία 302, καζάς 108, λίμνη 168, 232, 247
 Γιαννούλης, Θανάσης 50, Νικ. Κ. 125
 Γιαννοχώρι 148
 Γιαννώτας Δημήτριος 354, 412
 Γιολδάσης Γεώργιος 101
 Γιομπλάκης Αθ. 146
 Γιότσος Ιωάν. 229
 Γιούσκας Νικολάκης 158
 Γιώργης Κώστας 48
 Γιώσης Χρ. 151
 Γιωταίοι 94
 Γκαδέλος 86, Δημήτριος 85, Ιωάννης 87
 Γκαντέλος 100
 Γκαρέλιας 150
 Γκαρπολάς Νικόλαος 189
 Γκάτσας Χρήστος 148

- Γκίλας, οπλαρχηγός 134
 Γκίνας Αδάμ 68
 Γκίνη Ζωή 357
 Γκιόζας Βρέττας 59
 Γκιόντας Γεώργιος 158
 Γκιουμουλτζίνας (Κομοτηνής), καζάς 309
 Γκιούτας Δημ. 229
 Γκίρμπα, οικογένεια (Βιέννη) 400
 Γκίτσα, αρχοντικό (Νέβεσκα) 425
 Γκοβεδάρος Ιωάννης 143
 Γκόγκου Μήσιος 50
 Γκόλνας Τάκης 161
 Γκόνος 156
 Γκόπεσι 46, 57, 118, 138, 139, 155, 171, 190, 195, 204, 212, 213, 264, 267, 268, 269, 278, 280, 283, 290, 311, 319, 320, 336, 339, 396, 402, 408, 409, 412, 421
 Γκοπέσιον 282
 Γκόρας και Μόρας, τμήμα 367, χωριά 200
 Γκοτσαμάνης, πρόκριτος Στρούγγας 412, X. 273
 Γκούντας Αλέξης 127
 Γκουντροβάς 101
 Γκούρας 443
 Γκούστας, Ναούμ 59, Χατζή Μιχάλης 82
 Γκουσώφ Χρ. 166
 Γκούτας Κωνσταντίνος 164
 Γκούτζιας Γεώργιος 81
 Γκράμποβα 56
 Γκρεθ 123
 Γκρούτας Γούλας 149
 Γομπέσιον 122, 250
 Γόπεσι 191
 Γοπέσιο 235
 Γορδάνης Φ. 161
 Γορίτσα, συνοικία Βερατίου 367
 Γοτζαμάνος Χαρ. 366
 Γότσης Θ. 161
 Γούδα, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
 Γουδοβάσδα (Καλομοίρα) 119
 Γουμένισα, μουδιολίκι 108
 Γούρεζα 123
 Γούσιου Μιχαήλ, οικογένεια (Νιζόπο-
 λη) 354
 Γραβιά 99
 Γραδένιτσα 225
 Γραδίστα 123
 Γραικός Κ. 412, πρόκριτος Τίρνοβου 412
 Γραμματίκοβα (Ανω Γραμματικό) 51, 118
 Γραμματίκοβο (Καλύβια) 148, 217, 225, 245, 246, 383
 Γραμματικόν 282
 Γραμματικός Ιωάννης 422
 Γράμμος (Γράμμοστα) 45, 116, 120, περιοχή 34
 Γράμμοστα (Γράμμος) 46, 48, 118, 148, 185, καζάς 108
 Γραμπιάνη 123
 Γραμπόβα 123
 Γράμποβο 185
 "Γραπτή Αμαζών του Νυμφαίου" 425
 Γρεβενά 55, 91, 93, 94, 100, 127, 130, 149, 151, 250, 256, 267, 292, 336, 347, γεωγραφική περιφέρεια 53, επαρχία 122, 126, 128, 134, καζάς 108, 118, 231, 256, 303, 356, περιοχή 128, 389, περιφέρεια 126, 230, 390, σαντζάκι 109
 Γρεβενίτι(ο-ον) 113, 122, 210, 363, 364
 Γρεβενό 54
 Γρέζος Γ. 318
 Γρέζου Αχ. 350
 Γρηγοράς Νικηφόρος 37
 Γρηγόριος ο Ε', πατριάρχης-αδριάντας 438
 Γριβαίοι 99
 Γρίβας, Αλέξης ή Γαρδικιώτης 100, Γεώργιος ή Σβίγγος 100, Δημήτριος 100, Δράκος 100, Θόδωρος 100, 127, Σταύρος 100, Φλώρος ή Κώστας 100, Χρίστος 100
 Γυμνάσιο Μοναστηρίου 343
 "Γυμναστικός Σύλλογος Μοναστηρίου" 408
 Γύρα, ελληνοβλαχικός εμπορικός οίκος 66
 Γύρας Γ. 65

Γώγος, Ανδρέας 166, Γρηγ. 68, Ναούμ 163

Δ

Δαβίδ 35
 Δάκες 25, 26
 Δακία 20, 24, 25
 Δακαρουμανική γλώσσα 25, 28, 181
 Δακορουμάνοι 24
 Δαλαμέτρου Ι. 328
 Δαμάσι 383, 390, 405
 Δαμασκός (Συρίας) 434
 Δαμασούλι 383, 391
 Δάνα Αγγλαία 350
 Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης 83
 Δάνος Βασίλης 332
 Δάνου, εμπορικός οίκος (Βελεσά) 400
 Δαρβάρων, οικογένεια (από την Κλεισούρα) 59
 Δάρβαρης, Δημήτριος Ν. 60, 70, 316, Ιωάννης 316, Μάρκος 60
 Δάρδας Χαράλαμπος 357, 414
 Δαρή-Δερέ, καζάς 309
 Δασκαλίτσος Ιωάννης 248
 Δασσάρητος Ηλίας 356
 Δάτσικας Σ. 363
 Δεδέαγατς (Αλεξανδρούπολης), καζάς 310, σαντζάκι 309
 Δελβινάκι 44
 Δέλβινο 306, καζάς 106, 108, 114, τμήμα 305
 Δεληγιανναίοι ή Τσαπαίοι 100
 Δεληπέτρος Χρήστος 279
 Δέλλιος Ι. 71
 Δέλτα Πηνελόπη 167
 Δεμενίτζα 128
 Δεμίρ Ισσάρ-Χισάρ (Σιδηρόκαστρο), καζάς 108, 119, 221, 303, 378
 Δένδρου Φανή 350
 Δέντσιον 123
 Δερβενίτσα 122
 Δέρκων, εκκλησιαστική περιφέρεια 115
 Δεσκάτης, καζάς 108

Δεσπούλης Κούσιος 150
 Δεστούλης Κούσιος 101
 Δζουμαγιά, Άνω 122, 250
 Δημητριάδης Επαμεινώνδας 139
 Δημήτριος, Νεομάρτυρας Σαμαρίνας 90
 Δημητρίου, αδελφοί (Μοναστήρι) 409, Αλέξιος 139, Ανδρέας 143, 229, Γεώργιος 151, Θεοχάρης 432, Θεοχάρης - χήρα Ελένη 433, Ιωάννης 432, Μάρκος 67, Οικονόμος 350, Σπύρος 151
 Δημητρίτσης Στέργιος 420
 Δήμιτζας Μαργαρίτης 416
 Δήμιτσας Γεώργιος 139, 408, Μαργαρίτης 341
 Δήμος Ζιώγης (Νικολάκης) 202
 Δημοτική Σχολή Αγίου Δημητρίου Μετσόβου 358
 Δημοτικό Κοινωνικό Νοσοκομείο Μοναστηρίου 432
 Δήτσιας Γ. 157
 Διαβατός 171
 Διαβόρνιτσα 122
 "Διακήρυξη προς το Αλβανικό Έθνος" 183
 Διόκωνος Ιωάννης 37
 Διαμάντης Αλκιβιάδης 261
 Διαμαντής Βασίλειος 289, 362
 Διαμαντίδης Βασίλειος 143
 Διαμαρτυρίες Κουτσόβλαχων 234, 235, 240, 290
 Δίβρα 106, 401, καζάς 108, σαντζάκι 108
 Διδυμότειχο 120, εκκλησιαστική περιφέρεια 115, καζάς 309
 Διεθνής Διάσκεψη Ειρήνης Παρισιού 421
 "Διευθύνον Κέντρον" (Νέβεσκα) 164
 Δίλοφο 128
 Διμηνίτσα (Καρπερό) 127
 Διόδωρος 33
 Δίος Διον. 229
 Διπλωματικό Πρακτορείο Σόφιας 218
 Δισέσκος 251
 Δίστομο 99, 131
 Δίχοβο 46

- Δόβας Αναστάσιος 350
 Δοβολάνος Γιάννης 238
 Δοβρά (Βέροιας) 130, 133
 Δοβρίνοβο (Ντομπρίνοβο-Ηλιοχώρι)
 122, 364, 390
 Δοβρουτσά 176
 Δογάνογλου 309
 Δοϊράνη 377, επαρχία 302, καζάς 107,
 303
 Δοκός Γ. 433
 Δόλιανη (Κουμαριά) 51, 118, 122, 171,
 224, 232, 244, 247, 248, 250, 326,
 329, 383
 Δολιανίτες 248
 Δόμβραινα 99
 Δομπρονίκη 123
 Δότζου, οικογένεια (Βουκουρέστι)
 400
 Δούκα, ελληνοβλαχικός εμπορικός οί-
 κος 66
 Δούκας 306, Κωνσταντίνος 92, Μι-
 χαήλ 67, Νεόφυτος 75, 76, 77, 86,
 93, 442, Νικόλαος 67, 72
 Δούμας 243, Αλέξανδρος 169, Γεώρ-
 γιος 139, 163, Ευάγγελος 167,
 Ιωάννης 415, Σπ. 162, 163,
 Χρήστος 143, 153, 161
 Δούμπα, ελληνοβλαχικός εμπορικός
 οίκος 66, οικογένεια στη Βιέννη
 62
 Δούμπας, Μ. 65, Νικόλαος 89, 433,
 Στέργιος 66, 89, 371, 435
 Δουμπιά Χαλκιδικής 135
 Δουμπιωταίοι 135
 Δουμπιώτη, οικογένεια 135
 Δουμπιώτης, Βασιλικός 135,
 Δημήτριος 135, Ιωάννης 135, Κο-
 σμάς 135, Κωνσταντίνος 135,
 Μιλτιάδης 135, Νικόλαος 135,
 Στέργιος ή Αστέριος 135
 Δούναβης 20, 23, 24, 26, 29, 34, 37, 41,
 58, 59, 65, 240, κοιλάδα 55
 Δουσακ 123
 Δουσνίκη 123
 Δουτλή 123
 Δούτσης Ευάγγελος 152, 229
 Δραγαί (Καστανώτας) 210
 Δραγατσάνι 98
 Δραγούμης, Εμμανουήλ 407, Ίων 160,
 Στέφανος 134, 139, 158
 Δράμα 47, 116, 302, 309, 399, επαρχία
 229, καζάς 108, 118, 303, περιοχή
 119, σαντζάκι 107, 108, 109, 111
 Δράνοβον 123
 Δροσοπηγή (Μπελκαμένη) 164, 166
 Δρυϊνουπόλεως, επαρχία 305, τμήμα
 305
 Δρυστελιάρης Γεώργιος 246
 Δυρράχιο 38, 55, 72, 123, 200, 201,
 228, 279, 280, 306, 368, 404, 416,
 γεωγραφική περιφέρεια 385, ε-
 παρχία 119, 123, 365, ευρύτερη
 γεωγραφική περιφέρεια 367, μη-
 τρόπολη 194, 200, 201, περιοχή
 227, 228, περιφέρεια 307, τμήμα
 305
 Δυτικομακεδόνες 69, 127, 143
 Δώδεκα Αποστόλων, εκκλησία Μο-
 σχόπολης 81
 Δωρόθεος, μητροπολίτης Γρεβενών
 277

Ε

- Εβραίοι 109, 110, 111, 112, 113, 114,
 115, 189, 255
 Εβρέτ-Χισάρ, επαρχία 302
 Εγνατία οδός 34
 Έδεσσα 118, 377, 383, επαρχία 302,
 καζάς 116
 Εζέ Λεόν (Heuzey Léon) 405
 Εθνικές οργανώσεις 407
 "Εθνική Άμυνα" Κοριτσάς 414
 Εθνική Βιβλιοθήκη 418
 Εθνική Εταιρεία 145, 146, 150
 Εθνική Τράπεζα Ελλάδας 420
 "Εθνικός σύνδεσμος", πολιτικό σωμα-
 τείο Βαρακλή Τζουμαγιάς 415
 "Εκκλησιαστική Αλήθεια" 235, 290 -
 passim (στις βιβλιογραφικές πα-
 ραπομπές)
 Ελασσόνα 94, 123, 139, 383, 391, γεω-
 γραφική περιφέρεια 256, επαρχία

- χία 123, καζάς 108, 303, περιφέρεια 390
- Ελβασάν 197, 200, 201, 228, 279, 280, 368, 381, 404, 416, γεωγραφική περιφέρεια 385, καζάς 108, σαντζάκι 108
- Ελβασάνιον 123, 250
- Ελβετία 440
- Ελευθεροχώρι 147, 391
- Ελιμείας, επαρχία 143
- Ελισσαβέτειον Παρθεναγωγείου Ιωαννίνων 358
- Ελλάδα (Έλληνες, ελληνική γλώσσα, Ελληνισμός, ελληνόφωνοι) *passim*
- Έλληνες (Ελλάδα, ελληνική γλώσσα, Ελληνισμός, ελληνόφωνοι) *passim*
- Ελληνικά σχολεία *passim*
- Ελληνικά σχολεία Μοναστηρίου 342
- Ελληνικό Σχολείο Αλεξάνδρειας 441
- "Ελληνική Αδελφότης Σαμαριναίων η Αγία Παρασκευή" 413
- Ελληνική γλώσσα (Ελλάδα, Έλληνες, Ελληνισμός, ελληνόφωνοι) *passim*
- Ελληνική Επανάσταση 97
- "Ελληνική και αλληλοδιδασκτική Σχολή Στεργίου Μ. Δούμπα" Μπλατσίου 371
- "Ελληνική Λέσχη", εθνικός και κοινωνικοπολιτιστικός σύλλογος Μοναστηρίου 409
- Ελληνική Σχολή Βόλου 353
- Ελληνική Σχολή Μετσόβου 441
- Ελληνικό Κομιτάτο Μοναστηρίου 161
- "Ελληνικό Παρθεναγωγείο Ζωής Μιχαήλ Τσίρλη" Νέβεςκας 434
- "Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως" 301, 327, 406
- "Ελληνικό Φροντιστήριο" Μοσχόπολης 82
- Ελληνισμός (Ελλάδα, Έλληνες, ελληνική γλώσσα, ελληνόφωνοι) *passim*
- Ελληνοβλαχικά σχολεία *passim*
- Ελληνοβλαχικές οικίες-αρχοντικά 423, 424, 425, 426, 427
- Ελληνοβλαχικό-βλαχόφωνο στοιχειό-πληθυσμός *passim*
- Ελληνόβλαχοι (Κουτσόβλαχοι-Βλαχόφωνοι Έλληνες-Βλάχοι-Αρωμούνοι) *passim*
- Ελληνοσχολείο Μετσόβου 86, 358, 441
- Ελληνόφωνοι (Ελλάδα, Έλληνες, ελληνική γλώσσα, Ελληνισμός) *passim*
- "Ελπίς", φιλεκπαιδευτική αδελφότητα Μεγάρου 350, 411
- Εμμανουήλ Παναγιώτης 92
- "Εμπορική Νεολαία του Βελιγραδίου" 435
- Εμπόριο 48, 59
- "Ένωση και Πρόδοος", Νεοτουρκικό Κομιτάτο 168, 169, 256, 291, 388
- "Ένωσις", πολιτική αδελφότητα Νέβεςκας 412
- Εξαρχία βουλγαρική, βλ. βουλγαρική Εξαρχία
- Εξαρχία Μετσόβου 358, 359, 361, 421
- Εξισός (Ξυνό Νερό), μουνδιολίκι 108
- "Έξω Παναγιά", εκκλησία Βέροιας 232, 286, 287
- Επαγγελματικά σωματεία Μοναστηρίου 410
- Επανάσταση, Νάουσας 130, Χαλκιδικής 130
- Επαναστατικές οργανώσεις 407
- "Επίκουρος των Μακεδόνων Επιτροπή" 158
- "Επιτροπή προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας" 325
- "Εργάνη Αθηνά", εργαστήριο για άπορα κορίτσια στο Μοναστήρι 409
- Ερζεγοβίνη 56
- Έσλιν 132
- "Εσωτερική Οργάνωση Μοναστηρίου" 161
- Ευαγγέλου, Δήμος 166, Στέργιος 411
- Ευαγγελίδης Τρύφωνας 315, 316
- "Ευαγγελισμός", Νοσοκομείο Αθηνών 411, Νοσοκομείο Μοναστηρίου

(δωρεά των αδελφών Δημητρίου)
409, 432, 433, φιλεκπαιδευτικός
σύλλογος Μοναστηρίου 343, 407
Εύβοια 402
Ευγένιος, επισκοπος Σινάδων 289
Ευθύμιος 160
Ευθυμίου Λάμπρος 151
Εύξεινος Πόντος 27, 132, 308
Ευριπίδης 77
Ευριπιώτης 243
Ευρώπη 29, 42, 47, 55, 64, 66, 73, 76,
77, 79, 81, 84, 93, 101, 146, 150,
154, 425, Δυτική 263, Κεντρική
35, 41, 42, 55, 56, 63, 88, 398, 405
"Εφημερίς" 67
Έφου Δημήτριος 411

Ζ

Ζαβίρας Γεώργιος 69, 70
Ζάγλα, αδελφοί 56, 57
Ζαγορά 308
Ζαγόρι (Ηπειρού) 321, 420, τμήμα
305, 352, 363
Ζαγόρια 184, 209, 386
Ζαγοριάς Λιντσουριάς, τμήμα 305
Ζαγορίτσανης, μάχη 164
Ζαγοροχώρια 118
Ζάκας Θεόδωρος 137
Ζαλοκώστας Γεώργιος 88, 99
Ζαμάνης, Δημήτριος 87, 358, Παχάλ-
νικος 85
Ζάννα, οικογένεια 167, 168
Ζάννας, Αλέξανδρος 167, 168,
Δημήτριος 167
Ζάππας 306, 442, Ευάγγελος (ή Ευαγ-
γέλης) 442, 443, 444, 445, Κων-
σταντίνος 442, 443, 444
Ζάππειο (Μέγαρο Αθηνών) 432, 442,
444
Ζάππειο Παρθεναγωγείο, Αδρια-
νούπολης 444, Κωνσταντινούπο-
λης 358, 444, Λάμποβου 444
Ζαρίφεια Διδασκαλεία Φιλιππούπο-
λης 306, 309, 419
Ζαρκόβιανη 121

Ζαφείρης Ιωάννης 59
Ζαχαριάδης Γεώργιος 135
Ζαχειλάς Γ. 135
Ζάχος Αργύριος 143, 161, 167
Ζάχου Αργ. 410
Ζέγας Χ. 273
Ζελάχοβον 117
Ζέμουν (Σεμλίνο) 55, 315
Ζέρμας 146
Τζήμας Γιαννούλης 415
Τζίμας Δημήτριος 87
Ζηγαδάσης Γεώργιος 411
Ζήμας Κ. 237
Ζήκος, Γάκης 137, Κύρος Μ. 60
Ζήση, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
Ζήσης Στέφανος 237
Ζιάκα, χωριό Γρεβενών 126
Ζιακαίοι 94, 100, 126
Ζιάκας, Γιαννούλας 129, Γούλας 129,
130, Επαμεινώνδας 136, Θεόδω-
ρος 93, 100, 126, 127, 128, 129,
130, Νικόλαος 129
Ζιμνάτζι 128
Ζιούζιος 131, 132, Ν. 407
Ζιούζιου, οικογένεια (Μεγάροβο) 412
Ζίχνα 95, καζάς 108, 303
Ζιώγας Α. 354
Ζιώγος, πρόκριτος Τίροβου 412
Ζιώγος-Παπαγιάννης 100
Ζούκης 164, Γεώργιος 421
Ζουμετίκος, Αλέξανδρος 162, 417,
Γρηγόριος 418
Ζούρκας, οπλαρχηγός 133, Β. 134
Ζώγου Ι. 411
Ζωγράφεια Διδασκαλεία 306
Ζωγραφική 396, 422
Ζωγράφος 306, 442, Γ. 161
Ζωή, σύζυγος Τσίρλη Μιχαήλ (Νέβε-
σκα) 434
Ζώης Αντώνιος 156, 163
Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων 180, 416

Η

"Η Αθηνά και ο Άρης" Νέβεσκας (τοι-
χογραφία) 425

- Ηγεμονική Ακαδημία Ιασίου 86
 Ηγουμενίδης 245, 329
 Ηγουμενίτσας (Ρεσσαδιέ), σαντζάκι 295, 308
 "Η Ελπίς", Νοσοκομείο Αθηνών 71, 89
 Ηλιάδης-Ραντουλέσκου Ιωάννης 177, 178
 "Η Λύρα", μουσικός όμιλος Μοναστηρίου 409
 "Η Μέλισσα", μαθητικός σύλλογος Μοναστηρίου 410
 Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής 403
 "Η Ομόνοια", φιλεκπαιδευτικός σύλλογος Κλεισούρας 413
 Ήπειρος 22, 23, 33, 38, 42, 46, 51, 52, 53, 55, 59, 71, 75, 76, 80, 86, 89, 98, 99, 101, 106, 113, 114, 119, 124, 126, 130, 138, 175, 178, 182, 185, 190, 198, 206, 218, 221, 252, 265, 273, 279, 282, 284, 290, 292, 294, 295, 305, 306, 307, 312, 335, 339, 359, 360, 362, 364, 368, 369, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 396, 403, 404, 416, 440, 443, Βόρεια 30, 37, 114, 118, 183, 185, 306, 387, 442, ευρύτερη γεωγραφική περιοχή 20, Νότια 118, 184, 185, περιοχή 195, περιοχές 193
 Ηπειρώτες 69, 72, 300, 306, 395, 431, ευεργέτες 437
 Ηπειρωτική Εστία 210
 "Η Πρόνοια", φιλεκπαιδευτικός σύλλογος Μοναστηρίου 343, 407
 Ηράκλεια (Σερρών) 415, εκκλησιαστική περιφέρεια 115, περιοχή 34
- ⊙
- Θάσου, καζάς 108, 303
 Θεατρικές παραστάσεις νέων Μεγαροβιτών 412
 Θεατρικός σύλλογος Μοναστηρίου 410
 Θεοδώρητος, μητροπολίτης Νευροκοπίου 222, 223, 378
 Θεοδώρου Δημήτριος 72
 Θεόκλητος, επίσκοπος Πέτρας 202, 372
 Θεοχάρης Γεώργιος 92
 Θερμαϊκός 101
 Θεσσαλία 22, 23, 30, 36, 37, 38, 52, 53, 86, 89, 91, 95, 99, 102, 106, 118, 119, 125, 126, 127, 130, 137, 139, 145, 175, 178, 182, 185, 190, 196, 198, 206, 265, 308, 312, 335, 369, 385, 398, 402, 403, 404, 416, Δυτική 30, ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια 20, κάμποι 54, περιοχή 23, 193, 195
 Θεσσαλική Επανάσταση 102, 125
 Θεσσαλοί 30
 Θεσσαλονίκη 38, 44, 47, 109, 110, 111, 116, 120, 122, 134, 167, 169, 171, 187, 188, 189, 213, 231, 235, 249, 250, 251, 270, 290, 293, 302, 303, 373, 381, 399, 400, 402, 416, 417, 440, βίλαετι 14, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 118, 211, 241, 243, 251, 270, 301, 302, 303, 304, 335, 336, 374, 387, 415, γεωγραφική περιφέρεια 225, επαρχία 122, 201, 219, 302, 371, καζάς 107, 303, κάμπος 50, μητρόπολη 235, πανεπιστήμιο 422, περιφέρεια 283, 387, σαντζάκι 107, 109, 111, 250, τετραρχία 33, φυλακές 151
 Θουκυδίδης 69
 Θράκη 36, 107, 114, 118, 120, Ανατολική 309, Βόρεια 308, 309, Δυτική 309
 Θωμαΐδης Κωνσταντίνος 435
 "Θωμαΐδιο" σχολείο Μπλατσιού 371
 Θώμος Χρίστος 370

I

- Ι.Α.Κ. 48
 Ιάσιο 74, 97, 265, 312, πανεπιστήμιο 312
 Ιγνάτιεφ 137
 Ίδρυμα Έλενα Ντοάμνα 312
 Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου 343, 417

- Ιερατική Σχολή στο νησί των Ιωαννίνων 306
 Ιερός Λόχος 98
 Ιζβόρωφ Νείλος 265
 Ίλιντεν-εξέγερση 151, 153, 154, 155, 157, 160, 164, 211, 281
 Ιλλυρία 20, 33
 Ινδίες 47, 65, 74, 396, 399
 Ιονέσκου 360
 Ιόνιο πέλαγος 113
 Ιούπα 123
 Ίπατρος Δημήτριος 87, 100
 Ιπέκ, σαντζάκι 108
 Ιραδές-σουλτανικός 214, 215, 219, 284
 Ίσκος Αθανάσιος 137
 Ισμαήλ μπέης 51, 94, 95
 Ισπανία 20
 Ισπανική γλώσσα 25, 28
 Ισπανοεβραίοι 120
 Ισραηλιτική Κοινότητα Μοναστηρίου 418
 Ιστώκ (Καλύβια) 122
 Ιταλία 47, 55, 85, 99, 178, 205, 282, 284, 399, Βόρεια 62, 72, 73
 Ιταλική γλώσσα 26, 28
 Ιταλική χερσόνησος 20
 "Ιταλικός Ταχυδρόμος" 252
 Ιταλός 29
 Ιωακείμ ο Γ' 268, 281, 282, 284, 288, 289, 290, 292, 419
 Ιωαννίδης Βασίλειος Χρ. 80, 442
 Ιωάννινα 44, 47, 59, 96, 112, 129, 254, 255, 306, 307, 362, 364, 399, βιλαέτι 14, 106, 107, 108, 118, 119, 264, 306, 307, 335, 336, 387, 416, Βόρειο τμήμα 365, γεωγραφική περιφέρεια 293, 385, διοίκηση 114, επαρχία 122, 305, ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια 185, καζάς 106, 108, 112, 113, 114, 121, 306, 308, περιοχή 238, 306, περιφέρεια 361, 363, 387, 390, σαντζάκι 106, 108, 112, 113, 121, 295, 306, 307, 308, 385
 Ιωάννου, Αθ. 151, Κων. 229, Λάζ. 229, Παναγιώτης 72
 Ιωάσαφ 82
 Ιωαννέσκου 258
 Ιωνέσκος (-σκου) Τάκε 176, 382
- Κ**
- Καβάγια 185, 200, 228, 280, 368
 Καβαδάρ, καζάς 303
 Καβάια 123
 Καβακλή 309
 Καβάλα 44, 45, 119, καζάς 108, 303
 Καβαλλιώτης Θεόδωρος Α. 83
 Καζάκης Νεοκλής 176, 181, 182, 198, 272, 367, 383, 384, 385
 Καζάνα, αδελφοί 209
 Καζαντζής, Αν. 82, 365, 436, Τόλης 300
 Καζάς 107
 "Καζίνο", ελληνικό πατριωτικό σωματείο Μοναστηρίου 131, 407, 412
 Καθολική προπαγανδιστική διείσδυση-κίνηση-πολιτική passim (κεφάλαιο τρίτο)
 Καθολικοί 112
 Καϊλαρίου (Πτολεμαΐδας), σαντζάκι 109
 Καϊλαρίων (Πτολεμαΐδας), καζάς 108, 303
 Καϊμακάμης Βασίλης Δ. 372
 Καϊμακτσιλάρ 122
 Κάιρο 65, 399
 Καλαί Δρυς 35
 Καλακοβίτης Δ. 319
 Καλαμάτα 96
 Καλαμάτας Κωνσταντίνος 149
 Καλαμπάκα 95, 125, ορεινή περιοχή 119
 Καλαμπούκας Ανδρέας 166
 Καλαρίτης Ναούμ 161
 Καλαρύτες 37, 38, 79, 85, 88, 93, 102, 119, 184, 404, 416, 445, αρχοντικά 426, περιοχή 118
 Καλαρύτης Ναούμ 409
 Καλινδέρης Μιχ. Αθ. 45, 57, 62, 71, 89, 403, 421, 426, 429
 Καλλίμαχος Δ. 365
 Καλλίπολης, εκκλησιαστική περιφέ-

- ρεια 115, καζάς 309, σαντζάκι 309
 Καλόγερος 150, Βασίλειος 421
 Καλογιαννίδης Κ. 343
 Καλοσύτης Ιωάννης Ν. 110, 117, 196, 198, 301, 302, 304, 311, 338
 Καλύβια 244, 336, Αγίου Ιωάννου 122, 244, Γραμματικόβου 244, Καταχά 122, Κεραμιδίου 122, Κίτρους 122, 244, Κορυννού 122, Κουντουριωτίσσης (-ριώτισας) 122, 244, Λιμπανόβου 122, Νεοκάστρου 122, Πάλαινης 122, Πέτρης (μονής) 122, Ράδανης 122, Σπουρλίτας 122, Σφίνδζας (μονής) 122, Χράνης 122
 Κάμμωνας Νικ. 157
 Κάμπου, τμήμα 305
 Καναβός Δημήτρης 147
 Κανάκης Μιχάλης 373
 Κάνιτς 74
 Κανονισμός Ανωτάτης Ρουμανικής Εμπορικής Σχολής Θεσσαλονίκης 373
 Κανονισμός Βασικής Ρουμανικής Επαγγελματικής Σχολής Θηλέων Μοναστηρίου 345
 Κανονισμός Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Μετσόβου 358
 Κανονισμός Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητας Τυρνόβου 314
 Καούδης Ε. 166
 Κάπα, αδελφοί 101
 Καπετανόπουλος Φίλιππος 161, 166, 409
 Καποδίστριας 77
 Κάπρα, ελληνοβλαχικός εμπορικός οίκος 66
 Καραγεώργης 97, 130
 Καραγιάννης 248, 265, Ι. 182, Στέργιος 241
 Καραγκούνηδες 30
 Καραθανάσης Αθανάσιος Ε. 16, 81, 222, 223, 227, 343, 378, 407
 Καραϊσκάκης Γεώργιος 99, 102
 Καρακάλας 21
 Καρακάσης Δημήτριος 70
 Καραμάτα, αδελφοί-μέγαρο (Σεμλί-νο) 60, 427
 Καραμάτας, Δημήτριος 61, Ιωάννης 61
 Καραμηνάς, πρόκριτος Τίρνοβου 412
 Καραμήτσιος 127
 Καραμήτσος, οπλαρχηγός 129
 Καραμπατάκης, πρόκριτος Πισοδερίου 415
 Καραναούμης 146, 147
 Καραντάσιου ή Χώτη, οικογένεια (Σαμαρίνα) 53
 Καρατάς, κορυφή Βερμίου 148
 Καρατασαίοι 131
 Καρατάσος 97, Στέφανος 150, Τάσος (Αναστάσιος) 130, Τσάμης 130
 Καρατζά, έμποροι (Θεσσαλονίκη) 400
 Καρατζόβα 211, 225, 284, 286, 337, 377, ευρύτερη περιφέρεια 31, οροσειρά 118, περιοχή 118, 242, περιφέρεια 152, 279, 379
 Καρα-Τσαϊρ (Ξηρολίβαδο) 147
 Καρατσαλή 122
 Καραφώλη Χαρ. 329
 Καραφώλης Απόστολος 362
 Καρβασαρά, τμήμα 305
 Καρβέλας Π. 149
 Καρδούλας Ν. 158
 Καρίτσα 122, 202, 244
 Καρλήκιοι 123
 Καρμίτης Χαρ. 198
 Καρολίδης 260, 261
 Κάρολος, βασιλιάς Ρουμανίας 287, 383, 387
 Καρούγιας Μάρκος 152
 Κάρπη 31
 Καρπολόγου 327, 328
 "Καρτερία", φιλεκπαιδευτική αδελφότητα Μοναστηρίου 343, 408, 410
 Καρνές 309
 Κάρυστος 131
 Κασσάνδρα 51, επαρχία 302, καζάς 119, 303
 "Κάσσα των πτωχών", φιλόπτωχο ταμείο Μοσχόπολης 83
 Κασταμονή 132, 144
 Καστανερέη 31
 Κασσομούλης 100
 Καστανιά 118, 119, 121, 126, 244, 405

- Καστοριά 35, 81, 92, 116, 133, 141, 143, 144, 145, 148, 183, 266, 319, επαρχία 122, 134, 229, επισκοπή 301, καζάς 108, 116, 118, 213, 251, 303, 349, μητροπολίτης 331, νομός 143, περιοχές 165, περιφέρεια 208
- Καστράκι 95
- Κάστρο, Βόλου 308, συνοικία Βερατίου 367
- Καταχάς 121
- Κατερίνας, καζάς 251
- Κατερίνη 51, 121, 168, 235, 244, 270, 290, 326, 373, καζάς 108, 243, 303, υποδιοίκηση 121, 244
- Κατζιούλης Παρθένιος 86
- Κατζογιάννης Ματθαίος 229
- Κάτζος Κώστας Ι. 128
- Κατσάνης Ζήσης 229
- Κατσάνης Νικόλαος Αθ. 22, 165, 402, 425, 431
- Κατσαντώνης 49, 94
- Κατσιγάρης Εμμ. 233
- Κατσουγιάννη, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
- Κατσουγιάννης Ματθαίος 163, Μιχ. 163
- Κατσουγιάννης Τηλέμαχος Μ. 19, 20, 23, 29, 31, 36, 46, 80, 157, 162, 170, 177, 259, 260, 261, 264, 272, 274, 295, 320, 322, 386
- "Κάτω Παναγιά", εκκλησία Βέροιας 248, 291
- Καφαντάρης 150
- Κεδρηνός 35
- Κεκαυμένος 36
- Κέκηδες 128
- Κεκριδής Ευστάθιος Ν. 83, 84
- Κελμπεσίρα 123
- Κέλτες 29
- Κεντημένου Γεωργίου, οικογένεια (Νιζόπολη) 354
- Κεντρική Ελληνική Σχολή Σαμαρίνας 348
- Κεντρική Σχολή Θηλέων Βουκουρεστίου 312
- Κεντρικό Ελληνικό Εκπαιδευτήριο Φιερίου 367
- "Κεντρικό Παρθεναγωγείο" Μοναστηρίου 432
- Κεντρικό Σεμινάριο Μ. Βακαρέστι (Μ. Νεκρεπι) 179
- Κεραμόπουλος Αντώνιος 19, 21, 23, 25, 27, 29, 36, 71, 421
- Κερκίνη (Μπέλεσι), περιοχή 33
- Κέρκυρα 76, 420
- Κερκύρας-Παξών, μητροπολίτης 421
- Κεσσάνης, καζάς 309
- Κεστοράτι 306
- Κετσέα, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
- Κετσέας Κωνσταντίνος 399
- Κεφαλόβρυσο (Καρπενησίου) 99
- Κεχαγιάς Ιώβ Αθ. 229
- Κήζιας Γεώργιος 417
- Κήντσεφ 385
- Κιάντος Γ. 161
- Κίζας Γεώργιος 46, 48, 131, 340, 350, 411, 434
- Κίκης Νικόλαος Δ. 435
- Κιλαρίσι 123
- Κινέζοι 211
- Κίνναμος 37
- Κιοπέκας Μιχαήλ 65, 82, 366, 436
- Κιοπρουλού, διαμέρισμα 190
- Κιούτσας Φώτιος 229
- Κίρτσσοβο 381, καζάς 108
- Κίτζας Κωνσταντίνος 202
- Κίτρος 235, 240, 244, 290, επαρχία 122, 201, 244, 371, 373, επισκοπή 244, παραλία 137
- Κίτσεβο 399, καζάς 303
- Κλεινοβό 102
- Κλείσοβα 102
- Κλεισούρα (Βλαχοκλεισούρα) 44, 47, 56, 59, 60, 70, 79, 118, 122, 133, 134, 139, 143, 148, 157, 159, 161, 179, 180, 190, 192, 196, 213, 229, 235, 240, 250, 253, 264, 275, 276, 277, 278, 290, 292, 311, 315, 316, 317, 318, 319, 336, 339, 381, 396, 403, 408, 413, 422, 429, 434, 435, αρχοντικά 426, τοιχογραφίες αρχοντικών 426, 427
- Κλεισουριώτες 89, 270, 315, απόδημοι

- στη Θεσσαλονίκη-Κωνσταντινούπολη 413
Κλείτος 131, 409
Κλείτος, Έλληνας αξιωματικός 286
Κλήμμεντας, μητροπολίτης Γρεβενών 277
Κοβάτας Κώστας 238
Κοζάνη 116, 127, 128, 139, επαρχία 134, καζάς 108, 303, νομός 143, σαντζάκι 109
Κοϊδής Γ. 370
Κοίμηση της Θεοτόκου, εκκλησία των ελληνόβλαχων στη Βουδαπέστη 68, εκκλησία Κρούσοβου 428, εκκλησία Μοσχόπολης 81, εκκλησία Σαμαρίνας 428
"Κοινότης των Ρωμαίων και Μακεδονοβλάχων" (Σεμλίνο) 58
Κοινοφελή, ιδρύματα 407, σωματεία 407
Κοκκινοπλός 118, 123, 168, 201, 202, 203, 372, 390
Κόκκου, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
Κοκμάνσκη 244
Κοκόλης Νικόλαος (Παπα-Νικόλας Κοκόλης) 128
Κόλιας Γ. 36
Κολινδρός 136, 137, 244
Κολιογεώργου, αδελφοί 445
Κολιός (Ρόκας)-καπετάν 168
Κολοκοτρώνης Θεόδωρος 100
Κολοκούρι(ο) 121, 244
Κολτσιδάς Αντώνης Μιχ. 19, 21, 22, 23, 28, 29, 32, 36, 66, 177, 261, 266, 272, 273, 281, 335, 419, 420, 421, 422, 427, 428, 429, 430, 436, 440, 444, 446
Κολτσιδάς Μιχαήλ 44, 50, 51, 170, 171, 212, 376, 402
Κολωνία, καζάς 108, 109, 114, 123, 303
Κομεντίολος 36
Κομνηνή Άννα 36
Κομπορέλας Νικ. 128
Κομπότι 99
Κόνδης Π. 343
Κονιοβάλα 123
Κόνιτσα 113, 363, γεωγραφική περιφέρεια 254, 293, καζάς 106, 108, 113, 121, 306, 308, περιοχή 239, 352, 363, περιφέρεια 361, τμήμα 305
Κόντης, Ιωάννης 69, Πέτρος 417
Κοντογούρης Φίλιππος 244, 330
Κοντός Πολυζώης 69
Κοντούλης Ιωάννης 433
Κοντσικό-Κόνσκο (Γαλατινή) 118, 377
Κοραής 92
Κορδίτσας Α. 134
Κόρινθος 20
Κορινός 121, 244
Κοριτσά 44, 47, 55, 117, 118, 123, 148, 207, 229, 230, 250, 279, 293, 306, 339, 356, 357, 361, 396, 399, 404, 414, 435, 436, διοίκηση 114, επαρχία 123, 229, 305, επισκοπή 301, καζάς 108, 114, 119, 212, 303, περιφέρεια 230, σαντζάκι 108, 109, 111, 207, 303, 305
Κοριτσάς και Πρεμετής, μητροπολίτης 288
Κορνέτης, ιερέας (Κρούσοβο) 276
Κορνούτη, κατοικία (Μέτσοβο) 359
Κοροβάγκος Ευάγγελος 135
Κοροζής Ιωάννης 354
Κορομηλάς Λάμπρος 167, 168, 217, 226, 246, 329, 331
Κορτανέσκο Ν. 273
"Κορυτζά" 246
Κορυτσαίος Νικ. 229
Κοσίνα 123
Κοσμάς, ιερέας (Μοσχόπολη) 276
Κοσμάς Αιτωλός 37, 86, 87, 92, 93, 123
Κοσ(σ)όβα 123
Κόσοβο (Κοσσυφοπέδιο-Σκόπια), βιλαέτι 14, 106, 107, 108, 109, 110, 118, 211, 365, 375, σαντζάκι 108
Κοσσυφοπέδιο, βιλαέτι 219
Κότσανη 211, 219, 375
Κότσιος Λουκάς 444, 445
Κουζλούκι 122
Κούζμιν 74
Κούκλενα 309
Κουκούσης Στέργιος 144
Κούμανη 123

- Κουμάνοβο 375, 400, πασαλίκι 400
Κούμας Κωνσταντίνος 23, 67, 75, 77, 78, 93
Κουντουριώτης Α. 265
Κουντουριώτισσα 121
Κούπα 31, 118, 121, 122, 152, 229, 241, 250, 283, 286, 293, 377, 389
Κούπα, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
Κουρέντων Ζαγορίου, τμήμα 305
Κουρίλλας, Ευάγγελος Ι. 357, Ευλόγιος 415, Ευλόγιος Ι. 404, Λαυριώτης Ευλόγιος 69, 80, 414
Κούρτη, ελληνοβλαχικός εμπορικός οίκος 66
Κούσιος Νικ. 354
Κούταλη 123
Κουτρομπάς Δημ. Γ. 126
Κουτσελιό (Ιωαννίνων) 127
Κουτσίνας Στέργιος 158
Κουτσοβλαχική γλώσσα-κουτσοβλαχικό ιδίωμα *passim*
Κουτσοβλαχικό ιδίωμα-κουτσοβλαχική γλώσσα *passim*
Κουτσόβλαχοι (Ελληνόβλαχοι-Βλαχόφωνοι Έλληνες-Βλάχοι-Αρωμούνοι) *passim*
Κουτσομπίνα 119
Κουτσούφλιανη (Παναγιά) 119, 196, 361, 438
Κράινα 56
Κράλλη, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
Κρασιά 54, 119, 122, 127, 215, 250, 356, 362, 389, 405, 421
Κρήτη 132, 139
Κρητική Εξέγερση 133, 190, 407
Κριάστας, Δημήτριος 411, Νικόλαος 139, 161, 411
Κριμαϊκός πόλεμος 124, 125, 130, 299
Κροατία 56, 63
Κρούατη (Ανω-Κάτω) 123
Κρούσοβο 44, 46, 47, 79, 89, 116, 117, 118, 120, 122, 138, 139, 143, 155, 157, 158, 161, 162, 164, 171, 188, 190, 195, 196, 211, 212, 213, 219, 229, 230, 234, 235, 236, 237, 250, 253, 264, 268, 270, 273, 276, 278, 279, 282, 283, 290, 292, 311, 320, 321, 322, 323, 336, 338, 339, 381, 396, 398, 399, 409, 410, 418, 419, 433, αρχοντικά 423, καταστροφή 157, 158
Κρουσοβίτες 47, 138, 139, 164, 279, 321, 322, 323, 399, 411
Κρυστάλλης Κώστας 53, 420
Κτενάς Κωνσταντίνος 341
Κτηνοτροφία 48
Κυδώνης Δημήτριος 37
Κυπαρίσσης Μπήκος 150
Κυπριανός 100
Κύπρος 100
Κυραλίου Βασίλ. 215
Κυραναστάσης Τασιούλης 202
Κυρατζής Κώστος 158
Κυράτσος Κ. 412
Κυργιαζής Αντώνιος 91
Κυρζήσης Αντώνης 91
Κυριαζής, Γεώργιος 362, Στέργ. 328
Κυριακίδης Δημήτριος 16
Κυριακίδης Στύλπων Π. 37
Κυριακίδης Τάσος 16
Κυριάκος, κλέφτης 94
Κύρκου Νικόλαος Κ. 86
Κύρου, Ναούμ 134, Παύλος 230, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
Κύτρος 121
Κωλέτης Ιωάννης 88, 99
Κωνσταντάς Γρηγόριος-Φιλιππίδης Δανιήλ 62
Κωνσταντινέσκου 203, 269
Κωνσταντινούπολη 45, 47, 55, 65, 74, 84, 87, 91, 96, 120, 132, 134, 136, 138, 198, 203, 204, 251, 267, 271, 272, 273, 279, 293, 310, 313, 315, 353, 371, 383, 398, 399, 401, 402, 403, 419, βιλαέτι 309, 310, εκκλησιαστική περιφέρεια 115
Κώνστας 86
Κωσταβέλ, Κώστας 128, Κώστας Ζαχ. (ο αντίρτης) 128
Κωστόπουλος 156, Αριστοτ. Χρ. 133, 146
Κωστούλας, αρματολός του Ολύμπου 149
Κωστούρης Σπυρίδ. 288

Κωστοχώριον 122
 Κώτας, οπλαρχηγός 160,
 Κωτούλας Βασίλειος Αδάμ 362
 Κώτσος Ηλίας 72
 Κώτσου Γιάννης 72
 Κωφός Ευάγγελος 105, 109, 116, 139,
 143

Λ

Λαγασέν 123
 Λάγγα 160, 185
 Λάγκα 123, 325
 Λαγκαδάς, καζάς 303, μουδιρλίκι 108
 Λαγκαδιά 31
 Λαζαίοι 94
 Λαζαρέσκου 359
 Λαζαριδής Αιμιλιανός, μητροπολίτης
 Γρεβενών 253, 294
 Λαζαριστές 183, 186, 187, 191, 205,
 264, 265, 280, 344, 380
 Λαζάρου Αχιλλέας Γ. 19, 22, 23, 27,
 29, 30, 31, 36, 261, 262, 431
 Λαζάρου, Γεώργιος 67, Νικόλαος 67
 Λάζος 93, 146, 166, Αλέξανδρος 135,
 Γεώργιος 135, Ιωάννης 135, Τό-
 λιος 135
 Λάιος Γεώργιος 58, 59, 67, 403
 Λάιστα 122, 210, 363, 364, 383, 390
 Λάκα 118, 120
 Λάκκας, τμήμα 305
 Λακκοπούλας, τμήμα 305
 Λάκμωνας 54
 Λάλας Δημήτριος 419
 Λάλλα, αδελφοί 163, οικογένεια (Με-
 γάροβο) 412
 Λάμαρης, τμήμα 305
 Λαμία 38, 50, 119, 126
 Λάμποβο (Τεπελενίου) 389, 443, 444,
 445
 Λαμπρίδης Ιωάννης 44, 53, 358, 361,
 441, 445
 Λάμπρου, Π. 88, Σπυρίδων 62, 66, 68,
 69, 420
 Λαούρδας Βασίλειος 222, 223, 227,
 378, 415

Λάρισα 44, 77, 100, 119, 171, 308, 438,
 σαντζάκι 106
 Λάσκαρις Μ.Θ. 131, 214, 264
 "Λάσσο", κοινοτικό ταμείο Κοριτσάς
 436
 Λατινικές πηγές 37
 Λαχτάρας Κ. 149
 Λάχτη 46
 Λαχωβάρης 251
 Λεβάδεια 122, 250
 Λεβίδης Γ. 162
 Λέγας, Νάκης 158, Νικ. 229
 Λεγεωνάριοι 21
 Λεγεώνες 21
 Λέγκας Μπούσος 246
 "Λειβάδεια" 285
 Λειβάδι 373
 Λειβάδια 241
 Λειβάδιον 123
 Λειψία 38, 69, 76, πανεπιστήμιο 416
 Λέκα, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
 Λεκάντα Λαζαρέσκος 384, 385
 Λέκκου, Ιωάννης 316, Δημήτριος Μ.
 422, Μάρκος 422, οικογένεια
 (Βελιγράδι) 422
 Λεόνης 289
 Λεόντης 251
 Λεοντιάδης Σεβαστός 81
 Λεπενιώτης Χρήστος 149
 Λέποβον 122
 Λέπωρας Αλέξανδρος 68
 Λεσκοβίκιο, καζάς 106, 108, 113, 114,
 306, 308
 Λέσκοβο 121
 Λεσνίτσα (Βρυσσοχώρι) 118, 122, 210,
 363, 364
 Λευκώνας (Πόπλη) 160
 Λιακατάς Γρηγόριος 102
 Λιάκος, Μιχαήλ Δ. 370, Ναούμ 161,
 370
 Λιάκος Σωκρ. Ν. 19
 Λιάκου, αδελφοί-πρόκριτοι Πισοδε-
 ρίου 415
 Λιάκου Κύρος 411
 Λιάκτηση, αδελφοί 357
 Λιάκτησης, Αναστάσιος 435, Δημήτριος
 435

Λιάλας Κ. 411
 Λιάτης Ιωσήφ 143
 Λιάτος 134
 Λιάτσης Ι. 161
 Λιβάδι (Ολύμπου-Βλαχολίβαδο) 94, 98, 135, 136, 167, 168, 201, 202, 203, 372, 373, 390
 Λιβάδι (Καρατζόβας) 225, 242
 Λιβάδια (Καρατζόβας, Γευγελής-Βλαχολίβαδα) 377, 389
 Λιβαδιώτες 373
 Λιβάδου, οροπέδιο 377
 Λιβέρης Π. 424
 Λιβιάκα 123
 Λίβιος 33, 34
 Λιβόρνο 74, 84, 439
 Λιμπάνοβο (Αιγίνιο) 121, 244
 Λιμπάχοβο 128
 Λιμπόφσα 123
 Λινοτόπι 45, 46, 47, 48, 119, 185
 Λιούσνας, καζάς 106, 108, 123, 307
 Λισσός 27
 Λιτίτσης, επαρχία 229
 Λίτος 57
 Λιτόχωρο 95, 135, 244
 Λίτσα, οικογένεια (Μεγάροβο) 412
 Λίτση Θεοδ. Β., αρχοντικό Νέβεσκας 425
 Λίτσιας Τάσκος 412
 Λιψία 55
 Λογοθέτης Π. 110
 Λονδίνο 65
 Λόντυ 230
 Λοτζίνο 244
 Λούγκουντσα 241
 Λούγκουντζα 122, 250
 Λούγκουντσα (Λαγκάδια) 118, 121, 152, 225, 283, 286, 293, 377, 379, 389
 Λουδοβίκος Β' 419
 Λούκα 329
 Λούκας 225
 Λούκειο Παρθεναγωγείο Μετσόβου 358
 Λουλέ-Μπουργκάζ 309
 Λούμνιτσα (Σκρα) 118, 152, 225, 241, 242, 283, 284, 285, 286, 293, 337,

377, 379, 381
 Λούμνιτσα 122, 250, 285
 Λούνκα 119
 Λούρου, καζάς 106, 108
 Λούσης Δημήτριος 246
 Λούστα, αρχοντικό Νέβεσκας 425
 Λούστας Ν. 332, 425
 Λυδός Ιωάννης 35
 Λύκα Σοφία 68
 Λύκειο Basarab Matei 313
 Λύκειο Σάβα 312
 Λυριτζής Γ.Θ. 62, 145, 146, 149, 150
 Λιτίτσης, εκκλησιαστική περιφέρεια 115

Μ

Μαγιορέσκο(υ) Τάκε 259, 391
 Μαδύτου, καζάς 309
 Μαζαράκης Αλέξανδρος-Αιινιάν 145
 Μαζαράκης Ι.Κ.-Αιινιάν 194, 225, 303, 306, 307, 310, 325, 326, 356, 388
 Μαζαράκης Κ. 224, 233
 Μαζωταίοι 84
 Μαθήματα διδασκόμενα στα ελληνικά δημοτικά σχολεία, στο ελληνικό σχολείο και στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου 341
 Μακεδνού Αμύντ. 415
 Μακεδόνες 30, 48, 49, 64, 66, 69, 71, 72, 92, 110, 134, 142, 147, 165, 208, 300, 395, 431
 Μακεδονία 21, 22, 23, 25, 36, 42, 47, 51, 59, 89, 93, 98, 107, 109, 110, 115, 117, 124, 125, 126, 130, 133, 135, 137, 138, 141, 142, 145, 146, 147, 154, 158, 161, 165, 167, 171, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 185, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 203, 206, 212, 213, 217, 218, 220, 231, 250, 251, 252, 255, 259, 265, 268, 273, 274, 279, 282, 284, 290, 292, 301, 302, 303, 304, 305, 312, 313, 335, 336, 337, 338, 339, 360, 368, 369, 380, 381, 382, 383, 385, 387, 388, 396, 403

- Μακεδονία-Ανατολική 45, 118, 147, 165, 402
 Μακεδονία-Άνω 27, 30, 45, 48, 170, 219, 282
 Μακεδονία-Βόρεια 59, 151, 171, 185, 191, 253, 336
 Μακεδονία-Βορειοδυτική 55, 59, 71, 75, 118, 132, 133, 138, 140, 142, 145, 148, 153, 160, 161, 165, 186, 190, 203, 207, 212, 225, 234, 253, 269, 279, 282, 320, 324, 338, 339, 365, 396, 397, 407, 408
 Μακεδονία-Δυτική 34, 49, 52, 56, 60, 61, 71, 87, 97, 100, 125, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 147, 149, 159, 160, 164, 166, 186, 190, 212, 339, 397, 407, 408
 Μακεδονία-ευρύτερη γεωγραφική περιφέρεια 13, 20, 106, 109, 110, 116, 205
 Μακεδονία-Κεντρική 30, 49, 51, 52, 54, 94, 101, 118, 167, 225, 241, 365
 Μακεδονία-Κεντροβόρεια 241
 Μακεδονία-Μείζων 14, 47, 105, 110, 116, 187
 Μακεδονία-Νότια 46, 130
 "Μακεδονική Άμυνα", Εθνικό Σωματείο Μοναστηρίου 160, 161, 409
 Μακεδονική Επιτροπή 134, 234
 "Μακεδονική Ηχώ" 251
 Μακεδονική Λεγεώνα 131
 "Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης" 301, 406
 Μακεδονικό Ζήτημα 255
 Μακεδονικό Κομιτάτο 165, 166, 234
 Μακεδονικός Αγώνας 159, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 207, 211
 Μακεδονικός Σύλλογος Αθηνών 133
 "Μακεδονοβλαχικός Εκπαιδευτικός Σύλλογος Βουκουρεστίου" 369
 Μακεδονορουμανικό Κομιτάτο Βουκουρεστίου" 177, 178, 313
 Μακεδονορουμανικός Σύλλογος Βουκουρεστίου 175, 190, 263, 302, 336, 337, 338, 339
 Μακρής 146, 148, Γ. 164, Δημήτριος 418, Κ. 162
 Μακρίνου 364
 Μακρυνόρος (Γρεβενών) 100, 126
 Μακρύνου 122
 Μακρυχώρι 171
 Μαλαθριά 122
 Μαλακάσι 119, 184, 361, 405, 416, 438, τμήμα 305
 Μαλγάρων, καζάς 310
 Μαλοβίστα 73
 Μαλτέζος 127, 129
 Μάλτος Αλκιβιάδης 167
 Μάλτου, οικογένεια (Μεγάροβο) 412
 Μαμόπουλος Αλ. 443
 Μαμόπουλος Ι. 255
 Μανάκας 150
 Μανάκια, αδελφοί 430
 "Μανάκια, Βαλκάνια", κινηματογραφική φίρμα των αδελφών Μανάκια 421
 Μανάκιος, Ιωάννης 420, Μιλτιάδης 420
 Μάνη 99
 Μάνος Γεώργιος 82
 Μάνταλος Νάσιος 126
 Μάντζης Γ. 412
 Μάντσεστερ (Manchester-Αγγλίας) 397
 Μάντσης Γεώργιος 162
 Μανούση, εμπορικός οίκος 67
 Μάος Βασ. 180
 Μαράσλειος Σχολή Φιλιππούπολης 309
 Μαργαρίτης Απόστολος 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 192, 193, 194, 195, 198, 202, 203, 204, 205, 207, 236, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 279, 283, 311, 312, 314, 316, 317, 318, 326, 335, 337, 338, 339, 344, 354, 359, 367, 368, 382, 385
 Μαργαρίτης Πούλιος 59
 Μαργαρίτης Τάκης 192, 198
 Μαργαριτίου, καζάς 106, 108, 308, τμήμα 305
 Μαρκίδες Πούλιοι 67, 92
 Μαρκόπουλος 230
 Μάρκου Δημήτριος 162, 417

- Μαρούλης, πρόκριτος Τίρνοβου 412
 Μαρούσα, τσιφλίκι 226
 Μαρούσια 121, 329
 Μαρουτσαία Σχολή Ιωαννίνων 76
 Μαρτινιανός, Ιωάν. 79, 80, Ιωακείμ
 44, 45, 365
 Μαρώνειας, εκκλησιαστική περιφέ-
 ρεια 115
 Μασσαλία 65, 74
 Μάσσιος Κωνσταντίνος 199, 375
 Ματ, καζάς 108
 Ματθαίος, μητροπολίτης Πελαγονίας
 268
 Ματλής 162, Αριστοτέλης 161, 409,
 410, Σεραφείμ 163, 341, 416
 Ματονέρι 119
 Ματσάλης, Κύρος 163, Στέργιος 161
 Μάτσας 323
 Ματσούλης Σωτήριος 283
 Μαυραγάνης 198
 Μαυραγένης Νικόλαος 91
 Μαυρίκιος 22
 Μαυροβούνιοι 195
 Μαυρόπουλος Λάκιος 229
 Μαυροπούλου-Τσιούμη Χρυσάνθη 16
 Μαχαιροποιία 32, 52, 74, 403
 Μεγαλαίμο, συνοικία Βερατίου 367
 Μεγάλα Λιβάδια 121
 Μεγάλη Αικατερίνη 76
 Μεγάλη Μουζακιά 367
 Μεγάλη του Γένους Σχολή 77
 Μεγαλοβλαχίτες 30
 Μεγάλο Βογιαλίκι 309
 Μεγάλο Μοναστήρι 309
 Μεγαροβίτες 350, 411, 434
 Μεγάροβο 44, 45, 46, 48, 79, 89, 117,
 118, 120, 122, 132, 138, 141, 143,
 145, 148, 153, 155, 156, 161, 162,
 171, 187, 190, 192, 195, 196, 204,
 211, 212, 215, 216, 234, 235, 240,
 250, 264, 268, 276, 279, 282, 290,
 311, 336, 337, 339, 347, 349, 350,
 351, 362, 396, 402, 408, 409, 411,
 419, 433
 Μεγλειζία 123
 Μεγλενίτες 31
 Μεδξηδιές 123
 Μεκάτι(ον) 123, 368
 Μελά Ναταλία 161
 Μελάς Παύλος 161, 164, 165, 166
 Μελένιο 116, 119, 171, επαρχία 122,
 229, 243, καζάς 108, 303, 378
 "Μελέτειο Παρθεναγωγείο" Βέροιας
 327
 Μελιγγέρης Μιχαήλ 81
 Μελίκη 137, 244
 "Μέλισσα", αδελφότητα Βέροιας 328
 Μέξης Παντ. 410
 Μέρκος Ν. 415
 Μέρτζιος Κ.Δ. 73
 Μέρτζος Νικ. Ι. 159, 325, 326, 388
 Μέρτζου, αρχοντικό Νέβεσκας 425
 Μέσκα Ναούμ 68
 Μεσημβρία 309, εκκλησιαστική περι-
 φέρεια 115
 Μεσολόγγι 96, 101, 102, πολιορκία 50
 Μεταλλινός Αγγελ. Β. (Τσιώμος Π.)
 146
 Μεταφορές (αγωγιατισμός) 31
 Μετέωρα, περιοχή 125
 Μετζητιέ 235, 240, 290
 Μετρών, εκκλησιαστική περιφέρεια
 115
 Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αθηνών 432,
 439, 440
 Μετσοβίτες 52, 74, 84, 85, 86, 100, 209,
 289, 358, 359, 360, απόδημοι στη
 Μόσχα 441, καλλιτέχνες 428
 Μέτσοβο 37, 38, 52, 54, 62, 76, 79, 84,
 85, 86, 90, 93, 100, 119, 122, 127,
 128, 184, 196, 208, 209, 210, 265,
 278, 289, 290, 292, 357, 358, 359,
 360, 362, 363, 364, 386, 396, 404,
 416, 420, 421, 422, 426, 437, 438,
 439, 440, 441, 442, αρχοντικά 425,
 426, επαρχία 122, 305, καζάς 106,
 108, 113, 121, 306, 308, περιοχή
 118
 Μεχμέτ Αλή 440
 Μεχμέτ Ρεσέτ Ε΄ 169
 Μήδειας, καζάς 309
 Μηλέα 122
 Μηλιά 54, 96, 119, 127, 361, 364, 438
 Μηλιατζίδου-Ιωάννου Ευδοκία 425

- Μηλιώρας 294
 Μηλόβιστα 46, 72, 73, 118, 122, 132, 139, 143, 145, 148, 153, 155, 156, 162, 171, 190, 204, 211, 212, 213, 234, 235, 236, 237, 250, 264, 267, 268, 269, 275, 278, 280, 282, 290, 336, 337, 339, 347, 351, 352, 396, 408, 409, 412
 Μηλόγουστα 390
 Μηλόσης Ι. 410
 Μήτσος 148
 Μ.Ι. 88
 Μικρά Λιβάδια (Λιβαδάκι Καρατζόβας) 149
 Μικρό Βογιαλίκι 309
 Μικρογούζι(ον) 122, 232
 Μικρό Μοναστήρι 309
 Μικροτεχνία 422
 Μιλώσης Ν. 161
 Μιντέρια (Νεβεσκιώτικων αρχοντικών) 424
 Μιράτσερο (Αργυρόκαστρο) 445
 Μισάντρες (Νεβεσκιώτικων αρχοντικών) 424
 Μίσου Κ., αρχοντικό Νέβεσκας 425
 Μιφόλιον 123
 Μιχαήλ Βασίλειος 417
 Μιχαηλίδης Μ.Α. 332
 Μιχάλης 249
 Μιχαλόπουλος Φάνης 80
 Μόγλενα 118
 Μογλενίτες 31
 Μογλενική γλώσσα 25
 Μογλενών, βυζαντινό θέμα 31, επαρχία 122, 229, μητρόπολη 282
 "Μοδέστειος Ελληνική Σχολή" Πισοδερίου 370
 Μόδεστος, αρχιμανδρίτης (Πισοδέρι) 370, 435
 Μόδης 226, Γεώργιος 156, 160, 161, 163, 418
 Μόδης Γ.Χ. - Νέσκος Π. 409
 Μόδης Θεόδωρος 161, 162, 229, 409
 Μοισία 23
 Μολδαβία 55, 56, 71, 73, 87, 96, 97, 98, 99, 316, 405
 Μολδοβλαχία 89
 Μολοβίσι 195
 Μολοσσός Ζώτος 317, 323, 340
 Μοναστήρι 34, 44, 45, 46, 47, 50, 55, 63, 79, 89, 116, 118, 120, 122, 129, 131, 133, 134, 138, 139, 141, 143, 145, 150, 151, 153, 155, 156, 160, 162, 163, 169, 170, 171, 181, 186, 187, 190, 192, 195, 203, 204, 205, 208, 211, 212, 219, 225, 229, 230, 234, 235, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 264, 267, 268, 270, 276, 277, 279, 281, 282, 287, 290, 292, 293, 302, 303, 311, 318, 331, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 350, 362, 381, 382, 396, 397, 398, 399, 402, 407, 408, 416, 417, 418, 420, 432, 433
 Μοναστήρι-βιλαέτι 14, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 118, 138, 153, 157, 161, 164, 226, 233, 251, 264, 269, 275, 301, 303, 304, 311, 319, 333, 335, 336, 352, 387, 407
 Μοναστήρι-γεωγραφική περιφέρεια 214
 Μοναστήρι-επαρχία 134
 Μοναστήρι-ευρύτερη περιφέρεια 44, 46, 237
 Μοναστήρι-καζάς 108, 118, 303, 375
 Μοναστήρι-περιφέρεια 198, 208, 283, 387
 Μοναστήρι-περιοχή 165, 183, 216
 Μοναστήρι-σαντζάκι 106, 108, 109, 111, 196, 257, 303, 381
 Μοναστήρι-φυλακές 151
 Μοναστηριώτες 164, 226, 417, 418, δωρητές-ευεργέτες 433
 Μόναχο 397
 Μόναχος Κ. 162
 Μονή Προδρόμου 328
 Μοράβας, κοιλάδα 55
 Μορίχοβο 164, 171, επαρχία 134, καζάς 108, ναχιγιέ 109
 Μόρνα (Σκοτεινά Πιερίας) 149
 Μόσχα 38, 55, 74, 441
 Μόσχας Αναστάσιος-Κωστής 82
 Μοσχόπολη 38, 44, 45, 46, 48, 51, 52, 55, 56, 59, 62, 64, 72, 73, 79, 80,

- 81, 82, 83, 84, 118, 120, 123, 142, 185, 190, 207, 229, 250, 264, 266, 270, 277, 278, 339, 340, 356, 357, 365, 366, 414, 436
- Μουσχοπολίτες 45, 46, 59, 63, 66, 68, 69, 72, 73, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 356, 365, 413, απόδημοι στην Κωνσταντινούπολη 414
- Μουζάκι (Θεσσαλίας) 99
- Μούζιας Αδ. 163
- Μουραδανλή 309
- Μουρικίου, μάχη 164
- "Μουσικειον Ελληνικόν Παρθεναγωγείον" Μπλατσίου 371
- "Μουσικειος Αστική Σχολή" Μοναστηρίου 343, 433
- Μουσικός Δημήτριος 343, 371, 433, 435
- Μουσουλμάνοι 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114
- Μουσταφά-Πασά, καζάς 309
- "Μουσών οικήματα" Μοναστηρίου 342
- Μουτεσαρίφης 107
- Μουτσόπουλος Ν.Κ. 425, 427
- Μπάγκας (ή Πάγκας) 61, 306, Ιωάννης 357, 435
- "Μπάγκειο Γυμνάσιο" Κοριτσάς 436
- Μπαδραλέξης, Παύλος 137, Πέτρος 137
- Μπαϊρακτάρης Γεώργιος Χ. 414
- Μπακάλης Ιωαν. 229
- Μπάκας Γιώργος 353
- Μπαλαμώτη Φανή 429
- Μπαλατσός Στέργιος 149
- Μπάλλας Θεόδωρος 82
- Μπάλλας Νικόλαος 47, 276, 321, 322, 399
- Μπάλλιας, Δημ. 229, Πέτρος 229
- Μπαλτατζής, Αναστάσιος 412, Σπυρίδων 445
- Μπαμπά-Εσκή, καζάς 309
- Μπαμπίτσα 368
- Μπαντιλιόνι 123
- Μπάρδας Θωμ. 229
- Μπαρτζιώκας Θεόδ. 151
- Μπαρτζούλας Σωφρόνιος 315, 434
- Μπασδάνης Νικόλαος ή Βλαχονικό-
λας, Νεομάρτυρας Μετσόβου 90
- Μπατάλης Περικλής 158
- "Μπατούτσοι" 52
- Μπατσαρία Κιακούσια 158
- Μπάυρουτ (Bayreuth-Δυτικής Γερμανίας) 420
- Μπάφας Αν. 85
- Μπαχμάρ πασάς 157
- Μπεάλα, Άνω-Κάτω (Μπέλιστα, Μπέλιτσα) 118, 139, 264, 290, 369, 396, 401, 408
- Μπέκας Παντ. 229
- Μπεκιάρης Αναστ. 88
- Μπέλεσι 51, 119
- Μπελήμπασης Μιχαήλ 360
- Μπελίμπασης Γεώργιος 362
- Μπέλιστα, Άνω-Κάτω (Μπεάλα) 46
- Μπέλιστα 369
- Μπέλιτσα, Άνω-Κάτω (Μπεάλα) 122, 250, 282
- Μπέλιτσα, Άνω-Κάτω 235
- Μπελκαμένη (Δροσοπηγή) 118, 164, 166, 279, 370, 389
- Μπέλλας, πρόκριτος Τίρνοβου 412
- Μπέλλιος, Δημήτριος 139, Κωνσταντίνος 89, 97
- Μπελτζαίοι, αδελφοί 210
- Μπέλτσος Γεώργιος 139, 412
- Μπέλτσου, γιοι 412
- Μπέμπης Κωνσταντίνος 353, 434
- Μπεράτι 87, 272
- Μπερίσλαβ (Περίκλεια) 118
- Μπερισλάβ 152, 283, 286, 293, 377, 379, 389
- Μπεστρόβα 368
- Μπέτσος Ν.Γ. 210, 220, 221, 283, 363
- Μπέττης Στέφανος 64, 85, 437, 439, 440, 441, 443, 444, 445
- Μπήτας Α. 163
- Μπίμου, οικογένεια (Χρούπιστα) 274
- Μπίρκας Κώστας 421
- Μπίστας Μ. 407
- Μπιστρόβα 123
- Μπιτάκας Ιωάννης 148
- Μπίτος Δημήτριος 135
- Μπίτσου Μπούσος 246
- Μπλάτα 195

Μπλάτσι (Βλάτση-Βλάστη) 44, 56, 57, 61, 62, 71, 79, 88, 89, 97, 118, 371, 403, 421, 426, 435
 Μπλατσιώτες 56, 89, 371
 Μπλαχάβας ή Βλαχάβας, Ευθύμιος 96, Θεοδωράκης 95, Θύμιος 94
 Μπλούτασι 123
 Μπολιντινεάνου Δημήτριος 177, 178, 335
 Μπολόνια 86
 Μπόνης Κωνσταντίνος 37, 142
 Μποντάρι 123
 Μποξάνι (Ρουμανίας) 445
 Μπόροβets 381
 Μποστόβον 122
 Μποτασαίοι 210
 Μπότσαρης 94, 178, Γεώργιος 99, Δημήτριος 99, Κίτσος 99, Μάρκος 99, 443
 Μπότσαρης Στέργιος 437, 441
 Μπουαίοι 100
 Μπούκοβο 46, 148
 Μπουκουβάλας 53, 164
 Μπουμπουλίμανι 123
 Μπούρας Βασίλειος Διαμαντής 359, 360
 Μπουριλιάνο Κ. 197, 198, 227, 228
 Μπουρονίκος Χρίστος 216
 Μπούρτσος 246
 Μπούσιος Γεώργιος 255
 Μπουσμπούκης Αντώνης 22, 119
 Μπουτάρης Ιωάννης 133
 Μπουτάρη Κ.Σ., αρχοντικό Νέβεσκα 425
 Μπούτκας Σαλής 366
 Μπούτσης Κυριάκος 166
 Μπούφας Ιωάννης 246
 Μπραδοβίτσα 207
 Μπρέζα 150
 Μπριάζα (Δίστρατο) 216, 362, 363
 Μπρούσνικ 46
 Μπρούφας Αθανάσιος 146, 147, 148, 149
 Μυτιλήνη 49
 Μυριόφυτου, εκκλησιαστική περιφέρεια 115, καζάς 309
 Μπωκαίρ 38, 55

N

Νάκας 162, Δημήτριος 161, 163, Ναούμ 341, Παντελής 162, 163, 417, Χριστόφορος 69
 Νάκος Θ. 354, Χριστόφορος 67
 Νάκου, οικογένεια (Χρούπιστα) 274
 Νάλης, Σταύρος 161, 162, 163, Τρ. 255
 Ναλμπάντης Αναστάσιος 253
 Νάλτσας, Αναστάσιος 161, 162, 163, Ι. 143, Χριστόφορος 156, 208, 419
 Νάνου Ναούμ 412
 Νάντζα Μαρία 350
 Ναοί ελληνοβλαχικών κοινοτήτων 428, 429
 Ναούμ 146, 159, Γιώτης (Παναγιώτης) 49, Ευάγγελος 151, Μιχαήλ 48, 72
 Νάουσα 51, 56, 100, 101, 118, 122, 130, 149, 195, 217, 235, 240, 244, 246, 248, 330, 331, 336, ευρύτερη περιοχή 247, μουνιολίκι 108, περιοχή 248
 Ναπολέοντας 101
 Νάστος Στέργιος 354
 Νάστου, οικογένεια (Βουκουρέστι) 400, οικογένεια (Μοσχόπολη) 59, οικογένεια (Σκόπια) 400
 Νάστου Στέργιος 412
 Νάτλας Γεώργιος 229
 Νάτσης Ιωάννης 166
 Νάτσιος Τάκης (Περήφανος) 146, 147, 148, 149
 Ναύπακτος 38
 Ναυτικό Πολεμικό Μουσείο 438
 Νέα Ακαδημία Μοσχόπολης 82, 358
 Νεάγου 189
 Νέα Κουτσούφλιανη 196
 Νέα Πέλλα 71
 "Νέα Πέλλα" 135
 Νεάπολη 74
 Νέα Φιλική Εταιρεία 132, 133
 Νέβεσκα (Νυμφαίο) 47, 118, 122, 133, 134, 139, 159, 164, 190, 213, 225, 229, 235, 240, 250, 264, 267, 279, 412, 434, αρχοντικά 423, 424, 425, τοιχογραφίες αρχοντικών 425
 Νεβεσκιώτες 165, 331, 332, 334, 402,

- 412, 424
 Νεγάδες (Ζαγορίου) 126
 Νεγοβάνη (Φλάμπουρο) 122, 160, 226
 Νέλας Γούλας 136
 Νένας Δημ. 412
 Νεοελληνικός Διαφωτισμός 76, 78
 Νεόκαστρο 137, 244
 "Νεολαία Σαμαρίνης", κοινωνικό και πολιτιστικό σωματείο Σαμαρίνας 413
 Νεολατινικές (ρομανικές) γλώσσες 23, 26, 27, 28
 "Νέος Ελληνομνήμων" 420
 Νεοτουρκικό Κομιτάτο 238, 253, 254, 256
 Νεότουρκοι (Τουρκία, Τούρκοι, τουρκοκρατία, Οθωμανική αυτοκρατορία, Πύλη) passim
 Νεόφυτο 58
 Νεόφυτος Η΄ 271
 Νερέτη 166
 Νερόμυλοι Σαμαρίνας 429
 Νέσκοβας, πασαλίκι 400
 Νέσσας Γ. 143
 Νέστος 116
 Νευροκόπι 50, 116, 119, 171, 221, επαρχία 122, 229, καζάς 108, 303, 378, περιοχή 33, 227, 415, τμήμα 242
 Νευρόκοπος 122
 Νημάς Θεόδ. Α. 125
 Νησί 232
 Νιγρίτα 45, μουδιολίκι 108
 Νιζόπολη 46, 118, 122, 138, 139, 141, 143, 145, 153, 156, 161, 162, 192, 204, 211, 212, 229, 234, 235, 238, 240, 250, 264, 268, 276, 282, 290, 336, 337, 339, 353, 354, 355, 396, 408, 409, 412
 Νιζοπολίτες 236, 354, 355
 Νικαρούσης 254, Αδάμ 432, Ναούμ 341
 Νικήτας 161, Ιωάν. 215
 Νικοκλής Ν. 350
 Νικολαΐδης Κωνσταντίνος 22, 23, 25, 29, 36, 422
 Νικολαΐδης Στέργιος 446
 Νικολαΐδου Ελευθερία Ι. 183, 185, 186, 194, 200, 201, 228, 264, 273, 344, 363, 366, 367, 368, 383, 385
 Νικόλαος, επίσκοπος Κίτρους 136, 137, ιερέας (Κλεισούρα) 276
 Νικολάου, Διαμαντής 101, Κ. 151
 Νικολέτσι (Πρέσπας) 160
 Νικολίτσα 45, 46, 119, 148, 185
 Νικοτσάρας 90, 94, 95, 97, 130
 Νιόκαστρο 101
 Νις (Νίσα) 63
 Νίσα 119
 Νιτζιώτας Μιχ. 163
 Νίτσα 45, 119, 123, 185, 250, 367
 Νίτσας, Δημ. 162, Νικ. 350
 Νιτσιάκος Βασίλης Γ. 431
 Νιτσιώτα, αδελφοί 398, εμπορικός οίκος 398, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
 Νιτσιώτας Μιχάλης 169
 Νόβισατ 58, 59
 "Νοσοκομείο του Νικολάου και της Ευγενίας Κίκη για τους πτωχούς και δεινοπαθούντες εμπόρους" Βελιγραδίου 435
 Νοταράς 443
 Νόταρης Ιωάννης 136, 137
 Νότης Βασίλειος 169, 408, 410, 417
 Νούλας, Γεώργης 128, Στέργιος Κ. 128
 Νούσσια, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
 Νταβέλης 148, Γεώργιος 136
 Νταηλάκης Λάκης 207
 Νταλής Γεωργάκης (Νταβέλης) 150
 Νταλίπης 230
 Νταρλαγιάννης 249
 Νρεμπρέι-Ζιρ, καζάς 108
 Ντένισκο (Αετομηλίτσα) 118, 127
 Ντίνας Κωνσταντίνος Δ. 22, 51
 Ντολμά, προπύργιο 102
 Ντόλνας, καζάς 108
 Ντομπρίνοβο (Ηλιοχώρι) 118, 210, 363
 Ντόντος Γ. 431
 Ντούρτας Νικόλαος 139
 Ντρεστενίκο (Τρίστενο) 210
 Νυμφαίο (Νέβεσκα) 44, 45, 79, 89, 161, 396

Νώτης Βασ. 162

Ξ

Ξάνθης, καζάς 309

Ξάνθος Εμμανουήλ 96

Ξενόγλωσσα σχολεία (ρουμανικά, βουλγαρικά, σερβικά, αλβανικά, τουρκικά, ισραηλιτικά, ιταλικά) *passim* (κεφάλαιο τέταρτο)

Ξενόφωνοι Έλληνες 138

Ξενοφώντας 69

Ξηρολίβαδο 51, 118, 121, 122, 147, 171, 176, 232, 244, 245, 248, 250, 326, 330, 362

Ξηρολιβαδιώτες 329

Ξιούπας Γεώργ. 215

Ξυδάς 86

Ξυλογλυπτική 74, 396, 422, μετσοβίτικη 428

Ξυλοτεχνία 405, 429

Ξύφτας Γ. 163

Ο

"Ο Αρίστιππος" του Νυμφαίου, τοιχογραφία 425

Οβρένοβιτς Μίλος 56

"Ο Δημοσθένης" Νέβεσκας, τοιχογραφία 425

Οδησός 65, 74, 84, 89, 96, 98, 312

Οδρίτσανη 123

"Ο Ευαγγελισμός", φιλεκπαιδευτική αδελφότητα Στάρτιστας (Περιθώρι) 415

Οθωμανική αυτοκρατορία (Τουρκία, Τούρκοι, τουρκοκρατία, Πύλη) *passim*

Οθωμανική Βουλή 255, 293, 390

"Οθωμανοί Βέηδες" 245

Οικονόμος, Βασίλης 147, Δημήτριος Π. 199

Οικονόμου 148

Οικονόμου Αναστασίου-χήρα 433

Οικονόμου, Ιωάννης 412, Πέτρος 162

"Ολύμπια" 443, 444

Ολυμπιακή Ιδέα 444

Ολύμπιος Διαμαντής-Νικόλαος 94

Όλυμπος 93, 94, 100, 101, 135, 136, 138, 148, 168, 236, περιοχές 50, 125, 248

Ομέρ Βρυώνης 99

Όμηρος 77

Οπαρίου, μουδιολίκι 108

"Ο Προφήτης Ηλίας", φιλανθρωπική αδελφότητα αποδήμων Μοσχοπολιτών στην Κωνσταντινούπολη 414

Όρβηλος 33, 119

"Οργάνωση Θεσσαλονίκης" 167, 168

Ορθοδοξία (Πατριαρχείο-πατριάρχης) *passim* (κεφάλαιο τρίτο)

Ορλωφικά 93, 100, 138

Ορμύλια (Χαλκιδικής) 377

Ορτάκιοϊ, καζάς 309

Ορφανοτροφείο, Αίγινας 77, Μετσόβου 441, Μόσχας 441

Όσιανη 229

Όσιος Ναούμ, μοναστήρι Αχρίδας 325, 428

Όσσανη (Αρχάγγελοι) 122, 250

Οσσάνη 241

Όσσιανη 31, 118, 121, 152, 293, 337, 377, 379, 389

Όστιμα (Τρίγωνο) 160, μάχη 160, 166, 167

Ουγγαρία 55, 56, 58, 63, 68, 69, 70, 73, 138, 395, 405

Ούγγροι 37, 69

Ουζούν Κιοπρού, καζάς 309

Ουνίτες 111, 112

"Ο χορός των εννέα Μουσών με τη Θεά Άρτεμη" Νέβεσκας, τοιχογραφία 425

Οχρίδας, καζάς 303

Π

Παγίτσα, οικία (Σαμαρίνα) 427

Πάγκας 442

Πάδες 123, 235, 239, 254, 363, 390

- Παδίδς Σιμίκος 150
 Πάδοβα 86
 Πάικου, καζάς 118
 Παΐσιος Γεώργιος 332, 413
 Παλαιάς Πωγωνιανής, τμήμα 305
 Πάλαινα 243
 Παλαιόκαστρο 391
 "Παλαιο-Σαμαρίνα", θέση στη Σκουτί-
 να Καλαμπάκας 413
 Παλαιοσέλι(ον) 123, 216, 235, 239,
 254, 363, 364
 Παλαιό Σκυλίτσι (Ημαθίας) 171
 Παλαιοχώρι(ον) 113, 210, 390, Λάι-
 στας 122, 363, 364, Συρράκου 122
 Παλαίτισα 137, 147, 168
 Πάλιανη 373
 Παλιεράκης Ν. 198
 Παλιονεσπάνη 121
 Παλιοςέλι 290, 363
 Παλιοχώρι 118
 Παναγίας (Δεκαπενταύγουστος),
 γιορτή-πανηγύρια 430
 Παναγίας, μοναστήρι Μετσόβου 428,
 μοναστήρι Τίρνοβου 428
 Παναγιώτου, οικογένεια από τη Μο-
 σχόπολη 59
 Παναθηναϊκό Στάδιο 431, 439
 Πανεπιστημιακή Εθνοφυλακή Αθη-
 νών 440
 Πανονία 20
 Πανουργιάς 443
 Πανσλαβική Εταιρεία 188
 Πανταζί, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
 Πανταζίδης Ιωάννης 134, 322, 418
 Παπαβασιλείος, αρχιμανδρίτης 97
 Παπαγεωργίου 316, Κωνσταντίνος
 167, 202, Λίτσα 359
 Παπαγεωργίου Μαρία Γ. 31
 Παπαγεωργίου Πέτρος 322, 419
 Παπαγιάννης-Ζιώγος 100
 Παπα-Γιώργης 180, 291, 248
 Παπάγος Αλέξανδρος 421
 Παπαδάμος Βασίλ. 215
 Παπα-Δημήτρης 47
 Παπα-Δημήτριος 283
 Παπαδημητρίου, Θεόδωρος 378, Ν. 56
 Παπαδήμος ή Καπετάν Παπάς 149
 Παπαδόπουλος Στέφανος Ι. 45, 126,
 127, 129, 131, 136, 137, 139, 304,
 313, 314, 315, 319, 321, 327, 328,
 332, 343, 346, 348, 350, 351, 352,
 354, 357, 366, 369, 370, 371, 374,
 376, 378, 407, 408, 410, 414, 433,
 434, 436
 Παπαδριανός Ιωάννης Α. 56, 59, 60,
 61, 375, 397, 400, 405, 422, 435
 Παπαευθυμίου Βασίλειος 60, 67
 Παπαζαχαρίου Γεώργιος 58
 Παπαζήσης, Γεώργιος 134, Δημήτριος
 412, Μίχος 215
 Παπάζουγλου Γ. 143
 Παπάζουγλου, Αλέξαν. 410, Νικ. 410
 Παπα-Θανάσης 48
 Παπαθανασίου Γιάννης Α. 427, 431
 Παπαθανασίου Ζήσης 149
 Παπαθεόδωρος 277
 Παπαθεοχάρους Δημήτριος 131, 132
 Παπα-Θόδωρος 48
 Παπα-Ιωάννου 289
 Παπαϊωάννου Μιλτ. Ι. 126, 127, 129,
 130
 Παπαϊωάννου Χριστόδουλος 321
 Παπακόκκινος 316
 Παπακοσμάς Γεώργιος 139, 341
 Παπα-Κώστας Χρίστος 373
 Παπαμιχαήλ 276, 355, Ιωάννης 354,
 Μιχαήλ 350, 412, 427
 Παπα-Μιχάλης Οικονόμου 159
 Παπαναούμ, Λάζ. 410, Κωνσταντίνος
 131, 132, 341, 407
 "Παπαναούμ, Σίνα, Σαούλ και Σία",
 ελληνοβλαχική εταιρεία-εμπορι-
 κός οίκος στη Βιέννη 63
 Παπαναούμ Σπάσης 341
 Παπα-Νικόλαος 275, 373
 Παπανικολάου Νικόλαος 422
 Παπα Νικόλας 367
 Παπανούτσος Ε.Π. 75
 Παπαντωνίου Ζαχ. 88
 Παπα-Οικονόμου Δήμος 47
 Παπαπάνος Γεώργιος 72
 Παπα Ρούσης 367
 Παπαρηγόπουλος Κ. 261
 Παπαρηγόπουλος Κ.-Καρολίδης 259

- Παπασπάσης 191
 Παπαστάθης Χαράλαμπος Κ. 314, 322, 328, 344, 376, 402
 Παπασταύρος, Λάζος 161, 166, Τσάμης 161, 164, 166, 409
 Παπα-Στέργιος 47, 283
 Παπαστεφάνου 233
 Παπάς-Τσαϊρ 119, 122, 222, 223, 227, 378
 Παπα-Στογιάννου 285
 Παπα Σωτήριος 370
 Παπα-Σωτήριος Στεφάνου 350
 Παπατζανατέας Παναγιώτης 168, 232
 Παπα-Φλέσας 275, 276
 Παπαχατζής Νικόλαος 359, 362
 Παπαχρήστος 230
 Παπίας 321
 Πάρα 244
 Παράβολου, υψώματα 156
 Παραμυθιά 235, επαρχία 305, καζάς 106, 108, 113, 307, τμήμα 305
 Παρανίκας Ματθαίος Κ. 324
 Παράσχος Στέργιος 85
 Πάργας, τμήμα 305
 Παρθεναγωγείο Μοναστηρίου (Αδελφών Δημητρίου) 342, 343
 Παρθένιος, επίσκοπος Κίτρους 373
 Παρίσης Στέργιος 253
 Παρίσι 65, 176, 303, 388, 425, 439
 "Παρνασσός", Φιλολογικός Σύλλογος 407, 420
 Παρραμυθίας, καζάς 308
 Πάσαρης Χρ. 329
 Πασσάροβιτς (Passarowitz), συνθήκη 13, 33, 34, 35, 41, 42, 55, 62, 71, 73, 98, 197, 395, 446
 Πασχάλης Λεωνίδας 134
 Παταρλατζάνου 267, 338, 339, 352
 Πάτζης Γεώργιος 60
 Πατραλεζάνη, οικογένεια (Σέλι) 326
 Πατραλέξης, Παύλος 136, Πέτρος 136
 Πατριαρχείο (Πατριάρχης, Ορθοδοξία, Χριστιανοί ορθόδοξοι), *passim* (κεφάλαιο τρίτο)
 Πατριάρχης (Πατριαρχείο, Ορθοδοξία, Χριστιανοί ορθόδοξοι) *passim* (κεφάλαιο τρίτο)
 Πατριαρχική Ακαδημία 76, 86
 Πάτσας Γ. 161
 Πατσουρέα, αδελφοί 216
 Παυλίδου Ζηνοβία 318
 Παύλου Ασπασία 350
 Παχυμέρης Γεώργιος 37
 Πέγκοβιτς 338
 Πεζάρος Ιωάννης 315
 Πεζάς 280
 Πειραιάς 208
 Πεκίν, καζάς 108
 Πελαγονία 156, 160, 161, 169, 170, 183, 191, 198, 234, 236, 238, 254, 267, 270, 320, 345, 396, 398, 401, 416, ελληνικά σχολεία 342, επαρχία 122, 229, επισκοπή 301, μητροπόλη 46, 282, μητροπολίτης 46, 283, 355, περιοχή 230, τετραρχία 33
 Πέλλας, τετραρχία 33
 Πελοπόννησος 99, 101, 138, 139
 Πελτέκης 86
 Πέμπτη ρωμαϊκή λεγεώνα 30
 Περαία 310
 Περδίκας Στέργιος 241
 Περιβόλι 43, 44, 46, 50, 52, 55, 87, 91, 122, 127, 149, 150, 176, 179, 231, 241, 250, 277, 278, 283, 294, 336, 348, 361, 362, 363, 427, 430
 Περιβολιώτες 51
 Περίκλεια 31
 Περίμ, όρος 119
 Πέρισλαβ 241
 Περισλάβ 122, 229, 250
 Περίστασης, καζάς 309
 Περιστερά 309
 Περιστέρι 148, 236, 312, 349, 351
 Περλεπές 46, 47, 116, 118, 122, 191, 212, 214, 250, 264, 282, 336, 339, 346, 381, 396, 399, 408, καζάς 108, 118, 303, περιοχή 190
 Περρή, συνοικία Βερατίου 367
 Περσέας 33
 Περτούλι 119
 Πέστερ 50
 Πέστη 68, 69, 70, 71, 397
 Πεσχάρος Ναούμ 59

- Πέτρα Βοιωτίας 102
 Πέτρα, επαρχία 201, 371
 Πετρίτσι 116, 171, καζάς 108, 303, περιφέρεια 389
 Πέτροβιτς Βέλκο 97
 Πέτρος, βασιλιάς των Σέρβων 170
 Πέτρος Μιχαήλ 139
 Πέτρου, Γεώργιος 160, Μιχαήλ 417
 Πέτρου και Παύλου, πανήγυρης-ναός Παπάς-Τσαϊρ 222, 223
 Πετρούπολη 76
 Πετροχονδή 123
 Πηγαδίτσα 294
 Πηλατίτσα 122
 Πήλιο 308
 Πηχεών, Αναστάσιος 132, 133, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 180, 190, 221, 316, 324, 341, 349, 407, 416, Κωνσταντίνος 140, 141, 221, Φιλόλαος 164, Φιλώτας 164
 Πηχεωνικά 132, 133, 140, 145, 191, 192
 Πιάτσα Ευφημία 377
 Πιέρια 51, καζάς 118, περιοχή 50, 136
 Πιερία 125, 138, 168, παράλια 147
 Πιέσκιζα 123, 228
 Πίζα 99
 Πίλλη, αδελφοί 410
 Πίλλης Κ. 163
 Πίνας Κόλε 134
 Πίνδος 20, 21, 23, 24, 26, 34, 37, 38, 45, 49, 52, 53, 55, 77, 87, 96, 113, 116, 120, 127, 150, 176, 178, 182, 195, 236
 Πιτσιώτη, οικογένεια (Χρούπιστα) 275
 Πισογιάννης Γ. 412
 Πισοδέρι 55, 57, 79, 89, 118, 122, 139, 148, 154, 156, 159, 160, 161, 162, 166, 171, 225, 229, 230, 241, 279, 282, 370, 415, 429, 435
 Πισοδερίτες 230
 Πισοδεριώτες 241
 Πισουρήνας, Αδ. 163, Θεόδ. 410
 Πίσχας, Αναστ. 143, 341, Τάσος 143
 Πιτσάβας 94
 Πιτσιάβας Μιχαήλ 101
 Πλάκα 99
 Πλανούδης Μάξιμος 37
 Πλαταμώνας 136
 Πλάτωνας 69
 Πλιάσσα 123, 250
 Πλιάσσα 207, 231, 288, 293, 383
 Πλιάσσα 229
 Πόγραδετς 118, 396
 "Πολιτική Ελληνική Λέσχη", εθνικό και πολιτικό σωματείο Κρούσοβου 410
 "Πολιτική Λέσχη" Μεγάροβου 411
 Πολιτικός Σύνδεσμος Κωνσταντινούπολης 169
 Πολυζωίδης-Κρέμος 129
 Πολύκαρπος, μητροπολίτης Δεβρών και Βελισσού 200
 Πολωνία 63
 Ποπέσκου, Βενιαμίν 275, Νικόλαος 275
 Πόπλη (Λευκώνας) 160
 Πόποβιτς Δ. 49, 56, 57, 61, 74, 321, 423
 Πορρόια (Άνω-Κάτω) 33, 45, 51, 119, 122, 165, 235, 243, 250, 289, 290, 378, 379
 Πορτογαλική γλώσσα 25, 28
 Πόσνια 123
 Ποστολάκας Δημήτριος 85
 Ποταμιάς, τμήμα 305
 Πουκεβίλ Φραγκίσκος 54
 Πουλιανός Άρης 24
 Πούλιος, Ιωάννης 61, Χαρίσης 89, 108, 327, 341, 346, 417
 Πουρνάρας Στέργιος Ι. 52, 431
 Πούσκα, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
 Πραβίου, καζάς 303
 Πραιτώρι 390
 Πράσσας Γιώργης 168
 Πρέβεζα 44, 445, καζάς 106, 108, 121, σαντζάκι 106, 108, 113, 114, 307
 Πρεμετή 123, 306, γεωγραφική περιφέρεια 293, καζάς 106, 108, 114, 121
 Πρέσπες 35, 148, 160
 Πρεσπών, επαρχία 229, καζάς 108, μητρόπολη 46, 282
 Πρεσπών και Αχριδών, επαρχία 122, 283, μητροπολίτης 320

- Πριγκιπόνησα 310
 Πριονιστήρια Σαμαρίνας 429
 Πρισρένης, σαντζάκι 106, 108
 Πρίστινα 211, 219, 402, σαντζάκι 108
 Πρίφτης Γιάννης 53
 Προβατοτροφία 54
 Προβηγκιανή γλώσσα 26, 28
 Πρόδρομος Θεόδωρος 37
 "Προκήρυξεις του βλαχικού Κομιτάτου κατά το έτος 1862" 178
 "Πρόσδος", Εταιρεία Σαμαρίνας 413, φιλεκπαιδευτική αδελφότητα Κρούσοβου 410
 Προπαγανδιστική διείσδυση-κίνηση-πολιτική (βουλγαρική, ρουμανική, αλβανική, σερβική, καθολική, προτεσταντική, αυστριακή) *passim* (κεφάλαια τρίτο-τέταρτο)
 Προσευχητάρια (Νεβεσκιώτικων αρχοντικών) 424
 Πρόσος Στέφ. 229
 Προσωρινή κυβέρνηση της επαρχίας Ελιμείας 143
 "Προσωρινή Κυβέρνησις της Μακεδονίας" 135
 Προτεστάντες Βούλγαροι 110
 Προτεσταντική Εκκλησία 421
 Προτεσταντική προπαγανδιστική διείσδυση-κίνηση-πολιτική, *passim* (κεφάλαιο τρίτο)
 Προύθος 97
 Προφήτης Ηλίας, εκκλησία Μοσχόπολης 81, εκκλησία Σαμαρίνας 428, μοναστήρι Γκοπεσίου 428
 Πτολεμαΐδα (Κυρηναϊκής) 114
 Πύδνα 25
 Πύλη (Τουρκία, Τούρκοι, τουρκοκρατία, Οθωμανική αυτοκρατορία) *passim*
 Πύργος 309
 Πωγώνι(ο) 306, καζάς 106, 108, περιοχή 114
 Πωγωνιανής, τμήμα 305
- P**
- Ραγκαβής Α. 189
 Ραδίσης Ναούμ 161
 Ραδοβιζίου, τμήμα 305
 Ράζλογκ, καζάς 303
 Ραιδεστού, καζάς 310, σαντζάκι 310
 Ρακόζη, οίκος 69
 Ρακτιβάν 328
 Ράμνα 122, 165, 378
 Ράμνη 235, 243, 290
 Ράμος Θεόδ. 410
 Ράνκο Σέλι 118
 Ράντανη 137
 Ραφτική 32, 48
 Ρεθ 123
 Ρέκας, καζάς 108
 Ρεσκλιά 368
 Ρέσνα 44, 46, 50, 118, 122, 139, 152, 153, 156, 171, 211, 212, 234, 235, 238, 279, 282, 290, 339, 376, 396, 401, 412, επαγγέλματα 402, καζάς 108
 Ρεσσαδιέ (Ηγουμενίτσα), καζάς 113
 Ρήγας Φεραίος 61, 67, 69, 90, 91, 92, 97, αδριάντας 438
 Ρίζας, τμήμα 305
 Ρίζος, Αντώνιος 91, Απόστολος Α. 445, Ζήσης 91, Χρήστος (ή Χριστόδουλος) Α. 445
 Ρίλας, οροσειρά 116
 Ροδανός (ποταμός) 38, 55
 Ρόδοβα 122
 Ροδοκανάκειος φιλολογικός διαγωνισμός 308
 Ροδόπη 24, 33, 142
 Ρόζιας Γεώργιος 70
 Ρόκας Νικόλαος (Κολιός) 168
 Ρομανικά ιδιώματα 25, 28
 Ρομανικές γλώσσες 26
 Ρόμπη Ευφ. 354
 Ρόμπης, πρόκριτος Τίρνοβου 412
 Ρούβαρτσ 57
 Ρουμανία (Ρουμάνοι, ρουμανίζοντες) *passim* (κυρίως στα κεφάλαια τρίτο και τέταρτο)
 Ρουμανίζοντες (Ρουμανία, Ρουμάνοι)

- passim (κυρίως στα κεφάλαια τρίτο και τέταρτο)
 Ρουμανικά σχολεία, passim (κεφάλαιο τέταρτο)
 Ρουμανικά σχολεία επαρχίας Πελαγονίας 345
 Ρουμανική γλώσσα 25, 26
 Ρουμανική Εμπορική Σχολή Θεσσαλονίκης 120, 285, 373
 Ρουμανική Εξαρχία 270, 274
 Ρουμανική προπαγανδιστική διείσδυση-κίνηση-πολιτική passim (κεφάλαια τρίτο και τέταρτο)
 Ρουμανική Σχολή, Βελεσών 199, Βερατίου 366, 367, Μοναστηρίου 345, 346
 Ρουμανικό Γυμνάσιο Ιωαννίνων 359, 361, 362, 384
 Ρουμανικό Κέντρο Σερβίων 372
 Ρουμάνοι (Ρουμανία, ρουμανίζοντες) passim (κυρίως στα κεφάλαια τρίτο και τέταρτο)
 Ρουμάνοι ιστορικοί 29
 Ρουμάνος Έξαρχος 272, 277
 Ρούμελη, Ανατολική 402
 Ρουμेलία, Ανατολική 115, 118, 120, 141, 142, 308
 Ρουμλουκίου, γεωγραφική περιφέρεια 247
 Ρουμ Πατριαρχανισιτέ μενσούπ ουλάχ 223
 Ρούσκιλ 123
 Ρουστέμ μπέης 254
 Ρουτσουκίου-Βάρνης, γραμμή 176
 Ρούφας Βασίλειος 370
 Ρούφος Δ.Κ. 349
 Ρουχτσούκ 354, 434
 Ρωμαϊκές τετραρχίες 35
 Ρωμαϊκή αυτοκρατορία 26, 27
 Ρωμαϊκό κράτος 21, Δυτικό τμήμα 26
 Ρωμαϊκός επεκτατισμός 20, 25
 Ρωμαίοι 21, 31, 33, 34, 178
 Ρωμαίοι πολίτες (civis Romani) 21
 Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία 421
 Ρωμαιοκρατία 23
 Ρωμανός Μιχ. Ν. 197, 205
 Ρώμη 20, 65, 227, 265, 421
 Ρωμιοί 31
 Ρωμουνομακεδονικός Σύλλογος 251
 Ρωμυλία, Ανατολική 147, 154
 Ρωσία 47, 62, 77, 85, 264, 282, 284, 288, 312, 396, 399, 401
 Ρώσοι 226
 Ρωσοτουρκική σύρραξη 138
 Ρώτσκας Δημ. 415
- Σ
- Σάβος (ποταμός) 41, 55
 Σαΐτης Ιωάννης 148
 Σακελλαρίδης Σ. 365
 Σακελλαρίου Αριστείδης 362
 Σακελλαρόπουλος Ι. 161
 Σαλαμάγκας Δ. 88
 Σάλτσμπουργκ 419
 Σαμαράς Γ. 167
 Σαμαρίνα 43, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 79, 87, 101, 118, 122, 127, 128, 148, 150, 166, 176, 185, 196, 209, 213, 215, 235, 240, 250, 278, 290, 336, 347, 348, 359, 361, 362, 363, 385, 390, 403, 413, 427, 429, 430
 Σαμαρινιώτες 51, 74, 348, 403, 413, απόδημοι στην Αμερική 413
 Σάμος 96
 Σαμουήλ 35
 Σαμπανίτσα, κορυφή Βερμίου 233
 Σάμπας Κώστας 209, 210
 Σανός Θωμάς 232
 Σαντζάκι 107
 Σάντης Κωνσταντίνος 320, 412
 Σαξωνία 60, 70
 Σαπανίτζα 122
 Σαπκάρ 122
 Σαράντα Εκκλησιών, καζάς 309, σαντζάκι 309
 Σαράντης Ντίνος 149
 Σαρδέλης Κώστας 88
 Σαρισαμπάν, καζάς 303
 Σάρρου, οικογένεια (Βουκουρέστι) 400
 Σαρ-Σκάρδου, οροσειρά 116
 Σατραπέλλη Α. 354

- Σάτροβον 122
 Σαφαρίκας 137
 Σαχίνης Ιωάννης Δ. 316
 Σαχτούρης, πρόξενος Σερρών 165
 Σβερνέτση 123
 Σβώλος, Αλέξανδρος 322, 419,
     Δημήτριος 161, 163
 Σβώλου, οικογένεια (Κρούσοβο) 411
 Σγούρος Γεώργιος 88
 Σεγούρης Ιωάννης 72
 Σεκίστα 123
 Σελαδή πασάς 192
 Σελενίτσα 123, 368
 Σέληστα 123
 Σέλι 51, 118, 171, 176, 179, 248, 326,
     328, 329, Άνω 121, 122, 168, 246,
     233, 326, 373, Κάτω 121, 224, 232,
     245, 326
 "Σέλια" 244
 Σέλιον Μαρούσια 122, 250
 Σέλιτσα 57
 Σεμλίνο (Ζέμουν) 56, 57, 58, 59, 60,
     61, 63, 73, 405, αρχοντικά 427,
     ελληνικό σχολείο 60, σχολική α-
     δελφότητα 60
 Σενιάβιν 95
 Σένιτσας, σαντζάκι 108
 Σέρβια 94, 235, 240, 255, 290, καζάς
     108, 303, σαντζάκι 106, 107, 108,
     109, 110, 111, 303
 Σερβία 35, 47, 55, 56, 58, 61, 89, 97,
     118, 119, 130, 154, 156, 170, 258,
     288, 395, 399
 Σερβικές πηγές 37
 Σερβική προπαγανδιστική διείσδυση-
     κίνηση-πολιτική passim (κεφά-
     λαιο τρίτο)
 Σέρβοι 41, 57, 97, 109, 111, 137, 191,
     271
 Σερμενίν 119
 Σέρρες 44, 45, 47, 50, 51, 94, 95, 116,
     117, 220, 221, 302, 383, 399, 419,
     επαρχία 123, 220, 229, καζάς 108,
     118, 303, περιοχή 119, σαντζάκι
     107, 108, 109, 111, 165, 242
 Σέρρος Δημ. 412
 Σηλύβριας, εκκλησιαστική περιφέ-
     ρεια 115
 Σημανίκας Ιωάννης 248
 Σήμητς Ναούμ 275
 Σιαγιαξής Γεώργιος 418
 Σιακαβάρας Μήτρος 128
 Σιαμπάν Ιντρίς 237
 Σιάτιστα 51, 55, 57, 67, 69, 70, 72, 73,
     92, 127, 139, 148, 321, 403, αρχο-
     ντικά 426, μουδιολίκι 108, περι-
     φέρεια 390
 Σιατιστινοί 67
 Σιάτροβο 389
 Σιγάλας Αντ. 315, 316, 327
 Σιδηρές Πύλες (Δεμίρ Καπού) 148
 Σιέμος 229
 Σιθωνία 130
 Σιμοκάττης Θεοφύλακτος 36
 Σιμόπουλος Κυριάκος 88
 Σίμου Πέτρος 47
 "Σίμων Γεωργίου Σίνας και Σία", ελ-
     ληνοβλαχικός εμπορικός οίκος
     στη Βιέννη 63
 Σιμώττας, Γιαννάκης Σ. 315, 435, Σί-
     μος 180, 316
 Σίνα, αδελφοί 432, οικογένεια 62, 63,
     64, 65
 Σιναία Ακαδημία 66
 Σιναίοι 66, 74
 Σίνας 61, 306, 442
 "Σίνας", φιλελευθέρων σύλλογος
     Μοσχόπολης 414
 Σίνας, Γεώργιος 64, 65, 66, 82, 366,
     436, Σίμων 63, 64, 65, 66
 Σιναβλάς 123
 Σίνια, στάνη 123
 Σιουπίλλα, οικογένεια (Μεγάροβο)
     412
 Σίπισκα 118, 123, 250
 Σίπισχα 60
 Σιπισχιώτης Αντ. 81
 Σίπισκα 367
 Σίτσα 242
 Σιώμος Ιωάννης 133, 143, 180
 Σκαλιστήρης Αδάμ 411
 Σκαλλιστήρης Νικόλαος 158
 Σκαφιδάς Βασίλειος Κ. 359
 Σκενδέρης Κων. 80, 415

- Σκέπουρη 123
 Σκόδρα 365, βιλαέτι 14, 107, 118, 119, 305, 387, 416, περιφέρεια 283, 387
 Σκόπια 27, 46, 47, 119, 211, 219, 375, 399, 400, 402, βιλαέτι 108, 226, ελληνισμός 193, πασαλίκι 400, περιοχή 192, σαντζάκι 106
 Σκοπιανοί 48
 Σκορδάνος 254
 Σκουζές Α. 112
 Σκουντρής Εμμ. 167
 Σκουταρης Θεόδωρος 139
 Σκούτερη-Διδασκάλου, Ελεωνόρα 427
 Σκουτίνα (Καλαμπάκας) 413
 Σκρα (Λιούμνιτσα) 31
 Σκράκος 150
 Σκράπαρης, καζάς 106, 108
 Σκραπαρίου, καζάς 307
 Σκρινίτσα 244
 Σκυλίτσι, παλαιό (Ημαθίας) 171
 Σλαβινίου και Χερσάνος, αρχιεπίσκοπος 76
 Σλάβοι 22, 35, 37, 49, 255
 Σλαβόφωνοι 109, 110, 115, 116, 133, 138, 145, 191
 Σμαρδέρι 122
 Σμεντέρβοβο 58, 59
 Σμίλιοβον 192
 Σμίξη 43, 50, 55, 87, 118, 122, 176, 185, 347, 386
 Σμιξιώτες 51, 53
 Σμύρνη 65, 74, 78, 96
 Σάντης 254, Δημήτριος 421, Ιωάννης 163, 418, Κωνσταντίνος 143, Μιχάλης 169
 Σουγαράκης Πέτρος 156
 Σούλι 100, 420, 443
 Σουλιώτης-Νικολαΐδης Αθ. 167, 168
 Σουδενά (Ζαγορίου) 76
 Σούρδας Νικόλαος 370
 Σούρλας, Γ. 161, Κωνστ. 255
 Σουροβέλι 119
 Σούτσος Μιχαήλ 71
 Σουφλάρι 119
 Σουφλί 120, καζάς 310
 Σούχδη 123
 Σόφια 27, 119, 120, 218, 383
 Σοφοκλής 77
 Σπανοβαγγέλης 137
 Σπανός, Κ. 232, Ναούμ 149
 Σπήλαιο (Γρεβενών) 126, 127, 128, 129, βουνό 54
 Σπηλιωτόπουλος Αντώνιος 19, 177, 264, 273, 277, 383
 Σπίρτα, ελληνοβλαχικός εμπορικός οίκος 66, οικογένεια 60
 Σπίρτα Γεωργίου, αρχοντικό (απόδημου Κλεισουριώτη στο Σεμλίνο) 427
 Σπίρτας Γεώργιος 57
 Σπορλίτα (Βέροιας) 223, 290
 Σπουρλίτα 122
 Σπυρίδων, μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης 239
 Σπυρομήλιος Σπύρος (Μπούας) 233
 Σρεμ 56, 74
 Σταθάς 130
 Σταμέρωφ Κωνσταντίνος 437, 441
 Σταμήνας Παντ. 215
 Στάμου, Μετσοβίτικη οικογένεια 441
 Στάνος Στέργιος 85, 86
 Στάνος-Κύρκος Τριαντάφυλλος 86
 Στάνφορντ Έντουαρντ 301
 Σταρόβου, καζάς 108, 114, 207, 212, 303, 307
 Στάρτσιστα (Περιθώρι) 119, 221, 222, 223, 227, 378, 415
 Στάρτσιστα 122
 Στασάκος Ιωάννης 86
 Σταυρόπουλος Βασίλης (Καπετάν Κόρακας) 247, 248, 291
 Σταυρός, Ημαθίας 171, Χαλκιδικής 95
 Σταύρου Γεώργιος 420, 445
 Στενήμαχος 309
 Στέργιος, ιερέας (Κρούσοβο) 276
 Στέργιος Γεράσιμος 48
 Στεργίου Μιχαήλ, οικογένεια (Νιζόπολη) 354
 Στερεά Ελλάδα 95, 139
 Στέρπου, Νάκος 354, 412, Ζήσος 354, 412
 Στεφάνου Σωτήριος 350
 Στόγιου Δημήτριος 285

- Στουγιαννάκης Ευστάθιος Ι. 330
 Στουρνάρας 61, 86, Νικόλαος 85, 437, 439, 440, 441
 Στρατοδικείο Μοναστηρίου 192
 Στράτος Σωτήρης 126
 Στρούγα 282
 Στρούγγα 118, 325, 396, 412
 Στρούγκα 122
 Στρούλλας Νικόλαος 362
 Στρούμνιτσας, καζάς 303
 Στρομόνας 233
 Στρώμιτσα 37, 116, 117, 119, 171, 225, επαρχία 229, 302, καζάς 107, περιοχή 37
 Στρωμιτισιώτες 142
 Στυλείδης, Στέργιος 350, 434
 "Στυλείδια", ελληνικά σχολεία Μεγάρου 350, ιδρύματα Κρούσοβου 434
 Συκούριο 119
 "Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων" 142, 300, 374, 376, 406, 418
 Συμεών Μαρία 56
 Συντεχνίες - εσνάφια - επαγγέλματα 397, 398
 Σύρα 318
 Συρία 100, 396, 434
 Συρράκο 30, 38, 79, 85, 88, 93, 99, 102, 113, 119, 122, 184, 210, 363, 404, 416, 420, 445
 "Σύστημα των πραγματευτών Ρωμαίων εν Βελισά Κιοπρουλού" 57
 Σχινάς Νικόλαος Θ. 324, 401
 Σχολάριος Δωρόθεος 308
 Σχολή Βαρνάβα Μοναστηρίου 341
 Σχολή Δήμιτσα Μοναστηρίου 341, 416
 Σχολή Ευελπίδων 432, 438
 Σωζοαγαθούπολης, εκκλησιαστική περιφέρεια 115
 Σωζόπολη 309
 Σωζουαγαθουπόλεως, επαρχία 229
 Σωσσίδη, οικογένεια (Νέβεσκα) 331, 333
 Σωσσίδη Νάνου, αρχοντικό Νέβεσκας 425
 Σωσσίδη Ντίνου, αρχοντικό Νέβεσκας 425
 Σωσσίδης Κωνσταντίνος 333
 Σωτηρίου, Αναστάσιος 225, Βασίλειος 225
 Σωτηρόπουλος Χαρ. 340
- ## Τ
- Ταγάσης Νικόλαος 158
 Τάγος Μεχμέτ 126
 Τάκεφ 50
 Ταλαμπάκος Βασίλειος 420
 Τάλης Ηλίας 225
 Ταμανέκας Απόστ. 328
 Τάνας Κωνσταντίνος 158
 Τανζιμάτ (οθωμανικές μεταρρυθμίσεις) 124, 300, 406
 Τάνος Ευ. 162
 Τάνου Ευάγγελος 417
 Τάντης Σωτήρης 162, 229
 "Τα Πάτρια", νυχτερινή ελληνική σχολή Κοριτσάς 357
 Τάρτσας 316, Γιαννάκης 180, Δημήτριος 180
 Τασλιτζέ, σαντζάκι 108
 Τατάρ Παζαρτζίκ 120, 309
 Ταχιάος Αντώνης 169
 Τάχος, Σπυρίδωνας 199, 375, Γεώργιος 215
 Τέμκος 294
 Τεπελένι 53, 306, καζάς 106, 108, 114, περιοχή 53
 Τεργέστη 74, 366, 445
 Τέρκα, ελληνοβλαχικός εμπορικός οίκος 66
 Τέρωφ, Μετσοβίτικη οικογένεια στη Ρωσία 86, 441
 Τετραρχίες (ρωμαϊκές) 21, 26, 33
 Τζαβελαίοι 100
 Τζαβέλας 178, 443, Γεώργιος 100, Κίτσος 100, Λάμπρος 100, Νικόλαος 100, Φώτιος 100
 Τζαρτζούλης, Θεόφιλος 87, Κυριάκος 87, Κωνσταντίνος 87
 Τζέρρος, Αναστ. 341, 410, Στέφανος 341

- Τζήκα, οικογένεια (στη Βιέννη) 62
 Τζήκος Κωνσταντίνος 60
 Τζήμας, Δημήτριος 100, Μιχάλης 135, 136
 Τζιάκος Πέτρος 434
 Τζιαρτζούλης Νικόλαος Κυριάκου 86
 Τζιβίκας Περικλής 362
 Τζιουμαγιά 50
 Τζιώγος Αριστοτέλης I. 315, 316, 317, 403, 413, 435
 Τζότζιας Σπύρος 148
 Τζόττα, ελληνοβλαχικός εμπορικός οίκος 66
 Τζουβάλης Χρήστος 128
 Τζουμαγιά 165, 221, Άνω 33, 233, 378, 379, 389, καζάς 303, Κάτω 165, 243, 378
 Τζουμέρκων, τμήμα 305
 Τζουμετίκος 342
 Τζούφας, Δημήτριος 128, Βασίλειος 128
 Τζώρξης Δημ. Ν. 370
 Τιβίκας Περικλής 390
 Τίκος Στέργιος 373
 Τίγκες, επαρχία 302, καζάς 108, περιοχή 190
 Τιμίου Προδρομού, μοναστήρι Μοσχόπολης 81
 Τίρανα 200, 228, 280, 368, γεωγραφική περιφέρεια 385
 Τίρνοβο 44, 45, 46, 48, 79, 89, 118, 138, 139, 141, 143, 145, 152, 153, 155, 159, 162, 171, 179, 187, 190, 192, 195, 204, 211, 212, 215, 216, 234, 235, 236, 240, 264, 268, 279, 290, 311, 312, 313, 314, 336, 337, 339, 396, 402, 408, 409, 412, 434
 Τιρνοβίτες 49
 Τίσνιτσα 123
 Τίσσα 58
 Τίτσα 27, 126
 Τόζιος Ν. 412
 Τόιβασι (Καλοχώρι) 119, 171
 Τοκάι ή Τοκάια 69
 Τοκιούρκοι 309
 Τολίκα, οικία-αρχοντικό (Μπλάτσι-Βλάστη) 426
 Τολίκας Κωνσταντίνος 85
 Τόμπρου Στέργιος 412
 Τοπάλης Αναστάσιος 369, 401
 Τοπάλ πασάς 97
 Τόπης Κύργος 360
 Τόπλιανη 243
 Τορνιβούκας Πέτρος 180
 Τόσης 160
 Τόσιου, οικογένεια (Μεγάροβο) 412
 Τοσίτσα, αδελφοί 439, οικογένεια, αρχοντικό-μουσείο λαϊκής τέχνης (Μέτσοβο) 426
 Τοσίτσα Ελένη Μιχ. 440
 Τοσιτσαίων, οικογένεια 439
 Τοσίτσας 61, 86, Θεόδωρος 85, 437, 440, Κωνσταντίνος 440, Μιχαήλ 85, 87, 437, 439, 440, Νικόλαος 440
 "Τοσίτσεια Ιδρύματα" Αλεξάνδρειας (Αιγύπτου) 440
 Τοσίτσειο Παρθεναγωγείο Μετσόβου 440
 Τόσκος Αλ. 412
 Τότσης Θ. 166
 Τότσκας, Βαρδής 94, Δημήτριος 94, Στέργιος 94
 Τούληδες, αδελφοί 437, 441
 Τούλης, Γεώργιος 441, Θεόδωρος 441, Νικόλαος 441
 Τουράτσογλου I. 425
 Τουρκαλβανοί 47, 48, 49, 147, 401
 Τουρκία (Τούρκοι, Νεότουρκοι, τουρκοκρατία, Οθωμανική αυτοκρατορία, Πύλη) passim
 Τουρκοαιγύπτιοι 102
 Τούρκοι (Τουρκία, Νεότουρκοι, τουρκοκρατία, Οθωμανική αυτοκρατορία, Πύλη) passim
 Τουρκοκρατία (Τουρκία, Τούρκοι, Νεότουρκοι, Οθωμανική αυτοκρατορία, Πύλη) passim
 Τουρκόφωνοι 117
 Τουρκοχώρι 102
 Τούρλης Μιχαήλ 139
 Τουρνιβούκας Κ. 167
 Τουρούντζας, Θεοχάρης 61, Ιωάννης 60

- Τούσας 249
 Τραϊανός 24, 25
 "Τρανός χορός", χορός Σαμαρίνας 430
 Τρανσυλβανία 175
 Τρεμπιζίσι 123
 Τρέτσκα Κλεάνθη 357
 Τριανταφυλλίδης Χαράλαμπος 341
 Τρίκαλα 44, 102, 148, 308
 Τσίρλη, οικογένεια (Νέβεσκα) 331
 Τρίτος Μιχάλης Γ. 37, 52, 85, 86, 184, 196, 209, 264, 272, 273, 282, 284, 288, 290, 291, 357, 358, 359, 360, 386, 420, 421, 426, 428, 437, 438
 Τριχοβίστα 232
 Τσάγκα, οικία-αρχοντικό (Μπλάτσι-Βλάστη) 426
 Τσακαλάρωφ 160
 Τσακαμάς Μήτρος 389
 Τσάκας Γεώργιος 132, 407
 Τσαλδάρη Λίνα 420
 Τσάλλης, Αναστάσιος Γ. 143, 161, 162, 163, 408, 417, Α.Π. 162, Γεώργιος 143, 341, Δημήτριος 417
 Τσάλλης Παντελής Γ. 131, 132, 143, 154, 161, 163, 186, 187, 188, 192, 199, 276, 277, 281, 319, 320, 321, 340, 341, 349, 352, 353, 354, 355, 407, 408, 410, 411, 412, 417, 418, 432, 433, 434
 Τσάλλης Περικλής 323, 411
 Τσάμη, αδελφοί 160
 Τσάμης, Βάσος Α. 160, 167, Θ. 161, 166, Ιωάννης 147, 148, 149, Λάζαρος 159, Παπασταύρος 159, 160, Παύλος Α. 157, 160, 232
 Τσαμήτρος Ιωάννης 248
 Τσάμος, Νάτσιος 415, Σταύρος Κ. 370, Χρ. 229
 Τσαμοχωριών, τμήμα 305
 Τσανιάρρα, Σαμαρινιώτικη οικογένεια 53
 Τσάντσης Βασ. 357
 Τσαπαίοι (ή Δεληγιανναίοι) 100
 Τσάπανος 161, Νικόλαος 150, 161
 Τσάπος, Ιωάννης 87, 100, Σπυρίδωνας 237
 Τσαπέκος, Αδάμ 86, Κωνσταντίνος 437, 441
 Τσάρας Γιάννης 54, 315
 Τσάρας, Νίκος 94, Παναγιώτης 101
 Τσαρίτσανη 372, 383
 Τσαρκοβίστας, τμήμα 305
 Τσαρουχάς ή Χατζής Απόστολος 50, 91
 Τσατάλτζας, βιλαέτι 309, σαντζάκι 310
 Τσάτσης Βασ. 435
 Τσέκας Ανδρ. 143
 Τσερβένη 123
 Τσερκόβιανη (Άγιος Ιωάννης) 247
 Τσέρμα 123
 Τσερνέσι (Τσερκέσι-Ελατοχώρι) 122, 210, 363, 364
 Τσερνίλο 391
 Τσιαλιαμάκης Θεόδ. 412
 Τσιάμος Παπαγεώργιος 370
 Τσιαπάρας Αθ. 151
 "Τσιάτσιος", χορός Σαμαρίνας 430
 Τσιγγάνοι 111
 Τσιγγαράς, Κωνστ. 412, Νίκος 410
 Τσικάρης Παπαϊωακείμ 412
 Τσικόπουλος Ιωάν. 89
 Τσιμηνάκης Ι. 144
 Τσίμπρα, οικογένεια (Σκόπια) 400
 Τσιντσάροι 30, 61, 74
 Τσιομάγκας 86, Τριαντάφυλλος 437, 441
 Τσιομπάνος Γ. 161
 Τσιουκαντάνας Σταμούλης 127
 Τσιούκας Κωνσταντίνος 133, 417
 Τσιούμη-Μαυροπούλου Χρυσάνθη 16
 Τσίπης Ηρακλής 167
 Τσίπουρας Νικόλαος 247
 Τσίρλη, οικογένεια (Νέβεσκα) 333
 Τσίρλη, Θ., αρχοντικό (Νέβεσκα) 425, Μίχα, αρχοντικό (Νέβεσκα) 425
 Τσίρλη-Μιχαηλίδη, οικογένεια (Νέβεσκα) 165
 Τσίρλη-Μιχαηλίδη Μίχα, αρχοντικό (Νέβεσκα) 425
 Τσίρλης, Αναστάσιος 133, Θεόδωρος Ι. 434, Μιχαήλ 434
 Τσίρλης-Μιχαηλίδης Δημήτριος 434
 Τσίρλης Μίχας 159
 Τσίρος Ζήκος Γ. 371

Τσιώνας Τάκης 151, 152, 229
 Τσιώρης Λεωνίδα 149
 Τσολάκας Ιωάννης 246
 Τσολάκης Νικόλαος 164
 Τσόλε, Βούλγαρος λήσαρχος 237
 Τσοποτός 44
 Τσότσος 156
 Τσούγκας 388
 Τσουλάκη Ζωή 350
 Τσουμίτης Αλέξιος 329
 Τσουμπάς, Δημ. 415, Διαμαντής Σ. 370
 Τσουμπέρης Κωνσταντίνος Σ. 370
 Τσουνέσκος 323
 Τσούρχλη 294
 Τυπάλδος Μιχαήλ 415
 Τυπογραφείο Μοσχόπολης 84
 Τύραννα 123
 Τύρκα, ελληνοβλαχικός εμπορικός οί-
 κος 66
 Τύρναβο(ν) 122, 250, 308
 Τύρναβος 150
 Τύρνοβο(ν) 156, 229, 282
 Τυρνόβου (Σαράντα Εκκλησιών-Θρά-
 κης), καζάς 309
 Τυροκομία 32, 74
 Τυροκομική 84, 423
 Τυρολόης, καζάς 310

Υ

Ύδρα 96
 Υλοτομία 52
 Υπαπαντή του Χριστού ("Έξω Πανα-
 γιά"), εκκλησία Βέροιας 287
 Υπισχία ή Σίπισχα 185
 "Υποεπιτροπή του Αγίου Γεωργίου",
 εκπολιτιστική οργάνωση-σωμα-
 τείο νέων Μεγαροβιτών 411
 Υφαντική 32, 52, 84, 398, 405, 423, 429
 Υψηλάντης, Αλέξανδρος 87, 91, 96,
 97, 98, 100, Δημήτριος 102, Κων-
 σταντίνος 96

Φ

Φαβεριάλ 264
 Φάληρο 102
 Φανάρι 272
 Φαρδή Ελένη Ανδρέα 437, 441
 Φαρδής Ανδρέας 441
 Φαρμάκης Ιωάννης (Γιάννης) 90, 97,
 98, 99
 "Φάρος", εφημερίδα Θεσ/νίκης 189
 Φαρσαλιώτης Κώστας 238
 Φαρσαρεύτες 30, 52
 Φειζή Βέης 230
 Φερέζοβιτς 219
 Φέτιστα 118
 Φιέρι(ον) 123, 185, 367
 Φίκης Ιωάν. 408, 410
 Φιλανθρωπικοί σύλλογοι 407
 Φιλάρετος, μητροπολίτης Καστοριάς
 333
 Φιλαρμονική μπάντα νέων Μεγαροβι-
 τών 412
 Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Αθηνών
 71, 89, 440, 442, 443
 Φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι 406
 "Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Βε-
 ροίας" 328
 Φιλιάτες 235, καζάς 106, 108, 113, 307,
 308, περιοχή 114, τμήμα 305
 Φιλική Εταιρεία 77, 87, 96, 98, 99, 100,
 132, 133, 134, 135, 138, 407, 420
 "Φιλική Εταιρεία", Μυστική Επανα-
 στατική Οργάνωση Μοναστηρίου
 407
 Φιλιππίδης Δανιήλ-Κωνσταντάς Γρη-
 γόριος 62
 Φιλιππίδης Νικόλαος 132, 133, 143,
 408
 Φιλιπούπολη 50, 120, 309, 400, 419,
 εκκλησιαστική περιφέρεια 115
 "Φιλολογικό Γυμνάσιο Σμύρνης" 78
 Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντι-
 νούπολης 410
 Φιλόμουσος Εταιρεία Αθηνών 96
 "Φιλόπτωχη Αδελφότητα" Τίρνοβου
 412
 "Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών" Βέ-

ροιας 328
 "Φιλόπτωχος Αδελφότης ο Άγιος Σπυ-
 ρίδων" Νέβεσκας 332, 412
 "Φιλόπτωχος Αδελφότης των Ελληνί-
 δων Κυριών", φιλανθρωπικό σω-
 ματείο Μοναστηρίου 409
 "Φιλόπτωχος Μακεδονική Αδελφότη-
 τα" 198
 Φίσκας Ι. 161
 Φίσκας Νικόλαος Γ. 424, 425, 434
 Φίτσος Παύλος 139
 Φλαγγίνιος Σχολή Βενετίας 81
 Φλαμπουράκι 210
 Φλαμπουράρι(ον) 122, 363, 364, 386
 Φλάμπουρο (Νεγοβάνη) 134, 160
 Φλόκας Κυριάκος 85, 86
 Φλώρινα 118, 122, 139, 143, 145, 148,
 171, 253, 273, επαρχία 134, καζάς
 108, 116, 118, 212, 303, 370, περι-
 φέρεια 208, σαντζάκι 109
 Φλώρος (Σαμαρίνα) 101
 Φλώρος Γιάννης 101
 Φοντάνας 318
 Φορόπουλος Ιωακείμ 294, 433
 Φούγκα 55, 118, 123, 127, 185, 216,
 235, 239, 250, 290, 336, 347, 352,
 353, 363, 364, 446
 Φουρκιώτης, Στέργιος Νικ. 246,
 Τούσας Νικ. 246
 Φουρνίγκας Κωνσταντίνος 85, 86
 Φούσκας 294
 Φραγκάκος Γεώργιος (Μαλέας) 243,
 247
 Φράγκοι μελετητές 37
 Φράγκος Χρήστος 16
 Φράκουλα 123
 Φράσαρι 30, 52, 119
 Φτέρη 118
 "Φυλακές Αβέρωφ" 438
 "Φως", εβδομαδιαία πολιτική εφημε-
 ρίδα Μοναστηρίου 410
 Φωτιάδης Κωνσταντίνος 16
 Φωτιάδης Λάμπρος 77
 Φώτιος, μητροπολίτης Κοριτσάς 207

X

Χαϊδάρι 102
 Χαλίμι 119, 405
 Χαλίλ Ριφαάτ πασάς 203, 204, 275, 318
 Χαλκείας Ιωάννης 81
 Χαλκευτική 396
 Χαλκιδική 51, 95, 101, 130, 135, καζάς
 107, 119
 Χαλκιόπουλος, Αθανάσιος 111, Νικό-
 λαος 134, 341, 416
 Χαλκοκονδύλης 23, 37
 Χάλλης (Halle-Σαξωνίας), πανεπι-
 στήμιο 442
 Χάνι της Γραβιάς 99
 Χάνσεν Θεόφιλος 66
 Χαραμής Ζώης 65
 Χάρετ 204, 206, 382, 383, 384
 Χαριόπολης, καζάς 310
 Χασάπης Γεώργιος (Κασάπτσε) 244,
 248
 Χάσια 94, περιοχή 50
 Χασιώτης Γ. 321
 Χασόπουλος Μιχαήλ 159, 161
 Χασοπούλου, αδελφοί-πρόκριτοι Πι-
 σοδερίου 415
 Χατζηβρέττας Μιχαήλ 373
 Χατζηγιώργος 50
 Χατζηγιώργας Γ. 273
 Χατζηγιώργος Κωνσταντίνος 202, 244,
 245, 247, 248, 291
 Χατζηζωγίδης Αναστάσιος 202
 Χατζηθωμάς Ιωάννης 60
 Χατζη-Ιωάννου Κωνσταντίνος 67
 Χατζηκυριακού Γ. 327, 328, 330, 340
 Χατζηκώστας 166
 Χατζημάσιος Θεόδωρος 316
 Χατζημάτη, οικογένεια (Σαμαρίνα) 53
 Χατζημιχαήλ, εμπορικός οίκος 67
 Χατζημιχάλη Αγγελική 62, 70
 Χατζημπύρας Λεωνίδας 101
 "Χατζηπέτρεια" 102
 Χατζηπέτρος Χριστόδουλος 101, 102,
 125, 126
 Χατζής 46, Απόστολος 87, 100,
 Δημήτριος Κ. 195, 340, 342, 432,
 433, Θεόδωρος 412

- Χατζής Κωνσταντίνος 50
 Χατζής, Σέργιος 229, Στ. 412
 Χατζη-Σίμος 47
 Χατζηστεργίου Χατζηδημήτριος 351
 Χατζής ή Τσαρουχάς Απόστολος 50, 91
 Χατζηχρήστος 143
 Χατζούλης Γεώργιος Δ. 202, 372
 Χάτι-Χουμαγιούν 124
 Χάφσας, καζάς 309
 Χειμάδι 171
 Χειμάρα 306
 Χιλμή πασάς 110, 111, 200, 222, 283, 286
 Χιμάρας, καζάς 108, 114
 Χιονίδης Γεώργιος Χ. 49, 51, 94, 136, 327, 328, 330
 Χίος 96
 Χιρτούρας Κ. 143, 180
 Χίτροβο 189
 Χολέβας Απόστολος 137
 Χονδρόσωμος Ιωάννης 385
 Χοστέβας Βαγγέλης 136
 Χοταχόβα (Πρεμετής) 442, 443
 Χοτόπουλος Ζήσης Γ. 348
 Χοτοχόβα 123
 Χούμα 18, 121, 122, 152, 241, 250, 283, 293, 377, 379, 389
 "Χουν-Χαρθάλι", θέση (τοποθεσία) 129
 Χουρσίτ πασάς 97, 100
 Χούτσα, οικογένεια (Σαμαρίνα) 53
 Χρηστίδης, Δωρόθεος 201, Ι. 46, 352
 Χριστιανοί ορθόδοξοι (Πατριαρχείο, πατριάρχης, Ορθοδοξία) *passim* (κυρίως στο τρίτο κεφάλαιο)
 Χριστοβασίλης Χρήστος 420
 Χρήστου, Διονύσιος 229, Δούσος 229
 Χρήστου Κ.Π. 335
 Χρήστου Πέτρος 163
 Χριστοδούλου, Α. 327, Γεώργιος 68, Χρίστος Κ. 179, 314, 421
 Χρίστου Δημ. 215
 Χρόνη 244
 Χρούπιστα (Άργος Ορεστικό) 118, 122, 250, 264, 267, 274, 275, 278, 336, 347, 349, 415, μουδιρλίκι 108
 Χρυσάνθος ο Ηπειρώτης 81
 Χρυσικού Πάπος 354, 412
 Χρυσούπολης, καζάς 108
 Χρυσοχοΐα 32, 48, 402
 Χρυσοχοϊκή 429
 Χρυσοχόου Μιχαήλ 19, 21, 23, 29, 401
 Χωνιάτης Νικήτας 37
 Χώτη ή Καραντάσιου, οικογένεια (Σαμαρίνα) 53

Ψ

- Ψαλίδας Αναστάσιος 401
 Ψάλτης Στ. Β. 310
 Ψαρκός Γούλης 412
 Ψίρας Κ. 135

II. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟ

A

Amadori-Virgilji Giovanni 114, 206,
307, 309, 310, 381, 384
Angelescu I. 312
Apholter 362
Arminj 31

B

Barre André 111
Baud-Bovy Samuel 431
Bérard V. 30, 38, 55, 183, 184, 195, 197,
301, 312, 319, 324, 325, 345, 383,
401
Bartrand 129
Bitoski Krste 105, 319
Blunt Charles 193, 336
Boliac Cesar 313
Bolindineanu 313
Bonetti Auguste 205, 265
Bouchié de Belle Edmond 187
Bourchier 177
Brancoff D.M. 109, 314, 317, 319, 349,
351, 354, 376
Brătianu 23
Bridge F.R. 152, 258

C

Candemir Dimitric 24
Capidan T. 22, 24
Çhassiotis G. 302, 325
Čiči 31
Collas M.B.C. 404
Colocotronis V. 111

"Communitas Hellenica" ή "Graeca" 58
Cordescu M.V. 383
"Corpo Greco mercantile in Velissa"
57
"Corriere d' Italia" 252
Costin Miron 24
Coteanu I. 261
"Graeca" ή "Communitas Hellenica" 58
Cuza Alexandru Ioan 313
Cuza Vodă 313

D

Dakin Douglas 105, 167, 248
Densusianu 23, 36
Diaconovich 197
Diamandi-Aminceanu Vasile 380, 383,
386
Diez F. 26
Doklestić Ljubiša 105

F

Faverial 183
Filipović Mil. S. 375, 400
Füves Ödön 397

G

Gandolphe Maurice 212
Gloggnitz 65
Goluchovski 204
Grulich Rudolf 186

H

Hansen 66
 Heuzey Léon 119, 125, 398
 Holland H. 52, 358
 Horvath Ανδρέας 68
 Hyppert P. 380

I

Instituto Geografico di Agostini-
 Roma 114, 303, 347, 348, 356

J

Jireček G. 27, 35, 36, "γραμμή" 27,
 θεωρία 35
 Jorga N. 23, 181

K

Karolyi 71
 Kecskemet (Αιγόπολη) 68
 Kirjazovski R. 186, 336, 339, 381
 Klein-Neusiedl 65
 Koltsidas Antonis M. 485
 Kofos Evangelos 136
 Krainikowsky Assen Iv. 186

L

Lamouche 220, 221
 "La Renaissance Latine" 176
 Lawless R.I. 52
 Leake W. 52, 88
 Lecanta Lasaresco 206, 384
 Ledoux 196
 Lenormant 24
 Linche (de) 189
 "L' Information" 251, 293
 Longworth 129, 308

M

Major Petru 24
 Massim I.C. 312
 Mazarakis J.C.-Aenian 303, 306, 307,
 310, 325, 326
 Milojévitch M.G. 326, 333, 336, 349,
 351, 352, 353, 354
 Minerva 197
 Miskolcz 63
 Mutafciev 36

N

Năsturel 36
 Neusalz 63
 Neusatz 58, 68
 Nicolaidès Cléanthès 303
 Novi Sad 58, 63

O

Obedeanu 265

P

Padeano 280, 381
 Paillarès Michel 176, 299, 314
 Papacostea G. 331
 Papacostea Victor 179, 182, 312, 313
 Papageorges Sp. 19, 23, 29
 Papahagi T. 22, 36
 Passarowitz (συνθήκη-βλ. και Πασσά-
 ροβιτς) 41
 Petrovits 220
 Peyfuss Max-Demeter 175, 195, 203,
 225, 271, 334, 381
 Pinetta 380
 Popović Dušan J. 45, 47, 56, 58, 59, 61,
 70, 74, 321
 Posnan 63
 Pottendorf 64, 65
 Pouqueville F. 88, 95, 325
 Predescu 197

Puaux René 80, 114, 197, 214, 260, 261,
435
Pucerea 382

Q

Qauthier 226

R

Remy-Berzencovich 185
Revista Aromaneasca 179, 182, 312,
313
Roesler R. 23
Rotschild 65
Rubin Alexandre 134, 271, 335

S

Semlin 58
Skender Rizaj 107
Spiliotopoulos Antoine Th. 186
Sulzer E.J. 23

T

Tagliavini 26
Temesvar 63, 68
"The Balcan Question" 177
Thornton Edouard 192
Thunmann Johan 23
Tomasetti Giuseppe 252
Tomashek 24
Tovaru S. 380
Turezynski Em. 42
Tzattner 71
Tozer Rev. Henry 126

U

Ujvidék 58

V

Velichi Constantin N. 206, 215
Vellay Charles 114
Villari Luigi 109
Vladeff 226
Vlah 29
Vläh 29
Vlaši 31
Volcæ 29

W

Wace Alan J.B.-Thompson Maurice S.
19, 23, 51, 52, 119, 120, 126, 127,
150, 371, 403, 413, 427, 429, 430
Wahla 29
Walker A. 325
Wartburg W. 26
Weahlas 29
Weigand Gustav 196, 197
Welsh 29
Winniffrith T.J. 34

X

Xenopol 23

Z

Zemun 58
Zimony 58
Zografski Danco 155

Το βιβλίο
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ
ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΒΛΑΧΩΝ ΣΤΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ
(1850-1913)
του ΑΝΤΩΝΗ ΜΙΧ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ
Στοιχειοθετήθηκε από την ΤΥΡΟ-LASER
εκτυπώθηκε από τα αδέρφια
ΧΡΗΣΤΟ και ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ
και βιβλιοδετήθηκε από τους αδελφούς ΜΥΓΔΑΛΙΑ
για λογαριασμό του Εκδοτικού Οίκου
των ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ Α.Ε.
την Άνοιξη του 1994

Ο Αντώνης Κολτσιδάς γεννήθηκε το 1947 στο Παλαιό Σκυλίτσι της Βέροιας. Σπούδασε Ελληνική φιλολογία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και από το 1972 είναι καθηγητής στη Δημόσια Μέση Εκπαίδευση.

Πραγματοποίησε πολυάριθμες γλωσσολογικές και λαογραφικές έρευνες και καταγραφές στον ευρύτερο βόρειο ελληνικό χώρο (Ήπειρο - Θεσσαλία - Μακεδονία), ιστορικές έρευνες σε αρχαιακές μονάδες του εσωτερικού και έλαβε μέρος σε επιστημονικά συνέδρια και συμπόσια. Το 1994 με την έγκριση της παρούσας διδακτορικής διατριβής πήρε το διδακτορικό του δίπλωμα από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και αναγορεύτηκε αριστοβάθμιος διδάκτοράς του.

Κύριο αντικείμενο των γλωσσολογικών και ιστορικών του ερευνών αποτελεί ο βλαχόφωνος ελληνικός πληθυσμός (οι Κουτσόβλαχοι - Ελληνόβλαχοι). Τα ενδιαφέροντά του επεκτείνονται επίσης στην ψυχοκοινωνιολογία της αγωγής του εφήβου, στη φιλολογία γενικότερα και στη λογοτεχνία.

Το ιστορικό και φιλολογικό του έργο:

– *Οι Κουτσόβλαχοι*. Εθνολογική και λαογραφική μελέτη. Πρώτος τόμος. Θεσσαλονίκη 1976.

– *Γραμματική και λεξικό της Κουτσοβλαχικής γλώσσας*. Δεύτερος τόμος. Θεσσαλονίκη 1978.

– *Λεξικό της πιάτσας*. Λέξεις και εκφράσεις της καθημερινής ζωής με ειδική ή μεταφορική σημασία - Φιλολογική ερμηνεία και λαϊκή θυμοσοφία. Θεσσαλονίκη 1978.

– *Λεξικό ελληνο-σερβοκροατικό*. Θεσσαλονίκη 1978 (φιλολογική επιμέλεια).

– *Noms de professionnels d'origine ottomane dans les langues balkaniques* (collectif), "Cahiers Balkaniques", No 2, Paris 1981, σελ. 5-32 (επιστημονικό περιοδικό της "Publications Langues" ο - Institut National des Langues et Civilisations Orientales").

– *Ψυχοκοινωνιολογία της αγωγής του εφήβου*. Η διαμόρφωση του χαρακτήρα και της προσωπικότητας του εφήβου μέσα στο ελεγκτικό του περιβάλλον - Μελέτη πάνω στον κοινωνικο-παιδαγωγικό ψυχισμό του εφήβου με μια παράλληλη ψυχολογία του γονέα και του καθηγητή. Θεσσαλονίκη 1988.

– *200 Φιλολογικά άρθρα στην 55/τομη Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια "ΥΔΡΙΑ" - ελληνική και παγκόσμια - της Εταιρείας Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1978-1988 (Θέματα: Ιστορίας, Εθνολογίας, Γλωσσολογίας, Λαογραφίας, Μυθολογίας, Γραμματολογίας και Λογοτεχνίας).*

– *"Αναζητήσεις" στο χώρο της Κοινωνιολογίας, της Φιλολογίας και της Λογοτεχνίας, Επιστημονικό περιοδικό έρευνας και λόγου (Υπεύθυνος έκδοσης και σύνταξης: Αντώνης Μιχ. Κολτσιδάς). Τεύχη 1-4, Βέροια 1991-1994.*

– *Κουτσοβλαχικά ονόματα αγγείων οικιακής χρήσης*. Θεσσαλονίκη 1991 (ανάπτυπο από την "Ελληνική διαλεκτολογία").

– *Κουτσόβλαχοι - Οι βλαχόφωνοι Έλληνες*. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη. Θεσσαλονίκη 1993.

– *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913)*. Θεσσαλονίκη 1994 (Διδακτορική διατριβή).

Το λογοτεχνικό του έργο:

– *Ψυχική ανύψωση*. Ποιήματα (Σκέψεις - στοχασμοί για τη ζωή και τον άνθρωπο). Φλώρινα 1974.

– *Χαμένα χρόνια*. Λιηγήματα. Λογοτεχνική ανατομία στις ελπίδες και τις πίκρες της ζωής. Αθήνα 1982.

– *Το άρρωστο δίποδο*. Λογοτεχνική τομή στην κακία και τα ψυχικά ελαττώματα του ανθρώπου - Δίδυμο ποιήματος και δοκιμίου. Αθήνα 1985.

ISBN: 960-343-250-4